విషయసూచికా.

కర్ణపర్వణి.

శ్రీరస్తు.

శ్రీగోపాలకృష్ణపరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీమహాభారతే, భీష్మపర్వ ప్రారంభః.

శ్లో. నారాయణం నమస్కృత్య నరం చైవ నరోత్తమమ్,
దేవీం సరస్వతీం వ్యాసం తతో జయ ముదీరయేత్.

సైన్యశిక్షణమ్.

జనమేజయ ఉవాచ:—కథం యుయుధిరే వీరాః కురుపాండవసోమకాః, పార్థివాస్సుమహాత్మానో నానాదేశసమాగతాః. ౧. వైశంపాయన ఉవాచ.—యథా యుయుధిరే వీరాః కురుపాండవసోమకాః, కురుక్షేత్రే తపఃక్షేత్రే శృణు త్వం పృథివీపతే. ౨. అవతీర్య కురుక్షేత్రం పాండవా స్సహసోమకాః, కౌరవానభ్యవర్తంత జిగీషంతో మహాబలాః. ౩. వేదాధ్యయనసంపన్నాః సర్వే యుద్ధాభినందినః, ఆశంసంతో జయం యుద్ధే బలేనాభిముఖా రణే. ౪. అభియాయ దురాధర్షాం ధార్తరాష్ట్రస్య వాహినీమ్, ప్రాఙ్ముఖాః పశ్చిమే భాగే న్యవిశంత ససైనికాః. ౫. శమంతపంచకాద్బాహ్యం శిబిరాణి సహస్రశః, కారయామాస విధివత్ కుంతీపుత్రో యుధిష్ఠిరః. ౬. శూన్యా చ పృథివీ సర్వా బాలవృద్ధావశేషితా, నిరశ్వ పురుషే వాసీ ద్రథకుంజరవర్జితా. ౭. (యావత్తపతి సూర్యో హి జంబూద్వీపస్య మండలమ్, తావదేవ సమాయాతం బలం పార్థివసత్తమ.) ౮. ఏకస్థా స్సర్వవర్ణాస్తే మండలం బహుయోజనమ్, పర్యాక్రామంత దేశాంశ్చ నదీశ్శైలాన్ వనాని చ. ౯. తేషాం యుధిష్ఠిరో రాజా సర్వేషాం పురుషర్షభ, వ్యాదిదేశ సవాహ్యానాం భక్ష్యభోజ్యమనుత్తమమ్. ౧౦. సంజ్ఞాశ్చ వివిధాస్తాస్తా స్తేషాం చక్రే యుధిష్ఠిరః. ఏవం వాదీ వేదితవ్యః పాండవేయోఽయమిత్యుత. ౧౧. అభిజ్ఞానాని సర్వేషాం సంజ్ఞాశ్చాభరణాని చ, యోజయామాస కౌరవ్యో యుద్ధకాల ఉపస్థితే. ౧౨.

దృష్ట్వా ధ్వజాగ్రం పార్థస్య ధార్తరాష్ట్రో మహామనాః, సహ సర్వై ర్మహీపాలైః ప్రత్యవ్యూహంత పాండవాన్. ౧౩. పాండరేణాతపత్రేణ ధ్రియమాణేన మూర్ధని, మధ్యే నాగసహస్రస్య భ్రాతృభిః పరివారితః. ౧౪. దృష్ట్వా దుర్యోధనం హృష్టాః పాంచాలా యుద్ధనందినః, దధ్ము శ్శంఖాన్ మహానాదాన్ భేరీ ర్జఘ్ను స్సహస్రశః. ౧౫. తతః ప్రహృష్టాం తాం సేనా మభివీక్ష్యాథ పాండవాః, బభూవు ర్హృష్టమనసో వాసుదేవశ్చ వీర్యవాన్. ౧౬. తతో హర్షం సమాగమ్య వాసుదేవధనంజయౌ, దధ్మతుః పురుషవ్యాఘ్రౌ దివ్యౌ శంఖౌ రథే స్థితౌ. ౧౭. పాంచజన్యస్య నిర్ఘోషం దేవదత్తస్య చోభయోః, శ్రుత్వా తు నినదం యోధాః శకృన్మూత్రం ప్రసుస్రువుః. ౧౮. యథా సింహస్య నదతః స్వనం శ్రుత్వేతరే మృగాః, త్రసేయు ర్నినదం శ్రుత్వా తథాసీదత తద్బలమ్. ౧౯. ఉదతిష్ఠద్రజో భౌమం న ప్రాజ్ఞాయత కించన, అస్తం గత ఇవాదిత్యః సైన్యేన రజసా వృతః. ౨౦. వవర్ష తత్ర పర్జన్యో మాంసశోణితవృష్టిమాన్, దిక్షు సర్వాణి సైన్యాని తదద్భుత మివాభవత్. ౨౧. వాయు స్తతః ప్రాదురభూ న్నీచై శ్శర్కరకర్షణః, వినిఘ్నంస్తాన్యనీకాని శతశోఽథ సహస్రశః. ౨౨. ఉభే సైన్యే చ రాజేంద్ర యుద్ధాయ ముదితే భృశమ్, కురుక్షేత్రే స్థితే యత్తే సాగరక్షుభితోపమే. ౨౩. తయోస్తు సేనయో రాసీ దద్భుత స్సతు సంగమః, యుగాంతే సమనుప్రాప్తే ద్వయో స్సాగరయో రివ. ౨౪. శూన్యాసీత్ పృథివీ సర్వా బాలవృద్ధావశేషితా, తేన సేనాసమూహేన సమానీతేన కౌరవైః. ౨౫. తత స్తే సమయం చక్రుః కురుపాండవసోమకాః, ధర్మాన్ సంస్థాపయామాసు ర్యుద్ధాయ భరతర్షభ. ౨౬. నివృత్తే విహితే యుద్ధే స్యాత్ప్రీతిర్నః పరస్పరమ్, యథాపురం యథాయోగం న చ స్యాచ్ఛలనం పునః. ౨౭. వాచా యుద్ధే ప్రవృత్తానాం వాచైవ ప్రతియోధనమ్, నిష్క్రాంతః పృతనామధ్యాన్న హంతవ్యః కదాచన. ౨౮. రథీ చ రథినా యోధ్యో గజేన గజధూర్గతః, అశ్వేనాశ్వీ పదాతిశ్చ పాదాతేనైవ భారత. ౨౯. యథాయోగ్యం యథాకామం యథోత్సాహం యథాబలమ్, సమాభాష్య ప్రహర్తవ్యం న విశ్వస్తే న విహ్వలే. ౩౦. ఏకేన సహసంయుక్తః ప్రపన్నో విముఖస్తథా, క్షీణశస్త్రో వివర్మా చ న హంతవ్యః కదాచన. ౩౧. న సూతేషు న ధుర్యేషు న చ శస్త్రోపజీవిషు, న భేరీశంఖవాదేషు ప్రహర్తవ్యం కథంచన. ౩౨. ఏవం తే సమయం కృత్వా కురుపాండవసోమకాః, విస్మయం పరమం జగ్ముః

ప్రేక్షమాణాః పరస్పరమ్. ౩౩. నిర్విశ్య చ మహాత్మాన స్తత స్తే పురమర్షభాః, హృష్టరూపాః సుమనసో బభూవు స్సహసైనికాః. ౩౪.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత జంబూఖండవినిర్మాణపర్వణి ప్రథమోఽధ్యాయః.

శ్రీ వ్యాసదర్శనమ్.

వైశంపాయన ఉవాచ.—తతః పూర్వాపరే సంధ్యే సమీక్ష్య భగవానృషిః, సర్వవేదవిదాం శ్రేష్ఠో వ్యాస స్సత్యవతీసుతః. ౧. మరిష్యతి రణే ఘోరే భరతా నాం పితామహః, ప్రత్యక్షదర్శీ భగవాన్ భూతభవ్యభవిష్యవిత్. ౨. వైచిత్ర వీర్యం రాజానం స రహస్య బ్రవీదిదమ్, శోచంతమార్తం ధ్యాయంతం పుత్రాణా మనయం తదా. ౩. వ్యాస ఉవాచ.—రాజన్ పరీతకాలా స్తే పుత్రా శ్చాన్యే చ పార్థివాః, తే హింసంతీవ సంగ్రామే సమాసాద్యేత రేతరమ్. ౪. తేషు కాలపరీతేషు వినశ్య త్స్వేవ భారత, కాలచక్రం సమాజ్ఞాయ మాస్మ శోకే మనఃకృథాః. ౫. యది చేచ్ఛసి సంగ్రామే ద్రష్టుమేతా న్విశాంపతే, చక్షుర్దదామి తే పుత్ర యుద్ధం తత్ర నిశామయ. ౬. ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ.— న రోచయే జ్ఞాతివధం ద్రష్టుం బ్రహ్మర్షి సత్తమ, యుద్ధమేత త్త్వశేషేణ శృణుయాం తవ తేజసా. ౭. వైశంపాయనఉవాచ.— ఏతస్మి న్నేచ్ఛతి ద్రష్టుం సంగ్రామం శ్రోతుమిచ్ఛతి, వరాణా మీశ్వరో దాతా సంజయా య వరం దదౌ. ౮. వ్యాస ఉవాచ.—ఏష తే సంజయో రాజన్ యుద్ధమేత ద్వది ష్యతి, ప్రకాశం వాఽప్రకాశం వా దివా వా యదివా నిశి. ౯. మనసా చింతిత మపి సర్వం వేత్స్యతి సంజయః, నైనం శస్త్రాణి ఛేత్స్యంతి నైనం బాధిష్యతే శ్రమః. ౧౦. గావల్గాణిరయం జీవన్ యుద్ధా దస్మా ద్విమోక్ష్యతే, (అహం తు కీర్తిమేతేషాం కురూణాం భరతర్షభ. ౧౧. పాండవానాం చ సర్వేషాం ప్రథయిష్యామి మా శుచః,) దిష్టమేత న్నరవ్యాఘ్ర నాభిశోచితు మర్హసి. ౧౨. నచైవ శక్యం సంయంతుం యతో ధర్మ స్తతో జయః. వైశంపాయన ఉవాచ. ఏవముక్త్వా స భగవాన్ కురూణాం ప్రపితామహః. ౧౩. పునరేవ మహాభాగో ధృతరాష్ట్ర మువాచ హ, (ఇహ యుద్ధే మహారాజ భవిష్యతి మహాన్ క్షయః. ౧౪. తథేహ చ నిమిత్తాని భయదాన్యుపలక్షయే,) శ్యేనా గృధ్రాశ్చ కాకాశ్చ కంకా శ్చ సహితా బకైః. ౧౫. సంపతంతి ధ్వజాగ్రేషు సమవాయాంశ్చ కుర్వతే, అభ్యగ్రం చ ప్రపశ్యంతి యుద్ధమానందినో ద్విజాః. ౧౬. క్రవ్యాదా భక్షయిష్యంతి మాంసాని గజవాజి నామ్, కటాకటేతి వాశ్యంతో భైరవా భయవేదినః. ౧౭. కంకాః ప్రయాంతి మధ్యేన దక్షిణా మభితో దిశమ్, ఉభే పూర్వాపరే సంధ్యే నిత్యం పశ్యామి భారత

౧౮. ఉదయాస్తమనే సూర్యం కబంధైః పరివారితమ్, శ్వేతలోహితపర్యంతాః కృష్ణగ్రీవాః సవిద్యుతః. ౧౯. త్రివర్ణాః పరిఘాసంధౌ భానుమంత మవారయన్, జ్వలితార్కేందునక్షత్రం నిర్విశేషదినక్షపమ్. ౨౦. అహోరాత్రం మయా దృష్టం తద్భయాయ భవిష్యతి, అలక్ష్యః ప్రభయా హీనః పౌర్ణమాస్యాం చ కార్తికే. ౨౧. చంద్రోఽభూ దగ్నివర్ణశ్చ పద్మవర్ణే నభస్తలే, స్వప్స్యంతి నిహతా వీరా భూమి మావృత్త్య పార్థివాః. ౨౨. రాజానో రాజపుత్రాశ్చ శూరాః పరిఘబాహవః, అంతరిక్షే వరాహస్య వృషదంశస్య చోభయోః. ౨౩. ప్రణాదం యుధ్యతో రాత్రౌ రౌద్రం నిత్యం ప్రలక్షయే, దేవతాప్రతిమా శ్చైవ కంపంతి చ హసంతి చ. ౨౪. వమంతి రుధిరం చాస్యైః స్విద్యంతి ప్రపతంతి చ, అనాహతా దుందుభయః ప్రణదంతి విశాంపతే. ౨౫. అయుక్తాశ్చ ప్రవర్తంతే క్షత్రియాణాం మహారథాః, కోకిలాః శతపత్రాశ్చ చాషా భాసా శ్శుకాస్తథా. ౨౬. సారసాశ్చ మయూరాశ్చ వాచో ముంచంతి దారుణాః, గృహీతశస్త్రాః క్రోశంతి చర్మిణో వాజిపృష్ఠగాః. ౨౭. అరుణోదయే ప్రదృశ్యంతే శతశశ్శలభవ్రజాః, ఉభే సంధ్యే ప్రకాశేతే దిశోదాహసమద్భవే. ౨౮. పర్జన్యః పాంసువర్షీ చ మాంసవర్షీ చ భారత, యా చైషా విశ్రుతా రాజం స్త్రైలోక్యే సాధుసమ్మతా. ౨౯. అరుంధతీ తయాప్యేష వసిష్ఠః పృష్ఠతః కృతః, రోహిణీం పీడయన్నేష స్థితో రాజన్ శనైశ్చరః. ౩౦. వ్యావృత్తం లక్ష్మ సోమస్య భవిష్యతి మహద్భయమ్, అనభ్రే చ మహాఘోరః స్తనితః శ్రూయతే స్వనః. ౩౧. వాహనానాం చ రుదతాం నిపతంత్యశ్రుబిందవః. ౩౨.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత జంబూఖండవినిర్మాణపర్వణి ద్వితీయోఽధ్యాయః.

నిమిత్తాఖ్యానమ్.

వ్యాస ఉవాచ.—ఖరా గోషు ప్రజాయంతే రమంతే మాతృభిస్సుతాః, అనర్తవం పుష్పఫలం దర్శయంతి వనే ద్రుమాః. ౧. గర్భిణ్యో జాతపుత్రాశ్చ జనయంతి విభీషణాన్, క్రవ్యాదాః పక్షిభిశ్చాపి సహాశ్నంతి పరస్పరమ్. ౨. త్రివిషాణాశ్చతుర్నేత్రాః పంచపాదా ద్విమేహనాః, ద్విశీర్షాశ్చ ద్విపుచ్ఛాశ్చ దంష్ట్రిణః పశవోఽశివాః. ౩. జాయంతే వివృతాస్యాశ్చ వ్యాహరంతోఽశివా గిరః, త్రిపదాశ్శిఖినస్తార్క్ష్యా శ్చతుర్దంష్ట్రా విషాణినః. ౪. తథైవాన్యాశ్చ దృశ్యంతే స్త్రియో వై బ్రహ్మవాదినామ్, వైనతేయాన్ మయూరాంశ్చ జనయంతి పురే తవ. ౫. నో వత్సం బడబా సూతే శ్వా సృగాలం మహీపతే, కుక్కురాన్ కరభాశ్చైవ శుకాశ్చాశుభ

వాదినః. ౬. స్త్రియః కాశ్చి త్ప్రజాయంతే చతస్రః పంచకన్యకాః, జాత మాత్రా శ్చ నృత్యంతి గాయంతి చ హసంతి చ. ౭. పృథక్ జనస్య సర్వస్య క్షుద్రకాః ప్రహసంతి చ, నృత్యంతి పరిగాయంతి వేదయంతో మహద్భయమ్. ౮. ప్రతిమా శ్చాలిఖంత్యేతాః సశస్త్రాః కాలచోదితాః, అన్యోన్యమభిధావంతి శిశవో దండపాణయః. ౯. అన్యోన్య మభిమృద్నంతి నగరాణి యుయుత్సవః. పద్మోత్పలాని వృక్షేషు జాయంతే కుముదాని చ. ౧౦. విష్వగ్వాతాశ్చ వాంత్యుగ్రా రజో నా వ్యుపశామ్యతి, అభీక్ష్ణం కంపతే భూమి రర్కం రాహు రుపైతి చ. ౧౧. శ్వేతో గ్రహ స్తథా చిత్రాం సమతిక్రమ్య తిష్ఠతి, అభావం హి విశేషేణ కురూణాం తత్ర పశ్యతి. ౧౨. ధూమకేతు ర్మహాఘోరః పుష్యం చాక్రమ్య తిష్ఠతి, సేనయోరశివం ఘోరం కరిష్యతి మహాగ్రహః. ౧౩. మఘాస్వంగారకో వక్రః శ్రవణే చ బృహస్పతిః, భగం నక్షత్రమాక్రమ్య సూర్యపుత్రేణ పీడ్యతే. ౧౪. శుక్రః ప్రోష్ఠపదే పూర్వే సమారుహ్య విరోచతే, ఉత్తరే తు పరిక్రమ్య సహిత స్సముదీక్ష్యతే. ౧౫. శ్వేతో గ్రహః ప్రజ్వలితః సధూమ ఇవపావకః, ఐంద్రం తేజస్వి నక్షత్రం జ్యేష్ఠామాక్రమ్య తిష్ఠతి. ౧౬. ధ్రువః ప్రజ్వలితో ఘోర మపసవ్యం ప్రవర్తతే, రోహిణీం పీడయంతౌ తా వుభౌచ శశిభాస్కరౌ. ౧౭. చిత్రాస్వాత్యంతరే చైవ ధిష్ఠితః పరుషగ్రహః, వక్రానువక్రం కృత్వా చ శ్రవణం పావకప్రభః. ౧౮. బ్రహ్మరాశిం సమావృత్య లోహితాంగో వ్యవస్థితః, సర్వసస్యపరిచ్ఛిన్నా పృథివీ సస్యశాలినీ. ౧౯. పంచశీర్షా యవా శ్చాపి శతశీర్షా శ్చ శాలయః, ప్రధానా స్సర్వలోకస్య యదాయత్త మిదం జగత్. ౨౦. తా గావః ప్రస్రుతా వత్సైః శోణితం ప్రక్షరంత్యుత, నిశ్చేరురర్చిష శ్చాపాత్ ఖడ్గాశ్చ జ్వలితా భృశమ్. ౨౧. వ్యక్తం పశ్యంతి శస్త్రాణి సంగ్రామం సముపస్థితమ్, అగ్నివర్ణా యథా భాసః శస్త్రాణాముదకస్య చ. ౨౨. కవచానాం ధ్వజానాం చ భవిష్యతి మహాన్ క్షయః, పృథివీ శోణితావర్తా ధ్వజోడుపసమాకులా. ౨౩. కురూణాం వైశసే రాజన్ పాండవై స్సహ భారత, దిక్షు ప్రజ్వలితా స్యాశ్చ వ్యాహరంతి మృగద్విజాః. ౨౪. అత్యాహితం దర్శయంతో వేదయంతో మహద్భయమ్, ఏకపక్షాక్షిచరణః శకునిః ఖచరో నిశి. ౨౫. రౌద్రం వదతి సంరబ్ధ శ్శోణితం ఛర్దయన్నివ, శస్త్రాణి చైవ రాజేంద్ర ప్రజ్వలంతీవ సంస్థితౌ. ౨౬. సప్తర్షీణా ముదారాణాం సమవచ్ఛాద్య తే ప్రభా, సంవత్సరస్థాయినౌ చ గ్రహౌ ప్రజ్వలితావుభౌ. ౨౭. విశాఖాయా స్సమీపస్థౌ బృహస్పతిశనైశ్చరౌ, అశోభితా దిశ స్సర్వాః పాంసువర్షై స్సమం

తతః. ౨౮. ఉత్పాతమేఘా రౌద్రాశ్చ రాత్రౌ వర్షంతి శోణితమ్, కృత్తికాం పీడయం స్తీక్ష్ణై ర్నక్షత్రం పృథివీపతే. ౨౯. అభీక్ష్ణవాతా వాయంతే ధూమకేతుమవస్థితాః, విషమం జనయం త్యేతే ఆక్రందజననం మహత్. ౩౦. త్రిషు సర్వేషు పూర్వేషు నక్షత్రేషు విశాంపతే, గృధ్రస్సంపతతే శీర్షే జనయన్ భయముత్తమమ్. ౩౧. చతుర్దశీం పంచదశీం భూతపూర్వాం చ షోడశీమ్, చంద్రసూర్యావుభౌ గ్రస్తా వేకమాసీం త్రయోదశీమ్. ౩౨. అపర్వణి గ్రహావేతౌ ప్రజాః సంక్షయయిష్యతః, శోణితై ర్వక్త్రసంపూర్ణా అతృప్తా స్తత్ర రాక్షసాః. ౩౩. ప్రతిస్రోతో మహానద్యః సరిత శ్శోణితోదకాః, ఫేనాయమానాః కూపాశ్చ నర్దంతి వృషభా ఇవ. ౩౪. పతంత్యుల్కాః సనిర్ఘాతాః శక్రాశనిసమప్రభాః, అద్య చైవ నిశాం వ్యుష్టాం మనయం సమవాప్స్యథ. ౩౫. వినిస్సృత్య మహోల్కాభి స్తిమిరం సర్వతోదిశమ్, అన్యోన్యముపతిష్ఠద్భి స్తత్రచోక్తం మహర్షిభిః. ౩౬. భూమిపాలసహస్రాణాం భూమిః పాస్యతి శోణితమ్, కైలాసమందరాభ్యాం తు తథా హిమవతో గిరేః. ౩౭. సహస్రశో మహాశబ్దః ఖచరాణి పతంతి చ, మహాభూతా భూమికంపే చత్వారః సాగరాః పృథక్. ౩౮. వేలా ముద్వర్తయంతీవ క్షోభయంతో వసుంధరామ్, వృక్షాన్ ప్రమథ్య వాంత్యుగ్రా వాతా శ్శర్కరకర్షిణః. ౩౯. అభగ్నా స్సుమహావాతై రశనీభిః సమాహతాః, వృక్షాః పతంతి చైత్యాశ్చ గ్రామేషు నగరేషు చ. ౪౦. నీలలోహితపీతశ్చ భవత్యగ్ని ర్హుతోద్వహైః, వామార్చి ర్దుష్టగంధశ్చ ముంచన్ వై దారుణం స్వనమ్. ౪౧. స్పర్శా గంధా రసాశ్చైవ విపరీతా మహీపతే, ధూమం ధ్వజాః ప్రముంచంతి కంపమానా ముహుర్ముహుః. ౪౨. ముంచంత్యంగారవర్షం చ భేర్యశ్చ పటహా స్తథా, శిఖరాణాం సమృద్ధానా ముపరిష్టాత్ సమంతతః. ౪౩. వాయసాశ్చ రువంత్యుగ్రం వామం మండల మాశ్రితాః, పక్వా పక్వేతి సుభృశం వావాశ్యంతే వయాంసి చ. ౪౪. నిలీయంతే ధ్వజాగ్రేషు క్షయాయ పృథివీక్షితామ్, ధ్యాయంతః ప్రకిరంత శ్చ వ్యాళా వేపథుసంయుతాః. ౪౫. దీనా స్తురంగమా స్సర్వే వారణా స్సలిలాశ్రయాః, ఏతచ్ఛ్రుత్వా భవానత్ర ప్రాప్తకాలం వ్యవస్యతామ్. ౪౬. యథా లోకః సముచ్ఛేదం నాయం గచ్ఛేత భారత.

వైశంపాయన ఉవాచ.—పితుర్వచో నిశమ్యైతం ధృతరాష్ట్రోఽబ్రవీదిదమ్. ౪౭. దిష్టమేతత్పురా మన్యే భవిష్యతి నరక్షయః, రాజానః క్షత్రధర్మేణ యద్యవధ్యంత సంయుగే. ౪౮. వీరలోకం సమాసాద్య సుఖం ప్రాప్స్యంతి కేవలమ్, ఇహ కీర్తిం పరే

లోకే దీర్ఘకాలం మహాసుఖమ్. ౪౯. ప్రాప్స్యంతి పురుషవ్యాఘ్రాః ప్రాణాం
స్త్యక్త్వా మహాహవే. వైశంపాయన ఉవాచ.—ఏవం మునిస్తథేత్యుక్త్వా కవీంద్రో
రాజసత్తమ. ౫౦. ధృతరాష్ట్రేణ పుత్రేణ ధ్యానమన్వగమత్పరమ్, స ముహూర్తం తథా
ధ్యాత్వా పునరేవాబ్రవీద్వచః. ౫౧. అసంశయం పార్థివేంద్ర కాలస్సంక్షయతే
జగత్, సృజతే చ పునర్లోకాన్ నేహ విద్యతి శాశ్వతమ్. ౫౨. జ్ఞాతీనాం చ కురూ
ణాం చ సంబంధిసుహృదాం తథా, ధర్మ్యం దర్శయ పంథానం సమర్థో హ్యసి
వారణే. ౫౩. క్షుద్రం జ్ఞాతివధం ప్రాహుర్మా కురుష్వ మమాప్రియమ్, కాలోఽయం
పుత్రరూపేణ తవ జాతో విశాంపతే. ౫౪. న వధః పూజ్యతే వేదే హితం నైవ
కథంచన, హన్యాత్స ఏనం యో హన్యాత్ కులధర్మం స్వకాం తనుమ్. ౫౫. కాలే
నోత్పథగంతాసి శక్యే సతి యథాపథి, కులస్యాస్య వినాశాయ తథైవ చ
మహీక్షితామ్. ౫౬. అనర్థో రాజ్యరూపేణ తవ జాతో విశాంపతే, లుప్తధర్మా
పరేణాసి ధర్మం దర్శయ వై సుతాన్. ౫౭. తేన రాజ్యేన దుర్ధర్ష యేన ప్రా
ప్తోఽసి కిల్బిషమ్, యశో ధర్మం చ కీర్తిం చ పాలయ స్వర్గమాప్స్యసి. ౫౮. లభంతాం
పాండవా రాజ్యం శర్మ గచ్ఛంతు కౌరవాః, ఏవం బ్రువతి విప్రేంద్రే ధృత
రాష్ట్రోఽంబికాసుతః. ౫౯. ఆక్షిప్య వాక్యం వాక్యజ్ఞో వాక్యం చైవాబ్రవీత్పునః.
ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ.— యథా భవాన్ వేత్తి తథైవవేత్తా భావా భావౌ విదితౌ మే
యథార్థౌ, స్వార్థే హి సంముహ్యతి తాత లోకో మాం చాపి లోకాత్మకమేవ విద్ధి.
౬౦. ప్రసాదయే త్వా మతులప్రభావం త్వం నో గతిర్దర్శయితా చ ధీరః, న చాపి
తే వశగా మే సుతాశ్చ న కల్మషం కర్తుమిహార్హసే హి మామ్. ౬౧. త్వం హి ధర్మ
ప్రవృత్తిశ్చ యశః కీర్తిశ్చ భారతీ, కురూణాం పాండవానాం చ మాన్యశ్చాపి
పితామహః. ౬౨. వ్యాస ఉవాచ.— వైచిత్రవీర్య నృపతే యత్తే మనసి వర్తతే,
అభిధత్స్వ యథాకామం ఛేత్తాస్మి తవ సంశయమ్. ౬౩. ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ.—
యాని లింగాని సంగ్రామే భవంతి విజయిష్యతామ్, తాని సర్వాణి భగవన్ శ్రోతుమి
చ్ఛామి తత్త్వతః. ౬౪. వ్యాస ఉవాచ.— ప్రసన్నభాః పావకరశ్మిః ప్రదక్షిణావర్తశిఖో
విధూమః, పుణ్యా గంధాశ్చాహుతీనాం ప్రవాంతి జయస్యైతద్భావినో రూపమా
హుః. ౬౫. గంభీరఘోషాశ్చ మహాస్వనాశ్చ శంఖా మృదంగాశ్చ నదంతి యత్ర, విశుద్ధ
రశ్మిస్తపనశ్శశీ చ జయస్యైతద్భావినో రూపమాహుః ౬౬. ఇష్టా వాచః ప్రసృతా
వాయసానాం సంప్రస్థితానాం చ గమిష్యతాం చ, యే పృష్ఠతస్తే త్వరయంతి రా
జన్ యే చాగ్రతస్తే ప్రతిబోధయంతి. ౬౭. కల్యాణవాచశ్శకునా రాజహంసాః శుకాః

క్రౌంచాః శతపత్రాశ్చ యత్ర, ప్రదక్షిణాశ్చైవ భవంతి సంఖ్యే ధ్రువం జయస్తత్ర వదంతి విప్రాః. ౬౮. అలంకారైః కవచైః కేతుభిశ్చ సుఖప్రణాదై[illegible] త్తైశ్యా హయానామ్, భ్రాజిష్మతీ దుష్ప్రతివీక్షణీయా యేషాం చమూస్తే విజయంతి శత్రూన్. ౬౯. హృష్టా వాచ స్తథా సత్త్వం యోధానాం యత్ర భారత, న మ్లాయంతి స్రజశ్చైవ తే తరంతి రణోదధిమ్. ౭౦. ఇష్టా వాచః ప్రవిష్టస్య దక్షిణే ప్రవివిక్షతః, పశ్చాత్సంధారయం త్యర్థ మగ్రే చ ప్రతిషేధికాః. ౭౧. శబ్దరూపరసస్పర్శగంధాశ్చ విక్రుతా శ్శుభాః, సదా హర్షశ్చ యోధానాం జయతా మిహ లక్షణమ్. ౭౨. అనుగా వాయవో వాంతి తథాభ్రాణి వయాంసి చ, అనుప్లవంతి మేఘాశ్చ తథై వేంద్రధనూంషి చ. ౭౩. ఏతాని జయమానానాం లక్షణాని విశాంపతే, భవంతి విపరీతాని ముమూర్షూణాం జనాధిప. ౭౪. అల్పాయాం వా మహత్యాం వా సేనాయా మితి నిశ్చయః, హర్షో యోధగుణశ్చైకో జయలక్షణ ముచ్యతే. ౭౫. ఏకో దీర్ణో దారయతి సేనాం సుమహతీమపి, తాం దీర్ణా మనుదీర్యంతే యోధా శ్శూరతరా అపి. ౭౬. దుర్నివర్త్యా తదా చైవ ప్రభగ్నా మహతీ చమూః, అపామివ మహావేగా స్త్రస్తా మృగగణా ఇవ. ౭౭. నైవ శక్యా సమాధాతుం సన్నిపాతే మహాచమూః, దీర్ణా మిత్యేవ దీర్యంతే సువిద్వాంసోఽపి భారత. ౭౮. భీతాన్ భగ్నాంశ్చ సంప్రేక్ష్య భయం భూయోఽభివర్ధతే, ప్రభగ్నా సహసా రాజన్ దిశో విద్రవతే చమూః. ౭౯. నైవ స్థాపయితుం శక్యా శూరైరపి మహాచమూః, సంస్మృత్య మహతీం సేనాం చతురంగాం మహీపతే. ౮౦. ఉపాయై ర్విజయం శ్రేష్ఠ మాహు ర్భేదేన మధ్యమమ్, జఘన్య ఏష విజయో యో యుద్ధేన విశాంపతే. ౮౧. మహాన్ దోషః సన్నిపాత స్తస్యాద్య క్షయ ఉచ్యతే, పరస్పరజ్ఞాః సంహృష్టాః వ్యపధూతా స్సునిశ్చితాః. ౮౨. అపి పంచాశతం శూరా మృద్నంతి మహతీం చమూమ్, అపి వా పంచ షట్ సప్త విజయం త్యనివర్తినః. ౮౩. న వైనతేయో గరుడః ప్రశంసతి మహాజనమ్, దృష్ట్వా సుపర్ణోపచితిం మహత్యా అపి భారత. ౮౪. న బాహుళ్యేన సేనాయా జయో భవతి నిత్యశః, అధ్రువో హి జయో నామ దైవం చాత్ర పరాయణమ్. ౮౫. జయవంతో హి సంగ్రామే క్షయవంతో భవంతి హి. ౮౬.

ఇతి జంబూఖండవినిర్మాణపర్వణి తృతీయోఽధ్యాయః.

భౌమగుణకథనమ్.

వైశంపాయన ఉవాచ.—ఏవముక్త్వా యయౌ వ్యాసో ధృతరాష్ట్రాయ

ధీమతః, ధృతరాష్ట్రోఽపి తచ్ఛ్రుత్వా ధ్యానమేవాన్వపద్యత. ౧. స ముహూర్తమివ ధ్యాత్వా వినిశ్శ్వస్య ముహుర్ముహుః, సంజయం సంశితాత్మాన మపృచ్ఛ ద్భరతర్షభ. ౨. సంజయేమే మహీపాలాః శూరా యుద్ధాభినందినః, అన్యోన్య మభినిఘ్నంతి శస్త్రైరుచ్చావచై రిహ. ౩. పార్థివాః పృథివీహేతోః సమభిత్యజ్య జీవితమ్, నవా శామ్యంతి నిఘ్నంతో వర్ధయంతి యమక్షయమ్. ౪. భౌమ మైశ్వర్య మిచ్ఛంతో న మృష్యంతే పరస్పరమ్, మన్యే బహుగుణాం భూమిం తన్మమాచక్ష్వ సంజయ. ౫. బహూని చ సహస్రాణి ప్రయుతాన్యర్బుదాని చ, కోట్యశ్చ వీరలోకానాం సమేతాః కురుజాంగలే. ౬. దేశానాం చ పరీమాణం నగరాణాం చ సంజయ, శ్రోతుమిచ్ఛామి తత్త్వేన యత ఏతే సమాగతాః. ౭. దివ్యబుద్ధిప్రదీపేన యుక్త స్త్వం జ్ఞానచక్షుషా, ప్రభావాత్తస్య విప్రర్షేర్వ్యాసస్యామితతేజసః. ౮. సంజయ ఉవాచ:—యథాప్రజ్ఞం మహాప్రజ్ఞ భౌమాన్ వక్ష్యామి తే గుణాన్, శాస్త్రచక్షురవేక్షస్వ నమస్తే భరతర్షభ. ౯. ద్వివిధానీహ భూతాని చరాణి స్థావరాణి చ చరాణాం త్రివిధా యోని రండస్వేదజరాయుజాః. ౧౦. త్రయాణాం ఖలు సర్వేషాం శ్రేష్ఠా రాజన్ జరాయుజాః, జరాయుజానాం ప్రవరా మానవాః పశవశ్చ యే. ౧౧. నానారూపధరా రాజం స్తేషాం భేదా శ్చతుర్దశ, అరణ్యవాసినః సప్త సప్తైషాం గ్రామవాసినః. ౧౨. సింహా వ్యాఘ్రా వరాహా శ్చ మహిషా వారణా స్తథా, ఋక్షా శ్చ వానరా శ్చైవ సప్తారణ్యాః స్మృతా నృప. ౧౩. గౌరజావి మనుష్యాశ్చ అశ్వాశ్వతరగర్దభాః, ఏతే గ్రామ్యా స్సమాఖ్యాతాః పశవ స్సప్త సాధుభిః. ౧౪. ఏతే వై పశవో రాజన్ గ్రామ్యారణ్యా శ్చతుర్దశ, వేదోక్తాః పృథివీపాల యేషు యజ్ఞాః ప్రతిష్ఠితాః. ౧౫. గ్రామ్యాణాం పురుషః శ్రేష్ఠః సింహశ్చారణ్యవాసినామ్, సర్వేషా మేవ భూతానా మన్యోన్యేనోపజీవనమ్. ౧౬. ఉద్భిజ్జాః స్థావరాః ప్రోక్తా స్తేషాం పంచైవ జాతయః, వృక్షగుల్మలతావల్ల్య స్త్వక్సారా స్తృణజాతయః. ౧౭. తేషాం వింశతిరేకోనా మహాభూతేషు పంచసు, చతుర్వింశతి రుద్దిష్టా గాయత్రీ లోకసమ్మతా. ౧౮. య ఏతాం వేదగాయత్రీం పుణ్యాం సర్వగుణాన్వితామ్, తత్త్వేన భరతశ్రేష్ఠ స లోకేన ప్రణశ్యతి. ౧౯. భూమౌ చ జాయతే సర్వం భూమౌ సర్వం వినశ్యతి, భూమిః ప్రతిష్ఠా భూతానాం భూమిరేవ సనాతనమ్. ౨౦. యస్య భూమి స్తస్య సర్వం జగత్ స్థావరజంగమమ్, తత్రాతిగృద్ధా రాజానో వినిఘ్నంతీతరేతరమ్. ౨౧.

ఇతి జంబూఖండవినిర్మాణపర్వణి చతుర్థోఽధ్యాయః.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ:—నదీనాం పర్వతానాం చ నామధేయాని సంజయ, తథా జనపదానాం చ యే చాన్యే భూమిమాశ్రితాః. ౧. ప్రమాణం చ ప్రమాణజ్ఞ పృథివ్యా మమ సర్వశః, నిఖిలేన సమాచక్ష్వ కాననాని చ సంజయ. ౨. సంజయ ఉవాచ:—పంచేమాని మహారాజ మహాభూతాని సంగ్రహాత్, జగత్స్థాని సర్వాణి సమాన్యాహుర్మనీషిణః. ౩. భూమిరాపస్తథా తేజో వాయురాకాశ మేవ చ, గుణోత్తరాణి సర్వాణి తేషాం భూమిః ప్రధానతః. ౪. శబ్దః స్పర్శశ్చ రూపం చ రసో గంధశ్చ పంచమః, భూమేరేతే గుణాః ప్రోక్తా ఋషిభిస్తత్త్వవేదిభిః. ౫. చత్వారోఽప్సు గుణా రాజన్ గంధస్తత్ర న విద్యతే, శబ్దః స్పర్శశ్చ రూపం చ తేజసోఽథ గుణాస్త్రయః. ౬. శబ్దః స్పర్శశ్చ వాయోస్తు ఆకాశే శబ్ద ఏవ తు, ఏతే పంచగుణా రాజన్ మహాభూతేషు పంచసు. ౭. వర్తంతే సర్వలోకేషు యేషు భూతాః ప్రతిష్ఠితాః, అన్యోన్యం నాభివర్తంతే సామ్యం భవతి వై యదా. ౮. యదా తు విషమీభావ మావిశంతి పరస్పరమ్, తదా దేహైర్దేహవంతో వ్యతిరోహంతి నాన్యథా. ౯. ఆనుపూర్వ్యా ద్వినశ్యంతి జాయంతే చానుపూర్వశః, సర్వాణ్యపరిమేయాని తదేషాం రూపమైశ్వరమ్. ౧౦. తత్ర తత్ర హి దృశ్యంతే ధాతవః పాంచభౌతికాః, తేషాం మనుష్యాస్తర్కేణ ప్రమాణాని ప్రచక్షతే. ౧౧. అచింత్యాః ఖలు యే భావా న తాంస్తర్కేణ సాధయేత్, ప్రకృతిభ్యః పరం యచ్చ తదచింత్యస్య లక్షణమ్. ౧౨. సుదర్శనం ప్రవక్ష్యామి ద్వీపం తు కురునందన, పరిమండలో మహారాజ ద్వీపోఽసౌ చక్రసంస్థితః. ౧౩. నదీజలప్రతిచ్ఛన్నః పర్వతైశ్చాభ్రసన్నిభైః, పురైశ్చ వివిధాకారై రమ్యైర్జనపదైస్తథా. ౧౪. వృక్షైః పుష్పఫలోపేతైః సంపన్నధనధాన్యవాన్, లవణేన సముద్రేణ సమంతాత్పరివారితః. ౧౫. (యథా హి పురుషః పశ్యే దాదర్శే ముఖమాత్మనః, ఏవం సుదర్శనద్వీపో దృశ్యతే చంద్రమండలే. ౧౬. ద్విరంశే పిప్పలస్తత్ర ద్విరంశే చ శశో మహాన్, సర్వౌషధిసమావాయైః సర్వతః పరివారితః. ౧౭. అపస్తతోఽన్యా విజ్ఞేయా శేష స్సంక్షేప ఉచ్యతే, తతోఽన్య ఉచ్యతే చాయ మేవ సంక్షేపతః శృణు. ౧౮.)

ఇతి జంబూఖండవినిర్మాణపర్వణి, పంచమోఽధ్యాయః.

భూమ్యాదిపరిమాణవివరణమ్.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ:—ఉక్తో ద్వీపస్య సంక్షేపో విధివద్బుద్ధిమంస్త్వయా, తత్త్వజ్ఞశ్చాసి సర్వస్య విస్తరం బ్రూహి సంజయ. ౧. యావాన్ భూమ్యవకాశోఽయం దృశ్యతే శశలక్షణే, తస్య ప్రమాణం ప్రబ్రూహి తతో వక్ష్యసి పిప్పలమ్. ౨. ఏవ

ముక్తస్స రాజ్ఞా తు సంజయో వాక్యమబ్రవీత్. సంజయ ఉవాచ—ప్రాగాయతా మహారాజ షడేతే వర్షపర్వతాః. ౩. అవగాఢా హ్యుభయత స్సముద్రౌ పూర్వపశ్చిమౌ, హిమవాన్ హేమకూటశ్చ నిషధశ్చ నగోత్తమః. ౪. నీలశ్చ వైడూర్యమయః శ్వేతశ్చ శశిసన్నిభః, సర్వధాతువినద్ధశ్చ శృంగవాన్నామ పర్వతః. ౫. ఏతే వై పర్వతా రాజన్ సిద్ధచారణసేవితాః, తేషామంతరవిష్కంభో యోజనాని సహస్రశః. ౬. తత్ర పుణ్యా జనపదా స్తాని పుణ్యాని భారత, వసంతి తేషు సత్వాని నానాజాతీని సర్వశః. ౭. ఇదంతు భారతం వర్షం తతో హైమవతం పరమ్, హేమకూటాత్పరం చైవ హరివర్షం ప్రచక్షతే. ౮. దక్షిణేన తు నీలస్య నిషధస్యోత్తరేణ తు, ప్రాగాయతో మహాభాగ మాల్యవాన్నామ పర్వతః. ౯. తతః పరం మాల్యవతః పర్వతో గంధమాదనః, తేనైవ క్రమయోగేన పర్వతో గంధమాదనః. ౧౦. పరిమండల స్తయోర్మధ్యే మేరుః కనకపర్వతః, ఆదిత్యతరుణాభాసో విధూమ ఇవ పావకః. ౧౧. యోజనానాం సహస్రాణి షోడశాధః కిల స్మృతః, ఉచ్చైశ్చ చతురాశీతి ర్యోజనానాం మహీపతే. ౧౨. ఊర్ధ్వంచాధశ్చ తిర్యక్చ లోకానావృత్య తిష్ఠతి, తస్య పార్శ్వే త్వమీ ద్వీపా శ్చత్వారః సంశ్రితా విభో. ౧౩. భద్రాశ్వః కేతుమాలశ్చ జంబుద్వీపశ్చ భారత, ఉత్తరాశ్చైవ కురవః కృతపుణ్యప్రతిశ్రయాః. ౧౪. విహగ స్సుముఖో యస్తు సుపర్ణస్యాత్మజః కిల, స వై విచింతయామాస సౌవర్ణాన్ వీక్ష్య వాయసాన్. ౧౫. మేరు రుత్తమమధ్యానా మధమానాం చ పక్షిణామ్, అవిశేషకరో యస్మా త్తస్మాదేనం త్యజామ్యహమ్. ౧౬. తమాదిత్యోఽనుపర్యేతి సంతతం జ్యోతిషాం వరః, చంద్రమా శ్చ సనక్షత్రో వాయుశ్చైవ ప్రదక్షిణః. ౧౭. సపర్వతో మహారాజ దివ్యపుష్పఫలాన్వితః, భవనై రావృతః సర్వై ర్జాంబూనదపరిష్కృతైః. ౧౮. తత్ర దేవగణా రాజన్ గంధర్వాసురరాక్షసాః, అప్సరోగణసంయుక్తాః శైలే క్రీడంతి సర్వదా. ౧౯. తత్ర బ్రహ్మా చ రుద్రశ్చ శక్రశ్చాపి సురేశ్వరః, సమేత్య వివిధై ర్యజ్ఞై ర్యజంతేఽనేకదక్షిణైః. ౨౦. తుంబురు ర్నారద శ్చైవ విశ్వావసు ర్హాహాహూహూ, అభిగమ్యామరశ్రేష్ఠా స్తుష్టువు ర్వివిధైః స్తవైః. ౨౧. సప్తర్షయో మహాత్మానః కశ్యపశ్చ ప్రజాపతిః, తత్ర గచ్ఛంతి భద్రం తే సదా పర్వణిపర్వణి. ౨౨. తస్యైవ మూర్ధ్న్యుశనాః కావ్యో దివి మహీపతే, హైమాని తస్య రత్నాని తస్యైతే రత్నపర్వతాః. ౨౩. తస్మా త్కుబేరో భగవాం శ్చతుర్థం భాగమశ్నుతే, తతః కళాంశం విత్తస్య మనుష్యేభ్యః ప్రయచ్ఛతి. ౨౪. పార్శ్వే తస్యోత్తరే దివ్యం సర్వతః కుసుమైశ్చితమ్.

కర్ణికారవనం రమ్యం శిలాజాలసముద్గతమ్. ౨౫. తత్ర సాక్షాత్పశుపతి ర్దివ్యై
ర్భూతై స్సమావృతః, ఉమాసహాయో భగవాన్ రమతే భూతభావనః. ౨౬.
కర్ణికారమయీం మాలాం బిభ్రత్పాదావలంబినీమ్, త్రిభిర్నేత్రైః కృతోద్యోత
స్త్రిభిస్సూర్యై రివోదితైః. ౨౭. తముగ్రతపస స్సిద్ధా స్సువ్రతా స్సత్యవాదినః,
పశ్యంతి న హి దుర్వృత్తైః శక్యో ద్రష్టుం మహేశ్వరః. ౨౮. తస్య శైలస్య శిర
సః క్షీరధారా నరేశ్వర, విశ్వరూపా పరిమితా భీమనిర్ఘాతనిస్వనా. ౨౯. పుణ్యా
పుణ్యతమైర్జుష్టా గంగా భాగీరథీ శుభా, పతత్యజస్రవేగేన హ్రదే చంద్రమసశ్శుభే. ౩౦.
తయా హ్యుత్పాదితః పుణ్యః సహ్రద స్సాగరోపమః, తాం ధారయామాస తదా
దుర్ధరాం పర్వతైరపి. ౩౧. శతం వర్షసహస్రాణాం శిరసైవ పినాకధృత్, మేరో
స్తు పశ్చిమే పార్శ్వే కేతుమాలో మహీపతే. ౩౨. జంబూఖండే చ తత్రైవ మహా
జనపదో నృప, ఆయుర్దశసహస్రాణి [illegible]ణాం తత్ర భారత. ౩౩. సువర్ణవర్ణాశ్చ నరాః
స్త్రియశ్చాప్సరసోపమాః, అనామయా వీతశోకా నిత్యం ముదితమానసాః.
౩౪. జాయంతే మానవా స్తత్ర నిష్టప్తకనకప్రభాః, గంధమాదనశృంగేషు కుబేర
స్సహ రాక్షసైః. ౩౫. సంవృతోఽప్సరసాం సంఘై ర్మోదతే గుహ్యకాధిపః, గంధమా
దనపార్శ్వే తు పరేత్వపరగండికాః. ౩౬. ఏకాదశ సహస్రాణి వర్షాణాం పరమా
యుషః, తత్ర కృష్ణా నరా రాజం స్తేజోయుక్తా మహాబలాః. ౩౭. స్త్రియశ్చోత్పల
వర్ణాభాః సర్వా స్సుప్రియదర్శనాః, నీలోత్పలతరం శ్వేతం శ్వేతా ద్ధైరణ్యకం పరమ్.
౩౮. వర్ష మైరావతం రాజ న్నానాజనపదావృతమ్, ధనుస్సంస్థే మహారాజ ద్వే
వర్షే దక్షిణోత్తరే. ౩౯. ఇళావృతం మధ్యమం తు పంచవర్షాణి చైవ హి, ఉత్తరోత్త
రమేతేభ్యో వర్ష ముద్రిచ్యతే గుణైః. ౪౦. ఆయుఃప్రమాణ మారోగ్యం ధర్మతః
కామతోఽర్థతః, సమన్వితాని భూతాని తేషు వర్షేషు భారత. ౪౧. ఏవమేషా మహారా
జ పర్వతైః పృథివీ చితా (హేమకూట స్తు సుమహాన్ కైలాసో నామ పర్వతః) ౪౨. యత్ర
వైశ్రవణో రాజన్ గుహ్యకైః సహ మోదతే, అభ్యుత్తరేణ కైలాసం మైనాకం
పర్వతం ప్రతి. ౪౩. హిరణ్యశృంగ స్సుమహాన్ దివ్యో మణిమయో గిరిః, తస్య పార్శ్వే
మహద్దివ్యం శుభ్రం కాంచనవాలుకమ్. ౪౪. రమ్యం బిందుసరో నామ యత్ర
రాజా భగీరథః, దృష్ట్వా భాగీరథీం గంగా ముషాస బహుళాస్సమాః. ౪౫. యూపా
మణిమయా స్తత్ర చైత్యాశ్చాపి హిరణ్మయాః, తత్రేష్ట్వా తు గతః సిద్ధిం సహస్రాక్షో
మహాయశాః. ౪౬. స్రష్టా భూతపతిర్యత్ర సర్వలోకాన్ సనాతనః, ఉపాస్యతే

తిగ్మతేజా యత్ర భూతైః సమంతతః. ౪౭. నరనారాయణౌ బ్రహ్మా మనుః స్థాణుశ్చ పంచమః, తత్ర దివ్యా త్రిపథగా ప్రథమం తు ప్రతిష్ఠితా. ౪౮. బ్రహ్మలోకా దపక్రాంతా సప్తధా ప్రతిపద్యతే, వస్వోకసారా నలినీ పావనీ చ సరస్వతీ. ౪౯. జంబూనదీ చ సీతా చ గంగా సింధుశ్చ సప్తమీ, అచింత్యా దివ్యసంకాశాః ప్రభోరేషైవ సంవిధిః. ౫౦. ఉపాసతే యత్ర శక్రం సహస్రయుగపర్యయే, దృశ్యాదృశ్యా చ భవతి తత్రతత్ర సరస్వతీ. ౫౧. ఏతా దివ్యాః సప్త గంగా స్త్రిషు లోకేషు విశ్రుతాః, రక్షాంసి వై హిమవతి హేమకూటే తు గుహ్యకాః. ౫౨. సర్పా నాగాశ్చ నిషధే గోకర్ణే చ తపోధనాః, దేవాసురాణాం సర్వేషాం శ్వేతపర్వత ఉచ్యతే. ౫౩. గంధర్వా నిషధే నిత్యం నీలే బ్రహ్మర్షయస్తథా, శృంగవాంస్తు మహారాజ దేవానాం ప్రతిసంచరః. ౫౪. ఇత్యేతాని మహారాజ సప్త వర్షాణి భాగశః, భూతాన్యుపనివిష్టాని గతిమంతి ధ్రువాణి చ. ౫౫. తేషా మృద్ధి ర్బహువిధా దృశ్యతే దేవమానుషీ, అశక్యా పరిసంఖ్యాతుం శ్రద్ధేయా తు బుభూషతా. ౫౬. యాం తు పృచ్ఛసి మాం రాజన్ దివ్యామేనాం శశాకృతిమ్, పార్శ్వే శశస్య ద్వే వర్షే ఉక్తే యే దక్షిణోత్తరే. ౫౭. కర్ణౌ తు నాగద్వీపశ్చ కశ్యపద్వీప ఏవ చ, తామ్రపర్ణీ శిలా రాజన్ శ్రీమాన్ మలయపర్వతః. ౫౮. ఏత ద్ద్వితీయం ద్వీపస్య దృశ్యతే శశసంస్థితమ్. ౫౯.

ఇతి జంబూఖండవినిర్మాణపర్వణి షష్ఠోఽధ్యాయః.

— మాల్యవద్వర్ణనమ్. —

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ:— మేరోరథ్యాంతరం పార్శ్వే పూర్వం సంచక్ష్వ సంజయ, నిఖిలేన మహాబుద్ధే మాల్యవంతం చ పర్వతమ్. ౧. సంజయ ఉవాచ:— దక్షిణేన తు నీలస్య మేరోః పార్శ్వే తథోత్తరే, ఉత్తరాః కురవో రాజన్ పుణ్యాస్సిద్ధనిషేవితాః. ౨. తత్ర వృక్షా మధుఫలా నిత్యపుష్పఫలోపమాః, పుష్పాణి చ సుగంధీని రసవంతి ఫలాని చ. 3. సర్వకామఫలా స్తత్ర కేచిత్ వృక్షా జనాధిప, అపరే క్షీరిణో నామ వృక్షా స్తత్ర నరాధిప. ౪. యే క్షరంతి సదా క్షీరం షడ్రసం చామృతోపమమ్, వస్త్రాణి చ ప్రసూయంతే ఫలేష్వాభరణాని చ. ౫. సర్వా మణిమయీ భూమిః సూక్ష్మకాంచనవాలుకా, మణిరత్ననిభం రమ్యం వజ్రవైడూర్యసన్నిభమ్. ౬. భూభాగం దృశ్యతే తత్ర పద్మరాగసమప్రభమ్, సర్వర్తుసుఖసంస్పర్శా నిష్పంకా చ జనాధిప. ౭. పుష్కరిణ్య శ్శుభా స్తత్ర సుఖస్పర్శా మనోహరాః, దేవలోకచ్యుతాస్సర్వే జాయంతే తత్ర మానవాః. ౮. శుక్లాభిజనసంపన్నాః సర్వే సుప్రియదర్శనాః, మిథునాని చ జాయంతే స్త్రియశ్చాప్సరసోపమాః. ౯. తేషాం తే క్షీరిణాం క్షీరం పిబంత్యమృత

సన్నిభమ్, మిథునం జాయతే కాలే సమం తత్ర ప్రవర్ధతే. ౧౦ తుల్యరూపగుణో
పేతం సమవేషం తథైవ చ, ఏవమేవానురూపం చ చక్రవాకసమం ప్రభో. ౧౧.
నిరామయాశ్చ తే లోకా నిత్యం ముదితమానసాః,దశవర్షసహస్రాణి దశవర్షశతాని
చ.౧౨. జీవంతి తే మహారాజ న చాన్యోన్యం జహత్యుత,(భారుండానామ శకునా స్తీ
క్ష్ణతుండా భయానకాః.౧౩.తాన్నిర్హరంతీహ మృతా న్దరీషు ప్రక్షిపంతి చ, ఉత్తరాః
కురవో రాజన్ వ్యాఖ్యాతా స్తే సమాసతః) ౧౪. మేరోః పార్శ్వ మహంపూర్వం
వక్ష్యామ్యపి యథాతథమ్, తస్య పూర్వాభిషేక స్తు భద్రాశ్వస్య విశాంపతే. ౧౫.
భద్రశాలవనం యత్ర కాలామ్రశ్చ మహాద్రుమః, కాలామ్రస్తు మహారాజ నిత్యపుష్ప
ఫలద్రుమః.౧౬.ద్రుమశ్చ యోజనోత్సేధః సిద్ధచారణసేవితః, తత్ర తే పురుషాః శ్వే
తా స్తేజోయుక్తామహాబలాః. ౧౭. స్త్రియః కుముదవర్ణాశ్చ సుందర్యః ప్రియదర్శ
నాః, చంద్రభాసశ్చంద్రవర్ణాః పూర్ణచంద్రనిభాననాః. ౧౮. చంద్రశీతలగాత్ర్యశ్చ
నృత్యగీతవిశారదాః, దశవర్షసహస్రాణి తత్రాయు ర్భరతర్షభ. ౧౯. కాలామ్రరస
పీతా స్తే నిత్యం సంస్థితయౌవనాః, (దక్షిణేన తు నీలస్య నిషధస్యోత్తరేణ తు,
౨౦. సుదర్శనో నామ మహాన్ జంబూవృక్షః సనాతనః)సర్వకామఫలః పుణ్యః
సిద్ధచారణసేవితః. ౨౧. తస్య నామ్నా సమాఖ్యాతో జంబుద్వీపస్సనాతనః,
యోజనానాం సహస్రం చ శతం చ భరతర్షభ. ౨౨. ఉత్సేధో వృక్షరాజస్య
దివస్పృక్ మనుజేశ్వర, అరత్నీనాం సహస్రం చ శతాని దశపంచ చ. ౨౩. పరిణా
హస్తు వృక్షస్య ఫలానాం రసభేదినామ్, పతమానానితాన్యుర్వ్యాం కుర్వంతి విపు
లం స్వనమ్.౨౪. ముంచంతి చ రసం రాజన్ తస్మిన్రజతసన్నిభమ్,తస్యా జంబ్వాః
ఫలరసో నదీ భూత్వా జనాధిప. ౨౫. మేరుం ప్రదక్షిణం కృత్వా సంప్రయాత్యు
త్తరాన్ కురూన్, తత్ర తేషాం మనశ్శాంతి ర్న పిపాసా జనాధిప. ౨౬. తస్మిన్
ఫలరసే పీతే న జరా బాధతే చ తాన్, తత్ర జాంబూనదం నామ కనకం దేవభూష
ణమ్. ౨౭. ఇంద్రగోపకసంకాశం జాయతే భాస్కరం తు తత్, తరుణాదిత్యవర్ణాశ్చ
జాయంతే తత్ర మానవాః. ౨౮. తథా మాల్యవతః శృంగే దృశ్యతే హవ్యవా
ట్సదా, నామ్నా సంవర్తకో నామ కాలాగ్ని ర్భరతర్షభ. ౨౯. తథా మాల్య
వతః శృంగేపూర్వపూర్వానుగండికా, యోజనానాం సహస్రాణి పంచాశ న్మాల్యవా
న్స్మృతః.౩౦. మహారాజతసంకాశా జాయంతే తత్ర మానవాః, బ్రహ్మలోకచ్యుతా
స్సర్వే సర్వేచ బ్రహ్మవాదినః. ౩౧.తప స్తప్యంతి తే తీవ్రం భవంతి హ్యూర్ధ్వరేతసః,
రక్షణార్థం తు భూతానాం ప్రవిశంతి దివాకరమ్. ౩౨. షష్టిస్తాని సహస్రాణి

షష్టిరేవ శతాని చ, అరుణస్యాగ్రతో యాంతి పరివార్య దివాకరమ్. ౩౩. షష్టిర్వర్ష సహస్రాణి షష్టిరేవ శతాని చ, ఆదిత్యతాపతప్తాస్తే విశంతి శశిమండలమ్. ౩౪.

ఇతి జంబూఖండవినిర్మాణపర్వణి సప్తమోఽధ్యాయః.

ధృతరాష్ట్రవాక్యమ్.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ.—వర్షాణాం చైవ నామాని పర్వతానాం చ సంజయ, ఆచక్ష్వ మే యథాతత్త్వం యే చ పర్వతవాసినః. ౧. సంజయ ఉవాచ—దక్షిణేన తు శ్వేతస్య నిషధస్యోత్తరేణ తు, వర్షం రమణకం నామ జాయంతే తత్ర మానవాః. ౨. శుక్లాభిజనసంపన్నాః సర్వే సుప్రియదర్శనాః, నిస్సపత్నాశ్చ తే సర్వే జాయంతే తత్ర మానవాః. ౩. దక్షిణేన తు నీలస్య నిషధస్యోత్తరేణ తు, వర్షం హిరణ్మయం నామ యత్ర హైరణ్వతీ నదీ. ౪. యత్ర చాయం మహారాజ పక్షిరాట్పతగోత్తమః, యక్షానుగా మహారాజ ధనినః ప్రియదర్శనాః. ౫. మహాబలాస్తత్ర జనా రాజన్ముదితమానసాః, దశవర్షసహస్రాణి శతాని దశ పంచ చ. ౬. ఆయుఃప్రమాణం జీవంతి వర్షాణాం తే జనాధిప, శృంగాణి చ విచిత్రాణి త్రీణ్యేవ మనుజాధిప. ౭. ఏకం మణిమయం తత్ర యథైకం రౌక్మమద్భుతమ్, సర్వరత్నమయం చైకం భవనైరుపశోభితమ్. ౮. తత్ర స్వయంప్రభా దేవీ నిత్యం వసతి శాండిలీ, ఉత్తరేణ తు శృంగస్య సముద్రాంతే జనాధిప. ౯. వర్షమైరావతం నామ యస్మాచ్ఛృంగవతః పరమ్, న తత్ర సూర్యస్తపతి న జీర్యంతే చ మానవాః. ౧౦. చంద్రమాశ్చ సనక్షత్రో జ్యోతిర్భూత ఇవావృతః, పద్మప్రభాః పద్మవర్ణాః పద్మపత్రనిభేక్షణాః. ౧౧. పద్మపత్రసుగంధాశ్చ జాయంతే తత్ర మానవాః, అనిష్యందా ఇష్టగంధా నిరాహారా జితేంద్రియాః. ౧౨. దేవలోకచ్యుతాః సర్వే తథా విరజసో నృప, త్రయోదశ సహస్రాణి వర్షాణాం తే జనాధిప. ౧౩. ఆయుఃప్రమాణం జీవంతి నరా భరతసత్తమ, క్షీరోదస్య సముద్రస్య తథైవోత్తరతః ప్రభుః. ౧౪. హరిర్వసతి వైకుంఠః శకటే కనకామయే, అష్టచక్రం హి తద్యానం భూతయుక్తం మనోజవమ్. ౧౫. అగ్నివర్ణం మహావేగం జాంబూనదవిభూషితమ్, స ప్రభుః సర్వభూతానాం విభుశ్చ భరతర్షభ. ౧౬. సంక్షేపో విస్తరశ్చైవ కర్తా కారయితా తథా, పృథివ్యాపస్తథాకాశం వాయుస్తేజశ్చ పార్థివ. ౧౭. స యజ్ఞః సర్వభూతానామాస్యం తస్య హుతాశనః. వైశంపాయన ఉవాచ:—ఏవముక్తః సంజయేన ధృతరాష్ట్రో మహామనాః. ౧౮. ధ్యానమన్వగమద్రాజా పుత్రాన్ ప్రతి జనాధిప, స విచింత్య మహాతేజాః పునరేవాబ్రవీద్వచః. ౧౯. అసంశయం సూతపుత్ర కాలః సంక్షిపతే జగత్,

సృజతే చ పునస్సర్వం నేహ విద్యతి శాశ్వతమ్. ౨౦. నరో నారాయణశ్చైవ సర్వజ్ఞ స్సర్వభూతహృత్, దేవా వైకుంఠ మిత్యాహు ర్నరా విష్ణు మితి ప్రభుమ్. ౨౧.

ఇతి జంబూఖండవినిర్మాణపర్వణి అష్టమోఽధ్యాయః.

భారతీయనద్యాదినామకథనమ్.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ:—యదిదం భారతం వర్షం యత్రేదం మూర్ఛితం బలమ్, తత్రాతిమాత్రం లుబ్ధోఽయం పుత్రో దుర్యోధనో మమ. ౧. యత్ర గృద్ధాః పాండుపుత్రా యత్ర మే మజ్జతే మనః, ఏతన్మే తత్త్వమాచక్ష్వ త్వం హి మే బుద్ధిమాన్మతః. ౨. సంజయ ఉవాచ:—న తత్ర పాండవా గృద్ధాః శృణు రాజన్ వచో మమ, గృద్ధో దుర్యోధన స్తత్ర శకునిశ్చాపి సౌబలః. ౩. అపరే క్షత్రియాశ్చైవ నానాజనపదేశ్వరాః, యే గృద్ధా భారతే వర్షే న మృష్యంతి పరస్పరమ్. ౪. అత్ర తే కీర్తయిష్యామి వర్షం భారత భారతమ్, ప్రియమింద్రస్య దేవస్య మనోర్వైవస్వతస్య చ. ౫. పృథోశ్చ రాజన్వైన్యస్య తథేక్ష్వాకోర్మహాత్మనః, యయాతే రంబరీషస్య శిబేరౌశీనరస్య చ. ౬. ఋషభస్య తథైలస్య నృగస్య నృపతే స్తథా, కుశికస్య చ దుర్ధర్ష గాధేశ్చైవ మహాత్మనః. ౭. సోమకస్య చ దుర్ధర్ష దిలీపస్య తథైవ చ, అన్యేషాం చ మహారాజ క్షత్రియాణాం బలీయసామ్. ౮. సర్వేషా మేవ రాజేంద్ర ప్రియం భారత భారతమ్, తత్తే వర్షం ప్రవక్ష్యామి యథాశ్రుత మరిందమ. ౯. శృణు మే గదతో రాజన్ యన్మాం త్వం పరిపృచ్ఛసి, మహేంద్రో మలయ స్సహ్య శ్శుక్తిమాన్, గంధమాదనః. ౧౦. వింధ్యశ్చ పారియాత్రశ్చ సప్తైతే కులపర్వతాః, తేషాం సహస్రశో రాజన్ పర్వతాస్తు సమీపతః. ౧౧. అవిజ్ఞాతాస్సారవంతో విపులా శ్చిత్రసానవః, అన్యే తతోఽపరిజ్ఞాతా హ్రస్వా హ్రస్వోపజీవినః. ౧౨. ఆర్యా మ్లేచ్ఛాశ్చ కౌరవ్య తైర్మిశ్రాః పురుషా విభో, నదీం పిబంతి విపులాం గంగాం సింధుం సరస్వతీమ్. ౧౩. గోదావరీం నర్మదాం చ బాహుదాం చ మహానదీమ్, శతద్రూం చంద్రభాగాం చ యమునాం చ మహానదీమ్. ౧౪. దృషద్వతీం విపాశాం చ విపాశాం స్థూలవాలుకామ్, నదీం వేత్రవతీం చైవ కృష్ణవేణీం చ నిమ్నగామ్. ౧౫. ఇరావతీం వితస్తాం చ పయోష్ణీం దేవికామపి, వేదస్మృతాం వేదవతీం త్రిదివా మిక్షులాం క్రిమిమ్. ౧౬. కరీషిణీం చిత్రవహాం చిత్రసేనాం చ నిమ్నగామ్, గోమతీం ధూతపాపాం చ గండకీం చ మహానదీమ్. ౧౭. కౌశికీం నిశ్చితాం కృత్యాం నిచితాం లోహతారిణీమ్, రహస్యాం శతకుంభాం చ సరయూం చ తథైవ చ. ౧౮. చర్మణ్వతీం చంద్రభాగాం హస్తిసోమాం దిశం తథా, శరావతీం పయోష్ణీం చ పరాం భీమరథీమపి. ౧౯. కావేరీం చులకాం చాపి వీణాం

శతబలామపి, నీవారాం మహితాం చాపి సుప్రయోగాం జనాధిప. ౨౦. పవిత్రాం కుండలాం సింధుం రాజనీం పురమాలినీమ్, పూర్వాభిరామాం వీరాం చ భీమా మోఘవతీం తథా. ౨౧. పలాశినీం పాపహరాం మహేంద్రాం పాటలావతీమ్, కరీషిణీమసిక్నీం చ కుశచీరాం మహానదీమ్. ౨౨. మకరీం ప్రవరాం మేనాం హేమాం ధృతవతీం తథా, పురావతీమనుష్ణాం చ శైబ్యాం కాపీం చ భారత. ౨౩. సదానీరామధృష్యాం చ కుశధారాం మహానదీమ్, సదాకాంతాం శివాం చైవ తథా వీరవతీమపి. ౨౪. వాస్తుం సువాస్తుం గౌరీం చ కంపనాం సహిరణ్వతీమ్, వరాం వీరకరాం చాపి పంచమీం చ మహానదీమ్. ౨౫. రథచిత్రాం జ్యోతిరథాం విశ్వామిత్రాం కపింజలామ్, ఉపేంద్రాం బహులాం చైవ కుచీరాం మధువాహినీమ్. ౨౬. వినదీం పింజలావేణీం తుంగవేణీం మహానదీమ్, విదిశాం కృష్ణవేణీం చ తామ్రాం చ కపిలామపి. ౨౭. శలుం సువామాం వేదాశ్వాం హరిస్రావాం మహాపగామ్, శీఘ్రాం చ పిచ్ఛిలాం చైవ భారద్వాజీం చ నిమ్నగామ్. ౨౮. కౌశికీం నిమ్నగాం శోణాం బాహుదామథ చంద్రమామ్, దుర్గామంతశ్శిలాం చైవ బ్రహ్మబోధ్యాం బృహద్వతీమ్. ౨౯. యవక్షామథ రోహీం చ తథా జాంబూనదీమపి, సునసాం తమసాం దాసీం వసాం చ వరణామసీమ్. ౩౦. మాలాం ధృతిమతీం చైవ పూర్ణాశాం చ మహానదీమ్, తామసీం వృషభాం చైవ బ్రహ్మమేధ్యాం బృహద్వతీమ్. ౩౧. ఏతాశ్చాన్యాశ్చ బహుధా మహానద్యో జనాధిప, సదా నిరామయాం కృష్ణాం మందగాం మందవాహినీమ్. ౩౨. బ్రహ్మాణీం చ మహాగౌరీం దుర్గామపి చ భారత, చిత్రోపలాం చిత్రరథాం మంజులాం వాహినీం తథా. ౩౩. మందాకినీం వైతరణీం కోశాం చాపి మహానదీమ్, ముక్తిమతీ మనంగాం చ పుష్పవేణ్యుత్పలావతీమ్. ౩౪. లోహిత్యాం కరతోయాం చ తథైవ వృషకాహ్వయామ్, కుమారీమృషికుల్యాం చ మారిషాం చ సరస్వతీమ్. ౩౫. మందాకినీం తు పుణ్యాం చ సర్వసంగాం చ భారత, విశ్వస్య మాతరస్సర్వాస్సర్వాశ్చైవ మహాఫలాః. ౩౬. తథా నద్యస్త్వప్రకాశాః శతశోఽథ సహస్రశః, ఇత్యేతాస్సరితో రాజన్ సమాఖ్యాతా యథా స్మృతి. ౩౭. అత ఊర్ధ్వం జనపదాన్నిబోధ గదతో మమ, తత్రేమే కురుపాంచాలాస్సాళ్వా మాద్రేయజాంగలాః. ౩౮. శూరసేనాః కళింగాశ్చ బోధామాలాస్తథైవ చ, మత్స్యాస్సుకుట్యాస్సౌబల్యాః కుంతలాః కాశికోసలాః. ౩౯. చేదిమత్స్యకరూషాశ్చ భోజాస్సింధుపుళిందకాః, ఉత్తమాశ్చ దశార్ణాశ్చ మేకలాశ్చోత్కలైస్సహ. ౪౦. పాంచాలాః కోసలాశ్చైవ నైకపృష్ఠా ధురంధరాః, గోధామద్రభుజంగాశ్చ కాశయోఽపరకాశయః. ౪౧. జఠరాః కుకు-

రాశ్చైవ సదశార్ణాశ్చ భారత, కుంతయోఽవంతయశ్చైవ తథైవాపరకుంతయః. ౪౨. గోమన్తా మండకాః షండా విదర్భా రూపవాహికాః, అశ్మకాః పాంసురాష్ట్రాశ్చ గోపరాష్ట్రాః కరీతయః. ౪౩. అధిరాజ్య కుశాద్యాశ్చ మల్లరాష్ట్రంచ కేవలమ్, వారవాస్యాయవాహాశ్చ చక్రావక్రాతయశ్శకాః. ౪౪. విదేహా మాగధా స్స్వక్షా మలయా విజయాస్తథా, అంగావంగాః కళింగాశ్చ యకృల్లోమాన ఏవ చ. ౪౫. మల్లాస్సుదేష్ణాః ప్రహ్లాదా మాహికాశ్శశికాస్తథా, బాహ్లీకా వాటధానాశ్చ ఆభీరాః కాలతోయకాః. ౪౬. అపరాంతాః పరాంతాశ్చ పహ్నవాశ్చర్మమండలాః, అటవీశిఖరాశ్చైవ మేరుభూతాశ్చ మారిష. ౪౭. ఉపావృత్తానుపావృత్తాః స్వరాష్ట్రాః కేకయాస్తథా, కుంధాపరాంతా మాహేయాః కక్షాస్సాముద్రనిష్కుటాః. ౪౮. అంధ్రాశ్చ బహవో రాజన్నంతర్గిర్యాస్తథైవ చ, బహిర్గిర్యాంగమలజా మాగధా మానవర్జకాః. ౪౯. మహ్యుత్తరాః ప్రావృషేయా భార్గవాశ్చ జనాధిప, పుండ్రా భార్గాః కిరాతాశ్చ సుదేష్ణా యామునాస్తథా. ౫౦. శకా నిషాదా నిషధాస్తథైవానర్తనైరృతాః, దుర్గలాః ప్రతిమాత్స్యాశ్చ కుంతలాః కుశలాస్తథా. ౫౧. తీరగ్రహాః శూరసేనా ఈజకాః కన్యకాగుణాః, తిలభారాస్సమీరాశ్చ మధుమన్తాస్సుకందకాః. ౫౨. కాశ్మీరాస్సింధుసౌవీరా గాంధారా దర్శకాస్తథా, అభిసారా ఉతూలాశ్చ శైవాలా బాహ్లీకాస్తథా. ౫౩. దర్వీ చ వానవా దర్వా వాతజామరథోరగాః, బాహుబాధాశ్చ కౌరవ్య సుదామానస్సుమల్లికాః. ౫౪. బధ్రాః కరీషకాశ్చాపి కులిందోపత్యకాస్తథా, వాతాయనా దశార్ణాశ్చ రోమాణః కుశబిందవః. ౫౫. కచ్ఛా గోపాలకచ్ఛాశ్చ జాంగలాః కురువర్ణకాః, కిరాతా బర్బరాస్సిద్ధా వైదేహాస్తామ్రలిప్తకాః. ౫౬. ఔఢ్రాః పౌండ్రాస్సైసికతాః పార్వతీయాశ్చ మారిష, అథాపరే జనపదా దక్షిణా భరతర్షభ. ౫౭. ద్రావిడాః కేరళాః ప్రాచ్యాః మూషికా వనవాసకాః, కర్ణాటకా మాహిషకా వికల్పా మూషకాస్తథా. ౫౮. ఝిల్లికాః కుంతలాశ్చైవ సౌహృదా నలకాననాః, కౌకుడ్రకాస్తథా చోళాః కొంకణా మాళవానకాః. ౫౯. సమంగాః కరకాశ్చైవ కుక్కురాంధారమారిషాః, ధ్వజిన్యుత్సవసంకేతాః త్రిగర్తాః సాళ్వసేనయః. ౬౦. బకాః కోకరకాః ప్రోష్ఠాః సమవేగవశాస్తథా, తథైవ వింధ్యచులకాః పులిందాః కల్కలైస్సహ. ౬౧. మాలవా మల్లకాశ్చైవ తథైవాపరవల్లభాః, కులిందాః కాలకాశ్చైవ కుంఠకాః కరటాస్తథా. ౬౨. మూషకాస్తనబాలాశ్చ సనీయా ఘటసృంజయాః, అలిందాః పాశివాటాశ్చ తనయాస్సునయాస్తథా. ౬౩. దళీ విదర్భాః కాంతికాస్తంగణాః పరతంగణాః, ఉత్తరాశ్చాపరే మ్లేచ్ఛాః క్రూరా

భరతసత్తమ. ౬౪. యవనాశ్చీనకాంభోజా దారుణా మ్లేచ్ఛజాతయః, సకృద్గ్రహాః కులత్థాశ్చ హూణాః పారసికైస్సహ. ౬౫. తథైవ రమణాశ్చీనా స్తథైవ దశమాలికాః, క్షత్రియో యోనివేశాశ్చ వైశ్యాః శూద్రకులాని చ. ౬౬. శూద్రాభీరాశ్చ దరదాః కాశ్మీరాః పత్తిభిస్సహ, ఖశీరాశ్చాంతచారాశ్చ పహ్లవా గిరిగహ్వరాః. ౬౭. ఆత్రేయాస్సభరద్వాజా స్తథైవ స్తనయోషికాః, ప్రోషకాశ్చ కలింగాశ్చ కిరాతానాం చ జాతయః. ౬౮. తోమరా హంసమార్గాశ్చ తథైవ కరభంజకాః, ఏతే చాన్యే జనపదాః ప్రాచ్యోదీచ్యాస్తథైవ చ ౬౯. ఉద్దేశమాత్రేణ మయా దేశాస్సంకీర్తితా విభో, యథా గుణం బలం చాపి త్రివర్గస్య మహాఫలమ్. ౭౦. దుహ్యేత ధేనుః కామధుగ్భూమిస్సమ్యగనుష్ఠితా, తస్యాం గృధ్యంతి రాజానః శూరా ధర్మార్థకోవిదాః. ౭౧. తే త్యజంత్యాహవే ప్రాణాన్ వసుగృద్ధాస్తరస్వినః, దేవమానుషకాయానాం కామం భూమిః పరాయణమ్. ౭౨. అన్యోన్యస్యావలుంపంతి సారమేయా యథామిషమ్, రాజన్యా భరతశ్రేష్ఠ భోక్తుకామా వసుంధరామ్. ౭౩. అథాపి తృప్తిః కామానాం విద్యతేఽద్యాపి కస్యచిత్, తస్మాత్ పరిగ్రహే భూమేర్యతంతే కురుపాండవాః. ౭౪. సామ్నా భేదేన దానేన దండేనైవ చ భారత, పితా భ్రాతా చ పుత్రాశ్చ ఖం ద్యౌశ్చ నరపుంగవ. ౭౫. భూమిర్భవతి భూతానాం సమ్యగచ్ఛిద్రదర్శనా. ౭౬.

ఇతి జంబూఖండవినిర్మాణపర్వణి - నవమోఽధ్యాయః.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—భారతస్యాస్య వర్షస్య తథా హైమవతస్య చ, ప్రమాణమాయుషస్సూత బలం చాపి శుభాశుభమ్. ౧. అనాగతమపి క్రాంతం వర్తమానం చ సంజయ, ఆచక్ష్వ మే విస్తరేణ హరివర్షం తథైవ చ. ౨. సంజయ ఉవాచ—చత్వారి భారతే వర్షే యుగాని భరతర్షభ, కృత త్రేతా ద్వాపరం చ తిష్యం చ కురువర్ధన. ౩. పూర్వం కృతయుగం నామ తతస్త్రేతాయుగం ప్రభో, సంక్షేపాత్ ద్వాపరస్యాథ తతస్తిష్యం ప్రవర్తతే. ౪. చత్వారి తు సహస్రాణి వర్షాణాం కురుసత్తమ, ఆయుష్సంఖ్యా కృతయుగే సంఖ్యాతా రాజసత్తమ. ౫. తథా త్రీణి సహస్రాణి త్రేతాయాం మనుజాధిప, ద్వే సహస్రే ద్వాపరే చ భువి తిష్ఠంతి సాంప్రతమ్ ౬. న ప్రమాణస్థితిర్హ్యస్తి తిష్యేఽస్మిన్ భరతర్షభ, గర్భస్థాశ్చ మ్రియంతేఽత్ర తథా జాతా మ్రియంతి చ. ౭. మహాబలా మహాసత్త్వాః ప్రజ్ఞాగుణసమన్వితాః, ప్రజాయంతే చ జాతాశ్చ శతశోఽథ సహస్రశః. ౮. జాతాః కృతయుగే రాజన్ ధనినః ప్రియదర్శనాః, ప్రజాయంతే చ జాతాశ్చ మునయో వై తపోధనాః. ౯. మహోత్సాహా మహాత్మానో ధార్మికాస్సత్యవాదినః, ప్రియద

ర్ఘనా వపుష్మంతో మహావీర్యా ధనుర్ధరాః. ౧౦. వరార్హా యుధి జాయంతే క్షత్రియాః శూరసత్తమాః, త్రేతాయాం క్షత్రియా రాజన్ సర్వే వై చక్రవర్తినః. ౧౧. ఆయుష్మంతో మహావీరా ధనుర్ధరవరా యుధి, జాయంతే క్షత్రియాః శూరాః త్రేతాయాం వశవర్తినః. ౧౨. సర్వే వర్ణా మహారాజ జాయంతే ద్వాపరే సతి, మహోత్సాహా వీర్యవంతః పరస్పరజయైషిణః. ౧౩. తేజసాల్పేన సంయుక్తాః క్రోధనాః పురుషా నృప, లుబ్ధా అనృతకాశ్చైవ తిష్యే జాయంతి భారత. ౧౪. ఈర్ష్యా మానస్తథా క్రోధో మాయాసూయా తథైవ చ, తిష్యే భవతి భూతానాం రాగో లోభశ్చ భారత. ౧౫. సంక్షేపో వర్తతే రాజన్ ద్వాపరేఽస్మిన్నరాధిప, గుణోత్తరం హైమవతం హారివర్షం తథైవచ. ౧౬.

ఇతి జంబూఖండవినిర్మాణపర్వణి - దశమోఽధ్యాయః.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ.—జంబూఖండస్త్వయా ప్రోక్తో యథావదిహ సంజయ, విష్కంభమస్య ప్రబ్రూహి పరిమాణం తు తత్త్వతః. ౧. సముద్రస్య ప్రమాణం చ సమ్యగచ్ఛిద్రదర్శనమ్, శాకద్వీపం చ మే బ్రూహి కుశద్వీపం చ సంజయ. ౨. శాల్మలిం చైవ తత్త్వేన క్రౌంచద్వీపం తథైవ చ, బ్రూహి గావల్గణే సర్వం రాహోః సోమార్కయోస్తథా. ౩. సంజయ ఉవాచ—రాజన్ సుబహవో ద్వీపా యైరిదం సంతతం జగత్, సప్త ద్వీపాన్ ప్రవక్ష్యామి చంద్రాదిత్యౌ గ్రహం స్తథా. అష్టాదశసహస్రాణి యోజనానాం విశాంపతే, షట్ శతాని చ పూర్ణాని విష్కంభో జంబుపర్వతః. ౫. లవణస్య సముద్రస్య విష్కంభో ద్విగుణః స్మృతః, నానాజనపదాకీర్ణో మణివిద్రుమచిత్రితః. ౬. నైకధాతువిచిత్రైశ్చ పర్వతైరుపశోభితః, సిద్ధచారణసంకీర్ణః సాగరః పరిమండలః. ౭. శాకద్వీపం చ వక్ష్యామి యథావదిహ భారత, శృణు మే త్వం యథాన్యాయం బ్రువతః కురునందన. ౮. జంబూద్వీపప్రమాణేన ద్విగుణః కురునందన, విష్కంభేణ మహారాజ సాగరోఽపి విభాగశః. ౯. క్షీరోదో భరతశ్రేష్ఠ యేన సంపరివారితః, తత్ర పుణ్యా జనపదా న తత్ర మ్రియతే నరః. ౧౦. కుత ఏవ చ దుర్భిక్షం క్షమాతేజోయుతా హి తే, శాకద్వీపస్య సంక్షేపో యథావద్భరతర్షభ. ౧౧. ఉక్త ఏష మహారాజ కిమన్యత్ శ్రోతుమిచ్ఛసి, ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—శాకద్వీపస్య సంక్షేపో యథావదిహ పూర్వశః. ౧౨. ఉక్త ఏష మహాప్రాజ్ఞ విస్తరం బ్రూహి తత్త్వతః, సంజయ ఉవాచ—తథైవ పర్వతా రాజన్ సప్తాత్ర మణిభూషితాః. ౧౩. రత్నాకరాస్తథా నద్యస్తేషాం నామాని మే శృణు, అతీవ గుణవత్సర్వం తత్ర పుణ్యం జనాధిప. ౧౪. దేవర్షిగంధర్వయుతః ప్రథమో మేరురుచ్యతే,

ప్రాగాయతో మహారాజ మలయో నామ పర్వతః. ౧౫. యతో మేఘాః ప్రవర్తంతే ప్రభవంతి చ సర్వశః, తతః పూర్వేణ కౌరవ్య జలధారో మహాగిరిః. ౧౬. యత్ర నిత్యముపాదత్తే వాసవః పరమం జలమ్, తతో వర్షం ప్రభవతి వర్షకాలే జనేశ్వర. ౧౭. ఉచ్చైర్గిరీ రైవతకో యత్ర నిత్యం ప్రతిష్ఠితమ్, రేవతీ దివి నక్షత్రం పితామహకృతో నిధిః. ౧౮. ఉత్తరేణతు రాజేంద్ర శ్యామో నామ మహాగిరిః, నవమేఘప్రభః ప్రాంశుః శ్రీమానుజ్జ్వలవిగ్రహః. ౧౯. తతశ్శ్యామత్వమాపన్నా జనా జనపదేశ్వర, ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—సుమహాన్ సంశయో మేఽద్య ప్రోక్తోఽయం సంజయ త్వయా. ౨౦. ప్రజాః కథం సూతపుత్ర సంప్రాప్తాః శ్యామతామిహ, సంజయ ఉవాచ—సర్వేష్వేవ మహారాజ ద్వీపేషు కురునందన. ౨౧. గౌరః కృష్ణశ్చ పాతంగో యతో వర్ణాంతరే ద్విజాః, శ్యామో యస్మాత్ ప్రవృత్తో వై తత్తే వక్ష్యామి భారత. ౨౨. తతః పరం కౌరవేంద్ర దుర్గశైలో మహోదయః, కేసరీ కేసరయుతో యతో వాతః ప్రజాయతే. ౨౩. తేషాం యోజనవిష్కంభో ద్విగుణః ప్రవిభాగశః, వర్షాణి తేషు కౌరవ్య సప్తోక్తాని మనీషిభిః. ౨౪. మహామేరుర్మహాకాశో జలదః కుముదోత్తరః, జలధారో మహారాజ సుకుమార ఇతి స్మృతః. ౨౫. రైవతస్య తు కౌమారః శ్యామస్య మణికాంచనః, కేదారస్యాథ మోదాకీ పరేణ తు మహాపుమాన్. ౨౬. పరివార్య చ కౌరవ్య దైర్ఘ్యం హ్రస్వత్వమేవ చ, జంబూద్వీపేన సంఖ్యాతస్తస్య మధ్యే మహాద్రుమః ౨౭. శాకో నామ మహారాజ ప్రజా యస్య సదానుగాః, తత్ర పుణ్యా జనపదాః పూజ్యతే యత్ర శంకరః. ౨౮. తత్ర గచ్ఛంతి సిద్ధాశ్చ చారణా దైవతాని చ, ధార్మికాశ్చ ప్రజా రాజంశ్చత్వారోఽతీవ భారత. ౨౯. వర్ణాస్స్వధర్మనిరతా న చ స్తేనోఽత్ర దృశ్యతే, దీర్ఘాయుషో మహారాజ జరామృత్యువివర్జితాః. ౩౦. ప్రజాస్తత్ర వివర్ధంతే వర్షాస్వివ సముద్రగాః, నద్యః పుణ్యజలాస్తత్ర గంగా చ బహుధా గతా. ౩౧. సుకుమారీ కుమారీ చ సీతా కావేరకా తథా, మహానదీ చ కౌరవ్య తథా మణిజలా నదీ. ౩౨. చక్షుర్వర్ధనికా చైవ నదీ భరతసత్తమ, తత్ర ప్రవృత్తాః పుణ్యోదా నద్యః కురుకులోద్వహ. ౩౩. సహస్రాణాం శతాన్యేవ యతో వర్షతి వాసవః, న తాసాం నామధేయాని పరిమాణం తథైవ చ. ౩౪. శక్యం తే పరిసంఖ్యాతుం పుణ్యాస్తాహి సరిద్వరాః, తత్ర పుణ్యా జనపదాశ్చత్వారో లోకసమ్మతాః. ౩౫. మృగాశ్చ మశకాశ్చైవ మానసా మందగాస్తథా, మృగా బ్రాహ్మణభూయిష్ఠాః స్వకర్మనిరతాస్తథా. ౩౬. మశకేషు తు రాజన్యా ధార్మికాస్సర్వకామదాః, మానసాశ్చ మహారాజ వైశ్యధర్మోపజీవినః. ౩౭. సర్వకామసమాయుక్తా శ్శూరా ధర్మార్థని

శ్చయాః, శూద్రాశ్చ మందగా స్తత్ర పురుషా ధర్మశీలినః. ౩౮. న తత్ర రాజా రాజేంద్ర న దండో న చ దండినః, స్వధర్మేణైవ ధర్మజ్ఞా స్తేరక్షంతి పరస్పరమ్. ౩౯. ఏతావదేవ శక్యంతు తత్ర ద్వీపే ప్రభాషితుమ్, ఏతదేవ తు శ్రోతవ్యం శాక ద్వీపే మహౌజసి. ౪౦.

ఇతి భూమిపర్వణి - ఏకాదశోఽధ్యాయః.

సంజయ ఉవాచ—ఉత్తరేషు చ కౌరవ్య ద్వీపేషు శ్రూయతే కథా, ఏవం తత్ర మహారాజ బ్రువతశ్చ నిబోధమే. ౧. ఘృతతోయస్సముద్రోఽత్ర దధిమండో దకః. పరః, సురోదస్సాగరశ్చైవ తథాన్యో జలసాగరః ౨. పరస్పరేణ ద్విగుణాః సర్వే ద్వీపా నరాధిప, ఏవమేవ మహారాజ సముద్రైః పరివారితాః. ౩. గౌరస్తు మధ్యమే ద్వీపే గిరిస్సానశ్శిలో మహాన్, పర్వతః పశ్చిమే కృష్ణో నారాయణసఖో నృప. ౪. తత్ర రత్నాని దివ్యాని స్వయం రక్షతి కేశవః, ప్రసన్నశ్చాభవ త్తత్ర ప్రజానాం వ్యదధత్సుఖమ్. ౫. కుశ స్తంభః కుశద్వీపే మధ్యే జనపదైస్సహ, సంపూజ్యతే శాల్మలిశ్చ ద్వీపే శాల్మలికే నృప. ౬. క్రౌంచద్వీపే మహాక్రౌంచో గిరిరత్న చయాకరః, సంపూజ్యతే మహారాజ చాతుర్వర్ణ్యేన నిత్యదా. ౭ గోమంతః పర్వతో రాజన్ సుమహాన్ సర్వధాతుకః, యత్ర నిత్యం నివసతి శ్రీమాన్ కమలలోచనః. ౮. మోక్షిభిస్సంగతో నిత్యం ప్రభుర్నారాయణో హరిః, కుశద్వీపే తు రాజేంద్ర పర్వతో విద్రుమైశ్చితః. ౯ సునామా నామ దుర్ధర్షో ద్వితీయో హేమపర్వతః, ద్యుతిమాన్నామ కౌరవ్య తృతీయః కుముదో గిరిః. ౧౦. చతుర్థః పుష్పవాన్నామ పంచమస్తు కుశేశయః, షష్ఠో హరిగిరిర్నామ షడేతే పర్వతోత్తమాః. ౧౧. తేషామంతరవిష్కంభో ద్విగుణస్సర్వభాగశః, ఔద్భిదం ప్రథమం వర్షం ద్వితీయం వేణుమండలమ్. ౧౨. తృతీయం సురథాకారం చతుర్థం కంబలం స్మృతమ్, ధృతిమత్పంచమం వర్షం షష్ఠం వర్షం ప్రభాకరమ్. ౧౩. సప్తమం కాపిలం వర్షం సప్తైతే వర్షలంభకాః, ఏతేషు దేవగంధర్వాః ప్రజాశ్చ జగతీశ్వర. ౧౪. విహరంతే రమంతే చ న తేషు మ్రియతే జనః, న తేషు దస్యవస్సంతి మ్లేచ్ఛజాత్యోఽపి వా నృప. ౧౫. గౌరప్రాయో జనస్సర్వః సుకుమారశ్చ పార్థివ, అవశిష్టేషు సర్వేషు వక్ష్యామి మనుజేశ్వర. ౧౬. యథా శ్రుతం మహారాజ తదవ్యగ్రమనాశ్శృణు, క్రౌంచద్వీపే మహారాజ క్రౌంచో నామ మహాగిరిః. ౧౭. క్రౌంచాత్పరో వామనకో వామనాదంధకారకః, అంధకారాత్పరో రాజన్ మైనాకః పర్వతోత్తమః. ౧౮. మైనాకాత్పరతో రాజన్ గోవిందో గిరిరుత్తమః, గోవిందాత్పరతో రాజన్ నిబిడో నామ పర్వతః. ౧౯. పరస్తు ద్విగుణ స్తేషాం విష్కంభో వంశవర్ధన, దేశాం స్తత్ర

ప్రవక్ష్యామి తస్మే నిగదతః శృణు. ౨౦. క్రౌంచస్య కుశలో దేశో వామనస్య మనో నుగః, మనోనుగాత్పరశ్చోష్ణో దేశః కురుకులోద్వహ. ౨౧. ఉష్ణాత్పరః ప్రావరకః ప్రావారా దంధకారకః, అంధకారకదేశాత్తు మునిదేశః పరః స్మృతః. ౨౨. మునిదేశాత్పరశ్చైవ ప్రోచ్యతే దుందుభిస్వనః, సిద్ధచారణసంకీర్ణో గౌరప్రాయో జనాధిప. ౨౩. ఏతే దేశా మహారాజ దేవగంధర్వసేవితాః, పుష్కరే పుష్కరో నామ పర్వతో మణిరత్నవాన్. ౨౪. తత్ర నిత్యం ప్రవసతి స్వయం దేవః ప్రజాపతిః, తం పర్యుపాసతే నిత్యం దేవాస్సర్వే మహర్షయః ౨౫. వాగ్భిర్మనోనుకూలాభిః పూజయంతో జనాధిప, జంబూద్వీపాత్ ప్రవర్తంతే రత్నాని వివిధాని చ. ౨౬. ఏవం ద్వీపేషు సర్వేషు ప్రజానాం కురునందన, బ్రహ్మచర్యేణ సత్యేన ప్రజానాం హి తమేన చ. ౨౭. ఆరోగ్యాయుః ప్రమాణాభ్యాం ద్విగుణం ద్విగుణం తతః, ఏకో జనపదో రాజన్ ద్వీపేష్వేతేషు భారత. ౨౮. ఉక్తా జనపదా యేషు కర్మవైకం ప్రదృశ్యతే, ఈశ్వరో దండముద్యమ్య స్వయమేవ ప్రజాపతిః. ౨౯. ద్వీపానాం తు మహారాజ రక్షం స్తిష్ఠతి నిత్యదా, స రాజా స శివో రాజన్ స పితా ప్రపితామహః. ౩౦. గోపాయతి నరశ్రేష్ఠ ప్రజాస్సజడపండితాః, భోజనం చాత్ర కౌరవ్య ప్రజాస్స్వయముపస్థితమ్. ౩౧. సిద్ధమేవ మహాబాహో తద్ధి భుంజంతి నిత్యదా, తతః పరం సమా నామ దృశ్యంతే లోకసంస్థితేః. ౩౨. చతురస్రం మహారాజ త్రయస్త్రింశత్తుమండలమ్, తత్ర తిష్ఠంతి కౌరవ్య చత్వారో లోకసంమతాః. ౩౩. దిగ్గజాః భరతశ్రేష్ఠ వామనైరావతాదయః, సుప్రతీకస్తథా రాజన్ ప్రభిన్నకరటాముఖః. ౩౪. తస్యాహం పరిమాణం తు న సంఖ్యాతు మిహోత్సహే, అసంఖ్యాతః స నిత్యం హి తిర్యగూర్ధ్వమధస్తథా. ౩౫. తత్ర వై వాయవో వాంతి దిగ్భ్యః సర్వాభ్య ఏవచ, అసంబద్ధా మహారాజ తాన్నిగృహ్ణంతి తే ద్విపాః. ౩౬. పుష్కరైః పద్మసంకాశైర్వికసద్భిర్మహాప్రభైః, శతధా పునరేవాశు తే తాన్ ముంచంతి నిత్యశః. ౩౭. శ్వసద్భిర్ముంచమానాస్తు దిగ్గజైరిహ మారుతాః, ఆగచ్ఛంతి మహారాజ తతస్తిష్ఠంతి వై ప్రజాః. ౩౮. ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ— పరో వై విస్తరోఽత్యర్థం త్వయా సంజయ కీర్తితః, దర్శితం ద్వీపసంస్థానముత్తరం బ్రూహి సంజయ. ౩౯. సంజయ ఉవాచ—ఉక్తా ద్వీపా మహారాజ గ్రహాన్వై శృణు తత్త్వతః, స్వర్భానోః కౌరవశ్రేష్ఠ యావదేవ ప్రమాణతః. ౪౦. పరిమండలో మహారాజ స్వర్భానుః శ్రూయతే గ్రహః, యోజనానాం సహస్రాణి విష్కంభో ద్వాద

౩౨ చతురస్రం చతుర్దశకమలాకారం జంబూమండలమితి శేషః, తత్ర సంధిస్థానేషు చతుర్షు. ౩౪ తస్య గజచతుష్టయస్య పృథివ్యా ఆశ్రయభూతస్య. ౩౬ పుష్కరైః శుండాగ్రైః,

శాస్య వై. ౪౧. పరిణాహేన షట్త్రింశద్విపులత్వేన చానఘ, షష్టిమాహుశ్శతా న్యస్య బుధాః పౌరాణికా స్తథా. ౪౨. చంద్రమాస్తు సహస్రాణి రాజన్నేకాదశ స్మృతః, విష్కంభేణ కురుశ్రేష్ఠ త్రయస్త్రింశత్తు మండలమ్. ౪౩. ఏకోనషష్టివి ష్కంభం శీతరశ్మేర్మహాత్మనః, సూర్యస్త్వష్టౌ సహస్రాణి ద్వే చాపి కురునందన. ౪౪. విష్కంభేణ తతో రాజన్ మండలం త్రింశతా సమమ్, అష్టపంచాశతం రాజన్ విపులత్వేన చానఘ. ౪౫. శ్రూయతే పరమోదారః పతగోఽసౌ విభా వసుః, ఏతత్ ప్రమాణమర్కస్య నిర్దిష్టమిహ భారత. ౪౬. స రాహుశ్ఛాదయ త్యేతౌ యథాకాలం మహత్తయా, చంద్రాదిత్యౌ మహారాజ సంక్షేపోఽయ ముదా హృతః. ౪౭. ఇత్యేతత్తే మహారాజ పృచ్ఛతశ్శాస్త్రచక్షుషా, సర్వముక్తం యథా తత్త్వం తస్మాచ్ఛమ మవాప్నుహి. ౪౮. యథా దిష్టం మయా ప్రోక్తం స నిర్మాణ మిదం జగత్, తస్మాదాశ్వస కౌరవ్య పుత్త్రం దుర్యోధనం ప్రతి. ౪౯. శ్రుత్వేదం భరతశ్రేష్ఠ భూమిపర్వమనోనుగః, శ్రీమాన్ భవతి రాజన్య స్సిద్ధార్థస్సాధుసత్తమః. ౫౦. ఆయుర్బలం చ కీర్తిశ్చ తస్య తేజశ్చ వర్ధతే, యశ్శృణోతి మహీపాలః పర్వ ణీదం యతవ్రతః. ౫౧. ప్రీణంతి పితరస్తస్య తథైవ చ పితామహాః, ఇదం తు భారతం వర్షం యత్ర వర్తామహే వయమ్. ౫౨. పూర్వైః ప్రవర్తితం పుణ్యం తత్సర్వం శ్రుతవానసి. ౫౩.

ఇతి భూమిపర్వణి - ద్వాదశోఽధ్యాయః.

అథ భగవద్గీతాపర్వప్రారంభః.

వైశంపాయన ఉవాచ—అథ గావల్గణిర్విద్వాన్ సంయుగాదేత్య భారత, ప్రత్యక్షదర్శీ సర్వస్య భూతభవ్యభవిష్యవిత్. ౧. ధ్యాయతే ధృతరాష్ట్రాయ సహ సోత్పత్య దుఃఖితః, ఆచష్ట నిహతం భీష్మం భారతానాం పితామహమ్. ౨. సంజయ ఉవాచ—సంజయోఽహం మహారాజ నమస్తే భరతర్షభ, హతో భీష్మశ్శాంతనవో భారతానాం పితామహః. ౩. కకుదం సర్వయోధానాం ధామ సర్వధనుష్మతామ్, శరతల్పగతస్సోఽద్య శేతే కురుపితామహః. ౪. యస్య వీర్యం సమాశ్రిత్య ద్యూతం పుత్త్రస్తవాకరోత్, స శేతే నిహతో రాజన్ సంఖ్యే భీష్మః శిఖండినా. ౫. యస్స ర్వాన్ పృథివీపాలాన్ సమవేతాన్ మహామృధే, జిగాయైకరథే నైవ కాశిపుర్యాం మహారథః. ౬. జామదగ్న్యం రణే రామం యోఽయుధ్యదపసంభ్రమః, న హతో

---

౩౦ ఉత్తరం సూర్యేందురాహుప్రమాణం. ౪౫ పతగః శీఘ్రగః విభావసుః సూర్యః. ౩ కకుదం రాజ్ఞాం మధ్యే ధ్వజతుల్యం. ని. "కకుత్ స్త్రీ కకుదో ప్యస్త్రీ వృషాంగే రాట్ధ్వజేస్మృత" ఇతి మేదినీ, ధామ తేజః, ౬ అపసంభ్రమో నిర్భయః. అర్బుదం కోటిదశకం లక్షం వా, పూర్వమయుత

జామదగ్న్యేన స హతోఽద్య శిఖండినా. ౭. మహేంద్రసదృశశ్శౌర్యే స్థైర్యే చ హిమవానివ, సముద్ర ఇవ గాంభీర్యే సహిష్ణుత్వే ధరాసమః. ౮. శరదంష్ట్రో ధనుర్వక్త్రః ఖడ్గజిహ్వో దురాసదః, నరసింహః పితా తేఽద్య పాంచాల్యేన నిపాతితః. ౯. పాండవానాం మహాసైన్యం యం దృష్ట్వోద్యతమాహవే, ప్రావేపత భయోద్విగ్నం సింహం దృష్ట్వేవ గోగణః. ౧౦. పరిరక్ష్య స సేనాం తాం దశరాత్రం ప్రవీరహా, జగామాస్తమివాదిత్యః కృత్వా కర్మ సుదుష్కరమ్. ౧౧. యస్సశక్ర ఇవాక్షోభ్యో వర్షన్ బాణాన్ సహస్రశః, జఘాన యుధి యోధానామర్బుదం దశభిర్దినైః. ౧౨. స శేతే నిహతో భూమౌ వాతభగ్న ఇవ ద్రుమః, తవ దుర్మంత్రితే రాజన్ యథా నార్హస్స భారత. ౧౩.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భగవద్గీతాపర్వణి - త్రయోదశోఽధ్యాయః.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—కథం కురూణామృషభో హతో భీష్మశ్శిఖండినా, కథం రథాత్ స న్యపతత్ పితా మే వాసవోపమః. ౧. కథమాసంశ్చ మే పుత్రా హీనా భీష్మేణ సంజయ, బలినా దేవకల్పేన గుర్వర్థే బ్రహ్మచారిణా. ౨. తస్మిన్ హతే మహాప్రాజ్ఞే మహోత్సాహే మహాబలే, మహాసత్త్వే నరవ్యాఘ్రే కిం న ఆసీన్మనస్తదా. ౩. ఆర్తిం పరామావిశతి మనస్సంశ్రుత్య మే హతమ్, కురూణామృషభం వీర మకంపం పురుషర్షభమ్. ౪. కే తం యాంతమనుప్రాప్తాః కే వాస్యాసన్ పురోగమాః, కేఽతిష్ఠన్ కే న్యవర్తంత కేఽభ్యవర్తంత సంజయ. ౫. కే శూరా రథశార్దూలమచ్యుతం క్షత్రియర్షభమ్, రథానీకం గాహమానం సమరే పృష్ఠతోఽన్వయుః. ౬. యస్తమోఽర్క ఇవాపోహన్ పరసైన్యమమిత్రహా, సహస్రరశ్మిప్రతిమః పరేషాం భయమాదధత్. ౭. అకరోద్దుష్కరం కర్మ రణే పాండుసుతేషు యః, గ్రసమానమనీకాని య ఏవం పర్యవారయత్. ౮. కృతినం తం దురాధర్షం సంజయాస్య త్వమంతికే, కథం శాంతనవం యుద్ధే పాండవాః ప్రత్యవారయన్. ౯. నికృంతంతమనీకాని శరదంష్ట్రం తరస్వినమ్, చాపవ్యాత్తాననం ఘోరమసిజిహ్వం దురాసదమ్ ౧౦. అనర్హం పురుషవ్యాఘ్రం హ్రీమంతమపరాజితమ్, పాతయామాస కౌంతేయః కథం తమజితం యుధి. ౧౧. ఉగ్రధన్వానముగ్రేషుం వర్తమానం రథోత్తమే, పరేషాముత్తమాంగాని ప్రచిన్వంతమథేషుభిః. ౧౨. పాండవానాం మహత్సైన్యం యం దృష్ట్వోద్యతమాహవే, కాలాగ్నిమివ దుర్ధర్షం సమచేష్టత నిత్యశః. ౧౩. పరికృష్య స సేనాం తు దశరాత్రమనీకహా, జగామాస్త

తస్య ప్రత్యహం ప్రతిజ్ఞానాత్. ౮ అస్య త్వమంతికే స్థిత్వా సర్వం దృష్టవానసీతి శేషః. ౧౧. ప్రచిన్వంతం పుష్పవదాదదానం. ౧౨. సమచేష్టత మ్రియమాణపశువద్ధస్తపాదవిక్షేపమకరోత్.

మివాదిత్యః కృత్వా కర్మ సుదుష్కరమ్. ౧౪. యస్స శక్ర ఇవాక్షయ్యం వర్షం శరమయం క్షిపన్, జఘాన యుధి యోధానామర్బుదం దశభిర్దినైః. ౧౫. స శేతే నిహతో భూమౌ వాతభగ్న ఇవ ద్రుమః, మమ దుర్మంత్రితే నాజౌ యథా నార్హతి భారతః. ౧౬. కథం శాంతనవం దృష్ట్వా పాంచాలానామనీకినీ, ప్రహర్తుమశకత్తత్ర భీష్మం భీమపరాక్రమమ్. ౧౭. కథం భీష్మేణ సంగ్రామమకుర్వన్ పాండునందనాః, కథం చ నాజయద్భీష్మో ద్రోణే జీవతి సంజయ. ౧౮. కృపే సన్నిహితే తత్ర భరద్వాజాత్మజే తథా, భీష్మః ప్రహరతాం శ్రేష్ఠః కథం స నిధనం గతః. ౧౯. కథం చాతిరథస్తేన పాంచాల్యేన శిఖండినా, భీష్మో వినిహతో యుద్ధే దేవైరపి దురాసదః. ౨౦. యః స్పర్ధతే రణే నిత్యం జామదగ్న్యం మహాబలమ్, అజితం జామదగ్న్యేన శతక్రతుపరాక్రమమ్. ౨౧ తం హతం సమరే భీష్మం మహారథకులోచితమ్, సంజయాచక్ష్వ మే వీరం యేన శర్మ న విద్మహే. ౨౨. మామకాః కే మహేష్వాసా నాజహుస్సంజయాచ్యుతమ్, దుర్యోధనసమాదిష్టాః కే వీరాః పర్యవారయన్. ౨౩. యచ్ఛిఖండిముఖాస్సర్వే పాండవా భీష్మమభ్యయుః, కచ్చిత్తే కురవస్సర్వే నాజహుస్సంజయాచ్యుతమ్. ౨౪. అశ్మసారమయం నూనం హృదయం సుదృఢం మమ, యచ్ఛ్రుత్వా పురుషవ్యాఘ్రం హతం భీష్మం న దీర్యతే. ౨౫. తస్మిన్ సత్యం చ మేధా చ నీతిశ్చ భరతర్షభే, అప్రమేయాణి దుర్ధర్షే కథం స నిహతో యుధి. ౨౬. మౌర్వీఘోషస్తనయిత్నుః పృషత్కపృషతో మహాన్, ధనుర్హ్రాదమహాశబ్దో మహామేఘ ఇవోన్నతః. ౨౭. యోఽభ్యవర్షత కౌంతేయాన్ స పాంచాలాన్ ససృంజయాన్, విఘ్నన్ పరరథాన్ వీరో దానవానివ వజ్రభృత్. ౨౮. ఇష్వస్త్రసాగరం ఘోరం బాణగ్రాహం దురాసదమ్, కార్ముకోర్మిణమక్షయ్యమద్వీపం చలమప్లవమ్. ౨౯. గదాసిమకరావాసం హయావర్తం గజాకులమ్, పదాతిమత్స్యకలిలం శంఖదుందుభినిస్వనమ్. ౩౦. హయాన్ గజపదాతీంశ్చ రథాంశ్చ తరసా బహూన్, నిమజ్జయంతం సమరే పరవీరాపహారిణమ్. ౩౧. విదహ్యమానం కోపేన తేజసా చ పరంతపమ్, వేలేవ మకరావాసం కే వీరాః పర్యవారయన్. ౩౨. భీష్మో యదకరోత్కర్మ సమరే సంజయారిహా, దుర్యోధనహితార్థాయ కే తదాస్య పురోఽభవన్. ౩౩. కే రక్షన్ దక్షిణం చక్రం భీష్మస్యామితతేజసః, పృష్ఠతః కే పరాన్ వీరానపాసేధన్ యతవ్రతాః. ౩౪. కే పురస్తాదవర్తంత

---

౨౬. మౌర్వీఘోషేణ స్తనయిత్నుః గర్జన్మేఘ ఇవ, పృషత్కాః ప్లవతో బాణబిందవః, ధనుషో హ్రాదరూపో మహాశబ్దోఽశనిధ్వనిరూపో యస్య. ౨౮. కార్ముకోర్మిణం చాపోర్మియుక్తం, అద్వీపం నిరాశ్రయం, అప్లవం తరణోపాయహీనం. ౩౩. అపాసేధన్ న్యవారయన్. ౩౪. యః ప్రజాపతేః

రక్షంతో భీష్మమంతికే, కే రక్షన్నుత్తరం చక్రం వీరా వీరస్య యుధ్యతః. ౩౫. వామే చక్రే వర్తమానాః కేఽఘ్నన్ సంజయసృంజయాన్, అగ్రతోఽగ్రమనీకేషు కేఽభ్యరక్షన్ దురాసదమ్. ౩౬. పార్శ్వతః కేఽభ్యరక్షంత గచ్ఛంతో దుర్గమాం గతిమ్, సమూహే కే పరాన్ వీరాన్ ప్రత్యయుధ్యంత సంజయ. ౩౭. రక్ష్యమాణః కథం వీరైర్గోప్యమానాశ్చ తేన తే, దుర్జయానామనీకాని నాజయంస్తరసా యుధి. ౩౮. సర్వలోకేశ్వరస్యేవ పరమేష్ఠీ ప్రజాపతేః, కథం ప్రహర్తుమపి తే శేకుస్సృంజయ పాండవాః. ౩౯. యస్మిన్ ద్వీపే సమాశ్వాస్య యుధ్యంతే కురవః పరైః, తం నిమగ్నం నరవ్యాఘ్రం భీష్మం శంససి సంజయ. ౪౦. యస్య వీర్యం సమాశ్రిత్య మమ పుత్రో బృహద్బలః, న పాండవానగణయత్ కథం స నిహతః పరైః. ౪౧. యః పురా విబుధైస్సర్వైః సాహాయ్యే యుద్ధదుర్మదః, కాంక్షితో దానవాన్ ఘ్నద్భిః పితా మమ మహావ్రతః. ౪౨. యస్మిన్ జాతే మహావీర్యే శంతనుర్లోకవిశ్రుతః, శోకం దైన్యం చ దుఃఖం చ ప్రాజహాత్పుత్రలక్ష్మణి. ౪౩. ప్రోక్తం పరాయణం ప్రాజ్ఞం స్వధర్మనిరతం శుచిమ్, వేదవేదాంగతత్త్వజ్ఞం కథం శంససి మే హతమ్. ౪౪. సర్వాస్త్రవినయోపేతం శాంతం దాంతం మనస్వినమ్, హతం శాంతనవం శ్రుత్వా మన్యే శేషం హతం బలమ్. ౪౫. ధర్మాదధర్మో బలవాన్ సంప్రాప్త ఇతి మే మతిః, యత్ర వృద్ధం గురుం హత్వా రాజ్యమిచ్ఛంతి పాండవాః. ౪౬. జామదగ్న్యః పురా రామః సర్వాస్త్రవిదనుత్తమః, అంబార్థముద్యతః సంఖ్యే భీష్మేణ యుధి నిర్జితః. ౪౭. తమింద్రసమకర్మాణం కకుదం సర్వధన్వినామ్, హతం శంససి మే భీష్మం కిం ను దుఃఖమతః పరమ్. ౪౮. అసకృత్ క్షత్రియవ్రాతాః సంఖ్యే యేన వినిర్జితాః, జామదగ్న్యేన రామేణ పరవీరనిఘాతినా. ౪౯. న హతో యో మహాబుద్ధిః స హతోఽద్య శిఖండినా, తస్మాన్నూనం మహావీర్యాత్ భార్గవాద్యుద్ధదుర్మదాత్. ౫౦. తేజోవీర్యబలైర్భూయాన్ శిఖండీ ద్రుపదాత్మజః, యశ్శూరం కృతినం యుద్ధే సర్వశాస్త్రవిశారదమ్. ౫౧. పరమాస్త్రవిదం శూరం జఘాన భరతర్షభమ్, కే వీరాస్తమమిత్రఘ్నమన్వయుశ్శస్త్రసంసది. ౫౨. శంస మే తద్యథా చాసీత్ యుద్ధం భీష్మస్య పాండవైః, యోషేవ హతవీరా మే సేనాపుత్త్రస్య సంజయ. ౫౩. అగోపమివ చోద్భ్రాంతం గోకులం తద్బలం మమ, పౌరుషం సర్వలోకస్య పరం యస్మిన్ మహాహవే. ౫౪. పరాసక్తే తతస్తస్మిన్ కథమాసీ

దక్షాదేః పరమేష్ఠీ పరమే పదే తిష్ఠతీతి తథా హిరణ్యగర్భ ఇవ. ౪౨. పుత్రలక్ష్మణి పుత్రోత్తమే. వి. 'లక్ష్మ చిహ్నప్రధానే' ఇతి విశ్వః. ౪౩. ప్రోక్తం లోకే ఖ్యాతం. ౪౪. సర్వాస్త్రవినయోపేతం సర్వాస్త్రశిక్షాయుక్తం, అపక్తుం అసంజయితుం.

స్మన స్తదా, జీవితేఽప్యథ సామర్థ్యం కిమివాస్మాసు సంజయ. ౫౫. ఘాతయిత్వా మహావీర్యం పితరం లోకధార్మికమ్, అగాధసలిలే మగ్నాం నౌకాం దృష్ట్వేవ పారగాః. ౫౬. భీష్మే హతే భృశం దుఃఖాత్ మన్యే శోచంతి పుత్త్రికాః, అద్రిసారమయం నూనం హృదయం మమ సంజయ. ౫౭. యచ్ఛ్రుత్వా పురుషవ్యాఘ్రం హతం భీష్మం న దీర్యతే, యస్మిన్నస్త్రాణి మేధా చ నీతిశ్చ పురుషర్షభే. ౫౮. అప్రమేయాణి దుర్ధర్షే కథం స నిహతో యుధి, న చాస్త్రేణ న శౌర్యేణ తపసా మేధయా న చ. ౫౯. న ధృత్యా న పునస్త్యాగాన్మృత్యోః కశ్చిద్విముచ్యతే, కాలో నూనం మహావీర్యః సర్వలోకదురత్యయః. ౬౦. యత్ర శాంతనవం భీష్మం హతం శంససి సంజయ, పుత్రశోకాభిసంతప్తో మహద్దుఃఖమచింతయన్. ౬౧. ఆశంసేఽహం పురా త్రాణం భీష్మాచ్ఛాంతనునందనాత్, యదాదిత్యమివాపశ్యత్ పతంతం భువి సంజయ. ౬౨. దుర్యోధనశ్శాంతనవం కిం తదా ప్రత్యపద్యత, నాహం స్వేషాం పరేషాం వా బుద్ధ్యా సంజయ చింతయన్. ౬౩. శేషం కించిత్ప్రపశ్యామి ప్రత్యనీకే మహీక్షితామ్, దారుణః క్షత్రధర్మోఽయమృషిభిః సంప్రదర్శితః. ౬౪. యత్ర శాంతనవం హత్వా రాజ్యమిచ్ఛంతి పాండవాః, వయం వా రాజ్యమిచ్ఛామో ఘాతయిత్వా మహావ్రతమ్. ౬౫. క్షత్రధర్మే స్థితాః పార్థా నాపరాధ్యంతి పుత్త్రకాః, ఏతదార్యేణ కర్తవ్యం కృచ్ఛ్రాస్వాపత్సు సంజయ. ౬౬. పరాక్రమః పరా శక్తిస్తత్తు తస్మిన్ ప్రతిష్ఠితమ్, అనీకాని వినిఘ్నంతం హ్రీయమాణమపరాజితమ్. ౬౭. కథం శాంతనవం తాతం పాండుపుత్రా న్యవారయన్, యథా యుక్తాన్యనీకాని కథం యుద్ధం మహాత్మభిః. ౬౮. కథం వా నిహతో భీష్మః పితా సంజయ మే పరైః, దుర్యోధనశ్చ కర్ణశ్చ శకునిశ్చాపి సౌబలః. ౬౯. దుశ్శాసనశ్చ కితవో హతే భీష్మే కిమబ్రువన్, యచ్ఛరీరైరుపాస్తీర్ణాం నరవారణవాజినామ్. ౭౦. శరశక్తిమహాఖడ్గతోమరాఢ్యాం మహాభయామ్, ప్రావిశన్ కితవా మందాః సభాం యుద్ధవిశారదాః. ౭౧. ప్రాణద్యూతే ప్రతిభయే కే దీవ్యంతే నరర్షభాః, కే జీయంతే జితా స్తత్ర కృతలక్ష్యా నిపాతితాః. ౭౨. అన్యే భీష్మాచ్ఛాంతనవాత్ తన్మమాచక్ష్వ సంజయ, న హి మే శాంతిరస్తీహ శ్రుత్వా దేవవ్రతం హతమ్. ౭౩. పితరం భీమకర్మాణం భీష్మమాహవశోభినమ్, ఆర్తిం మే హృదయే రూఢాం మహతీం పుత్రహానిజామ్. ౭౪. త్వం హి మే సర్పిషే వాగ్నిం ప్రదీపయసి సంజయ, మహాంతం భారముద్యమ్య విశ్రుతం సార్వలౌకికమ్. ౭౫. దృష్ట్వా వినిహతం భీష్మం మన్యే శోచంతి పుత్త్రకాః, శ్రోష్యామి తాని దుఃఖాని దుర్యోధనకృతాన్యహమ్. ౭౬. తస్మాన్మే సర్వమాచక్ష్వ యద్వృత్తం తత్ర సంజయ, యద్వృత్తం

తత్ర సంగ్రామే మందస్యాబుద్ధిసంభవమ్ ౭౭. అపనీతం సునీతం యత్ తన్మమాచక్ష్వ సంజయ, యత్కృతం తత్ర సంగ్రామే భీష్మేణ జయమిచ్ఛతా. ౭౮. తేజోయుక్తం కృతాస్త్రేణ శరం సతచ్చాప్యశేషతః, యదా తదభవద్యుద్ధం కురుపాండవసేనయోః. ౭౯. క్రమేణ యేన యస్మింశ్చ కాలే యచ్చ యథాభవత్.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భగవద్గీతాపర్వణి - చతుర్దశోఽధ్యాయః.

సంజయ ఉవాచ.—త్వద్యుక్తోఽయమనుప్రశ్నో మహారాజ యథార్హసి, న తు దుర్యోధనే దోష మిమమాసక్తుమర్హసి. ౧. య ఆత్మనో దుశ్చరితాదశుభం ప్రాప్నుయాన్నరః, ఏన సా తేన నానం స ఉపశంకితుమర్హతి. ౨. మహారాజ మనుష్యేషు నింద్యం యస్సర్వమాచరేత్, స వధ్యస్సర్వలోకస్య నిందితాని సమాచరన్. 3 నికారో నికృతిప్రజ్ఞైః పాండవైస్త్వత్ ప్రతీక్షయా, అనుభూతస్సహామాత్యైః క్షాంతశ్చ సుచిరం వనే. ౪. హయానాం చ గజానాం చ రాజ్ఞాం చామితతేజసామ్, ప్రత్యక్షం యన్మయా దృష్టం దృష్టం యోగబలేన చ. ౫. శృణు తత్పృథివీపాల మా చ శోకే మనః కృథాః, దృష్టమేతత్పురా నూనమిదమేవ నరాధిప. ౬. నమస్కృత్య పితుస్తేహం పారాశర్యాయ ధీమతే, యస్య ప్రసాదాద్దివ్యం యత్ ప్రాప్తం జ్ఞానమనుత్తమమ్. ౭. దృష్టిశ్చాతీంద్రియా రాజన్ దూరాచ్ఛ్రవణమేవ చ, పరచిత్తస్య విజ్ఞానమతీతానాగతస్య చ. ౮. వ్యుత్థితోత్పత్తివిజ్ఞానమాకాశే చ గతిశ్శుభాః, అస్త్రైరసంగో యుద్ధేషు వరదానాన్మహాత్మనః. ౯. శృణు మే విస్తరేణేదం విచిత్రం పరమాద్భుతమ్, భారతానామభూద్యుద్ధం యథా తల్లోమహర్షణమ్. ౧౦. తేష్వనీకేషు యత్తేషు వ్యూఢేషు చ విధానతః, దుర్యోధనో మహారాజ దుశ్శాసనమథాబ్రవీత్. ౧౧. దుశ్శాసన రథాస్తూర్ణం యుజ్యంతాం భీష్మరక్షిణః, అనీకాని చ సర్వాణి శీఘ్రం త్వమనుచోదయ. ౧౨. అయం స మామభిప్రాప్తో వర్షపూగాభిచింతితః, పాండవానాం ససైన్యానాం కురూణాం చ సమాగమః. ౧3. నాతః కార్యతమం మన్యే రణే భీష్మస్య రక్షణాత్, హన్యాద్గుప్తో హ్యసౌ పార్థాన్ సోమకాంశ్చ స సృంజయాన్. ౧౪. అబ్రవీచ్చ విశుద్ధాత్మా నాహం హన్యాం శిఖండినమ్, శ్రూయతే స్త్రీ హ్యసౌ పూర్వం తస్మాత్ వర్జ్యో రణే మమ. ౧౫. తస్మాత్ భీష్మో రక్షితవ్యో విశేషేణేతి మే మతిః, శిఖండినో వధే యత్తాస్సర్వేతిష్ఠంతు మామకాః. ౧౬. తథా ప్రాచ్యాః ప్రతీచ్యాశ్చ దాక్షిణాత్యోత్తరాపథాః, సర్వే శస్త్రేషు కుశలాస్తే రక్షంతు పితామ

---

౧. ఏన సా పాపేన. ౮. వ్యుత్థితస్య ఉచ్చాటనప్రవర్తిన ఉత్పత్తిః కారణం తస్య విజ్ఞానం, ఆకాశే అంతరిక్షే గతిః గమనం, మహాత్మనో వరదానాదితి హేతుః.

హామ్. ౧౭. అరక్ష్యమాణం హి వృకో హన్యాత్సింహం మహాబలమ్, మా సింహం జంబుకేనేవ ఘాతయామ శిఖండినా. ౧౮. వామం చక్రం యుధామన్యు రుత్తమౌజాశ్చ దక్షిణమ్, గోప్తారౌ ఫాల్గునం ప్రాప్తౌ ఫాల్గునోపి శిఖండినః. ౧౯. సంరక్ష్యమాణః పార్థేన భీష్మేణ చ వివర్జితః, యథా న హన్యాద్గాంగేయం దుశ్శాసన తథా కురు. ౨౦.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భగవద్గీతాపర్వణి - పంచదశోఽధ్యాయః.

సంజయ ఉవాచ__తతో రజన్యాం వ్యుష్టాయాం శబ్దః సుమహానభూత్, క్రోశతాం భూమిపాలానాం యుజ్యతాం యుజ్యతామితి. ౧. శంఖదుందుభిఘోషైశ్చ సింహనాదైశ్చ భారత, హయహేషితనాదైశ్చ రథనేమిస్వనైస్తథా. ౨. గజానాం బృంహతాం చైవ యోధానాంచవిగర్జతామ్, క్ష్వేళితాస్ఫోటితోత్క్రుష్టైస్తుములం సర్వతోఽభవత్. ౩. ఉపతిష్ఠన్మహారాజ సర్వం యుక్తమశేషతః, సూర్యోదయే మహత్సైన్యం కురుపాండవసేనయోః. ౪. రాజేంద్ర తవ పుత్రాణాం పాండవానాం తథైవ చ, దుష్ప్రధృష్యాణి చాస్త్రాణి సశస్త్రకవచాని చ. ౫. తతః ప్రకాశే సైన్యాని సమదృశ్యంత భారత, త్వదీయానాం పరేషాం చ శస్త్రవంతి మహాంతి చ. ౬. తత్ర నాగా రథాశ్చైవ జాంబూనదపరిష్కృతాః, విభ్రాజమానా దృశ్యంతే మేఘా ఇవ సవిద్యుతః. ౭. రథానీకాన్యదృశ్యంత నగరాణీవ భూరిశః, అతీవ శుశుభే తత్ర పితా తే పూర్ణచంద్రవత్. ౮. ధనుర్భిర్‌ఋష్టిభిః ఖడ్గైః గదాభిశ్శక్తితోమరైః, యోధాః ప్రహరణైశ్శుభ్రైస్స్వేష్వనీకేష్వవస్థితాః. ౯. గజాః పదాతా రథినస్తురగాశ్చ విశాంపతే, వ్యతిష్ఠన్ వాగురాకారాశ్శతశోఽథ సహస్రశః. ౧౦. ధ్వజా బహువిధాకారా వ్యదృశ్యంత సముచ్ఛ్రితాః, స్వేషాం చైవ పరేషాం చ ద్యుతిమంతస్సహస్రశః. ౧౧. కాంచనా మణిచిత్రాంగా జ్వలంత ఇవ పావకాః, అర్చిష్మంతో వ్యరోచంత గజారోహాస్సహస్రశః. ౧౨. మహేంద్రకేతవశ్శుభ్రా మహేంద్రసదనే ష్వివ, సన్నద్ధాస్తే ప్రవీరాశ్చ దదృశుర్యుద్ధకాంక్షిణః. ౧౩. ఉద్యతైరాయుధైశ్చిత్రైస్తలబద్ధాః కలాపినః, ఋషభాక్షా మనుష్యేంద్రాశ్చమూముఖగతా బభుః. ౧౪. శకునిస్సౌబలశ్శల్య ఆవంత్యోఽథ జయద్రథః, విందానువిందౌ కైకేయాః కాంభోజశ్చ సుదక్షిణః. ౧౫. శ్రుతాయుశ్చాథ కాలింగో జయత్సేనశ్చ పార్థివః, బృహద్బలశ్చ కౌరవ్యః కృతవర్మా చ సాత్వతః. ౧౬. దశైతే పురుషవ్యాఘ్రాః శూరాః పరిఘబాహవః, అక్షౌహిణీనాం పతయో యజ్వానో భూరిదక్షిణాః. ౧౭. ఏతే చాన్యే చ బహవో దుర్యోధనవశానుగాః, రాజానో

౯. వాగురాకారాః పరేషాం బంధనార్థ మిత్యర్థః. ౧౩. తలబద్ధాః తలం జ్యాఘాతత్రాణంబద్ధం

రాజపుత్రాశ్చ నీతిమంతో మహారథాః. ౧౮. సన్నద్ధాస్సమదృశ్యంత స్వేష్వనీకేష్వవస్థితాః, బద్ధకృష్ణాజినాస్సర్వే బలినో యుద్ధశాలినః. ౧౯. హృష్టా దుర్యోధనస్యార్థే బ్రహ్మలోకాయ దీక్షితాః, సమర్థా దశవాహిన్యః పరిగృహ్య వ్యవస్థితాః. ౨౦. ఏకాదశీ ధార్తరాష్ట్రీ కౌరవాణాం మహాచమూః, అగ్రతస్సర్వసైన్యానాం యత్ర శాంతనవోఽగ్రణీః. ౨౧. శ్వేతోష్ణీషం శ్వేతచ్ఛత్రం శ్వేతవర్మాణమచ్యుతమ్, అపశ్యామ మహారాజ భీష్మం చంద్రమివోదితమ్. ౨౨. హేమతాలధ్వజం వీరం రాజతే స్యందనే స్థితమ్, శ్వేతాభ్ర ఇవ శీతాంశుం దదృశుః కురుపాండవాః. ౨౩. సృంజయాశ్చ మహేష్వాసా ధృష్టద్యుమ్నపురోగమాః, జృంభమాణం మహాసింహం దృష్ట్వా క్షుద్రమృగా యథా. ౨౪. ధృష్టద్యుమ్నముఖాస్సర్వే సముద్వివిజిరే ముహుః, ఏకాదశైతాశ్శ్రీజుష్టా వాహిన్యస్తవ పార్థివ. ౨౫. పాండవానాం తథా సప్త మహాపురుషపాలితాః, ఉన్మత్తమకరావర్తౌ మహాగ్రాహసమాకులౌ. ౨౬. యుగాంతే సమవేతౌ ద్వౌ దృశ్యేతే సాగరావివ, నైవ నస్తాదృశో రాజన్ దృష్టపూర్వో న చ శ్రుతః. ౨౭. అనీకానాం సమేతానాం కౌరవాణాం తథావిధః.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భగవద్గీతాపర్వణి - షోడశోఽధ్యాయః.

సంజయ ఉవాచ—యథా స భగవాన్ వ్యాసః కృష్ణద్వైపాయనోఽబ్రవీత్, తథైవ సహితాస్సర్వే సమాజగ్ముర్మహీక్షితః. ౧. మఘావిషయగస్సోమస్తద్దినం ప్రత్యపద్యత, దీప్యమానాశ్చ సంపేతుర్దివి సప్తమహాగ్రహాః. ౨. ద్విధాభూత

మానే, కలాపినః తూణవంతః. ౧౮. బద్ధకృష్ణాజినా ఇతి యుద్ధే మరణదీక్షాం కృతవంత ఇత్యర్థః ౨౭. తథావిధః సంమర్ద ఇతి శేషః. ౧. మఘా విషయగః సోమస్తద్దినం ప్రత్యపద్యతేతి మఘా పిత్ర్యం నక్షత్రం తస్య విషయో దేశః పితృలోకః తద్గతస్సోమః. కురుపాండవయుద్ధారంభ దినముక్తం, భారతసావిత్ర్యాం. శ్లో. "హేమంతే ప్రథమే మాసి శుక్లపక్షత్రయోదశీ, ప్రవృత్తం భారతం యుద్ధం నక్షత్రే యమదైవతే." ప్రథమే మార్గశీర్షే, అత్ర త్రయోదశీశబ్దేన తద్యుక్తా చతుర్దశ్యేవ గ్రాహ్యా. శ్లో. "అరుణేన హతో భీష్మో మాఘమాసే సితాష్టమీ"తి, "త్రయోదశ్యాం తు మధ్యాహ్నే భారద్వాజో నిపాతిత"ఇతి, తత్రైవ యుద్ధస్య, దశమే పంచదశేఽహ్ని హతయోర్భీష్మద్రోణయోరష్టమీత్రయోదశీసంయోగదర్శనాత్, అత్ర పుష్యేపి మాఘశబ్దో మకరాయణాభిప్రాయేణ, తదానీం తత్సంభవాత్, అన్యథా సప్తమీద్వాదశ్యోరేవ తయోర్హననం, యత్తు అమావాస్యాయాం దుర్యోధనహననం తత్రైవోక్తం-తత్రాప్యమావాస్యాశబ్దః ఇష్టిదినే ప్రతిపద్యేవ ప్రయుక్తో వేదితవ్యః, యమదైవత ఇతి భరణీ న గ్రాహ్యా, కిం తు యమదైవతం మృగశీర్షమేవ గ్రాహ్యం. తస్య హి పూర్వార్ధం శుక్రదైవత్యత్వాదాసురం, ఉత్తరార్ధం తు బుధదైవత్యత్వాద్దైవం, తేన తత్రాసురాణాముపరమో దేవానామభ్యుదయశ్చ సిధ్యతి. కించ. శ్లో. "చత్వారింశదహాన్యద్య ద్వేచ మే నిస్సృతస్య వై, పుష్యేణ సంప్రయాతోఽస్మి శ్రవణే పునరాగతః" ఇతి [illegible]ష్టాదశేఽహ్ని తీర్థయాత్రాత ఆగతస్య

ఇవాదిత్య ఉదయే ప్రత్యదృశ్యత, జ్వలంత్యా శిఖయా భూయో భానుమానుదితో దివి. ౩. వవాశిరే చ దీప్తాయాం దిశి గోమాయువాయసాః, లిప్సమానాశ్శరీరాణి మాంసశోణితభోజనాః. ౪. అహన్యహని పార్థానాం వృద్ధః కురుపితామహః, భరద్వాజాత్మజశ్చైవ ప్రాతరుత్థాయ సంయతౌ. ౫. జయోఽస్తు పాండుపుత్రాణామిత్యూచతురరిందమౌ, యుయుధాతే తవార్థాయ యథా స సమయః కృతః. ౬. సర్వధర్మవిశేషజ్ఞః పితా దేవవ్రతస్తవ, సమానీయ మహీపాలానిదం వచనమబ్రవీత్. ౭. ఇదం వః క్షత్రియా ద్వారం స్వర్గాయాపావృతం మహత్, గచ్ఛధ్వం తేన శక్రస్య బ్రహ్మణశ్చ సలోకతామ్. ౮. ఏష వః శ్రుతిజః పంథాః పూర్వైః పూర్వతరైః కృతః, సంభావయధ్వమాత్మానమవ్యగ్రమనసో యుధి. ౯. నాభాగశ్చ

బలదేవస్య వచనాత్, శ్రవణే యుద్ధసమాప్తిర్దృశ్యతే. తతః ప్రాచీనే అష్టాదశర్క్షే మృగశీర్ష ఏవ యుద్ధారంభస్సంభవతి నత్వేకవింశే భరణ్యాం, అష్టాదశదినమధ్యే నక్షత్రత్రయక్షయస్యకల్పయితుమయుక్తత్వాత్, కార్తికకృత్తికాయోగానుమానేన చతుర్దశ్యాం మృగస్యైవసంభావనాచ్చఏతేనయుద్ధారంభం ప్రకృత్య, మఘావిషయగస్సోమస్తద్దినం ప్రత్యపద్యతేతి భీష్మపర్వణి సంజయవాక్యాన్మఘాయాం యుద్ధారంభ ఇత్యపినిరస్తం. బలదేవవాక్యవిరుద్ధత్వాత్, శబ్దార్థస్తు, మఘాపదేన తత్సహచరాః, పితరో లక్ష్యంతే తేన యుద్ధే మృతానాం ఉత్తమదేహప్రదానార్థం చంద్రస్తదా పితృలోకే సన్నిహితోఽభూదితి, స్వర్గిణాం దివ్యదేహలాభః చంద్రాధీన ఇతి శాస్త్రప్రసిద్ధః, తథా ద్వాదశరాత్రియుద్ధే చంద్రోదయకాలే. (శ్లో. "త్రిభాగమాత్రశేషాయాం రాత్ర్యాం యుద్ధమవర్తత") ఇత్యుక్తం. తత్ర త్రిభాగేత్యస్య త్రిముహూర్తశేషాయామిత్యర్థః, తథా. "(శ్లో. అష్టపంచాశతం రాత్ర్యః శయానస్య తు మేగతాః) ఇతి భీష్మవచనం తు (శ్లో. "మాఘోఽయం సమనుప్రాప్తః, త్రిభాగమాత్రః పక్షోయ) మితి వాక్యశేషానుసారాత్, అశతం శతహీనం యథాస్యాత్తథాష్టపంచ, అష్టపంచాశద్రాత్రయో వ్యతీతా ఇతి వ్యాఖ్యేయం. విలోమశోధనాత్ అష్టపంచాశద్ధీనం శతం రాత్రయో ద్విచత్వారింశద్రాత్రయో వ్యతీతా ఇత్యర్థః. (తథా చ పౌషకృష్ణాష్టమీతో మాఘశుక్లపంచమ్యాం తావతీదినసంఖ్యా పూర్యతే పక్షస్య చ తృతీయో భాగో గతో భవతి,) తత్రాప్యేకతిథిక్షయాత్ పంచమ్యా ద్విచత్వారింశత్తమత్వం జ్ఞేయం) శేషే భవితుమర్హతీత్యత్ర కార్యశేషే దేహత్యాగాదిరేవ శేషో న తు పక్షశేష ఇతి వ్యాఖ్యా జ్ఞేయా. తత్రాయం నిష్కర్షః, కార్తికశుక్లద్వాదశ్యాం రేవత్యాం కృష్ణప్రయాణం, తతో మార్గశీర్షకృష్ణపంచమ్యాం పుష్యే సేనయోర్నిర్యాణం, తతః పంచమ్యా ఉపరిషష్ఠీ మారభ్య సప్తదినాని గణయిత్వా తమపర్యష్టమేఽహ్ని అమావాస్యా భవిష్యతీత్యనేన త్రయోదశదినాత్మకోఽయం కృష్ణపక్షో మహోత్పాతజనక ఇతి సూచితం క్షీణయోశ్చ తిథ్యోః పక్షాంతరే పునర్వృద్ధ్యా సంఖ్యాపూరణం భవతీతి మార్గశీర్షకృష్ణపంచమీ మారభ్య పౌషశుక్లప్రతిపత్ ద్విచత్వారింశత్తిథిః భవతీతి బలదేవవాక్యోక్తా దినసంఖ్యా చానుగృహీతా భవతి. యత్తు. శ్లో. ('సప్తమాచ్చాపి దివసాదమావాస్యా భవిష్యతి, సంగ్రామం యోజయేత్తత్ర తాం హ్యాహుశ్శక్రదేవతాం, ప్రయాత వైకురుక్షేత్రం పుష్యేద్యేతి పునః పునః) ఇతి దుర్యోధనవాక్యం, తత్ర సంగ్రామమిత్యనేన సంగ్రామే జయసాధనం కర్మ తస్యాం యోజయేదిత్యుక్తం. శక్రదేవతామిత్యనేన తస్యాం జ్యేష్ఠానక్షత్రయోగ ఉచ్యతే. న చ తిథిద్వయక్షయాత్తత్రా

యయాతిశ్చ మాంధాతా నహుషో నృగః, సంసిద్ధాః పరమం స్థానం గతాః కర్మభిరీదృశైః. ౧౦. అధర్మః క్షత్రియస్యైష యద్వ్యాధిమరణం గృహే, యదాయోనిధనం యాతి సోఽస్య ధర్మస్సనాతనః. ౧౧. ఏవముక్తా మహీపాలా భీష్మేణ భరతర్షభ, నిర్యయుస్స్వాన్యనీకాని శోభయంతో రథోత్తమైః. ౧౨. స తు వైకర్తనః కర్ణః సామాత్యస్సహ బంధుభిః, న్యాసితస్సమరే శస్త్రం భీష్మేణ భరతర్షభ. ౧౩. అపేతకర్ణాః పుత్రాస్తే రాజానశ్చైవ తావకాః, నిర్యయుస్సింహనాదేన నాదయంతో దిశో దశ. ౧౪. శ్వేతైశ్ఛత్రైః పతాకాభిర్ధ్వజవారణవాజిభిః, తాన్యనీకాన్యశోభంత రథైశ్చ సపదాతిభిః. ౧౫. భేరీపణవశబ్దైశ్చ దుందుభీనాం చ నిస్వనైః, రథనేమినినాదైశ్చ బభూవాకులితా మహీ. ౧౬. కాంచనాంగదకేయూరైః కార్ముకైశ్చ మహారథాః, భ్రాజమానా వ్యరాజంత సాగ్నయః పర్వతా ఇవ. ౧౭. తాలేన మహతా భీష్మః పంచతారేణ కేతునా, విమలాదిత్యసంకాశస్తస్థౌ కురుచమూపతిః. ౧౮. యే త్వదీయా మహేష్వాసా రాజానో భరతర్షభ, అవర్తంత యథా దేశం రాజఞ్ఛాంతనవస్య తే. ౧౯. స తు గోవాసనః శైబ్యః సహితస్సర్వరాజభిః, యయౌ మాతంగరాజేన రాజార్హేణ పతాకినా. ౨౦. పద్మవర్ణస్త్వనీకానాం సర్వేషామగ్రతః స్థితః, అశ్వత్థామా యయౌ యత్ర సింహలాంగూలకేతునా. ౨౧. శ్రుతాయుశ్చిత్రసేనశ్చ పురుమిత్రో వివింశతిః, శల్యో భూరిశ్రవాశ్చైవ వికర్ణశ్చ మహారథః. ౨౨. ఏతే సప్త మహేష్వాసా ద్రోణపుత్రపురోగమాః, స్యందనైర్వరవర్మాణో భీష్మస్యాసన్ పురోగమాః. ౨౩. తేషామపి మహోత్సేధాః శోభయంతో రథోత్తమాః, భ్రాజమానా వ్యరోచంత జాంబూనదమయధ్వజాః. ౨౪. జాంబూనదమయీ వేదీ కమండలువిభూషితా, కేతురాచార్యముఖ్యస్య ద్రోణస్య ధనుషా సహ. ౨౫. అనేకశతసాహస్రమనీకమనుకర్షతః, మహాన్ దుర్యోధనస్యాసీన్నాగో మణిమయో ధ్వజః. ౨౬. తస్య పౌరవకాలింగాః కాంభోజాస్సుదక్షిణాః, క్షేమధన్వా చ శల్యశ్చ తస్థుః ప్రముఖతో రథాః. ౨౭. స్యందనేన మహార్హేణ కేతునా వృషభేణ చ, ప్రకర్షన్నేవ సేనాగ్రం మాగధశ్చ రిపుం యయౌ. ౨౮. తదంగపతినా గుప్తం కృపేణ చ మనస్వినా, శారదాభ్రఘనప్రఖ్యం ప్రాచ్యానాం సుమహద్బలమ్. ౨౯. అనీకప్రముఖే తిష్ఠన్ వరాహేణ మహాయశాః,

---

సంభవన్నపి తత్ర తిథిరేవ నక్షత్రక్షయాద్వా తిథినక్షత్రయోరాద్యంతయోగాద్వా జ్ఞేయ ఇతి సర్వం సమంజసం. సప్తమహాగ్రహాః, రాహుకేత్వోరుపగ్రహత్వాత్సప్తైవ. ౩. నవాశిరే శబ్దం కృతవంతః. ౧౦. ఆయోనిధనం అయసా శస్త్రేణ మరణం. ౧౭. తాలేన ధ్వజభూతేన. ౧౯. గోవాసనః తద్దేశ్యః. ౨౮. అంగపతినా కర్ణపుత్రేణ. ౨౯. వరాహేణ కేతుముఖ్యేనేతి సంబంధః

శుశుభే కేతుముఖ్యేన రాజతేన జయద్రథః ౩౦. శతం రథసహస్రాణాం తస్యాసన్ వశవర్తినః, అష్టౌ నాగసహస్రాణి సాదినామయుతాని షట్. ౩౧. తత్సింధుపతినా రాజ్ఞా పాలితం ధ్వజినీముఖమ్, అనంతరథనాగాశ్వమశోభత మహద్బలమ్. ౩౨. షష్ట్యా రథసహస్రైస్తు నాగానామయుతేన చ, పతిస్సర్వకలింగానాం యయౌ కేతుమతా సహ. ౩౩. తస్య పర్వతసంకాశా వ్యరోచంత మహాగజాః, యంత్రతోమరతూణీరపతాకాభిశ్చ శోభితాః. ౩౪. శుశుభే కేతుముఖ్యేన పావకేన కలింగకః, శ్వేతచ్ఛత్రేణ నిష్కేణ చామరవ్యజనేన చ. ౩౫. కేతుమానపి మాతంగం విచిత్రపరమాంకుశమ్, ఆస్థితస్సమరే రాజన్ మేఘస్థ ఇవ భానుమాన్. ౩౬. తేజసా దీప్యమానస్తు వారణోత్తమమాస్థితః, భగదత్తో యయౌ రాజా యథా వజ్రధరస్తథా. ౩౭. గజస్కంధగతావాస్తాం భగదత్తేన సమ్మితౌ, విందానువిందావావంత్యౌ కేతుమంతమనువ్రతౌ. ౩౮. స రథానీకవాన్ వ్యూహో హస్త్యంగో నృపశీర్షవాన్, వాజిపక్షః పదాత్యుగ్రః ప్రహసన్ సర్వతోముఖః. ౩౯. ద్రోణేన విహితో రాజన్ రాజ్ఞా శాంతనవేన చ, తథైవాచార్యపుత్రేణ బాహ్లీకేన కృపేణ చ.

ఇతి భగవద్గీతాపర్వణి - సప్తదశోఽధ్యాయః.

సంజయ ఉవాచ—తతో ముహూర్తాత్తుములః శబ్దో హృదయకంపనః, అశ్రూయత మహారాజ యోధానాం ప్రయుయుత్సతామ్. ౧. శంఖదుందుభిఘోషైశ్చ వారణానాం చ బృంహితైః, నేమిఘోషై రథానాం చ దీర్యతీవ వసుంధరా. ౨. హయానాం హేషమాణానాం యోధానాం చైవ గర్జతామ్, క్షణేనైవ నభో భూరి శబ్దేనాపూరితం తదా. ౩. పుత్రాణాం తవ దుర్ధర్ష పాండవానాం తథైవ చ, సమకంపంత సైన్యాని పరస్పరసమాగమే. ౪. తత్ర నాగా రథాశ్చైవ జాంబూనదవిభూషితాః, భ్రాజమానా వ్యదృశ్యంత మేఘా ఇవ సవిద్యుతః. ౫. ధ్వజా బహువిధాకారాస్తావకానాం నరాధిప, కాంచనాంగదినో రేజుర్జ్వలితా ఇవ పావకాః. ౬. స్వేషాం చైవ పరేషాం చ సమదృశ్యంత భారత, మహేంద్రకేతవశ్శుభ్రా మహేంద్రసదనే ష్వివ. ౭. కాంచనైః కవచైర్వీరా జ్వలితార్కసమప్రభైః, సన్నద్ధాస్సమదృశ్యంత జ్వలనార్కసమప్రభాః. ౮. కురుయోధవరా రాజన్ విచిత్రాయుధకార్ముకాః, ఉద్యతైరాయుధైశ్చిత్రైస్తలబద్ధాః పినాకినః. ౯. ఋషభాక్షా మహేష్వాసాశ్చమూముఖగతా బభుః, పృష్ఠగోపాస్తు భీష్మస్య పుత్రాస్తవ నరాధిప. ౧౦. దుశ్శాసనో దుర్విషహో దుర్ముఖో దుస్సహస్తథా, వివింశతిశ్చిత్రసేనో వికర్ణశ్చ మహారథః. ౧౧. సత్యవ్రతః పురుమిత్రో జయో భూరిశ్రవాశ్శలః, రథావిం

---

౩౫. నిష్కేణ కంఠాభరణేన.

శతి సాహస్రా స్తథైషా మనుయాయినః ౧౨. అభీషాహాశ్శూరసేనాః శిబయోఽథవసాతయః, సాల్వా మత్స్యా స్తథాంబష్ఠా స్త్రైగర్తాః కైకయా స్తథా. ౧౩. సౌవీరాః కైతవాః ప్రాచ్యాః ప్రతీచ్యోదీచ్యవాసినః, ద్వాదశై తే జనపదాః సర్వే శూరా స్తనుత్యజః. మహతా రథవంశేన తే రరక్షుః పితామహమ్, అనీకం దశసాహస్రం కుంజరాణాం తరస్వినామ్. ౧౫. మాగధో యేన నృపతి స్తథానీకం తమన్వయాత్, రథానాం చక్రరక్షాశ్చ పాదరక్షాశ్చ దంతినామ్. ౧౬. అభూవన్ వాహినీ మధ్యే శతానామయుతాని షట్, పాదాతాశ్చాగ్రతో గచ్ఛన్ ధనుశ్చర్మాసిపాణయః. ౧౭. అనేకశతసాహస్రా నఖరప్రాసయోధినః, అక్షౌహిణ్యో దశైకా చ తవ పుత్రస్య భారత. ౧౮. అదృశ్యత మహారాజ గంగేవ యమునాంతరే. ౧౯.

ఇతి భగవద్గీతాపర్వణి - అష్టాదశోఽధ్యాయః.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—అక్షౌహిణీం దశైకాం చ వ్యూఢాం దృష్ట్వా యుధిష్ఠిరః, కథమల్పేన సైన్యేన ప్రత్యవ్యూహత పాండవః. ౧. యో వేద మానుషం వ్యూహం దైవం గాంధర్వమాసురమ్, కథం భీష్మం స కౌంతేయః ప్రత్యవ్యూహత సంజయ. ౨. సంజయ ఉవాచ—ధార్తరాష్ట్రాణ్యనీకాని దృష్ట్వా వ్యూఢాని పాండవః, అభ్యభాషత ధర్మాత్మా ధర్మరాజో ధనంజయమ్. ౩. మహర్షే ర్వచనాత్తాత వేదయంతి బృహస్పతేః, సంహతాన్ యోధయేదల్పాన్ కామం విస్తరయేద్బహూన్. ౪. సూచీముఖమనీకం స్యాదల్పానాం బహుభిస్సహ, అస్మాకం చ తథా సైన్యమల్పీయస్సుతరాం పరైః. ౫. ఏతద్వచనమాజ్ఞాయ మహర్షే ర్వ్యూహ పాండవ, ఏతచ్ఛ్రుత్వా ధర్మరాజం ప్రత్యభాషత పాండవః. ౬. ఏష వ్యూహామి తే వ్యూహం రాజసత్తమ దుర్జయమ్, అచలం నామ వజ్రాఖ్యం విహితం వజ్రపాణినా. ౭. యస్స వాత ఇవోద్ధూతః సమరే దుస్సహః పరైః, స నః పురో యోత్స్యతే వై భీమః ప్రహరతాం వరః. ౮. తేజాంసి రిపుసైన్యానాం మృద్నన్ పురుషసత్తమః, అగ్రేఽగ్రణీ ర్యోత్స్యతి నో యుద్ధోపాయవిచక్షణః. ౯. యం దృష్ట్వా కురవస్సర్వే దుర్యోధనపురోగమాః, నివర్తిష్యంతి సంత్రస్తాః సింహం క్షుద్రమృగా యథా. ౧౦. తం సర్వే సంశ్రయిష్యామః ప్రాకారమకుతోభయాః, భీమం ప్రహరతాం శ్రేష్ఠం దేవరాజమివామరాః. ౧౧. న హి సోఽస్తి పుమాల్లోకే యస్సంక్రుద్ధం వృకోదరమ్, ద్రష్టుమత్యుగ్రకర్మాణం విషహేత నరర్షభమ్. ౧౨. ఏవ

---

౧౬. శతానామయుతాని షట్, షట్ఛతాన్యయుతగుణాని షష్టిలక్షాణీతి యావత్. ౩. సంహతానితి అల్పైః సంహత్యైవ యోద్ధవ్యం బహుభిస్తు విశకలితైరపి యోద్ధుం శక్యమిత్యర్థః. ౫. వ్యూహ వ్యూహనం కురు.

ముక్త్వా మహాబాహు స్తథా చక్రే ధనంజయః, వ్యూహ్య తాని బలాన్యాశు ప్రయయౌ ఫల్గున స్తథా. ౧౩. సంప్రయాతాన్ కురూన్ దృష్ట్వా పాండవానాం మహాచమూః, గంగేవ పూర్ణా స్తిమితా స్యందమానా వ్యదృశ్యత. ౧౪. భీమసేనోఽగ్రణీ స్తేషాం ధృష్టద్యుమ్నశ్చ వీర్యవాన్, నకులస్సహదేవశ్చ ధృష్టకేతుశ్చ పార్థివః. ౧౫. విరాటశ్చ తతః పశ్చాద్రాజాథాక్షౌహిణీవృతః, భ్రాతృభిస్సహ పుత్రైశ్చ సోఽభ్యరక్షత పృష్ఠతః. ౧౬. చక్రరక్షౌ తు భీమస్య మాద్రీపుత్రౌ మహాద్యుతీ, ద్రౌపదేయాస్ససౌభద్రాః పృష్ఠగోపా స్తరస్వినః. ౧౭. ధృష్టద్యుమ్నశ్చ పాంచాల్య స్తేషాం గోప్తా మహారథః, సహితః పృతనాశూరై రథ ముఖ్యైః ప్రభద్రకైః. ౧౮. శిఖండీ తు తతః పశ్చాదర్జునేనాభిరక్షితః, యత్తో భీష్మవినాశాయ ప్రయయౌ భరతర్షభ. ౧౯. పృష్ఠతోఽప్యర్జునస్యాసీత్ యుయుధానో మహాబలః, చక్రరక్షౌ తు పాంచాల్యౌ యుధామన్యూత్తమౌజసౌ. ౨౦. కైకేయా ధృష్టకేతుశ్చ చేకితానశ్చ వీర్యవాన్, భీమసేనో గదాం బిభ్రద్వజ్రసారమయీం దృఢామ్. ౨౧. చరన్ వేగేన మహతా సముద్రమపి శోషయేత్, ఏతే తిష్ఠంతి సామాత్యాః ప్రేక్షంత స్తే జనాధిప. ౨౨. ధృతరాష్ట్రస్య దాయాదాః ఇతి బీభత్సురబ్రవీత్, భీమసేనం తదా రాజన్ దర్శయస్వ మహాబలమ్. ౨౩. బ్రువాణం తు తథా పార్థం సర్వసైన్యాని భారత, అపూజయం స్తదా వాగ్భిరనుకూలాభి రాహవే. ౨౪. రాజా తు మధ్యమానీకే కుంతీపుత్రో యుధిష్ఠిరః, బృహద్భిః కుంజరై ర్మత్తై శ్చలద్భిరచలై రివ. ౨౫. అక్షౌహిణ్యాథ పాంచాల్యో యజ్ఞసేనో మహామనాః, విరాటమన్వయాత్ పశ్చాత్ పాండవార్థం పరాక్రమీ. ౨౬. తేషామాదిత్యచంద్రాభాః కనకోత్తమభూషణాః, నానాచిహ్నధరా రాజన్ రథేష్వాసన్ మహాధ్వజాః. ౨౭. సముత్సార్య తతః పశ్చాత్ ధృష్టద్యుమ్నో మహారథః, భ్రాతృభిస్సహ పుత్రైశ్చ సోఽభ్యరక్షత్ యుధిష్ఠిరమ్. ౨౮. త్వదీయానాం పరేషాం చ రథేషు విపులాన్ ధ్వజాన్, అభిభూయార్జునస్యైకో రథే తస్థౌ మహాకపిః. ౨౯. పదాతా స్త్వగ్రతో గచ్ఛన్నసిశక్త్యృష్టిపాణయః, అనేకశతసాహస్రా భీమసేనస్య రక్షిణః. ౩౦. వారణా దశసాహస్రాః ప్రభిన్నకరటాముఖాః, శూరా హేమమయైర్జాలై ర్దీప్యమానా ఇవాచలాః. ౩౧. క్షరంత ఇవ జీమూతా మదాంధాః పద్మగంధినః, రాజానమన్వయుః పశ్చాజ్జీమూతా ఇవ వార్షికాః. ౩౨. భీమసేనో గదాం భీమాం ప్రవహన్ పరిఘోపమామ్, ప్రచకర్ష మహాసైన్యం దురాధర్షో మహామనాః. ౩౩.

---

౨౨. ధృతరాష్ట్రస్య దాయాదా ఇత్యనేన తవైవ తే భాగ ఇతి సూచయతి. ౩౦. వారణా రాజానమన్వయురితి సంబంధః, అచలాః నిష్కంపాః. ౩౧. జీమూతాః పర్వతాః, "జీమూతా

తమర్కమివ దుష్ప్రేక్ష్యం తపంతమివ వాహినీమ్, న శేకుస్సర్వయోధాస్తే ప్రతివీక్షితుమంతికే. ౩౪. వజ్రో నామైష స వ్యూహో నిర్భయః సర్వతోముఖః, చాపవిద్యుద్ధ్వజో ఘోరో గుప్తో గాండీవధన్వనా. ౩౫. యం ప్రతి వ్యూహ్య తిష్ఠంతి పాండవాస్తవ వాహినీమ్, అజేయో మానుషే లోకే పాండవైరభిరక్షితః. ౩౬. సంధ్యాం తిష్ఠత్సు సైన్యేషు సూర్యస్యోదయనం ప్రతి, ప్రావాత్సపృషతో వాయుర్నిరభ్రే స్తనయిత్నువాన్. ౩౭. విష్వగ్వాతాశ్చ వివపుర్నీచైశ్శర్కరవర్షిణః, రజశ్చోద్ధూయమానం తు తమసాచ్ఛాదయజ్జగత్. ౩౮. పపాత మహతీ చోల్కా ప్రాఙ్ముఖీ భరతర్షభ, ఉద్యంతం సూర్యమాహత్య వ్యశీర్యత మహాస్వనా. ౩౯. అథ సజ్జీయమానేషు సైన్యేషు భరతర్షభ, నిష్ప్రభోఽభ్యుదయా సూర్యః సఘోషం భూశ్చచాల చ. ౪౦. వ్యశీర్యత సనాదాచ భూస్తదా భరతర్షభ, నిర్ఘాతా బహవో రాజన్ దిక్షు సర్వాసు చాభవన్. ౪౧. ప్రాదురాసీద్రజస్తీవ్రం న ప్రాజ్ఞాయత కించన, ధ్వజానాం ధూయమానానాం సహసా మాతరిశ్వనా. ౪౨. కింకిణీజాలబద్ధానాం కాంచనస్రగ్వరాంబరైః, మహతాం సపతాకానామాదిత్యసమతేజసామ్. ౪౩. సర్వం ఝుణఝుణీభూతమాసీత్తాలవనేష్వివ, ఏవం తే పురుషవ్యాఘ్రాః పాండవా యుద్ధనందినః. ౪౪. వ్యవస్థితాః ప్రతివ్యూహ్య తవ పుత్రస్య వాహినీమ్, గ్రసంత ఇవ మజ్జానో యోధానాం భరతర్షభ. ౪౫. దృష్ట్వాగ్రతో భీమసేనం గదాపాణిమవస్థితమ్.

ఇతి భగవద్గీతాపర్వణి - ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—సూర్యోదయే సంజయ కే ను పూర్వం యుయుత్సవో హృష్యమాణా ఇవాసన్, మామకా వా భీష్మనేత్రాః సమీపే పాండవా వా భీమనేత్రాస్తదానీమ్. ౧. కేషాం జఘన్యౌ సోమసూర్యౌ సవాయూ కేషాం సేనాం శ్వాపదాశ్చాభషంత, కేషాం యూనాం ముఖవర్ణాః ప్రసన్నాః సర్వం మేత్వం బ్రూహి తత్త్వం యథావత్. ౨. సంజయ ఉవాచ—ఉభే సేనే తుల్యమేవోపయాతే ఉభే వ్యూహే హృష్టరూపే నరేంద్ర, ఉభే చిత్రే వనరాజిప్రకాశే తథైవోభే నాగరథాశ్వపూర్ణే. ౩. ఉభే సేనే బృహత్యౌ భీమరూపే తథైవోభే భారత దుర్విషహ్యే, తథైవోభే స్వర్గజయాయ సృష్టే తథైవోభే సత్పురుషోపజుష్టే. ౪. పశ్చాన్ముఖాః కురవో ధార్తరాష్ట్రాః స్థితాః పార్థాః ప్రాఙ్ముఖా యోధ్యమానాః, దైత్యేం

మేఘపర్వతా'' ఇత్యమరః. ౩౬. ప్రావాత్ ప్రవవౌ సపృషతః సబిందుః. ౩౭. వాతాః రూక్షావాయవః. ౪౪. మజ్జాన ఇతి నోస్మాకం యోధానాం మజ్జాః, ధాతువిశేషాన్ గ్రసంత ఇవేతి యోజ్యం. భీష్మో నేతా నిర్వోఢా యేషాం తే భీష్మనేత్రాః.

త్రసేనేవ చ కౌరవాణాం దేవేంద్రసేనేవ చ పాండవానామ్. ౫. శక్రో వాయుః పృష్ఠతః పాండవానాం ధార్తరాష్ట్రాన్ శ్వాపదా వ్యాహరంతి, గజేంద్రాణాం మదగంధాంశ్చ తీవ్రాన్న సేహిరే తవ పుత్రస్య నాగాః. ౬. దుర్యోధనో హాస్తినం పద్మవర్ణం సువర్ణకక్ష్యం జాలవంతం ప్రభిన్నమ్, సమాస్థితో మధ్యగతః కురూణాం సంస్తూయమానో వందిభిర్మాగధైశ్చ. ౭. చంద్రప్రభం శ్వేతమస్యాతపత్రం సౌవర్ణ స్రగ్భ్రాజతే చోత్తమాంగే, తం సర్వతశ్శకునిః పార్వతీయైః సార్ధం గాంధారైర్యాతి గాంధారరాజః. ౮. భీష్మోఽగ్రతః సర్వసైన్యస్య వృద్ధః శ్వేతచ్ఛత్రః శ్వేతధనుస్సశంఖః, శ్వేతోష్ణీషః పాండురేణ ధ్వజేన శ్వేతైరశ్వైశ్శ్వేతశైలప్రకాశః. ౯. తస్య సైన్యే ధార్తరాష్ట్రాశ్చ సర్వే బాహ్లీకానామేకదేశశ్శలశ్చ, యే చాంబష్ఠాః క్షత్రియా యేచ సింధౌ తథా సౌవీరాః పంచనదాశ్చ శూరాః. ౧౦. శోణైర్హయై రుక్మరథో మహాత్మా ద్రోణో ధనుష్పాణి రదీనసత్త్వః, ఆస్తే గురుః ప్రాయశస్సర్వరాజ్ఞాం పశ్చాచ్చమూమింద్ర ఇవాభియాతి. ౧౧. వార్ధక్షత్రిస్సర్వసైన్యస్య మధ్యే భూరిశ్రవాః పురుమిత్రో జయశ్చ, సాళ్వా మత్స్యాః కైకయాశ్చేతి సర్వే గజానీకే భ్రాతరో యోత్స్యమానాః. ౧౨. శారద్వతశ్చోత్తరధూర్మహాత్మా మహేష్వాసో గౌతమశ్చిత్రయోధీ, శకైః కిరాతైర్యవనైశ్చ సార్ధం తదా చమూముత్తరతోఽభియాతి. ౧౩. సంశప్తకానామయుతం రథానాం మృత్యుర్జయో వార్జునస్యేతి సృష్టాః, యేనార్జునస్తేన రాజన్ కృతాస్త్రాః ప్రయాతారస్తే త్రిగర్తాశ్చ శూరాః. ౧౪. సాగ్రం శతసహస్రం తు నాగానాం తవ భారత, నాగే నాగే రథశతం శతమశ్వా రథేరథే. ౧౫. అశ్వేఽశ్వే దశ ధానుష్కా ధానుష్కే దశ చర్మిణః, ఏవం వ్యూఢాన్యనీకాని భీష్మేణ తవ భారత. ౧౬. సంవ్యూహ్య మానుషం వ్యూహం దైవం గాంధర్వమాసురమ్, దివసేదివసే ప్రాప్తే భీష్మశ్శాంతనవోఽగ్రణీః. ౧౭. మహారథౌఘవిపులః సముద్ర ఇవ ఘోషవాన్, భీష్మేణ ధార్తరాష్ట్రాణాం వ్యూహః ప్రత్యఙ్ముఖో యుధి. ౧౮. అనంతరూపా ధ్వజినీ నరేంద్ర భీమా త్వదీయా న తు పాండవానామ్, తాం చైవ మన్యే బృహతీం దుష్ప్రధృష్యాం యస్యా నేతా కేశవశ్చార్జునశ్చ. ౧౯.

ఇతి భగవద్గీతాపర్వణి - వింశోఽధ్యాయః.

సంజయ ఉవాచ—బృహతీం ధార్తరాష్ట్రస్య సేనాం దృష్ట్వా సముద్యతామ్, విషాదమగమత్ రాజా కుంతీపుత్రో యుధిష్ఠిరః. ౧. వ్యూహం భీష్మేణ

---

౧౮. అనంతరూపా ధ్వజినీ త్వదీయా, న తు పాండవానాం సేనా ధ్వజినీ, తథాపి తాం బృహతీమేవ మన్యే ఇతి సంబంధః.

చాభేద్యం కల్పితం ప్రేక్ష్య పాండవః, యుధిష్ఠిరస్తదా రాజన్ విషణ్ణోఽర్జునమబ్రవీత్. ౨. ధనంజయ కథం శక్యమస్మాభిర్యోద్ధుమాహవే, ధార్తరాష్ట్రైర్మహాబాహో యేషాం యోద్ధా పితామహః. 3. అక్షోభ్యోఽయమభేద్యశ్చ భీష్మేణామిత్రకర్షిణా, కల్పితశ్శాస్త్రదృష్టేన విధినా భూరివర్చసా. ౪. తే వయం సంశయం ప్రాప్తాః ససైన్యాశ్శత్రుకర్షణ, కథమస్మాన్మహావ్యూహాదుత్థానం నో భవిష్యతి. ౫. అథార్జునోఽబ్రవీత్పార్థం యుధిష్ఠిరమమిత్రహా, విషణ్ణమివ సంప్రేక్ష్య తవ రాజన్ననీకినీమ్. ౬. ప్రజ్ఞయాభ్యధికాన్ శూరాన్ గుణయుక్తాన్ బహూనపి, జయంత్యల్పతరా యేన తన్నిబోధ విశాంపతే. ౭. తత్ర తే కారణం రాజన్ ప్రవక్ష్యామ్యనసూయవే, నారదస్తమృషిర్వేద భీష్మద్రోణౌ చ పాండవ. ౮. ఏవమేవార్థమాశ్రిత్య యుద్ధే దైవాసురేఽబ్రవీత్, పితామహః కిల పురా మహేంద్రాదీన్ దివౌకసః. ౯. న తథా బలవీర్యాభ్యాం జయంతి విజిగీషవః, యథా సత్యానృశంస్యాభ్యాం ధర్మేణైకేన చానఘ. ౧౦. జ్ఞాత్వా ధర్మమధర్మం చ లోభం చోద్యమమాస్థితాః, యుధ్యధ్వమనహంకారా యతో ధర్మస్తతో జయః. ౧౧. ఏవం రాజన్ విజానీహి ధ్రువోఽస్మాకం రణే జయః, యథా తు నారదః ప్రాహ యతః కృష్ణస్తతో జయః. ౧౨. గుణభూతో జయః కృష్ణే పృష్ఠతోఽభ్యేతి మాధవమ్, తద్యథా విజయశ్చాస్య సన్నతిశ్చాపరో గుణః. ౧౩. అనంతతేజా గోవిందః శత్రుపూగేషు నిర్వ్యథః, పురుషస్సనాతనమయో యతః కృష్ణస్తతో జయః. ౧౪. పురా హ్యేష హరిర్భూత్వా వికుంఠోఽకుంఠసాయకః, సురాసురాణాం విస్ఫూర్జన్నబ్రవీత్కే జయంత్వితి. ౧౫. అనుకృష్ణం జయేమేతి యైరుక్తం తత్ర తైర్జితమ్, తత్ప్రసాదాద్ధి త్రైలోక్యం ప్రాప్తం శక్రాదిభిస్సురైః. ౧౬. తస్య తే న వ్యథాం కాంచిదిహ పశ్యామి భారత, యస్య తే జయమాశాస్తే విశ్వభుక్త్రిదివేశ్వరః. ౧౭.

ఇతిభగవద్గీతాపర్వణి - ఏకవింశోఽధ్యాయః.

సంజయ ఉవాచ.—తతో యుధిష్ఠిరో రాజా స్వాం సేనాం సమచోదయత్, ప్రతివ్యూహన్ననీకాని భీష్మస్య భరతర్షభ. ౧. యథోద్దిష్టాన్యనీకాని ప్రత్యవ్యూహంత పాండవాః, స్వర్గం పరమమిచ్ఛంతః సుయుద్ధేన కురూద్వహాః. ౨. మధ్యే శిఖండినోఽనీకం రక్షితం సవ్యసాచినా, ధృష్టద్యుమ్నశ్చరన్నగ్రే భీమసేనేన పాలితః. 3. అనీకం దక్షిణం రాజన్ యుయుధానేన పాలితమ్, శ్రీమతా సాత్వతాగ్ర్యేణ శక్రేణేవ ధనుష్మతా. ౪. మహేంద్రయానప్రతిమం రథం తు సోపస్కరం హాటకరత్నచిత్రమ్, యుధిష్ఠిరః కాంచనభాండయుక్తం సమాస్థితో నాగకులస్య

---

౪. ఉత్థానంజయః. ౧౨. గుణభూతో దాసభూతః. ౧౫. గూహంతి పరివారయంతి. భర

మధ్యే. ౫. సముచ్ఛ్రితం దంతశలాకమస్య సుపాండురం ఛత్రమతీవ భాతి, ప్రదక్షిణం చైనముపాచరంతి మహర్షయస్సంస్తుతిభిర్మహీంద్రమ్ ౬. పురోహితాశ్శత్రువధం వదంతి బ్రహ్మర్షిసిద్ధాః స్తుతవంత ఏనమ్, జప్యైశ్చ మంత్రైశ్చ మహౌషధీభిః సమంతతః స్వస్త్యయనం బ్రువంతః ౭. తతస్సహస్రాణి తథైవ గాశ్చ ఫలాని పుష్పాణి తథైవ నిష్కాన్, కురూత్తమో బ్రాహ్మణసాన్మహాత్మా కుర్వన్ యయౌ శక్ర ఇవామరేశః. ౮. సహస్రసూర్యశ్శతకింకిణీకః పరార్ధ్యజాంబూనదహేమచిత్రః, రథోఽర్జునస్యాగ్నిరివార్చిమాలీ విభ్రాజతే శ్వేతహయస్సుచక్రః. ౯. సమాస్థితః కేశవసంగృహీతం కపిధ్వజో గాండివబాణపాణిః, ధనుర్ధరో యస్య సమః పృథివ్యాం న విద్యతే నో భవితా కదాచిత్. ౧౦. ఉద్వర్తయిష్యంస్తవ పుత్రసేనామతీవ రౌద్రం సబిభర్తి రూపమ్, అనాయుధో యస్సుభుజో భుజాభ్యాం నరాంశ్చ నాగాన్ యుధి భస్మ కుర్యాత్. ౧౧. స భీమసేనస్సహితో యమాభ్యాం వృకోదరో వీరరథస్య గోప్తా, తం తత్ర సింహర్షభమత్తఖేలం లోకే మహేంద్రప్రతిమానకల్పమ్. ౧౨. సమీక్ష్య సేనాగ్రగతం దురాసదం సంవివ్యథుః పంకగతా యథా ద్విపాః, వృకోదరం వారణరాజదర్పం యోధాస్త్వదీయా భయభగ్నసత్త్వాః. ౧౩. అనీకమధ్యే తిష్ఠంతం రాజపుత్రం దురాసదమ్, అబ్రవీద్భరతశ్రేష్ఠ గుడాకేశం జనార్దనః. ౧౪. వాసుదేవఉవాచ — య ఏష రోషాత్ప్రతపన్ బలస్థో యో నస్సేనాం సింహ ఇవాచకర్ష, (స ఏష భీష్మః కురువంశకేతుర్యేనాహృతాస్త్రిశతం వాజిమేధాః ౧౫. ఏతాన్యనీకాని మహానుభావం గూహంతి మేఘా ఇవ రశ్మివంతమ్, ఏతాని హత్వా పురుషప్రవీర కాంక్షస్వ యుద్ధం భరతర్షభేణ. ౧౬.

ఇతి భగవద్గీతాపర్వణి - ద్వావింశోఽధ్యాయః.

సంజయ ఉవాచ — ధార్తరాష్ట్రబలం దృష్ట్వా యుద్ధాయ సముపస్థితమ్, అర్జునస్య హితార్థాయ కృష్ణో వచనమబ్రవీత్. ౧. శ్రీభగవానువాచ — శుచిర్భూత్వా మహాబాహో సంగ్రామాభిముఖః స్థితః, పరాజయాయ శత్రూణాం దుర్గాస్తోత్రముదీరయ. ౨ సంజయఉవాచ — ఏవముక్తోఽర్జునస్సంఖ్యే వాసుదేవేన ధీమతా, అవతీర్య రథాత్పార్థః స్తోత్రమాహ కృతాంజలిః. ౩. అర్జునఉవాచ నమస్తే సిద్ధ

తర్షభేణ భీష్మేణ, హితార్థాయ, హితశ్చాసావర్థశ్చేతి హితోఽర్థో జయస్తదర్థం. ౧. దుర్గాయాః, అసురనిహంతృత్వేన ప్రసిద్ధాయాః స్తోత్రం ఉదీరయ, అసురాంశానాం శత్రూణాం పరాజయాయ. ౨. సంఖ్యే సంగ్రామే. ౩. హే సిద్ధసేనాని, సిద్ధానాం యోగినాం సేనా సముదాయః, తస్య నేత్రి: పరమపదప్రాపికయోగసిద్ధికరీశ్వరః, మందారే మందారవనే వసతీతి తథా, కుమారి అప్రవృత్త బ్రహ్మ

సేనాని ఆర్యే మందారవాసిని, కుమారి కాలి కాపాలి కపిలే కృష్ణపింగళే. ౪. భద్రకాళి నమస్తుభ్యం మహాకాళి నమోఽస్తు తే, చండీ చండే నమస్తుభ్యం తారిణి వరవర్ణిని ౫. కాత్యాయనీ మహాభాగే కరాలి విజయే జయే, శిఖిపింఛధ్వజధరే నానాభరణభూషితే. ౬. అట్టశూలప్రహరణే ఖడ్గఖేటకధారిణి, గోపేంద్రస్యానుజే జ్యేష్ఠే నందగోపకులోద్భవే. ౭. మహిషాసృక్ప్రియే నిత్యం కౌశికి పీతవాసిని, అట్టహాసే కోకముఖే నమస్తేఽస్తు రణప్రియే. ౮. ఉమే శాకంభరి శ్వేతే కృష్ణే కైటభనాశిని, హిరణ్యాక్షి విరూపాక్షి ధూమ్రాక్షి చ నమోఽస్తు తే. ౯. వేదశ్రుతిమహాపుణ్యే బ్రహ్మణ్యే జాతవేదసి, జంబూకటకచైత్యేషు నిత్యం సన్నిహితాలయే. ౧౦. త్వం బ్రహ్మవిద్యా విద్యానాం మహానిద్రా చ దేహినామ్, స్కంద మాతర్భగవతి దుర్గే కాంతారవాసిని. ౧౧. స్వాహాకారః స్వధా చైవ కళా కాష్ఠా సరస్వతీ, సావిత్రి వదమాతా చ తథా వేదాంత ఉచ్యతే. ౧౨. స్తుతా నిత్యం మహాదేవి విశుద్ధేనాంతరాత్మనా, జయో భవతు మే నిత్యం త్వత్ప్రసాదాద్రణాజిరే. ౧౩. కాంతారభయదుర్గేషు భక్తానాం పాలనేషు చ, నిత్యం వససి పాతాళే యుద్ధే జయసి దానవాన్. ౧౪. త్వం జంభనీ మోహినీ చ మాయా హ్రీః శ్రీస్తథైవచ, సంధ్యాప్రభావతీ చైవ సావిత్రీ జననీ తథా. ౧౫. తుష్టిః పుష్టిర్ధృతిర్దీప్తిశ్చంద్రాదిత్యవివర్ధినీ, భూతిర్భూతిమతాం సంఖ్యే వీక్ష్యసే సిద్ధచారణైః ౧౬. సంజయ ఉవాచ—తతః పార్థస్య విజ్ఞాయ భక్తిం మానవవత్సలా, అంతరిక్షగతోవాచ గోవిందస్యాగ్రతః స్థితా. ౧౭. దేవ్యువాచ—స్వల్పేనైవ తు కాలేన శత్రూన్ జేష్యసి పాండవ, నరస్త్వమసి దుర్ధర్ష నారాయణసహాయవాన్. ౧౮. అజేయస్త్వం రణేఽరీణామపి వజ్రభృతస్స్వయమ్, ఇత్యేవముక్త్వా వరదా క్షణేనాంతరధీయత. ౧౯. లబ్ధ్వా వరంతు కౌంతేయో మేనే విజయమాత్మనః, ఆరు

చర్యే, జరాదిహీనేతి వా, కాలి కాలశబ్దవాచ్యే, కాపాలి కపాలస్యాయంకపాలిః, కాపాలో రుద్రః తత్పత్ని, కపిలః కృష్ణపింగళశ్చ వర్ణవిశేషా తద్వతి. ౪. భద్రం కల్యాణం కాలయతి భక్తాన్ ప్రతి ఆనయతీతి భద్రకాళి, మహతీ చాసౌ కాలీ చ కాలయిత్రీ సంహర్త్రీ, కాలస్యాపి కాలరూపా మహాకాళీ తత్సంబుద్ధిః, చండి చండస్య కాలాంతకస్య భార్యే, చండే ప్రగల్భే, తారిణి సంకటోత్తరణకర్త్రి, వరవర్ణిని సర్వసౌభాగ్యలక్షణోపేతా స్త్రీ తద్రూపే. ౫. కాత్యాయని కాత్యాయనిగోత్రోద్భవే, మహాభాగే అతిపూజ్యే, కరాళి క్రూరే, విజయే విశిష్టో జయో యయా సా జయప్రదే ఇత్యర్థః. జయే జయస్వరూపే. ౬. అట్టం, అత్యుత్కటం శూలం తదేవ ప్రహరణమాయుధంయస్యాః, ఖేటకం చర్మ. ౭. కౌశికి కుశికకులోత్పన్నే, అట్టహాసే ప్రశస్తస్మితే, కోకవక్త్రవత్, వృత్తం వా, రక్తబీజవధేఽసుగాదానశీలం వా ముఖం యస్యాస్సా, కోకముఖా. ౮. శ్వేతే మహేశ్వరరూపే, కృష్ణే వాసుదేవరూపే, హిరణ్యాక్షి పీతనేత్రే, విరూపాక్షి వివిధరూపయుక్తనేత్రే. ౯. బ్రహ్మణ్యే యజ్ఞకర్మవిప్రాదిషు సాధ్వి బ్రహ్మణ్యా, జాతవేదసి అతీతజ్ఞే అతీతైర్జ్ఞాతే వా. జంబూకటకేషు జంబూ ద్వీప

రోహ తతః పార్థో రథం పరమసమ్మతమ్. ౨౦. కృష్ణార్జునావేకరథౌ దివ్యౌ శంఖౌ ప్రదధ్మతుః, య ఇదం పఠతే స్తోత్రం కల్య ఉత్థాయ మానవః. ౨౧. యక్షరక్షః పిశాచేభ్యో న భయం విద్యతే సదా, న చాపి రిపవస్తేభ్యః సర్పాద్యా యే చ దంష్ట్రిణః. ౨౨. న భయం విద్యతే తస్య సదా రాజకులాదపి, వివాదే జయమాప్నోతి బద్ధో ముచ్యేత బంధనాత్. ౨౩. దుర్గం తరతి చావశ్యం తథా చోరైర్విముచ్యతే, సంగ్రామే విజయో నిత్యం లక్ష్మీం ప్రాప్నోతి కేవలమ్. ౨౪. ఆరోగ్యబలసంపన్నో జీవేద్వర్షశతం తథా, ఏతద్దృష్టం ప్రసాదాత్తు మయా వ్యాసస్య ధీమతః. ౨౫. మోహాదేతౌ న జానంతి నరనారాయణావృషీ, తవ పుత్రా దురాత్మానః సర్వే మన్యువశానుగాః. ౨౬. ప్రాప్తకాలమిదం వాక్యం కాలపాశేన కుంఠితాః, ద్వైపాయనో నారదశ్చ కణ్వో రామస్తథా నరః ౨౭. అవారయంస్తవ సుతం న చాసౌ తద్గృహీతవాన్, యత్ర ధర్మో ధృతిః కాంతిర్యత్ర హ్రీశ్శ్రీస్తథా మతిః. ౨౮. యతో ధర్మస్తతః కృష్ణో యతః కృష్ణస్తతో జయః. ౨౯.

ఇతి భగవద్గీతాపర్వణి - త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—కేఽత్ర పూర్వం ప్రహృష్టాస్తత్రాగ్రే యోధా యుధ్యంతి సంజయ, ఉదగ్రమనసః కేవా కేవా దీనా విచేతసః. ౧. కే పూర్వం ప్రాహరంస్తత్ర యుద్ధే హృదయకంపనే, మామకాః పాండవేయాశ్చ తన్మమాచక్ష్వ సంజయ. ౨. కస్య సేనాసముదయే గంధో మాల్యసముద్భవః, వాచః ప్రదక్షిణాశ్చైవ యోధానామభిగర్జతామ్. ౩. సంజయ ఉవాచ—ఉభయోస్సేనయోస్తత్ర యోధా జహృషిరే తదా, స్రజస్సమాస్సుగంధానాముభయత్ర సముద్భవః. ౪. సంహతానామనీకాని వ్యూఢానాం భరతర్షభ, సంసర్గాత్సముదీర్ణానాం విమర్దస్సుమహానభూత్. ౫. వాదిత్ర శబ్దస్తుములః శంఖభేరీవిమిశ్రితః, శూరాణాం రణశూరాణాం గర్జతామితరేతరమ్. ౬. ఉభయోస్సేనయో రాజన్ మహాన్ వ్యతికరోఽభవత్, అన్యోన్యం వీక్షమాణానాం యోధానాం భరతర్షభ. ౭. కుంజరాణాం చ నదతాం సైన్యానాం చ ప్రహృష్యతామ్. ౮.

ఇతి భగవద్గీతా పర్వణి - చతుర్వింశోఽధ్యాయః.

భగవద్గీతా ప్రారంభఘట్టః. ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—ధర్మక్షేత్రే కురుక్షేత్రే సమవేతా యుయుత్సవః, మామకాః పాండవాశ్చైవ కిమకుర్వత సంజయ ౧. సంజయ ఉవాచ—దృష్ట్వా తు పాండవానీకం వ్యూఢం దుర్యోధనస్తదా, ఆచార్యముపసంగమ్య రాజా వచనమబ్రవీత్. ౨. పశ్యైతాం పాండుపుత్రాణామాచార్య మహతీం చమూమ్, వ్యూఢాం ద్రుపదపుత్రేణ తవ శిష్యేణ ధీమతా. ౩. అత్ర

రాజధానీషు చైత్యేషు దేవతాలయేషు నిత్యం సన్నిహిత ఆలయః స్థానం యస్యాః సా తథా. ౧౨. రణాజిరే యుద్ధాంగణే. ౧౪. జంభనీ తంద్రా, మోహినీ నిద్రా. క్రియాశక్తిః విద్యాతపోధనాదిసమృద్ధిరూపా.

శూరా మహేష్వాసా భీమార్జునసమా యుధి, యుయుధానో విరాటశ్చ ద్రుప
దశ్చ మహారథః. ౪. ధృష్టకేతు శ్చేకితానః కాశీరాజశ్చ వీర్యవాన్, పురుజిత్కుంతి
భోజశ్చ శైబ్యశ్చ నరపుంగవః. ౫. యుధామన్యుశ్చ విక్రాంత ఉత్తమౌజాశ్చ
వీర్యవాన్, సౌభద్రో ద్రౌపదేయాశ్చ సర్వ ఏవ మహారథాః. ౬. అస్మాకం తు విశి
ష్టా యే తాన్నిబోధ ద్విజోత్తమ, నాయకా మమ సైన్యస్య సంజ్ఞార్థం తాన్ బ్రవీ
మి తే. ౭. భవాన్ భీష్మశ్చ కర్ణశ్చ కృపశ్చ సమితింజయః, అశ్వత్థామా వికర్ణశ్చ
సౌమదత్తిర్జయద్రథః ౮. అన్యే చ బహవశ్శూరా మదర్థే త్యక్తజీవితాః, నానా
శస్త్రప్రహరణా స్సర్వే యుద్ధవిశారదాః. ౯. అపర్యాప్తం తదస్మాకం బలం భీష్మాభి
రక్షితమ్, పర్యాప్తం త్విదమేతేషాం బలం భీమాభిరక్షితమ్. ౧౦. అయనేషు చ
సర్వేషు యథాభాగమవస్థితాః, భీష్మమేవాభిరక్షంతు భవంతస్సర్వ ఏవ హి. ౧౧.
తస్య సంజనయన్ హర్షం కురువృద్ధః పితామహః, సింహనాదం వినద్యోచ్చైః శ్శం
ఖం దధ్మౌ ప్రతాపవాన్. ౧౨. తతశ్శంఖాశ్చ భేర్యశ్చ పణవానకగోముఖాః, సహ
సైవాభ్యహన్యంత సశబ్దస్తుములోఽభవత్. ౧౩. తత శ్శ్వేతైర్హయైర్యుక్తే మహతి
స్యందనే స్థితౌ, మాధవః పాండవశ్చైవ దివ్యౌ శంఖౌ ప్రదధ్మతుః. ౧౪. పాంచ
జన్యం హృషీకేశో దేవదత్తం ధనంజయః, పౌండ్రం దధ్మౌ మహాశంఖం భీమకర్మా
వృకోదరః. ౧౫. అనంతవిజయం రాజా కుంతీపుత్రో యుధిష్ఠిరః, నకులస్సహదే
వశ్చ సుఘోషమణిపుష్పకౌ. ౧౬. కాశ్యశ్చ పరమేష్వాస శ్శిఖండీ చ మహారథః,
ధృష్టద్యుమ్నో విరాటశ్చ సాత్యకిశ్చాపరాజితః. ౧౭. ద్రుపదో ద్రౌపదేయాశ్చ
సర్వశః పృథివీపతే, సౌభద్రశ్చ మహాబాహుశ్శంఖాన్ దధ్ముః పృథక్పృథక్. ౧౮.
స ఘోషో ధార్తరాష్ట్రాణాం హృదయాని వ్యదారయత్, నభశ్చ పృథివీం చైవ
తుములోఽభ్యనునాదయన్. ౧౯. అథ వ్యవస్థితాన్ దృష్ట్వా ధార్తరాష్ట్రాన్ కపి
ధ్వజః, ప్రవృత్తే శస్త్రసంపాతే ధనురుద్యమ్య పాండవః. ౨౦. హృషీకేశం తదా
వాక్యమిదమాహ మహీపతే, అర్జునఉవాచ.—సేనయోరుభయోర్మధ్యే రథం స్థాప
య మేఽచ్యుత. ౨౧. యావదేతాన్ నిరీక్షేఽహం యోద్ధుకామానవస్థితాన్,
కైర్మయా సహ యోద్ధవ్య మస్మిన్ రణసముద్యమే. ౨౨. యోత్స్యమానానవే
క్షేఽహం య ఏతేఽత్ర సమాగతాః, ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధేర్యుద్ధే ప్రియచికీ
ర్షవః. ౨౩. సంజయఉవాచ—ఏవముక్తో హృషీకేశో గుడాకేశేన భారత, సేనయో
రుభయోర్మధ్యే స్థాపయిత్వా రథోత్తమమ్. ౨౪. భీష్మద్రోణప్రముఖతస్సర్వేషాం
చ మహీక్షితామ్, ఉవాచ పార్థ పశ్యైతాన్ సమవేతాన్ కురూనితి. ౨౫. తత్రా
పశ్యత్ స్థితాన్ పార్థః పితౄనథ పితామహాన్, ఆచార్యాన్ మాతులాన్ భ్రా

తౄన్ పుత్రాన్ పౌత్రాన్ సఖీం స్తథా. ౨౬. శ్వశురాన్ సుహృదశ్చైవ సేనయోరుభయోరపి, తాన్ సమీక్ష్య స కౌంతేయస్సర్వాన్ బంధూనవస్థితాన్. ౨౭. కృపయా పరయావిష్టో విషీదన్నిదమబ్రవీత్, అర్జున ఉవాచ—దృష్ట్వేమం స్వజనం కృష్ణ యుయుత్సుం సముపస్థితమ్. ౨౮. సీదంతి మమ గాత్రాణి ముఖం చ పరిశుష్యతి, వేపథుశ్చ శరీరే మే రోమహర్షశ్చ జాయతే. ౨౯. గాండీవం స్రంసతే హస్తాత్ త్వక్చైవ పరిదహ్యతే, న చ శక్నోమ్యవస్థాతుం భ్రమతీవ చ మే మనః. ౩౦. నిమిత్తాని చ పశ్యామి విపరీతాని కేశవ, న చ శ్రేయోఽనుపశ్యామి హత్వా స్వజనమాహవే. ౩౧. న కాంక్షే విజయం కృష్ణ న చ రాజ్యం సుఖాని చ, కిం నో రాజ్యేన గోవింద కిం భోగైర్జీవితేన వా. ౩౨. యేషామర్థే కాంక్షితం నో రాజ్యం భోగాస్సుఖానిచ, తఇమేఽవస్థితా యుద్ధే ప్రాణాం స్త్యక్త్వా ధనానిచ. ౩౩. ఆచార్యాః పితరః పుత్రా స్తథైవ చ పితామహాః, మాతులాశ్శ్వశురాః పౌత్రాస్స్యాలాస్సంబంధిన స్తథా. ౩౪. ఏతాన్న హంతు మిచ్ఛామి ఘ్నతోఽపి మధుసూదన, అపి త్రైలోక్యరాజ్యస్య హేతోః కిన్ను మహీకృతే. ౩౫. నిహత్య ధార్తరాష్ట్రాన్నః కాప్రీతిస్స్యాజ్జనార్దన, పాపమేవాశ్రయేదస్మాన్ హత్వైతానాతతాయినః. ౩౬. తస్మాన్నార్హా వయం హంతుం ధార్తరాష్ట్రాన్ సబాంధవాన్, స్వజనం హి కథం హత్వా సుఖినస్స్యామ మాధవ. ౩౭. యద్యప్యేతే న పశ్యంతి లోభోపహతచేతసః, కులక్షయకృతం దోషం మిత్రద్రోహే చ పాతకమ్. ౩౮. కథం న జ్ఞేయమస్మాభిః పాపాదస్మాన్నివర్తితుమ్, కులక్షయకృతం దోషం ప్రపశ్యద్భిర్జనార్దన. ౩౯. కులక్షయే ప్రణశ్యంతి కులధర్మాస్సనాతనాః, ధర్మే నష్టే కులం కృత్స్నమధర్మోఽభిభవత్యుత. ౪౦. అధర్మాభిభవాత్కృష్ణ ప్రదుష్యంతి కులస్త్రియః, స్త్రీషు దుష్టాసు వార్ష్ణేయ జాయతే వర్ణసంకరః. ౪౧. సంకరో నరకాయైవ కులఘ్నానాం కులస్య చ, పతంతి పితరో హ్యేషాం లుప్తపిండోదకక్రియాః. ౪౨. దోషైరేతైః కులఘ్నానాం వర్ణసంకరకారకైః, ఉత్సాద్యంతే జాతిధర్మాః కులధర్మాశ్చ శాశ్వతాః. ౪౩. ఉత్సన్నకులధర్మాణాం మనుష్యాణాం జనార్దన, నరకే నియతం వాసో భవతీత్యనుశుశ్రుమ. ౪౪. అహో బత మహత్పాపం కర్తుం వ్యవసితా వయమ్, యద్రాజ్యసుఖలోభేన హంతుం స్వజనముద్యతాః. ౪౫. యది మామప్రతీకారమశస్త్రం శస్త్రపాణయః, ధార్తరాష్ట్రా రణే హన్యుస్తన్మే క్షేమతరం భవేత్. ౪౬. సంజయ ఉవాచ—ఏవముక్త్వార్జునస్సంఖ్యే రథోపస్థ ఉపావిశత్, విసృజ్య సశరం చాపం శోకసంవిగ్నమానసః. ౪౭.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే - అర్జునవిషాదయోగో నామ పంచవింశోఽధ్యాయః.

సంజయఉవాచ—తం తథా కృపయావిష్టమశ్రుపూర్ణాకులేక్షణమ్, విషీదంతమిదం వాక్యమువాచ మధుసూదనః ౧ శ్రీభగవానువాచ—కుతస్త్వా కశ్మలమిదం విషమే సముపస్థితమ్, అనార్యజుష్టమస్వర్గ్యమకీర్తికరమర్జున. ౨. క్లైబ్యం మాస్మ గమః పార్థ నైతత్త్వయ్యుపపద్యతే, క్షుద్రం హృదయదౌర్బల్యం త్యక్త్వోత్తిష్ఠ పరంతప. 3. అర్జున ఉవాచ—కథం భీష్మమహం సంఖ్యే ద్రోణం చ మధుసూదన, ఇషుభిః ప్రతియోత్స్యామి పూజార్హావరిసూదన ౪. గురూనహత్వా హి మహానుభావాన్ శ్రేయో భోక్తుం భైక్షమపీహ లోకే, హత్వార్థకామాంస్తు గురూనిహైవ భుంజీయ భోగాన్ రుధిరప్రదిగ్ధాన్. ౫. న చైతద్విద్మః కతరన్నో గరీయో యద్వా జయేమ యది వా నో జయేయుః, యానేవ హత్వా న జిజీవిషామస్తేఽవస్థితాః ప్రముఖే ధార్తరాష్ట్రాః. ౬. కార్పణ్యదోషోపహతస్వభావః పృచ్ఛామి త్వాం ధర్మసంమూఢచేతాః, యచ్ఛ్రేయస్స్యాన్నిశ్చితం బ్రూహి తన్మే శిష్యస్తేఽహం శాధి మాం త్వాం ప్రపన్నమ్. ౭. న హి ప్రపశ్యామి మమాపనుద్యాద్యచ్ఛోకముచ్ఛోషణమింద్రియాణామ్, అవాప్య భూమావసపత్నమృద్ధం రాజ్యం సురాణామపి చాధిపత్యమ్. ౮. సంజయఉవాచ—ఏవముక్త్వా హృషీకేశం గుడాకేశః పరంతపః, న యోత్స్య ఇతి గోవిందముక్త్వా తూష్ణీం బభూవహ. ౯. తమువాచ హృషీకేశః ప్రహసన్నివ భారత, సేనయోరుభయోర్మధ్యే విషీ

శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదవిరచిత

గీతాభాష్యప్రారంభఘట్టః.

నారాయణః పరోఽవ్యక్తాదండమవ్యక్తసంభవమ్, అండస్యాంతస్త్విమే లోకాస్సప్తద్వీపా చ మేదినీ. స చ భగవాన్వాసుదేవ స్సృష్ట్వేదం జగత్తస్య చ స్థితిం చికీర్షుః మరీచ్యాదీన్సృష్ట్వా ప్రజాపతీన్, ప్రవృత్తిలక్షణం ధర్మం గ్రాహయామాస వేదోక్తం. తతోఽన్యాంశ్చ సనకసనందనాదీనుత్పాద్య, నివృత్తిలక్షణం ధర్మం జ్ఞానవైరాగ్యస్వరూపం గ్రాహయామాస. స ద్వివిధో హి వేదోక్తో ధర్మః. ప్రవృత్తిలక్షణో నివృత్తిలక్షణశ్చ. జగతః స్థితికారణం ప్రాణినామభ్యుదయనిఃశ్రేయసహేతుర్యస్స ధర్మో బ్రాహ్మణాద్యైర్వర్ణిభిరాశ్రమిభిరనుష్ఠీయమానో దీర్ఘేణ కాలేనానుష్ఠాతౄణాం కామోద్భవాద్ధీయమానవిజ్ఞానహేతుకేన అధర్మేణ, అభిభూయమానే ధర్మే, ప్రవర్ధమానే చాధర్మే, జగతః స్థితిం పరిపాలయిషుస్స ఆదికర్తా నారాయణాఖ్యో విష్ణుర్భౌమస్య బ్రహ్మణో బ్రాహ్మణత్వస్య చాభిరక్షణార్థం, దేవక్యాం వసుదేవాదంశేన కిల సంబభూవ. బ్రాహ్మణత్వస్య హి రక్షణే రక్షితస్స్యాద్వైదికో ధర్మః. తదధీనత్వాద్వర్ణాశ్రమధర్మభేదానామ్. స చ భగవాన్ జ్ఞా

నైశ్వర్యశక్తిబలవీర్యతేజోభిస్సదా సంపన్నస్త్రిగుణాత్మికాం వైష్ణవీం స్వాం మా యాం ప్రకృతిం, వశీకృత్య, అజోఽవ్యయో భూతానామీశ్వరో నిత్యశుద్ధబుద్ధ ముక్తస్వభావోఽపి సన్ స్వమాయయా దేహవానివ జాత ఇవ చ, లోకానుగ్ర హం కుర్వన్ లక్ష్యతే. స్వప్రయోజనాభావేఽపి భూతానుజిఘృక్షయా వైదికం ధర్మద్వయమర్జునాయ శోకమోహమహోదధౌ నిమగ్నాయోపదిదేశ, గుణాధికై ర్గృహీతోఽనుష్ఠీయమానశ్చ ధర్మః ప్రచయం గమిష్యతీతి. తద్ధర్మద్వయం భగ వతా యథోపదిష్టం భగవాన్ వేదవ్యాసస్సర్వజ్ఞో గీతాఖ్యైస్సప్తభిః శ్లోకశతైరు పనిబబంధ. తదిదం గీతాశాస్త్రం, సమస్తవేదార్థసారసంగ్రహభూతం దుర్విజ్ఞేయా ర్థం తదర్థావిష్కరణాయానేకైర్వివృతపదపదార్థవాక్యవాక్యార్థన్యాయమప్యత్యం తవిరుద్ధానేకార్థత్వేన లౌకికైర్గృహ్యమాణముపలభ్యాహం వివేకతోఽర్థనిర్ధార ణార్థం, సంక్షేపతో వివరణం కరిష్యామి. తస్యాస్య శాస్త్రస్య సంక్షేపతః ప్రయో జనం, పరం నిఃశ్రేయసం, సహేతుకస్య సంసారస్యాత్యంతోపరమలక్షణం. తచ్చ సర్వకర్మసన్న్యాసపూర్వకాదాత్మజ్ఞాననిష్ఠారూపాద్ధర్మాద్భవతి 'తథేమమేవ గీతార్థం ధర్మముద్దిశ్య భగవతైవోక్తం — శ్లో. 'సహిధర్మస్సుపర్యాప్తో బ్రహ్మణః పదవేదనే' ఇత్యనుగీతాసు. తత్రైవ చోక్తం — శ్లో. 'నైవ ధర్మీ న చాధర్మీ న చైవ హి శుభా శుభీ, యస్స్యాదేకాసనే లీనస్తూష్ణీం కించిదచింతయన్.'ఇతి,'జ్ఞానంసన్న్యాసలక్షణ' మితి చ. ఇహాపి చాంతే ఉక్తమర్జునాయ.— శ్లో. 'సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజ' ఇత్యభ్యుదయార్థోఽపి ప్రవృత్తిలక్షణో ధర్మో వర్ణాశ్రమాంశ్చో ద్దిశ్య విహితః. స దేవాదిస్థానప్రాప్తిహేతురపి సన్నీశ్వరార్పణబుద్ధ్యానుష్ఠీయమా నస్సత్త్వశుద్ధయే భవతి ఫలాభిసంధివర్జితః. శుద్ధసత్త్వస్య చ జ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యతా ప్రాప్తిద్వారేణ జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వేన చ, నిఃశ్రేయసహేతుత్వమపి ప్రతిపద్య తే. తథా చ వక్ష్యతి — శ్లో. 'బ్రహ్మణ్యాధాయ కర్మాణి' 'యోగినః కర్మ కుర్వంతి సంగం త్యక్త్వాత్మశుద్ధయే'ఇతి. ఇమం ద్విప్రకారం ధర్మం నిఃశ్రేయసప్రయోజనం పర మార్థతత్త్వం చ వాసుదేవాఖ్యం పరబ్రహ్మాభిధేయభూతం, విశేషతోఽభివ్యంజయ ద్విశిష్టప్రయోజనసంబంధాభిధేయవద్గీతాశాస్త్రం. యతస్తదర్థే విజ్ఞాతే సమస్త పురుషార్థసిద్ధిరిత్యతస్తద్వివరణే యత్నః క్రియతే మయా. అత్ర చ, 'దృష్ట్వా తు పాండవానీక'మిత్యారభ్య, యావ'న్న యోత్స్య ఇతి గోవిందముక్త్వా తూష్ణీం బభూవ హే'త్యేతదంతః. ప్రాణినాం శోకమోహాదిసంసారబీజదోషోద్భవకారణ ప్రదర్శనార్థత్వేన వ్యాఖ్యేయో గ్రంథః. తథా హి.— అర్జునేన రాజ్యగురు పుత్రమిత్రసుహృత్స్వజనసంబంధిబాంధవేషు, అహమేతేషాం మమైతే ఇత్యేవం

ప్రత్యయనిమిత్తస్నేహవిచ్ఛేదాదినిమిత్తావాత్మనశ్శోకమోహౌ దర్శితౌ 'కథం భీష్మమహం సంఖ్యే' ఇత్యాదినా. శోకమోహాభ్యాం హ్యభిభూతవివేకజ్ఞానః స్వత ఏవ క్షత్రధర్మే యుద్ధే ప్రవృత్తోఽపి, తస్మాద్యుద్ధాదుపరరామ, పరధర్మం చ భిక్షాజీవనాదికం కర్తుం ప్రవవృతే. తథా చ సర్వప్రాణినాం శోకమోహాదిదోషావిష్టచేతసాం, స్వభావత ఏవ స్వసర్వధర్మపరిత్యాగః. ప్రతిషిద్ధసేవా చ స్యాత్. స్వధర్మే ప్రవృత్తానామపి తేషాం వాఙ్మనః కాయాదీనాం ప్రవృత్తిః ఫలాభిసంధిపూర్వికైవ సాహంకారా చ భవతి. తత్రైవం సతి ధర్మాధర్మోపచయాదిష్టానిష్టజన్మసుఖదుఃఖసంప్రాప్తిలక్షణ స్సంసారోఽనుపరతో భవతీత్యత స్సంసారబీజభూతౌ శోకమోహౌ, తయోశ్చ సర్వకర్మసన్న్యాసపూర్వకాదాత్మజ్ఞానాన్నాన్యతో నివృత్తిరితి, తదుపదిదిక్షుస్సర్వలోకానుగ్రహార్థమర్జునం నిమిత్తీకృత్యాహ భగవాన్వాసుదేవః.—'అశోచ్యానన్వశోచ స్త్వ'మిత్యాది. అత్ర కేచిదాహుః.—సర్వకర్మసన్న్యాసపూర్వకాదాత్మజ్ఞాననిష్ఠామాత్రాదేవ కేవలాత్ కైవల్యం న ప్రాప్యత ఏవ. కిం తర్హ్యగ్నిహోత్రాదిశ్రౌతస్మార్తకర్మసహితాత్ జ్ఞానాత్ కైవల్యప్రాప్తిరితి సర్వాసు గీతాసు నిశ్చితోఽర్థ ఇతి జ్ఞాపకం చాహురస్యార్థస్య.—శ్లో. 'అథ చే త్త్వం ధర్మ్యమిమం సంగ్రామం న కరిష్యసి, తతస్స్వధర్మం కీర్తిం చ హిత్వా పాపమవాప్స్యసి. 'కర్మణ్యేవాధికారస్తే' 'కురు కర్మైవ తస్మాత్త్వ'మిత్యాది హింసాదియుక్తత్వాద్వైదికం కర్మాధర్మాయేతీయమాశంకా న కార్యా. కథం క్షాత్రం కర్మ యుద్ధలక్షణం గురుభ్రాతృపుత్రాదిహింసాలక్షణమత్యంతం క్రూరమపి స్వధర్మ ఇతి కృత్వా నాధర్మాయ, తదకరణే చ.—శ్లో. 'తతస్స్వధర్మం కీర్తిం చ హిత్వా పాపమవాప్స్యసీ'తి బ్రువతా, యావజ్జీవాదిశ్రుతిచోదితానాం పశ్వాదిహింసాదిలక్షణానాం చ కర్మణాం ప్రాగేవ నాధర్మత్వమితి సునిశ్చితముక్తం భవతీతి. తదసత్. జ్ఞానకర్మనిష్ఠయోః విభాగవచనాద్బుద్ధిద్వయాశ్రయయో'రశోచ్యా' నిత్యాదినా గ్రంథేన, భగవతా యావ'త్స్వధర్మమపి చావేక్ష్యే' త్యేతదంతేన గ్రంథేన, యత్పరమార్థాత్మతత్త్వనిరూపణం కృతం తత్సాంఖ్యం, తద్విషయాబుద్ధిరాత్మనో జన్మాదివిక్రియాభావాదకర్తాత్మేతి ప్రకరణార్థనిరూపణాద్యా జాయతే, సా సాంఖ్యా బుద్ధిస్సా యేషాం జ్ఞానినాముపచితా భవతి తే సాంఖ్యాస్స్యుః. ఏతస్యా బుద్ధేర్జన్మనః ప్రాగాత్మనో దేహాదివ్యతిరిక్తస్య కర్తృత్వభోక్తృత్వాపేక్షో ధర్మాధర్మవివేకపూర్వకో మోక్షసాధనానుష్ఠానలక్షణో యోగస్తద్విషయా బుద్ధిర్యోగబుద్ధిస్సా యేషాం కర్మిణాముపచితా భవతి, తే యోగినః. తథా చ భగవతా విభక్తే బుద్ధీ నిర్దిష్టే. శ్లో. 'ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే

బుద్ధిర్యోగే త్విమాం శృణ్వితి, తయోశ్చ సాంఖ్యబుద్ధ్యాశ్రయాం జ్ఞానయోగేన నిష్ఠాం సాంఖ్యానాం విభక్తాం వక్ష్యతి, 'పురా వేదాత్మనా మయా ప్రోక్తే'తి. తథా చ యోగబుద్ధ్యాశ్రయాం కర్మయోగేన నిష్ఠాం యోగినాం విభక్తాం వక్ష్యతి 'కర్మయోగేన యోగినా'మితి. ఏవం సాంఖ్యబుద్ధిం యోగబుద్ధిం చాశ్రిత్య ద్వే నిష్ఠే విభక్తే భగవతోక్తే, జ్ఞానకర్మణోః కర్తృత్వాకర్తృత్వానేకత్వైకత్వ బుద్ధ్యాశ్రయయోర్యుగపదేకపురుషాశ్రయత్వాసంభవం పశ్యతా యథైతద్విభాగవచనం తథైవ దర్శితం బ్రాహ్మణే.—"శ్రు. ఏతమే లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రాజినః ప్రవ్రజం" తీతి, సర్వకర్మసన్న్యాసం విధాయ తచ్ఛేషేణ. శ్రు. "కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోఽయమాత్మాఽయం లోకః" ఇతి తత్ర చ ప్రాగ్దారపరిగ్రహాత్పురుషస్య ఆత్మా ప్రాకృతో ధర్మజిజ్ఞాసోత్తరకాలం లోకత్రయసాధనం పుత్రం, మనుష్యలోకప్రాప్తిసాధనం ద్విప్రకారం చ విత్తం మానుషం దైవం చ కర్మానురూపం పితృలోకప్రాప్తిసాధనం విద్యాం చ దైవం విత్తం దేవలోకప్రాప్తిసాధనం, 'సోఽకామయతే'త్యవిద్యాకామవత ఏవ కర్మాణి శ్రౌతాని దర్శితాని. తేభ్యో వ్యుత్థానమాత్మానమేవ లోకమిచ్ఛతో కామస్యాభిహితం, తదేతద్విభాగవచనమనుపపన్నం స్యాద్యది, శ్రౌతకర్మజ్ఞానయోస్సముచ్చయోఽభిప్రేతః, న చార్జునస్య ప్రశ్న ఉపపన్నః, 'జ్యాయసీ' చేత్కర్మణస్త ఇత్యాదిః. ఏకపురుషానుష్ఠేయత్వాసంభవం బుద్ధికర్మణోర్భగవతా పూర్వమనుక్తం, కథమర్జునేనాశ్రితం బుద్ధేశ్చ కర్మణో జ్యాయసీత్వం భగవత్యధ్యారోపయేన్మృషైవ, 'జ్యాయసీచేత్కర్మణస్తే మతాబుద్ధి' రితి.

కించ.—యది బుద్ధికర్మణోస్సర్వేషాం సముచ్చయ ఉక్తః స్యాదర్జునస్యాపి స ఉక్త ఏవేతి, 'యచ్ఛ్రేయ ఏతయోరేకం తన్మే బ్రూహి సునిశ్చిత'మితి కథమన్యతరవిషయ ఏవ ప్రశ్నస్స్యాత్ ? న హి పిత్తప్రశమనార్థినో వైద్యేన మధురం శీతం చ భోక్తవ్యమిత్యుపదిష్టే, ఏతయోరన్యతరత్పిత్తప్రశమనకారణం బ్రూహీతి ప్రశ్నో భవతి. అథాప్యర్జునస్య భగవదుక్తార్థవివేకానవధారణనిమిత్తః ప్రశ్నః కల్ప్యేత, తథాపి, భగవతా ప్రశ్నానురూపం ప్రతివచనం దేయం. మయా బుద్ధికర్మణోస్సముచ్చయ ఉక్తః, కిమర్థమిత్థం త్వం భ్రాంతోఽసీతి. న తు పునః ప్రతివచనమననురూపం పృష్టాదన్యదేవ, 'ద్వే నిష్ఠే మయా పురా ప్రోక్తే' ఇతి వక్తుం యుక్తం. నాపి స్మార్తేనైవ కర్మణా బుద్ధిసముచ్చయేఽభిప్రేతే విభాగవచనాదిసర్వమనుపపన్నం స్యాత్. కించ.—క్షత్రియస్య యుద్ధం స్మార్తం స్వధర్మ ఇతి జానతః, 'తత్కిం కర్మణి ఘోరే మాం నియోజయసీ'త్యుపాలంభోఽనుపపన్నః తస్మాద్గీతాశాస్త్రే ఈషన్మాత్రేణాపి శ్రౌతేన స్మార్తేన వా కర్మణా ఆత్మజ్ఞానస్య సముచ్చయో న కేనచిద్దర్శయితుం

దంతమిదంవచః. ౧౦. శ్రీభగవానువాచ—అశోచ్యానన్వశోచస్త్వం ప్రజ్ఞావా

శక్యః. యస్య త్వజ్ఞానాద్రాగాదిదోషతో వా కర్మణి ప్రవృత్తస్య యజ్ఞేన దానేన తపసా వాపి శుద్ధసత్వస్య జ్ఞానముత్పన్నం, పరమార్థతత్వ విషయమేకమిదం సర్వం బ్రహ్మాకర్తృ చేతి తస్య కర్మణి కర్మప్రయోజనేంచ నివృత్తేఽపి లోకసంగ్రహార్థం యత్ర పూర్వం యథాప్రవృత్తః తథైవ ప్రవృత్తస్య యత్ప్రవృత్తిరూపం దృశ్యతే న తత్కర్మ యేన బుద్ధేస్సముచ్చయస్స్యాత్, యథా భగవతో వాసుదేవస్య క్షత్రధర్మచేష్టితం న జ్ఞానేన సముచ్చీయతే పురుషార్థసిద్ధయే, తద్వత్ఫలాభిసంధ్యహంకారాభావస్య తుల్యత్వాత్, తత్వవిద్ధి, నాహం కరోమీతి మన్యతే, న చ ఫలమభిసంధత్తే యథా చ స్వర్గాదికామార్థినోఽగ్నిహోత్రాదికామ్యసాధనానుష్ఠానాయాహితాగ్నేః, కామ్య ఏవాగ్నిహోత్రాదౌ ప్రవృత్తస్య సామికృతే వినష్టేఽపి కామే తదేవాగ్నిహోత్రాద్యనుతిష్ఠతో న తత్కామ్యమగ్నిహోత్రాది భవతి, తథా దర్శయతి చ భగవాన్, కుర్వన్నపి న లిప్యతే కుర్వన్నపి న కరోతి న లిప్యత ఇతి, తత్ర తత్ర,యచ్చ, పూర్వైః 'పూర్వతరం కృతం', 'కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయ' ఇతి. తత్ర తత్ర, ప్రవిభజ్య విజ్ఞేయం. తత్ కథం, యది తావత్పూర్వే జనకాదయస్తత్త్వవిదోఽపి ప్రవృత్తకర్మాణస్స్యుః, తే లోకసంగ్రహార్థం, గుణాగుణేషు వర్తంత ఇతి, జ్ఞానేన సంసిద్ధిమాస్థితాః, కర్మసన్న్యాసే ప్రాప్తేఽపి కర్మణా సహైవ సంసిద్ధిమాస్థితాః న కర్మసన్న్యాసం కృతవంత ఇత్యర్థః. అథ న తే తత్త్వవిదః, ఈశ్వరే సమర్పితేన కర్మణా సాధనభూతేన సంసిద్ధిం సత్వశుద్ధిం జ్ఞానోత్పత్తిలక్షణాం వా సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయ ఇతి వ్యాఖ్యేయం. ఏతమేవార్థం వక్ష్యతి భగవాన్.—'సత్వశుద్ధయే కర్మ కుర్వంతీ'తి. స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం 'విందతి మానవ'ఇత్యుక్త్వా,సిద్ధిం ప్రాప్తస్య పునర్జ్ఞాననిష్ఠాం వక్ష్యతి.—'సిద్ధిం ప్రాప్తో యథా బ్రహ్మే'త్యాదినా. తస్మాద్గీతాశాస్త్రే కేవలాదేవ తత్త్వజ్ఞానాన్మోక్షప్రాప్తిర్న కర్మసముచ్చితాదితి నిశ్చితోఽర్థః. యథా చాయమర్థస్తథా ప్రకరణశో విభజ్య తత్ర తత్ర ప్రదర్శయిష్యామః తత్రైవం ధర్మసంమూఢచేతసో మహతి శోకసాగరే నిమగ్నస్యార్జునస్యాత్మజ్ఞానాదన్యత్రోద్ధరణమపశ్యన్ భగవాన్ వాసుదేవస్తతోఽర్జునముద్దిధారయిషు రాత్మజ్ఞానా యావతారయన్నాహ అశోచ్యానిత్యాదినా.—న శోచ్యా అశోచ్యాః భీష్మద్రోణాదయః సద్వృత్తత్వాత్ పరమార్థస్వరూపేణ చ నిత్యత్వాత్తా న శోచ్యా నన్వశోచః అనుశోచితవానసి, 'ఏతే మ్రియంతే మన్నిమిత్తమహం తైర్వినాభూతః కిం కరిష్యామి రాజ్యసుఖాది' నేతి. త్వం ప్రజ్ఞావాదాంశ్చ ప్రజ్ఞావతాం బుద్ధిమతాం వాదాంశ్చ వచనాని చ భాషసే, తదేతన్మౌఢ్యం

దాంశ్చ భాషసే, గతాసూనగతాసూంశ్చ నానుశోచంతి పండితాః. ౧౧. న త్వేవాహం జాతునాసం న త్వం నేమే జనాధిపాః, న చైవ న భవిష్యామస్సర్వే వయమతఃపరమ్. ౧౨. దేహినోఽస్మిన్ యథా దేహే కౌమారం యౌవనం జరా, తథా దేహాంతరప్రాప్తిర్ధీరస్తత్ర న ముహ్యతి. ౧౩. మాత్రాస్పర్శాస్తు కౌంతేయ

పాండిత్యం చ విరుద్ధమాత్మని దర్శయస్యున్మత్త ఇవేత్యభిప్రాయః. యస్మాద్గతాసూన్ గతప్రాణాన్మృతాన్ అగతాసూనగతప్రాణాన్ జీవతశ్చ నానుశోచంతి, పండితా ఆత్మజ్ఞాః. పండా ఆత్మవిషయా బుద్ధిర్యేషాం తే హి పండితాః. 'పాండిత్యం నిర్విద్య' ఇతి శ్రుతేః. ౧౧. పరమార్థతస్తు తాన్నిత్యాన్ శోచ్యాననుశోచస్యతో మూఢోఽసీత్యేతత్కుతస్తే అశోచ్యాః యతస్తే నిత్యాః కథం? నేతి. న త్వేవ జాతు కదాచిత్ అహం నాసం. కిం త్వాసమేవ. అతీతేషు దేహోత్పత్తివినాశేషు నిత్య ఏవాహమాస మిత్యభిప్రాయః. తథా న త్వం నాసీః కిం త్వాసీరేవ. తథా నేమే జనాధిపా నాసన్, కింత్వాసన్నేవ. తథా న నభవిష్యామః కింతు భవిష్యామ ఏవ. ఏవం చ సర్వే వయమతోఽస్మాద్దేహవినాశాత్పరం ఉత్తరకాలేఽపి త్రిష్వపి కాలేషు నిత్యా ఆత్మస్వరూపేణేత్యర్థః. దేహభేదానువృత్త్యా బహువచనం నాత్మభేదాభిప్రాయేణ. ౧౨. తత్ర కథమివ నిత్య ఆత్మేతి దృష్టాంతమాహ.—దేహిన ఇతి. దేహినో దేహోఽస్యాస్తీతి దేహీ తస్య దేహినో దేహవత ఆత్మనః, అస్మిన్ వర్తమానే దేహే యథా యేన ప్రకారేణ కౌమారం కుమారభావో బాల్యావస్థా, యౌవనం యూనోభావో మధ్యమావస్థా, జరా వయోహానిర్జీర్ణావస్థా, ఇత్యేతాస్తిస్రోఽవస్థా అన్యోన్యవిలక్షణాః తాసాం చ ప్రథమావస్థా నాశే ఆత్మనో న నాశః, ద్వితీయావస్థోపజనే నోపజనం ఆత్మనః, కిం తర్హ్యేకస్యావిక్రియస్యైవ ద్వితీయతృతీయావస్థా ప్రాప్తిరాత్మనో దృష్టా యథా తథా తద్వదేవ దేహాదన్యో దేహో దేహాంతరం తస్య ప్రాప్తిర్దేహాంతరప్రాప్తిరవిక్రియస్యైవాత్మన ఇత్యర్థః ధీరో ధీమాన్ తత్ర ఏవం సతి న ముహ్యతి న మోహమాపద్యతే. ౧౩. యద్యప్యాత్మవినాశనిమిత్తః మోహో న సంభవతి నిత్య ఆత్మేతి జానతస్తథాపి శీతోష్ణసుఖదుఃఖప్రాప్తినిమిత్తో మోహో లౌకికో దృశ్యతే సుఖవియోగనిమిత్తో దుఃఖసంయోగనిమిత్తశ్చ శోక ఇత్యేతదర్జునస్య వచనమాశంక్య భగవానాహ.—మాత్రా ఇతి. మాత్రా ఆభిర్మీయంతే శబ్దాదయ ఇతి శ్రోత్రాదీనీంద్రియాణి మాత్రాః మాత్రాణాం స్పర్శా మాత్రాస్పర్శాశ్శబ్దాదిభిస్సంయోగాస్తే శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః శీతముష్ణం సుఖందుఃఖం చ ప్రయచ్ఛంతీతి. అథవా, స్పృశ్యంత ఇతి స్పర్శాః శబ్దాదయో విషయాః మాత్రాశ్చ స్పర్శాశ్చ మాత్రాస్పర్శాః శీతోష్ణసుఖ

శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః, ఆగమాపాయినో నిత్యాస్తాంస్తితిక్షస్వ భారత. ౧౪. యం హి న వ్యథయంత్యేతే పురుషం పురుషర్షభ, సమదుఃఖసుఖం ధీరం సోఽమృతత్వాయ కల్పతే. ౧౫. నాసతో విద్యతే భావో నాభావో విద్యతే సతః, ఉభ

దుఃఖదాః శీతం చ కదాచిత్సుఖదం భవతి కదాచిద్దుఃఖదం చ. తథోష్ణమప్యనియతరూపం, సుఖదుఃఖే పునర్నియతరూపతాం న వ్యభిచరతః. అతస్తాభ్యాం పృథక్ శీతోష్ణయోర్గ్రహణం. యద్యేతే సుఖదుఃఖదాః తర్హి ఏషామనపాయాదనుపరమ ఏవ సంసారస్స్యాదితి చేన్నైవం. యస్మాత్తే మాత్రాస్పర్శాదయః ఆగమాపాయినః ఆగమాపాయశీలాస్తస్మాదనిత్యా అతస్తాన్ శీతోష్ణాదీం స్తితిక్షస్వ ప్రసహస్వ తేషు హర్షం విషాదం చ మా కార్షీరిత్యర్థః. ౧౪. శీతోష్ణాదీన్ ప్రసహతస్తవ కిం స్యాదితి శృణు.—యమితి యం పురుషం సమదుఃఖసుఖం సమే దుఃఖసుఖే యస్య తం సమదుఃఖసుఖం సుఖదుఃఖప్రాప్తౌ హర్షవిషాదరహితం ధీరం ధీమంతం న వ్యథయంతి న చాలయంతి నిత్యాత్మదర్శనాదేతే యథోక్తాశ్శీతోష్ణాదయః, స నిత్యాత్మస్వరూపదర్శననిష్ఠో ద్వంద్వసహిష్ణు రమృతత్వాయామృతభావాయ మోక్షాయేత్యర్థః. కల్పతే సమర్థో భవతి. ౧౫. ఇతశ్చ శోకమోహావకృత్వా శీతోష్ణాదిసహనం యుక్తం కర్తుం యస్మాత్.—నేతి అసత అవిద్యమానస్య శీతోష్ణాదేస్సకారణస్య న విద్యతే నాస్తి, భావో భవనమస్తితా. న హి శీతోష్ణాది సకారణం ప్రమాణైర్నిరూప్యమాణం వస్తు సంభవతి. వికారో హి సః, వికారశ్చ వ్యభిచరతి. యథా ఘటాదిసంస్థానం చక్షుషా నిరూప్యమాణం మృద్వ్యతిరేకేణానుపలబ్ధేరసత్తథా సర్వోఽపి వికారః కారణవ్యతిరేకేణానుపలబ్ధేరసన్ జన్మప్రధ్వంసాభ్యాం ప్రాగూర్ధ్వం చానుపలబ్ధేః కార్యస్య మృదాదికారణస్య చ తత్కారణవ్యతిరేకేణానుపలబ్ధేరసత్త్వం తదసత్త్వే సర్వాభావప్రసంగ ఇతి చేన్న, సర్వత్ర బుద్ధిద్వయోపలబ్ధేః సద్బుద్ధిరసద్బుద్ధిశ్చేతి యద్విషయా బుద్ధిర్న వ్యభిచరతి తత్సత్, యద్విషయా వ్యభిచరతి తదసదితి సదసద్విభాగే బుద్ధితంత్రే స్థితే సర్వత్ర ద్వే బుద్ధీ సర్వైరుపలభ్యేతే, సామానాధికరణ్యేన నీలోత్పలవత్ సన్ ఘటస్సన్ పటస్సన్ హస్తీత్యేవం సర్వత్ర తయోర్బుద్ధ్యోర్ఘటాదిబుద్ధిర్వ్యభిచరతి. తథా చ దర్శితం. న తు సద్బుద్ధిస్తస్మాత్ ఘటాదిబుద్ధివిషయో సత్ వ్యభిచారాత్, న తు సద్బుద్ధివిషయః అసత్, అవ్యభిచారాత్. నను ఘటే నష్టే ఘటబుద్ధౌ వ్యభిచరంత్యాం సద్బుద్ధిరపి వ్యభిచరతీతి చేన్న, పటాదావపి సద్బుద్ధిదర్శనాత్. విశేషణవిషయైవ సా సద్బుద్ధిస్సద్బుద్ధివత్, ఘటబుద్ధిరపి ఘటాంతరే దృశ్యత ఇతి చేన్న, పటాదావదర్శనాత్. ననుసద్బుద్ధిరపి నష్టే ఘటేన దృశ్యత ఇతి చేన్న, విశేష్యాభావాత్,

యోరపి దృష్టోఽన్తస్త్వనయోస్తత్త్వదర్శిభిః ౧౬.అవినాశి తు తద్విద్ధి యేన సర్వమి
దంతతమ్, వినాశమవ్యయస్యాస్య న కశ్చిత్ కర్తుమర్హతి.౧౭.అంతవంత ఇమే దేహాః

సద్బుద్ధిర్విశేషణ విషయా సతీ విశేష్యాభావే విశేషణానుపపత్తౌ కిం విషయా
స్యాత్? న తు పునస్సద్బుద్ధేర్విషయాభావాత్. ఏకాధికరణత్వం ఘటాదివిశేష్యా
భావేన యుక్తమితి చేన్న, 'ఇదముదక'మితి మరీచ్యాదా అన్యతరాభావేఽపి సామా
నాధికరణ్యదర్శనాత్. తస్మాద్దేహాదేర్ద్వంద్వస్య చ సకారణస్యాసతో న విద్యతే భావ
ఇతి. తథాసత,ఆత్మనః అభావః అవిద్యమానతా న విద్యతే, సర్వత్రావ్యభిచారాదిత్య
వోచామ.ఏవమాత్మానాత్మనోస్సదసతోరుభయోరపి దృష్ట ఉపలబ్ధోఽన్తో నిర్ణయః
సత్ సదేవ,అసదసదేవేతి తు అనయోర్యథోక్తయోస్తత్త్వదర్శిభిః. తదితి సర్వనామ
సర్వం చ బ్రహ్మ తస్య నామ తదితి తద్భావస్తత్త్వం బ్రహ్మణో యాథాత్మ్యం ద్రష్టుం
శీలం యేషాం తే తత్త్వదర్శినస్తైస్తత్త్వదర్శిభిః. త్వమపి తత్త్వదర్శినాం దృష్టిమా
శ్రిత్య శోకం మోహం చ త్యక్త్వా శీతోష్ణాదీం స్తితిక్షస్వేత్యభిప్రాయః. ౧౬. కింపు
నస్తత్సత్, యత్సర్వదైవ సదిత్యుచ్యతే.—అవినాశీతి అవినాశి న వినష్టుం
శీలమస్యేతి. తు శబ్దో సతో విశేషణార్థః. తద్విద్ధి విజానీహి. యేన విష్ణ్వాఖ్యేన
బ్రహ్మణా సర్వమిదం జగత్తతం వ్యాప్తం సాకాశం ఆకాశేనేవ ఘటాదయో వినా
శమదర్శనమభావః, అవ్యయస్యాస్య. నైతత్ సదాఖ్యం బ్రహ్మ స్వేన రూపేణ
వ్యేతి నిరవయవత్వాద్దేహాదివత్ నాప్యాత్మీయత్వేనాత్మీయాభావాద్యథా దేవదత్తో
ధనహాన్యా న త్వేవం పరంబ్రహ్మ వ్యేత్యతోఽవ్యయస్యాస్య బ్రహ్మణో వినాశం న
కశ్చిత్కర్తుమర్హతి, న హి కశ్చిదాత్మానం వినాశయితుం శక్నోతి. ౧౭. ఈశ్వరో
హ్యాత్మా హి బ్రహ్మస్వాత్మని చ క్రియావిరోధాత్ యథా చతుర్గతరేఖాదీంశ్చ
క్షుర్న పశ్యతి, కింపునస్తదసద్యత్స్వాత్మసత్తాం వ్యభిచరతీత్యుచ్యతే.—అంతవంత
ఇతి. అంతవంతః అంతో నాశో యేషాం తేఽన్తవంతః యథా మృగతృష్ణి
కాదౌ సద్బుద్ధిరనువృత్తా ప్రమాణనిరూపణాంతే విచ్ఛిద్యతే సత స్యాంతః, తథేమే
దేహాస్స్వప్నే మాయాదేహాదివచ్చాంతవంతః, నిత్యస్య శరీరిణః శరీరవతోఽనాశి
నోఽప్రమేయస్యాత్మనః అంతవంత ఇత్యుక్తా వివేకిభిరిత్యర్థః. 'నిత్యస్యానాశిన' ఇతి
న పౌనరుక్త్యం నిత్యత్వస్య ద్వివిధత్వాల్లోకే నాశస్య చ యథా దేహో భస్మీ
భూతో దర్శనం గతో నష్ట ఇత్యుచ్యతే. విద్యమానోఽపి వయసా పరిణతో
వ్యాధ్యాదియుక్తో జాతో నష్ట ఇత్యుచ్యతే, తత్రానాశినో నిత్యస్యేతి ద్వివిధేనాపి
వినాశేనాసంబంధస్యేత్యర్థః. అన్యథా పృథివ్యాదివదపి నిత్యత్వం స్యాదాత్మనస్తన్మా
భూదితి నిత్యస్యానాశిన ఇత్యాహ, నప్రమేయస్య అప్రమేయస్య ప్రత్యక్షాదిప్ర

నిత్యస్యోక్తాశ్శరీరిణః, అనాశినోఽప్రమేయస్య తస్మాద్యుధ్యస్వ భారత. ౧౮. య ఏనం వేత్తి హంతారం యశ్చైనం మన్యతే హతమ్, ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హంతి న హన్యతే. ౧౯. న జాయతే మ్రియతే వా కదాచిన్నాయం

మానైరపరిచ్ఛేద్యస్యేత్యర్థః. నన్వాగమే నాత్మా పరిచ్ఛిద్యతే ప్రత్యక్షాదినా చ న పూర్వం స్వతస్సిద్ధత్వాత్, సిద్ధే హ్యాత్మని ప్రమాతరి ప్రమిత్సోః ప్రమాణాన్వేషణా భవతి. న హి ప్రమాతుమిచ్ఛన్ పూర్వమిత్థం నిత్యః అవిక్రియశ్చ ఆత్మా అహమిత్యాత్మానం ప్రమాయ పశ్చాత్ప్రమేయ పరిచ్ఛేదాయ ప్రవర్తతే. న హ్యాత్మా నామ కస్యచిదప్రసిద్ధో భవతి. శాస్త్రం త్వత్యంతం ప్రమాణమతద్ధర్మాధ్యారోపణమాత్రనివర్తకత్వేన ప్రమాణత్వమాత్మనః ప్రతిపద్యతే. న త్వజ్ఞాతార్థజ్ఞాపకత్వేన. తథా చ శ్రుతిః.—'యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాంతర' ఇతి. యస్మాదేవం నిత్యో విక్రియశ్చాత్మా తస్మాద్యుధ్యస్వ యుద్ధాదుపరమం మాకార్షీరిత్యర్థః. న హ్యత్ర యుద్ధం కర్తవ్యతయా విధీయతే,యుద్ధే ప్రవృత్త ఏవ హ్యసౌ శోకమోహప్రతిబద్ధస్తూష్ణీం మాస్తే. తస్య ప్రతిబంధాపనయనమాత్రం భగవతా క్రియతే. తస్మాద్యుధ్యస్వేత్యనువాదమాత్రం న విధిః. శోకమోహాదిసంసారకారణనివృత్త్యర్థం గీతాశాస్త్రం న ప్రవర్తకమిత్యేతస్యార్థస్య సాక్షీభూతే ఋచావానినాయ భగవాన్. యత్తు మన్యసే యుద్ధే భీష్మాదయో మయా హన్యంతే అహమేతేషాం హంతేత్యేషా బుద్ధిర్మృషైవ తే. ౧౮. కథం? య ఇతి. య ఏనం ప్రకృతం దేహినం వేత్తి విజానాతి హంతారం హననక్రియాయాః కర్తారం, యశ్చైనమన్యో మన్యతే హతం హననక్రియాయాః కర్మభూతం, తావుభావపి న విజానీతః. అవివేకేనాత్మానం, హంతాహం హతోఽహమితి దేహహననే ఆత్మానమహం ప్రత్యయవిషయం యౌ జానీతః తావాత్మస్వరూపానభిజ్ఞా విత్యర్థః. యస్మాన్నాయమాత్మా హంతి న హననక్రియాయాః కర్తా న చ హన్యతే న చ కర్మ భవతీత్యర్థః. అవిక్రియత్వాత్. ౧౯. కథమవిక్రియ ఆత్మేతి ద్వితీయో మంత్రః. నేతి. న జాయతే నోత్పద్యతే జని లక్షణావస్తువిక్రియానాత్మనో విద్యత ఇత్యర్థః. తథా అయమాత్మా న మ్రియతే వా. వా శబ్దశ్చార్థేన మ్రియతే చేత్యంత్యవినాశలక్షణా విక్రియా ప్రతిషిధ్యతే. కదాచిచ్ఛబ్దస్సర్వవిక్రియాప్రతిషేధైస్సంబధ్యతే, నకదాచిజ్జాయతే, న కదాచిన్మ్రియతేఇత్యేవం యస్మాదయమాత్మా భూత్వా భవనక్రియామనుభూయ పశ్చాదభవితాఅభావం గంతా న, భూయ పునః తస్మాన్న మ్రియతే, యో హి భూత్వా నభవతి, స మ్రియత ఇత్యుచ్యతే లోకే. వా శబ్దాన్నశబ్దాచ్చ అయమాత్మా అభూత్వా భవితా

భూత్వా భవితా వా న భూయః, అజో నిత్యశ్శాశ్వతోఽయం పురాణో న హన్యతే హన్యమానే శరీరే.౨౦. వేదావినాశినం నిత్యం య ఏనమజమవ్యయమ్,

---

చ న దేహవత్ భూయః పునః తస్మాన్న జాయతే యో హ్యభూత్వా భవితా స జాయత ఇత్యుచ్యతే నైవమాత్మా, అతో న జాయతే, యస్మాదేవం తస్మాదజః యస్మాన్న మ్రియతే తస్మాన్నిత్యశ్చ. యద్యప్యాద్యన్తయోర్విక్రియయోః ప్రతిషేధేన సర్వా విక్రియాః ప్రతిషిద్ధా భవన్తి, తథాపి మధ్యభావినీనాం విక్రియాణాం స్వశబ్దైరేవ ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇత్యాహ శాశ్వత ఇతి. అనుక్తానామపి గమనాది సమస్తవిక్రియాణాం ప్రతిషేధో యథా స్యాదితి శాశ్వత ఇత్యపక్షయలక్షణా విక్రియా ప్రతిషిధ్యతే, శశ్వద్భవశ్శాశ్వతః నాపక్షీయతే స్వరూపేణ నిరవయవత్వాత్ నిర్గుణత్వాచ్చ, నాపి గుణక్షయే ణాపక్షయవిపరీతా వృద్ధిలక్షణా విక్రియా ప్రతిషిధ్యతే.— పురాణ ఇతి. యో హ్యవయవాగమేనోపచీయతే స వర్ధతే అభినవ ఇతి చోచ్యతే. అయం త్వాత్మా నిరవయవత్వాత్ పురాపి నవ ఏవేతి పురాణః న వర్ధత ఇత్యర్థః. తథా న హన్యతే న విపరిణమ్యతే హన్యమానే విపరిణమ్యమానే శరీరే. హన్తి రత్ర విపరిణామార్థే ద్రష్టవ్యో పునరుక్తతాయై న విపరిణమత ఇత్యర్థః. అస్మిన్ మన్త్రే షడ్భావవికారావస్తు విక్రియాలౌకికా ఆత్మని ప్రతిషిధ్యన్తే. సర్వప్రకారవిక్రియారహిత ఆత్మేతి వాక్యార్థః. యస్మాదేవం తస్మా 'దుభౌ తౌ న విజానీత' ఇతి. పూర్వేణ మన్త్రేణాస్య సంబంధః ౨౦. 'య ఏనం వేత్తి హన్తార'మిత్యనేన మన్త్రేణ హననక్రియాయాః కర్తా కర్మ చ న భవతీతి ప్రతిజ్ఞాయ, న జాయత ఇత్యనేన, అవిక్రియత్వే హేతుముక్త్వా, ప్రతిజ్ఞాతార్థముపసంహరతి.— వేదేతి. వేద విజానాతి, అవినాశినమన్త్యభావవికారరహితం, నిత్యం విపరిణామరహితం, యో వేదేతి సంబంధః. ఏవం పూర్వేణ మన్త్రేణోక్తలక్షణమజమవ్యయముపజనాపక్షయరహితం కథం కేన ప్రకారేణ స విద్వాన్ పురుషో అధికృతః కం హన్తి హననక్రియాం కరోతి, కం వా కథం ఘాతయతి హన్తారం ప్రయోజయతి. న కంచిద్ధన్తి, న కంచిద్ఘాతయతీత్యుభయత్రాక్షేపార్థ ఏవ కిం శబ్దః, ప్రశ్నాసంభవాద్ధేత్వర్థస్య చ తుల్యత్వాద్విదుషః సర్వకర్మప్రతిషేధ ఏవ ప్రకరణార్థోఽభిప్రేతో భగవతా. హన్తేస్త్వాక్షేప ఉదాహరణార్థత్వేన కథితః విదుషః. సర్వకర్మాసంభవహేతువిశేషం పశ్యన్ కర్మాణ్యాక్షిపతి శ్రీభగవాన్ 'కథం స పురుష'ఇతి. నన్వుక్తమాత్మనో విక్రియత్వం కర్మాసంభవకారణవిశేషః, సత్యముక్తం. న తు సకారణవిశేషోఽన్యత్వాద్విదుషో విక్రియాదాత్మన ఇతి, న హ్యవిక్రియం స్థాణుం విదితవతః కర్మ న సంభవతీతిచేన్న, విదుష ఆత్మత్వాన్న దేహాదిసంఘాతస్య విద్వత్తా అతః

పారిశేష్యాదసంహత ఆత్మా విద్వానవిక్రియ ఇతి. తస్య విదుషః కర్మాసంభవాదాక్షేపో యుక్తః,'కథం స పురుష'ఇతి. యథా బుద్ధ్యాద్యాహృతశబ్దాద్యర్థస్య అవిక్రియ ఏవ సన్ బుద్ధివృత్త్యవివేకవిజ్ఞానే నావిద్యయోపలబ్ధాత్మా కల్ప్యతే. ఏవమేవాత్మానాత్మవివేకవిజ్ఞానేన బుద్ధివృత్త్యా విద్యయా అసత్యరూపయైవ పరమార్థతో విక్రియ ఏవాత్మా విద్వానుచ్యతే. విదుషః కర్మాసంభవవచనాత్ యాని కర్మాణి శాస్త్రేణ విధీయంతే, తాన్యవిదుషో విహితానీతి భగవతో నిశ్చయోఽవగమ్యతే. నను విద్యాప్యవిదుష ఏవ విధీయతే, విదితవిద్యస్య పిష్టపేషణవత్ విద్యావిధానానర్థక్యాత్తత్రావిదుషః కర్మాణి యాని శాస్త్రేణ విధీయంతే న విదుష ఇతి విశేషోఽనోపపద్యతే నానుష్ఠేయస్య భావాభావవిశేషోపపత్తేః. అగ్నిహోత్రాదివిధ్యర్థవిజ్ఞానోత్తరకాలమగ్నిహోత్రాదికర్మానేకసాధనోపసంహారపూర్వకమనుష్ఠేయం, కర్తాహం మమ కర్తవ్యమిత్యేవం ప్రకారవిజ్ఞానవతో విదుషో యథానుష్ఠేయం భవతి న తు తథా న జాయత ఇత్యాద్యాత్మస్వరూపవిధ్యర్థజ్ఞానోత్తరకాలభావి కించిదనుష్ఠేయం భవతి. నాహం కర్తా నాహం భోక్తేత్యాద్యాత్మైకత్వాకర్తృత్వవిజ్ఞానాన్నాన్యదుత్పద్యత ఇత్యేష విశేష ఉపపద్యతే. యః పునః, కర్తాహమితి వేత్త్యాత్మానం తస్య మమేదం కర్తవ్యమిత్యవశ్యం భావిన్యనుష్ఠేయబుద్ధిస్స్యాత్, తదపేక్షయా సోఽధికృత ఇతి, తం ప్రతి కర్మాణి, స చావిద్వాన్, ఉభౌ తౌ న విజానీత ఇతి వచనాత్, విశేషితస్య చ విదుషః కర్మాక్షేపవచనాచ్చ 'కథం స పురుష' ఇతి. తస్మాద్విదుషో ముముక్షోశ్చ సర్వకర్మసన్న్యాస ఏవాధికారః అత ఏవ భగవాన్నారాయణస్సాంఖ్యాన్ విదుషః అవిదుషశ్చ కర్మిణః ప్రవిభజ్య ద్వే నిష్ఠే గ్రాహయతి —శ్లో "జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినా"మితి, తథా చ పుత్రాయాహ భగవాన్వ్యాసః. శ్లో. "ద్వావిమావథ పంథానా" విత్యాది తథా చ క్రియాపథశ్చైవ పురస్తాత్ పశ్చాత్సన్న్యాసశ్చేతి. ఏతమేవ విభాగం పునః పునః ప్రదర్శయిష్యతి భగవాన్.—అతత్త్వవిత్."అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితి మన్యతే, తత్త్వవిత్తు నాహం కరో" మీతి. తథా చ "సర్వకర్మాణి మనసా సన్న్యస్యాస్తే సుఖ"మిత్యాది. తత్ర కేచిత్ పండితమ్మన్యా వదంతి.—జన్మాదిభావవికారరహితః అవిక్రియో కర్తైకోఽహమాత్మేతి న కస్యచిద్విజ్ఞానముత్పద్యతే, యస్మిన్ సతి సర్వకర్మసన్న్యాస ఉపపద్యత ఇతి తన్న. న జాయత ఇత్యాదిశాస్త్రోపదేశానర్థక్యాత్, యథా చ శాస్త్రోపదేశసామర్థ్యాద్ధర్మాధర్మాస్తిత్వవిజ్ఞానం కర్తుశ్చ దేహాంతరసంబంధవిజ్ఞానముత్పద్యతే, తథా శాస్త్రాత్తస్యైవాత్మనః, అవిక్రియత్వాకర్తృత్వైకత్వాదివిజ్ఞానం కస్మాన్నోత్పద్యత ఇతి ప్రష్టవ్యాస్తే. కరణాగోచరత్వా

కథం స పురుషః పార్థ కం ఘాతయతి హంతి కమ్. ౨౧. వాసాంసి జీర్ణాని యథా

దితి చేన్న; మనసైవానుద్రష్టవ్యమితి శ్రుతేః. శాస్త్రాచార్యోపదేశశమదమాది
సంస్కృతం మన ఆత్మదర్శనే కరణం తథా చ, తదధిగమాయానుమానే ఆగమే చ
సతి జ్ఞానం నోత్పద్యత ఇతి సాహసమేతత్. జ్ఞానం చోత్పద్యమానం తద్విపరీత
మజ్ఞానమవశ్యం బాధత ఇత్యభ్యుపగంతవ్యం. తచ్చాజ్ఞానం దర్శితం హంతాహం
హతోఽస్మీత్యుభౌ తౌ న విజానీత ఇతి. అత్ర చాత్మనో హననక్రియాయాః కర్తృ
త్వం కర్మత్వం చాజ్ఞానకృతం దర్శితం, తచ్చ సర్వక్రియాస్వపి సమానం కర్తృత్వా
దేరవిద్యాకృతత్వమవిక్రియత్వా దాత్మనః విక్రియావాన్ హి కర్తాత్మనః కర్మభూ
తమన్యం ప్రయోజయతి కుర్వితి. తదేతదవిశేషేణ విదుషస్సర్వక్రియాసు కర్తృ
త్వం హేతుకర్తృత్వం చ ప్రతిషేధతి భగవాన్ వాసుదేవః విదుషః కర్మాధికా
రాభావప్రదర్శనార్థం 'వేదావినాశినం, కథం సపురుష' ఇత్యాదినా. క్వపునర్విదు
షోఽధికార ఇతి. ఏతదుక్తం పూర్వమేవ "జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానా"మితి. తథా
చ సర్వ కర్మసన్న్యాసం వక్ష్యతి, "సర్వకర్మాణి మన"సేత్యాదినా. నను మనసేతి
వచనాన్న వాచికానాం కాయికానాం చ సన్న్యాస ఇతి న; సర్వకర్మాణీతి విశే
షితత్వాన్మానసానామేవ సర్వకర్మణాం ప్రతిషేధ ఇతి చేన్న; మనోవ్యాపారపూర్వ
కత్వాత్, వాక్కాయవ్యాపారాణాం సర్వవ్యాపారాణాం తత్పూర్వకత్వాత్.
మనోవ్యాపారాభావే భావానుపపత్తేః, శాస్త్రీయాణాం వాక్కాయకర్మణాం కార
ణాని మానసాని కర్మాణి, వర్జయిత్వాన్యాని, సర్వకర్మాణి మనసా సన్న్యస్యాస్తే
ఇతి చేన్నైవ కుర్వన్న కారయన్నితి విశేషణాత్. సర్వకర్మసన్న్యాసోఽయం భగ
వతోక్తః మరిష్యతో న జీవత ఇతి చేన్న, 'నవద్వారే పురే దేహీ, ఆస్తే' ఇతి విశే
షణానుపపత్తేః. న హి సర్వకర్మసన్న్యాసేన మృతస్య దేహే ఆసనం సంభవతి.
అకుర్వతో కారయతశ్చ దేహే సన్న్యస్యేతి సంబంధో న దేహే ఆస్తే ఇతి
చేన్న, సర్వత్రాత్మనః, అవిక్రియత్వావధారణాత్, ఆసనక్రియాయాశ్చాధికరణా
పేక్షత్వాత్తదనపేక్షత్వాచ్చ సన్న్యాసస్య, సంపూర్వస్తు న్యాసశబ్ద స్త్యాగార్థో న
నిక్షేపార్థః. తస్మాద్గీతాశాస్త్రే ఆత్మజ్ఞానవతః సన్న్యాస ఏవాధికారో న కర్మణీతి తత్ర
తత్రోపరిష్టాదాత్మజ్ఞానప్రకరణే ప్రదర్శయిష్యామః. ౨౧ ప్రకృతం తు వక్ష్యామః.
తత్రాత్మనః, అవినాశిత్వం ప్రతిజ్ఞాతం తత్కిమివేత్యుచ్యతే—వాసాంసీతి. వా
సాంసి వస్త్రాణి, జీర్ణాని దుర్బలతాం గతాని, యథా లోకే విహాయ పరిత్యజ్య,
నవాన్యభినవాని గృహ్ణాతి ఉపాదత్తే, నరః పురుషః అపరాణ్యన్యాని, తథా తద్వ
దేవ శరీరాణి విహాయ జీర్ణాన్యన్యాని సంయాతి సంగచ్ఛతి నవాని దేహ్యాత్మా

విహాయ నవాని గృహ్ణాతి నరోఽపరాణి, తథా శరీరాణి విహాయ జీర్ణాన్యన్యాని సంయాతి నవాని దేహీ. ౨౨. నైనం ఛిందంతి శస్త్రాణి నైనం దహతి పావకః, న చైనం క్లేదయంత్యాపో న శోషయతి మారుతః. ౨౩. అచ్ఛేద్యోఽయమదాహ్యోఽయమక్లేద్యోఽశోష్య ఏవ చ, నిత్యస్సర్వగతః స్థాణురచలోఽయం సనాతనః. ౨౪. అవ్యక్తోఽయమచింత్యోఽయమవికార్యోఽయముచ్యతే, తస్మాదేవం విదిత్వైనం నానుశోచితుమర్హసి ౨౫. అథ చైనం నిత్యజాతం నిత్యం వా మన్యసే మృతమ్,

---

పురుషవదవిక్రియ ఏవేత్యర్థః. ౨౨. కస్మాదవిక్రియ ఇత్యత ఆహ—నేతి. నైనం ప్రకృతం దేహినం, ఛిందంతి నిరవయవత్వాన్నావయవవిభాగం కుర్వంతి, శస్త్రాణ్యస్యాదీని, తథా నైనం దహతి పావకోఽగ్నిరపి న భస్మీకరోతి, తథా న చైనం క్లేదయంత్యాపః. అపాం హి సావయవస్య వస్తున ఆర్ద్రీభావకరణేనావయవవిశ్లేషాపాదనే యత్సామర్థ్యం తన్నిరవయవ ఆత్మని న సంభవతి, తథా స్నేహవద్ద్రవ్యం స్నేహశోషణేన శోచయతి వాయురేనం త్వాత్మానం న శోషయతి. ౨౩. మారుతోఽపి యత ఏవం తస్మాత్. అచ్ఛేద్య ఇతి. యస్మాదన్యోన్యనాశహేతుభూతాన్యాత్మానం నాశయితుం నోత్సహంతే అస్యగ్న్యాదీని, తస్మాన్నిత్యః. నిత్యత్వాత్సర్వగతః. సర్వగతత్వాత్ స్థాణుః స్థాణురివ స్థిర ఇత్యేతత్. స్థిరత్వాదచలోఽయమాత్మా అతస్సనాతనః చిరంతనః న కారణాత్ కుతశ్చిత్ నిష్పన్నోఽభినవ ఇత్యర్థః. నైతేషాం శ్లోకానాం పౌనరుక్త్యం చోదనీయం. యత ఏకేనైవ శ్లోకేనాత్మనో నిత్యత్వమవిక్రియత్వం చోక్తం న జాయతే మ్రియతే వేత్యాదినా, తత్ర యదేవాత్మవిషయం కించిదుచ్యతే తదేతస్మాచ్ఛ్లోకార్థాన్నాతిరిచ్యతే కించిచ్ఛబ్దతః పునరుక్తం కించిదర్థత ఇతి, దుర్బోధత్వాదాత్మవస్తునః పునః పునః ప్రసంగమాపాద్య శబ్దాంతరేణ తదేవ వస్తు నిరూపయతి భగవాన్వాసుదేవః, కథన్ను నామ సంసారిణాం బుద్ధిగోచరతామాపన్నం సత్ సంసారనివృత్తయే స్యాదితి. ౨౪. కిం చ. అవ్యక్త ఇతి. అవ్యక్తః సర్వకరణావిషయత్వాన్న వ్యజ్యత ఇత్యవ్యక్తోఽయమాత్మా అత ఏవాచింత్యోఽయం యద్ధీంద్రియగోచరం తచ్చింతావిషయతామాపద్యతే అయం త్వాత్మా నిరింద్రియగోచరత్వాదచింత్యః. అత ఏవ అవికార్యోఽయం యథా క్షీరం దధ్యాత్మత్వేనావికార్యం భవతి, న తథాయం నిరవయవత్వాచ్చావిక్రియః న హి నిరవయవం కించిద్విక్రియాత్మకం దృష్టమవిక్రియత్వాదవికార్యోఽయమాత్మేత్యుచ్యతే, తస్మాదేవం యథోక్తప్రకారేణైనమాత్మానం విదిత్వా త్వం నానుశోచితుమర్హసి. హంతాహమేతేషాం మయేమే హన్యంత ఇతి. ౨౫. ఆత్మనో నిత్యత్వమభ్యుపగమ్యేదముచ్యతే-అథేతి. అథ చేత్యభ్యుపగమార్థః. ఏనం

తథాపి త్వం మహాబాహో నైవం శోచితుమర్హసి. ౨౭. జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుర్ధ్రువం జన్మ మృతస్యచ, తస్మాదపరిహార్యేఽర్థే న త్వం శోచితుమర్హసి. ౨౮. అవ్యక్తాదీని భూతాని వ్యక్తమధ్యాని భారత, అవ్యక్తనిధనాన్యేవ తత్ర కా పరివేదనా. ౨౯. ఆశ్చర్యవత్పశ్యతి కశ్చిదేన మాశ్చర్యవద్వదతి తథైవ చాన్యః,ఆశ్చర్యవచ్చైనమన్యశ్శృణోతి శ్రుత్వాప్యేనం వేద న చైవ కశ్చిత్. ౩౦. దేహీ నిత్య

ప్రకృతమాత్మానం, నిత్యజాతం లోకప్రసిద్ధ్యా క్రుద్ధో జాతః తృప్తో జాతో హృష్టో జాత ఇత్యంతఃకరణ విక్రియాభేదమనువిక్రియత ఇతి మన్యసే, తథా తత్ప్రత్యయవినాశమనువినశ్యతీతి లోకప్రసిద్ధ్యా ప్రత్యనేకశరీరోత్పత్తిం జాతో జాత ఇతిమన్యసే, తథా నిత్యం వా మన్యసే మృతం మృతో మృత ఇతి. తథాపి తథాభావేఽపి ఆత్మని త్వం మహాబాహో నైవం శోచితుమర్హసి, యస్మాత్ జన్మవతో నాశశ్చ నాశవతో జన్మేత్యవశ్యం భావినావితి. ౨౭. తథా చ సతి. జాతస్యేతి. జాతస్య హి లబ్ధజన్మనః. ధ్రువః, అవ్యభిచారీ మృత్యుర్మరణం, ధ్రువం జన్మ మృతస్య చ, అపరిహార్యోఽయం జన్మమరణలక్షణోఽర్థః. యస్మాత్తస్మాదపరిహార్యేఽర్థే నత్వం శోచితుమర్హసి జన్మవతో నాశః, నాశవతో జన్మేతి చ స్వాభావికశ్చేదపరిహార్యశ్చార్థః. తస్మిన్నపరిహార్యేఽర్థే న త్వం శోచితుమర్హసి, కార్యకరణసంఘాతాత్మకాన్యపి భూతాన్యుద్దిశ్య శోకో న యుక్తః కర్తుం. యతః. ౨౮. అవ్యక్తాదీనీతి. అవ్యక్తాదీని అవ్యక్తమదర్శనం అనుపలబ్ధిరాదిర్యేషాం పుత్రమిత్రాదికార్యకరణసంఘాతాత్మకానాం తాన్యవ్యక్తాదీని భూతాని ప్రాగుత్పత్తేరుత్పన్నాని చ ప్రాఙ్మరణాద్వ్యక్తమధ్యాని అవ్యక్తనిధనాన్యేవ పునరప్యవ్యక్తమదర్శనం నిధనం మరణం యేషాం తాన్యవ్యక్తనిధనాని మరణాదూర్ధ్వమవ్యక్తతామేవ ప్రతిపద్యంత ఇత్యర్థః. తథా చోక్తం "అదర్శనాదాపతితాః పునశ్చాదర్శనం గతా"ఇతి. తత్ర కా పరివేదనా కో వా ప్రలాపః అదృష్టదృష్టనష్టభ్రాంతిభూతేషు భూతేష్విత్యర్థః. దుర్విజ్ఞేయోఽయం పురుషః ప్రకృత ఆత్మా కిం త్వామేవైతముపాలభే సాధారణే భ్రాంతినిమిత్తే కథం దుర్విజ్ఞేయ ఆత్మేత్యాహ. ౨౯. ఆశ్చర్యవదితి. ఆశ్చర్యవత్ ఆశ్చర్యమదృష్టమద్భుత మకస్మాద్దృశ్యమానం తేన తుల్యమాశ్చర్యవత్, ఆశ్చర్యమివైనమాత్మానం పశ్యతి కశ్చిత్, ఆశ్చర్యవదేవ వదతి, తథైవ చాన్యః ఆశ్చర్యవచ్చైనమన్యః శృణోతి శ్రుత్వాప్యేనం వేద న చైవ కశ్చిత్, అథవాయ ఆత్మానం పశ్యతి స ఆశ్చర్య తుల్యో యో వా వదతి యశ్చ శృణోతి, స అనేకసహస్రేషు కశ్చిదేవ భవతి అతో దుర్బోధ ఆత్మేత్యభిప్రాయః. ౩౦. అథేదానీం ప్రకరణార్థః ఉపసంహ్రియతే—దేహీతి. సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య దేహే వధ్యమానేఽపి అయం

మవధ్యోఽయం దేహే సర్వస్య భారత, తస్మాత్సర్వాణి భూతాని న త్వం శోచితు మర్హసి. 3౦. స్వధర్మమపి చావేక్ష్య న వికంపితుమర్హసి, ధర్మ్యాద్ధి యుద్ధాచ్ఛ్రేయోఽన్యత్ క్షత్రియస్య న విద్యతే. 3౧. యదృచ్ఛయా చోపపన్నం స్వర్గద్వారమపావృతమ్, సుఖినః క్షత్రియాః పార్థ లభంతే యుద్ధమీదృశమ్. 3౨. అథ చేత్త్వం ధర్మ్యమిమం సంగ్రామం న కరిష్యసి, తతః స్వధర్మం కీర్తిం చ హిత్వా పాపమవాప్స్యసి. 33. అకీర్తిం చాపి భూతాని కథయిష్యంతి తేఽవ్యయామ్, సంభావితస్య చాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యతే. 3౪. భయాద్రణాదుపరతం మన్యంతే త్వాం మహారథాః, యేషాం చ త్వం బహుమతో భూత్వా యాస్యసి లాఘవమ్. 3౫. అవాచ్యవాదాంశ్చ బహూన్వదిష్యంతి తవాహితాః, నిందంతస్తవ సామర్థ్యం

దేహీ న వధ్యో యస్మాత్తస్మాద్భీష్మాదీని సర్వాణి భూతాన్యుద్దిశ్య న త్వం శోచితు మర్హసి. 3౦. ఇహ పరమార్థతత్త్వాపేక్షాయాం శోకో మోహో వా న సంభవతీత్యుక్తం న కేవలం పరమార్థతత్త్వాపేక్షాయామేవ. స్వధర్మమితి. స్వధర్మమపి స్వో ధర్మః స్వధర్మః క్షత్రియస్య యుద్ధం తమప్యవేక్ష్య త్వం న వికంపితుం న ప్రచలితుం అర్హసి. స్వధర్మత్వాదిత్యభిప్రాయః. తచ్చ యుద్ధం పృథివీజయద్వారేణ ధర్మార్థం ప్రజాసంరక్షణార్థం చేతి పరమం ధర్మ్యం ధర్మాదనపేతం ధర్మ్యం తస్మాద్ధర్మ్యాద్యుద్ధాచ్ఛ్రేయోఽన్యత్ క్షత్రియస్య న విద్యతే, హి యస్మాత్. 3౧. కుతశ్చ తద్యుద్ధం కర్తవ్యమిత్యుచ్యతే, యదృచ్ఛయేతి, యదృచ్ఛయా చోపపన్నమప్రార్థితమాగతం ఉపపన్నం, స్వర్గద్వారమపావృతం ఉద్ఘాటితకవాటం యుద్ధం ఏతదీదృశం, యే లభంతే క్షత్రియాః, హే పార్థ, కిన్న సుఖినస్తే. 3౨. ఏవం కర్తవ్యతయా ప్రాప్తమపి. అథేతి. అథ చేత్త్వమిదం ధర్మ్యం ధర్మాదనపేతం సంగ్రామం యుద్ధం న కరిష్యసి చేత్, తతస్తదకరణాత్స్వధర్మం కీర్తిం చ మహాదేవాది సమాగమనిమిత్తాం హిత్వా త్యక్త్వా, కేవలం పాపమవాప్స్యసి. 33. న కేవలం స్వధర్మకీర్తిపరిత్యాగః. అకీర్తిమితి. అకీర్తిం చాపి తే తవ భూతాని అవ్యయాం దీర్ఘకాలాం, కథయిష్యంతి. ధర్మాత్మా శూర ఇత్యేవమాదిభిర్గుణైః, సంభావితస్య చాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యతే, సంభావితస్య చాకీర్తేః మరణం వరమిత్యర్థః. 3౪. కించ. భయాదితి, భయాత్కర్ణాదిభ్యః రణాద్యుద్ధాదుపరతం నివృత్తం. మన్యంతే చింతయిష్యంతి, న కృపయేతి త్వాం, మహారథాః కర్ణదుర్యోధనప్రభృతయః, యేషాం చ త్వం దుర్యోధనాదీనాం బహుమతః బహుభిర్గుణైర్యుక్త ఇత్యేవం మతో బహుమతో భూత్వా, పునర్యాస్యసి, లాఘవం లఘుభావం. 3౫. కించ. అవాచ్యేతి. అవాచ్యవాదాన్ అవక్తవ్యాన్ వాదాంశ్చ బహూననేకప్రకారాన్, వదిష్యంతి, తవ అహితాః

తతో దుఃఖతరన్ను కిమ్. ౩౬. హతో వా ప్రాప్స్యసే స్వర్గం జిత్వావా భోక్ష్యసే మహీమ్, తస్మాదుత్తిష్ఠ కౌంతేయ యుద్ధాయ కృతనిశ్చయః. ౩౭. సుఖదుఃఖే సమే కృత్వా లాభాలాభౌ జయాజయౌ, తతో యుద్ధాయ యుజ్యస్వ నైవం పాపమవాప్స్యసి. ౩౮. ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే బుద్ధిర్యోగేత్విమాం శృణు, బుద్ధ్యా యుక్తో యయా పార్థ కర్మబంధం ప్రహాస్యసి. ౩౯. నేహాభిక్రమనాశోఽస్తి ప్రత్య

శత్రవః, నిందంతః కుత్సయంతః, తవ త్వదీయం సామర్థ్యం తతస్తస్మాన్నిందాప్రాప్తి దుఃఖాద్దుఃఖతరం ను కిం, తతో దుఃఖతరం కష్టతరం నాస్తీత్యర్థః. ౩౬. హత ఇతి. యుద్ధే పునః క్రియమాణే కర్ణాదిభిః, హతో వా ప్రాప్స్యసే స్వర్గం, జిత్వా వా కర్ణాదీన్ భోక్ష్యసే మహీం, ఉభయథాపి తే లాభ ఏవేత్యభిప్రాయః, యత ఏవం తస్మాదుత్తిష్ఠ కౌంతేయ యుద్ధాయ కృతనిశ్చయః, జేష్యామి శత్రూన్ మరిష్యామి వేతి నిశ్చయం కృత్వేత్యర్థః. ౩౭. తత్ర స్వధర్మ ఇత్యేవం యుద్ధ్యమానస్య ఉపదేశమిమం శృణు. సుఖదుఃఖే సమే తుల్యే కృత్వా రాగద్వేషావకృత్వేత్యర్థః, తథా లాభాలాభౌ జయాజయౌ చ సమౌ కృత్వా తతో యుద్ధాయ యుజ్యస్వ ఘటస్వ నైవం యుద్ధం కుర్వన్ పాపమవాప్స్యసి. ౩౮. ఏష ఉపదేశః ప్రాసంగికః శోకమోహాపనయే లౌకికో న్యాయః స్వధర్మమపి చావేక్ష్యేత్యేవమాదిభిః శ్లోకైరుక్తః, న తు తాత్పర్యేణ పరమార్థదర్శనం త్విహ ప్రకృతం తచ్ఛోక్తముపసంహరతి, ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్య ఇతి శాస్త్రవిషయవిభాగప్రదర్శనార్థమిహ హి ప్రదర్శితే పునశ్శాస్త్రవిషయవిభాగే ఉపరిష్టాత్ జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామితి నిష్ఠాద్వయవిషయం శాస్త్రం సుఖం ప్రవర్తిష్యతే, శ్రోతారశ్చవిషయవిషయి విభాగేన సుఖం గ్రహీష్యంతీత్యత ఆహ.—ఏషేతి. ఏషా తే తుభ్యమభిహితా ఉక్తా, సాంఖ్యే పరమార్థవస్తువివేకవిషయే బుద్ధిర్జ్ఞానం, సాక్షాచ్ఛోకమోహాదిసంసారహేతుదోషనివృత్తికారణం యోగే తు తత్ప్రాప్త్యుపాయే నిస్సంగతయా ద్వంద్వప్రహాణపూర్వకమీశ్వరారాధనార్థే కర్మయోగే కర్మానుష్ఠానే సమాధియోగే చ, ఇమామనంతరమేవోచ్యమానాం బుద్ధిం శృణు, తాం బుద్ధిం స్తౌతి ప్రరోచనార్థం బుద్ధ్యా యయా యోగవిషయయా యుక్తః, హేపార్థ, కర్మబంధం కర్మైవ ధర్మాధర్మాఖ్యం బంధః తం ప్రహాస్యసి ఈశ్వరప్రసాదాదినిమిత్తజ్ఞానప్రాప్త్యైవేత్యర్థః. ౩౯. కించాన్యత్. నేతి. నేహ మోక్షమార్గే కర్మయోగే అభిక్రమనాశోఽస్తి అభిక్రమణమభిక్రమః ప్రారంభస్తస్య నాశో నాస్తి, యథా కృష్యాదేర్యోగవిషయే ప్రారంభస్య నానైకాంతికం ఫలమిత్యర్థః, కిం చ, నాపిచికిత్సావత్ ప్రత్యవాయో విద్యతే, కిం తు స్వల్పమప్యస్య ధర్మస్య యోగస్యానుష్ఠితం త్రాయతే

వాయో న విద్యతే, స్వల్పమప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయాత్. ౪౦.
వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిరేకేహ కురునందన, బహుశాఖా హ్యనంతాశ్చ బుద్ధయోఽ
వ్యవసాయినామ్. ౪౧. యామిమాం పుష్పితాం వాచం ప్రవదంత్యవిపశ్చితః, వేద
వాదరతాః పార్థ నాన్యదస్తీతి వాదినః. ౪౨. కామాత్మానస్స్వర్గపరా జన్మకర్మఫల
ప్రదామ్, క్రియావిశేషబహులాం భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతి. ౪౩. భోగైశ్వర్యప్ర

రక్షతి మహతో భయాత్, సంసారభయాజ్జన్మమరణాదిలక్షణాత్. ౪౦. యేయం
సాంఖ్యే బుద్ధిరుక్తా యోగే చ వక్ష్యమాణలక్షణా సా. వ్యవసాయాత్మికేతి.
వ్యవసాయాత్మికా నిశ్చయస్వభావైకైవ బుద్ధిః. ఇతరవిపరీతబుద్ధిశాఖాభేదస్య బాధి
కేయం. సమ్యక్ప్రమాణజనితత్వాదిహ శ్రేయోమార్గే. హే కురునందన, యాః
పునరితరాః విపరీతబుద్ధయః యాసాం శాఖాభేదప్రచారవశాదనంతోఽపారః అను
పరతస్సంసారో నిత్యం ప్రతతో భవతి, ప్రమాణజనితవివేకబుద్ధినిమిత్తవశాచ్చో
పరతా స్వనంతభేదబుద్ధిషు సంసారోఽప్యుపరమతే, తాః బుద్ధయో బహుశాఖాః
బహ్వ్యః శాఖాః యాసాం తాః బహుశాఖాః బహుభేదా ఇత్యేతత్, ప్రతిశా
ఖాభేదేన హ్యనంతాశ్చ బుద్ధయః. తేషాం అవ్యవసాయినాం ప్రమాణజనితవివేక
బుద్ధిరహితానామిత్యర్థః. యేషాం వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిర్నాస్తీతి. ౪౧. యా
మితి. యామిమాం వక్ష్యమాణాం పుష్పితాం పుష్పితవృక్షవచ్ఛోభనాం శ్రూయ
మాణరమణీయాం వాచం వాక్యలక్షణాం ప్రవదంతి, అవిపశ్చితః అమేధసః అవి
వేకిన ఇత్యర్థః. వేదవాదరతాః బహ్వర్థవాదఫలసాధనప్రకాశకేషు వేదవాక్యేషు
రతాః. హే పార్థ నాన్యత్స్వర్గపశుపుత్రాదిఫలసాధనేభ్యః కర్మభ్యః అస్తీత్యేవం
వాదినః వదనశీలాః. ౪౨. తే చ కే, కామాత్మాన ఇతి. కామాత్మానః కామస్వ
భావాః కామపరా ఇత్యర్థః. స్వర్గపరాః స్వర్గః పరః పురుషార్థో యేషాం తే స్వర్గ
పరాః. స్వర్గప్రధానాః, జన్మకర్మఫలప్రదాం కర్మణః ఫలం కర్మఫలం జన్మైవ కర్మ
ఫలం తత్ప్రదదాతీతి జన్మకర్మఫలప్రదా తాం వాచం ప్రవదంతీత్యనుషజ్యతే,
క్రియావిశేషబహులాం క్రియాణాం విశేషాః తే బహులా యస్యాం తాం, స్వర్గ
పశుపుత్రాద్యర్థాః యయా వాచా బాహుళ్యేన ప్రకాశ్యంతే, భోగైశ్వర్యగతిం
ప్రతి భోగశ్చ ఐశ్వర్యం చ భోగైశ్వర్యే తయోః ప్రాప్తిః భోగైశ్వర్యగతిః
తాం ప్రతిసాధనభూతాస్తే క్రియావిశేషాస్తద్బహులాం వాచం ప్రవదంతో మూ
ఢాః సంసారేషు పరివర్తంత ఇత్యభిప్రాయః ౪౩. తేషాం చ భోగైశ్వర్యప్రసక్తా
నామితి. భోగైశ్వర్యప్రసక్తానాం భోగః ఐశ్వర్యం చేతి భోగైశ్వర్యే తయోరేవ
ప్రణయవతాం తదాత్మభూతానాం, తయా క్రియావిశేషబహుళయా వాచా అప

సక్తానాం తయాపహృతచేతసామ్, వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిస్సమాధౌ న విధీయతే.
౪౪. త్రైగుణ్యవిషయా వేదా నిస్త్రైగుణ్యో భవార్జున, నిర్ద్వంద్వో నిత్యసత్త్వస్థో
నిర్యోగక్షేమ ఆత్మవాన్. ౪౫. యావానర్థ ఉదపానే సర్వతస్సంప్లుతోదకే,
తావాన్ సర్వేషు వేదేషు బ్రాహ్మణస్య విజానతః ౪౬. కర్మణ్యేవాధికారస్తే మాఫ

హృతచేతసాం ఆచ్ఛాదితవివేకప్రజ్ఞానాం, వ్యవసాయాత్మికా సాంఖ్యే యోగే వా
బుద్ధిః. సమాధౌ సమాధీయతేఽస్మిన్ పురుషోపభోగాయ సర్వమితి సమాధిరంతః
కరణం బుద్ధిస్తస్మిన్ సమాధౌ, న విధీయతే, న భవతీత్యర్థః. ౪౪. ఏవం వివేక
బుద్ధిరహితానాం తేషాం కామాత్మనాం. త్రైగుణ్యేతి. త్రైగుణ్యం సంసారో విషయః
ప్రకాశయితవ్యః యేషాం వేదానాం తే వేదాః త్రైగుణ్యవిషయాః. త్వం తు
నిస్త్రైగుణ్యో భవార్జున, నిష్కామో భవేత్యర్థః. నిర్ద్వంద్వః సుఖదుఃఖహేతు
భూతౌ సంప్రతిపక్షౌ పదార్థౌ ద్వంద్వశబ్దవాచ్యౌ తతో నిర్గతః నిర్ద్వంద్వో
భవ, కించ, నిత్యసత్త్వస్థో భవ సదా సత్త్వగుణాశ్రయో భవ, తథా నిర్యోగక్షే
మో భవ అనుపాత్తస్యోపాదానం యోగః, ఉపాత్తస్య రక్షణం క్షేమః, యోగ
క్షేమప్రధానస్య శ్రేయసి ప్రవృత్తిర్దుష్కరేత్యర్థః. అతో నిర్యోగక్షేమో భవ,
ఆత్మవాన్ అప్రమత్తశ్చ భవేతి ఏష తవోపదేశః స్వధర్మమనుతిష్ఠతః. ౪౫. సర్వే
షు వేదోక్తేషు కర్మసు యాన్యనంతాని ఫలాని తాని నాపేక్ష్యంతే చేత్ కిమర్థం
తానీశ్వరాయేత్యనుష్ఠీయంత ఇతి ఉచ్యతే తచ్ఛృణు. యావానితి. యథా లోకే
కూపతటాకాదావనేకస్మిన్నుదపానే పరిచ్ఛిన్నోదకే యావాన్యావత్పరిమాణః స్నా
నపానాదిరర్థః ఫలం ప్రయోజనం స సర్వోఽర్థః. సర్వతస్సంప్లుతోదకే, యోఽర్థస్తా
వానేవ సంపద్యతే, తత్రాంతర్భవతీత్యర్థః. ఏవం తావాన్ తావత్పరిమాణ ఏవ
సంపద్యతే, సర్వేషు వేదేషు వేదోక్తేషు కర్మస్వర్థో యో యత్పరిమాణం కర్మఫ
లం సోఽర్థో బ్రాహ్మణస్య సన్న్యాసినః పరమార్థతత్త్వం విజానతః యోఽర్థో
విజ్ఞానఫలం యత్, సర్వతస్సంప్లుతోదకస్థానీయం తస్మిన్ తావానేవ సంపద్యతే,
"సర్వం తదభిసమేతి యత్కించ ప్రజాస్సాధు కుర్వంతి యస్తద్వేద యత్స వేదే"తి
శ్రుతేః. సర్వం కర్మాఖిలమితి చ వక్ష్యతి తస్మాత్, ప్రాక్ జ్ఞాననిష్ఠాధికారప్రాప్తేః
కర్మణ్యధికృతేన కూపతటాకాద్యర్థస్థానీయమపి కర్మ కర్తవ్యం. ౪౬. తవ చ.
కర్మణీతి. కర్మణ్యేవాధికారః న జ్ఞాననిష్ఠాయాం, తే తవ, తత్ర చ కర్మ కుర్వతః
మా ఫలేష్వధికారోఽస్తు కర్మఫలతృష్ణా మా భూత్, కదాచన కస్యాంచిదప్యవ
స్థాయామిత్యర్థః. యదా కర్మఫలే తృష్ణా తే స్యాత్ తదా కర్మఫలప్రాప్తేర్హేతుః
స్యాః, ఏవం మా కర్మఫలహేతుర్భూః. యదా హి కర్మఫలతృష్ణాప్రయుక్తః

లేషు కదాచన, మా కర్మఫలహేతుర్భూర్మా తే సంగోఽస్త్వకర్మణి. ౪౭. యోగస్థః
కురు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ, సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమో భూత్వా సమత్వం
యోగ ఉచ్యతే. ౪౮. దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగాద్ధనంజయ, బుద్ధౌ శర
ణమన్విచ్ఛ కృపణాః ఫలహేతవః. ౪౯. బుద్ధియుక్తో జహాతీహ ఉభే సుకృతదు
ష్కృతే, తస్మాద్యోగాయ యుజ్యస్వ యోగః కర్మసు కౌశలమ్. ౫౦. కర్మజం బుద్ధి

కర్మణి ప్రవర్తతే తదా కర్మఫలస్యైవ జన్మనో హేతుర్భవేత్, యది కర్మఫలం
నేష్యతే, కిం కర్మణా దుఃఖరూపేణేతి, మా తే తవ సంగోఽస్త్వకర్మణి అకరణే
ప్రీతిర్మాభూత్. ౪౭. యది ఫలప్రయుక్తేన న కర్తవ్యం కర్మ కథం తర్హి కర్తవ్య
మిత్యుచ్యతే. యోగస్థ ఇతి. యోగస్థస్సన్ కురు కర్మాణి కేవలమీశ్వరారాధనా
ర్థం, తత్రాపీశ్వరో మే తుష్యత్వితి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ, ఫలతృష్ణాశూన్యే
న క్రియమాణే కర్మణి సత్త్వశుద్ధిద్వారా జ్ఞానప్రాప్తిలక్షణా సిద్ధిస్తద్విపర్యయజా
అసిద్ధిః తయోస్సిద్ధ్యసిద్ధ్యోరపి సమస్తుల్యో భూత్వా కురు కర్మాణి, కోఽసౌ
యోగః. యత్ర స్థిత్వా కర్మ కుర్విత్యుక్తం. ఇదమేవ తత్సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమత్వం
యోగ ఉచ్యతే. ౪౮. యత్పునస్సమత్వబుద్ధియుక్తమీశ్వరారాధనార్థం కర్మ,
ఏతస్మాత్కర్మణః. దూరేణేతి. దూరేణాతివిప్రకర్షేణ హి, అవరం నికృష్టం కర్మ,
ఫలార్థినా క్రియమాణం, బుద్ధియోగాత్, సమత్వబుద్ధియుక్తాత్, కర్మణః జన్మ
మరణాదిహేతుత్వాదిత్యర్థః. హే ధనంజయ, యత ఏవమతో యోగవిషయా
యాం బుద్ధౌ తత్పరిపాకజాయాం వా సాంఖ్యబుద్ధౌ శరణమాశ్రయమభయ
ప్రాప్తికారణమన్విచ్ఛ ప్రార్థయస్వ, పరమార్థజ్ఞానశరణో భవేత్యర్థః. యతః అవ
రం కర్మ కుర్వాణాః కృపణాః దీనాః, ఫలహేతవః ఫలతృష్ణాప్రయుక్తాస్సంతః.
“యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మాల్లోకాత్ ప్రైతి స కృపణ” ఇతి శ్రుతేః.
౪౯. సమత్వబుద్ధియుక్తస్సన్ స్వధర్మమనుతిష్ఠన్ యత్ఫలం ప్రాప్నోతి తచ్ఛృణు.
బుద్ధియుక్త ఇతి. బుద్ధియుక్తః కర్మణి సమత్వవిషయయా బుద్ధ్యా యుక్తో బుద్ధియు
క్తః జహాతి పరిత్యజతి ఇహాస్మిన్ లోకే ఉభే సుకృతదుష్కృతే, పుణ్యపాపే
సత్త్వశుద్ధిజ్ఞానప్రాప్తిద్వారేణ, తస్మాత్సమత్వబుద్ధియోగాయ యుజ్యస్వ ఘటస్వ,
యోగో హి కర్మసు కౌశలం స్వధర్మాఖ్యేషు కర్మసు వర్తమానస్య యా సిద్ధ్యసి
ద్ధ్యోస్సమత్వబుద్ధిః ఈశ్వరార్పితచేతస్తయా తత్కౌశలం కుశలభావః. తద్ధి కౌశ
లం యత్ బంధస్వభావాన్యపి కర్మాణి సమత్వబుద్ధ్యా, స్వభావాన్నివర్త్యంతే,
తస్మాత్సమత్వబుద్ధియుక్తో భవ త్వం. ౫౦. యస్మాత్. కర్మజమితి. కర్మజం ఫలం త్య
క్త్వేతి వ్యవహితేన సంబంధః. ఇష్టానిష్టదేహప్రాప్తిః కర్మజం ఫలం కర్మభ్యో జా

యుక్తాహి ఫలం త్యక్త్వా మనీషిణః, జన్మబంధవినిర్ముక్తాః పదం గచ్ఛంత్యనామయమ్. ౫౧. యదా తే మోహకలిలం బుద్ధిర్వ్యతితరిష్యతి, తదా గంతాసి నిర్వేదం శ్రోతవ్యస్య శ్రుతస్య చ. ౫౨. శ్రుతి విప్రతిపన్నా తే యదా స్థాస్యతి నిశ్చలా, సమాధావచలా బుద్ధిస్తదా యోగమవాప్స్యసి. ౫౩. అర్జునఉవాచ— స్థితప్రజ్ఞస్య కా భాషా సమాధిస్థస్య కేశవ, స్థితధీః కిం ప్రభాషేత కిమాసీత వ్రజే

తం, బుద్ధియుక్తాః, సమత్వబుద్ధియుక్తాః. హి యస్మాత్, ఫలం త్యక్త్వా పరిత్యజ్య, మనీషిణః, జ్ఞానినో భూత్వా, జన్మబంధవినిర్ముక్తాః జన్మైవ బంధో జన్మబంధః తేన వినిర్ముక్తాః, జీవంత ఏవ జన్మబంధవినిర్ముక్తాస్సంతః పదం పరమం విష్ణోర్మోక్షాఖ్యం గచ్ఛంతి, అనామయం సర్వోపద్రవరహితమిత్యర్థః. అథవా బుద్ధియోగాద్ధనంజయే త్యారభ్య పరమార్థదర్శనలక్షణైవ సర్వతస్సంప్లుతోదకస్థానీయా కర్మయోగజసత్వశుద్ధిజా బుద్ధిః. దర్శితా, సాక్షాత్సుకృతదుష్కృతప్రహాణాది హేతుత్వశ్రవణాత్. ౫౧. యోగానుష్ఠానజనితసత్వశుద్ధిజా బుద్ధిః. కదా ప్రాప్స్యత ఇత్యుచ్యతే—యదేతి. యదా యస్మిన్కాలే, తే తవ, మోహకలిలం మోహాత్మకమవివేకరూపం కాలుష్యం యేనాత్మానాత్మవివేకబోధం కలుషీకృత్య విషయం ప్రత్యంతఃకరణం ప్రవర్తతే తత్తవ బుద్ధిర్వ్యతితరిష్యతి వ్యతిక్రమిష్యతి. శుద్ధభావమాపత్స్యత ఇత్యర్థః. తదా తస్మిన్ కాలే, గంతాసి ప్రాప్తాసి నిర్వేదం వైరాగ్యం శ్రోతవ్యస్య శ్రుతస్య చ తదా శ్రోతవ్యం శ్రుతం చ నిష్ఫలం ప్రతిభాతీత్యభిప్రాయః. ౫౨. మోహకలిలాత్యయద్వారేణ లబ్ధాత్మవివేకప్రజ్ఞః కదా కర్మయోగజం ఫలం పరమార్థయోగం ప్రాప్స్యసీతి తచ్ఛృణు. శ్రుతీతి. శ్రుతివిప్రతిపన్నా అనేకసాధ్యసాధనసంబంధప్రకాశనశ్రుతిభిః శ్రవణైః ప్రవృత్తినివృత్తిలక్షణైః విప్రతిపన్నా, నానాప్రతిపన్నా, శ్రుతివిప్రతిపన్నా సతీ తే తవ బుద్ధిర్యదా యస్మిన్కాలే, స్థాస్యతి స్థిరీభూతా భవిష్యతి. నిశ్చలా విక్షేపరూపచలనవర్జితా సతీ, సమాధౌ సమాధీయతేఽస్మిన్నితి సమాధి రాత్మా తస్మిన్నాత్మనీత్యేతత్, సాప్యచలా తత్రాపి వికల్పవర్జితేత్యేతత్, బుద్ధిరంతఃకరణం. తదా తస్మిన్కాలే యోగమవాప్స్యసి వివేకప్రజ్ఞాం సమాధిం ప్రాప్స్యసి. ౫౩. ప్రశ్నబీజం ప్రతిలభ్యార్జున ఉవాచ లబ్ధసమాధిప్రజ్ఞస్య లక్షణబుభుత్సయా. స్థితప్రజ్ఞస్యేతి. స్థితా ప్రతిష్ఠితా అహమస్మి పరంబ్రహ్మేతి ప్రజ్ఞా యస్య స స్థితప్రజ్ఞః. తస్య కా భాషా భాషణం వచనం, కథమసౌ పరైర్భాష్యతే, సమాధిస్థస్య సమాధౌ స్థితస్య, హే కేశవ, స్థితధీః స్థితప్రజ్ఞః స్వయం వా కిం ప్రభాషేత కిమాసీత వ్రజేత కిం ఆసనం వ్రజనం వా తస్య కథమిత్యర్థః. ౫౪. స్థితప్రజ్ఞస్య లక్షణమనేన శ్లోకేన పృచ్ఛ్యతే, యోహ్యాదిత ఏవ

తకిమ్. ౫౪. శ్రీభగవానువాచ—ప్రజహాతి యదా కామాన్ సర్వాన్ పార్థ మనోగతాన్, ఆత్మన్యేవాత్మనా తుష్టః స్థితప్రజ్ఞస్తదోచ్యతే. ౫౫. దుఃఖేష్వనుద్విగ్నమనాస్సుఖేషు విగతస్పృహః, వీతరాగభయక్రోధః స్థితధీర్మునిరుచ్యతే. ౫౬. యస్సర్వత్రానభిస్నేహస్తత్తత్ ప్రాప్య శుభాశుభమ్, నాభినందతి న ద్వేష్టి తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా. ౫౭. యదా సంహరతే చాయం కూర్మోఽంగానీవ సర్వశః, ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేభ్యస్తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా. ౫౮. విషయా వినివర్తంతే

సన్న్యస్య కర్మాణి జ్ఞానయోగేన నిష్ఠాయాం ప్రవృత్తః యశ్చ కర్మయోగేన, తయోః ప్రజహాతీత్యారభ్యాధ్యాయపరిసమాప్తేః స్థితప్రజ్ఞస్య లక్షణం సాధనం చోపదిశ్యతే సర్వత్రైవ హ్యధ్యాత్మశాస్త్రకృతార్థలక్షణాని యాని తాన్యేవ సాధనాన్యుపదిశ్యంతే, యత్నసాధ్యత్వాత్, యాని యత్నసాధ్యాని సాధనాని లక్షణాని చ భవంతి తాని శ్రీభగవానువాచ—ప్రజహాతీతి. ప్రజహాతి ప్రకర్షేణ జహాతి పరిత్యజతి, యదా యస్మిన్కాలే, కామాన్ ఇచ్ఛావిశేషాన్ సర్వాన్ సమస్తాన్, హే పార్థ, మనోగతాన్ మనసి ప్రవిష్టాన్, సర్వకామపరిత్యాగే తుష్టికారణాభావాత్, శరీరధారణనిమిత్తవిశేషే చ సతి ఉన్మత్తప్రమత్తస్యేవ ప్రవృత్తిః ప్రాప్తేత్యత ఉచ్యతే, ఆత్మన్యేవ ప్రత్యగాత్మస్వరూప ఏవ, ఆత్మనా స్వేనైవ బాహ్యలాభనిరపేక్షః తుష్టః పరమార్థదర్శనామృతరసలాభేనాన్యస్మాదలం ప్రత్యయవాన్ స్థితప్రజ్ఞః స్థితా ప్రతిష్ఠితా ఆత్మానాత్మవివేకజా ప్రజ్ఞా యస్య సః స్థితఃప్రజ్ఞః విద్వాంస్తదోచ్యతే, త్యక్తపుత్రవిత్తలోకైషణస్సన్న్యాసీ ఆత్మారామ ఆత్మక్రీడః ఆత్మరతిః స్థిత ప్రజ్ఞ ఇత్యర్థః.౫౫.కించ. దుఃఖేష్వితి. దుఃఖేష్వాధ్యాత్మికాదిషు అనుద్విగ్నంనప్రక్షుభితందుఃఖప్రాప్తౌ మనోయస్యసఃదుఃఖేష్వనుద్విగ్నమనాః తథాసుఖేషుప్రాప్తేషు విగతా స్పృహా తృష్ణా యస్య నాగ్నిరివేంధనాద్యాధానే సుఖాన్యనువివర్ధంతే స విగతస్పృహః, వీతరాగభయక్రోధః రాగశ్చ భయం చ క్రోధశ్చ వీతాః విగతాః యస్మాత్ స వీతరాగభయక్రోధః స్థితధీః స్థితప్రజ్ఞః, మునిస్సన్న్యాసీ తదోచ్యతే. ౫౬. కించ. య ఇతి. యో మునిః, సర్వత్ర దేహజీవితాదిష్వపి. అనభిస్నేహః అభిస్నేహవర్జితః, తత్తత్ప్రాప్య శుభాశుభం తత్తచ్ఛుభమశుభం వా లబ్ధ్వా, నాభినందతి నద్వేష్టి శుభం ప్రాప్య న తుష్యతి, నహృష్యతి అశుభం చ ప్రాప్య న ద్వేష్టి త్యర్థః, తస్యైవం హర్షవిషాదవర్జితస్య వివేకజా ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా. ౫౭.కించ. యదేతి. యదా సంహరతే సంయచ్ఛతి సమ్యగుపసంహరతే చాయం జ్ఞాననిష్ఠాయాం ప్రవృత్తో యతిః, కూర్మోఽంగానీవ యథా కూర్మో భయాత్స్వాన్యంగాని ఉపసంహరతే, సర్వశః సర్వతః, ఏవం జ్ఞాననిష్ఠః ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేభ్యః

నిరాహారస్య దేహినః, రసవర్జం రసోఽప్యస్య పరం దృష్ట్వా నివర్తతే. ౫౯. యతతో హ్యపి కౌంతేయ పురుషస్య విపశ్చితః, ఇంద్రియాణి ప్రమాథీని హరంతి ప్రసభం మనః. ౬౦. తాని సర్వాణి సంయమ్య యుక్త ఆసీత మత్పరః, వశే హి యస్యేంద్రియాణి తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా. ౬౧. ధ్యాయతో విషయాన్ పుంసస్సంగస్తేషూపజాయతే, సంగాత్సంజాయతే కామః కామాత్ క్రోధోఽభిజాయతే. ౬౨. క్రోధా

సర్వవిషయేభ్యః ఉపసంహరతే, తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితేత్యుక్తార్థం వాక్యం. ౫౯. తత్ర విషయాననాహరతః ఆతురస్యాపీంద్రియాణి సంహ్రియంతే న తు తద్విషయో రాగః, స కథం సంహ్రియత ఇత్యుచ్యతే. విషయా ఇతి, యద్యపి విషయాః విషయోపలక్షితాని విషయశబ్దవాచ్యానీంద్రియాణి నిరాహారస్యానాహ్రియమాణవిషయస్య కాష్ఠతపసి స్థితస్య మూర్ఖస్యాపి వినివర్తంతే, దేహినో దేహవతః, రసవర్జం రసో రాగః విషయేషు యస్తం వర్జయిత్వా రసశబ్దః రాగే ప్రసిద్ధః స్వరసేన ప్రవృత్తో రసికో రసజ్ఞ ఇత్యాదిదర్శనాత్ సోఽపి రసః రంజనారూపః సూక్ష్మః, అస్య యతేః, పరం పరమార్థతత్త్వం బ్రహ్మ, దృష్ట్వోపలభ్యాహమేవ తదితి, నివర్తతే నిర్బీజం విషయవిజ్ఞానం సంపద్యత ఇత్యర్థః, నాసతి సమ్యగ్దర్శనే రసస్యోచ్ఛేదః, తస్మాత్సమ్యగ్దర్శనాత్మికాయాః ప్రజ్ఞాయాః, స్థైర్యం కర్తవ్యమిత్యభిప్రాయః. ౫౯. సమ్యగ్దర్శనలక్షణప్రజ్ఞాస్థైర్యం చికీర్షతా, ఆదావింద్రియాణి స్వవశే స్థాపయితవ్యాని యస్మాత్తదనవస్థాపనే దోషమాహ—యతత ఇతి. యతతః ప్రయత్నం కుర్వతః, హి యస్మాత్, హే కౌంతేయ, పురుషస్య విపశ్చితో మేధావినో మనోఽపీతి వ్యవహితేన సంబంధః, ఇంద్రియాణి ప్రమాథీని ప్రమథనశీలాని, విషయాభిముఖం హి పురుషం విక్షోభయంతి ఆకులీకుర్వంతి, ఆకులీకృత్య చ హరంతి, ప్రసభం ప్రసహ్య. ౬౦. ప్రకాశమేవ పశ్యతో వివేకవిజ్ఞానయుక్తం, మనః యతస్తస్మాత్. తానీతి. తాని సర్వాణి సంయమ్య సంయమనం వశీకరణం కృత్వా. యుక్త ఆసీతయుక్తస్సమాహితస్సన్నాసీత, మత్పరః, అహం వాసుదేవః సర్వప్రత్యగాత్మా పరో యస్య సః మత్పరః, నాన్యోఽహం తస్మాదిత్యాసీతేత్యర్థః, ఏవమాసీనస్య యతేస్సతో వశే హి యస్యేంద్రియాణి వర్తంతే, అభ్యాసబలాత్, తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా. ౬౧. అథేదానీం పరాభవిష్యతస్సర్వానర్థస్య మూలమిదముచ్యతే. ధ్యాయత ఇతి. ధ్యాయతః చింతయతః, విషయాన్ శబ్దాదీన్, విషయవిశేషానాలోచయతః, పుంసః పురుషస్య, సంగః ఆసక్తిః ప్రీతిః, తేషు విషయేషూపజాయతే, సంగాత్ప్రీతేస్సంజాయతే సముత్పద్యతే, కామః తృష్ణా, కామాత్ కుతశ్చిత్ప్రతిహతా

ద్భవతి సంమోహాస్సంమోహాత్ స్మృతివిభ్రమః, స్మృతిభ్రంశాద్బుద్ధినాశో బుద్ధినా
శాత్ ప్రణశ్యతి. ౬౩. రాగద్వేషవియుక్తైస్తు విషయానింద్రియైశ్చరన్, ఆత్మవశ్యై
ర్విధేయాత్మా ప్రసాదమధిగచ్ఛతి. ౬౪. ప్రసాదే సర్వదుఃఖానాం హానిరస్యోపజా
యతే, ప్రసన్నచేతసో హ్యాశు బుద్ధిః పర్యవతిష్ఠతి. ౬౫. నాస్తి బుద్ధిరయుక్తస్య న

క్రోధో౽భిజాయతే.౬౨. క్రోధాదితి క్రోధాద్భవతి సమ్మోహః అవివేకః కార్యా
కార్యవిషయః క్రుద్ధో హి సమ్మూఢస్సన్ గురుమప్యాక్రోశతి, సమ్మోహాత్ స్మృతివి
భ్రమః, శాస్త్రాచార్యోపదేశాదాహితసంస్కారజనితాయాః స్మృతేః స్యాద్విభ్రమః
భ్రంశః స్మృత్యుత్పత్తినిమిత్తప్రాప్తావనుత్పత్తిః, తతః స్మృతిభ్రంశాద్బుద్ధినాశః
బుద్ధేర్నాశః కార్యాకార్యవిషయవివేక యోగ్యాంతఃకరణస్య బుద్ధేర్నాశ ఇత్యు
చ్యతే, బుద్ధినాశాత్ప్రణశ్యతి, తావదేవ హి పురుషః యావదంతఃకరణం కార్యా
కార్యవిషయవివేకయోగ్య, తదయోగ్యత్వే నష్ట ఏవ పురుషో భవతి, అతస్తస్యాం
తఃకరణస్య బుద్ధేర్నాశాత్ప్రణశ్యతి పురుషార్థాయోగ్యో భవతీత్యర్థః. ౬౩. సర్వా
నర్థస్య మూలముక్తం విషయాభిధ్యానం, అథేదానీం మోక్షకారణమిదముచ్యతే.
రాగేతి. రాగద్వేషవియుక్తైః రాగశ్చ ద్వేషశ్చ రాగద్వేషౌ, తత్పురస్సరా
హీంద్రియాణాంప్రవృత్తిః స్వాభావికీ, తత్ర యో ముముక్షుర్భవతి స తాభ్యాం
వియుక్తైః శ్రోత్రాదిభిరింద్రియైః విషయాన వర్జనీయాన్ అశనపానాదీన్ దేహ
స్థితిహేతూనితి యావత్, చరన్నుపలభమాన అనుభూయమానః, ఆత్మవశ్యైః
ఆత్మనః వశ్యాని వశీకృతాని ఇంద్రియాణి తైరాత్మవశ్యైః. విధేయాత్మా ఇచ్ఛాతో
విధేయ ఆత్మా అంతః కరణం యస్య, సో౽యం ప్రసాదమధిగచ్ఛతి, ప్రసాదం ప్రస
న్నతాం స్వాస్థ్యం. ౬౪. ప్రసాదే సతి కిం స్యాదిత్యుచ్యతే, ప్రసాద ఇతి. ప్రసాదే
సర్వదుఃఖానాం ఆధ్యాత్మికాదీనాం హానిః వినాశః అస్య యతేః ఉపజాయతే, కించ,
ప్రసన్నచేతసః శుద్ధాంతఃకరణస్య, హియస్మాదాశు శీఘ్రం బుద్ధిః పర్యవతిష్ఠతి ఆకా
శమివ పరిసమంతాదవతిష్ఠతి, ఆత్మస్వరూపేణైవ నిశ్చలా భవతీత్యర్థః. ఏవం ప్రసన్న
చేతసః, అవస్థితబుద్ధేః కృతకృత్యతా యతస్తస్మాత్, రాగద్వేషవిముక్తైరింద్రియైః
శాస్త్రావిరుద్ధేషు అవర్జనీయేషు యుక్తః, సమాచరేదితి వాక్యార్థః. ౬౫. సేయం
ప్రసన్నతా. నాస్తీతి. నాస్తి న విద్యతే న భవతీత్యర్థః. బుద్ధిరాత్మస్వరూపవిషయా,
అయుక్తస్యాసమాహితస్య న చాస్త్యయుక్తస్య భావనా ఆత్మజ్ఞానాభినివేశః.
తథా న చాస్త్యభావయతః ఆత్మజ్ఞానాభినివేశమకుర్వతః, శాంతిరుపశమః అశాం
తస్య కుతస్సుఖం, ఇంద్రియాణాం హి విషయసేవాతృష్ణాతః నివృత్తిస్సుఖం, నవిష
యవిషయా తృష్ణాసుఖం దుఃఖమేవ హిసా,నతృష్ణాయాంసత్యాంసుఖస్య గంధమా

చాయుక్తస్య భావనా, న చాభావయతశ్శాంతి రశాంతస్య కుతస్సుఖమ్. ౬౬.
ఇంద్రియాణాం హి చరతాం యన్మనోఽనువిధీయతే, తదస్య హరతి ప్రజ్ఞాం వాయు
ర్నావమివాంభసి. ౬౭. తస్మాద్యస్య మహాబాహో నిగృహీతాని సర్వశః, ఇంద్రి
యాణీంద్రియార్థేభ్యస్తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా. ౬౮. యా నిశా సర్వభూతానాం
తస్యాం జాగర్తి సంయమీ, యస్యాం జాగ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యతో

త్రమప్యుపపద్యత ఇత్యర్థః. ౬౬. అసమాహితస్య కస్మాద్బుద్ధిర్నాస్తీత్యుచ్యతే. ఇంద్రి
యాణామితి. ఇంద్రియాణాం హి యస్మాచ్చరతాం స్వవిషయేషు ప్రవర్తమానానాం
యన్మనోఽనువిధీయతే అనుప్రవర్తతే, తదింద్రియవిషయవికల్పనేన ప్రవృత్తంమనః.
అస్య యతేః హరతి ప్రజ్ఞాం ఆత్మానాత్మవివేకజాం, వాయుర్నావమివాంభసి, ఉదకే
జిగమిషతాం సాంయాత్రికాణాం మార్గాదుద్ధృత్య ఉన్మార్గేనావం యథా వాయుః
ప్రవర్తయతి, ఏవమాత్మవిషయాం ప్రజ్ఞాం హృత్వా మనః విషయవిషయాంకరోతి.
యతతో హ్యపీత్యుపన్యస్తస్యార్థస్యానేకధోపపత్తి ముక్త్వా తం చార్థముపపా
ద్యోపసంహరతి—తస్మాదితి. ఇంద్రియాణాం ప్రవృత్తౌ దోష ఉపపాదితో యస్మాత్,
తస్మాద్యస్య యతేః, హే మహాబాహో, నిగృహీతాని సర్వశః, ఇంద్రియాణీంద్రి
యార్థేభ్యస్తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా, యోఽయం లౌకికో వైదికో వ్యవహారస్స ఉత్ప
న్నవివేకజ్ఞానస్య స్థితప్రజ్ఞస్యావిద్యాకార్యత్వాత్ అవిద్యానివృత్తౌ నివర్తతే. ౬౮.
అవిద్యాయాశ్చ విద్యావిరోధాత్ నివృత్తిరిత్యేతమర్థం స్ఫుటీకుర్వన్నాహ-యేతి.
యా నిశా రాత్రిః సర్వపదార్థానామవివేకకరీ, తమస్స్వభావత్వాత్, సర్వభూతా
నాం,సర్వేషాం భూతానాం కిం తత్ పరమార్థతత్త్వం, స్థితప్రజ్ఞస్య విషయః.యథా
అహరేవ సదన్యేషాం నిశా భవతి, తద్వన్నక్తం చరస్థానీయానామజ్ఞానినాం సర్వ
భూతానాం నిశేవ నిశా పరమార్థతత్త్వం అగోచరత్వాదతద్బుద్ధీనాం, తస్యాం పర
మార్థతత్త్వలక్షణాయాం అజ్ఞాననిద్రాయాం ప్రబుద్ధః జాగర్తి, సంయమీ సంయ
మవాన్, జితేంద్రియో యోగీత్యర్థః. యస్యాం గ్రాహ్యగ్రాహకభేదలక్షణా
యామవిద్యానిద్రాయాం, ప్రసుప్తాన్యేవ భూతాని జాగ్రతీత్యుచ్యంతే, ప్రసుప్తా
ఇవ స్వప్నదృశః. సా నిశా అవిద్యారూపత్వాత్, పరమార్థతత్త్వం పశ్యతోము
నేరితి. అతః అవిద్యావస్థాయామేవ కర్మాణి చోద్యంతే, న విద్యావస్థాయాం,
విద్యాయాం హి సత్యాముదితే సవితరి శార్వరమివ తమః ప్రణాశముపగచ్ఛతి
అవిద్యా, ప్రాగ్విద్యోత్పత్తేరవిద్యాప్రమాణబుద్ధ్యా గృహ్యమాణా క్రియాకార
కఫలభేదరూపా చ సతీ కర్మహేతుత్వం ప్రతిపద్యతే, నాప్రమాణబుద్ధ్యా గృహ్య
మాణాయాః కర్మహేతుత్వోపపత్తిః, ప్రమాణభూతేన వేదేన మమ చోదితం

మునేః. ౬౯. ఆపూర్యమాణమచలప్రతిష్ఠం సముద్రమాపః ప్రవిశంతి యద్వత్, తద్వత్కామా యం ప్రవిశంతి సర్వే స శాంతిమాప్నోతి న కామకామీ. ౭౦. విహాయ కామాన్ యస్సర్వాన్ పుమాంశ్చరతి నిస్స్పృహః, నిర్మమో నిరహంకారస్స శాంతిమధిగచ్ఛతి. ౭౧. ఏషా బ్రాహ్మీ స్థితిః పార్థ నైనాం ప్రాప్య విముహ్యతి, స్థిత్వాఽస్యామంతకాలేఽపి బ్రహ్మనిర్వాణమృచ్ఛతి. ౭౨.

ఇతి భగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదే సాంఖ్యయోగో నామ షడ్వింశోఽధ్యాయః.

కర్మ కర్తవ్యమితి హి కర్మణి కర్తా ప్రవర్తతే, నావిద్యామాత్రమిదం సర్వం నిశేవేతి జానన్, యస్య పునర్నిశేవావిద్యామాత్రమిదం సర్వం భేదజాతమితి బుద్ధిః, తస్యాత్మజ్ఞస్య సర్వకర్మసన్న్యాస ఏవాధికారః న ప్రవృత్తౌ, తథా చ, దర్శయిష్యతి, తద్బుద్ధయస్తదాత్మాన ఇత్యాదినా జ్ఞాననిష్ఠాయామేవాధికారః. తత్రాపి ప్రవర్తకప్రమాణాభావే ప్రవృత్త్యనుపపత్తిరితిచేన్న, స్వాత్మవిషయత్వాదాత్మజ్ఞానస్య న హ్యాత్మనః స్వాత్మని ప్రవర్తకప్రమాణాపేక్షా ఆత్మత్వాదేవ, తదంతత్వాచ్చ సర్వప్రమాణానాం ప్రమాణత్వస్య, న హ్యాత్మస్వరూపాధిగమే సతి పునః ప్రమాణప్రమేయవ్యవహారస్సంభవతి, ప్రమాతృత్వం హ్యాత్మనో నివర్తయతి అంత్యం ప్రమాణం నివర్తయదేవ చాప్రమాణం భవతి స్వప్నకాలప్రమాణమివ ప్రబోధే లోకేచవస్త్వధిగమే ప్రవృత్తిహేతుత్వాదర్శనాత్, ప్రమాణస్య, తస్మాన్నాత్మవిదః కర్మణ్యధికార ఇతి సిద్ధం. ౬౯. విదుషస్త్యక్తైషణస్య స్థితప్రజ్ఞస్య యతేరేవ మోక్షప్రాప్తిః, న త్వసన్న్యాసినః కామకామిన ఇత్యేతమర్థం దృష్టాంతేనోపపాదయిష్యన్నాహ—ఆపూర్యమాణమితి. ఆపూర్యమాణమద్భిః, అచలప్రతిష్ఠమచలతయా ప్రతిష్ఠా యస్య తమచలప్రతిష్ఠం సముద్రమాపస్సర్వతో గతాః. ప్రవిశంతి స్వాత్మస్థమవిక్రియమేవ సంతం యద్వత్, తద్వత్కామాః విషయసన్నిధావపి సర్వ ఇచ్ఛావిశేషాః యం యతిం సముద్రమివాపః. అవికుర్వంతః, ప్రవిశంతి, సర్వే ఆత్మన్యేవ ప్రలీయంత ఇత్యర్థః, న స్వాత్మవశం కుర్వంతి, స శాంతిం మోక్షమాప్నోతి. నేతరః కామకామీ, కామ్యంత ఇతి కామాః విషయాస్తాన్కామయితుం శీలం యస్య స కామకామీ స న ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ౭౦. యస్మాదేవం తస్మాత్. విహాయేతి. విహాయ పరిత్యజ్య కామాన్, యస్సన్న్యాసీ పుమాన్, సర్వానశేషతః, చరతి జీవనమాత్రచేష్టాశేషః, పర్యటతీత్యర్థః. నిస్స్పృహః శరీరజీవనమాత్రేఽపి నిర్గతా స్పృహా యస్య స నిస్స్పృహః నిర్మమః శరీరజీవనమాత్రాక్షిప్తపరిగ్రహేఽపి మమేదమిత్యభినివేశవర్జిత ఇత్యేతత్, నిరహంకారః, విద్యావత్త్వాదినిమిత్తాత్మసం

భావనారహిత ఇత్యేతత్, స ఏవంభూతః స్థితప్రజ్ఞో బ్రహ్మవిచ్ఛాంతిం సర్వసంసార దుఃఖోపరమలక్షణాం నిర్వాణాఖ్యాం అధిగచ్ఛతి ప్రాప్నోతి, బ్రహ్మభూతో భవతీత్యర్థః. ౭౧. సైషా జ్ఞాననిష్ఠా స్తూయతే. ఏషేతి. ఏషా యథోక్తా బ్రాహ్మీ బ్రహ్మణి భవేయం స్థితిః, సర్వం సన్న్యస్య బ్రహ్మస్వరూపేణైవావస్థానమిత్యేతత్. నైనాం స్థితిం ప్రాప్య లబ్ధ్వా విముహ్యతి న మోహం ప్రాప్నోతి స్థిత్వాఽస్యాం స్థితౌ బ్రాహ్మ్యాం యథోక్తాయాం అంతకాలేఽపి అంత్యేఽపి వయసి బ్రహ్మనిర్వాణం బ్రహ్మనిర్వృతిం మోక్షం ఋచ్ఛతి గచ్ఛతి, కిము వక్తవ్యం బ్రహ్మచర్యాదేవ సన్న్యస్య యావజ్జీవం యో బ్రహ్మణ్యేవావతిష్ఠతే, స బ్రహ్మనిర్వాణ మృచ్ఛతీతి. ౭౨.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య గోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్య
శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే షడ్వింశోఽధ్యాయః.

శాస్త్రస్య ప్రవృత్తినివృత్తివిషయభూతే ద్వేబుద్ధీ భగవతా నిర్దిష్టే సాంఖ్యే బుద్ధిర్యోగే బుద్ధిరితి చ. తత్ర ప్రజహాతి యదా కామానిత్యారభ్యాధ్యాయ పరిసమాప్తేస్సాంఖ్యబుద్ధ్యాశ్రితానాం సన్న్యాసం కర్తవ్యముక్త్వా తన్నిష్ఠతయైవ చ కృతార్థతోక్తా ఏషా బ్రాహ్మీస్థితిరితి, అర్జునాయ చ కర్మణ్యేవాధికారస్తే మా తే సంగోఽస్త్వకర్మణీతి కర్మైవ కర్తవ్యముక్తవాన్, యోగమాశ్రిత్యసతత ఏవ శ్రేయః ప్రాప్తిముక్తవాన్, తదేతదాలక్ష్య పర్యాకులీభూత బుద్ధిరర్జున ఉవాచ—కథం భక్తాయ శ్రేయోఽర్థినేయత్సాక్షాచ్ఛ్రేయస్సాధనం సాంఖ్యబుద్ధినిష్ఠాం శ్రావయిత్వా మాం కర్మణి దృష్టాదృష్టానేకానర్థయుక్తే పారంపర్యేణాప్యనైకాంతికశ్రేయః ప్రాప్తిఫలే నియుంజ్యాదితి యుక్తః పర్యాకులీభూతభావోఽర్జునస్య, తదనురూపశ్చ ప్రశ్నో జ్యాయసీచేదిత్యాదిః ప్రశ్నోపకరణం చ వాక్యం భాగవతం యుక్తం యథోక్తవిషయవిభాగే శాస్త్రే, కేచిత్త్వర్జునస్య ప్రశ్నార్థమన్యథా కల్పయిత్వా తత్ప్రతికూలం భగవతః ప్రతివచనం వర్ణయంతి యథా చాత్మనా సంబంధగ్రంథే గీతార్థో నిరూపితః తత్ప్రతికూలం చేహ పునః ప్రశ్నప్రతివచనయోరర్థం నిరూపయంతి, కథం తత్ర సంబంధగ్రంథే తావత్, సర్వేషామాశ్రమిణాం జ్ఞానకర్మణోస్సముచ్చయో గీతాశాస్త్రే నిశ్చితోఽర్థ ఇత్యుక్తః పునర్విశేషితశ్చ యావజ్జీవ శ్రుతిచోదితాని కర్మాణి పరిత్యజ్య కేవలాదేవ జ్ఞానాన్మోక్షః ప్రాప్యత ఇత్యేతదేకాంతేనైవ ప్రతిషిద్ధమితి, ఇహాత్వాశ్రమవికల్పం దర్శయతా యావజ్జీవశ్రుతిచోదితానామేవ కర్మణాంపరిత్యాగ ఉక్తః, తత్కథమీదృశంవిరుద్ధమర్థమర్జునాయ బ్రూయాద్భగవాన్,? శ్రోతా వా విరుద్ధమర్థం కథమవధారయేత్ ?, తత్రైతత్స్యాత్, గృహస్థా

నామేవ శ్రౌతస్మార్తకర్మపరిత్యాగేన కేవలాదేవ జ్ఞానాన్మోక్షః ప్రతిషిధ్యతే న త్వాశ్ర
మాంతరాణామితి ఏతదపి పూర్వోత్తరవిరుద్ధమేవ కథం సర్వాశ్రమాణాం జ్ఞానక
ర్మణోస్సముచ్చయో గీతాశాస్త్రే నిశ్చితోఽర్థ ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ ఇహ కథం తద్విరు
ద్ధం కేవలాదేవ జ్ఞానాన్మోక్షం బ్రూయాత్, ఆశ్రమాంతరాణాం?, అథ మతం, శ్రౌ
తకర్మాపేక్షయైవ తద్వచనం "కేవలాదేవ జ్ఞానాచ్ఛ్రౌతకర్మరహితాత్ గృహస్థానాం
మోక్షః ప్రతిషిధ్యత ఇతి. తత్ర గృహస్థానాం విద్యమానమపి స్మార్తం కర్మా విద్య
మానవదనపేక్ష్యజ్ఞానాదేవ కేవలాదిత్యుచ్యత" ఇతి, ఏతదపి విరుద్ధం కథం గృహ
స్థస్యైవ స్మార్తకర్మణా సముచ్చితాత్ జ్ఞానాన్మోక్షః ప్రతిషిధ్యతే న త్వాశ్రమాంత
రాణామితి కథం వివేకిభిశ్శక్య మవధారయితుం, కించ, యది మోక్షసాధనత్వే
న స్మార్తాని కర్మాణ్యూర్ధ్వరేతసాం సముచ్చీయంతే తథా గృహస్థస్యాపీష్యతాం
స్మార్తైరేవ సముచ్చయో న శ్రౌతైః. అథ శ్రౌతైః స్మార్తైశ్చ గృహస్థస్యైవ సము
చ్చయో మోక్షాయ, ఊర్ధ్వరేతసాం తు స్మార్తకర్మమాత్రసముచ్చితాత్ జ్ఞానాన్మో
క్ష ఇతి. తత్రైవం సతి గృహస్థస్యైవాయాస బాహుళ్యం శ్రౌతం స్మార్తం చ
బహుదుఃఖరూపం కర్మ శిరస్యారోపితం స్యాత్. అథ గృహస్థస్యైవాయాసబా
హుళ్యకరణాన్మోక్షస్స్యా న్నాశ్రమాంతరాణాం శ్రౌతనిత్యకర్మరహితత్వాదితి,
తదప్యసత్, సర్వోపనిషత్స్వితిహాసపురాణయోగశాస్త్రేషు చ జ్ఞానాంగత్వేన
ముముక్షోస్సర్వకర్మసన్న్యాసవిధానాత్ ఆశ్రమవికల్పసముచ్చయవిధానాచ్చ
శ్రుతిస్మృత్యోస్సిద్ధః. తర్హి సర్వాశ్రమాణాం జ్ఞానకర్మణోస్సముచ్చయః న ము
ముక్షోస్సర్వకర్మసన్న్యాసవిధానాత్, శ్రు "వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరంతి,
తస్మాన్న్యాసమేషాం తపసామతిరిక్తమాహుః. న్యాస ఏవాత్యరేచయదితి, న కర్మణా
న ప్రజయా ధనేన త్యాగేనైకే అమృతత్వమానశుః" ఇతి చ బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్ర
జేదిత్యాద్యాః. శ్లో. "త్యజ ధర్మమధర్మం చ ఉభే సత్యానృతే త్యజ, ఉభే సత్యా
నృతే త్యక్త్వా యేన త్యజసి తత్త్యజ, సంసారమేవం నిస్సారం దృష్ట్వా సారదిదృ
క్షయా, ప్రవ్రజంత్యకృతోద్వాహాః పరం వైరాగ్యమాశ్రితా" ఇతి. బృహస్పతిః.
శ్లో. "కర్మణా బధ్యతే జంతుర్విద్యయా చ విముచ్యతే, తస్మాత్కర్మ న కుర్వంతి
యతయః పారదర్శిన" ఇతి శుకానుశాసనం, ఇహాపి చ సర్వకర్మాణి మనసా సన్న్య
స్యేత్యాది మోక్షస్య చ అకార్యత్వాన్ముముక్షోః కర్మానర్థక్యం నిత్యాని ప్రత్యవా
యపరిహారార్థానీతి చేన్న అసన్న్యాసవిషయత్వాత్ ప్రత్యవాయప్రాప్తేః. న
హ్యగ్నిహోత్రాద్యకరణాత్ సన్న్యాసినః ప్రత్యవాయః కల్పయితుం శక్యః. య
థా బ్రహ్మచారిణాం అసన్న్యాసినామపి న తావన్నిత్యానామకరణాత్ అభావా

అర్జున ఉవాచ—జ్యాయసీచేత్కర్మణస్తే మతా బుద్ధిర్జనార్దన, తత్కిం కర్మణి

దేవ భావరూపస్య ప్రత్యవాయస్యోత్పత్తిః కల్పయితుం శక్యా, యుక్తా చ, కథ మసతః సజ్జాయేతేతి అసతస్సజ్జన్మాసంభవశ్రుతేః. యది విహితకరణాదసంభావ్యమపి ప్రత్యవాయం బ్రూయాద్వేదః. తదానర్థకరో వేదో ప్రమాణమిత్యుక్తః స్యాత్, విహితస్య కరణాకరణయోర్దుఃఖమాత్రఫలత్వాత్, తథా చ కారకం శాస్త్రం న జ్ఞాపకమితి అనుపపన్నార్థం కల్పితం స్యాత్ న చైతదిష్టం, తస్మాత్సన్న్యాసినాం న కర్మాణి, అతః జ్ఞానకర్మణోస్సముచ్చయానుపపత్తిః. జ్యాయసీచేదిత్యర్జునస్య ప్రశ్నానుపపత్తేశ్చ, యది హి భగవతా ద్వితీయాధ్యాయే జ్ఞానం కర్మ చ త్వయైవా నుష్ఠేయమిత్యుక్తం స్యాత్, తతోఽర్జునస్య ప్రశ్నోఽనుపపన్నః జ్యాయసీచేత్కర్మ ణస్తే మతా బుద్ధిరితి. అర్జునాయ చేత్ బుద్ధికర్మణీత్వయా అనుష్ఠేయేఇత్యుక్తే యా కర్మణో జ్యాయసీ బుద్ధిస్సాప్యుక్తైవేతి తత్కిం కర్మణి ఘోరే మాం నియో జయసీతి ప్రశ్నేన కథంచనోపపద్యతే న చార్జునస్యైవ జ్యాయసీ బుద్ధిర్నానుష్ఠే యేతి భగవతోక్తం పూర్వమితి కల్పయితుం యుక్తం, యేన జ్యాయసీచేదితి ప్రశ్నః స్యాత్, యది పునరేకస్య పురుషస్య జ్ఞానకర్మణోర్విరోధాదనుష్ఠానం న సంభవతీతి భిన్నపురుషానుష్ఠేయత్వం భగవతా పూర్వముక్తం స్యాత్, తతోఽ యం ప్రశ్న ఉపపన్నః జ్యాయసీచేదిత్యాదిః. అవివేకతః ప్రశ్నకల్పనాయామపి భిన్నపురుషానుష్ఠేయత్వేన భగవతః ప్రతివచనం నోపపద్యేత, న చాజ్ఞాననిమిత్తం భగవతః ప్రతివచనం కల్ప్యం స్యాత్, తస్మాచ్చ భిన్నపురుషానుష్ఠేయత్వేన జ్ఞాన కర్మనిష్ఠయోర్భగవతః ప్రతివచనదర్శనాత్ జ్ఞానకర్మణోః సముచ్చయానుపపత్తిః కేవలాదేవ జ్ఞానాన్మోక్ష ఇత్యేషోఽర్థో నిశ్చితో గీతాసు సర్వోపనిషత్సు చ జ్ఞాన కర్మణోరేకం వద నిశ్చిత్యేతి చైకవిషయైవ ప్రార్థనానుపపన్నా ఉభయోస్సంభవే కురుకర్మైవ తస్మాత్త్వమితి చ జ్ఞాననిష్ఠాసంభవమర్జునస్యావధారణేన దర్శయిష్యతి.

జ్యాయసీతి. జ్యాయసీ శ్రేయసీ చేత్ యది కర్మణస్సకాశాత్తే తవ మతా అభిప్రేతా బుద్ధిర్జ్ఞానం, హే జనార్దన, యది బుద్ధికర్మణీ సముచ్చితే ఇష్టే తదేకం శ్రేయస్సాధనమితి కర్మణో జ్యాయసీబుద్ధిరితి చ కర్మణోఽతిరిక్తకరణత్వం బుద్ధేర నుపపన్నమర్జునేన కృతం స్యాత్, న హి తదేవ తస్మాత్ఫలతోఽతిరిక్తం స్యాత్, తథా చ కర్మణః శ్రేయస్కరీ భగవతోక్తా బుద్ధిః, అశ్రేయస్కరం చ కర్మ కుర్వితి మాం ప్రతిపాదయసి తత్కిన్ను కారణమితి భగవత ఉపాలంభమివకుర్వన్, తత్కిం కస్మాత్ కర్మణి ఘోరే క్రూరే హింసాలక్షణే మాం నియోజయసి కేశ వేతి చ యదాహ తచ్చ నోపపద్యేత, అథ స్మార్తేనైవ కర్మణా సముచ్చయస్సర్వే

ఘోరే మాం నియోజయసి కేశవ. ౧. వ్యామిశ్రేణేవ వాక్యేన బుద్ధిం మోహయ
సీవ మే, తదేకం వద నిశ్చిత్య యేన శ్రేయోఽహమాప్నుయామ్. ౨. శ్రీభగవా
నువాచ—లోకేఽస్మిన్ ద్వివిధా నిష్ఠా పురా ప్రోక్తా మయాఽనఘ, జ్ఞానయోగేన

షాం భగవతోక్తః. అర్జునేన చావధారితశ్చేత్, తత్కిం కర్మణి ఘోరే మాం
నియోజయసీత్యాది కథం యుక్తం స్యాద్వచనం. ౧. కిం చ. వ్యామిశ్రేణేతి. వ్యా
మిశ్రేణేవ యద్యపి వివిక్తాభిధాయీ భగవాన్ తథాపి మమ మందబుద్ధేః వ్యామి
శ్రమివ భగవద్వాక్యం ప్రతిభాతి, తేన మమ బుద్ధిం మోహయసీవ, మమ బుద్ధేః
వ్యామోహాపనయాయ హి ప్రవృత్తస్త్వం తు కథం మోహయసి అతో బ్రవీమి
బుద్ధిం మోహయసీవ మ ఇతి, తత్ర భిన్నకర్తృకయోః జ్ఞానకర్మణోరేకపురుషాను
ష్ఠానాసంభవం యది మన్యసే, తత్రైవం సతి తత్తయోరేకం బుద్ధిం కర్మ వా ఇదమే
వార్జునస్య యోగ్యం స్వబుద్ధిశక్త్యవస్థానురూపమితి నిశ్చిత్య వద, యేన జ్ఞానేన
కర్మణా వాన్యతరేణ శ్రేయోఽహమాప్నుయాం ప్రాప్నుయాం, యది హి కర్మ
నిష్ఠాయాం గుణభూతమపి జ్ఞానం భగవతోక్తం స్యాత్ కథం తయోరేకం వదేత్యే
కవిషయైవ అర్జునస్య శుశ్రూషా స్యాత్, న హి భగవతోక్తం పూర్వ మన్యతరదే
వజ్ఞానకర్మణోర్వక్ష్యామి నైవ ద్వయమితి, యేనోభయ ప్రాప్త్యసంభవమాత్మనో
మన్వాన ఏక మేవ ప్రార్థయేత్. ౨. ప్రశ్నానురూపమేవ ప్రతివచనం. శ్రీభగవా
నువాచ—లోక ఇతి. లోకేఽస్మిన్ శాస్త్రార్థానుష్ఠానేఽధికృతానాం త్రైవర్ణి
కానాం, ద్వివిధా ద్విప్రకారా నిష్ఠా స్థితిః అనుష్ఠేయతాత్పర్యం, పురా పూర్వం
సర్గాదౌ ప్రజాః సృష్ట్వా తాసామభ్యుదయనిఃశ్రేయసప్రాప్తిసాధనం వేదార్థసంప్ర
దాయం కుర్వతా మయా ప్రోక్తా సర్వజ్ఞేనేశ్వరేణ, అనఘ అపాప, కా సా
ద్వివిధా నిష్ఠేత్యత్రాహ—తత్ర జ్ఞానయోగేన జ్ఞానమేవ యోగః తేన సాంఖ్యానాం
ఆత్మానాత్మవిషయవివేకజ్ఞానవతాం బ్రహ్మచర్యాశ్రమాదేవ కృతసన్న్యాసానాం
వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థానాం పరమహంసపరివ్రాజకానాం బ్రహ్మణ్యేవావస్థితా
నాం నిష్ఠా ప్రోక్తా, కర్మయోగేన కర్మైవ యోగః కర్మయోగః తేన యోగినాం
కర్మిణాం నిష్ఠా ప్రోక్తేత్యర్థః. యది చైకేన పురుషేణైకస్మై పురుషార్థాయ జ్ఞా
నం కర్మ చ సముచ్చిత్య అనుష్ఠేయం భగవతేష్టముక్తం వక్ష్యమాణం వా గీతాసు
వేదేషు చోక్తం, కథమిహార్జునాయోపసన్నాయ ప్రియాయ విశిష్టభిన్నపురుష
కర్తృకే ఏవ జ్ఞానకర్మనిష్ఠే బ్రూయాత్, యది పునరర్జునః జ్ఞానం కర్మ చ ద్వయం
శ్రుత్వా స్వయమేవానుష్ఠాస్యతి, అన్యేషాం తు భిన్నపురుషానుష్ఠేయతాం
వక్ష్యామీతి మతం భగవతః కల్ప్యేత, తదా రాగద్వేషవానప్రమాణభూతో

సాంఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామ్. 3. న కర్మణామనారంభాన్నైష్కర్మ్యం

భగవాన్ కల్పితః స్యాత్తచ్చాయుక్తం, తస్మాన్న సముచ్చయో జ్ఞానకర్మణోః.
య దర్జునేనోక్తం కర్మణో జ్యాయస్త్వం బుద్ధేః తచ్చ స్థితమునిరాకరణాత్
తస్యాశ్చ సన్న్యాసినైవానుష్ఠేయత్వం భిన్నపురుషానుష్ఠేయత్వవచనాత్ భగవత
ఏవ మేవ అనుమతమితి గమ్యతే, మాం చ బంధకారణే కర్మణ్యేవ నియోజయసీతి
విషణ్ణమానసమర్జునం కర్మ నారభ ఇత్యేవం మన్వానమాలక్ష్యాహ భగవాన్ న
కర్మణామనారంభాదితి అథవా జ్ఞానకర్మనిష్ఠయోః పరస్పరవిరోధాదేకేన పురుషేణ
యుగపదనుష్ఠాతుమశక్యత్వే సతీతరేతరానపేక్షయోరేవ పురుషార్థహేతుత్వే
ప్రాప్తేకర్మనిష్ఠాయాః జ్ఞాననిష్ఠాప్రాప్తిహేతుత్వేన పురుషార్థహేతుత్వం న స్వా
తంత్ర్యేణ, జ్ఞాననిష్ఠా తు కర్మనిష్ఠోపాయలబ్ధాత్మికా సతీ స్వాతంత్ర్యేణ పురుషార్థ
హేతురన్యానపేక్షేత్యేతమర్థం ప్రదర్శయిష్యన్నాహ—శ్రీభగవాన్. 3. నేతి.
న కర్మణాం క్రియాణాం యజ్ఞాదీనామిహ జన్మని జన్మాంతరే వానుష్ఠితానా
ముపాత్తదురితక్షయహేతుత్వేన సత్వశుద్ధికారణానాం తత్కారణత్వేన చ జ్ఞానో
త్పత్తిద్వారేణ జ్ఞాననిష్ఠాహేతూనాం. శ్లో. "జ్ఞానముత్పద్యతే పుంసాంక్షయా
త్పాపస్య కర్మణః, యథాదర్శతలప్రఖ్యే పశ్యత్యాత్మానమాత్మనీ"తి స్మరణాత్.
అనారంభాదననుష్ఠానాత్, నైష్కర్మ్యభావం కర్మశూన్యతాం జ్ఞానయోగేన
నిష్ఠాం నిష్క్రియాత్మస్వరూపేణావస్థానమితి యావత్, పురుషో నాశ్నుతే,
న ప్రాప్నోతీత్యర్థః. "న కర్మణామనారంభాన్నైష్కర్మ్యం పురుషోఽశ్నుత"
ఇతి వచనాత్ తద్విపర్యయాత్తేషామేవారంభాన్నైష్కర్మ్యం అశ్నుత ఇతి
గమ్యతే, కస్మాత్పునః కారణాత్ కర్మణామనారంభాన్నైష్కర్మ్యం నాశ్నుత ఇత్యు
చ్యతే, నైష్కర్మ్యోపాయత్వాత్కర్మారంభస్య న హ్యుపాయమంతరేణ ఉపేయ
ప్రాప్తిరస్తి, కర్మయోగోపాయత్వస్య నైష్కర్మ్యలక్షణస్య జ్ఞానయోగస్య
శ్రుతావిహ చ ప్రతిపాదనాత్, శ్రుతౌ తావత్ప్రకృతస్యాత్మలోకస్య వేద్యస్య
వేదనోపాయత్వేన. శ్రు. "తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి య
జ్ఞేనే"త్యాదినా, కర్మయోగస్య జ్ఞానయోగోపాయత్వం ప్రతిపాదితం, ఇహాపి చ.
శ్లో. "సన్న్యాసస్తు మహాబాహో దుఃఖమాప్తుమయోగతః, యోగినః కర్మ కుర్వంతి
సంగం త్యక్త్వాత్మశుద్ధయే. యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పావనాని మనీషిణాం" ఇత్యా
దీని ప్రతిపాదయిష్యతి, నను చ. శ్లో. "అభయం సర్వభూతేభ్యో దత్వా నైష్క
ర్మ్యమాచరేది"త్యాదౌ, కర్తవ్యకర్మసన్న్యాసాదపి నైష్కర్మ్యప్రాప్తిం దర్శ
యతి, లోకే చ కర్మణామనారంభాన్నైష్కర్మ్యమితి ప్రసిద్ధతరం, అతశ్చ నైష్క-

రుషోఽశ్నుతే, న చ సన్న్యసనాదేవ సిద్ధిం సమధిగచ్ఛతి. ౫. న హి కశ్చిత్ క్షణం
మపి జాతు తిష్ఠత్యకర్మకృత్, కార్యతే హ్యవశః కర్మ సర్వః ప్రకృతిజైర్గుణైః. ౬.
కర్మేంద్రియాణి సంయమ్య య ఆస్తే మనసా స్మరన్, ఇంద్రియార్థాన్ విమూఢా
త్మా మిథ్యాచారస్స ఉచ్యతే. ౭. యస్త్వింద్రియాణి మనసా నియమ్యారభ
తేఽర్జున, కర్మేంద్రియైః కర్మయోగమసక్తస్సవిశిష్యతే. ౮. నియతం కురు కర్మ త్వం
కర్మ జ్యాయో హ్యకర్మణః, శరీరయాత్రాపి చ తే న ప్రసిద్ధ్యేదకర్మణః. ౯.
యజ్ఞార్థాత్కర్మణోఽన్యత్ర లోకోఽయం కర్మబంధనః, తదర్థం కర్మ కౌంతేయ ముక్త

ర్మ్యార్థినః కిం కర్మారంభేణేతి ప్రాప్తమత ఆహ—న చ సన్న్యసనాదేవేతి నాపి సన్న్య
సనాదేవ కేవలాత్కర్మపరిత్యాగమాత్రాదేవ జ్ఞానరహితాత్సిద్ధిం నైష్కర్మ్యలక్ష
ణాం జ్ఞానయోగేన నిష్ఠాం సమధిగచ్ఛతి న ప్రాప్నోతి. ౫. కస్మాత్పునః కారణా
త్కర్మసన్న్యాసమాత్రాదేవ జ్ఞానరహితాత్సిద్ధిం నైష్కర్మ్యలక్షణాం పురుషో నాధి
గచ్ఛతీతి హేత్వాకాంక్షాయామాహ—నేతి. న హి యస్మాత్క్షణమపి కాలం, జాతు
కదాచిత్, కశ్చిత్తిష్ఠతి, అకర్మకృత్సన్, కస్మాత్కార్యతే ప్రవర్త్యతే, హి యస్మాత్
అవశ ఏవ కర్మ, సర్వః ప్రాణీ, ప్రకృతిజైః ప్రకృతితో జాతైః సత్త్వరజస్తమోభి
ర్గుణైః అజ్ఞ ఇతి వాక్యశేషః, యతో వక్ష్యతి గుణైర్యో న చాల్యత ఇతి సాంఖ్యా
నాం పృథక్కరణాత్ అజ్ఞానామేవ హి కర్మయోగః, న జ్ఞానినాం, జ్ఞానినాం తు
గుణైరచాల్యమానానాం స్వతశ్చలనాభావాత్ కర్మయోగో నోపపద్యతే, తథా
చ వ్యాఖ్యాతం, వేదావినాశినం నిత్యమిత్యత్ర. ౬. యస్త్వనాత్మజ్ఞశ్చోదితం
కర్మ నారభత ఇతి తదసదిత్యాహ—కర్మేంద్రియాణి హస్తాదీని, సంయమ్య సం
హృత్య, య ఆస్తే తిష్ఠతి, మనసా స్మరన్ ఇంద్రియార్థాన్, విమూఢాత్మా విమూ
ఢాంతఃకరణః. మిథ్యాచారః మృషాచారః పాపాచారస్స ఉచ్యతే. ౭. య ఇతి.
యస్తు పునః కర్మణ్యధికృతోఽజ్ఞః. బుద్ధీంద్రియాణి మనసా నియమ్యారభతేఽర్జున,
కర్మేంద్రియైః వాక్పాణ్యాదిభిః, కిమారభత ఇత్యాహ—కర్మయోగమసక్తస్సన్
అఫలాకాంక్షస్సన్ స విశిష్యతే, ఇతరస్మాత్ మిథ్యాచారాత్. ౮. యత ఏవమతః.
నియతమితి. నియతం నిత్యం యో యస్మిన్ కర్మణ్యధికృతః ఫలాయ చాశ్రితం
తన్నియతం కర్మ తత్ కురు త్వం, యతః కర్మజ్యాయః అధికతరం ఫలతో హి యస్మా
దకర్మణః అకరణాత్ అనారంభాత్ కథం శరీరయాత్రా శరీరస్థితిరపి చ తే న ప్రసి
ద్ధ్యేత్ ప్రసిద్ధిం న గచ్ఛేత్ అకర్మణః అకరణాత్ అతో దృష్టః కర్మాకర్మణోర్వి
శేషో లోకే, యచ్చ మన్యసే, బంధార్థత్వాత్ కర్మ న కర్తవ్యమితి తదప్యసత్. ౯.
కథం, యజ్ఞార్థాదితి. "యజ్ఞో వై విష్ణు"రితి శ్రుతేః. యజ్ఞ ఈశ్వరః తదర్థం

సంగస్సమాచర. ౯. సహ యజ్ఞాః ప్రజాః సృష్ట్వా పురోవాచ ప్రజాపతిః, అనేన ప్రసవిష్యధ్వమేష వోఽస్త్విష్టకామధుక్. ౧౦. దేవాన్ భావయతానేన తే దేవా భావయంతువః, పరస్పరం భావయంతః శ్రేయః పరమవాప్స్యథ. ౧౧. ఇష్టాన్ భోగాన్ హి వో దేవా దాస్యంతే యజ్ఞభావితాః, తైర్దత్తా న ప్రదాయైభ్యో యో భుఙ్క్తే స్తేన ఏవ సః. ౧౨. యజ్ఞశిష్టాశినస్సంతో ముచ్యంతే సర్వకిల్బిషైః, భుంజతే తేత్వఘం పాపా యే పచంత్యాత్మకారణాత్. ౧౩. అన్నాద్భ

యత్క్రియతే తద్యజ్ఞార్థం కర్మ, తస్మాత్కర్మణోఽన్యత్ర అన్యేన కర్మణా లోకోఽయమధికృతః కర్మకృత్, కర్మబంధనః కర్మైవ బంధనం యస్య సోఽయం కర్మబంధనః లోకః, నతు యజ్ఞార్థాత్, అతస్తదర్థం యజ్ఞార్థం కర్మ, కౌంతేయ, ముక్తసంగః కర్మఫలసంగవర్జితస్సన్ సమాచర నిర్వర్తయ. ౯. ఇతశ్చాధికృతేన కర్తవ్యం కర్మ. సహేతి. సహ యజ్ఞాః యజ్ఞసహితాః, ప్రజాస్త్రయో వర్ణాః తాః, సృష్ట్వా ఉత్పాద్య, పురా సర్గాదౌ, ఉవాచ ఉక్తవాన్, ప్రజాపతిః. ప్రజానాం స్రష్టా, అనేన యజ్ఞేన, ప్రసవిష్యధ్వం, ప్రసవో వృద్ధిరుత్పత్తిః తాం కురుధ్వం, ఏష యజ్ఞః, వః యుష్మాకం, అస్తు భవతు, ఇష్టకామధుక్ ఇష్టానభిప్రేతాన్ కామాన్ ఫలవిశేషాన్ దోగ్ధీతి ఇష్టకామధుక్. ౧౦. కథం? దేవానితి. దేవాన్ ఇంద్రాదీన్, భావయత వర్ధయతానేన యజ్ఞేన, తే దేవాః వర్ధితాః. భావయంతు వృష్ట్యాదినా ఆప్యాయంతు వః యుష్మాన్, ఏవం పరస్పరం భావయంతః, పరం విజ్ఞాన ప్రాప్తిం క్రమేణవాప్స్యథ స్వర్గం వా పరంశ్రేయోఽవాప్స్యథ. ౧౧. కించ ఇష్టానితి. ఇష్టాన్ అభిప్రేతాన్ భోగాన్ హి, వో యుష్మభ్యం, దేవాః. దాస్యంతే వితరిష్యంతి స్త్రీపశుపుత్రాదీన్, యజ్ఞభావితాః యజ్ఞైర్వివర్ధితాః తోషితా ఇత్యర్థః, తైర్దైవైర్దత్తాన్ భోగాన్, అప్రదాయ అదత్వా ఆనృణ్యమకృత్వైవేత్యర్థః. ఏభ్యో దేవేభ్యః, యో భుఙ్క్తే స్వదేహేంద్రియాణ్యేవ యస్తర్పయతి. స్తేన ఏవ తస్కర ఏవ సః, దేవాదిస్వాపహారీ. ౧౨. యే పునః యజ్ఞశిష్టాశిన ఇతి. దేవయజ్ఞాదీని నిర్వర్త్య తచ్ఛిష్టమశనమమృతాఖ్యమశితుం శీలంయేషాం తే యజ్ఞశిష్టాశినస్సంతో ముచ్యంతే సర్వకిల్బిషైః సర్వైః పాపైః చుల్యాదిపంచసూనాఖ్యైః, ప్రమాదకృతహింసాదిజనితైశ్చ, తద్యథా. శ్లో. "కుట్టణీ పేషణీ చుల్లీ ఉదకుంభీ చ మార్జనీ, పంచసూనా గృహస్థస్య తాభిః స్వర్గం న గచ్ఛతి. అన్యే త్వాత్మంభరా యే భుంజతే తే త్వఘం పాపం, స్వయమపి పాపా యే పచంతి పాకం నిర్వర్తయంతి ఆత్మకారణాత్ ఆత్మహేతోః. ౧౩. ఇతశ్చాధికృతేన కర్మ కర్తవ్యం జగచ్చక్రప్రవృత్తిహేతుర్హి కర్మ కథమిత్యుచ్యతే. అన్నాదితి. అన్నాత్, భుక్తాల్లోహితరేతఃపరిణతాత్ ప్రత్యక్షం

వంతి భూతాని పర్జన్యాదన్నసంభవః, యజ్ఞాద్భవతి పర్జన్యో యజ్ఞః కర్మసముద్భవః. ౧౪. కర్మబ్రహ్మోద్భవం విద్ధి బ్రహ్మాక్షరసముద్భవమ్, తస్మాత్సర్వగతం బ్రహ్మ నిత్యం యజ్ఞే ప్రతిష్ఠితమ్. ౧౫. ఏవం ప్రవర్తితం చక్రం నానువర్తయతీహ యః, అఘాయురింద్రియారామో మోఘం పార్థ స జీవతి ౧౬. యస్త్వాత్మరతిరేవ స్యాదాత్మ

భవంతి జాయంతే, భూతాని పర్జన్యాత్ వృష్టేరన్నస్య సంభవః, యజ్ఞాద్భవతి పర్జన్యః. శ్లో. "అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే, ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిర్వృష్టేరన్నం తతః ప్రజా"ఇతి స్మృతేః, యజ్ఞోఽపూర్వం స చ యజ్ఞః కర్మసముద్భవః ఋత్విగ్యజమానయోశ్చ వ్యాపారః కర్మ తస్మాత్సముద్భవో యస్య యజ్ఞస్య అపూర్వస్య స యజ్ఞః కర్మసముద్భవః. ౧౪. కర్మేతి. కర్మ బ్రహ్మోద్భవం బ్రహ్మ వేదః స ఉద్భవః ప్రకాశకో యస్య నాతత్కర్మ బ్రహ్మోద్భవం విద్ధి విజానీహి బ్రహ్మ పునర్వేదాఖ్యం, అక్షరసముద్భవం అక్షరః పరమాత్మా సముద్భవో యస్య తదక్షరసముద్భవం, బ్రహ్మ వేద ఇత్యర్థః, యస్మాత్సాక్షాత్ పరమాత్మాఖ్యాదక్షరాత్, పురుషాత్ నిశ్వాసవత్ సముద్భూతం బ్రహ్మతస్మాత్సర్వార్థప్రకాశకత్వాత్ సర్వగతమపి సన్నిత్యం సదాయజ్ఞవిధిప్రధానత్వాత్, యజ్ఞే ప్రతిష్ఠితం. ౧౫. ఏవమితి. ఏవమీశ్వరేణ వేద యజ్ఞపూర్వకం జగచ్చక్రం ప్రవర్తితం నానువర్తయతి. ఇహ లోకే యః కర్మణ్యధికృతస్సన్, అఘాయుః అఘం పాపం యస్యాయుర్జీవనం సోఽఘాయుః పాపజీవన ఇతి యావత్, ఇంద్రియారామః ఇంద్రియైరారమణం ఆక్రీడావిషయేషు యస్యసః ఇంద్రియారామః మోఘం వృథా హే పార్థ, జీవతి, తస్మాత్ అధికృతేన అజ్ఞేనకర్తవ్యమేవ కర్మేతి ప్రకరణార్థః, ప్రాగాత్మజ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యతా ప్రాప్తేస్తాదర్థ్యేనకర్మయోగానుష్ఠానమధికృతేన అనాత్మజ్ఞేన కర్తవ్యమిత్యేతత్ న కర్మణామనారంభాదిత్యేతదారభ్య శరీరయాత్రాపి చ తేన ప్రసిద్ధ్యేదకర్మణ ఇత్యేతదంతేన ప్రతిపాద్య యజ్ఞార్థాత్కర్మణోఽన్యత్రేత్యాదినా మోఘం పార్థ స జీవతీత్యేవమంతేన గ్రంథేన ప్రాసంగికమధికృతస్యానాత్మవిదః కర్మానుష్ఠానే బహుకారణముక్తం తదకరణేచ దోషసంకీర్తనం కృతం. ౧౬. ఏవం స్థితే కిమేవం ప్రవర్తితం చక్రం సర్వేణానువర్తనీయం ఆహోస్విత్పూర్వోక్తకర్మయోగానుష్ఠానోపాయప్రాప్యామాత్మవిదో జ్ఞానయోగేనైవనిష్ఠామాత్మవిద్భిః సాంఖ్యైరనుష్ఠేయాం ప్రాప్తైరేవేత్యేవమర్థమర్జునస్య ప్రశ్నమాశంక్య స్వయమేవ శాస్త్రార్థస్య వివేకప్రతిపత్త్యర్థం ఏవంహై తమాత్మానం విదిత్వా నివృత్తమిథ్యాజ్ఞానాస్సంతో బ్రాహ్మణామిథ్యాజ్ఞానవద్భిరవశ్యకర్తవ్యేభ్యః పుత్రైషణాదిభ్యోఽప్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం శరీరస్థితిమాత్రప్రయుక్తం చరంతి న తేషామాత్మజ్ఞాన నిష్ఠావ్యతిరేకేణాన్యత్కార్యమస్తీత్యేవం శ్రుత్య

తృప్తశ్చ మానవః, ఆత్మన్యేవ చ సంతుష్టస్తస్య కార్యం న విద్యతే. ౧౭. నైవ తస్య కృతేనార్థో నాకృతేనేహ కశ్చన, న చాస్య సర్వభూతేషు కశ్చిదర్థవ్యపాశ్రయః. ౧౮. తస్మాదసక్తస్సతతం కార్యం కర్మ సమాచర, అసక్తో హ్యాచరన్ కర్మ పరమాప్నోతి పూరుషః. ౧౯. కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయః, లోకసంగ్రహమేవాపిసంపశ్యన్ కర్తుమర్హసి. ౨౦. యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరో

ర్థమిహ గీతాశాస్త్రే ప్రతిపిపాదయిషితమావిష్కుర్వన్నాహ—భగవాన్. యఇతి. యస్తు సాంఖ్యః ఆత్మజ్ఞాననిష్ఠః ఆత్మరతిః, ఆత్మనిరతిరత్నవిషయేషు యస్యసః, ఆత్మరతిరేవ స్యాత్ భవేత్, ఆత్మతృప్తశ్చ ఆత్మనైవ తృప్తో నాన్నరసాదినా స మానవో మనుష్యః సన్న్యాసీ, ఆత్మన్యేవ చ సంతుష్టః, సంతోషో హి బాహ్యార్థలాభే సర్వస్య భవతి తమనపేక్షైవ ఆత్మన్యేవ చ సంతుష్టః సర్వతో వీతతృష్ణ ఇత్యేతత్, య ఈదృశ ఆత్మవిత్, తస్య కార్యం కరణీయం న విద్యతే నాస్తీత్యర్థః. ౧౭. కించ. నేతి. నైవ తస్య ఏవమాత్మరతేః కృతేన కర్మణా అర్థః ప్రయోజనమస్తి తర్హి తస్య అకృతేన ప్రత్యవాయాఖ్యోఽనర్థః నాకృతేన ఇహ లోకే కశ్చన కశ్చిదపి ప్రత్యవాయప్రాప్తిరూప ఆత్మహాని లక్షణో వాస్తి, న చాస్య సర్వభూతేషు బ్రహ్మాదిస్థావరాంతేషు భూతేషు కశ్చిదర్థవ్యపాశ్రయః ప్రయోజననిమిత్తః క్రియాసాధ్యోవ్యపాశ్రయఃవ్యపాశ్రయణం కంచిద్భూతవిశేషమాశ్రిత్య న సాధ్యఃకశ్చిదర్థోఽస్తియేన తదర్థా క్రియానుష్ఠేయా స్యాత్, న త్వమేవం తస్మిన్ సర్వతః సంప్లుతోదకస్థానీయే సమ్యగ్దర్శనే వర్తసే యత ఏవమ్. ౧౮. తస్మాదితి. తస్మాదసక్తః సంగవర్జితః. సతతం సర్వదా, కార్యం కర్తవ్యం, నిత్యం కర్మ సమాచర, అసక్తో హి యస్మాత్ సమాచరన్నీశ్వరార్థం కర్మ కుర్వన్ పరమాప్నోతి పూరుషః, పరం మోక్షమాప్నోతి పూరుషస్సత్వశుద్ధిద్వారేణేత్యర్థః. ౧౯. యస్మాచ్చ. కర్మణేతి. కర్మణైవ హి పూర్వే చ క్షత్రియాః విద్వాంసః సంసిద్ధిం మోక్షం గంతుమాస్థితాః ప్రవృత్తాః. కే, జనకాదయః జనకాశ్వపతిప్రభృతయః, యది తే ప్రాప్తసమ్యగ్దర్శనాః తతో లోకసంగ్రహార్థం ప్రారబ్ధకర్మబలాత్, కర్మణా సహైవాసన్న్యస్యైవ తు సంసిద్ధిమాస్థితా ఇత్యర్థః అథ అప్రాప్తసమ్యగ్దర్శనా జనకాదయః తదాకర్మణా సత్త్వశుద్ధిసాధనభూతేన క్రమేణ సంసిద్ధింఆస్థితాఇతి వ్యాఖ్యేయఃశ్లోకః, అథమన్యసే పూర్వైరప్యజానద్భిరేవకర్తవ్యం కృతంనావశ్యమన్యేన కర్తవ్యం సమ్యగ్దర్శనవతా కృతార్థేనేతి. తథాపి ప్రారబ్ధకర్మాయత్తఃత్వంలోకసంగ్రహమేవాపి లోకస్యఉన్మార్గప్రవృత్తినివారణం లోకసంగ్రహః తమేవాపి ప్రయోజనంసంపశ్యన్ కర్తుమర్హసి. ౨౦. లోకసంగ్రహః కిమర్థం కర్తవ్య ఇత్యుచ్యతే. యద్యదితి. యద్యత్కర్మాచరతి

జనః, స యత్ప్రమాణం కురుతే లోకస్తదనువర్తతే. ౨౧. న మే పార్థాస్తి కర్తవ్యం త్రిషు లోకేషు కించన, నానవాప్తమవాప్తవ్యం వర్త ఏవ చ కర్మణి. ౨౨. యది హ్యహం న వర్తేయం జాతు కర్మణ్యతంద్రితః, మమ వర్త్మానువర్తంతే మనుష్యాః పార్థ సర్వశః. ౨౩. ఉత్సీదేయురిమే లోకా న కుర్యాం కర్మ చేదహమ్, సంకరస్య చ కర్తా స్యాముపహన్యామిమాః ప్రజాః. ౨౪. సక్తాః కర్మణ్యవిద్వాంసో యథా కుర్వంతి భారత, కుర్యాద్విద్వాంస్తథాసక్తశ్చికీర్షుర్లోకసంగ్రహమ్. ౨౫. న బుద్ధిభేదం జనయేదజ్ఞానాం కర్మసంగినామ్, జోషయేత్సర్వకర్మాణి విద్వాన్ యుక్తస్సమాచ

కరోతి శ్రేష్ఠః ప్రధానః, తత్తదేవ కర్మా చరతి ఇతరోఽన్యో జనః, తదనుగతః, కించ, స శ్రేష్ఠో యత్ప్రమాణం లౌకికం వైదికం వా కురుతే, లోకస్తదనువర్తతే తదేవ ప్రమాణీకరోతీత్యర్థః. ౨౧. యద్యప్యత్ర లోకసంగ్రహకర్తవ్యతాయాం తే విప్రతిపత్తిః మాం కిన్న పశ్యసి. నేతి. న మే మమ పార్థాస్తి న విద్యతే కర్తవ్యం త్రిష్వపి లోకేషు కించన కించిదపి, కస్మాత్ నానవాప్తం అప్రాప్తం అవాప్తవ్యం ప్రాపణీయం, తథాపి వర్త ఏవ చ కర్మణి అహమ్. ౨౨. యదీతి. యది హి పునరహం న వర్తేయం, జాతు కదాచిత్, కర్మణ్యతంద్రితః అనలసస్సన్, మమ శ్రేష్ఠస్య సతః వర్త్మ మార్గం అనువర్తంతే మనుష్యాః హే పార్థ, సర్వశః సర్వప్రకారైః. ౨౩. తథా చ కో దోష ఇత్యత్రాహ—ఉత్సీదేయురితి, ఉత్సీదేయుర్వినశ్యేయుః. ఇమే సర్వే లోకాః, లోకస్థితినిమిత్తస్య కర్మణోఽభావాత్, న కుర్యాం కర్మ చేదహం, కించ, సంకరస్య చ కర్తా స్యాం, తేన కారణేనోపహన్యామిమాః ప్రజాః, ప్రజానామనుగ్రహాయ ప్రవృత్తోఽహముపహతిం కుర్యామితి మమేశ్వరస్యాననురూపమాపద్యేత. ౨౪. యది పునరహమేవ త్వమపి కృతార్థబుద్ధిః ఆత్మవిదన్యో వా తస్యాప్యాత్మనః కర్తవ్యాభావేఽపి ఇతరానుగ్రహ ఏవ కర్తవ్య ఇత్యాహ. సక్తాఇతిసక్తాః కర్మణి అస్య కర్మణః ఫలం మమ భవిష్యతీతి, కే, అవిద్వాంసః, యథా కుర్వంతి భారత, కుర్యాద్విద్వానాత్మవిత్తథా అసక్తస్సన్ తద్వదేవ కిమర్థం కరోతీతి తచ్ఛృణు, చికీర్షుః కర్తుమిచ్ఛుః లోకసంగ్రహమ్. ౨౫. ఏవం లోకసంగ్రహచికీర్షోర్మమాత్మవిదః కర్తవ్యమస్తి అన్యస్య వా లోకసంగ్రహం ముక్త్వా, తస్యాత్మవిదః ఇదముపదిశ్యతే. నేతి. బుద్ధేర్భేదో బుద్ధిభేదః కర్తవ్యం మయా కర్మభోక్తవ్యం చాస్య కర్మణః ఫలమితి నిశ్చితరూపా యా బుద్ధేర్భేదనం చాలనం బుద్ధిభేదః తం న జనయేత్ నోత్పాదయేత్, అజ్ఞానామవివేకినాం, కర్మసంగినాం కర్మణ్యాసంగవతాం, కిం చ కుర్యాత్, జోషయేత్ కారయేత్ సర్వకర్మాణి విద్వాన్ స్వయం తదేవావిదుషాం కర్మ యుక్తోఽభియుక్తస్సమాచరన్. ౨౬. అవిద్వాన్కథం

రన్. ౨౬. ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః, అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితి మన్యతే. ౨౭. తత్త్వవిత్తు మహాబాహో గుణకర్మవిభాగయోః, గుణా గుణేషు వర్తంత ఇతి మత్వా న సజ్జతే. ౨౮. ప్రకృతేర్గుణసంమూఢాస్సజ్జంతే గుణకర్మసు, తానకృత్స్నవిదో మందాన్ కృత్స్నవిన్న విచాలయేత్. ౨౯. మయి సర్వాణి కర్మాణి సన్న్యస్యాధ్యాత్మచేతసా, నిరాశీర్నిర్మమో భూత్వా యుధ్యస్వ విగతజ్వరః. ౩౦. యే మే మతమిదం నిత్యమనుతిష్ఠంతి మానవాః,

---

కర్మసు సజ్జత ఇత్యాహ—ప్రకృతేరితి. ప్రకృతేః ప్రకృతిః ప్రధానం సత్త్వరజస్తమసాం గుణానాం సామ్యావస్థా తస్యాః ప్రకృతేః, ప్రకృతితో జాతాః సత్త్వరజస్తమాంసి కార్యకరణాకారపరిణతాస్తైర్గుణైర్వికారైః కార్యకరణరూపైః క్రియమాణాని కర్మాణి లౌకికాని శాస్త్రీయాణి చ, సర్వశః సర్వప్రకారైః, అహంకారవిమూఢాత్మా కార్యకరణసంఘాతే ఆత్మప్రత్యయోఽహంకారస్తేన వివిధం నానావిధం మూఢః ఆత్మా అంతఃకరణం యస్య సోఽయం కార్యకరణ ధర్మా కార్యకరణాభిమానీ అవిద్యయా కర్మాణ్యాత్మని మన్యమానః తత్కర్మణామహంకర్తేతి మన్యతే. ౨౭. యః పునర్విద్వాన్. తత్త్వవిదితి. తత్త్వవిత్తు మహాబాహో, కస్య తత్త్వవిత్, గుణకర్మవిభాగయోః, గుణవిభాగస్య కర్మవిభాగస్య చ తత్త్వవిదిత్యర్థః, గుణాః కరణాత్మకాః, గుణేషు విషయాత్మకేషు వర్తంతే, నాత్మేతి మత్వా, న సజ్జతే స త్కిం న కరోతి. ౨౮. యే పునః ప్రకృతేరితి. ప్రకృతేర్గుణైస్సమ్మూఢా స్సమ్యఙ్మూఢాస్సంతః సజ్జంతే, గుణానాం కర్మసు గుణకర్మసు, వయం కుర్మః ఫలాయేతి, తాన్కర్మసంగినః అకృత్స్నవిదః కర్మఫలమాత్రదర్శినః, మందాన్మందప్రజ్ఞాన్, కృత్స్నవిత్ ఆత్మవిత్, స్వయం న విచాలయేత్, బుద్ధిభేదకరణమేవ చలనం, తన్న కుర్యాదిత్యర్థః. ౨౯. కథం పునః కర్మణ్యధికృతేనాజ్ఞేన ముముక్షుణా కర్మ కర్తవ్యమిత్యుచ్యతే. మయీతి. మయి, దేవే పరమేశ్వరే సర్వజ్ఞే సర్వాత్మని వాసుదేవే, సర్వాణి కర్మాణి సన్న్యస్య నిక్షిప్య అధ్యాత్మచేతసా వివేకబుద్ధ్యా అహం సర్వేశ్వరాయ, భృత్యవత్కరోమీత్యనయా బుద్ధ్యా కించ, నిరాశీః త్యక్తాశీః, నిర్మమః మమభావశ్చ నిర్గతో యస్య తవ, సః త్వం, నిర్మమో భూత్వా, యుధ్యస్వ, విగతజ్వరః వీతసంతాపః విగతశోకస్సన్నిత్యర్థః. ౩౦. యదేవం మమ మతం కర్మ కర్తవ్యమితి సప్రమాణముక్తం తత్తథా. య ఇతి. యే మే మదీయ మిదం మతం నిత్యమనుతిష్ఠంతి అనువర్తంతే, మానవాః మనుష్యాః, శ్రద్ధావంతః శ్రద్దధానాః అనసూయంతః, అసూయాం చ మయి పరమగురౌ అకుర్వాణః, ముచ్యంతే, తేఽపి ఏవం

శ్రద్ధావంతోఽనసూయంతో ముచ్యంతే తేఽపి కర్మభిః. ౩౧. యే త్వేతదభ్యసూయంతో నానుతిష్ఠంతి మే మతమ్, సర్వజ్ఞానవిమూఢాంస్తాన్ విద్ధి నష్టానచేతసః. ౩౨. సదృశం చేష్టతే స్వస్యాః ప్రకృతేర్జ్ఞానవానపి, ప్రకృతిం యాంతి భూతాని నిగ్రహః కిం కరిష్యతి. ౩౩. ఇంద్రియస్యేంద్రియస్యార్థే రాగద్వేషౌ వ్యవస్థితౌ, తయోర్న వశమాగచ్ఛేత్తౌ హ్యస్య పరిపంథినౌ. ౩౪. శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్, స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః పరధర్మో భయావహః ౩౫.

భూతాః, కర్మభిః ధర్మాధర్మాఖ్యైః. ౩౧. యేత్వితి. యే తు తద్విపరీతాః ఏతన్మే మమ మతం అభ్యసూయంతః నానుతిష్ఠంతి నానువర్తంతే, సర్వేషు జ్ఞానేషు వివిధం మూఢాః తే సర్వజ్ఞానవిమూఢాః తాన్ విద్ధి విజానీహి, నష్టాన్ నాశంగతాన్, అచేతసః అవివేకినః. ౩౨. కస్మాత్ పునః కారణాత్ త్వదీయం మతం నానుతిష్ఠంతః పరమతమనుతిష్ఠంతి స్వధర్మం చ నానువర్తంతే త్వత్ప్రతికూలాః కథం న బిభ్యతి త్వచ్ఛాసనాతిక్రమదోషాత్. సదృశమితి. సదృశమనురూపం చేష్టతే కస్యాః, స్వస్యాః స్వకీయాయాః ప్రకృతేః ప్రకృతిర్నామ పూర్వకృత ధర్మాధర్మాదిసంస్కారో వర్తమానజన్మాదావభివ్యక్తః సా ప్రకృతిః తస్యాస్సదృశమేవ సర్వో జంతుః జ్ఞానవానపి, కిముత మూర్ఖః తస్మాత్ప్రకృతిం యాంతి భూతాని నిగ్రహః కిం కరిష్యతి మమ వాన్యస్య వా దుర్నిగ్రహా ప్రకృతిరితి వాక్యశేషః. ౩౩. యది సర్వే ఆత్మనః ప్రకృతేస్సదృశమేవ చేష్టంతే న చ ప్రకృతిశూన్యః కశ్చిదస్తి తతః పురుషకారస్య విషయానుపపత్తేః శాస్త్రానర్థక్యప్రాప్తౌ ఇదముచ్యతే. ఇంద్రియస్యేతి. ఇంద్రియస్యేంద్రియస్య, వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః. సర్వేంద్రియాణామర్థే శబ్దాది విషయే, ఇష్టే రాగః అనిష్టే ద్వేష ఇత్యేవం ప్రతీంద్రియార్థం రాగద్వేషావవశ్యం భావినౌ, తత్రాయం పురుషకారస్య శాస్త్రార్థస్య విషయ ఉచ్యతే, శాస్త్రార్థే ప్రవృత్తః పూర్వమేవ రాగద్వేషయోర్వశం నాగచ్ఛేత్, యా హి పురుషస్య ప్రకృతిస్సా రాగద్వేషపురస్సరైవ స్వకార్యే ప్రవర్తయతి యదా, తదా స్వధర్మపరిత్యాగః పరధర్మానుష్ఠానం చ భవతి, యదా పునః రాగద్వేషౌ తత్ప్రతిపక్షేణ నియమయతి తదా శాస్త్రదృష్టిరేవ పురుషో భవతి న ప్రకృతివశః, తస్మాత్తయో రాగద్వేషయోర్వశం నాగచ్ఛేత్, యతస్తౌ హ్యస్య పురుషస్య పరిపంథినౌ శ్రేయోమార్గస్య విఘ్నకర్తారౌ తస్కరావివ పథః. ౩౪. తత్ర రాగద్వేషప్రయుక్తః మన్యతే శాస్త్రార్థమప్యన్యథా పరధర్మోఽపి ధర్మత్వాదనుష్ఠేయ ఏవేతి, తదసత్. శ్రేయానితి. శ్రేయాన్ ప్రశస్యతరః, స్వోధర్మః స్వధర్మ విగుణోఽపి విగతగుణోఽపి అనుష్ఠీయమానః, పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్ సాద్గుణ్యేన సంపాదితాదపి, స్వధర్మే

అర్జున ఉవాచ—అథ కేన ప్రయుక్తోఽయం పాపం చరతి పూరుషః, అనిచ్ఛన్నపి వార్ష్ణేయ బలాదివ నియోజితః. ౩౬. శ్రీభగవానువాచ—కామ ఏష క్రోధ ఏష రజోగుణసముద్భవః, మహాశనో మహాపాప్మా విద్ధ్యేనమిహ వైరిణమ్. ౩౭. ధూమేనావ్రియతే వహ్నిర్యథాదర్శో మలేన చ, యథోల్బేనావృతో గర్భస్తథా తేనేదమావృతమ్. ౩౮. ఆవృతం జ్ఞానమేతేన జ్ఞానినో నిత్యవైరిణా, కామరూపేణ

స్థితస్య నిధనం మరణమపి శ్రేయః. పరధర్మే స్థితస్య జీవితాత్, కస్మాత్, పరధర్మో భయావహః నరకాదిలక్షణం భయమావహతీతి. ౩౫. యద్యప్యనర్థమూలం ధ్యాయతో విషయాన్ రాగద్వేషౌ హ్యస్య పరిపంథినావితి చోక్తం విక్షిప్తమనవధారితం చ యదుక్తం తత్సంక్షిప్తం నిశ్చితం చేతమేవేతి జ్ఞాతుమిచ్ఛన్ అర్జున ఉవాచ జ్ఞాతే హి తస్మిన్ తదుచ్ఛేదాయ యత్నం కుర్యామితి. అథేతి. అథ కేన హేతుభూతేన ప్రయుక్తస్సన్ రాజ్ఞేవ భృత్యః అయం పాపం కర్మ చరతి ఆచరతి పూరుషః పురుషః స్వయమనిచ్ఛన్నపి, హే వార్ష్ణేయ, బలాదివ నియోజితః, రాజ్ఞేవేత్యుక్తో దృష్టాంతః. ౩౬. శృణు తం వైరిణం సర్వానర్థకరం యం త్వం పృచ్ఛసీతి. శ్రీభగవానువాచ. శ్లో. ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసశ్శ్రియః, జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరణా, ఇతి ఐశ్వర్యాదిషట్కం యస్మిన్వాసుదేవే నిత్యమప్రతిబంధేన సామస్త్యేన చ వర్తతే. శ్లో. ఉత్పత్తిం ప్రళయం చైవ భూతానామాగతిం గతిం, వేత్తి విద్యానువిద్యాం చ స వాచ్యో భగవానితి, ఉత్పత్త్యాదివిషయవిజ్ఞానం చ యస్య స వాసుదేవో వాచ్యో భగవానితి. కామ ఇతి. కామ ఏష ఏవ సర్వలోకశత్రుః, యన్నిమిత్తా సర్వానర్థప్రాప్తిః ప్రాణినాం స ఏష కామః ప్రతిహతః కేనచిత్ క్రోధత్వేనైవ పరిణమతే, అతః క్రోధోఽప్యేష ఏవ రజోగుణసముద్భవః, రజశ్చ తద్గుణశ్చ రజోగుణః స సముద్భవో యస్య స కామో రజోగుణసముద్భవః, రజోగుణస్య వా సముద్భవో రజోగుణసముద్భవః, కామో హ్యుద్భూతో రజః ప్రతిపురుషం ప్రవర్తయతి తృష్ణయా హ్యహంకారిత ఇతి దుఃఖినాం రజః కార్యే సేవాదౌ ప్రవృత్తానాం ప్రలాపః శ్రూయతే, మహాశనః మహదశనం యస్యేతి మహాశనః, అత ఏవ మహాపాప్మా కామేన హి ప్రేరితః పాపం కరోతి, అతో విద్ధ్యేనం కామం ఇహ సంసారే వైరిణమ్. ౩౭. కథం వైరీతి దృష్టాంతైః ప్రత్యాయయతి. ధూమేనేతి. ధూమేన సహజేనావ్రియతే వహ్నిః ప్రకాశాత్మకః అప్రకాశాత్మకేన, యథా చాదర్శో మలేన, యథోల్బేన చ జరాయుణా గర్భవేష్టనేన ఆవృతః ఆచ్ఛాదితో గర్భస్తథా తేనేదమావృతమ్. ౩౮. కిం పునస్తదిదం శబ్దవాచ్యం యత్కామేనావృతమిత్యు

కౌంతేయ దుష్పూరేణానలేన చ. ౩౯. ఇంద్రియాణి మనో బుద్ధిరస్యాధిష్ఠానము
చ్యతే, ఏతైర్విమోహయత్యేష జ్ఞానమావృత్య దేహినమ్. ౪౦. తస్మాత్త్వమింద్రి
యాణ్యాదౌ నియమ్య భరతర్షభ, పాప్మానం ప్రజహి హ్యేనం జ్ఞానవిజ్ఞాననాశ
నమ్. ౪౧. ఇంద్రియాణి పరాణ్యాహురింద్రియేభ్యః పరం మనః, మనసస్తు పరా
బుద్ధిర్యో బుద్ధేః పరతస్తు సః. ౪౨. ఏవం బుద్ధేః పరం బుద్ధ్వా సంస్తభ్యాత్మాన
మాత్మనా, జహి శత్రుం మహాబాహో కామరూపం దురాసదమ్. ౪౩.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాపర్వణి - సప్తవింశోఽధ్యాయః.

చ్యతే. ఆవృతమితి. ఆవృతం జ్ఞానమేతేన ఆవృతమేతేన జ్ఞానం, జ్ఞానినో నిత్యవై
రిణా, జ్ఞానీ హి పూర్వమేవ జానాతి అనేనాహమనర్థే ప్రయుక్త ఇతి, అతో
దుఃఖీ చ భవతి నిత్యమేవ తేనాసౌ జ్ఞానినో నిత్యవైరీ న తు మూర్ఖస్య, స హి
కామం తృష్ణా కాలే మిత్రమివ పశ్యన్ తత్కార్యే దుఃఖే ప్రాప్తే జానాతి
తృష్ణయాహ్యహం దుఃఖిత్వమాపాదిత ఇతి, న పూర్వమేవ, అతో జ్ఞానిన ఏవ
నిత్యవైరీ, కిం రూపేణ, కామరూపేణ కామ ఇచ్ఛైవ రూపమస్యేతి కామరూపః
తేన. దుష్పూరేణ దుఃఖేన పూరణమస్యేతి దుష్పూరః తేనానలేన నాస్యాలంపర్యా
ప్తిర్విద్యత ఇత్యనలః తేన చ. ౩౯. కి మధిష్ఠాయ చ పునః కామో జ్ఞానస్యావరణ
త్వేన వైరీ సర్వస్య లోకస్యేత్యపేక్షాయామాహ జ్ఞాతే హి శత్రోరధిష్ఠానే సుఖేన
శత్రునిబర్హణం కర్తుం శక్యత ఇతి. ఇంద్రియాణీతి. ఇంద్రియాణి మనోబుద్ధిశ్చ
అస్య కామస్యాధిష్ఠానం ఆశ్రయః ఉచ్యతే, ఏతైరింద్రియాదిభిరాశ్రయైర్విమోహ
యతి వివిధం మోహయతి, ఏష కామః, జ్ఞానమావృత్య ఆచ్ఛాద్య, దేహినం
శరీరిణమ్. ౪౦. యత ఏవమ్. తస్మాదితి. తస్మాత్త్వమింద్రియాణ్యాదౌ పూర్వమేవ
నియమ్య భరతర్షభ, పాప్మానం కామం ప్రజహి హి పరిత్యజ, ఏనం ప్రకృతం
వైరిణం, జ్ఞానవిజ్ఞాననాశనం, జ్ఞానం శాస్త్రతః ఆచార్యతశ్చ ఆత్మాదీనామవబోధః,
విజ్ఞానం విశేషతస్తదర్థానుభవః, తయోర్జ్ఞానవిజ్ఞానయోః శ్రేయః ప్రాప్తిహేత్వో
ర్నాశనం నాశకరస్తం నాశనం ఆత్మనః పరిత్యజేత్యర్థః ౪౧. ఇంద్రియాణ్యాదౌ
నియమ్య కామం శత్రుం జహీత్యుక్తం తత్ర కిమాశ్రయః కామం జహ్యాదిత్యు
చ్యతే. ఇంద్రియాణీతి. ఇంద్రియాణి శ్రోత్రాదీని పంచ, దేహం స్థూలం బాహ్యం
పరిచ్ఛిన్నం చాపేక్ష్య సౌక్ష్మ్యాంతస్థత్వవ్యాపిత్వాద్యపేక్షయా పరాణి ప్రకృష్టా
న్యాహుః పండితాః, తథేంద్రియేభ్యః పరం మనః సంకల్పాత్మకం, తథా మనసస్తు
పరా బుద్ధిర్నిశ్చయాత్మికా, తథా యస్సర్వదృశ్యేభ్యో బుధ్యంతే భ్యోహాంతరా
యం దేహినం ఇంద్రియాదిభిరాశ్రయైర్యుక్తః కామో జ్ఞానావరణద్వారేణ

శ్రీభగవానువాచ—ఇమం వివస్వతే యోగం ప్రోక్తవానహమవ్యయమ్, వివస్వాన్ మనవే ప్రాహ మనురిక్ష్వాకవేఽబ్రవీత్. ౧. ఏవం పరంపరాప్రాప్తమిమం రాజర్షయో విదుః, స కాలేనేహ మహతా యోగో నష్టః పరంతప. ౨. స ఏవాయం మయా తేఽద్య యోగః ప్రోక్తః పురాతనః, భక్తోఽసి మే సఖా చేతి రహస్యం

మోహయతీత్యుక్తం, బుద్ధేః పరతస్తు పరమాత్మా. ౪౨. ఏవమితి. ఏవం బుద్ధేః పరం ఆత్మానం బుధ్వా జ్ఞాత్వా, సంస్తభ్య సమ్యక్ స్తంభనం కృత్వా ఆత్మానం స్వేనైవాత్మనా సమ్యక్సమాధాయేత్యర్థః, జహ్యేనం శత్రుం, హే మహాబాహో, కామరూపం, దురాసదం దుఃఖేసదః ఆసదనం ప్రాప్తిర్యస్య తం దురాసదం దుర్విజ్ఞేయానేకవిశేషమితి. ౪౩.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్యగోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య
శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ - భగవద్గీతాభాష్యే సప్తవింశోఽధ్యాయః.

యోఽయం యోగోఽధ్యాయద్వయేనోక్తో జ్ఞాననిష్ఠాలక్షణస్సన్న్యాసః, కర్మయోగోపాయో యస్మిన్ వేదార్థః పరిసమాప్తః, ప్రవృత్తిలక్షణో నివృత్తిలక్షణశ్చ గీతాసు చ సర్వాసు అయమేవ యోగో వివక్షితో భగవతా అతః పరిసమాప్తం వేదార్థం మన్వానః తం వంశకథనేన స్తౌతి—, శ్రీభగవానువాచ—ఇమమితి. ఇమమధ్యాయద్వయేనోక్తం యోగం, వివస్వతే ఆదిత్యాయ, సర్గాదౌ ప్రోక్తవానహమవ్యయం, జగత్పరిపాలయితౄణాం క్షత్త్రియాణాం బలాధానాయ, తేన హి యోగబలేన యుక్తాస్సమర్థా భవంతి బ్రహ్మక్షత్త్రే పరిరక్షితుం, బ్రహ్మక్షత్త్రే పరిపాలితే జగత్పరిపాలయితుం అలం అవ్యయం అవ్యయఫలత్వాత్, న హ్యస్య యోగస్య సమ్యగ్దర్శననిష్ఠాలక్షణస్య మోక్షాఖ్యం ఫలం వ్యేతి, స చ వివస్వాన్ మనవే ప్రాహ, మనురిక్ష్వాకవే స్వపుత్త్రాయ ఆదిరాజాయాబ్రవీత్. ౧. ఏవమితి ఏవం క్షత్త్రియపరంపరాప్రాప్తమిమం, రాజర్షయః. రాజానశ్చ తే ఋషయశ్చేతి తే రాజర్షయో విదుః ఇమం యోగం, స యోగః ఇహ లోకే కాలేన మహతా దీర్ఘేణ, నష్టః విచ్ఛిన్నసంప్రదాయస్సంవృత్తః. హే పరంతప, ఆత్మనో విపక్షభూతాః పరా ఇత్యుచ్యంతే తాన్ శౌర్య తేజోభిః గభస్తిభిః భానురివ తాపయతీతి పరంతపః. శత్రుతాపన ఇత్యర్థః. దుర్బలానజితేంద్రియాన్ప్రాప్య నష్టం యోగముపలభ్య, లోకం చ పురుషార్థసంబంధినం. ౨. స ఇతి. స ఏవాయం మయా తే తుభ్యం అద్య యోగః ప్రోక్తః, పురాతనః సనాతనః. భక్తోఽసి మే సఖా చాసీతి, రహస్యం, హి యస్మాత్ ఏతదుత్తమం, యోగజ్ఞానమిత్యర్థః. ౩.

హ్యేతదుత్తమమ్. 3. అర్జున ఉవాచ—అవరం భవతో జన్మ పరం జన్మ వివస్వతః, కథమేతద్విజానీయాం త్వమాదౌ ప్రోక్తవానితి ౪. శ్రీభగవానువాచ—బహూని మే వ్యతీతాని జన్మాని తవ చార్జున, తాన్యహం వేద సర్వాణి న త్వం వేత్థ పరంతప. ౫. అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోఽపి సన్, ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సంభవామ్యాత్మమాయయా. ౬. యదా యదా హి ధర్మస్య గ్లానిర్భవతి భారత, అభ్యుత్థానమధర్మస్య తదాత్మానం సృజామ్యహమ్. ౭. పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామ్, ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే

భగవతా విప్రతిషిద్ధమిదముక్తమితి మాభూత్కస్యచిద్బుద్ధిరితి తత్పరిహారార్థం చోద్యమివ కుర్వన్నర్జున ఉవాచ.—అవరమితి. అవరం అర్వాక్, వసుదేవస్య గృహే భవతో జన్మ, పరం పూర్వం, సర్గాదౌ జన్మ ఉత్పత్తిః. వివస్వతః ఆదిత్యస్య, తత్కథమేతద్విజానీయాం, అవిరుద్ధార్థతయా, యస్త్వమాదౌ ప్రోక్తవానిమం యోగం స ఏవేదానీం మహ్యం ప్రోక్తవానసీతి. ౪. యా వాసుదేవే అనీశ్వరాసర్వజ్ఞాశంకా మూర్ఖాణాం తాం పరిహరన్ భగవానువాచ, యదర్థో హ్యర్జునస్య ప్రశ్నః. బహూనీతి. బహూని మే వ్యతీతాని అతిక్రాంతాని జన్మాని తవ చ, హే అర్జున. తాన్యహం వేద జానామి సర్వాణి, న త్వం వేత్థ త్వం న జానీషే ధర్మాధర్మాదిప్రతిబద్ధజ్ఞానశక్తిత్వాత్, అహం పునర్నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావత్వాదనావరణజ్ఞానశక్తిరితి వేదాహం, హే పరంతప. ౫. కథం తర్హి తవ నిత్యేశ్వరస్య ధర్మాధర్మాభావే, జన్మేత్యుచ్యతే. అజ ఇతి. అజోఽపి జన్మరహితోఽపి సన్, తథా అవ్యయాత్మా అక్షీణజ్ఞానశక్తిస్వభావోఽపి సన్, తథా భూతానాం బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతానాం ఈశ్వరోఽపి ఈశనశీలోఽపి సన్, ప్రకృతిం మమ వైష్ణవీం మాయాం త్రిగుణాత్మికాం, యస్యావశే సర్వమిదం జగద్వర్తతే యయా మోహితం జగత్సత్ స్వమాత్మానం వాసుదేవం న జానాతీతి తాం ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ వశీకృత్య, సంభవామి దేహవానివ, జాత ఇవ, ఆత్మమాయయా ఆత్మనో మాయయా, న పరమార్థతో లోకవత్. ౬. తచ్చ జన్మ కదా కిమర్థం చేత్యుచ్యతే. యదేతి. యదాయదా హి ధర్మస్య గ్లానిర్హానిః వర్ణాశ్రమాదిలక్షణస్య ప్రాణినామభ్యుదయనిశ్శ్రేయససాధనస్య, భవతి భారత, అభ్యుత్థానముద్భవః అధర్మస్య, తదా తదా ఆత్మానం సృజామ్యహం మాయయా. ౭. కిమర్థం. పరిత్రాణాయేతి. పరిత్రాణాయ పరిరక్షణాయ, సాధూనాం సన్మార్గస్థానాం, వినాశాయ చ దుష్కృతాం పాపకారిణాం, కిం చ, ధర్మసంస్థాపనార్థాయ ధర్మస్య సమ్యక్ స్థాపనం ధర్మసంస్థాపనం తదర్థం, సంభవామి యుగేయుగే ప్రతియుగం తత్. ౮. జన్మేతి.

యుగే.౮. జన్మ కర్మ చ మే దివ్యమేవం యో వేత్తి తత్త్వతః, త్యక్త్వా దేహం పునర్జన్మ నైతి మామేతి సోఽర్జున. ౯. వీతరాగభయక్రోధా మన్మయా మాముపాశ్రితాః, బహవో జ్ఞానతపసా పూతా మద్భావమాగతాః.౧౦.యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాంస్తథైవ భజామ్యహమ్, మమ వర్త్మానువర్తంతే మనుష్యాః పార్థ సర్వశః. ౧౧. కాంక్షంతః కర్మణాం సిద్ధిం యజంత ఇహ దేవతాః, క్షిప్రం హి మాను

జన్మ మాయారూపం, కర్మ చ సాధూనాం పరిత్రాణాది, మే మమ, దివ్యం అప్రాకృతమైశ్వర్యం, ఏవం యథోక్తం, యో వేత్తి, తత్త్వతః తత్త్వేన యథావత్, త్యక్త్వా దేహమిమం, పునర్జన్మ పునరుత్పత్తిం, నైతి న ప్రాప్నోతి, మామేతి ప్రాప్నోతి, స ముచ్యతే, అర్జున. ౯. నైష మోక్షమార్గః ఇదానీం ప్రవృత్తః కిం తర్హి పూర్వమపి. వీతేతి. వీతరాగభయక్రోధాః రాగశ్చ భయం చ క్రోధశ్చ వీతాః యేభ్యస్తే, మన్మయాః బ్రహ్మవిదః ఈశ్వరాభేదదర్శినః, మామేవ చ పరమేశ్వరముపాశ్రితాః, కేవలజ్ఞాననిష్ఠా ఇత్యర్థః. బహవః అనేకే, జ్ఞానతపసా జ్ఞానమేవ పరమాత్మవిషయం తపః తేన జ్ఞానతపసా, పూతాః పరాం శుద్ధిం గతాస్సంతః. మద్భావమీశ్వరభావం మోక్షమాగతాస్సమనుప్రాప్తాః. ఇతరతపోనిరపేక్షాః జ్ఞాననిష్ఠా ఇత్యస్య లింగం జ్ఞానతపసేతి విశేషణం. ౧౦. తవ తర్హి రాగిద్వేషౌ స్తః యతః కేభ్యశ్చిదేవ ఆత్మభావం ప్రయచ్ఛసి న సర్వేభ్య ఇత్యుచ్యతే. య ఇతి. యే యథా యేన ప్రకారేణ, యేన ప్రయోజనేన, యత్ఫలార్థితయా, మాం ప్రపద్యంతే, తాంస్తథైవ తత్ఫలదానేన, భజామి అనుగృహ్ణామీత్యేతత్, అహం తేషాం మోక్షం ప్రత్యనర్థిత్వాత్, న హ్యేకస్య ముముక్షుత్వం ఫలార్థిత్వం చ యుగపత్సంభవతి, అతో యే యత్ఫలార్థినః తాన్ తత్ఫలదానేన, యే యథోక్తకారిణస్త్వఫలార్థినో ముముక్షవశ్చ తాన్ జ్ఞానప్రదానేన, యే జ్ఞానినః సన్న్యాసినో ముముక్షవశ్చ తాన్మోక్షప్రదానేన, తథా ఆర్తానామార్తిహరణేన, ఇత్యేవం యథాప్రపద్యంతే యే, తాంస్తథైవ భజామీత్యర్థః. శ్రు. "తం యథా యథోపాసతే తం తమేవ ఫలం లభత" ఇతి శ్రుతేః, న పునః రాగద్వేషనిమిత్తం మోహనిమిత్తం వా కంచిద్భజామి, సర్వథాపి సర్వావస్థస్య మమేశ్వరస్య వర్త్మ మార్గమనువర్తంతే, మనుష్యాః యత్ఫలార్థితయా యస్మిన్ కర్మణి అధికృతాః యే ప్రవర్తంతే తే మనుష్యాః ఉచ్యంతే పార్థ, సర్వశః సర్వప్రకారైః. ౧౧. యది తవేశ్వరస్య రాగద్వేషాభావాత్ సర్వప్రాణిష్వనుజిఘృక్షాయాం తుల్యాయాం సర్వఫలప్రదానసమర్థే చ త్వయి సతి, వాసుదేవస్సర్వమితి వాస్తవజ్ఞానేనైవ ముముక్షవస్సంతః కస్మాత్త్వామేవ సర్వే న ప్రపద్యంత ఇతి శృణు తత్ర కారణం. కాంక్షంతఇతి.

కే లోకే సిద్ధిర్భవతి కర్మజా. ౧౨. చాతుర్వర్ణ్యం మయా సృష్టం గుణకర్మవిభాగశః, తస్య కర్తారమపి మాం విద్ధ్యకర్తారమవ్యయమ్. ౧౩. న మాం కర్మాణి లింపంతి న మే కర్మఫలే స్పృహా, ఇతి మాం యోఽభిజానాతి కర్మభిర్న స బధ్యతే.

కాంక్షంతః ప్రార్థయంతః. కర్మణాం సిద్ధిం ఫలనిష్పత్తిం, యజంతే, ఇహ అస్మిన్ లోకే, దేవతాః ఇంద్రాగ్న్యాద్యాః శ్రు. "అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద యథా పశురేవగ్ం స దేవానా"మితి శ్రుతేః. తేషాం భిన్నదేవతాయాజినాం ఫలకాంక్షిణాం క్షిప్రం శీఘ్రం. హి యస్మాత్ మానుషే లోకే మనుష్యలోకే హి శాస్త్రాధికారాత్ క్షిప్రం మానుషే లోక ఇతి విశేషణాత్ అన్యేష్వపి కర్మఫలసిద్ధిం దర్శయతి భగవాన్, మానుషేలోకే, వర్ణాశ్రమాదికర్మాధికార ఇతి విశేషః, తేషాం వర్ణాశ్రమాద్యధికారిణాం కర్మిణాం ఫలసిద్ధిః, క్షిప్రం భవతి, కర్మజా కర్మణో జాతా. ౧౨. మానుష ఏవ లోకే వర్ణాశ్రమాదికర్మాధికారో నాన్యేషు లోకేష్వితి నియమః కిం నిమిత్త ఇతి, అథవా, వర్ణాశ్రమాదిప్రవిభాగోపేతా మనుష్యాః మమ వర్త్మానువర్తంతే సర్వశ ఇత్యుక్తం, కస్మాత్పునః కారణాత్, నియమేన తవైవ వర్త్మానువర్తంతే, నాన్యస్యేత్యుచ్యతే. చాతుర్వర్ణ్యమితి. చత్వార ఏవ వర్ణాశ్చాతుర్వర్ణ్యం, మయేశ్వరేణ సృష్టముత్పాదితం, గుణకర్మవిభాగశః గుణవిభాగశః, కర్మవిభాగశశ్చ, గుణాస్సత్త్వరజస్తమాంసి, తత్ర సాత్త్వికస్య, సత్త్వప్రధానస్య బ్రాహ్మణస్య, శమోదమస్తప ఇత్యాదీని కర్మాణి, సత్త్వోపసర్జనస్య రజః ప్రధానస్య క్షత్రియస్య శౌర్యతేజః ప్రభృతీని కర్మాణి, తమ ఉపసర్జనస్య రజః ప్రధానస్య వైశ్యస్య కృష్యాదీని కర్మాణి, రజ ఉపసర్జనస్య తమః ప్రధానస్య శూద్రస్య శుశ్రూషైక మేవ కర్మేతి, ఏవం గుణకర్మవిభాగశశ్చాతుర్వర్ణ్యం మయా సృష్టమిత్యర్థః. తచ్చేదం చాతుర్వర్ణ్యం నాన్యేషు లోకేషు, అతో మానుషే లోక ఇతి విశేషణం, హంత, తర్హి, చాతుర్వర్ణ్యస్య సర్గాదేః కర్మణః, కర్తృత్వాత్, తత్ఫలేన యుజ్యసే, అతో న త్వం, నిత్యముక్తో, నిత్యశ్చేశ్వర ఇత్యుచ్యతే, యద్యపి మాయాసంవ్యవహారేణ తస్య కర్మణః కర్తారమపి సంతం, మాం, పరమార్థతో విద్ధ్యకర్తారం, అత ఏవ చావ్యయం అసంసారిణం చ మాం విద్ధి. ౧౩. యేషాం తు కర్మణాం కర్తారం మాం మన్యసే, పరమార్థతః తేషామకర్తైవాహం యతః నేతి. న మాం తాని కర్మాణి లింపంతి, దేహాద్యారంభకత్వేన అహంకారాభావాత్, న చైతేషాం కర్మణాం ఫలే, మే మమ స్పృహా తృష్ణా, యేషాం తు సంసారిణాం అహం కర్తేత్యభిమానః కర్మసు స్పృహా చ, తత్ఫలేషు, తాన్ కర్మాణి లింపంతీతి చ యుక్తం, తదభావాన్న మాం తాని కర్మాణి లింపంతీత్యేవం యోఽ

౧౫. ఏవం జ్ఞాత్వా కృతం కర్మ పూర్వైరపి ముముక్షుభిః, కురు కర్మైవ తస్మాత్త్వం పూర్వైః పూర్వతరం కృతమ్. ౧౬. కిం కర్మ కిమకర్మేతి కవయోఽప్యత్ర మోహితాః, తత్తే కర్మ ప్రవక్ష్యామి యద్ జ్ఞాత్వా మోక్ష్యసేఽశుభాత్. ౧౭. కర్మణో హ్యపి బోద్ధవ్యం బోద్ధవ్యం చ వికర్మణః, అకర్మణశ్చ బోద్ధవ్యం గహనా కర్మణో గతిః. ౧౮. కర్మణ్యకర్మ యః పశ్యేదకర్మణి చ కర్మ యః, స బుద్ధిమాన్మనుష్యేషు స

న్యోఽపి మామాత్మత్వేనాభిజానాతి, నాహం కర్తా న మే కర్మఫలే స్పృహేతి, స కర్మభిర్న బధ్యతే, తస్యాపి న దేహాద్యారంభకాణి కర్మాణి భవంతీత్యర్థః, నాహం కర్తా న మే కర్మఫలే స్పృహేతి. ౧౫. ఏవమితి ఏవం జ్ఞాత్వా కృతం కర్మ పూర్వైరప్యతిక్రాంతైః ముముక్షుభిః, కురు కర్మైవ తస్మాత్త్వం, న తూష్ణీమాసనం, నాపి సన్న్యాసః కర్తవ్యః, తస్మాత్త్వం పూర్వైరప్యనుష్ఠితత్వాత్, యద్యజ్ఞః ఆత్మశుద్ధ్యర్థం, తత్త్వవిచ్చేల్లోకసంగ్రహార్థం, పూర్వైర్జనకాదిభిః, పూర్వతరం కృతం నాధునా కృతం నిర్వర్తితమ్. ౧౬. నన్వత్ర కర్మ చేత్కర్తవ్యం త్వద్వచనాదేవ కరోమ్యహం, కిం విశేషితేన పూర్వైః పూర్వతరం కృతమిత్యుచ్యతే, యస్మాన్మహద్వైషమ్యం కర్మణి కథమ్. కిమితి. కిం కర్మ కిం వా అకర్మేతి. కవయో మేధావినోఽపి అత్ర అస్మిన్కర్మాకర్మవిషయే మోహితాః. మోహంగతాఃతత్ అతస్తే, అహం కర్మాకర్మ చ ప్రవక్ష్యామి, యత్ జ్ఞాత్వా కర్మాది, మోక్ష్యసే అశుభాత్సంసారాత్. ౧౭. న చైతత్త్వయా మంతవ్యం, కర్మనామ దేహాదిచేష్టా లోకప్రసిద్ధం, అకర్మ చ తదక్రియా తూష్ణీమాసనం, కిం తత్ర బోద్ధవ్యమితి కస్మాత్ ఉచ్యతే. కర్మణ ఇతి. కర్మణః శాస్త్రవిహితస్య, హి యస్మాదప్యస్తి బోద్ధవ్యం, బోద్ధవ్యం చాస్త్యేవ వికర్మణః ప్రతిషిద్ధస్య, తథా అకర్మణశ్చ, తూష్ణీంభావస్య బోద్ధవ్యమస్తీతి, త్రిష్వపి అస్తీత్యధ్యాహారః కర్తవ్యః. యస్మాద్గహనా విషమా దుర్విజ్ఞేయా, కర్మణ ఇత్యుపలక్షణార్థం, కర్మాదీనాం కర్మాకర్మవికర్మణాం గతిర్యాథాత్మ్యం, తత్త్వమిత్యర్థః. ౧౮. కిం పునస్తత్త్వం కర్మాదేః యద్బోద్ధవ్యం వక్ష్యామీతి, ప్రతిజ్ఞాతం తదుచ్యతే. కర్మణీతి. కర్మణి క్రియత ఇతి కర్మ వ్యాపారమాత్రం తస్మిన్కర్మణి, అకర్మ కర్మాభావం, యః పశ్యేత్, అకర్మణి చ కర్మాభావే కర్తృతంత్రత్వాత్ ప్రవృత్తినివృత్త్యోః వస్తుప్రాప్త్యైవ హి సర్వక్రియాకారకాదివ్యవహారో విద్యాభూమావేవ కర్మ యః పశ్యేత్ పశ్యతి, స బుద్ధిమాన్ మనుష్యేషు, స యుక్తో యోగీ చ, కృత్స్నకర్మకృత్, సమస్తకర్మకృచ్చ స ఇతి స్తూయతే కర్మాకర్మణోరితరేతరదర్శీ నను కిమిదం విరుద్ధముచ్యతే, కర్మణ్యకర్మ యః పశ్యేదకర్మణి చ కర్మ య ఇతి, న హి అకర్మ కర్మస్యాత్ కర్మవా తథా

అకర్మ, తత్ర కథం విరుద్ధం పశ్యేద్ద్రష్టా న అకర్త్రైవ పరమార్థతః సత్కర్మవదవభా
సతే మూఢదృష్టేర్లోకస్య, తథా కర్త్రైవ అకర్మవత్, తత్ర యథాభూతదర్శనార్థ
మాహ భగవాన్, కర్మణ్యకర్మ యః పశ్యేదిత్యాది. అతో న విరుద్ధం, బుద్ధిమత్త్వా
ద్యుపపత్తేశ్చ బోద్ధవ్యమితి చ యథాభూతముచ్యతే, న చ విపరీతజ్ఞానాదశుభా
న్మోక్షణం స్యాత్, యద్ జ్ఞాత్వా మోక్ష్యసేఽశుభాదితి చోక్తం తస్మాత్కర్మా
కర్మణీ విపర్యయేణ గృహీతే ప్రాణిభిః తద్విపర్యయగ్రహణనివృత్త్యర్థం భగవ
తో వచనం, కర్మణ్యకర్మ యః పశ్యేదిత్యాది, చాత్ర కర్మాధికరణం అకర్మాస్తి,
కుండే బదరాణీవ, నాప్యకర్మాధికరణం కర్మ, అభావత్వాదకర్మణః. అతో విపరీత
గృహీతే ఏవ కర్మాకర్మణీ, లౌకికైర్యథా మృగతృష్ణికాయాముదకం, శుక్తికా
యాం రజతం, నను కర్మ కర్త్రైవ సర్వేషాం న క్వచిద్వ్యభిచరతి తన్న నౌస్థస్య నా
వి గచ్ఛంత్యాం తటస్థేష్వగతిషు నగేషు ప్రతికూలగతి దర్శనాద్దూరే, చక్షుషా
సన్నికృష్టేషు గచ్ఛత్సు చైత్రమైత్రాదిజనసంఘేషు గత్యభావదర్శనాత్, ఏవమి
హాప్యకర్మణి కర్మదర్శనం కర్మణి చ అకర్మ విపరీతదర్శనం యేన తన్నిరాకరణార్థం
ఉచ్యతే. కర్మణ్యకర్మ యః పశ్యేదిత్యాది, తదేతదుక్తప్రతివచనమప్యసకృత్ అత్యంత
విపరీతదర్శనభావితతయా మోముహ్యమానో లోకః శ్రుతమప్యసకృత్తత్త్వం
విస్మృత్య విస్మృత్య మిథ్యాప్రసంగమవతార్యావతార్య చోదయతీతి పునరుత్తర
మాహ భగవాన్ దుర్విజ్ఞేయత్వం చాలక్ష్య వస్తునః, అవ్యక్తోఽయమచింత్యో
ఽయం న జాయతే మ్రియత ఇత్యాదినా ఆత్మని కర్మాభావః శ్రుతిస్మృతిన్యాయప్ర
సిద్ధః ఉక్తః వక్ష్యమాణశ్చ, తస్మిన్నాత్మని కర్మాభావే అకర్మణి కర్మవిపరీతదర్శనమ
త్యంతరూఢం యతః కిం కర్మ కిమకర్మేత్యత్ర కవయోఽపి మోహితాః దేహాశ్రయం
కర్మ ఆత్మన్యధ్యారోప్య అహం కర్తా మమైతత్కర్మ మయాస్య ఫలం భోక్తవ్య
మితి చ తథాహం తూష్ణీం భవామి యేనాహం నిరాయాసః అకర్మా సుఖీ స్యా
మితి కార్యకరణాశ్రయం వ్యాపారోపరమం తత్కృతం చ సుఖిత్వమాత్మన్యధ్యా
రోప్య న కరోమి కించిత్తూష్ణీం సుఖమాస ఇత్యభిమన్యతే లోకః తత్రైవం లోకస్య
విపరీతదర్శనాపనయనాయాహ భగవాన్ కర్మణ్యకర్మ యః పశ్యేదిత్యాది, అత్ర చ
కర్మ కర్త్రైవ సత్కార్యకరణాశ్రయం కర్మరహితే ఆత్మని అవిక్రియే సర్వైరధ్యస్తం
యతః పండితోఽప్యహం కరోమీతి మన్యతే, తత ఆత్మసమవేతతయా సర్వలోక
ప్రసిద్ధే కర్మణి నదీకూలస్థేష్వివ వృక్షేషు గతిప్రాతిలోమ్యేన అకర్మ కర్మాభావం
యథాభూతగత్యభావమివ వృక్షేషు యః పశ్యేత్, అకర్మణి చ కార్యకరణవ్యా
పారోపరమే కర్మవదాత్మన్యధ్యారోపితే తూష్ణీమకర్మా సుఖమాస ఇత్యహంకా

రాభిసంధిహేతుత్వాత్తస్మిన్నకర్మణి చ కర్మ యః పశ్యేత్, య ఏవం కర్మాకర్మవిభాగజ్ఞః స బుద్ధిమాన్ పండితః మనుష్యేషు స యుక్తో యోగీ కృత్స్నకర్మకృచ్చ సః అశుభాన్మోక్షితః కృతకృత్యో భవతీత్యర్థః. అయం శ్లోకః అన్యథా వ్యాఖ్యాతః కైశ్చిత్. కథం నిత్యానాం కిల కర్మణాం ఈశ్వరార్థత్వే నానుష్ఠీయమానానాం ఫలాభావాత్ అకర్మాణి తాన్యుచ్యంతే గౌణ్యా వృత్త్యా తేషాం చాకరణం అకర్మ తచ్చ ప్రత్యవాయఫలత్వాత్ కర్మోచ్యతే గౌణ్యైవ వృత్త్యా, తత్ర నిత్యే కర్మణి అకర్మ యః పశ్యేత్ ఫలాభావాత్, యథా ధేనురపి గౌరగౌరిత్యుచ్యతే క్షీరాఖ్యం ఫలం న ప్రయచ్ఛతీతి; తద్వత్ తథా నిత్యాకరణే త్వకర్మణి కర్మ యః పశ్యేత్ నరకాదిప్రత్యవాయఫలం ప్రయచ్ఛతీతి, నైతద్యుక్తం వ్యాఖ్యానమేవం జ్ఞానాదశుభాన్మోక్షానుపపత్తేః యద్ జ్ఞాత్వా మోక్ష్యసేఽశుభాదితి భగవతోక్తం బాధ్యేత. కథం ? నిత్యానామనుష్ఠానాదశుభాత్స్యాన్నామ మోక్షణం న తు తేషాం ఫలాభావజ్ఞానాత్, న హి నిత్యానాం ఫలాభావజ్ఞానమశుభముక్తిఫలత్వేన చోదితం నిత్యకర్మజ్ఞానం వా న చ భగవతైవేహోక్తం ఏతేన అకర్మణి కర్మదర్శనం ప్రత్యుక్తం న హ్యకర్మణి కర్మేతి దర్శనం కర్తవ్యతయేహ చోద్యతే, నిత్యస్య తు కర్తవ్యతామాత్రం న చ అకరణాన్నిత్యస్య ప్రత్యవాయో భవతీతి విజ్ఞానాత్ కించిత్ఫలం స్యాత్, నాపి నిత్యాకరణం జ్ఞేయత్వేన చోదితం నాపి కర్మాకర్మేతి మిథ్యాదర్శనాదశుభాన్మోక్షణం బుద్ధిమత్త్వయుక్తతా కృత్స్నకర్మకృత్త్వరూపం చ ఫలముపపద్యతే, స్తుతిర్వా మిథ్యాజ్ఞానమేవ హి సాక్షాదశుభస్వరూపం కుతోఽన్యస్మాదశుభాన్మోక్షణం న హి తమస్తమసో నివర్తకం భవతి, నను కర్మణి యదకర్మదర్శనం అకర్మణి వా కర్మదర్శనం చేన్న తన్మిథ్యాజ్ఞానం కిం తర్హి గౌణం ఫలాభావభావనిమిత్తం న కర్మాకర్మవిజ్ఞానాదపి గౌణాత్ఫలస్యాశ్రవణాన్నాపి శ్రుతహాన్యశ్రుతకల్పనయా కశ్చిద్విశేష ఉపలభ్యతే, స్వశబ్దేనాపి శక్యం వక్తుం నిత్యానాం కర్మణాం ఫలం నాస్తి అకరణాచ్చ తేషాం నరకపాతః స్యాదితి తత్ర వ్యాజేన పరవ్యామోహరూపేణ కర్మణ్యకర్మ యః పశ్యేదిత్యాదినా కిం తత్రైవం వ్యాచక్షాణేన భగవతో వాక్యం లోకవ్యామోహార్థమితి వ్యక్తం కల్పితం స్యాత్, నచైతచ్ఛద్మరూపేణ వాక్యేన రక్షణీయం వస్తు నాపి శబ్దాంతరేణ పునఃపునరుచ్యమానం సుబోధం స్యాదిత్యేవం వక్తుం యుక్తం, "కర్మణ్యేవాధికారస్త" ఇత్యత్ర సస్ఫుటతర ఉక్తోఽర్థః న పునర్వక్తవ్యో భవతి సర్వత్ర చ ప్రశస్తం బోద్ధవ్యం కర్తవ్యమేవ చ, న చ నిష్ప్రయోజనం బోద్ధవ్యమిత్యుచ్యతే, న చ మిథ్యాజ్ఞానం బోద్ధవ్యమితి తత్ప్రత్యుపస్థాపితం వా వస్త్వాభాసం, నాపి నిత్యానామకరణాదభావాత్ప్రత్యవాయ

యుక్తః కృత్స్నకర్మకృత్. ౧౮. యస్య సర్వే సమారంభాః కామసంకల్పవర్జితాః, జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్మాణం తమాహుః పండితం బుధాః. ౧౯. త్యక్త్వా కర్మఫలాసంగం నిత్యతృప్తో నిరాశ్రయః, కర్మణ్యభిప్రవృత్తోఽపి నైవ కించిత్కరోతి సః. ౨౦. నిరాశీ

భావోత్పత్తిర్నాసతో విద్యతే భావ ఇతి కథమసతస్సజ్జాయేతేతి చ అసతస్సజ్జన్మ ప్రతిషేధాదసతః సదుత్పత్తిం బ్రువతా అసదేవ సద్భవేత్ సచ్చాసద్భవేత్ ఇత్యుక్తం స్యాత్, తచ్చాయుక్తం, సర్వప్రమాణవిరోధాత్, న చ నిష్ఫలం విదధ్యాత్ కర్మశాస్త్రం దుఃఖరూపత్వాత్. దుఃఖస్య చ బుద్ధిపూర్వకతయా కార్యత్వానుపపత్తేస్తదకరణే చ నరకపాతాభ్యుపగమాత్ అనర్థాయైవోభయథాపి కరణే చాకరణేఽపి చ శాస్త్రం నిష్ఫలం కల్పితం స్యాత్ స్వాభ్యుపగమవిరోధశ్చ నిత్యం నిష్ఫలం కర్మేత్యభ్యుపగమ్య మోక్షఫలాయేతి బ్రువతస్తస్మాద్యథా శ్రుత ఏవార్థః కర్మణ్యకర్మ యః పశ్యేదిత్యాదేస్తథా చ వ్యాఖ్యాతోఽస్మాభిః శ్లోకః. ౧౮. తదేతత్ కర్మాదావకర్మాదిదర్శనం స్తూయతే. యస్యేతి. యస్య యథోక్తదర్శిన స్సర్వే యావంతః సమారంభాః సర్వాణి కర్మాణి సమారభ్యంత ఇతి సమారంభాః, కామసంకల్పవర్జితాః కామైః తత్కారణైస్సంకల్పైశ్చ వర్జితాః, ముధైవ చేష్టామాత్రా అనుష్ఠీయంతే ప్రవృత్తేన చేల్లోకసంగ్రహార్థం నివృత్తేన చేజ్జీవనమాత్రార్థం, తం జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్మాణం కర్మాదావకర్మాదిదర్శనం జ్ఞానం తదేవాగ్నిః తేన జ్ఞానాగ్నినా దగ్ధాని శుభాశుభలక్షణాని కర్మాణి యస్య తమాహుః పరమార్థతః పండితం, బుధాః బ్రహ్మవిదః, ౧౯. యస్తు కర్మాదావకర్మాదిదర్శీ స అకర్మాదిదర్శనాదేవ నిష్కర్మా సన్న్యాసీ జీవనమాత్రచేష్టః కర్మణి న ప్రవర్తతే, యద్యపి ప్రాగ్వివేకతః ప్రవృత్తః,యస్తు ప్రారబ్ధకర్మాసన్నుత్తరకాలం ఉత్పన్నాత్మసమ్యగ్దర్శనస్స్యాత్, సర్వకర్మణి ప్రయోజనమపశ్యన్ ససాధనం కర్మ పరిత్యజత్యేవ స కుతశ్చిన్నిమిత్తాత్ కర్మపరిత్యాగాసంభవే సతి కర్మణి తత్ఫలే చ సంగరహితతయా స్వప్రయోజనాభావాల్లోకసంగ్రహార్థం పూర్వవత్కర్మణ్యభిప్రవృత్తోఽపి నైవ కించిత్కరోతి జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్మత్వాత్తదీయం కర్మాకర్మైవ సంపద్యత ఇత్యేతమర్థం దర్శయిష్యన్నాహ.—త్యక్త్వేతి. త్యక్త్వా కర్మస్వభిమానం ఫలాసంగం చ, యథోక్తేన జ్ఞానేన, నిత్యతృప్తో నిరాకాంక్షో విషయేష్విత్యర్థః, నిరాశ్రయః ఆశ్రయరహితః, ఆశ్రయో నామ యదాశ్రిత్య పురుషార్థం సిసాధయిషతి దృష్టాదృష్టేష్టఫలసాధనాశ్రయరహిత ఇత్యర్థః, తేనైవం భూతేన ప్రయోజనాభావాత్, ససాధనం కర్మ త్యక్తవ్యమేవేతి ప్రాప్తే తతో నిర్గమనాసంభవాత్ లోకసంగ్రహచికీర్షయా శిష్టవిగర్హణాపరిజిహీర్షయా వా పూర్వవత్ కర్మణ్యభిప్రవృత్తోఽపి నిష్క్రియాత్మదర్శనసంపన్న

ర్యతచిత్తాత్మా త్యక్తసర్వపరిగ్రహః, శారీరం కేవలం కర్మ కుర్వన్నాప్నోతి కిల్బి

త్వాత్ నైవ కించిత్కరోతి సః. ౨౦ యః పునః పూర్వోక్తవిపరీతః ప్రాగేవ కర్మా
రంభాత్, బ్రహ్మణి సర్వాంతరే ప్రత్యగాత్మని నిష్క్రియే సంజాతాత్మదర్శనస్స
దృష్టాదృష్టేష్టవిషయవివర్జితతయా దృష్టాదృష్టార్థే కర్మణి ప్రయోజనమపశ్యన్
ససాధనం కర్మ సన్న్యస్య శరీరయాత్రామాత్రచేష్టో యతిర్జ్ఞాననిష్ఠో ముచ్యత
ఇత్యేతమర్థం దర్శయితుమాహ.—నిరాశీరితి. నిరాశీః నిర్గతా ఆశిషో యస్మాత్ స
నిరాశీః, యతచిత్తాత్మా, చిత్తమంతఃకరణం, ఆత్మా బాహ్యః కార్యకరణసంఘాతః,
తావుభావపి యతౌ సంయతౌ యేన స యతచిత్తాత్మా, త్యక్తసర్వపరిగ్రహః
త్యక్తః సర్వపరిగ్రహో యేన సః, శారీరం శరీరస్థితిమాత్రప్రయోజనం, కేవలం
తత్రాప్యభిమానవర్జితం, కర్మ, కుర్వన్, నాప్నోతి, న ప్రాప్నోతి, కిల్బిషం పాప
మనిష్టరూపం, ధర్మం చ ముముక్షోరనిష్టరూపత్వాత్ ధర్మోఽపి కిల్బిషమేవ,
తస్మాత్తాభ్యాం ముక్తో భవతి సంసారాన్ముక్తో భవతీత్యర్థః. శారీరం కేవలం కర్మే
త్యత్ర కిం శరీరనిర్వర్త్యం శారీరం కర్మాభిప్రేతం, ఆహోస్విత్ శరీరస్థితిమాత్ర
ప్రయోజనం శారీరం కర్మేతి, కిం చాతః యది శరీరనిర్వర్త్యం శారీరం కర్మ యది
వా శరీరస్థితిమాత్రప్రయోజనం శారీరం కర్మేత్యుచ్యతే, యదా శరీరనిర్వర్త్యం
శారీరం కర్మాభిప్రేతం స్యాత్ తదా దృష్టాదృష్టప్రయోజనం కర్మ ప్రతిషిద్ధమపి
శరీరేణ కుర్వన్నాప్నోతి కిల్బిషమితి బ్రువతో విరుద్ధాభిధానం ప్రసజ్యేత, శాస్త్రీ
యం చ కర్మ దృష్టాదృష్టప్రయోజనం శరీరేణ కుర్వన్నాప్నోతి కిల్బిషమిత్యత్రాపి
చ బ్రువతో ప్రాప్తప్రతిషేధప్రసంగః, శారీరం కర్మ కుర్వన్నితి విశేషణాత్ కేవల
శబ్దప్రయోగాచ్చ వాఙ్మనోనిర్వర్త్యం కర్మ విధిప్రతిషేధవిషయం ధర్మాధర్మశబ్ద
వాచ్యం కుర్వన్నాప్నోతి కిల్బిషమిత్యుక్తం స్యాత్తత్రాపి వాఙ్మనోభ్యాం విహితా
నుష్ఠానపక్షే కిల్బిషప్రాప్తివచనం విరుద్ధమాపద్యేత, ప్రతిషిద్ధసేవాపక్షేఽపి భూతా
ర్థానువాదమాత్రమనర్థకం స్యాత్, యదా తు శరీరస్థితిమాత్రప్రయోజనం శా
రీరం కర్మాభిప్రేతం భవేత్తదా దృష్టాదృష్టప్రయోజనం కర్మ విధిప్రతిషేధగమ్యం
శరీరవాఙ్మనోనిర్వర్త్యమన్యదకుర్వం స్తైరేవ శరీరాదిభిః శరీరస్థితిమాత్రప్రయో
జనం కేవలశబ్దప్రయోగాదహం కరోమీత్యభిమానవర్జితం శరీరాదిచేష్టామా
త్రం లోకదృష్ట్యా కుర్వన్నాప్నోతి కిల్బిషమిత్యేవం భూతస్య పాపశబ్దవాచ్యకిల్బి
షప్రాప్త్యసంభవాత్ కిల్బిషం సంసారం న ప్రాప్నోతి, జ్ఞానాగ్నిదగ్ధసర్వకర్మత్వాత్
అప్రతిబంధేన ముచ్యత ఏవేతి పూర్వోక్తసమ్యగ్దర్శనఫలానువాద ఏవైషః,

షమ్. ౨౧. యదృచ్ఛాలాభసంతుష్టో ద్వంద్వాతీతో విమత్సరః, సమస్సిద్ధావసిద్ధౌ చ కృత్వాపి న నిబధ్యతే. ౨౨. గతసంగస్య ముక్తస్య జ్ఞానావస్థితచేతసః, యజ్ఞాయాచరతః కర్మ సమగ్రం ప్రవిలీయతే. ౨౩. బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మహవిర్బ్రహ్మాగ్నౌ

ఏవం శారీరం కేవలం కర్మేత్యస్యార్థస్య పరిగ్రహే నిరవద్యం భవతి. ౨౧. త్యక్తసర్వపరిగ్రహస్య యతేః అన్నాదేశ్శరీరస్థితిహేతోః పరిగ్రహస్యాభావాత్ యాచనాదినా శరీరస్థితికర్తవ్యతాయాం ప్రాప్తాయామ్. శ్లో. "అయాచితమసంక్లిప్తముపపన్నం యదృచ్ఛ" యేత్యాదినా వచనేనానుజ్ఞాతం యతేశ్శరీరస్థితిహేతోరన్నాదేః ప్రాప్తిద్వారం ఆవిష్కుర్వన్నాహ.—యదృచ్ఛేతి. యదృచ్ఛాలాభసంతుష్టః అప్రార్థితోపనతో లాభో యదృచ్ఛాలాభః తేన సంతుష్టస్సంజాతాలంప్రత్యయః, ద్వంద్వాతీతః ద్వంద్వైశ్శీతోష్ణాదిభిరభిహన్యమానో౽ప్యవిషణ్ణచిత్తః ద్వంద్వాతీత ఉచ్యతే, విమత్సరః విగతమత్సరః, నిర్వైరబుద్ధిః, సమస్తుల్యో యదృచ్ఛాలాభస్య సిద్ధావసిద్ధౌ చ, య ఏవం భూతో యతిరన్నాదేః శరీరస్థితిహేతోర్లాభాలాభయోస్సమః హర్షవిషాదవర్జితః కర్మాదావకర్మాదిదర్శీ యథాభూతాత్మదర్శననిష్ఠస్సన్ శరీరస్థితిమాత్రప్రయోజనే భిక్షాటనాదౌ కర్మణి శరీరాదినిర్వర్త్యే నైవ కించిత్కరోమ్యహం గుణా గుణేషు వర్తంత ఇత్యేవం సదా పరిసంచక్షాణః ఆత్మనః కర్తృత్వాభావం పశ్యన్ నైవ కించిద్భిక్షాటనాదికం కర్మ కరోతి లోకవ్యవహారసామాన్యదర్శనేన తు లౌకికైరేవ ఆరోపితకర్తృత్వాత్ భిక్షాటనాదౌ కర్మణి కర్తా భవతి స్వానుభవేన తు శాస్త్రప్రమాణజనితేనాకర్తైవ, స ఏవం పరాధ్యారోపితకర్తృత్వః శరీరస్థితిమాత్రప్రయోజనం భిక్షాటనాదికం కర్మ కృత్వాపి న నిబధ్యతే, బంధహేతోః కర్మణః సహేతుకస్య జ్ఞానాగ్నినా దగ్ధత్వాదిత్యుక్తానువాద ఏవైషః. ౨౨. "త్యక్త్వా కర్మఫలాసంగ"మిత్యనేన శ్లోకేన యః ప్రారబ్ధకర్మా సన్ యదా నిష్క్రియబ్రహ్మాత్మదర్శనసంపన్నస్స్యాత్తదా తస్యాత్మనః కర్తృకర్మప్రయోజనాభావదర్శినః కర్మపరిత్యాగే ప్రాప్తే కుతశ్చిన్నిమిత్తాత్తదసంభవే సతి పూర్వవత్ తస్మిన్కర్మణి అభిప్రవృత్తస్యాపి "నైవ కించిత్కరోతి సః" ఇతి కర్మాభావః ప్రదర్శితః. యస్యైవం కర్మాభావో దర్శితస్తస్యైవమ్. గతసంగస్యేతి. గతసంగస్య సర్వతో నివృత్తసంగస్య యతేర్ముక్తస్య నివృత్తధర్మాధర్మాదిబంధనస్య, జ్ఞానావస్థితచేతసః జ్ఞాన ఏవావస్థితం చేతో యస్య సో౽యం జ్ఞానావస్థితచేతాః తస్య, యజ్ఞాయ యజ్ఞనిర్వృత్త్యర్థమాచరతో నిర్వర్తయతః కర్మ సమగ్రం సహాగ్రేణ ఫలేన వర్తత ఇతి సమగ్రం కర్మ తత్సమగ్రం ప్రవిలీయతే వినశ్యతీత్యర్థః. ౨౩. కస్మాత్పునః కారణాత్ క్రియమాణం కర్మ స్వకార్యారంభమకుర్వ

బ్రహ్మణాహుతమ్, బ్రహ్మైవ తేన గన్తవ్యం బ్రహ్మకర్మసమాధినా. ౨౪. దైవమేవా
త్సమగ్రం ప్రవిలీయత ఇత్యుచ్యతే యతః. బ్రహ్మార్పణమితి. బ్రహ్మార్పణం యేన కర
ణేన బ్రహ్మవిద్ధవిరగ్నావర్పయతి తద్బ్రహ్మైవేతి పశ్యతి, తస్యాత్మవ్యతిరేకేణాభా
వం పశ్యతి, యథా శుక్తికాయాం రజతాభావం పశ్యతి తథోచ్యతే బ్రహ్మైవా
ర్పణమితి, యథా యద్రజతం తచ్ఛుక్తికైవేతి, బ్రహ్మార్పణమిత్యసమస్తే పదే యద
ర్పణబుద్ధ్యా గృహ్యతే లోకే తదస్య బ్రహ్మవిదో బ్రహ్మైవేత్యర్థః, బ్రహ్మహవిః
తథా యద్ధవిర్బుద్ధ్యా గృహ్యమాణం తద్బ్రహ్మైవాస్య తథా బ్రహ్మాగ్నావితి సమ
స్తం పదం అగ్నిరపి బ్రహ్మైవ యత్ర హూయతే బ్రహ్మణా కర్త్రా బ్రహ్మైవ కర్తే
త్యర్థః, యత్తేన హుతం హవనక్రియా తద్బ్రహ్మైవ, యత్తేన గన్తవ్యం ఫలం
తదపి బ్రహ్మైవ, బ్రహ్మకర్మసమాధినా బ్రహ్మైవ కర్మ బ్రహ్మకర్మ బ్రహ్మకర్మణి సమా
ధిర్యస్య సః బ్రహ్మకర్మసమాధిః తేన బ్రహ్మకర్మసమాధినా బ్రహ్మైవ గన్తవ్య మే
వం లోకసంగ్రహచికీర్షుణాపి క్రియమాణం కర్మ పరమార్థతో అకర్మబ్రహ్మబుద్ధ్యుప
మృదితత్వాన్నివృత్తకర్మణోఽపి సర్వకర్మసన్న్యాసినస్సమ్యగ్దర్శనస్తుత్యర్థం యజ్ఞ
త్వసంపాదనం జ్ఞానస్య సుతరాముపపద్యతే, యదర్పణాది అధియజ్ఞే ప్రసిద్ధం
తదస్యాధ్యాత్మం బ్రహ్మైవ పరమార్థదర్శిన ఇతి, అన్యథా సర్వస్య బ్రహ్మత్వే
సతి అర్పణాదీనామేవ విశేషతో బ్రహ్మత్వాభిధానమనర్థకం స్యాత్, తస్మాద్బ్ర
హ్మైవేదం సర్వమితి జ్ఞానతః కర్మాభావః కారకబుద్ధ్యభావశ్చ నహి కారకబుద్ధి
రహితం యజ్ఞాఖ్యం కర్మ దృష్టం సర్వమేవాగ్నిహోత్రాదికం కర్మశబ్దసమర్పిత
దేవతావిశేషసంప్రదానాదికారకబుద్ధిమత్కర్త్రభిమానఫలాభిసంధిమచ్చ దృష్టం
నోపమృదితక్రియాకారకఫలభేదబుద్ధికర్తృత్వాభిమానఫలాభిసంధిరహితం వా,
ఇదం తు బ్రహ్మబుద్ధ్యుపమృదితార్పణాదికారకక్రియాఫలభేదబుద్ధికర్మ, అతో
కర్మైవ, తథా చ దర్శితం, కర్మణ్యకర్మ యః పశ్యేత్కర్మణ్యభిప్రవృత్తోఽపి
నైవ కించిత్కరోతి సః, గుణాగుణేషు వర్తంతే, నైవ కించిత్కరోమీతి
యుక్తో మన్యేత తత్త్వవిత్, ఇత్యాదిభిస్తథా చ దర్శయంస్తత్రతత్ర క్రియా
కారకఫలభేదబుద్ధ్యుపమర్దనం కరోతి దృష్టా చ కామ్యాగ్నిహోత్రాదౌ కామో
పమర్దే కామ్యాగ్నిహోత్రాదిహానిస్తథా మతిపూర్వకా మతిపూర్వకాదీనాం
కర్మణాం కార్యవిశేషస్యారంభకత్వం దృష్టం, తథేహాపి బ్రహ్మబుద్ధ్యుపమృదితార్ప
ణాదికారకక్రియాఫలభేదబుద్ధేర్బాహ్యచేష్టామాత్రేణ కర్మాపి విదుషః అకర్మ
సంపద్యతే, అత ఉక్తం, సమగ్రం ప్రవిలీయత ఇతి, అత్ర కేచిదాహుః, యద్బ్రహ్మ
తదర్పణాదిబ్రహ్మైవ కిల అర్పణాదినా పంచవిధేన కారకాత్మనా వస్థితం సత్, తదేవ

పరేయజ్ఞం యోగినః పర్యుపాసతే, బ్రహ్మాగ్నావపరే యజ్ఞం యజ్ఞేనైవోపజుహ్వతి.

కర్మ కరోతి తత్ర నార్పణాదిబుద్ధిర్నిర్వర్త్యతే, కిం త్వర్పణాదిషు బ్రహ్మబుద్ధిరాధీయతే యథా ప్రతిమాదౌ విష్ణ్వాదిబుద్ధిర్యథా వా నామాదౌ బ్రహ్మబుద్ధిరేవమితి సత్యమేవ మపి స్యాద్యది జ్ఞానయజ్ఞస్తుత్యర్థం ప్రకరణం న స్యాదత్ర తు సమ్యగ్దర్శనం జ్ఞానయజ్ఞశబ్దితమనేకాన్ యజ్ఞశబ్దితాన్ క్రియావిశేషాన్ ఉపన్యస్య, "శ్రేయాన్ ద్రవ్యమయాద్యజ్ఞాద్ జ్ఞానయజ్ఞ" ఇతి జ్ఞానయజ్ఞం స్తౌతి, అత్ర చ సమర్థమిదం వచనం బ్రహ్మార్పణమిత్యాదిజ్ఞానస్య యజ్ఞత్వసంపాదనే, యే త్వర్పణాదిషు ప్రతిమాయాం విష్ణ్వాదిదృష్టివద్బ్రహ్మదృష్టిః క్షిప్యతే నామాదిష్వివ చేతి బ్రువతే న తేషాం బ్రహ్మవిద్యోక్తేహ వివక్షితా అర్పణాదివిషయత్వాత్ జ్ఞానస్య, న చ దృష్టిసంపాదనజ్ఞానేన మోక్షఫలం ప్రాప్యతే బ్రహ్మైవ తేన గంతవ్యమితి చోచ్యతే, విరుద్ధం చ సమ్యగ్దర్శనమంతరేణ మోక్షఫలం ప్రాప్యత ఇతి ప్రకృతవిరోధశ్చ, సమ్యగ్దర్శనం చ ప్రకృతం, కర్మణ్యకర్మ యః పశ్యేదిత్యత్ర అంతే చ సమ్యగ్దర్శనస్యైవ ఉపసంహారాచ్ఛ్రేయాన్ ద్రవ్యమయాద్యజ్ఞాత్ జ్ఞానయజ్ఞః, జ్ఞానం లబ్ధ్వా పరాం శాంతిమిత్యాదినా సమ్యగ్దర్శనస్తుతి మేవ కుర్వన్నుపక్షీణోఽధ్యాయః, తత్ర అకస్మాదర్పణాదౌ బ్రహ్మదృష్టిప్రకరణే ప్రతిమాయామివ విష్ణుదృష్టిరుచ్యత ఇత్యనుపపన్నం తస్మాద్యథా వ్యాఖ్యాతార్థ ఏవాయం శ్లోకః.౨౪. తత్రాధునా సమ్యగ్దర్శనస్య యజ్ఞత్వం సంపాద్య తత్ స్తుత్యర్థం అన్యేఽపి యజ్ఞా ఉపక్షిప్యంతే దైవమేవాపర ఇత్యాదినా—దైవమేవేతి. దైవమేవ, దేవా ఇజ్యంతే యేన యజ్ఞేనాసౌ దైవో యజ్ఞః తమేవ అపరే యజ్ఞం యోగినః కర్మిణః పర్యుపాసతే కుర్వంతీత్యర్థః, బ్రహ్మాగ్నౌ. శ్రు. "సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ, విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మ, యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ, య ఆత్మా సర్వాంతర" ఇత్యాదివచనోక్తమశన పిపాసాదిసర్వసంసారధర్మవర్జితం, నేతి నేతీతి నిరస్తాశేషవిశేషం బ్రహ్మ బ్రహ్మశబ్దేనోచ్యతే, బ్రహ్మ చ తదగ్నిశ్చ సహోమాధికరణత్వవివక్షయా బ్రహ్మాగ్నిస్తస్మిన్ బ్రహ్మాగ్నౌ అపరే అన్యే బ్రహ్మవిదో యజ్ఞం యజ్ఞశబ్దవాచ్యం ఆత్మానం ఆత్మనామసుయజ్ఞశబ్దస్య పాఠాత్తమాత్మానం యజ్ఞం పరమార్థతః పరమేవ బ్రహ్మసంతంబుద్ధ్యాద్యుపాధిసంయుక్తమధ్యస్తసర్వోపాధిధర్మకమాహుతిరూపం యజ్ఞేనైవాత్మనైవోక్తలక్షణేనోపజుహ్వతి ప్రక్షిపంతి,సోపాధికస్యాత్మనో నిరుపాధికేన పరబ్రహ్మస్వరూపేణైవ యద్దర్శనం స తస్మిన్ హోమస్తం కుర్వంతి, బ్రహ్మాత్మైకత్వదర్శననిష్ఠాస్సన్యాసినః.ఇత్యర్థః.౨౫ సోయం సమ్యగ్దర్శనలక్షణో యజ్ఞో దైవయజ్ఞాదిషు యజ్ఞేషూపక్షిప్యతే, బ్రహ్మార్పణమిత్యాదినా ప్రస్తుతః శ్రేయాన్ ద్రవ్యమయాద్యజ్ఞాద్జ్ఞానయజ్ఞ

౨౬. శ్రోత్రాదీనీంద్రియాణ్యన్యే సంయమాగ్నిషు జుహ్వతి, శబ్దాదీన్విషయా
నన్యేపీంద్రియాగ్నిషు జుహ్వతి. ౨౭. సర్వాణీంద్రియకర్మాణి ప్రాణకర్మాణి
చాపరే, ఆత్మసంయమయోగాగ్నౌ జుహ్వతి జ్ఞానదీపితే. ౨౮. ద్రవ్యయజ్ఞాస్తపో
యజ్ఞా యోగయజ్ఞాస్తథాపరే, స్వాధ్యాయజ్ఞానయజ్ఞాశ్చ యతయస్సంశితవ్రతాః।
౨౯. అపానే జుహ్వతి ప్రాణం ప్రాణేపానం తథాపరే, ప్రాణాపానగతీరుద్ధ్వా
ప్రాణాయామపరాయణాః. ౩౦. అపరే నియతాహారాః ప్రాణాన్ ప్రాణేషు

ఇత్యాదినా స్తుత్యర్థః. శ్రోత్రాదీనీతి శ్రోత్రాదీనీంద్రియాణి, అన్యే యోగినః, సంయ
మాగ్నిషు ప్రతీంద్రియసంయమో భిద్యత ఇతి బహువచనం, సంయమా ఏవాగ్న
యః తేషు జుహ్వతి, ఇంద్రియసంయమమేవ కుర్వంతీత్యర్థః. శబ్దాదీన్ విషయానన్యే,
ఇంద్రియాగ్నిషు ఇంద్రియాణ్యేవ అగ్నయః తేష్వింద్రియాగ్నిషు జుహ్వతి, శ్రోత్రా
దిభిరవిరుద్ధవిషయగ్రహణం హోమం మన్యంతే. ౨౭. కిం చ. సర్వాణీతి. సర్వాణీంద్రి
యకర్మాణి ఇంద్రియాణాం కర్మాణి ఇంద్రియకర్మాణి, తథా ప్రాణకర్మాణి ప్రాణో
వాయురాధ్యాత్మికస్తత్కర్మాణ్యాకుంచనప్రసారణాదీని తాని చ అపరే ఆత్మసంయ
మయోగాగ్నౌ ఆత్మని సంయమః ఆత్మసంయమ స్సఏవ యోగోఽగ్నిశ్చ తస్మిన్నా
త్మసంయమయోగాగ్నౌ, జుహ్వతి ప్రక్షిపంతి జ్ఞానదీపితే స్నేహేనేవ ప్రదీపో
వివేకవిజ్ఞానేనోజ్జ్వలభావమాపాదితే, ప్రవిలాపయంతీత్యర్థః. ౨౮. కిం చ, ద్రవ్య
యజ్ఞా ఇతి. ద్రవ్యయజ్ఞాః తీర్థేషు ద్రవ్యవినియోగం యజ్ఞబుద్ధ్యా కుర్వంతి యే
తే ద్రవ్యయజ్ఞాః. తపోయజ్ఞాః యే తపస్వినః తే తపోయజ్ఞాః, యోగయజ్ఞాః
ప్రాణాయామప్రత్యాహారాదిలక్షణో యోగో యజ్ఞో యేషాం తే యోగయజ్ఞాః,
తథాపరే, స్వాధ్యాయజ్ఞానయజ్ఞాశ్చ, స్వాధ్యాయో యథావిధి ఋగాద్యభ్యా
సో యజ్ఞో యేషాం తే స్వాధ్యాయ యజ్ఞాః, జ్ఞానయజ్ఞాః జ్ఞానం శాస్త్రార్థపరి
జ్ఞానం యజ్ఞో యేషాం తే జ్ఞానయజ్ఞాశ్చ, యతయో యతనశీలాః, సంశితవ్రతాః,
సమ్యక్ శితాని తనూకృతాని తీక్ష్ణీకృతాని వ్రతాని యేషాం తే సంశితవ్రతాః.
౨౯. కించ. అపాన ఇతి. అపానే అపానవృత్తౌ, జుహ్వతి ప్రక్షిపంతి, ప్రాణం ప్రా
ణవృత్తిం పూరకాఖ్యం ప్రాణాయామం కుర్వంతీత్యర్థః. ప్రాణేపానం తథాపరే
జుహ్వతి రేచకాఖ్యం ప్రాణాయామం కుర్వంతీత్యర్థః. ప్రాణాపానగతీరుద్ధ్వా,
ముఖనాసికాభ్యాం వాయోర్నిర్గమనం ప్రాణస్య గతిః తద్విపర్యయేణాధోగమనం
అపానస్య గతిః, తే ప్రాణాపానగతీ, రుద్ధ్వా నిరుధ్య ప్రాణాయామపరాయణాః
ప్రాణాయామతత్పరాః, కుంభకాఖ్యం ప్రాణాయామం కుర్వంతీత్యర్థః. ౩౦. కించ,
అపర ఇతి. అపరే, నియతాహారాః నియతః పరిమితః ఆహారో యేషాం తే నియ

జుహ్వతి, సర్వేఽప్యేతే యజ్ఞవిదో యజ్ఞక్షపితకల్మషాః. ౩౦. యజ్ఞశిష్టామృతభుజో యాంతి బ్రహ్మసనాతనమ్, నాయం లోకోఽస్త్యయజ్ఞస్య కుతోఽన్యః కురుసత్తమ. ౩౧. ఏవం బహువిధా యజ్ఞా వితతా బ్రహ్మణోముఖే, కర్మజాన్విద్ధి తాన్ సర్వానేవం జ్ఞాత్వా విమోక్ష్యసే. ౩౨. శ్రేయాన్ ద్రవ్యమయాద్యజ్ఞాద్ జ్ఞానయజ్ఞః పరంతప, సర్వం కర్మాఖిలం పార్థ జ్ఞానే పరిసమాప్యతే. ౩౩. తద్విద్ధిప్రణిపాతేన

తాపహారాస్సంతః, ప్రాణాన్ వాయుభేదాన్, ప్రాణేష్వేవ జుహ్వతి, యస్య యస్య వాయోర్జయః క్రియతే ఇతరాన్ వాయుభేదాన్ తస్మిన్ తస్మిన్ జుహ్వతి తే తత్ర తత్ర ప్రవిష్టా ఇవ భవంతి, సర్వేఽప్యేతే యజ్ఞవిదో యజ్ఞక్షపితకల్మషాః, యజ్ఞైర్యథోక్తైః క్షపితః నాశితః కల్మషో యేషాం తే యజ్ఞక్షపితకల్మషాః. ౩౦. ఏవం యథోక్తాన్ యజ్ఞాన్ నిర్వర్త్య. యజ్ఞేతి. యజ్ఞశిష్టామృతభుజో యజ్ఞానాం శిష్టం యజ్ఞశిష్టం, యజ్ఞశిష్టం చ తదమృతం చ యజ్ఞశిష్టామృతం తత్ భుంజత ఇతి యజ్ఞశిష్టామృతభుజః, యథోక్తాన్ యజ్ఞాన్ కృత్వా తచ్ఛిష్టేన కాలేన యథావిధి చోదితం అన్నమమృతాఖ్యం భుంజతే యే తే యజ్ఞశిష్టామృతభుజః, యాంతి గచ్ఛంతి బ్రహ్మ, సనాతనం చిరంతనం, ముముక్షవశ్చేత్ కాలవ్యతిక్రమాపేక్షయేతి సామర్థ్యాద్గమ్యతే, నాయం లోకస్సర్వప్రాణిసాధారణోఽప్యస్తి యథోక్తానాం యజ్ఞానాం ఏకోఽపి యజ్ఞో యస్య నాస్తి సః అయజ్ఞః తస్యాయజ్ఞస్యకుతోఽన్యోవిశిష్టసాధనసాధ్యః, హే కురుసత్తమ. ౩౧. ఏవమితి. ఏవం యథోక్తాః, బహువిధాః బహుప్రకారాః, యజ్ఞాః వితతాః విస్తీర్ణాః, బ్రహ్మణః వేదస్యముఖే ద్వారే, వేదద్వారేణావగమ్యమానా బ్రహ్మణోముఖే వితతా ఉచ్యంతే, తద్యథా వాచి హి ప్రాణం జుహుమ ఇత్యాదయః, కర్మజాన్ కాయికవాచికమానసకర్మోద్భవాన్ విద్ధి తాన్ సర్వాన్ అనాత్మజ్ఞాన్, నిర్వ్యాపారో హ్యాత్మా, అతఏవం జ్ఞాత్వా విమోక్ష్యసే అశుభాత్, నమద్వ్యాపారా ఏతే నిర్వ్యాపారోఽహ్యహముదాసీన ఇత్యేవం జ్ఞాత్వా అస్మాత్సమ్యగ్దర్శనాత్. విమోక్ష్యసే అశుభాత్సంసారబంధనాదిత్యర్థః. బ్రహ్మార్పణమిత్యాదిశ్లోకేన సమ్యగ్దర్శనస్య యజ్ఞత్వంసంపాదితం, యజ్ఞాశ్చానేకే ఉపదిష్టాః, తైస్సిద్ధపురుషార్థప్రయోజనైః జ్ఞానం స్తూయతే. ౩౨. కించ. శ్రేయానితి. శ్రేయాన్, ద్రవ్యమయాత్ ద్రవ్యసాధనసాధ్యాత్, యజ్ఞాత్, జ్ఞానయజ్ఞః పరంతప ద్రవ్యమయో హి యజ్ఞః ఫలస్యారంభకః, జ్ఞానయజ్ఞో న ఫలస్యారంభకః, అతః శ్రేయాన్, ప్రశస్యతరః, కథం, యతస్సర్వం కర్మసమస్తమఖిలం, పార్థ, జ్ఞానే పరిసమాప్యతే, మోక్షసాధనే అంతర్భవతీత్యర్థః, యథా కృతాయవిజితాయాధరేయాః సంయంత్యేవ మేనం సర్వం తదభిసమేతి యత్కించ

ణిపరిప్రశ్నేన సేవయా, ఉపదేక్ష్యంతి తే జ్ఞానం జ్ఞానినస్తత్త్వదర్శినః. 3౫ యద్ జ్ఞాత్వా న పునర్మోహమేవం యాస్యసి పాండవ, యేన భూతాన్యశేషేణ ద్రక్ష్యస్యాత్మన్యథో మయి. 3౬. అపి చేదసి పాపేభ్యస్సర్వేభ్యః పాపకృత్తమః, సర్వం జ్ఞానప్లవేనైవ వృజినం సంతరిష్యసి. 3౭. యథైధాంసి సమిద్ధోఽగ్నిర్భస్మసాత్కురుతేఽర్జున, జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథా. 3౮. న హి జ్ఞానేన సదృశం పవిత్ర

ప్రజాస్సాధు కుర్వంతి యస్తద్వేదయత్సవేదేతిశ్రుతేః. 33. తదేతద్విశిష్టం జ్ఞానం తర్హి కేన ప్రాప్యత ఇత్యుచ్యతే. తదితి. తద్విద్ధి విజానీహి, యేన విధినా ప్రాప్యత ఇతి ఆచార్యానభిగమ్య ప్రణిపాతేన ప్రకర్షేణ నీచైః పతనం ప్రణిపాతః దీర్ఘనమస్కారః తేన, కథం బంధః కథం మోక్షః కావిద్యా కావిద్యేతి పరిప్రశ్నేన, సేవయా గురుశుశ్రూషయా, ఇత్యేవమాదినా ప్రశ్రయేణావర్జితా ఆచార్యా ఉపదేక్ష్యంతి కథయిష్యంతి తే జ్ఞానం యథోక్తవిశేషణం, జ్ఞానినో జ్ఞానవంతోఽపి కేచిద్యథావత్తత్త్వ దర్శినఃతత్త్వ దర్శనశీలా అపరే న భవంత్యతో విశినష్టి తత్త్వదర్శిన ఇతి. 3౪. యే సమ్యగ్దర్శినః తైరుపదిష్టం జ్ఞానం కార్యక్షమం భవతి నేతరదితి భగవతో మతం, తథాచసతీదమపి సమర్థం వచనం. యదితి. యద్ జ్ఞాత్వా యత్ జ్ఞానం తైరుపదిష్టమధిగమ్య పునర్భూయః, మోహమేవం యథేదానీం మోహం గతోఽసి పునరేవం న యాస్యసి హే పాండవ, కించ, యేన జ్ఞానేన, భూతాన్యశేషేణ బ్రహ్మాదీని స్తంబపర్యంతాని, ద్రక్ష్యసి సాక్షాదాత్మని మత్స్థాని ఇమానీతి, అథో అపి, మయి వాసుదేవే పరమేశ్వరే చేమానీతి, క్షేత్రజ్ఞేశ్వరైకత్వం సర్వోపనిషత్ప్రసిద్ధం ద్రక్ష్యసీత్యర్థః. 3౫. కిం చైతస్య జ్ఞానస్య మాహాత్మ్యం. అపీతి. అపి చేదసి పాపేభ్యః పాపకృద్భ్యః, సర్వేభ్యోఽతిశయేన పాపకృత్ పాపకృత్తమః, సర్వం జ్ఞానప్లవేనైవ జ్ఞానమేవ ప్లవం కృత్వా, వృజినం వృజినార్ణవం పాపం సంతరిష్యసి. 3౬. ధర్మోఽపీహ ముముక్షోః పాపముచ్యతే, జ్ఞానం కథం నాశయతి పాపమితి దృష్టాంత ఉచ్యతే. యథేతి. యథా ఏధాంసి కాష్ఠాని సమిద్ధస్సమ్యగిద్ధః దీప్తః అగ్నిః భస్మసాత్ భస్మీభావం కురుతే, హే అర్జున జ్ఞానమేవాగ్నిర్జ్ఞానాగ్నిః, సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథా, నిర్బీజం కరోతీత్యర్థః, న హి సాక్షాదేవ జ్ఞానాగ్నిః కర్మాణీంధనవత్ భస్మీకర్తుం శక్నోతి, తస్మాత్సమ్యగ్దర్శనం సర్వకర్మణాం నిర్బీజత్వకారణమిత్యభిప్రాయః, సామర్థ్యాద్యేనకర్మణా శరీరమారబ్ధం తత్ప్రవృత్తఫలత్వాదుపభోగేనైవ క్షీయతే. "తస్య తావదేవం చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్య" ఇతి శ్రుతేః, అతోయాన్యప్రవృత్తఫలాని జ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాక్కృతానిజ్ఞాన సహభావీని చాతీతానేకజన్మకృతాని చ తాన్యేవ సర్వాణి కర్మాణి భస్మసాత్కురుతే. 3౭. యత ఏవ

మిహ విద్యతే, తత్స్వయం యోగసంసిద్ధః కాలేనాత్మని విందతి. ౩౮. శ్రద్ధావాఀ
లభతే జ్ఞానం తత్పరస్సంయతేంద్రియః, జ్ఞానం లబ్ధ్వా పరాం శాంతిమచిరేణాధిగ
చ్ఛతి. ౩౯. అజ్ఞశ్చాశ్రద్దధానశ్చ సంశయాత్మా వినశ్యతి, నాయం లోకోఽస్తి న
పరో న సుఖం సంశయాత్మనః. ౪౦. యోగసన్న్యస్తకర్మాణం జ్ఞానసంఛిన్నసంశ

మతః. నేతి. న హి జ్ఞానేన సదృశం తుల్యం పవిత్రం పావనం శుద్ధికరమిహ విద్య
తే, తత్ జ్ఞానం, స్వయమేవ, యోగసంసిద్ధో యోగేన కర్మయోగేన సమాధియో
గేన చ సంసిద్ధస్సంస్కృతః యోగ్యతామాపన్నస్సన్, కాలేన మహతా, ఆత్మని,
విందతి లభత ఇత్యర్థః. ౩౮. యేనైకాంతేన జ్ఞానప్రాప్తిర్భవతి స ఉపాయ ఉపది
శ్యతే. శ్రద్ధావానితి. శ్రద్ధావాఀ శ్రద్ధాళుర్లభతే జ్ఞానం, శ్రద్ధాళుత్వేఽపి భవతి
కశ్చిన్మందప్రస్థానః అత ఆహ—తత్పరః గురూపాసనాదావభియుక్తో జ్ఞానలబ్ధ్యుపా
యే శ్రద్ధావాఀ తత్పరోఽప్యజితేంద్రియః స్యాదిత్యత ఆహ—సంయతేంద్రియః సం
యతాని విషయేభ్యో నివర్తితాని యస్యేంద్రియాణి సః సంయతేంద్రియః, య
ఏవం భూతః శ్రద్ధావాఀ తత్పరస్సంయతేంద్రియశ్చ, సోఽవశ్యం జ్ఞానం లభతే,
ప్రణిపాతాదిస్తు బాహ్యో నైకాంతికోఽపి భవతి మాయావిత్వాదిసంభవాన్న
తు తచ్ఛ్రద్ధావత్త్వాదావిత్యేకాంతో జ్ఞానలబ్ధ్యుపాయః, కిం పునః జ్ఞానలాభాత్
స్యాదిత్యుచ్యతే, జ్ఞానం లబ్ధ్వా, పరాం మోక్షాఖ్యాం శాంతిం ఉపరతిం, అచిరే
ణ క్షిప్రమేవ, అధిగచ్ఛతి, సమ్యగ్దర్శనాత్ క్షిప్రం మోక్షో భవతీతి సర్వశాస్త్ర
న్యాయప్రసిద్ధః సునిశ్చితోఽర్థః, అత్ర సంశయో న కర్తవ్యః. ౩౯. పాపిష్ఠో హి
సంశయః కథమిత్యుచ్యతే. అజ్ఞ ఇతి. అజ్ఞశ్చానాత్మజ్ఞశ్చ అశ్రద్దధానశ్చ గురువా
క్యశాస్త్రేషు అవిశ్వాసవాఀ సంశయాత్మా సంశయచిత్తశ్చ, వినశ్యతి అజ్ఞాశ్రద్ధ
ధానౌ యద్యపి వినశ్యతః న తథా సంశయాత్మా తు పాపిష్ఠః సర్వేషాం, కథం,
నాయం సాధారణోఽపి లోకోఽస్తి తథా న పరః లోకోఽస్తి, నసుఖం తత్రాపి
సంశయోత్పత్తేః, సంశయాత్మనః సంశయచిత్తస్య, తస్మాత్సంశయో న కర్తవ్యః.
౪౦. కస్మాత్ యస్మాత్. యోగేతి. యోగసన్న్యస్తకర్మాణం పరమార్థదర్శనలక్ష
ణేన యోగేనైవ సన్న్యస్తాని త్యక్తాని కర్మాణి యేన పరమార్థదర్శినా ధర్మాధర్మా
ఖ్యాని తం యోగసన్న్యస్తకర్మాణం, కథం యోగసన్న్యస్తకర్మేత్యాహ జ్ఞానసం
ఛిన్నసంశయం, జ్ఞానేనాత్మేశ్వరైకత్వదర్శనలక్షణేన సంఛిన్నః సంశయో యస్య
సః జ్ఞానసంఛిన్న సంశయః, య ఏవం యోగసన్న్యస్తకర్మా, తమాత్మవంతం అప్ర
మత్తం, కర్మాణి గుణచేష్టారూపేణ దృష్టాని కర్మాణి న నిబధ్నంతి అనిష్టాదిరూప
ఫలం నారభంతే, హే ధనంజయ, యస్మాత్కర్మయోగానుష్ఠానాదశుద్ధిక్షయాది

యమ్, ఆత్మవంతం న కర్మాణి నిబధ్నంతి ధనంజయ. ౪౧. తస్మాదజ్ఞానసంభూతం హృత్స్థం జ్ఞానాసినాత్మనః, ఛిత్త్వైనం సంశయం యోగమాతిష్ఠోత్తిష్ఠ భారత. ౪౨.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే జ్ఞానయోగో నామ అష్టావింశోఽధ్యాయః.

అర్జునఉవాచ—సన్న్యాసం కర్మణాం కృష్ణ పునర్యోగం చ శంససి,

హేతుకజ్ఞానసంఛిన్నసంశయో న నిబధ్యతే కర్మభిః జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్మత్వాదేవ. ౪౧. యస్మాచ్చ జ్ఞానకర్మానుష్ఠానవిషయే సంశయవాన్ వినశ్యతి. తస్మాదితి. తస్మాత్పాపిష్ఠం అజ్ఞానసంభూత మజ్ఞానాదవివేకాజ్జాతం, హృత్స్థం హృది బుద్ధౌ స్థితం, జ్ఞానాసినా శోకమోహాదిదోషహరం. సమ్యగ్దర్శనం జ్ఞానం తదేవాసిః తేన జ్ఞానాసినా, ఆత్మనః స్వస్యాత్మవిషయత్వాత్, న హి పరస్య సంశయః పరేణ ఛేత్తవ్యతాం ప్రాప్తః యేన స్వస్యేతి విశేష్యత అత ఆత్మవిషయోఽపి స్వస్యైవ భవతి, ఛిత్త్వైనం సంశయం స్వవినాశహేతుభూతం, యోగం సమ్యగ్దర్శనోపాయం కర్మానుష్ఠానం, ఆతిష్ఠ కుర్విత్యర్థః, ఉత్తిష్ఠ చ యుద్ధాయేదానీం హే భారతేతి. ౪౨.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య గోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య శ్రీమచ్ఛంకర
భగవత్పాదకృతౌ గీతాభాష్యే అష్టావింశోఽధ్యాయః.

కర్మణ్యకర్మ యః పశ్యేదిత్యారభ్య, స యుక్తః కృత్స్నకర్మకృత్, జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్మాణం, శారీరం కేవలం కర్మ కుర్వన్, యదృచ్ఛాలాభసంతుష్టో, బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మహవిః, కర్మజాన్విద్ధి తాన్ సర్వాన్, సర్వం కర్మాఖిలం పార్థ, జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి, యోగసన్న్యస్తకర్మాణమిత్యేతైర్వచనైస్సర్వ కర్మణాం సన్న్యాసమవోచత్ భగవాన్, ఛిత్త్వైనం సంశయం యోగమాతిష్ఠోత్తిష్ఠ భారతేత్యనేన వచనేన యోగం చ కర్మానుష్ఠానలక్షణం అనుతిష్ఠేత్యుక్తవాన్, ఉభయోశ్చ కర్మానుష్ఠానకర్మసన్న్యాసయోః స్థితిగతివత్పరస్పరవిరోధాత్ ఏకేన సహ కర్తుమశక్యత్వాత్ కాలభేదేన చ అనుష్ఠాన విధానాభావా దర్థాదేత యోరన్యతరకర్తవ్యతాప్రాప్తౌ సత్యాం యత్ప్రశస్యతరమేతయోః కర్మానుష్ఠానకర్మసన్న్యాసయోస్తత్కర్తవ్యం నేతరదిత్యేవం మన్యమానః ప్రశస్యతరబుభుత్సయా అర్జున ఉవాచ, సన్న్యాసం కర్మణాం కృష్ణేత్యాదినా, నను చాత్మవిదో జ్ఞానయోగేన నిష్ఠాం ప్రతిపిపాదయిషన్ పూర్వోదాహృతైర్వచనైర్భగవాన్ కర్మసన్న్యాసం సమవోచత్, న త్వనాత్మజ్ఞస్య, అతశ్చ కర్మానుష్ఠానకర్మసన్న్యాసయోః భిన్నపురుషవిషయత్వాదన్యతరస్య ప్రశస్యతరస్య బుభుత్సయా అయం ప్రశ్నోఽనుపపన్నః, సత్యమేవం త్వదభిప్రాయేణ ప్రశ్నో నోపపద్యతే, ప్ర

ష్టః స్వాభిప్రాయేణ పునః ప్రశ్నో యుజ్యత ఏవేతి వదామః, కథం పూర్వోదా
హృతైర్వచనైర్భగవతా కర్మసన్న్యాసస్య కర్తవ్యతయా వివక్షితత్వాత్ ప్రాధా
న్య మంతరేణ చ కర్తారం తస్య కర్తవ్యత్వాసంభవాదనాత్మవిదపి కర్తా పక్షే ప్రాప్తో
ఽనూద్యత ఏవ, న పునరాత్మవిత్కర్తృకత్వమేవ కర్మసన్న్యాసస్య వివక్షితమిత్యేవం
మన్వానస్యార్జునస్య కర్మానుష్ఠానకర్మసన్న్యాసయోరవిద్వత్పురుషకర్తృకత్వ మప్య
స్తీతి పూర్వోక్తేన ప్రకారేణ తయోః పరస్పరవిరోధాదన్యతరస్య కర్తవ్యత్వే
ప్రాప్తే ప్రశస్యతరం చ కర్తవ్యం నేతరదితి ప్రశస్యతరవివిదిషయా ప్రశ్నో నా
నుపపన్నః ప్రతివచనవాక్యార్థనిరూపణేనాపి ప్రష్టురభిప్రాయ ఏవ మేవేతి గమ్యతే
కథం సన్న్యాసకర్మయోగౌ నిఃశ్రేయసకరౌ తయోస్తు కర్మయోగో విశిష్యత ఇతి
ప్రతివచనమేతన్నిరూప్యం కిమనేన ఆత్మవిత్కర్తృకయోస్సన్న్యాసకర్మయోగ
యోర్నిఃశ్రేయసకరత్వం ప్రయోజనముక్త్వా తయోరేవ కుతశ్చిద్విశేషాత్కర్మ
యోగస్య విశిష్టత్వముచ్యతే, ఆహోస్విదనాత్మవిత్కర్తృకయోస్సన్న్యాసకర్మ
యోగయోస్తదుభయముచ్యత ఇతి కిం చాతః యద్యాత్మవిత్కర్తృకయోస్స
న్న్యాసకర్మయోగయోర్నిశ్శ్రేయసకరత్వం తయోస్తు కర్మసన్న్యాసాత్కర్మయోగ
స్య విశిష్టత్వముచ్యేత యది వా నాత్మవిత్కర్తృకయోస్సన్న్యాసకర్మయోగయో
స్తదుభయముచ్యేతేతి అత్రోచ్యతే, ఆత్మవిత్కర్తృకయోస్సన్న్యాసకర్మయోగ
యోః అసంభవాత్తయోర్నిః శ్రేయసకరత్వవచనం తదీయాచ్చ కర్మసన్న్యాసాత్
కర్మయోగస్య విశిష్టత్వాభిధానమిత్యేతదుభయమనుపపన్నం, యద్యనాత్మవిదః
కర్మసన్న్యాసః తత్ప్రతికూలశ్చ కర్మానుష్ఠానలక్షణః కర్మయోగః సంభవేతాం తదా
తయోర్నిః శ్రేయసకరత్వోక్తిః కర్మయోగస్య చ కర్మసన్న్యాసాద్విశిష్టత్వాభిధాన
మితి ఏతదుభయముపపద్యేత ఆత్మవిదస్తు కర్మసన్న్యాసకర్మయోగయోరసంభవా
త్తయోర్నిః శ్రేయసకరత్వాభిధానం కర్మసన్న్యాసాచ్చ కర్మయోగో విశిష్యత ఇతి
చానుపపన్నం, అత్రాహ కిమాత్మవిదః కర్మసన్న్యాసకర్మయోగయోరుభయోరప్య
సంభవః, ఆహోస్విదన్యతరస్య, యదా చాన్యతరస్యాసంభవః తదాపి కిం కర్మస
న్న్యాసస్యాసంభవః, ఉత కర్మయోగస్యేతి, అసంభవకారణం చ వక్తవ్య మిత్యత్రో
చ్యతే, ఆత్మవిదోనివృత్తమిథ్యాజ్ఞానత్వాత్ విపర్యయజ్ఞానమూలస్య కర్మయోగ
స్యాసంభవస్స్యాత్, జన్మాదిసర్వవిక్రియారహితత్వేన నిష్క్రియమాత్మానమాత్మ
త్వేనయో వేత్తి తస్యాత్మవిదః సమ్యగ్దర్శనేనాపాస్తమిథ్యాజ్ఞానస్య నిష్క్రియాత్మ
స్వరూపావస్థానలక్షణం సర్వకర్మసన్న్యాసముక్త్వా తద్విపరీతస్య మిథ్యాజ్ఞానమూల
కర్తృత్వాభిమానపురస్సరస్య సక్రియాత్మస్వరూపావస్థానరూపస్య కర్మయోగస్యే

హాగీతాశాస్త్రే తత్రతత్ర ఆత్మస్వరూపనిరూపణప్రదేశేషు సమ్యగ్ జ్ఞానమిథ్యాజ్ఞా
నతత్కార్యవిరోధాదభావః ప్రతిపాద్యతే యస్మాత్తస్మాదాత్మవిదో నివృత్తమిథ్యా
జ్ఞానస్య విపర్యయజ్ఞానమూలః కర్మయోగో న సంభవతీతి యుక్తముక్తం స్యాత్,
కేషు కేషు పునరాత్మస్వరూపనిరూపణప్రదేశేషు ఆత్మవిదః కర్మాభావః ప్రతిపా
ద్యత ఇత్యత్రోచ్యతే, అవినాశితు తద్విద్ధీతి ప్రకృత్య, య ఏనం వేత్తి హంతారం,
వేదావినాశినం నిత్యమిత్యాదౌ తత్ర ఆత్మవిదః కర్మాభావ ఉచ్యతే, నను చ కర్మ
యోగోప్యాత్మస్వరూపనిరూపణప్రదేశేషు తత్రతత్ర ప్రతిపాద్యత ఏవ, తద్యథా
తస్మాద్యుధ్యస్వ భారత,స్వధర్మమపి చావేక్ష్య, కర్మణ్యేవాధికారస్తే ఇత్యాదౌ, అత
శ్చ కథమాత్మవిదఃకర్మయోగస్యాసంభవఃస్యాదితి. అత్రోచ్యతే, సమ్యగ్జ్ఞానమిథ్యా
జ్ఞానతత్కార్యవిరోధాత్, జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానామిత్యనేనసాంఖ్యానామాత్మ
తత్త్వవిదామనాత్మవిత్కర్తృకకర్మయోగనిష్ఠాతో నిష్క్రియాత్మస్వరూపావస్థాన
లక్షణాయాః, జ్ఞానయోగనిష్ఠాయాః పృథక్కరణాత్ కృతకృత్యత్వేనాత్మవిదః ప్ర
యోజనాంతరాభావాత్తస్య కార్యం న విద్యత ఇతి కర్తవ్యాంతరాభావవచనాచ్చ,
న కర్మణామనారంభాత్ । సన్న్యాసస్తు మహాబాహో దుఃఖమాప్తుమయోగత ఇత్యా
దినాచాత్మజ్ఞానాంగత్వేనకర్మయోగస్య విధానాత్ యోగారూఢస్య తస్యైవ శ
మః కారణముచ్యత ఇత్యనేన చోత్పన్న సమ్యగ్దర్శనస్య కర్మయోగాభావవచనాచ్ఛా
రీరం కేవలం కర్మ కుర్వన్నితి చ శరీరస్థితికారణవ్యతిరిక్తకర్మణో నివారణాత్, నైవ
కించిత్కరోమీతి యుక్తో మన్యేత తత్త్వవిదిత్యనేన చ శరీరస్థితిమాత్రప్రయుక్తే
ష్వపి దర్శనశ్రవణాదికర్మస్వాత్మయాథాత్మ్యవిదో నాహం కరోమీతి ప్రత్యయస్య
సమాహితచేతస్తయాసదాఅకర్తవ్యత్వోపదేశాదాత్మతత్త్వవిదఃసమ్యగ్దర్శనవిరుద్ధో
మిథ్యాజ్ఞానహేతుకః కర్మయోగః స్వప్నేఽపి న సంభావయితుం.శక్యతే, యస్మాత్త
స్మాత్ అనాత్మవిత్కర్తృకయోరేవ సన్న్యాసకర్మయోగయోర్నిఃశ్రేయసకరత్వవ
చనం తదీయాచ్చ కర్మసన్న్యాసాత్ పూర్వోక్తాత్మవిత్కర్తృకసర్వకర్మసన్న్యాసల
క్షణాత్ సత్యేవ కర్తృత్వవిజ్ఞానే కర్మైకదేశవిషయాత్ యమనియమాది సహి
తత్వేన చ దురనుష్ఠేయాత్, సుకరత్వేన చ కర్మయోగస్య విశిష్టత్వాభిధానమి
త్యేవం ప్రతి వచనవాక్యార్థనిరూపణేనాపి పూర్వోక్తః ప్రష్టురభిప్రాయో నిశ్చీ
యత ఇతి స్థితం జ్యాయసీ చేత్కర్మణ ఇత్యత్ర జ్ఞానకర్మణోస్సహాసంభవాత్.
యచ్ఛ్రేయస్తన్మే బ్రూహీత్యేవంపృష్టోఽర్జునేనభగవాన్ సాంఖ్యానాం సన్న్యాసినాం
జ్ఞానయోగేన నిష్ఠాకర్మయోగేన యోగినాం నిష్ఠా ప్రోక్తేతి నిర్ణయం చకార, న చ
సన్న్యసనాదేవ కేవలాత్ సిద్ధింసమధిగచ్ఛతీతి వచనాత్ జ్ఞానసహితస్య సన్న్యాసస్య

యచ్ఛ్రేయ ఏతయోరేకం తన్మే బ్రూహి సునిశ్చితమ్. ౧. శ్రీభగవానువాచ—
సన్న్యాసః కర్మయోగశ్చ నిఃశ్రేయసకరావుభౌ, తయోస్తు కర్మసన్న్యాసాత్కర్మ
యోగో విశిష్యతే. ౨. జ్ఞేయస్స నిత్యసన్న్యాసీ యో న ద్వేష్టి న కాంక్షతి,
నిర్ద్వంద్వో హి మహాబాహో సుఖం బంధాత్ప్రముచ్యతే. 3. సాంఖ్యయోగౌ పృథ

సిద్ధి సాధనత్వే లక్షణమిష్టం కర్మయోగస్య చ విధానాత్ జ్ఞానరహితస్సన్న్యాసః
శ్రేయాన్ కిం వా కర్మయోగ ఇత్యేతయోః ప్రశస్యతరవిశేషం బుభుత్సురర్జున
ఉవాచ—సన్న్యాసమితి. సన్న్యాసంతుపరిత్యాగంకర్మణాంశాస్త్రీయాణాం అనుష్ఠే
యవిశేషాణాం, శంససిప్రశంససి కథయసీత్యేతత్, పునర్యోగం చ తేషామేవాను
ష్ఠానం అవశ్యకర్తవ్యత్వం చ శంససి, అతో మే కతరచ్ఛ్రేయ ఇతి సంశయః
కిం కర్మానుష్ఠానం శ్రేయః కిం వా తత్త్యాగమితి ప్రశస్యతరం చానుష్ఠేయం, అతశ్చ
యచ్ఛ్రేయఃప్రశస్యతరం, ఏతయోః కర్మసన్న్యాసకర్మయోగయోర్యదనుష్ఠానాత్
శ్రేయోవాప్తిర్మమస్యాదితి మన్యసే, తదేకమన్యతరత్సహైకపురుషానుష్ఠేయత్వా
సంభవాత్ తన్మే బ్రూహి సునిశ్చితం అభిప్రేతం. ౧. తదిదమితి స్వాభిప్రాయమాచ
క్షాణో నిర్ణయాయ శ్రీభగవానువాచ—సన్న్యాస ఇతి సన్న్యాసః కర్మణాం
పరిత్యాగః కర్మయోగశ్చ తేషామనుష్ఠానం, తావుభావపి నిఃశ్రేయసకరౌ మోక్షం
కుర్వాతే, జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వేన ఉభౌ యద్యపి నిఃశ్రేయసకరౌ, తథాపితయోస్తు
నిఃశ్రేయసహేత్వోః కర్మసన్న్యాసాత్కేవలాత్కర్మయోగో విశిష్యతే. ౨. కస్మా
దిత్యాహ—జ్ఞేయ ఇతి. జ్ఞేయో జ్ఞాతవ్యస్స కర్మయోగీ నిత్యసన్న్యాసీతి, యో న
ద్వేష్టి కించిన్న కాంక్షతి దుఃఖం సుఖంవా తత్సాధనంచ, ఏవం విధో యః కర్మణి
ప్రవర్తమానోఽపి రాగద్వేషాద్యయోగాత్స నిత్యసన్న్యాసీతి జ్ఞాతవ్య ఇత్యర్థః.
నిర్ద్వంద్వో ద్వంద్వవర్జితః, హి యస్మాత్, హే మహాబాహో సుఖం బంధాదనాయా
సేన ప్రముచ్యతే. 3. సన్న్యాసకర్మయోగయోర్హి భిన్నపురుషానుష్ఠేయయోర్విరు
ద్ధయోః ఫలేఽపివిరోధో యుక్తః న తూభయోర్నిఃశ్రేయసకరత్వమేవేతి ప్రాప్త
ఇదముచ్యతే. సాంఖ్యయోగావితి. సాంఖ్యయోగౌ, పృథగ్విరుద్ధభిన్నఫలౌ, బాలాః
ప్రవదంతి,న పండితాః. పండితాస్తుజ్ఞానినః, ఏకంఫలం అవిరుద్ధమిచ్ఛంతి కథం, ఏకమ
పిసాంఖ్యయోగయోస్సమ్యగాస్థితస్సమ్యగనుష్ఠితవానిత్యర్థః, ఉభయోర్విందతే ఫల
ముభయోస్తదేవ హి నిఃశ్రేయ సఫలం అతో న ఫలే విరోధః, నను సన్న్యాస కర్మ
యోగశబ్దౌ ప్రస్తుత్య సాంఖ్యయోగయోః ఫలైకత్వం కథమిహాప్రకృతం బ్రవీతి.
నైష దోషః, యద్యప్యర్జునేన సన్న్యాసం కర్మయోగం చ కేవలమభిప్రేత్య ప్రశ్నః
కృతః, భగవాంస్తు తదపరిత్యాగేనైవ స్వాభిప్రేతం చ విశేషం సంయోజ్య శబ్దాంత

గ్బాలాః ప్రవదంతి న పండితాః, ఏకమప్యాస్థితస్సమ్యగుభయోర్విందతే ఫలమ్. ౪. యత్సాంఖ్యైః ప్రాప్యతే స్థానం తద్యోగైరపి గమ్యతే, ఏకం సాంఖ్యం చ యోగం చ యః పశ్యతి స పశ్యతి. ౫. సన్న్యాసస్తు మహాబాహో దుఃఖమాప్తుమయోగతః. యోగయుక్తో మునిర్బ్రహ్మ న చిరేణాధిగచ్ఛతి. ౬. యోగయుక్తో విశుద్ధాత్మా

రవాచ్యతయా ప్రతివచనం దదౌ. సాంఖ్యయోగావితి. తావేవ సన్న్యాసకర్మయోగౌ జ్ఞానతదుపాయసమత్వబుద్ధిత్వాదిసంయుక్తౌ సాంఖ్యయోగశబ్దవాచ్యావితి భగవతో మతం, అతో నాప్రకృతప్రక్రియేతి. ౪. ఏకస్యాపి సమ్యగనుష్ఠానాత్కథముభయోః ఫలం విందత ఇత్యుచ్యతే. యదితి. యత్సాంఖ్యైః జ్ఞాననిష్ఠైః సన్న్యాసిభిః ప్రాప్యతే స్థానం మోక్షాఖ్యం, తద్యోగైరపి గమ్యతే జ్ఞానప్రాప్త్యుపాయత్వేనేశ్వరే సమర్ప్య కర్మాణ్యాత్మనః ఫలమనభిసంధాయానుతిష్ఠంతి యే, తే యోగాః యోగినస్తైరపి పరమార్థజ్ఞానసన్న్యాసప్రాప్తిద్వారేణానుగమ్యత ఇత్యభిప్రాయః, అతః ఏకం సాంఖ్యం చ యోగం చ యః పశ్యతి ఫలైకత్వాత్సంపశ్యతి సమ్యక్పశ్యతీత్యర్థః, ఏవం తర్హి కర్మయోగాత్సన్న్యాస ఏవ విశిష్యతే, కథం తర్హీదముక్తం తయోస్తు కర్మసన్న్యాసాత్కర్మయోగో విశిష్యత ఇతి. శృణు తత్ర కారణం, త్వయా పృష్టం కేవలం కర్మసన్న్యాసం కర్మయోగం చాభిప్రేత్య తయోర్యచ్ఛ్రేయ స్తన్మే బ్రూహీతి తదనురూపం ప్రతివచనం మయోక్తం కర్మసన్న్యాసాత్కర్మయోగో విశిష్యత ఇతి జ్ఞానమనపేక్ష్య, జ్ఞానసవ్యపేక్షస్తు సన్న్యాసస్సాంఖ్యమితి మయాభిప్రేతః. పరమార్థయోగశ్చ సఏవ, యస్తు కర్మయోగో వైదికః స తాదర్థ్యాద్యోగః సన్న్యాస ఇతి చోపచర్యతే. ౫. కథం తాదర్థ్యమిత్యుచ్యతే. సన్న్యాస ఇతి. సన్న్యాసస్తు పారమార్థికః మహాబాహో, దుఃఖమాప్తుమయోగతః యోగేన వినా, యోగయుక్తో వైదికేన కర్మయోగేన ఈశ్వరసమర్పితరూపేణ ఫలనిరపేక్షేణ యుక్తోమునిః మననాదీశ్వరస్వరూపస్య మునిః, బ్రహ్మపరమాత్మజ్ఞానలక్షణత్వాత్ ప్రకృతసన్న్యాసో బ్రహ్మోచ్యతే, న్యాస ఇతి బ్రహ్మబ్రహ్మాహి పరః పరో హి బ్రహ్మేతి శ్రుతేః, బ్రహ్మపరమార్థసన్న్యాసం పరమాత్మజ్ఞాననిష్ఠాలక్షణం, న చిరేణ క్షిప్రమేవ అధిగచ్ఛతి ప్రాప్నోతి అతో మయోక్తంకర్మయోగో విశిష్యత. ఇతి. ౬. యదా పునరయం సమ్యగ్దర్శనప్రాప్త్యుపాయత్వేన యోగేతి. యోగేన యుక్తో యోగయుక్తః. విశుద్ధాత్మా విశుద్ధదేహః విజితాత్మావిజితదేహః. జితేంద్రియశ్చ, సర్వభూతాత్మభూతాత్మాసర్వేషాంభూతానాంబ్రహ్మాదీనాంస్తంబపర్యంతానాం ఆత్మభూత ఆత్మా ప్రత్యక్చేతనో యస్య సః సర్వభూతాత్మభూతాత్మా సర్వేషాం భూతానాం బ్రహ్మాదీనాం స్తంబపర్యంతానాం ఆత్మభూత ఆత్మా ప్రత్య

విజితాత్మా జితేంద్రియః, సర్వభూతాత్మభూతాత్మా కుర్వన్నపి న లిప్యతే. ౭. నైవ కించిత్కరోమీతి యుక్తో మన్యేత తత్త్వవిత్. ౮. పశ్యన్ శృణ్వన్ స్పృశన్ జిఘ్రన్నశ్నన్ గచ్ఛన్ స్వపన్ శ్వసన్, ప్రలపన్ విసృజన్ గృహ్ణన్నున్మిషన్నిమిష న్నపి, ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేషు వర్తంత ఇతి ధారయన్. ౯. బ్రహ్మణ్యాధాయ కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా కరోతి యః, లిప్యతే న స పాపేన పద్మపత్రమివాంభసా. ౧౦. కాయేన మనసా బుద్ధ్యా కేవలైరింద్రియైరపి, యోగినః కర్మ కుర్వంతి సంగం త్యక్త్వాత్మశుద్ధయే. ౧౧. యుక్తః కర్మఫలం త్యక్త్వా శాంతిమాప్నోతి నైష్ఠికీమ్.

క్షేతనో యస్య సః సర్వభూతాత్మభూతాత్మా, సమ్యగ్దర్శీత్యర్థః. స తత్రైవ వర్తమా నోఽపి లోకసంగ్రహాయ కర్మ కుర్వన్నపి న లిప్యతే, న కర్మభిర్బధ్యత ఇత్యర్థః, న చాసౌ పరమార్థతః కరోతీత్యర్థః. ౭. నేతి. కించిత్కరోమీతి యుక్తస్సమా హితస్సన్ మన్యేత చింతయేత్, తత్త్వవిదాత్మవిత్ ఆత్మనో యాథాత్మ్యం తత్త్వం వేత్తీతి తత్త్వవిత్ పరమార్థదర్శీత్యర్థః. ౮. కదా కథం వా తత్త్వమవధారయ న్మన్యేతే త్యుచ్యతే. పశ్యన్నితి. మన్యేతేతి పూర్వేణ సంబంధః తస్యైవం తత్త్వ విదః సర్వకార్యకరణచేష్టాసు కర్మసు అకర్మైవ పశ్యతః, సమ్యగ్దర్శినః సర్వకర్మస న్న్యాస ఏవాధికారః. కర్మణోఽభావదర్శనాత్, న హి మృగతృష్ణికాయాముదక బుద్ధ్యా పానాయ ప్రవృత్త ఉదకాభావజ్ఞానేఽపి తత్రైవ పానప్రయోజనాయ ప్రవర్తతే. ౯ యస్తు పునరతత్త్వవిత్ ప్రవృత్తశ్చ కర్మయోగే, బ్రహ్మణీతి. బ్రహ్మ ణీశ్వరే ఆధాయ, తదర్థం కర్మ కరోమీతి, భృత్య ఇవ స్వామ్యర్థం, మోక్షేఽపిఫలే సంగం త్యక్త్వా కరోతి యః సర్వాణి కర్మాణి,లిప్యతే న స పాపేన సంబధ్యతే,పద్మపత్ర మివాంభసా ఉదకేన, కేవలం సత్త్వశుద్ధిమాత్రమేవ ఫలం తస్య కర్మణస్స్యాత్.౧౦. యస్మాత్. కాయేనేతి. కాయేన దేహేన, మనసా బుద్ధ్యా చ, కేవలైరింద్రియైరపి మమత్వవర్జితైరీశ్వరాయైవ కరోమి న మమ ఫలాయేతి మమత్వబుద్ధిశూన్యైరింద్రి యైః, కేవలశబ్దః కాయాదిభిరపి ప్రత్యేకం సంబధ్యతే, సర్వవ్యాపారేషు మమత్వ వర్జితాః, యోగినః కర్మిణః కర్మ కుర్వంతి, సంగం త్యక్త్వా ఫలవిషయం, ఆత్మశు ద్ధయే సత్త్వశుద్ధయ ఇత్యర్థః, తస్మాత్తత్రైవ తవాధికార ఇతి కురు కర్మైవ. ౧౧. యస్మాచ్చ. యుక్తఇతి. యుక్తః ఈశ్వరాయ కర్మాణి న మమ ఫలాయేత్యేవం సమాహితస్సన్, కర్మఫలం త్యక్త్వా పరిత్యజ్య, శాంతిం మోక్షాఖ్యాం, ఆప్నోతి, నైష్ఠికీం నిష్ఠాయాం భవాం. సత్త్వశుద్ధిజ్ఞానప్రాప్తిసర్వకర్మసన్న్యాసజ్ఞాననిష్ఠాక్రమే ణేతి వాక్యశేషః, యస్తు పునరయుక్తః అసమాహితః, కామకారేణ కరణం కారః కామస్య కారః కామకారః తేన కామకారేణ కామప్రేరితతయేత్యర్థః, మమ

అయుక్తః కామకారేణ ఫలే సక్తో నిబధ్యతే. ౧౨. సర్వకర్మాణి మనసా సన్న్యస్యాస్తే సుఖం వశీ, నవద్వారే పురే దేహీ నైవ కుర్వన్న కారయన్. ౧౩.

ఫలాయేదం కరోమి కర్మేత్యేవం ఫలే సక్తో నిబధ్యతే, అతస్త్వం యుక్తో భవే త్యర్థః. ౧౨. యస్తు పరమార్థదర్శీ సః. సర్వేతి. సర్వాణి కర్మాణి సర్వకర్మాణి మనసా సన్న్యస్య పరిత్యజ్య నిత్యం నైమిత్తికం కామ్యం. ప్రతిషిద్ధం చ సర్వకర్మాణి తాని మనసా వివేకబుద్ధ్యా కర్మాదావకర్మదర్శనేన సంత్యజ్యేత్యర్థః, ఆస్తే తిష్ఠతి సుఖం, త్యక్తవాఙ్మనఃకాయచేష్టో నిరాయాసః ప్రసన్నచిత్త ఆత్మనోఽన్యత్ర నివృత్తసర్వబాహ్యప్రయోజన ఇతి సుఖమాస్త ఇత్యుచ్యతే, వశీ జితేంద్రియ ఇత్యర్థః, క్వ ఆస్త ఇత్యాహ—నవద్వారే పురే దేహే సప్తశీర్షాణ్యాత్మనః ఉపలబ్ధిద్వారాణి అర్వాగ్ద్వే మూత్రపురీషవిసర్గార్థే తైర్ద్వారైర్నవద్వారం పురముచ్యతే శరీరం పురమివ పురమాత్మైకస్వామికం తదర్థప్రయోజనైశ్చేంద్రియమనోబుద్ధివిషయైరనేకఫలవిజ్ఞానస్యోత్పాదకైః పౌరైరివాధిష్ఠితం, తస్మిన్ నవద్వారే పురే దేహే సర్వం కర్మ సన్న్యస్య ఆస్తే, కిం విశేషణేన సర్వోఽపి దేహీ సన్న్యస్య సన్న్యాసివద్దేహ ఏవాస్తే తత్రానర్థకం విశేషణమిత్యుచ్యతే, యస్త్వజ్ఞో దేహీ దేహేంద్రియసంఘాతమాత్రాత్మదర్శీ స సర్వో గేహే భూమావాసనే వా ఆస ఇతి మన్యతే, న హి దేహమాత్రాత్మదర్శినో గేహ ఇవ దేహే ఆస ఇతి ప్రత్యయస్సంభవతి, దేహాదిసంఘాతవ్యతిరిక్తాత్మదర్శినస్తు దేహే ఆస ఇతి ప్రత్యయ ఉపపద్యతే, పరకర్మణాం చ పరస్మిన్నాత్మన్యవిద్యయాధ్యారోపితానాం విద్యయా వివేకజ్ఞానేన మనసా సన్న్యాస ఉపపద్యతే, ఉత్పన్నవివేకజ్ఞానస్య సర్వకర్మసన్న్యాసినోఽపి గేహ ఇవ దేహ ఏవ నవద్వారే పురే ఆసనం ప్రారబ్ధఫలశేషసంస్కారానువృత్త్యా దేహ ఏవ విశేషవిజ్ఞానోత్పత్తేర్దేహ ఏవాస్త ఇత్యస్త్యేవ విశేషణఫలం, విద్వదవిద్వత్ప్రత్యయభేదాపేక్షత్వాత్, యద్యపి కార్యకరణకర్మాణ్యవిద్యయాత్మన్యధ్యారోపితాని సన్న్యస్యతి, తథాపి కృతసన్న్యాసస్యాత్మసమవాయితుకర్తృత్వం కారయితృత్వం చ స్యాదిత్యాశంక్యాహ—నైవ కుర్వన్ స్వయం చ, న చ కార్యకరణాని కారయన్, క్రియాసు న ప్రవర్తయన్, కిం యత్తత్కర్తృత్వం కారయితృత్వం చ దేహినః స్వాత్మసమవాయిసత్సన్న్యాసాన్న భవతి, యథా గచ్ఛతో గతిః కిం వా స్వత ఏవాత్మనో నాస్తీతి, అత్రోచ్యతే, నాస్త్యాత్మనః స్వతః కర్తృత్వం కారయితృత్వం చోక్తం హ్యవికార్యోఽయముచ్యతే, శరీరస్థోఽపి న కరోతి న లిప్యత ఇతి ధ్యాయతీవ లేలాయతీవేతి శ్రుతేః. ౧౩. కించ. నేతి. న కర్తృత్వం స్వయం కుర్వితి, నాపి కర్మాణి రథఘటప్రాసాదాదీని ఈప్సితతమాని లోకస్య

న కర్తృత్వం న కర్మాణి లోకస్య సృజతి ప్రభుః, న కర్మఫలసంయోగం స్వభావస్తు ప్రవర్తతే. ౧౪. నాదత్తే కస్యచిత్పాపం న చైవ సుకృతం విభుః, అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానం తేన ముహ్యంతి జంతవః. ౧౫. జ్ఞానేన తు తదజ్ఞానం యేషాం నాశితమాత్మనః, తేషామాదిత్యవద్జ్ఞానం ప్రకాశయతి తత్పరమ్. ౧౬. తద్బుద్ధయస్తదాత్మానస్తన్నిష్ఠాస్తత్పరాయణాః, గచ్ఛంత్యపునరావృత్తిం జ్ఞాననిర్ధూతకల్మషాః. ౧౭. విద్యావినయసంపన్నే బ్రాహ్మణే గవి హస్తిని, శుని చైవ శ్వపాకే చ పండితాస్స

సృజతి ఉత్పాదయతి, ప్రభురాత్మా, నాపి రథాదికృతవత స్తత్ఫలేన సంయోగం కర్మఫలసంయోగ ముత్పాదయతి, యది కించిదపి, స్వయం న కరోతి న కారయతి చ దేహీ కస్తర్హి కుర్వన్ కారయంశ్చ ప్రవర్తత ఇత్యుచ్యతే, స్వభావస్తు స్వభావః అవిద్యాలక్షణా ప్రకృతి ర్మాయా ప్రవర్తతే, దైవీ హ్యేషా గుణమయీతి. ౧౪. పరమార్థతస్తు. నేతి. నాదత్తే న గృహ్ణాతి భక్తస్య కస్యచిదపి పాపం నచైవాదత్తే సుకృతం భక్తైః ప్రయుక్తం విభుః, కిమర్థం తర్హి భక్తైః పూజాదిలక్షణం యాగదానహోమాదిసుకృతం ప్రయుజ్యత ఇత్యాహ—అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానం వివేకజ్ఞానం, తేన ముహ్యంతి కరోమి కారయామి భోక్ష్యే భోజయామీత్యేవం మోహం గచ్ఛంత్యవివేకినః సంసారిణో జంతవః. ౧౫. జ్ఞానేనేతి. జ్ఞానేన తు యేనాజ్ఞానేనావృతా ముహ్యంతి జంతవస్తదజ్ఞానం యేషాం జంతూనాం వివేకజ్ఞానేనాత్మవిషయేణ నాశిత మాత్మనో భవతి, తేషాం జంతూనామాదిత్యవద్యథాదిత్యః సమస్తం వస్తుజాతమవభాసయతి తద్వత్ జ్ఞానం జ్ఞేయం వస్తు సర్వం ప్రకాశయతి, తత్పరం పరమార్థతత్త్వం, యత్పరం పరమార్థతత్త్వం జ్ఞానప్రకాశితమ్. ౧౬. తద్బుద్ధయ ఇతి. తస్మిన్ బ్రహ్మణిగతా బుద్ధి ర్యేషాం తే తద్బుద్ధయః, తదాత్మానః తదేవ పరం బ్రహ్మాత్మా యేషాం తే తదాత్మానః, తన్నిష్ఠాః నిష్ఠాఽభినివేశ స్తాత్పర్యం సర్వాణి కర్మాణి సన్న్యస్య తస్మిన్ బ్రహ్మణ్యేవావస్థానం యేషాం తే తన్నిష్ఠాః, తత్పరాయణాశ్చ తదేవ పర మయనం పరాగతి ర్యేషాం భవతి తే తత్పరాయణాః, కేవలాత్మరతా ఇత్యర్థః, తే గచ్ఛంతి ఏవం విధాః అపునరావృత్తిం అపునర్దేహసంబంధం జ్ఞాననిర్ధూతకల్మషాః యథోక్తేన జ్ఞానేన నిర్ధూతో నిర్హృతో నాశితః కల్మషః పాపాదిసంసారకారణదోషో యేషాంతే, జ్ఞాననిర్ధూతకల్మషాః, యతయ ఇత్యర్థః. ౧౭. యేషాం జ్ఞానేన నాశిత మాత్మనోఽజ్ఞానం తే పండితాః కథం తత్త్వం పశ్యంతీ త్యుచ్యతే. విద్యేతి. విద్యావినయసంపన్నే విద్యాచ వినయశ్చ విద్యావినయౌ వినయః ఉపశమః తాభ్యాం విద్యావినయాభ్యాం సంపన్నో విద్వాన్ వినీతశ్చ యో బ్రాహ్మణః తస్మిన్ బ్రాహ్మణే, గవి హస్తిని శుని చైవ

మదర్శినః ౧౮. ఇహైవ తైర్జితస్సర్గో యేషాం సామ్యే స్థితం మనః, నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ తస్మాద్బ్రహ్మణి తే స్థితాః. ౧౯. న ప్రహృష్యేత్ప్రియం ప్రాప్య నోద్విజేత్ప్రాప్య చాప్రియమ్, స్థిరబుద్ధిరసంమూఢో బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మణిస్థితః. ౨౦.

శ్వపాకేచ పండితా స్సమదర్శినః విద్యావినయసంపన్నే ఉత్తమే సంస్కారవతి బ్రాహ్మణే సాత్త్వికే, మధ్యమాయాంచరాజస్యాం గవి సంస్కారరహితాయాం, అధమేచ కేవలతామసే హస్త్యాదా, సత్త్వాదిగుణై స్తజ్జైశ్చ సంస్కారై స్తథా రాజసైః తథా తామసైశ్చ సంస్కారై రత్యంతమేవాసంస్పృష్టం సమ మేకమవిక్రియం తద్బ్రహ్మ ద్రష్టుం శీలం యేషాంతే పండితాః సమదర్శినః.౧౮.న స్వభోజ్యాన్నాస్తే దోషవంత స్సమాసమాభ్యాం విషమసమేపూజాత ఇతి స్మృతేః, న తర్హి తే దోషవంతః కథం. ఇహేతి. ఇహైవ జీవద్భిరేవతై స్సమదర్శిభిః పండితైః జితఃవశీకృతః సర్గో జన్మ, యేషాం సామ్యే స్థితం మనః సర్వభూతేషు బ్రహ్మణః సమభావే స్థితం నిశ్చలీభూతం మనఃఅంతఃకరణం, నిర్దోషం హి యద్యపి దోషవత్సుశ్వపాకాదిషు మూఢై స్తద్దోషై ర్దోషవదివ విభావ్యతే తథాపి తద్దోషై రస్పృష్టమితి నిర్దోషం దోషవర్జితం, తంహి యస్మాత్, నాపి స్వగుణభేదభిన్నం నిర్గుణత్వా చ్చైతస్యస్య వక్ష్యతి చ భగవాన్ ఇచ్ఛాదీనాం క్షేత్రధర్మత్వ మనాదిత్వా న్నిర్గుణత్వాదితిచ, నాప్యంత్యా విశేషాఆత్మనో భేదకాస్సంతి, ప్రతిశరీరం తేషాం సత్త్వే ప్రమాణానుపపత్తేః, తతః సమం బ్రహ్మైకం చ, తస్మాత్ బ్రహ్మణ్యేవ తే స్థితాః, తస్మాన్న దోషగంధమాత్ర మపి తాన్ స్పృశతి, దేహాదిసంఘాతాత్మదర్శనాభిమానాభావాత్తేషాం దేహాదిసంఘాతాత్మదర్శనాభిమానవద్విషయంతు తత్ సూత్రం సమాసమాభ్యాం విషమసమే పూజాతఇతి పూజాఇతి విషయత్వేన విశేషణాద్దృశ్యతే హి చ బ్రహ్మవిత్ షడంగవిచ్చతుర్వేదవిదితి పూజాదానాదా గుణవిశేషసంబంధః కారణం, బ్రహ్మ తు సర్వగుణదోషసంబంధవర్జిత మిత్యతో బ్రహ్మణి తే స్థితా ఇతి యుక్తం, కర్మవిషయం చ సూత్రం సమాసమాభ్యామిత్యాది, ఇదం తు సర్వకర్మసన్న్యాసవిషయం ప్రస్తుతం, సర్వకర్మాణి మనసేత్యారభ్యాధ్యాయపరిసమాప్తేః. ౧౯. యస్మా న్నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ ఆత్మా తస్మాత్. నేతి. న ప్రహృష్యేత్ ప్రహర్షం న కుర్యాత్, ప్రియమిష్టం ప్రాప్య, నోద్విజేత్ ప్రాప్య చా ప్రియం అనిష్టం లబ్ధ్వా, దేహమాత్రాత్మదర్శినాం హి ప్రియాప్రియే హర్షవిషాదౌ కుర్వాతే న కేవలాత్మదర్శినః తస్య ప్రియాప్రియప్రాప్త్యసంభవాత్, కించ, సర్వభూతేష్వేకః సమో నిర్దోష ఆత్మేతి స్థిరా నిర్విచికిత్సాబుద్ధి ర్యస్య సః

బాహ్యస్పర్శేష్వసక్తాత్మా విందత్యాత్మని యత్సుఖమ్, సబ్రహ్మయోగయుక్తాత్మా సుఖమక్షయమశ్నుతే. ౨౧. యే హి సంస్పర్శజా భోగా దుఃఖయోనయ ఏవ తే, ఆద్యంతవంతః కౌంతేయ న తేషు రమతే బుధః. ౨౨. శక్నోతీహైవ యస్సోఢుం ప్రాక్ఛరీరవిమోక్షణాత్, కామక్రోధోద్భవం వేగం సయుక్తస్ససుఖీ నరః. ౨౩.

స్థిరబుద్ధిః, అసంమూఢః సంమోహవర్జితశ్చ స్యాత్, యథోక్తబ్రహ్మవిత్, బ్రహ్మణి స్థితః అకర్మకృత్సర్వకర్మసన్న్యాసీత్యర్థః ౨౦. కించ బ్రహ్మణి స్థితః. బాహ్యేతి. బాహ్యస్పర్శేషు బాహ్యాశ్చ తే స్పర్శాశ్చ బాహ్యస్పర్శాః స్పృశ్యంత ఇతి స్పర్శాః శబ్దాదయో విషయాస్తేషు బాహ్యేషు స్పర్శేషు, అసక్త ఆత్మాంతఃకరణం యస్యాసోఽయమసక్తాత్మా విషయేషు ప్రీతివర్జితస్సన్, విందతి లభతే, ఆత్మని యత్సుఖం తద్విందతీత్యేతత్, సబ్రహ్మయోగయుక్తాత్మా బ్రహ్మణి యోగః సమాధిర్బ్రహ్మయోగస్తేన యోగేన యుక్తస్తస్మిన్ వ్యాపృత ఆత్మాంతఃకరణం యస్య స బ్రహ్మయోగయుక్తాత్మా, సుఖమక్షయమశ్నుతే వ్యాప్నోతి, తస్మాత్ బాహ్యవిషయప్రీతేః క్షణికాయా ఇంద్రియాణి నివర్తయేత్ ఆత్మన్యక్షయసుఖార్థీత్యర్థః. ౨౧. ఇతశ్చ నివర్తయేత్. యఇతి. యే హి యస్మాత్సంస్పర్శజాః విషయేంద్రియసంస్పర్శేభ్యో జాతాః, భోగాః భుక్తయో దుఃఖయోనయ ఏవ తే అవిద్యాకృతత్వాద్దృశ్యంతేహి, ఆధ్యాత్మికాదీని దుఃఖాని తన్నిమిత్తాన్యేవ, యథేహ లోకే తథా పరలోకేఽపీతి గమ్యతే, ఏవశబ్దాన్నసంసారే సుఖస్య గంధమాత్రమప్యస్తీతి బుద్ధ్వా విషయమృగతృష్ణికాయా ఇంద్రియాణి నివర్తయేత్, న కేవలం దుఃఖయోనయ ఏవ, ఆద్యంతవంతశ్చ ఆదిర్విషయేంద్రియసంయోగో భోగానాం అంతశ్చ తద్వియోగ ఏవ, అతః ఆద్యంతవంతః అనిత్యాః మధ్యక్షణభావిత్వాదిత్యర్థః, హే కౌంతేయ, న తేషు భోగేషు రమతే బుధః వివేకీ అవగతపరమార్థతత్త్వః అత్యంతం మూఢానామేవ హి విషయేషు రతిర్దృశ్యతే యథా పశుప్రభృతీనాం. ౨౨. అయం చ శ్రేయోమార్గప్రతిపక్షీ కష్టతమో దోషః సర్వానర్థప్రాప్తిహేతుర్దుర్నివారశ్చేతి తత్పరిహారే యత్నోఽధికతరః కర్తవ్య ఇత్యాహ శ్రీభగవాన్. శక్నోతీతి. శక్నోత్యుత్సహతే, ఇహైవ జీవన్నేవ యస్సోఢుం ప్రసహితుం, ప్రాక్పూర్వం, శరీరవిమోక్షణాత్ మరణాత్, మరణసీమాకరణాజ్జీవతోఽవశ్యంభావీ హి కామక్రోధోద్భవో వేగః, అనంతనిమిత్తవాన్ హి స ఇతి యావన్మరణం తావన్న విస్రంభణీయ ఇత్యర్థః, కామ ఇంద్రియగోచరప్రాప్తే ఇష్టే విషయే శ్రూయమాణే స్మర్యమాణే వా అనుభూతే సుఖహేతౌ యా తృష్ణా స కామః, క్రోధశ్చాత్మనః ప్రతికూలేషు దుఃఖహేతుషు దృశ్యమానేషు శ్రూయమాణేషు స్మర్య

యోఽంతస్సుఖోఽంతరారామ స్తథాంతర్జ్యోతిరేవ యః, స యోగీ బ్రహ్మనిర్వాణం బ్రహ్మభూతోఽధిగచ్ఛతి. ౨౪. లభంతే బ్రహ్మనిర్వాణమృషయః క్షీణకల్మషాః, ఛిన్నద్వైధా యతాత్మాన స్సర్వభూతహితే రతాః. ౨౫. కామక్రోధవియుక్తానాం యతీనాం యతచేతసామ్, అభితో బ్రహ్మనిర్వాణం వర్తతే విదితాత్మనామ్. ౨౬. స్పర్శాన్ కృత్వా బహిర్బాహ్యాంశ్చక్షుశ్చైవాంతరే భ్రువోః, ప్రాణాపానౌ స

మాణేషు వా యో విద్వేషః సః క్రోధః, తౌ కామక్రోధౌ ఉద్భవౌ యస్య వేగస్య సః కామక్రోధోద్భవో వేగః, రోమాంచన ప్రహృష్టనేత్రవదనలింగోఽంతః కరణప్రక్షోభరూపః కామోద్భవో వేగః, గాత్రప్రకంపప్రస్వేదసందష్టోష్ఠపుటరక్తనేత్రాదిలింగః క్రోధోద్భవో వేగః, తం కామక్రోధోద్భవం వేగం యః జీవన్ సోఢుం ప్రసహితుం శక్నోతి, సయుక్తో యోగీసుఖీ చేహ లోకేనరః. ౨౩. కథం భూతశ్చ బ్రహ్మణి స్థితో బ్రహ్మప్రాప్నోతీత్యాహ—శ్రీభగవాన్. యఇతి. యః, అంతరాత్మని సుఖం యస్య సోఽంతస్సుఖః, తథాంతరేవాత్మని ఆరమణమాక్రీడా యస్య సోఽంతరారామః తథాంతర్జ్యోతిరేవ యః, అంతరేవాత్మన్యేవజ్యోతిః ప్రకాశో యస్య సోఽంతర్జ్యోతిరేవ, య ఈదృశః, స యోగీ బ్రహ్మనిర్వాణం బ్రహ్మణి నిర్వృతిం, ఇహ జీవన్నేవ బ్రహ్మభూతస్సన్ అధిగచ్ఛతి ప్రాప్నోతి. ౨౪. కించ. లభంత ఇతి. లభంతే బ్రహ్మనిర్వాణం మోక్షమృషయస్సమ్యగ్దర్శినః సన్న్యాసినః, క్షీణకల్మషాః క్షీణపాపాః నిర్దోషాః, ఛిన్నద్వైధాః ఛిన్నసంశయాః యతాత్మానః సంయతేంద్రియాః, సర్వభూతహితే రతాః సర్వేషాం భూతానాం హితే ఆనుకూల్యే రతాః, అహింసకా ఇత్యర్థః. ౨౫. కిం చ. కామేతి. కామక్రోధవియుక్తానాం కామశ్చ క్రోధశ్చ కామక్రోధౌ తాభ్యాం వియుక్తానాం, యతీనాం సన్న్యాసినాం, యతచేతసాం సంయతాంతఃకరణానాం. అభిత ఉభయతో జీవతాం మృతానాం చ, బ్రహ్మనిర్వాణం మోక్షః. వర్తతే, విదితాత్మనాం విదితః జ్ఞాతః ఆత్మా యేషాం తే విదితాత్మానః తేషాం, సమ్యగ్దర్శినామిత్యర్థః, సమ్యగ్దర్శననిష్ఠానాం సన్న్యాసినాం సద్యో ముక్తిరుక్తా కర్మయోగశ్చేశ్వరార్పితసర్వభావేన ఈశ్వరే బ్రహ్మణ్యాధాయ క్రియమాణః సత్త్వశుద్ధిజ్ఞానప్రాప్తిసర్వకర్మసన్న్యాసక్రమేణ మోక్షాయేతి భగవాన్ పదేపదేఽబ్రవీద్వక్ష్యతి చ. ౨౬. అథేదానీం ధ్యానయోగం సమ్యగ్దర్శనస్యాంతరంగం విస్తరేణ వక్ష్యామీతి తస్య సూత్రస్థానీయాన్ శ్లోకానుపదిశతి స్మ. స్పర్శాన్ శబ్దాదీన్, కృత్వా బహిర్బాహ్యాన్ శ్రోత్రాదిద్వారేణాంతర్బుద్ధౌ ప్రవేశితాః శబ్దాదయో విషయాస్తానచింతయతశ్శబ్దాదయో బాహ్యా బహిరేవ కృతాః భవంతి తానేవం బహిః కృత్వా, చక్షుశ్చైవాంతరే

మౌ కృత్వా నాసాభ్యంతరచారిణౌ. ౨౭. యతేంద్రియమనోబుద్ధిర్మునిర్మోక్షపరాయణః, విగతేచ్ఛాభయక్రోధో యస్సదా ముక్త ఏవ సః. ౨౮. భోక్తారం యజ్ఞతపసాం సర్వలోకమహేశ్వరమ్, సుహృదం సర్వభూతానాం జ్ఞాత్వా మాం శాంతిమృచ్ఛతి. ౨౯.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాపర్వణి - ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః.

భ్రువోః కృత్వేత్యనుషజ్యతే, తథా ప్రాణాపానౌ నాసాభ్యంతరచారిణౌ సమౌ కృత్వా. ౨౭. యతేతి. యతేంద్రియమనోబుద్ధిస్సంయతానీంద్రియాణి మనోబుద్ధిశ్చ యస్య సః యతేంద్రియమనోబుద్ధిః. మననాన్మునిః సన్న్యాసీ, మోక్షపరాయణః మోక్ష ఏవ పరమయనం పరమా గతిర్యస్య సోఽయం మోక్షపరాయణో మునిర్భవేత్, విగతేచ్ఛాభయక్రోధః ఇచ్ఛా చ భయం చ క్రోధశ్చ ఇచ్ఛాభయక్రోధాస్తే విగతాః యస్మాత్, స విగతేచ్ఛాభయక్రోధః, య ఏవం వర్తతే సదా సన్న్యాసీ ముక్త ఏవ సః, న తస్య మోక్షాయాన్యః కర్తవ్యోఽస్తి. ౨౮. ఏవం సమాహితచిత్తేన కిం విజ్ఞేయమిత్యుచ్యతే. భోక్తారమితి. భోక్తారం యజ్ఞానాం తపసాం చ కర్తృరూపేణ దేవతారూపేణ చ సర్వలోకమహేశ్వరం సర్వేషాం లోకానాం మహాంతమీశ్వరం సర్వలోకమహేశ్వరం, సుహృదం సర్వభూతానాం సర్వప్రాణినాం ప్రత్యుపకారనిరపేక్షతయోపకారిణం, సర్వభూతానాం హృదయేశయం, సర్వకర్మఫలాధ్యక్షం సర్వప్రత్యయసాక్షిణం, నారాయణం మాం జ్ఞాత్వా శాంతిం సర్వసంసారోపరతిమృచ్ఛతి ప్రాప్నోతి. ౨౯. ఇతి పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యగోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ గీతాభాష్యే, ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః. అతీతానంతరాధ్యాయాంతే ధ్యానయోగస్య సమ్యగ్దర్శనం ప్రత్యంతరంగస్య సూత్రభూతాః శ్లోకాః స్పర్శాన్ కృత్వా బహిర్బాహ్యానిత్యాదయ ఉపదిష్టాః, తేషాం వృత్తిస్థానీయోఽయం షష్ఠోఽధ్యాయ ఆరభ్యతే, తత్ర ధ్యానయోగస్య బహిరంగం కర్మేతి యావద్ధ్యానయోగారోహణసమర్థం తావద్గృహస్థేన అధికృతేన కర్తవ్యం కర్మేత్యతః తత్ స్తౌతి— నను కిమర్థం ధ్యానయోగారోహణసీమాకరణం యావతాఽనుష్ఠేయమేవ విహితం కర్మ యావజ్జీవం, నారురుక్షోర్మునేర్యోగం కర్మ కారణముచ్యత ఇతి విశేషణాదారూఢస్య చ శమేనైవ సంబంధకరణాదారురుక్షోరారూఢస్య చ శమః కర్మ చోభయం కర్తవ్యత్వేనాభిప్రేతం చేత్ స్యాదారురుక్షోరారూఢస్యేతి శమకర్మవిషయభేదేన విశేషణం విభాగకరణం చానర్థకం స్యాత్, తత్రాశ్రమిణాం కశ్చిద్యోగమారురుక్షుర్భవత్యారూఢః కశ్చిదన్యే నారురుక్షవో న చారూఢాస్తానపేక్ష్యారురుక్షోరారూఢస్య

<u>శ్రీభగవానువాచ — అనాశ్రితః కర్మఫలం కార్యం కర్మ కరోతి యః, స</u>

చేతి విశేషణం విభాగకరణం చోపపద్యత ఏవేతి చేన్న తస్యైవేతి వచనాత్పున
ర్యోగగ్రహణాచ్చ యోగారూఢస్యేతి య ఆసీత్, పూర్వం యోగమారురుక్షు
స్తస్యైవారూఢస్య శమ ఏవ కర్తవ్యః, కారణం హి యోగఫలం ప్రత్యుచ్యత
ఇత్యతో న యావజ్జీవం కర్తవ్యత్వప్రాప్తిః కస్యచిదపి కర్మణః యోగవిభ్రష్టవచ
నాచ్చ గృహస్థస్య చేత్కర్మిణో యోగో విహితః షష్ఠేఽధ్యాయే స యోగవిభ్రష్టో
ఽపి కర్మగతిం కర్మఫలం ప్రాప్నోతీతి తస్య నాశాశంకానుపపన్నా స్యాత్, అవశ్యం
హి కృతం కర్మ కామ్యం నిత్యం వా మోక్షస్య నిత్యత్వాదనారభ్యత్వే స్వం ఫల
మారభత ఏవ, నిత్యస్య చ కర్మణో వేదప్రమాణావబుద్ధత్వాత్ ఫలేన హి భవి
తవ్యమిత్యవోచామ, అన్యథా వేదస్యానర్థక్యప్రసంగాదితి, న చ కర్మణి సత్యుభ
యవిభ్రష్టవచనమర్థవత్ కర్మణో విభ్రంశకారణానుపపత్తేః కర్మకృతమీశ్వరే స
న్న్యస్తమితి అతః కర్తుః కర్మఫలం నారభత ఇతి చేన్న, ఈశ్వరే సన్న్యస్తస్య అధి
కతరఫలహేతుత్వోపపత్తేః మోక్షాయైవేతి చేత్ స్వకర్మణాం కృతానామీశ్వరే
సన్న్యాసో మోక్షాయైవ న ఫలాంతరాయ, యోగసహితో యోగాచ్చ విభ్రష్ట
ఇత్యతః తం ప్రతి నాశాశంకా యుక్తైవేతి చేన్న, ఏకాకీ యతచిత్తాత్మా నిరాశీర
పరిగ్రహః, బ్రహ్మచారివ్రతే స్థిత ఇతి చ కర్మసన్న్యాసస్య విధానాన్న చాత్ర ధ్యా
నకాలే స్త్రీసహాయత్వాశంకా యేన ఏకాకిత్వం విధీయతే, న చ గృహస్థస్య నిరా
శీరపరిగ్రహ ఇత్యాదివచనమనుకూలం, ఉభయవిభ్రష్టప్రశ్నానుపపత్తేశ్చ అనాశ్రి
త ఇత్యనేన కర్మిణ ఏవ సన్న్యాసిత్వం యోగిత్వం చోక్తం ప్రతిషిద్ధం చేన్నిర
గ్నేరక్రియస్య చ సన్న్యాసిత్వం యోగిత్వం చేతి చేన్న, ధ్యానయోగం ప్రతి
బహిరంగస్య సతః కర్మణః ఫలాకాంక్షా సన్న్యాసస్తుతిపరత్వాన్న కేవలం నిరగ్ని
రక్రియ ఏవ సన్న్యాసీ యోగీ చ, కిం తర్హి కర్మ్యపి కర్మఫలాసంగం సన్న్యస్య
కర్మయోగమనుతిష్ఠన్ సత్త్వశుద్ధ్యర్థం సన్న్యాసీ చ యోగీ చ భవతీతి స్తూయతే
న చైకేన వాక్యేన కర్మఫలాసంగసన్న్యాసస్తుతిశ్చతుర్థాశ్రమప్రతిషేధశ్చోపపద్య
తే, న చ ప్రసిద్ధం నిరగ్నేరక్రియస్య చ పరమార్థసన్న్యాసినః శ్రుతిస్మృతిపురా
ణేతిహాసయోగశాస్త్రవిహితం సన్న్యాసిత్వం యోగిత్వం చ ప్రతిషేధతి భగ
వాన్ స్వవచనవిరోధాచ్చ సర్వకర్మాణి మనసా సన్న్యస్య, నైవ కుర్వన్న కార
యన్, ఆస్తే మౌనీ, సంతుష్టో యేన కేనచిత్, అనికేతస్థిరమతిః, విహాయ కామాన్
యస్సర్వాన్ పుమాంశ్చరతి నిస్పృహః సర్వారంభపరిత్యాగీతి చ తత్ర తత్ర
భగవతా స్వవచనాని ప్రదర్శితాని, తైర్విరుధ్యతే చతుర్థాశ్రమప్రతిషేధస్తస్మాన్

సన్న్యాసీ చ యోగీ చ న నిరగ్నిర్న చాక్రియః. ౧. యం సన్న్యాసమితి ప్రాహు
ర్యోగం తం విద్ధి పాండవ, న హ్యసన్న్యస్తసంకల్పో యోగీ భవతి కశ్చన. ౨.

నేర్యోగమారురుక్షోః ప్రతిపన్నగార్హస్థ్యస్యాగ్నిహోత్రాదిఫలనిరపేక్ష మనుష్ఠీ
యమానం ధ్యానయోగారోహణసాధనత్వం సత్త్వశుద్ధిద్వారేణ ప్రతిపద్యత ఇతి.
స సన్న్యాసీ చ యోగీచేతి స్తూయతే. అనాశ్రితేతి. అనాశ్రితః న ఆశ్రిత అనా
శ్రితః, కిం, కర్మఫలం కర్మణాం ఫలం యత్తదనాశ్రితః, కర్మఫలతృష్ణారహిత ఇత్య
ర్థః యో హి కర్మఫలే తృష్ణావాన్ స కర్మఫలమాశ్రితో భవతి, అయం తు తద్వి
పరీతో యోఽనాశ్రితః కర్మఫలం, ఏవం భూతస్సన్, కార్యం కర్తవ్యం నిత్యం కా
మ్యవిపరీతమగ్నిహోత్రాదికం కర్మ కరోతి నిర్వర్తయతి యః కశ్చిద్య ఈదృశః
కర్మీ స కర్మ్యంతరేభ్యో విశిష్యత ఇత్యేతమర్థమాహ—స సన్న్యాసీ చ యోగీ
చేతి. సన్న్యాసః పరిత్యాగో యస్యాస్తి స సన్న్యాసీ చ యోగీ చ యోగశ్చిత్త
సమాధానం స యస్యాస్తీతి స యోగీ చేత్యేవం గుణసంపన్నోఽయం మంతవ్యః
న కేవలం నిరగ్నిరక్రియ ఏవ సన్న్యాసీ యోగీ చేతి మంతవ్యః, నిర్గతా అగ్నయః
కర్మాంగభూతా యస్మాత్ స నిరగ్నిః, అక్రియశ్చ అనగ్నిసాధనా అవిద్యమానాః
క్రియాస్తపోదానాదికా యస్యాసావక్రియః, నను చ నిరగ్నేరక్రియస్యైవ చ
శ్రుతిస్మృతియోగశాస్త్రేషు సన్న్యాసిత్వం యోగిత్వం చ ప్రసిద్ధం, కథమిహ
సాగ్నేః సక్రియస్య చ సన్న్యాసిత్వం యోగిత్వం చాప్రసిద్ధముచ్యత ఇతి నైష
దోషః, కయాచిద్గుణవృత్త్యోభయస్య సంపిపాదయిషితత్వాత్. ౧. తత్కథం కర్మ
ఫలసంకల్పస్య సన్న్యాసాత్సన్న్యాసిత్వం యోగాంగత్వేన చ కర్మానుష్ఠానాత్క
ర్మఫలసంకల్పస్య చ చిత్తవిక్షేపహేతోః పరిత్యాగాద్యోగిత్వం చేతి గౌణము
భయం న పునర్ముఖ్యం సన్న్యాసిత్వం యోగిత్వం చాభిప్రేతమిత్యేతమర్థం దర్శ
యితుమాహ.—యమితి. యం సర్వకర్మతత్ఫలపరిత్యాగలక్షణం పరమార్థసన్న్యా
సమితి ప్రాహుః శ్రుతిస్మృతివాదాః. యోగం కర్మానుష్ఠానలక్షణం తం పరమార్థ
సన్న్యాసం విద్ధి విజానీహి, హే పాండవ, కర్మయోగస్య ప్రవృత్తిలక్షణస్య తద్వి
పరీతేన నివృత్తిలక్షణేన పరమార్థసన్న్యాసేన కీదృశం సామ్య మంగీకృత్య తద్భావ
ఉచ్యత ఇత్యపేక్షాయామిదముచ్యతే, అస్తి హి పరమార్థసన్న్యాసేన సామ్యం
కర్తృద్వారకం కర్మయోగస్య, యో హి పరమార్థసన్న్యాసీ స సంత్యక్తసర్వకర్మ
తత్సాధనతయా సర్వకర్మతత్ఫలవిషయం సంకల్పం ప్రవృత్తిహేతుకామకారణం
సన్న్యస్యతి. అయమపి కర్మయోగీ కర్మకుర్వాణ ఏవ ఫలవిషయం సంకల్పం సన్న్య
స్యతీత్యేతమర్థం దర్శయిష్యన్నాహ—నహియస్మాదసన్న్యస్తసంకల్పః అసన్న్యస్తః

ఆరురుక్షోర్మునేర్యోగం కర్మ కారణముచ్యతే, యోగారూఢస్య తస్యైవ శమః కారణముచ్యతే. 3. యదా హి చేంద్రియార్థేషు న కర్మస్వనుషజ్జతే, సర్వసంకల్ప

అపరిత్యక్తః ఫలవిషయసంకల్పోఽభిసంధిర్యేన సోఽసన్న్యస్తసంకల్పః, కశ్చన కశ్చిదపి కర్మీ, యోగీ సమాధానవాన్, భవతి, న భవతీత్యర్థః. ఫలసంకల్పస్య చిత్తవిక్షేపహేతుత్వాత్తస్మాద్యః కశ్చన కర్మీ సన్న్యస్తఫలసంకల్పో భవేత్స యోగీ సమాధానవానవిక్షిప్తచిత్తో భవేత్, చిత్తవిక్షేపహేతోః ఫలసంకల్పస్య సన్న్యస్తత్వాదిత్యభిప్రాయః. ౨. ఏవం పరమార్థసన్న్యాసకర్మయోగయోః కర్తృద్వారకం సన్న్యాససామాన్య మపేక్ష్య "యం సన్న్యాసమితి ప్రాహుర్యోగం తం విద్ధి పాండ"వేతి కర్మయోగస్య స్తుత్యర్థం సన్న్యాసత్వముక్తం, ధ్యానయోగస్య ఫలనిరపేక్షః కర్మయోగోఽపి బహిరంగసాధనమితి తం సన్న్యాసత్వేన స్తుత్వాధునా కర్మయోగస్య ధ్యానయోగసాధనత్వం దర్శయతి.—ఆరురుక్షోరితి. ఆరురుక్షోః ఆరోఢుమిచ్ఛోరనారూఢస్య ధ్యానయోగేఽవస్థాతుమసమర్థస్యేత్యర్థః తస్యారురుక్షోర్మునేః కర్మఫలసన్న్యాసిన ఇత్యర్థః. కిమారురుక్షోర్యోగం, కర్మ కారణం సాధనముచ్యతే, యోగారూఢస్య పునస్తస్యైవ శమ ఉపశమః సర్వకర్మభ్యో నివృత్తిః కారణం యోగారూఢత్వస్య సాధనముచ్యత ఇత్యర్థః. యావద్యావత్కర్మభ్యః ఉపరమతే తావత్తావన్నిరాయాసస్య జితేంద్రియస్య చిత్తం సమాధీయతే, తథా సతి స యోగారూఢో భవతి, తథా చోక్తం. శ్లో. "నైతాదృశం బ్రాహ్మణస్యాస్తి విత్తం యథైకతా సమతా సత్యతా చ, శీలం స్థితిర్దండనిధానమార్జవం తతస్తతశ్చోపరమః క్రియాభ్య" ఇతి. 3. అథేదానీం కదా యోగారూఢో భవతీత్యుచ్యతే. యదేతి. యదా సమాధీయమానచిత్తో యోగీ, హి యస్మాత్, ఇంద్రియార్థేషు ఇంద్రియాణామర్థాశ్శబ్దాదయస్తేష్వింద్రియార్థేషు, కర్మసు చ నిత్యనైమిత్తికకామ్యప్రతిషిద్ధేషు చ ప్రయోజనాభావబుద్ధ్యా. నానుషజ్జతే అనుషంగం కర్తవ్యతాబుద్ధిం న కరోతీత్యర్థః. సర్వసంకల్పసన్న్యాసీ సర్వాన్ సంకల్పాన్ ఇహాముత్రార్థకామహేతూన్ సన్న్యసితుం శీలమస్యేతి సర్వసంకల్పసన్న్యాసీ, యోగారూఢః ప్రాప్తయోగ ఇత్యేతత్, తదా తస్మిన్కాలే, ఉచ్యతే, సర్వసంకల్పసన్న్యాసీతి వచనాత్సర్వాంశ్చ కామాన్ సర్వాణి చ కర్మాణి సన్న్యసేదిత్యర్థః. సంకల్పమూలా హి సర్వే కామాః. శ్లో. "సంకల్పమూలః కామో వై యజ్ఞాస్సంకల్పసంభవాః, కామజానామి తే మూలం సంకల్పాత్కిల జాయస" ఇత్యాదిస్మృతేః. సర్వకామపరిత్యాగే చ సర్వకర్మపరిత్యాగః సిద్ధో భవతి "సయథాకామో భవతి తత్క్రతుర్భవతి యత్క్రతుర్భవతి తత్కర్మ కురుతే" ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః "యద్యద్ధి కురుతే జంతుస్త

సన్న్యాసీ యోగారూఢస్తదోచ్యతే. ౫. ఉద్ధరేదాత్మనాత్మానం నాత్మానమవసాదయేత్, ఆత్మైవ హ్యాత్మనో బంధురాత్మైవ రిపురాత్మనః. ౬. బంధురాత్మాత్మనస్తస్య యే నాత్మైవాత్మనా జితః, అనాత్మనస్తు శత్రుత్వే వర్తేతాత్మైవ శత్రువత్. ౭. జితాత్మనః ప్రశాంతస్య పరమాత్మా సమాహితః, శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు తథా మానావమానయోః. ౮. జ్ఞానవిజ్ఞానతృప్తాత్మా కూటస్థో విజితేంద్రియః, యుక్త ఇత్యు

క్తత్యాగమస్య చేష్టితమి"త్యాది స్మృతిభ్యశ్చ న్యాయాచ్చనహి సర్వసంకల్పసన్న్యాసీ కశ్చిత్ స్పందితుమపి శక్తస్తస్మాత్సర్వసంకల్పసన్న్యాసీతి వచనాత్సర్వాన్కామాన్ సర్వాణి కర్మాణి చ త్యాజయతి భగవాన్. ౫. యద్యైవం యోగారూఢస్తదా ఆత్మా ఆత్మనా ఉద్ధృతో భవతి సంసారానర్థవ్రాతాదతః. ఉద్ధరేదితి. ఉద్ధరేత్, సంసారసాగరే నిమగ్నమాత్మానమాత్మనా స్వత ఊర్ధ్వం హరే ద్యోగారూఢతామాపాదయేదిత్యర్థః. నాత్మానమవసాదయేత్ నాధోనయేత్, ఆత్మైవ హి యస్మాదాత్మనో బంధుః. న హ్యన్యః కశ్చిద్బంధుస్సంసారముక్తయే భవతి, బంధురపి తావత్ మోక్షప్రతికూల ఏవ స్నేహాదిబంధనాయతనత్వాత్తస్మాద్యుక్తమవధారణమాత్మైవ హ్యాత్మనో బంధురితి. ఆత్మైవ రిపుః శత్రుః. యోఽన్యోపకారీ బాహ్యశ్శత్రుః స హ్యాత్మప్రయుక్త ఏవేతి యుక్తమేవావధారణం ఆత్మైవ రిపురాత్మన ఇతి. ౬. ఆత్మైవ బంధురాత్మైవ రిపురాత్మన ఇత్యుక్తం, తత్ర కిం లక్షణః ఆత్మా ఆత్మనో బంధుః? కిం లక్షణో వా ఆత్మా ఆత్మనో రిపుః? రి త్యుచ్యతే. బంధురితి. బంధురాత్మాత్మనస్తస్య, తస్యాత్మనస్స ఆత్మా బంధుః. యేనాత్మనాత్మైవ జితః. ఆత్మా కార్యకరణసంఘాతో యేన వశీకృతః. జితేంద్రియ ఇత్యర్థః. అనాత్మన అజితాత్మనస్తు శత్రుత్వే శత్రుభావే వర్తేత ఆత్మైవ శత్రువత్, యథా అనాత్మా శత్రురాత్మనోపకారీ తథా ఆత్మా ఆత్మన అపకారే వర్తత ఇత్యర్థః. ౭. జితాత్మన ఇతి. జితాత్మనః కార్యకరణసంఘాత ఆత్మాజితో యేన సః జితాత్మా తస్య జితాత్మనః. ప్రశాంతస్యోపశాంతస్య, పరమాత్మా సమాహితః సాక్షాదాత్మభావేన వర్తత ఇత్యర్థః. కించ శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు చ, తథా మానే చ అవమానే చ మానావమానయోః పూజాపరిభవయోస్సమస్స్యాత్. ౮. జ్ఞానేతి. జ్ఞానవిజ్ఞానతృప్తాత్మా జ్ఞానం శాస్త్రోక్తపదార్థానాం పరిజ్ఞానం విజ్ఞానం తు శాస్త్రతో జ్ఞాతానాం తథైవ స్వానుభవకరణం తాభ్యాం జ్ఞానవిజ్ఞానాభ్యాం తృప్తః సంజాతాలంప్రత్యయః ఆత్మా యస్య సజ్జ్ఞానవిజ్ఞానతృప్తాత్మా, కూటస్థః అప్రకంప్యో భవతీత్యర్థః. విజితేంద్రియశ్చ, ఈదృశో యుక్తస్సమాహిత ఇతి, ఉచ్యతే కథ్యతే, సయోగీ, సమలోష్టాశ్మకాంచ

చ్యతే యోగీ సమలోష్టాశ్మకాంచనః. ౮. సుహృన్మిత్రార్యుదాసీనమధ్యస్థద్వేష్యబం
ధుషు, సాధుష్వపి చ పాపేషు సమబుద్ధిర్విశిష్యతే. ౯. యోగీ యుంజీత సతతమా
త్మానం రహసి స్థితః, ఏకాకీ యతచిత్తాత్మా నిరాశీరపరిగ్రహః. ౧౦. శుచౌ దేశే
ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమాసనమాత్మనః, నాత్యుచ్ఛ్రితం నాతినీచం చేలాజినకుశోత్తరమ్.
౧౧. తత్రైకాగ్రం మనః కృత్వా యతచిత్తేంద్రియక్రియః, ఉపవిశ్యాసనే యుం
జ్యాద్యోగమాత్మవిశుద్ధయే. ౧౨. సమం కాయశిరోగ్రీవం ధారయన్నచలం స్థిరః.

నః లోష్టాశ్మకాంచనాని సమాని యస్య సః ౮. కించ సుహృదితి. సుహృదిత్యాది
శ్లోకార్ధమేకం పదం సుహృదితి ప్రత్యుపకారానపేక్షయైవోపకర్తా, మిత్రం స్నే
హవాన్, అరిః శత్రుః. ఉదాసీనః న కస్యచిత్పక్షం భజతే, మధ్యస్థః విరుద్ధయో
రుభయోర్హితైషీ, ద్వేష్యః ఆత్మనః అప్రియః, బంధుస్సంబంధీ త్యేతేషు, సాధుషు
శాస్త్రానువర్తిషు, అపి చ, పాపేషు ప్రతిషిద్ధకారిషు సర్వేష్వేతేషు, సమబుద్ధిః కః
కర్తా కిం కర్మేత్యవ్యాకృతబుద్ధిరిత్యర్థః. విశిష్యతే, సముచ్యత ఇతి పాఠాంతరం,
యోగారూఢానాం సర్వేషామయముత్తమ ఇత్యర్థః. ౯. అత ఏవ ఉత్తమఫలప్రా
ప్తయే యోగీతి. యోగీ ధ్యాయీ, యుంజీత సమాదధ్యాత్, సతతం సర్వదా,
ఆత్మానమంతఃకరణం, రహస్యేకాంతే గిరిగుహాదౌ, స్థితస్సన్, ఏకాకీ అసహాయః.
రహసిస్థితః ఏకాకీ చేతి విశేషణాత్, సన్న్యాసీత్యర్థః. యతచిత్తాత్మా, చిత్తమంతః
కరణమాత్మా దేహశ్చ సంయతౌ యస్య సః యతచిత్తాత్మా, నిరాశీర్విగతతృష్ణః,
అపరిగ్రహః పరిగ్రహరహితశ్చ, సన్న్యాసిత్వేఽపి త్యక్తసర్వపరిగ్రహస్సన్ యుం
జీతేత్యర్థః. ౧౦. అథేదానీం యోగం యుంజానస్య ఆసనాహారవిహారాదీనాం యో
గసాధనత్వేన నియమో వక్తవ్యః ప్రాప్తయోగలక్షణం తత్ఫలాదికం చేత్యత ఆర
భ్యతే, తత్ర ఆసనమేవ తావత్ ప్రథమముచ్యతే. శుచావితి. శుచౌ శుద్ధే వివిక్తే
స్వభావతః సంస్కారతో వా, దేశే స్థానే, ప్రతిష్ఠాప్య, స్థిరమచలం, ఆత్మన ఆసనం
నాత్యుచ్ఛ్రితం అతీవోచ్ఛ్రితం,అత్యుచ్ఛ్రితం నాప్యతినీచం, తచ్చ, చేలాజినకుశోత్త
రం చేలంఅజినం కుశాశ్చోత్తరే యస్మిన్నాసనే తదాసనం చేలాజినకుశోత్తరం, విప
రీతోఽత్ర క్రమశ్చేలాదీనాం ప్రతిష్ఠాప్య ౧౧ కించ. తత్రేతి. తత్ర తస్మిన్నాసనే, ఉప
విశ్య, యోగం యుంజ్యాత్, సమాధానం కుర్యాత్, కథం, సర్వవిషయేభ్య ఉప
సంహృత్యైకాగ్రం కృత్వా మనః, యతచిత్తేంద్రియక్రియః చిత్తం చ ఇంద్రియాణి
చచిత్తేంద్రియాణి తేషాం క్రియాః సంయతాః యస్య సః యతచిత్తేంద్రియక్రియః.
స కిమర్థం యోగం యుంజ్యాదిత్యాహ ఆత్మవిశుద్ధయే అంతఃకరణస్య శుద్ధ్యర్థమి
త్యేతత్. ౧౨. బాహ్యమాసనముక్తమధునా శరీరధారణం కథమిత్యుచ్యతే. సమ

సంప్రేక్ష్య నాసికాగ్రం స్వం దిశశ్చానవలోకయన్. ౧౩. ప్రశాంతాత్మా విగతభీః
బ్రహ్మచారివ్రతే స్థితః, మనస్సంయమ్య మచ్చిత్తో యుక్త ఆసీత మత్పరః. ౧౪.
యుంజన్నేవం సదాత్మానం యోగీ నియతమానసః, శాంతిం నిర్వాణపరమాం మత్సం
స్థామధిగచ్ఛతి. ౧౫. నాత్యశ్నతస్తు యోగోఽస్తి న చైకాంతమనశ్నతః, న చాతి

మితి. సమం, కాయశ్చ శిరశ్చ గ్రీవా చ కాయశిరోగ్రీవం తత్ సమం ధారయ
న్నచలం చ, సమం ధారయతశ్చలనం సంభవత్యతో విశినష్ట్యచలమితి, స్థిరః స్థిరో
భూత్వేత్యర్థః. సంప్రేక్ష్య సమ్యక్ప్రేక్షణం దర్శనం కృత్వేవేతీవ శబ్దో లుప్తో
ద్రష్టవ్యః. న హి స్వనాసికాగ్రసంప్రేక్షణమిహ విధిత్సితం, కిం తర్హి చక్షుషోర్దృష్టి
సన్నిపాతః. స చాంతఃకరణసమాధానాపేక్షో వివక్షితః. స్వనాసికాగ్రసంప్రేక్షణ
మేవ చేద్వివక్షితం మనస్తత్రైవ సమాధీయేత, ఆత్మని హి మనస్సమాధానం వక్ష్య
తి, ఆత్మసంస్థం మనః కృత్వేతి, తస్మాదివ శబ్దలోపేనాక్ష్ణోః దృష్టిసన్నిపాత ఏవ సం
ప్రేక్ష్యేత్యుచ్యతే, స్వం దిశశ్చ అనవలోకయన్ దిశాం చావలోకనం స్వాయమకు
ర్వన్నిత్యేతత్. ౧౩. కించ. ప్రశాంతేతి. ప్రశాంతాత్మా ప్రకర్షేణ శాంతః ఆత్మాం
తఃకరణం యస్య సోఽయం ప్రశాంతాత్మా, విగతభీః విగతభయః, బ్రహ్మచారివ్రతే
స్థితః బ్రహ్మచారిణో వ్రతం బ్రహ్మచారివ్రతం బ్రహ్మచర్యం గురుశుశ్రూషాభైక్ష
భుక్త్యాది తస్మిన్ స్థితస్తదనుష్ఠాతా భవేదిత్యర్థః, కించ, మనస్సంయమ్య మనసో వృత్తీ
రుపసంయమ్యేత్యేతత్, మచ్చిత్తో మయి పరమేశ్వరే చిత్తం యస్య సోఽయం
మచ్చిత్తః, యుక్తః సమాహితస్సన్నాసీత ఉపవిశేత్, మత్పరః అహం పరో యస్య
సోఽయం మత్పరో భవతి, కశ్చిద్రాగీ స్త్రీచిత్తో న తు స్త్రియమేవ పరత్వేన గృహ్ణాతి,
కిం తర్హి రాజానం మహాదేవం వా, అయం తు మచ్చిత్తో మత్పరశ్చ. ౧౪. అథే
దానీం యోగఫలముచ్యతే. యుంజన్నితి. యుంజన్ సమాధానం కుర్వన్, ఏవం
యథోక్తేన విధినా, సదాత్మానం సర్వదా, యోగీ నియతమానసః నియతం సంయతం
మానసం మనో యస్య సోఽయం నియతమానసః, శాంతిముపరతిం, నిర్వాణపరమాం
నిర్వాణం మోక్షః పరమా నిష్ఠా యస్యాశ్శాంతేః తాం నిర్వాణపరమాం మత్సం
స్థాం మదధీనాం, అధిగచ్ఛతి ప్రాప్నోతి. ౧౫. యోగినః ఆహారాదినియమ
ఉచ్యతే. నేతి. న అత్యశ్నతః ఆత్మసంమితం అన్నపరిమాణం అతీత్య అశ్నతః అత్య
శ్నతః యోగోఽస్తి, న చైకాంతమనశ్నతః యోగోఽస్తి, తదుక్తం, "యదాత్మసం
మితమన్నం తదవతి తం న హినస్తి యద్భూయో హినస్తి తద్యత్కనీయోఽన్నం
న తదవతీ"తి శ్రుతేః, తస్మాద్యోగినా ఆత్మసంమితాదన్నాదధికం న్యూనం వా అశ్నీ
యాత్, అథవా యోగినో యోగశాస్త్రే పరిపఠితాదన్నపరిమాణాదతిమాత్రము

స్వప్నశీలస్య జాగ్రతో నైవ చార్జున. ౧౬. యుక్తాహారవిహారస్య యుక్తచేష్టస్య కర్మసు, యుక్తస్వప్నావబోధస్య యోగో భవతి దుఃఖహా. ౧౭. యదా వినియతం చిత్తమాత్మన్యేవావతిష్ఠతే, నిస్స్పృహస్సర్వకామేభ్యో యుక్త ఇత్యుచ్యతే తదా ౧౮. యథా దీపో నివాతస్థో నేంగతే సోపమా స్మృతా, యోగినో యతచిత్తస్య యుంజతో యోగమాత్మనః. ౧౯. యత్రోపరమతే చిత్తం నిరుద్ధం యోగసేవయా, యత్ర చైవాత్మనాత్మానం పశ్యన్నాత్మని తుష్యతి. ౨౦. సుఖమాత్యంతికం యత్త

శ్నతో యోగో నాస్తి, ఉక్తం హి. శ్లో. "అర్ధం సవ్యంజనాన్నస్య తృతీయముదకస్య చ, వాయోస్సంచారణార్థం తు చతుర్థమవశేషయేత్" ఇత్యాది పరిమాణం, తథా నచాతిస్వప్నశీలస్య యోగోభవతి, నైవ చాతిమాత్రం జాగ్రతో యోగో భవతి చార్జున. ౧౬. కథం పునర్యోగో భవతీత్యుచ్యతే. యుక్తాహారేతి. యుక్తాహారవిహారస్య. ఆహ్రియత ఇత్యాహారోఽన్నం, విహరణం విహారః పాదక్రమః, తౌ యుక్తౌ నియతపరిమాణౌ యస్య, తథా అన్యా చ నియతా చేష్టా యస్య కర్మసు, తథా యుక్తస్వప్నావబోధస్య యుక్తౌ స్వప్నావబోధౌ స్వప్నశ్చ అవబోధశ్చ తౌ నియతకాలౌ యస్య తస్య యుక్తాహారవిహారస్య యుక్తచేష్టస్య కర్మసు యుక్తస్వప్నావబోధస్య యోగినో యోగో భవతి దుఃఖహా దుఃఖాని సర్వాణి హంతీతి దుఃఖహా, సర్వసంసారదుఃఖక్షయకృద్యోగో భవతీత్యర్థః. ౧౭. అథాధునా కదా యుక్తో భవతీత్యుచ్యతే. యదేతి. యదా వినియతం విశేషేణ నియతం సంయతం ఏకాగ్రతామాపన్నం చిత్తం హిత్వా బాహ్యార్థచింతామాత్మన్యేవ కేవలేఽవతిష్ఠతే, స్వాత్మని స్థితిం లభత ఇత్యర్థః, నిస్స్పృహస్సర్వకామేభ్యో నిర్గతా స్పృహా తృష్ణా దృష్టాదృష్టవిషయేభ్యో యస్య యోగినః సయుక్తస్సమాహిత ఇత్యుచ్యతే తదా. ౧౮. యోగినః సమాహితచిత్తస్యోపమోచ్యతే. యథేతి. యథా దీపః ప్రదీపః నివాతస్థో నివాతే వాతవర్జితే దేశే స్థితః, నేంగతే న చలతి, సా ఉపమా ఉపమీయతే అనయేత్యుపమా, యోగజ్ఞైః చిత్తప్రచారదర్శిభిః, స్మృతాచింతితా, యోగినో యతచిత్తస్య సంయతాంతఃకరణస్య, యుంజతో యోగమనుతిష్ఠతః ఆత్మనః సమాధిమనుతిష్ఠత ఇత్యర్థః. ౧౯. ఏవం యోగాభ్యాసబలాత్ ఏకాగ్రీభూతం నివాతప్రదీపకల్పం సత్. యత్రేతి. యత్ర యస్మిన్ కాలే, ఉపరమతే చిత్తముపరతిం గచ్ఛతి, నిరుద్ధం నివారితం యోగసేవయా సర్వతో నివారితప్రచారం యోగానుష్ఠానేన, యత్ర చైవ యస్మింశ్చ కాలే, ఆత్మనా సమాధిపరిశుద్ధేనాంతఃకరణేన, ఆత్మానం పరం చైతన్యం జ్యోతిస్స్వరూపం, పశ్యన్నుపలభమానః, స్వఆత్మని తుష్యతి తుష్టిం భజతే. ౨౦. కించ. సుఖమితి. సుఖమాత్యన్తి

ద్బుద్ధిగ్రాహ్యమతీంద్రియమ్, వేత్తి యత్ర న చైవాయం స్థితశ్చలతి తత్త్వతః. ౨౧. యం లబ్ధ్వా చాపరం లాభం మన్యతే నాధికం తతః, యస్మిన్ స్థితో న దుఃఖేన గురుణాపి విచాల్యతే. ౨౨. తం విద్యాద్దుఃఖసంయోగవియోగం యోగసంజ్ఞితమ్, స నిశ్చయేన యోక్తవ్యో యోగో నిర్విణ్ణచేతసా. ౨౩. సంకల్పప్రభవాన్ కామాంస్త్యక్త్వా సర్వానశేషతః, మనసైవేంద్రియగ్రామం వినియమ్య సమంతతః. ౨౪. శనైశ్శనైరు

కం అత్యంతమేవ భవతీత్యాత్యంతికం, అనంతమిత్యర్థః, యత్తద్బుద్ధిగ్రాహ్యం బుద్ధ్యైవేంద్రియనిరపేక్షయా గృహ్యత ఇతి బుద్ధిగ్రాహ్యం, అతీంద్రియమింద్రియగోచరాతీతమవిషయజనితమిత్యర్థః, వేత్తి తదీదృశం సుఖమనుభవతి, యత్ర యస్మిన్కాలే, న చైవాయం విద్వానాత్మస్వరూపే స్థితస్తస్మాన్నైవ చలతి తత్త్వతః తత్త్వస్వరూపాన్న ప్రచ్యవత ఇత్యర్థః. ౨౧. కించ. యమితి. యం లబ్ధ్వా యమాత్మలాభం లబ్ధ్వా ప్రాప్య చ, అపరమన్యల్లాభాంతరం, తతోఽధికమస్తీతి, న మన్యతే న చింతయతి, కించ, యస్మిన్నాత్మతత్త్వే స్థితో న దుఃఖే న శస్త్రపాతాదిలక్షణే న గురుణా మహతాపి న విచాల్యతే. ౨౨. యత్రోపరమత ఇత్యాద్యారభ్య యావద్భిర్విశేషణైర్విశిష్ట ఆత్మావస్థావిశేషో యోగ ఉక్తః. తమితి. తం విద్యాద్విజానీయాత్, దుఃఖసంయోగవియోగం దుఃఖైస్సంయోగో దుఃఖసంయోగః తేన వియోగః తం దుఃఖసంయోగవియోగ యోగ ఇత్యేవ సంజ్ఞితం విపరీతం విపరీతలక్షణేన దుఃఖసంయోగవియోగం యోగసంజ్ఞితం విద్యాద్విజానీయాదిత్యర్థః, యోగఫలముపసంహృత్య పునరన్వారంభేణ యోగస్య కర్తవ్యతోచ్యతే, నిశ్చయానిర్వేదయోః సాధనత్వవిధానార్థం సః యథోక్తఫలయోగో నిశ్చయేనాధ్యవసాయేన యోక్తవ్యః యోగః, అనిర్విణ్ణచేతసా, ననిర్విణ్ణమనిర్విణ్ణం కిం తచ్చేతః తేన నిర్వేదరహితేన చేతసా చిత్తేనేత్యర్థః. ౨౩. కించ. సంకల్పేతి. సంకల్పప్రభవాన్ సంకల్పః ప్రభవో యేషాం కామానాం తే సంకల్పప్రభవాః కామాః తాన్ త్యక్త్వా పరిత్యజ్య సర్వానశేషతః, నిర్లేపేన, కించ, మనసైవ వివేకయుక్తేన, ఇంద్రియగ్రామమింద్రియసముదాయం, వినియమ్య నియమనం కృత్వా, సమంతతః సమంతాత్. ౨౪. శనైరితి. శనైశ్శనైర్నసహసా, ఉపరమేదుపరతిం కుర్యాత్, కయా, బుద్ధ్యా, కింవిశిష్టయా, ధృతిగృహీతయా ధృత్యా ధైర్యేణ గృహీతయా ధృతిగృహీతయా ధైర్యయుక్తయేత్యర్థః, ఆత్మసంస్థితం ఆత్మనిసంస్థితం, ఆత్మైవసర్వం న తతోన్యత్కించిదస్తీత్యేవ మాత్మసంస్థం, మనః కృత్వా, న కించిదపిచింతయేత్, ఏష యోగస్యపరమోఽవధిః. ౨౫. తత్రైవమాత్మసంస్థం మనః కర్తుం ప్రవృత్తో యోగీ. యత ఇతి. యతో యతో యస్మాద్యస్మాచ్ఛబ్దాదేర్నిమిత్తాన్నిశ్చరతి నిర్గచ్ఛతి స్వాభావికదోషాత్

పరమేద్బుద్ధ్యా ధృతిగృహీతయా, ఆత్మసంస్థం మనః కృత్వా న కించిదపి చింతయేత్. ౨౬. యతో యతో నిశ్చరతి మనశ్చంచలమస్థిరమ్, తత స్తతో నియమ్యైతదాత్మన్యేవ వశం నయేత్. ౨౭. ప్రశాంతమనసం హ్యేనం యోగినం సుఖముత్తమమ్, ఉపైతి శాంతరజసం బ్రహ్మభూతమకల్మషమ్. ౨౮. యుంజన్నేవం సదాత్మానం యోగీ విగతకల్మషః, సుఖేన బ్రహ్మసంస్పర్శమత్యంతం సుఖమశ్నుతే. ౨౯. సర్వభూతస్థమాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని, ఈక్షతే యోగయుక్తాత్మా సర్వత్రసమదర్శనః. ౩౦. యో మాం పశ్యతి సర్వత్ర సర్వం చ మయి పశ్యతి, తస్యాహం న

మనశ్చంచలమత్యర్థం చలమత ఏవాస్థిరం, తత స్తత స్తస్మా త్తస్మా చ్ఛబ్దాదేర్నిమిత్తా న్నియమ్యతత్త న్నిమిత్త యాథాత్మ్యనిరూపణేనాభాసీకృత్య, వైరాగ్యభావనయా చైతన్మనః ఆత్మన్యేవ వశం నయేత్ ఆత్మవశ్యతా మాపాదయేత్, ఏవం యోగాభ్యాసబలాత్ యోగినః ఆత్మన్యేవ ప్రశామ్యతి మనః. ౨౭. ప్రశాంతేతి ప్రశాంతమనసం ప్రకర్షేణ శాంతం మనో యస్య సః ప్రశాంతమనాః తం ప్రశాంతమనసం హ్యేనం యోగినం సుఖముత్తమం నిరతిశయ ముపైతి ఉపగచ్ఛతి, శాంతరజసం ప్రక్షీణమోహాదిక్లేశరజస మిత్యర్థః, బ్రహ్మభూతం జీవన్ముక్తం బ్రహ్మైవ సర్వమిత్యేవం నిశ్చయం బ్రహ్మభూత మకల్మష మధర్మాదివర్జితమ్. ౨౮. యుంజన్నితి. యుంజన్నేవం యథోక్తేన క్రమేణ యోగీ యోగాంతరాయవర్జితః సదాత్మానం విగతకల్మషో విగతపాపః, సుఖేనానాయాసేన, బ్రహ్మసంస్పర్శం బ్రహ్మణా పరేణ సంస్పర్శో యస్య తద్బ్రహ్మసంస్పర్శం, అత్యంతం అంతమతీత్యవర్తత ఇత్యంత ముత్కృష్టం నిరతిశయం సుఖమశ్నుతే ప్రాప్నోతి. ౨౯. ఇదానీం యోగస్య యదుత్కృష్టం నిరతిశయం ఫలం బ్రహ్మైకత్వదర్శనం సర్వసంసారవిచ్ఛేదకారణం తత్ప్రదర్శయతి.—సర్వేతి. సర్వభూతస్థం సర్వేషు భూతేషు స్థితం స్వమాత్మానం, సర్వభూతాని చాత్మని బ్రహ్మాదీని చ సర్వభూతాన్యాత్మన్యేకతాం గతాని ఈక్షతే పశ్యతి, యోగయుక్తాత్మా సమాహితాంతఃకరణస్సన్, సర్వత్ర సమదర్శనః సర్వేషు బ్రహ్మాదిస్థావరాంతేషు విషమేషు సర్వభూతేషు సమం నిర్విశేషం బ్రహ్మాత్మైకత్వవిషయం దర్శనం యస్య సః సర్వత్ర సమదర్శనః. ౩౦. ఏతస్యాత్మైకత్వదర్శనస్య ఫలముచ్యతే. య ఇతి. యః మాం పశ్యతి వాసుదేవం సర్వస్యాత్మానం సర్వత్ర సర్వభూతేషు, సర్వంచ బ్రహ్మాదిభూతజాతం మయి సర్వాత్మని పశ్యతి, తస్యైవ మాత్మైకత్వదర్శినః అహ మీశ్వరో న ప్రణశ్యామి న పరోక్షతాం గమిష్యామి, స చ మే న ప్రణశ్యతి స చ విద్వాన్మే వాసుదేవస్య న ప్రణశ్యతి న పరోక్షీభవతి, తస్య చ మమ చ ఆత్మైకత్వాత్, స్వాత్మాహినామఆత్మనః ప్రకాశ

ప్రణశ్యామి స చ మే న ప్రణశ్యతి. ౩౦. సర్వభూతస్థితం యో మాం భజత్యేక
త్వమాస్థితః, సర్వథా వర్తమానోఽపి స యోగీ మయి వర్తతే. ౩౧. ఆత్మౌపమ్యేన
సర్వత్ర సమం పశ్యతి యోఽర్జున, సుఖం వా యదివా దుఃఖం స యోగీ పరమో
మతః. ౩౨. అర్జున ఉవాచ—యోయోఽయంయోగస్త్వయాప్రోక్తస్సామ్యేన మధు
సూదన, ఏతస్యాహం న పశ్యామి చంచలత్వాత్ స్థితిం స్థిరామ్. ౩౩. చంచలం
హి మనః కృష్ణ ప్రమాథి బలవద్దృఢమ్, తస్యాహం నిగ్రహం మన్యే వాయోరివ
సుదుష్కరమ్. ౩౪. శ్రీభగవానువాచ—అసంశయం మహాబాహో మనో దుర్ని

ఏవ భవతి. ౩౦. యస్మాచ్చ అహమేవ సర్వాత్మైకత్వదర్శీ. సర్వేతి. ఇత్యేతత్పూర్వ
శ్లోకార్థమనూద్య సమ్యగ్దర్శనం తత్ఫలం మోక్షో విధీయతే. సర్వథా సర్వప్రకా
రైర్వర్తమానోఽపి సమ్యగ్దర్శీ యోగీ మయి వైష్ణవే పరమే పదే వర్తతే, నిత్య
ముక్త ఏవ సః న మోక్షం ప్రతి కేనచి త్ప్రతిబధ్యత ఇత్యర్థః. ౩౧. కించాన్యత్స్యా
త్. ఆత్మేతి. ఆత్మాస్వయమేవోపమాతద్భావఔపమ్యంతేనాత్మౌపమ్యేన, సర్వత్ర
సర్వభూతేషు, సమం తుల్యం పశ్యతి యోఽర్జున, స చ కిం సమం పశ్యతీత్యుచ్యతే
యథా మమ సుఖమిష్టం, తథా సర్వప్రాణినాం సుఖం అనుకూలం, వాశబ్దశ్చార్థే,
యది వా యశ్చదుఃఖం మమానిష్టం ప్రతికూలం యథా తథా సర్వప్రాణినాం
ప్రతికూలం అనిష్టం దుఃఖమితి, ఏవ మాత్మౌపమ్యేన సుఖదుఃఖే అనుకూల ప్రతి
కూలే తుల్యతయా సర్వభూతేషు సమం పశ్యతి, న కస్య చి త్ప్రతికూలమాచరతి
అహింసకఇత్యర్థః. య ఏవ మహింసక స్సమ్యగ్దర్శననిష్ఠస్సయోగీపరమఉత్కృష్టో
మతః అభిమతస్సర్వయోగినాం. ౩౨. ఏతస్య యథోక్తస్య సమదర్శనలక్షణస్య
యోగస్య దుఃఖసంపాద్యతా మాలక్ష్య శుశ్రూషుస్త త్ప్రాప్త్యుపాయ మర్జున
ఉవాచ. యఇతి. యోఽయం యోగస్త్వయా ప్రోక్తస్సామ్యేన సమత్వేన, హే
మధుసూదన, ఏతస్య యోగస్యాహం, న పశ్యామి నోపలభే చంచలత్వా న్మనసః,
కిం? స్థిరామచలాంస్థితిం. ౩౩. ప్రసిద్ధమేతత్. చంచలమితి. చంచలం హి మనః కృష్ణ
కృష్ణ ఇతి కృషతే ర్విలేఖనార్థస్య రూపం, భక్తజన పాపాదిదోషాపకర్షణాత్కృష్ణః
తస్య సంబుద్ధిః హేకృష్ణ, చంచలం, న కేవలమత్యర్థంచలం, ప్రమాథి ప్రమథనశీ
లం చ ప్రమథ్నాతి శరీరమింద్రియాణిచ విక్షిపత్సత్ పరవశీకరోతి, కించ, బలవత్
న కేన చిత్ నియంతుం శక్యం, కించ దృఢం తంతునాభవత్ తస్యైవం భూతస్య
మనసః, అహం నిగ్రహం నిరోధం మన్యే, వాయోరివ, యథా వాయో ర్దుష్కరో
నిరోధః తతోఽపి దుష్కరం మన్య ఇత్యభిప్రాయః. ౩౪. శ్రీభగవానువాచ, ఏవ
మేవ యథా బ్రవీషి. అసంశయమితి. అసంశయం నాస్తి, సంశయః, హేమహా

గ్రహం చలమ్, అభ్యాసేన తు కౌంతేయ వైరాగ్యేణ చ గృహ్యతే. ౩౫. అసం
యతాత్మనా యోగో దుష్ప్రాప ఇతి మే మతిః, వశ్యాత్మనా తు యతతా శక్యోఽ
వాప్తుముపాయతః ౩౬. అర్జున ఉవాచ—అయతిః శ్రద్ధయోపేతో యోగాచ్చలి
తమానసః, అప్రాప్య యోగసంసిద్ధిం కాం గతిం కృష్ణ గచ్ఛతి. ౩౭. కచ్చిన్నో
భయవిభ్రష్టశ్ఛిన్నాభ్రమివ నశ్యతి, అప్రతిష్ఠో మహాబాహో విమూఢో బ్రహ్మణః
పథి. ౩౮. ఏతం మే సంశయం కృష్ణ ఛేత్తుమర్హస్యశేషతః, త్వదన్యస్సంశయస్యాస్య
ఛేత్తా నహ్యుపపద్యతే. ౩౯. శ్రీభగవానువాచ—పార్థ నైవేహ నాముత్ర

బాహో, మనో దుర్నిగ్రహం చలమిత్యత్ర కింత్వభ్యాసేన తు అభ్యాసో నామ చిత్త
భూమావేకస్యాం చిత్సమాన ప్రత్యయావృత్తిశ్చిత్తస్య వైరాగ్యేణ వైరాగ్యం నామ
దృష్టాదృష్టభోగేషు దోషదర్శనాభ్యాసాత్ వైతృష్ణ్యం తేన వైరాగ్యేణ చ గృ
హ్యతే విక్షేపరూపః ప్రచారశ్చిత్తస్య, ఏవం తన్మనో గృహ్యతే, నిగృహ్యతే, నిరుధ్యత
ఇత్యర్థః. ౩౫. యః పున రసంయతాత్మా తేన అసంయతాత్మనేతి. అసంయతాత్మనా
అభ్యాసవైరాగ్యాభ్యా మసంయత ఆత్మా అంతఃకరణం యస్య సోఽయ మసంయతా
త్మా తేన అసంయతాత్మనా, యోగః, దుష్ప్రాపః దుఃఖసంప్రాప్య ఇతి మే మతిః,
యస్తు పునర్వశ్యాత్మా, అభ్యాసవైరాగ్యాభ్యాం వశ్యత్వమాపాదితః ఆత్మా మనో
యస్య సోఽయం వశ్యాత్మా తేన వశ్యాత్మనా తు, యతతా భూయోఽపి ప్రయత్నం
కుర్వతా, శక్యోఽవాప్తుం యోగ ఉపాయతః యథోక్తా దుపాయాత్. ౩౬. తత్ర
యోగాభ్యాసాంగీకరణే నేహలోకపరలోకప్రాప్తినిమిత్తాని కర్మాణి సన్న్యస్తాని
యోగసిద్ధిఫలం చ మోక్షసాధనం సమ్యగ్దర్శనం న ప్రాప్తమితి యోగీ యోగ
మార్గా స్మరణకాలే చలితచిత్త ఇతి తస్య నాశమాశంక్యార్జున ఉవాచ. అయతి రితి.
అయతిః అప్రయత్నవాన్, యోగమార్గే శ్రద్ధయా ఆస్తిక్య బుద్ధ్యా చోపేతః,
యోగాదంతకాలే చలితం మానసం మనో యస్య స చలితమానసః, భ్రష్టస్మృతిః
సః అప్రాప్య యోగసంసిద్ధిం యోగఫలం సమ్యగ్దర్శనం, కాం గతిం, హే కృష్ణ,
గచ్ఛతి. ౩౭. కచ్చిదితి. కచ్చిత్ కిం నోభయవిభ్రష్టః కర్మమార్గాద్యోగమార్గాచ్చ
విభ్రష్టస్సన్ ఛిన్నాభ్రమివ నశ్యతి కిం, అప్రతిష్ఠో నిరాశ్రయః, హే మహాబా
హో, విమూఢస్సన్, బ్రహ్మణః పథి బ్రహ్మప్రాప్తిమార్గే. ౩౮. ఏతమితి. ఏతం మే
మమ సంశయం కృష్ణ ఛేత్తు మపనేతు మర్హసి, అశేషతః, త్వదన్యస్త్వత్తోఽన్యః ఋషి
ర్దేవో వా, ఛేత్తా నాశయితా, సంశయస్యాస్య, న హి యస్మా దుపపద్యతే న సంభ
వతి, అతః త్వమేవ ఛేత్తుమర్హసీత్యర్థః. ౩౯. శ్రీభగవానువాచ. పార్థేతి. పార్థ నైవే
హ ఇహలోకే, నాముత్ర పరస్మిన్ లోకే వా, వినాశ స్తస్య విద్యతే నాస్తి, నాశో నామ

వినాశ స్తస్య విద్యతే, న హి కల్యాణకృత్కశ్చిద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతి. ౪౦. ప్రాప్య పుణ్యకృతాం లోకానుషిత్వా శాశ్వతీస్సమాః, శుచీనాం శ్రీమతాం గేహే యోగభ్రష్టోఽభిజాయతే ౪౧. అథ వా యోగినామేవ కులే భవతి ధీమతామ్, ఏతద్ధి దుర్లభతరం లోకే జన్మ యదీదృశమ్. ౪౨. తత్ర తం బుద్ధిసంయోగం లభతే పౌర్వదైహికమ్, యతతే చ తతో భూయస్సంసిద్ధౌ కురునందన. ౪౩. పూర్వాభ్యాసేన తేనైవ హ్రియతే హ్యవశోఽపి సః, జిజ్ఞాసురపి యోగస్య శబ్ద

పూర్వస్మాద్దీనజన్మప్రాప్తిః, స తస్య యోగభ్రష్టస్యనాస్తి, న హి యస్మా త్కల్యాణకృచ్ఛుభకృత్ కశ్చిద్దుర్గతిం కుత్సితాంగతిం, హే తాత, తనోత్యాత్మానం పుత్రరూపేణేతి పితా తాత ఉచ్యతే, పితైవ పుత్ర ఇతి పుత్రోఽపి తాత ఉచ్యతే, శిష్యోఽపిపుత్రవదిత్యపుత్రోఽపి తాత ఉచ్యతే, న గచ్ఛతి. ౪౦. కింత్వస్య భవతి. ప్రాప్యేతి. యోగమార్గే ప్రవృత్తస్సన్న్యాసీ సామర్థ్యాత్ ప్రాప్యగత్వా. పుణ్యకృతామశ్వమేధాదియాజినాం లోకాన్, తత్రోషిత్వా వాసమనుభూయ, శాశ్వతీర్నిత్యాః సమాః సంవత్సరాన్, తద్భోగక్షయే, శుచీనాం యథోక్తకారిణాం శ్రీమతాం విభూతిమతాం, గేహే గృహే, యోగభ్రష్టోఽభిజాయతే. ౪౧. అథవేతి. అథవా శ్రీమతాం కులాదన్యస్మిన్, యోగినామేవ దరిద్రాణాం కులే భవతి జాయతే, ధీమతాం బుద్ధిమతాం, ఏతద్ధి జన్మదరిద్రాణాం యోగినాం కులే దుర్లభతరం దుఃఖలభ్యతరం, పూర్వ మపేక్ష్య లోకే జన్మ యదీదృశం యథోక్తవిశేషణే కులే. ౪౨. యస్మాచ్చ. తత్రేతి. తత్ర యోగినాం కులే. తం బుద్ధిసంయోగం బుద్ధ్యా సంయోగం లభతే, పౌర్వదైహికం పూర్వస్మిన్ దేహే భవం పౌర్వదైహికం, యతతే చ ప్రయత్నం చ కరోతి, తత స్తస్మాత్పూర్వకృతాత్ సంస్కారాత్, భూయో బహుతరం, సంసిద్ధౌ సంసిద్ధినిమిత్తం, హే కురునందన. ౪౩. పూర్వాభ్యాసేనేతి. యః పూర్వజన్మనికృతోఽభ్యాసః తేనైవ బలవతా హ్రియతే, హి యస్మాత్, అవశోఽపి సః యోగభ్రష్టః, తేన కృతం చేత్ పూర్వాభ్యాస జనితసంస్కారాత్ బలవత్తరం ధర్మాదిలక్షణం కర్మ, తదా యోగాభ్యాసజనితేన సంస్కారేణ హ్రియతే, అధర్మశ్చేద్బలవత్తరః కృత స్తేన యోగజోఽపి సంస్కారోఽభిభూయతఏవ, తత్క్షయేతు యోగజ స్సంస్కారః స్వయమేవ కార్యమారభతే న దీర్ఘకాలస్థస్యాపి వినాశ స్తస్యాస్తీత్యర్థః, అతో జిజ్ఞాసు ర్యోగస్య స్వరూపం జ్ఞాతు మిచ్ఛన్నపి యోగమార్గే ప్రవృత్తః యస్సన్న్యాసీ యోగభ్రష్ట స్సామర్థ్యాత్ సోఽపి శబ్దబ్రహ్మ వేదోక్తకర్మానుష్ఠానఫలమతివర్తతే అపాకరిష్యతి, కిముత బుద్ధ్వా యోగం తన్నిష్ఠోఽభ్యాసం కుర్వన్. ౪౪. కుతశ్చ యోగిత్వం శ్రేయ ఇతి. ప్రయత్నాదితి. ప్రయత్నా

బ్రహ్మాతివర్తతే. ౪౪. ప్రయత్నాద్యతమానస్తు యోగీ సంశుద్ధకిల్బిషః, అనేకజన్మ సంసిద్ధస్తతో యాతి పరాం గతిమ్. ౪౫. తపస్విభ్యోఽధికో యోగీ జ్ఞానిభ్యోఽపి మతోఽధికః, కర్మిభ్యశ్చాధికో యోగీ తస్మాద్యోగీ భవార్జున. ౪౬. యోగినామపి సర్వేషాం మద్గతేనాంతరాత్మనా, శ్రద్ధావాన్ భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మతః, ౪౭.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతా పర్వణి - త్రింశోఽధ్యాయః.

శ్రీభగవానువాచ—మయ్యాసక్తమనాః పార్థ యోగం యుంజన్ మదా

త్ప్రయత్నాద్యతమానస్తు అధికం ప్రయతమాన ఇత్యర్థః, తత్ర యోగీ విద్వాన్ సంశుద్ధకిల్బిషః సంశుద్ధపాపః, అనేకజన్మసంసిద్ధః అనేకేషు జన్మసు కించిత్కించిత్సం స్కారజాత ముపచిత్య తేనోపచితేనానేకజన్మకృతేన సంసిద్ధః అనేకజన్మసంసిద్ధస్తత స్సముత్పన్నసమ్యగ్దర్శనస్సన్ యాతి పరాం గతిం ప్రకృష్టాం గతిమ్. ౪౫. యస్మా దేవం తస్మాత్. తపస్విభ్య ఇతి. తపస్విభ్యోఽధికో యోగీ, జ్ఞానిభ్యోఽపి జ్ఞానమత్ర శాస్త్రార్థపాండిత్యం తద్వద్భ్యోఽపి అధికో మతః జ్ఞాతోఽధిక ఇతి, కర్మిభ్యోఽగ్ని హోత్రాదికర్మతద్వద్భ్యోఽధికో యోగీ, తస్మాద్యోగీ భవార్జున ౪౬. యోగినామితి. యోగినామపి సర్వేషాం రుద్రాదిత్యాదిపరాయణానాం మద్గతేన మయి వాసుదేవే సమాహితేన అంతరాత్మనా అంతఃకరణేన శ్రద్ధావాన్ శ్రద్దధానస్సన్, భజతే సేవతే యో మాం, స మే మమ యుక్తతమోఽతిశయేన యుక్తో మతోఽభిప్రేత ఇతి. ౪౭.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య గోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ గీతాభాష్యే - త్రింశోఽధ్యాయః.

యోగినామపి సర్వేషాం మద్గతేనాంతరాత్మనాః శ్రద్ధవాన్ భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మత ఇతి. ప్రశ్నబీజముపన్యస్య స్వయమేవేదృశం మదీయం తత్త్వమేవ మద్గతాంతరాత్మా స్యాదిత్యేతద్వివక్షు ర్భగవానువాచ. మయీతి. మయి వక్ష్యమాణవిశేషణే పరమేశ్వరే ఆసక్తం మనో యస్య సః మయ్యాసక్తమనాః, పార్థ, యోగం యుంజన్మనస్సమాధానం కుర్వన్, మదాశ్రయః అహమేవ పరమేశ్వర ఆశ్రయో యస్య సః మదాశ్రయః, యో హి పురుషార్థేన కేనచిదర్థీ, సః తత్సాధనం కర్మాగ్నిహోత్రాదికం తపో దానం వా కించిదాశ్రయం ప్రతిపద్యతే, అయం తు యోగీ మామేవాశ్రయం ప్రతిపద్యతే, హిత్వాన్యత్సా ధనాంతరం మయ్యాసక్తమనా భవతి యస్త్వమేవం భూతస్సన్ అసంశయం సమ గ్రం సమస్తవిభూతిబలశక్త్యైశ్వర్యాదిగుణసంపన్నం మాం యథా యేన ప్రకా

శ్రయః, అసంశయం సమగ్రం మాం యథా జ్ఞాస్యసి తచ్ఛృణు. ౧. జ్ఞానం తేఽహం సవిజ్ఞానమిదం వక్ష్యామ్యశేషతః, యద్ జ్ఞాత్వా నేహ భూయోఽన్యద్ జ్ఞాతవ్య మవశిష్యతే. ౨. మనుష్యాణాం సహస్రేషు కశ్చిద్యతతి సిద్ధయే, యతతామపి సిద్ధానాం కశ్చిన్మాం వేత్తి తత్త్వతః. 3. భూమి రాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ, అహంకార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా. ౪. అపరేయమిత స్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధిమే పరామ్, జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్. ౫. ఏతద్యోనీని భూతాని సర్వాణీత్యుపధారయ, అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభ

రేణ జ్ఞాస్యసి సంశయమంతరేణ, ఏవమేవ భగవానితి తచ్ఛృణు, ఉచ్యమానం మయా తచ్చ మద్విషయమ్. ౧. జ్ఞానమితి. జ్ఞానం తే తుభ్య మహం సవిజ్ఞానం విజ్ఞానేన సహితం స్వానుభవయుక్తమిదం వక్ష్యామి కథయిష్యామ్యశేషతః, తద్ జ్ఞానం వివక్షితం స్తౌతి శ్రోతురభిముఖీకరణాయ, యద్ జ్ఞాత్వా యద్ జ్ఞానం జ్ఞాత్వా నేహ భూయః పునరన్యద్ జ్ఞాతవ్యం పురుషార్థసాధనమవశిష్యతే అవశిష్టం భవతి, మత్తత్త్వజ్ఞో భవతీత్యర్థః. ౨. అతో విశిష్టఫలత్వాద్దుర్లభతరం జ్ఞానం కథమిత్యుచ్యతే. మనుష్యాణామితి. మనుష్యాణాం మధ్యే సహస్రేషు అనేకేషు కశ్చిద్యతతి సిద్ధయే సిద్ధ్యర్థం, తేషాం యతతామపి సిద్ధానాం, సిద్ధా ఏవ హి తే యే మోక్షాయ యతంతే, తేషాం కశ్చిదేవ హి మాం తత్త్వతో వేత్తి యథావత్. 3. శ్రోతారం ప్రరోచనేనాభిముఖీకృత్యాహ—భూమిరితి. భూమిరితి పృథివీ తన్మాత్రముచ్యతే, నస్థూలా, భిన్నా ప్రకృతి రష్టధేతి వచనాత్తథా అబాదయోఽపి తన్మాత్రాణ్యేవోచ్యంతే, ఆపోఽనలో వాయుః ఖం మన ఇతి, మనసః కారణ మహంకారో గృహ్యతే, బుద్ధిరిత్యహంకారకారణం మహత్తత్త్వమహంకార ఇత్యవిద్యాసంయుక్తమవ్యక్తం యథా విషసంయుక్తమన్నం విషమిత్యుచ్యతే, ఏవమహంకారవాసనావదవ్యక్తం మూలకారణమహంకార ఇత్యుచ్యతే, ప్రవర్తకత్వాదహంకారస్యాహంకార ఏవ హి సర్వస్య ప్రవృత్తిబీజం దృష్టం లోకే, ఇతి, ఇయం యథోక్తా ప్రకృతిర్మే మమ ఐశ్వరీమాయాశక్తిరష్టధా భిన్నా భేదమాగతా. ౪. అపరేతి. అపరా నపరానికృష్టాఽశుద్ధానర్థకరీ సంసారబంధనాత్మికేయమితః అస్యా యథోక్తాయా స్త్వన్యాంవిశుద్ధాం ప్రకృతిం మమాత్మభూతాం విద్ధి మే పరాం ప్రకృష్టాం జీవభూతాం క్షేత్రజ్ఞలక్షణాం ప్రాణధారణనిమిత్తభూతాం, మహాబాహో, యయా ప్రకృత్యా ఇదం ధార్యతే జగదంతః ప్రవిష్టయా. ౫. ఏతదితి. ఏతద్యోనీని ఏతే పరాపరే క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞలక్షణే ప్రకృతీయోనీ యేషాం భూతానాం తాన్యేతద్యోనీని భూతాని సర్వాణీత్యేవ ముపధారయ జానీహి, యస్మాన్మమ ప్రకృతిర్యోనిః

వః ప్రలయ స్తథా. ౬. మత్తః పరతరం నాన్యత్ కించిదస్తి ధనంజయ, మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవ. ౭. రసోఽహ మప్సు కౌంతేయ ప్రభాస్మి శశిసూర్యయోః, ప్రణవ స్సర్వవేదేషు శబ్దః ఖే పౌరుషం నృషు ౮. పుణ్యోగంధః పృథివ్యాం చ తేజశ్చాస్మివిభావసౌ, జీవనం సర్వభూతేషు తపశ్చాస్మి తపస్విషు. ౯. బీజం మాం సర్వభూతానాం విద్ధిపార్థ సనాతనమ్, బుద్ధిర్బుద్ధిమతామస్మి తేజ స్తేజస్వినా మహమ్. ౧౦. బలం బలవతాం చాహం కామరాగవివర్జితమ్, ధర్మావి

కారణం సర్వభూతానాం, అతోఽహం కృత్స్నస్య సమస్తస్య జగతః ప్రభవః ఉత్పత్తిః, ప్రళయ వినాశ స్తథా, ప్రకృతిద్వయద్వారేణాహం సర్వజ్ఞ ఈశ్వరో జగతః కారణమిత్యర్థః ౬. యస్మా త్తస్మాత్. మత్తఇతి. మత్తః పరమేశ్వరాత్పరతరం అన్యత్కారణాంతరం కించిన్నాస్తి న విద్యతే, అహమేవజగత్కారణ మిత్యర్థః, హే ధనంజయ, యస్మాదేవం తస్మాన్మయి సర్వాణి భూతాని సర్వమిదం జగత్ ప్రోతమనుస్యూతమనుగతం ప్రగ్రథితమిత్యర్థః. దీర్ఘపటతంతువత్, సూత్రేమణిగణాఇవ. ౭. కేనకేన ధర్మేణ విశిష్టే త్వయి సర్వం ప్రోతమిత్యుచ్యతే. రసఇతి. రసోఽహమపాం యః సార స్సరస స్తస్మిన్ రసభూతే మయి ఆపః ప్రోతా ఇత్యర్థః, ఏవం సర్వత్ర యథాహమప్సురసః, ఏవం ప్రభాస్మి శశిసూర్యయోః, ప్రణవః ఓంకార స్సర్వవేదేషు తస్మిన్ ప్రణవభూతే మయి సర్వే వేదాః ప్రోతాః, తథా ఖే ఆకాశే శబ్దస్సారభూత స్తస్మిన్మయి ఖం ప్రోతం, తథా పౌరుషం పురుషస్య భావః యతః పుంస్త్వం నృషు తస్మిన్ పౌరుషే మయి పురుషాః ప్రోతాః ౮. పుణ్యఇతి. పుణ్యస్సురభిర్గంధః పృథివ్యాం చాహమస్మి, తస్మిన్మయి గంధభూతే పృథివీ ప్రోతా, పుణ్యత్వం గంధస్య స్వభావత ఏవపృథివ్యాం దర్శితమబాదిషు రసాదేః పుణ్యత్వోపలక్షణార్థం, అపుణ్యత్వం తు గంధాదీనాం అవిద్యాధర్మాద్యపేక్షం సంసారిణాం భూతవిశేషసంసర్గనిమిత్తం భవతి, తేజో దీప్తిశ్చాస్మి విభావసౌ, అగ్నౌ తథా, జీవనం సర్వభూతేషు యేన జీవంతి సర్వాణి భూతాని తజ్జీవనం, తపశ్చాస్మి తపస్విషు, తస్మిం స్తపసి మయి తపస్వినః ప్రోతాః. ౯. బీజమితి. బీజం ప్రరోహః కారణం మాం విద్ధి సర్వభూతానాం, హే పార్థ, సనాతనం, చిరంతనం, కించ, బుద్ధిర్వివేకశక్తిః అంతఃకరణస్య, బుద్ధిమతాం వివేకశక్తిమతామస్మి, తేజః ప్రాగల్భ్యం తద్వతాం తేజస్వినామహం. ౧౦. బలమితి. బలం సామర్థ్యం ఓజః, బలవతామహం తచ్చ బలం కామరాగవివర్జితం కామశ్చ రాగశ్చ కామరాగౌ, కామ స్తృష్ణా అసన్నికృష్టేషు విషయేషు, రాగో రంజనాప్రాప్తేషు విషయేషు, తాభ్యాం కామరాగాభ్యాం వివర్జితం, దేహాదిధారణ మాత్రార్థం బలమహ మస్మి, న తు సంసారిణా

రుద్ధో భూతేషు కామోఽస్మి భరతర్షభ. ౧౧. యే చైవ సాత్త్వికా భావా రాజసా
స్తామసాశ్చ యే, మత్త ఏవేతి తాన్విద్ధి న త్వహం తేషు తే మయి. ౧౨. త్రిభిర్గుణ
మయైర్భావైరేభిః సర్వమిదం జగత్, మోహితం నాభిజానాతి మామేభ్యః పర
మవ్యయమ్. ౧౩. దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా,
మామేవ యే ప్రపద్యంతే మాయామేతాం తరంతి తే. ౧౪ న మాం దుష్కృతినో
మూఢాః ప్రపద్యంతే నరాధమాః, మాయయాపహృతజ్ఞానా ఆసురం భావ

మివ తృష్ణారాగ కారణమస్మి, కించ, ధర్మావిరుద్ధః ధర్మేణ శాస్త్రార్థేనావిరుద్ధో యః
ప్రాణిషు భూతేషు కామో యథా దేహధారణమాత్రాద్యర్థః అశనపానాదివి
షయః సః కామోఽస్మి భరతర్షభ. ౧౧. కించ. యఇతి. యే చైవ సాత్త్వికాః సత్త్వ
నిర్వృత్తాః భావాః పదార్థాః. రాజసాః రజోనిర్వృత్తాః తామసాః తమోనిర్వృ
త్తాశ్చ, యే కేచిత్ప్రాణినః స్వకర్మవశా జ్జాయంతే, తాన్మత్త ఏవ జాయమానా
నిత్యేవం విద్ధి సమస్తాన్, ఏవం, యద్యపి తే మత్తో జాయంతే తథాపి నత్వహం
తేషు తదధీన స్తద్వశః, యథా సంసారిణస్తే పున ర్మయిమద్వశాః మదధీనాః. ౧౨.
ఏవంభూతమపి పరమేశ్వరం నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావంసర్వభూతాత్మానం నిర్గుణం
సంసారబీజదోషప్రదాహాయ మాం నాభిజానాతి జగదిత్యనుక్రోశం దర్శయతి భ
గవాన్, తచ్చ కిం నిమిత్తం జగతో జ్ఞానమిత్యుచ్యతే. త్రిభిరితి. త్రిభి ర్గుణమయై
ర్గుణవికారైః రాగద్వేషమోహాదిప్రకారైః, భావైః పదార్థైః ఏభిః యథోక్తైః
సర్వమిదం ప్రాణిజాతం జగన్మోహితమవివేకతామాపాదితం సత్. నాభిజానాతి,
మామేభ్యః యథోక్తేభ్యః గుణేభ్యః పరం వ్యతిరిక్తం గుణవిలక్షణం చ అవ్యయం
వ్యయరహితం జన్మాదిసర్వభావవికారరహితమిత్యర్థః. ౧౩. కథం పునః దైవీంత్రిగు
ణాత్మికాం వైష్ణవీం మాయామేతాం అతిక్రామతీత్యుచ్యతే దైవీతి. దైవీ దేవస్య
మమేశ్వరస్య విష్ణోః స్వభావభూతా, హి యస్మాదేషా యథోక్తా, గుణమయీ
మమ మాయా, దురత్యయా దుఃఖేనాత్యయోఽతిక్రమణం యస్యాః సా దుర
త్యయా, తత్రైవం సతి, సర్వ ధర్మాన్ పరిత్యజ్య మామేవ మాయావినం స్వాత్మ
భూతం సర్వాత్మనా యే ప్రపద్యంతే, తే మాయామేతాం సర్వభూతమోహినీం
తరంత్యతిక్రామంతి, తే సంసారబంధనా న్ముచ్యంత ఇత్యర్థః. ౧౪. యది త్వాం ప్రప
న్నా మాయామేతాం తరంతి, కస్మాత్త్వామేవ సర్వేన ప్రపద్యంత ఇత్యుచ్యతే. నేతి.
న మాం పరమేశ్వరం నారాయణం దుష్కృతినః పాపకారిణో మూఢాః ప్రప
ద్యంతే నరాధమాః నరాణామధమాః నికృష్టాస్తేచ మాయయా అపహృతజ్ఞానా
స్సంముషితజ్ఞానాః ఆసురం భావం హింసానృతాదిలక్షణ మాశ్రితాః. ౧౫. యే

మాశ్రితాః.౧౫. చతుర్విధా భజంతే మాం జనా స్సుకృతినోఽర్జున, ఆర్తో జిజ్ఞాసు రర్థార్థీ జ్ఞానీచ భరతర్షభ. ౧౬. తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త ఏకభక్తి ర్విశిష్యతే, ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం సచ మమ ప్రియః.౧౭. ఉదారా స్సర్వఏవైతే జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్, ఆస్థిత స్సహి యుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాం గతిమ్. ౧౮. బహూనాం జన్మనామంతే జ్ఞానవాన్ మాం ప్రపద్యతే, వాసుదేవ స్సర్వమితి సమహాత్మా సుదుర్లభః. ౧౯. కామై స్తై స్తై ర్హృతజ్ఞానాః ప్రపద్యన్తే

పున ర్నరోత్తమాః పుణ్యకర్మాణః చతుర్విధా ఇతి. చతుర్విధాశ్చతుష్ప్రకారాః, భజంతే సేవంతే మాం జనాః. సుకృతినః పుణ్యకర్మాణః అర్జున, ఆర్తః ఆర్తిపరిగృహీత స్తస్కరవ్యాఘ్రరోగాదినాభిభూత ఆపన్నః, జిజ్ఞాసు ర్భగవంతం జ్ఞాతుమిచ్ఛన్, యోఽర్థార్థీ ధనకామః, జ్ఞానీ విష్ణోస్తత్త్వవిచ్చ హే భరతర్షభ.౧౬. తేషామితి. తేషాం చతుర్ణాం జ్ఞానీ తత్త్వవిత్తత్త్వవిత్త్వా న్నిత్యయుక్తో భవతి, ఏకభక్తిశ్చాన్యస్య భజనీయస్యా దర్శనాదతః స ఏకభక్తి ర్విశిష్యతే విశేషమాధిక్యమాపద్యతే, అతిరిచ్యత ఇత్యర్థః, ప్రియో హి యస్మాదహ మాత్మజ్ఞానినః, అత స్తస్యాహమత్యర్థం ప్రియః ప్రసిద్ధం హి లోకే, ఆత్మా ప్రియో భవతీతి తస్మాద్ జ్ఞానినః ఆత్మత్వాద్వాసుదేవః ప్రియో భవతీత్యర్థః, స చ జ్ఞానీ మమాత్మైవేత్యతో మమాత్యర్థం ప్రియః. ౧౭. నహ్యార్తాదయ స్త్రయో వాసుదేవస్య ప్రియాః న కిం తర్హి. ఉదారా ఇతి. ఉదారాః ఉత్కృష్టాః సర్వఏవైతే త్రయోఽపి మమ ప్రియాఏవేత్యర్థః, నహి కశ్చిన్మద్భక్తో మమ వాసుదేవస్యాప్రియో భవతి, జ్ఞానీ త్వత్యర్థం ప్రియో భవతీతి విశేషః. తత్కస్మాదిత్యాహ-జ్ఞానీత్వాత్మైవ నాన్యో మత్త ఇతి మే మమ మతం నిశ్చయః, ఆస్థితః ఆరోఢుం ప్రవృత్తః, సజ్ఞానీ హి యస్మాదహమేవ సభగవాన్ వాసుదేవః నాన్యోఽస్మీత్యేవం యుక్తాత్మా సమాహితచిత్త స్సన్మామేవ పరం బ్రహ్మ గంతవ్యం అనుత్తమాం గతిం గంతుం ప్రవృత్త ఇత్యర్థః. ౧౮. జ్ఞానీ పునరపి స్తూయతే. బహూనామితి. బహూనాం జన్మనాం జ్ఞానార్థసంస్కారాశ్రయాణామంతే సమాప్తౌ. జ్ఞానవాన్ ప్రాప్తపరిపాకజ్ఞానో మాం వాసుదేవం ప్రత్యగాత్మానం ప్రపద్యతే, కథం, వాసుదేవ స్సర్వమితి, యఏవం సర్వాత్మానం నారాయణం ప్రతిపద్యతే, స మహాత్మా, నతత్సమోఽన్యోఽస్త్యధికోవా, అతః సుదుర్లభస్సః మనుష్యాణాం సహస్రేష్వితి హ్యుక్తం. ౧౯. ఆత్మైవ సర్వో వాసుదేవ ఇత్యేవ మప్రతిపత్తౌ కారణ ముచ్యతే. కామైరితి. కామైస్తైస్తైః పుత్రపశుస్వర్గాదివిషయైర్హృతజ్ఞానా అపహృతవివేకవిజ్ఞానాః, ప్రపద్యంతేఽన్యదేవతాః వాసుదేవాదాత్మనోఽన్యా దేవతాః, తం తం నియమం దేవతారాధనాయ ప్రసిద్ధో యో యో

న్యదేవతాః, తం తం నియమ మాస్థాయ ప్రకృత్యా నియతా స్స్వయా. ౨౦. యో యో యాం యాం తనుం భక్త శ్శ్రద్ధయా ర్చితుమిచ్ఛతి, తస్య తస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహమ్. ౨౧. స తయా శ్రద్ధయా యుక్త స్తస్యారాధన మీహతే, లభతే చ తతః కామా న్మయైవ విహితా న్హితాన్. ౨౨. అంతవత్తు ఫలం తేషాం తద్భవత్యల్పమేధసామ్, దేవా న్దేవయజో యాంతి మద్భక్తా యాంతి మామపి. ౨౩. అవ్యక్తం వ్యక్తి మాపన్నం మన్యంతే మామబుద్ధయః, పరంభావ మజానంతో మమావ్యయ మనుత్తమమ్. ౨౪. నాహం ప్రకాశ

నియమ స్తం తం నియమమాస్థాయ ఆశ్రిత్యాధిష్ఠాయ, ప్రకృత్యా స్వభావేన జన్మాంతరార్జిత సంస్కారవిశేషేణ, నియతానియమితాః, స్వయా ఆత్మీయయా. ౨౦. తేషాం చ కామినాం. యఇతి. యో యః కామీ, యాం యాం దేవతాతనుం, శ్రద్ధయా సంయుక్తః భక్తశ్చ సన్నర్చితుం పూజయితు మిచ్ఛతి, తస్య తస్య కామినః, అచలాం స్థిరాం, శ్రద్ధాం తామేవ, విదధామి స్థిరీకరోమి. ౨౧. మయైవ పూర్వం ప్రవృత్తః స్వభావతః, యో యో యాం యాం దేవతాతనుమర్చితు మిచ్ఛతి. సఇతి. స తయా, మద్విహితయా శ్రద్ధయా యుక్తస్సన్, తస్యాః దేవతాతన్వాః, ఆరాధనమీహతే చేష్టతే, లభతే చ, తత స్తస్యాః ఆరాధితాయాః దేవతాతన్వాః, కామా న్నీప్సితాన్, మయైవ పరమేశ్వరేణ సర్వజ్ఞేన కర్మఫలవిభాగజ్ఞతయా విహితాన్నిర్మితాన్, హి యస్మా త్తే భగవతా కామాః విహితాః తస్మాత్తానవశ్యం లభత ఇత్యర్థః. హితానితి పదచ్ఛేదేహి తత్వం కామానా ముపచరితం కల్ప్యం, నహి కామాః హితాః కస్యచిత్. ౨౨. యస్మాదంతవత్సాధనవ్యాపారాః అవివేకినః కామిన శ్చ తే, అతః. అంతవదితి. అంతవద్వినాశితుఫలం తేషాం తద్భవత్యల్పమేధసాం అల్పప్రజ్ఞానాం, దేవా న్దేవయజో దేవా న్యజంతఇతి దేవయజ స్తే దేవా న్యాంతి, మద్భక్తా యాంతి మామపి, ఏవం సమానే౽ప్యాయాసే మామేవ న ప్రతిపద్యంతే అనంతఫలాయ, ఖలు కష్టతరం వర్తత ఇత్యనుక్రోశం దర్శయతి భగవాన్. ౨౩. కింనిమిత్తం మామేవ న ప్రతిపద్యంత ఇత్యుచ్యతే. అవ్యక్తమితి. అవ్యక్తమప్రకాశం, వ్యక్తిమాపన్నం ప్రకాశం గత మిదానీం, మన్యంతే మాం, నిత్యప్రసిద్ధమీశ్వరమపి మాయావినం సంతం, పరం భావం పరమాత్మస్వరూప మజానంతో౽వివేకినః, మమావ్యయం వ్యయరహిత మనుత్తమం నిరతిశయం మదీయం భావ మజానంతో మన్యంత ఇత్యర్థః. ౨౪. తదజ్ఞానం కింనిమిత్త మిత్యుచ్యతే. నేతి. నాహం ప్రకాశ స్సర్వస్య లోకస్య, కేషాంచిదేవ మద్భక్తానాం ప్రకాశో౽హ మిత్యభిప్రాయః, యోగమాయాసమావృతః యోగో

స్సర్వస్య యోగమాయాసమావృతః,మూఢోఽయం నాభిజానాతి లోకో మామజ మవ్యయమ్. ౨౬. వేదాహం సమతీతాని వర్తమానాని చార్జున, భవిష్యాణి చ భూతాని మాం తు వేద న కశ్చన. ౨౭. ఇచ్ఛాద్వేషసముత్థేన ద్వంద్వమోహేన భారత, సర్వభూతాని సంమోహం సర్గే యాంతి పరంతప. ౨౮. యేషాం త్వంత

గుణానాం యుక్తిర్ఘటనం సైవ మాయా, అథవా భగవతశ్చిత్తసమాధానం యోగః తత్కృతా మాయా యోగమాయా తయా సమావృతః సంఛన్న ఇత్యర్థః.అతఏవ మూఢో లోకోఽయం నాభినాజానాతి మామజ మవ్యయం,యయా యోగమాయయా సమావృతస్సన్ మాం లోకో నాభిజానాతి నాసౌ యోగ మాయా మదీయా సతీ మమ పరమేశ్వరస్య మాయావినో జ్ఞానం ప్రతిబధ్నాతి, యథాన్యస్యాపి మాయావినో మాయా తద్వత్. ౨౬. యత ఏవమతః వేదేతి. అహం తు వేద సమతీతాని సమతిక్రాంతాని భూతాని, తథా వర్త మానాని చార్జున, భవిష్యాణి చ భూతాని, వేదాహం, మాం తు వేద న కశ్చన, మద్భక్తం మచ్ఛరణమేకం ముక్త్వా మత్తత్త్వవేదనాభావాదేవ నమాం భజతే. ౨౭. కే పునర్మత్తత్త్వవేదనప్రతిబంధేన ప్రతిబద్ధాని సంతి జాయమానాని సర్వ భూతాని మాం న విజానంతీత్యపేక్షాయామిద మాహ.—ఇచ్ఛేతి. ఇచ్ఛా చ ద్వేష శ్చఇచ్ఛాద్వేషౌ తాభ్యాం సముత్తిష్ఠతీతి ఇచ్ఛాద్వేషసముత్థస్తేన ఇచ్ఛాద్వేషసము త్థేన, కేనేతి విశేష్యాపేక్షాయామిద మాహ—ద్వంద్వమోహేనేతి,ద్వంద్వనిమిత్తో మోహో ద్వంద్వమోహః, తేన, తావేవేచ్ఛాద్వేషౌ శీతోష్ణవత్ పరస్పరవిరుద్ధౌ సుఖదుఃఖతద్ధేతువిషయౌ యథాకాలం సర్వభూతై స్సంబధ్యమానౌ ద్వంద్వశబ్దే నాభిధీయేతే, తత్ర యదేచ్ఛాద్వేషౌ సుఖదుఃఖతద్ధేతుసంప్రాప్త్యా లబ్ధాత్మకౌ భవత స్తదా తౌ సర్వభూతానాం ప్రజ్ఞాయాః స్వవశాపాదనద్వారేణ పరమా ర్థాత్మవిషయజ్ఞానోత్పత్తిప్రతిబంధకారణం మోహం జనయతః, నహీచ్ఛాద్వేష దోషపరవశీకృతచిత్తస్య భూతార్థవిషయం జ్ఞాన ముత్పద్యతే బహిరపి, కిము వక్త వ్యం తాభ్యామావిష్టబుద్ధేః సంమూఢస్య ప్రత్యగాత్మని బహుప్రతిబంధే జ్ఞానం నోత్పద్యత ఇతి. అత స్తేనేచ్ఛాద్వేషసముత్థేన ద్వంద్వమోహేన, భారత, భరతా న్వయజ, సర్వభూతాని సంమోహితాని సంతి, సంమోహం సంమూఢతాం, సర్గే జన్మన్యుత్పత్తికాల ఇత్యేతత్, యాంతి గచ్ఛంతి, హే పరంతప, మోహవశాన్యేవ సర్వభూతాని జాయమానాని జాయంత ఇత్యభిప్రాయః. యత ఏవమత స్తేన ద్వంద్వమోహేన ప్రతిబద్ధప్రజ్ఞానాని సర్వభూతానిసంమోహితాని మామాత్మ భూతం న జానంతి, అత ఏవాత్మభావేన మాం న భజంతే. ౨౮. కే పునరనేన

గతం పాపం జనానాం పుణ్యకర్మణామ్, తే ద్వంద్వమోహనిర్ముక్తా భజంతే మాం దృఢవ్రతాః. ౨౮. జరామరణమోక్షాయ మామాశ్రిత్య యతంతి యే, తే బ్రహ్మ తద్విదుః కృత్స్నమధ్యాత్మం కర్మ చాఖిలమ్. ౨౯. సాధిభూతాధిదైవం మాం సాధి యజ్ఞం చ యే విదుః, ప్రయాణకాలేఽపి చ మాం తే విదుర్యుక్తచేతసః. ౩౦.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే విజ్ఞానయోగో నామ ఏకత్రింశోఽధ్యాయః.

అర్జునఉవాచ—కిం తద్బ్రహ్మ కిమధ్యాత్మం కిం కర్మ పురుషోత్తమ, అధిభూతం చ కిం ప్రోక్త మధిదైవం కిముచ్యతే. ౧. అధియజ్ఞః కథం కోఽత్ర దేహేఽస్మిన్మధుసూదన, ప్రయాణకాలే చ కథం జ్ఞేయోఽసి నియతాత్మభిః. ౨. అక్షరం

ద్వంద్వమోహేన నిర్ముక్తాస్సంతః త్వాం సమ్యగ్విదిత్వా యథాశాస్త్రమాత్మభావేన భజంత ఇత్యపేక్షిత మర్థం దర్శయితు మాహ.— యేషామితి, యేషాం తు పునరంతగతం పాపం సమాప్తప్రాయం క్షీణం పాపం, జనానాం, పుణ్యకర్మణాం, పుణ్యం కర్మ సత్త్వశుద్ధికారణం విద్యతే యేషాం తే పుణ్యకర్మాణః తేషాం పుణ్యకర్మణాం, తే ద్వంద్వమోహనిర్ముక్తా యథోక్తేన ద్వంద్వమోహేన నిర్ముక్తాః, భజంతే మాం పరమాత్మానం, దృఢవ్రతాః, ఏవమేవ పరమార్థతత్త్వం నాన్యథేత్యేవం నిశ్చితవిజ్ఞానా దృఢవ్రతా ఉచ్యంతే. ౨౮. తే కిమర్థం భజంత ఇత్యుచ్యతే. జరేతి, జరామరణమోక్షాయ జరామరణమోక్షార్థం, మాం పరమేశ్వరమాశ్రిత్య, మత్సమాహితచిత్తాః సంతో యతంతి ప్రయతంతే యే, తే యత్పరం బ్రహ్మ తద్విదుః కృత్స్నం సమస్తమధ్యాత్మం ప్రత్యగాత్మవిషయం వస్తు తద్విదుః, కర్మచాఖిలం సమస్తం విదుః. ౨౯. సాధిభూతేతి. సాధి భూతాధిదైవం అధిభూతంచాధిదైవం చ అధిభూతాధిదైవం సహాధిభూతాధిదైవేన సాధిభూతాధిదైవం చ మాం యేవిదుః. సాధియజ్ఞం చ సహాధియజ్ఞేన సాధియజ్ఞం యే విదుః, ప్రయాణకాలే మరణకాలేఽపిచ మాం తే విదుర్యుక్తచేతసః సమాహితచిత్తాః ఇతి. ౩౦.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్యగోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే ఏకత్రింశోఽధ్యాయః.

తే బ్రహ్మ తద్విదుః కృత్స్నమిత్యాదినా భగవతార్జునస్య ప్రశ్నబీజాన్యుద్దిష్టాని అత స్తత్ప్రశ్నార్థమర్జున ఉవాచ. కింతద్బ్రహ్మేతి. ౧. అధియజ్ఞ ఇతి.౨. ఏషాం ప్రశ్నానాం యథాక్రమం నిర్ణయాయ శ్రీభగవానువాచ—అక్షరమితి. అక్షరం నక్షరతీత్యక్షరం పరమాత్మా, "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచం

బ్రహ్మ పరమం స్వభావోఽధ్యాత్మముచ్యతే, భూతభావోద్భవకరో విసర్గః కర్మసం
జ్ఞితః. ౩. అధిభూతం క్షరో భావః పురుషశ్చాధిదైవతమ్, అధియజ్ఞోఽహమేవాత్ర
దేహే దేహభృతాం వర. ౪. అంతకాలే చ మామేవ స్మరన్ముక్త్వా కళేబరమ్,
యః ప్రయాతి స మద్భావం యాతి నాస్త్యత్ర సంశయః. ౫. యం యం
వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కళేబరమ్, తం తమేవైతి కౌంతేయ సదా
తద్భావభావితః. ౬. తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు మామనుస్మర యుధ్య చ, మయ్య

ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత" ఇతి శ్రుతేః, ఓంకారస్య చోమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మేతి పరే
ణ విశేషణాదగ్రహణం, పరమమితి చ నిరతిశయే అక్షరే బ్రహ్మణ్యుపపన్నతరం
విశేషణం, తస్యైవ పరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిదేహం ప్రత్యగాత్మభావః స్వభావః. స్వ
భావోఽధ్యాత్మముచ్యతే, ఆత్మానం దేహమధికృత్య ప్రత్యగాత్మతయా ప్రవృత్తం
పరమార్థబ్రహ్మావసానం వస్తు స్వభావోఽధ్యాత్మముచ్యతే, అధ్యాత్మశబ్దేనాభిధీ
యతే, భూతభావోద్భవకరః భూతానాం భావో భూతభావః తస్యోద్భవో భూత
భావోద్భవః తం కరోతీతి భూతభావోద్భవకరః. భూతవస్తూత్పత్తికర ఇత్యర్థః.
విసర్గో విసర్జనం దేవతోద్దేశేన చరుపురోడాశాదేర్ద్రవ్యస్య పరిత్యాగః. స ఏవ విస
ర్గలక్షణో యజ్ఞః కర్మసంజ్ఞితః కర్మశబ్దిత ఇత్యేతత్. ౩. ఏతస్మాద్ధి బీజభూతాద్వృ
ష్ట్యాదిక్రమేణ స్థావరజంగమాదీని భూతాన్యుద్భవంతి. అధిభూతమితి. అధిభూ
తం ప్రాణిజాతం అధిభవతీతి, కోఽసౌ క్షరః క్షరతీతి క్షరః వినాశీ భావో యత్కించి
జ్జనిమద్వస్త్విత్యర్థః. పురుషః పూర్ణమనేన సర్వమితి, పురి శయనాద్వా పురుషః
ఆదిత్యాంతర్గతో హిరణ్యగర్భః. సర్వప్రాణికరణానామనుగ్రాహకః సోఽధిదైవతం
అధియజ్ఞః సర్వయజ్ఞాభిమానీ విష్ణ్వాఖ్యా దేవతా. "యజ్ఞో వై విష్ణురి"తి శ్రుతేః,
సహి విష్ణురహమేవాత్రాస్మిన్ దేహే యో యజ్ఞః తస్యాహమధియజ్ఞః. య
జ్ఞో హి దేహనిర్వర్త్యత్వేన దేహసమవాయీతి దేహాధికరణో భవతి, దేహభృ
తాం వర. ౪. అంతకాల ఇతి. అంతకాలే మరణకాలే చ, మామేవ పరమేశ్వరం
విష్ణుం స్మరన్. ముక్త్వా పరిత్యజ్య, కళేబరం శరీరం, యః ప్రయాతి గచ్ఛతి, సమ
ద్భావం వైష్ణవం తత్త్వం యాతి, నాస్తి న విద్యతేఽత్రాస్మిన్నర్థే సంశయో యాతి
వా న వేతి. ౫. న మద్విషయ ఏవాయం నియమః కిం తర్హి. యమితి. యం యం
వాపి యం యం భావం దేవతావిశేషం, స్మరన్ చింతయన్, త్యజతి పరిత్యజతి
అంతే అంతకాలే ప్రాణవియోగకాలే, కళేబరం శరీరం, తం తమేవ స్మృతం భావ
మేవైతి నాన్యం, హే కౌంతేయ, సదా సర్వదా, తద్భావభావితః తస్మిన్ భావ
స్తద్భావః స భావితో యేన సః తద్భావభావితస్సన్. ౬. యస్మాదేవ మంత్యభావనా

ర్పితమనోబుద్ధి ర్మామేవైష్యస్యసంశయః. ౭. అభ్యాసయోగ యుక్తేన చేత
సా నాన్యగామినా, పరమం పురుషం దివ్యం యాతి పార్థానుచింతయన్. ౮.
కవిం పురాణ మనుశాసితార మణో రణీయాంస మనుస్మరేద్యః, సర్వస్య
ధాతార మచింత్యరూప మాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్. ౯. ప్రయాణకాలే
మనసా చలేన భక్త్యా యుక్తో యోగబలేన చైవ, భ్రువోర్మధ్యే ప్రాణమావేశ్య
సమ్యక్సతం పరం పురుషముపైతి దివ్యమ్. ౧౦. యదక్షరం వేదవిదో వదంతి విశం

దేహాంతరప్రాప్తౌ కారణం. తస్మాదితి. తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు మామనుస్మర యథాశాస్త్రం, యుధ్యచ యుద్ధం చ స్వధర్మం కురు, మయి వాసుదేవేఽర్పితే మనోబుద్ధీ యస్య తవ సత్వం మయ్యర్పితమనోబుద్ధిస్సన్, మామేవ యథాస్మృతమేష్యస్యాగమిష్యసి, అసంశయః నసంశయోఽత్ర విద్యతే. ౭. కించ. అభ్యాసేతి. అభ్యాసయోగయుక్తేన మయి చిత్తసమర్పణావిషయభూతే తుల్యప్రత్యయావృత్తిలక్షణో విలక్షణప్రత్యయానంతరితోఽభ్యాసః సచాభ్యాసో యోగః తేన యుక్తం తత్రైవ వ్యాపృతం యోగినశ్చేతః తేన చేతసా, నాన్యగామినా నాన్యత్ర విషయాంతరే గంతుం శీలం అస్యేతి నాన్యగామి తేన నాన్యగామినా, పరమం నిరతిశయం పురుషం,దివ్యం దివి సూర్యమండలే భవం, యాతి గచ్ఛతి, హే పార్థ, అనుచింతయన్ శాస్త్రాచార్యోపదేశమనుధ్యాయన్నిత్యేతత్. ౮.కిం విశిష్టం చ పురుషం యాతీత్యుచ్యతే. కవిమితి. కవిం క్రాంతదర్శినం సర్వజ్ఞం, పురాణం చిరంతనం అనుశాసితారం సర్వస్య జగతః ప్రశాసితారం, అణో స్సూక్ష్మాదప్యణీయాంసం సూక్ష్మతరం, అనుస్మరేదనుచింతయేద్యః కశ్చిత్ సః, సర్వస్య కర్మఫలజాతస్య ధాతారం విధాతారం విచిత్రతయా ప్రాణిభ్యో విభక్తారం, అచింత్యరూపం నాస్య రూపం విద్యమానమపి కేనచిచ్చింతయితుం శక్యత ఇత్యచింత్యరూపం తం, ఆదిత్యస్యేవ నిత్యచైతన్యప్రకాశో వర్ణో యస్య తమాదిత్యవర్ణం, తమసః పరస్తాదజ్ఞానలక్షణమోహాంధకారాత్ పరతః స్థితం, తమనుచింతయన్, యాతీతి పూర్వేణ సంబంధః. ౯. కించ. ప్రయాణేతి. ప్రయాణకాలే, మరణకాలే, మనసా అచలేన చలనవర్జితేన భక్త్యా యుక్తో భక్తిర్భజనం తయా యుక్తో యోగబలేన చైవ యోగస్య బలం యోగబలం సమాధిజసంస్కారజనితం చిత్తస్థైర్యలక్షణం యోగబలం తేన చ యుక్త ఇత్యర్థః. పూర్వం హృదయపుండరీకే వశీకృత్య చిత్తం తత ఊర్ధ్వగామిన్యా నాడ్యా భూమిజయక్రమేణ భ్రువోర్మధ్యే ప్రాణమావేశ్య స్థాపయిత్వా సమ్యగప్రమత్తస్సన్, స ఏవం విద్వాన్ యోగీ, కవిం పురాణ మిత్యాదిలక్షణం, తం పరం పురుషముపైతి ప్రతిపద్యతే, దివ్యం ద్యోతనాత్మకం. ౧౦. పునరపి వక్ష్య

తి యద్యతయో వీతరాగాః, యదిచ్ఛంతో బ్రహ్మచర్యం చరంతి తత్తే పదం సంగ్ర
హేణ ప్రవక్ష్యే. ౧౧. సర్వద్వారాణి సంయమ్య మనో హృది నిరుధ్య చ, మూ
ర్ధ్న్యాధాయాత్మనః ప్రాణ మాస్థితో యోగధారణామ్. ౧౨. ఓమిత్యేకాక్షరం

మాణోపాయేన ప్రతిపిపత్సితస్య బ్రహ్మణో వేదవిద్వదనాదివిశేషేషు విశిష్యాస్యా
భిధానం కరోతి భగవాన్. యదితి. యదక్షరం నక్షరతీత్యక్షరం అవినాశి, వేదవి
దో వేదార్థజ్ఞాః, వదంతి, "ఏతద్వైతదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదంతీ"తి శ్రుతేః.
సర్వవిశేషనివృత్తత్వేనాభివదంతి "అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమి"త్యాదిశ్రుతేః. కిం
చ,విశంతి ప్రవిశంతి సమ్యగ్దర్శనప్రాప్తౌ యద్యతయః యతనశీలాః, సన్న్యాసినో వీత
రాగాః వీతో రాగో యేభ్యస్తే వీతరాగాః యచ్చాక్షర మిచ్ఛంతో జ్ఞాతుమితి
వాక్యశేషః. బ్రహ్మచర్యం గురౌ చరంతి ఆచరంతి తత్తే పదం తదక్షరాఖ్యం, తే
తవ, పదం పదనీయం, సంగ్రహేణ సంక్షేపేణ, ప్రవక్ష్యే కథయిష్యామి, "సయో
హ వై తద్భగవన్ మనుష్యేషు ప్రాయణాంతమోంకార మభిధ్యాయీత కతమం
వా స తేన లోకం జయతి తస్మై సహోవాచైతద్వై సత్య కామపరంచాపరం చ
బ్రహ్మ యదోంకార" ఇత్యుపక్రమ్య "యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యేకాక్షరేణ
పరం పురుష మభిధ్యాయీత ససామభి రున్నీయతే బ్రహ్మలోక మి"త్యాదినా వచ
నేన అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదితిచోపక్రమ్య, "సర్వే వేదా యత్పదమామనంతి
తపాంసి సర్వాణి చ యద్వదంతి, యదిచ్ఛంతో బ్రహ్మచర్యం చరంతి తత్తే పదం
సంగ్రహేణ బ్రవీమి, ఓమిత్యేతత్", ఇత్యాదిభిశ్చ వచనైః పరస్య బ్రహ్మణో వా
చకరూపేణ ప్రతిమావత్ప్రతీకరూపేణ చ పరబ్రహ్మప్రతిపత్తిసాధనత్వేన మందమధ్య
మబుద్ధీనాం వివక్షితస్యోంకారస్య ఉపాసనం కాలాంతరముక్తిఫలముక్తం యత్తదే
హాపి "కవిం పురాణ మనుశాసితారం", "యదక్షరం వేదవిదో వదంతీతి" చ ఉప
న్యస్తస్య అస్య పరస్య బ్రహ్మణః పూర్వోక్తరూపేణ ప్రతిపత్త్యుపాయభూతస్యోం
కారస్య కాలాంతరముక్తిఫలముపాసనం యోగధారణాసహితం వక్తవ్యం ప్రస
క్తానుప్రసక్తం చ కించిదిత్యేవమర్థం ఉత్తరో గ్రంథ ఆరభ్యతే. ౧౧. సర్వేతి.
సర్వద్వారాణి సర్వాణి చ తాని ద్వారాణి చ ఉపలబ్ధౌ తాని సంయమ్య సంయ
మనం కృత్వా మనో హృది హృదయపుండరీకే నిరుధ్య నిరోధం చ కృత్వా,
నిష్ప్రచారమాపాద్య, తత్ర వశీకృతేన మనసా హృదయాదూర్ధ్వగామిన్యా నా
డ్యా ఊర్ధ్వమారుహ్య,మూర్ధ్న్యాధాయాత్మనః ప్రాణం,ఆస్థితః ప్రవృత్తః యోగధార
ణాం ధారయితుమ్. ౧౨. తత్రైవచ ధారయన్. ఓమితి. ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ
బ్రహ్మణోఽభిధానభూతమోంకారం వ్యాహరన్ ఉచ్చారయన్, తదర్థభూతం మా

బ్రహ్మ వ్యాహరన్ మామనుస్మరన్, యః ప్రయాతి త్యజన్ దేహం స యాతి పరమాం గతిమ్. ౧3. అనన్యచేతాః సతతం యో మాం స్మరతి నిత్యశః, తస్యాహం సులభః పార్థ నిత్యయుక్తస్య యోగినః. ౧౪. మాముపేత్య పునర్జన్మ దుఃఖాలయమశాశ్వతమ్, నాప్నువంతి మహాత్మానః సంసిద్ధిం పరమాం గతాః. ౧౫. ఆబ్రహ్మభవనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున, మాముపేత్య తు కౌంతేయ పునర్జన్మ న విద్యతే. ౧౬. సహస్రయుగపర్యంత మహర్యద్బ్రహ్మణో విదుః, రాత్రిం యుగస

మీశ్వరమనుస్మరన్ అనుచింతయన్, యః ప్రయాతి మ్రియతే, త్యజన్ పరిత్యజన్ దేహం శరీరం త్యజన్ దేహమితి ప్రయాణవిశేషణార్థం దేహత్యాగేన ప్రయాణమాత్మనః న స్వరూపనాశేనేత్యర్థః, సఏవం యాతి గచ్ఛతి పరమాం ప్రకృష్టాం గతిమ్. ౧3. కించ. అనన్యేతి. అనన్యచేతాః నాన్యవిషయే చేతో యస్య సోఽయమనన్యచేతాః యోగీ, సతతం సర్వదా, యో మాం పరమేశ్వరం స్మరతి, నిత్యశః సతతమితి నైరంతర్యముచ్యతే, నిత్యశ ఇతి దీర్ఘకాలత్వముచ్యతే, న షణ్మాసాన్ సంవత్సరం వా, కిం తర్హి, యావజ్జీవం నైరంతర్యేణ యో మాం స్మరతీత్యర్థః, తస్య యోగినః అహం సులభః సుఖేన లభ్యః, హే పార్థ, నిత్యయుక్తస్య సదా సమాహితచిత్తస్య యోగినః, యత ఏవ మతః, అనన్యచేతాస్సన్ సదా సమాహితో భవేత్. ౧౪. తవ సౌలభ్యేన కింస్యాదిత్యుచ్యతే శృణు తన్మమ సౌలభ్యేన యద్భవతి. మామితి. మామీశ్వరముపేత్య మద్భావమాపద్య, పునర్జన్మపునరుత్పత్తిం న ప్రాప్నువంతి, కింవిశిష్టం పునర్జన్మ న ప్రాప్నువంతీతి తద్విశేషణమాహ—దుఃఖాలయమితి, దుఃఖానామాధ్యాత్మికాదీనాం ఆలయమాశ్రయం, ఆలీయంతేఽస్మిన్ దుఃఖానీతి దుఃఖాలయం జన్మ,న కేవలం దుఃఖాలయం అశాశ్వతం అనవస్థితస్వరూపం చ, నాప్నువంతి ఈదృశం పునర్జన్మ, మహాత్మానో యతయః, సంసిద్ధిం మోక్షాఖ్యాం పరమాం ప్రకృష్టాం, గతాః ప్రాప్తాః యే పునర్మాం న ప్రాప్నువంతి తే పునరావర్తంతే. ౧౫. కింపునస్త్వత్తోఽన్యత్ప్రాప్తాః పునరావర్తంత ఇత్యుచ్యతే. ఆబ్రహ్మేతి. ఆబ్రహ్మభవనాత్, భవంత్యస్మిన్ భూతానీతి భవనం బ్రహ్మణో భవనం బ్రహ్మభవనం బ్రహ్మలోక ఇత్యర్థః. ఆబ్రహ్మభవనాత్సహ బ్రహ్మభవనేన, లోకాస్సర్వే, పునరావర్తినః పునరావర్తనస్వభావాః, హే అర్జున, మామేకముపేత్య తు, కౌంతేయ, పునర్జన్మ పునరుత్పత్తిః పునరావృత్తిః, న విద్యతే. ౧౬. బ్రహ్మలోకసహితాః లోకాః కస్మాత్పునరావర్తినః కాలపరిచ్ఛిన్నత్వాత్కథం. సహస్రేతి. సహస్రయుగపర్యంతం సహస్రం యుగాని పర్యంతాని పర్యవసానం యస్యాహ్నస్తదహస్సహస్రయుగపర్యంతం, బ్రహ్మణః ప్రజాపతేః విరాజో విదుః,

హస్రాంతాం తేఽహోరాత్రవిదో జనాః. ౧౭. అవ్యక్తాద్వ్యక్తయ స్సర్వాః ప్రభవంత్యహరాగమే, రాత్ర్యాగమే ప్రలీయంతే తత్రైవావ్యక్తసంజ్ఞకే. ౧౮. భూతగ్రామస్స ఏవాయం భూత్వా భూత్వా ప్రలీయతే, రాత్ర్యాగమే వశః పార్థః ప్రభవత్యహరాగమే. ౧౯. పర స్తస్మాత్తు భావోఽన్యో వ్యక్తోఽవ్యక్తా త్సనాతనః, య స్స సర్వేషు భూతేషు నశ్యత్సు న వినశ్యతి. ౨౦. అవ్యక్తోఽక్షర ఇత్యుక్త స్తమాహుః

రాత్రిమపి యుగసహస్రాంతాం అహఃపరిమాణామేవ, కే విదురిత్యాహ — తే అహోరాత్రవిదః కాలసంఖ్యావిదో జనా ఇత్యర్థః, యత ఏవం కాలపరిచ్ఛిన్నా స్తే అతః పునరావర్తినో లోకాః. ౧౭. ప్రజాపతేరహని యద్భవతి రాత్రౌ చ తల్లీయతే అత ఉచ్యతే. అవ్యక్తాదితి. అవ్యక్తాత్ అవ్యక్తం ప్రజాపతేః స్వపతః స్వాపావస్థా తస్మాదవ్యక్తాత్, వ్యక్తయః వ్యజ్యంత ఇతి వ్యక్తయః స్థావరజంగమలక్షణా స్సర్వాః ప్రజాః ప్రభవంతి అభివ్యజ్యంతే, అహ్నః ఆగమ అహరాగమః తస్మిన్నహరాగమే కాలే బ్రహ్మణః ప్రబోధే, తథా రాత్ర్యాగమే బ్రహ్మణః స్వాపకాలే, ప్రలీయంతే, సర్వాః వ్యక్తయః, తత్రైవ పూర్వోక్తే అవ్యక్తసంజ్ఞకే. ౧౮. అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశదోషపరిహారార్థం విధినిషేధబంధమోక్షశాస్త్రప్రవృత్తిసాఫల్యప్రదర్శనార్థమవిద్యాదిక్లేశమూలకర్మాశయవశాచ్చావశో భూతగ్రామో భూత్వా ప్రలీయత ఇత్యత స్సంసారవైరాగ్యప్రదర్శనార్థం చ ఇదమాహ — భూతగ్రామ ఇతి. భూతగ్రామో భూతసముదాయః స్థావరజంగమలక్షణో యః పూర్వస్మిన్ కల్పే ఆసీత్, స ఏవాయం నాన్యః, భూత్వా భూత్వా అహరాగమే అహ్నారాగమే ప్రలీయతే పునః పునః, రాత్ర్యాగమే అహ్నః క్షయే, అవశో స్వతంత్ర ఏవ, హే పార్థ, ప్రభవతి, అవశ ఏవాహరాగమే, యదుపన్యస్త మక్షరం తస్య ప్రాప్త్యుపాయో నిర్దిష్టః ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మేత్యాదినా. ౧౯. అథేదానీమక్షరస్యైవ స్వరూపనిర్దిదిక్షయేదముచ్యతే అనేన యోగమార్గేణ ఇదం గంతవ్యమితి. పర ఇతి పరో వ్యతిరిక్తో భిన్నః కుత స్తస్మా త్పూర్వోక్తాత్, తుశబ్దో క్షరస్య వివక్షితస్యావ్యక్తాద్వైలక్షణ్యవిశేషణార్థః, భావః అక్షరాఖ్యం పరబ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వే సత్యపి సాలక్షణ్యప్రసంగోఽస్తీతి తద్వినివృత్త్యర్థమాహ — అన్య ఇతి, అన్యో విలక్షణః స చావ్యక్తో నేంద్రియగోచరః, పర స్తస్మాదిత్యుక్తం, కస్మాత్పునః పరః, పూర్వోక్తాద్భూతగ్రామబీజభూతాదవిద్యాలక్షణా దవ్యక్తాత్, సనాతనః చిరంతనః యః, స సర్వేషు భూతేషు బ్రహ్మాదిషు నశ్యత్సు న వినశ్యతి. ౨౦. అవ్యక్త ఇతి. యోఽసావవ్యక్తోఽక్షర ఇత్యుక్త స్తమేవాక్షరసంజ్ఞకమవ్యక్తం భావ మాహుః, పరమాం ప్రకృష్టాం గతిం, యం పరం భావం ప్రాప్య గత్వా న నివర్తంతే సంసారాయ, తద్ధామ

పరమాం గతిమ్, యం ప్రాప్య న నివర్తంతే తద్ధామ పరమం మమ, ౨౧. పురుష
స్సపరః పార్థ భక్త్యా లభ్య స్త్వనన్యయా, యస్యాంతస్థాని భూతాని యేన సర్వ
మిదం తతమ్. ౨౨ యత్ర కాలే త్వనావృత్తి మావృత్తిం చైవ యోగినః, ప్రయా
తా యాంతి తం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభ. ౨౩. అగ్నిర్జ్యోతి రహః శుక్లష్షణ్మాసాః
ఉత్తరాయణమ్, తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛంతి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః. ౨౪.
ధూమో రాత్రి స్తథా కృష్ణ ష్షణ్మాసా దక్షిణాయనమ్, తత్ర చాంద్రమసం

తత్ స్థానం పరమం ప్రకృష్టం మమ విష్ణోః పరమం పదమిత్యర్థః. ౨౧. తల్లబ్ధే
రుపాయ ఉచ్యతే. పురుష ఇతి. పురుషః పురి శయనాత్ పూర్ణత్వాద్వా
పురుషః సపరః పార్థ పరో నిరతిశయః, యస్మాత్పురుషాన్న పరం కించిత్,
సభక్త్యా లభ్యస్తు జ్ఞానలక్షణయా అనన్యయా ఆత్మవిషయయా, యస్య పురు
షస్యాంతస్థాని మధ్యస్థాని, భూతాని కార్యభూతాని, కార్యం హి కారణ
స్యాంతర్భవతి, యేన పురుషేణ సర్వమిదం జగత్, తతం వ్యాప్తమ్. ౨౨.
ప్రకృతానాం యోగినాం ప్రణవావేశితబ్రహ్మబుద్ధీనాం కాలాంతరముక్తిభాజాం
బ్రహ్మప్రతిపత్తయే ఉత్తరమార్గో వక్తవ్య ఇతి యత్ర కాల ఇత్యాదివివక్షితార్థసమ
ర్పణార్థ ముచ్యతే అవృత్తిమార్గోపన్యాస ఉత్తరమార్గస్తుత్యర్థః. యత్రేతి. యత్ర
కాలే ప్రయాతా ఇతి వ్యవహితేన సంబంధః, యత్ర యస్మిన్ కాలే త్వనా
వృత్తిం అపునర్జన్మ, ఆవృత్తిం తద్విపరీతం చైవ యోగినఇతి. యోగినః కర్మిణశ్చో
చ్యంతే, కర్మిణస్తు గుణతః, కర్మయోగేన యోగినామితి విశేషణాత్, యోగినో
యత్ర కాలే ప్రయాతా మృతాః యోగినః అనావృత్తిం యాంతి, యత్ర కాలే
చ ప్రయాతాః ఆవృత్తిం యాంతి, తం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభ. ౨౩. తం కాల
మాహ—అగ్నిరితి. అగ్నిః కాలాభిమానినీ దేవతా, తథా జ్యోతిరపి దేవతైవ
కాలాభిమానినీ, అథవాగ్నిర్జ్యోతిషీ యథాశ్రుతే ఏవ దేవతే, భూయసాం తు
నిర్దేశః యత్ర కాలే తం కాలమితి చామ్రవణవత్తథాహర్దేవతా అహరభిమా
నినీ, శుక్లః శుక్లపక్షదేవతా, షణ్మాసా ఉత్తరాయణం, తత్రాపి దేవతైవ మార్గభూ
తేతి స్థితోఽన్యత్రాయం న్యాయః, తత్ర తస్మిన్మార్గే, ప్రయాతా గతాః మృతాః
గచ్ఛంతి బ్రహ్మ, బ్రహ్మవిదః బ్రహ్మోపాసనపరాజనాః, క్రమేణేతి వాక్యశేషః, నహి
సద్యో ముక్తిభాజాం సమ్యగ్దర్శననిష్ఠానాం గతిరాగతిర్వా క్వచిదస్తి. ౨౪.
ధూమఇతి. ధూమో రాత్రిః ధూమాభిమానినీ రాత్ర్యభిమానినీ చ దేవతా,
తథా కృష్ణః కృష్ణపక్షదేవతా, షణ్మాసాదక్షిణాయనమితి పూర్వవద్దేవతైవ, తత్ర,
చంద్రమసి భవం చాంద్రమసం జ్యోతిః ఫలం, ఇష్టాదికారీ యోగీకర్మ్యపి, ప్రాప్య

జ్యోతీ రాత్రిర్యోగీ ప్రాప్య నివర్తతే. ౨౫. శుక్లకృష్ణే గతీ హ్యేతే జగతశ్శాశ్వతే మతే, ఏకయా యాత్యనావృత్తి మన్యయావర్తతే పునః ౨౬. నైతే సృతీ పార్థ జానన్ యోగీ ముహ్యతి కశ్చన, తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు యోగయుక్తో భవార్జున ౨౭. వేదేషు యజ్ఞేషు తపస్సుచైవ దానేషు యత్పుణ్యఫలం ప్రదిష్టం, అత్యేతి తత్సర్వమిదం విదిత్వా యోగీ పరం స్థానముపైతి చాద్యమ్. ౨౮.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతా పర్వణి - ద్వాత్రింశోఽధ్యాయః.

శ్రీభగవానువాచ—ఇదం తు తే గుహ్యతమం ప్రవక్ష్యామ్యనసూయవే

భుక్త్వా, తత్క్షయే నివర్తతే పునః. ౨౫. శుక్లకృష్ణే ఇతి. శుక్లకృష్ణే శుక్లా చ కృష్ణా చ శుక్లకృష్ణే, జ్ఞానప్రకాశకత్వాత్ శుక్లా, తదభావాత్ కృష్ణా, ఏతే శుక్లకృష్ణే హి గతీ జగత ఇత్యధికృతానాం జ్ఞానకర్మణోర్న జగతః సర్వస్యైవైతే గతీ భవతః శాశ్వతే నిత్యే ఇతి సంసారస్య నిత్యత్వాత్తే మతే అభిప్రేతే తత్రైకయా శుక్లయా యాత్యనావృత్తిమన్యయా ఇతరయా ఆవర్తతే పునః భూయః. ౨౬. నేతి. ఏతే యథోక్తే సృతీ మార్గౌ పార్థ జానన్ సంసారాయైకా అన్యా మోక్షాయేతి, యోగీన ముహ్యతి కశ్చన కశ్చిదపి, తస్మాత్సర్వేషు యోగయుక్తస్సమాహితో భవార్జున. ౨౭. శృణు తస్య యోగస్య మాహాత్మ్యం. వేదేష్వితి. వేదేషు సమ్యగధీతేషు, యజ్ఞేషు సాద్గుణ్యేనానుష్ఠితేషు, తపస్సు చ సుతప్తేషు, దానేషు చ సమ్యగ్దత్తేషు, ఏతేషు యత్పుణ్యఫలం ప్రదిష్టం శాస్త్రేణ అత్యేతి అతీత్య గచ్ఛతి, తత్సర్వం ఫలజాతం, ఇదం విదిత్వా సప్తప్రశ్ననిర్ణయద్వారేణ ఉక్తమర్థం సమ్యగవధార్య అనుష్ఠాయ యోగీపరం ప్రకృష్టమైశ్వరం స్థానముపైతి చ ప్రతిపద్యతే, ఆద్యం ఆదౌ భవం కారణం బ్రహ్మేత్యర్థః. ౨౮.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య గోవిందభగవత్పాద పూజ్యశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే - ద్వాత్రింశోఽధ్యాయః.

అష్టమేనాడీద్వారేణ ధారణాయోగః సగుణ ఉక్తః తస్య చ ఫలమర్చిరాదిక్రమేణ కాలాంతరే బ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణమేవానావృత్తిరూపం నిర్దిష్టం, తత్రానేనైవ ప్రకారేణ మోక్షప్రాప్తిఫలమధిగమ్యతే నాన్యథేతి తదాశంకావ్యావివృత్సయా శ్రీభగవానువాచ—ఇదమితి. ఇదం బ్రహ్మజ్ఞానం వక్ష్యమాణముక్తం చ పూర్వేష్వధ్యాయేషు తద్బుద్ధౌ సన్నిధీకృత్యేద మిత్యాహ—తుశబ్దో విశేషార్థః. ఇదమేవ తు సమ్యగ్జ్ఞానం సాక్షాన్మోక్షప్రాప్తిసాధనం వాసుదేవస్సర్వమితి "ఆత్మైవేదం" "సర్వమేకమేవాద్వితీయమి"త్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యో "నాన్యదథయేన్యథాతో విదురస్య రాజానస్తేక్షయల్లోకాభవంతీ"త్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చ, తేతుభ్యంగుహ్య

జ్ఞానం విజ్ఞాన సహితం యద్ జ్ఞాత్వా మోక్ష్యసేఽశుభాత్. ౧. రాజవిద్యా రాజ
గుహ్యం పవిత్రమిద ముత్తమమ్, ప్రత్యక్షావగమం ధర్మ్యం సుసుఖం కర్తుమవ్య
యమ్. ౨. అశ్రద్దధానాః పురుషాధర్మస్యాస్య పరంతప, అప్రాప్య మాం నివర్తంతే
మృత్యుసంసారవర్త్మని. ౩. మయా తత మిదం సర్వం జగద వ్యక్తమూర్తినా, మత్

తమం ప్రవక్ష్యామి కథయిష్యామి, అనసూయవే అసూయారహితాయ, కిం తత్
జ్ఞానం, కిం విశిష్టం, విజ్ఞాన సహితం అనుభవయుక్తం, యద్ జ్ఞానం జ్ఞాత్వా ప్రాప్య,
మోక్ష్యసే అశుభాత్సంసారబంధనాత్. ౧. తచ్చ. రాజవిద్యేతి. రాజవిద్యావి
ద్యానాం రాజా దీప్త్యతిశయవత్వాద్దీప్యతేహీయమతిశయేన బ్రహ్మవిద్యా సర్వవి
ద్యానాం, రాజగుహ్యం తథాగుహ్యానాం రాజా, పవిత్రం పావన మిదముత్తమం
సర్వేషాం పావనానాం శుద్ధికరమిదం బ్రహ్మజ్ఞానముత్తమముత్కృష్టతమం అనేక
జన్మసహస్రసంచితమపి ధర్మాధర్మాదిసమూలం కర్మక్షణమాత్రాదేవ భస్మీకరోతీ
త్యర్థః, కిం తస్య పావనత్వం వక్తవ్యం, కించ, ప్రత్యక్షావగమం ప్రత్యక్షేణ సుఖా
దేరివావగమో యస్య తత్ప్రత్యక్షావగమమనేక గుణవతోఽపిధర్మవిరుద్ధత్వం దృష్టం,
న తథాత్మజ్ఞానం ధర్మవిరోధి, కింతు ధర్మ్యం ధర్మాదనపేతం, ఏవమపి స్యాద్దుఃఖసంపా
ద్యమిత్యత ఆహ—సుసుఖం కర్తుం, యథా రత్నవివేకజ్ఞానం తత్రాల్పాయాసానాం
కర్మణాం సుఖసంపాద్యానాం అల్పఫలత్వం దుష్కరాణాం చ మహాఫలత్వం దృష్టమి
తీదం సుఖసంపాద్యత్వాత్ ఫలక్షయాద్వేతీతి ప్రాప్త ఆహ—అవ్యయమితి. నాస్య
ఫలతః కర్మవద్వ్యయోఽస్తీత్యవ్యయమతః శ్రద్ధేయ మాత్మజ్ఞానం. ౨. యే పునః.
అశ్రద్దధానా ఇతి. అశ్రద్దధానాః శ్రద్ధావిరహితాః, ఆత్మజ్ఞానస్య ధర్మస్యాస్య
స్వరూపే తత్ఫలే చ నాస్తికాః పాపకారిణః అసురాణా ముపనిషదం దేహమా
త్రాత్మదర్శనమేవ ప్రతిపన్నాః అసుతృపః పాపాః పురుషాః అశ్రద్దధానాః, పరంతప
అప్రాప్య మాం పరమేశ్వరం మత్ప్రాప్తౌ నైవాశంకేతి మత్ప్రాప్తిమార్గభేదభక్తి
మాత్రమప్య ప్రాప్యేత్యర్థః. నివర్తంతే నిశ్చయేన వర్తంతే, క్వ. మృత్యుసంసార
వర్త్మని మృత్యుయుక్తస్సంసారో మృత్యుసంసారః తస్య వర్త్మ నరకతిర్యగాదిప్రా
ప్తిమార్గస్తస్మిన్నేవ వర్తంత ఇత్యర్థః. ౩. స్తుత్వార్జునమభిముఖీకృత్యాహ భగవాన్.
మయేతి. మయా మమ యః పరో భావస్తేన తతం వ్యాప్తం ఇదం సర్వం జగత్,
అవ్యక్తమూర్తినా న వ్యక్తా మూర్తిః స్వరూపం యస్య మమ సోఽహ మవ్యక్త
మూర్తిః తేనమయాఽవ్యక్తమూర్తినా, కరణాగోచరస్వరూపేణేత్యర్థః, తస్మిన్మయ్య
వ్యక్తమూర్తౌ స్థితాని మత్స్థాని సర్వభూతాని బ్రహ్మాదీని, న హి నిరాత్మకం కించి
ద్భూతం వ్యవహారాయ కల్పతే అతో మత్స్థాని మయాత్మనాత్మవత్త్వేన స్థితాని

స్థాని సర్వభూతాని నచాహం తేష్వవస్థితః. ౪. న చ మత్ స్థాని భూతాని పశ్య మే
యోగ మైశ్వరమ్. భూతభృన్న చ భూతస్థో మమాత్మా భూతభావనః. ౫. యథా
కాశస్థితో నిత్యం వాయు స్సర్వత్ర గో మహాన్, తథా సర్వాణి భూతాని మత్
స్థానీత్యుపధారయ. ౬. సర్వభూతాని కౌంతేయ ప్రకృతిం యాంతి మామికామ్,
కల్పక్షయే పునస్తాని కల్పాదౌ విసృజామ్యహమ్. ౭. ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య
విసృజామి పునః పునః, భూతగ్రామమిమం కృత్స్నమవశం ప్రకృతే ర్వశాత్. ౮.
నచమాంతాని కర్మాణి నిబధ్నంతి ధనంజయ, ఉదాసీనవ దాసీన మసక్తం తేషు

అతో మయి స్థితానీత్యుచ్యంతే, తేషాం భూతానా మహమాత్మేత్యత స్తేషు స్థిత ఇతి
మూఢబుద్ధీనామవభాసతే, అతో బ్రవీమి న చాహం తేష్వవస్థిత ఇతి. మూర్తవ
త్సంశ్లేషాభావేనాకాశస్యాప్యంతరతమోహ్యహం. ౪. నహ్యసంసర్గివస్తు క్వచిదా
ధేయభావేన స్థితం భవతి, అతఏవాసంసర్గిత్వాన్మమ. నేతి. న చ మత్స్థాని భూతాని
పశ్య మే యోగం యుక్తిం సంఘటనం మే మమ ఐశ్వరం యోగం ఆత్మనో యా
థాత్మ్యమిత్యర్థః, తథా చ శ్రుతిః—అసంసర్గిత్వాద సంసర్గితాం దర్శయతి, అసంగో
న హి సజ్జత ఇతి ఇదం చాశ్చర్యమన్యత్ పశ్య,భూతభృదసంగోఽపి సన్ భూతాని
బిభర్తీతి, న చ భూతస్థో యథోక్తేన న్యాయేన దర్శితత్వాత్ భూతస్థత్వానుప
పత్తేః కథంతుపునరుచ్యతే, అసౌమమాత్మేతి, విభజ్య దేహాదిసంఘాతం తస్మిన్నహం
కారమధ్యారోప్య లోకబుద్ధిమనుసరన్ వ్యపదిశతి, మమాత్మేతి, నపునరాత్మన ఆత్మా
అన్య ఇతి, లోకవదజానన్, తథా భూతభావనో భూతాని భావయతి వర్ధయతి
ఉత్పాదయతీతి వా భూతభావనః. ౫. యథోక్తేన శ్లోకద్వయేన ఉక్తమర్థం దృష్టాం
తేనోపపాదయన్నాహ—యథేతి. యథా లోకే ఆకాశస్థితః ఆకాశే స్థితో నిత్యం
సదా వాయుః సర్వత్ర గచ్ఛతీతి సర్వత్రగో మహాన్ పరిమాణతః, తథాకాశవత్
సర్వగతే మయ్యసంశ్లేషేణైవ స్థితానీత్యేవ ముపధారయ విజానీహి. ౬. ఏవం
వాయురాకాశ ఇవ మయి స్థితాని భూతాని స్థితికాలే తాని. సర్వేతి. సర్వభూ
తాని కౌంతేయ ప్రకృతిం త్రిగుణాత్మికాం అపరాం యాంతి మామికాం మదీ
యాం, కల్పక్షయే ప్రళయకాలే, పునర్భూయస్తాని భూతాని కల్పాదౌ ఉత్పత్తి
కాలే విసృజామ్యుత్పాదయామ్యహం. ౭. ఏవ మవిద్యాలక్షణాం. ప్రకృతిమితి.
ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్యాశ్రిత్య విసృజామి పునః పునః, ప్రకృతితో జాతం భూత
గ్రామం భూతసముదాయం ఇమం వర్తమానం, కృత్స్నం సమస్తం, అవశం అస్వ
తంత్రం అవిద్యాదిదోషైః పరవశీకృతం, ప్రకృతే ర్వశాత్ స్వభావవశాత్. ౮. తర్హి
తస్య తే పరమేశ్వరస్య భూతగ్రామ మిమం విషమం విదధత స్తన్నిమిత్తాభ్యాం

కర్మసు. ౯. మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతి స్సూయతే సచరాచరమ్, హేతునానేన
కౌంతేయ జగద్విపరివర్తతే. ౧౦. అవజానంతి మాం మూఢా మానుషీం తను
మాశ్రితమ్, పరం భావమజానంతో మమ భూతమహేశ్వరమ్. ౧౧. మోఘాశాః

ధర్మాధర్మాభ్యాం సంబంధస్స్యాదిత్యత ఇద మాహ భగవాన్—నేతి.న చ మామీ
శ్వరం తాని భూతగ్రామస్య విషమ సర్గనిమిత్తాని కర్మాణి నిబధ్నంతి ధనంజయ,
తత్ర కర్మణా మసంబంధత్వకారణమాహ—ఉదాసీనవత్ యథా ఉదాసీనః ఉపే
క్షకః కశ్చిత్తద్వదాసీనం ఆత్మనో విక్రియత్వజ్ఞం అసక్తం ఫలాసంగరహిత మభి
మానవర్జితమహం కరోమీతి తేషు కర్మసు అతోఽన్యస్యాపి కర్తృత్వాభిమానా
భావః ఫలాసంగాభావశ్చాసంబంధకారణం అన్యథా కర్మభిర్బధ్యతే మూఢః కోశ
కారవదిత్యభిప్రాయః. ౯. తత్ర భూతగ్రామమిమం విసృజామి ఉదాసీనవదాసీన
మితి చ విరుద్ధముచ్యత ఇతి తత్పరిహారార్థమాహ—మయేతి. మయా సర్వత్ర
సతా దృశిమాత్ర స్వరూపేణావిక్రియాత్మనాధ్యక్షేణ మమ మాయా త్రిగు
ణాత్మికాఽవిద్యాలక్షణా ప్రకృతిః, సూయతే ఉత్పాదయతి, సచరాచరం
జగత్, తథా చ మంత్రవర్ణః, "ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢ స్సర్వవ్యాపీ
సర్వభూతాంతరాత్మా కర్మాధ్యక్ష స్సర్వభూతాధివాసస్సాక్షీ చేతా కేవలో
నిర్గుణశ్చేతి హేతునా నిమిత్తేనానేనాధ్యక్షత్వేన, కౌంతేయ, జగత్సచరా
చరం వ్యక్తావ్యక్తాత్మకం, విపరివర్తతే, సర్వావస్థాసు దృశి కర్మత్వాపత్తినిమిత్తా
హి జగతస్సర్వా ప్రవృత్తి రహమిదం భోక్ష్యే పశ్యామీదం శృణోమీదం సుఖ
మనుభవామి దుఃఖమనుభవామి తదర్థమిదం కరిష్య ఇదం జ్ఞాస్యామీత్యాద్యావ
గతినిష్ఠావగత్యవసానైవ యోఽస్యాధ్యక్షః పరమే వ్యోమన్నిత్యాదయశ్చ మంత్రా
ఏతమర్థందర్శయంతి, అతశ్చైకస్య దేవస్య సర్వాధ్యక్షభూతచైతన్యమాత్రస్య పర
మార్థతః,సర్వభోగానభిసంబంధినోఽన్యస్య చేతనాంతరస్యాభావే భోక్తు రన్యస్యా
భావాత్ కింనిమిత్తేయం సృష్టిరిత్యత్ర ప్రశ్నప్రతివచనేఽనుపపన్నే "కో అద్ధా వేద క
ఇహ ప్రవోచత్ కుత ఆజాతా కుత ఇయం విసృష్టిరి"త్యాదిమంత్రవర్ణేభ్యో దర్శితం
చ భగవతా అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానం తేన ముహ్యంతి జంతవ ఇతి.౧౦.ఏవం మాం
నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావం సర్వజ్ఞం సర్వజంతూనా మాత్మానమపి సంతమ్, అవ
జానంతీతి. అవజానంతి అవజ్ఞాం పరిభవం కుర్వంతి, మాం, మూఢాః అవివేకినః,
మానుషీం తనుం మనుష్యసంబంధినీం తనుం దేహమాశ్రితం మనుష్యదేహేన
వ్యవహరంత మిత్యేతత్, పరం ప్రకృష్టం, భావం పరమార్థతత్త్వం. ఆకాశకల్పం
ఆకాశాదప్యంతరతమమజానంతో మమ భూతమహేశ్వరం సర్వభూతానాం.

మోఘకర్మాణో మోఘజ్ఞానా విచేతసః, రాక్షసీ మాసురీం చైవ ప్రకృతిం మో
హినీం శ్రితాః. ౧౨. మహాత్మానస్తు మాం పార్థ దైవీం ప్రకృతిమాశ్రితాః, భజం
త్యనన్యమనసో జ్ఞాత్వా భూతాదిమవ్యయమ్. ౧౩. సతతం కీర్తయంతో మాం
యతంతశ్చ దృఢవ్రతాః, నమస్యంతశ్చ మాం భక్త్యా నిత్యయుక్తా ఉపాసతే. ౧౪
జ్ఞానయజ్ఞేన చాప్యన్యే యజంతో మాముపాసతే, ఏకత్వేన పృథక్త్వేన బహు
ధా విశ్వతోముఖమ్. ౧౫. అహం క్రతురహం యజ్ఞః స్వధాహమహమౌషధమ్,

మహాంత మీశ్వరం స్వాత్మానమ్. ౧౧. తతశ్చ తస్య మమావజ్ఞాభావనేనాహ
తాస్తే వరాకాః కథమ్. మోఘేతి. మోఘాశాః వృథాశాః ఆశిషో యేషాం తే
మోఘాశాః, తథా మోఘకర్మాణః యాని చాగ్నిహోత్రాదీని తైరనుష్ఠీయమా
నాని కర్మాణి తాని చ తేషాం భగవత్పరిభవాత్స్వాత్మభూతస్య చావజ్ఞానాన్మోఘా
న్యేవ నిష్ఫలాని కర్మాణి భవంతీతి మోఘకర్మాణః, తథా మోఘజ్ఞానాః నిష్ఫల
జ్ఞానాః జ్ఞానమపి తేషాం నిష్ఫలమేవ స్యాత్, విచేతసః విగతవివేకాశ్చ తే భవం
తీత్యభిప్రాయః, కించ, తేహి భవంతి, రాక్షసీం రక్షసాం ప్రకృతిం స్వభావం,
ఆసురీం అసురాణాం చ ప్రకృతిం, మోహినీం మోహకరీం, శ్రితాః ఆశ్రితాః,
ఛింధి భింధి పిబ ఖాద పరస్వమపహరేత్యేవం వదనశీలాః క్రూరకర్మాణో భవంతీ
త్యర్థః. ౧౨. యే పునః శ్రద్దధానాః భగవద్భక్తిలక్షణే మోక్షమార్గే ప్రవృత్తాస్తే.
మహాత్మాన ఇతి. మహాత్మానః అక్షుద్రచిత్తాః, మామీశ్వరం, హేపార్థ, దైవీం
దేవానాం ప్రకృతిం శమదమదయాశ్రద్ధాదిలక్షణాం, ఆశ్రితా స్సంతో భజంతి
సేవంతే, అనన్యమనసః అనన్యచిత్తాః జ్ఞాత్వా భూతాదిం భూతానామాదిం కారణ
మవ్యయమ్. ౧౩. కథం. సతతమితి. సతతం సర్వదా, భగవంతం బ్రహ్మస్వరూపం
మాం కీర్తయంతో యతంతశ్చ ఇంద్రియోపసంహారశమదమదయాహింసాదిధర్మై
ర్దృఢవ్రతాః దృఢం స్థిర మచాల్యం వ్రతం యేషాం తే దృఢవ్రతాః నమస్యం
తశ్చ మాం హృదయే శయానం ఆత్మానం భక్త్యా నిత్యయుక్తా స్సంతః, ఉపాసతే
సేవంతే. ౧౪. కేన కేన ప్రకారేణ ఉపాసత ఇత్యుచ్యతే. జ్ఞానేతి. జ్ఞానయజ్ఞేన
జ్ఞానమేవ భగవద్విషయం యజ్ఞః తేన జ్ఞానయజ్ఞేన, యజంతః పూజయంతో
మామీశ్వరం చాప్యన్యేఽన్యాముపాసనాం పరిత్యజ్య ఉపాసతే, తచ్చ జ్ఞానమేక
త్వేన ఏకమేవ పరంబ్రహ్మేతి పరమార్థదర్శనేన, యజంత ఉపాసతే, కేచిచ్చ,
పృథక్త్వేన ఆదిత్యచంద్రాదిభేదేన సఏవ భగవాన్ విష్ణురవస్థిత ఇతి ఉపాసతే, కేచిత్,
బహుధావస్థితః స ఏవ భగవాన్ సర్వతోముఖః విశ్వతోముఖ ఇతి తం విశ్వ
రూపం సర్వతోముఖం బహుధా బహుప్రకారేణోపాసతే. ౧౫. యది బహుభిః

మంత్రోఽహ మహమేవాజ్య మహమగ్ని రహం హుతమ్. ౧౬. పితాహ మస్య జగతో మాతా ధాతా పితామహః, వేద్యం పవిత్ర మోంకార ఋక్సామ యజు రేవ చ. ౧౭. గతి ర్భర్తా ప్రభు స్సాక్షీ నివాస శ్శరణం సుహృత్, ప్రభవః ప్రళయః స్థానం నిధానం బీజమవ్యయమ్. ౧౮. తపామ్యహ మహం వర్షం నిగృహ్ణా మ్యుత్సృజామి చ, అమృతం చైవ మృత్యుశ్చ సదసచ్చాహ మర్జున. ౧౯. త్రైవి ద్యా మాం సోమపాః పూతపాపా యజ్ఞై రిష్ట్వా స్వర్గతిం ప్రార్థయంతే, తే పుణ్య

ప్రకారై రుపాసతే కథం త్వామేవోపాసత ఇత్యత ఆహ—అహమితి. అహం క్రతుః శ్రౌతకర్మభేదః అహమేవ, అహం యజ్ఞః స్మార్తః, స్వధా అన్నమహం పితృభ్యో యద్దీయతే, అహమౌషధం సర్వప్రాణిభి ర్యదద్యతే తదౌషధశబ్దవా చ్యం వ్రీహియవాదిసాధారణం, అథవా స్వధేతి సాధారణ మన్న మౌషధమితి వ్యాధ్యుపశమనార్థం భేషజం, మంత్రోఽహం యేన పితృభ్యో దేవతాభ్యశ్చ హవి ర్దీయతే, అహమేవాజ్యం హవిశ్చ, అహమగ్ని ర్యస్మిన్ హూయతే హవిః సోఽగ్ని రహం, అహం హుతం హవనకర్మ చ. ౧౬. కించ పితేతి. పితా జనయితాహమస్య జగతః, మాతా జనయిత్రీ, ధాతా కర్మఫలస్య ప్రాణిభ్యో విధాతా, పితామహః పితుః పితా, వేద్యం వేదితవ్యం, పవిత్రం పావనం, ఓంకార ఋక్సామయజూరేవ చ. ౧౭. కించ. గతిరితి. గతిః కర్మఫలం, భర్తా పోషకః, ప్రభుః స్వామీ, సాక్షీ ప్రాణినాం కృతాకృతస్య, నివాసో యస్మిన్ ప్రాణినో నివసంతీతి, శరణమార్తానాం ప్రపన్నానా మార్తిహరః, సుహృత్ ప్రత్యుపకారానపేక్షస్సన్ ఉపకారీ, ప్రభవః ఉత్పత్తి ర్జగతః, ప్రళయః ప్రలీయతేఽస్మిన్నితి ప్రళయః, తథా స్థానం తిష్ఠత్యస్మిన్నితి, నిధానం నిక్షేపః కాలాంతరోపభోగ్యం ప్రాణినాం, బీజం ప్రరోహకారణం ప్రరో హధర్మిణాం, అవ్యయం యావత్సంసారభావిత్వాదవ్యయం నహ్యబీజం కించిత్ప్ర రోహతి నిత్యం చ ప్రరోహదర్శనాత్ బీజసంతతి ర్న వ్యేతీతి గమ్యతే. ౧౮. కించ. తపామీతి. తపామ్యహం ఆదిత్యో భూత్వా, అహం వర్షం కైశ్చిద్రశ్మిభిః ఉత్సృజామి చతురో మాసాన్, ఉత్సృజ్య పునః నిగృహ్ణామి కైశ్చిద్రశ్మిభిరష్టభి ర్మాసైః, పున రుత్సృజామి ప్రావృషి, అమృతం చైవ దేవానాం, మృత్యుశ్చ మర్త్యానాం, సదసద్యస్య యత్సంబంధితయా విద్యమానం తత్సత్, తద్విపరీతమస దేవాహ మర్జున, న పునరత్యంతమేవాసద్భగవాన్, కార్యకారణే వా సదసతీ, యే పూర్వోక్తై స్త్రిభి ర్నివృత్తిప్రకారైః ఏకత్వపృథక్త్వాదివిజ్ఞానై ర్యజ్ఞై ర్మాం పూజ యంత ఉపాసతే జ్ఞానిన స్తే యథా విజ్ఞానం మామేవ ప్రాప్నువంతి. ౧౯. యే పున రజ్ఞాః కామకామాః త్రైవిద్యా ఇతి. త్రైవిద్యా ఋగ్యజుస్సామవిదః, మాం

మాసాద్య సురేంద్రలోక మశ్నంతి దివ్యాన్ దివి దేవభోగాన్. ౨౦. తే తం భుక్త్వా స్వర్గలోకం విశాలం క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతి, ఏవం త్రయీ ధర్మ మనుప్రపన్నా గతాగతం కామకామా లభంతే. ౨౧. అనన్యాశ్చింతయంతో మాం యే జనాః పర్యుపాసతే, తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహా మ్యహమ్. ౨౨. యేఽప్యన్యదేవతాభక్తా యజంతే శ్రద్ధయాన్వితాః, తేపి మామేవ కౌంతేయ యజంత్యవిధిపూర్వకమ్. ౨౩. అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ

వస్వాదిదేవరూపిణం, సోమపాః సోమం పిబంతీతి సోమపాః, తేనైవ సోమపానేన పూతపాపాః శుద్ధకిల్బిషాః, యజ్ఞై రగ్నిష్టోమాదిభి రిష్ట్వా పూజయిత్వా, స్వర్గతిం స్వర్గమనం స్వరేవ గతిః స్వర్గతిః తాం ప్రార్థయంతే, తే చ పుణ్యం పుణ్యఫలమాసాద్య సంప్రాప్య సురేంద్రలోకం శతక్రతోః స్థానం, అశ్నంతి భుంజతే, దివ్యాన్ దివి భవాన్ అప్రాకృతాన్ దేవభోగాన్ దేవానాం భోగాః దేవభోగాః తాన్. ౨౦. తఇతి. తే తం భుక్త్వా స్వర్గలోకం, విశాలం విస్తీర్ణం, క్షీణే పుణ్యే, మర్త్యలోకం ఇమం లోకం, విశంతి ఆవిశంతి, ఏవం యథోక్తేన ప్రకారేణ, త్రయీ ధర్మం కేవలం వైదికం కర్మ అనుప్రపన్నాః, గతాగతం గతం చ ఆగతం చ గమనాగమనం, కామకామాః కామాన్ కామయంత ఇతి కామకామాః, లభంతే గతాగతమేవ, న తు స్వాతంత్ర్యం క్వచిల్లభంత ఇత్యర్థః. ౨౧. యే పున ర్నిష్కామా స్సమ్యగ్దర్శినః. అనన్యా ఇతి. అనన్యా అపృథగ్భూతాః పరం దేవం నారాయణం మాం ఆత్మత్వేన గతాస్సంత శ్చింతయంతో మాం యే జనాః సన్న్యాసినః పర్యుపాసతే, తేషాం పరమార్థదర్శినాం నిత్యాభియుక్తానాం సంతతాభియోగినాం, యోగక్షేమం యోగః అప్రాప్తస్య ప్రాపణం, క్షేమ స్తద్రక్షణం, తదుభయం, వహామి ప్రాపయామ్యహం జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమితి పూర్వమేవోక్తత్వాత్, తస్మా త్తే మమాత్మభూతాః ప్రియాశ్చేతి, నన్వన్యేషామపి భక్తానాం యోగక్షేమం వహత్యేవ భగవాన్. సత్యమేవం వహత్యేవ, కింత్వయం విశేషః, అన్యే యే భక్తాస్తే ఆత్మార్థం స్వయమపి యోగక్షేమం ఈహంతే, అనన్యదర్శినస్తు నాత్మార్థం యోగక్షేమమీహంతే, నహి తే జీవితే మరణే వాఽఽత్మనో గర్ధిం కుర్వంతి, కేవలమేవ భగవచ్ఛరణాస్తే, అతో భగవానేవ తేషాం యోగక్షేమం వహతీతి ౨౨. నన్వన్యా అపి దేవతాస్త్వమేవ చేత్తద్భక్తాశ్చ త్వామేవ భజంతే సత్యమేవం. య ఇతి. యేఽప్యన్యదేవతాభక్తాః అన్యాసు దేవతాసు భక్తాః అన్యదేవతాభక్తాస్సంతః యజంతే పూజయంతి, శ్రద్ధయా ఆస్తిక్యబుద్ధ్యా, అన్వితా అనుగతాః, తేఽపి మామేవ కౌంతేయ యజంత్యవిధిపూర్వకం, అవిధి రజ్ఞానం తత్పూర్వకం అజ్ఞానపూర్వకం యజంతీత్యర్థః. ౨౩.

ప్రభురేవ చ, న తు మామభిజానంతి తత్త్వేనాతశ్చ్యవంతి తే. ౨౪. యాంతి దేవవ్రతా దేవాన్ పితౄన్ యాంతి పితృవ్రతాః, భూతాని యాంతి భూతేజ్యాః యాంతి మద్యాజినోఽపి మామ్. ౨౫. పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి, తదహం భక్త్యుపహృత మశ్నామి ప్రయతాత్మనః. ౨౬. యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్జుహోషి దదాసి యత్, యత్తపస్యసి కౌంతేయ తత్కురుష్వ మదర్పణమ్. ౨౭. శుభాశుభఫలైరేవం మోక్ష్యసే కర్మబంధనైః, సన్న్యాస

కస్మాత్తే అవిధిపూర్వకం యజంత ఇత్యుచ్యతే, యస్మాత్. అహమితి. అహం హి సర్వయజ్ఞానాం శ్రౌతస్మార్తానాం చ సర్వేషాం యజ్ఞానాం దేవతాత్వేన భోక్తా చ ప్రభురేవ చ మత్స్వామికో హి యజ్ఞః, అధియజ్ఞోఽహమేవాత్రేతి హ్యుక్తం తథా నతు మామభిజానంతి తత్త్వేన యథావత్, అతశ్చ అవిధిపూర్వకమిష్ట్వా యాగఫలాచ్చ్యవంతి ప్రచ్యవంతే. ౨౪. యేఽప్యన్యదేవతాభక్తాస్తత్త్వేనావిధిపూర్వకం, యజంతే తేషామపి యాగఫలమవశ్యం భావి కథం? యాంతీతి. యాంతి గచ్ఛంతి దేవవ్రతాః దేవేషు వ్రతం నియమో భక్తిశ్చ యేషాం తే దేవవ్రతాః, దేవాన్ యాంతి, పితౄన్ అగ్నిష్వాత్తాదీన్ యాంతి, పితృవ్రతాః శ్రాద్ధాదిక్రియాపరాః పితృభక్తాః, భూతాని వినాయకమాతృగణచతుర్భగిన్యాదీని యాంతి భూతేజ్యాః భూతానాం పూజకాః, యాంతి మద్యాజినోఽపి మద్యజనశీలాః వైష్ణవాః మామేవ ఏవం సమానేఽప్యాయాసే మామేవ న భజంతి అజ్ఞానాత్తేన తే అల్పఫలభాజో భవంతీత్యర్థః. ౨౫. న కేవలం మద్భక్తానా మనావృత్తిలక్షణ మనంతఫలం సుఖారాధనశ్చాహం. కథం. పత్రమితి. పత్రం పుష్పం ఫలం తోయ ముదకం, యో మే మహ్యం భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి, తదహం పత్రాది భక్త్యా ఉపహృతం భక్తిపూర్వకం ప్రాపితం భక్త్యుపహృతం, అశ్నామి గృహ్ణామి, ప్రయతాత్మనః, శుద్ధబుద్ధేః. ౨౬. యతఏవ మతః. యదితి. యత్కరోషి, స్వతః ప్రాప్తం యదశ్నాసి, యజ్జుహోషి హవనం నిర్వర్తయసి శ్రౌతం స్మార్తం వా, యద్దదాసి ప్రయచ్ఛసి బ్రాహ్మణాదిభ్యో హిరణ్యాన్నాది, యత్తపస్యసి తపశ్చరసి, కౌంతేయ, తత్కురుష్వ మదర్పణం మత్సమర్పణం. ౨౭. ఏవం కుర్వతస్తవ యద్భవతి తచ్ఛృణు. శుభేతి. శుభాశుభఫలైః శుభాశుభే ఇష్టానిష్టే ఫలే యేషాం తాని శుభాశుభఫలాని కర్మాణి తైః శుభాశుభఫలైః కర్మబంధనైః కర్మాణ్యేవ బంధనాని తైః కర్మబంధనైః, ఏవం మత్సమర్పణం కుర్వన్ మోక్ష్యసే, సోఽయం సన్న్యాసయోగో నామ సన్న్యాసశ్చాసౌ మత్సమర్పణతయా కర్మత్వాద్యోగశ్చాసావితి తేన సన్న్యాసయోగేన యుక్తః ఆత్మాంతఃకరణం యస్య తవ సత్వం సన్న్యాసయోగయుక్తాత్మా సన్, విముక్తో బంధనైర్జీవన్నేవ

యోగయుక్తాత్మా విముక్తో మాముపైష్యసి. ౨౮. సమోఽహం సర్వభూతేషు న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః, యే భజన్తి తు మాం భక్త్యా మయి తే తేషు చాప్యహమ్. ౨౯. అపి చేత్సుదురాచారో భజతే మామనన్యభాక్, సాధురేవ సమన్తవ్యస్సమ్యగ్వ్యవసితో హి సః. ౩౦. క్షిప్రం భవతి ధర్మాత్మా శశ్వచ్ఛాన్తిం నిగచ్ఛతి, కౌన్తేయ ప్రతిజానీహి న మే భక్తః ప్రణశ్యతి. ౩౧. మాం హి పార్థ వ్యపాశ్రిత్య యేఽపి స్యుః పాపయోనయః, స్త్రియో వైశ్యాస్తథా శూద్రాస్తేఽపి యాన్తి పరాం గతిమ్. ౩౨. కింపునర్బ్రాహ్మణాః పుణ్యా భక్తా రాజర్షయస్తథా, అనిత్యమసుఖం లోకమిమం ప్రాప్య భజస్వ మామ్. ౩౩. మన్మనా భవ మద్భక్తో

పతితే శరీరే మాముపైష్యస్యాగమిష్యసి. ౨౮. రాగద్వేషవాన్ తర్హి భగవాన్ యతో భక్తాననుగృహ్ణాతి నేతరానితి తన్న. సమ ఇతి. సమస్తుల్యోఽహం సర్వభూతేషు, న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః, అగ్నివదహం, యథాగ్నిర్దూరస్థానాం శీతం నాపనయతి సమీపముపసర్పతామపనయతి తథాహం భక్తాననుగృహ్ణామి నేతరాన్, యే భజన్తి తు మామీశ్వరం భక్త్యా, మయి తే స్వభావత ఏవ న మమ రాగనిమిత్తం వర్తన్తే, తేషు చాప్యహం స్వభావత ఏవ వర్తే, నేతరేషు, నైతావతా తేషు ద్వేషో మమ. ౨౯. శృణు మద్భక్తేర్మాహాత్మ్యమ్. అపి చేద్యద్యపి, సుదురాచారః సుష్ఠు దురాచారః అతీవ కుత్సితాచారోఽపి, భజతే మామనన్యభాక్ అనన్యభక్తిస్సన్, సాధురేవ సమ్యగ్వృత్త ఏవ సమన్తవ్యః జ్ఞాతవ్యః, సమ్యగ్యథావత్ వ్యవసితో హి యస్మాత్సాధునిశ్చయస్సః. ౩౦. ఉత్సృజ్య బాహ్యాం దురాచారతాం అన్తస్సమ్యగ్వ్యవసాయసామర్థ్యాత్. క్షిప్రమితి. క్షిప్రం శీఘ్రం భవతి ధర్మాత్మా ధర్మచిత్త ఏవ, శశ్వన్నిత్యం శాన్తిం చోపశమం నిగచ్ఛతి, శృణు పరమార్థం వచః, హే కౌన్తేయ, ప్రతిజానీహి నిశ్చితాం ప్రతిజ్ఞాం కురు, న మే మమ భక్తో మయి సమర్పితాన్తరాత్మా మద్భక్తో న ప్రణశ్యతీతి. ౩౧. కించ. మామితి. మాం హి యస్మాత్, పార్థ, వ్యపాశ్రిత్య మామాశ్రయత్వేన గృహీత్వా, యేఽపి స్యుః భవేయుః, పాపయోనయః పాపా యోనిర్యేషాం తే పాపయోనయః పాపజన్మానః, కే తే ఇత్యాహ—స్త్రియో వైశ్యాః తథా శూద్రాః తేఽపి యాన్తి పరాం ప్రకృష్టాం గతిమ్. ౩౨. కింపునరితి. కింపునః బ్రాహ్మణాః పుణ్యాః పుణ్యయోనయః, భక్తా రాజర్షయస్తథా రాజానశ్చ తే ఋషయశ్చ రాజర్షయః, యత ఏవ మతః అనిత్యం క్షణభంగురం, అసుఖం చ సుఖవర్జితమిమం మనుష్యలోకం ప్రాప్య పురుషార్థసాధనం దుర్లభం మనుష్యత్వం లబ్ధ్వా, భజస్వ మాం సేవస్వ మాం. ౩౩. కథం? మన్మనా ఇతి. మన్మనా మయి వాసుదేవే మనో యస్య తవ స త్వం మన్మనా భవ. తథా

మద్యాజీ మాం నమస్కురు, మామేవైష్యసి యుక్త్వైవ మాత్మానం మత్పరాయణః. ౩౪.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాపర్వణి - త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః.

శ్రీభగవానువాచ—భూయఏవ మహాబాహో శృణు మే పరమం వచః, యత్తేఽహం ప్రీయమాణాయ వక్ష్యామిహితకామ్యయా. ౧ నమేవిదుస్సురగణాః ప్రభవం న మహర్షయః, అహమాదిర్హి దేవానాం మహర్షీణాం చ సర్వశః. ౨. యో మా మజ మనాదిం చ వేత్తి లోకమహేశ్వరమ్, అసంమూఢ స్సమర్త్యేషు సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే. ౩. బుద్ధిర్జ్ఞాన మసంమోహః క్షమా సత్యం దమశ్శమః,

---

మద్భక్తో భవ మద్యాజీ మద్యజనశీలో భవ, మామేవ చ నమస్కురు, మామే వేశ్వరమేష్యస్యాగమిష్యసి, యుక్త్వా సమాధాయ చిత్తమేవ మాత్మానం మాం, అహం హి సర్వేషాం భూతానాం ఆత్మా పరా చ గతిః పరమయనం తం మామేవం భూతమేష్యసీత్యతీతేన సంబంధః, మత్పరాయణస్సన్నిత్యర్థః. ౩౪.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్యగోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః.

సప్తమేఽధ్యాయే భగవతస్తత్త్వం విభూతయశ్చ ప్రకాశితాః అష్టమే నవమేచ అథేదానీంయేషు యేషు చ భావేషు చింత్యో భగవాన్ తే తే భావాః వక్తవ్యాః తత్త్వం చ భగవతో వక్తవ్యం ఉక్తమపి దుర్విజ్ఞేయత్వాదిత్యతో భగవానువాచ—భూయ ఇతి. భూయఏవ మహాబాహో శృణు మే మదీయం పరమం ప్రకృష్టం నిరతిశయవస్తునః ప్రకాశకం వచః పరమం, తే తుభ్యం, ప్రీయమాణాయ మద్వచనాత్ప్రీయసేత్వమతీవామృతమివ పిబన్, తతో వక్ష్యామి హితకామ్యయా హితేచ్ఛయా. ౧. కిమర్థమహం వక్ష్యామీత్యత ఆహ.—నేతి. న మే విదు ర్న జానంతి, సురగణాః ఇంద్రాదయః, కిం తేన విదుః, మమప్రభవం ప్రభావం ప్రభుశక్త్యతిశయం ప్రభవ ముత్పత్తిం వా, న మహర్షయః భృగ్వాదయో న విదుః, కస్మాత్తేన విదురిత్యుచ్యతే, అహమాదిః కారణం హి యస్మాద్దేవానాం మహర్షీణాం చ, సర్వశః సర్వప్రకారైః. ౨. కించ. య ఇతి. యో మా మజమనాదిం చ యస్మాదహమాది ర్దేవానాం మహర్షీణాం చ న మమ అన్య ఆదిర్విద్యతే అతోఽహమజః అనాదిశ్చ అనాదిత్వ మజత్వే హేతుః తం మాం అజమనాదిం చ, యో వేత్తి విజానాతి, లోకమహేశ్వరం లోకానాం మహాంత మీశ్వరం, అసంమూఢస్సంమోహవర్జితః, సమర్త్యేషు మనుష్యేషు సర్వపాపై స్సర్వైః పాపైః మతిపూర్వామతిపూర్వకృతైః, ప్రముచ్యతే ప్రమోక్ష్యతే. ౩. ఇతశ్చాహం మహేశ్వరో

సుఖం దుఃఖం భవో భావో భయం చాభయమేవచ. ౪. అహింసా సమతా తుష్టి స్తపో దానం యశోఽయశః, భవంతి భావా భూతానాం మత్త ఏవ పృథగ్విధాః. ౫. మహర్షయ స్సప్త పూర్వే చత్వారో మనవ స్తథా, మద్భావా మానసా జాతాః యేషాం లోక ఇమాః ప్రజాః. ౬. ఏతాం విభూతిం యోగం చ మమ యో వేత్తి తత్త్వతః, సోఽవికంపేన యోగేన యుజ్యతే నాత్ర సంశయః. ౭. అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే, ఇతి మత్వా భజంతే మాం బుధా భావసమ

లోకానాం. బుద్ధిరితి. బుద్ధిః అంతః కరణస్య సూక్ష్మాద్యర్థావబోధనసామర్థ్యం, తద్వంతంబుద్ధిమానితీ హ వదంతి, జ్ఞానమాత్మాదిపదార్థానామవబోధః అసంమోహః ప్రత్యుత్పన్నేషు బోద్ధవ్యేషు వివేకపూర్వికామతిప్రవృత్తిః. క్షమా ఆకృష్టస్య తాడితస్య వా అవికృతచిత్తతా, సత్యం యథాదృష్టస్య యథాశ్రుతస్య వా ఆత్మానుభవస్య పరబుద్ధిసంక్రాంతయే తథైవోచ్చార్యమాణా వాక్ సత్యమిత్యుచ్యతే, దమో బాహ్యేంద్రియోపశమః, శమోఽంతఃకరణస్యోపశమః, సుఖం ఆహ్లాదః దుఃఖం తాపః, భవః ఉద్భవః. అభావ స్తద్విపర్యయః, భయం చ త్రాసః, అభయమేవ చ తదభావః. ౪. అహింసేతి. అహింసా అపీడా ప్రాణినాం, సమతా సమచిత్తతా, తుష్టిః సంతోషః పర్యాప్తబుద్ధిర్లాభేషు, తపః ఇంద్రియసంయమపూర్వకం శరీరపీడనం, దానం యథాశక్తిసంవిభాగః, యశః ధర్మనిమిత్తా కీర్తిః అయశః అధర్మనిమిత్తాఽకీర్తిః, భవంతి భావాః యథోక్తాః బుద్ధ్యాదయః, భూతానాం ప్రాణినాం మత్త ఏవేశ్వరాత్, పృథగ్విధాః నానావిధాః స్వకర్మానురూపేణ ౫. కించ. మహర్షయ ఇతి. మహర్షయ స్సప్తభృగ్వాదయః, పూర్వే అతీతకాల సంబంధినః. చత్వారో మనవ స్తథా సావర్ణ్యాదయ ఇతి ప్రసిద్ధాః, తే చ మద్భావాః మద్గతభావనాః వైష్ణవేన వా సామర్థ్యేనోపేతాః, మానసాః, మనసైవోత్పాదితా మయా, జాతాః ఉత్పన్నాః, యేషాం మనూనాం మహర్షీణాం చ సృష్టిజాః లోకే ఇమాః స్థావర జంగమాః ప్రజాః. ౬. ఏతామితి. ఏతాం యథోక్తాం, విభూతిం విస్తరం, యోగం యుక్తిం చ ఆత్మనో ఘటనం, అథవా యోగైశ్వర్యసామర్థ్యం సర్వజ్ఞత్వం యోగజం యోగ ఉచ్యతే, మమ మదీయం, యో వేత్తి తత్త్వతః తత్త్వేన యథావదిత్యేతత్. సోఽవికంపేన అప్రచలితేన యోగేన సమ్యగ్దర్శనస్థైర్యలక్షణేన, యుజ్యతే సంబధ్యతే, నాత్ర సంశయః నాస్మిన్నర్థే సంశయోఽస్తి. ౭. కీదృశేనావికంపేన యోగేన యుజ్యత ఇత్యుచ్యతే. అహమితి. అహం పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యం సర్వస్యజగతః ప్రభవః ఉత్పత్తిః, మత్త ఏవ స్థితినాశక్రియాఫలోపభోగలక్షణం విక్రియారూపం సర్వం జగత్ ప్రవర్తత ఇత్యేవం మత్వా భజంతే సేవంతే

న్వితాః. ౮. మచ్చిత్తా మద్గతప్రాణా బోధయంతః పరస్పరమ్, కథయంతశ్చ మాం నిత్యం తుష్యంతి చ రమంతిచ. ౯. తేషాంసతతయుక్తానాంభజతాంప్రీతిపూర్వకమ్, దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాంతి తే. ౧౦. తేషామేవానుకంపార్థ మహ మజ్ఞానజం తమః, నాశయామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతా. ౧౧. అర్జున ఉవాచ—పరం బ్రహ్మ పరం ధామ పవిత్రం పరమం భవాన్, పురుషం శాశ్వతం

మాం బుధాః పరమార్థతః అవగతపరమాత్మతత్త్వార్థాః. భావసమన్వితాః భావో భావనా పరమార్థతత్త్వాభినివేశస్తేన సమన్వితాః సంయుక్తా ఇత్యర్థః. ౮. కించ. మచ్చిత్తా ఇతి. మచ్చిత్తాః మయి చిత్తం యేషాం తే మచ్చిత్తాః, మద్గతప్రాణాః మాం గతాః ప్రాప్తాశ్చక్షురాదయః ప్రాణా యేషాం తే మద్గతప్రాణాః. మయ్యుపసంహృతకరణా ఇత్యర్థః. అథవా మద్గతప్రాణా మద్గతజీవనా ఇత్యేతత్, బోధయంతః తత్త్వ మవగమయంతః, పరస్పరమన్యోన్యం, కథయంతశ్చ జ్ఞానబలైశ్వర్యాదిధర్మై ర్విశిష్టం మాం, తుష్యంతి చ పరితోషముపయాంతి చ, రమంతి చ, రతిం ప్రాప్నువంతి ప్రియసంగత్యేవ. ౯. యే యథోక్తప్రకారైర్భజంతే మాం మద్భక్తాస్సంతః. తేషామితి. తేషాం సతతయుక్తానాం నిత్యాభియుక్తానాం, భజతాం సేవమానానాం, కిమర్థిత్వాదినా కారణేన? నేత్యాహ— ప్రీతిపూర్వకం ప్రీతిః స్నేహః తత్పూర్వకం మాం భజతామిత్యర్థః. దదామి ప్రయచ్ఛామి, బుద్ధియోగం బుద్ధిస్సమ్యగ్దర్శనం మత్తత్త్వవిషయంతేన యోగో బుద్ధియోగః తం బుద్ధియోగం, యేన బుద్ధియోగేన సమ్యగ్దర్శనలక్షణేన, మాం పరమేశ్వరం ఆత్మభూతం ఆత్మత్వేనోపయాంతి ప్రతిపద్యంతే, కే తే, యే మచ్చిత్తత్వాదిప్రకారైర్మాం భజంతే తే. ౧౦. కిమర్థం కస్య వా త్వత్ప్రాప్తిప్రతిబంధహేతోర్నాశకం బుద్ధియోగం తేషాం త్వద్భక్తానాం దదాసీత్యపేక్షాయామాహ.— తేషామితి. తేషామేవ కథం ను నామ శ్రేయస్స్యాదిత్యనుకంపార్థం దయాహేతో రహమజ్ఞానజం అవివేకతో జాతం మిథ్యాప్రత్యయలక్షణం మోహాంధకారం తమో నాశయామి, ఆత్మభావస్థ ఆత్మనో భావః అంతఃకరణాశయః తస్మిన్నేవ స్థితస్సన్, జ్ఞానదీపేన వివేకప్రత్యయరూపేణ భక్తిస్నేహసిక్తేన మద్భావనాభినివేశవాతేరితేన బ్రహ్మచర్యాదిసాధన సంస్కారవత్ ప్రజ్ఞావర్తినా విరక్తాంతఃకరణాధారేణ విషయవ్యావృత్తచిత్తరాగద్వేషాద్య కలుషీకృతనివాతాపవరకస్థేన నిత్యప్రవృత్తైకాగ్ర్యధ్యానజనిత సమ్యగ్దర్శనభాస్వతా జ్ఞానదీపేనేత్యర్థః. ౧౧. యథోక్తాం భగవతో విభూతిం యోగం చ శ్రుత్వార్జున ఉవాచ—పరమితి. పరం బ్రహ్మ, పరం ధామ పరం తేజః. పవిత్రం పావనం, పరమం ప్రకృష్టం భవాన్, పురుషం, శాశ్వతం,

దివ్యమాదిదేవమజం విభుమ్. ౧౨. ఆహుస్త్వా మృషయ స్సర్వే దేవర్షి ర్నారద స్తథా, అసితో దేవలో వ్యాస స్స్వయం చైవ బ్రవీషి మే ౧౩. సర్వమేతదృతం మన్యే యన్మాం వదసి కేశవ, నహి తే భగవన్ వ్యక్తిం విదు ర్దేవా న దానవాః. ౧౪. స్వయమేవాత్మనాత్మానం వేత్థత్వం పురుషోత్తమ, భూతభావనభూతేశ దేవ దేవ జగత్పతే. ౧౫. వక్తుమర్హ స్యశేషేణ దివ్యా హ్యాత్మవిభూతయః, యాభి ర్విభూతిభి ర్లోకానిమాం స్త్వం వ్యాప్య తిష్ఠసి. ౧౬. కథం విద్యా మహం యోగిం స్త్వాం సదా పరిచింతయన్, కేషు కేషుచ భావేషు చింత్యోఽసి భగవన్మయా. ౧౭. విస్తరేణాత్మనో యోగం విభూతిం చ జనార్దన, భూయః కథయ తృప్తి ర్హి శృణ్వతో నాస్తి మే మమృతమ్. ౧౮. శ్రీభగవానువాచ—హంత తే కథయి

నిత్యం, దివ్యం దివి భవం. ఆదిదేవం సర్వదేవానామాదిదేవం అజం, విభుం విభవనశీలం. ౧౨. ఆహురితి. ఆహుః కథయంతి, త్వామృషయో వసిష్ఠాదయస్సర్వే, దేవర్షి ర్నారద స్తథా. అసితో దేవలోఽప్యేవమేవాహ—వ్యాసశ్చ, స్వయంచైవ త్వం చ, బ్రవీషి మే. ౧౩. సర్వమితి. సర్వమేత ద్యథోక్త మృషిభి స్త్వయా చ తదృతం సత్యమేవ మన్యే, యన్మాం ప్రతివదసి భాషసే, హే కేశవ, న హి తే భగవన్ వ్యక్తిం ప్రభవం విదుః, దేవాః న దానవాః. ౧౪. యత స్త్వం దేవాదీనా మాది రతః. స్వయమితి. స్వయమేవాత్మనాత్మానం వేత్థ త్వం నిరతిశయజ్ఞానైశ్వర్యబలాదిశక్తిమంతమీశ్వరం, పురుషోత్తమ, భూతాని భావయతీతి భూతభావనః తస్య సంబుద్ధిః హే భూతభావన భూతేశ భూతానామీశితః హే దేవ దేవ జగత్పతే. ౧౫. వక్తుమితి. వక్తుం కథయితు మర్హసి అశేషేణ, దివ్యాహ్యాత్మవిభూతయః ఆత్మనో విభూతయో యాః, తావ క్తుమర్హసి, యాభి ర్విభూతిభి రాత్మనో మాహాత్మ్యవిస్తరై రిమాన్ లోకాన్ త్వం వ్యాప్య తిష్ఠసి. ౧౬. కథమితి. కథం విద్యాం విజానీయా మహం, హే యోగిన్, త్వాం సదా పరిచింతయన్, కేషు కేషుచ భావేషు వస్తుషు, చింత్యోఽసి ధ్యేయోఽసి, భగవన్మయా. ౧౭. విస్తరేణేతి. విస్తరేణాత్మనో యోగం యోగైశ్వర్యశక్తివిశేషం విభూతిం చ విస్తరం ధ్యేయపదార్థానాం హే జనార్దన, అర్దతే ర్గతికర్మణో రూపం, అసురాణాం దేవప్రతిపక్షజనానాం నరకాదిగమయితృత్వాజ్జనార్దన, అభ్యుదయనిఃశ్రేయసపురుషార్థప్రయోజనం సర్వై ర్జనై ర్యాచ్యత ఇతి వా భూయః పూర్వముక్తమపి కథయ, తృప్తిః పరితోషః హి యస్మాన్నాస్తి మే శృణ్వత స్త్వన్ముఖనిస్సృతం వాక్యామృతం. ౧౮. శ్రీభగవానువాచ—హంతేతి. హంత ఇదానీం, తే తవ, దివ్యాః దివి భవాః ఆత్మవిభూతయః ఆత్మనో మమ విభూతయో యాః. తాః కథయిష్యా

ష్యామి దివ్యాహ్యాత్మవిభూతయః, ప్రాధాన్యతః కురుశ్రేష్ఠ నాస్త్యంతో విస్తరస్య మే. ౧౯. అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః, అహమాదిశ్చ మధ్యం చ భూతానామంత ఏవ చ. ౨౦. ఆదిత్యానామహం విష్ణుర్జ్యోతిషాం రవి రంశుమాన్, మరీచిర్మరుతామస్మి నక్షత్రాణామహం శశీ. ౨౧. వేదానాం సామవేదోఽస్మి దేవానామస్మి వాసవః, ఇంద్రియాణాంమనశ్చాస్మి భూతానామస్మి చేతనా. ౨౨. రుద్రాణాం శంకరశ్చాస్మి విత్తేశో యక్షరక్షసామ్, వసూనాం పావకశ్చాస్మి మేరుశ్శిఖరిణామహమ్. ౨౩. పురోధసాం చ ముఖ్యం మాం విద్ధి పార్థ బృహస్పతిమ్, సేనానీనామహం స్కంద స్సరసామస్మి సాగరః. ౨౪. మహర్షీణాం భృగురహం గిరామస్మ్యేకమక్షరమ్, యజ్ఞానాంజపయజ్ఞోఽస్మి స్థావరాణాం

మిత్యేతత్, ప్రాధాన్యతః యత్ర యత్ర ప్రధానా యా యాత్మవిభూతి స్తాం తాం ప్రధానాం ప్రాధాన్యతః కథయిష్యామి, అశేషతస్తు వర్షశతేనాపి న శక్యా వక్తుం, యతః నాస్త్యంతో విస్తరస్య మే మమ విభూతీనామిత్యర్థః. ౧౯. తత్ర ప్రథమమేవ తావచ్ఛృణు. అహమితి. అహమాత్మా ప్రత్యగాత్మా, గుడాకేశః గుడాకా నిద్రా తస్యా ఈశః గుడాకేశః జితనిద్ర ఇత్యర్థః. ఘనకేశ ఇతి వా, సర్వభూతాశయస్థితః సర్వేషాం భూతానామాశయేఽంతర్హృది స్థితః. నిత్యం ధ్యేయః తదశక్తేన ఉత్తరేషు భావేషు చింత్యోఽహం, యస్మాదహమేవాది ర్భూతానాం కారణం, ప్రత్యగాత్మతయా తథా మధ్యంచ స్థితః.అంతః ప్రళయశ్చ ధ్యేయోఽహం ౨౦. ఏవంచ. ఆదిత్యానామితి. ఆదిత్యానాం ద్వాదశాదిత్యానాం విష్ణుర్నామాదిత్యోఽహం, జ్యోతిషాం రవిః ప్రకాశయితౄణాం, అంశుమాన్ రశ్మిమాన్, మరీచిర్నామ మరుతాం మరుద్దేవతాభేదానామస్మి, నక్షత్రాణామహం శశీ. ౨౧. వేదానామితి. వేదానాం మధ్యే సామవేదోఽస్మి, దేవానాంరుద్రాదిత్యానాం వాసవః ఇంద్రోఽస్మి,ఇంద్రియాణామేకాదశానాంమధ్యే మనశ్చాస్మి, భూతానామస్మి చేతనా కార్య కారణసంఘాతేఽభివ్యక్తా బుద్ధేర్వృత్తిశ్చేతనా. ౨౨. రుద్రాణామితి రుద్రాణామేకాదశానాం శంకరశ్చాస్మి, విత్తేశః కుబేరః యక్షరక్షసాం యక్షాణాం రక్షసానాం చ వసూనామష్టానాం, పావకశ్చాస్మి అగ్నిః. మేరుశ్శిఖరిణాం శిఖరవతాం అహం. ౨౩. పురోధసామితి పురోధసాం చ రాజపురోహితానాం చ ముఖ్యం ప్రధానం మాం విద్ధి విజానీహి, పార్థ, బృహస్పతిం సహీంద్రస్యేతి ముఖ్యస్సాన్యత్పురోధాః సేనానీనాం సేనాపతీనామహం స్కందః దేవసేనాపతిః. సరసాం యాని దేవఖాతాని సరాంసి తేషాం సరసాం సాగరోఽస్మి. ౨౪. మహర్షీణామితి. మహర్షీణాం భృగురహం, గిరాం వాచాం పదలక్షణానామేకమక్షరం ఓంకా

హిమాలయః. ౨౫. అశ్వత్థ స్సర్వవృక్షాణాం దేవర్షీణాం చ నారదః, గంధర్వాణాం చిత్రరథ స్సిద్ధానాం కపిలో మునిః. ౨౬. ఉచ్చైశ్శ్రవస మశ్వానాం విద్ధి మా మమృతోద్భవమ్, ఐరావతం గజేంద్రాణాం నరాణాం చ నరాధిపమ్. ౨౭. ఆయుధానామహం వజ్రం ధేనూనా మస్మి కామధుక్, ప్రజనశ్చాస్మి కందర్పః సర్పాణామస్మి వాసుకిః. ౨౮. అనంతశ్చాస్మి నాగానాం వరుణో యాదసా మహమ్, పితౄణా మర్యమా చాస్మియమ స్సంయమతా మహమ్. ౨౯. ప్రహ్లాదశ్చాస్మి దైత్యానాం కాలః కలయతా మహమ్, మృగాణాం చ మృగేంద్రోఽహం వైనతేయశ్చ పక్షిణామ్. ౩౦. పవనః పవతామస్మి రామ శ్శస్త్రభృతా మహమ్, ఝషాణాం మకరశ్చాస్మి స్రోతసామస్మి జాహ్నవీ. ౩౧ సర్గాణామాదిరంతశ్చమధ్యంచైవాహ

మోఽస్మి, యజ్ఞానాం జపయజ్ఞోఽస్మి, స్థావరాణాం స్థితిమతాం హిమాలయః. ౨౫. అశ్వత్థఇతి అశ్వత్థ స్సర్వవృక్షాణాం దేవర్షీణాం చ నారదః. దేవా ఏవ సంతః ఋషిత్వం ప్రాప్తాః మంత్రదర్శినో దేవర్షయః తేషాం నారదోఽస్మి, గంధర్వాణాం చిత్రరథో నామ గంధర్వోఽస్మి, సిద్ధానాం జన్మనైవ ధర్మజ్ఞానవైరాగ్యైశ్వర్యాతిశయం ప్రాప్తానాం కపిలో మునిః. ౨౬. ఉచ్చైశ్శ్రవసమితి. ఉచ్చైశ్శ్రవస మశ్వానాం ఉచ్చైశ్శ్రవా నామ అశ్వరాజః తం మాం విద్ధి విజానీహి అమృతోద్భవం, ఐరావతం ఇరావత్యా అపత్యం గజేంద్రాణాం హస్తీశ్వరాణాం తం మాం విద్ధీత్యనువర్తతే, నరాణాం మనుష్యాణాం చ నరాధిపం రాజానం మాం విద్ధి. ౨౭.ఆయుధానామితి. ఆయుధానా మహం వజ్రం దధీచ్యస్థిసంభవం, ధేనూనాం దోగ్ధ్రీణా మస్మి కామధుక్ వసిష్ఠస్య సర్వకామానాం దోగ్ధ్రీ, సామాన్యా వా కామధుక్, ప్రజనశ్చప్రజనయితాస్మికందర్పః కామః, సర్పాణాం సర్పభేదానామస్మి వాసుకిః సర్పరాజః. ౨౮. అనంతఇతి. అనంతో నామ నాగోఽస్మి నాగానాం నాగభేదానాం నాగరాజః, వరుణో యాదసా మహం అబ్దేవతానాం రాజాహం, పితౄణా మర్యమా నామ పితృరాజశ్చాస్మి, యమ స్సంయమతాం సంయమనం కుర్వతామహం. ౨౯. ప్రహ్లాద ఇతి. ప్రహ్లాదో నామ చాస్మి దైత్యానాం దితివంశ్యానాం, కాలః కలయతాం కలనం గణనం కుర్వతా మహం, మృగాణాం చ మృగేంద్ర స్సింహః వ్యాఘ్రోవాఽహం, వైనతేయశ్చ గరుత్మాన్ వినతాసుతః పక్షిణాం పతత్రిణాం. ౩౦. పవన ఇతి. పవనో వాయుః పవతాం పావయితౄణా మస్మి రామ శ్శస్త్రభృతాం శస్త్రాణాం ధారయితౄణాం దాశరథీ రామోఽహం, ఝషాణాం మత్స్యాదీనాం మకరో నామ జాతివిశేషః. స్రోతసాం స్రవంతీనా మస్మి జాహ్నవీ గంగా. ౩౧, సర్గాణామితి. సర్గాణాం సృష్టీనాం ఆదిరంతశ్చ మధ్యంచైవాహం ఉత్పత్తి

హమర్జున, అధ్యాత్మవిద్యా విద్యానాం వాదః ప్రవదతా మహమ్. ౩౨. అక్షరాణా మకారోఽస్మి ద్వంద్వ స్సామాసికస్య చ, అహమేవాక్షయః కాలో ధాతాహం విశ్వతోముఖః. ౩౩. మృత్యు స్సర్వహరశ్చాహ ముద్భవశ్చ భవిష్యతామ్, కీర్తిః శ్రీ ర్వాక్చ నారీణాం స్మృతి ర్మేధా ధృతిః క్షమా. ౩౪. బృహత్సామ తథా సామ్నాం గాయత్రీ ఛ్ఛందసామహమ్, మాసానాం మార్గశీర్షోఽహ మృతూనాం కుసుమాకరః. ౩౫. ద్యూతం ఛలయతా మస్మి తేజ స్తేజస్వినామహమ్, జయోఽస్మి వ్యవసాయోఽస్మి సత్త్వం సత్త్వవతా మహమ్. ౩౬. వృష్ణీనాం వాసుదేవోఽస్మి పాండవానాం ధనంజయః, మునీనా మప్యహం వ్యాసః కవీనా ముశనా కవిః. ౩౭.

స్థితిలయాశ్చాహం, హే అర్జున, భూతానాం జీవావిష్టానా మేవాదిరంతశ్చేత్యుక్తం ఉపక్రమే, ఇహ తు సర్వస్యైవ సర్గమాత్రస్యేతి విశేషః, అధ్యాత్మవిద్యా విద్యానాం మోక్షార్థత్వాత్ ప్రధానమస్మి, వాదోఽర్థనిర్ణయహేతుత్వాత్ ప్రవదతాం ప్రధాన మత స్సోఽహమస్మి, ప్రవక్తృద్వారేణ వదనభేదానామేవేహ వాదజల్పవితండానాం గ్రహణం ప్రవదతా మితి. ౩౨. అక్షరాణామితి. అక్షరాణాం వర్ణానాం అకారో వర్ణోఽస్మి, ద్వంద్వస్సమాసోఽస్మి సామాసికస్య సమాససమూహస్య చ, కించ, అహమేవాక్షయః అక్షీణః కాలః ప్రసిద్ధః క్షణాఖ్యః పరమేశ్వరో వా కాలస్యాపి కాలః, ధాతాహం కర్మఫలస్యవిధాతా సర్వస్య జగతః విశ్వతోముఖః సర్వతోముఖః. ౩౩. మృత్యురితి. మృత్యు ర్ద్వివిధః ధనహరః ప్రాణహరశ్చ య స్సర్వహర ఇత్యుచ్యతే సోఽహం, అథవా పరః ఈశ్వరః ప్రళయే సర్వహరణా త్సర్వహర స్సోఽహం, ఉద్భవః ఉత్కర్షోఽభ్యుదయః తత్ప్రాప్తిహేతుశ్చాహం, కేషాం, భవిష్యతాం భావికల్యాణానాం ఉత్కర్షప్రాప్తియోగ్యానా మిత్యర్థః, కీర్తి శ్శ్రీ ర్వాక్చ నారీణాం స్మృతి ర్మేధా ధృతిః క్షమా ఇత్యేతా ఉత్తమోత్తమస్త్రీణాం అహమస్మి, యాసా మాభాసమాత్రసంబంధేనాపి లోకాః కృతార్థమాత్మానం మన్యంతే. ౩౪. బృహదితి. బృహత్సామ తథా సామ్నాం ప్రధానమస్మి, గాయత్రీ ఛందసామహం గాయత్ర్యాదిఛందోవిశిష్టానాం ఋచాం మధ్యే గాయత్రీ ఋగహమస్మీత్యర్థః, మాసానాం మార్గశీర్షోఽహ మృతూనాం కుసుమాకరః వసంతః. ౩౫. ద్యూతమితి. ద్యూతం అక్షదేవనాదిలక్షణం ఛలయతాం ఛలస్య కర్తౄణామస్మి, తేజ స్తేజస్వినామహం, జయో జేతౄణాం, వ్యవసాయోఽస్మి వ్యవసాయినాం, సత్త్వం సత్త్వవతాం సాత్త్వికానా మహమ్ ౩౬. వృష్ణీనామితి. వృష్ణీనాం వాసుదేవోఽస్మి అయమేవాహం త్వత్సఖః, పాండవానాం ధనంజయః త్వమేవ, మునీనాం మననశీలానాం సర్వపదార్థజ్ఞానానామప్య

దండో దమయతా మస్మి నీతిరస్మి జిగీషతామ్, మౌనం చైవాస్మి గుహ్యానాం జ్ఞానం జ్ఞానవతా మహమ్. ౩౮. యచ్చాపి సర్వభూతానాం బీజం తదహమర్జున, న తదస్తి వినా యత్ స్యాన్మయా భూతం చరాచరమ్. ౩౯. నాంతోఽస్తి మమ దివ్యానాం విభూతీనాం పరంతప, ఏషతూద్దేశతః ప్రోక్తో విభూతే ర్విస్తరో మయా. ౪౦. యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా,తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోఽంశసంభవమ్. ౪౧. అథవా బహునైతేన కిం జ్ఞాతేన తవార్జున, విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్న మేకాంశేన స్థితో జగత్. ౪౨.

ఇతి భగవద్గీతాపర్వణి - చతుస్త్రింశోఽధ్యాయః.

అర్జున ఉవాచ—మదనుగ్రహాయ పరమం గుహ్య మధ్యాత్మసంజ్ఞితమ్,

హం వ్యాసః, కవీనాం క్రాంతదర్శినాం ఉశనా కవి రహ మస్మి. ౩౭. దండ ఇతి. దండః దమయతాం దమయిత్రూణామస్మి అదాంతానాం దమనకారణం నీతిరస్మి జిగీషతాం జేతుమిచ్ఛతాం, మౌనం చైవాస్మి గుహ్యానాం గోప్యానాం, జ్ఞానం జ్ఞానవతా మహమ్. ౩౮. యదితి. యచ్చాపి సర్వభూతానాం బీజం ప్రరోహకారణం తదహ మర్జున, ప్రకరణోపసంహారార్థం విభూతిసంక్షేపమాహ—న తదస్తి వినా మయా చరమచరం వా యత్స్యాత్ భవేత్, మయా అప్రవిష్టం నిరాత్మకం శూన్యం హి తత్స్యాత్, అతో మదాత్మకం సర్వ మిత్యర్థః. ౩౯. నేతి. నాంతోఽస్తి మమ దివ్యానాం విభూతీనాం విస్తరాణాం పరంతప, నహీశ్వరస్య సర్వాత్మనో దివ్యానాం విభూతీనామియత్తా శక్యా వక్తుం జ్ఞాతుం వా కేనచిత్, ఏషతూద్దేశతః ఏకదేశేన ప్రోక్తో విభూతేర్విస్తరో మయా. ౪౦. యద్యదితి యద్యత్ లోకే విభూతిమత్ విభూతియుక్తం సత్త్వం వస్తు శ్రీమదూర్జితమేవ వా ఉత్సాహోపేతం వా తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం జానీహి, మమేశ్వరస్య తేజోఽంశసంభవం తేజోఽంశః ఏకదేశః సంభవో యస్య తత్తేజోఽంశసంభవ మితి అవగచ్ఛ త్వమ్. ౪౧. అథవేతి. అథవా బహునైతేన్నైవ మాదినా కింజ్ఞాతేన తవార్జునస్య సావశేషేణ, అనవశేషత స్త్వమిమముచ్యమాన మర్థం శృణు, విష్టభ్య విశేషతః స్తంభనం కృత్వా ఇదం కృత్స్నం జగదేకాంశేన ఏకావయవేన ఏకపాదేన సర్వభూతస్వరూపేణేత్యేతత్ ,తథాచ మంత్రవర్ణః,"పాదోఽస్య విశ్వాభూతానీ"తి, స్థిత ఇతి.౪౨.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్గోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే - చతుస్త్రింశోఽధ్యాయః.

భగవతా విభూతయ ఉక్తా స్తత్ర చ 'విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్న మేకాంశేన స్థితో జగది'తి భగవతా అభిహితం శ్రుత్వా యజ్జగదాత్మస్వరూప మాద్య

యత్త్వయోక్తం వచస్తేన మోహోఽయం విగతో మమ. ౧. భవాప్యయౌ హి భూతానాం శ్రుతౌ విస్తరశో మయా, త్వత్తః కమలపత్రాక్ష మాహాత్మ్యమపి చావ్యయమ్. ౨. ఏవమేతద్యథాత్థ త్వమాత్మానం పరమేశ్వర, ద్రష్టుమిచ్ఛామి తే రూపమైశ్వరం పురుషోత్తమ. ౩. మన్యసే యది తచ్ఛక్యం మయా ద్రష్టుమితి ప్రభో, యోగేశ్వర తతో మే త్వం దర్శయాత్మానమవ్యయమ్. ౪. శ్రీభగవానువాచ—పశ్య మే పార్థ రూపాణి శతశోఽథ సహస్రశః, నానావిధాని దివ్యాని నానావర్ణాకృతీని చ. ౫. పశ్యాదిత్యాన్ వసూన్ రుద్రానశ్వినౌ మరుతస్తథా, బహూన్యదృష్టపూర్వాణి పశ్యాశ్చర్యాణి భారత. ౬. ఇహైకస్థం జగ

మైశ్వర్యం తత్సాక్షాత్కర్తుమిచ్ఛన్నర్జున ఉవాచ—మదితి. మదనుగ్రహాయ మదనుగ్రహార్థం, పరమం నిరతిశయం, గుహ్యం గోప్యమ్, అధ్యాత్మసంజ్ఞితం ఆత్మానాత్మవివేకవిషయం, యత్త్వయోక్తం వచో వాక్యం, తేన వచసానేన, మోహోఽయం విగతో మమ, అవివేకబుద్ధిరపగతా మమేత్యర్థః. ౧. కించ. భవేతి. భవః ఉద్భవః ఉత్పత్తిః అప్యయః ప్రళయః యౌ హి భూతానాం తౌ భవాప్యయౌ శ్రుతౌ, విస్తరశః న సంక్షేపతః, మయా త్వత్తః త్వత్సకాశాత్, కమలపత్రాక్ష కమలస్య పత్రం కమలపత్రం తదివ అక్షిణీ యస్య తవ స త్వం కమలపత్రాక్షః తత్సంబుద్ధిః హే కమలపత్రాక్ష, మాహాత్మ్యం మహాత్మనో భావః మాహాత్మ్యం, అపి చావ్యయం అక్షయం శ్రుతమిత్యనువర్తతే. ౨. ఏవమితి. ఏవమేతన్నాన్యథా, యథా యేన ప్రకారేణ, ఆత్థ కథయసి త్వమాత్మానం పరమేశ్వర, తథాపి ద్రష్టుమిచ్ఛామి తే తవ జ్ఞానైశ్వర్యబలశక్తివీర్యతేజోభిస్సంపన్నం ఐశ్వరం వైష్ణవం రూపం పురుషోత్తమ ౩. మన్యస ఇతి. మన్యసే చింతయసి యది, తచ్ఛక్యం మయా అర్జునేన ద్రష్టుమితి, ప్రభో స్వామిన్, యోగేశ్వర యోగినో యే యోగాస్తేషామీశ్వరో యోగేశ్వరః హే యోగేశ్వర, యస్మాదహమతీవార్థీ ద్రష్టుం, తతస్తస్మాన్మే మదర్థం దర్శయ త్వమాత్మానం అవ్యయమ్.౪.ఏవం సంచోదితోఽర్జునేన భగవానువాచ-పశ్యేతి. పశ్య మే మమ పార్థ రూపాణి, శతశోఽథ సహస్రశః అనేకశః ఇత్యర్థః, తాని చ నానావిధాని అనేకప్రకారాణి, దివిభవాని దివ్యాని అప్రాకృతాని వా, నానావర్ణాకృతీని చ నానావిధలక్షణాః నీలపీతాదివర్ణప్రకారాస్తథాఆకృతయశ్చ అవయవసంస్థానవిశేషా యేషాం రూపాణాం తాని నానావర్ణాకృతీని చ.౫. పశ్యేతి. పశ్యాదిత్యాన్ ద్వాదశ, వసూనష్టౌ, రుద్రానేకాదశ,అశ్వినౌ ద్వౌ, మరుతః సప్తగణా యే తాన్, తథా బహూన్యన్యాన్యప్యదృష్టపూర్వాణి మనుష్యలోకే త్వయా త్వత్తోఽన్యేన వా కేనచిత్. పశ్యాశ్చర్యాణి అత్యద్భుతాని భారత. ౬. స:కే

త్కృత్స్నం పశ్యాద్యస చరాచరమ్, మమ దేహే గుడాకేశ యచ్చాన్యద్ద్రష్టు మిచ్ఛసి. ౭. న తు మాం శక్యసే ద్రష్టు మనేనైవ స్వచక్షుషా, దివ్యం దదామి తే చక్షుః పశ్య మే యోగ మైశ్వరమ్. ౮. సంజయ ఉవాచ—ఏవ ముక్త్వా తతో రాజన్ మహాయోగేశ్వరో హరిః, దర్శయామాస పార్థాయ పరమం రూప మైశ్వరమ్. ౯. అనేకవక్త్రనయన మనేకాద్భుతదర్శనమ్, అనేకదివ్యాభరణం దివ్యా నేకోద్యతాయుధమ్. ౧౦. దివ్యమాల్యాంబరధరం దివ్యగంధానులేపనమ్, సర్వాశ్చర్యమయం దేవ మనంతం విశ్వతోముఖమ్. ౧౧. దివి

వలమేతావదేవ. ఇహేతి. ఇహైకస్థం ఏకస్మిన్నేవ స్థితం జగత్కృత్స్నం సమస్తం పశ్యాద్య ఇదానీం, సచరాచరం సహచరేణాచరేణ చ, మమ దేహేగుడాకేశ, యచ్చాన్య జ్జయపరాజయాది యచ్ఛంకసే యద్వా జయేమ యది వా నో జయేయురితి యదవోచ స్తదపి ద్రష్టుం యదీచ్ఛసి. ౭. కింతు. నేతి. నతు మాం విశ్వరూపధరం శక్యసే ద్రష్టు మనేనైవ ప్రాకృతేన స్వచక్షుషా, యేన త్వం శక్యసే ద్రష్టుం దివ్యేన, తద్దివ్యం దదామి తే తుభ్యం చక్షుః, తేన పశ్య మే మమ యోగమైశ్వరం ఈశ్వరసంబంధినం ఐశ్వరం యోగం యోగశక్త్యతిశయమిత్యర్థః. ౮. సంజయఉవాచ. ఏవమితి. ఏవం యథోక్తేన ప్రకారేణోక్త్వా, తతోఽనంతరం, రాజన్ హే ధృతరాష్ట్ర, మహాయోగేశ్వరో మహాంశ్చాసౌ యోగేశ్వరశ్చ హరి ర్నారాయణః, దర్శయామాస దర్శితవాన్. పార్థాయ పృథాసుతాయ, పరమం విశ్వరూప మైశ్వరం. ౯. అనేకేతి. అనేకవక్త్రనయనమనేకాని వక్త్రాణి నయనాని చ యస్మిన్ రూపే తదనేకవక్త్రనయనం, అనేకాద్భుతదర్శనం అనేకాన్యద్భుతాని విస్మాపకాని దర్శనాని యస్మిన్ తదనేకాద్భుతదర్శనంరూపం, తథా అనేకదివ్యాభరణం అనేకాని దివ్యాభరణాని యస్మిన్ తదనేకదివ్యాభరణం, తథా దివ్యానేకోద్యతాయుధం దివ్యాన్యనేకాన్యస్యాదీని ఉద్యతాన్యాయుధాని యస్మిన్ తద్దివ్యానేకోద్యతాయుధం, దర్శయామాసేతి పూర్వేణ సంబంధః. ౧౦. కించ. దివ్యేతి. దివ్యమాల్యాంబరధరం దివ్యాని మాల్యాని అంబరాణి వస్త్రాణి చ ధ్రియంతే యేనేశ్వరేణ తం దివ్యమాల్యాంబరధరం, దివ్యగంధానులేపనం, దివ్యంగంధానులేపనం యస్య తం దివ్యగంధానులేపనం, సర్వాశ్చర్యమయం సర్వాశ్చర్యప్రాయం, దేవం, అనంతం, నాస్యాంతోఽస్తీత్యనంత స్తమనంతం, విశ్వతోముఖం సర్వతోముఖం, సర్వభూతాత్మత్వాత్, తం దర్శయామాస అర్జునో దదర్శేతి వా అధ్యాహ్రియతే. ౧౧. యా పున ర్భగవతో విశ్వరూపస్య భా స్తస్యా ఉపమోచ్యతే. దివీతి. దివ్యంతరిక్షే, తృతీయస్యాం వా దివి, సూర్యాణాం సహస్రం సూర్యసహస్రం తస్య

సూర్యసహస్రస్య భవే ద్యుగపదుత్థితా, యది భా స్సదృశీ సా స్యా ద్భాస స్తస్య మహాత్మనః. ౧౨. తత్రైకస్థం జగత్కృత్స్నం ప్రవిభక్త మనేకధా, అపశ్య ద్దేవదేవస్య శరీరే పాండవ స్తదా. ౧౩. తత స్సవిస్మయావిష్టో హృష్టరోమా ధనంజయః, ప్రణమ్య శిరసా దేవం కృతాంజలి రభాషత.౧౪. అర్జునఉవాచ—పశ్యామి దేవాం స్తవ దేవ దేహే సర్వాం స్తథా భూతవిశేషసంఘాన్, బ్రహ్మాణ మీశం కమలాసనస్థం ఋషీంశ్చ సర్వానురగాంశ్చ దివ్యాన్. ౧౫. అనేకబాహూదరవక్త్రనేత్రం పశ్యామి త్వా సర్వతోఽనంతరూపమ్, నాంతంనమధ్యం న పున స్తవాదిం పశ్యామి విశ్వేశ్వరవిశ్వరూప. ౧౬. కిరీటినం గదినం చక్రిణం చ తేజోరాశిం సర్వతో దీప్తి

యుగపదుత్థితస్య యా యుగపదుత్థితా భాః సా యది సదృశీ స్యా త్తస్య మహాత్మనో విశ్వరూపస్య భాసః, యది వా న విద్యతే తతో విశ్వరూపస్యైవ భా అతిరిచ్యత ఇత్యభిప్రాయః. ౧౨. కించ తత్రేతి. తత్ర తస్మిన్ విశ్వరూపే, ఏకస్మిన్ స్థిత మేకస్థం, జగత్కృత్స్నం, ప్రవిభక్తమనేకధా దేవపితృమనుష్యాదిభేదైః అపశ్యద్దృష్టవాన్, దేవదేవస్య హరే శ్శరీరే, పాండవోఽర్జున స్తదా. ౧౩. తత ఇతి. తతస్సదృష్ట్వా విస్మయేనావిష్టః విస్మయావిష్టః, హృష్టరోమా హృష్టాని రోమాణి యస్య సోఽయం హృష్టరోమా చాభవద్ధనంజయః, ప్రణమ్య ప్రకర్షేణ నమనం కృత్వా ప్రహ్వీభూతస్సన్ శిరసా దేవం విశ్వరూపధరం కృతాంజలిర్నమస్కారార్థం, సంపుటీకృతహస్తః, అభాషత ఉక్తవాన్. ౧౪. కథం? య త్త్వయా దర్శితం విశ్వరూపం తదహం పశ్యామీతి స్వానుభవమావిష్కుర్వన్నర్జున ఉవాచ. పశ్యామీతి. పశ్యామి ఉపలభే, హే దేవ, తవ దేహే దేవాన్ సర్వాం స్తథాభూతవిశేషసంఘాన్ భూతవిశేషాణాం స్థావరజంగమానాం నానాసంస్థానవిశిష్టానాం సంఘాః సంఘాతాః భూతవిశేషసంఘాస్తాన్, కించ, బ్రహ్మాణం చతుర్ముఖం, ఈశమీశితారం ప్రజానాం, కమలాసనస్థం పృథివీపద్మమధ్యమేరుకర్ణికాసనస్థమిత్యర్థః, ఋషీంశ్చ వసిష్ఠాదీన్ సర్వానురగాంశ్చ వాసుకిప్రభృతీన్ దివ్యాన్ దివిభవాన్. ౧౫. అనేకేతి. అనేకబాహూదరవక్త్రనేత్ర మనేకబాహవఉదరాణి వక్త్రాణి నేత్రాణి చ యస్య తవ సత్వ మనేకబాహూదరవక్త్రనేత్ర స్తం త్వా మనేకబాహూదరవక్త్రనేత్రం, పశ్యామి త్వా త్వాం సర్వతః సర్వత్ర, అనంతరూపం అనంతాని రూపాణి యస్యేత్యనంతరూప స్తమనంతరూపం, న అంతోఽవసానం నమధ్యం మధ్యం నామ ద్వయోః కోట్యోరంతరం నపున స్తవాదిం పశ్యామి, నాంతం పశ్యామి, నమధ్యం పశ్యామి తయోః, హేవిశ్వేశ్వర విశ్వరూప. ౧౬. కించ. కిరీటినమితి. కిరీటినం కిరీటం నామ శిరోభూషణవిశేషః తదస్యాస్తీతి కిరీటీ తం కిరీటినం, తథా గదినం

మంతమ్, పశ్యామిత్వాదుర్నిరీక్ష్యంసమంతా ద్దీప్తానలార్కద్యుతి మప్రమేయమ్. ౧౭. త్వమక్షరం పరమం వేదితవ్యం త్వమస్యవిశ్వస్యపరం నిధానమ్, త్వమవ్యయశ్శాశ్వ తధర్మగోప్తా సనాతన స్త్వం పురుషో మతో మే. ౧౮. అనాదిమధ్యాంత మనంతవీ ర్య మనంతబాహుం శశిసూర్యనేత్రమ్, పశ్యామి త్వా దీప్తహుతాశవక్త్రం స్వతే జసా విశ్వమిదం తపంతమ్. ౧౯. ద్యావాపృథివ్యోరిద మంతరం హి వ్యాప్తం త్వ యైకేన దిశశ్చ సర్వాః, దృష్ట్వాద్భుతం రూప ముగ్రం తవేదం లోకత్రయం ప్రవ్య థితం మహాత్మన్. ౨౦. అమీ హి త్వాం సురసంఘా విశంతి కేచిద్భీతాః ప్రాంజ

గదాస్య విద్యత ఇతి గదీ తం గదినం, చక్రిణం చ, చక్రమస్యాస్తీతి చక్రీ తం చ క్రిణం చ తేజోరాశిం తేజః పుంజం సర్వతోదీప్తిమంతం, సర్వతో దీప్తిర్యస్యాస్తి ససర్వతోదీప్తిమాన్ తం సర్వతోదీప్తిమంతం పశ్యామిత్వా దుర్నిరీక్ష్యం దుఃఖేన నిరీక్ష్యో దుర్నిరీక్ష్యః తం దుర్నిరీక్ష్యం, సమంతాత్ సమంతతః, దీప్తానలార్కద్యుతిం అనలశ్చార్కశ్చ అనలార్కౌ తయో ర్దీప్తఅనలార్కయోర్ద్యుతిరివ ద్యుతి స్తేజో యస్య తవ సత్వం దీప్తానలార్కద్యుతిః తం త్వాం దీప్తానలార్కద్యుతిం, అప్రమే యం న ప్రమేయం అశక్యపరిచ్ఛేదమిత్యర్థః. ౧౭. ఇతఏవ తే యోగశక్తిదర్శనాద నుమినోమి, త్వమితి. త్వ మక్షరం న క్షరతీత్యక్షరం, పరమం బ్రహ్మ వేదితవ్యం జ్ఞాతవ్యం ముముక్షుభిః, త్వమస్య విశ్వస్య సమస్తస్య జగతః పరం ప్రకృష్టం నిధా నం నిధీయతేఽస్మిన్నితి నిధానం పర ఆశ్రయ ఇత్యర్థః, కించ, త్వమవ్యయో నతవ వ్యయో విద్యత ఇత్యవ్యయః, శాశ్వతధర్మగోప్తా శశ్వద్భవ శ్శాశ్వతః. నిత్యః ధర్మ స్తస్య గోప్తా, సనాతనశ్చిరంతనః, త్వం పురుషః పరమో మత అభిప్రేతః మే మమ. ౧౮. కించ. అనాదీతి. అనాదిమధ్యాంతమాదిశ్చ మధ్యం చాంతశ్చ న విద్యతే యస్య సోఽయ మనాదిమధ్యాంతః తం త్వా మనాదిమధ్యాంతంఅనంతవీర్యం నతవ వీర్యస్యాంతో విద్యత ఇత్యనంతవీర్య స్తమనంతవీర్యం అనంతబాహుం అనంతాః బాహవో యస్య తవ సత్వమనంత బాహు స్తం త్వా మనంతబాహుం శశిసూర్య నేత్రం శశిసూర్యౌ నేత్రే యస్య తవ తం చంద్రాదిత్యనయనం, పశ్యామి త్వా దీ ప్తహుతాశవక్త్రం దీప్తశ్చాసౌ హుతాశశ్చ సవక్త్రం యస్య తవ సత్వం దీప్తహు తాశవక్త్ర స్తం త్వాం దీప్తహుతాశవక్త్రం, స్వతేజసా విశ్వమిదం, సమస్తం తపం తం సంతాపయంతం. ౧౯. ద్యావాపృథివ్యోరితి. ద్యావాపృథివ్యోరిద మంతర మంతరిక్షం వ్యాప్తం హి త్వయా విశ్వరూపధరేణైకేన, దిశశ్చ సర్వాః వ్యాప్తాః దృష్ట్వా ఉపలభ్య అద్భుతం విస్మాపకం రూపమిదం తవ ఉగ్రం క్రూరం,లోకత్రయం లోకానాం త్రయం, ప్రవ్యథితం భీతం చలితం వా, హే మహాత్మన్ అక్షుద్రస్వ

లయో గృణంతి, స్వస్తీత్యుక్త్వా మహర్షిసిద్ధసంఘాః స్తువంతి త్వాం స్తుతిభిః పుష్కలాభిః. ౨౧. రుద్రాదిత్యా వసవో యే చ సాధ్యా విశ్వేశ్వినౌ మరుతశ్చోష్మపాశ్చ, గంధర్వయక్షాసురసిద్ధసంఘా వీక్షంతే త్వాం విస్మితాశ్చైవ సర్వే. ౨౨. రూపం మహత్తే బహువక్త్రనేత్రం మహాబాహో బహుబాహూరుపాదమ్, బహూదరం బహుదంష్ట్రాకరాళం దృష్ట్వా లోకాః ప్రవ్యథితాస్తథాహమ్ ౨౩. నభస్స్పృశం దీప్తమనేకవర్ణం వ్యాత్తాననం దీప్తవిశాలనేత్రమ్, దృష్ట్వా హి

భావ. ౨౦. అథేదానీం యద్వా జయేమ యది వా నో జయేయురిత్యర్జునస్య యస్సంశయ ఆసీత తన్నిర్ణయాయ పాండవవిజయమైకాంతికం దర్శయామీతి ప్రవృత్తో భగవాన్ తం పశ్యన్నాహ—అమీతి. అమీ హి యుధ్యమానా యోద్ధారస్త్వాం సురసంఘాః యే తు భూభారావతరణాయావతీర్ణాః వస్వాదిదేవసంఘాః మనుష్యసంస్థానాస్తే త్వాం విశంతి ప్రవిశంతో దృశ్యంతే, తత్ర కేచిద్భీతాః ప్రాంజలయస్సంతో గృణంతి స్తువంతి. పలాయనేఽప్యశక్తాస్సంతో యుద్ధే ప్రత్యుపస్థితే ఉత్పాతాదీని నిమిత్తాన్యుపలభ్య స్వస్త్యస్తు జగత ఇత్యుక్త్వా మహర్షిసిద్ధసంఘాః మహర్షీణాం చ సిద్ధానాం చ సంఘాః మహర్షిసిద్ధసంఘాః స్తువంతి త్వాం స్తుతిభిః పుష్కలాభిః సంపూర్ణాభిః. ౨౧ కించ, రుద్రేతి. రుద్రాదిత్యా వసవో యే చ సాధ్యాః విశ్వే విశ్వేదేవాః అశ్వినౌ చ ద్వౌ దేవౌ మరుతశ్చోష్మపాశ్చ పితరః గంధర్వయక్షాసురసిద్ధసంఘాః గంధర్వాః హాహాహూహూప్రభృతయః యక్షాః కుబేరప్రభృతయః అసురాః విరోచనప్రభృతయః సిద్ధాః కపిలాదయః తేషాం సంఘాః గంధర్వయక్షాసురసిద్ధసంఘాః వీక్షంతే త్వాం పశ్యంతి త్వాం, విస్మితాః విస్మయమాపన్నాస్సంత ఏవ సర్వే. ౨౨. యస్మాత్. రూపమితి. రూపం మహదతిప్రమాణం, తే తవ, బహువక్త్రనేత్రం బహూని వక్త్రాణి ముఖాని నేత్రాణి చక్షూంషి చ యస్మిన్ రూపే తద్రూపం బహువక్త్రనేత్రం, హే మహాబాహో, బహుబాహూరుపాదం బహవః బాహవః ఊరవః పాదాశ్చ యస్మిన్ రూపే తద్బహుబాహూరుపాదం, కించ, బహూదరం బహూన్యుదరాణి అస్మిన్నితి బహూదరం, బహుదంష్ట్రాకరాళం, బహ్వీభిః దంష్ట్రాభిః కరాళం వికృతం తత్ బహుదంష్ట్రాకరాళం, దృష్ట్వా రూపమీదృశం లోకాః లౌకికాః ప్రాణినః. ప్రవ్యథితాః ప్రచలితాః భయేన, తథాహమపి. ౨౩. తత్రేదం కారణం. నభస్స్పృశమితి. నభస్స్పృశమిత్యర్థః. దీప్తం జ్వలితం, అనేకవర్ణం అనేకవర్ణా భయంకరా నానాసంస్థానా యస్మింస్త్వయి తం త్వామనేకవర్ణం, వ్యాత్తాననం వ్యాత్తాని వివృతాని ఆననాని ముఖాని యస్మింస్త్వయి తం త్వాం వ్యాత్తాననం, దీప్తవిశాలనేత్రం దీప్తాని

త్వాం ప్రవ్యథితాంతరాత్మా ధృతిం న విందామి శమం చ విష్ణో. ౨౪. దంష్ట్రాకరాళాని చ తే ముఖాని దృష్ట్వైవ కాలానలసన్నిభాని, దిశో న జానే న లభే చ శర్మ ప్రసీద దేవేశ జగన్నివాస. ౨౫. అమీ చ త్వాం ధృతరాష్ట్రస్య పుత్రా స్సర్వే సహైవావనిపాలసంఘైః, భీష్మో ద్రోణ స్సూతపుత్ర స్తథాసౌ సహాస్మదీయైరపి యోధముఖ్యైః. ౨౬. వక్త్రాణి తే త్వరమాణా విశంతి దంష్ట్రాకరాళాని భయానకాని, కేచి ద్విలగ్నా దశనాంతరేషు సందృశ్యంతే చూర్ణితై రుత్తమాంగైః. ౨౭. యథా నదీనాం బహవోఽంబువేగా స్సముద్రమేవాభిముఖా ద్రవంతి, తథా తవామీ నరలోకవీరా విశంతి వక్త్రాణ్యభివిజ్వలంతి. ౨౮. యథా ప్రదీప్తం

ప్రజ్వలితాని విశాలాని విస్తీర్ణాని నేత్రాణి యస్మిం స్త్వయి తం త్వాం దీప్తవిశాలనేత్రం, దృష్ట్వా హి త్వాం ప్రవ్యథితాంతరాత్మా ప్రవ్యథితః అంతరాత్మా మనో యస్య సోఽహం ప్రవ్యథితాంతరాత్మా సన్, ధృతిం న విందామి ధైర్యం న లభే శమం చ ఉపశమం మనస్తుష్టిం, హే విష్ణో. ౨౪. కస్మాత్. దంష్ట్రేతి. దంష్ట్రాకరాళాని చదంష్ట్రాభిః, కరాళాని వికృతాని తే తవ ముఖాని, దృష్ట్వైవోపలభ్య, కాలానలసన్నిభాని ప్రళయకాలే లోకానాం దాహకోఽగ్నిః కాలానలః తత్సదృశాని కాలానలసన్నిభాని, ముఖాని, దిశః పూర్వాపరవివేకేన న జానే, దిఙ్మూఢో జాతోఽస్మి, అతో న లభే చ నోపలభే చ శర్మ సుఖం, అతః ప్రసీద ప్రసన్నో భవ, హే దేవేశ జగన్నివాస. ౨౫. యేభ్యో మమ పరాజయశంకా యాసీత్సాపాగతా యతః. అమీతి. అమీ చ త్వా ధృతరాష్ట్రస్య పుత్రాః దుర్యోధనప్రభృతయః. త్వరమాణా విశంతీతి వ్యవహితేన సంబంధః సర్వే సహైవ సహితాః అవనిపాలసంఘైః అవనిం పృథివీం పాలయంతీత్యవనిపాలాః తేషాం సంఘైః. కించ, భీష్మః ద్రోణః సూతపుత్రః కర్ణః తథాసౌ సహాస్మదీయైరపి ధృష్టద్యుమ్నప్రభృతిభి ర్యోధముఖ్యైః ప్రధానై స్సహ. ౨౬. వక్త్రాణీతి వక్త్రాణి ముఖాని తే తవ త్వరమాణాః త్వరయా యుక్తా స్సంతో విశంతి, కింవిశిష్టాని, దంష్ట్రాకరాళాని, భయానకాని భయంకరాణి, కించ, కేచిన్ముఖాని ప్రవిష్టానాం మధ్యే విలగ్నా దశనాంతరేషు దంతాంతరేషు మాంసమివ భక్షితం సందృశ్యంతే, చూర్ణితైః చూర్ణీకృతైః. ఉత్తమాంగైః శిరోభిః. ౨౭. కథం విశంతి ముఖానీత్యాహ—యథేతి. యథా నదీనాం ప్రవంతీనాం బహవ అనేకే అంబూనాం వేగా స్త్వరావిశేషా అంబువేగాః సముద్రమేవాభిముఖాః ప్రతిముఖాః ద్రవంతి విశంతి. తథా తద్వత్తవ అమీ భీష్మాదయః, నరలోకవీరాః మనుష్యలోకే శూరా విశంతి వక్త్రాణ్యభివిజ్వలంతి ప్రకాశమానాని. ౨౮. తే కిమర్థం విశంతి కథంచేత్యాహ—యథేతి. యథా ప్రదీప్తం

జ్వలనం పతంగా విశంతి నాశాయ సమృద్ధవేగాః, తథైవ నాశాయ విశంతి లోకా
స్తవాపి వక్త్రాణి సమృద్ధవేగాః. ౨౯. లేలిహ్యసే గ్రసమానస్సమంతా ల్లోకాన్
సమగ్రాన్ వదనై ర్జ్వలద్భిః, తేజోభి రాపూర్య జగత్సమగ్రం భాస స్తవోగ్రాః
ప్రతపంతి విష్ణో. ౩౦. ఆఖ్యాహి మే కో భవానుగ్రరూపో నమోఽస్తు తే దేవవర
ప్రసీద, విజ్ఞాతు మిచ్ఛామి భవంత మాద్యం నహి ప్రజానామి తవ ప్రవృత్తిమ్.
౩౧. శ్రీభగవానువాచ.—కాలోఽస్మి లోకక్షయకృత్ ప్రవృద్ధో లోకాన్ సమా
హర్తు మిహ ప్రవృత్తః, ఋతేఽపి త్వా న భవిష్యంతి సర్వే యేఽవస్థితాః ప్రత్యనీ
కేషు యోధాః. ౩౨. తస్మా త్త్వ ముత్తిష్ఠ యశో లభస్వ జిత్వా శత్రూన్ భుఙ్
క్ష్వ రాజ్యం సమృద్ధమ్, మయైవైతే నిహతాః పూర్వమేవ నిమిత్తమాత్రం భవ

జ్వలనమగ్నిం పతంగాః పక్షిణో విశంతి నాశాయ వినాశాయ సమృద్ధవేగాః సమృ
ద్ధః ఉద్భూతః వేగః గతి ర్యేషాం తే సమృద్ధవేగాః తథైవ నాశాయ విశంతి లో
కాః ప్రాణినః తవాపి వక్త్రాణి సమృద్ధవేగాః. ౨౯. త్వం పునః లేలిహ్యస ఇతి. లేలి
హ్యసే ఆస్వాదయసి, గ్రసమానోఽంతఃప్రవేశయన్, సమంతాత్సమంతతః లోకాన్
సమగ్రాన్, సమస్తాన్, వదనైర్వక్త్రైః జ్వలద్భిర్దీప్యమానై స్తేజోభి రాపూర్య సం
వ్యాప్య జగత్సమగ్రం సహాగ్రేణ సమస్తమిత్యేతత్, కించ, భాసో దీప్తయః తవో
గ్రాః క్రూరాః ప్రతపంతి సంతాపం కుర్వంతి, హే విష్ణో వ్యాపనశీల. ౩౦. యత
ఏవ ముగ్రస్య భావోఽతః. ఆఖ్యాహీతి. ఆఖ్యాహి కథయ, మే మహ్యం, కో భవా
నేవం ఉగ్రరూప ఉగ్రాకారః. నమోఽస్తు తే తుభ్యం, హే దేవవర దేవానాం
ప్రధాన, ప్రసీద ప్రసాదం కురు, విజ్ఞాతుం విశేషేణ జ్ఞాతు మిచ్ఛామి భవంత మా
దా భవ మాద్యం, న హి యస్మాత్ ప్రజానామి తవ త్వదీయాం ప్రవృత్తిం
చేష్టాం. ౩౧. శ్రీభగవానువాచ—కాల ఇతి. కాలోఽస్మి, లోకక్షయకృత్ లోకా
నాం క్షయం కరోతీతి లోకక్షయకృత్, ప్రవృద్ధః ప్రవృద్ధిం గతః. యదర్థం ప్రవృ
త్తః తచ్ఛృణు, లోకాన్ సమాహ.ర్తు మిహాస్మిన్ లోకేఽస్మిన్ కాలే ప్రవృత్తః.
ఋతేఽపి వినాపి త్వాంత్వాం నభవిష్యంతి భీష్మద్రోణకర్ణప్రభృతయ స్సర్వే, యేభ్య
స్తవాశంకా, యేఽవస్థితాః ప్రత్యనీకేషు అనీకమనీకం ప్రతి ప్రత్యనీకేషు ప్రతిపక్ష
భూతేషు, యోధాః యోద్ధారః. ౩౨. యస్మాదేవం. తస్మాదితి తస్మాత్త్వముత్తిష్ఠ
భీష్మద్రోణప్రభృతయ అతిరథాః అవస్థితాః అజేయాః దేవైరపి అర్జునేన జితా ఇతి
యశో లభస్వ, కేవలం పుణ్యైర్హి తత్ ప్రాప్యతే, జిత్వా శత్రూన్ దుర్యోధన
ప్రభృతీన్, భుఙ్క్ష్వ రాజ్యం సమృద్ధం సంపన్నం అకంటకం, మయైవైతే నిహతాః
ప్రాణై ర్వియోజితాః పూర్వ మేవ, నిమిత్తమాత్రం భవ త్వం, సవ్యసాచిన్ వామేన

సవ్యసాచిన్. ౩౩. ద్రోణం చ భీష్మం చ జయద్రథం చ కర్ణం తథాన్యానపి యోధవీరాన్, మయా హతాం స్త్వం జహి మా వ్యథిష్ఠా యుధ్యస్వ జేతాసి రణే సపత్నాన్. ౩౪. సంజయ ఉవాచ.—ఏతచ్ఛ్రుత్వా వచనం కేశవస్య కృతాంజలి ర్వేపమానః కిరీటీ, నమస్కృత్వా భూయ ఏవాహ కృష్ణం సగద్గదం భీతభీతః ప్రణమ్య. ౩౫. స్థానే హృషీకేశ తవ ప్రకీర్త్యా జగత్ ప్రహృష్యత్యనురజ్యతే చ,

---

హస్తేన శరాణాం క్షేప్తా సవ్యసాచీత్యుచ్యతే, హే అర్జున. ౩౩. ద్రోణమితి. ద్రోణం చ, యేషు యేషు యోధేషు అర్జునస్యాశంకా తాం స్తాన్ వ్యపదిశతి భగవాన్, మయా హతానితి. తత్ర ద్రోణభీష్మయోస్తావత్ప్రసిద్ధమాశంకాకారణం, ద్రోణస్తు ధనుర్వేదాచార్యః దివ్యాస్త్రసంపన్నః ఆత్మనశ్చ విశేషతః గురురిష్టః. భీష్మః స్వచ్ఛందమృత్యుః దివ్యాస్త్రసంపన్నశ్చ పరశురామేణ ద్వంద్వయుద్ధమగమత్ నచ పరాజితః. తథా జయద్రథః. యస్య పితా తపశ్చరతి మమ పుత్రస్య శిరో భూమౌ నిపాతయిష్యతి య స్తస్యాపి శిరః పతత్వితి, కర్ణోఽపి వాసవదత్తయా అమోఘయా శక్త్యా సంపన్నః సూర్యపుత్రోఽయం కానీనః. అత స్తన్నామ్నైవ నిర్దిశతి మయా హతాం స్త్వం జహి నిమిత్తమాత్రేణ, మా వ్యథిష్ఠాః తేభ్యో భయం మాకార్షీః, యుధ్యస్వ, జేతాసి దుర్యోధనప్రభృతీన్ రణే యుద్ధే సపత్నాన్ శత్రూన్. ౩౪. సంజయఉవాచ—ఏతదితి. ఏతచ్ఛ్రుత్వా వచనం కేశవస్య పూర్వోక్తం, కృతాంజలిస్సన్ వేపమానః కిరీటీ, నమస్కృత్వా, భూయః పునరేవ, ఆహ ఉక్తవాన్, కృష్ణం, సగద్గదం భయావిష్టస్య దుఃఖాభిఘాతాత్ స్నేహావిష్టస్య చ హర్షోద్భవాత్ అశ్రుపూర్ణనేత్రత్వే సతి శ్లేష్మణా కంఠావరోధస్తేన వాచో పాటవా న్మందశబ్దత్వం యత్తత్ గద్గదం తేన సహ వర్తత ఇతి సగద్గదం వచనమాహేతి వచనక్రియావిశేషణమేతత్, భీతభీతః పునఃపునర్భయావిష్టచేతాస్సన్, ప్రణమ్య ప్రహ్వీభూత్వా, ఆహేతి వ్యవహితేన సంబంధః. అత్రావసరే సంజయవచనం సాభిప్రాయం, కథం, ద్రోణాదిష్వర్జునేన నిహతేషు అజేయేషు చతుర్షు తథా అన్యేషు చ నిరాశ్రయో దుర్యోధనో నిహత ఏవేతి మత్వా ధృతరాష్ట్రో జయం ప్రతి నిరాశస్సన్ సంధిం కరిష్యతి తత శ్శాంతి రుభయేషాం భవిష్యతీతి, తదపి నాశ్రౌషీ ద్ధృతరాష్ట్రః భవితవ్యవశాత్. ౩౫. అర్జున ఉవాచ—స్థాన ఇతి. స్థానే యుక్తం, కిం తత్, తవ ప్రకీర్త్యా త్వన్మాహాత్మ్యకీర్తనేన శ్రుతేన హృషీకేశ యజ్జగత్ప్రహృష్యతి ప్రహర్షముపైతి, తత్స్థానే యుక్తమిత్యర్థః. అథవా విషయవిశేషణం స్థాన ఇతి. యుక్తో హర్షాదివిషయో భగవాన్, యత ఈశ్వర స్సర్వాత్మా సర్వభూతసుహృచ్చేతి తథానురజ్యతే అనురాగం చోపైతి, తచ్చ విషయ ఇతి

రక్షాంసి భీతాని దిశో ద్రవంతి సర్వే నమస్యంతి చ సిద్ధసంఘాః. 3౬. కస్మాచ్చ తే న నమేరన్ మహాత్మన్ గరీయసే బ్రహ్మణోఽప్యాదికర్త్రే, అనంతదేవేశ జగన్నివాస త్వ మక్షరం సదస త్తత్పరం యత్. 3౭. త్వమాదిదేవః పురుషః పురాణ స్త్వమస్య విశ్వస్య పరం నిధానమ్, వేత్తాసి వేద్యం చ పరం చ ధామ త్వయా తతం విశ్వ మనంతరూప. 3౮. వాయు ర్యమోఽగ్ని ర్వరుణ శ్శశాంకః ప్రజాపతి స్త్వం ప్రపితామహశ్చ, నమో నమ స్తేఽస్తు సహస్రకృత్వః పునశ్చ భూయోఽపి నమో నమ స్తే. 3౯. నమః పురస్తా దథ పృష్ఠత స్తే నమోఽస్తు తే సర్వత ఏవ సర్వ, అనంతవీర్యామి

వ్యాఖ్యేయం, కించ, రక్షాంసి భీతాని భయావిష్టాని దిశో ద్రవంతి, తచ్చ స్థానే విషయ ఇతి, సర్వే నమస్యంతి నమస్కారం కుర్వంతి చ, సిద్ధసంఘాః సిద్ధానాం సంఘాః సముదాయాః కపిలాదీనాం, తచ్చ స్థాన ఇతి. 3౬. అతశ్చ భగవతో హర్షాదివిషయత్వే హేతుం దర్శయతి—కస్మాదితి. కస్మాచ్చ హేతోః తే తుభ్యం న నమేరన్ న నమస్కుర్యుః. హే మహాత్మన్, గరీయసే గురుతరాయ, యతో బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్యాప్యాదికర్తా కారణం అత స్తస్మాదాదికర్త్రే, కథమేతే న నమస్కుర్యుః, అతో హర్షాదీనాం నమస్కారస్య చ స్థానే త్వమర్హో విషయ ఇత్యర్థః. హే అనంత, దేవేశ జగన్నివాస, త్వమక్షరం యద్వేదాంతేషు శ్రూయతే, కిం తత్, సదసదితి, తత్సద్య ద్విద్యమానం అసచ్చ యత్ర నాస్తీతి బుద్ధి స్తే ఉపాదానభూతే సదసతీ యస్యాక్షరస్య యద్ద్వారేణ సదసదిత్యుపచర్యతే, పరమార్థతస్తు సదసతోః పరం తదక్షరం, యదక్షరం వేదవిదో వదంతి త త్త్వమేవ నాన్యదిత్యభిప్రాయః. 3౭. పునరపి స్తౌతి—త్వమితి. త్వమాది దేవః జగతః స్రష్టృత్వాత్, పురుషః పురి శయనాత్, పురాణ శ్చిరంతనః. త్వమేవాస్య విశ్వస్య పరం ప్రకృష్టం నిధానం నిధీయతేఽస్మిన్ జగత్సర్వం మహాప్రళయాదావితి, కించ, వేత్తాసి వేదితాసి సర్వస్యైవ వేద్యజాతస్య, యచ్చ వేద్యం వేదనార్హం తదపి త్వం, పరం చ ధామ పరమం పదం వైష్ణవం, త్వయా తతం వ్యాప్తం సమస్తం విశ్వమనంతరూప. 3౮. కించ. వాయురితి. వాయు స్త్వం యమశ్చాగ్నిశ్చ వరుణోఽపాం పతిః శశాంక శ్చంద్రమాః. ప్రజాపతి స్త్వం కశ్యపాదిః, ప్రపితామహశ్చ పితామహస్య పితా ప్రపితామహః బ్రహ్మణోఽపి పితేత్యర్థః. నమో నమ స్తే తుభ్య మస్తు, సహస్రకృత్వః. పునశ్చ భూయోఽపి నమో నమ స్తే, బహుశో నమస్కారక్రియాభ్యావృత్తిగణనం కృత్వాసి చోచ్యతే పునశ్చ భూయోపీతి శ్రద్ధాభ క్త్యతిశయాత్ అపరితోషమాత్మనో దర్శయతి. 3౯. కించ. నమ ఇతి. నమః పురస్తా త్పూర్వస్యాం దిశి తుభ్యం, అథ పృష్ఠత స్తే పృష్ఠతోఽపి తే నమోఽస్తు, సర్వత ఏవ సర్వాసు దిక్షు సర్వత్ర స్థితా

తవిక్రమస్త్వం సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వః ౪౦. సఖేతి మత్వా ప్రస
భం యదుక్తం హే కృష్ణ హే యాదవ హే సఖేతి, అజానతా మహిమానం తవే
దం మయా ప్రమాదాత్ప్రణయేన వాపి. ౪౧. యచ్చావహాసార్థమసత్కృతోఽసి
విహారశయ్యాసనభోజనేషు, ఏకోఽథవాప్యచ్యుత తత్సమక్షం తత్ క్షామయే త్వా
మహ మప్రమేయమ్. ౪౨. పితాసి లోకస్య చరాచరస్య త్వమస్య పూజ్యశ్చ గురు
ర్గరీయాన్, న త్వత్సమోఽస్త్యభ్యధికః కుతోఽన్యో లోకత్రయేఽప్యప్రతిమప్ర

య హే సర్వ, అనంతవీర్యామితవిక్రమః అనంతవీర్య మస్యామితో విక్రమోఽస్య
వీర్యం సామర్థ్యం, విక్రమః పరాక్రమః. వీర్యవానపి కశ్చిత్ శత్రువధాదివిషయేన
పరాక్రమతే మందపరాక్రమో వా, త్వం తు అనంతవీర్యశ్చామితవిక్రమశ్చేత్య
నంతవీర్యామితవిక్రమః. సర్వం సమస్తం జగత్సమాప్నోషి సమ్యగేకేనాత్మనా
ప్నోషి వ్యాప్నోషి యత స్తత స్తస్మాదసి భవసి సర్వ స్త్వం, అత స్త్వయా వినా
భూతం న కించిదస్తీత్యభిప్రాయః. ౪౦. యతోఽహం త్వన్మాహాత్మ్యాపరిజ్ఞానాదపరా
ద్ధోఽతః. సఖేతి. సఖా సమానవయా ఇతి మత్వా జ్ఞాత్వా విపరీతబుద్ధ్యా ప్రసభ
మభిభూయ ప్రసహ్య యదుక్తం హే కృష్ణ హే యాదవ హే సఖేతి చ అజా
నతా అజ్ఞానినా మూఢేన, కిమజానతేత్యాహ—మహిమానం మాహాత్మ్యం తవేద
మీశ్వరస్య విశ్వరూపం, తవేదం మహిమానం తమజానతేతి వైయ్యధికరణ్యేన
సంబంధః, తవేమమితి పాఠో యద్యస్తి తదా సామానాధికరణ్యమేవ, మయా
ప్రమాదాద్విక్షిప్తచిత్తతయా ప్రణయేన వాపి ప్రణయో నామ స్నేహనిమిత్తో
విస్రంభః తేనాపి కారణేన యదుక్తవానస్మి. ౪౧. యదితి. యచ్చావహాసార్థం పరి
హాసప్రయోజనాయ అసత్కృతః పరిభూతోఽసి భవసి త్వం, క్వ, విహారశయ్యాసన
భోజనేషు విహరణం విహారః శయనం శయ్యా ఆసనమాస్థాయికా భోజనమదన
మిత్యేతేషు విహారశయ్యాసనభోజనేషు ఏకః పరోక్షస్సన్నసత్కృతోఽసి త్వం,
అథవాపి, హే అచ్యుత, తత్సమక్షం, తచ్ఛబ్దః క్రియావిశేషణార్థః, ప్రత్యక్షం వా
అసత్కృతోఽసి, తత్సర్వమపరాధజాతం క్షామయే క్షమాం కారయే త్వామహ
మప్రమేయం. ౪౨. యతస్త్వం. పితేతి. పితాసి జనయితాసి లోకస్య ప్రాణిజా
తస్య చరాచరస్య స్థావరజంగమస్య జగతః. న కేవలం త్వమస్య జగతః పితా, పూ
జ్యశ్చ పూజార్హః. యతో గురు ర్గరీయాన్ గురుతరః, కస్మాత్ గురుతర స్త్వమి
త్యాహ—నత్వత్సమోఽస్తి త్వత్తుల్యో నాస్తి, నహీశ్వరద్వయం సంభవతి అనేకేశ్వ
రత్వే వ్యవహారానుపపత్తే స్త్వత్సమఏవ తావదన్యో న సంభవతి, కుతఏవాన్యో
భ్యధికస్స్యాల్లోకత్రయేఽపి సర్వస్మిన్, అప్రతిమప్రభావ ప్రతిమీయతే యయా

భావ. ౪౩. తస్మాత్ ప్రణమ్య ప్రణిధాయ కాయం ప్రసాదయే త్వా మహమీశ మీడ్యమ్, పితేవ పుత్రస్య సఖేవ సఖ్యుః ప్రియః ప్రియాయా ర్హసి దేవ సోఢుమ్. ౪౪. అదృష్టపూర్వం హృషితోఽస్మి దృష్ట్వా భయేన చ ప్రవ్యథితం మనో మే, తదేవ మే దర్శయ దేవ రూపం ప్రసీద దేవేశ జగన్నివాస. ౪౫. కిరీటినం గదినం చక్రహస్త మిచ్ఛామి త్వాం ద్రష్టు మహం తథైవ, తేనైవ రూపేణ చతుర్భుజేన సహస్రబాహో భవ విశ్వమూర్తే. ౪౬. శ్రీభగవానువాచ—మయా ప్రసన్నేన తవార్జునేదం రూపం పరం దర్శిత మాత్మయోగాత్, తేజోమయం విశ్వ మనంత మాద్యం యన్మే త్వదన్యేన న దృష్టపూర్వమ్. ౪౭. న వేదయజ్ఞాధ్యయనై ర్నదా

సా ప్రతిమా, న విద్యతే ప్రతిమా యస్య తవ ప్రభావస్య స త్వమప్రతిమప్రభావః హే అప్రతిమప్రభావ నిరతిశయప్రభావేత్యర్థః. ౪౩. యత ఏవం తస్మాదితి. తస్మాత్ప్రణమ్య నమస్కృత్వా, ప్రణిధాయ ప్రకర్షేణ నీచైః కృత్వా కాయం శరీరం, ప్రసాదయే ప్రసాదం కారయే త్వా మహ మీశ మీశితారం ఈడ్యం స్తుత్యం, త్వం పునః పుత్రస్యాపరాధం యథా పితా క్షమతే సర్వం, సఖా ఇవ చ సఖ్యు రపరాధం, యథా వా ప్రియః ప్రియాయాః అపరాధం క్షమతే, ఏవమర్హసి హే దేవ సోఢుం ప్రసహితుం క్షంతుమిత్యర్థః. ౪౪. అదృష్టేతి. అదృష్టపూర్వం న కదాచిదపి దృష్టపూర్వ మిదం విశ్వరూపం తవ మయాన్యైర్వా తదహం దృష్ట్వా హృషితోఽస్మి, భయేన చ ప్రవ్యథితం మనో మే, అత స్తదేవ మే దర్శయ దేవరూపం యన్మత్సుఖం, ప్రసీద దేవేశ జగన్నివాస జగతో నివాసః జగన్నివాసః హే జగన్నివాస. ౪౫. కిరీటినమితి. కిరీటినం కిరీటవంతం తథా గదినం గదావంతం చక్రహస్తమిచ్ఛామి ప్రార్థయే త్వా ద్రష్టుమహం తథైవ పూర్వవదిత్యర్థః. యత ఏవం తస్మాత్తేనైవ రూపేణ వసుదేవపుత్రరూపేణ చతుర్భుజేన, సహస్రబాహో వార్తమానికేన విశ్వరూపేణ భవ విశ్వమూర్తే, ఉపసంహృత్య విశ్వరూపం తేనైవ పూర్వరూపేణ భవేత్యర్థః. ౪౬. అర్జునం భీతముపసంహృత్య విశ్వరూపం ప్రియవచనేనాశ్వాసయన్ శ్రీభగవానువాచ—మయేతి. మయా ప్రసన్నేన ప్రసాదో నామ త్వయ్యనుగ్రహబుద్ధిః తద్వతా ప్రసన్నేన మయా తవ హే అర్జున ఇదం పరమం రూపం విశ్వరూపం దర్శిత మాత్మయోగాత్ ఆత్మన ఐశ్వర్యస్య సామర్థ్యాత్ తేజోమయం తేజఃప్రాయం విశ్వం సమస్తం అనంత మంతరహిత మాదౌ భవ మాద్యం, యద్రూపం మే మమ త్వదన్యేన త్వత్తోఽన్యేన కేనచిన్న దృష్టపూర్వం. ౪౭. మద్రూపదర్శనేన కృతార్థఏవ త్వం సంవృత్త ఇతి స్తౌతి యత ఏవం తస్మాత్. నేతి. న వేద. యజ్ఞాధ్య

నై ర్న చ క్రియాభి ర్నతపోభి రుగ్రైః, ఏవం రూప శ్శక్య అహం నృలోకే ద్రష్టుం త్వదన్యేన కురుప్రవీర. ౪౯. మాతే వ్యథా మా చ విమూఢభావో దృష్ట్వా రూపం ఘోర మీదృఙ్మమేదమ్, వ్యపేతభీః ప్రీతమనాః పున స్త్వం తదేవ మే రూప మిదం ప్రపశ్య. ౫౦. సంజయ ఉవాచ.—ఇత్యర్జునం వాసుదేవ స్తథో క్త్వా స్వకం రూపం దర్శయామాస భూయః, ఆశ్వాసయామాస చ భీతమేనం భూత్వా పున స్సౌమ్యవపు ర్మహాత్మా. ౫౧. అర్జున ఉవాచ—దృష్ట్వేదం మాను షం రూపం తవ సౌమ్యం జనార్దన, ఇదానీమస్మి సంవృత్త స్సచేతాః ప్రకృతిం గతః. ౫౨. శ్రీభగవానువాచ—సుదుర్దర్శమిదం రూపం దృష్టవానసి యన్మమ, దేవా అప్య స్య రూపస్య నిత్యం దర్శనకాంక్షిణః. ౫౩. నాహం వేదై ర్న తపసా న దానేన న

యనై శ్చతుర్ణామపి వేదానా మధ్యయనై ర్యథావద్యజ్ఞాధ్యయనైశ్చ వేదాధ్య యనై రేవ యజ్ఞాధ్యయనస్య సిద్ధత్వాత్, పృథగ్యజ్ఞాధ్యయనగ్రహణం యజ్ఞవిజ్ఞా నోపలక్షణార్థం తథా న దానై ర్నచ క్రియాభి రగ్నిహోత్రాదిభి శ్శ్రౌతాదిభి ర్నాపి తపోభిరు గ్రై శ్చాంద్రాయణాదిభి ర్ఘోరై రేవంరూపః ఏవం ప్రకారేణ దర్శితం విశ్వరూపం యస్య సోఽహ మేవంరూప శ్శక్యోఽన శక్య అహం నృలోకే మనుష్యలోకే ద్రష్టుం త్వదన్యేన త్వత్తోఽన్యేన కురుప్రవీర. ౪౯. మేతి. మా తే వ్యథా మాభూత్తే భయం, మాచ విమూఢభావః విమూఢచిత్తతా, దృష్ట్వోపలభ్య రూపం ఘోరమీదృక్ యథా దర్శితం మమేదం, వ్యపేతభీః విగతభయః, ప్రీత మనాశ్చ సన్, పునర్భూయ స్త్వం, తదేవ చతుర్భుజం శంఖచక్రగదాధరం తవేష్టం రూపమిదం ప్రపశ్య. ౫౦. సంజయ ఉవాచ—ఇతీతి. ఇత్యేవమర్జునం వాసుదేవ స్తథాభూతం వచన ముక్త్వా, స్వకం వసుదేవగృహే జాతం రూపం, దర్శయా మాస దర్శితవాన్. భూయః పునః, ఆశ్వాసయామాస చ ఆశ్వాసితవాన్, భీత మేనం, భూత్వా పున స్సౌమ్య వపుః ప్రసన్నదేహః మహాత్మా. ౫౧. అర్జున ఉవాచ. దృష్ట్వేతి. దృష్ట్వేదం మానుషం రూపం మత్సఖం ప్రసన్నం తవ సౌమ్యం, జనా ర్దన, ఇదానీ మధునా, అస్మి సంవృత్తః సంజాతః. కిం సచేతాః ప్రసన్నచిత్తః. ప్రకృ తిం స్వభావం గతశ్చాస్మి. ౫౨. శ్రీభగవానువాచ—సుదుర్దర్శమితి, సుదుర్దర్శం సుష్ఠుదుఃఖేన దర్శన మస్యేతి, సుదుర్దర్శ మిదం రూపం దృష్టవానసి యన్మమ, దేవా అప్యస్య మమ రూపస్య, నిత్యం సర్వదా, దర్శనకాంక్షిణో దర్శనేప్సవోఽపి నత్వ మివ దృష్టవంతో న ద్రక్ష్యంతి చ వేత్యభిప్రాయః. ౫౩. కస్మాత్. నేతి. నాహం వేదై ర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా, శక్య ఏవంవిధో యథా దర్శితప్రకారః ద్రష్టుం, దృష్టవానసి మాం యథా. ౫౪. కథం పునశ్శక్య ఇత్యుచ్యతే భక్త్యేతి.

చేజ్యయా, శక్య ఏవంవిధో ద్రష్టుం దృష్టవానసి మాం యథా. ॥౫౩. భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున, జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరంతప. ॥౫౪. మత్కర్మకృన్మత్పరమో మద్భక్తః సంగవర్జితః, నిర్వైరః సర్వభూతేషు యస్స మామేతి పాండవ. ॥౫౫.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం, యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే విశ్వరూపసందర్శనయోగో నామ పంచత్రింశోఽధ్యాయః.

అర్జునఉవాచ—ఏవం సతతయుక్తా యే భక్తాస్త్వాం పర్యుపాసతే, యే చాప్య

భక్త్యాతు కిం విశిష్టయేత్యాహ—అనన్యయా అపృథగ్భూతయా భగవతోఽన్యత్ర పృథక్స కదాచిదపి భవతి సర్వైరపి కరణై ర్వాసుదేవాదన్యన్నోపలభ్యతే యయా సా అనన్యా భక్తి స్తయా అనన్యయా భక్త్యా శక్యోఽహమేవంవిధో విశ్వరూపప్రకారః, హే అర్జున, జ్ఞాతుం శాస్త్రతః, న కేవలం జ్ఞాతుం శాస్త్రతః ద్రష్టుం చ సాక్షాత్కర్తుం తత్త్వేన తత్త్వతః, ప్రవేష్టుం చ మోక్షం గంతుం చ, పరంతప ॥౫౪. అధునా సర్వస్య గీతాశాస్త్రస్య సారభూతోఽర్థో నిశ్శ్రేయసార్థోఽనుష్ఠేయత్వేన సముచ్చిత్యోచ్యతే. మత్కర్మకృదితి. మత్కర్మకృత్, మదర్థం కర్మ మత్కర్మ తత్కరోతీతి మత్కర్మకృత్, మత్పరమః కరోతి భృత్యః స్వామినః కర్మ నతాత్మనః పరమా ప్రేత్య గంతవ్యా గతి రితి స్వామినం ప్రతిపద్యతే అయం తు మత్కర్మకృత్ మామేవ పరమాం గతిం ప్రతిపద్యత ఇతి మత్పరమః అహం పరమః పరమా గతి ర్యస్య సోఽయం మత్పరమః. తథా మద్భక్తః మామేవ సర్వప్రకారైః సర్వాత్మనా సర్వోత్సాహేన చ భజత ఇతి మద్భక్తః, సంగవర్జితః ధనపుత్రమిత్రకళత్రబంధుభోగేషు సంగవర్జితః ప్రీతిస్నేహవర్జితః, నిర్వైరః నిర్గతవైరః, సర్వభూతేషు ఆత్మనోఽత్యంతాపకారప్రవృత్తేష్వపి శత్రుభావరహిత ఇత్యేతత్, య ఈదృశః, స మామేతి, అహమేవ తస్య పరా గతిః నాన్యా కాచిద్భవతి. అయం తవోపదేశో మయోపదిష్టః, హే పాండవేతి. ॥౫౫.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్గోవిందభగవత్పూజ్యశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే పంచత్రింశోఽధ్యాయః.

ద్వితీయాధ్యాయప్రభృతిషు విభూత్యంతేషు అధ్యాయేషు పరమాత్మనో బ్రహ్మణోఽక్షరస్య విధ్వస్తసర్వోపాధివిశేషస్య ఉపాసనముక్తం, సర్వయోగైశ్వర్యసర్వజ్ఞానశక్తిమత్సత్త్వోపేతస్య విశ్వేశ్వరస్య తవచ ఉపాసనం తత్ర తత్రోక్తం, విశ్వరూపాధ్యాయేత్వైశ్వర్యమాద్యం సమస్తజగదాత్మస్వరూపం త్వదీయం దర్శితం ఉపాసనార్థమేవ త్వయా, తచ్చ దర్శయిత్వా ఉక్తవానసి మత్కర్మకృదిత్యాది.

క్షరమవ్యక్తం తేషాం కే యోగవిత్తమాః. ౧. శ్రీభగవానువాచ — మయ్యా
వేశ్య మనో యే మాం నిత్యయుక్తా ఉపాసతే, శ్రద్ధయా పరయోపేతాస్తే మే
యుక్తతమా మతాః. ౨. యే త్వక్షరమనిర్దేశ్యమవ్యక్తం పర్యుపాసతే,

అతోఽహముభయోరనయోః పక్షయోర్విశిష్టతరబుభుత్సయా త్వాం పృచ్ఛామీ
త్యర్జున ఉవాచ — ఏవమితి ఏవమిత్యతీతానంతరశ్లోకేనోక్తమర్థం పరామృశతి
మత్కర్మకృదిత్యాదినా, ఏవం సతతయుక్తాః నైరంతర్యేణ భగవత్కర్మాదౌ యథో
క్తేఽర్థే సమాహితాస్సంతః ప్రవృత్తా ఇత్యర్థః. యే భక్తాః అనన్యశరణాస్సంతః,
త్వాం యథాదర్శితవిశ్వరూపం పర్యుపాసతే ధ్యాయంతి, యే చాపి త్యక్తసర్వై
షణాస్సన్న్యస్తసర్వకర్మాణః యథావిశేషితం బ్రహ్మాక్షరం నిరస్తసర్వోపాధిత్వాద
వ్యక్తం కరణాగోచరం, యద్ధి లోకే కరణగోచరం తద్వ్యక్తముచ్యతే, వ్యజేర్ధాతో
స్తత్కర్మకత్వాదిదం త్వక్షరం తద్విపరీతం విశిష్టైశ్చోచ్యమానైర్విశేషైర్విశిష్టం
తద్యేవాపి పర్యుపాసతే, తేషాం ఉభయేషాం మధ్యే కే యోగవిత్తమాః కే అతి
శయేన యోగవిద ఇత్యర్థః. ౧. శ్రీభగవానువాచ — యేఽక్షరోపాసకాస్సమ్యగ్ద
ర్శినో నివృత్తైషణాస్తే తావత్తిష్ఠంతు తాన్ ప్రతి యద్వక్తవ్యం తదుపరిష్టా
ద్వక్ష్యామః, యే త్వితరే. మయీతి. మయి విశ్వరూపే పరమేశ్వరే ఆవేశ్య సమా
ధాయ మనః, యే భక్తాస్సంతః, మాం సర్వయోగేశ్వరాణామధీశ్వరం సర్వజ్ఞం
విముక్తరాగాదిక్లేశతిమిరదృష్టిం, నిత్యయుక్తా అతీతానంతరాధ్యాయాంతే ఉక్త
శ్లోకార్థన్యాయేన సతతయుక్తాస్సంతః, ఉపాసతే, శ్రద్ధయా పరయా ప్రకృష్టయో
పేతాః యే, తే మే మమ యుక్తతమా మతాః అభిమతాః యుక్తతమా, ఇతి
నైరంతర్యేణ హి తే మచ్చిత్తతయా అహోరాత్రాణ్యతివాహయంతి అహోరాత్రం
అతిమాత్రం మాం ధ్యాయంతి అతో యుక్తం తాన్ ప్రతి యుక్తత ఇతి మా
వక్తుం. ౨. కిమితరే యుక్తతమా న భవంతి న, కింతు తాన్ ప్రతి యద్వక్తవ్యం
తచ్ఛృణు. యేత్వితి. యేత్వక్షరమనిర్దేశ్యమవ్యక్తత్వాదశబ్దగోచరమితి న నిర్దే
ష్టుం శక్యతే అతః అనిర్దేశ్యం అవ్యక్తం పర్యుపాసతే పరి సమంతాదుపాసతే,
ఉపాసనం నామ యథాశాస్త్రముపాస్యస్యార్థస్య విషయీకరణేన సామీప్యము
పగమ్య తైలధారావత్సమానప్రత్యయప్రవాహేణ దీర్ఘకాలం యదాసనం తదు
పాసనమాచక్షతే, అక్షరస్య విశేషణమాహోపాస్యస్య, సర్వత్రగం వ్యోమవ
ద్వ్యాప్యపి, అచింత్యం చ యద్ధి కరణగోచరం తన్మనసా విచింత్యం తద్విపరీతత్వా
దచింత్యం, అక్షరం కూటస్థం దృశ్యమానగుణమంతర్దోషం వస్తు కూటం కూట
రూపకం కౌటసాక్ష్యమిత్యాదౌ కూటశబ్దః ప్రసిద్ధో లోకే, తథా చావిద్యాద్య

సర్వత్రగమచింత్యం చ కూటస్థమచలం ధ్రువమ్. 3. సన్నియమ్యేంద్రియగ్రామం సర్వత్ర సమబుద్ధయః, తే ప్రాప్నువంతి మామేవ సర్వభూతహితే రతాః. ౪. క్లేశోఽధికతరస్తేషామవ్యక్తాసక్తచేతసామ్, అవ్యక్తాహిగతిర్దుఃఖం దేహవద్భిరవాప్యతే. ౫. యే తు సర్వాణి కర్మాణి మయి సన్న్యస్య మత్పరాః, అనన్యేనైవ యోగేన మాం ధ్యాయంత ఉపాసతే. ౬. తేషామహం సముద్ధర్తా మృత్యుసంసారసాగరాత్, భవామి నచిరాత్పార్థ మయ్యావేశితచేతసామ్. ౭. మయ్యేవ మన ఆధత్స్వ

నేకసంసారబీజమంతర్దోషవన్మాయావ్యాకృతకూటాద్యనేకశబ్దవాచ్యతయా "మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరం" "మమ మాయాదురత్యయే"త్యాదౌ ప్రసిద్ధం యత్తత్కూటం, తస్మిన్కూటే స్థితం కూటస్థం తదధ్యక్షతయా, అథవా రాశివత్ స్థితం కూటస్థం, అతఏవాచలం, యస్మాదచలం తస్మాద్ధ్రువం నిత్యమిత్యర్థః. 3. తేషాం ఫలమాహ.—సమితి. సన్నియమ్య సమ్యగుపసంహృత్య, ఇంద్రియగ్రామమింద్రియసముదాయం, సర్వత్ర సర్వస్మిన్కాలే, సమబుద్ధయః సమా తుల్యా బుద్ధిర్యేషామిష్టానిష్టప్రాప్తౌ తే సమబుద్ధయః తే ఏవంవిధాః ప్రాప్నువంతి మామేవ, సర్వభూతహితే రతాః. న తు తేషాం వక్తవ్యం మాం తే ప్రాప్నువంతీతి, జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమితి హ్యుక్తం, న హి భగవత్స్వరూపాణాం సతాం యుక్తతమత్వం యుక్తత్వం వా వాచ్యం. ౪. కింతు. క్లేశఇతి. క్లేశోఽధికతరో యద్యపి మత్కర్మాదిపరాణామధికఏవ క్లేశోఽధికతరస్త్వక్షరాత్మనాం పరమాత్మదర్శినాం దేహాభిమానపరిత్యాగనిమిత్తః. అవ్యక్తాసక్తచేతసాం అవ్యక్తే ఆసక్తం చేతో యేషాం తే అవ్యక్తాసక్తచేతసః తేషాం అవ్యక్తాసక్తచేతసాం,అవ్యక్తా హి యస్మాద్గతిరక్షరాత్మికా దుఃఖం దేహవద్భిర్దేహాభిమానవద్భిరవాప్యతే అతః క్లేశోఽధికతరః. అక్షరోపాసకానాం యద్వర్తనం తదుపరిష్టాద్వ్యాఖ్యామః. ౫. యేత్వితి. యే తు సర్వాణి కర్మాణి మయీశ్వరే సన్న్యస్య, మత్పరా అహం పరో యేషాం తే మత్పరాః సంతః అనన్యేనైవ అవిద్యమానమన్యదాలంబనం విశ్వరూపం దేవమాత్మానం ముక్త్వా యస్య సోఽనన్యః తేన అనన్యేనైవ యోగేన సమాధినా మాం ధ్యాయంతఉపాసతే. ౬. తేషాం కిం. తేషామితి. తేషాం మదుపాసనైకపరాణామహమీశ్వరః సముద్ధర్తా, కుత ఇత్యాహ—మృత్యు సంసారసాగరాత్ మృత్యుయుక్తస్సంసారః మృత్యుసంసారః సఏవ సాగర ఇవ సాగరో దుస్తరత్వాత్తస్మాన్మృత్యుసంసారసాగరాత్,అహం తేషాం సముద్ధర్తా భవామి నచిరాత్,కింతర్హి క్షిప్రమేవ,హేపార్థ,మయ్యావేశితచేతసాం మయి విశ్వరూపే ఆవేశితం సమాహితం చేతో యేషాం తే మయ్యావేశితచేతసః తేషాం. ౭. యత ఏవం

మయి బుద్ధిం నివేశయ, నివసిష్యసి మయ్యేవ అత ఊర్ధ్వం న సంశయః. ౮. అథ చిత్తం సమాధాతుం న శక్నోషి మయి స్థిరమ్, అభ్యాసయోగేన తతో మామిచ్ఛాప్తుం ధనంజయ. ౯. అభ్యాసేఽప్యసమర్థోఽసి మత్కర్మపరమో భవ. మదర్థమపి కర్మాణి కుర్వన్ సిద్ధి మవాప్స్యసి. ౧౦. అథైతదప్యశక్తోఽసి కర్తుం మద్యోగమాశ్రితః, సర్వకర్మఫలత్యాగం తతః కురు యతాత్మవాన్. ౧౧. శ్రేయో హి జ్ఞాన మభ్యాసాత్ జ్ఞానాద్ధ్యానం విశిష్యతే, ధ్యానాత్కర్మఫలత్యాగ స్త్యాగా

తస్మాత్; మయీతి. మయ్యేవ విశ్వరూపే ఈశ్వరే మనస్సంకల్పవికల్పాత్మకం ఆధత్స్వ స్థాపయ, మయ్యధ్యవసాయం కుర్వంతీం బుద్ధిం చాధత్స్వ నివేశయ, తతస్తే కిం స్యాదితి శృణు, నివసిష్యసి నివత్స్యసే నిశ్చయేన మదాత్మనా మయి వాసం కరిష్యస్యేవ, అత శ్శరీరపాతాత్, ఊర్ధ్వం,న సంశయః సంశయోఽత్ర న కర్తవ్యః. ౮. అథేతి. అథ త్వం యథావోచం తథా మయి చిత్తం సమాధాతుం స్థాపయితుం స్థిర మచలం న శక్నోషి చే త్తతః పశ్చాదభ్యాసయోగేన చిత్తస్యైకస్మిన్నాలంబనే సర్వత స్సమాహృత్య పునః పునః స్థాపనమభ్యాసః. తత్పూర్వకో యోగ స్సమాధానలక్షణ స్తేన అభ్యాసయోగేన, మాం విశ్వరూప మిచ్ఛ ప్రార్థయస్వ ఆప్తుం, హేధనంజయ. ౯ అభ్యాసఇతి. అభ్యాసేఽప్యసమర్థోఽసి అశక్తోఽసి యది మత్కర్మపరమో భవ మదర్థం కర్మ మత్కర్మతత్పరమో మత్కర్మపరమో భవ మత్కర్మప్రధాన ఇత్యర్థః. అభ్యాసేన వినా మదర్థమపి కర్మాణి కేవలం కుర్వన్ సిద్ధిం సత్త్వశుద్ధిం యోగజ్ఞానప్రాప్తిద్వారేణావాప్స్యసి. ౧౦. అథేతి. అథ పునరేతదపి యదుక్తం మత్కర్మపరమత్వం తత్కర్తు మశక్తోఽసి యది, మద్యోగమాశ్రితః మయి క్రియమాణాని కర్మాణి సన్న్యస్య యత్కరణం తేషా మనుష్ఠానం స మద్యోగః తమాశ్రితస్సన్, సర్వకర్మఫలత్యాగం సర్వేషాం కర్మణాం ఫలసన్న్యాసం సర్వకర్మఫలత్యాగం తతోఽనంతరం కురు, యతాత్మవాన్, సంయతచిత్తస్సన్నిత్యర్థః. ౧౧. ఇదానీం సర్వకర్మఫలత్యాగం స్తౌతి.—శ్రేయఇతి. శ్రేయో హి ప్రశస్యతరం జ్ఞానం, కస్మాత్, అవివేకపూర్వకాదభ్యాసాత్, తస్మాదపి జ్ఞానాత్ జ్ఞానపూర్వకం ధ్యానం విశిష్యతే, జ్ఞానవతో ధ్యానాదపి కర్మఫలత్యాగో విశిష్యత ఇత్యనుషజ్యతే, ఏవం కర్మఫలత్యాగాత్ పూర్వోక్తవిశేషణవతః శాంతిరుపశమః సహేతుకస్య సంసారస్యానంతరమేవ స్యాత్ న తు కాలాంతరమపేక్షతే, అజ్ఞస్య కర్మణి ప్రవృత్తస్య పూర్వోపదిష్టోపాయానుష్ఠానా శక్తౌ సర్వకర్మఫలత్యాగః శ్రేయస్సాధన మిత్యుపదిష్టం న ప్రథమమేవాతశ్చ శ్రేయోహి జ్ఞాన మిత్యా ద్యుత్తరోత్తరవిశిష్టత్వోపదేశేన సర్వకర్మఫలత్యాగః స్తూయతే, సంపన్నసాధనానుష్ఠా

చ్ఛాంతి రనంతరమ్. ౧౨. అద్వేష్టా సర్వభూతానాం మైత్రః కరుణ ఏవచ, నిర్మమో నిరహంకార స్సమదుఃఖసుఖః క్షమీ. ౧౩. సంతుష్ట స్సతతం యోగీ యతా

నాశక్తా అనుష్ఠేయత్వేన శ్రుతత్వాత్ తేన ధర్మేణ స్తుతిత్వం యదా సర్వే ప్రముచ్యంత ఇతి సర్వ కామప్రహాణా దమృతత్వముక్తం, తత్ప్రసిద్ధం చ, కామాశ్చ సర్వే శ్రౌతస్మార్తకర్మణాం ఫలాని తత్త్యాగేన చ విదుషో జ్ఞాననిష్ఠస్య అనంతరమేవ శాంతి రితి సర్వకామత్యాగసామాన్య మజ్ఞకర్మఫలత్యాగస్యాప్యస్తీతి తత్సామాన్యాత్ కర్మఫలత్యాగస్తుతిరియం ప్రరోచనార్థం, యథాగస్త్యేన బ్రాహ్మణేన సముద్రః పీత ఇతి ఇదానీం తనా అపి బ్రాహ్మణా బ్రాహ్మణత్వసామాన్యాత్ స్తూయంతే ఏవం కర్మఫలత్యాగాత్ కర్మయోగస్య శ్రేయస్సాధనత్వ మభిమతం, అత్ర చాత్మేశ్వరభేద మాశ్రిత్య విశ్వరూప ఈశ్వరే చేతస్సమాధానలక్షణో యోగ ఉక్తః ఈశ్వరార్థం కర్మానుష్ఠానాదిచ అథైతదప్యశక్తోఽసీత్యజ్ఞానకార్యస్య సూచనాత్ నాభేదదర్శినో క్షరోపాసకస్య కర్మయోగ ఉపపద్యత ఇతి దర్శయతి. తథా కర్మయోగినో క్షరోపాసనానుపపత్తిం దర్శయతి భగవాన్—తే ప్రాప్నువంతి మామేవేత్యక్షరోపాసకానాం కైవల్యప్రాప్తౌ స్వాతంత్ర్యముక్త్వా ఇతరేషాం పారతంత్ర్యాదీశ్వరాధీనతాం దర్శితవాంస్తేషా మహం సముద్ధర్తేతి. యదిహీశ్వరస్యాత్మభూతా స్తే మతాః అభేదదర్శిత్వా దక్షరస్వరూపా ఏవ త ఇతి సముద్ధరణకర్మవిషయవచనమేవ తాన్ ప్రతి అపేశలం స్యాత్, యస్మాచ్చార్జునస్యాత్యంతమేవ హితైషీ భగవాన్ తస్య సమ్యగ్దర్శనానాగంధితంకర్మయోగం భేదదృష్టిమంతమేవోపదిశతి నచాత్మాన మీశ్వరం ప్రమాణతో బుద్ధ్వా కస్యచిత్ గుణభావం జిగమిషతి కశ్చిద్విరోధా త్తస్మా దక్షరోపాసకానాం సమ్యగ్దర్శననిష్ఠానాం సన్న్యాసినాం త్యక్తసర్వైషణానా మద్వేష్టా సర్వభూతానా మిత్యాదిధర్మపూగం సాక్షాదమృతత్వకారణం వక్ష్యామీతి ప్రవర్తతే. ౧౨. అద్వేష్టేతి. అద్వేష్టా సర్వభూతానాం సర్వేషాం భూతానాం న ద్వేష్టా, ఆత్మనో దుఃఖహేతుమపి నకంచిద్ద్వేష్టి సర్వభూతాన్యాత్మత్వేన పశ్యతి సః. మైత్రః మిత్రభావః మైత్రో మిత్రతయా వా వర్తత ఇతి సః మైత్రః కరుణఏవ చ కరుణా కృపా దుఃఖితేషు దయా తద్వాన్ కరుణః. సర్వభూతాభయప్రదః సన్న్యాసీత్యర్థః. నిర్మమో మమప్రత్యయవర్జితః. నిరహంకారో నిర్గతాహంప్రత్యయః, సమదుఃఖసుఖః సమే దుఃఖసుఖే ద్వేషరాగయోః ప్రవర్తకే యస్య స సమదుఃఖసుఖః. క్షమీ క్షమావాన్ ఆక్రుష్టోఽభిహతో వా అవిక్రియఏవాస్తే. ౧౩. సంతుష్టఇతి. సంతుష్ట స్సతతం నిత్యం దేహస్థితికారణలాభే అలాభే చ ఉత్పన్నాలంప్రత్యయః తథా గుణవల్లాభే తద్విపర్యయే చ సంతుష్టస్సతతం,

త్మా దృఢనిశ్చయః, మయ్యర్పితమనోబుద్ధిర్యో మద్భక్తస్స మే ప్రియః. ౧౪. యస్మాన్నోద్విజతే లోకో లోకాన్నోద్విజతే చ యః, హర్షామర్షభయోద్వేగైర్ముక్తో యస్స చ మే ప్రియః. ౧౫. అనపేక్షశ్శుచిర్దక్ష ఉదాసీనో గతవ్యథః, సర్వారంభపరిత్యాగీ యో మద్భక్తస్స మే ప్రియః. ౧౬. యో న హృష్యతి న ద్వేష్టి న శోచతి న కాంక్షతి, శుభాశుభపరిత్యాగీ భక్తిమాన్ యస్స మే ప్రియః. ౧౭. సమశ్శత్రౌ చ మిత్రే చ తథా మానావమానయోః, శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు సమస్సంగవివర్జితః. ౧౮. తుల్యనిందాస్తుతిర్మౌనీ సంతుష్టో యేన కేనచిత్, అని

యోగీ సమాహితచిత్తః. యతాత్మా సంయతస్వభావః. దృఢనిశ్చయః దృఢఃస్థిరః నిశ్చయోఽధ్యవసాయో యస్యాత్మతత్త్వవిషయే సదృఢనిశ్చయః. మయ్యర్పితమనోబుద్ధిస్సంకల్పవికల్పాత్మకం మనః అధ్యవసాయలక్షణా బుద్ధిస్తే మయ్యేవార్పితే స్థాపితే యస్య సన్న్యాసినః సమయ్యర్పితమనోబుద్ధిః.య ఈదృశో మద్భక్తస్స మే ప్రియః,"ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియ"ఇతి సప్తమాధ్యాయే సూచితం. ౧౪. తదిహ ప్రపంచ్యతే.—యస్మాదితి. యస్మాత్సన్న్యాసినో నోద్విజతే ఉద్వేగం న గచ్ఛతి న సంతప్యతే న సంక్షుభ్యతి లోకః తథా లోకాన్నోద్విజతే చ యః. హర్షామర్షభయోద్వేగైః హర్షశ్చామర్షశ్చ భయం చ ఉద్వేగశ్చ తైః హర్షామర్షభయోద్వేగైర్ముక్తః హర్షః ప్రీతిః ప్రియలాభేఽంతఃకరణస్యోత్కర్షః రోమాంచనాశ్రుపాతాదిలింగశ్చ, అమర్షః అసహిష్ణుతా. భయం త్రాసః. ఉద్వేగః ఉద్విగ్నతా, తైర్ముక్తో యస్స చ మే ప్రియః. ౧౫. అనపేక్షఇతి. అనపేక్షః దేహేంద్రియవిషయసంబంధాదిష్వపేక్షా యస్య నాస్తి సోఽనపేక్షో నిస్స్పృహః. శుచిః బాహ్యేనాభ్యంతరేణ చ శౌచేన సంపన్నః. దక్షః ప్రత్యుత్పన్నేషు కార్యేషు సద్యో యథావత్ప్రతిపత్తుం సమర్థః. ఉదాసీనో న కస్యచిన్మిత్రాదేః పక్షం భజతే యః స ఉదాసీనః యతిః. గతవ్యథః గతభయః సర్వారంభపరిత్యాగీ ఆరభ్యంత ఇత్యారంభాః ఇహాముత్రార్థాని కామహేతూని కర్మాణి సర్వారంభాః తాన్ పరిత్యక్తుం శీలమస్యేతి సర్వారంభపరిత్యాగీ,యో మద్భక్తస్స మే ప్రియః. ౧౬. కించ. యఇతి. యో నహృష్యతీష్టప్రాప్తౌ,నద్వేష్ట్యనిష్టప్రాప్తౌ న శోచతి ప్రియవిప్రయోగే, నచాప్రాప్తం కాంక్షతి, శుభాశుభే కర్మణీ పరిత్యక్తుంశీలమస్యేతి శుభాశుభపరిత్యాగీ భక్తిమాన్యస్స మే ప్రియః. ౧౭. సమ ఇతి. సమశ్శత్రౌ చ మిత్రే చ, తథా మానావమానయోః పూజాపరిభవయోః. శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు సమః, సర్వత్ర సంగవర్జితశ్చ. ౧౮. కించ. తుల్యేతి. తుల్యనిందాస్తుతిర్నిందా చ స్తుతిశ్చనిందాస్తుతీ తే తుల్యే యస్య సః తుల్యనిందాస్తుతిః మౌనీ మౌనవాన్ సంయతవాన్, సంతుష్టో

కేతః స్థిరమతి ర్భక్తి మాన్ మే ప్రియో నరః. ౧౯. యే తు ధర్మ్యామృతమిదం యథోక్తం పర్యుపాసతే, శ్రద్దధానా మత్పరమా భక్తా స్తేఽతీవ మే ప్రియాః. ౨౦.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే భక్తియోగో నామ షట్త్రింశోఽధ్యాయః.

అర్జునఉవాచ—ప్రకృతిం పురుషం చైవ క్షేత్రం క్షేత్రజ్ఞమేవ చ, ఏతద్వేదితు మిచ్ఛామి జ్ఞానం జ్ఞేయం చ కేశవ.౧.శ్రీభగవానువాచ.—ఇదం శరీరం కౌన్తే

యేనకేనచిత్ శరీరస్థితి హేతుమాత్రేణ, తథాచోక్తం, శ్లో. "యేన కేన చిదాచ్ఛన్నో యేన కేనచిదాశితః, యత్ర క్వచన శాయీ స్యాత్తం దేవా బ్రాహ్మణం విదు" రితి, కించ. అనికేతః నికేత ఆశ్రయో నివాసః నియతో న విద్యతే యస్య సోఽనికేతః అనగారఇత్యాది స్మృత్యంతరాత్, స్థిరమతిః స్థిరా మతిః పరమార్థవస్తువిషయా యస్య స స్థిరమతిః, భక్తిమాన్మే ప్రియో నరః. ౧౯. అద్వేష్టా సర్వభూతానా మిత్యాదినా అక్షరోపాసకానాం సన్న్యాసినాం పరమార్థజ్ఞాననిష్ఠానాం ధర్మజాతం ప్రక్రాంత ముపసంహరతి.—యఇతి.యే తు సన్న్యాసినో ధర్మ్యామృతం ధర్మ్యం చ తదమృతం చ ధర్మ్యామృతం, తదమృతత్వహేతుత్వాదిదం యథోక్తం అద్వేష్టా సర్వభూతానా మిత్యాదినా, పర్యుపాసతే అనుతిష్ఠంతి, శ్రద్దధానాస్సంతో మత్పరమా యథోక్తోఽహ్మక్షరాత్మా పరమో నిరతిశయా గతి ర్యేషాం తే మత్పరమాః, మద్భక్తాశ్చ ఉత్తమాం పరమార్థజ్ఞానలక్షణాం భక్తి మాస్థితా స్తేఽతీవ మే ప్రియాః భవంతి, ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమితి యత్సూచితం తద్వ్యాఖ్యాయేహోపసంహృతం భక్తాస్తేఽతీవ మే ప్రియా ఇతి, యస్మాద్ధర్మ్యామృతమిదం యథోక్తమనుతిష్ఠన్ భగవతో విష్ణోః పరమేశ్వరస్యాతీవ మే ప్రియో భవతి తస్మాదిదం ధర్మ్యామృతం ముముక్షుణా యత్నతోఽనుష్ఠేయం ప్రియం విష్ణోః పరం ధామ జిగమిషుణేతి వాక్యార్థః. ౨౦.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్గోవిందభగవత్పాదపూజ్య శిష్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే షట్త్రింశోఽధ్యాయః.

అర్జునఉవాచ.—ప్రకృతిమితి.౧.సప్తమేఽధ్యాయే ద్వే ప్రకృతీ సూచితే పరమేశ్వరస్య త్రిగుణాత్మికా అష్టధా భిన్నా అపరా సంసారహేతుత్వాత్ పరా చాన్యా జీవభూతా క్షేత్రజ్ఞలక్షణేశ్వరాత్మికా యాభ్యాం ప్రకృతిభ్యా మీశ్వరో జగదుత్పత్తిస్థితిలయహేతుత్వం ప్రతిపద్యతే, తత్ర క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞలక్షణప్రకృతిద్వయనిరూపణద్వారేణ తద్వత ఈశ్వరస్య తత్త్వనిర్ధారణాయ క్షేత్రజ్ఞాధ్యాయ ఆరభ్యతే, అతీతానంతరాధ్యాయే చ అద్వేష్టా సర్వభూతానా మిత్యాదినా

య క్షేత్ర మిత్యభిధీయతే, ఏతద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞ ఇతి తద్విదః.
౨. క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత, క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోర్జ్ఞానం

యావదధ్యాయపరిసమాప్తి స్తావత్తత్త్వజ్ఞానినాం సన్న్యాసినాం నిష్ఠోక్తా యథా తే వర్తంత ఇత్యేతదుక్తం కేన పునస్తత్త్వజ్ఞానేన యుక్తాః యథోక్తధర్మాచరణాద్భగవతః ప్రియా భవంతీత్యేవ మర్థశ్చాయమధ్యాయ ఆరభ్యతే, ప్రకృతిశ్చ త్రిగుణాత్మికా సర్వకార్యకరణవిషయాకారేణ పరిణతా పురుషస్య భోగాపవర్గార్థకర్తవ్యతయా దేహేంద్రియాద్యాకారేణ సంహన్యతే సోఽయం సంఘాత ఇదం శరీరం తదేతద్భగవానువాచ—ఇదమితి.ఇదమితి సర్వనామ్నోక్తం విశినష్టి—శరీరమితి, హే కౌంతేయ, క్షతత్రాణాత్ క్షయాత్ క్షరణాత్ క్షేత్రవద్వాస్మిన్ కర్మఫలనిష్పత్తేః క్షేత్రం, ఇతిశబ్దః ఏవం శబ్దపదార్థకః. క్షేత్రమిత్యేవ మభిధీయతే కథ్యతే, ఏతచ్ఛరీరం క్షేత్రం యో వేత్తి విజానాతి ఆపాదతలమస్తకం జ్ఞానేన విషయీకరోతి స్వాభావికేన ఔపదేశికేన వా వేత్తి జ్ఞానేన విషయీకరోతి విభాగశః. తం వేదితారం ప్రాహుః కథయంతి క్షేత్రజ్ఞ ఇతి. ఇతి శబ్దః ఏవంశబ్దపదార్థక ఏవ పూర్వవత్, క్షేత్రజ్ఞ ఇత్యేవం, కే తద్విదః, తౌ క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞౌ యే విదంతి విజానంతి తే తద్విదః. ౨. ఏవం క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞావుక్తౌ కిమేతావన్మాత్రేణ జ్ఞానేన జ్ఞాతవ్యావితి నేత్యుచ్యతే. క్షేత్రజ్ఞమితి. క్షేత్రజ్ఞం యథోక్తలక్షణం చాపి మాం పరమేశ్వరం అసంసారిణం విద్ధి విజానీహి, సర్వక్షేత్రేషు, యః క్షేత్రజ్ఞః బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతానేకక్షేత్రోపాధిప్రవిభక్తః. తం నిరస్తసర్వోపాధిభేదం సదసదాదిశబ్దప్రత్యయాగోచరం విద్ధీత్యభిప్రాయః. హే భారత, యస్మాత్ క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞేశ్వరయాథాత్మ్యవ్యతిరేకేణ న జ్ఞానగోచర మన్యదవశిష్టమస్తి, తస్మాత్ క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోః జ్ఞేయభూతయోః యద్జ్ఞానం క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞౌ యేన జ్ఞానేన విషయీక్రియేతే తద్జ్ఞానం సమ్యగ్జ్ఞాన మితి మతమభిప్రాయో మమేశ్వరస్య విష్ణోః. నను సర్వక్షేత్రేష్వేక ఏవ ఈశ్వరో నాన్యస్తద్వ్యతిరిక్తో భోక్తా, తతః ఈశ్వరస్య సంసారిత్వం ప్రాప్తం ఈశ్వరవ్యతిరేకేణ వా సంసారిణోఽన్యస్యాభావాత్ సంసారాభావప్రసంగశ్చ, తచ్చోభయమనిష్టం బంధమోక్షతద్ధేతుశాస్త్రానర్థక్యప్రసంగాత్ ప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిరోధాచ్చ, ప్రత్యక్షేణ తావత్సుఖదుఃఖతద్ధేతులక్షణ స్సంసార ఉపలభ్యతే జగద్వైచిత్ర్యోపలబ్ధేశ్చ ధర్మాధర్మనిమిత్తసంసారోఽనుమీయత ఇతి సర్వమేతదనుపపన్నం, ఆత్మేశ్వరైకత్వేన జ్ఞానాజ్ఞానయోరన్యత్వోపపత్తేః. దూరమేతే విపరీతే విషూచీ, అవిద్యాయా చ విద్యేతి జ్ఞాతా, తథా తయో ర్విద్యావిద్యయోః ఫలభేదోఽపి విరుద్ధో నిర్దిష్టః. శ్రేయశ్చ ప్రేయ

శ్చేతి, విద్యావిషయః శ్రేయః, ప్రేయస్త్వవిద్యా కార్యమితి, తథా చ వ్యాసః. ద్వా విమావథ పంథానావిత్యాది, ఇమౌ ద్వావేవ పంథానా విత్యాది చ,ఇహ చ ద్వే నిష్ఠే ఉక్తే అవిద్యా చ సహ కార్యేణ హాతవ్యేతి శ్రుతిస్మృతిన్యాయేభ్యోఽవగమ్యతే, శ్రుతయ స్తావత్, "ఇహ చేదవేదీదథసత్య మస్తి నచేదిహావేదీన్మహతీ వినష్టిః", "తమేవం విద్వానమృత ఇహభవతి నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయ", "ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వా,న బిభేతి కుతశ్చనే"తి,అవిదుషస్తు"అథ తస్య భయం భవతి అవిద్యాయా మంతరే వర్తమానాః. అన్యోఽసావన్యోఽహ మస్మీ"తి, "స నవేదయథా పశురేవం సదేవానాం అనాత్మవిద్యస్య ఇదం సర్వం భవతి, యదా చర్మవదాకాశ మి"త్యాద్యాః సహస్రశః స్మృతయశ్చ శ్లో."అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానం తేనముహ్యంతి జంతవః. ఇహైవ తై ర్జితస్సర్గో యేషాం సామ్యే స్థితం మనః సమం పశ్యన్ హి సర్వత్రే"త్యాద్యాః న్యాయతశ్చ. శ్లో. "సర్పాన్ కుశాగ్రాణి తథోదపానం జ్ఞాత్వా మనుష్యాః పరివర్జయంతి, అజ్ఞానత స్తత్ర పతంతి కేచిత్ జ్ఞానే ఫలం పశ్య యథా విశిష్టం." తథాచ దేహాదిష్వాత్మబుద్ధిరవిద్వాన్ రాగద్వేషాదిప్రయుక్తో ధర్మాధర్మానుష్ఠానకృ జ్జాయతే మ్రియతే చేత్యవగమ్యతే, దేహాదివ్యతిరిక్తాత్మదర్శినః రాగద్వేషాదిప్రహాణాపేక్షా ద్ధర్మాధర్మప్రవృత్త్యుపశమాత్ ముచ్యంత ఇతి న కేనచిత్ ప్రత్యాఖ్యాతుం శక్యం న్యాయతః. తత్రైవం సతి క్షేత్రజ్ఞస్యేశ్వరస్యైవ సతః అవిద్యాకృతం సంసారిత్వం భవతి, యథా దేహాద్యాత్మత్వ మాత్మనః సర్వజంతూనాం హి ప్రసిద్ధో దేహాదిష్వనాత్మస్వాత్మభావో నిశ్చితః అవిద్యాకృతః. యథా స్థాణౌ పురుషనిశ్చయః. నచైతావతా పురుషధర్మః స్థాణో ర్భవతి స్థాణుధర్మో వా పురుషస్య, తథా న చైతన్యం దేహస్య దేహధర్మో వా సుఖదుఃఖమోహాది రాత్మనో న యుక్తః. అవిద్యాకృతత్వావిశేషాత్ జరామృత్యువన్నాతుల్యత్వాదితి చేత్, స్థాణుపురుషౌ జ్ఞేయావేవ సంతౌ జ్ఞాత్రాన్యోన్యస్మిన్ అధ్యస్తావవిద్యయా దేహాత్మనోస్తు జ్ఞేయజ్ఞాత్రో రేవ ఇతరేతరాధ్యాస ఇతి న సమో దృష్టాంతః. అతో దేహ ధర్మో జ్ఞేయోఽపి జ్ఞాతు రాత్మనో భవతీతి చేన్న,అచైతన్యాది ప్రసంగాత్, యది హి జ్ఞేయస్య దేహాదేః క్షేత్రస్య ధర్మా స్సుఖదుఃఖమోహేచ్ఛా ద్వేషాదయో జ్ఞాతు రాత్మనో భవంతి జ్ఞేయస్య క్షేత్రస్య ధర్మాః కేచిదాత్మనో భవంతి అవిద్యాధ్యారోపితాః జరామరణాదయ స్తు న భవంతీతి విశేష హేతు ర్వాచ్యః న భవతీత్య స్త్యనుమాన మవిద్యాధ్యారోపితత్వా జ్జరామరణాదివదితి హేయత్వా దుపాదేయత్వాచ్చేత్యాది, తత్రైవం సతి కర్తృత్వ భోక్తృత్వలక్షణస్సంసారో జ్ఞేయస్థో జ్ఞాతర్య విద్యాధ్యారోపిత ఇతి నానేన జ్ఞాతుః కించిదుదే

ష్యతి, యథా బాలై రధ్యారోపితేనాకాశస్య తలమలినత్వాదినా, ఏవం చ సతి
సర్వక్షేత్రేష్వపి సతో భగవతః క్షేత్రజ్ఞస్యేశ్వరస్య సంసారిత్వ గంధమాత్రమపి న
శక్యం వక్తుం, న హి క్వచిదపి లోకే అవిద్యాధ్యస్తేన ధర్మేణ కస్యచిదుపకారోఽప
కారో వా దృష్టః. యత్తూక్తం న సమో దృష్టాంత ఇతి తదసత్, కథమవిద్యా
ధ్యాసమాత్రం హి దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయో స్సాధర్మ్యం వివక్షితం తన్న వ్యభి
చరతి యత్తు జ్ఞాతరి వ్యభిచరతీతి మన్యసే, తస్యాప్యనైకాంతికత్వం దర్శితం జరా
దిభిరవిద్యావత్త్వాత్ క్షేత్రజ్ఞస్య సంసారిత్వమితి చేన్న, అవిద్యాయా స్తామస
త్వాత్ తామసో హి ప్రత్యయః ఆవరణాత్మకత్వాదవిద్యావిపరీతగ్రాహకః సంశ
యః తదుపస్థాపక అగ్రహణాత్మకో వా వివేకప్రకాశాభావే తదభావా త్తామసే
చావరణాత్మకే తిమిరాదిదోషే సత్యగ్రహణాదేరవిద్యాత్రయస్యోపలబ్ధే రత్రాహ,
ఏవం తర్హి జ్ఞాతృధర్మో అవిద్యానకరణే చక్షుషి తైమిరికాదిదోషోపలబ్ధేః. యత్తు
మన్యసే జ్ఞాతృధర్మో అవిద్యా తదేవచ అవిద్యాధర్మవత్త్వం క్షేత్రస్య సంసారిత్వం,
తత్ర యదుక్తం ఈశ్వరఏవ క్షేత్రజ్ఞో న సంసారీ త్యేతదయుక్తమితి తన్న కరణే
చక్షుషి విపరీతగ్రాహకాదిదోషస్య దర్శనా న్న విపరీతాదిగ్రహణం తన్నిమిత్తం
వా తైమిరికత్వాదిదోషో గ్రహీతుశ్చక్షుషః సంస్కారేణ తిమిరే అపనీతే గ్రహీ
తు రదర్శనాత్ నగ్రహీతృధర్మో యథా, తథా సర్వత్రైవాగ్రహణవిపరీతసంశయ
ప్రత్యయా స్తన్నిమిత్తాః కరణస్యైవ కస్యచి ద్భవితు మర్హంతి, న జ్ఞాతుః క్షేత్ర
జ్ఞస్య, సంవేద్యత్వాచ్చ తేషాం ప్రదీపప్రకాశవత్ న జ్ఞాతృధర్మత్వం సంవేద్యత్వా
దేవ స్వాత్మవ్యతిరిక్తస్య సర్వకరణవియోగే చ కైవల్యే సర్వవాదిభి రవిద్యాదిదోష
వత్త్వానభ్యుపగమా దాత్మనో యది క్షేత్రజ్ఞస్య సంసారిత్వం అగ్న్యుష్ణవత్ స్వధ
ర్మః తతో నకదాచిదపి తేన వియోగస్స్యాదవిక్రియస్య చ వ్యోమవత్సర్వగతస్యా
మూర్తస్యాత్మనః కేనచి త్సంయోగవిభాగానుపపత్తే స్సిద్ధం క్షేత్రజ్ఞస్య నిత్యమేవ
ఈశ్వరత్వం అనాదిత్వాన్నిర్గుణత్వాదిత్యాదీశ్వరవచనాచ్చ, నన్వేవం సంసారసంసా
రిత్వాభావే శాస్త్రానర్థక్యాదిదోషః స్యా దితి న సర్వై రభ్యుపగమాత్ సర్వై
ర్హ్యాత్మవాదిభి రభ్యుపగతో దోషో నైకేన పరిహరిష్యతే, కథమభ్యుపగమ ఇతి,
ముక్తాత్మనాం హి సంసారసంసారిత్వ వ్యవహారాభావః సర్వై రేవాత్మవాదిభి రిష్య
తేనచ తేషాం శాస్త్రానర్థక్యాదిదోషప్రాప్తి రభ్యుపగతా, తథా న క్షేత్రజ్ఞానాం
ఈశ్వరైకత్వే సతి శాస్త్రానర్థక్యం భవతు అవిద్యావిషయేచార్థవత్త్వం, యథా
ద్వైతినాం సర్వేషాం బంధావస్థాయామేవ శాస్త్రాద్యర్థవత్త్వం నముక్తావస్థాయాం,
ఏవమాత్మనః, నన్వాత్మనో బంధముక్తావస్థే పరమార్థతఏవ వస్తుభూతే మతే ద్వైత

వాదినాం సర్వేషా మతో హేయోపాదేయతత్సాధనసద్భావే శాస్త్రాద్యర్థవత్త్వం స్యాత్, అద్వైతినాం పునర్ద్వైతస్యాపరమార్థత్వాదవిద్యాకృతత్వా ద్బంధావస్థాయాశ్చాత్మనో అపరమార్థత్వే నిర్విషయత్వా చ్ఛాస్త్రానర్థక్యమితి చేన్న,ఆత్మనోఽవస్థా భేదవత్త్వానుపపత్తేః. యది తావదాత్మనో బంధముక్తావస్థే యుగపత్స్యాతాం క్రమేణ వా యుగపత్త్వావ ద్విరోధాన్న సంభవతః స్థితిగతీ ఇవైకస్మిన్, క్రమభావిత్వే చ సనిమిత్తత్వం? నిర్నిమిత్తత్వం వా? నిర్నిమిత్తత్వే అనిర్మోక్షప్రసంగః. సనిమిత్తత్వేచ స్వతః అభావా దపరమార్థత్వప్రసంగః. తథాచ సత్యభ్యుపగమహానిః, కించ, బంధముక్తావస్థయోః పౌర్వాపర్యనిరూపణాయాం బంధావస్థా పూర్వం ప్రకల్ప్యా అనాదిమత్యంతవతీ చ, తచ్చ ప్రమాణవిరుద్ధం, తథా మోక్షావస్థాదిమత్యనంతా చ ప్రమాణవిరుద్ధైవాభ్యుపగమ్యతే, న చావస్థావతోఽవస్థాంతరంగచ్ఛతో నిత్యత్వ ముపపాదయితుం శక్యం, అథానిత్యత్వదోషపరిహారాయ బంధముక్తావస్థే న పరికల్ప్యేతే, అతో ద్వైతినామపి శాస్త్రానర్థక్యాదిదోషః అపరిహార్య ఏవేతి సమానత్వా న్నాద్వైతవాదినా పరిహర్తవ్యో దోషః. న చ శాస్త్రానర్థక్యం యథాప్రసిద్ధావిద్వత్పురుషవిషయత్వాచ్ఛాస్త్రస్య అవిదుషాం హి ఫలహేత్వోరనాత్మనో రాత్మదర్శనం న విదుషాం ఫలహేతుభ్యా మాత్మనోఽన్యత్వదర్శనే సతి తయో రహ మిత్యాత్మదర్శనానుపపత్తేః, నహ్యత్యంత మూఢ ఉన్మత్తాదిరపి జలాగ్న్యోశ్ఛాయాప్రకాశయో ర్వా ఏకాత్మతాం పశ్యతి, కిముత వివేకీ, తస్మా న్నవిధిప్రతిషేధశాస్త్రం తావ త్ఫలహేతుభ్యా మాత్మనోఽన్యత్వదర్శినో భవతి, నహి దేవదత్త త్వ మిదం కుర్వితి కస్మింశ్చిత్కర్మణి నియుక్తే విష్ణుమిత్రోఽహం నియుక్త ఇతి తత్రస్థో నియోగం శృణ్వన్నపి ప్రతిపద్యతే, నియోగవిషయవివేకాగ్రహణా త్తూపపద్యతే ప్రతిపత్తి స్తథా ఫలహేత్వోరపి, నను ప్రాకృతసంబంధాపేక్షయా యుక్తైవ ప్రతిపత్తిశ్శాస్త్రార్థవిషయా ఫలహేతుభ్యా మన్యాత్మత్వదర్శనేఽపి సతి ఇష్టఫలహేతౌ ప్రవర్తితోఽస్మీతి యథా పితృపుత్రాదీనాం ఇతరేతరాత్మాన్యత్వదర్శనే సత్యప్యన్యోన్య నియోగప్రతిషేధార్థా ప్రతిపత్తిః న వ్యతిరిక్తాత్మదర్శనప్రతిపత్తేః ప్రాగేవ ఫలహేత్వోరాత్మాభిమానస్య సిద్ధత్వాత్ప్రతిపన్ననియోగప్రతిషేధార్థో హి ఫలహేతుభ్యా మాత్మనోఽన్యత్వం ప్రతిపద్యతే న పూర్వం, తస్మాద్విధిప్రతిషేధశాస్త్ర మవిద్వద్విషయ మితి సిద్ధం, నను "స్వర్గకామో యజేత నకళంజం భక్షయేత్" ఇత్యాదావాత్మవ్యతిరేకదర్శినామప్రవృత్తౌ కేవలం దేహాత్మదృష్టీనాం చ, అతః కర్తు రభావా చ్ఛాస్త్రానర్థక్యమితి న, యథాప్రసిద్ధవేవ ప్రవృత్తినివృత్త్యుపపత్తేః ఈశ్వరక్షేత్రజ్ఞైకత్వదర్శీ బ్రహ్మ విత్తావన్న ప్రవర్తతే, తథానైరాత్మ్యవా

ద్యపి నాస్తి పరలోక ఇతి న ప్రవర్తతే, యథా ప్రసిద్ధస్తు విధిప్రతిషేధశ్రవణాన్య
థానుపపత్త్యానుమితాత్మాస్తిత్వ ఆత్మవిశేషానభిజ్ఞః కర్మఫలసంజాతతృష్ణః శ్రద్దధా
నః ప్రవర్తత ఇతి సర్వేషాం నః ప్రత్యక్షమతో న శాస్త్రానర్థక్యం. వివేకినాం ప్రవృ
త్త్యదర్శనాత్తదనుగామినామప్రవృత్తౌ శాస్త్రానర్థక్య మితి చేన్న, కస్యచిదేవ
వివేకోపపత్తేః అనంతేషు హి ప్రాణిషు కశ్చిదేవ వివేకీ స్యాత్ యథైవేదానీం. న చ
వివేకిన మనువర్తంతే మూఢాః రాగాదిదోషతంత్రత్వాత్ ప్రవృత్తే రభిచారా
దౌ చ ప్రవృత్తిదర్శనాత్ స్వాభావ్యాచ్చ ప్రవృత్తేః స్వభావస్తు ప్రవర్తత ఇతి
హ్యుక్తం, తస్మాదవిద్యామాత్రః సంసారః యథాదృష్టవిషయ ఏవ న క్షేత్రజ్ఞస్య
కేవలస్య అవిద్యా తత్కార్యం చ, న చ మిథ్యాజ్ఞానం పరమార్థవస్తుదూషయి
తుం సమర్థం, నహ్యూషరదేశం స్నేహేన పంకీకర్తుం శక్నోతి మరీచ్యుదకం,తథా
అవిద్యా క్షేత్రజ్ఞస్య నకించిత్కర్తుం శక్నోతి, అత ఇద ముక్తం, క్షేత్రజ్ఞం చాపి
మాం విద్ధి, అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానమితి చ, అథ కిమిదం సంసారిణామివాహం మమే
దమితి పండితానామపి శృణ్విదం తత్పాండిత్యం యత్ క్షేత్ర ఏవాత్మదర్శనం యది
పునః క్షేత్రజ్ఞ మవిక్రియం పశ్యేయుః తతో నభోగం కర్మవాకాంక్షేయుః మమ
స్యాదితి విక్రియైవ హి భోగాః కర్మాణి చ, అస్త్వేవం సతి ఫలార్థిత్వా దవిద్వాన్
ప్రవర్తతే, విదుషః పునరవిక్రియాత్మదర్శినః ఫలార్థిత్వా భావాత్ ప్రవృత్త్యనుప
పత్తౌ కార్యకరణసంఘాతవ్యాపారోపరమే నివృత్తి రుపచర్యతే? ఇదం చాన్య
త్పాండిత్యం, కేషాంచి దస్తు, క్షేత్రజ్ఞ ఈశ్వర ఏవ, క్షేత్రం చ అన్యత్ క్షేత్ర
జ్ఞస్య విషయః అహం తు సంసారీ సుఖీ దుఃఖీ సంసారోపరమస్తు మమ కర్తవ్యః
క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిజ్ఞానేన ధ్యానేన చేశ్వరం క్షేత్రజ్ఞం సాక్షాత్కృత్వా తత్స్వరూపా
వస్థానేనేతి యశ్చైవం బుధ్యతే యశ్చ బోధయతి నాసౌ క్షేత్రజ్ఞ ఇత్యేవం మ
న్వానో యస్సపండితాపశదః సంసారమోక్షయో శ్శాస్త్రస్య చార్థవత్త్వం కరో
మీత్యాత్మహా స్వయం మూఢోఽన్యాంశ్చ వ్యామోహయతి శాస్త్రార్థసంప్రదాయ
రహితత్వాత్ శ్రుతహానిమశ్రుతకల్పనాం చ కుర్వన్ తస్మాదసంప్రదాయవిత్
సర్వశాస్త్రవిదపి మూర్ఖ ఇవోపేక్షణీయః. యత్తూక్తం ఈశ్వరస్య క్షేత్రజ్ఞైకత్వే
సంసారిత్వం ప్రాప్నోతి క్షేత్రజ్ఞానాంచేశ్వరైకత్వే సంసారిణోఽభావాత్ సంసారా
భావప్రసంగ ఇత్యేతౌ దోషౌ ప్రత్యుక్తౌ. విద్యావిద్యయో ర్వైలక్షణ్యాభ్యుపగ
మాదితి, కథం అవిద్యా పరికల్పితదోషేణ తద్విషయం వస్తు పారమార్థికం న దు
ష్యతీతి, తథాచ దృష్టాంతో దర్శితో మరీచ్యంభసోషరదేశః నార్ద్రీక్రియత ఇతి
సంసారిణోఽభావా త్సంసారాభావప్రసంగదోషోఽపి సంసారసంసారిణో రవిద్యాక

ల్పితత్వోపపత్త్యా ప్రత్యుక్తః. నన్వవిద్యావత్త్వమేవ క్షేత్రజ్ఞస్య సంసారిత్వదోషః తత్కృతం చ దుఃఖిత్వాదిప్రత్యక్ష ముపలభ్యతే న జ్ఞేయస్య క్షేత్రధర్మత్వాత్ జ్ఞాతుః క్షేత్రజ్ఞస్య తత్కృతదోషానుపపత్తేః యావత్కించిత్ క్షేత్రజ్ఞస్య దోషజాత మాసంజయసి తస్య జ్ఞేయత్వోపపత్తేః క్షేత్రధర్మత్వమేవ న క్షేత్రజ్ఞధర్మత్వం న చ తేన క్షేత్రజ్ఞో దుష్యతి జ్ఞేయేన జ్ఞాతుః సంసర్గానుపపత్తేః. యది హి సంసర్గ స్స్యాత్ జ్ఞాతృత్వమేవ నోపపద్యతే, యద్యాత్మనో ధర్మో విద్యావత్త్వం దుఃఖిత్వాది చ, కథం భోః ప్రత్యక్ష ముపలభ్యతే కథం వా క్షేత్రజ్ఞధర్మో జ్ఞేయం చ తత్సర్వం క్షేత్రం జ్ఞాతైవ క్షేత్రజ్ఞ ఇత్యవధారితే అవిద్యాదుఃఖిత్వాదేః న క్షేత్రజ్ఞవిశేషణత్వం క్షేత్రజ్ఞధర్మత్వం తస్య చ ప్రత్యక్షోపలభ్యత్వమితి విరుద్ధ ముచ్యతే అవిద్యామాత్రావష్టంభాత్ కేవలం అత్రాహ-సాఽవిద్యా కస్యేతి యస్య దృశ్యతే తస్యైవ, కస్య దృశ్యత ఇత్యత్రోచ్యతే, అవిద్యా కస్య దృశ్యత ఇతి ప్రశ్నో నిరర్థకః. కథం? దృశ్యతే చేదవిద్యా తద్వంతమపి పశ్యసి న చ తద్వత్యుపలభ్యమానే సా కస్యేతి ప్రశ్నో యుక్తః. న హి గోమత్యుపలభ్యమానే గావః కస్యేతి ప్రశ్నోఽర్థవాన్ భవేత్,నను విషమో దృష్టాంతః.గవాం తద్వతశ్చ ప్రత్యక్షత్వాత్ తత్సంబంధోఽపి ప్రత్యక్ష ఇతి ప్రశ్నో నిరర్థకః న తథా అవిద్యా తద్వాంశ్చ ప్రత్యక్షౌ యతః ప్రశ్నో నిరర్థకః స్యాత్ అప్రత్యక్షేణ అవిద్యావతా అవిద్యాసంబంధే జ్ఞాతే కిం తవ స్యాత్ అవిద్యాయా అనర్థహేతుత్వాత్ పరిహర్తవ్యా స్యాత్ యస్యావిద్యా సతాం పరిహరిష్యతి, నను మమైవ అవిద్యా, జానాసి తర్హ్యవిద్యాం తద్వంతం చాత్మానం జానామి న ప్రత్యక్షేణ అనుమానేన చేజ్జానాసి కథం సంబంధగ్రహణం, నహి తవ జ్ఞాతు ర్జ్ఞేయభూతయా అవిద్యయా తత్కాలే సంబంధో గ్రహీతుం శక్యతే అవిద్యావిషయత్వేనైవ జ్ఞాతు రుపయుక్తత్వాత్, నచ జ్ఞాతు రవిద్యాయాశ్చ సంబంధం యో గ్రహీతా జ్ఞానం వా అన్య త్తద్విషయం సంభవతి అనవస్థాప్రాప్తేః. యది జ్ఞాత్రాపి జ్ఞేయసంబంధో జ్ఞాయేత అన్యో జ్ఞాతా కల్ప్యేత తస్యాప్యన్య స్తస్యాప్యన్య ఇత్యనవస్థా అపరిహార్యా యది పునరవిద్యా జ్ఞేయా అన్యద్వా జ్ఞేయం జ్ఞేయమేవ తథా జ్ఞాతాపి జ్ఞాతైవ నజ్ఞేయం భవతి, యదా చైవం అవిద్యాదుఃఖిత్వాద్యైః న జ్ఞాతుః క్షేత్రజ్ఞస్య న కించద్దుష్యతి, నన్వయమేవ దోషో యద్దోషవత్ క్షేత్రవిజ్ఞాతృత్వం న విజ్ఞానస్వరూపస్యావిక్రియస్యైవ విజ్ఞాతృత్వోపచారాత్ యథా ఉష్ణతామాత్రేణాగ్నే స్తప్తిక్రియోపచారః తద్వదత్ర భగవతా క్రియాకారకఫలాత్మత్వాభావ ఆత్మని స్వత ఏవ దర్శితః అవిద్యాధ్యారోపితమేవ క్రియాకారకాది ఆత్మన్య

యత్తద్ జ్ఞానం మతం మమ. ౩. తత్ క్షేత్రం యచ్చ యాదృక్చ యద్వికారి య
తశ్చ యత్, స చ యో యత్ప్రభావశ్చ తత్సమాసేన మే శృణు. ౪. ఋషిభి
ర్బహుధాగీతం ఛందోభి ర్వివిధైః పృథక్, బ్రహ్మసూత్రపదైశ్చైవ హేతుమద్భి
ర్వినిశ్చితైః. ౫. మహాభూతాన్యహంకారో బుద్ధిరవ్యక్తమేవ చ, ఇంద్రియాణి

పచర్యతే, తథా తత్ర తత్ర, "య ఏనం వేత్తి హంతారం ప్రకృతేః క్రియమాణాని
గుణైః కర్మాణి సర్వశః, నాదత్తే కస్యచి త్పాపం," ఇత్యాదిప్రకరణేషు భగవతా
దర్శితం, తథైవచ వ్యాఖ్యాత మస్మాభిః. ఉత్తరేషు ప్రకరణేషు చ దర్శయిష్యామః.
హంత తర్హి ఆత్మని క్రియాకారకఫలాత్మతాయాః స్వతోఽభావేఽపి అవిద్యయా
అధ్యారోపితత్వేన కర్మాణి అవిద్వత్కర్తవ్యాన్యేవనవిదుషామితి ప్రాప్తం సత్యమేవం
ప్రాప్తమేతదేవ, న హి దేహభృతా శక్యమిత్యత్ర దర్శయిష్యామః. సర్వశాస్త్రా
ర్థోపసంహారప్రకరణే చ, "సమాసేనైవ కౌంతేయ నిష్ఠా జ్ఞానస్య యా పరే"త్యత్ర
విశేషతో దర్శయిష్యామః, అలమిహ బహుప్రపంచేనేతి ఉపసంహ్రియతే, "ఇదం
శరీరం కౌంతేయ క్షేత్రమిత్యభిధీయతే" ఇత్యాదిశ్లోకోపదిష్టస్య క్షేత్రాధ్యాయా
ర్థస్య సంగ్రహశ్లోకోఽయ ముపన్యస్యతే. ౩. తత్క్షేత్రం యచ్చేత్యాదివ్యాచిఖ్యాసి
తస్య హ్యర్థస్య సంగ్రహోపన్యాసో న్యాయ్య ఇతి యన్నిర్దిష్టమిదం శరీర మితి.
తదితి. తచ్ఛబ్దేన పరామృశతి యచ్చేదం నిర్దిష్టం తత్ క్షేత్రం, యాదృక్ యాదృ
శం స్వకీయై ర్ధర్మైశ్చ శబ్ద స్సముచ్చయార్థః. యద్వికారి యో వికారో యస్య
తద్యద్వికారి, యతః యస్మాచ్చ యత్కార్యముత్పద్యత ఇతి వాక్యశేషః సచ, యః
క్షేత్రజ్ఞో నిర్దిష్టః, స చ యత్ప్రభావో యే ప్రభావా ఉపాధికృతాః శక్తయో
యస్య స యత్ప్రభావశ్చ, తత్ క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయాథాత్మ్యం యథా విశేషితం
సమాసేన సంక్షేపేణ మే మమ వాక్యతః శృణు, తచ్ఛ్రుత్వా అవధారయేత్యర్థః.
౪. తత్ క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయాథాత్మ్యం వివక్షితం స్తౌతి శ్రోతృబుద్ధిప్రరోచనార్థం
ఋషిభిరితి. ఋషిభి ర్వసిష్ఠాదిభిః, బహుధా బహుప్రకారం గీతం కథితం, ఛందోభిః
ఛందాంసి ఋగాదీని తై శ్ఛందోభి ర్వివిధై ర్నానాభావై ర్నానాప్రకారైః, పృథ
గ్వివేకతో గీతం, కించ, బ్రహ్మసూత్రపదైశ్చైవ బ్రహ్మణః సూచకాని వాక్యాని
బ్రహ్మసూత్రాణి తైః పదైః పద్యతే జ్ఞాయతే బ్రహ్మేతి పదాన్యుచ్యంతే తైశ్చైవ
క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయాథాత్మ్యం గీతమిత్యనువర్తతే, ఆత్మేత్యేవోపాసీతేత్యేవమాదిభిః
బ్రహ్మసూత్రపదైః ఆత్మా జ్ఞాయతే, హేతుమద్భిర్యుక్తియుక్తైః, వినిశ్చితైః నిస్సం
శయరూపైః నిశ్చయప్రత్యయోత్పాదకై రిత్యర్థః. ౫. స్తుత్యాభిముఖీభూతాయా
ర్జునాయ ఆహ భగవాన్. మహాభూతానీతి. మహాభూతాని మహాంతి చ తాని

దశైకం చ పంచ చేంద్రియగోచరాః. ౬. ఇచ్ఛా ద్వేషస్సుఖం దుఃఖం సంఘాతశ్చే
భూతాని చ మహాభూతాని, తేషాం మహత్త్వం సర్వవికారవ్యాపకత్వాత్ ద్రష్ట
వ్యం, తాని భూతాని చ సూక్ష్మాణి న స్థూలాని త్వింద్రియగోచరశబ్దేన అభిధా
స్యంతే, అహంకారో మహాభూతకారణం అహంప్రత్యయలక్షణః అహంకార
కారణం బుద్ధి రధ్యవసాయలక్షణా, తత్కారణమవ్యక్తమేవ చ, నవ్యక్త
మవ్యక్తం అవ్యాకృతం ఈశ్వరశక్తిః, మమ మాయా దురత్యయేత్యుక్తం,
ఏవశబ్దః ప్రకృత్యవధారణార్థఉక్తః. ఏతావత్యేవాష్టధా భిన్నా ప్రకృతిః
చశబ్దో భేదసముచ్చయార్థః. ఇంద్రియాణి దశ శ్రోత్రాదీని పంచ బుద్ధ్యుత్పాదక
త్వాత్ బుద్ధీంద్రియాణి, వాక్పాణ్యాదీని పంచకర్మనిర్వర్తకత్వాత్ కర్మేంద్రియాణి,
తాని దశ, ఏకం చ, కిం తన్మన ఏకాదశం సంకల్పాద్యాత్మకం, పంచ చేంద్రియగోచ
చరాః శబ్దాదయో విషయాః తాన్యేతాని సాంఖ్యా శ్చతుర్వింశతితత్త్వాన్యాచ
క్షతే. ౬. అథేదానీమాత్మగుణా ఇతి యానాచక్షతే వైశేషికాః తే౽పి క్షేత్రధర్మాః
ఏవ నతు క్షేత్రజ్ఞస్యేత్యాహ భగవాన్. ఇచ్ఛేతి. ఇచ్ఛా యజ్జాతీయం సుఖాత్మక
మర్థము పలబ్ధవాన్ పూర్వం పునస్తజ్జాతీయం సముపలభమానస్తమర్థం సమాదాతు
మిచ్ఛతి సుఖహేతురితి సేయ మిచ్ఛా౽ంతఃకరణస్య ధర్మః జ్ఞేయత్వాత్ క్షేత్రం
తథా, ద్వేషః యజ్జాతీయ మర్థం దుఃహేతుత్వేన అనుభూతవాన్ పునస్తజ్జాతీయ
మర్థం ఉపలభమానః తం ద్వేష్టి దుఃఖహేతురితి సో౽యం ద్వేషో జ్ఞేయత్వాత్
క్షేత్రమేవ, తథా సుఖమనుకూలం ప్రసన్నం సత్త్వాత్మకం జ్ఞేయత్వాత్ క్షేత్ర
మేవ, దుఃఖం ప్రతికూలాత్మకం జ్ఞేయత్వాత్ తదపి క్షేత్రమేవ, సంఘాతో
దేహేంద్రియాణాం సంహతిః తస్మిన్ అభివ్యక్తాంతఃకరణవృత్తి స్తప్త ఇవలోహ
పిండే అగ్నిః. ఆత్మచైతన్యాభాసరసవిద్ధాచేతనాసాచ క్షేత్రం జ్ఞేయత్వాత్ ధృతిః,
యయావసాదం ప్రాప్తాని దేహేంద్రియాణి విష్టభ్య ధ్రియంతే సా చ జ్ఞేయ
త్వాత్ క్షేత్రం, సర్వాంతః కరణధర్మోపలక్షణార్థ మిచ్ఛాదిగ్రహణం యత్
ఉక్తం తదుపసంహరతి ఏతత్ క్షేత్రం, తత్సమాసేన సవికారం వికారేణ సహమహ
దాదినా, ఉదాహృతముక్తం, యస్య క్షేత్రభేదజాతస్య సంహతిరిదం శరీరం క్షేత్ర
మిత్యుక్తం తత్ క్షేత్రం వ్యాఖ్యాతం మహాభూతాదిభేదభిన్నం ధృత్యంతం. ౭.
క్షేత్రజ్ఞో వక్ష్యమాణవిశేషణః, యస్య సప్రభావస్య క్షేత్రజ్ఞస్య పరిజ్ఞానా దమృ
తత్వం భవతి తం. జ్ఞేయం యత్తత్ప్రవక్ష్యామీత్యాదినా సవిశేషణం స్వయమేవ
వక్ష్యతి భగవాన్, అధునాతు తజ్జ్ఞానసాధనగణమమానిత్వాదిలక్షణం,
యస్మిన్ సతి జ్ఞేయవిజ్ఞానే యోగ్యో౽ధికృతో భవతి. యత్పర స్సన్న్యాసీ జ్ఞాననిష్ఠః

తనా ధృతిః, ఏతత్ క్షేత్రం సమాసేన సవికార ముదాహృతమ్. ౭. అమానిత్వ మదంభిత్వ మహింసా క్షాంతి రార్జవమ్, ఆచార్యోపాసనం శౌచం స్థైర్య మాత్మ వినిగ్రహః. ౮. ఇంద్రియార్థేషు వైరాగ్య మనహంకార ఏవ చ, జన్మమృత్యుజరా వ్యాధిదుఃఖదోషానుదర్శనమ్. ౯. అసక్తిరనభిష్వంగః పుత్రదారగృహాదిషు,నిత్యం

ఉచ్యతే, త మమానిత్వాదిగణం జ్ఞానసాధనత్వాత్ జ్ఞానశబ్దవాచ్యం విదధాతి భగవాన్. అమానిత్వమితి. అమానిత్వం మానిత్వం ఆత్మనః శ్లాఘనం తదభావః అమానిత్వం, అదంభిత్వం స్వధర్మప్రకటీకరణం దంభిత్వం తదభావః అదంభిత్వం, అహింసా అహింసనం ప్రాణినా మపీడనం, క్షాంతిః పరాపరాధప్రాప్తావవిక్రియా, ఆర్జవం ఋజుభావః అవక్రత్వం, ఆచార్యోపాసనం మోక్షసాధనోపదేష్టురాచార్యస్య శుశ్రూషాదిప్రయోగేణసేవనం,శౌచం కాయమలానాం మృజ్జలాభ్యాం ప్రక్షాళనం, ఆంతరం చ మనసః ప్రతిపక్షభావనయా రాగాదిమలానామపనయనం శౌచం స్థైర్యం స్థిరభావః, మోక్షమార్గఏవ కృతవ్యవసాయిత్వం, ఆత్మవినిగ్రహః ఆత్మనః ఉపకారతయా ఆత్మశబ్దవాచ్యస్య కార్యకరణసంఘాతస్య వినిగ్రహః స్వభావేన సర్వతః ప్రవృత్తస్య సన్మార్గఏవ నిరోధః ఆత్మవినిగ్రహః. ౮. కించ. ఇంద్రియార్థేషు శబ్దాదిషు దృష్టాదృష్టేష్టవిషయభోగేషు విరాగభావో వైరాగ్యం, అనహంకారః అహంకారాభావఏవ చ, జన్మమృత్యుజరావ్యాధిదుఃఖదోషానుదర్శనం, జన్మ చ మృత్యుశ్చజరా చ వ్యాధయశ్చ దుఃఖాని చ తేషు జన్మాదిషు దుఃఖాని తేషుప్రత్యేకం దోషానుదర్శనం, జన్మని గర్భవాసయోనిద్వారనిస్సరణం దోషః, తస్య అనుదర్శనం ఆలోచనం, తథా మృత్యౌ దోషానుదర్శనం తథా జరాయాం ప్రజ్ఞాశక్తితేజో నిరోధదోషానుదర్శనం పరిభూతతాచేతి, తథా వ్యాధిషు శిరోరోగాదిదోషానుదర్శనం, తథా దుఃఖేష్వాధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవికనిమిత్తేషు అథవా దుఃఖాన్యేవ దోషో దుఃఖదోషః తస్య జన్మాదిషు పూర్వవద్దర్శనం, దుఃఖం జన్మ, దుఃఖం మృత్యుః, దుఃఖం జరా, దుఃఖం వ్యాధయః, దుఃఖనిమిత్తత్వా జ్జన్మాదయో దుఃఖాని నపునః స్వరూపేణైవ దుఃఖమిత్యేవం జన్మాదిషు దుఃఖదోషానుదర్శనా ద్దేహేంద్రియాదివిషయభోగేషు వైరాగ్య ముపజాయతే, తతః ప్రత్యగాత్మని ప్రవృత్తిః కరణానా మాత్మదర్శనాయ, ఏవం జ్ఞానహేతుత్వాత్ జ్ఞాన ముచ్యతే జన్మాదిదుఃఖదోషానుదర్శనం. ౯. కించ. అసక్తిరితి. అసక్తిః సక్తిః సంగనిమిత్తేషు విషయేషు ప్రీతి మాత్రం తదభావ అసక్తిః, అనభిష్వంగః అభిష్వంగాభావః అభిష్వంగో నామ సక్తి విశేష ఏవ అనన్యాత్మభావనాలక్షణః,యథా,అన్యస్మిన్ సుఖిని దుఃఖిని వా అహమేవ

చ సమచిత్తత్వమిష్టానిష్టోపపత్తిషు ౧౦. మయి చానన్యయోగేన భక్తిరవ్యభిచా
రిణీ,వివిక్తదేశసేవిత్వమరతిర్జనసంసది. ౧౧. అధ్యాత్మజ్ఞాననిత్యత్వం తత్త్వజ్ఞానార్థ
దర్శనమ్, ఏతద్జ్ఞానమితి ప్రోక్తమజ్ఞానం యదతోఽన్యథా. ౧౨.జ్ఞేయం యత్తత్

సుఖీ అహమేవ దుఃఖీ చ, జీవతి వా మృతే వా అహమేవ జీవామి మరిష్యామి చేతి,
క్వేత్యాహ-పుత్రదారగృహాదిషు పుత్రేషు దారేషు గృహేషు ఆదిగ్రహణాదన్యేష్వ
ప్యత్యంతేష్టేషు దాసవర్గాదిషు.తచ్చోభయం జ్ఞానార్థత్వాత్ జ్ఞానముచ్యతే, నిత్యం
చ సమచిత్తత్వం తుల్యచిత్తతా, కేష్విత్యాహ, ఇష్టానిష్టోపపత్తిషు ఇష్టానామని
ష్టానాం చ ఉపపత్తయః సంప్రాప్తయః తాసు ఇష్టానిష్టోపపత్తిషు, నిత్యమేవతుల్య
వర్తనం, ఇష్టోపపత్తిషు న హృష్యతి అనిష్టోపపత్తిషు చ న కుప్యతి. తచ్చైతన్నిత్యం
సమచిత్తత్వం జ్ఞానం. ౧౦. కించ. మయీతి. మయి చేశ్వరే అనన్యయోగేన అపృథ
క్సమాధినానాన్యో భగవతో వాసుదేవాత్పరోఽస్తి అత స్సఏవ నో గతిరిత్యేవం
నిశ్చితా అవ్యభిచారిణీ బుద్ధిరనన్యయోగ స్తేన, భజనం భక్తిః, అవ్యభిచరణశీలా
అవ్యభిచారిణీ,సా చ జ్ఞానం వివిక్తదేశసేవిత్వం, వివిక్తః స్వభావతః సంస్కారేణ వా
అశుచ్యాదిభి స్సర్పచోరవ్యాఘ్రాదిభయాదిభిశ్చ రహితః అరణ్యనదీపులినదేవతాగృ
హాదిర్వివిక్తో దేశః తం సేవితుం శీలమస్యేతి వివిక్తదేశసేవీ తద్భావో వివిక్తదేశ
సేవిత్వం, వివిక్తే దేశేహి చిత్తం ప్రసీదతి యతేః తత ఆత్మాదిభావనావివిక్తే సంజా
యతే, అతో వివిక్తదేశసేవిత్వం జ్ఞానముచ్యతే, అరతిః అరమణం జనసంసదిజనా
నాం ప్రాకృతానాం సంస్కారశూన్యానాం అవినీతానాం సంసత్ సమవాయః
జనసంసత్, నతు సంస్కారవతాం వినీతానాం సంసత్, తస్యాః జ్ఞానోపకారిత్వాత్,
అతః ప్రాకృతజనసంసది, అరతిః జ్ఞానార్థత్వాత్ జ్ఞానం. ౧౧. కించ. అధ్యాత్మేతి.
అధ్యాత్మజ్ఞాననిత్యత్వం, ఆత్మాదివిషయం జ్ఞానం అధ్యాత్మజ్ఞానం తస్మిన్ నిత్యభావో
నిత్యత్వం, అమానిత్వాదీనాం జ్ఞానసాధనానాం భావనా పరిపాకనిమిత్తం తత్త్వ
జ్ఞానం తస్యార్థో మోక్షః సంసారోపరమః తస్యాలోచనం తత్త్వజ్ఞానార్థదర్శనం,
తత్త్వజ్ఞానఫలాలోచనే హి తత్సాధనానుష్ఠానే ప్రవృత్తిస్స్యాదిత్యేతత్ అమాని
త్వాదితత్త్వజ్ఞానార్థదర్శనాంత ముక్తం, జ్ఞానమితిప్రోక్తం, జ్ఞానార్థత్వాత్, అజ్ఞా
నం యత్, అత ఏతస్మాత్ యథోక్తాత్, అన్యథా విపర్యయేణ, మానిత్వం దంభి
త్వం హింసా అక్షాంతి రనార్జవ మిత్యాద్యజ్ఞానం విజ్ఞేయం పరిహరణాయ సంసా
రస్య ప్రవృత్తికారణత్వాదితి. ౧౨. యథోక్తేన జ్ఞానేన జ్ఞాతవ్యం కిమిత్యాకాం
క్షాయామాహ, జ్ఞేయం యత్తదిత్యాదినా, నను యమనియమాశ్చ, అమానిత్వా
దయః,నతైర్జ్ఞేయం జ్ఞాయతే నహి అమానిత్వమహింసాది చ కస్యచి ద్వస్తునః

ప్రవక్ష్యామి యద్ జ్ఞాత్వా మృతమశ్నుతే, అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ న సత్తన్నాస

పరిచ్ఛేదకం దృష్టం, సర్వత్రైవ చ యద్విషయం జ్ఞానం తదేవతస్య జ్ఞేయస్య పరిచ్ఛే
దకం దృశ్యతే, నహ్యన్యవిషయేణ జ్ఞానేనాన్య దుపలభ్యతే, యథా ఘటవిష
యేణ జ్ఞానేనాగ్నిః, నైష దోషః జ్ఞాననిమిత్తత్వాత్ జ్ఞానముచ్యత ఇత్యవోచామ
జ్ఞానసహకారికారణత్వాచ్చ జ్ఞేయమితి. జ్ఞేయం జ్ఞాతవ్యం యత్తత్ప్రవక్ష్యామి
ప్రకర్షేణ యథావద్వక్ష్యామి, కిం ఫలం తదితి ప్రరోచనేన శ్రోతు రభిముఖీ
కరణాయాహ—యత్ జ్ఞేయం జ్ఞాత్వా అమృతమశ్నుతే పున ర్న మ్రియతే
ఇత్యర్థః. అనాదిమత్, ఆదిరస్యాస్తీతి ఆదిమత్ న ఆదిమత్ అనాదిమత్ కిం
తత్ పరం బ్రహ్మ, నిరతిశయంబ్రహ్మజ్ఞేయమితి ప్రకృతం, అత్ర కేచిత్, అనాది,
మత్పరం, ఇతి పదం ఛిందంతి, బహువ్రీహిణోక్తేఽర్థే, మతుప ఆనర్థక్యం
అనిష్టం స్యాదిత్యర్థవిశేషం చ దర్శయంతి, అహం వాసుదేవాఖ్యాపరాశక్తి
ర్యస్య తన్మత్పరమితి, సత్యమేవం న పునరుక్తం స్యాదర్థశ్చేత్సంభవతి, నత్వర్థ
స్సంభవతి బ్రహ్మణః సర్వవిశేషప్రతిషేధేనైవ విజిజ్ఞాపయిషితత్వాత్ నసత్త
న్నాస దుచ్యత ఇతి. విశిష్టశక్తిమత్త్వ ప్రదర్శనం విశేషప్రతిషేధశ్చేతి విప్రతిషిద్ధం,
తస్మాన్మతుపో బహువ్రీహిణా సమానార్థత్వేఽపి ప్రయోగః శ్లోకపూరణార్థః. అమృ
తత్వఫలంజ్ఞేయం మయోచ్యత ఇతిప్రరోచనేనాభిముఖీకృత్యాహ—నసత్తత్ జ్ఞేయ
ముచ్యతే, నాప్యసత్తదుచ్యతే, ననుమహతా కంఠరవేణోద్ఘుష్య జ్ఞేయం ప్రవక్ష్యా
మీత్యననురూపముక్తం నసత్తన్నాసదుచ్యత ఇతి న, అనురూప మేవోక్తం, కథం
సర్వాసు హ్యుపనిషత్సు జ్ఞేయం బ్రహ్మ. శ్రు "నేతి నేతి, అస్థూల మనణ్వి"త్యాదివి
శేషప్రతిషేధేనైవ నిర్దిశ్యతే, నేదం తదితి వాచోఽగోచరత్వాత్, నను తదస్తి
యద్వస్త్వస్తి శబ్దేనోచ్యతే, అథ యదస్తి శబ్దేనోచ్యతే నాస్తితత్ జ్ఞేయం విప్ర
తిషిద్ధం చ జ్ఞేయం తదస్తి అస్తిశబ్దేన నోచ్యత ఇతిచ నతావదస్తి నాస్తి బుద్ధ్యవిష
యత్వాత్ నను సర్వా బుద్ధయోఽస్తినాస్తి బుద్ధ్యనుగతా ఏవ తత్రైవం సతి
జ్ఞేయమప్యస్తి బుద్ధ్యనుగత ప్రత్యయవిషయం వా స్యాత్ నాస్తి బుద్ధ్యనుగత
ప్రత్యయవిషయం వా న, అతీంద్రియత్వేనోభయబుద్ధ్యనుగతప్రత్యయావిషయ
త్వాత్ యద్ధీంద్రియగమ్యంవస్తు ఘటాదికం తదస్తిబుద్ధ్యనుగత ప్రత్యయావిషయం
వా నాస్తిబుద్ధ్యనుగతప్రత్యయవిషయం వా ఇదం తు జ్ఞేయమతీంద్రియత్వేన శబ్దైక
ప్రమాణగమ్యత్వాత్ న ఘటవదుభయ బుద్ధ్యనుగతప్రత్యయవిషయ మిత్యతో
న సత్తన్నాసదుచ్యతే, యత్తూక్తం విరుద్ధ ముచ్యతే, జ్ఞేయం తన్నసత్తన్నాస
దుచ్యత ఇతి న విరుద్ధం. శ్రు "అన్యదేవతద్విదితాదథో అవిదితాదధీ"తి శ్రుతేః,

౧౩. సర్వతః పాణిపాదం తత్సర్వతోఽక్షిశిరోముఖమ్, సర్వతశ్శ్రుతిమల్లోకే

శ్రుతిరపి విరుద్ధార్థేతి చేత్, యథా యజ్ఞాయ శాలా మారభ్య, శ్రు. "య
ద్య ముష్మిఀ ల్లోకేఽస్తి వా నవేతీ త్యేవం న విదితావిదితాన్యత్వశ్రుతే రవశ్య
విజ్ఞేయార్థప్రతిపాదనపరత్వాత్, యద్యముష్మిన్నిత్యాదితు విధిశేషార్థవాదః.
ఉపపత్తేశ్చ సదాదిశబ్దైః బ్రహ్మనోచ్యతే ఇతి, సర్వోహి శబ్దోఽర్థప్రకాశనా
ర్థాయ ప్రయుక్తః శ్రూయమాణః శ్రోతృభిః జాతిక్రియాగుణసంబంధద్వారేణ
సంగతిగ్రహణ సంవ్యపేక్షోఽర్థం ప్రత్యాయయతి నాన్యథా అదృష్టత్వాత్,
తద్యథా గౌరశ్వ ఇతి వా జాతితః. పాచకః పాఠక ఇతి వా క్రియా
తః. శుక్లః కృష్ణ ఇతి వా గుణతః. ధనీ గోమానితి వా సంబంధతః. నతు బ్రహ్మ
జాత్యాదిమత్ అతో న సదాదిశబ్దవాచ్యం, నాపి గుణవద్యేన గుణశబ్దేనోచ్యతే
నిర్గుణత్వాత్, నాపి క్రియాశబ్దవాచ్యం నిష్క్రియత్వాత్, "నిష్కళం నిష్క్రియం
శాంత మి"తి శ్రుతేః. నచ సంబంధ్యేకత్వాత్ అద్వయత్వాత్ అవిషయత్వాదాత్మ
త్వాచ్చ, న కేనచిచ్ఛబ్దేనోచ్యత ఇతి యుక్తం, "యతో వాచో నివర్తంతే" ఇత్యాది
శ్రుతిభ్యశ్చ సచ్ఛబ్దప్రత్యయావిషయత్వాత్ అసత్త్వాశంకాయాం జ్ఞేయస్య సర్వ
ప్రాణికరణోపాధిద్వారేణ తదస్తిత్వం ప్రతిపాదయఀ తదాశంకానివృత్త్యర్థ మా
హ. ౧౩. సర్వతఇతి. సర్వతః పాణిపాదం సర్వతః పాణయః పాదాశ్చాస్యేతి
సర్వతః పాణిపాదం, తత్ జ్ఞేయం, సర్వప్రాణికరణోపాధిభిః క్షేత్రజ్ఞస్యాస్తిత్వం
విభావ్యతే, క్షేత్రజ్ఞస్య క్షేత్రోపాధిత ఉచ్యతే, క్షేత్రం చ పాణిపాదాదిభి రనేక
ధా భిన్నం తత్ క్షేత్రోపాధిభేదకృతం చ విశేషజాతం మిథ్యైవ క్షేత్రజ్ఞస్యేతి
తదపనయనేన జ్ఞేయత్వ ముక్తం, నసత్తన్నాస దుచ్యత ఇతి, ఉపాధికృతం మిథ్యా
రూప మప్యస్తిత్వాధిగమాయ జ్ఞేయధర్మవ త్పరికల్ప్యోచ్యతే, సర్వతః పాణిపాద
మిత్యాది, తథాహి, సంప్రదాయవిదాం వచనం, "అధ్యారోపాపవాదాభ్యాం
నిష్ప్రపంచం ప్రపంచ్యత" ఇతి సర్వత్ర సర్వదేహావయవత్వేన గమ్యమానాః పాణి
పాదాదయో జ్ఞేయశక్తిసద్భావనిమిత్తస్య కార్యా ఇతి జ్ఞేయలింగాని జ్ఞేయస్యే
త్యుపచారత ఉచ్యంతే, తథా వ్యాఖ్యేయ మన్యత్, సర్వతః పాణిపాదం తత్
జ్ఞేయం, సర్వతోఽక్షిశిరోముఖం సర్వతః అక్షీణి శిరాంసి ముఖాని చ యస్య తత్స
ర్వతోఽక్షిశిరోముఖం సర్వత శ్శ్రుతిమత్, శ్రుతిః శ్రవణేంద్రియం తదస్యస్య తచ్ఛ్రు
తిమత్, లోకే సర్వప్రాణినికాయే, సర్వమావృత్య సర్వం వ్యాప్య, తిష్ఠతి స్థితిం
లభతే, నచలతీత్యర్థః. ఉపాధిభూతపాణిపాదాదీంద్రియాధ్యారోపణాత్ జ్ఞేయ

సర్వ మావృత్య తిష్ఠతి. ౧౪. సర్వేంద్రియగుణాభాసం సర్వేంద్రియవివర్జితమ్, అసక్తం సర్వభృచ్చైవ నిర్గుణం గుణభోక్తృ చ. ౧౫. బహిరంతశ్చ భూతానా మచరం చరమేవ చ, సూక్ష్మత్వా త్తదవిజ్ఞేయం దూరస్థం చాంతికే చ తత్. ౧౬.

స్య తద్వత్త్వాశంకా మాభూదిత్యేవమర్థః శ్లోకారంభః. ౧౪. సర్వేతి. సర్వేంద్రియగుణాభాసం సర్వాణి చ తానీంద్రియాణి చ శ్రోత్రాదీని బుద్ధీంద్రియకర్మేంద్రియాఖ్యాని అంతః కరణే చ బుద్ధిమనసీ జ్ఞేయోపాధిత్వస్య తుల్యత్వాత్ సర్వేంద్రియగ్రహణేన గృహ్యేతే, అపిచాంతఃకరణోపాధిద్వారేణైవ శ్రోత్రాదీనామప్యుపాధిత్వ మిత్యతోఽంతఃకరణబహిష్కరణోపాధిభూతైః సర్వేంద్రియగుణై రధ్యవసాయసంకల్పశ్రవణవదనాదిభిరవభాసత ఇతి సర్వేంద్రియగుణాభాసం, సర్వేంద్రియవ్యాపారై ర్వ్యాపృతమివ తత్ జ్ఞేయ మిత్యర్థః. "ధ్యాయతీవ లేలాయతీ వే"తి శ్రుతేః. కస్మాత్పునః కారణాత్ న వ్యాపృతమేవేత్యత ఆహ— సర్వేంద్రియవివర్జితం సర్వకరణరహిత మిత్యర్థః. అతో న కరణవ్యాపారై ర్వ్యాపృతం తత్ జ్ఞేయం, యస్త్వయం మంత్రః. "అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా పశ్యత్యచక్షుః స శృణోత్యకర్ణ" ఇత్యాదిః. సర్వేంద్రియోపాధిగుణానుగుణ్యజవనాదిశక్తిమత్ జ్ఞేయ మిత్యేవం ప్రదర్శనార్థః. న తు సాక్షాదేవ జవనాదిక్రియావత్త్వప్రదర్శనార్థః. అంధో మణిమవిందదిత్యాదిమంత్రార్థవత్ తస్య మంత్రస్యార్థః. యస్మాత్సర్వకరణవర్జితం తత్ జ్ఞేయం, తస్మా దసక్తం సర్వ సంశ్లేషవర్జితం, యద్యప్యేవం, తథాపి సర్వభృచ్చైవ సదాస్పదం హి సర్వం సర్వత్ర సద్బుద్ధ్యనుగమాత్ న హి మృగతృష్ణికాదయోఽపి నిరాస్పదా భవంతి, అతః, సర్వభృత్ సర్వం బిభర్తీతి స్యాత్, ఇదం చాన్యత్ జ్ఞేయస్య సత్త్వాధిగమద్వారం, నిర్గుణం గుణాః సత్త్వరజస్తమాంసి తైర్వివర్జితమపి సత్, గుణభోక్తృ చ, గుణానాం సత్త్వరజస్తమసాం శబ్దాదిద్వారేణ సుఖదుఃఖమోహాకారేణ పరిణతానాం భోక్తృ చోపలబ్ధృ తత్ జ్ఞేయమి త్యర్థః. ౧౫. కించ. బహిరితి. బహిస్త్వక్పర్యంతం దేహమాత్మత్వేన అవిద్యాకల్పితమపేక్ష్య తమేవావధిం కృత్వా బహి రుచ్యతే, తథా ప్రత్యగాత్మాన మపేక్ష్య దేహమేవావధిం కృత్వాంత రుచ్యతే, బహి రంతశ్చేత్యుక్తే మధ్యే అభావే ప్రాప్తే ఇద ముచ్యతే, అచరం చరమేవ చ, యచ్చరాచరం దేహాభాసమపి తదేవ జ్ఞేయం, యథా రజ్జుసర్పాభాసః, యద్యచరం చరమేవ చ స్యాత్ వ్యవహారవిషయం, సర్వం జ్ఞేయం, కిమర్థ మిద మితి సర్వై ర్న విజ్ఞేయ మిత్యుచ్యతే, సత్యం సర్వాభాసం, తథాపి వ్యోమవ త్సూక్ష్మం, అత స్సూక్ష్మత్వాత్ స్వేన రూపేణ తత్ జ్ఞేయమపి అవిజ్ఞేయం అవిదుషాం, విదుషాం త్వాత్మైవేదం సర్వ మిత్యాదిప్రమాణతో

అవిభక్తం చ భూతేషు విభక్తమివ చ స్థితమ్, భూతభర్తృ చ తద్జ్ఞేయం గ్రసి
ష్ణు ప్రభవిష్ణు చ. ౧౬. జ్యోతిషామపి తజ్జ్యోతి స్తమసః పర ముచ్యతే, జ్ఞానం
జ్ఞేయం జ్ఞానగమ్యం హృది సర్వస్య విష్ఠితమ్. ౧౭. ఇతి క్షేత్రం తథా జ్ఞానం జ్ఞే
యం చోక్తం సమాసతః, మద్భక్తఏతద్విజ్ఞాయ మద్భావా యోపపద్యతే. ౧౮.

నిత్య విజ్ఞాత మవిజ్ఞాతతయా, దూరస్థం చ వర్షసహస్రకోట్యాపి అవిదుషా మప్రా
ప్యత్వాత్, అంతికే చ తదాత్మత్వా ద్విదుషాం. ౧౫. కించ. అవిభక్తమితి. అవిభ
క్తం చ ప్రతిదేహం వ్యోమవ త్తదేకం, భూతేషు సర్వప్రాణిషు, విభక్తమివ చ
స్థితం దేహేష్వేవ హి విభావ్యమానత్వాత్, భూతభర్తృ చ భూతాని బిభర్తీతి
తత్ జ్ఞేయం భూతభర్తృస్థితికాలే, ప్రళయకాలే చ గ్రసిష్ణు గ్రసనశీలం, ఉత్పత్తి
కాలే ప్రభవిష్ణు చ ప్రభవనశీలం, యథా రజ్జ్వాదిసర్పాదే ర్మిథ్యాకల్పితస్య. ౧౬.
కించ, సర్వత్ర విద్యమానమపి సన్నోపలభ్యతే చేత్ జ్ఞేయం తమ స్తర్హి న కిం
తర్హి. జ్యోతిషామితి. జ్యోతిషా మాదిత్యాదీనామపి తత్ జ్ఞేయం జ్యోతిరాత్మ
చైతన్యం, జ్యోతిష్మంతి హి దీప్యంతే "యేన సూర్య స్తపతి తేజసేద్ధః తస్య భాసా
సర్వమిదం విభాతీ" త్యాదిమంత్రేభ్యః స్మృతేశ్చ, ఇహైవ, యదాదిత్యగతం తేజః
ఇత్యాదేశ్చ, తమసోఽజ్ఞానాదేః పరమసంస్పృష్టముచ్యతే, జ్ఞానాదే ర్దుఃఖసంపాదన
బుద్ధ్యా ప్రాప్తావసాదస్య, విదుషాం తు ప్రతిషేధార్థమాహ—జ్ఞానమమానిత్వాది,
జ్ఞేయం, జ్ఞేయం యత్తత్ప్రవక్ష్యామీత్యాదినోక్తం, జ్ఞానగమ్యం జ్ఞేయమేవ జ్ఞాతం
సత్ జ్ఞానఫలమితి జ్ఞానగమ్యముచ్యతే జ్ఞాయమానం తు జ్ఞేయం తదేతత్త్రయమపి
హృది బుద్ధౌ సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య విష్ఠితం విశేషేణ స్థితం తత్రైవ హి తత్త్రయం
విభావ్యతే. ౧౭. యథోక్తార్థోపసంహారార్థోఽయం శ్లోక ఆరభ్యతే. ఇతీతి. ఇత్యేవం
క్షేత్రం మహాభూతాదిధృత్యంతం, తథా జ్ఞానమమానిత్వాదితత్త్వజ్ఞానార్థదర్శన
పర్యంతం, జ్ఞేయం చ జ్ఞేయం యత్తత్ప్రవక్ష్యామీత్యాది అనాదిమదిత్యాదితమసః
పరముచ్యత ఇత్యేవమంతం, ఉక్తం, సమాసతః సంక్షేపతః. ఏతావాన్ హి సర్వ
వేదార్థో గీతార్థశ్చోపసంహృత్యోక్తః అస్మిన్ సమ్యగ్దర్శనే కోఽధిక్రియత ఇత్యుచ్య
తే, మద్భక్తః మయి పరమేశ్వరే సర్వజ్ఞే పరమగురౌ వాసుదేవే సమర్పితసర్వా
త్మభావః యత్పశ్యతిశృణోతి స్పృశతి వా సర్వమేవ భగవాన్ వాసుదేవ ఇత్యే
వం గ్రహావిష్టబుద్ధి ర్మద్భక్తస్సన్, ఏతద్యథోక్తం సమ్యగ్దర్శనం విజ్ఞాయ, మద్భా
వాయ మమ భావో మద్భావః పరమాత్మభావః తస్మై మద్భావాయ, ఉపపద్యతే,
మోక్షం గచ్ఛతి. ౧౮. తత్ర సప్తమేఽధ్యాయే ఈశ్వరస్య ద్వే ప్రకృతీ ఉపన్యస్తే
పరా పరే క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞలక్షణే, ఏతద్యోనీని భూతానీతి చోక్తం క్షేత్రక్షేత్ర

ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి, వికారాంశ్చ గుణాంశ్చైవ విద్ధి ప్రకృతిసంభవాన్. ౨౦. కార్యకరణకర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతి రుచ్యతే, పురు

జ్ఞప్రకృతిద్వయయోర్నిత్యత్వం కథం భూతానా మిత్యయమర్థోఽధునోచ్యతే. ప్రకృతి మితి. ప్రకృతిం పురుషం చైవ ఈశ్వరస్య ప్రకృతీ, తౌ ప్రకృతిపురుషౌ ఉభావప్యనాదీ విద్ధి, న విద్యతే ఆది ర్యయోస్తావనాదీ, నిత్యత్వాత్ ఈశ్వరస్య తత్ప్రకృత్యోరపి యుక్తం నిత్యత్వేన భవితుం, ప్రకృతిద్వయవత్త్వమేవ హీశ్వరత్వం, యాభ్యాం ప్రకృతిభ్యాం ఈశ్వరో జగదుత్పత్తిస్థితిప్రళయహేతుః. తే అనాదీ సత్యౌ సంసారకారణే, న ఆదీ అనాదీ ఇతి తత్పురుషసమాసం చ కేచిద్వర్ణయంతి, తేన కిలేశ్వరస్య కారణత్వం సిధ్యతి, యది పునః ప్రకృతిపురుషావేవ నిత్యౌ స్యాతాం తత్కృత మేవ జగత్, నేశ్వరస్య జగతః కర్తృత్వమితి. తదసత్, ప్రాక్ప్రకృతిపురుషయో రుత్పత్తే రీశితవ్యాభావా దీశ్వరస్యానీశ్వరత్వప్రసంగాత్ సంసారస్య చ నిర్నిమిత్తత్వే అనిర్మోక్షప్రసంగాచ్ఛాస్త్రానర్థక్యప్రసంగాత్ బంధమోక్షాభావప్రసంగాచ్చ నిత్యత్వే పున రీశ్వరప్రకృత్యో స్సర్వమేత దుపపన్నం భవేత్, కథం వికారాంశ్చ బుద్ధ్యాదిదేహపర్యంతాన్ గుణాంశ్చ సుఖదుఃఖమోహప్రత్యయాకారపరిణతాన్ గుణాంశ్చ వక్ష్యమాణాన్విద్ధి విజానీహి, ప్రకృతిసంభవాన్, ప్రకృతి రీశ్వరస్య వికార కారణశక్తిస్త్రిగుణాత్మికా మాయా సా సంభవో యేషాం వికారాణాం గుణానాం చ తాన్ వికారాన్ గుణాంశ్చైవ విద్ధి ప్రకృతిసంభవాన్ ప్రకృతి పరిణతాన్. ౨౦. కే పునస్తే వికారా గుణాశ్చ ప్రకృతిసంభవా ఇత్యాహ.- కార్యేతి. కార్యకరణకర్తృత్వే కార్యం శరీరం కరణాని చ తత్స్థాని త్రయోదశ దేహారంభకాణి భూతాని పంచ విషయాశ్చ ప్రకృతిసంభవాః వికారాః పూర్వోక్తాః ఇహ కార్యగ్రహణేన గృహ్యంతే గుణాశ్చ ప్రకృతిసంభవాః సుఖదుఃఖమోహాత్మకాః, కరణాశ్రయత్వాత్ కరణగ్రహణేన గృహ్యంతే, తేషాం కార్యకరణానాం కర్తృత్వముత్పాదకత్వం యత్ తత్కార్యకరణకర్తృత్వం, తస్మిన్కార్యకరణకర్తృత్వే హేతుః కారణం ఆరంభకత్వేన ప్రకృతి రుచ్యతే, ఏవం కార్యకరణకర్తృత్వేన సంసారస్య కారణం ప్రకృతిః, కార్యకారణకర్తృత్వే ఇత్యేతస్మిన్నపి పాఠే కార్యం యత్ యస్య పరిణామః తత్తస్య కార్యం వికారః వికారికారణం తయోర్వికారవికారిణోః కార్యకారణయోః కర్తృత్వే ఇతి తాన్యేవ కార్యకరణాన్యుచ్యంతే, అథవా షోడశ వికారాః కార్యం సప్తప్రకృతివికృతయః కారణం తేషాం కర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతిరుచ్యతే, ఆరంభకత్వేనైవ పురుషశ్చ సంసారస్య కారణం యథా స్యా

ష స్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతు రుచ్యతే. ౨౧. పురుషః ప్రకృతిస్థో హి భుఙ్క్తే ప్రకృతిజా౯ గుణా౯, కారణం గుణసంగోఽస్య సదసద్యోనిజన్మసు.

క్తదుచ్యతే, పురుషో జీవః క్షేత్రజ్ఞో భోక్తేతి పర్యాయాః సుఖదుఃఖానాం భోగ్యానాం భోక్తృత్వే ఉపలబ్ధృత్వే హేతు రుచ్యతే, కథం పున రనేన కార్యకరణ కర్తృత్వేన సుఖదుఃఖభోక్తృత్వేన చ ప్రకృతిపురుషయో స్సంసారకారణత్వ ముచ్యత ఇతి అత్రోచ్యతే, కార్యకరణసుఖదుఃఖరూపేణ హేతుఫలాత్మనా ప్రకృతేః పరిణామాభావే పురుషస్య చ చేతనస్యాసతి తదుపలబ్ధృత్వే కుతః సంసార స్స్యాత్, యదా పునః కార్యకరణసుఖదుఃఖరూపేణ హేతుఫలాత్మనా పరిణతయా ప్రకృత్యా భోగ్యయా పురుషస్య తద్విపరీతస్య భోక్తృత్వేనావిద్యారూపః సంయోగః స్యాత్తదా సంసార స్స్యాదిత్యతో యత్ప్రకృతిపురుషయోః కార్యకరణ కర్తృత్వేన సుఖదుఃఖభోక్తృత్వేన చ సంసారకారణత్వ ముక్తం, తద్యుక్తముక్తం, కః పున రయం సంసారో నామ ? సుఖదుఃఖసంభోగః సంసారః పురుషస్య చ సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వం సంసారిత్వ మిత్యుక్తమ్. ౨౧. యత్పురుషస్య సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వం సంసారిత్వమిత్యుక్తం తస్య తత్కిం నిమిత్త మిత్యుచ్యతే. పురుష ఇతి. పురుషో భోక్తా, ప్రకృతిస్థః ప్రకృతావవిద్యాలక్షణాయాం స్థితః ప్రకృతిస్థః, ప్రకృతి మాత్మత్వేన గత ఇత్యేతత్, హి యస్మాత్, తస్మా ద్భుఙ్క్తే ఉపలభత ఇత్యర్థః, ప్రకృతిజా౯ ప్రకృతితో జాతా౯ సుఖదుఃఖమోహాకారాభివ్యక్తా౯ గుణా౯, సుఖీ దుఃఖీ మూఢః పండితోఽహ మిత్యేవం సత్యా మప్యవిద్యాయాం సుఖదుఃఖమోహేషు గుణేషు భుజ్యమానేషు యస్సంగః ఆత్మభావః సః ప్రధానం కారణ మస్య పురుషస్య జన్మనః, "స యథా కామో భవతి తత్క్రతు ర్భవతీ"త్యాదిశ్రుతేః, త దేతదాహ—కారణం హేతుః, గుణసంగః గుణేషు సంగః అస్య పురుషస్య భోక్తుః, సదసద్యోనిజన్మసు, సచ్చాసచ్చ సదసతీ తయో ర్యోనయః సదసద్యోనయః తాసు సదసద్యోనిషు జన్మాని సదద్యోని జన్మాని తేషు సదసద్యోని జన్మసువిషయభూతేషు, కారణంగుణసంగః, అథవా సదసద్యోనిజన్మస్వస్య సంసారస్య కారణంగుణసంగఇతిసంసారపదమధ్యాహార్యం, సదసద్యోనిజన్మసు గుణసంగః అస్యసంసారస్య కారణ మిత్యర్థః, సద్యోనయో దేవాదియోనయః అసద్యోనయః పశ్వాదియోనయః, సదసద్యోనిజన్మసు గుణసంగ స్సంసారస్య కారణ మితి, సామర్థ్యాత్ సదసద్యోనయోఽపి మనుష్యయోనయః అవిరుద్ధా ద్రష్టవ్యాః, ఏతదుక్తం భవతి, ప్రకృతిస్థత్వ మవిద్యాగుణేషు చ సంగః కామః సంసారస్య కారణ మితి, తచ్చ పరివర్జనాయోచ్యతే, అస్య చ నివృత్తికారణం జ్ఞానం సవైరాగ్యసన్న్యాసే

౨౨. ఉపద్రష్టానుమంతా చ భర్తా భోక్తా మహేశ్వరః, పరమాత్మేతి చాప్యుక్తో దేహేఽస్మిన్ పురుషః పరః. ౨౩. య ఏవం వేత్తి పురుషం ప్రకృతిం చ గుణైస్సహ

గీతాశాస్త్రే ప్రసిద్ధం తచ్చ జ్ఞానం పురస్తాదుపన్యస్తం క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిషయం యద్ జ్ఞాత్వా మృతమశ్నుత ఇత్యుక్తం చాన్యాపోహేన తద్ధర్మాధ్యారోపణేన చ తస్యైవ పునః సాక్షాన్నిర్దేశః క్రియతే. ౨౨. ఉపద్రష్టేతి. ఉపద్రష్టా సమీపస్థస్సన్ ద్రష్టా, స్వయమవ్యాపృతః, యథా ఋత్విగ్యజమానేషు యజ్ఞకర్మవ్యాపృతేషు తటస్థోఽన్యో అవ్యాపృతః యజ్ఞవిద్యాకుశలఋత్విగ్యజమానవ్యాపారగుణదోషాణా మీక్షితా, తద్వత్కార్యకరణవ్యాపారేషు అవ్యాపృతోఽన్యస్తద్విలక్షణః తేషాం కార్యకరణానాం సవ్యాపారాణాం సామీప్యేన ద్రష్టోపద్రష్టా, అథవా, దేహచక్షుర్మనోబుద్ధ్యాత్మానో ద్రష్టారః తేషాం బాహ్యో ద్రష్టా దేహస్తత ఆరభ్యాంతరతమశ్చ ప్రత్యక్సమీప ఆత్మా ద్రష్టా యతః పరోంతరతమో నాస్తి ద్రష్టా సోఽతిశయసామీప్యేన ద్రష్టృత్వాదుపద్రష్టా స్యాత్ యజ్ఞోపద్రష్టృవద్వా సర్వవిషయీకరణాత్ ఉపద్రష్టా, అనుమంతా చ అనుమోదన మనుమననం కుర్వత్సు తత్క్రియాసు పరితోషః తత్కర్తాఽనుమంతా చ, అథవా, అనుమంతా కార్యకరణప్రవృత్తిషు స్వయమప్రవృత్తోఽపి ప్రవృత్త ఇవ తదనుకూలో విభావ్యతే తేనానుమంతా, అథవా, ప్రవృత్తాన్ స్వవ్యాపారేషు తత్సాక్షిభూతః కదాచిదపి న నివారయతీత్యనుమంతా, భర్తా భరణం నామ దేహేంద్రియమనోబుద్ధీనాం సంహతానాం చైతన్యాత్మనా పారమార్థ్యేన నిమిత్తభూతేన చైతన్యాభాసానాం యత్స్వరూపధారణం తచ్చైతన్యాత్మకృతమేవేతి భర్తాత్మోచ్యతే, భోక్తా అగ్న్యుష్ణవన్నిత్యచైతన్యస్వరూపేణ బుద్ధేస్సుఖదుఃఖమోహాత్మకాః ప్రత్యయాః సర్వవిషయివిషయాశ్చైతన్యాత్మగ్రస్తా ఇవ జాయమానా విభక్తా విభావ్యంత ఇతి భోక్తాత్మోచ్యతే, మహేశ్వరస్సర్వాత్మత్వాత్ స్వతంత్రత్వాచ్చ మహాంశ్చాసావీశ్వరశ్చేతి మహేశ్వరః, పరమాత్మా దేహాదీనా మవ్యక్తాంతానాం ప్రత్యగాత్మత్వేన కల్పితానాం అవిద్యయా పరమ ఉపద్రష్టృత్వాదిలక్షణ ఆత్మేతి పరమాత్మా సోఽతః పరమాత్మేత్యనేన శబ్దేన చాప్యుక్తః కథితః శ్రుతౌ, క్వాసౌ, దేహేఽస్మిన్ పురుషః పరో వ్యక్తాత్, ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృత ఇతి యో వక్ష్యమాణః, క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధీత్యుపన్యస్తో వ్యాఖ్యాయోపసంహృతశ్చ ౨౩. తమేవం యథోక్తలక్షణ మాత్మానమ్. య ఇతి. య ఏవం యథోక్తేన ప్రకారేణ వేత్తి పురుషం సాక్షాదాత్మభావేన అయ మహ మస్మీతి, ప్రకృతిం యథోక్తామవిద్యాలక్షణాం, గుణైః స్వవికారైస్సహ నివర్తితా మభావమాపాదితాం విద్యయా, సర్వథా సర్వప్రకారేణ

హ, సర్వథా వర్తమానోఽపి న స భూయోఽభిజాయతే. ౨౪. ధ్యానేనాత్మని

వర్తమానోఽపి, అపిశబ్దాత్కిము వక్తవ్యం విహితేన మార్గేణ విద్యమానో ముక్తిం యాస్యతీతి, న సభూయః పునః పతితేఽస్మిన్ విద్వచ్ఛరీరే దేహాంతరాయనాభిజాయతే నోత్పద్యతే దేహాంతరం న గృహ్ణాతీత్యర్థః, నను యద్యపి జ్ఞానోత్పత్త్యనంతరం పునర్జన్మాభావ ఉక్తః తథాపి ప్రాక్ జ్ఞానోత్పత్తేఃకృతానాంకర్మణాం ఉత్తరకాలభావినాంచయానిచాతిక్రాంతానేక జన్మకృతాని తేషాంచ ఫలమదత్వానాశోనయుక్త ఇతి, స్యుస్త్రీణి జన్మాని కృతవిప్రణాశో న యుక్త ఇతి, యథా ఫలే ప్రవృత్తానాం ఆరబ్ధజన్మనాం కర్మణాం న చ కర్మణాం. విశేషోఽవగమ్యతే తస్మాత్ త్రిప్రకారాణ్యపి కర్మాణి త్రీణి జన్మాన్యారభేరన్ సంహతాని వా సర్వాణి ఏకం జన్మారభేరన్నితి అన్యథా కృతవిప్రణాశే సర్వత్రానాశ్వాసప్రసంగః శాస్త్రానర్థక్యం చ స్యాత్ ఇత్యత ఇదమయుక్తం ముక్తం న స భూయోఽభిజాయత ఇతిచేన్న. శ్రు. “క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే, బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి, తస్య తావదేవ చిరమిషీకాతూలవత్సర్వాణి కర్మాణి ప్రదూయంతే” ఇత్యాదిశ్రుతిశతేభ్యః, ఇహాపి చోక్తః యథైధాంసీత్యాదినా సర్వకర్మదాహః వక్ష్యతి చ ఉపపత్తేశ్చ అవిద్యాకామక్లేశబీజనిమిత్తాని హి కర్మాణి జన్మాంతరాంకుర మారభంతే, ఇహాపి చ సాహంకారాభిసంధీని కర్మాణి ఫలారంభకాణి నేతరాణీతి తత్ర తత్ర భగవతోక్తమ్. శ్లో. “బీజాన్యగ్న్యుపదగ్ధాని న రోహంతి యథా పునః, జ్ఞానదగ్ధైస్తథా క్లేశైః నాత్మా సంపద్యతే పునరి”తి చ, అస్తు తావత్ జ్ఞానోత్పత్తేరుత్తరకాలకృతానాం కర్మణాం జ్ఞానేనైవ దాహః జ్ఞానసహభావిత్వాత్, నత్విహ జన్మనిజ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాక్కృతానాం కర్మణామతీతానేకజన్మకృతానాం చ దాహో యుక్తః న సర్వకర్మాణీతి విశేషణాత్ జ్ఞానోత్తరకాలభావినామేవ సర్వకర్మణామితి చేన్న, సర్వశబ్దస్యాసంకోచకారణానుపపత్తేః, యత్తూక్తం యథా వర్తమానజన్మారంభకాణి కర్మాణి న క్షీయంతే ఫలదానాయ ప్రవృత్తాని సత్యపి జ్ఞానే తథా అనారబ్ధఫలానామపి కర్మణాం క్షయో న యుక్త ఇతి, తదసత్, కథం, తేషాం ముక్తేషువత్ప్రవృత్తిఫలత్వాత్, యథా పూర్వం లక్ష్యవేధాయ ముక్త ఇషుర్ధనుషో లక్ష్యవేధోత్తరకాల మప్యారబ్ధవేగక్షయాత్ పతనేనైవ నివర్తతే, ఏవం శరీరారంభకం కర్మ శరీరస్థితిప్రయోజనే నివృత్తేపి ఆసంస్కారవేగక్షయాత్ పూర్వజ్ఞానసంస్కృతేనాంతఃకరణేన పూర్వవత్ప్రవర్తత ఏవ, సఏవేషుః ప్రవృత్తినిమిత్తానారబ్ధవేగస్త్వముక్తో ధనుషి ప్రయుక్తోఽపి ఉపసంహ్రియతే,తథా నారబ్ధఫలాని కర్మాణి స్వాశ్రయస్థాన్యేవ తత్త్వజ్ఞానేన నిర్బీజీక్రియంత ఇతి పతితేఽస్మిన్ విద్వచ్ఛరీరేన

పశ్యంతి కేచిదాత్మాన మాత్మనా, అన్యే సాంఖ్యేన యోగేన కర్మయోగేన చాప రే.౨౫. అన్యేత్వేవ మజానంతః శ్రుత్వాన్యేభ్య ఉపాసతే, తేఽపి చాతితరంత్యేవ మృత్యుం శ్రుతిపరాయణాః. ౨౬. యావత్సంజాయతే కించిత్సత్త్వం స్థావరజం

సభూయోఽభిజాయత ఇతి యుక్తమేవ ఉక్తమితి సిద్ధమ్.౨౪.అత్రాత్మదర్శనే బహవ ఉపాయవికల్పా ఇమే ధ్యానాదయ ఉచ్యంతే. ధ్యానేనేతి. ధ్యానేన ధ్యానం నామ శబ్దాదిభ్యో విషయేభ్యః శ్రోత్రాదీని కరణాని మనస్యుపసంహృత్య మనశ్చ ప్రత్యక్చేతయితరి ఏకాగ్రతయా యచ్చింతనం తద్ధ్యానం, తథా ధ్యాయతీవ బకః ధ్యాయతీ పృథివీ ధ్యాయంతీవ పర్వతాః ఇత్యుపమోపాదానాత్ తైలధారావత్ సంతతావిచ్ఛిన్న ప్రత్యయో ధ్యానం, తేన ధ్యానేనాత్మని బుద్ధౌ పశ్యంత్యాత్మానం ప్రత్యక్చేతనమాత్మనా స్వేనైవ ప్రత్యక్చేతనేన, ధ్యానసంస్కృతాంతఃకరణాః కేచిద్యోగినః, అన్యే సాంఖ్యేన యోగేన, సాంఖ్యం నామ ఇమే సత్త్వరజస్తమాంసి గుణాః తద్వ్యాపారసాక్షీభూతో నిత్యో గుణవిలక్షణః ఆత్మేతి చింతనం ఏష సాంఖ్యో యోగః తేన, పశ్యంత్యాత్మాన మాత్మనేత్యనువర్తతే, కర్మయోగేన కర్మైవ యోగః ఈశ్వరార్పణబుద్ధ్యానుష్ఠీయమానో యోగార్థత్వాత్ యోగ ఉచ్యతే గుణతస్తేన సత్త్వశుద్ధిజ్ఞానోత్పత్తిద్వారేణ చాపరే. ౨౫. అన్యేత్వితి. అన్యే త్వేతేషు వికల్పేషు అన్యతమేనాప్యేవం యథోక్త మాత్మాన మజానంతోఽన్యేభ్య ఆచార్యేభ్యః శ్రుత్వా ఇద మేవ చింతయేత్యుక్తా ఉపాసతే శ్రద్దధానాస్సంతశ్చింతయంతి, తేఽపి చాతితరంత్యేవ అతిక్రామంత్యేవ, మృత్యుం మృత్యుయుక్తం సంసార మిత్యేతత్, శ్రుతిపరాయణాః శ్రుతిః శ్రవణం పరమయనం గమనం మోక్షమార్గప్రవృత్తౌ పరం సాధనం యేషాం తే శ్రుతిపరాయణాః, కేవలం పరోపదేశప్రమాణకాః స్వయం వివేకరహితా ఇత్యభిప్రాయః, కిము వక్తవ్యం ప్రమాణంప్రతి స్వతంత్రా వివేకినో మృత్యుమతిక్రామంతీత్యత్ర. ౨౬. క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధీతి క్షేత్రజ్ఞేశ్వరైకత్వవిషయం జ్ఞానం మోక్షసాధనం యద్జ్ఞాత్వా మృతమశ్నుత ఇత్యుక్తం, తత్కస్మాద్ధేతో రితి తద్ధేతుప్రదర్శనార్థం శ్లోక ఆరభ్యతే యస్మాత్. యావదితి. యావత్ యత్కించిత్సంజాయతే సముత్పద్యతే, సత్త్వం వస్తు, కిం విశేషణేత్యాహ, స్థావరజంగమం స్థావరం చ జంగమం చ, క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగాత్తజ్జాయత ఇత్యేవం విద్ధి విజానీహి, హే భరతర్షభ, కః పున రయం క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోస్సంయోగోఽభిప్రేతః, న తావద్రజ్జ్వేవ ఘటస్యావయవసంశ్లేషద్వారకసంబంధవిశేష స్సంయోగః క్షేత్రేణ క్షేత్రజ్ఞస్య సంభవతి, ఆకాశవన్నిరవయవత్వాత్, నాపి సమవాయలక్షణః, క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయో రితరేతరకార్య

గమమ్, క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగాత్తద్విద్ధి భరతర్షభ. ౨౭. సమం సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠంతం పరమేశ్వరమ్, వినశ్యత్స్వవినశ్యంతం యః పశ్యతి స పశ్యతి.

కారణభావానభ్యుపగమాదితి, ఉచ్యతే క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయో ర్విషయవిషయిణో ర్భిన్నస్వభావయో రితరేతరతద్ధర్మాధ్యాసలక్షణః క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞస్వరూపవివేకాభావనిబంధనో రజ్జుశుక్తికాదీనాం తద్వివేకవిజ్ఞానాభావా దధ్యారోపితసర్పరజతాదిసంయోగవత్ సోఽయ మధ్యాసరూపః క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగో మిథ్యాజ్ఞానలక్షణో యథాశాస్త్రం క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞలక్షణభేదపరిజ్ఞానపూర్వకం ప్రాగ్దర్శితరూపాత్ క్షేత్రా న్ముంజాదివేషీకాం యథోక్తలక్షణం క్షేత్రజ్ఞం ప్రవిభజ్యమానం న సత్తన్నాసదుచ్యతఇత్యనేన నిరస్తసర్వోపాధివిశేషం జ్ఞేయం బ్రహ్మస్వరూపేణ యః పశ్యతి క్షేత్రంచ మాయానిర్మితహస్తిహర్మ్యాదివత్ స్వప్నదృష్టవస్తువత్ గంధర్వనగరాదివత్ అసదేవ సదివావభాసత ఇత్యేవం నిశ్చితవిజ్ఞానో యః తస్య యథోక్తసమ్యగ్దర్శనవిరోధాదపగచ్ఛతి మిథ్యాజ్ఞానం తస్య జన్మహేతో రపగమాత్ య ఏవం వేత్తి పురుషం ప్రకృతిం చ గుణైః సహేత్యనేన విద్వాన్ భూయో న జాయత ఇతి యదుక్తం తదుపపన్నముక్తం న స భూయోఽభిజాయత ఇతి సమ్యగ్దర్శనఫలమవిద్యాదిసంసారబీజనివృత్తిద్వారేణ జన్మాభావ ఉక్తః జన్మకారణం చావిద్యానిమిత్తకః క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగ ఉక్తః. ౨౭. అత స్తస్యా అవిద్యాయా నివర్తకం సమ్యగ్దర్శన ముక్తమపి పునః శబ్దాంతరేణోచ్యతే సమం సర్వేష్విత్యాదినా. సమమితి. సమం నిర్విశేషం, తిష్ఠంతం స్థితిం కుర్వంతం, క్వ, సర్వేషు సమస్తేషు, భూతేషు బ్రహ్మాదిషు స్థావరాంతేషు ప్రాణిషు, కం పరమేశ్వరం దేహేంద్రియమనోబుద్ధ్యవ్యక్తాత్మన అపేక్ష్య పరమశ్చాసావీశ్వరశ్చేశనశీలశ్చేతి పరమేశ్వరస్తం, సర్వేషు భూతేషు సమం తిష్ఠంతం, తాని విశినష్టి. వినశ్యత్స్వితి, తం చ పరమేశ్వరం అవినశ్యంత మితి భూతానాం పరమేశ్వరస్య చ అత్యంతవైలక్షణ్యప్రదర్శనార్థం, కథం సర్వేషాం హి భావవికారాణాం జనిలక్షణో భావవికారో మూలం చ జన్మోత్తరకాలభావినోఽన్యే సర్వే భావవికారా వినాశాంతాః వినాశా త్పరోన కశ్చిదస్తి భావవికారః భావాభావాత్ సతి హి ధర్మిణి ధర్మాభవంతి అతోఽంత్యభావవికారాభావోపాదానేన తత్పూర్వభావిన స్సర్వే భావవికారాః ప్రతిషిద్ధా భవంతి, సహ తత్కార్యైః. తస్మాత్సర్వభూతై ర్వైలక్షణ్య మత్యంతమేవ పరమేశ్వరస్య సిద్ధం, నిర్విశేషత్వ మేకత్వం చ, య ఏవం యథోక్తం పరమేశ్వరం పశ్యతి స పశ్యతీతి. నను సర్వలోకః పశ్యతి కింవిశేషణేనేతి,సత్యం పశ్యతి, కింతు విపరీతం పశ్యతి, అతో విశినష్టి, సఏవ పశ్యతీతి, యథా తిమిరదృష్టి రనేకచంద్రం పశ్యతి త మపే

౨౮. సమం పశ్యన్ హి సర్వత్ర సమవస్థిత మీశ్వరమ్, నహినస్త్యాత్మ నాత్మానం తతో యాతి పరాం గతిమ్. ౨౯. ప్రకృత్యైవ చ కర్మాణి క్రియమాణాని సర్వశః, యఃపశ్యతి తథాత్మానమకర్తారం స పశ్యతి. ౩౦. యథాభూత పృథగ్భావమేకస్థ

ష్య ఏకచంద్రదర్శీ విశిష్యతే సఏవ పశ్యతీతి, తథేహాపి ఏక మవిభక్తం యథోక్త మాత్మానం యః పశ్యతి స విభక్తానేకాత్మ విపరీతదర్శిభ్యో విశిష్యతే, సఏవ పశ్యతీతి ఇతరే పశ్యంతోఽపి న పశ్యంతి, విపరీతదర్శిత్వాత్,అనేకచంద్రదర్శివదిత్యర్థః. ౨౮. యథోక్తస్య సమ్యగ్దర్శనస్య ఫలవచనేన స్తుతిః కర్తవ్యేతి శ్లోక ఆరభ్యతే సమమితి. సమం పశ్యన్ ఉపలభమానః. హి యస్మాత్, సర్వత్ర సర్వేషు భూతేషు, సమవస్థితం తుల్యతయావస్థిత మీశ్వరం అతీతానంతరశ్లోకోక్తలక్షణ మిత్యర్థః. సమం పశ్యన్, కిం న హినస్తి హింసాం న కరోతి, ఆత్మనా స్వేనైవ స్వమాత్మానం, తత స్తదహింసనాత్, యాతి పరాం ప్రకృష్టాం గతిం మోక్షాఖ్యాం, నను నకశ్చిత్ప్రాణీ స్వయం స్వమాత్మానం హినస్తి, కథ ముచ్యతే అప్రాప్తం న హినస్తీతి, యథా న పృథివ్యామగ్నిశ్చేతవ్యో నాంతరిక్షే నదివీత్యాదివన్నైష దోషః. అజ్ఞానామాత్మతిరస్కరణోపపత్తేః సర్వోహ్యజ్ఞోఽత్యంతప్రసిద్ధం సాక్షాదపరోక్షమాత్మానం తిరస్కృత్య అనాత్మాన మాత్మత్వేన పరిగృహ్య తమపి ధర్మాధర్మౌ కృత్వోపాత్త మాత్మానం హత్వాన్య మాత్మాన ముపాదత్తే నవం, తమపి హత్వాన్య మేత్యేవ ముపాత్తముపాత్తమాత్మానం హంతీత్యాత్మహా సర్వోఽజ్ఞః యస్తు పరమార్థాత్మా అసావపి సర్వదా అవిద్యయా హత ఏవ విద్యమానఫలాభావాదితి సర్వే ఆత్మహన ఏవ అవిద్వాంసః. యస్త్వితరో యథోక్తాత్మదర్శీ స ఉభయథాప్యాత్మనాత్మానం నహినస్తి న హంతి, తతో యాతి పరాం గతిం, యథోక్తఫలం తస్య భవతీత్యర్థః. ౨౯. సర్వభూతస్థ మీశం సమం పశ్యన్న హినస్తి ఆత్మనాత్మాన మిత్యుక్తం తదనుపపన్నం స్వగుణకర్మవైలక్షణ్యభేదభిన్నేష్వాత్మస్వితి ఏతదాశంక్యాహ— ప్రకృత్యేతి. ప్రకృత్యా ప్రకృతిర్భగవతో మాయా త్రిగుణాత్మికా, "మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాది"తిమంత్రవర్ణాత్, తయా ప్రకృత్యైవ, నాన్యేన, మహదాదికార్యకరణాకారపరిణతయా కర్మాణి వాఙ్మనఃకాయారభ్యాణి, క్రియమాణాని నిర్వర్త్యమానాని, సర్వశః సర్వప్రకారైః. యః పశ్యతి ఉపలభతే, తదాత్మానం క్షేత్రజ్ఞమకర్తారం సర్వోపాధివివర్జితం స పశ్యతి, పరమార్థదర్శీత్యభిప్రాయః. నిర్గుణస్యాకర్తుర్నిర్విశేషస్యాకాశస్యేవ భేదప్రమాణానుపపత్తేరిత్యర్థః. ౩౦. పునరపి తదేవ సమ్యగ్దర్శనం శబ్దాంతరేణ ప్రపంచ్యతే. యదేతి. యదా యస్మిన్కాలే, భూతపృథగ్భావం భూతానాం పృథగ్భావం పృథక్త్వం, ఏకస్థమేకస్మిన్నాత్మని స్థిత మేకస్థం,

మనుపశ్యతి, తతఏవ చ విస్తారం బ్రహ్మ సంపద్యతే తదా. ౩౧. అనాదిత్వాన్నిర్గుణత్వాత్పరమాత్మాఽయమవ్యయః, శరీరస్థోఽపి కౌంతేయ న కరోతి న లిప్యతే. ౩౨. యథా సర్వగతం సౌక్ష్మ్యాదాకాశం నోపలిప్యతే, సర్వత్రావస్థితో దేహే తథాత్మానోపలిప్యతే. ౩౩. యథా ప్రకాశయత్యేకః కృత్స్నం లోకమిమం రవిః

అనుపశ్యతి శాస్త్రాచార్యోపదేశమనుసృత్య ఆత్మానం ప్రత్యక్షత్వేన పశ్యతి. శ్రు. "ఆత్మైవేదం సర్వమి"తి, తతఏవ చ తస్మాదేవ చ,విస్తారం ఉత్పత్తివికాసం,శ్రు."ఆత్మనః ప్రాణ ఆత్మనో మన ఆత్మన ఆకాశ ఆత్మతః స్మర ఆత్మతస్తేజ ఆత్మత ఆప ఆత్మతః ఆవిర్భావతిరోభావావాత్మతోఽన్నమి"త్యేవమాదిప్రకారైర్విస్తారం యదా పశ్యతి, బ్రహ్మ సంపద్యతే బ్రహ్మైవ భవతి,తథా తస్మిన్ కాల ఇత్యర్థః. ౩౧. ఏకస్యాత్మనః సర్వదేహాత్మత్వే తద్దోషసంబంధే ప్రాప్త ఇద ముచ్యతే. అనాదిత్వాదితి.అనాదిత్వాత్ అనాదేర్భావోఽనాదిత్వం ఆదిః కారణం తద్యస్య నాస్తి స అనాదిః యద్ధి ఆదిమత్ తత్ స్వేనాత్మనా వ్యేతి అయం తు అనాదిత్వాత్ నిరవయవ ఇతి కృత్వా న వ్యేతి, తథా నిర్గుణత్వాత్ సగుణో హి గుణవ్యయాద్వ్యేతి అయంతు నిర్గుణత్వాచ్చ న వ్యేతీతి, పరమాత్మాయ మవ్యయః నాస్య వ్యయో విద్యత ఇతి అవ్యయః యత ఏవం, శరీరస్థోఽపి శరీరేష్వాత్మన ఉపలబ్ధిర్భవతీతి శరీరస్థ ఉచ్యతే తథాపి, న కరోతి కర్మ, తదకరణాదేవ తత్ఫలేన న లిప్యతే, యో హి కర్తా సకర్మఫలే న లిప్యతే, అయం త్వకర్తా అతో న లిప్యత ఇత్యర్థః. కః పునర్దేహేషు కరోతి లిప్యతే చ, యది తావదన్యః పరమాత్మనో దేహీ, కరోతి లిప్యతే చ, తత ఇద మనుపపన్న ముక్తం క్షేత్రజ్ఞేశ్వరైకత్వం, క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధీత్యాదినా, అథ నాస్తీశ్వరాదన్యో దేహీతి, కః కరోతి లిప్యతే చేతి వాచ్యం పరో నాస్తీతి సర్వథా దుర్విజ్ఞేయం దుర్వాచ్యం చేతి భగవత్ప్రోక్త మౌపనిషదం దర్శనం పరిత్యక్తం వైశేషికైః సాంఖ్యార్హతబౌద్ధైశ్చ, తత్రాయం పరిహారో భగవతా స్వేనైవోక్తః. స్వభావస్తు ప్రవర్తత ఇతి, అవిద్యామాత్రస్వభావో హి కరోతి లిప్యతే చేతి వ్యవహారో భవతి, న తు పరమార్థత ఏవ తస్మిన్పరమాత్మని తదస్తి, అతఏవైతస్మిన్ పరమార్థసాంఖ్యదర్శనే స్థితానాం జ్ఞాననిష్ఠానాం పరమహంసపరివ్రాజకానాం తిరస్కృతావిద్యావ్యవహారాణాం కర్మాధికారో నాస్తీతి తత్ర తత్ర దర్శితం భగవతా. ౩౨. కిమివ న కరోతి న లిప్యత ఇత్యత్ర దృష్టాంత మాహ—యథేతి. యథా సర్వగతం సర్వవ్యాపి, సౌక్ష్మ్యాత్ సూక్ష్మభావాత్ ఆకాశం నోపలిప్యతే న సంబధ్యతే, సర్వత్రావస్థితో దేహే తథాత్మా నోపలిప్యతే. ౩౩. కించ. యథేతి. యథా ప్రకాశయతి అవభాసయత్యేకః కృత్స్నం లోకమిమం రవిః ఆదిత్యః.

క్షేత్రం క్షేత్రీ తథా కృత్స్నం ప్రకాశయతి భారత. ౩౪. క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయో రేవ మంతరం జ్ఞానచక్షుషా, భూతప్రకృతిమోక్షం చ యే విదుర్యాంతి తే పరమ్. ౩౫.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిభాగయోగో నామ సప్తత్రింశోఽధ్యాయః.

శ్రీభగవానువాచ—పరంభూయః ప్రవక్ష్యామి జ్ఞానానాంజ్ఞానముత్తమమ్,

తథా అవ్యక్తాదిస్థావరాంతం మహాభూతాదిధృత్యంతం క్షేత్రం ఏకస్సన్ ప్రకాశయతి, తథా ఏకః క్షేత్రీ పరమాత్మేత్యర్థః. రవిదృష్టాంతోఽత్ర ఆత్మన ఉభయథాపి భవతి రవివత్సర్వక్షేత్రేష్వేక ఆత్మాఽవలేపకశ్చేతి. ౩౪. సమస్తాధ్యాయార్థోపసంహారార్థ శ్లోకః. క్షేత్రేతి. క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయో ర్యథావ్యాఖ్యాతయో రేవం యథా దర్శితప్రకారేణ అంతరం ఇతరేతరవైలక్షణ్యవిశేషం జ్ఞానచక్షుషా శాస్త్రాచార్యప్రసాదోపదేశజనితాత్మప్రత్యాయికం జ్ఞానం చక్షుః తేన జ్ఞానచక్షుషా భూతప్రకృతిమోక్షం చ భూతానాం ప్రకృతి రవిద్యాలక్షణావ్యక్తాఖ్యా తస్యాః భూతప్రకృతేః మోక్షం మోక్షణం అభావగమనం చ యే విదుః జానంతి యాంతి గచ్ఛంతి తే పరం పరమాత్మతత్త్వం బ్రహ్మ, నపున ర్దేహమాదద ఇత్యర్థః. ౩౫.

ఇతి పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య గోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే సప్తత్రింశోఽధ్యాయః.

సర్వ ముత్పద్యమానం క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోగాదుత్పద్యత ఇత్యుక్తం, తత్కథమితి తత్ప్రదర్శనార్థం పరం భూయ ఇత్యాదిరధ్యాయ ఆరభ్యతే, అథవా ఈశ్వరపరతంత్రయోః క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయో ర్జగత్కారణత్వం న తు సాంఖ్యానామివ స్వతంత్రయో రిత్యేవ మర్థం ప్రకృతిస్థత్వం గుణేషు చ సంగః సంసారకారణ మిత్యుక్తం, కస్మిన్ గుణే కథం సంగః కే వా గుణాః. కథం బధ్నంతీతి, గుణేభ్యశ్చ మోక్షణం కథం స్యాత్, ముక్తస్య చ లక్షణం వక్తవ్యమితి, ఏవమర్థం చ శ్రీభగవానువాచ—పరమితి. పరం జ్ఞానమితి వ్యవహితేన సంబంధః, భూయః పునః, పూర్వేష్వధ్యాయేషు అసకృదుక్తమపి ప్రవక్ష్యామి, తచ్చ పరంపరవస్తువిషయత్వాత్, కిం తత్, జ్ఞానం, జ్ఞానానాం సర్వేషా ముత్తమం, ఉత్తమఫలవత్త్వాత్, జ్ఞానానామితి. నత్వమానిత్వాదీనాం, కిం తర్హి యజ్ఞాదిజ్ఞేయవస్తువిషయాణామితి తాని న మోక్షాయ, ఇదం తు మోక్షాయేతి పరోత్తమశబ్దాభ్యాం స్తౌతి శ్రోతృబుద్ధిరుచ్యుత్పాదనార్థం, యత్ జ్ఞాత్వా యత్ జ్ఞానం ప్రాప్య, మునయః సన్న్యాసినః మననశీలాః సర్వే, పరాం సిద్ధిం మోక్షాఖ్యాం, ఇతః అస్మాత్ దేహబంధనాత్, గతాః

యద్ జ్ఞాత్వామునయస్సర్వే పరాం సిద్ధిమితో గతాః. ౧. ఇదం జ్ఞాన ముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్య మాగతాః, సర్వేఽపి నోపజాయంతే ప్రళయే న వ్యథంతి చ. ౨. మమ యోని ర్మహ ద్బ్రహ్మ తస్మిన్ గర్భం దధామ్యహమ్, సంభవ స్సర్వభూతా నాం తతో భవతి భారత. ౩. సర్వయోనిషు కౌంతేయమూర్తయ స్సంభవంతి యాః, తాసాం బ్రహ్మ మహద్యోని రహం బీజప్రదః పితా. ౪. సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి గుణాః

ప్రాప్తాః. ౧. తేషాం కిం ఫల మిత్యుచ్యతే, తస్యాశ్చ సిద్ధేరైకాంతికత్వ ముచ్యతే. ఇదమితి. ఇదం జ్ఞానం యథోక్తం ఉపాశ్రిత్య జ్ఞానసాధన మనుష్ఠాయేత్యేతత్, మమ పరమేశ్వరస్య సాధర్మ్యం మత్స్వరూపతాం ఆగతాః ప్రాప్తా ఇత్యర్థః. న తు సమానధర్మతా సాధర్మ్యం క్షేత్రజ్ఞేశ్వరయో ర్భేదానభ్యుపగమాత్ గీతాశాస్త్రే, ఫలవాదశ్చాయం స్తుత్యర్థః ఉచ్యతే, సర్గేఽపి సృష్టికాలేఽపి, నోపజాయంతే నోత్పద్యంతే, ప్రళయే బ్రహ్మణో వినాశకాలే న వ్యథంతి చ వ్యథాం నాపద్యంతే న చలంతీత్యర్థః. ౨. క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగ ఈదృశో భూతకారణ మిత్యాహ.— మమేతి. మమ స్వరూపభూతా మదీయా మాయాత్రిగుణాత్మికా ప్రకృతిః యోనిః సర్వభూతానాం కారణం, సర్వకార్యాణాం మహత్త్వాత్ కారణత్వాత్ స్వవికారాణాం బృంహణత్వాచ్చ మహత్ బ్రహ్మేతి యోనిరేవ విశిష్యతే, తస్మిన్ మహతి బ్రహ్మణి యోనౌ, గర్భం సర్వభూతజన్మకారణహిరణ్యగర్భజన్మనో బీజం, దధామి నిక్షిపామి, క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞప్రకృతిద్వయశక్తిమానీశ్వరోఽహ మవిద్యాకామకర్మోపాధిస్వరూపానువిధాయినం క్షేత్రజ్ఞం క్షేత్రేణ సంయోజయామీత్యర్థః. సంభవః సముత్పత్తిః సర్వభూతానాం హిరణ్యగర్భోత్పత్తిద్వారేణ, తత స్తస్మాత్ గర్భనిధానాత్, భవతి హే భారత. ౩. సర్వయోనిష్వితి. సర్వయోనిషు దేవపితృమనుష్యపశుమృగాదిసర్వయోనిషు, హే కౌంతేయ, మూర్తయః దేహసంస్థానలక్షణా మూర్ఛితాంగావయవా మూర్తయ స్సంభవంతి యాః, తాసాం మూర్తీనాం, బ్రహ్మమహత్సర్వావస్థం యోనిః కారణం, అహమీశ్వరో బీజప్రదో గర్భాధానస్య కర్తా పితా. ౪. కే గుణాః కథం నిబధ్నంతీత్యుచ్యతే. సత్త్వమితి. సత్త్వం రజ స్తమ ఇత్యేవం నామానో గుణా ఇతి పారిభాషికశబ్దాః, నరూపాదివద్ద్రవ్యాశ్రితాః, న గుణగుణినో రన్యత్వమత్ర వివక్షితం తస్మాద్గుణా ఇవ నిత్యపరతంత్రాః, క్షేత్రజ్ఞం ప్రత్యవిద్యాత్మకత్వాత్ క్షేత్రజ్ఞం నిబధ్నంతీవ తమాస్పదీకృత్యాత్మానం ప్రతిలభంత ఇతి నిబధ్నంతీత్యుచ్యతే, తే చ ప్రకృతిసంభవాః భగవన్మాయాసంభవాః నిబధ్నంతీవ, హే మహాబాహో మహాంతౌ సమర్థతరౌ ఆజానుప్రలంబౌ బాహూ యస్య స మహాబాహుః తస్య

ప్రకృతిసంభవాః, నిబధ్నంతి మహాబాహో దేహే దేహినమవ్యయమ్. ౬. తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వాత్ ప్రకాశక మనామయమ్, సుఖసంగేన బధ్నాతి జ్ఞానసంగేన చానఘ. ౭. రజో రాగాత్మకం విద్ధి తృష్ణాసంగసముద్భవమ్, తన్నిబధ్నాతి కౌంతేయ కర్మసంగేన దేహినమ్ ౮. తమస్త్వజ్ఞానజం విద్ధి మోహనం సర్వదేహినామ్, ప్రమాదాలస్యనిద్రాభి స్తన్నిబధ్నాతి భారత. ౯. సత్త్వం సుఖే సంజయతి రజః

సంబుద్ధిః హే మహాబాహో, దేహే శరీరే, దేహినం దేహవంతం, అవ్యయం అవ్యయత్వం చోక్తమనాదిత్వాదిత్యాదిశ్లోకేన, నను దేహీ న లిప్యత ఇత్యుక్తం తత్కథమిహ నిబధ్నంతీత్యన్యథోచ్యతే, పరిహృతమస్మాభిరివ శబ్దేన నిబధ్నంతీవేతి. ౬. తత్రేతి. తత్ర సత్త్వాదీనాం సత్త్వస్యైవ తావల్లక్షణ ముచ్యతే, నిర్మలత్వాత్, స్ఫటిక ఇవ మణిః ప్రకాశకమనామయం నిరుపద్రవం సత్త్వం బధ్నాతి, కథం, సుఖసంగేన సుఖ్యహ మితి విషయభూతస్య సుఖస్య విషయిణ్యాత్మని సంశ్లేషాపాదనేనైవ, మమైవ సుఖం సంజాత మితి మృషైవ సుఖసంజననం, సైషా విద్య, నహి విషయధర్మో విషయిణో భవతి, ఇచ్ఛాదిచ ధృత్యంతం క్షేత్రస్యైవ విషయ ధర్మ ఇత్యుక్తం భగవతా, అతః అవిద్యయైవ స్వకీయధర్మభూతయా విషయవిషయ్యవివేకలక్షణయా అస్వాత్మభూతే సుఖే సంజయతీవ అసంగం సక్తమివ కరోతి అసుఖినం సుఖినమివ. తథా జ్ఞానసంగేన జ్ఞానమితి సుఖసాహచర్యాత్ క్షేత్రస్యైవ విషయస్య వృత్త్యాత్మకం జడస్యాంతః కరణస్య ధర్మో నాత్మనః, ఆత్మధర్మత్వే సంగానుపపత్తేః బంధానుపపత్తేశ్చ, సుఖ ఇవ జ్ఞానాదా సంగో మంతవ్యః, అనఘ అపాప. ౭. రజఇతి. రజో రాగాత్మకం రంజనాద్రాగః గైరికాదిరివ విద్ధి, తృష్ణాసంగసముద్భవం తృష్ణా అప్రాప్తాభిలాషః ఆసంగః ప్రాప్తే విషయే మనసః ప్రీతిలక్షణః సంశ్లేషః తృష్ణా సంగయోస్సముద్భవః యస్మాత్తత్తృష్ణాసంగసముద్భవం, తన్నిబధ్నాతి తద్రజః. కౌంతేయ కర్మ సంగేన దృష్టాదృష్టార్థేషు కర్మసు సంజనం తత్పరతా కర్మసంగః తేన, నిబధ్నాతి రజో దేహినం. ౮. తమఇతి. తమస్తు తృతీయో గుణః. అజ్ఞానజం అజ్ఞానాజ్జాతం అజ్ఞానజం, విద్ధి, మోహనం మోహకరం అవివేకకరం సర్వదేహినాం సర్వేషాం దేహవతాం, ప్రమాదాలస్యనిద్రాభిః ప్రమాదశ్చ ఆలస్యం చ నిద్రా చ ప్రమాదాలస్యనిద్రాః తాభిః ప్రమాదాలస్యనిద్రాభిః, తత్తమో నిబధ్నాతి. హే భారత. ౯. పునర్గుణానాం వ్యాపారా స్సంక్షేపత ఉచ్యంతే. సత్త్వమితి. సత్త్వం సుఖే సంజయతి సంశ్లేషయతి, రజః కర్మణి భారత సంజయతీత్యనువర్తతే, జ్ఞానం సత్త్వకృతం వివేక మావృత్య ఆచ్ఛాద్య తు, తమః స్వేనావరణా

కర్మణి భారత, జ్ఞాన మావృత్య తు తమః ప్రమాదే సంజయత్యుత. ౯. రజ స్తమ
శ్చాభిభూయ సత్త్వం భవతి భారత, రజస్సత్త్వం తమశ్చైవ తమస్సత్త్వం రజ
స్తథా. ౧౦. సర్వద్వారేషు దేహేఽస్మిన్ ప్రకాశ ఉపజాయతే, జ్ఞానం యదా
తదా విద్యా ద్వివృద్ధం సత్త్వమిత్యుత ౧౧. లోభః ప్రవృత్తి రారంభః కర్మణా
మశమ స్స్పృహా, రజస్యేతాని జాయంతే వివృద్ధే భరతర్షభ. ౧౨. అప్రకాశో
ప్రవృత్తిశ్చ ప్రమాదో మోహఏవ చ, తమస్యేతాని జాయంతే వివృద్ధే
కురునందన. ౧౩. యదా సత్త్వే ప్రవృద్ధే తు ప్రళయం యాతి దేహభృత్, తదో
త్తమవిదాం లోకా నమలాన్ ప్రతిపద్యతే. ౧౪. రజసి ప్రలయం గత్వా కర్మసం

త్మనా ప్రమాదే సంజయత్యుత, ప్రమాదః ప్రాప్తకర్మకర్తవ్యాకరణం. ౯. ఉక్తం
కార్యం కదా కుర్వంతి గుణా ఇత్యుచ్యతే, యదా. రజఇతి. రజస్తమశ్చోభావప్యభి
భూయ సత్త్వం భవత్యుద్భవతి వర్ధతే యదా తదా లబ్ధాత్మకం సత్త్వం స్వకా
ర్యం జ్ఞానసుఖాద్యారభతే, తథా రజోగుణః సత్త్వం తమశ్చోభావప్యభిభూయ
వర్ధతే యదా తదా కర్మ కృష్యాది స్వకార్య మారభతే, తమ ఆఖ్యో గుణః
సత్త్వం రజశ్చోభావప్యభిభూయ తథైవ వర్ధతే యదా తదా జ్ఞానావరణాదిస్వకార్య
మారభతే. ౧౦. యదా యో గుణ ఉద్భూతో భవతి, తదా తస్య కిం లింగ
మిత్యుచ్యతే. సర్వద్వారేష్వితి. సర్వద్వారేషు ఆత్మన ఉపలబ్ధిద్వారాణి శ్రోత్రా
దీని సర్వాణి కరణాని తేషు సర్వేషు ద్వారేషు, అంతఃకరణస్య బుద్ధే ర్వృత్తిః
ప్రకాశః దేహేఽస్మిన్ ప్రకాశశబ్దవాచ్య ఉపజాయతే, తదేవ, జ్ఞానం, యద్యైవం
ప్రకాశో జ్ఞానాఖ్య ఉపజాయతే తదా జ్ఞానప్రకాశేన లింగేన విద్యాత్ వివృద్ధ
ముద్భూతం సత్త్వ మిత్యుతాపి. ౧౧. రజస ఉద్భూతస్య ఇదం చిహ్నం. లోభ
ఇతి. లోభః పరద్రవ్యాభిలిప్సా ప్రవృత్తిః ప్రవర్తనం సామాన్యచేష్టా ఆరంభః,
కేషాం, కర్మణాం, అశమః అనుపశమః హర్షరాగాది ప్రవృత్తిః, స్పృహా సర్వ
సామాన్యవస్తువిషయా తృష్ణా, రజసి గుణే వివృద్ధే ఏతాని లింగాని జాయంతే,
హే భరతర్షభ. ౧౨. అప్రకాశ ఇతి. అప్రకాశః అవివేకః అత్యంతం, అప్రవృత్తి
శ్చ ప్రవృత్త్యభావః తత్కార్యం, ప్రమాదో మోహఏవ చ తత్కార్యే, అవివేకః
మూఢతేత్యర్థః. తమసి గుణే వివృద్ధే ఏతాని లింగాని జాయంతే, హే కురునం
దన. ౧౩. మరణద్వారేణాపి యత్ఫలం ప్రాప్యతే తదపి సహేతుకం సర్వం గౌణ
మేవేతి దర్శయన్నాహ.—యదేతి. యదా సత్త్వే ప్రవృద్ధేతు ఉద్భూతేతు, ప్రళ
యం మరణం, యాతి ప్రతిపద్యతే, దేహభృత్ ఆత్మా. తదా ఉత్తమవిదాం మహ
దాదితత్త్వవిదా మిత్యేతత్, లోకాన్ అమలాన్ మలరహితాన్, ప్రతిపద్యతే

గిషు జాయతే, తథా ప్రలీనస్తమసి మూఢయోనిషు జాయతే. ౧౫. కర్మణస్సుకృతస్యాహుస్సాత్త్వికం నిర్మలం ఫలమ్, రజసస్తు ఫలం దుఃఖ మజ్ఞానం తమసః ఫలమ్. ౧౬. సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానం రజసో లోభ ఏవ చ, ప్రమాదమోహౌ తమసోభవతోఽజ్ఞానమేవ చ. ౧౭. ఊర్ధ్వం గచ్ఛంతి సత్త్వస్థా మధ్యే తిష్ఠంతి రాజసాః, జఘన్యగుణవృత్తిస్థా అధోగచ్ఛంతి తామసాః. ౧౮. నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారం యదా ద్రష్టానుపశ్యతి, గుణేభ్యశ్చ పరం వేత్తి మద్భావం సోఽధిగచ్ఛతి.

ప్రాప్నోతీత్యేతత్ ౧౪. రజసీతి. రజసి ప్రవృద్ధే తు, ప్రళయం మరణం, గత్వాప్రాప్య, కర్మసంగిషు కర్మాసక్తియుక్తేషు మనుష్యేషు, జాయతే,తథాతద్వదేవ, ప్రలీనః మృతః, తమసి వివృద్ధే, మూఢయోనిషు పశ్వాదియోనిషు జాయతే. ౧౫. అతీత శ్లోకార్థస్యైవ సంక్షేప ఉచ్యతే. కర్మణ ఇతి. కర్మణ స్సుకృతస్య సాత్త్వికస్యేత్యర్థః. ఆహుః శిష్టాః సాత్త్వికమేవ నిర్మలం ఫలమితి, రజసస్తు రాజసస్య కర్మణః ఇత్యర్థః. కర్మాధికారాత్ఫలమపి దుఃఖమేవ కారణానురూపత్వాద్రాజసమేవ, తథా అజ్ఞానం తమసః తామసస్య కర్మణః అధర్మస్య ఫలం పూర్వవత్ ౧౬. కించ గుణేభ్యోభవతి సత్త్వాదితి. సత్త్వాల్లఘ్వాత్మకత్వాత్, సంజాయతే సముత్పద్యతే జ్ఞానం, రజసో లోభ ఏవచ, ప్రమోదమోహౌ ప్రమాదశ్చ మోహశ్చ ప్రమాదమోహౌ ఉభౌ తమసో గుణాత్ భవతః, అజ్ఞానమేవచ భవతి.౧౭.కించ. ఊర్ధ్వమితి. ఊర్ధ్వం గచ్ఛంతి దేవలోకాదిషూత్పద్యంతే సత్త్వస్థాః సత్త్వగుణవృత్తిస్థాః, మధ్యే తిష్ఠంతి మనుష్యేషు రాజసాః, జఘన్యగుణవృత్తిస్థాః జఘన్యశ్చాసౌ గుణశ్చ జఘన్యగుణః తామసః తస్య వృత్తిః నిద్రాలస్యాదిః తస్మిన్ స్థితాః జఘన్యగుణవృత్తిస్థా మూఢాః, అధో గచ్ఛంతి పశ్వాదియోనిషూత్పద్యంతే, కే. తామసాః. ౧౮. పురుషస్య ప్రకృతిస్థత్వరూపేణ మిథ్యాజ్ఞానేన యుక్తస్య భోగ్యేషు గుణేషు సుఖదుఃఖమోహాత్మకేషు, సుఖీ దుఃఖీ మూఢోఽహమస్మీత్యేవం రూపో య స్సంగః తత్కారణం పురుషస్య సదసద్యోనిజన్మప్రాప్తిలక్షణస్య సంసారస్యేతి సమాసేన పూర్వాధ్యాయే యదుక్తం. తదిహ. శ్లో. "సత్త్వం రజస్తమ ఇతి గుణాః ప్రకృతిసంభవాః." ఇత్యత్ర ఆరభ్య గుణస్వరూపం గుణవృత్తిం స్వవృత్తేన చ గుణానాం బంధకత్వం గుణవృత్తినిబంధనస్య చ పురుషస్య యా గతిరిత్యేత త్సర్వం మిథ్యాజ్ఞానమజ్ఞానమూలం బంధకారణం విస్తరేణోక్త్వా అధునా సమ్యగ్దర్శనాన్మోక్షో వక్తవ్య ఇత్యత ఆహ భగవాన్—నేతి. నాన్యం కార్యకారణవిషయాకారేణ పరిణతేభ్యో గుణేభ్యః కర్తారం అన్యం యదా ద్రష్టా విద్వాన్ నానుపశ్యతి, గుణా ఏవ సర్వావస్థాసు సర్వకర్మణాం కర్తార ఇత్యేవం పశ్యతి. గుణేభ్యశ్చ పరం గుణవ్యాపార

౧౯. గుణానేతానతీత్య త్రీన్ దేహీ దేహసముద్భవాన్, జన్మమృత్యుజరాదుఃఖై ర్విముక్తో౽మృత మశ్నుతే. ౨౦. అర్జున ఉవాచ. కైర్లింగై స్త్రీన్ గుణానేతా నతీతో భవతి ప్రభో, కిమాచారః కథం చైతాం స్త్రీన్ గుణా నతివర్తతే. ౨౧. శ్రీభగవానువాచ—ప్రకాశం చ ప్రవృత్తిం చ మోహమేవ చ పాండవ, న ద్వేష్టి సంప్రవృత్తాని న నివృత్తాని కాంక్షతి. ౨౨. ఉదాసీనవదాసీనో గుణైర్యో న విచాల్య

సాక్షిభూతం వేత్తి, మద్భావం మమ భావం వాసుదేవత్వం వాసుదేవస్సర్వమిత్యేవం పశ్యన్ స స్రష్టా అధిగచ్ఛతి. ౧౯. కథం సో౽ధిగచ్ఛతీత్యుచ్యతే. గుణానితి. గుణానేతాన్ యథోక్తానతీత్య జీవన్నేవాతిక్రమ్య మాయోపాధిభూతాన్ త్రీన్, దేహీ, దేహసముద్భవాన్ దేహోత్పత్తిబీజభూతాన్, జన్మమృత్యుజరాదుఃఖైః జన్మ చ మృత్యుశ్చ జరా చ దుఃఖం చ జన్మమృత్యుజరాదుఃఖాని తైః, జీవన్నేవ విముక్తస్సన్, విద్వానమృత మశ్నుతే, ఏవం మద్భావమధిగచ్ఛతీత్యర్థః. ౨౦. జీవన్నేవ గుణానతీత్యామృత మశ్నుతే ఇతి ప్రశ్నబీజం ప్రతిలభ్య అర్జునఉవాచ—కైరితి. కైర్లింగై శ్చిహ్నైః, త్రీన్ గుణానేతాన్ వ్యాఖ్యాతాన్, అతీతః అతిక్రాంతో భవతి, హే ప్రభో, కిమాచారః కో౽స్యాచార ఇతి కిమాచారః, కథం కేన చ ప్రకారేణ ఏతాన్ త్రీన్ గుణాన్ అతివర్తతే అతీత్య వర్తతే. ౨౧. గుణాతీతస్య లక్షణం గుణాతీతత్వోపాయం చార్జునేన పృష్టో౽స్మిన్ శ్లోకే ప్రశ్నద్వయార్థం ప్రతివచనం భగవానువాచ—యత్తావత్ కైర్లింగై ర్యుక్తో గుణాతీతో భవతీతి తచ్ఛృణు. ప్రకాశమితి. ప్రకాశంచ సత్త్వకార్యం, ప్రవృత్తిం చ రజఃకార్యం, మోహమేవచ తమః కార్యమిత్యేతాని న ద్వేష్టి, సంప్రవృత్తాని సమ్యగ్విషయభావేన ఉద్భూతాని, మమ తామసప్రత్యయో జాతః తేనాహం మూఢః, తథారాజసీ ప్రవృత్తిః మమోత్పన్నా దుఃఖాత్మికా తేనాహం రజసా ప్రవర్తితః ప్రచాలితః స్వరూపాత్కష్టం మమ వర్తతే యో౽యం స్వరూపావస్థాభ్రంశః, తథాసాత్త్వికో గుణః ప్రకాశాత్మా మాం వివేకిత్వ మాపాదయన్ సుఖేన చాసంజయన్ బధ్నాతీతి, తాని న ద్వేష్టి సమ్యగ్దర్శిత్వేన, తదేవం గుణాతీతో న ద్వేష్టిసంప్రవృత్తాని, యథాచ సాత్త్వికాదిః పురుషస్సత్త్వాదికార్యాణి ఆత్మానం ప్రతిప్రకాశ్యనివృత్తాని కాంక్షతి న తథాగుణాతీతో నివృత్తానికాంక్షతీత్యర్థః, ఏతన్నపరప్రత్యక్షలింగం కింతర్హి స్వాత్మప్రత్యక్షత్వాత్ ఆత్మార్థమేవై తల్లక్షణం, నహి స్వాత్మవిషయద్వేషం కాంక్షాం వా పరః పశ్యతి. ౨౨. అథేదానీం గుణాతీతః కిమాచార ఇతి ప్రశ్నస్య ప్రతివచన మాహ—ఉదాసీనవదితి. ఉదాసీనవత్ యథోదాసీనో న కస్యచిత్పక్షం భజతే తథాయం గుణాతీతత్వోపాయమార్గే స్థిత ఆసీనః, ఆత్మవిత్ గుణైః య స్సన్యాసీ

తే,గుణావర్తంత ఇత్యేవ యోఽవతిష్ఠతి నేంగతే. ౨౩. సమదుఃఖసుఖః స్వస్థస్సమ లోష్టాశ్మకాంచనః, తుల్యప్రియాప్రియో ధీర స్తుల్యనిందాత్మసంస్తుతిః. ౨౪. మానావమానయో స్తుల్యస్తుల్యో మిత్రారిపక్షయోః, సర్వారంభపరిత్యాగీ గుణాతీత స్స ఉచ్యతే. ౨౫. మాం చ యో వ్యభిచారేణ భక్తియోగేన సేవతే, సగుణాన్

న విచాల్యతే వివేకదర్శనావస్థాతః, తదేతత్ స్ఫుటీకరోతి, గుణాః కార్యకారణవిషయాకారపరిణతాః, అన్యోన్యస్మిన్ వర్తంత ఇతి యోఽవతిష్ఠతి, ఛందోభంగభయాత్పరస్మైపదప్రయోగః, యోఽనుతిష్ఠతీతి వా పాఠాంతరం, నేంగతే న చలతి స్వరూపావస్థ ఏవ భవతీత్యర్థః. ౨౩. కించ సమేతి. సమదుఃఖసుఖః సమేదుఃఖసుఖే యస్యసః సమదుఃఖసుఖః స్వస్థః స్వాత్మని స్థితః ప్రసన్నః, సమలోష్టాశ్మకాంచనః, తుల్యప్రియాప్రియః, ప్రియంచ అప్రియం చ తుల్యే సమే యస్య సః తుల్యప్రియాప్రియః, ధీరః ధీమాన్, తుల్యనిందాత్మసంస్తుతిః నిందాచ ఆత్మసంస్తుతిశ్చ నిందాత్మసంస్తుతీ తుల్యే నిందాత్మసంస్తుతీ యస్య యతేః స తుల్యనిందాత్మసంస్తుతిః. ౨౪. కించ. మానావమానయో రితి. మానావమానయో స్తుల్యః సమో నిర్వికారః, తుల్యో మిత్రారిపక్షయోః, యద్యప్యస్యోదాసీనస్య పరేషు మిత్రాదిప్రతిభాసః నాస్తి, తథాపి పరేషాం వయమస్య మిత్రాణి వయమస్యారాతయ ఇతి ప్రతిభాస స్సంభవతీతి తదభిప్రాయేణ తుల్యో మిత్రారిపక్షయో రిత్యాహ- సర్వారంభపరిత్యాగీ, దృష్టాదృష్టార్థాని కర్మాణ్యారభ్యంత ఇత్యారంభాః సర్వానారంభాన్ పరిత్యక్తుం శీలమస్యేతి సర్వారంభపరిత్యాగీ, దేహధారణమాత్రనిమిత్తవ్యతిరేకేణ సర్వకర్మపరిత్యాగీత్యర్థః, గుణాతీత స్స ఉచ్యతే, ఉదాసీనవదిత్యాదిగుణాతీత స్స ఉచ్యత ఇత్యేతదంత ముక్తం, యావద్యత్నసాధ్యం తావత్సన్న్యాసినోఽనుష్ఠేయం గుణాతీత్వసాధనం ముముక్షోః స్థిరీభూతం తు స్వసంవేద్యం సద్గుణాతీతస్య యతే ర్లక్షణం భవతి. ౨౫. అధునా కథం చ త్రిగుణాతీతస్య వర్తన మిత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రవచనమాహ- అయమన్యో గుణాతీతత్వాభ్యుపాయో విశిష్టతరః పూర్వస్మా దుచ్యతే. మామితి. మాంచేశ్వరం నారాయణం సర్వభూతహృదయాశ్రయం, యో యతిః కర్మీ వా, అవ్యభిచారేణ న కదాచిదో వ్యభిచరతి, భక్తియోగః భజనం భక్తిః సైవ యోగః తేన భక్తియోగేన వివేకవిజ్ఞానాత్మకేన, స హి భక్తియోగో భగవదనుగ్రహప్రసాదజో భవతి, సేవతే సగుణాన్ సమతీత్యైతాన్ యథోక్తాన్, బ్రహ్మభూయాయ భవనం భూయః బ్రహ్మభవనాయ మోక్షాయ, కల్పతే సమర్థో భవతీత్యర్థః. ౨౬. కుత ఏతదిత్యుచ్యతే.

సమతీత్యైతాన్ బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే. ౨౬. బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహ
మమృతస్యావ్యయస్య చ, శాశ్వతస్యచధర్మస్య సుఖస్యైకాంతికస్య చ. ౨౭.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సుబ్రహ్మవిద్యాయాంయోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జున
సంవాదేగుణత్రయవిభాగయోగో నామ అష్టత్రింశో౽ధ్యాయః.

శ్రీభగవానువాచ—ఊర్ధ్వమూల మధశ్శాఖ మశ్వత్థం ప్రాహురవ్య

బ్రహ్మణఇతి. బ్రహ్మణః పరమాత్మనః, హి యస్మాత్, ప్రతిష్ఠాహం ప్రతితిష్ఠత్యస్మిన్నితి ప్రతిష్ఠా, అహం ప్రత్యగాత్మా, కీదృగ్భూతస్య బ్రహ్మణః అమృతస్యావినాశినః, అవ్యయస్యావికారిణః, శాశ్వతస్య నిత్యస్య, ధర్మస్య ధర్మజ్ఞానస్య, జ్ఞానయోగధర్మప్రాప్యస్య సుఖస్యానందరూపస్య ఐకాంతికస్య అవ్యభిచారిణః,అమృతాదిస్వభావస్య పరమానందస్వరూపస్య పరమాత్మనః ప్రత్యగాత్మా ప్రతిష్ఠా సమ్యక్ జ్ఞానేన పరమాత్మతయా నిశ్చీయతే, తదేతద్బ్రహ్మభూయాయ కల్పత ఇత్యుక్తం, యయేశ్వర శక్త్యా భక్తానుగ్రహాదిప్రయోజనాయ ప్రతితిష్ఠతే ప్రవర్తతే, సా శక్తిః బ్రహ్మైవాహం, శక్తిశక్తిమతో రనన్యత్వా దిత్యభిప్రాయః, అథవా, బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వా త్సవికల్పకం బ్రహ్మ, తస్య బ్రహ్మణో నిర్వికల్పకో౽హం అవాచ్యః, ప్రతిష్ఠా ఆశ్రయః, తథా, కింవిశిష్టస్య, అమృతస్యామరణధర్మాత్మకస్య, అవ్యయస్య చ వ్యయరహితస్య చ మోక్షాఖ్యస్య, మదాశ్రయం హ్యమృతమవ్యయ మనంతం ముముక్షుభిః ప్రాప్యతే, తస్మాదస్యాపి ప్రతిష్ఠాహం, కించ, శాశ్వతస్య చ నిత్యస్య ధర్మస్య జ్ఞాననిష్ఠాలక్షణస్య, తజ్జనితస్య సుఖస్యైకాంతికస్య ఐకాంతికస్య ఏకాంత నియతస్య చ, ప్రతిష్ఠాహామితి ప్రవర్తతే. ౨౭.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్గోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య
శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ - శ్రీభగవద్గీతాభాష్యేఅష్టత్రింశో౽ధ్యాయః.

యస్మాన్మదధీనం ప్రాణినాం కర్మఫలం జ్ఞానినాం చ జ్ఞానఫలం, అతో భక్తియోగేన మాం యే సేవంతే తే మమ ప్రసాదాత్ జ్ఞానప్రాప్తిక్రమేణ గుణాతీతా మోక్షం గచ్ఛంతి, కిము వక్తవ్య మాత్మన స్తత్త్వమేవం మమ సమ్యగ్విజానంత ఇత్యతో భగవానర్జునేనాపృష్టమపి ఆత్మన స్తత్త్వం వివక్షు రువాచ ఊర్ధ్వమూల మిత్యాది, తత్ర తావద్వృక్షరూపకల్పనయా వైరాగ్యహేతో స్సంసారరూపం వర్ణయతి, విరక్తస్య హి సంసారాత్ భగవత స్తత్త్వజ్ఞానే అధికారో నాన్యస్యేతి. ఊర్ధ్వమూల మితి. ఊర్ధ్వమూలం, కాలత స్సూక్ష్మత్వాత్ కారణత్వా న్నిత్యత్వా న్మహత్వాచ్చోచ్యతే ఊర్ధ్వమితి బ్రహ్మ అవ్యక్త మాయాశక్తిమత్ తన్మూలమ స్యేతి సో౽యం సంసారవృక్షః ఊర్ధ్వమూలఇతి. శ్రు. "ఊర్ధ్వమూలో౽వాక్శాఖః

యమ్, ఛందాంసి యస్య పర్ణాని య స్తం వేద స వేదవిత్. ౧. అధశ్చోర్ధ్వం చ ప్రసృతా స్తస్య శాఖాగుణప్రవృద్ధా విషయప్రవాలాః, అధశ్చ మూలాన్యనుసం

ఏషోఽశ్వత్థ స్సనాతన" ఇతి శ్రుతేః, పురాణే చోక్తమ్. శ్లో. "అవ్యక్తమూలప్రభవ స్తస్యైవానుగ్రహోచ్ఛ్రితః, బుద్ధిస్కంధమయశ్చైవ ఇంద్రియాంతరకోటరః. మహాభూతవిశాలశ్చ విషయైః పత్రశాఖవాన్, ధర్మాధర్మసుపుష్పశ్చ సుఖదుఃఖఫలోదయః. ఆజీవ్య స్సర్వభూతానాం బ్రహ్మవృక్ష స్సనాతనః, ఏతద్బ్రహ్మవనం చైవ బ్రహ్మవృక్షస్య తస్య తత్. ఏతచ్ఛిత్వా చ భిత్వా చ జ్ఞానేన పరమాసినా, తతశ్చాత్మరతిం ప్రాప్య యస్మాన్నావర్తతే పున"రిత్యాది, తమూర్ధ్వమూలం సంసారం, మాయామయం వృక్షమాహుః, మహదహంకారతన్మాత్రాదయః శాఖా ఇవ అస్యాధో భవంతీతి సోఽయ మధశ్శాఖః తమధశ్శాఖం, నశ్వోఽపి స్థాస్యతీత్యశ్వత్థః తం క్షణప్రధ్వంసినం అశ్వత్థం, ప్రాహుః కథయంతి, అవ్యయం సంసారం మాయామయం మాయాయాః అనాదికాలప్రవృత్తత్వాత్ సోఽయంసంసారవృక్షోఽవ్యయః, అనాద్యంతదేహాదిసంతానాశ్రయో హి సః ప్రసిద్ధః తమవ్యయం, తస్యైవ సంసారవృక్షస్య ఇదమన్యద్విశేషణాంతరం, ఛందాంసి ఛాదనాదృగ్యజుస్సామలక్షణాని యస్య సంసారవృక్షస్య పర్ణానీవ పర్ణాని యథా వృక్షస్య రక్షణార్థాని పర్ణాని తథా వేదాః సంసారవృక్షపరిరక్షణార్థాః, ధర్మాధర్మతద్ధేతుప్రకాశనార్థత్వాత్, యథావ్యాఖ్యాతం సంసారవృక్షం సమూలం య స్తం వేద, సవేదవిత్ వేదార్థవిదిత్యర్థః, నహి సమూలా త్సంసారవృక్షాత్ అస్మాత్ జ్ఞేయోఽన్యోఽణుమాత్రోఽప్యవశిష్టోఽస్తీత్యత స్సర్వజ్ఞ స్సర్వవేదార్థవిదితి సమూలవృక్షవిజ్ఞానం స్తౌతి ౧. తస్యైవ సంసారవృక్షస్యాపరావయవప్రకల్పనోచ్యతే. అధశ్చేతి. అధో మనుష్యాదిభ్యో యావత్ స్థావరం, అత ఊర్ధ్వం చ యావ ద్బ్రహ్మణో విశ్వసృజో ధామ ఇత్యేతదంతం, యథా కర్మ యథాశ్రుతం, జ్ఞానకర్మఫలాని తస్య వృక్షస్య శాఖా ఇవ శాఖాః, ప్రసృతాః ప్రగతాః, గుణప్రవృద్ధాః గుణైః సత్త్వరజస్తమోభిః ప్రవృద్ధాః స్థూలీకృతాః ఉపాదానభూతైః, విషయప్రవాలాః విషయాః శబ్దాదయః ప్రవాలా ఇవ దేహాదికర్మఫలేభ్య శ్శాఖాభ్య అంకురీభవంతీవ తేన విషయప్రవాలా శ్శాఖాః, సంసారవృక్షస్య పరం మూల ముపాదానకారణం పూర్వముక్తం, అథేదానీం కర్మఫలజనితరాగద్వేషాదివాసనాః మూలానీవ ధర్మాధర్మప్రవృత్తికారణాన్యవాంతరభావీని తాన్యధశ్చ దేవాద్యపేక్షయా మూలాని, అనుసంతతాని అనుప్రవిష్టాని, కర్మానుబంధీని కర్మ ధర్మాధర్మలక్షణ మనుబంధః పశ్చాద్భావీ యేషా ముద్భూతిమనూద్భవతి తాని కర్మానుబంధీని మనుష్యలోకే విశేషతోఽత్ర హి

తతాని కర్మానుబంధీని మనుష్యలోకే. ౨. న రూపమస్యేహ తథోపలభ్యతే నాంతో న చాదిర్నచ సంప్రతిష్ఠా, అశ్వత్థమేనం సువిరూఢమూల మసంగశస్త్రేణ దృఢేన ఛిత్వా. 3. తతః పదం తత్పరిమార్గితవ్యం యస్మిన్ గతా న నివర్తంతి భూయః, తమేవ చాద్యం పురుషం ప్రపద్యే యతః ప్రవృత్తిః ప్రసృతా పురాణీ. ౪. నిర్మానమోహా జితసంగదోషా అధ్యాత్మనిత్యా వినివృత్తకామాః, ద్వంద్వై ర్విముక్తాస్సుఖదుఃఖసంజ్ఞై ర్గచ్ఛంత్యమూఢాః పదమవ్యయం తత్. ౫. న తద్భాస

మనుష్యాణాం కర్మాధికారః ప్రసిద్ధః. ౨. యస్త్వయం వర్ణితః సంసారవృక్షః. నేతి. న రూప మస్యేహ యథోపవర్ణితం తథా నోపలభ్యతే, స్వప్నమరీచ్యుదక మాయాగంధర్వనగరసమత్వాత్, దృష్టనష్టస్వరూపో హి స ఇతి, అతఏవ నాంతో న పర్యంతో నిష్ఠా పరిసమాప్తి ర్వా విద్యతే, తథా నచాదిః ఇత ఆర భ్యాయం ప్రవృత్త ఇతి న కేనచిదవగమ్యతే, నచ సంప్రతిష్ఠా స్థితి ర్మధ్యమస్య న కేన చిదుపలభ్యతే, అశ్వత్థమేనం యథోక్తం, సువిరూఢమూలం సుష్ఠు విరూఢాని విరోహం గతాని సుదృఢాని మూలాని యస్య తమేనం సువిరూఢ మూలం, అసంగశస్త్రేణ అసంగః పుత్రమిత్రవిత్తలోకైషణేభ్యో వ్యుత్థానం స ఏవ శస్త్రం తేన అసంగశస్త్రేణ, దృఢేన పరమాత్మాభిముఖ్యనిశ్చయదృఢీకృతేన, పునః పునః వివేకాభ్యాసాశ్మనిశితేన, ఛిత్వా సంసారవృక్షం సబీజముద్ధృత్య, 3. తత ఇతి. తతః పశ్చాత్, యత్పదం వైష్ణవం తత్పరిమార్గితవ్యం పరిమార్గణ మన్వేషణం, జ్ఞాతవ్య మిత్యర్థః, యస్మిన్ పదే గతాః ప్రవిష్టాః న నివర్తంతిభూయః నావర్తంతే భూయః పున సంసారాయ, కథం పరిమార్గితవ్యమిత్యాహ, తమేవ చ యః పదశబ్దేనోక్తః, ఆద్యం ఆదౌ భవ మాద్యం పురుషం ప్రపద్య ఇత్యేవం పరి మార్గితవ్యం తచ్ఛరణతయేత్యర్థః, కోఽసౌ పురుష ఇత్యుచ్యతే, యతః యస్మాత్ పురు షాత్ సంసారమాయావృక్షప్రవృత్తిః ప్రసృతా నిస్సృతా, పురాణీ చిరంతనీ. ౪. కథంభూతాః తత్పదం గచ్ఛంతీత్యుచ్యతే. నిర్మానమోహా ఇతి నిర్మానమోహాః మా నశ్చ మోహశ్చ మానమోహౌ తౌ నిర్గతౌ యేభ్యస్తే నిర్మానమోహాః మానమోహ వర్జితాః, జితసంగదోషాః సంగఏవ దోష స్సంగదోషః జితస్సంగదోషో యైస్తే జిత సంగదోషాః అధ్యాత్మనిత్యాః పరమాత్మస్వరూపాలోచనే నిత్యాః తత్పరాః, విని వృత్తకామాః విశేషతో నిర్లేపేన నివృత్తాః కామాః యేషాం తే నివృత్తకామాః, యతయః సన్న్యాసినః, ద్వంద్వైః ప్రియాప్రియాదిభిః విముక్తాః సుఖదుఃఖసంజ్ఞైః పరిత్యక్తాః, గచ్ఛంత్యమూఢాః మోహవర్జితాః, పదమవ్యయం తత్ యథోక్తం,

యతే సూర్యో న శశాంకో న పావకః, యద్గత్వా న నివర్తంతే తద్ధామ పరమం మమ. ౬. మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూత స్సనాతనః, మనష్షష్ఠానీంద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతి. ౭. శరీరం యదవాప్నోతి యచ్చాప్యుత్క్రామతీశ్వరః,గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయు ర్గంధానివాశయాత్. ౮. శ్రోత్రం చక్షుః స్పర్శనం చ రసనం ఘ్రాణమేవ చ, అధిష్ఠాయ మనశ్చాయం విషయానుపసేవతే. ౯.

---

౫. తదేవ పదం పున ర్విశిష్యతే. నేతి. తద్ధామేతి వ్యవహితేన ధామ్నా సంబధ్యతే, తద్ధామ తేజోరూపం పదం న భాసయతే సూర్యః ఆదిత్యః సర్వావభాసన శక్తిమత్త్వేఽపి సతి, తథా న శశాంకశ్చంద్రః, న పావకోఽగ్నిరపి, యద్ధామ వైష్ణవం పదం గత్వా ప్రాప్య నివర్తంతే, యచ్చ సూర్యాది ర్న భాసయతే, తద్ధామ పరమం విష్ణో ర్మమ పద మిత్యుక్తం. ౬. నను సర్వే హి గతి రాగత్యంతా సంయోగావిప్రయోగాంతా ఇతి ప్రసిద్ధం, కథముచ్యతే తద్ధామగతానాం నాస్తి నివృత్తిరితి శృణు తత్ర కారణం. మమేతి. మమైవ పరమాత్మనో నారాయణస్య అంశో భాగః అవయవ ఏకదేశ ఇత్యనర్థాంతరం, జీవలోకే సంసారే జీవభూతః కర్తా భోక్తేతి ప్రసిద్ధః, సనాతనః చిరంతనః యథా జలసూర్యకః సూర్యాంశో జలనిమిత్తాపాయే సూర్యమేవ గత్వా న తతో నివర్తతే, యథా వా ఘటాద్యుపాధి పరిచ్ఛిన్నో ఘటాద్యాకాశ ఆకాశాంశస్సన్ ఘటాదినిమిత్తాపాయే ఆకాశం ప్రాప్య న నివర్తత ఇత్యేవమత ఉపపన్నముక్తం యద్గత్వా న నివర్తంత ఇతి, నను నిరవయవస్య పరమాత్మనః కుతోఽవయవ ఏకదేశోఽంశ ఇతి. సావయత్వే చ వినాశప్రసంగోఽవయవవిభాగాత్, నైష దోషః అవిద్యాకృతోపాధిపరిచ్ఛిన్న ఏకదేశోఽంశ ఇవకల్పితో యతః దర్శితశ్చాయమర్థ ఏవ క్షేత్రజ్ఞాధ్యాయే విస్తరశః, స చ జీవో మదంశత్వేన కల్పితః కథం సంసరత్యుత్క్రామతి చేత్యుచ్యతే, మనష్షష్ఠాని శ్రోత్రాదీనీంద్రియాణి, ప్రకృతిస్థాని స్వస్థానే కర్ణశష్కుల్యాదౌ ప్రకృతౌ స్థితాని, కర్షత్యాకర్షతి. ౭. కస్మిన్ కాలే? శరీరమితి. యచ్చాపియదావాప్యుత్క్రామతీశ్వరః దేహాదిసంఘాతస్వామీజీవః, తదా కర్షతీతి. శ్లోకస్య తృతీయః పాదోఽర్థవశాత్ ప్రాథమ్యేన సంబధ్యతే, యదాచ పూర్వస్మాచ్ఛరీరా చ్ఛరీరాంతరమాప్నోతి తదా గృహీత్వైతాని మనష్షష్ఠానీంద్రియాణి సంయాతి సమ్యగ్యాతిగచ్ఛతి,కిమివేత్యాహ-వాయుః పవనః, గంధానివాశయాత్ పుష్పాదేః. ౮. కానితానీత్యాహ—శ్రోత్రమితి. శ్రోత్రంచక్షుః స్పర్శనంచత్వగింద్రియంరసనంజిహ్వాఘ్రాణమేవచ మనశ్చషష్ఠం ప్రత్యేక మింద్రియేణ సహాధిష్ఠాయ దేహస్థోఽపి విషయాన్ శబ్దాదీన్ ఉపసేవతే.౯. ఏవం దేహాత్ ఉత్క్రామంతమితి. ఉత్క్రామంతం దేహం పూర్వోపాత్తం పరిత్య

ఉత్క్రామంతం స్థితం వాపి భుంజానం వా గుణాన్వితమ్, విమూఢా నానుపశ్యం
తిపశ్యంతిజ్ఞానచక్షుషః. ౧౦. యతంతో యోగినశ్చైనం పశ్యంత్యాత్మన్యవస్థితమ్,
యతంతోఽప్యకృతాత్మానో నైనం పశ్యంత్యచేతసః. ౧౧. యదాదిత్యగతం తేజో
జగద్భాసయతేఽఖిలమ్, యచ్చంద్రమసి యచ్చాగ్నౌ తత్తేజో విద్ధి మామ

కంతం వా, స్థితం దేహే తిష్ఠంతం, భుంజానం వా శబ్దాదీంశ్చోపలభమానం, గుణాన్వి
తం సుఖదుఃఖమోహాఖ్యైర్గుణై రన్వితమనుగతం సంయుక్త మిత్యర్థః, ఏవంభూత
మప్యేనం అత్యంతదర్శనగోచరప్రాప్తం విమూఢాః దృష్టాదృష్టవిషయభోగబలా
కృష్టచేతస్తయా నేకధా విమూఢా నానుపశ్యంతి. అహో కష్టం వర్తత ఇత్యను
క్రోశతి భగవాన్, యేతు పునః ప్రమాణజనితజ్ఞానచక్షుషః, త ఏనం పశ్యంతి
జ్ఞానచక్షుషః వివిక్తదృశ ఇత్యర్థః. ౧౦. కేచిత్తు, యతంతః ప్రయత్నం కుర్వంతః,
యోగినశ్చ సమాహితచిత్తాః, ఏనం ప్రకృతమాత్మానం పశ్యంత్యయమహమస్మీ
త్యుపలభంతే, ఆత్మని స్వస్యాంబుద్ధావవస్థితం, యతంతోఽపి శాస్త్రాదిప్రమాణైరకృ
తాత్మానః అసంస్కృతాత్మానః తపసేంద్రియజయేనదుశ్చరితాదనుపరతా అశాంత
దర్పాః ప్రయత్నం కుర్వంతోఽపి నైనం పశ్యంత్యచేతసఃఅవివేకినః. ౧౧. యత్పదం
సర్వస్యావభాసకమప్యాదిత్యాదికం జ్యోతిర్నావభాసయతే, యత్ప్రాప్య చ
ముముక్షవః పునస్సంసారాభిముఖాః న నివర్తంతే, యస్య పదస్య చోపాధిభేద
మనువిధీయమానా జీవా ఘటాకాశాదయ ఇవ ఆకాశస్యాంశాః, తస్య పదస్య
సర్వాత్మత్వం సర్వవ్యవహారాస్పదత్వం చ వివక్షుశ్చతుర్భిః శ్లోకైర్విభూతిసంక్షే
పమాహ భగవాన్. యదితి. యదాదిత్యగతం ఆదిత్యాశ్రయం కిం తత్, తేజో
దీప్తిః ప్రకాశః, జగద్భాసయతే ప్రకాశయతి అఖిలం సమస్తం యచ్చంద్రమసి
శశిని తేజోఽవభాసకం వర్తతే, యచ్చాగ్నౌ హుతవహే, తత్తేజో విద్ధి విజానీహి
మామక మితి మదీయ మితి, అథవా యదాదిత్యగతం తేజః చైతన్యాత్మకం
జ్యోతిః, యచ్చంద్రమసి, యచ్చాగ్నౌ వర్తతే, తత్తేజోవిద్ధి మామకం మదీయం
విష్ణోస్తజ్జ్యోతిః, నను స్థావరేషు జంగమేషు చ తత్సమానం చైతన్యాత్మకం
జ్యోతిః తత్ర కథమిదం విశేషణం యదాదిత్యగతమిత్యాది, నైష దోషః, సత్త్వా
ధిక్యాదవిస్తరత్వోపపత్తేః. ఆదిత్యాదిషు హి సత్త్వం అత్యంతప్రకాశం అత్యం
తభాస్వరం అత స్తత్రైవావిస్తరం జ్యోతిరితి తద్విశిష్యతే, న తు తత్రైవ తదధిక
మితి, యథాహి లోకే తుల్యేఽపి ముఖసంస్థానే న కాష్ఠకుడ్యాదౌ ముఖమావిర్భ
వతి ఆదర్శాదౌ తు స్వచ్ఛే స్వచ్ఛతరే చ తారతమ్యేనావిర్భవతి తద్వత్. ౧౨,

కమ్. ౧౨. గామావిశ్య చ భూతాని ధారయామ్యహమోజసా, పుష్ణామి చౌషధీ స్సర్వా స్సోమో భూత్వా రసాత్మకః. ౧౩. అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రితః, ప్రాణాపానసమాయుక్తః పచామ్యన్నం చతుర్విధమ్. ౧౪. సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిర్జ్ఞాన మపోహనం చ, వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్యో వేదాంతకృద్వేదవిదేవ చాహమ్ ౧౫. ద్వావిమౌ

కించ. గామితి. గాం పృథివీ మావిశ్య ప్రవిశ్య చ, ధారయామి భూతాని జగదహ మోజసా బలేన, యద్బలం కామరాగవివర్జితం ఐశ్వరం రూపం జగద్విధారణాయ పృథివ్యా మావిష్టం, యేన పృథివీ గుర్వీ నాధః పతతి న విదీర్యతే చ, తథాచ మంత్రవర్ణాః. "యేన ద్యౌరుగ్రా పృథివీ చ దృఢే"ఇతి,"సదాధారపృథివీం ద్యాముతేమా మి"త్యాదిశ్చ, అతో గామావిశ్యచ భూతాని చరాచరాణి ధారయామి, కించ, పృథివ్యాం జాతాః ఓషధీః సర్వాః వ్రీహియవాద్యాః పుష్ణామి పుష్టిమతీః రసస్వాదుమతీశ్చ కరోమి, సోమో భూత్వా రసాత్మకః సోమస్సన్ రసాత్మకః రసస్వభావః సర్వరసానా మాకర స్సోమ స్సహి సర్వ రసాత్మక స్సర్వా ఓషధీః స్వాత్మరసానుప్రవేశయన్ పుష్ణాతి. ౧౩. కించ. అహ మితి. అహమేవ వైశ్వానరః ఉదరస్థోఽగ్ని ర్భూత్వా. శ్రు. "అయమగ్ని ర్వైశ్వానరో యోఽయ మంతః పురుషే యేనేద మన్నం పచ్యత" ఇత్యాదిశ్రుతేః. వైశ్వానరస్సన్ ప్రాణినాం ప్రాణవతాం దేహ మాశ్రితః ప్రవిష్టః. ప్రాణాపానసమాయుక్తః ప్రాణాపానాభ్యాం సమాయుక్తః సంయుక్తః. పచామి పక్తిం కరోమి, అన్నం చతుర్విధం భోజ్యం భక్ష్యం చోష్యం లేహ్యం చ, భోక్తా వైశ్వానరోఽగ్నిః. అగ్నే ర్భోజ్య మన్నం సోమః. తదే తదుభయ మగ్నిషోమౌ సర్వ మితి పశ్యతః అన్నదోషలేపో న భవతి. ౧౪. కించ. సర్వస్యేతి. సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య అహమాత్మా సన్ హృది బుద్ధౌ సన్నివిష్టః. అతో మత్త ఆత్మనః సర్వప్రాణినాం స్మృతిర్జ్ఞానం తదపోహనం చ, యేషాం పుణ్యకర్మణాం పుణ్యకర్మానురోధేన జ్ఞానస్మృతీ భవతః. తథా పాపకర్మణాం పాపకర్మానురూపేణ స్మృతిజ్ఞానయోః అపోహనం చ అపోహనమపగమనం, వేదైశ్చ సర్వై రహమేవ పరమాత్మా వేద్యో వేదితవ్యః, వేదాంతకృత్ వేదాంతార్థసంప్రదాయకృదిత్యర్థః. వేదవిత్ వేదార్థవిదేవ చాహం. ౧౫. భగవత ఈశ్వరస్య నారాయణాఖ్యస్య విభూతిసంక్షేప ఉక్తో విశిష్టోపాధికృతః యదాదిత్యగతం తేజ ఇత్యాదినా. అధునా తస్యైవ క్షరాక్షరోపాధిప్రవిభక్తతయా నిరుపాధికస్య కేవలస్య తత్త్వనిర్దిధారయిషయా ఉత్తరే శ్లోకా ఆరభ్యంతే, తత్ర సర్వ

పురుషౌ లోకే క్షరశ్చాక్షరఏవ చ, క్షర స్సర్వాణిభూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే. ౧౬. ఉత్తమః పురుష స్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః, యో లోకత్రయ మావిశ్య బిభ ర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః. ౧౭. యస్మా త్క్షర మతీతోఽహమక్షరాదపి చోత్తమః, అతోఽస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమః. ౧౮. యో మామేవ మసం

మేవాతీతానాగతాధ్యాయార్థజాతం త్రిధా రాశీకృత్యాహ.- ద్వావితి. ద్వా విమౌ పృథగ్రాశీకృతౌ పురుషావిత్యుచ్యేతే, లోకే సంసారే, క్షరశ్చక్షరతీతి క్షరః వినాశీత్యేకో రాశిః. అపరః పురుషోఽక్షర స్తద్విపరీతః భగవన్మాయాశక్తిః క్షరాఖ్యస్య పురుషస్యోత్పత్తిబీజం అనేక సంసారిజంతుకామకర్మాదిసంస్కారాశ్రయః అక్షరః పురుష ఉచ్యతే, కౌ తౌ పురుషా విత్యాహ—స్వయ మేవభగవాన్. క్షర స్సర్వాణి భూతాని సమస్తం వికారజాత మిత్యర్థః, కూటస్థః కూటో రాశిరివ స్థితః. అథవా కూటో మాయా వంచనా జింహతా కుటిలతేతి పర్యాయాః అనేకమాయావంచనాదిప్రకారేణ స్థితః కూటస్థః, సంసారబీజానంత్యాన్న క్షరతీత్యక్షర ఇత్యుచ్యతే. ౧౬. అన్య ఆభ్యాం క్షరాక్షరాభ్యాం విలక్షణః క్షరాక్షరోపాధిద్వయదోషేణాస్పృష్టః నిత్యశుద్ధముక్తస్వభావః. ఉత్తమ ఇతి. ఉత్తమః ఉత్కృష్టతమః. పురుష స్త్వన్యః అత్యంతవిలక్షణః ఆభ్యాం, పరమాత్మేతి పరమశ్చాసౌ దేహాద్యవిద్యాకృతాత్మభ్యః ఆత్మా చ సర్వభూతానాం ప్రత్యక్చేతన ఇత్యర్థః. పరమాత్మేత్యుదాహృతః ఉక్తో వేదాంతేషు, సఏవ విశిష్యతే, యో లోకత్రయం భూర్భువ స్సువరాఖ్యం, స్వకీయయా బలశక్త్యా ఆవిశ్య ప్రవిశ్య, బిభర్తి స్వరూపసద్భావమాత్రేణ బిభర్తి ధారయతి, అవ్యయో నాస్య వ్యయో విద్యత ఇత్యవ్యయః. కః, ఈశ్వరః సర్వజ్ఞో నారాయణాఖ్య ఈశనశీలః. ౧౭. యథా వ్యాఖ్యాతస్యేశ్వరస్య పురుషోత్తమ ఇత్యేత న్నామ ప్రసిద్ధం, తస్య నామనిర్వచనప్రసిద్ధ్యా అన్వర్థత్వం నామ్నో దర్శయన్నిరతిశయోఽహ మీశ్వర ఇత్యాత్మానం దర్శయతి భగవాన్. యస్మాదితి. యస్మాత్ క్షరమతీతోఽహం సంసారమాయావృక్షమశ్వత్థాఖ్యం, అక్షరాదపి సంసారమాయావృక్షబీజభూతాదపి చోత్తమః ఉత్కృష్టతమః ఊర్ధ్వతమో వాహం, అతస్తాభ్యాం క్షరాక్షరాభ్యాం ఉత్తమత్వాదస్మి భవామి, లోకే వేదే చ ప్రథితః ప్రఖ్యాతః పురుషోత్తమః, పురుషోత్తమ ఇత్యేవం మాం జనాః విదుః, కవయః కావ్యాదిషు చ ఇదం నామ బధ్నంతి. ౧౮. అథేదానీం యథా నిరుక్తమాత్మానం యో వేద తస్యేదం ఫల ముచ్యతే. య ఇతి. యో మామీశ్వరం యథోక్తవిశేషణం ఏవం యథోక్తేన ప్రకారేణ అసంమూఢస్సంమోహవర్జితస్సన్ జానాతి అయ మహమస్మీతి, పురుషోత్తమం, స సర్వవిత్ సర్వం వేత్తీతి

మూఢో జానాతి పురుషోత్తమమ్, ససర్వవిద్భజతి మాం సర్వభావేన భారత. ౧౯.
ఇతిగుహ్యతమం శాస్త్ర మిద ముక్తం మయానఘ, ఏతద్బుద్ధ్వా బుద్ధిమాన్ స్యాత్ కృతకృత్యశ్చ భారత. ౨౦.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాపర్వణి - ఏకోనచత్వారింశోఽధ్యాయః.

శ్రీభగవానువాచ—అభయం సత్త్వసంశుద్ధి ర్జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః, దానం

భజతి మాం సర్వభావేన సర్వాత్మకతయా, హే భారత. ౧౯. అస్మిన్నధ్యాయే భగవత్తత్త్వజ్ఞానం మోక్షఫల ముక్త్వా అథేదానీం తత్ స్తౌతి-ఇతీతి. ఇత్యేతద్గుహ్యతమం గోప్యతమం అత్యంతరహస్య మిత్యేతత్, కిం తత్, శాస్త్రం, యద్యపి గీతాఖ్యం సమస్తం శాస్త్ర ముచ్యతే తథాప్యయమేవాధ్యాయ ఇహ శాస్త్రమిత్యుచ్యతే స్తుత్యర్థం ప్రకరణాత్ సర్వోహి గీతాశాస్త్రార్థోఽస్మిన్నధ్యాయే సమాసేనోక్తః. న కేవలం గీతాశాస్త్రార్థ ఏవ కింతు సర్వశ్చ వేదార్థ ఇహ పరిసమాప్తః యస్తం వేద స వేదవిత్. వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్య ఇతి చోక్తం ఇద ముక్తం కథితం మయా, హే అనఘ అపాప, ఏతచ్ఛాస్త్రం యథాదర్శితార్థం బుద్ధ్వా బుద్ధిమాన్ స్యాత్ భవేత్. నాన్యథా, కృతకృత్యశ్చ భారత, కృతం కృత్యం కర్తవ్యం యేన సకృతకృత్యో విశిష్టజన్మప్రసూతేన బ్రాహ్మణేన యత్కర్తవ్యం తత్సర్వం భగవత్తత్త్వే విదితే కృతం భవేదిత్యర్థః.నాన్యథా కర్తవ్యం పరిసమాప్యతే కస్యచి దిత్యభిప్రాయః. 'సర్వం కర్మాఖిలం పార్థజ్ఞానే పరిసమాప్యతే'ఇతి చోక్తం, ఏతద్ధి జన్మసామగ్ర్యమితి చ మానవం వాక్యం, యత ఏతత్పరమార్థతత్త్వం మత్తః శ్రుతవానసి అతః కృతార్థస్త్వం భారతేతి. ౨౦.

ఇతి పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య గోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య
శ్రీమచ్ఛంకర భగవత్పాదకృతౌ భగవద్గీతాభాష్యే ఏకోనచత్వారింశోఽధ్యాయః.

దైవ్యాసురీ రాక్షసీచేతి ప్రాణినాం ప్రకృతయో నవమేఽధ్యాయే సూచితాః. తాసాం విస్తరేణ ప్రదర్శనాయాభయం సత్త్వసంశుద్ధి రిత్యాదిరధ్యాయ ఆరభ్యతే, తత్ర సంసారమోక్షాయ దైవీ ప్రకృతిః, నిబంధాయాసురీ రాక్షసీ చేతి, దైవ్యా ఆదానాయ ప్రదర్శనం క్రియతే, ఇతరయోః పరివర్జనాయ చ, భగవానువాచ—అభయమితి. అభయంఅభీరుతా, సత్త్వసంశుద్ధిఃసత్త్వస్యాంతఃకరణస్య సంశుద్ధిః వ్యవహారేషు పరవంచనా మాయానృతాదిపరివర్జనం శుద్ధసత్త్వభావేన వ్యవహార ఇత్యర్థః. జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః జ్ఞానం శాస్త్రత ఆచార్యతశ్చ ఆత్మాదిపదార్థానా మవగమః. అవగతానా మింద్రియాద్యుపసంహారేణ ఏకాగ్రతయా

దమశ్చ యజ్ఞశ్చ స్వాధ్యాయ స్తప ఆర్జవమ్. ౧. అహింసా సత్యమక్రోధస్త్యాగ
శ్శాంతి రపైశునమ్, దయా భూతేష్వలోలత్వం మార్దవం హ్రీ రచాపలమ్. ౨.
తేజః క్షమా ధృతి శ్శౌచ మద్రోహో నాతిమానితా, భవంతి సంపదం దైవీ మభి
జాతస్య భారత. ౩. దంభో దర్పోఽతిమానశ్చ క్రోధః పారుష్యమేవ చ, అజ్ఞానం

స్వాత్మసంవేద్యతాపాదనం యోగః. తయో ర్జ్ఞానయోగయో ర్వ్యవస్థితిః వ్యవ
స్థానం తన్నిష్ఠా, ఏషా ప్రధానా దైవీ సాత్త్వికీ సంపత్ యత్ర చ యేషా మధికృ
తానాం యా ప్రకృతి స్సంభవతి సాత్త్వికీ సోచ్యతే, దానం యథాశక్తి సంవిభా
గోన్నాదీనాం, దమశ్చ బాహ్యకరణానా ముపశమః. అంతఃకరణస్యోపశాంతిం
వక్ష్యతి, యజ్ఞశ్చ శ్రౌతోఽగ్నిహోత్రాదిః, స్మార్తశ్చ దేవయజ్ఞాదిః, స్వాధ్యాయః
ఋగ్వేదాధ్యయన మదృష్టార్థం, తపో వక్ష్యమాణం శారీరాది, ఆర్జవ మృజుత్వం
సర్వదా. ౧. కించ. అహింసేతి. అహింసా అహింసనం ప్రాణినాం పీడావర్జనం,
సత్యం అప్రియానృతవర్జితం యథా భూతార్థవచనం, అక్రోధః పరై రాకృష్టస్యా
భిహతస్య వా ప్రాప్తస్య క్రోధస్యోపశమనం, త్యాగ స్సన్న్యాసః. పూర్వం దాన
స్యోక్తత్వాత్, శాంతి రంతఃకరణస్యోపశమః, అపైశునం అపిశునతా, పరస్మై పర
రంధ్రప్రకటీకరణం పైశునం తదభావోఽపైశునం, దయా కృపా భూతేషు దుఃఖి
తేషు, అలోలత్వం ఇంద్రియాణాం విషయసన్నిధావవిక్రియా, మార్దవం మృదు
తా. అక్రౌర్యం, హ్రీ ర్లజ్జా, అచాపలం అసతి ప్రయోజనే వాక్పాణిపాదాదీనామ
వ్యాపారయితృత్వం. ౨. కించ. తేజఇతి. తేజః ప్రాగల్భ్యం సత్వగ్గతా దీప్తిః
క్షమా ఆకృష్టస్య తాడితస్య వాంతర్విక్రియానుత్పత్తిః. ఉత్పన్నాయాం విక్రియా
యా ముపశమన మక్రోధ ఇత్యవోచామ, ఇత్థం క్షమాయా అక్రోధస్య చ విశేషః.
ధృతిః దేహేంద్రియాదిష్వవసాదం ప్రాప్తేషు తస్య ప్రతిషేధకోఽంతఃకరణవృత్తివి
శేషః యేనోత్తంభితాని కరణాని దేహశ్చ నావసీదంతి, శౌచం ద్వివిధం, మృజ్జల
కృతం బాహ్యం, అభ్యంతరం మనోబుద్ధ్యో ర్నైర్మల్యం, మాయారాగాదికాలు
ష్యాభావః. ఏవం ద్వివిధం శౌచం, అద్రోహః పరజిఘాంసాభావః అహింసనం, నాతి
మానితా అత్యర్థం మానోఽతిమానః స యస్య విద్యతే సోఽతిమానీ తద్భావోఽతి
మానితా నాతి మానితాఽఽత్మనః పూజ్యతాతిశయభావనా భావ ఇత్యర్థః. భవంత్యభ
యాదీన్యేతదంతాని, సంపద మభిజాతస్య, కింవిశిష్టాం సంపదం, దైవీం దేవానాం
యాసంపత్తామభిలక్ష్యజాతస్య దేవవిభూత్యర్హస్య భావికల్యాణస్యేత్యర్థః. హే
భారత. ౩. అథేదానీ మాసురీ సంపదుచ్యతే. దంభ ఇతి. దంభో ధర్మధ్వజిత్వం,
దర్పో విద్యాధనస్వజనాదినిమిత్త ఉత్సేకః, అతిమానః పూర్వోక్తః. క్రోధశ్చ

చాభిజాతస్య పార్థ సంపద మాసురీమ్. ౫. దైవీసంపద్విమోక్షాయ నిబంధాయా సురీ మతా, మాశుచ స్సంపదం దైవీ మభిజాతోఽసి పాండవ. ౬. ద్వౌ భూతస ర్గౌ లోకేఽస్మిన్ దైవ ఆసురఏవ చ, దైవో విస్తరశః ప్రోక్త ఆసురం పార్థ మే శృణు. ౭. ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ జనా న విదు రాసురాః, న శౌచం నాపి చాచా రో న సత్యం తేషు విద్యతే. ౮. అసత్యమ ప్రతిష్ఠం తే జగదాహు రనీశ్వరమ్,

---

పారుష్యమేవ చ పరుషవచనం, యథా కాణః చతుష్మాన్ విరూపః రూపవాన్ హీనాభిజన ఉత్తమాభిజన ఇత్యాది, అజ్ఞానం చావివేకజ్ఞానం కర్తవ్యాదివిషయ మిథ్యాప్రత్యయః. అభిజాతస్య, పార్థ, కిమభిజాతస్యేత్యాహ—సంపదం ఆసురీం అసురాణాం సంపదాసురీ తా మభిజాతస్యేత్యర్థః. భవంతీత్యనువర్తతే. ౫. అన యోః సంపదోః కార్య ముచ్యతే. దైవీతి. దైవీ సంపద్యా సా విమోక్షాయ సంసా రబంధనాత్, నిబంధాయ నియతో బంధో నిబంధః తదర్థ మాసురీ సంపన్మతా అభి ప్రేతా, తథా రాక్షసీ చ, తత్రైవ ముక్తే అర్జునస్యాంతర్గతం భావం కిమహ మా సురీసంపద్యుక్తః కిం వా దైవీ సంపద్యుక్తః ఇత్యేవ మాలోచనారూప మాల క్ష్యాహ భగవాన్—మాశుచః శోకం మాకార్షీః. సంపదం దైవీ మభిజాతోఽసి అభిలక్ష్య జాతోఽసి భావికల్యాణ స్త్వమసీత్యర్థః. హే పాండవ ౬. ద్వావితి. ద్వౌ ద్విసంఖ్యాకౌ, భూతసర్గౌ భూతసృష్టీ, సృజ్యత ఇతి సర్గః. భూతాన్యేవ సృజ్య మానాని దైవాసురసంపద్ద్వయయుక్తానీతి భూతసర్గా విత్యుచ్యతే. శ్రు. "ద్వయా హి ప్రాజాపత్యాః. దేవాశ్చాసురాశ్చే"తి శ్రుతేః. లోకేఽస్మిన్ సంసార ఇత్యర్థః. సర్వేషాం ద్వైవిధ్యోపపత్తేః కౌతౌ భూతసర్గా విత్యుచ్యతే. ప్రకృతావేవ దైవః ఆసుర ఏవ చ, ఉక్తయోరేవ పునరనువాదప్రయోజన మాహ- దైవోభూతసర్గః. అభయం సత్త్వసంశుద్ధి రిత్యాదినా విస్తరశః విస్తారప్రకారైః ప్రోక్తః కథితః, న త్వాసుర ఇత్యత స్తత్పరివర్జనార్థం ఆసురం హే పార్థ మే మమ వచనా దుచ్య మానం విస్తరశః శృణు అవధారయ, ఆధ్యాయపరిసమాప్తేః. ౭. ఆసురీసంప త్ప్రాణివిశేషవిషయత్వేన ప్రదర్శ్యతే ప్రత్యక్షీకరణే చ శక్యతే తస్యాః పరివ ర్జనం కర్తు మితి. ప్రవృత్తి మితి. ప్రవృత్తిం చ ప్రవర్తనం యస్మిన్ పురుషార్థసాధనే కర్తవ్యే యా ప్రవృత్తిస్తాం, నివృత్తిం చ తద్విపరీతాం యస్మా దనర్థహేతో ర్నివ ర్తితవ్యం సా నివృత్తిస్తాం చ, జనా ఆసురాః, న విదుః న జానంతి, న కేవలం ప్రవృత్తినివృత్తీ ఏవ తే న విదుః. న శౌచం చ విదుః. నాపి చాచారః. న సత్యం తేషు విద్యతే, అనాచారామాయావినోఽనృతవాదినో హ్యాసురాః. ౮. కించ. అసత్య మితి. అసత్యం యథా వయమనృతప్రాయాః తథేదం జగత్ సర్వ మసత్యం, అప్ర

అపరస్పరసంభూతం కిమన్యత్కామహైతుకమ్. ౮. ఏతాం దృష్టిమవష్టభ్య నష్టా
త్మానోఽల్పబుద్ధయః, ప్రభవంత్యుగ్రకర్మాణః క్షయాయ జగతోఽహితాః. ౯. కామ
మాశ్రిత్య దుష్పూరం దంభమానమదాన్వితాః, మోహాద్గృహీత్వా సద్గ్రాహాన్
ప్రవర్తంతేఽశుచివ్రతాః. ౧౦. చింతామపరిమేయాం చ ప్రలయాంతాముపా
శ్రితాః, కామోపభోగపరమా ఏతావదితి నిశ్చితాః. ౧౧. ఆశాపాశశతైర్బద్ధాః
కామక్రోధపరాయణాః, ఈహంతే కామభోగార్థమన్యాయేనార్థసంచయాన్. ౧౨.

తిష్ఠం నాస్యధర్మాధర్మౌ ప్రతిష్ఠా అతోఽప్రతిష్ఠం చేతి, తే ఆసురా జనాః, జగదా
హుః రనీశ్వరం న చ ధర్మాధర్మసంవ్యపేక్షు మస్య శాసితేశ్వరో విద్యతే అతోఽనీశ్వ
రం జగదాహుః. కించ. అపరస్పరసంభూతం కామప్రయుక్తయోః స్త్రీపురుషయో
రన్యోన్యస్య సంయోగా జ్జగత్సర్వం సంభూతం, కిమన్యత్కామహైతుకం, న కించిద్దృ
ష్టం కర్మాదికారణాంతరం విద్యతే జగతః. కిమస్య జగతః కారణం, కామహేతు
రేవ కామహైతుకం, కిమన్యత్కారణాంతరం, న కించన కామాన్యకారణం స్యా
ద్దృష్టం కామ ఏవ ప్రాణినాం కారణ మితి లోకాయతికదృష్టి రియం. ౮. ఏతా
మితి. ఏతాం దృష్టి మవష్టభ్య ఆశ్రిత్య, నష్టాత్మానో నష్టస్వభావాః విభ్రష్టపరలో
కసాధనాః. అల్పబుద్ధయః విషయవిషయైవబుద్ధి ర్యేషాం తే అల్పబుద్ధయః. ప్రభ
వంతి ఉద్భవంతి, ఉగ్రకర్మాణః క్రూరకర్మాణః హింసాత్మకాః. క్షయాయ జగతః
ప్రభవంతీతి సంబంధః. జగతః అహితాః శత్రవ ఇత్యర్థః. ౯. తేచ కామమితి.
కామమాశ్రిత్య అవష్టభ్య, దుష్పూరం అశక్యపూరణం, దంభమానమదా
న్వితాః దంభశ్చ మానశ్చ మదశ్చదంభమానమదాః తై రన్వితా దంభమానమదా
న్వితాః, మోహాదవివేకాత్, గృహీత్వా ఉపాదాయ, అసద్గ్రాహాన్ అశుభనిశ్చ
యాన్, ప్రవర్తంతే లోకే, అశుచివ్రతాః అశుచీని వ్రతాని యేషాం తే అశుచి
వ్రతాః. ౧౦. చింతామితి. చింతా మపరిమేయాం చ న పరిమాతుం శక్యతే య
స్యాశ్చింతాయా ఇయత్తా సా అపరిమేయా తాం, ప్రళయాంతాం మరణాంతాం,
ఉపాశ్రితాః, సదా చింతాపరా ఇత్యర్థః. కామోపభోగపరమాః కామ్యంత ఇతి
కామా విషయా శ్శబ్దాదయః తదుపభోగపరమాః అయమేవ పరమః పురుషార్థః
యః కామోపభోగ ఇత్యేవం నిశ్చితాత్మాన ఏతావదితి నిశ్చితాః. ౧౧. ఆశాపా
శేతి. ఆశాపాశశతైః ఆశా ఏవ పాశాః తచ్ఛతై రాశాపాశశతైః బద్ధా స్సంతః
సర్వత ఆకృష్యమాణాః, కామక్రోధపరాయణాః కామక్రోధౌ పర మయన మా
శ్రయో యేషాం తే కామక్రోధపరాయణాః. ఈహంతే చేష్టంతే కామభోగార్థం
కామభోగప్రయోజనాయ, న ధర్మార్థం, అన్యాయేన, కిం, అర్థసంచయాన్, అర్థప్రచ

ఇద మద్య మయా లబ్ధ మిమం ప్రాప్స్యే మనోరథమ్, ఇద మస్తీద మపి మే భవి
ష్యతి పునర్ధనమ్ ౧౩. అసౌ మయా హత శ్శత్రు ర్హనిష్యే చాపరానపి, ఈశ్వ
రోఽహ మహం భోగీ సిద్ధోఽహం బలవాన్ సుఖీ. ౧౪. ఆఢ్యోఽభిజనవా నస్మి కోఽ
న్యోఽస్తి సదృశో మయా, యక్ష్యే దాస్యామి మోదిష్య ఇత్యజ్ఞానవిమోహితాః.
౧౫. అనేకచిత్తవిభ్రాంతా మోహజాలసమావృతాః, ప్రసక్తాః కామభోగేషు
పతంతి నరకేఽశుచౌ. ౧౬. ఆత్మసంభావితాః స్తబ్ధా ధనమానమదాన్వితాః, యజం
తే నామ యజ్ఞై స్తే దంభేనావిధిపూర్వకమ్. ౧౭. అహంకారం బలం దర్పం కా
యాన్ ప్రతి, అన్యాయేన పరస్వాపహరణాదినేత్యర్థః. ౧౮. ఈదృశశ్చ తేషా మభి

ప్రాయః. ఇదమితి. ఇదం ద్రవ్యం అద్యఇదానీం మయా లబ్ధం, ఇమ మన్యత్
ప్రాప్స్యే మనోరథం మనస్తుష్టికరం, ఇదం చాస్తి, ఇదమపి మే భవిష్యతి ఆగామిని
సంవత్సరే పునర్ధనం, తేనాహం ధనీ విఖ్యాతో భవిష్యామీతి. ౧౩. అసావితి.
అసౌ దేవదత్తనామా మయా హతః దుర్జయశ్శత్రుః, హనిష్యే చాపరానన్యానపి,
కిమేతే కరిష్యంతి తపస్వినః, సర్వథాపి నాస్తి మత్తుల్యః కథం ఈశ్వరోఽహ మహం
భోగీ సర్వప్రకారేణ చ సిద్ధోఽహం సంపన్నః పుత్రై ర్నప్తృభిః,న కేవలం మానుషః,
బలవాన్ సుఖీ చాహమేవ. ౧౪. ఆఢ్యఇతి. ఆఢ్యో ధనేన, అభిజనవాన్ సప్తపూరు
షశ్రోత్రియత్వాదిసంపన్నః తేనాపి నమత్తుల్యోఽస్తి కశ్చిత్, కోఽన్యోఽస్తి సదృశ
స్తుల్యో మయా, కించ, యక్ష్యేయాగేనాప్యన్యానభిభవిష్యామి, దాస్యామి నటా
దిభ్యః, మోదిష్యే హర్షం చాతిశయం ప్రాప్స్యామి, ఇత్యేవ మజ్ఞానవిమోహితాః
అజ్ఞానేన విమోహితాః వివిధమవివేకభావ మాపన్నాః. ౧౫. అనేకచిత్తేతి. అనేక
చిత్తవిభ్రాంతాః ఉక్తప్రకారై రనేకైశ్చిత్తై ర్వివిధం భ్రాంతాః అనేకచిత్త
విభ్రాంతాః, మోహజాలసమావృతాః మోహః అవివేకః అజ్ఞానం తదేవ జాలమివ
ఆవరణాత్మకత్వాత్ తేన సమావృతాః, ప్రసక్తాః కామభోగేషు తత్రైవ నిషణ్ణా
స్సంతః, తేనోపచితకల్మషాః, పతంతి నరకే అశుచౌ వైతరణ్యాదౌ. ౧౬. ఆత్మేతి.
ఆత్మసంభావితాః సర్వగుణవిశిష్టతయా ఆత్మనైవ సంభావితాః, స్తబ్ధాః అప్రణతా
త్మానః ధనమానమదాన్వితాః ధననిమిత్తో మానో మదశ్చ తాభ్యాం ధనమానమ
దాభ్యాం అన్వితాః, యజంతే, నామయజ్ఞై ర్నామమాత్రై ర్యజ్ఞైః, తే దంభేన
ధర్మధ్వజితయా, అవిధిపూర్వకం విధివిహితాంగేతికర్తవ్యతారహితమ్. ౧౭. అహం
కారమితి. అహంకారం అహంకరణమహంకారో విద్యమానై రవిద్యమానైశ్చ
గుణై రాత్మన్యధ్యారోపితై ర్విశిష్ట మాత్మాన మహమితి మన్యతే సోఽహంకారః

మం క్రోధం చ సంశ్రితాః, మామాత్మపరదేహేషు ప్రద్విషంతో౽భ్యసూయకాః.
౧౮. తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్, క్షిపామ్యజస్ర మశు
భానాసురీష్వేవ యోనిషు. ౧౯. ఆసురీం యోని మాపన్నా మూఢా జన్మని
జన్మని, మా మప్రాప్యైవ కౌంతేయ తతో యాంత్యధమాం గతిమ్. ౨౦. త్రివి
ధం నరకస్యేదం ద్వారం నాశన మాత్మనః, కామః క్రోధ స్తథా లోభ స్తస్మాదేత
త్త్రయం త్యజేత్. ౨౧. ఏతైర్విముక్తః కౌంతేయ తమోద్వారై స్త్రిభి ర్నరః,

---

అవిద్యాఖ్యః కష్టతమ స్సర్వదోషాణాం మూలం సర్వానర్థప్రవృత్తీనాం చ, తథా
బలం పరాభిభవనిమిత్తం కామరాగాన్వితం, దర్పం దర్పో నామ యస్యోద్భవే
ధర్మమతిక్రామతి సో౽యమంతఃకరణాశ్రయో దోషవిశేషః, కామం స్త్ర్యాదివిషయం,
క్రోధ మనిష్టవిషయం, ఏతా నన్యాంశ్చ మహతో దోషాన్ సంశ్రితాః, కించ, తే
మా మీశ్వరం ఆత్మపరదేహేషు స్వదేహే పరదేహేషు చ తద్బుద్ధికర్మసాక్షి
భూతం, ప్రద్విషంతో మచ్ఛాసనాతివర్తిత్వం ప్రద్వేషః తం కుర్వంతః, అభ్యసూ
యకాః సన్మార్గస్థానాం గుణేష్వసహమానాః. ౧౮. తానితి. తానహం సన్మార్గప్రతి
పక్షభూతాన్ సాధు ద్వేషిణః ద్విషతశ్చ మాం క్రూరాన్ సంసారేషు అనేకనరక
సంసారమార్గేషు నరాధమాన్ అధర్మదోషవత్వాత్ క్షిపామి ప్రక్షిపామి, అజస్రం
సంతతం, అశుభాన్ అశుభకర్మకారిణః, ఆసురీష్వేవ క్రూరప్రాయాసు వ్యాఘ్ర
సింహాదియోనిషు, క్షిపామీత్యనేన సంబంధః. ౧౯. ఆసురీమితి. ఆసురీం యోని
మాపన్నాః ప్రతిపన్నాః, మూఢాః అవివేకినః, జన్మని జన్మని ప్రతిజన్మ, తమోబహు
లాస్వేవ యోనిషు జాయమానా అధో గచ్ఛంతో మూఢాః మా మీశ్వరమ ప్రా
ప్యైవ అనాసాద్యైవ,కౌంతేయ,తత స్తస్మాదపి యాంతిఅధమాంగతిం,నికృష్టతమాం
గతిం మామప్రాప్యైవేతి నమత్ప్రాప్తౌ కదాచి దప్యాశంకా స్తి అతో మచ్ఛిష్టసాధు
మార్గమప్రాప్యేత్యర్థః ౨౦. సర్వస్యా ఆసుర్యా స్సంపదః సంక్షేపో౽య ముచ్యతే,
యస్మిన్ త్రివిధే సర్వ ఆసురీసంపద్భేదో౽నంతో౽ప్యంతర్భవతి, యత్పరిహారేణ పరి
హృతశ్చభవతి, యన్మూలం సర్వస్యానర్థస్య, తదేతదుచ్యతే త్రివిధమితి. త్రివిధం
త్రిప్రకారం, నరకస్య ప్రాప్తౌ ద్వారం నాశన మాత్మనః యద్ద్వారం ప్రవిశన్నేవాత్మా
నశ్యతి, ఆత్మా నకస్మై చిత్పురుషార్థాయ యోగ్యో భవతీత్యత ఉచ్యతే ద్వారం
నాశన మాత్మన ఇతి, కిం తత్, కామః క్రోధ స్తథా లోభ స్తస్మా దేతత్త్రయం
త్యజేత్, యత ఏవ ద్వారం నాశన మాత్మనః తస్మా త్కామాదిత్రయమేత త్త్య
జేత్. ౨౧. త్యాగస్తుతి రియం. ఏతైరితి. ఏతై ర్విముక్తః, కౌంతేయ, తమో
ద్వారైః తమసో నరకస్య దుఃఖమోహాత్మకస్య ద్వారాణి కామాదయః, తై రేతైః

ఆచరత్యాత్మనః శ్రేయ స్తతో యాతి పరాం గతిమ్. ౨౨. యః శాస్త్రవిధి ముత్సృజ్య వర్తతే కామకారతః, న స సిద్ధిమవాప్నోతి న సుఖం న పరాం గతిమ్. ౨౩. తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ, జ్ఞాత్వా శాస్త్రవిధానోక్తం కర్మ కర్తు మిహార్హసి. ౨౪.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాపర్వణి - చత్వారింశోఽధ్యాయః.

అర్జున ఉవాచ—యే శాస్త్రవిధి ముత్సృజ్య యజంతే శ్రద్ధయాన్వితాః,

త్రిభి ర్విముక్తో నరః ఆచరతి అనుతిష్ఠతి. కిం ఆత్మనః శ్రేయః యత్ప్రతిబద్ధః పూర్వం తన్నాచచార తదపగమాదాచరతి తత స్తదాచరణా ద్యాతి పరాం గతిం మోక్షమపి. ౨౨. సర్వస్యైతస్యాసురీసంపత్పరివర్జనస్య శ్రేయ ఆచరణస్య చ శాస్త్రం కారణం, శాస్త్రప్రమాణాదుభయం శక్యం కర్తుం, నాన్యథా, అతః. య ఇతి. యః శాస్త్రవిధిం కర్తవ్యాకర్తవ్యజ్ఞానకారణం విధిప్రతిషేధాఖ్య ముత్సృజ్య త్యక్త్వా, వర్తతే కామకారతః కామప్రయుక్తస్సన్, న స సిద్ధిం పురుషార్థయోగ్యతామవాప్నోతి, నాప్యస్మిన్ లోకే సుఖం, నాపి పరాం ప్రకృష్టాం గతిం స్వర్గం మోక్షం వా. ౨౩. తస్మాదితి. తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం జ్ఞానసాధనం తే తవ కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ కర్తవ్యాకర్తవ్యవ్యవస్థాయాం, అతో జ్ఞాత్వా బుద్ధ్వా శాస్త్రవిధానోక్తం విధిర్విధానం శాస్త్రేణ విధానం శాస్త్రవిధానం కుర్యాదిదం న కుర్యాదిత్యేవం లక్షణం తేనోక్తం, స్వకర్మ యత్తత్కర్తుమిహార్హసి, ఇహేతి కర్మాధికారభూమి ప్రదర్శనార్థ ఇతి. ౨౪.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్గోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ - శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే - చత్వారింశోఽధ్యాయః.

తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం త ఇతి భగవద్వాక్యాల్లబ్ధప్రశ్నబీజోఽర్జునఉవాచ య ఇతి. యే కేచిదవశేషితాః, శాస్త్రవిధిం శాస్త్రవిధానం, శ్రుతిస్మృతిశాస్త్రచోదనాం, ఉత్సృజ్య పరిత్యజ్య, యజంతే దేవాదీన్ పూజయంతి, శ్రద్ధయాన్వితాః ఆస్తికబుద్ధ్యావృద్ధవ్యవహారదర్శనాదన్వితాః సంయుక్తా స్సంతః, శ్రుతిలక్షణం స్మృతిలక్షణం వా కంచిచ్ఛాస్త్రవిధిమపశ్యంతః శ్రద్ధధానతయా యే దేవాదీన్ పూజయంతి త ఇహ యే శాస్త్రవిధిముత్సృజ్య యజంతే శ్రద్ధయాన్వితా ఇతి గృహ్యంతే, యే పునః కంచిచ్ఛాస్త్రవిధి ముపలభమానా ఏవ తముత్సృజ్యాయథావిధి దేవాదీన్ పూజయంతి త ఇహ యే శాస్త్రవిధి ముత్సృజ్య యజంత ఇతి న పరిగృహ్యంతే, కస్మాత్? శ్రద్ధయాన్వితత్వవిశేషణాత్, దేవాదిపూజావిధిపరాః కించిచ్ఛాస్త్రం పశ్యంత ఏవ తదుత్సృజ్యాశ్రద్ధధానతయా తద్విహితాయాం దేవా

తేషాం నిష్ఠా తు కా కృష్ణ సత్త్వమాహో రజస్తమః. ౧. శ్రీభగవానువాచ—
త్రివిధా భవతి శ్రద్ధా దేహినాం సా స్వభావజా, సాత్త్వికీ రాజసీ చైవ తామసీ
చేతి తాం శృణు ౨. సత్త్వానురూపా సర్వస్య శ్రద్ధా భవతి భారత, శ్రద్ధామయోఽ
యం పురుషో యో యచ్ఛ్రద్ధస్స ఏవ సః. ౩. యజంతే సాత్త్వికా దేవాన్ యక్ష
రక్షాంసి రాజసాః, ప్రేతాన్ భూతగణాంశ్చాన్యే యజంతే తామసా జనాః. ౪.
అశాస్త్రవిహితం ఘోరం తప్యంతే యే తపో జనాః, దంభాహంకారసంయుక్తాః

దిపూజాయాం శ్రద్ధయాన్వితాః ప్రవర్తంత ఇతి న శక్యం కల్పయితుం యస్మాత్,
తస్మాత్పూర్వోక్తా ఏవ యే శాస్త్రవిధి ముత్సృజ్య యజంతే శ్రద్ధయాన్వితా ఇత్యత్ర
గృహ్యంతే, తేషా మేవంభూతానాం నిష్ఠాత్వవస్థా అవస్థానం కా, కృష్ణ, సత్త్వ
మాహో?రజస్తమః? కిం సత్త్వనిష్ఠావస్థానం ఆహోస్విద్రజః?అథవా తమః?ఇతి, ఏత
దుక్తం భవతి, యా తేషాం దేవాదివిషయా పూజా సా కిం సాత్త్వికీ? ఆహోస్వి
ద్రాజసీ? ఉత తామసీతి. ౧. ఏవం సామాన్యవిషయప్రశ్నా ప్రవిభజ్య ప్రతివచన
మర్హతీతి శ్రీభగవానువాచ—త్రివిధేతి. త్రివిధా త్రిప్రకారా భవతి శ్రద్ధా,
యస్యాం నిష్ఠాం త్వం పృచ్ఛసి, దేహినాం శరీరిణాం సా స్వభావజా జన్మాంతరకృతో
ధర్మాధర్మాదిసంస్కారో మరణకాలేఽభివ్యక్తః స్వభావ ఉచ్యతే తతో జాతా స్వభా
వజా, సాత్త్వికీ సత్త్వనిర్వృత్తా దేవపూజాదివిషయా, రాజసీ రజోనిర్వృత్తా
యక్షరక్షఃపూజాదివిషయా, తామసీ తమోనిర్వృత్తా ప్రేతపిశాచపూజాదివిషయా,
ఏవం త్రివిధాం తాముచ్యమానాం శ్రద్ధాం శృణు అవధారయ, సైవం త్రివిధా
భవతి. ౨. సత్త్వానురూపేతి. సత్త్వానురూపా విశిష్టసంస్కారోపేతాంతఃకరణాను
రూపా, సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య, శ్రద్ధా భవతి, భారత, యద్యేవం తతః కిం స్యాది
త్యుచ్యతే, శ్రద్ధామయః శ్రద్ధాప్రాయోఽయం పురుషః సంసారీ జీవః, కథం, యో
యచ్ఛ్రద్ధః యా శ్రద్ధా యస్య జీవస్య సయచ్ఛ్రద్ధః, సఏవ సః తచ్ఛ్రద్ధానురూప
ఏవ జీవః. ౩. తతశ్చ కార్యేణ లింగేన దేవాదిపూజయా సత్త్వాదినిష్ఠానుమేయే
త్యాహ—యజంత ఇతి. యజంతే పూజయంతి, సాత్త్వికా స్సత్త్వనిష్ఠాః దేవాన్,
యక్షరక్షాంసి రాజసాః, ప్రేతాన్ భూతగణాన్ సప్తమాతౄదీంశ్చ అన్యే యజంతే
తామసా జనాః. ౪. ఏవం కార్యతో నిర్ణీతా స్సత్త్వాదినిష్ఠాః శాస్త్రవిధ్యుత్సర్గే
తత్ర కశ్చిదేవ సహస్రేషు దేవపూజాదిపర స్సత్త్వనిష్ఠో భవతి, బాహుళ్యేన తు
రజోనిష్ఠాస్తమోనిష్ఠాశ్చ ప్రాణినో భవంతి కథమ్? అశాస్త్రేతి. అశాస్త్రవిహితం న
శాస్త్రవిహితం, ఘోరం పీడాకరం ప్రాణినా మాత్మనశ్చ, తపః తప్యంతే నిర్వర్త
యంతి, యే తపో జనాః, తేచ దంభాహంకారసంయుక్తాః దంభశ్చ అహంకారశ్చ

కామరాగబలాన్వితాః ౫. కర్శయంత శ్శరీరస్థం భూతగ్రామ మచేతసః, మాం
చైవాంతశ్శరీరస్థం తాన్ విద్ధ్యాసురనిశ్చయాన్. ౬. ఆహార స్త్వపి సర్వస్య త్రివిధో
భవతి ప్రియః, యజ్ఞ స్తప స్తథా దానం తేషాం భేద మిమం శృణు. ౭. ఆయు
స్సత్త్వబలారోగ్యసుఖప్రీతివివర్ధనాః, రస్యా స్స్నిగ్ధాః స్థిరా హృద్యా ఆహారా
స్సాత్త్వికప్రియాః ౮. కట్వమ్లలవణాత్యుష్ణతీక్ష్ణరూక్షవిదాహినః, ఆహారా రాజ
సస్యేష్టా దుఃఖశోకామయప్రదాః. ౯. యాతయామం గతరసం పూతిపర్యుషితం

దంభాహంకారౌ తాభ్యాం సంయుక్తాః దంభాహంకారసంయుక్తాః, కామరాగ
బలాన్వితాః కామశ్చ రాగశ్చ కామరాగౌ తత్కృతం బలం కామరాగబలం తేనా
న్వితాః కామరాగబలాన్వితాః. ౫. కర్శయంత ఇతి కర్శయంతః కృశీకుర్వంతః,
శరీరస్థం భూతగ్రామం కరణసముదాయం, అచేతస అవివేకినః, మాం చైవ తత్క
ర్మబుద్ధిసాక్షిభూతం అంతశ్శరీరస్థం నారాయణం కర్శయంతః, మదనుశాసనాకరణ
మేవ మత్కర్శనం, తాన్విద్ధ్యాసురనిశ్చయాన్ అసురాణాం నిశ్చయో యేషాం తే
ఆసురనిశ్చయాః తాన్, పరిహరణార్థం విద్ధీత్యుపదేశః. ౬. ఆహారాదీనాం రస్యస్ని
గ్ధాదివర్గత్రయరూపేణ భిన్నానాం యథాక్రమం సాత్త్వికరాజసతామసపురుష
ప్రియత్వప్రదర్శన మిహ క్రియతే, రస్యా స్స్నిగ్ధాః స్థిరా హృద్యా ఇత్యాదిష్వా
హారవిశేషేష్వాత్మనః ప్రీతికరేణ లింగేన సాత్త్వికత్వం రాజసత్వం తామసత్వం చ
బుద్ధ్వా రజ స్తమోలింగానా మాహారాణాం పరివర్జనార్థం సత్వలింగానాం చోపా
దానార్థం తథా యజ్ఞాదీనామపి సత్త్వాదిగుణభేదేన త్రివిధత్వప్రతిపాదనం ఇహ రాజ
సతామసాన్ బుద్ధ్వా కథంనునామ పరిత్యజేత్ సాత్త్వికానేవానుతిష్ఠేదిత్యేవమర్థం
చాహ—ఆహారఇతి. ఆహార స్త్వపి సర్వస్య భోక్తుః ప్రాణినః త్రివిధో భవతి ప్రియః
ఇష్టః, తథా యజ్ఞః, తథా తపః, తథా దానం, తేషా మాహారాదీనాం భేదమిమం
వక్ష్యమాణంశృణు. ౭.ఆయురితి, ఆయుశ్చ సత్త్వం చ బలం చ ఆరోగ్యం చ సుఖంచ
ప్రీతిశ్చఆయుస్సత్త్వబలారోగ్యసుఖప్రీతయః తాసా మాయుస్సత్త్వాదీనాం వివ
ర్ధనాఃఆయుస్సత్త్వబలారోగ్యసుఖప్రీతివివర్ధనాః, తేచ, రస్యాః రసోపేతాః, స్నిగ్ధాః
స్నేహవంతః, స్థిరాః చిరకాలస్థాయినః దేహే, హృద్యాః హృదయప్రియాః,
ఆహారా స్సాత్త్వికప్రియాః, సాత్త్వికస్యేష్టాః. ౮. కట్వితి. కట్వమ్లలవణాత్యుష్ణ
తీక్ష్ణరూక్షవిదాహిన ఇత్యత్రాతిశబ్దః కట్వాదిషు సర్వత్ర ప్రయోజ్యః, అతికటుః
అతితీక్ష్ణ ఇత్యేవం, కటుశ్చ ఆమ్లశ్చ లవణశ్చ అత్యుష్ణశ్చ అతితీక్ష్ణశ్చ రూక్షశ్చ
విదాహీ చ కట్వమ్లలవణాత్యుష్ణతీక్ష్ణరూక్షవిదాహినః, ఆహారా రాజసస్యేష్టా-
దుఃఖశోకామయప్రదాః, దుఃఖం చ శోకం చ ఆమయం చ ప్రయచ్ఛంతీతి దుః

చ యత్, ఉచ్ఛిష్టమపి చామేధ్యం భోజనం తామసప్రియమ్. ౧౦. అఫలాకాంక్షిభి ర్యజ్ఞో విధిదృష్టో య ఇజ్యతే, యష్టవ్య మేవేతి మన స్సమాధాయ ససాత్త్వికః. ౧౧. అభిసంధాయ తు ఫలం దంభార్థమపి చైవ యత్, ఇజ్యతే భరతశ్రేష్ఠ తం యజ్ఞం విద్ధి రాజసమ్. ౧౨. విధిహీన మసృష్టాన్నం మంత్రహీన మదక్షిణమ్, శ్రద్ధా విరహితం యజ్ఞం తామసం పరిచక్షతే. ౧౩. దేవద్విజగురుప్రాజ్ఞపూజనం శౌచ మార్జవమ్, బ్రహ్మచర్యమహింసా చ శారీరం తప ఉచ్యతే. ౧౪. అనుద్వేగకరం వాక్యం సత్యం ప్రియహితం చ యత్, స్వాధ్యాయాభ్యసనం చైవ

శోకామయప్రదాః. ౯. యాతయామమితి. యాతయామం మందపక్వం, నిర్వీర్యస్య గతరసేనోక్తత్వాత్, గతరసం వియుక్తరసం, పూతిదుర్గంధి, పర్యుషితం చ పక్వం సత్ రాత్ర్యంతరితం చ యత్, ఉచ్ఛిష్టమపి భుక్తశిష్టముచ్ఛిష్టం, అమేధ్యం అయజ్ఞార్హం, భోజన మీదృశం, తామసప్రియమ్. ౧౦. అథేదానీం యజ్ఞస్త్రివిధ ఉచ్యతే. అఫలేతి. అఫలా కాంక్షిభి రఫలార్థిభిః, యజ్ఞో విధిదృష్టశ్శాస్త్రచోదనాదృష్టః యో యజ్ఞ ఇజ్యతే నిర్వర్త్యతే, యష్టవ్యమేవేతి యజ్ఞస్వరూపనిర్వర్తనమేవ కార్యమితి మనస్సమాధాయ నానేన పురుషార్థో మమ కర్తవ్య ఇత్యేవం నిశ్చిత్య, ససాత్త్వికో యజ్ఞ ఉచ్యతే. ౧౧. అభిసంధాయేతి. అభిసంధాయ తు ఉద్దిశ్య ఫలం, దంభార్థమపి చైవ యదిజ్యతే, భరతశ్రేష్ఠ, తం యజ్ఞం రాజసమ్. ౧౨. విధీతి. విధిహీనం యథాచోదితవిపరీతం, అసృష్టాన్నం బ్రాహ్మణేభ్యో న సృష్టం న దత్త మన్నం యస్మిన్ యజ్ఞే సో౽సృష్టాన్నః తం అసృష్టాన్నం, మంత్రహీనం స్వరతో వర్ణతశ్చ వియుక్తం మంత్రహీనం అదక్షిణం ఉక్తదక్షిణారహితం, శ్రద్ధా విరహితం, యజ్ఞం తామసం పరిచక్షతే తమోనిర్వృత్తం కథయంతి. ౧౩. అథేదానీం తపస్త్రివిధ ముచ్యతే. దేవేతి. దేవాశ్చ ద్విజాశ్చ గురవశ్చ ప్రాజ్ఞాశ్చ దేవద్విజగురుప్రాజ్ఞాః తేషాం పూజనం దేవద్విజగురుప్రాజ్ఞపూజనం, శౌచం, ఆర్జవం ఋజుత్వం, బ్రహ్మచర్యమహింసా చ శారీరం శరీరనిర్వర్త్యం శారీరం, శరీరప్రధానైః సర్వైరేవ కర్త్రాదిభి స్సాధ్యం శారీరం తప ఉచ్యతే, పంచైతే తస్య హేతవ ఇతి వక్ష్యతి. ౧౪. అన్వితి. అనుద్వేగకరం ప్రాణినా మదుఃఖకరం, వాక్యం సత్యం ప్రియహితం చ యత్, ప్రియహితే దృష్టాదృష్టార్థే అనుద్వేగకరత్వాదిభి ర్ధర్మై ర్వాక్యం విశిష్యతే, అవిశేషేణ ధర్మసముచ్చయార్థశ్చకారః, పరప్రత్యయార్థం ప్రయుక్తస్య వాక్యస్య అనుద్వేగకరస్య సత్యప్రియహితానా మన్యతమేన ద్వాభ్యాం త్రిభి ర్వా విహీనస్య న వాఙ్మయతపస్త్వం, తథా సత్యస్య వాక్యస్య ఇతరేషా మన్యతమేన ద్వాభ్యాం త్రిభి ర్వా విహీనతాయాం న వాఙ్మయతపస్త్వం, తథాప్రియ

వాఙ్మయం తప ఉచ్యతే. ౧౫. మనః ప్రసాద స్సౌమ్యత్వం మౌన మాత్మవినిగ్రహః, భావసంశుద్ధిరిత్యేత త్తపో మానసముచ్యతే. ౧౬. శ్రద్ధయా పరయా తప్తం తప స్తత్త్రివిధం నరైః, అఫలాకాంక్షిభి ర్యుక్తై స్సాత్త్వికం పరిచక్షతే. ౧౭. సత్కారమానపూజార్థం తపో దంభేనచైవ యత్, క్రియతే తదిహ ప్రోక్తం రాజసం చలమధ్రువమ్. ౧౮. మూఢగ్రాహేణాత్మనో యత్పీడయా క్రియతే తపః, పరస్యోత్సాదనార్థం వా తత్తామ సముదాహృతమ్. ౧౯. దాతవ్య మితి

వాక్యస్యాప్యన్యతమేన ద్వాభ్యాం త్రిభి ర్వా విహీనస్య న వాఙ్మయతపస్త్వం, తథా హితవాక్యస్యాపి ఇతరేషా మన్యతమేన ద్వాభ్యాం త్రిభిర్వా విహీనస్య న వాఙ్మయతపస్త్వం, కింపున స్తత్తపః, యత్సత్యం వాక్యం అనుద్వేగకరం ప్రియం హితం చ తత్తపోవాఙ్మయం, యథా శాంతో భవ వత్సస్వాధ్యాయం యోగం చానుతిష్ఠ తథా తే శ్రేయో భవిష్యతీతి స్వాధ్యాయాభ్యసనం చైవ యథావిధి వాఙ్మయం తపఉచ్యతే. ౧౫. మనఇతి. మనః ప్రసాదః మనసః ప్రశాంతిః స్వచ్ఛతాపాదనం ప్రసాదః. సౌమ్యత్వం యత్సౌమనస్య మాహు ర్ముఖాదిప్రసాదకార్యోన్నేయా అంతఃకరణస్య వృత్తిః. మౌనం వాక్సంయమోఽపి మనస్సంయమపూర్వకో భవతీతి కార్యేణ కారణ ముచ్యతే. మనస్సంయమో మౌన మితి, ఆత్మవినిగ్రహః మనోనిరోధ స్సర్వత స్సామాన్యరూప ఆత్మవినిగ్రహో వాగ్విషయస్యైవ మనస్సంయమో మౌన మితి విశేషః భావసంశుద్ధిః పరైర్వ్యవహారకాలే అమాయావిత్వం భావసంశుద్ధిరిత్యేతత్ తపో మానస ముచ్యతే ౧౬. యథోక్తం కాయికం వాచికం మానసం చ తప స్తప్తం నరై స్సాత్త్వికత్వాదిభేదేన కథం త్రివిధం భవతీత్యుచ్యతే. శ్రద్ధయేతి. శ్రద్ధయా ఆస్తిక్యబుద్ధ్యా పరయా ప్రకృష్టయా, తప్తం అనుష్ఠితం తప స్తత్ప్రకృతం, త్రివిధం త్రిప్రకారం త్ర్యధిష్ఠానం, నరై రనుష్ఠాతృభిః అఫలాకాంక్షిభిః ఫలాకాంక్షారహితైః. యుక్తైః సమాహితైః, యాదృశం తప స్తత్సాత్త్వికం సత్త్వనిర్వృత్తం, పరిచక్షతే కథయంతి శిష్టాః. ౧౭. సత్కారేతి. సత్కారమానపూజార్థం సత్కారస్సాధుకారః సాధురయం తపస్వీ బ్రాహ్మణ ఇత్యేవమర్థం, మానో మాననం ప్రత్యుత్థానాభివాదనాది తదర్థం, పూజా పాదప్రక్షాళనార్చనాశయితృత్వాది తదర్థం చ, తపః సత్కారమానపూజార్థం, దంభేన చైవ యత్క్రియతే తపః. తదిహ ప్రోక్తం కథితం, రాజసం చలమధ్రువం కాదాచిత్కఫలం అతః అధ్రువం. ౧౮. మూఢగ్రాహేణేతి. మూఢగ్రాహేణ అవివేకనిశ్చయేన ఆత్మనః పీడయా యత్క్రియతే తపః పరస్యోత్సాదనార్థం వా, తత్తామస ముదాహృతం. ౧౯. ఇదానీం దానత్రైవిధ్యముచ్యతే. దాతవ్యమితి. దాతవ్య మిత్యేవం

యద్దానం దీయతే౽నుపకారిణే, దేశే కాలే చ పాత్రే చ తద్దానం సాత్త్వికం స్మృతమ్. ౨౦. యత్తు ప్రత్యుపకారార్థం ఫలముద్దిశ్య వా పునః, దీయతే చ పరిక్లిష్టం తద్రాజసముదాహృతమ్. ౨౧. అదేశకాలే యద్దానమపాత్రేభ్యశ్చ దీయతే, అసత్కృత మవజ్ఞాతం తత్తామస ముదాహృతమ్. ౨౨. ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణ స్త్రివిధః స్మృతః, బ్రాహ్మణా స్తేన దేవాశ్చ యజ్ఞాశ్చ విహితాః పురా ౨౩. తస్మాదో మిత్యుదాహృత్య యజ్ఞదానతపఃక్రియాః, ప్రవర్తంతే విధానోక్తా స్సతతం బ్రహ్మవాదినామ్ ౨౪. తదిత్యనభిసంధాయ ఫలం యజ్ఞతపఃక్రియాః, దానక్రియాశ్చ వివిధాః క్రియంతే మోక్షకాంక్షిభిః. ౨౫. సద్భావే సాధుభావే చ

మనః కృత్వా యద్దానం దీయతే అనుపకారిణే ప్రత్యుపకారాసమర్థాయ సమర్థాయాపి నిరపేక్షం దీయతే, దేశే పుణ్యదేశే కురుక్షేత్రాదౌ, కాలే సంక్రాంత్యాదౌ, పాత్రే షడంగవిద్వేదపారగబ్రహ్మవిదాదౌ, తద్దానం సాత్త్వికం స్మృతం. ౨౦. యదితి. యత్తు దానం ప్రత్యుపకారార్థం కాలే త్వయం మాం ప్రత్యుపకరిష్యతీత్యేవ మర్థం, ఫలం వాస్య దానస్య మే భవిష్యత్యదృష్టమితి తదోద్దిశ్య పునః దీయతే చ పరిక్లిష్టం ఖేదసంయుక్తం, తద్రాజస ముదాహృతం. ౨౧. అదేశకాల ఇతి. అదేశకాలే, అదేశే అపుణ్యదేశే మ్లేచ్ఛాశుచ్యాదిసంకీర్ణే, అకాలే పుణ్యహేతుత్వేనానాఖ్యాతే అప్రఖ్యాతే సంక్రాంత్యాదివిశేషరహితే, అపాత్రేభ్యశ్చ మూర్ఖతస్కరాదిభ్యః. దేశాదిసంపత్తౌ వా అసత్కృతం ప్రియవచనపాదప్రక్షాళనపూజాదిరహితం, అవజ్ఞాతం పాత్రపరిభవయుక్తం చ యత్, తద్దానం తామస ముదాహృతం. ౨౨. యజ్ఞదానతపఃప్రభృతీనాం సాద్గుణ్యకరణాయాయ ముపదేశ ఉచ్యతే. ఓంతత్సదితి. ఓం తత్సదిత్యేవం నిర్దేశః నిర్దిశ్యతే౽నేనేతి నిర్దేశః. త్రివిధో నామ నిర్దేశో బ్రహ్మణః స్మృతః చింతితః వేదాంతేషు బ్రహ్మవిద్భిః. బ్రాహ్మణా స్తేన నిర్దేశేన త్రివిధేన వేదాశ్చ యజ్ఞాశ్చ విహితా నిర్మితాః పురా పూర్వమితి. ౨౩. తన్నిర్దేశస్తుత్యర్థముచ్యతే. తస్మాదితి. తస్మాదో మిత్యుదాహృత్య ఉచ్చార్య యజ్ఞదానతపఃక్రియాః యజ్ఞక్రియాః దానక్రియాః తపఃక్రియాశ్చ యజ్ఞదానతపఃక్రియాః యజ్ఞాదిస్వరూపాః క్రియాః ప్రవర్తంతే విధానోక్తాః తస్మాచ్ఛాస్త్రచోదితాః సతతం సర్వదా బ్రహ్మవాదినాం బ్రహ్మవదనశీలానాం. ౨౪. తదితి. తదిత్యనభిసంధాయ తదితి బ్రహ్మాభిధాన ముచ్చార్య, అనభిసంధాయ చ యజ్ఞాదికర్మణః ఫలం, యజ్ఞతపఃక్రియాః యజ్ఞక్రియా స్తపఃక్రియాశ్చ యజ్ఞతపఃక్రియాః. దానక్రియాశ్చ వివిధాః క్షేత్రహిరణ్యప్రదానాదిలక్షణాః. క్రియంతే నిర్వర్త్యంతే, మోక్షకాంక్షిభిః మోక్షార్థిభిర్ముముక్షుభిః. ఓం తచ్ఛబ్దయోర్వినియోగ ఉక్తః. ౨౫. అథేదానీం

సదిత్యేత త్ప్రయుజ్యతే, ప్రశస్తే కర్మణి తథా సచ్ఛబ్దః పార్థ యుజ్యతే. ౨౬. యజ్ఞే తపసి దానే చ స్థితి స్సదితి చోచ్యతే, కర్మచైవతదర్థీయంసదిత్యేవాభిధీయతే ౨౭. అశ్రద్ధయాహుతందత్తంతప స్తప్తంకృతంచయత్, అసదిత్యుచ్యతేపార్థనచతత్ ప్రేత్య నోఇహ. ౨౮.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాంయోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదేశ్రద్ధాత్రయవిభాగయోగోనామ ఏకచత్వారింశోఽధ్యాయః.

అర్జునఉవాచ.—సన్న్యాసస్య మహాబాహో తత్త్వమిచ్ఛామి వేదితుమ్,

సచ్ఛబ్దస్య వినియోగ ఉచ్యతే. సదితి. సద్భావే అసత స్సద్భావే యథా అవిద్యమానస్య పుత్రస్య జన్మని, తథా సాధుభావే అసద్వృత్తస్యాసాధో స్సద్వృత్తతా సాధుభావః తస్మిన్ సాధుభావే చ, సదిత్యేతదభిధానం బ్రహ్మణః ప్రయుజ్యతే అభిధీయతే, ప్రశస్తే కర్మణి వివాహాదౌ చ తథా సచ్ఛబ్దః పార్థ యుజ్యతే ప్రయుజ్యత ఇత్యేతత్. ౨౬. యజ్ఞఇతి. యజ్ఞే యజ్ఞకర్మణి యా స్థితిః తపసి యా స్థితిః. దానే చ యా స్థితిః. సాసదితి చోచ్యతే విద్వద్భిః. కర్మచైవ తదర్థీయం యజ్ఞదానతపోఽర్థీయం, అథవా యస్యాభిధానత్రయం ప్రకృతం, తదర్థీయం ఈశ్వరార్థీయ మిత్యేతత్, సదిత్యేవాభిధీయతే, తదేతద్యజ్ఞతపఆదికర్మ అసాత్త్వికం విగుణమపి శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మణోఽభిధానత్రయప్రయోగేణ సగుణం సాత్త్వికం సంపాదితం భవతి, తత్ర చ సర్వత్ర శ్రద్ధాప్రధానతయా సర్వం సంపాద్యతే యస్మాత్. ౨౭. తస్మాత్. అశ్రద్ధయేతి. అశ్రద్ధయా హుతం హవనం కృతం అశ్రద్ధయా దత్తం బ్రాహ్మణేభ్యః, తథా అశ్రద్ధయా తప స్తప్తం అనుష్ఠితం, తథా అశ్రద్ధయైవ కృతం చ యత్ స్తుతినమస్కారాది, తత్సర్వ మసదిత్యుచ్యతే,మత్ప్రాప్తిసాధనమార్గబాహ్యత్వాత్, హే పార్థ, నచ తద్బహులాయాసమపి ప్రేత్య ఫలాయ నోఅపి ఇహార్థం, సాధుభి ర్నిందితత్వాదితి. ౨౮.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే-ఏకచత్వారింశోఽధ్యాయః.

సర్వస్యైవ గీతాశాస్త్రస్యార్థోఽస్మిన్నధ్యాయే ఉపసంహృత్య సర్వవేదార్థో వక్తవ్య ఇత్యేవ మర్థోఽయ మధ్యాయ ఆరభ్యతే, సర్వే హ్యతీతేష్వధ్యాయేషు ఉక్తోఽర్థోఽస్మిన్నధ్యాయేఽవగమ్యతే. అర్జునస్తు సన్న్యాసత్యాగశబ్దార్థయోరేవ విశేషబుభుత్సు రువాచ.—సన్న్యాసస్యేతి. సన్న్యాసస్య సన్న్యాసశబ్దార్థస్యేత్యేతత్, మహాబాహో, తత్త్వం తస్య భావ స్తత్త్వం యాథాత్మ్యమిత్యేతత్, ఇచ్ఛామి వేదితుం జ్ఞాతుం, త్యాగస్య చ త్యాగశబ్దార్థస్యేత్యేతత్, హృషీకేశ, పృథక్ ఇత

త్యాగస్య చ హృషీకేశ పృథక్కేశినిషూదన. ౧. శ్రీభగవానువాచ— కామ్యా
నాం కర్మణాం న్యాసం సన్న్యాసం కవయో విదుః, సర్వకర్మఫలత్యాగం ప్రాహు
స్త్యాగం విచక్షణాః. ౨. త్యాజ్యం దోషవదిత్యేకే కర్మ ప్రాహుర్మనీషిణః, యజ్ఞ

రేతరవిభాగతః. కేశినిషూదన కేశీనామ హయచ్ఛద్మా అసురః తం నిషూదితవాన్
భగవాన్ వాసుదేవః తేన తన్నామ్నా సంబోధ్యతే అర్జునేన. ౧. సన్న్యాసత్యా
గశబ్దౌ తత్ర తత్ర నిర్దిష్టావప్యనిర్ణీతార్థౌ పూర్వేష్వధ్యాయేషు అతః అర్జునాయ
పృష్టవతే తన్నిర్ణయాయ శ్రీభగవానువాచ— కామ్యానామితి. కామ్యానామశ్వ
మేధాదీనాం కర్మణాం న్యాసం పరిత్యాగం సన్న్యాసం సన్న్యాసశబ్దార్థమనుష్ఠేయ
త్వేన ప్రాప్తస్యాననుష్ఠానం కవయః పండితాః కేచిద్విదుర్విజానంతి, నిత్యనైమిత్తి
కానామనుష్ఠీయమానానాం సర్వకర్మణామాత్మసంబంధితయా ప్రాప్తస్య ఫలస్య
పరిత్యాగః సర్వకర్మఫలత్యాగః తం ప్రాహుః కథయంతి త్యాగం త్యాగశబ్దార్థం
విచక్షణాః పండితాః. యది కామ్యకర్మపరిత్యాగః ఫలపరిత్యాగో వార్థో వక్తవ్యః
సర్వథా పరిత్యాగమాత్రం సన్న్యాసత్యాగశబ్దయోరేకార్థః స్యాత్, న ఘటప
టశబ్దావివ జాత్యంతరభూతార్థౌ, నను నిత్యనైమిత్తికానాం కర్మణాం ఫలమేవనా
స్తీత్యాహుః కథముచ్యతే తేషాం ఫలత్యాగ ఇతి. యథా వంధ్యాయాః పుత్ర
త్యాగః నైష దోషః. నిత్యానామపి కర్మణాం భగవతః ఫలవత్త్వస్యేష్టత్వాత్,
వక్ష్యతి హి భగవాన్ అనిష్టమిష్టమితి న తు సన్న్యాసినామితి చ, సన్న్యాసినామేవ
కేవలం కర్మఫలాసంబంధం దర్శయన్ అసన్న్యాసినాం నిత్యకర్మఫలప్రాప్తిం భవత్య
త్యాగినాం ప్రేత్యేతి దర్శయతి. ౨. త్యాజ్యమితి. త్యాజ్యం త్యక్తవ్యం, దోషవత్
దోషోఽస్యాస్తీతి దోషవత్, కింతత్ కర్మ, బంధహేతుత్వాత్సర్వమేవ, అథవా,
దోషోధనరాగాది స్త్యజ్యతే తద్వత్త్యాజ్యమిత్యేకే కర్మప్రాహుః. మనీషిణఃపండితాః
సాంఖ్యాఃఆత్మదృష్టిమాశ్రితాః. అధికృతానాంకర్మణామపీతి, తత్రైవయజ్ఞదానత
పఃకర్మనత్యాజ్యమితి చాపరే, కర్మిణ ఏవాధికృతానపేక్ష్య ఏతే వికల్పాః నతు జ్ఞా
ననిష్ఠాన్ వ్యుత్థాయినః సన్న్యాసినోఽపేక్ష్య, జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాంపురా నిష్ఠా
మయా ప్రోక్తేతి, కర్మాధికారాతపోద్ధృతాః యేన తాన్ప్రతీతి చింతా, నను కర్మ
యోగేన యోగినామిత్యధికృతాః పూర్వం విభక్తనిష్ఠా అపి ఇహ సర్వశాస్త్రార్థో
పసంహారప్రకరణే యథా విచార్యంతే తథా సాంఖ్యా అపి జ్ఞాననిష్ఠా విచార్యం
తామితి, న తేషాం మోహాదుఃఖనిమిత్తత్యాగానుపపత్తేః. న కాయక్లేశనిమిత్త
దుఃఖం సాంఖ్యా ఆత్మని పశ్యంతి, ఇచ్ఛాదీనాం క్షేత్రధర్మత్వేనైవ దర్శితత్వాత్,
అతస్తేన కాయక్లేశదుఃఖభయాత్కర్మ పరిత్యజంతి, నాపి తే కర్మాణి ఆత్మని పశ్యంతి

దానతపః కర్మ న త్యాజ్యమితి చాపరే. ౩. నిశ్చయం శృణు మే తత్ర త్యాగే భరత సత్తమ, త్యాగో హి పురుషవ్యాఘ్ర త్రివిధ స్సంప్రకీర్తితః. ౪. యజ్ఞదానతపః కర్మ న త్యాజ్యం కార్యమేవ తత్. యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పావనాని మనీషి

యేన నియతం కర్మ మోహా త్పరిత్యజేయుః. గుణానాం కర్మనైవ కించిత్కరోమీతి హి తే సన్న్యస్యంతి, సర్వకర్మాణి మనసా సన్న్యస్యేత్యాదిభిః తత్త్వవిదః సన్న్యాస ప్రకార ఉక్తః. తస్మాద్యేఽన్యేధికృతాః కర్మణ్యనాత్మవిదో యేషాం చ మోహనిమిత్తస్త్యాగ స్సంభవతి కాయక్లేశభయాచ్చ త ఏవ తామసా స్త్యాగినో రాజసాశ్చేతి నింద్యంతే, కర్మిణా మనాత్మజ్ఞానాం కర్మఫలత్యాగస్తుత్యర్థం, సర్వారంభపరిత్యాగీ మౌనీ, సంతుష్టో యేన కేనచిత్. అనికేతస్స్థిరమతిరితి, గుణాతీతలక్షణేన చ పరమార్థసన్న్యాసినో విశేషితత్వాత్, వక్ష్యతి చ, జ్ఞానస్య యా పరా నిష్ఠేతి తస్మాత్ జ్ఞాననిష్ఠా స్సన్న్యాసినో నేహ వివక్షితాః. కర్మఫలత్యాగ ఏవ సాత్త్వికత్వేన గుణేన తామసత్వాద్యపేక్షయా సన్న్యాస ఉచ్యతే, న ముఖ్య స్సర్వకర్మసన్న్యాసః సర్వకర్మసన్న్యాసాసంభవే చ న హి దేహభృతేతి హేతువచనా న్ముఖ్య ఏవేతి చేన్న, హేతువచనస్య స్తుత్యర్థత్వాత్, యథా త్యాగాచ్ఛాంతి రనంతర మితి కర్మఫలత్యాగస్తుతి రేవ, యథోక్తానేకపక్షానుష్ఠానశక్తిమంత మర్జునం ప్రతివిధానాత్, తథేదమపి నహి దేహభృతా శక్యమితి కర్మఫలత్యాగస్తుత్యర్థం న సర్వకర్మాణి మనసా సన్న్యస్య నైవ కుర్వన్న కారయన్నాస్త ఇత్యస్య పక్షస్యాపవాదః కేన చిద్దర్శయితుం శక్యః, తస్మాత్ కర్మణ్యధికృతా న్ప్రత్యేవైష సన్న్యాసత్యాగవికల్పః. యే తు పరమార్థదర్శిన స్సాంఖ్యాః తేషాం జ్ఞాననిష్ఠాయామేవ సర్వకర్మసన్న్యాసలక్షణాయాం అధికారో నాన్యత్రేతి న తే వికల్పార్హాః. తచ్చోపపాదిత మస్మాభిః వేదావినాశిన మిత్యస్మిన్ ప్రదేశే తృతీయాదౌ చ. ౩. తత్రైతేషు వికల్పభేదేషు. నిశ్చయమితి. నిశ్చయం శృణు అవధారయ, మే మమ, తత్ర త్యాగే త్యాగసన్న్యాసవికల్పే యథాదర్శితే, భరతసత్తమ భరతానాం సాధుతమ, త్యాగో హి త్యాగసన్న్యాసశబ్దవాచ్యో హి యోఽర్థః స ఏక ఏవేత్యభిప్రేత్యాహ—త్యాగో హి పురుషవ్యాఘ్ర త్రివిధః త్రిప్రకారః తామసాదిప్రకారైః సంప్రకీర్తితః సమ్యక్ శాస్త్రేషు కథితః యస్మా త్తామసాదిభేదేన త్యాగసన్న్యాసశబ్దవాచ్యోఽర్థో ధికృతస్య కర్మిణోఽనాత్మజ్ఞస్య త్రివిధః సంభవతి న పరమార్థదర్శిన ఇత్యయ మర్థో దుర్విజ్ఞానః. తస్మాదత్ర తత్త్వం నాన్యో వక్తుం సమర్థః. తస్మా న్నిశ్చయం పరమార్థశాస్త్రార్థవిషయం ఐశ్వరం అధ్యవసాయం మే మత్త శ్శృణు.. ౪. కః పున రసౌ నిశ్చయ ఇత్యత్రాహ—యజ్ఞేతి. యజ్ఞో దానం తప ఇత్యేతత్ త్రివిధం కర్మ న త్యా

ణామ్. ౬. ఏతాన్యపి తు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ఫలాని చ, కర్తవ్యానీతి మే పార్థ నిశ్చితం మత ముత్తమమ్. ౭. నియతస్య తు సన్న్యాసః కర్మణో నోపపద్యతే, మోహా త్తస్య పరిత్యాగస్తామసః పరికీర్తితః. ౮. దుఃఖమిత్యేవ యత్కర్మ కాయ క్లేశభయాత్త్యజేత్, సకృత్వా రాజసం త్యాగం నైవ త్యాగఫలం లభేత్. ౯.

జ్యం న త్యక్తవ్యం, కార్యం కరణీయమేవ తత్, కస్మాత్, యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పావనాని విశుద్ధికరాణి మనీషిణాం ఫలానభిసంధినా మిత్యేతత్. ౬. ఏతానీతి. ఏతాన్యపి తు కర్మాణి యజ్ఞదానతపాంసి పావనాన్యుక్తాని, సంగం త్యక్త్వా సంగః ఆసక్తిః తం త్యక్త్వా తేషు, ఫలాని చ తేషాం పరిత్యజ్య కర్తవ్యానీత్యనుష్ఠేయా నీతి, మే మమ, పార్థ, నిశ్చితం మత ముత్తమం, నిశ్చయం శృణు మే తత్రేతి ప్రతి జ్ఞాయ పావనత్వం చ హేతుముక్త్వా ఏతాన్యపి తు కర్మాణి కర్తవ్యానీతి ఏతన్ని శ్చితం మత ముత్తమ మితి ప్రతిజ్ఞాతార్థోపసంహార ఏవ, నాపూర్వార్థవచనమేతా న్యపీతి ప్రకృతసన్నికృష్టార్థత్వోపపత్తేః. ససంగస్య ఫలార్థినో బంధహేతూన్యే తాన్యపి ముముక్షోః కర్తవ్యానీత్యపి శబ్దస్యార్థః నత్వన్యాని కర్మాణ్యపేక్ష్య ఏతా న్యపీత్యుచ్యతే, అన్యే తు వర్ణయంతి నిత్యానాం కర్మణాం ఫలాభావాత్ సంగం త్యక్త్వా ఫలాని చేతి నోపపద్యతే, అత ఏతాన్యపీతి యాని కామ్యాని కర్మాణి నిత్యేభ్యోఽన్యాని ఏతాన్యపి కర్తవ్యాని కిముత యజ్ఞదానతపాంసీతి, తదసత్, అస్మాభిః నిత్యానామపి కర్మణా మిహ ఫలవత్త్వస్యోపపాదితత్వాత్, యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పావనానీత్యాదినా వచనేన నిత్యాన్యపి కర్మాణి బంధహేతుత్వాశంక యా జిహాసో ర్ముముక్షోః కుతః కామ్యేషు ప్రసంగః, దూరేణ హ్యవరం కర్మేతి చ నిందితత్వాత్, యజ్ఞార్థాత్కర్మణోఽన్యత్రేతి చ కామ్యకర్మణాం బంధహేతుత్వస్య నిశ్చితత్వాత్, త్రైగుణ్యవిషయా వేదాః. త్రైవిద్యా ఘాం సోమపాః. క్షీణేపు ణ్యే మర్త్యలోకం విశంతీతి చ, దూరవ్యవహితత్వాచ్చ, న కామ్యేష్వేతాన్యపీతి వ్యపదేశః. ౭. తస్మా ద్యజ్ఞస్యాధికృతస్య ముముక్షోః. నియతస్యేతి. నియతస్య తు నిత్యస్య సన్న్యాసః పరిత్యాగః కర్మణో నోపపద్యతే, తస్య పావనత్వేష్టత్వాత్, మోహాదజ్ఞానాత్తస్య నియతస్య పరిత్యాగః. యతశ్చావశ్యం కర్తవ్యం త్యజ్యతే చేతి విప్రతిషిద్ధం, అతో మోహనిమిత్తః పరిత్యాగః తామసః పరికీర్తితః. మోహ స్తమ ఇతి. ౮. కించ. దుఃఖమితి. దుఃఖమిత్యేవ యత్కర్మ కాయక్లేశభయాత్ శరీ రదుఃఖభయాత్ త్యజేత్ పరిత్యజేత్, సకృత్వా రాజసం రజోనిర్వృత్తం త్యాగం, నైవ త్యాగఫలం జ్ఞానపూర్వకస్య సర్వకర్మత్యాగస్య ఫలం మోక్షాఖ్యం న లభేత్ న లభేత. ౯. కః పునస్సాత్త్విక స్త్యాగ ఇత్యాహ.—కార్యమితి. కార్యం కర్తవ్యమి

కార్యమిత్యేవ యత్కర్మ నియతం క్రియతేఽర్జున, సంగం త్యక్త్వా ఫలం చైవ సత్యాగస్సాత్త్వికో మతః. ౯. న ద్వేష్ట్యకుశలం కర్మ కుశలేనానుషజ్జతే, త్యాగీ సత్త్వ

త్యేవ యత్కర్మ నియతం నిత్యం క్రియతే నిర్వర్త్యతే, అర్జున సంగం త్యక్త్వా ఫలం చైవ, నిత్యానాం కర్మణాం ఫలవత్త్వే భగవద్వచనం ప్రమాణ మిత్యవోచామ, అథవా యద్యపి ఫలం నశ్రూయతే నిత్యస్య కర్మణః తథాపి నిత్యం కర్మ కృతం ఆత్మసంస్కారం ప్రత్యవాయపరిహారం వా ఫలం కరోత్యాత్మన ఇతి కల్పయత్యేవాజ్ఞః. తత్ర తామపి కల్పనాం నివారయతి ఫలం త్యక్త్వేత్యనేన, అతః సాధూక్తం సంగం త్యక్త్వా ఫలం చేతి, స త్యాగో నిత్యకర్మసు సంగఫలపరిత్యాగః సాత్త్వికః సత్త్వగుణనిర్వృత్తో మతోఽభిప్రేతః. నను కర్మపరిత్యాగస్త్రివిధః సన్న్యాస ఇతి చ ప్రకృతం, తత్ర తామసో రాజసశ్చ త్యాగ ఉక్తః. కథమిహ సంగఫలత్యాగ స్తృతీయత్వేనోచ్యతే, యథా త్రయో బ్రాహ్మణా స్సమాగతాః తత్ర షడంగవిదౌ ద్వౌ క్షత్రియ స్తృతీయ ఇతి, తద్వన్నైష దోషః. త్యాగసామాన్యేన స్తుత్యర్థత్వాత్, అస్తి హి కర్మసన్న్యాసస్య ఫలాభిసంధిత్యాగస్య చ త్యాగత్వసామాన్యం, తత్ర రాజసతామసత్వేన కర్మత్యాగనిందయా కర్మఫలాభిసంధిత్యాగః సాత్త్వికత్వేన స్తూయతే, సత్యాగ స్సాత్త్వికో మత ఇతి. యస్త్వధికృతః సంగం త్యక్త్వా ఫలాభిసంధిం చ కర్మ నిత్యం కరోతి తస్య ఫలరాగాదినా అకలుషీక్రియమాణమంతఃకరణం నిత్యైశ్చ కర్మభి స్సంస్క్రియమాణం విశుద్ధ్యతి తద్విశుద్ధం ప్రసన్నం ఆత్మాలోచనక్షమం భవతి. ౯. తస్యైవ నిత్యకర్మానుష్ఠానేన విశుద్ధాంతఃకరణస్య ఆత్మజ్ఞానాభిముఖస్య క్రమేణ యథా తన్నిష్ఠా స్యాత్ తద్వక్తవ్య మిత్యాహ—నేతి. నద్వేష్ట్యకుశల మశోభనం కామ్యం కర్మ శరీరారంభకద్వారేణ సంసారకారణం కిమనేనేత్యేవం, కుశలే శోభనే నిత్యే కర్మణి సత్త్వశుద్ధిజ్ఞానోత్పత్తితన్నిష్ఠాహేతుత్వేన మోక్షకారణమిదమిత్యేవం నానుషజ్జ్యతే అనుషంగం ప్రీతిం న కరోతీత్యేతత్. కః పున రసౌ త్యాగీ పూర్వోక్తేన సంగఫలత్యాగేన తద్వాన్ త్యాగీ యః కర్మణి సంగం త్యక్త్వా తత్ఫలం చ నిత్యకర్మానుష్ఠాయీ స త్యాగీ, కదాపునరసౌ అకుశలం కర్మ నద్వేష్టి కుశలే చ నానుషజ్జ్యత ఇత్యుచ్యతే, సత్త్వసమావిష్టో యదా సత్త్వేనాత్మానాత్మవివేకజ్ఞానహేతునా సమావిష్టస్సంవ్యాప్త స్సత్త్వసంయుక్త ఇత్యేతత్, అతఏవ చ మేధావీ మేధయా ఆత్మజ్ఞానలక్షణయా ప్రజ్ఞయా సంయుక్తః తద్వాన్ మేధావీ, మేధావిత్వాదేవ ఛిన్నసంశయః ఛిన్న అవిద్యాకృత స్సంశయో యస్యాత్మస్వరూపావస్థానమేవ పరం నిశ్శ్రేయససాధనం నాన్యత్కించిదిత్యేవం నిశ్చయేన ఛిన్నసంశయో యోఽధికృతః పురు

సమావిష్టో మేధావీ ఛిన్నసంశయః. ౧౦. న హి దేహభృతా శక్యం త్యక్తుం కర్మాణ్యశేషతః, యస్తు కర్మఫలత్యాగీ స త్యాగీత్యభిధీయతే. ౧౧. అనిష్టమిష్టం మిశ్రం చ త్రివిధం కర్మణః ఫలమ్, భవత్యత్యాగినాం ప్రేత్య నతు సన్న్యాసినాం క్వచిత్. ౧౨. పంచైతాని మహాబాహో కారణాని నిబోధ మే, సాంఖ్యే కృతాంతే ప్రో

షః పూర్వోక్తేన ప్రకారేణ కర్మయోగానుష్ఠానేన క్రమేణ సంస్కృతాత్మా సన్ జన్మాదివిక్రియారహితత్వేన నిష్క్రియమాత్మానమాత్మత్వేన సంబుద్ధస్సర్వకర్మాణి మనసా సన్న్యస్య నైవ కుర్వన్న కారయన్నాసీనో నైష్కర్మ్యలక్షణాం జ్ఞాననిష్ఠామశ్నుత ఇత్యేతత్, పూర్వోక్తస్య కర్మయోగస్య ప్రయోజనమనేనైవ శ్లోకేనోక్తం. ౧౦. యః పునరధికృతస్సన్ దేహాత్మాభిమానిత్వేన దేహభృదజ్ఞః అబాధితాత్మకర్తృత్వవిజ్ఞానతయా అహంకర్తేతి నిశ్చితబుద్ధిః తస్యాశేషకర్మపరిత్యాగస్యాశక్యత్వాత్ కర్మఫలత్యాగేన చోదితకర్మానుష్ఠాన ఏవ అధికారో న తత్త్యాగ ఇత్యేతమర్థం దర్శయితుమాహ.—నహీతి. నహి యస్మాద్దేహభృతా దేహం బిభర్తీతి దేహభృత్ దేహాత్మాభిమానవాన్ దేహభృదిత్యుచ్యతే, న వివేకీ స హి వేదావినాశినమిత్యాదినా కర్తృత్వాధికారాన్నివర్తితః. అతస్తేన దేహభృతా శక్యం త్యక్తుం సన్న్యసితుం కర్మాణి అశేషతః నిశ్శేషేణ తస్మాద్యస్త్వజ్ఞోఽధికృతో నిత్యాని కర్మాణి కుర్వన్ కర్మఫలత్యాగీ కర్మఫలాభిసంధిమాత్రసన్న్యాసీ స త్యాగీ త్యభిధీయతే, కర్మ్యపి సన్నితి స్తుత్యభిప్రాయేణ, తస్మాత్పరమార్థదర్శిత్వేనైవ అదేహభృతా దేహాత్మభావరహితేనైవాశేషకర్మసన్న్యాసశ్శక్యతే కర్తుం. ౧౧. కింపునస్తత్ప్రయోజనం యత్సర్వకర్మసన్న్యాసాత్స్యాదిత్యుచ్యతే. అనిష్టమితి. అనిష్టం నరకతిర్యగాదిలక్షణం, ఇష్టం దేవాదిలక్షణం, మిశ్రం ఇష్టానిష్టసంయుక్తం మనుష్యలక్షణం చైతత్ త్రివిధం త్రిప్రకారం, కర్మణః ధర్మాధర్మాదిలక్షణస్య, ఫలం బాహ్యానేకకారకవ్యాపారనిష్పన్నం సదవిద్యాకృతమింద్రజాలమాయోపమం మహామోహకరం ప్రత్యగాత్మోపసర్పివఫల్గుతయా లయమదర్శనం గచ్ఛతీతి ఫలమితి ఫలనిర్వచనం, తదేవం లక్షణం ఫలం భవత్యత్యాగినాం అజ్ఞానాం కర్మిణాం అపరమార్థసన్న్యాసినాం ప్రేత్య శరీరపాతాదూర్ధ్వం, నతు సన్న్యాసినాం పరమార్థసన్న్యాసినాం పరమహంసపరివ్రాజకానాం కేవలజ్ఞాననిష్ఠానాం, క్వచిన్నహి కేవలసమ్యగ్దర్శననిష్ఠా అవిద్యాదిసంసారబీజం నోన్మూలయంతి కదాచిదిత్యర్థః అతఏవ పరమార్థదర్శిన ఏవాశేషకర్మసన్న్యాసస్సంభవత్యవిద్యాధ్యారోపితత్వాదాత్మని క్రియాకారకఫలానాం, నత్వజ్ఞస్యాధిష్ఠానాదిక్రియాకర్తృకారకాణ్యాత్మత్వేన పశ్యతోఽశేషకర్మసన్న్యాసస్సంభవతి. ౧౨. తదేతదుత్తరైశ్శ్లోకైర్దర్శయతి. పంచేతి. పంచై

క్తాని సిద్ధయే సర్వకర్మణామ్. ౧౩. అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధమ్, వివిధా చ పృథక్చేష్టా దైవం చైవాత్ర పంచమమ్.౧౪.శరీరవాఙ్మనోభిర్యత్ కర్మ ప్రారభతే నరః, న్యాయ్యం వా విపరీతం వా పంచైతే తస్య హేతవః. ౧౫. తత్రై వం సతి కర్తారమాత్మానం కేవలం తు యః, పశ్యత్యకృతబుద్ధిత్వాన్న స పశ్యతి

తాని వక్ష్యమాణాని, మహాబాహో, కారణాని నిర్వర్తకాని, నిబోధ మఇత్యు త్తరత్ర చేతస్సమాధానార్థం వస్తువైషమ్య ప్రదర్శనార్థం చ, తాని చ కారణానిచ జ్ఞాతవ్యతయా స్తౌతి,సాంఖ్యే జ్ఞాతవ్యాః పదార్థా స్సంఖ్యాయంతే యస్మిన్ సాంఖ్యే తత్సాంఖ్యం వేదాంతః. కృతాంత ఇతి తస్యైవవిశేషణం, కృతమితి కర్మోచ్యతే, తస్యాంతః పరిసమాప్తి ర్యత్ర సకృతాంతః కర్మాంత ఇత్యేతత్, యావానర్థ ఉదపానే, సర్వం కర్మాఖిలం పార్థ జ్ఞానే పరిసమాప్యత ఇత్యాత్మజ్ఞానే సంజాతే, సర్వకర్మణాం నివృత్తిం దర్శయతి—అత స్తస్మిన్నాత్మజ్ఞానార్థే సాంఖ్యే కృతాంతే వేదాంతే, ప్రోక్తాని కథితాని, సిద్ధయే నిష్పత్త్యర్థం సర్వకర్మణాం. ౧౩. కాని తానీత్యుచ్యంతే. అధిష్ఠానమితి. అధిష్ఠానం ఇచ్ఛాద్వేషసుఖదుఃఖజ్ఞానాదీనా మభివ్యక్తే రాశ్రయోఽధిష్ఠానం శరీరం, తథా కర్తా ఉపాధిలక్షణో భోక్తా, కరణం చ శ్రోత్రాదిశబ్దాద్యుపలబ్ధయే పృథగ్విధం నానాప్రకారం తద్ద్వాదశసంఖ్యం, వివిధా చ పృథక్చేష్టా వాయవీయాః ప్రాణాపానాద్యాః. దైవం చైవ దైవ మేవాత్ర ఏషు చతుర్షు పంచమం పంచానాం పూరణం ఆదిత్యాదిచక్షురాద్యనుగ్రాహకం. ౧౪. శరీరేతి. శరీరవాఙ్మనోభి ర్యత్కర్మత్రిభి రేతైః ప్రారభతే నిర్వర్తయతినరః న్యాయ్యం వా ధర్మ్యం శాస్త్రీయం, విపరీతం వా అధర్మ్య మశాస్త్రీయం, యచ్చాపి నిమేషాదికం చేష్టితాదిజీవనహేతు స్తదపి పూర్వం కృతధర్మాధర్మయో రేవ కార్యమితి న్యాయ్యవిపరీతయో రేవ గ్రహణేన గృహీతం, పంచైతే యథోక్తా స్తస్య సర్వస్యైవ కర్మణో హేతవః కారణాని, నను ఏతాన్యధిష్ఠానాదీని సర్వకర్మణాం నిర్వర్తకానీతి కథ ముచ్యతే శరీరవాఙ్మనోభి ర్యత్కర్మ ప్రారభత ఇతి, నైష దోషః, విధిప్రతిషేధలక్షణం సర్వం కర్మశరీరాదిత్రయప్రధానం తదంగతయా దర్శనశ్రవణాదిజీవనలక్షణం త్రిధైవ రాశీకృత ముచ్యతే శరీరాదిభి రారభ్యత ఇతి ఫలకాలేపి తత్ప్రధానై స్సాధనై ర్భుజ్యత ఇతి పంచానామేవ హేతుత్వం న విరుధ్యత ఇతి. ౧౫. తత్రేతి. తత్రేతి ప్రకృతేన సంబధ్యతే, ఏవం సతి ఏవం యథోక్తైః పంచభి ర్హేతుభి ర్నిర్వర్త్యే సతి కర్మణి తత్రైవంసతీతి దుర్మతిత్వస్య హేతుత్వేన సంబధ్యతే తత్ర తేషు ఆత్మన అనన్యతమత్వేనావిద్యయా పరికల్పితైస్తైః క్రియమాణస్య కర్మణోఽహమేవ కర్తేతి కర్తారమాత్మానం కేవలం శుద్ధం తు యః

దుర్మతిః. ౧౬. యస్య నాహంకృతో భావో బుద్ధిర్యస్య న లిప్యతే, హత్వాపి స
పశ్యత్యవిద్వాన్, కస్మాత్, వేదాంతాచార్యోపదేశన్యాయైః అకృతబుద్ధిత్వాత్
అసంస్కృతబుద్ధిత్వాత్. యోఽపి దేహాదివ్యతిరిక్తాత్మవాదీ ఆత్మానమేవ కేవలం కర్తా
రం పశ్యతి అసావప్యకృతబుద్ధిరేవ అతోఽకృతబుద్ధిత్వాత్ న సపశ్యత్యాత్మన స్త
త్త్వం కర్మణో వేత్యర్థః అతో దుర్మతిః కుత్సితా విపరీతా దుష్టా అజస్రం జనన
మరణప్రతిపత్తిహేతుభూతా మతి ర్యస్యేతి దుర్మతిః. స పశ్యన్నపి న పశ్యతి, య
థా తైమిరికోఽనేకచంద్రం, యథా వా అభ్రేషు ధావత్సు చంద్రం ధావంతం, య
థా వాహన ఉపవిష్ట అన్యేషు ధావత్సు ఆత్మానం ధావంతం. ౧౭. కః పున స్సు
మతిః య స్సమ్యక్పశ్యతీత్యుచ్యతే. యస్యేతి. యస్య శాస్త్రాచార్యోపదేశన్యాయైః
సంస్కృతాత్మనో న భవతి అహంకృతోఽహంకర్తేత్యేవం లక్షణో భావో భావనా
ప్రత్యయః. ఏతఏవ పంచాధిష్ఠానాదయో ఽవిద్యయాత్మని కల్పితా స్సర్వకర్మణాం
కర్తారో నాహం అహం తు తద్వ్యాపారాణాం సాక్షీభూతః. అప్రాణో హ్యమనా
శ్శుభ్రో హ్యక్షరా త్పరతః పరః. కేవలో విక్రియఇత్యేవం పశ్యతి త్యేతత్, బుద్ధి
రంతఃకరణం యస్యాత్మన ఉపాధిభూతా నలిప్యతే నానుశయినీ భవతి, ఇద మహా
మకార్షం తేనాహం నరకం గమిష్యామీత్యేవం యస్య బుద్ధిర్న లిప్యతే, స సుమ
తిః స పశ్యతి చ, హత్వాపి స ఇమాన్ లోకాన్ సర్వాని మాన్ప్రాణిన ఇత్యర్థః.
న హంతి హననక్రియాం న కరోతి,న నిబధ్యతే నాపి తత్కార్యేణాధర్మఫలేన సం
బధ్యతే, నను హత్వాపి నహంతీతి విప్రతిషిద్ధ ముచ్యతే, యద్యపి స్తుతిః నైష
దోషః. లౌకికపారమార్థికదృష్ట్యపేక్షయా తదుపపత్తేః. దేహాద్యాత్మబుద్ధ్యా హం
తాహమితి లౌకికదృష్టి మాశ్రిత్య హత్వాపీత్యాహ- యథా దర్శితాం పారమా
ర్థికదృష్టి మాశ్రిత్య న హంతి న నిబధ్యత ఇత్యేత దుభయ ముపపద్యత ఏవ, నన్వ
ధిష్ఠానాదిభి స్సంభూయ కరోత్యేవాత్మా కర్తార మాత్మానం కేవలం త్వితి కేవలశ
బ్దప్రయోగాత్, నైష దోషః. ఆత్మనోఽవిక్రియస్వభావత్వే అధిష్ఠానాదిభి స్సంహ
తత్వానుపపత్తేః. విక్రియావతో హి అన్యై స్సంహననం సంభవతి, సంహత్య వా
కర్తృత్వం స్యాత్, నత్వవిక్రియస్యాత్మనః కేనచి త్సంహననమస్తీతి సంభూయ
కర్తృత్వం నోపపద్యతే అతః కేవలత్వమాత్మనః స్వాభావికమితి కేవలశబ్దోఽనువా
దమాత్రం, అవిక్రియత్వం చాత్మనః శ్రుతిస్మృతిన్యాయప్రసిద్ధం, అవికార్యోఽయ
ముచ్యత ఇత్యాదిగుణైరేవ కర్మాణి క్రియంతే శరీరస్థోఽపి కౌంతేయ న కరోతీత్యే
తదసకృదుపపాదితం గీతాస్వేవ తావచ్ఛ్రుతిషు చ, ధ్యాయతీవ లేలాయతీవేత్యేవ
మాద్యాసు, న్యాయతశ్చ నిరవయవమపరతంత్రమవిక్రియమాత్మతత్త్వమితి రాజ

ఇమాఀల్లోకాఀన్న హంతి న నిబధ్యతే. ౧౮. జ్ఞానం జ్ఞేయం పరిజ్ఞాతా త్రివిధా కర్మచోదనా, కరణం కర్మ కర్తేతి త్రివిధః కర్మసంగ్రహః. ౧౯. జ్ఞానం కర్మ చ

మార్గః. విక్రియావత్త్వాభ్యుపగమేఽపి ఆత్మనః స్వకీయైవ విక్రియా స్వస్య భవితుమర్హతి, నాధిష్ఠానాదీనాం కర్మాణ్యాత్మకర్తృకాణి స్యుః. నహి పరస్య కర్మ పరేణాకృత మాగంతు మర్హతి, యత్త్వవిద్యయా గమితం న తత్తస్య భవతి, యథా రజతత్వం న శుక్తికాయాః. యథా వా తలమలినత్వం బాలై ర్గమిత మవిద్యయా నాకాశస్య, తథా ధిష్ఠానాదివిక్రియాపి తేషా మేవ నాత్మనః. తస్మా ద్యుక్త ముక్తం అహంకృతత్వబుద్ధిలేపాభావే విద్వాన్న హంతి న నిబధ్యత ఇతి, నాయం హంతి న హన్యత ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ, న జాయత ఇత్యాది హేతువచనేనావిక్రియత్వమాత్మన ఉక్త్వా, వేదావినాశినమితి విదుషః కర్మాధికారనివృత్తిం శాస్త్రాదౌ సంక్షేపత ఉక్త్వా మధ్యే ప్రసారితం తత్ర తత్ర ప్రసంగం కృత్వా, ఇహోపసంహరతి శాస్త్రార్థపిండీకరణాయ విద్వాన్న హంతి న నిబధ్యత ఇతి, ఏవం చ సతి దేహభృత్త్వాభిమానానుపపత్తౌ అవిద్యాకృతాశేషకర్మసన్న్యాసోపపత్తేః సన్న్యాసినా మనిష్టాదిత్రివిధం కర్మణః ఫలం న భవతీత్యుపపన్నం, తద్విపర్యయాచ్చ ఇతరేషాం భవతీత్యేతచ్చాపరిహార్య మిత్యేష గీతాశాస్త్రస్యార్థ ఉపసంహృతః. సఏష సర్వవేదవేదాంతార్థసారో నిపుణతరమతిభిః పండితై ర్విచార్య ప్రతిపత్తవ్య ఇతి తత్ర తత్ర ప్రకరణే విభాగేన దర్శితోఽస్మాభిః శాస్త్రన్యాయానుసారేణ. ౧౮. అథేదానీం కర్మణాం ప్రవర్తకముచ్యతే. జ్ఞానమితి. జ్ఞానం జ్ఞాయతేఽనేతి సర్వవిషయం జ్ఞాన మవిశేషేణోచ్యతే, తథా జ్ఞేయం జ్ఞాతవ్యం తదపి సామాన్యేనైవ సర్వముచ్యతే, తథా పరిజ్ఞాతా ఉపాధిలక్షణ అవిద్యాకల్పితో భోక్తేతి, ఏతత్త్రయ మవిశేషేణ సర్వకర్మణాం ప్రవర్తికా త్రివిధా త్రిప్రకారా కర్మచోదనా, జ్ఞానాదీనాం హి త్రయాణాం సన్నిపాతే హానోపాదానోపేక్షాప్రయోజనః కర్మారంభ స్స్యాత్, తతః పంచభి రధిష్ఠానాదిభి రారబ్ధం వాఙ్మనఃకాయాశ్రయభేదేన త్రిధా రాశీభూతం త్రిషు కరణాదిషు సంగృహ్యత ఇత్యేతదుచ్యతే, కరణం క్రియతేఽనేనేతి బాహ్యం శ్రోత్రాది అంతస్థం బుద్ధ్యాది చ, కర్మ ఈప్సితతమం కర్తుః క్రియయా ప్రాప్యమాణం, కర్తా కరణానాం వ్యాపారయితోపాధిలక్షణ ఇతి, త్రివిధ స్త్రిప్రకారః కర్మసంగ్రహః, సంగృహ్యతేఽస్మిన్నితి సంగ్రహః కర్మణ స్సంగ్రహః కర్మసంగ్రహః, కర్మ ఏషు హి త్రిషు సమవైతి, తేనాయం త్రివిధః కర్మసంగ్రహః. ౧౯. అథేదానీం క్రియాకారకఫలానాం సర్వేషాం గుణాత్మకత్వాత్ సత్త్వరజస్తమోగుణభేదత స్త్రివిధో భేదో వక్తవ్య ఇత్యారభ్యతే. జ్ఞానమితి. జ్ఞానం కర్మ చ కర్మక్రియా న కారకం పారిభా

కర్తా చ త్రివిధైవ గుణభేదతః, ప్రోచ్యతే గుణసంఖ్యానే యథావచ్ఛృణు తా న్యపి. ౧౯. సర్వభూతేషు యేనైకం భావ మవ్యయ మీక్షతే, అవిభక్తం విభక్తే షు తద్జ్ఞానం విద్ధి సాత్త్వికమ్. ౨౦. పృథక్త్వేన తు యద్జ్ఞానం నానాభావాన్ పృథగ్విధాన్, వేత్తి సర్వేషు భూతేషు తద్జ్ఞానం విద్ధి రాజసమ్ ౨౧. యత్తు కృత్స్నవదేకస్మిన్ కార్యే సక్త మహైతుకమ్, అతత్త్వార్థవదల్పం చ తత్తామస

షిక మీప్సితతమం కర్మ, కర్తా చ నిర్వర్తకః క్రియాణాం, త్రివిధైవావధారణం గుణవ్యతిరిక్తజాత్యంతరాభావప్రదర్శనార్థం, గుణభేదత స్సత్త్వాదిభేదేనేత్యర్థః, ప్రోచ్యతే కథ్యతే, గుణసంఖ్యానే కాపిలే శాస్త్రే, తదపి కాపిలం గుణసంఖ్యాన శాస్త్రం గుణభోక్తృ విషయే ప్రమాణమేవ, పరమార్థబ్రహ్మైకత్వవిషయే యద్యపి విరుధ్యతే, తేహి కాపిలా గుణగౌణవ్యాపారనిరూపణే అభియుక్తా ఇతి తచ్ఛాస్త్రమపి వక్ష్యమాణార్థస్తుత్యర్థత్వేనోపాదీయత ఇతి న విరోధః, యథా వద్యథాశాస్త్రం, శృణు తాన్యపి జ్ఞానాదీని తద్భేదజాతాని చ గుణభేదకృతాని శృణు, వక్ష్యమాణేఽర్థే సమాధిం కుర్విత్యర్థః ౧౯. జ్ఞానస్య తావ త్త్రివిధత్వ ముచ్యతే. సర్వభూతేష్వితి. సర్వభూతేషు అవ్యక్తాదిస్థావరాంతేషు భూతేషు, యేన జ్ఞానేనైకం భావం వస్తు, భావశబ్దో వస్తువాచీ, ఏకం ఆత్మవస్త్విత్యర్థః, అవ్యయం న వ్యేతీతి స్వాత్మనా స్వధర్మేణ వా కూటస్థ మిత్యర్థః, ఈక్షతే పశ్యతి, యేన జ్ఞానేన కథం పశ్యతి, తం చ భావం అవిభక్తం ప్రతిదేహం విభక్తేషు దేహభేదేషు న విభక్తం, తదాత్మవస్తు వ్యోమవన్నిరంతరమిత్యర్థః, తత్ సాక్షా త్సమ్యగ్దర్శనం అద్వైతాత్మవిషయం సాత్త్వికం విద్ధీతి, యాని ద్వైతదర్శనాని తాని అసమ్య గ్భూతాని రాజసాని తామసాని చేతి న సాక్షా త్సంసారోచ్ఛిత్తయే భవంతి. ౨౦. పృథక్త్వేనేతి. పృథక్త్వేన తు భేదేన ప్రతిశరీరమన్యత్వేన, యద్జ్ఞానం, నానాభా వాన్ భిన్నానాత్మనః పృథగ్విధాన్ పృథక్ప్రకారాన్ భిన్నలక్షణానిత్యర్థః, వేత్తి విజానాతి యత్ జ్ఞానం సర్వేషు భూతేషు, జ్ఞానస్య కర్తృత్వాసంభవా ద్యేన జ్ఞానేన వేత్తీత్యర్థః, తద్జ్ఞానం విద్ధి రాజసం రజోగుణనిర్వృత్తమ్. ౨౧. యదితి. యత్తు జ్ఞానం, కృత్స్నవత్ సమస్తవత్ సర్వవిషయమేవ, ఏకస్మిన్ కార్యే దేహే బహిర్వా ప్రతిమాదౌ సక్తం ఏతావానేవాత్మేశ్వరో వా నాతః పరమస్తీతి,యథా నగ్నక్షపణకానాం శరీరానువర్తిదేహపరిమాణో జీవ ఈశ్వరో వాపాషాణదార్వా దిమాత్ర ఇత్యేవమేకస్మిన్ కార్యే సక్తం, అహైతుకం హేతువర్జితం నిర్యుక్తికం అతత్త్వార్థవత్, యథా భూతార్థ స్తత్త్వార్థస్సోఽస్య జ్ఞేయభూతోఽస్తీతి తత్త్వార్థవత్ న తత్త్వార్థవదతత్త్వార్థవత్ అహైతుకత్వాదేవాల్పం చ, అల్పవిషయత్వా దల్ప

ముదాహృతమ్. ౨౨. నియతం సంగరహిత మరాగద్వేషతః కృతమ్, అఫలప్రే
ప్సునా కర్మ యత్తత్సాత్త్విక ముచ్యతే. ౨౩. యత్తు కామేప్సునా కర్మ సాహం
కారేణ వా పునః, క్రియతే బహులాయాసం తద్రాజస ముదాహృతమ్. ౨౪.
అనుబంధం క్షయం హింసా మనపేక్ష్య చ పౌరుషమ్, మోహాదారభ్యతే కర్మ
యత్తత్తామస ముచ్యతే. ౨౫. ముక్తసంగోఽనహంవాదీ ధృత్యుత్సాహసమన్వితః,

---

ఫలత్వాదాన్వ తత్తామస ముదాహృతం, తామసానాం హి ప్రాణినాం అవివేకినాం
జ్ఞానమీదృశం దృశ్యతే. ౨౨. అథేదానీం కర్మణ స్త్రైవిధ్య ముచ్యతే. నియత
మితి. నియతం నిత్యం, సంగరహితం ఆసక్తివర్జితం, అరాగద్వేషతః కృతం రాగ
ప్రయుక్తేన ద్వేషప్రయుక్తేన చ కృతం రాగద్వేషతః కృతం తద్విపరీతమరాగ
ద్వేషతః కృతం, అఫలప్రేప్సునా కర్మ యత్తత్సాత్త్విక ముచ్యతే, అఫలప్రేప్సునా
ఫలం ప్రాప్తు మిచ్ఛతీతి ఫలప్రేప్సుః ఫలతృష్ణః తద్విపరీతేన అఫలప్రేప్సునా కర్త్రా
కృతం కర్మయత్ తత్సాత్త్విక ముచ్యతే. ౨౩. యదితి. యత్తు కామేప్సునా
ఫలప్రేప్సునేత్యర్థః, కర్మ, సాహంకారేణ వేతి న తత్త్వజ్ఞానాపేక్షయా, కిం తర్హి,
లౌకికశ్రోత్రియనిరహంకారాపేక్షయా, యో హి పరమార్థనిరహంకార ఆత్మతత్త్వ
విత్ న తస్య కామేప్సుత్వం బహులాయాసకర్తృత్వప్రాప్తిరస్తి, సాత్త్వికస్యాపి
కర్మణో నాత్మవిత్సాహంకారః కర్తా, కిముత రాజసతామసయోః లౌకికై రనాత్మ
విదపి శ్రోత్రియో నిరహంకార ఉచ్యతే, నిరహంకారోఽయం బ్రాహ్మణ ఇతి, తస్మా
త్తదపేక్షయైవ సాహంకారేణ వేత్యుక్తం, పునశ్శబ్దః పాదపూరణార్థః. క్రియతే
బహులాయాసం కర్త్రా మహతా ఆయాసేన నిర్వర్త్యతే, తత్కర్మ రాజస ముదా
హృతమ్. ౨౪. అనుబంధమితి. అనుబంధం పశ్చాద్భావి యద్వస్తు సోఽనుబంధ
ఉచ్యతే తం చానుబంధం, క్షయం యస్మిన్ కర్మణి క్రియమాణే శక్తిక్షయోఽర్థ
క్షయో వా స్యాత్ తం క్షయమ్, హింసాం ప్రాణిపీడాం చ, అనపేక్ష్య చ నిర
పేక్ష్య చ పౌరుషం పురుషకారం శక్నోమీదం కర్మ సమాపయితుమిత్యేవ మాత్మ
సామర్థ్యమితి, ఏతాన్యనుబంధాదీన్యనపేక్ష్య పౌరుషాంతాని, మోహాదవివేకతః
ఆరభ్యతే కర్మ యత్, తత్తామసం తమోనిర్వృత్త ముచ్యతే. ౨౫ ఇదానీం కర్తృ
భేద ఉచ్యతే. ముక్తసంగ ఇతి. ముక్తసంగః ముక్తః పరిత్యక్తః సంగో యేన సః
ముక్తసంగః, అనహంవాదీ నాహంవదనశీలః, ధృత్యుత్సాహసమన్వితః ధృతిర్ధారణం
ఉత్సాహ ఉద్యమః తాభ్యాం సమన్వితః సంయుక్తః ధృత్యుత్సాహసమన్వితః,
సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః క్రియమాణస్య కర్మణః ఫలసిద్ధావసిద్ధౌ చ నిర్వికారః సిద్ధ్యసిద్ధ్యో
ర్నిర్వికారః కేవలం శాస్త్రప్రమాణేన ప్రయుక్తో న ఫలరాగాదినా యః స

సిద్ధ్యసిద్ధ్యోర్నిర్వికారః కర్తా సాత్త్విక ఉచ్యతే. ౨౬. రాగీ కర్మఫలప్రేప్సుర్లుబ్ధో హింసాత్మకోఽశుచిః, హర్షశోకాన్వితః కర్తా రాజసః పరికీర్తితః. ౨౭. అయుక్తః ప్రాకృతః స్తబ్ధశ్శఠో నైకృతికోఽలసః, విషాదీ దీర్ఘసూత్రీ చ కర్తా తామస ఉచ్యతే. ౨౮. బుద్ధేర్భేదం ధృతేశ్చైవ గుణత స్త్రివిధం శృణు, ప్రోచ్యమాన మశేషేణ పృథక్త్వేన ధనంజయ. ౨౯. ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ కార్యాకార్యే భయాభయే, బంధం మోక్షం చ యా వేత్తి బుద్ధిస్సా పార్థ సాత్త్వికీ. ౩౦.

నిర్వికార ఉచ్యతే. ౨౬. ఏవం భూతః కర్తా యః స సాత్త్విక ఉచ్యతే రాగీతి. రాగీ రాగోఽస్యాస్తీతి రాగీ, కర్మఫలప్రేప్సుః కర్మఫలార్థీ త్యర్థః, లుబ్ధః పరద్రవ్యేషు సంజాతతృష్ణః తీర్థాదౌ చ స్వద్రవ్యాపరిత్యాగీ, హింసాత్మకః పరపీడాకరస్వభావః, అశుచిః బాహ్యాంతరశౌచవర్జితః హర్షశోకాన్వితః ఇష్టప్రాప్తౌ హర్షః అనిష్టప్రాప్తావిష్టవియోగే చ శోకః తాభ్యాం హర్షశోకాభ్యాం సమన్వితః సంయుక్తః, తస్యైవ వా కర్మణః, సంపత్తివిపత్త్యోః హర్షశోకాస్యాతాం తాభ్యాం సంయుక్తో యః కర్తా స రాజసః పరికీర్తితః. ౨౭. అయుక్తఇతి. అయుక్తో న యుక్తః న సమాహితః, ప్రాకృతోఽత్యంతాసంస్కృతబుద్ధిః బాలసమః, స్తబ్ధః దండవన్న నమతి కస్మైచిత్, శఠో మాయావీ శక్తిగూహనకారీ, నైకృతికః పరవిభేదనపరః, అలసో ప్రవృత్తిశీలః కర్తవ్యేష్వపి, విషాదీ విషాదవాన్ సర్వదా అవసన్నస్వభావః, దీర్ఘసూత్రీ చ కర్తవ్యాదీనాం దీర్ఘప్రసారణః సర్వదా మంద స్వభావః యదద్య వా శ్వో వా కర్తవ్యం తన్మాసేనాపి న కరోతి, యశ్చైవం భూతః కర్తా స తామస ఉచ్యతే. ౨౮. బుద్ధేరితి. బుద్ధేర్భేదం ధృతేశ్చైవ భేదం, గుణత స్సత్త్వాదిగుణతః త్రివిధం, శృణ్వితి సూత్రోపన్యాసః, ప్రోచ్యమానం కథ్యమానం, అశేషేణ నిరవశేషతః యథావత్, పృథక్త్వేన వివేకతః, ధనంజయ యద్దిగ్విజయే ప్రభూతం ధనం మానుషం దైవం చ జితవాన్ తేనాసౌ ధనంజయః తస్య సంబుద్ధిః హే ధనంజయ అర్జున. ౨౯. ప్రవృత్తిమితి. ప్రవృత్తిం చ బంధహేతుః కర్మమార్గః శాస్త్రవిహితవిషయః, నివృత్తిం చ మోక్షహేతు స్సన్న్యాస మార్గః, బంధమోక్షసమానవాక్యత్వాత్, ప్రవృత్తినివృత్తీ కర్మసన్న్యాసమార్గా విత్యవగమ్యతే, కార్యాకార్యే కర్తవ్యాకర్తవ్యే కరణాకరణే ఇత్యేతత్, లౌకికే వైదికే వా శాస్త్రసంబంధే, కస్య, దేశకాలాద్యపేక్షయా దృష్టాదృష్టార్థానాం కర్మణాం, భయాభయే బిభేత్యస్మాదితి భయం చోరవ్యాఘ్రాది, న భయ మభయం, భయం చ అభయం చ భయాభయే, భయాభయయో ర్దృష్టాదృష్టయో రేవ కారణే ఇత్యర్థః, బంధం సహేతుకం మోక్షం చ సహేతుకం యా వేత్తి విజా

యయా ధర్మ మధర్మం చ కార్యంచాకార్యమేవ చ, అయథావత్ ప్రజానాతి బుద్ధి స్సా పార్థ రాజసీ. ౩౧. అధర్మం ధర్మ మితి యా మన్యతే తమసా వృతా, సర్వార్థాన్ విపరీతాంశ్చ బుద్ధి స్సా పార్థ తామసీ. ౩౨. ధృత్యా యయా ధారయతే మనః ప్రాణేంద్రియక్రియాః, యోగేనావ్యభిచారిణ్యా ధృతి స్సా పార్థ సాత్త్వికీ. ౩౩. యయాతు ధర్మకామార్థాన్ ధృత్యా ధారయతేఽర్జున, ప్రసంగేన ఫలాకాంక్షీ ధృతి స్సా పార్థ రాజసీ. ౩౪. యయా స్వప్నం భయం శోకం విషాదం మదమేవ చ, న విముంచతి దుర్మేధా ధృతి స్సా పార్థ తామసీ. ౩౫. సుఖం

నాతి, బుద్ధి స్సా పార్థ సాత్త్వికీ, తత్ర జ్ఞానం బుద్ధేర్వృత్తిః, బుద్ధిస్తు వృత్తిమతీ, ధృతిరపి వృత్తివిశేష ఏవ బుద్ధేః. ౩౦. యయేతి. యయా ధర్మం శాస్త్ర చోదితం, అధర్మం చ ప్రతిషిద్ధం, కార్యం చాకార్యమేవ చ పూర్వోక్తేఏవ కార్యాకార్యే, అయథావత్ న యథావత్ సర్వతః అనిర్ణయేన, ప్రజానాతి, బుద్ధిస్సా పార్థ రాజసీ. ౩౧. అధర్మమితి. అధర్మం ప్రతిషిద్ధం విహితం ధర్మమితి యా మన్యతే జానాతి, తమసా వృతా సతీ, సర్వార్థాన్ సర్వానేవ జ్ఞేయపదార్థాన్, విపరీతాంశ్చ విపరీతానేవ, జానాతి, బుద్ధి స్సా పార్థ తామసీ. ౩౨. ధృత్యేతి. ధృత్యా యయా అవ్యభిచారిణ్యేతి వ్యవహితేన సంబంధః, ధారయతే, కిం, మనః ప్రాణేంద్రియ క్రియాః మనశ్చ ప్రాణశ్చ ఇంద్రియాణి చ మనఃప్రాణేంద్రియాణి తేషాం క్రియాశ్చేష్టాః తాః ఉచ్ఛాస్త్రమార్గప్రవృత్తేః ధారయతే ధారయతి, ధృత్యా హి ధార్యమాణా ఉచ్ఛాస్త్రమార్గవిషయా న భవంతి, యోగేన సమాధినా, అవ్యభిచారిణ్యా నిత్యసమాధ్యనుగతయేత్యర్థః, ఏతదుక్తం భవతి, అవ్యభిచారిణ్యా ధృత్యా మనఃప్రాణేంద్రియక్రియాధారయమాణా యోగేన ధారయతీతి, సైవం లక్షణా ధృతి స్సా పార్థ సాత్త్వికీ. ౩౩. యయేతి. యయా తు ధర్మకామార్థాన్ ధర్మశ్చ కామశ్చార్థశ్చ తాన్ ధర్మకామార్థాన్, ధృత్యా యయా ధారయతే మనసి నిత్యమేవ కర్తవ్యరూపానవధారయతి, హే అర్జున, ప్రసంగేన యస్య యస్య ధర్మాదేర్ధారణం ప్రసంగస్తేన తేన ప్రసంగేన, ఫలాకాంక్షీ చ భవతి యః పురుషః, తస్య యా ధృతిః సా పార్థ రాజసీ భవతి. ౩౪. యయేతి. యయా స్వప్నం నిద్రాం, భయం త్రాసం, శోకం, విషాదం అవసాదం విషణ్ణతాం, మదం విషయసేవాం ఆత్మనో బహుమన్యమానో మత్త ఇవ మదమేవ చ మనసి నిత్యమేవ కర్తవ్యరూపతయా కుర్వన్న విముంచతి ధారయత్యేవ, దుర్మేధాః కుత్సిత మేధాః పురుషో యః, తస్య ధృతి ర్యా సా తామసీ మతా, గుణభేదేన క్రియాణాం కారకాణాం చ త్రివిధో భేద ఉక్తః. ౩౫. అథేదానీం సుఖస్య చ ఫలస్య

త్విదానీం త్రివిధం శృణు మే భరతర్షభ, అభ్యాసా ద్రమతే యత్ర దుఃఖాంతం చ నిగచ్ఛతి. ౩౬. య త్తదగ్రే విషమివ పరిణామేఽమృతోపమమ్, తత్సుఖం సాత్త్వికం ప్రోక్త మాత్మబుద్ధిప్రసాదజమ్. ౩౭. విషయేంద్రియసంయోగా ద్య త్తదగ్రేఽమృతోపమమ్, పరిణామే విషమివ తత్సుఖం రాజసం స్మృతమ్. ౩౮. యదగ్రే చాను బంధే చ సుఖం మోహన మాత్మనః, నిద్రాలస్యప్రమాదోత్థం తత్తామస ముదాహృతమ్. ౩౯. న తద స్తి పృథివ్యాం వా దివి దేవేషు వా పునః, స త్త్వం ప్రకృతిజై ర్ముక్తం యదేభి స్స్యా త్త్రిభి ర్గుణైః. ౪౦. బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం

చ త్రివిధో భేద ఉచ్యతే. సుఖమితి. సుఖం త్విదానీం త్రివిధం శృణు సమాధానం కుర్విత్యేతత్, మే, భరతర్షభ, అభ్యాసా త్పరిచయాత్ ఆవృత్తేః రమతే రతిం ప్రతిపద్యతే, యత్ర యస్మిన్ సుఖానుభవే, దుఃఖాంతం చ దుఃఖోపశమనం చ, నిగచ్ఛతి నిశ్చయేన ప్రాప్నోతి. ౩౬. యదితి. య త్తత్సుఖం అగ్రే పూర్వం ప్రథమ సన్నిపాతే జ్ఞానవైరాగ్యధ్యానసమాధ్యారంభే అత్యంతాయాసపూర్వకత్వాత్ విషమివ దుఃఖాత్మకం భవతి, పరిణామే జ్ఞానవైరాగ్యాదిపరిపాకజం సుఖం అమృతోపమం యత్సుఖం తత్సుఖం సాత్త్వికం ప్రోక్తం విద్వద్భిః ఆత్మనో బుద్ధి రాత్మబుద్ధిః ఆత్మబుద్ధేః ప్రసాదః నైర్మల్యం సలిలమివ స్వచ్ఛతా తతో జాతమాత్మబుద్ధిప్రసాదజం, ఆత్మవిషయాకారా ఆత్మవిషయాలంబనా బుద్ధి రాత్మబుద్ధిః తత్ప్రసాదప్రకర్షాద్వా జాతమిత్యేతత్, తస్మా త్సాత్త్వికం తత్. ౩౭. విషయేతి. విషయేంద్రియసంయోగా జ్జాయతే యత్సుఖం, తత్సుఖ మగ్రే ప్రథమక్షణే అమృతోపమం అమృతసమం, పరిణామే విషమివ బలవీర్యరూపప్రజ్ఞామేధాధనోత్సాహహాని హేతుత్వాచ్చ పరిణామే తదుపభోగపరిణామాంతే విషమివ, తత్సుఖం రాజసం స్మృతమ్. ౩౮. యదితి. యదగ్రే చానుబంధే చ అవసానే చోత్తరకాలే సుఖం మోహనం మోహకర మాత్మనః, నిద్రాలస్యప్రమాదోత్థం నిద్రా చ ఆలస్యం చ ప్రమాదశ్చేతి ఏతేభ్య స్సము త్తిష్ఠతీతి నిద్రాలస్యప్రమాదోత్థం, తత్తామస ముదాహృతమ్. ౩౯. అథేదానీం ప్రకరణోపసంహారార్థ శ్శ్లోక ఆరభ్యతే—నేతి. న తద స్తి తన్నాస్తి, పృథివ్యాం వా మనుష్యాదిషు, స త్త్వం ప్రాణిజాతం అన్యద్వా అప్రాణిజాతం, దివి దేవేషు వా పునః స త్త్వం, ప్రకృతిజైః ప్రకృతితో జాతైః ఏభి స్త్రిభి ర్గుణైః సత్త్వాదిభి ర్ముక్తం పరిత్యక్తం యత్స్యాద్భవేత్, న తద స్తీతి పూర్వేణ సంబంధః. ౪౦. సర్వ స్సంసారః క్రియాకారకఫలలక్షణ స్స త్త్వరజ స్తమోగుణాత్మకో విద్యాపరికల్పితః సమూలోఽనర్థ ఉక్తః వృక్షరూపకల్పనయా చ ఊర్ధ్వమూల మిత్యాదినా, తం చాసంగశస్త్రేణ దృఢేన ఛిత్వా తతః పదం తత్పరిమార్గి

శూద్రాణాం చ పరంతప, కర్మాణి ప్రవిభక్తాని స్వభావప్రభవైర్గుణైః. ౪౧. శమో
దమ స్తపః శౌచం క్షాంతి రార్జవ మేవ చ, జ్ఞానం విజ్ఞానమాస్తిక్యం బ్రాహ్మం కర్మ
స్వభావజమ్. ౪౨. శౌర్యం తేజో ధృతి ర్దాక్ష్యం యుద్ధే చాప్యపలాయనమ్,దాన

తవ్య మితి చోక్తం, తత్ర చ సర్వస్య త్రిగుణాత్మకత్వా త్సంసారకారణనివృత్త్య
నుపపత్తౌ ప్రాప్తాయాం యథా తన్నివృత్తి స్స్యాత్తద్వక్తవ్యం సర్వశ్చ గీతాశా
స్త్రార్థ ఉపసంహర్తవ్యః, ఏతావానేవ చ సర్వవేదస్మృత్యర్థః పురుషార్థ మిచ్ఛద్భి
రనుష్ఠేయ ఇత్యేవ మర్థం చ బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశా మిత్యాది రారభ్యతే. బ్రాహ్మ
ణేతి. బ్రాహ్మణాశ్చ క్షత్రియాశ్చ విశశ్చ బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశః తేషాం బ్రాహ్మణ
క్షత్రియవిశాం, శూద్రాణాం చ, శూద్రాణా మసమానకరణమేకజాతిత్వే సతి
వేదానధికారాత్, పరంతప, కర్మాణి ప్రవిభక్తాని ఇతరేతరవిభాగేన వ్యవస్థాపితాని,
కేన, స్వభావప్రభవైర్గుణైః స్వభావ ఈశ్వరస్య ప్రకృతిస్త్రిగుణాత్మికా సా
ప్రభవా యేషాం గుణానాం తే స్వభావప్రభవాః తైః శమాదీని కర్మాణి ప్రవిభ
క్తాని బ్రాహ్మణాదీనాం, అథవా బ్రాహ్మణస్వభావస్య సత్త్వగుణః ప్రభవకారణం,
తథా క్షత్రియస్వభావస్య సత్త్వోపసర్జనం రజః ప్రభవః, వైశ్యస్వ భావస్య తమ
ఉపసర్జనంరజః ప్రభవః, శూద్రస్వభావస్య రజ ఉపసర్జనం తమః ప్రభవః ప్రశాంత్యై
శ్వర్యేహామూఢస్వభావ దర్శనాచ్చతుర్ణాం. అథవా జన్మాంతరకృతసంస్కారః
ప్రాణినాం వర్తమానజన్మని స్వకార్యాభిముఖత్వేనాభివ్యక్త స్స్వభావః స ప్రభవో
యేషాం గుణానాం తే స్వభావప్రభవాః గుణప్రాదుర్భావస్య నిష్కారణత్వాను
పపత్తేః స్వభావః కారణమితి చ కారణవిశేషోపాదానం, ఏవం స్వభావప్రభవైః
సత్త్వరజ స్తమోభి ర్గుణైః స్వకారణానురూప్యేణ శమాదీని కర్మాణి ప్రవిభక్తాని,
నను శాస్త్రప్రవిభక్తాని బ్రాహ్మణాదీనాం శమాదీని కర్మాణి కథ ముచ్యతే సత్త్వాది
గుణప్రవిభక్తానీతి, నైషదోషః, శాస్త్రేణాపి బ్రాహ్మణాదీనాం సత్త్వాదిగుణవిశేషా
పేక్షయైవ శమాదీని కర్మాణి ప్రవిభక్తాని న గుణానపేక్ష్యేతి శాస్త్రవిభక్తాన్యపి
కర్మాణి గుణప్రవిభక్తానీత్యుచ్యతే. ౪౧. కాని పున స్తాని కర్మాణీత్యుచ్యతే. శమ
ఇతి. శమో దమో యథావ్యాఖ్యాతార్థౌ, తపో యథోక్తం శారీరాది, శౌచం
వ్యాఖ్యాతం, క్షాంతిః క్షమా, ఆర్జవం ఋజుతైవ చ, జ్ఞానం విజ్ఞానమాస్తిక్యం
ఆస్తిభావః శ్రద్ధధానతాగమార్థేషు, బ్రాహ్మం కర్మ బ్రాహ్మణజాతేః కర్మ బ్రాహ్మం
కర్మ స్వభావజం యదుక్తం స్వభావప్రభవైర్గుణైః ప్రవిభక్తానీతి తదేవోక్తం స్వభా
వజ మితి. ౪౨. శౌర్యమితి. శౌర్యం శూరస్య భావః శౌర్యం, తేజః ప్రాగల్భ్యం,
ధృతి ర్ధారణం సర్వావస్థాస్వనవసాదో భవతి యయా ధృత్యోత్తంభితస్య, దాక్ష్యం

మీశ్వరభావశ్చ క్షాత్రం కర్మ స్వభావజమ్. ౪౩. కృషిగౌరక్ష్యవాణిజ్యం వైశ్యం కర్మ స్వభావజమ్, పరిచర్యాత్మకం కర్మ శూద్రస్యాపి స్వభావజమ్. ౪౪. స్వే స్వే కర్మణ్యభిరత స్సంసిద్ధిం లభతే నరః, స్వకర్మనిరత స్సిద్ధిం యథా విందతి త చ్ఛృణు. ౪౫. యతః ప్రవృత్తి ర్భూతానాం యేన సర్వ మిదం తతమ్, స్వకర్మణా త మభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవః. ౪౬. శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మా త్స్వనుష్ఠి

దక్షస్య భావః దాక్ష్యం సహసా ప్రత్యుత్పన్నేషు కార్యేషు అవ్యామోహేన ప్రవృత్తిః, యుద్ధే చాప్యపలాయనం అపరాఙ్ముఖభావశ్శత్రుభ్యః, దానం ద్రవ్యేషు ముక్తహస్తతా, ఈశ్వరభావశ్చ ప్రభుశక్తిప్రకటీకరణం ఈశితవ్యాన్ప్రతి, క్షాత్రం కర్మ క్షత్రజాతేః విహితం కర్మ క్షాత్రం కర్మ స్వభావజమ్. ౪౩. కృషీతి. కృషిగౌరక్ష్యవాణిజ్యం కృషిశ్చ గౌరక్ష్యం చ వాణిజ్యం చ గౌరక్ష్యవాణిజ్యం, కృషిర్భూమే ర్విలేఖనం, గౌరక్ష్యం గాః రక్షతీతి గోరక్షః తస్య భావో గౌరక్ష్యం పశుపాలన మిత్యర్థః, వాణిజ్యం వణిజః కర్మ క్రయవిక్రయాదిలక్షణం, వైశ్యం కర్మ వైశ్యజాతేః కర్మ వైశ్యం కర్మస్వభావజం, పరిచర్యాత్మకం శుశ్రూషాస్వభావం కర్మ శూద్రస్యాపి స్వభావజమ్. ౪౪. ఏతేషాం జాతివిహితానాం కర్మణాం సమ్యగనుష్ఠితానాం స్వర్గప్రాప్తిః ఫలం, స్వభావతః వర్ణా ఆశ్రమాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫలమనుభూయ తత శ్శేషేణ విశిష్టదేశజాతికులధర్మాయుశ్శ్రుతవృత్తవిత్తసుఖమేధసో జన్మప్రతిపద్యంత ఇత్యాదిస్మృతిభ్యః పురాణే చ వర్ణానా మాశ్రమిణాం చ లోకఫలభేదవిశేషస్మరణాత్ కారణాంతరాత్త్విదం వక్ష్యమాణం ఫలముచ్యతే. స్వే స్వ ఇతి. స్వే స్వే యథోక్తభేదే కర్మణ్యభిరతః తత్పరః, సంసిద్ధిం స్వకర్మానుష్ఠానాదశుచిక్షయే సతి కాయేంద్రియాణాం జ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యతాలక్షణాం సంసిద్ధిం లభతే ప్రాప్నోతి, నరః అధికృతః పురుషః, కిం స్వకర్మానుష్ఠానత ఏవ సాక్షాత్ సంసిద్ధిం న కథం తర్హి స్వకర్మనిరత స్సిద్ధిం యథా యేన ప్రకారేణ విందతి తచ్ఛృణు. ౪౫. యత ఇతి. యతః యస్మాత్ ప్రవృత్తి రుత్పత్తిః చేష్టా వా యస్మాదంతర్యామిణ ఈశ్వరాద్భూతానాం ప్రాణినాం స్యాత్, యేన ఈశ్వరేణ సర్వమిదం జగత్తతం వ్యాప్తం, స్వకర్మణా పూర్వోక్తేన ప్రతివర్ణం, తం ఈశ్వర మభ్యర్చ్య పూజయిత్వా ఆరాధ్య, కేవలజ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యతాలక్షణాం సిద్ధిం విందతి మానవః. ౪౬. యతఏవ మతః. శ్రేయానితి. శ్రేయాన్ ప్రశస్యతరః, స్వో ధర్మః స్వధర్మః విగుణోఽపీత్యపిశబ్దో ద్రష్టవ్యః, పరధర్మా త్స్వనుష్ఠితాత్, స్వభావనియతం స్వభావేన నియతం, యదుక్తం స్వభావజ మితి తదేవోక్తం స్వభావనియత మితి. యథా విషజాతస్య క్రిమే ర్విషం న దోషకరం, తథా స్వభావని

త్తాత్, స్వభావనియతం కర్మ కుర్వన్నాప్నోతి కిల్బిషమ్. ౪౭. సహజం కర్మ కౌంతేయ సదోషమపి న త్యజేత్, సర్వారంభా హి దోషేణ ధూమేనాగ్ని రివా

యతం కర్మ కుర్వన్నాప్నోతి కిల్బిషం పాపమ్. ౪౭. స్వభావనియతం కర్మ కుర్వాణో విషజ ఇవ క్రిమిః కిల్బిషం నాప్నోతీత్యుక్తం పరధర్మశ్చ భయావహః ఇతి అనాత్మజ్ఞశ్చ న హి కశ్చిత్ క్షణమపి అకర్మకృత్ తిష్ఠతీత్యతః. సహజమితి. సహజం సహ జన్మనైవోత్పన్నం స్వభావజం, కిం, కర్మ, కుర్వన్? కౌంతేయ, సదోషమపి త్రిగుణాత్మకత్వాత్, న త్యజేత్, సర్వారంభాః ఆరభ్యంత ఇత్యా రంభాః సర్వకర్మాణీత్యేతత్, ప్రకరణాత్, యః కశ్చిదారంభః స్వధర్మః పరధర్మశ్చ తే సర్వే, హి యస్మాత్, త్రిగుణాత్మకత్వ మత్ర హేతుః, త్రిగుణాత్మకత్వాత్ దోషేణ, ధూమేన సహజేన అగ్నిరివావృతాః, సహజస్య కర్మణః స్వధర్మాఖ్యస్య పరిత్యాగేపరధర్మానుష్ఠానేఽపి దోషాన్నైవ ముచ్యతే, భయావహశ్చ పరధర్మః న చ శక్యతే అశేషత స్త్యక్తుం అజ్ఞేన కర్మ యతః, తస్మాన్నత్యజే దిత్యర్థః, కి మశేషత స్త్యక్తుమశక్యం కర్మేతి న త్యజేత్! కిం వా సహజస్య కర్మణః త్యాగే దోషో భవ తీ!తి, కించాతః యది తావదశేషత స్త్యక్తు మశక్య మితి న త్యాజ్యం సహజం కర్మ, ఏవం తర్హ్యశేషత స్త్యాగే గుణ ఏవ స్యాదితి చ సిద్ధం భవతి, సత్య మేవం, అశేషత స్త్యాగఏవ నోపపద్యత ఇతి చేత్ తత్కిం నిత్యప్రచలితాత్మకః పురుషో యథా సాంఖ్యానాం గుణాః, కిం వా క్రియైవ కారకం యథా బౌద్ధానాం స్కంధాః క్షణప్రధ్వంసినః, ఉభయథాపి కర్మణోఽశేషతస్త్యాగో న సంభవతి, అథ తృతీయోఽపి పక్షో యదా కరోతి తదా సక్రియం వస్తు యదా న కరోతి తదా నిష్క్రియం తదేవ, తత్రైవం సతి శక్యం కర్మాశేషత స్త్యక్తుం, అయం త్వస్మిన్ పక్షే విశేషో న నిత్యప్రచలితం వస్తునాపి క్రియైవ కారకం, కిం తర్హి, వ్యవస్థితే ద్రవ్యే అవిద్యమానా క్రియోత్పద్యతే విద్యమానా చ వినశ్యతి, శుద్ధం తద్ద్రవ్యం శక్తిమవతిష్ఠత ఇత్యేవ మాహుః కాణాదాః తదేవ చ కారక మిత్యస్మిన్పక్షే కో దోష ఇతి, అయమేవ తు దోషః, యత స్త్వభాగవతం మత మిదం, కథం జ్ఞాయతే, యత ఆహ భగవాన్, నాసతో విద్యతే భావ ఇత్యాది, కాణాదానాం హి అసతో భావ స్సత శ్చాభావ ఇతి, ఇదం మత మభాగవతం, అభాగవతత్వేఽపి న్యాయవ చ్చేత్ కో దోష ఇతి చేత్ ఉచ్యతే, దోషవత్త్విదం సర్వప్రమాణవిరోధాత్, కథం? యది తావ ద్ద్వ్యణుకాదిద్రవ్యం ప్రాగుత్పత్తే రత్యంతమేవాసత్ ఉత్పన్నం చ స్థితం కంచి త్కాలం పున రత్యంతమేవాస త్త్వ మాపద్యతే, తథాచ సత్యసదేవ సజ్జాయతే సచ్చాసజ్జాయతే అభావో భావో భవతి భావశ్చాభావో భవతీతి,

తత్రాభావో జాయమానః ప్రాగుత్పత్తేశ్శశవిషాణకల్ప స్సమవాయ్యసమవాయి నిమిత్తాఖ్యం కారణ మపేక్ష్య జాయత ఇతి, నచైవ మభావ ఉత్పద్యతే కారణం చాపేక్షత ఇతి శక్యం వక్తుం, అసతాం శశవిషాణాదీనా మదర్శనాత్, భావాత్మకాశ్చేత్ ఘటాదయ ఉత్పద్యమానాః కించిదభివ్యక్తిమాత్ర కారణ మపేక్ష్యోత్పద్యంత ప్రతివక్తుం, కించాసతశ్చ సద్భావే సతశ్చాసద్భావేన క్వచిత్ ప్రమాణప్రమేయవ్యవహారే విశ్వాసః కస్యచిత్స్యాత్, సత్సదేవాసదసదేవేతి నిశ్చయానుపపత్తేః, కించోత్పద్యత ఇతి ద్వ్యణుకాదే ర్ద్రవ్యస్య స్వకారణసత్తాసంబంధ మాహుః, ప్రాగుత్పత్తేశ్చాసత్ పశ్చాత్కారణ మపేక్ష్య స్వకారణైః పరమాణుభిః సత్తయా చ సమవాయలక్షణేన సంబంధేన సంబధ్యతే సంబద్ధం సత్కారణసమవేతం సద్భవతీతి, తత్ర చ వక్తవ్యం కథ మసతః స్వం కారణం భవేత్ సంబంధో వా కేనచిత్స్యాత్, న హి వంధ్యాపుత్రస్య స్వం కారణం సంబంధో వా కేనచిత్ ప్రమాణతః కల్పయితుం శక్యతే, నను నైవ వైశేషికై రభావస్య సంబంధః కల్ప్యతే, ద్వ్యణుకాదీనాం హి ద్రవ్యాణాం స్వకారణేన సమవాయలక్షణః సంబంధ స్సతామేవోచ్యత ఇతి న, సంబంధాత్ ప్రాక్ సత్త్వానభ్యుపగమాత్, నహి వైశేషికైః కులాలదండచక్రాదివ్యాపారాత్ ప్రాక్ ఘటాదీనా మస్తిత్వ మిష్యతే, న చ మృద ఏవ ఘటాద్యాకారప్రాప్తి మిచ్ఛంతి, తతశ్చాసత ఏవ సంబంధః పారిశేష్యాదిష్టో భవతి, నన్వసతో౽పి సమవాయలక్షణ స్సంబంధో నవిరుధ్యతే న వంధ్యాపుత్రాదీనామదర్శనాత్ ఘటాదేరేవ ప్రాగభావస్య స్వకారణసంబంధో భవతి న వంధ్యాపుత్రాదేర భావస్య తుల్యత్వే౽పీతివిశేషో భావస్య వక్తవ్యః,ఏకస్యాభావో ద్వయోరభావః సర్వస్యాభావః ప్రాగభావః ప్రధ్వంసాభావ ఇతరేతరాభావో౽త్యంతాభావ ఇతి చ లక్షణతో న కేనచిద్విశేషో దర్శయితుం శక్యః, అసతి చ విశేషే ఘటస్య ప్రాగభావ ఏవ కులాలాదిభి ర్ఘటభావ మాపద్యతే సంబధ్యతే చ, భావేన కపాలాఖ్యేన స్వకారణేన సంబంధః సర్వవ్యవహారయోగ్యశ్చ భవతి, నతు ఘటస్యైవ ప్రధ్వంసాభావో భావత్వేసత్యపీతి ప్రధ్వంసాభావస్య న క్వచి ద్వ్యవహారయోగ్యత్వం, ప్రాగభావస్యైవ ద్వ్యణుకాదే ర్ద్రవ్యాఖ్యస్యోత్పత్త్యాదివ్యవహారార్హత్వమిత్యేతదసమంజసం, అభావత్వావిశేషాత్ అత్యంతాభావప్రధ్వంసాభావయోరివ, నను నైవాస్మాభిః ప్రాగభావస్య భావాపత్తిరుచ్యతే భావస్యైవ తర్హి భావాపత్తిః, యథా ఘటస్య ఘటాపత్తిః, ఏతదప్యభావస్య భావాపత్తివదేవ ప్రమాణవిరుద్ధం, సాంఖ్యస్యాపి యః పరిణామపక్షః సో౽ప్యపూర్వ అభివ్యక్తిధర్మోత్పత్తి తన్నాశాంగీకరణాద్వైశేషికపక్షాన్న విశిష్యతే అభివ్యక్తితిరో భావాంగీకరణే౽ప్యభివ్యక్తితిరోభావయోర్విద్యమానత్వావిద్యమానత్వనిరూపణే పూర్వవదేవ ప్రమాణవిరోధః,

వృతాః ౪౯. అసక్తబుద్ధి స్సర్వత్ర జితాత్మా విగతస్పృహః, నైష్కర్మ్యసిద్ధిం పర మాం సన్న్యాసేనాధిగచ్ఛతి. ౫౦. సిద్ధిం ప్రాప్తో యథా బ్రహ్మ తథాప్నోతి

ఏతేన కారణస్యైవసంస్థానముత్పత్త్యాదీత్యేతదపి ప్రత్యుక్తం, పారిశేష్యాత్ సదేక మేవ వస్త్వవిద్యయోత్పత్తివినాశాదిధర్మై రనేకథా నటవద్వికల్ప్యత ఇతీదం భాగ వతం మతం ఉక్తం, నాసతో విద్యతే భావ ఇత్యస్మిన్ శ్లోకే సత్ప్రత్యయస్యావ్యభిచా రాత్ వ్యభిచారాచ్చేతరేషా మితి, కథం తర్హ్యాత్మనో అవిక్రియత్వే అశేషతః కర్మణ స్త్యాగో నోపపద్యత ఇతి, యది వస్తుభూతా గుణాః యది వా విద్యాకల్పితాః త ద్ధర్మః కర్మ తదాత్మన్యవిద్యయాధ్యారోపితమేవేత్యవిద్వాన్ న హి కశ్చిత్ క్షణ మపి అశేషత స్త్యక్తుం నశక్నోతీత్యుక్తం, విద్వాంస్తు పునరవిద్యాయాం నివృత్తా యాం శక్నోత్యేవాశేషతః కర్మ పరిత్యక్తుం, అవిద్యాధ్యారోపణస్యావశేషాను పపత్తేః, న హి తైమిరికదృష్ట్యాధ్యారోపితస్యద్విచంద్రా దేస్తిమిరాపగమే శేషోఽవ తిష్ఠతే, ఏవం చ సతీదం వచన ముపపన్నం సర్వకర్మాణి మనసేత్యాది. ౪౯. శ్లో. స్వేస్వే కర్మణ్యభిరత స్సంసిద్ధిం లభతే నరః, స్వకర్మణా త మభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవ ఇతి చ, యా కర్మజా సిద్ధి రుక్తా జ్ఞాననిష్ఠా యోగ్యతా లక్షణా తస్యాః ఫలభూతా నైష్కర్మ్యసిద్ధి ర్జ్ఞాననిష్ఠా లక్షణా వక్తవ్యేతి శ్లోక ఆరభ్యతే. అసక్త బుద్ధిరితి. అసక్తబుద్ధిః అసక్తా సంగరహితా బుద్ధి రంతఃకరణం యస్య సోఽసక్తబుద్ధిః, సర్వత్ర పుత్రదారాదిషు సక్తినిమిత్తేషు, జితాత్మా జితో వశీకృత ఆత్మా అంతః కరణం యస్య స జితాత్మా, విగతస్పృహః విగతాస్పృహా తృష్ణా దేహాజీవితభో గేషు యస్మాత్ సవిగతస్పృహః, య ఏవంభూత ఆత్మజ్ఞః సః నైష్కర్మ్యసిద్ధిం నిర్గతాని కర్మాణి యస్మాత్ నిష్క్రియబ్రహ్మాత్మబోధాత్సనిష్కర్మాతస్యభావో నైష్కర్మ్యం నైష్కర్మ్యం చ తత్సిద్ధిశ్చ నైష్కర్మ్యసిద్ధిః నైష్కర్మ్యత్వస్య వా నిష్క్రియాత్మస్వరూపావస్థానలక్షణస్య సిద్ధిః నిష్పత్తిః తాం నైష్కర్మ్యసిద్ధిం, పరమాం ప్రకృష్టాం కర్మజసిద్ధివిలక్షణాం సద్యో ముక్తవ్యవస్థానరూపాం, సన్న్యా సేన సమ్యగ్దర్శనేన తత్పూర్వకేణ వా సర్వకర్మసన్న్యాసేన, అధిగచ్ఛతి ప్రాప్నోతి. ౫౦. తథాచోక్తం, సర్వకర్మాణి మనసా సన్న్యస్య, నైవ కుర్వన్న కారయ న్నాస్త ఇతి, పూర్వోక్తేన స్వకర్మానుష్ఠానేన ఈశ్వరాభ్యర్చనరూపేణ జనితాం ప్రాగుక్త లక్షణాం సిద్ధిం ప్రాప్తస్యోత్పన్నాత్మవివేకజ్ఞానస్య కేవలజ్ఞాననిష్ఠారూపా నైష్కర్మ్య లక్షణా సిద్ధి ర్యేన క్రమేణ భవతి తద్వక్తవ్యమిత్యాహ—సిద్ధిమితి. సిద్ధిం ప్రాప్తః స్వకర్మణేశ్వరమభ్యర్చ్య తత్ప్రసాదజాం కాయేంద్రియాణాం జ్ఞాననిష్ఠాయోగ్య తాలక్షణాం సిద్ధిం ప్రాప్తః, సిద్ధిం ప్రాప్త ఇతి తదనువాద ఉత్తరార్థ కిం తదుత్తరం

యదర్థోఽనువాద ఇత్యుచ్యతే, యథా యేన ప్రకారేణ జ్ఞాననిష్ఠారూపేణ బ్రహ్మ పరమాత్మానం ప్రాప్నోతి, తథా తం ప్రకారం జ్ఞాననిష్ఠాప్రాప్తిక్రమం, మే మమ వచనాత్, నిబోధ నిశ్చయేనావధారయేత్యేతత్, కిం విస్తరేణ, నేత్యాహ—సమాసేనైవ సంక్షేపేణైవ, హే కౌంతేయ, యథా బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి తథా నిబోధేత్యనేన యా ప్రతిజ్ఞాతా బ్రహ్మప్రాప్తిః తాం, ఇదంతయా దర్శయితు మాహ నిష్ఠాజ్ఞానస్య యా పరేతి, నిష్ఠా పర్యవసానం పరిసమాప్తి రిత్యేతత్, కస్య, జ్ఞానస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య, యా పరా, సా కీదృశీ యాదృశం పరమాత్మజ్ఞానం కీదృశ మాత్మజ్ఞానం యాదృశ ఆత్మా కీదృశ స్సః యాదృశో భగవతోక్త ఉపనిషద్వాక్యైశ్చ న్యాయతశ్చ,నను విషయాకారం జ్ఞానం న జ్ఞానవిషయో నాప్యాకారవా నాత్మేష్యతే క్వచిత్, నన్వాదిత్యవర్ణం భానురూపం స్వయంజ్యోతి రిత్యాకారవత్త్వ మాత్మనః శ్రూయతే న తమోరూపత్వప్రతిషేధార్థత్వా త్తేషాం వాక్యానాం ద్రవ్యగుణాద్యాకారప్రతిషేధే ఆత్మన స్తమోరూపత్వే ప్రాప్తే తత్ప్రతిషేధార్థా న్యాదిత్యవర్ణ మిత్యాదీని వాక్యాని అరూపమితి చ విశేషతో రూపప్రతిషేధాచ్చ అవిషయత్వాచ్చ. శ్రు. "నసందృశే తిష్ఠతి రూప మస్య న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైనం, అశబ్దమ స్పర్శమి" త్యాదేః, తస్మా దాత్మాకారం జ్ఞాన మిత్యనుపపన్నం, కథం తర్హ్యాత్మనో జ్ఞానం, సర్వం హి యద్విషయం యత్ జ్ఞానం తత్తదాకారం భవతి, నిరాకారశ్చాత్మే త్యుక్తం, జ్ఞానాత్మనోశ్చోభయో ర్నిరాకారత్వే కథం తద్భావనా నిష్ఠేతి నాత్యంత నిర్మలత్వాతిస్వచ్ఛత్వసూక్ష్మత్వోపపత్తే రాత్మనః బుద్ధే శ్చాత్మవ న్నైర్మల్యాద్యుపపత్తే రాత్మచైతన్యాకారాభాసత్వోపపత్తేః, బుద్ధ్యాభాసం మనః, తదాభాసానీంద్రియాణి, ఇంద్రియాభాసశ్చ దేహః, అతో లౌకికై ర్దేహమాత్రఏవాత్మదృష్టిః క్రియతే, దేహచైతన్యవాదినశ్చ లోకాయతికాః చైతన్యవిశిష్టః కాయః పురుషః ఇత్యాహుః, తథాచాన్యే ఇంద్రియచైతన్యవాదినః, అన్యే మనశ్చైతన్యవాదినః, అన్యే బుద్ధిచైతన్యవాదినః, తతోఽప్యాంతరమవ్యక్తమవ్యాకృతాఖ్యం అవిద్యావస్థ మాత్మత్వేన ప్రతిపన్నాః కేచి త్సర్వత్ర బుద్ధ్యాదిదేహాంతే ఆత్మచైతన్యాభాసతా ఆత్మభ్రాంతికారణ మిత్యతః ఆత్మవిషయం జ్ఞానం న విధాతవ్యం, కిం తర్హి నామరూపాద్యనాత్మాధ్యారోపణనివృత్తిరేవ కార్యా నాత్మచైతన్యవిజ్ఞానం కార్యం అవిద్యాధ్యారోపితసర్వపదార్థాకారై రవిశిష్టతయా దృశ్యమానత్వాత్, అతఏవ హి విజ్ఞానవాదినో బౌద్ధాః విజ్ఞానవ్యతిరేకేణ వస్త్వేవ నాస్తీతిప్రతిపన్నాః ప్రమాణాంతరనిరపేక్షతాం చ స్వసంవిదితత్వాభ్యుపగమేన, తస్మా దవిద్యాధ్యారోపణనిరాకరణమాత్రం బ్రహ్మణి కర్తవ్యం, నతు బ్రహ్మజ్ఞానే యత్నోఽత్యంతప్రసిద్ధత్వా

నిబోధ మే, సమాసేనైవ కౌంతేయ నిష్ఠా జ్ఞానస్య యా పరా. ౫౦. బుద్ధ్యా విశు
ద్ధయా యుక్తో ధృత్యాత్మానం నియమ్య చ, శబ్దాదీన్ విషయాం స్త్యక్త్వా రాగ

దవిద్యాకల్పితనామరూపవిశేషాకారాపహృతబుద్ధీనాం అత్యంతప్రసిద్ధం సువిజ్ఞేయ
మాసన్నతర మాత్మభూతమప్యప్రసిద్ధం దుర్విజ్ఞేయ మతిదూర మన్యదివ చ ప్రతి
భాతి, బాహ్యాకారనివృత్తబుద్ధీనాం తు లబ్ధగుర్వాత్మప్రసాదాదీనాం నాతః పరం
సుఖం సుప్రసిద్ధం సువిజ్ఞేయం స్వాసన్నతర మస్తి, తథాచోక్తం, ప్రత్యక్షావగమం
ధర్మ్యమిత్యాది, కేచిత్తు పండితంమన్యా నిరాకారత్వా దాత్మవస్తు నోపైతి బుద్ధి
రతో దుస్సాధ్యాసమ్యగ్జ్ఞాననిష్ఠేత్యాహుః, సత్యమేవం, గురుసంప్రదాయరహి
తానాం అశ్రుతవేదాంతానాం అత్యంతబహిర్విషయాసక్తబుద్ధీనాం సమ్యక్ప్రమాణే
ష్వకృతశ్రమాణాం తద్విపరీతానాం తు లౌకికగ్రాహ్యగ్రాహకద్వైతవస్తుషు బుద్ధి
ర్నితరాం దుస్సంపాద్యా ఆత్మచైతన్యవ్యతిరేకేణ వస్త్వంతరస్యానుపలబ్ధేః, యథా
చైతదేవ మేవ నాన్యథేత్యేవ మవోచామ, ఉక్తం భగవతా శ్లో. "యస్యాం జా
గ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యతో మునేరి"తి, తస్మా ద్బాహ్యాకారభేదబుద్ధినివృత్తి
రేవ ఆత్మస్వరూపావలంబనకారణం, నహ్యాత్మా నామ కస్యచిత్ కదాచిదప్రసిద్ధః
ప్రాప్యో వా హేయ ఉపాదేయో వా అప్రసిద్ధేహి తస్మిన్నాత్మని స్వార్థాః సర్వాః
ప్రవృత్తయః వ్యర్థాః ప్రసజ్యేరన్, న చ దేహాద్యచేతనార్థత్వం శక్యం కల్పయితుం,
న చ సుఖార్థం సుఖం దుఃఖార్థం దుఃఖం ఆత్మావగత్యవసానార్థత్వాచ్చ సర్వవ్యవ
హారస్య, తస్మా ద్యథా స్వదేహస్య పరిచ్ఛేదనాయనప్రమాణాంతరాపేక్షా తతోఽ
ప్యాత్మనోఽంతరతమత్వా త్తదవగతింప్రతినప్రమాణాంతరాపేక్షేత్యాత్మజ్ఞాననిష్ఠా
వివేకినాం సుప్రసిద్ధేతి సిద్ధం, యేషామపి నిరాకారం జ్ఞానం అప్రత్యక్షం తేషామపి
జ్ఞానవశేనైవ జ్ఞేయావగతిరితి జ్ఞాన మత్యంతప్రసిద్ధం సుఖాదివదేవేత్యభ్యుపగం
తవ్యం జిజ్ఞాసానుపపత్తేశ్చ, అప్రసిద్ధం చేత్ జ్ఞానం జ్ఞేయవత్ జిజ్ఞాస్యేత, యథా
జ్ఞేయం ఘటాదిలక్షణం జ్ఞానేన జ్ఞాతవ్య మాప్తు మిచ్ఛతి తథా జ్ఞానమపి జ్ఞానాంత
రేణ జ్ఞాతవ్య మాప్తుమిచ్ఛేత్, నచైతదస్తి, అతోఽత్యంతప్రసిద్ధంజ్ఞానం జ్ఞాతాప్యత
ఏవ ప్రసిద్ధ ఇతి, తస్మాదాత్మజ్ఞానే యత్నో న కర్తవ్యః. కింత్వనాత్మన్యాత్మబుద్ధినివృ
త్తావేవ, తస్మాత్ జ్ఞాననిష్ఠా సుసంపాద్యా, సేయం జ్ఞానస్య పరా నిష్ఠోచ్యతే. ౫౦.
కథం కార్యేతి. బుద్ధ్యేతి, బుద్ధ్యా అధ్యవసాయలక్షణయా విశుద్ధయా మాయా
రహితయా యుక్త స్సంపన్నః, ధృత్యా ధైర్యేణాత్మానం కార్యకరణసంఘాతం
నియమ్య చ నియమనం కృత్వా వశీకృత్య, శబ్దాదీన్ శబ్ద ఆది ర్యేషాం తా న్విష
యాన్ త్యక్త్వా సాధుర్థ్యాత్ శరీరస్థితిమాత్రాన్ కేవలాన్ముక్త్వా తతోఽధికాన్

ద్వేషౌ వ్యుదస్య చ. ౫౧. వివిక్తసేవీ లఘ్వాశీ యతవాక్కాయమానసః, ధ్యాన యోగపరో నిత్యం వైరాగ్యం సముపాశ్రితః. ౫౨. అహంకారం బలం దర్పం కామం క్రోధం పరిగ్రహమ్, విముచ్య నిర్మమశ్శాంతో బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే. ౫౩. బ్రహ్మభూతః ప్రసన్నాత్మా న శోచతి న కాంక్షతి, సమస్సర్వేషు భూతేషు మద్భక్తిం లభతే పరామ్. ౫౪. భక్త్యా మామభిజానాతి యావాన్ యశ్చాస్మి

సుఖార్థాన్ త్యక్త్వేత్యర్థః. శరీరస్థిత్యర్థత్వేన అనుప్రాప్తేషు రాగద్వేషౌ వ్యుదస్య చ పరిత్యజ్య. ౫౧. తతః. వివిక్తేతి. వివిక్తసేవీ అరణ్యనదీపులినగిరిగుహాదీన్ వివిక్తాన్ దేశాన్ సేవితుం శీలమస్యేతి వివిక్తసేవీ, లఘ్వాశీ లఘ్వశనశీలః, వివిక్తసేవా లఘ్వశనయోర్నిద్రాదిదోషనివర్తకత్వేన చిత్తప్రసాదహేతుత్వాత్ గ్రహణం, యత వాక్కాయమానసః వాక్చ కాయశ్చ మానసం చ యతాని సంయతాని యస్య జ్ఞాననిష్ఠస్య సజ్ఞాననిష్ఠో యతిర్యతవాక్కాయమానసశ్చ స్యాత్, ఏవ ముపరత సర్వకరణస్సన్ ధ్యానయోగపరః ధ్యాన మాత్మస్వరూపచింతనం యోగః ఆత్మవి షయ ఏకాగ్రీకరణం తౌ ధ్యానయోగౌ పరత్వేన కర్తవ్యౌ యస్య సధ్యానయోగ పరః, నిత్యం నిత్యగ్రహణం మంత్రజపాదికర్తవ్యాభావదర్శనార్థం, వైరాగ్యం విరాగభావో వైరాగ్యం దృష్టాదృష్టేష్టవిషయేషు వైతృష్ణ్యం, సముపాశ్రితః సమ్యగుపాశ్రితః నిత్యమేవేత్యర్థః. ౫౨. కించ. అహంకారమితి. అహంకరణ మహం కారః తం, దేహాదిషు బలం సామర్థ్యం కామరాగసంయుక్తం నేతర చ్ఛరీరాదిసా మర్థ్యం, స్వాభావికత్వేన తత్త్యాగస్యాశక్యత్వాత్, దర్పో నామ హర్షానంతరభావీ ధర్మాతిక్రమహేతుః, హృష్టో దృప్యతి దృప్తో ధర్మ మతిక్రామతీతి స్మరణాత్, తంచ, కామమిచ్ఛాం, క్రోధం ద్వేషం, పరిగ్రహం ఇంద్రియమనోగతదోషపరిత్యాగేఽపి శరీరధారణప్రసంగేన ధర్మానుష్ఠాననిమిత్తేన వా బాహ్యః పరిగ్రహః ప్రాప్తః తంచ, విముచ్య పరిత్యజ్య, పరమహంసపరివ్రాజకో భూత్వా, దేహజీవనమాత్రేఽపి నిర్గత మమభావో నిర్మమః, అతఏవ శాంతః ఉపరతః, య స్సంహృతహర్షాయాసో యతిః జ్ఞాననిష్ఠః, బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే సమర్థీభవతి. ౫౩. అనేన క్రమేణ. బ్రహ్మ భూత ఇతి. బ్రహ్మభూతో బ్రహ్మ ప్రాప్తః, ప్రసన్నాత్మా లబ్ధాధ్యాత్మప్రసాదస్వభావః న శోచతి కించి దర్థవైకల్యమాత్మనో వైగుణ్యం వోద్దిశ్య న శోచతి న సంతప్యతే, న కాంక్షతి నహ్యప్రాప్తవిషయాకాంక్షా బ్రహ్మవిద ఉపపద్యతే, అతో బ్రహ్మభూత స్యాయం స్వభావోఽనూద్యతే నశోచతి న కాంక్షతీతి, న హృష్యతీతి వా పాఠాం తరం, సమ స్సర్వేషు భూతేషు ఆత్మౌపమ్యేన సుఖం దుఃఖం వా సమమేవపశ్యతీ త్యర్థః, నాత్మసమదర్శన మిహ, తస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. భక్త్యా మామభిజానాతీతి,

తత్త్వతః, తతో మాం తత్త్వతో జ్ఞాత్వా విశతే తదనంతరమ్. ౫౫. సర్వకర్మా

య ఏవంభూతో జ్ఞాననిష్ఠో మద్భక్తిం మయి పరమేశ్వరే భక్తిం భజనం పరా ముత్తమాం జ్ఞానలక్షణాం చతుర్థీం లభతే. ౫౪. చతుర్విధా భజంతే మా మిత్యుక్తం తతో జ్ఞానలక్షణయా. భక్త్యేతి. భక్త్యా మా మభిజానాతి, యావానహం ఉపాధికృతవిస్తారభేదైః, యశ్చాహమస్మి విధ్వస్తసర్వోపాధిభేద ఉత్తమః పురుష ఆకాశకల్పః, తం మా మద్వైతం చైతన్యమాత్రైకరస మజర మభయ మనిధనం తత్త్వతోఽభిజానాతి, తతో మామేవం తత్త్వతో జ్ఞాత్వా విశతే తదనంతరం మామేవ జ్ఞానానంతరం, నాత్ర జ్ఞానప్రవేశక్రియేభిన్నే వివక్షితే జ్ఞాత్వా విశతే తదనంతర మితి, కిం తర్హి, ఫలాంతరాభావాత్ జ్ఞానమాత్రమేవ, క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధీత్యుక్తత్వాత్, నను విరుద్ధమిద ముక్తం, జ్ఞానస్య యా పరా నిష్ఠా, తయా మామభిజానాతీతి, కథం విరుద్ధమితి చేదుచ్యతే, యదైవ యస్మిన్ విషయే జ్ఞాన ముత్పద్యతే జ్ఞాతుః, తదైవ తం విషయ మభిజానాతి జ్ఞాతేతి, న జ్ఞాననిష్ఠాం జ్ఞానావృత్తిలక్షణాం అపేక్షత ఇతి, అతశ్చజ్ఞానేన నాభిజానాతి జ్ఞానావృత్త్యా తు జ్ఞాననిష్ఠయాభిజానాతీతి, నైష దోషః, జ్ఞానస్య స్వాత్మోత్పత్తిపరిపాకహేతుయుక్తస్య ప్రతిపక్షవిహీనస్య యదాత్మానుభవనిశ్చయావసానత్వం తస్య నిష్ఠాశబ్దాభిలాపాత్ శాస్త్రాచార్యోపదేశేన జ్ఞానోత్పత్తిపరిపాకహేతుసహకారికారణం బుద్ధివిశుద్ధత్వాదమానిత్వాదిగుణం చాపేక్ష్య జనితస్య క్షేత్రజ్ఞపరమాత్మైకత్వజ్ఞానస్య కర్తృత్వాదికారకభేదబుద్ధినిబంధనసర్వకర్మసన్న్యాససహితస్య స్వాత్మానుభవనిశ్చయరూపేణ యదవస్థానం సా పరా జ్ఞాననిష్ఠే త్యుచ్యతే, సేయం జ్ఞాననిష్ఠా ఆర్తాదిభక్తిత్రయాపేక్షయా పరా చతుర్థీ భక్తి రిత్యుక్తా, తయా పరయా భక్త్యా భగవంతం తత్త్వతోఽభిజానాతి, యదనంతరమేవేశ్వరక్షేత్రజ్ఞభేదబుద్ధి రశేషతో నివర్తతే, తతో జ్ఞాననిష్ఠాలక్షణయా భక్త్యా మా మభిజానాతీతి వచనం న విరుధ్యతే, తత్ర చ సర్వం నివృత్తివిధాయిశాస్త్రం వేదాంతేతిహాసపురాణస్మృతిలక్షణ న్యాయప్రసిద్ధ మర్థవ ద్భవతి. శ్రు. "విదిత్వా వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరంతి, న్యాస మేషాం తపసా మతిరిక్త మాహుః, న్యాసవాత్యరేచయదితి, సన్న్యాసః కర్మణాం న్యాసో వేదానిమం లోక మముంచ పరిత్యజ్య, త్యజ ధర్మ మధర్మం చే త్యాదిఇహ చ ప్రదర్శితాని వాక్యాని, న చ తేషాం వాక్యానా మానర్థక్యం యుక్తం, నచార్థవాదిత్వం, స్వప్రకరణస్థత్వాత్ ప్రత్యగాత్మావిక్రియస్వరూపనిష్ఠత్వాచ్చ మోక్షస్య, న హి పూర్వసముద్రం జిగమిషోః ప్రాతిలోమ్యేన ప్రత్యక్సముద్రం జిగమిషుణా ప్రత్యక్సముద్రం జిగమిషోః ప్రాతిలోమ్యేన ప్రాక్సముద్రం

ణ్యపి సదా కుర్వాణో మద్వ్యపాశ్రయః, మత్ప్రసాదా దవాప్నోతి శాశ్వతం పద మవ్యయమ్. ౫౬. చేతసా సర్వకర్మాణి మయి సన్న్యస్య మత్పరః, బుద్ధియోగ ముపాశ్రిత్య మచ్చిత్త స్సతతం భవ. ౫౭. మచ్చిత్త స్సర్వదుర్గాణి మత్ప్రసాదా త్తరిష్యసి, అథ చే త్త్వ మహంకారా న్న శ్రోష్యసి వినఙ్క్ష్యసి. ౫౮. యద్యహం కార మాశ్రిత్య నయోత్స్య ఇతి మన్యసే, మిథ్యైషవ్యవసాయ స్తే ప్రకృతిస్త్వాం నియోక్ష్యతి. ౫౯. స్వభావజేన కౌంతేయ నిబద్ధ స్స్వేన కర్మణా, కర్తుం నేచ్ఛసి

జిగమిషుణా సమానమార్గత్వం సంభవతి, ప్రత్యగాత్మవిషయజ్ఞాన సంతానకరణాభి నివేశశ్చ జ్ఞాననిష్ఠా, సా చ ప్రత్యక్ప్రముద్రగమనవత్కర్మణా సహ భావిత్వేన విరు ధ్యతే, పర్వతసర్షపయో రివాంతరవా న్విరోధః ప్రమాణవిదాం నిశ్చితః, తస్మా త్సర్వ కర్మసన్న్యాసేనైవ జ్ఞాననిష్ఠా కార్యేతి సిద్ధం. ౫౬.స్వకర్మణా భగవతోఽభ్య ర్చనభక్తియోగస్య సిద్ధిప్రాప్తిఫలం జ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యతా యన్నిమిత్తాజ్ఞాననిష్ఠా మోక్షఫలావసానా స చ భగవద్భక్తియోగోఽధునా స్తూయతే శాస్త్రార్థోపసంహార ప్రకరణే శాస్త్రార్థనిశ్చయదార్ఢ్యాయ. సర్వేతి. సర్వకర్మాణ్యపి ప్రతిషిద్ధాన్యపి సదా కుర్వాణోఽనుతిష్ఠన్, మద్వ్యపాశ్రయః అహం వాసుదేవఈశ్వరో వ్యపాశ్రయో వ్యపాశ్రయణం యస్య స మద్వ్యపాశ్రయః, మయ్యర్పితసర్వాత్మభావ ఇత్యర్థః. సోఽపి మత్ప్రసాదాత్ మమ పరమేశ్వరస్య ప్రసాదా దవాప్నోతి శాశ్వతం పదం వైష్ణవ మవ్యయం.' ౫౬. యస్మాదేవం. చేతసేతి. చేతసా వివేకబుద్ధ్యా, సర్వకర్మాణి దృష్టాదృష్టార్థాని, మయీశ్వరే సన్న్యస్య యత్కరోషి యదశ్నాసీత్యుక్తన్యా యేన, మత్పరో అహం పరో యస్య తవ స త్త్వం మత్పరస్సన్, బుద్ధియోగం మయి సమాహితబుద్ధిత్వం బుద్ధియోగః తం బుద్ధియోగః తం బుద్ధియోగ ముపాశ్రిత్య, ఉపాశ్రయోఽనన్య శరణత్వం, మచ్చిత్తః మయ్యేవ చిత్తం యస్య స త్వం మచ్చి త్తః, సతతం సర్వదా భవ. ౫౭. మచ్చిత్త ఇతి. మచ్చిత్తస్సర్వదుర్గాణి సర్వాణి దుర్గాణి దుస్తరాణి సంసారహేతుజాతాని, మత్ప్రసాదా త్తరిష్యసి అతిక్రమిష్యసి అథ చేత్ యది, త్వం మదుక్తం అహంకారాత్ పండితోఽహమితి న శ్రోష్యసి న గృహీష్యసి, తత స్త్వం వినఙ్క్ష్యసి వినాశం గమిష్యసి, ఇదం చ త్వయా న మంత వ్యం స్వతంత్రోఽహం కిమర్థం పరోక్తం కరిష్యామీతి. ౫౮. యదీతి. యది చే త్త్వ మహంకార మాశ్రిత్య నయోత్స్య ఇతి యుద్ధం నకరిష్యామీతి మన్యసే చింత యసి నిశ్చయం కరోషి, మిథ్యైష వ్యవసాయో నిశ్చయః తే తవ, యస్మా త్ప్రకృతిః క్షత్రస్వభావః త్వాం నియోక్ష్యతి. ౫౯. యస్మాచ్చ. స్వభావజేనేతి. స్వభావజేన శౌర్యాదినా యథోక్తేన, కౌంతేయార్జున నిబద్ధో నిశ్చయేన బద్ధః, స్వేన స్వాత్మీ

యన్మోహాత్ కరిష్యస్యవశోఽపి తత్. ౬౦. ఈశ్వర స్సర్వభూతానాంహృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి, భ్రామయన్ సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా. ౬౧. తమేవ శరణం గచ్ఛ సర్వభావేన భారత, తత్ప్రసాదా త్పరాం శాంతిం స్థానం ప్రాప్స్యసి శాశ్వతమ్. ౬౨. ఇతి తే జ్ఞాన మాఖ్యాతం గుహ్యా ద్గుహ్యతరం మయా, విమృశ్యైతదశేషేణ యథేచ్ఛసి తథా కురు ౬౩. సర్వ గుహ్యతమం భూయ శ్శృణు మే పరమం వచః, ఇష్టోఽసి మే దృఢమితి తతో వక్ష్యామి తే హితమ్. ౬౪. మన్మనా భవ మద్భక్తో మద్యాజీ మాం నమస్కురు, మామేవైష్యసి సత్యం తే ప్రతిజానే

యేన కర్మణా, కర్తుం నేచ్ఛసి యత్కర్మమోహాత్ అవివేకతః, కరిష్యసి అవశోఽపి పరవశఏవ తత్ తత్కర్మ. ౬౦. యస్మాత్. ఈశ్వరఇతి. ఈశ్వరః ఈశనశీలః, సర్వ భూతానాం సర్వప్రాణినాం, హృద్దేశే హృదయదేశే, అర్జున, శుక్లాంతరాత్మస్వ భావః విశుద్ధాంతః కరణః, అహశ్చ కృష్ణమహరర్జునం చేతి దర్శనాత్, తిష్ఠతి స్థితిం లభతే, తేషు నకథం తిష్ఠతీత్యాహ—భ్రామయన్ భ్రమణం కారయన్ సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని యంత్రాన్యారూఢాన్యధిష్ఠితాని, మాయయేవేతి ఇవ శబ్దో ద్రష్టవ్యః, యథా దారుకృతపురుషాదీని యంత్రాణి మాయయా ఛద్మనా భ్రామయన్ తిష్ఠతీతి సంబంధః. ౬౧. తమేవేతి. తమేవేశ్వరం శరణమాశ్రయం సంసారార్తిహరణార్థం గచ్ఛ ఆశ్రయ, సర్వభావేన సర్వాత్మనా, హే భారత భర తాన్వయ, తత స్తత్ప్రసాదాదీశ్వరానుగ్రహా త్పరాం ప్రకృష్టాం శాంతి ముపరతిం స్థానం చ మమవిష్ణోః పరమం పదం ప్రాప్స్యసి అవాప్స్యసి శాశ్వతం నిత్యం. ౬౨. ఇతీతి. ఇత్యేతత్ తే తుభ్యం జ్ఞాన మాఖ్యాతం కథితం, గుహ్య ద్గోప్యాద్గుహ్యతరం అతిశయేన గుహ్యం రహస్య మిత్యర్థః, మయా సర్వజ్ఞేనేశ్వరేణ, విమృశ్య విమర్శనమాలోచనం కృత్వేత్యేతత్. యథోక్తం శాస్త్ర మశేషేణ సమస్తం య థోక్తం చార్థజాతం యథేచ్ఛసి, తథా కురు. ౬౩. భూయోఽపి మయోచ్యమానం శృణు. సర్వేతి. సర్వగుహ్యతమం సర్వేభ్యో గుహ్యేభ్యోఽత్యంతరహస్యం, ఉక్త మప్యసకృత్ భూయః పునః శృణు మే పరమం ప్రకృష్టఫలం మే మమ వచో వాక్యం న భయాత్ నాప్యర్థకారణాద్వా వక్ష్యామి కిం తర్హి, ఇష్టః ప్రియోఽసి మే మమ, దృఢమవ్యభిచారేణేతి కృత్వా, తత స్తేన కారణేన వక్ష్యామి కథయి ష్యామి, తే హితం పరమం విజ్ఞానప్రాప్తిసాధనం, తద్ధి సర్వహితానాం హితతమం. ౬౪. కింతదిత్యాహ—మన్మనాఇతి మన్మనాభవ మచ్చిత్తో భవ, మద్భక్తో భవ మద్భ జనోభవ, మద్యాజీ మద్యజనశీలో భవ, మాం నమస్కురు నమస్కారమపి మమైవ కురు, తత్రైవం వర్తమానో వాసుదేవ ఏవ సమర్పితసాధ్యసాధనప్రయోజనో మా

ప్రియోఽసి మే. ౬౫. సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజ, అహం

మేవైష్యసి ఆగమిష్యసి, సత్యం తే తవ ప్రతిజానే సత్యాం ప్రతిజ్ఞాం కరోమ్య
తస్మిన్ వస్తునీత్యర్థః, యతః ప్రియోఽసి మే, ఏవం మమ భగవత స్సత్యప్రతిజ్ఞత్వం
బుద్ధ్వా భగవద్భక్తేరవశ్యంభావి మోక్షఫల మవధార్య భగవచ్ఛరణైకపరాయణో
భవేతి వాక్యార్థః. ౬౫. సర్వకర్మయోగనిష్ఠాయాః పరమరహస్య మీశ్వరశరణతా
ముపసంహృత్య అథేదానీం కర్మయోగనిష్ఠాఫలం సమ్యగ్దర్శనం సర్వవేదాంతసార
విహితం వక్తవ్య మిత్యాహ—సర్వేతి. సర్వకర్మాన్ సర్వే చ తే ధర్మాశ్చ సర్వధర్మాః
సర్వధర్మశబ్దేనాత్ర అధర్మోఽపి గృహ్యతే, నైష్కర్మ్యస్య వివక్షితత్వాత్, నావిర
తో దుశ్చరితాత్, త్యజ ధర్మ మధర్మం చేత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః సర్వధర్మాన్ పరి
త్యజ్య సన్న్యస్య సర్వకర్మాణీత్యేతత్, మామేకం సర్వాత్మానం సమం, సర్వభూ
తస్థం ఈశ్వరం అహమేవేత్యేవ మేకం శరణం వ్రజ న మత్తోఽన్యదస్తీత్యవధారయే
త్యర్థః. అహం త్వామేవం నిశ్చితబుద్ధిం సర్వపాపేభ్యః సర్వధర్మాధర్మ బంధనరూపే
భ్యో మోక్షయిష్యామి స్వాత్మభావప్రకాశకరణేన, ఉక్తం చ శ్లో. నాశయా
మ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతేతి, అతో మాశుచః శోకం మాకార్షీ రిత్యర్థః.
కిమస్మిన్ గీతాశాస్త్రే పరం నిశ్శ్రేయససాధనం నిశ్చితం కిం జ్ఞానం, కర్మ వా, ఆహో
స్వి దుభయమపీతి కుత స్సంశయః. యత్ జ్ఞాత్వా మృతమశ్నుతే తత్త్వతో జ్ఞా
త్వా విశతే తదనంతర మిత్యాదీని వాక్యాని కేవలజ్ఞానాన్నిశ్శ్రేయసప్రాప్తిం దర్శ
యంతి. "కర్మణ్యేవాధికారస్తే కురు కర్మైవ తస్మాత్త్వ మి"త్యాదీని కర్మణా మవశ్య
కర్తవ్యతాం దర్శయంతి, ఏవం జ్ఞానకర్మణోః కర్తవ్యతోపదేశాత్ సముచ్చిత
యోరపి నిశ్శ్రేయసహేతుత్వం స్యాదితి భవేత్సంశయః. కింపున రత్ర మీమాం
సాఫలం, నన్వేతదేవ ఏషా మన్యతమస్య పరమనిశ్శ్రేయససాధనత్వావధారణం
అతో విస్తీర్ణతమం మీమాంస్య మేతత్, ఆత్మజ్ఞానస్య తు కేవలస్య నిశ్శ్రేయసహే
తుత్వం భేదప్రత్యయనివర్తకత్వేన కైవల్యఫలావసాయిత్వాత్, క్రియాకారక
ఫలభేదబుద్ధి రవిద్యయాత్మని నిత్యప్రతతా మమ కర్మ, అహం కర్తా, అస్మై ఫలా
యేదం కర్మ కరిష్యామీతి, ఇయ మవిద్యా నాదికాలప్రవృత్తా, మమ కర్మ అస్యాః
అవిద్యాయా నివర్తకం, అయమహ మస్మి కేవలో కర్తా అక్రియో ఫలో న మత్తో
న్యోఽస్తి కశ్చిదిత్యేవం రూప మాత్మవిషయం జ్ఞాన ముత్పద్యమానం కర్మప్రవృత్తి
హేతుభూతాయా భేదబుద్ధే ర్నివర్తకత్వాత్, తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. న కేవ
లేభ్యః కర్మభ్యో నజ్ఞానకర్మభ్యాం సముచ్చితాభ్యాం నిశ్శ్రేయసప్రాప్తిరితి పక్షద్వ
యం నివర్తయతి, అకార్యత్వాచ్చ నిశ్శ్రేయసస్య కర్మసాధనత్వానుపపత్తేః నహి

నిత్యం వస్తు కర్మణా జ్ఞానేన వా క్రియతే, కేవలజ్ఞానమప్యనర్థకం, తర్హి నావిద్యా నివర్తకత్వే సం దృష్టకైవల్యఫలావసానత్వాదవిద్యాతమోనివర్తకస్య జ్ఞానస్య దృష్టం కైవల్యఫలావసానత్వం, రజ్వాదివిషయేసర్పాద్య జ్ఞానతమోనివర్తకప్రదీపప్రకాశవద్వినివృత్తసర్పవికల్పరజ్జుకైవల్యావసానం హి ప్రకాశఫలం, తథాదృష్టార్థానాం ఛిదిక్రియాగ్నిమథనాదీనాం వ్యాపృతకర్త్రాదికారకాణాం ద్వైధీభావాగ్నిదర్శనాదిఫలాదన్యఫలే కర్మాంతరే వ్యాపారానుపపత్తి ర్యథా తథా దృష్టార్థాయాం నిష్క్రియాయాం జ్ఞాననిష్ఠాక్రియాయాం వ్యాపృతస్య కర్త్రాదికారకస్యాత్మకైవల్యఫలాత్ కర్మాంతరే ప్రవృత్తి రనుపపన్నేతి జ్ఞాననిష్ఠాకర్మసహితోపపద్యతే భుజ్యగ్నిహోత్రక్రియావత్ స్యాదితి చేన్న, కైవల్యఫలే జ్ఞానే క్రియాఫలార్థిత్వానుపపత్తేః. కైవల్యఫలే హి జ్ఞానే ప్రాప్తే సర్వత స్సంప్లుతోదకఫలే తటాకాదిక్రియాఫలార్థిత్వాభావవత్ ఫలాంతరే తత్సాధనాయాం వా క్రియాయాం అర్థిత్వానుపపత్తిః. న హి రాజ్యప్రాప్తిఫలే కర్మణి వ్యాపృతస్య క్షేత్రమాత్రప్రాప్తిఫలే వ్యాపార ఉపపద్యతే తద్విషయం వార్థిత్వం, తస్మా న్నిశ్శ్రేయససాధనం కర్మ, న చ జ్ఞానకర్మణో స్సముచ్చయః. నాపి జ్ఞానస్య కైవల్యఫలస్య కర్మసాహాయ్యాపేక్షా, అవిద్యానివర్తకత్వేన విరోధాత్, న హి తమ స్తమోఽంతరం నివర్తయతి, ఏవం న కర్మాజ్ఞాననివర్తకం, అతః కేవలమేవ జ్ఞానం నిశ్శ్రేయససాధనమితి న నిత్యాకరణా త్ప్రత్యవాయప్రాప్తేః కైవల్యస్య నిత్యత్వాత్. యత్తావత్ కేవలజ్ఞానాత్ కైవల్యప్రాప్తిరితి ఏతదసత్, యతో నిత్యానాం కర్మణాం శ్రుత్యుక్తానామకరణే ప్రత్యవాయో నరకాదిప్రాప్తిలక్షణ స్స్యాత్, నన్వేవం తర్హి కర్మభ్యో మోక్షో నాస్తీత్యనిర్మోక్ష ఏవ, నైష దోషః. నిత్యత్వా న్మోక్షస్య నిత్యానాం కర్మణామనుష్ఠానా త్ప్రత్యవాయాప్రాప్తిః. ప్రతిషిద్ధస్య చాకరణాదనిష్టశరీరానుపపత్తిః. కామ్యానాం చ వర్జనా దిష్టశరీరానుపపత్తిః. వర్తమానశరీరారంభకస్య కర్మణః ఫలోపభోగక్షయే పతితేఽస్మిన్ దేహే దేహాంతరాపత్తౌ చ కారణాభావా దాత్మనో రాగాదీనాం చాకరణే స్వరూపావస్థానమయత్నసిద్ధం కైవల్యమితి, అతిక్రాంతానేకజన్మాంతరకృతస్య స్వర్గనరకాదిప్రాప్తిఫలస్యానారబ్ధకార్యస్యోపభోగానుపపత్తేః క్షయాభావ ఇతి చేన్న, నిత్యకర్మానుష్ఠానాయాసదుఃఖోపభోగస్య తత్ఫలోపభోగత్వోపపత్తేః ప్రాయశ్చిత్తవద్వా పూర్వోపచితదురితక్షయార్థం నిత్యకర్మారబ్ధానాం చ కర్మణా ముపభోగేనైవ క్షీణత్వా దపూర్వాణాం చ కర్మణా మనారంభే భవతి కైవల్య మితి న. శ్రు. "తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయేత్యన్యః పంథా మోక్షాయ నవిద్యత" ఇతి శ్రుతేః. చర్మవదాకాశవేష్టనాసం

భవవదవిదుషో మోక్షాసంభవశ్రుతేః "జ్ఞానాత్కైవల్యమాప్నోతీ"తి చ పురాణ
స్మృతేః. అనారబ్ధఫలానాం కర్మణాం పుణ్యానాం క్షయానుపపత్తేశ్చ యథా పూ
ర్వోపాత్తానాం దురితానాం అనారబ్ధఫలానాం సంభవస్స్యాత్ తథా పుణ్యా
నామనారబ్ధఫలానాం స్యాత్సంభవః. తేషాం చ దేహాంతర మకృత్వా క్షయాను
పపత్తౌ మోక్షానుపపత్తిః ధర్మాధర్మహేతూనాం చ రాగద్వేషమోహానా మన్య
త్రాత్మజ్ఞానాదుచ్ఛేదానుపపత్తేః ధర్మాధర్మోచ్ఛేదానుపపత్తిః నిత్యానాం చ కర్మణాం
పుణ్యఫలత్వశ్రుతేః వర్ణా ఆశ్రమాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠా ఇత్యాదిస్మృతేశ్చ కర్మక్షయా
నుపపత్తిః. యే త్వాహుః—నిత్యాని కర్మాణి దుఃఖరూపత్వాత్ పూర్వకృతదురిత
కర్మణాం ఫలమేవ న తు తేషాం స్వరూపవ్యతిరేకేణాన్యత్ ఫలమస్త్యశ్రుతత్వా
త్ జీవనాదినిమిత్తే చ విధానాదితి నాప్రవృత్తానాం కర్మణాం ఫలదానాసంభవాత్
దుఃఖఫలవిశేషానుపపత్తి స్స్యాత్, యదుక్తం పూర్వజన్మకృతానాం దురితానాం
ఫలం నిత్యకర్మానుష్ఠానాయాససిద్ధం దుఃఖంభుజ్యతఇతి, తదసత్—నహి మరణకాలే
ఫలదానాయానంకురీభూతస్య కర్మణః ఫల మన్యకర్మారబ్ధే జన్మన్యుపభుజ్యత ఇత్యు
పపత్తిః. అన్యథా స్వర్గఫలోపభోగాయ అగ్నిహోత్రాదికర్మారబ్ధే జన్మని నరకఫల
భోగోపపత్తిః. తస్య దురితదుఃఖవిశేషఫలత్వానుపపత్తేశ్చ అనేకేషు భిన్నదురితేషు
సంభవత్సు భిన్నదుఃఖసాధనఫలేషు నిత్యకర్మానుష్ఠానాయాసదుఃఖమాత్రఫలేషు
కల్ప్యమానేషు ద్వంద్వరోగాదిబాధనం అనిమిత్తం న హి శక్యతే కల్పయితుం,
నిత్యకర్మాయాసదుఃఖమేవ పూర్వోక్తదురితఫలం న శిరసా పాషాణవహనాదిదుఃఖ
మితి అప్రకృతం చేద ముచ్యతే, నిత్యకర్మానుష్ఠానాయాసదుఃఖమేవ పూర్వకృతదు
రితఫలమితి, కథమప్రసూతఫలస్య హి పూర్వకృతదురితస్యక్షయ ఉపపద్యతే? నోప
పద్యత ఇతి ప్రకృతం, తత్ర అప్రసూతఫలస్య కర్మణః ఫలం నిత్యకర్మానుష్ఠానా
యాసదుఃఖమాహ భవాన్ న ప్రసూతఫలస్యేతి, అథ సర్వమేవ పూర్వకృతం
దురితం ప్రసూతఫలమేవేతి మన్యతే భవాన్, తతో నిత్యకర్మానుష్ఠానాయాసదుః
ఖమేవ ఫలమితి విశేషణమయుక్తం, నిత్యకర్మవిధ్యానర్థక్యప్రసంగశ్చ, ఉపభోగే
నైవ ప్రసూతఫలస్య దురితకర్మణః క్షయోపపత్తేః. కించ, శ్రుతఫలస్య నిత్యస్య
దుఃఖం చేత్ఫలం నిత్యకర్మానుష్ఠానాయాసాదేవ తద్దృశ్యతే, వ్యాయామాదివత్త
దన్యస్యేతి కల్పనానుపపత్తేః. జీవనాదినిమిత్తేచ విధానాన్నిత్యానాం కర్మణాం ప్రా
యశ్చిత్తవత్ పూర్వకృతదురితఫలత్వానుపపత్తిః. యస్మిన్ పాపకర్మనిమిత్తే యద్వి
హితం ప్రాయశ్చిత్తం న తు తస్య పాపస్య తత్ఫలం; అథ తస్య పాపస్యైవ ప్రాయ
శ్చిత్తం దుఃఖఫలం జీవనాదినిమిత్తమపి నిత్యకర్మాయాసదుఃఖం జీవనాదినిమిత్తస్యైవ

ఫలం ప్రసజ్యేత, నిత్యప్రాయశ్చిత్తయో ర్నైమిత్తికత్వావిశేషాత్, కించాన్యన్ని
త్యస్య కామ్యస్య వాగ్నిహోత్రాదే రనుష్ఠానాయాసదుఃఖమేవ పూర్వోపాత్తదురి
తస్య ఫలం, న తు కామ్యానుష్ఠానాయాసదుఃఖమితి విశేషో నాస్తీతి తదపి పూర్వ
కృతదురితఫలం ప్రసజ్యేత, తథా చ సతి నిత్యానాం ఫలాశ్రవణా త్తద్విధానాన్య
థానుపపత్తేశ్చ నిత్యానుష్ఠానాయాసదుఃఖం పూర్వకృతదురితఫల మిత్యర్థాప
త్తికల్పనా చానుపపన్నా, ఏవంవిధాన్యథానుపపత్తేః నిత్యానుష్ఠానాయాస దుఃఖ
వ్యతిరిక్తఫలత్వానుమానాచ్చ నిత్యానాం విరోధాచ్చ విరుద్ధం చేద ముచ్యతే,
నిత్యకర్మణ్యనుష్ఠీయమానేఽన్యస్య కర్మణః ఫలం భుజ్యత ఇత్యభ్యుపగమ్యమానే
సఏవోపభోగో నిత్యస్య ఫలమితి నిత్యకర్మణః ఫలవత్త్వాభావ ఇతి విరుద్ధ
ముచ్యతే, కించ. కామ్యాగ్నిహోత్రాదావనుష్ఠీయమానే నిత్యమప్యగ్నిహోత్రాది
తంత్రేణైవానుష్ఠితం భవతీతి తదాయాసదుఃఖేనైవ కామ్యాగ్నిహోత్రాదిఫలముప
క్షీణం స్యాత్, తత్తంత్రత్వాత్, అథ కామ్యాగ్నిహోత్రాదిఫలమన్యదేవ స్వర్గా
దితదనుష్ఠానాయాసదుఃఖమపి భిన్నం ప్రసజ్యేత న చ తదస్తి దృష్టవిరోధాత్. నహి
కామ్యానుష్ఠానాయాసదుఃఖాత్ నిత్యానుష్ఠానాయాసదుఃఖం భిన్నం దృశ్యతే,
కించాన్యదవిహితం అప్రతిషిద్ధం చ కర్మ తత్కాలఫలం న తు శాస్త్రచోదితం ప్రతి
షిద్ధం వా తత్కాలఫలం భవేత్, తదా స్వర్గాదిష్వప్యదృష్టఫలశాసనేనోద్యమో
న స్యాత్, అగ్నిహోత్రాదీనామేవ కర్మస్వరూపావిశేషేఽనుష్ఠానాయాస దుఃఖమా
త్రేణోపక్షయాత్ నిత్యానాం స్వర్గాదిమహాఫలత్వం కామ్యానామంగేతికర్తవ్య
తాద్యాధిక్యే త్వసతి ఫలకామిత్వమాత్రేణేతి, తస్మాచ్చ న నిత్యానాం కర్మణామ
దృష్టఫలాభావః కదాచిదుపపద్యతే, అతశ్చావిద్యాపూర్వకస్య కర్మణో విద్యైవ
శుభస్యాశుభస్య వా క్షయకారణమశేషతో న నిత్యకర్మానుష్ఠానం, అవిద్యాకామ
బీజం హి సర్వమేవ కర్మ, తథోపపాదితం, అవిద్వద్విషయం కర్మ, విద్వద్విషయా
సన్న్యాసపూర్వికా జ్ఞాననిష్ఠా, ఉభౌ తౌ న విజానీతః. 'వేదావినాశినం నిత్యం',
'జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినాం', 'అజ్ఞానాం కర్మసంగినాం',
'తత్త్వవిత్తు గుణాగుణేషు వర్తంత' ఇతి మత్వా న సజ్జతే, సర్వకర్మాణి మనసా
సన్న్యస్యాస్తే, నైవ కించిత్కరోమీతి తత్త్వవిత్, అజ్ఞః కరోమీతి, ఆరురుక్షోః
కర్మ కారణం, యోగారూఢస్య యోగస్థస్య శమఏవ కారణం, 'ఉదారా స్త్రయో
ప్యజ్ఞాః' 'జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతం', 'అజ్ఞాః కర్మిణో గతాగతం కామకామా లభం
తే' 'అనన్యాశ్చింతయంతోమాం', 'యథోక్తమాత్మానమాకాశకల్ప ముపాసతాం',
'దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మా ముపయాంతి తే' 'అర్థాన్నకర్మిణోజ్ఞా ఉప

యాంతి' 'భగవత్కర్మకారిణో యే యుక్తతమా అపి కర్మిణోఽజ్ఞాస్త ఉత్తరోత్తర హీనఫలత్యాగావసానసాధనా అనిర్దేశ్యాక్షరోపాసకా అద్వేష్టా సర్వభూతానామి'త్యాధ్యాయపరిసమాప్త్యుక్తసాధనాః క్షేత్రాధ్యాయాద్యధ్యాయత్రయోక్త జ్ఞానసాధనాశ్చ అధిష్ఠానాదిపంచకహేతుక సర్వకర్మసన్న్యాసినామాత్మైకత్వాకర్తృత్వజ్ఞానవతాం పరస్యాం జ్ఞాననిష్ఠాయాం వర్తమానానాం భగవత్తత్త్వవిదామనిష్టాదికర్మఫలత్రయం పరమహంసపరివ్రాజకానాం లబ్ధభగవత్స్వరూపాత్మైకత్వశరణానాం న భవతి, భవత్యేవాన్యేషామజ్ఞానాం కర్మిణాం అసన్న్యాసినాం, ఇత్యేష గీతాశాస్త్రోక్తకర్తవ్యార్థస్య విభాగః. అవిద్యాపూర్వకత్వం సర్వస్య కర్మణస్సిద్ధమితి చేన్న, బ్రహ్మహత్యాదివత్, యద్యపి శాస్త్రావగతం నిత్యం కర్మ, తథాప్యవిద్యావత ఏవ భవతి, యథా ప్రతిషేధశాస్త్రావగతమపి బ్రహ్మహత్యాదిలక్షణం కర్మానర్థకారణం అవిద్యాకామాదిదోషవతో భవతి, అన్యథా ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. తథా నిత్యనైమిత్తికకామ్యాన్యపీతి, దేహవ్యతిరిక్త ఆత్మన్యజ్ఞాతే ప్రవృత్తిర్నిత్యాదికర్మస్వనుపపన్నేతి చేన్న, చలనాత్మకస్య కర్మణోఽనాత్మకర్తృకస్యాహం కరోమీతి ప్రవృత్తిదర్శనాత్, దేహాదిసంఘాతే అహం ప్రత్యయో గౌణో న మిథ్యేతి చేన్న, తత్కార్యేష్వపిగౌణత్వోపపత్తేః. ఆత్మీయే దేహాదిసంఘాతే అహం ప్రత్యయో గౌణో యథా ఆత్మీయే పుత్ర "ఆత్మా వై పుత్రనామాసీ"తి లోకే చ 'మమ ప్రాణ ఏవాయం గౌ'రితి తద్వత్, నైవం మిథ్యాప్రత్యయః. మిథ్యాప్రత్యయస్తు స్థాణుపురుషయోరగృహ్యమాణవిశేషయోః. గౌణప్రత్యయస్య ముఖ్యకార్యార్థతాధికరణస్తుత్యర్థత్వాత్ లుప్తోపమాశబ్దేన యథా "సింహో దేవదత్తోఽగ్నిర్మాణవక" ఇతి సింహ ఇవాగ్నిరివ క్రౌర్యపైంగల్యాదిసామాన్యాద్దేవదత్తమాణవకాధికరణస్తుత్యర్థమేవ. న తు సింహకార్యమగ్నికార్యం వా గౌణశబ్దప్రత్యయనిమిత్తం కించిత్సాధ్యతే, మిథ్యాప్రత్యయకార్యం త్వనర్థమనుభవతీతి గౌణప్రత్యయవిషయం జానాతి నైష సింహో నాయమగ్ని రితి, తథా గౌణేన దేహాదిసంఘాతేనానాత్మనా కృతం కర్మ న ముఖ్యేనాహంప్రత్యయవిషయేణాత్మనా కృతం స్యాత్, న హి గౌణసింహాగ్నిభ్యాం కృతం కర్మ ముఖ్యాగ్నిసింహాభ్యాం కృతం స్యాత్, న చ క్రౌర్యేణ పైంగల్యేన వా ముఖ్యసింహాగ్న్యోః కార్యం కించిత్క్రియతే, స్తుత్యర్థత్వేనోపక్షీణత్వాత్, స్తూయమానౌ చ జానీతో నాహం సింహో నాహమగ్నిరితి, న హి సింహస్య కర్మ మమాగ్నేశ్చేతి తథా న సంఘాతస్య కర్మ ముఖ్యస్యాత్మన ఇతి ప్రత్యయో యుక్తతరస్స్యాత్, న పునరహం కర్తా మమ కర్మేతి చ, యచ్చాహురాత్మీయైః స్మృతీచ్ఛాప్ర

యత్తైస్తైః కర్మహేతుభిరాత్మా కరోతీతి న తేషాం మిథ్యాప్రత్యయపూర్వకత్వాత్ మిథ్యాప్రత్యయనిమిత్తేష్టానిష్టానుభూతక్రియాఫలజనితసంస్కారపూర్వికా హి స్మృతీచ్ఛాప్రయత్నాదయః. యథా అస్మిన్ జన్మని దేహాదిసంఘాతాభిమానరాగద్వేషాదికృతౌ ధర్మాధర్మౌ తత్ఫలానుభవశ్చ, తథాతీతేఽతీతతరే జన్మనీత్యనాదిరఽవిద్యాకృతస్సంసారోఽతీతోఽనాగతశ్చానుమేయః. తతశ్చ సర్వకర్మసన్న్యాససజ్జ్ఞాననిష్ఠయా ఆత్యంతికస్సంసారోపరమ ఇతి సిద్ధం, అవిద్యాత్మకత్వాచ్చ దేహాభిమానస్య తన్నివృత్తౌ దేహానుపపత్తేః. సంసారానుపపత్తిః. దేహాదిసంఘాతేఽభిమానోఽవిద్యాత్మకః. నహి లోకే గవాదిభ్యోఽన్యోఽహం మత్తశ్చాన్యే గవాదయ ఇతి జానన్ తేష్వహమితి మన్యతే, కశ్చిదజానంస్తు స్థాణౌ పురుషవిజ్ఞానవదవివేకతో దేహాదిసంఘాతే కుర్యాదహమితి ప్రత్యయం, న వివేకతో జానన్, యస్త్వాత్మా వై పుత్రనామేతి పుత్రేఽహం ప్రత్యయఃసతు జన్యజనకసంబంధనిమిత్తో గౌణః. గౌణేన చాత్మనా భోజనాదివత్ పరమార్థాత్మకార్యం న శక్యతే కర్తుం, గౌణసింహాగ్నిభ్యాం ముఖ్యసింహాగ్నికార్యవత్, అదృష్టవిషయచోదనాప్రామాణ్యాదాత్మకర్తవ్యం గౌణైర్దేహేంద్రియాదిభిః క్రియత ఏవేతి చేన్న, అవిద్యాకృతాత్మత్వాత్తేషాం న గౌణాత్మనో దేహేంద్రియాదయః, కిం తర్హి, మిథ్యాప్రత్యయేనైవానాత్మనాం సతామాత్మనాం సతామాత్మత్వమాపాద్యతే, తద్భావే భావాత్, తదభావే చాభావాత్, అవివేకినాం హ్యజ్ఞానకాలే బాలానాం దృశ్యతే దీర్ఘోఽహం గౌరోఽహమితి దేహాదిసంఘాతేఽహం ప్రత్యయః, న తు వివేకినామన్యోఽహం దేహాదిసంఘాతా దితి జానతాం తత్కాలే దేహాదిసంఘాతేఽహం ప్రత్యయో భవతి, తస్మాన్మిథ్యాప్రత్యయాభావే అభావాత్, తత్కృత ఏవ న గౌణః, పృథగ్గృహ్యమాణవిశేషసామాన్యయోర్హి సింహదేవదత్తయోరగ్నిమాణవకయోర్వా గౌణః ప్రత్యయః శబ్దప్రయోగో వా స్యాత్, నాగృహ్యమాణవిశేషసామాన్యయోః, యత్తూక్తశ్రుతిప్రామాణ్యాదితి న తత్ప్రామాణ్యస్యాదృష్టవిషయత్వాత్. ప్రత్యక్షాదిప్రమాణానుపలబ్ధే హి విషయే అగ్నిహోత్రాదిసాధ్యసాధనసంబంధే శ్రుతేః ప్రామాణ్యాన్న ప్రత్యక్షాదివిషయే అదృష్టదర్శనార్థవిషయత్వాత్ ప్రామాణ్యస్య, తస్మాన్నదృష్టమిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తస్యాహం ప్రత్యయస్య దేహాదిసంఘాతే గౌణత్వం శక్యం కల్పయితుం, న హి శ్రుతిశతమపి శీతోఽగ్నిరప్రకాశో వేతి బ్రువత్ ప్రామాణ్యముపైతి, యది బ్రూయాత్ శీతోఽగ్నిరప్రకాశో వేతితథాప్యర్థాంతరం శ్రుతేర్వివక్షితం కల్ప్యం ప్రామాణ్యాన్యథానుపపత్తేః, న తు స్వవచనవిరుద్ధం

ప్రమాణాంతరవిరుద్ధం వా కల్ప్యం, కర్మణో మిథ్యాప్రత్యయవత్కర్తృకత్వా
త్, కర్తురభావే శ్రుతేరప్రామాణ్యమితి చేన్న, బ్రహ్మవిద్యాయామర్థవత్త్వోపపత్తేః
కర్మవిధిశ్రుతివత్ బ్రహ్మవిద్యా విధిశ్రుతేరప్రామాణ్యప్రసంగ ఇతి చేన్న, బాధక
ప్రత్యయానుపపత్తేః, యథా బ్రహ్మవిద్యా విధిశ్రుత్యాత్మన్యవగతే దేహాదిసంఘా
తేఽహంప్రత్యయో బాధ్యతే తథాత్మన్యేవాత్మావగతిర్న కదాచిత్ కేనచిత్
కథంచిదపి బాధితుం శక్యా ఫలావ్యతిరేకాదవగతేః. యథాగ్ని రుష్ణః ప్రకాశ
శ్చేతి, న చైవం కర్మ విధిశ్రుతేరప్రామాణ్యం పూర్వపూర్వ ప్రవృత్తివిరోధేన ఉత్త
రోత్తరాపూర్వప్రవృత్తిజననస్య ప్రత్యగాత్మాభిముఖ్యేన ప్రవృత్త్యుత్పాదనార్థ
త్వాత్, మిథ్యాత్వేఽప్యుపాయస్య ఉపేయసత్యతయా సత్యత్వమేవ స్యాత్,
యథా అర్థవాదానాం విధిశేషాణాం లోకేఽపి బాలోన్మత్తాదీనాం పయ ఆదా పా
యయితవ్యే చూడావర్ధనాదివచనం ప్రకారాంతరస్థానాం చ సాక్షాదేవ వా
ప్రామాణ్యం సిద్ధం, ప్రాగాత్మజ్ఞానాద్దేహాభిమాననిమిత్తప్రత్యక్షాదిప్రామాణ్య
వత్, యత్తు మన్యతే, స్వయమవ్యాప్రియమాణోఽప్యాత్మా సన్నిధిమాత్రేణ కరో
తి తదేవముఖ్యం కర్తృత్వమాత్మనః, యథా రాజా యుధ్యమానేషు యోధేషు
యుధ్యత ఇతి ప్రసిద్ధం స్వయమయుధ్యమానోఽపి సన్నిధానాదేవ జితః పరాజితశ్చే
తి చ, తథా సేనాపతిర్వాచైవం కరోతి క్రియాఫలసంబంధశ్చ రాజ్ఞః సేనాపతేశ్చ
దృష్టః. యథా చ ఋత్విక్కర్మ యజమానస్య, తథా దేహాదీనాం కర్మాత్మకృతం
స్యాత్, ఫలస్యాత్మగామిత్వాత్, యథా వా భ్రామకస్య లోహభ్రామయితృ
త్వాత్, అవ్యాపృతస్యైవ ముఖ్యమేవ కర్తృత్వం తథా చాత్మన ఇతి, తదసత్,
అకుర్వతః కారకత్వప్రసంగాత్ కారకమనేక ప్రకారమితి చేన్న, రాజప్రభృతీనాం
ముఖ్యస్యాపి కర్తృత్వస్య దర్శనాత్, రాజా తావత్ స్వవ్యాపారేణాపి యుధ్య
తే యోధానాం చ యోధయితృత్వే ధనదానే చ ముఖ్య మేవ కర్తృత్వం తథా
జయపరాజయఫలోపభోగే, తథా యజమానస్య ప్రధానత్యాగే దక్షిణాదానే
చ ముఖ్యమేవ కర్తృత్వం, తస్మాద్యో వ్యాపృతస్యకర్తృత్వోపచారః సగౌణ ఇత్యవ
గమ్యతే, యది ముఖ్యమన్యత్కర్తృత్వం స్వవ్యాపారలక్షణం నోపలభ్యేత రాజ
యజమానప్రభృతీనాం తదా సన్నిధిమాత్రేణాపి కర్తృత్వం ముఖ్యం పరికల్ప్యే
త, యథా భ్రామకస్య లోహభ్రమణేన, తథా రాజయజమానాదీనాం స్వవ్యా
పారో నోపలభ్యేత, తస్మాత్సన్నిధిమాత్రేణ కర్తృత్వం గౌణమేవ, తథా చ సతి
తత్ఫలసంబంధోఽపి గౌణ ఏవ స్యాత్, న గౌణేన ముఖ్యం కార్యం నిర్వర్త్యతే
తస్మాదసదేవైతన్నిశ్చీయతే, దేహాదీనాం వ్యాపారేణావ్యాపృత ఏవాత్మా కర్తాభో

త్వాం సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మాశుచః. ౬౬. ఇదం తే నాతపస్కాయ నాభక్తాయ కదాచన, న చాశుశ్రూషవే వాచ్యం న చ మాం యోఽభ్యసూయతి ౬౭. యఇమంపరమంగుహ్యం మద్భక్తేష్వభిధాస్యతి, భక్తిం మయిపరాంకృత్వామామే వైష్యత్యసంశయః. ౬౮. నచతస్మాన్మనుష్యేషుకశ్చిన్మేప్రియకృత్తమః,

---

క్తా చ స్యాదితి భ్రాంతినిమిత్తం తు సర్వముపపద్యతే,యథాస్వప్నే యథా మాయాయాంచైవం. న చ దేహాద్వ్యాత్మప్రత్యయభ్రాంతిసంతానవిచ్ఛేదేషుసుషుప్తసమాధానాదిషు కర్తృత్వభోక్తృత్వాద్యనర్థ ఉపలభ్యతే, తస్మాద్భ్రాంతి ప్రత్యయనిమిత్త ఏవాయం సంసారభ్రమః, న తు పరమార్థత ఇతి, సమ్యగ్దర్శనాదత్యంతోపరమ ఇతి సిద్ధం. ౬౬. సర్వంగీతాశాస్త్రార్థముపసంహృత్యాస్మిన్నధ్యాయే విశేషతశ్చాంత ఇహ శాస్త్రార్థదార్ఢ్యాయ సంక్షేపత ఉపసంహారం కృత్వా అథేదానీం సర్వశాస్త్ర సంప్రదాయవిధిమాహ—ఇదమితి. ఇదం శాస్త్రం, తే తవ హితాయ మయోక్తం సంసారవిచ్ఛిత్తయే, అతపస్కాయ తపోరహితాయ న వాచ్య మితి వ్యవహితేన సంబధ్యతే, తపస్వినేఽప్యభక్తాయ గురౌ దేవే చ భక్తిరహితాయ కదాచన కస్యాంచిదప్యవస్థాయాం న వాచ్యం, భక్తస్తపస్వ్యపి సన్ అశుశ్రూషుర్యో భవతి తస్మా అపి న వాచ్యం, న చ మాం యో వాసుదేవం మనుష్యం ప్రాకృతం మత్వా అభ్యసూయతి ఆత్మప్రశంసాద్యారోపణేన ఈశ్వరతత్త్వమజానన్న సహతే అసావప్యయోగ్యః తస్మాఅపినవాచ్యం, భగవత్యనసూయాయుక్తాయశుశ్రూషవేభక్తాయతపస్వినేవాచ్యంశాస్త్రమితిసామర్థ్యాద్గమ్యతే, తత్ర మేధావినే తపస్వినే వేత్యనయో ర్వికల్పదర్శనాత్ శుశ్రూషాభక్తియుక్తాయ తపస్వినే తద్యుక్తాయ మేధావినే వాచ్యం, శుశ్రూషాభక్తివియుక్తాయ న తపస్వినే నాపి మేధావినే వాచ్యం, భగవత్యసూయాయుక్తాయ సమస్తగుణవతేఽపి న వాచ్యం, గురుశుశ్రూషాభక్తిమతే చ వాచ్యమిత్యేష శాస్త్రసంప్రదాయవిధిః. ౬౭ సంప్రదాయస్య కర్తుః ఫలమిదానీమాహ—య ఇతి. య ఇమం యథోక్తం, పరమం పరమనిశ్శ్రేయసార్థం కేశవార్జునయోస్సంవాదరూపం గ్రంథం, గుహ్యం గోప్యతమం, మద్భక్తేషు మయి భక్తిమత్సు, అభిధాస్యతి వక్ష్యతి, గ్రంథతోఽర్థతశ్చ స్థాపయిష్యతీత్యర్థః యథా త్వయి మయా, భక్తేః పునర్గ్రహణాత్ భక్తిమాత్రేణ కేవలేన శాస్త్రసంప్రదానే పాత్రం భవతీతి గమ్యతే, కథమభిధాస్యతీత్యుచ్యతే, భక్తిం మయి పరాం కృత్వా భగవతః పరమగురోరచ్యుతస్య శుశ్రూషా మయా క్రియత ఇత్యేవం కృత్వేత్యర్థః, తస్యేదం ఫలం, మామేవైష్యతి ముచ్యత ఏవ, అసంశయః అత్ర సంశయో న కర్తవ్యః. ౬౮. కిం చ, నేతి, న చ తస్మాచ్ఛాస్త్రసంప్రదాయకృ

భవితా న చ మే తస్మాదన్యః ప్రియతరో భువి. ౬౯. అధ్యేష్యతే చ య ఇమం ధర్మ్యం సంవాదమావయోః, జ్ఞానయజ్ఞేన తేనాహమిష్టస్స్యామితి మే మతిః. ౭౦. శ్రద్ధావాననసూయశ్చ శృణుయాదపి యో నరః, సో౽పి ముక్తశ్శుభాఁల్లోకాన్ ప్రాప్నుయాత్పుణ్యకర్మణామ్. ౭౧. కచ్చిదేతచ్ఛ్రుతం పార్థ త్వయైకాగ్రేణ చేతసా?, కచ్చిదజ్ఞానసంమోహః ప్రణష్టస్తే ధనంజయ. ౭౨. అర్జున ఉవాచ—నష్టో మోహః స్మృతిర్లబ్ధా

తః, మనుష్యేషు మనుష్యాణాం మధ్యే, కశ్చిత్ మే మమ ప్రియకృత్తమః అతిశయేన ప్రియకరో౽న్యః ప్రియకృత్తమో నాస్త్యేవేత్యర్థః, వర్తమానేషు భవితా భవిష్యత్యపి కాలే తస్మాత్ ద్వితీయో౽న్యః ప్రియతరో భువి లోకే౽స్మిన్ న భవితా. ౬౯. అధ్యేష్యత ఇతి. అధ్యేష్యతే చ పఠిష్యతి య ఇమం ధర్మ్యం సంవాదం సంవాదరూపం గ్రంథమావయోః, తేనేదం కృతం స్యాత్ కిం కృతం స్యాదిత్యత్రాహ—జ్ఞానయజ్ఞేన విధిజపోపాంశుమానసానాం యజ్ఞానాం జ్ఞానయజ్ఞో మానసత్వాత్ విశిష్టతమ ఇత్యతః తేన జ్ఞానయజ్ఞేన గీతాశాస్త్రాధ్యయనం స్తూయతే ఫలవిధిరేవ వా. దేవతాదివిషయజ్ఞానయజ్ఞఫలతుల్యమస్య భవతీతి, తేనాధ్యయనేనాహమిష్టః పూజితస్స్యాం భవేయమితి, మే మమ మతిః నిశ్చయః. ౭౦. అథ శ్రోతురిదం ఫలం. శ్రద్ధావానితి. శ్రద్ధావాన్ శ్రద్దధానః, అనసూయశ్చ అసూయావర్జితస్సన్, ఇమం గ్రంథం శృణుయాదపి యో నరః, అపి శబ్దాత్ కిముత ప్రజ్ఞావాన్, సో౽పి ముక్తః పాపాత్, శుభాన్ ప్రశస్తాన్ లోకాన్ ప్రాప్నుయాత్పుణ్యకర్మణాం అగ్నిహోత్రాదికర్మవతాం. ౭౧. శిష్యస్య శాస్త్రార్థగ్రహణాగ్రహణవివేకబుభుత్సయా పృచ్ఛతి తదగ్రహణే జ్ఞాతే పునర్గ్రాహయిష్యామి ఉపాయాంతరేణేతి ప్రష్టురభిప్రాయః, యత్నాంతరం చాస్థాయ శిష్యస్య కృతార్థతా కర్తవ్యేత్యాచార్యధర్మః ప్రదర్శితో భవతి. కచ్చిదితి. కచ్చిత్కిం ఏతత్ మయోక్తం శ్రుతం శ్రవణేన అవధారితం, హే పార్థ, త్వయా ఏకాగ్రేణ చేతసా చిత్తేన కింవా అప్రమాదతః, కచ్చిదజ్ఞానసంమోహః అజ్ఞాననిమిత్తస్సంమోహః, అవివిక్తభావః అవివేకస్స్వాభావికః, కిం ప్రణష్టః యదర్థో౽యం శాస్త్రశ్రవణాయాసస్తవ, మమ చ ఉపదేష్టృత్వాయాసః ప్రవృత్తః, తే తుభ్యం, హే ధనంజయ. ౭౨. అర్జున ఉవాచ—నష్ట ఇతి. నష్టో మోహః అజ్ఞానజః సమస్తసంసారానర్థహేతుః సాగర ఇవ దురుత్తారః, స్మృతిశ్చాత్మతత్త్వవిషయా లబ్ధా, యస్యాః లాభాత్ సర్వహృదయగ్రంథీనాం విప్రమోక్షః, త్వత్ప్రసాదాత్ తవ ప్రసాదాత్, మయా త్వత్ప్రసాదమాశ్రితేన, హే అచ్యుత, అనేన మోహనాశప్రశ్నప్రతివచనేన సర్వశాస్త్రార్థజ్ఞానఫలమేతావదేవేతి నిశ్చితం దర్శితం భవతి, యతః జ్ఞానాన్మోహనాశః ఆత్మస్మృతిలాభ

త్వత్ప్రసాదాన్మయాచ్యుత, స్థితోఽస్మి గతసందేహః కరిష్యే వచనం తవ. ౭౩. సంజ
య ఉవాచ—ఇత్యహం వాసుదేవస్య పార్థస్య చ మహాత్మనః, సంవాదమిమమశ్రౌష
మద్భుతం రోమహర్షణమ్. ౭౪. వ్యాసప్రసాదాచ్ఛ్రుతవానిమం గుహ్యతమం
పరమ్, యోగం యోగేశ్వరాత్ కృష్ణాత్సాక్షాత్కథయతస్స్వయమ్. ౭౫. రాజన్
సంస్మృత్య సంస్మృత్య సంవాదమిమమద్భుతమ్, కేశవార్జునయోః పుణ్యం హృష్యా
మి చ ముహుర్ముహుః. ౭౬. తచ్చ సంస్మృత్య సంస్మృత్య రూపమత్యద్భుతం హరేః,
విస్మయో మే మహాన్ రాజన్ హృష్యామి చ పునః పునః. ౭౭. యత్ర యోగేశ్వరః కృ
ష్ణో యత్ర పార్థో ధనుర్ధరః, తత్ర శ్రీర్విజయో భూతిర్ధ్రువా నీతిర్మతిర్మమ. ౭౮.

ఇతి శ్రీమహాభారతే భీష్మపర్వణి - ద్విచత్వారింశోఽధ్యాయః.

శ్యేతి, తథా చ శ్రుతౌ అనాత్మవిచ్ఛోచామీత్యుపన్యస్యాత్మజ్ఞానేన సర్వగ్రంథీ
నాం విప్రమోక్ష ఉక్తః. భిద్యతే హృదయగ్రంథిః, తత్ర కో మోహః కశ్శోక
ఏకత్వమనుపశ్యత ఇతి చ మంత్రవర్ణః. అథేదానీం త్వచ్ఛాసనే స్థితోఽస్మి, గతసం
దేహః ముక్తసంశయః. కరిష్యే వచనం తవ, అహం త్వత్ప్రసాదాత్ కృతార్థః న
మమ కర్తవ్యమస్తీత్యభిప్రాయః. పరిసమాప్తశ్శాస్త్రార్థః. ౭౩. అథేదానీం కథాసం
బంధప్రదర్శనార్థం. సంజయ ఉవాచ—ఇతీతి. ఇత్యేవమహం వాసుదేవస్య పార్థ
స్య చ మహాత్మనః సంవాదమిమం యథోక్తమశ్రౌషం శ్రుతవానస్మి, అద్భుతం
అత్యంతవిస్మయకరం, రోమహర్షణం రోమాంచకరం. ౭౪. తం చేమం. వ్యాసప్ర
సాదాదితి. వ్యాసప్రసాదాత్ దివ్యచక్షుర్లాభాత్, శ్రుతవానిమం సంవాదం, గు
హ్యతమం పరం యోగం యోగార్థత్వాత్, గ్రంథోఽపి యోగః సంవాద మిమం
యోగమేవ వా, యోగేశ్వరాత్కృష్ణాత్ సాక్షాత్కథయతస్స్వయం న పరంపర
యా. ౭౫. రాజన్నితి. హే రాజన్ ధృతరాష్ట్ర, సంస్మృత్య సంస్మృత్య ప్రతిక్ష
ణం సంవాదమిమమద్భుతం కేశవార్జునయోః. పుణ్యమిమం శ్రవణేనాపి పాపహరం
శ్రుత్వా, హృష్యామి చ ముహుర్ముహుః. ౭౬. తదితి. తచ్చ సంస్మృత్య సంస్మృత్య
రూపమత్యద్భుతం హరేర్విశ్వరూపం, విస్మయో మే మహాన్ రాజన్ హృష్యామి చ
పునః పునః. ౭౭. కిం బహునా—యత్రేతి. యత్ర యస్మిన్ పక్షే, యోగేశ్వరః
సర్వయోగానామీశ్వరః తత్ప్రభవత్వాత్ సర్వయోగబీజస్య, స కృష్ణః సర్వయో
గేశ్వరః కృష్ణః. యత్ర పార్థో యస్మిన్ పక్షే ధనుర్ధరో గాండీవధన్వా, తత్ర శ్రీః

అథ భీష్మవధపర్వప్రారంభః.

భీష్మద్రోణకృపశల్యాభిగమనమ్.

సంజయఉవాచ.—తతో ధనంజయం దృష్ట్వా బాణగాండీవధారిణమ్, పునరేవ మహానాదం వ్యసృజంత మహారథాః. ౧. పాండవాస్సృంజయాశ్చైవ యే చైషామనుయాయినః, దధ్ముస్సముదితాశ్శంఖాన్ వీరాస్సాగరసంభవాన్. ౨. తథా భేర్యశ్చ పేశ్యశ్చ క్రకచా గోవిషాణికాః, సహసైవాభ్యహన్యంత సశబ్దస్తుములోఽభవత్. 3. అథ దేవాస్సగంధర్వాః పితరశ్చ జనేశ్వర, సిద్ధచారణసంఘాశ్చ సమీయుస్తే దిదృక్షయా. ౪. ఋషయశ్చ మహాభాగాః పురస్కృత్య శతక్రతుమ్, సమీయుస్తత్ర సహితా ద్రష్టుం తద్వైశసం మహత్. ౫. తతో యుధిష్ఠిరో దృష్ట్వా యుద్ధాయ స సముద్యమే, తే సేనే సాగరప్రఖ్యే ముహుః ప్రచలితే నృప. ౬. విముచ్య కవచం వీరో నిక్షిప్య చ వరాయుధమ్, అవరుహ్య రథాత్తూర్ణం పద్భ్యామేవ కృతాంజలిః. ౭. పితామహమభిప్రేక్ష్య ధర్మరాజో యుధిష్ఠిరః, వాగ్యతః ప్రయయౌ యేన ప్రాఙ్ముఖో రిపువాహినీమ్. ౮. తం ప్రయాంతమభిప్రేక్ష్య కుంతీపుత్రో ధనంజయః, [illegible] భ్రాతృభిస్సహితోఽభ్యగాత్. ౯. వాసుదేవశ్చ తం రాజన్ పృష్ఠతోఽనుజగామహ, యథా ముఖ్యాశ్చ రాజానస్తమన్వాజగ్మురుత్సుకాః. ౧౦. అర్జునఉవాచ—కిం తే వ్యవసితం రాజన్ యదస్మానపహాయ వై, పద్భ్యామేవ ప్రయాతోఽసి ప్రాఙ్ముఖో రిపువాహినీమ్. ౧౧. భీమసేనఉవాచ—క్వగమిష్యసి రాజేంద్ర నిక్షిప్తకవచాయుధః, దంశితేష్వరిసైన్యేషు భ్రాతౄనుత్సృజ్య పార్థివ? ౧౨. నకులఉవాచ—ఏవం గతే త్వయి జ్యేష్ఠే మమ భ్రాతరి భారత, భీమం దునోతి హృదయం బ్రూహి గంతా భవాన్ క్వను? ౧3. సహదేవఉవాచ—అస్మిన్ రణసమూహే వై వర్తమానే మహాభయే, యోద్ధవ్యే క్వను గంతాసి శత్రూనభిముఖో నృప? ౧౪. సంజయఉవాచ—ఏవమాభాష్యమాణోఽపి భ్రాతృభిః కురునందనః, నోవాచ వాగ్యతః కించిత్ గచ్ఛత్యేవ యుధిష్ఠిరః. ౧౫. తానువాచ మహాప్రాజ్ఞో వాసుదేవో మహామనాః, అభిప్రాయోఽస్య విజ్ఞాతో మయేతి ప్రహసన్నివ. ౧౬. ఏష భీష్మం తథా ద్రోణం గౌతమం శల్యమేవ చ,

---

తస్మిన్ పాండవానాం పక్షే శ్రీః. విజయః తత్రైవ శ్రీర్యో విశేషో విస్తారః, భూతిర్ధ్రువా అవ్యభిచారిణీ, నీతిర్నయః. ఇత్యేవం మతిర్మమేతి. ౭౮.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్గోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య
శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ
శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే - ద్విచత్వారింశోఽధ్యాయః.
ఓం, తత్సత్. శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు.

అనుమాన్య గురూన్ సర్వాన్ యోత్స్యతే సహ శత్రుభిః. ౧౭. శ్రూయతే హి పురా కల్పే గురువృద్ధాన్ స్వబాంధవాన్, అనుమాన్య యథా శాస్త్రం యస్తు యుధ్యేత్ మహత్తరైః. ౧౮. ధ్రువస్తస్య జయో యుద్ధే భవేదితి మతిర్మమ. ఏవం బ్రువతి కృష్ణే తు ధార్తరాష్ట్రచమూం ప్రతి. ౧౯. హాహాకారో మహానాసీత్ నిశ్శబ్దాస్త్వపరేఽభవన్, దృష్ట్వా యుధిష్ఠిరం వీరా ధార్తరాష్ట్రస్య సైనికాః. ౨౦. మిథస్సంకథయాంచక్రుర్నేషో హి కులపాంసనః, వ్యక్తం భీత ఇవాభ్యేతి రాజా సౌ భీష్మమంతికాత్. ౨౧. యుధిష్ఠిరస్ససోదర్యః శరణార్థం ప్రయాచకః, ధనంజయే కథం నాథే పాండుపుత్రే వృకోదరే. ౨౨. నకులే సహదేవే చ భీతోఽభ్యేతి చ పాండవః, న నూనం క్షత్రియకులే జాతోఽయం ప్రథితో భువి. ౨౩. యథాస్య హృదయం భీతమల్పసత్త్వస్య సంయుగే, తతస్తే సైనికాస్సర్వే ప్రశంసంతి స్మ కౌరవాన్. ౨౪. హృష్టాస్సుమనసో భూత్వా చేలాని దుధువుః పృథక్, వ్యనిందంత తతస్సర్వే యోధాస్తత్ర విశాంపతే. ౨౫. యుధిష్ఠిరం ససోదర్యం సహితం కేశవేన తు, తతస్తత్కౌరవం సైన్యం ధిక్కృత్వా తు యుధిష్ఠిరమ్. ౨౬. నిశ్శబ్దమభవత్తూర్ణం పునరేవ విశాంపతే, కిం ను వక్ష్యతి రాజాసౌ కిం భీష్మః ప్రతివక్ష్యతి. ౨౭. కిం భీమస్సమరశ్లాఘీ కిం ను కృష్ణార్జునావితి, వివక్షితం కిమస్యేతి సంశయస్సుమహానభూత్. ౨౮. ఉభయోస్సేనయో రాజన్ యుధిష్ఠిరకృతే తదా, సోఽవగాహ్య చమూం శత్రోః శరశక్తిసమాకులామ్. ౨౯. భీష్మమేవాభ్యయాత్తూర్ణం భ్రాతృభిః పరివారితః, తమువాచ తతః పాదౌ కరాభ్యాం పీడ్య పాండవః. 3౦. భీష్మం శాంతనవం రాజా యుద్ధాయ సముపస్థితమ్. యుధిష్ఠిరఉవాచ—ఆమంత్రయే త్వాం దుర్ధర్ష త్వయా యోత్స్యామహే సహ. 3౧. అనుజానీహి మాం తత్ర ఆశిషశ్చైవ యోజయ, భీష్మఉవాచ—యద్యేవం నాధిగచ్ఛేథా యుధి మాం పృథివీపతే. 3౨. శపేయం త్వాం మహారాజ పరాభావాయ భారత, ప్రీతోఽస్మి పుత్ర యుధ్యస్వ జయం ప్రాప్నుహి పాండవ. 33. యత్తేఽభిలషితం చాన్యత్తదవాప్నుహి సంయుగే, వ్రియతాం చ వరః పార్థ కిమస్మత్తోఽభికాంక్షసి? 3౪. ఏవం గతే మహారాజ న తవాస్తి పరాజయః, అర్థస్య పురుషో దాసో దాసస్త్వర్థో న కస్యచిత్. 3౫. ఇతి సత్యం మహారాజ బద్ధోఽస్మ్యర్థేన కౌరవైః, అతస్త్వాం క్లీబవద్వాక్యం బ్రవీమి కురునందన. 3౬. బద్ధోఽస్మ్యర్థేన కౌరవ్యైః యుద్ధాదన్యత్ కిమిచ్ఛసి. యుధిష్ఠిరఉవాచ—మంత్రయస్వ మహాప్రాజ్ఞ హితార్థీ మమ నిత్యశః. 3౭. యుధ్యస్వ కౌరవస్యార్థే మమైష సతతం వరః. భీష్మఉవాచ—రాజన్ కిమత్ర సాహ్యం తే కరోమి కురునందన. 3౮. కామం యోత్స్యే పరస్యార్థే

బ్రూహి యత్తే వివక్షితమ్?, యుధిష్ఠిరఉవాచ—తస్మాత్పృచ్ఛామ్యహం తాత పితామహ నమోఽస్తు తే. ౩౯. కథం జయేయం సంగ్రామే భవంతమపరాజితమ్, ఏతన్మే మంత్రయ హితం యది శ్రేయః ప్రపశ్యసి. ౪౦. భీష్మఉవాచ—న తం పశ్యామి కౌంతేయ యో మాం యుధ్యంత మాహవే, విజయేత పురుషః కశ్చిదపి సాక్షాత్ శతక్రతుః. ౪౧. యుధిష్ఠిరఉవాచ—హంత పృచ్ఛామి తస్మాత్త్వాం పితామహ నమోఽస్తు తే, వధోపాయం బ్రవీహి త్వమాత్మనస్సమరే పరైః. ౪౨. భీష్మఉవాచ—న స్మతం తాత పశ్యామి సమరే యో జయేత మామ్, న తావత్ మృత్యుకాలో మే పునరాగమనం కురు. ౪౩. సంజయఉవాచ—తతో యుధిష్ఠిరో వాక్యం భీష్మస్య కురునందన, శిరసా ప్రతిజగ్రాహ భూయ స్తమభివాద్య చ. ౪౪. ప్రాగాత్పునర్మహాబాహు రాచార్యస్య రథం ప్రతి, పశ్యతాం సర్వసైన్యానాం మధ్యేన భ్రాతృభిస్సహ. ౪౫. స ద్రోణమభివాద్యాథ కృత్వా చైవ ప్రదక్షిణమ్, ఉవాచ వాచా దుర్ధర్షమాచార్యం శ్రేయసే వచః. ౪౬. ఆమంత్రయే త్వా దుర్ధర్ష యోత్స్యే విగతకల్మషః, కథం జయే రిపూన్ సర్వాననుజ్ఞాత స్త్వయా ద్విజ ౪౭. ద్రోణఉవాచ—యది మాం నాధిగచ్ఛేథా యుద్ధాయ కృతనిశ్చయః, శపేయం త్వాం మహారాజ పరాభావాయ సర్వశః. ౪౮. తద్యుధిష్ఠిర తుష్టోఽస్మి పూజితశ్చ త్వయానఘ, అనుజానామి యుధ్యస్వ విజయం సమవాప్నుహి. ౪౯. కరవాణి చ తే కామం బ్రూహి యత్తే వివక్షితమ్, ఏవం గతే మహారాజ యుద్ధాదన్యత్కిమిచ్ఛసి. ౫౦. అర్థస్య పురుషో దాసో దాస స్త్వర్థో న కస్యచిత్, ఇతి సత్యం మహారాజ బద్ధోఽస్మ్యర్థేన కౌరవైః. ౫౧. అతస్త్వాం క్లీబవద్బ్రూయాం యుద్ధాదన్యత్కిమిచ్ఛసి?, యోత్స్యామి కౌరవస్యార్థే తవ శాస్యో జయో మమ. ౫౨. యుధిష్ఠిరఉవాచ—జయమాశాస్స్వ మే బ్రహ్మన్ మంత్రయస్వ చ మద్ధితమ్, యుధ్యస్వ కౌరవస్యార్థే వర ఏష వృతో మయా. ౫౩. ద్రోణఉవాచ—ధ్రువస్తే విజయో రాజన్ యస్య మంత్రీ హరి స్తవ, అహం త్వామభిజానామి రణే శత్రూన్ విజేష్యసి. ౫౪. యతో ధర్మ స్తతః కృష్ణో యతః కృష్ణ స్తతో జయః, యుధ్యస్వ గచ్ఛ కౌంతేయ పృచ్ఛ మాం కిం బ్రవీమి తే. ౫౫. యుధిష్ఠిరఉవాచ—పృచ్ఛామి త్వాం ద్విజశ్రేష్ఠ శృణు మే యద్వివక్షితమ్, కథం జయేయం సంగ్రామే భవంతమపరాజితమ్. ౫౬. ద్రోణఉవాచ—న తేఽస్తి విజయస్తావత్ యావద్యుధ్యామ్యహం రణే, మమాశు నిధనే రాజన్ యతస్వ సహసోదరైః. ౫౭. యుధిష్ఠిరఉవాచ—హంత తస్మాన్మహాబాహో వధోపాయం వదాత్మనః, ఆచార్య ప్రణిపత్యైష పృచ్ఛామి త్వాం నమోఽస్తు తే. ౫౮. ద్రోణఉవాచ—న శత్రుం తాత పశ్యామి యో

మాం హన్యాద్రణే స్థితమ్, యుధ్యమానం సుసంరబ్ధం శరవర్షౌఘవర్షిణమ్. ౫౯. ఋతే ప్రాయగతం రాజన్ న్యస్తశస్త్రమచేతనమ్, హన్యాన్మాం యుధి యోధో వీరః సత్యమేతద్బ్రవీమి తే. ౬౦. అస్త్రం చాహం రణే జహ్యాం శ్రుత్వా సుమహదప్రియమ్, శ్రద్ధేయవాక్యాత్ పురుషాత్ సత్యమేతత్ బ్రవీమి తే. ౬౧. సంజయ ఉవాచ—ఏతచ్ఛ్రుత్వా మహారాజ భారద్వాజస్య ధీమతః, అనుమాన్య తమాచార్యం ప్రాయాచ్ఛారద్వతం ప్రతి. ౬౨. సోఽభివాద్య కృపం రాజన్ కృత్వా చాపి ప్రదక్షిణమ్, ఉవాచ దుర్ధర్షతరం వాక్యం వాక్యవిశారదః. ౬౩. అనుమానయే త్వా యోత్స్యేఽహం గురో విగతకల్మషః, జయేయం చ రిపూన్ సర్వాననుజ్ఞాతస్త్వయానఘ. ౬౪. కృప ఉవాచ—యది మాం నాభిగచ్ఛేథా యుద్ధాయ కృతనిశ్చయః, శపేయం త్వాం మహారాజ పరాభావాయ సర్వశః ౬౫. అర్థస్య పురుషో దాసో దాసస్త్వర్థో న కస్యచిత్, ఇతి సత్యం మహారాజ బద్ధోఽస్మ్యర్థేన కౌరవైః. ౬౬. తేషామర్థే మహారాజ యోద్ధవ్యమితి మే మతిః, బ్రవీమ్యతః క్లీబవత్త్వాం యుద్ధాదన్యత్కిమిచ్ఛసి. ౬౭. యుధిష్ఠిర ఉవాచ—హంత పృచ్ఛామి తే తస్మాదాచార్య శృణు మే వచః, ఇత్యుక్త్వా వ్యథితో రాజా నోవాచ గతచేతనః. ౬౮. సంజయ ఉవాచ—తం గౌతమః ప్రత్యువాచ విజ్ఞాయాస్య వివక్షితమ్, అవధ్యోఽహం మహారాజ యుధ్యస్వ జయమాప్నుహి. ౬౯. ప్రీతస్తేఽభిగమేనాహం జయం తవ నరాధిప, ఆశాసిష్యే సదోత్థాయ సత్యమేతద్బ్రవీమి తే. ౭౦. ఏతచ్ఛ్రుత్వా మహారాజ గౌతమస్య వచస్తదా, అనుమాన్య కృపం రాజా ప్రయయౌ యేన మద్రరాట్. ౭౧. స శల్యమభివాద్యాథ కృత్వా చాభిప్రదక్షిణమ్, ఉవాచ రాజా దుర్ధర్షమాత్మనిశ్శ్రేయసం వచః. ౭౨. అనుమానయే త్వాం దుర్ధర్ష యోత్స్యే విగతకల్మషః, జయేయం చ పరాన్ రాజన్ అనుజ్ఞాతస్త్వయా రిపూన్. ౭౩. శల్య ఉవాచ—యది మాం నాభిగచ్ఛేథా యుద్ధాయ కృతనిశ్చయః, శపేయం త్వాం మహారాజ పరాభావాయ వై రణే. ౭౪. తుష్టోఽస్మి పూజితశ్చాస్మి యత్కాంక్షసి తదస్తు తే, అనుజానామి చైవ త్వాం యుధ్యస్వ జయమాప్నుహి. ౭౫. బ్రూహి వై వచనం వీర కేనార్థః కిం దదామి తే, ఏవం గతే మహారాజ యుద్ధాదన్యత్కిమిచ్ఛసి. ౭౬. అర్థస్య పురుషో దాసో దాసస్త్వర్థో న కస్యచిత్, ఇతి సత్యం వచో రాజన్ బద్ధోఽస్మ్యర్థేన కౌరవైః. ౭౭. కరిష్యామి హి తే కామం భాగినేయ యథేప్సితమ్, బ్రవీమ్యతః క్లీబవత్త్వాం యుద్ధాదన్యత్కిమిచ్ఛసి. ౭౮. యుధిష్ఠిర ఉవాచ—మంత్రయస్వ మహారాజ నిత్యం మద్ధితముత్తమమ్, కామం యుధ్య పరస్యార్థే వరమేతం వృణోమ్యహమ్. ౭౯. శల్య ఉవాచ—కిమత్ర బ్రూహి సహ్యం

తే కరోమి నృపసత్తమ, కామం యోత్స్యే పరస్యార్థే వృతోఽస్మ్యర్థేన కౌరవైః. ౮౦. యుధిష్ఠిరఉవాచ— స ఏవ మే వరశ్శల్య హ్యుద్యోగే యస్త్వయా కృతః, సూతపుత్రస్య సంగ్రామే కార్యస్తేజోవధస్త్వయా. ౮౧. శల్యఉవాచ— సంపత్స్యత్యేష తే కామః కుంతీపుత్ర యుధిష్ఠిర, యథేప్సితం గచ్ఛ యుధ్యప్రతిజానే జయం తవ. ౮౨. సంజయఉవాచ— అనుమాన్యాథ కౌంతేయో మాతులం మద్రకేశ్వరమ్, నిర్జగామ మహాసైన్యాత్ భ్రాతృభిః పరివారితః. ౮౩. వాసుదేవశ్చ రాధేయమాహవేఽభిజగామహ, తత ఏనమువాచేదం పాండవార్థే గదాగ్రజః. ౮౪. శ్రుతం మే కర్ణ భీష్మస్య ద్వేషాత్కిల న యోత్స్యసి, అస్మాన్ వరయ రాధేయ యావద్భీష్మో న హన్యతే. ౮౫. హతే తు భీష్మే రాధేయ పునరేష్యసి సంయుగమ్, ధార్తరాష్ట్రస్య సాహాయ్యం యది పశ్యసి చేత్సమమ్. ౮౬. కర్ణఉవాచ— న విప్రియం కరిష్యామి ధార్తరాష్ట్రస్య కేశవ, త్యక్తప్రాణం హి మాం విద్ధి దుర్యోధనహితైషిణమ్. ౮౭. తచ్ఛ్రుత్వా వచనం కృష్ణః సన్న్యవర్తత భారత, యుధిష్ఠిరపురోగైశ్చ పాండవైస్సహ సంగతః. ౮౮. అథ సైన్యస్య మధ్యే తు ప్రాక్రోశత్పాండవాగ్రజః, యోఽస్మాన్ వృణోతి తమహం వరయే సహాయకారణాత్. ౮౯. అథ తాన్ సమభిప్రేక్ష్య యుయుత్సురిదమబ్రవీత్, ప్రీతాత్మా ధర్మరాజానం కుంతీపుత్రం యుధిష్ఠిరమ్ ౯౦. అహం యోత్స్యామి భవతః సంయుగే ధార్తరాష్ట్రజాన్, యుష్మదర్థే మహారాజ యది మాం వృణుషేఽనఘ. ౯౧. యుధిష్ఠిరఉవాచ— ఏహ్యేహి సర్వే యోత్స్యామస్తవ భ్రాతౄనపండితాన్, యుయుత్సో వాసుదేవశ్చ వయం చ బ్రూమ సర్వశః. ౯౨. వృణోమి త్వాం మహాబాహో యుధ్యస్వ మమ కారణాత్, త్వయి తంతుశ్చ పిండశ్చ ధృతరాష్ట్రస్య దృశ్యతే. ౯౩. భజస్వాస్మాన్ రాజపుత్ర భజమానాన్ మహాద్యుతే, న భవిష్యతి దుర్బుద్ధిర్ధార్తరాష్ట్రో హ్యమర్షణః. ౯౪. సంజయఉవాచ— తతో యుయుత్సుః కౌరవ్యాన్ పరిత్యజ్య సుతాంస్తవ, జగామ పాండుపుత్రాణాం సేనాం విశ్రావ్య దుందుభిమ్ ౯౫. తతో యుధిష్ఠిరో రాజా సుసంహృష్టో మహాభుజః, జగ్రాహ కవచం భూయో దీప్తిమత్కనకోజ్జ్వలమ్. ౯౬. ప్రత్యపద్యంత తే సర్వే రథాన్ స్వాన్ పురుషర్షభాః, తతో వ్యూహం యథా పూర్వం ప్రత్యవ్యూహంత తే పునః. ౯౭. అవాదయన్ దుందుభీశ్చ శతశశ్చైవ పుష్కలాన్, సింహనాదాంశ్చ వివిధాన్ వినేదుః పురుషర్షభాః. ౯౮. రథస్థాన్ పురుషవ్యాఘ్రాన్ పాండవాన్ ప్రేక్ష్య పార్థివాః, ధృష్టద్యుమ్నాదయస్సర్వే పునర్జహృషిరే తథా. ౯౯. గౌరవం పాండుపుత్రాణాం మాన్యాన్ మానయతాం చ తాన్, దృష్ట్వా మహీక్షితస్తత్ర పూజ

యాంచక్రిరే భృశమ్. ౧౦౦. సౌహృదం చ కృపాం చైవ ప్రాప్తకాలం మహాత్మనామ్, దయాం చ జ్ఞాతిషు పరాం కథయాంచక్రిరే నృపాః. ౧౦౧. సాధుసాధ్వితి సర్వత్ర నిశ్చేరుః స్తుతిసంహితాః, వాచః పుణ్యాః కీర్తిమతాం మనోహృదయకర్షణాః. ౧౦౨. మ్లేచ్ఛాశ్చార్యాశ్చ యే తత్ర దదృశుశ్శుశ్రువుస్తదా, వృత్తం తం పాండుపుత్రాణాం రురుదుస్తే సగద్గదాః. ౧౦౩. తతో జఘ్నుర్మహాభేరీశ్శతశశ్చైవ పుష్కలాన్, శంఖాంశ్చ గోక్షీరనిభాన్ దధ్ముర్హృష్టా మనస్వినః ౧౦౪.

ఇతి భీష్మవధపర్వణి - త్రిచత్వారింశోఽధ్యాయః.

యుద్ధారంభః.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—ఏవం వ్యూఢేష్వనీకేషు మామకేష్వితరేషు చ, కే పూర్వం ప్రాహరంస్తత్ర కురవః పాండవాస్తథా. ౧. సంజయ ఉవాచ—భ్రాతృభిస్తద్వచనం శ్రుత్వా పుత్రో దుశ్శాసనస్తవ, భీష్మం ప్రముఖతః కృత్వా ప్రయయౌ సేనయా సహ. ౨. తథైవ పాండవాస్సర్వే భీమసేనపురోగమాః, భీష్మేణ యుద్ధమిచ్ఛంతః ప్రయయుర్హృష్టమానసాః. ౩. క్ష్వేడాః కిలకిలాశబ్దాః క్రకచా గోవిషాణికాః, భేరీమృదంగమురజా హయకుంజరనిస్వనాః. ౪. ఉభయోస్సేనయో రాజం స్తతస్తేఽస్మాన్ సమాద్రవన్, వయం తాన్ ప్రతినర్దంతస్తదాసీత్తుములం మహత్. ౫. మహాంత్యనీకాని మహాసముచ్ఛ్రియే సమాగమే పాండవధార్తరాష్ట్రయోః, చకంపిరే శంఖమృదంగనిస్వనైః ప్రకంపితానీవ వనాని వాయునా. ౬. నరేంద్రనాగాశ్వసమాకులానామభ్యాయతానామశివే ముహూర్తే, బభూవ ఘోషస్తుములశ్చమూనాం వాతోద్ధతానామివ సాగరాణామ్. ౭. తస్మిన్ సముత్థితే శబ్దే తుములే రోమహర్షణే, భీమసేనో మహాబాహుః ప్రాణదత్ గోవృషో యథా. ౮. శంఖదుందుభినిర్ఘోషం వారణానాం చ బృంహితమ్, సింహనాదం చ సైన్యానాం భీమసేనరవోఽభ్యభూత్. ౯. హయానాం హ్రేషమాణానామనీకేషు సహస్రశః, సర్వానభ్యభవచ్ఛబ్దాన్ భీమసేనస్య నిస్వనః. ౧౦. తచ్ఛ్రుత్వా నినదం తస్య సైన్యాస్తవ విత్రేసుః, జీమూతస్యేవ నదతః శక్రాశనిసమస్వనమ్. ౧౧. వాహనాని చ సర్వాణి శకృన్మూత్రం ప్రసుస్రువుః, శబ్దేన తస్య వీరస్య సింహస్యేవేతరే మృగాః. ౧౨. దర్శయన్ ఘోరమాత్మానం మహాభ్రమివ నాదయన్, భీషయంస్తే సుతాంస్తత్ర తత ఏతాన్ సమభ్యయాత్. ౧౩. తమాయాంతం మహేష్వాసం సోదర్యాః పర్యవారయన్, ఛాదయంతశ్శరవ్రాతైర్మేఘా ఇవ దివాకరమ్. ౧౪. దుర్యోధనశ్చ పుత్రస్తే దుర్ముఖో దుస్సహస్తథా, దుశ్శాసనశ్చాతిరథస్తథా దుర్మర్షణో నృప. ౧౫. వివింశతిశ్చిత్రసేనో వికర్ణశ్చ మహారథః, పురుమిత్రో జయో భోజః సౌమదత్తిశ్చ వీర్యవాన్. ౧౬. మహాచాపాని ధున్వంతో జలదా

ఇవ విద్యుతః, ఆదదానాశ్చ నారాచాన్నిర్ముక్తాశీవిషోపమాన్. ౧౭. అథ తే ద్రౌపదీపుత్రాః సౌభద్రశ్చ మహారథః, నకులస్సహదేవశ్చ ధృష్టద్యుమ్నశ్చ పార్షతః. ౧౮. ధార్తరాష్ట్రాన్ ప్రతి యయురర్దయంతశ్శితైశ్శరైః, వజ్రైరివ మహావేగైశ్శిఖరాణి ధరాభృతామ్. ౧౯. తస్మిన్ ప్రథమసంగ్రామే భీమజ్యాతలనిస్వనైః, తావకానాం పరేషాం చ నాసీత్కశ్చిత్పరాఙ్ముఖః. ౨౦. లాఘవం ద్రోణశిష్యాణామపశ్యం భరతర్షభ, నిమిత్తవేధినాం రాజన్ శరానుత్సృజతాం భృశమ్. ౨౧. నోపశామ్యతి నిర్ఘోషో ధనుషాం కూజతాం తథా, వినిశ్చేరుః శరా దీప్తా జ్యోతింషీవ నభస్తలాత్. ౨౨. సర్వే త్వన్యే మహీపాలాః ప్రేక్షకా ఇవ భారత, దదృశుర్దర్శనీయం తం భీమం జ్ఞాతి సమాగతమ్. ౨౩. తతస్తే జాతసంరంభాః పరస్పరకృతాగసః, అన్యోన్యస్పర్ధయా రాజన్ వ్యాయచ్ఛంత మహారథాః. ౨౪. కురుపాండవసేనే తే హస్త్యశ్వరథసంకులే, శుశుభాతే రణేఽతీవ పటే చిత్రగతే ఇవ. ౨౫. తతస్తే పార్థివాస్సర్వే ప్రగృహీతశరాసనాః, అంతర్ధీయత చాదిత్యః సైన్యేన రజసావృతః. ౨౬. సహ సైన్యాస్సమాపేతుః పుత్రస్య తవ శాసనాత్, తేషామాధావతాం తత్ర గజాశ్వకలిలో మహాన్. ౨౭. సింహనాదరవోన్మిశ్రశ్శంఖభేరీసమాకులః, స ఘోషవాన్ శరగ్రాహః ధనుర్నాగోసికచ్ఛపః. ౨౮. వ్యావల్గితపురోవాత ఆసీత్ క్షుబ్ధాబ్ధివత్స్వనః, యుధిష్ఠిరేణ చాదిష్టాః పార్థివాస్తే సహస్రశః. ౨౯. సహసైన్యాస్సమాపేతుః పుత్రస్య తవ వాహినీమ్, ఉభయోస్సేనయోస్తీవ్రః సైన్యానాం సుసమాగమః. ౩౦. ప్రయుద్ధానాం ప్రభగ్నానాం పునరావర్తతామపి, న తు స్వేషాం పరేషాం చ విశేషస్సమదృశ్యత. ౩౧. తస్మిన్ సుతుములే యుద్ధే వర్తమానే మహాభయే, అతిసర్వాణ్యనీకాని పితా తేఽతి వ్యరోచత. ౩౨.

ఇతి భీష్మవధపర్వణి - చతుశ్చత్వారింశోఽధ్యాయః.

ద్వంద్వయుద్ధమ్.

సంజయ ఉవాచ — పూర్వాహ్ణే తస్య రౌద్రస్య యుద్ధమహ్నో విశాంపతే, ప్రావర్తత మహాఘోరం రాజ్ఞాం దేహావకర్తనమ్. ౧. కురూణాం సృంజయానాం చ సంగ్రామే విజిగీషతామ్, సింహానామివ సంహ్రాదో దివముర్వీం చ నాదయన్. ౨. ఆసీత్కిలకిలాశబ్దస్తలశంఖరవైస్సహ, జజ్ఞిరే సింహనాదాశ్చ నరాణాం ప్రతిగర్జతామ్. ౩. తలత్రాభిహతశ్చైవ జ్యాశబ్దో భరతర్షభ, పత్తీనాం పాదశబ్దశ్చ వాజినాం చ మహాస్వనః. ౪. తోత్రాంకుశనిపాతశ్చ ఆయుధానాం చ నిస్వనః, ఘంటాశబ్దశ్చ నాగానామన్యోన్యమభిధావతామ్. ౫. తస్మిన్ సముదితశ్శబ్దస్తుములో రోమహర్షణః, బభూవ రథనిర్ఘోషః పర్జన్యనినదోపమః. ౬. తే మనః

క్రూరమాస్థాయ సముత్యక్తజీవితాః, పాండవానభ్యవర్తంత సర్వఏవోచ్ఛ్రిత
ధ్వజాః. ౭. స్వయం శాంతనవో రాజన్నభ్యధావద్ధనంజయమ్, ప్రగృహ్య కార్ముకం
ఘోరం కాలదండోపమం రణే. ౮. అర్జునోఽపి ధనుర్గృహ్య గాండీవం లోకవి
శ్రుతమ్, అభ్యధావత తేజస్వీ గాంగేయం రణమూర్ధని. ౯. తావుభౌ కురుశా
ర్దూలౌ పరస్పరవధైషిణౌ, గాంగేయస్తు రణే పార్థం విద్ధ్వా నాకంపయద్బలీ. ౧౦.
తథైవ పాండవో రాజన్ భీష్మం నాకంపయద్యుధి, సాత్యకిస్తు మహేష్వాసః కృత
వర్మాణమభ్యయాత్. ౧౧. తయోస్సుతుములం యుద్ధం సుమహద్రోమహర్షణమ్,
సాత్యకిః కృతవర్మాణం కృతవర్మా చ సాత్యకిమ్. ౧౨. ఆనర్ఛతు స్సునిర్ఘోషౌ తక్ష
మాణౌ పరస్పరమ్, తౌ శరాచితసర్వాంగౌ శుశుభాతే మహాబలౌ. ౧౩. వసంతే
పుష్పశబలౌ పుష్పితావివ కింశుకౌ, అభిమన్యుర్మహేష్వాసో బృహద్బలమయో
ధయత్. ౧౪. తతః కోసలకో రాజా సౌభద్రస్య విశాం పతే, ధ్వజం చిచ్ఛేద
సమరే సారథిం చాభ్యపాతయత్. ౧౫. సౌభద్రస్తు తతః క్రుద్ధః పాతితే రథసా
రథౌ, బృహద్బలం మహారాజ వివ్యాధ నవభి శ్శరైః ౧౬. తథా పరాభ్యాం
భల్లాభ్యాం శితాభ్యా మరిమర్దనః, ధ్వజమేకేన చిచ్ఛేద పార్ష్ణిమేకేన సారథిమ్. ౧౭.
అన్యోన్యం చ శరై స్తీక్ష్ణై స్తతక్షతు రరిందమౌ, మానినం సమరే దీప్తం కృత
వైరం మహారథమ్. ౧౮. భీమసేన స్తవ సుతం దుర్యోధన మయోధయత్, తావు
భౌ నరశార్దూలౌ కురుముఖ్యౌ మహారథౌ. ౧౯. అన్యోన్యం శరవర్షాభ్యాం వవృ
షాతే రణాజిరే, తౌ వీక్ష్య తు మహాత్మానౌ కృతినౌ చిత్రయోధినౌ. ౨౦. విస్మ
య స్సర్వభూతానాం సమపద్యత భారత, దుశ్శాసనస్తు నకులం ప్రత్యుద్యాయ
మహారథమ్. ౨౧. అవిధ్యన్నిశితై ర్బాణై ర్బహుభిర్మర్మభేదిభిః, తస్య మాద్రీ
సుతః కేతుం సశరం చ శరాసనమ్ ౨౨. చిచ్ఛేద నిశితై ర్బాణైః ప్రహసన్నివ
భారత, అథైనం పంచవింశత్యా క్షుద్రకాణాం సమర్పయత్. ౨౩. పుత్రస్తు తవ
దుర్ధర్షో నకులం తు మహాహవే, తురంగాంశ్చైవ చిచ్ఛేద ధ్వజం చైవ న్యపాత
యత్. ౨౪, దుర్ముఖ స్సహదేవం తు ప్రత్యుద్యాయ మహాబలమ్, వివ్యాథ శరవర్షే
ణయతమానం మహాహవే. ౨౫. సహదేవ స్తతో వీరో దుర్ముఖస్య మహాహవే,
శరేణ భృశతీక్ష్ణేన పాతయామాస సారథిమ్. ౨౬. తావన్యోన్యం సమాసాద్య
సమరే యుద్ధదుర్మదౌ, త్రాసయేతాం శరై ర్ఘోరైః కృతప్రతికృతైషిణౌ. ౨౭.
యుధిష్ఠిరః స్వయం రాజా మద్రరాజానమభ్యయాత్, తస్య మద్రపతిశ్చాపం ద్విధా
చిచ్ఛేద పశ్యతః. ౨౮. తదపాస్య ధను శ్ఛిన్నం కుంతీపుత్రో యుధిష్ఠిరః, అన్యత్కా
ర్ముక మాదత్త వేగవద్బలవత్తరమ్. ౨౯. తతో మద్రేశ్వరం రాజా శరై స్సన్నత

పర్వభిః, ఛాదయామాస సంక్రుద్ధ స్తిష్ఠతిష్ఠేతి చాబ్రవీత్. ౩౦. ధృష్టద్యుమ్న స్తతో ద్రోణ మభ్యధావత భారత, తస్య ద్రోణ స్సుసంక్రుద్ధః పరాసుకరణం దృఢమ్. ౩౧. ధనుశ్చిచ్ఛేద సమరే పాంచాల్యస్య మహాత్మనః, శరం చైవ మహాఘోరం కాలదండమివాపరమ్. ౩౨. ప్రేషయామాస సమరే సోఽస్య కాయే న్యమజ్జత, అథాన్యద్ధను రాదాయ సాయకాంశ్చ చతుర్దశ. ౩౩. ద్రోణం ద్రుపదపుత్రస్తు ప్రతివివ్యాథ సంయుగే, తావన్యోన్యం సుసంరబ్ధౌ చక్రతు స్సుభృశం రణమ్. ౩౪. సౌమదత్తిం రణే శంఖో రభసం రభసో యుధి, అభ్యుద్యయా మహారాజ తిష్ఠతిష్ఠేతి చాబ్రవీత్. ౩౫. తస్య వై దక్షిణం వీరో నిర్బిభేద రణే భుజమ్, సౌమదత్తి స్తత శ్శంఖం జత్రుదేశే సమాహనత్. ౩౬. తయో స్సమభవ ద్యుద్ధం ఘోరరూపం విశాం పతే, దృప్తయో స్సమరే తూర్ణం దేవదానవయో రివ. ౩౭. బాహ్లీకం తు రణే క్రుద్ధః క్రుద్ధరూపం విశాం పతే, అభ్యద్రవ దమేయాత్మా ధృష్టకేతు ర్మహారథః. ౩౮. బాహ్లీకస్తు తతో రాజన్ ధృష్టకేతు మమర్షణమ్, శరై ర్బహుభి రానర్చ్ఛత్ సింహనాద మథానదత్. ౩౯. చేదిరాజస్తు సంక్రుద్ధో బాహ్లీకం నవభిశ్శరైః, వివ్యాథ సమరే తూర్ణం మత్తో మత్తమివ ద్విపమ్. ౪౦. తౌ తత్ర సమరే క్రుద్ధౌ నర్దంతౌ చ ముహుర్ముహుః, సమీయతు స్సుసంక్రుద్ధావంగారకబుధావివ. ౪౧. రాక్షసం క్రూరకర్మాణం క్రూరకర్మా ఘటోత్కచః, అలంబుసం ప్రత్యుదియా ద్బలం శక్ర ఇవాహవే. ౪౨. ఘటోత్కచస్తు సంక్రుద్ధం రాక్షసం తం మహాబలమ్, నవత్యాసాయకై స్తీక్ష్ణై ర్దారయామాస భారత. ౪౩. అలంబుసస్తు సమరే భైమసేనిం మహాబలమ్, బహుధా దారయామాస శరై స్సన్నతపర్వభిః. ౪౪. వ్యభ్రాజేతాం తతస్తౌ తు సంయుగే శరవిక్షతౌ, శిఖండీ సమరే రాజన్ ద్రౌణి మభ్యుద్యయా బలీ. ౪౫. అశ్వత్థామా తతః క్రుద్ధం శిఖండిన మవస్థితమ్, నారాచేన సుతీక్ష్ణేన భృశం విద్ధ్వా వ్యకంపయత్. ౪౬. శిఖండ్యపి తతో రాజన్ ద్రోణపుత్ర మతాడయత్, సాయకేన సపీతేన తీక్ష్ణేన నిశితేన చ. ౪౭. జఘ్నతు స్తౌ తదాన్యోన్యం శరై ర్బహువిధై ర్మృధే, భగదత్తం రణే శూరం విరాటో వాహినీపతిః. ౪౮. అభ్యయా త్త్వరితో రాజం స్తతో యుద్ధ మవర్తత, విరాటో భగదత్తం తు శరవర్షేణ భారత. ౪౯. అభ్యవర్ష త్సుసంక్రుద్ధో వృష్ట్యా మేఘ ఇవాచలమ్, భగదత్త స్తత స్తూర్ణం విరాటం పృథివీపతిః. ౫౦. ఛాదయామాస సమరే మేఘ స్సూర్య మివోదితమ్, బృహత్క్షత్రం చ కైకేయం కృప శ్శారద్వతో యయా. ౫౧. తం కృప శ్శరవర్షేణ ఛాదయామాస భారత, గౌతమం చ సుసంక్రుద్ధం శరవృష్ట్యాభ్యపూరయత్. ౫౨. తతోఽన్యోన్యం

హయాన్ హత్వా ధనుశ్ఛిత్వా చ భారత, విరథావసియుద్ధాయ సమీయతు రమర్షణౌ. ౫౩. తయో స్తదభవ ద్యుద్ధం ఘోరరూపం దురాసదమ్, ద్రుపదస్తు తతో రాజా సైంధవం వై జయద్రథమ్. ౫౪. అభ్యుద్యయౌ సుసంరబ్ధో హృష్ట రూపం పరంతపః, తతః సైంధవకో రాజా ద్రుపదం విశిఖై స్త్రిభిః. ౫౫. తాడయా మాస సమరే సచ తం ప్రత్యవిధ్యత, తయో స్సుమభవద్యుద్ధం ఘోరరూపం సుదారుణమ్. ౫౬. ఈక్షితృప్రీతిజననం శుక్రాంగారకయోరివ, వికర్ణస్తు సుత స్తుభ్యం శ్రుతసోమం మహాబలమ్. ౫౭. అభ్యగా జ్జవనై రశ్వై స్తతో యుద్ధ మవర్తత, వికర్ణః శ్రుతసోమం తు విధ్వా నాకంపయ చ్ఛరైః. ౫౮. శ్రుతసోమో వికర్ణం చ తదద్భుత మివాభవత్, సుశర్మాణం నరవ్యాఘ్ర శ్చేకితానో మహారథః ౫౯. అభ్యద్రవ త్సుసంక్రుద్ధః పాండవార్థే పరాక్రమీ, సుశర్మా చ మహారాజ చేకితానం మహారథమ్. ౬౦. మహతా శరవర్షేణ వారయామాస సంయుగే, చేకితానోఽపి సంరబ్ధః సుశర్మాణం మహాహవే. ౬౧. వవర్ష శరవర్షేణ మహామేఘ ఇవాచలమ్, శకునిః ప్రతివింధ్యం తు పరాక్రాంతం పరాక్రమీ. ౬౨. అభ్యద్రవత రాజేంద్ర మత్తం సింహా ఇవ ద్విపమ్, యౌధిష్ఠిర స్సుసంక్రుద్ధః సౌబలం నిశితై శ్శరైః. ౬౩. వ్యదారయత సంగ్రామే మఘవా *ఇవ దానవమ్, శకునిః ప్రతివింధ్యం తు ప్రత్యవిధ్య న్మహాహవే.౬౪.అదారయ న్మహాప్రాజ్ఞ శ్శరై స్సన్నతపర్వభిః, సుదక్షిణం తు రాజేంద్ర కాంభోజానాం మహారథమ్. ౬౫. శ్రుతకర్మా పరాక్రాంత మభ్యద్రవత సంయుగే, సుదక్షిణస్తు రాజేంద్ర సహదేవం మహారథమ్. ౬౬. విధ్వా నాకంపయత వై మైనాకమివ పర్వతమ్, శ్రుతకర్మా తతః క్రుద్ధః కాంభోజానాం మహారథమ్. ౬౭. శరై ర్బహుభి రానర్ఛ ద్దారయన్నివ సర్వశః, ఇరావానథ సంక్రుద్ధః శ్రుతాయుష మమర్షణమ్. ౬౮. ప్రత్యుద్యయౌ రణే యత్తో యత్తరూపం పరంతపః, ఆర్జుని స్తస్య సమరే హయాన్ హత్వా మహారథః. ౬౯. ననాద బలవాన్ రాజం స్తత్సైన్యం ప్రత్యపూరయత్, శ్రుతాయుస్తు సుసంరబ్ధః ఫాల్గునే స్సమరే హయాన్. ౭౦. నిజఘాన గదాగ్రేణ తతో యుద్ధ మవర్తత, విందానువిందావావంత్యౌ కుంతిభోజం మహారథమ్. ౭౧. ససేనం ససుతం వీరం సమసజ్జతురాహవే, తత్రాద్భుత మపశ్యామ తయో ర్ఘోరం పరాక్రమమ్. ౭౨. అయుధ్యేతాం స్థిరౌ భూత్వా మహత్యా సేనయా సహ, అనువిందస్తు గదయా కుంతిభోజ మతాడయత్. ౭౩. కుంతిభోజస్తు తం తూర్ణం శరవర్షై రవాకిరత్, కుంతిభోజసుతశ్చాపి విందం వివ్యాధ సాయకైః. ౭౪. సచ తంప్రతివివ్యాధ తద ద్భుత మివాభవత్, కైకేయా భ్రాతరః పంచ గాంధారాన్ పంచమారిష. ౭౫.

ససైన్యాన్ హయసైన్యాస్తు యోధయామాసు రాహవే, వీరబాహుశ్చ తే పుత్రో వైరాటిం రథిసత్తమమ్. ౭౬. ఉత్తరం యోధయామాస వివ్యాధ నవభిశ్శరైః, ఉత్తరశ్చాపి తం వీరం వివ్యాథ నిశితైశ్శరైః. ౭౭. చేదిరాట్సమరే రాజన్ ఉలూకం సమభిద్రవత్, తథైవ శరవర్షేణ ఉలూకం సమవిధ్యత. ౭౮. ఉలూకశ్చాపి తం బాణై ర్నిశితై ర్లోమవాహిభిః, తయో ర్యుద్ధం సమభవత్ ఘోరరూపం విశాం పతే. ౭౯. దారయేతాం సుసంక్రుద్ధా వన్యోన్య మపరాజితౌ, ఏవం ద్వంద్వసహస్రాణి రథవారణవాజినామ్. ౮౦. పదాతీనాం చ సమరే తవ తేషాం చ సంకులే, ముహూర్త మివ తద్యుద్ధ మాసీ న్మధురదర్శనమ్. ౮౧. తత ఉన్మత్తవద్రాజన్న ప్రాజ్ఞాయత కించన, గజో గజేన సమరే రథీ చ రథినం యయౌ. ౮౨. అశ్వో౽శ్వం సమభిప్రేత్య పదాతిశ్చ పదాతినమ్, తతో యుద్ధం సుదుర్ధర్షం వ్యాకులం సమపద్యత. ౮౩. శూరాణాం సమరే తత్ర సమాసాద్య పరస్పరమ్, తత్ర దేవర్షయ స్సిద్ధా శ్చారణాశ్చ సమాగతాః. ౮౪. ప్రైక్షంత తద్రణం ఘోరం దేవాసురసమం యుధి, తతో దంతిసహస్రాణి రథానాం చాపి మారిష. ౮౫. అశ్వౌఘాః పురుషౌఘాశ్చ విపరీతం సమాయయుః, తత్ర తత్ర ప్రదృశ్యంతే రథవారణపత్తయః. ౮౬. సాదినశ్చ నరవ్యాఘ్ర యుధ్యమానా ముహుర్ముహుః. ౮౭.

ఇతి పంచచత్వారింశో౽ధ్యాయః.

సంకులయుద్ధమ్.

సంజయఉవాచ—రాజన్ శతసహస్రాణి తత్ర తత్ర పదాతినామ్, నిర్మర్యాదం ప్రయుద్ధాని తత్తే వక్ష్యామి భారత. ౧. న పుత్రః పితరం జజ్ఞే న పితా పుత్రమౌరసమ్, న భ్రాతా భ్రాతరం తత్ర స్వస్రీయో న చ మాతులమ్. ౨. న మాతులశ్చ స్వస్రీయం న సఖాయం సఖా తదా, ఆవిష్టా ఇవ యుధ్యంతే పాండవాః కురుభిస్సహ. ౩. రథానీకం నరవ్యాఘ్రాః కేచిదభ్యపతన్ రథైః, అభజ్యంత రథైరేవ యుగాని భరతర్షభ. ౪. రథేషాశ్చరథేషాభిః కూబరా రథకూబరైః, సంగతైస్సంగతాః కేచిత్ పరస్పరజిఘాంసవః. ౫. న శేకుశ్చలితుం కేచిత్ సన్నిపత్య రథారథైః, ప్రభిన్నాస్తు మహాకాయాః సన్నిపత్య మహాగజైః. ౬. బహుధా దారయన్ క్రుద్ధా విషాణైరితరేతరమ్, సతోరణపతాకైశ్చ వారణావారణవారణైః. ౭. అభిసృత్య మహారాజ వేగవద్భిర్మహాగజైః దంతైరభిహతాస్తత్ర చుక్రుశుః పరమాతురాః. ౮. అభినీతాశ్చ శిక్షాభిస్తోత్రాంకుశసమాహతాః, అప్రభిన్నాః ప్రభిన్నానాం సమ్ముఖాభిముఖా యయుః. ౯. ప్రభిన్నైరపి సంయుక్తాః కేచిత్తత్ర మహాగజాః, క్రౌంచవన్నినదం కృత్వా ప్రాద్రవంత తతస్తతః. ౧౦. సమ్యక్ప్రణీతాశ్చ తథా ప్రభిన్నకరటాముఖాః, ఋష్టితోమరనారాచైర్నిరుద్ధావరవారణాః. ౧౧. వినే

సుచ్ఛిన్నమర్మాణో నిపేతుశ్చ గతాసవః, ప్రధావంతో దిశః కేచిన్నదంతో భైరవాన్ రవాన్. ౧౨. గజానాం పాదరక్షాంశ్చ వ్యూఢోరస్కాః ప్రహారిణః, ఋష్టిభిశ్చ ధనుర్భిశ్చ విమలైశ్చ పరశ్వధైః. ౧౩. గదాభిర్ముసలైశ్చైవ భిండిపాలైస్సతోమరైః, సాయసైః పరిఘైశ్చాపి నిస్త్రింశైర్విమలైశ్శితైః. ౧౪. సుగృహీతైస్సుసంరబ్ధా ద్రవమాణాస్తతస్తతః, వ్యదృశ్యంత మహారాజ పరస్పరజిఘాంసవః. ౧౫. రాజమానాశ్చ నిస్త్రింశాః సంసిక్తా నరశోణితైః, ప్రత్యదృశ్యంత శూరాణామన్యోన్యమభిధావతామ్. ౧౬. అవక్షిప్తావధూతానామసీనాం వీరబాహుభిః, సంజజ్ఞే తుములశ్శబ్దః పతతాం పరమర్మసు. ౧౭. గదాముసలరుగ్ణానాం భిన్నానాం చ వరాసిభిః, దంతిదంతావభిన్నానాం మృదితానాం చ దంతిభిః ౧౮. తత్ర తత్ర నరౌఘాణాం క్రోశతామితరేతరమ్, శుశ్రువుర్దారుణా వాచః ప్రేతానామివ భారత. ౧౯. హయైరపి హయారోహాశ్చామరాపీడధారిభిః, హంసైరివ మహావేగైరన్యోన్యమభివిద్రుతాః. ౨౦. తైర్విముక్తా మహాప్రాజ్ఞ జాంబూనదవిభూషణాః, ఆశుగా విమలాస్తీక్ష్ణాస్సంపేతుర్భుజగోపమాః. ౨౧. అశ్వైరగ్రజవైః కేచిదాప్లుత్య మహతో రథాన్, శిరాంస్యాదదిరే వీరా రథినామశ్వసాదినః. ౨౨. బహూనపి హయారోహాన్ భల్లైస్సన్నతపర్వభిః, రథీ జఘాన సంప్రాప్య బాణగోచరమాగతాన్. ౨౩. నవమేఘప్రతీకాశాశ్చాక్షిప్య తురగాన్ గజాః, స్వపాదైరవమృద్నంతి మత్తాః కనకభూషణాః ౨౪. పాత్యమానేషు కుంభేషు పార్శ్వేష్వపి సుదారుణాః, ప్రాసైర్విమథితాః కేచిత్ వినేదుః పరమాతురాః. ౨౫. సాశ్వారోహాన్ హయాన్ కేచిత్ కేచిదున్మథ్య వారణాన్, సహసా చిక్షిపుస్తత్ర సంకులే పరమే సతి. ౨౬. సాశ్వారోహాన్ విషాణాగ్రైరుత్క్షిప్య తురగాన్ గజాః, రథౌఘానవమృద్నంతః సధ్వజానభిచక్రముః. ౨౭. పుంస్త్వాదతిమదత్వాచ్చ కేచిత్తత్ర మహాగజాః, సాశ్వారోహాన్ హయాన్ జఘ్నుః కరైస్సచరణైస్తథా. ౨౮. ప్రతిమానేషు గాత్రేషు పార్శ్వేష్వపి చ వారణాన్, ఆశుగా విమలాస్తీక్ష్ణాస్సంపేతుర్భుజగోపమాః. ౨౯. నరాంశ్చ కాయాన్నిర్భిద్య లౌహాని కవచాని చ, నిపేతుర్విమలాశ్శక్త్యో వీరబాహుభిరర్పితాః. ౩౦. మహోల్కాప్రతిమా ఘోరాస్తత్ర తత్ర విశాంపతే, ద్వీపిచర్మావబద్ధైశ్చ వ్యాఘ్రచర్మమయైరపి. ౩౧ వికోశైర్విమలైః ఖడ్గైరభిజఘ్నుః పరాన్ రణే, అభిప్లుతమభిక్రుద్ధమేకపార్శ్వవిదారితమ్. ౩౨. విదర్శయంతః సంపేతుః ఖడ్గచర్మపరశ్వధైః, కేచిదాక్షిప్య కరిణః సాశ్వానపి రథాన్ కరైః. ౩౩. వికర్షంతో దిశస్సర్వాః సమీయుస్సర్వశబ్దగాః, శక్తిభిర్దారితాః కేచిత్ సంభిన్నాశ్చ పరశ్వధైః. ౩౪. హస్తిభిర్మృదితాః కేచిత్ క్షుణ్ణాశ్చాన్యే తురంగమైః, రథనేమిని

కృత్తాశ్చ నికృత్తాశ్చ పరశ్వథైః ౩౫. వ్యాక్రోశంత మహారాజ తత్రతత్ర స్మ బాంధవాన్, పుత్రానన్యే పితౄనన్యే భ్రాతౄంశ్చ సహబంధుభిః ౩౬. మాతులాన్ భాగినేయాంశ్చ పరానపి చ సంయుగే, వికీర్ణాంత్రాస్సుబహవో భగ్నస వ్యాశ్చ భారత. ౩౭. బాహుభిశ్చాపరే ఛిన్నైః పార్శ్వేషు చ విదారితాః, క్రం దంతస్సమదృశ్యంత సుభృశం జీవితేప్సవః. ౩౮. తృషాపరిగతాః కేచిదల్పసత్త్వా విశాంపతే. భూమౌ నిపతితాస్సంఖ్యే మృగయాం చక్రిరే జలమ్. ౩౯. రుధిరౌఘ పరిక్లిన్నాః క్లిశ్యమానాశ్చ భారత, వ్యనిందన్ భృశమాత్మానం తవ పుత్రాంశ్చ సంగతాన్. ౪౦. అపరే క్షత్రియాశ్శూరాః కృతవైరాః పరస్పరమ్, నైవ శస్త్రం విముంచంతి నైవ క్రందంతి మారిష. ౪౧. తర్జయంతి చ సంహృష్టాస్తత్రతత్ర విశాంపతే, నిర్దశ్య దశనైశ్చాపి క్రోధాత్స్వరదనచ్ఛదమ్. ౪౨. భ్రుకుటీకుటిలైర్వక్త్రైః ప్రేక్షంతో౽పి పరస్పరమ్; అపరే క్లిశ్యమానాస్తు శరార్తా వ్రణపీడితాః. ౪౩. నిష్కూజాస్సమపద్యంత దృఢసత్త్వా మహాబలాః, అన్యే చ విరథాశ్శూరా రథమన్యస్య సంయుగే. ౪౪. ప్రార్థయానా నిపతితాః సంఘుష్టా వరవారణైః,అశోభంత మహారాజ సపుష్పా ఇవ కింశుకాః. ౪౫. సంబభూవురనీకేషు బహవో భైరవస్వనాః. వర్తమానే మహాభీమే తస్మిన్ వీరవరక్షయే.౪౬.అహనత్పితా పుత్రం పుత్రశ్చ పితరం రణే, స్వస్రీయో మాతులం చాపి స్వస్రీయం చాపి మాతులః. ౪౭. సఖాయం చ సఖా చాపి సంబంధీ బాంధవాం స్తథా, ఏవమేష క్షయో వృత్తః కురూణాం పాండవైస్సహ. ౪౮. వర్తమానే భయే తస్మిన్ నిర్మర్యాదే మహాభయే, భీష్మమాసాద్య పార్థానాం వాహినీ సమకంపత. ౪౯. కేతునా పంచ తారేణ తాలేన భరతర్షభ, రాజతేన మహాబాహురుచ్ఛ్రితేన మహారథే. ౫౦. బభౌ భీష్మస్తదా రాజంశ్చంద్రమా ఇవ మేరుణా. ౫౧.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గతభీష్మవధపర్వణి - షట్చత్వారింశో౽ధ్యాయః.

— శ్వేతయుద్ధమ్. —

సంజయఉవాచ—గతపూర్వాహ్ణభూయిష్ఠే తస్మిన్నహని దారుణే, వర్తమానే తథా రౌద్రే రాజన్నరవరక్షయే. ౧. దుర్ముఖః కృతవర్మా చ కృపశ్శల్యో వివింశతిః, భీష్మం జుగుపురాసాద్య తవ పుత్రేణ చోదితాః. ౨. ఏతైరతిరథైర్గుప్తః పంచభిర్భరతర్షభ, పాండవానామనీకాని విజగాహే మహారథః. ౩. చేదికాశిక రూశేషు పాంచాలేషు చ భారత, భీష్మస్య బహుధా తాలః చలత్కేతు రదృశ్యత. ౪. సశిరాంసి రణే వీరో రథాంశ్చ సయుగధ్వజాన్, విచకర్త మహావేగైర్భల్లైస్సన్నతపర్వభిః. ౫. నృత్యతో రథమార్గేషు భీష్మస్య భరతర్షభ, కేచిదార్తస్వరం చక్రుర్నాగా మర్మసు తాడితాః. ౬. అభిమన్యుస్సుసంక్రుద్ధః పిశంగైస్తురగైః

త్తమైః, సంయుక్తం రథమాస్థాయ ప్రాయాద్భీష్మరథం ప్రతి. ౭. జాంబూనదవిచి
త్రేణ కర్ణికారేణ కేతునా, అభ్యవర్తత భీష్మం చ తాంశ్చైవ రథసత్తమాన్. ౮.
స తాలకేతో స్తీక్ష్ణేన కేతుమాహత్య పత్త్రిణా, భీష్మేణ యుయుధే వీర స్తస్య చాను
రథైస్సహ. ౯. కృతవర్మాణమేకేన శల్యం పంచభిరాశుగైః, భిత్త్వా నవభిరానర్ఛత్
శరాగ్రైః ప్రపితామహమ్. ౧౦. పూర్ణాయతవిసృష్టేన సమ్యక్ప్రణిహితేన చ,
ధ్వజమేకేన చిచ్ఛేద జాంబూనదవిభూషితమ్. ౧౧. దుర్ముఖస్య తు భల్లేన సర్వావ
రణభేదినా, జహార సారథేః కాయాచ్ఛిరస్సన్నతపర్వణా. ౧౨. ధనుశ్చిచ్ఛేద భల్లేన
కార్తస్వరవిభూషితమ్, కృపస్య నిశితాగ్రేణ తాంశ్చ తీక్ష్ణముఖైశ్శరైః. ౧౩.
జఘాన పరమక్రుద్ధో నృత్యన్నివ మహారథః, తస్య లాఘవముద్వీక్ష్య తుతుషు రేవ
తా అపి. ౧౪. లబ్ధలక్ష్యతయా కార్ష్ణేః సర్వే భీష్మముఖా రథాః, స త్త్వవంతమమ
న్యంత సాక్షాదివ ధనంజయమ్. ౧౫. స తు లాఘవమార్గస్థమలాతసదృశప్రభమ్,
దిశః పర్యపతచ్చాపం గాండీవమివ ఘోషయన్. ౧౬. తమాసాద్య స వేగేన భీష్మో
నవభిరాశుగైః, వివ్యాథ సమరే తూర్ణమార్జునిం పరవీరహా. ౧౭. ధ్వజం చాస్య
త్రిభిర్భల్లైశ్చిచ్ఛేద పరమౌజసః, సారథిం చ త్రిభిర్బాణైరాజఘాన యతవ్రతః.
౧౮. తథైవ కృతవర్మా తు కృపశ్శల్యశ్చ మారిష, విద్ధ్వా నాకంపయత్కార్ష్ణిం
మైనాకమివ పర్వతమ్. ౧౯. స తైః పరివృతశ్శూరో ధార్తరాష్ట్రైర్మహారథైః,
వవర్ష శరవర్షాణి కార్ష్ణిః పంచరథాన్ ప్రతి. ౨౦. తత స్తేషాం మహాస్త్రాణి నివార్య
శరవృష్టిభిః, ననాద బలవాన్ కార్ష్ణి ర్భీష్మాయ విసృజన్ శరాన్. ౨౧. తత్రాస్య
సుమహద్రాజన్ బాహ్వోర్బలమదృశ్యత, యతమానస్య సమరే భీష్మమర్దయతశ్శరైః.
౨౨. పరాక్రాంతస్య తస్యైవం భీష్మోఽపి ప్రాహిణోచ్ఛరాన్, స తాంశ్చిచ్ఛేద సమరే
భీష్మచాపచ్యుతాన్ శరాన్. ౨౩. తతో ధ్వజమమోఘేషు భీష్మస్య నవభిశ్శరైః,
చిచ్ఛేద సమరే వీర స్తత ఉచ్చుక్రుశుర్జనాః. ౨౪. స రాజతో మహాస్కంధస్తాలో మణి
విభూషితః, సౌభద్రవిశిఖైశ్ఛిన్నః పపాత భువి భారత. ౨౫. ధ్వజం సౌభద్రవిశిఖైః
పతంతం భరతర్షభ, దృష్ట్వా భీమో నదద్ధృష్టః సౌభద్రమభిహర్షయన్. ౨౬. అథ భీష్మో
మహాస్త్రాణి దివ్యాని చ బహూని చ, ప్రాదుశ్చక్రే మహారౌద్రే రణే తస్మిన్మహాబలః.
౨౭. తత శ్శరసహస్రేణ సౌభద్రం ప్రపితామహః, అవాకిరదమేయాత్మా తదద్భుతమి
వాభవత్. ౨౮. తతో దశ మహేష్వాసాః పాండవానాం మహారథాః, రక్షార్థమభ్య
ధావంత సౌభద్రం త్వరితా రథైః. ౨౯. విరాటస్సహపుత్రేణ ధృష్టద్యుమ్నశ్చ
పార్షతః, భీమశ్చ కైకయశ్చైవ సాత్యకిశ్చ విశాంపతే. ౩౦. జవేన పతతాం

తేషాం భీష్మశ్శాంతనవో రణే, పాంచాల్యం త్రిభిరానర్ఛత్ సాత్యకిం నవభిశ్శరైః.
౩౧. పూర్ణాయతవిసృష్టేన క్షురేణ నిశితేన చ, ధ్వజమేకేన చిచ్ఛేద భీమసేనస్య
పత్రిణా. ౩౨. జాంబూనదమయః కేతుః కేసరీ నరసత్తమ, పపాత భీమసేనస్య
భీష్మేణ మథితో రథాత్. ౩౩. తతో భీమస్త్రిభిర్విద్ధ్వా భీష్మం శాంతనవం రణే,
కృపమేకేన విద్ధ్వాథ కృతవర్మాణ మష్టభిః. ౩౪. ప్రగృహీతాగ్రహస్తేన వైరాటి
రపి దంతినా, అభ్యద్రవత రాజానం మద్రాధిపతిముత్తరః. ౩౫. తస్య వారణరా
జస్య రథే చాపతతో జవాత్, శల్యో నివారయామాస వేగమప్రతిమం రణే.
౩౬. తస్య క్రుద్ధస్య నాగేంద్రో బృహతస్సాధువాహినః, పదాయుగమధిష్ఠాయ
జఘాన చతురో హయాన్. ౩౭. స హతాశ్వే రథే తిష్ఠన్ మద్రాధిపతిరాయ
సీమ్, ఉత్తరాంతకరీం శక్తిం చిక్షేప భుజగోపమామ్ ౩౮. తయా భిన్నతనుత్రాణః
ప్రవిశ్య విపులం తమః, సపపాత గజస్కంధాత్ ప్రముక్తాంకుశతోమరః. ౩౯.
సమాదాయ చ శల్యోఽసి మవప్లుత్య రథోత్తమాత్, వారణేంద్రస్య విక్రమ్య
చిచ్ఛేదాథ మహాకరమ్.౪౦. భిన్నవర్మా శరవ్రాతైశ్ఛిన్నహస్తస్స వారణః,భీమమార్త
స్వరం కృత్వా పపాత చ మమార చ. ౪౧. ఏతదీదృశకం కృత్వా మద్రరాజో
జనాధిప, ఆరురోహ రథం తూర్ణం భాస్వరం కృతవర్మణః. ౪౨. ఉత్తరం తు హతం
దృష్ట్వా వైరాటిర్భ్రాతరం తదా, శ్వేతస్సప్తమహావీరాన్ దృష్ట్వా క్రోధసమన్వితః.
౪౩. ధనూంషి తేషాం చిచ్ఛేద బాణైస్సన్నతపర్వభిః, నికృత్తాన్యేవ తాని స్మ
సమదృశ్యంత భారత. ౪౪. తతస్తే తు నిమేషార్ధాత్ ప్రతిపద్య ధనూంషి చ,
సప్తచైవ పృషత్కాంశ్చ శ్వేతాశ్వే పర్యపాతయన్. ౪౫. తతః పునరమేయాత్మా
భల్లైస్సప్తభిరాశుగైః, నిచకర్త మహాబాహుస్తేషాం చాపాని ధన్వినామ్. ౪౬.
తే నికృత్తమహాచాపాః స్ఫురమాణా మహారథాః, అథ శక్తీః పరామృశ్య వినే
దుర్భైరవాన్ రవాన్. ౪౭. ముముచుర్భరతశ్రేష్ఠ సప్తశ్వేతరథం ప్రతి, తతస్తా
జ్వలితాస్సర్వా మహోల్కాశనినిస్వనాః. ౪౮. అప్రాప్తాస్సప్తభిర్భల్లైశ్చిచ్ఛేద పర
మాస్త్రవిత్, తతస్సమాదాయ శరం సర్వకాయవిదారణమ్. ౪౯. ప్రాహిణోద్భ
రతశ్రేష్ఠ బాణం శ్వేతరథం ప్రతి, తస్య దేహే నిపతితో బాణో వజ్రాతిగో మహాన్.
౫౦. తతో రుక్మరథో రాజన్ సాయకేన దృఢం హతః, నిషసాద రథోపస్థే కశ్మ
లం చావిశన్మహత్. ౫౧. తం విసంజ్ఞం విమనసం త్వరమాణస్తు సారథిః, అపోవా
హాల్లబ్ధసంజ్ఞం సర్వలోకస్య పశ్యతః. ౫౨. శ్వేతో థాన్యాన్ సమాదాయ వాజినో
హేమభూషితాన్, తేషాం స చ మహాబాహుర్ధ్వజశీర్షాణ్యపాతయత్. ౫౩.
హయాంశ్చ శేషాన్నిర్భిద్య సారథిం చ పరంతప, శరైశ్ఛన్నాన్ సమాకీర్య ప్రాయా

చ్ఛల్యరథం ప్రతి. ౫౪. తతో హాలహలాశబ్దస్తవ సైన్యేషు భారత, దృష్ట్వా సేనాపతిం తూర్ణం యాంతం శల్యరథం ప్రతి. ౫౫ తతో భీష్మం పురస్కృత్య తవ పుత్రో మహాబలః, శూరైర్వృతశ్చ సైన్యేన ప్రాయాచ్ఛల్యరథం ప్రతి. ౫౬. మృత్యోరాస్యమనుప్రాప్తం మద్రరాజమమోచయత్, తతో యుద్ధం సమభవత్ తుములం రో[illegible]. ౫౭. తావకానాం పరేషాం చ వ్యతిషక్తరథద్విపమ్, సౌభద్రే భీమసేనే చ సాత్యకే చ మహారథే. ౫౮ కైకేయే చ విరాటే చ ధృష్టద్యుమ్నే చ పార్షతే, ఏతేషు నరసింహేషు చేదిసైన్యేషు చైవ హి. ౫౯. వవర్ష శరవర్షాణి వృద్ధః కురుపితామహః. ౬౦.

ఇతి భీష్మపర్వాంతరగతభీష్మవధపర్వణి - సప్తచత్వారింశోఽధ్యాయః.

శ్వేతవధః.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—ఏవం శ్వేతే మహేష్వాసే ప్రాప్తే శల్యరథం ప్రతి, కురవః పాండవేయాశ్చ కిమకుర్వత సంజయ? ౧. భీష్మశ్శాంతనవః కిం వా తన్మమాచక్ష్వ పృచ్ఛతః. సంజయ ఉవాచ—రాజన్ శతసహస్రాణి తతః క్షత్రియపుంగవాః. ౨. శ్వేతం సేనాపతిం శూరాః పురస్కృత్య మహారథాః. రాజ్ఞో బలం దర్శయంతస్తవ పుత్రస్య భారత. ౩. శిఖండినం పురస్కృత్య త్రాతుమైచ్ఛన్ మహారథాః, అభ్యవర్తంత భీష్మస్య రథం హేమపరిష్కృతమ్. ౪. జిఘాంసంతో యుధాంశ్రేష్ఠం తదాసీత్తుములం మహత్, తతోఽహం సంప్రవక్ష్యామి మహావైశసమద్భుతమ్. ౫. తావకానాం పరేషాం చ యథా యుద్ధమవర్తత, తత్రాకరోద్రథోపస్థాన్ శూన్యాన్ శాంతనవో బహూన్. ౬. ప్రాకృంతదుత్తమాంగాని శరైరర్ఛాన్ రథోత్తమః, సమావృణోచ్ఛరైరర్కమర్కతుల్యప్రతాపవాన్. ౭. తుదన్ సమంతాత్ సమరే రవిరుద్యన్ యథా తమః, తేనాజౌ ప్రేషితా రాజన్ శరాశ్శతసహస్రశః. ౮. క్షత్రియాంతకరాస్సంఖ్యే మహావేగా మహాబలాః, పాతయామాస శూరాణాం శిరాంసి శతశో రణే. ౯. రాజన్ కంటకసన్నద్ధా వీరా విగతమస్తకాః, రథా రథేషు సంసక్తా వ్యదృశ్యంత విశాంపతే ౧౦. రథో రథోపర్యవర్తత్తురగస్తురంగమమ్ ప్రాద్రవన్నిహతం వీరంలంబమానం సకార్ముకమ్.౧౧. ఉద్విగ్నాశ్చహయా రాజన్ పహాంతశ్చ తతస్తతః, బద్ధఖడ్గనిషంగాశ్చ విధ్వస్తకవచా హతాః.౧౨ శతశః పతితా భూమౌ వీరశయ్యాసు శేరతే, పరస్పరేణ ధావంతః పతితాః పునరుత్థితాః. ౧౩. ఉత్థాయ చ ప్రధావంతో ద్వంద్వయుద్ధమవాప్నువన్, పీడితాః పునరన్యోన్యం లుఠంతో రణమూర్ధని. ౧౪. మత్తో గజః పర్యపతచ్ఛతశో రథినో హతాః, సరథా రథినశ్చాపి విమృద్నంతః సమంతతః. ౧౫. స్యందనే న్యపతత్కశ్చిత్ నిహతోఽన్యేన సాయకైః, హతసారథిరప్యుచ్చై శ్శిపపాత మహారథః. ౧౬. యుధ్య

మానస్య సంగ్రామే వ్యూఢే రజసి చోత్థితే, ధనుః కూజితవిజ్ఞానం తత్రాసీత్ప్రతి యుధ్యతామ్. ౧౭. గాత్రస్పర్శే చ యోధానాం వ్యజ్ఞాస్తే పరిపంథినామ్, యుధ్యమానా శరై రాజన్ సంజినీ ధ్వజినీ న్యగాత్. ౧౮. అన్యోన్యం బాణసంశబ్దో నాశ్రూయత భక్తైః కృతః, శబ్దాయమానే సంగ్రామే పటహే కర్ణదారిణి. ౧౯. యుధ్యమానస్య సంగ్రామే కుర్వతః పౌరుషం స్వకమ్, నాశ్రౌషీన్నామ యుద్ధేతు, తుములే రోమహర్షణే. ౨౦. పితా స్వమౌరసం పుత్రం నాభిజానీత కశ్చన, చక్రం భగ్నం యుగం చైవ ఏకో ధుర్యో హయో హతః. ౨౧. ఆక్షిప్తస్స్యందనాద్వీరః ససారథి రజిహ్మగైః, విధురే భిన్నచక్రే చ రథేఽపి వివశీకృతే. ౨౨. తేన తేన స్మ దృశ్యంతే బాంధవానాం పరస్పరమ్, యో హతశ్శిరసా ఛిన్నో మర్మభిర్నిహతో హతః. ౨౩. అహతః కోఽపి నైవాసీత్ భీష్మే నిఘ్నతి శాత్రవాన్, శ్వేతః కురూణామకరోత్ స్వయం తస్మిన్ మహాహవే. ౨౪. రాజపుత్రాంస్తథో దారానవధీచ్ఛతసంఘశః, చిచ్ఛేదరథినాం బాణైః శిరాంసి శతసంఘశః. ౨౫. సాంగదా బాహవశ్చైవ ధనూంషి చ సమంతతః, రథినోరథచక్రాశ్చ రథారోహా రథాని చ. ౨౬. క్షుద్రాణి చ మహార్హాణి పతాకాశ్చ విశాంపతే, హయౌఘాశ్చ రథౌఘాశ్చ నరౌఘాశ్చైతి భారత. ౨౭. వారణాశ్శతశశ్చైవ హతాశ్శ్వేతేన భారత, వయం శ్వేతభయాద్భీతా విహాయ రథముత్తమమ్. ౨౮. అపయాతాస్తతః పశ్చాద్యత్ర పశ్యామ తే ధురమ్, శరపాతమపక్రమ్య కురవః కురునందన. ౨౯. భీష్మం శాంతనవం యుద్ధే స్థితా యుద్ధాయ దంశితాః, అదీనో దీనసమయే భీష్మోఽస్మాకం మహాహవే. ౩౦. ఏకస్తస్థౌ నరవ్యాఘ్రో గిరిర్మేరురివాచలః, ఆదదానో రణే ప్రాణాన్ సవితా శిశిరాత్యయే. ౩౧. గభస్తిభిరివాదిత్యస్తస్థౌ హేమమరీచిమాన్, స ముమోచ మహేష్వాసః శరసంఘాననేకశః. ౩౨. నిఘ్నన్నమిత్రాన్ సమరే చక్రపాణిరివాసురాన్, తే వధ్యమానా భీష్మేణ ప్రజహుస్తం మహాహవే. ౩౩. స్వయూథాదివ తే యూథాన్ ముక్తాగ్నిమివ దారుణా, తమేకముపలక్ష్యైకో హృష్టః పుష్టః పరంతపః. ౩౪. దుర్యోధనప్రియే యుక్తః పాండవాన్ బహ్వశోచయత్, జీవంతదుత్థితం త్యక్త్వా భయం చ సమహాహవే. ౩౫. పాతయామాస సైన్యాని పాండవానాం విశాంపతే, ప్రహరంతమనీకాని పితా దేవవ్రతస్తవ. ౩౬. దృష్ట్వా సేనాపతిం భీష్మో వేగేన స సమన్వయాత్, స భీష్మం శరజాలేన మహతా సమవాకిరత్. ౩౭. శ్వేతం చాపి తథా భీష్మశ్శరౌఘైస్సమవాకిరత్, తౌ వృషా వివ నర్దంతౌ మత్తావివ మహాద్విపౌ. ౩౮. వ్యాఘ్రావివ సుసంరబ్ధౌ అన్యోన్యమభిజఘ్నతుః, అస్త్రైరస్త్రాణి సంవార్య తతస్తౌ పురుష

ర్షభౌ. ౩౯. భీష్మశ్శ్వేతశ్చ యుయుధే పరస్పరవధైషిణౌ, [illegible]కాహ్ని నిర్దహేద్భీష్మః పాండవానామనీకినీమ్. ౪౦. శరైః పరమసంక్రుద్ధశ్శ్వేతో యది న పాలయేత్, పితామహం తతో దృష్ట్వా శ్వేతేన విముఖీకృతమ్. ౪౧. ప్రహర్షం పాండవా జగ్ముః పుత్రస్తే విమనా హ్యభూత్, తతో దుర్యోధనః క్రుద్ధః పార్థివైః పరివారితః. ౪౨. ససైన్యః పాండవానీకమభ్యద్రవత సంయుగే, శ్వేతో గాంగేయముత్సృజ్య తవ పుత్రస్య వాహినీమ్. ౪౩. నాశయామాస వేగేన వృక్షాన్ వాయురివౌజసా, ద్రావయిత్వా చమూం చైవ వైరాటిః క్రోధమూర్ఛితః. ౪౪. ఆయాతస్స మహారాజ యత్ర భీష్మో వ్యవస్థితః, తౌ తత్రాపి గతౌ రాజన్ శరదీప్తౌ మహాబలౌ. ౪౫. అయుధ్యేతాం మహాత్మానౌ యథావా వృత్రవాసవౌ, అన్యోన్యం తు మహారాజ పరస్పరవధైషిణౌ. ౪౬. నిగృహ్య కార్ముకం శ్వేతో భీష్మం వివ్యాధ సప్తభిః, పరాక్రమం తతస్తస్య పరాక్రమ్య పరాక్రమీ. ౪౭. తరసా వారయామాస మత్తో మత్తమివ ద్విపమ్, ఆజఘాన తతో భీష్మం శ్వేతః క్షత్రియనందనః. ౪౮. తం ప్రత్యవిధ్యద్దశభిర్భీష్మశ్శాంతనవస్తథా, స విద్ధస్తేన బలవాన్నాకంపత యథాచలః. ౪౯. శ్వేతశ్శాంతనవం భూయః శరైస్సన్నతపర్వభిః, వివ్యాధ పంచవింశత్యా తదద్భుతమివాభవత్. ౫౦. ప్రహస్య చ రణే శ్వేతః సృక్కిణీ పరిసంలిహన్, ధనుశ్చిచ్ఛేద భీష్మస్య దశభిర్దశధా శరైః. ౫౧. సంధాయ విశిఖం చైవ శరం లోమప్రవాహితమ్, ఉన్మమాథ తతస్తాలం ధ్వజశీర్షం మహాత్మనః. ౫౨. కేతుం నిపతితం దృష్ట్వా భీష్మస్య తనయాస్తవ, హతం భీష్మమమన్యంత శ్వేతస్య వశమాగతమ్. ౫౩. పాండవా అపి సంహృష్టా దధ్ముశ్శంఖాన్ సమంతతః, భీష్మస్య పతితం కేతుం దృష్ట్వా తాలం మహాత్మనః. ౫౪. తతో దుర్యోధనః క్రోధాత్ స్వమనీకమచోదయత్, యత్నాత్ భీష్మం పరిక్షుబ్ధం రక్షమాణాః సమంతతః. ౫౫. తానువాచ పశ్యమానాంస్తాన్ శ్వేతోఽస్తమథ వాప్స్యతి, భీష్మశ్శాంతనవశ్శూరస్తథా సత్యం బ్రవీమివః. ౫౬. రాజ్ఞస్తు వచనం శ్రుత్వా త్వరమాణా మహారథాః, బలేన చతురంగేన గాంగేయమనుపాలయన్. ౫౭. బాహ్లీకః కృతవర్మా చ కృపశ్శల్యశ్చ భారత, జలసంధిర్వికర్ణశ్చ చిత్రసేనో వివింశతిః. ౫౮. త్వరమాణాస్త్వరా కాలే పరివార్య సమంతతః, శస్త్రవృష్టిం సుబహులాం శ్వేతస్యోపర్యపాతయన్. ౫౯. తాన్ క్రుద్ధాన్నిశితైర్బాణైస్త్వరమాణో మహాబలః, అవారయదమేయాత్మా దర్శయన్ పాణిలాఘవమ్. ౬౦. స నివార్య చ తాన్ సర్వాన్ కేసరీకుంజరానివ, మహతా శరవర్షేణ భీష్మస్య ధనురాచ్ఛినత్. ౬౧. తతోఽన్యద్ధనురాదాయ భీష్మశ్శాంతనవో యుధి, శ్వేతం వివ్యాధ రాజేంద్ర కంకపత్రైశ్శిలీముఖైః. ౬౨. తత

సేనాపతిః క్రుద్ధో భీష్మం బహుభిరాశుగైః, వివ్యాథ సమరే రాజన్ సర్వలోకస్య పశ్యతః. ౬౩. (తతః ప్రవ్యథితో రాజా భీష్మం దృష్ట్వా నివారితమ్, ప్రవీరం సర్వలోకస్య శ్వేతేన యుధి వై తదా) ౬౪. నిష్ఠానకశ్చ సుమహాంస్తవ సైన్యస్య చాభవత్, తం వీరం త్వరితం దృష్ట్వా శ్వేతేన శరవిక్షతమ్. ౬౫. హతం శ్వేతేన మన్యంత శ్వేతస్య వశమాగతమ్) తతః క్రోధవశం ప్రాప్తః పితా దేవవ్రతస్తవ. ౬౬. ధ్వజమున్మథితం దృష్ట్వా తాం చ సేనాం నివారితామ్, శ్వేతం ప్రతి మహారాజ వ్యసృజత్ సాయకాన్ బహూన్. ౬౭. తానావార్య రణే శ్వేతో భీష్మస్య రథినాంవరః, ధనుశ్చిచ్ఛేద భల్లేన పునరేవ పితుస్తవ. ౬౮. ఉత్సృజ్య కార్ముకం రాజన్ గాంగేయః క్రోధమూర్ఛితః, అన్యత్ కార్ముకమాదాయ విపులం బలవత్తరమ్. ౬౯. తత్ర సంధాయ విపులాన్ భల్లాన్ సప్తశిలాశితాన్, చతుర్భిశ్చతురశ్వాంశ్చ శ్వేతస్య పృతనాపతేః. ౭౦. ధ్వజం ద్వాభ్యాం చ చిచ్ఛేద సప్తమేన చ సారథేః, శిరశ్చిచ్ఛేద భల్లేన సంక్రుద్ధోఽలఘువిక్రమః. ౭౧. హతాశ్వసూతాత్స రథా దవప్లుత్య మహారథః, అమర్షవశమాపన్నో వ్యాకులస్సమపద్యత. ౭౨. విరథం రథినాం శ్రేష్ఠం శ్వేతం దృష్ట్వా పితామహః, తాడయామాస నిశితైశ్శరసంఘైస్సమంతతః ౭౩. స తాడ్యమానః సమరే భీష్మచాపచ్యుతైశ్శరైః, స్వరథే ధనురుత్సృజ్య శక్తిం జగ్రాహ కాంచనీమ్. ౭౪. తతశ్శక్తిం రణే ఘోరాం గృహీత్వోగ్రాం మహాభయామ్, కాలదండోపమాం ఘోరాం మృత్యోశ్చ శమనక్షమామ్. ౭౫. అబ్రవీచ్చ తదా శ్వేతో భీష్మం శాంతనవం రణే, తిష్ఠేదానీం సుసంరబ్ధః పశ్య మాం పురుషోత్తమ. ౭౬. ఏవముక్త్వా మహేష్వాసో భీష్మం యుధి పరాక్రమీ, తతశ్శక్తిమమేయాత్మా చిక్షేప భుజగోపమామ్. ౭౭ పాండవార్థే పరాక్రాంతస్తవానర్థం చికీర్షతి, హాహాకారో మహానాసీత్పుత్రాణాం తే విశాంపతే. ౭౮. దృష్ట్వా శక్తిం మహాఘోరాం మృత్యోర్దండసమప్రభామ్, శ్వేతస్యకరనిర్ముక్తాం నిర్ముక్తోరగసన్నిభామ్. ౭౯. ఆపతత్సహసా రాజన్ మహోల్కేవ నభస్తలాత్, జ్వలంతీమంతరిక్షే తాం జ్వాలాభిరివ సంవృతామ్. ౮౦. సుసంభ్రాంతస్తదా రాజన్ పితా దేవవ్రతస్తవ, అష్టభిర్నవధా భీష్మః శక్తిం చిచ్ఛేద పత్రిభిః. ౮౧. ఉత్కృష్టహేమవికృతాం నికృత్తాం నిశితైశ్శరైః, ఉచ్చుక్రుశుస్తతస్సర్వే తావకా భరతర్షభ. ౮౨. శక్తిం వినిహతాం దృష్ట్వా వైరాటిః క్రోధమూర్ఛితః, కాలోపహతచేతాస్తు కర్తవ్యం నాభ్యజానత. ౮౩. క్రోధసంమూర్ఛితో రాజన్ వైరాటిః ప్రహసన్నివ, గదాం జగ్రాహ సంహృష్టో భీష్మస్య నిధనం ప్రతి. ౮౪. క్రోధసంరక్తనయనో దండపాణిరివాపరః, భీష్మం సమభిదుద్రావ జలౌఘ ఇవ పర్వతమ్. ౮౫. తస్య

వేగమసంబాధం మత్వా భీష్మః ప్రతాపవాన్, ప్రభావవిత్ప్రిమోక్షార్థం సహసా ధరణీం గతః. ౮౬. శ్వేతః క్రోధవశాద్రాజన్ భ్రామయిత్వా మహాగదామ్, రథే భీష్మస్య చిక్షేప యథా దేవో మహేశ్వరః. ౮౭. తయా భీమనిపాతిన్యా సరథో భస్మసాత్కృతః, సధ్వజః సహసూతేన సాశ్వస్సహయుగంధరః. ౮౮. విరథం రథినాం శ్రేష్ఠం శ్వేతం దృష్ట్వా పదాతినమ్, అభ్యధావంత సహసా శల్యప్రభృతయో రథాః. ౮౯. తతోఽన్యం రథమాస్థాయ ధనుర్విష్ఫార్య దుర్మనాః, శనకైరభ్యయాచ్ఛ్వేతం భీష్మో దృష్ట్వా రథోత్తమమ్. ౯౦. ఏతస్మిన్నంతరే భీష్మః శుశ్రావ విపులాం గిరమ్, ఆకాశోదీరితాం దివ్యామాత్మనో హితసంశ్రయామ్. ౯౧. భీష్మ భీష్మ మహాబాహో శీఘ్రం యత్నం కురుష్వ వై, ఏష హ్యస్య జయే కాలో నిర్దిష్టో విశ్వయోనినా. ౯౨. ఏతచ్ఛ్రుత్వా తు వచనం దేవదూతేన భాషితమ్, సంప్రహృష్టమనా భూత్వా వధే తస్య మనో దధే. ౯౩. విరథం రథినాం శ్రేష్ఠం శ్వేతం దృష్ట్వా పదాతినమ్, సహితాస్త్వభ్యవర్తంత పరీప్సంతో మహారథాః. ౯౪. సాత్యకిర్భీమసేనశ్చ ధృష్టద్యుమ్నశ్చ పార్షతః, కైకేయా ధృష్టకేతుశ్చ అభిమన్యుశ్చ వీర్యవాన్. ౯౫. ఏతానాపతతో దృష్ట్వా ద్రోణశల్యకృపైస్సహ, అవారయదమేయాత్మా వాయువేగానివాచలః. ౯౬. సన్నిరుద్ధేషు సర్వేషు పాండవేషు మహాత్మసు, శ్వేతః ఖడ్గముపాకృష్య భీష్మస్య ధనురాచ్ఛినత్. ౯౭. తదపాస్య ధనుశ్ఛిన్నం త్వరమాణః పితామహః, దేవదూతవచశ్శ్రుత్వా వధే తస్య మనో దధే. ౯౮. తతః ప్రవార్యమాణస్తు పితా దేవవ్రతస్తవ, అన్యత్కార్ముకమాదాయ త్వరమాణో మహారథః. ౯౯. క్షణేన సజ్యమకరోచ్ఛక్రచాపసమప్రభమ్, పితా తే భరతశ్రేష్ఠ శ్వేతం దృష్ట్వా మహారథమ్. ౧౦౦. వృతం తు తైర్నరవ్యాఘ్రైర్భీమసేనపురోగమైః, అభ్యవర్తత గాంగేయః శ్వేతం సేనాపతిం కృతీ. ౧౦౧. ఆపతంతం తతో భీష్మం భీమసేనః ప్రతాపవాన్, ఆజఘ్నే విశిఖైష్షష్ట్యా సేనాన్యం చ మహారథః. ౧౦౨. అభిమన్యుం చ సమరే పితా దేవవ్రతస్తవ, వారయిత్వా శరైర్ఘోరై రన్యానపి మహారథాన్. ౧౦౩. ఆజఘ్నే భరతశ్రేష్ఠ త్రిభిస్సన్నతపర్వభిః, సాత్యకిం చ శతేనాజౌ భరతానాం పితామహః. ౧౦౪. ధృష్టద్యుమ్నం చ వింశత్యా కైకేయం చాపి పంచభిః, తాంశ్చ సర్వాన్ మహేష్వాసాన్ పితా దేవవ్రతస్తవ. ౧౦౫. వారయిత్వా శరైర్ఘోరైశ్శ్వేతమేవాభిదుద్రువే, తతశ్శరం మృత్యుసమం భారసాధనముత్తమమ్. ౧౦౬. వికృష్య బలవాన్ భీష్మస్సమధత్త దురాసదమ్, బ్రహ్మాస్త్రేణ సుసంయుక్తం తం శరం లోమవాహినమ్. ౧౦౭. దదృశుర్దేవగంధర్వాః పిశాచోరగరాక్షసాః, స తస్య కవచం భిత్త్వా జ్వలదగ్నిసమోజసః. ౧౦౮. జగామ ధరణీం

బాణో మహాశనిరివోజ్జ్వలన్, అస్తంగచ్ఛన్నివాదిత్యః ప్రభామాదాయ సత్వరః. ౧౦౯. ఏవం జీవితమాదాయ శ్వేతదేహాజ్జగామ సః, తం భీష్మేణ నరవ్యాఘ్రం తథా వినిహతం యుధి. ౧౧౦. ప్రపతంతమపశ్యామ గిరేశ్శృంగమివ చ్యుతమ్, అశోచన్ పాండవాస్సర్వే క్షత్రియా యే మహారథాః. ౧౧౧. ప్రహృష్టాస్తు సుతాస్సర్వే కురవశ్చాపి సర్వశః, తతో దుశ్శాసనో రాజన్ శ్వేతం దృష్ట్వా నిపాతితమ్. ౧౧౨. వాదిత్రనినదైర్ఘోరైర్నృత్యతి స్మ సమంతతః, తస్మిన్ హతే మహేష్వాసే భీష్మేణాహవశోభినా. ౧౧౩. ప్రావేపంత మహేష్వాసాః శిఖండిప్రముఖా రథాః, తతో ధనంజయో రాజన్ వార్ష్ణేయశ్చాపి సర్వశః. ౧౧౪. అవహారం శనైశ్చక్రుర్నిహతే వాహినీపతౌ, తతోఽవహారం సైన్యానాం తవ తేషాం చ భారత. ౧౧౫. తావకానాం పరేషాం చ నదతాం చ ముహుర్ముహుః, పార్థా విమనసో భూత్వా ప్రావిశంత మహారథాః. ౧౧౬. చింతయంతో వధం ఘోరం ద్వైరథేన పరంతప. ౧౧౭.

ఇతి భీష్మవధపర్వణి - అష్టచత్వారింశోఽధ్యాయః.

—శంఖయుద్ధే ప్రథమదివసావహారః.—

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—శ్వేతే సేనాపతౌ తాత సంగ్రామే నిహతే పరైః, కిమకుర్వన్ మహేష్వాసాః పాంచాలాః పాండవైస్సహ? ౧. సేనాపతిం సమాకర్ణ్య శ్వేతం యుధి నిపాతితమ్, తదర్థం యతతాం చాపి పరేషాం ప్రపలాయినామ్. ౨. మనః ప్రీణాతి మే వాక్యం జయం సంజయ శృణ్వతః, ప్రత్యవాయం చింతయతో లజ్జాం ప్రాప్నోతి మే నహి. ౩. హర్షమాణోఽనురక్తశ్చ వృద్ధః కురుపతిస్సదా, కృతవైరస్తదా తేన పితుః పుత్త్రేణ ధీమతా. ౪. తస్యోద్వేగాద్భయాచ్చాపి సంశ్రితః పాండవాన్ పురా, ససర్వస్వం పరిత్యజ్య దుఃఖం సంశ్రిత్య తిష్ఠతి. ౫. పాండవానాం ప్రతాపేన దుర్గదేశం ప్రవిశ్య చ, సపత్నాత్సతతో బాధమార్యవృత్తిమనుష్ఠితః. ౬. ఆశ్రయం వై తదా తేషాం పురా రాజా సుదుర్మతిః, తతో యుధిష్ఠిరం భక్త్యా కథం సంజయ సూదితః. ౭. ప్రక్షిప్తస్సగతిః క్షుద్రః పాతాలే పురుషాధమైః, న యుద్ధం రోచయేద్భీష్మో న చాచార్యః కథంచన. ౮. న కృపో న చ గాంధారీ నాహం సంజయ రోచయే, న వాసుదేవో వార్ష్ణేయో ధర్మరాజశ్చ పాండవః. ౯. న భీమో నార్జునశ్చైవ న యమౌ పురుషర్షభౌ, వార్యమాణో మయా నిత్యం గాంధార్యా విదురేణ చ. ౧౦. జామదగ్న్యేన రామేణ వ్యాసేన చ మహాత్మనా, దుర్యోధనో దుష్టమనా నిత్యమేవ హి సంజయ. ౧౧. కర్ణస్య మతమాజ్ఞాయ సౌబలస్య చ పాపకృత్, దుశ్శాసనేన చ తథా పాండవానభ్యసూయత. ౧౨. తమహం వ్యసనే ఘోరే మన్యే ప్రాప్తం తు సంజయ, శ్వేతస్య చ

వినాశేన భీష్మస్య విజయేన చ. ౧౩. సంక్రుద్ధః కృష్ణసహితః పార్థః కిమకరోద్యుధి, అర్జునాద్ధి భయం భూయ స్తన్మే తాత న శామ్యతి. ౧౪. స హి శూరశ్చ కౌంతేయః క్షిప్రకారీ ధనంజయః, మన్యే శరైః శరీరాణి ప్రమథిష్యతి శాత్రవాన్. ౧౫. ఇంద్రం ఇంద్రానుజసమము పేంద్రసదృశం రణే, అమోఘక్రోధసంకల్పం దృష్ట్వావః కిమభూన్మనః. ౧౬. స చైవం వేదవిచ్ఛూరో జ్వలనార్కసమద్యుతిః, ఐంద్రాస్త్రవిద మేయాత్మా ప్రాపతత్సమితిం జయః. ౧౭. స వజ్రస్పర్శరూపాణామస్త్రాణామసితా రిషు, శీఘ్రజ్యాక్షేపహా స్తస్తు కౌంతేయో యో మహారథః. ౧౮. స సంజయ మహా ప్రాజ్ఞో ద్రుపదస్యాత్మజో బలీ, ధృష్టద్యుమ్నః కిమకరోత్ శ్వేతే యుధి నిపాతితే. ౧౯. పురా చైవాపరాధేన వధేన చ చమూపతేః, మన్యే మనః ప్రజజ్వాల పాండ వానాం మహాత్మనామ్. ౨౦. తేషాం క్రోధం చింతయంస్తు అహస్సు చ నిశాసు చ, న శాంతిమధిగచ్ఛామి దుర్యోధనకృతేన హి. ౨౧. కథం చాభూన్మహాయుద్ధం సర్వ మాచక్ష్వ సంజయ.౨౨. సంజయ ఉవాచ—శృణు రాజన్ స్థిరో భూత్వాతవాపన యనో మహాన్, న చ దుర్యోధనే దోషమిమమాధా తుమర్హసి.౨౩.గతోదకే సే తుబంధో యాదృక్తాదృజ్మతి స్తవ, సందీప్తే భవనే యద్వత్ కూపస్యఖననం యథా. ౨౪. గతపూర్వాహ్ణసమయే తస్మిన్ మహతి దారుణే, సేనాపతౌ హతే శ్వేతే భీష్మేణ యుధి భారత. ౨౫. కృతవర్మణా చ సహితం దృష్ట్వా శల్యమవస్థితమ్, వైరాటిస్సమరశ్లాఘీ శంఖః పరబలార్దనః. ౨౬. సద్యః క్రోధాత్ప్రజజ్వాల హావిషా హావ్యవాడివ, సవిస్ఫార్య మహాచ్చాపం శక్రచాపోపమం బలీ. ౨౭. అభ్యధావజ్జి ఘాంసుర్వై శంఖో మద్రాధిపం యుధి, మహతా రథవంశేన సమంతాత్ పరివా రితః. ౨౮. సృజన్ బాణమయం వర్షం ప్రాయాచ్ఛల్యరథం ప్రతి, తమాపతంతం సంప్రేక్ష్య మత్తవారణవిక్రమమ్. ౨౯. తావకానాం రథాస్సప్త సమంతాత్పర్య వారయన్, మద్రరాజం పరీప్సంతో మృత్యోర్దంష్ట్రాంతరం గతమ్. ౩౦. తతో భీష్మో మహాబాహు ర్వినద్య జలదో యథా, తాలమాత్రం ధనుర్గృహ్య శంఖమ భ్యద్రవద్రణే. ౩౧. తముద్యతం సమీక్ష్యాథ మహేష్వాసం మహారథమ్, సం త్రస్తా పాండవీ సేనా వాతవేగహతేవ నౌః. ౩౨. తత్రార్జునస్సంత్వరితః శంఖస్యా సీత్పురస్సరః, భీష్మాద్రక్ష్యోఽయమద్యేతి తతోయుద్ధమవర్తత. ౩౩. హాహాకారో మహానాసీద్యోధానాం యుధి యుధ్యతామ్, తేజస్తేజసి సంపృక్తమిత్యేవం విస్మ యం యయుః. ౩౪. అథ శల్యో గదాపాణిరవతీర్య మహారథాత్, శంఖస్య చ తురో వాహా నహనద్భరతర్షభ ౩౫. స హతాశ్వాద్రథాత్తూర్ణం ఖడ్గమాదాయ విద్రుతః, బీభత్సోస్స్యందనం ప్రాపతతశ్శాంతిమవాపచ. ౩౬. తతో భీష్మరథా

త్తూర్ణముత్పతంతి పతత్త్రిణః, త్తైరంతరిక్షం భూమిశ్చ సర్వతస్సమవస్తృతమ్. ౩౭. పాంచాలానథ మత్స్యాంశ్చ కేకయాంశ్చ ప్రభద్రకాన్, భీష్మః ప్రహరతాం శ్రేష్ఠః పాతయామాస పత్త్రిభిః. ౩౮. ఉత్సృజ్య సరథే తూర్ణం పాండవం సవ్యసాచినమ్, అభ్యద్రవత పాంచాల్యం ద్రుపదం సేనయా వృతమ్. ౩౯. ప్రియం సంబంధినం రాజన్ శరానవకిరన్ బహూన్, అగ్నినేవ ప్రదగ్ధాని వనాని శిశిరాత్యయే ౪౦. శరదగ్ధాన్యదృశ్యంత సైన్యాని ద్రుపదస్య చ, అతిష్ఠత రణే భీష్మో విధూమ ఇవ పావకః. ౪౧. మధ్యందినే యథా దిత్యం తపంతమివ తేజసా, న శేకుః పాండవేయస్య యోధా భీష్మం నిరీక్షితుమ్. ౪౨. వీక్షాంచక్రుస్సమంతాత్తే పాండవాః భయపీడితాః, త్రాతారం నాధ్యగచ్ఛంత గావశ్శీతార్దితా ఇవ. ౪౩. హతవిప్రద్రుతే సైన్యే నిరుత్సాహే విమర్దితే, హాహాకారో మహానాసీత్పాండుసైన్యేషు భారత. ౪౪. తతో భీష్మశ్శాంతనవో నిత్యం మండలకార్ముకః, ముమోచ బాణాన్ దీప్తాగ్రానహీనాశీవిషానివ. ౪౫. శరైరేకాయనీకుర్వన్ దిశస్సర్వా యత వ్రతః, జఘాన పాండవరథా నాదిశ్యాదిశ్య భారత. ౪౬. తతస్సైన్యేషు భగ్నేషుమథితేషు చ సర్వశః, ప్రాప్తేచాస్తందినకరే న ప్రాజ్ఞాయత కించన. ౪౭. భీష్మం చ సముదీర్యంతం దృష్ట్వా పార్థా మహాహవే, అవహారమకుర్వంత సైన్యానాం భరతర్షభ. ౪౮.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గతభీష్మవధపర్వణి - ఏకోనపంచాశోఽధ్యాయః.

క్రౌంచవ్యూహనిర్మాణమ్.

సంజయ ఉవాచ—కృతేఽవహారే సైన్యానాం ప్రథమం భరతర్షభ, భీష్మేచ యుధి సంరబ్ధే హృష్టే దుర్యోధనే తథా. ౧. ధర్మరాజస్తతస్తూర్ణ మభిగమ్య జనార్దనమ్, భ్రాతృభిస్సహితస్సర్వై స్సర్వైశ్చైవ జనేశ్వరైః. ౨. శుచా పరమయా యుక్తశ్చింతయానః పరాజయమ్, వార్ష్ణేయమబ్రవీద్రాజన్ దృష్ట్వా భీష్మస్య విక్రమమ్. ౩. కృష్ణ పశ్య మహేష్వాసం భీష్మం భీమపరాక్రమమ్, శరైర్దహంతం సైన్యం మే భీష్మం కక్షమివానలమ్. ౪. కథమేనం మహాత్మానం శక్ష్యామః ప్రతివీక్షితుమ్, లేలిహ్యమానం సైన్యం మే హవిష్మంత మివానలమ్. ౫. ఏతం హి పురుషవ్యాఘ్రం ధనుష్మంతం మహాబలమ్, దృష్ట్వా విప్రద్రుతం సైన్యం మదీయం మార్గణాహతమ్. ౬. శక్యో జేతుం యమః క్రుద్ధో వజ్రపాణిశ్చ సంయుగే, వరుణః పాశబద్ధోఽపి కుబేరో వా గదాధరః. ౭. న తు భీష్మో మహాతేజాః శక్యో జేతుం మహారథః, సోఽహమేవం గతే మగ్నో భీష్మాగాధజలే ప్లవః. ౮ ఆత్మనో బుద్ధిదౌర్బల్యాద్భీష్మమాసాద్య కేశవ, వనం యాస్యామి గోవింద శ్రేయో మే తత్ర జీవితుమ్ ౯. న త్విమాన్ పృథివీపాలాన్ దాతుం భీష్మాయమృత్యవే, క్షేపయిష్యతి మేసేనాం కృష్ణ

భీష్మోమహాస్త్రవిత్. ౧౦. యథానలం ప్రజ్వలితం పతంగాస్సమభిద్రుతాః, వినాశా
యైవ గచ్ఛంతి తథా మే సైనికా జనాః. ౧౧. క్షయం నీతోఽస్మి వార్ష్ణేయ రాజ్య
హేతోః పరాక్రమీ, భ్రాతరశ్చైవ మే వీరాః కర్శితాశ్శరపీడితాః. ౧౨. మ
త్కృతే భ్రాతృసౌహార్దాద్రాజ్యాద్భ్రష్టాస్తథా సుఖాత్, జీవితం బహుమన్యం తే
జీవితం హ్యద్య దుర్లభమ్. ౧౩. జీవితస్యావశేషేణ తపస్తప్స్యామి దుశ్చరమ్, న
ఘాతయిష్యామి రణే మిత్రాణీమాని కేశవ. ౧౪. రథాన్మే బహుసాహస్రాన్
దివ్యైరస్త్రైర్మహాబలః, ఘాతయత్యనిశం భీష్మః ప్రవరాణాం ప్రహారిణామ్. ౧౫.
కిన్ను కృత్వా కృతం మే స్యాద్బ్రూహి మాధవ మాచిరమ్, మధ్యస్థమివ పశ్యామి
సమరే సవ్యసాచినమ్. ౧౬. ఏకో భీమః పరం శక్త్యా యుధ్యత్యేష మహాబలః,
కేవలం బాహువీర్యేణ క్షత్రధర్మమనుస్మరన్. ౧౭. గదయా వీరఘాతిన్యా యథో
త్సాహం మహామనాః, కరోత్యసుకరం కర్మ గజాశ్వరథపత్తిషు. ౧౮. అలమేష
క్షయం కర్తుం పరసైన్యస్య మారిష, ఆర్జవేనైవ యుద్ధేన వీరో వర్షశతేన వా. ౧౯.
ఏకోఽస్త్రవిత్సఖా తేయం సోఽప్యస్మాన్ సముపేక్షతే, నిర్దహ్యమానాన్ భీష్మేణ ద్రోణే
న చ మహాత్మనా. ౨౦. దివ్యాన్యస్త్రాణి భీష్మస్య ద్రోణస్య చ మహాత్మనః, ధక్ష్యంతే
క్షత్రియాన్ సర్వాన్ ప్రయుక్తాని పునఃపునః. ౨౧. కృష్ణభీష్మస్సుసంరబ్ధః సహితస్స
ర్వపార్థివైః, క్షయయిష్యతి నో నూనం యాదృశోఽస్య పరాక్రమః. ౨౨. తం త్వం
పశ్య మహేష్వాసం యోగేశ్వర మహారథమ్, యో భీష్మం శమయేత్సంఖ్యే దా
వాగ్నిం జలదో యథా. ౨౩. తవ ప్రసాదాద్గోవింద పాండవా నిహతద్విషః, స్వ
రాజ్యమనుసంప్రాప్తా మోదిష్యంతి సబాంధవాః. ౨౪. ఏవముక్త్వా తతః పార్థో
ధ్యాయన్నాస్తే మహామనాః, చిరమంతర్మనా భూత్వా శోకోపహతచేతనః. ౨౫.
శోకార్తం పాండవం దృష్ట్వా దుఃఖేన హతచేతసమ్, అబ్రవీత్తత్ర గోవిందో హ
ర్షయన్ సర్వపాండవాన్. ౨౬. మా శుచో భరతశ్రేష్ఠ న త్వం శోచితుమర్హసి,
యత్ర తే భ్రాతరశ్శూరాః సర్వే లోకస్య ధన్వినః. ౨౭. అహం చ ప్రియకృ
ద్రాజన్ సాత్యకిశ్చ మహారథః, విరాటద్రుపదౌ వృద్ధౌ ధృష్టద్యుమ్నశ్చ పార్షతః.
౨౮. తథైవ సబలాస్సర్వే రాజానో రాజసత్తమ, త్వత్ప్రసాదప్రతీక్షా వై త్వద్భ
క్తాశ్చ విశాంపతే. ౨౯. ఏష తే పార్షతో నిత్యం హితకామః ప్రియే రతః,
సేనాపత్యమనుప్రాప్తో ధృష్టద్యుమ్నో మహారథః. ౩౦. శిఖండీ చ మహా
బాహో భీష్మస్యాంతకరః కిల, ఏతచ్ఛ్రుత్వా మహారాజో ధృష్టద్యుమ్నం మహా
రథమ్. ౩౧. అబ్రవీత్సమితౌ తస్యాం వాసుదేవస్య శృణ్వతః, ధృష్టద్యుమ్న
నిబోధేదం యత్త్వాం వక్ష్యామి పార్షత. ౩౨. నాభిక్రుధ్యం భవేత్తచ్చ వచనం

[illegible] మమ భాషితమ్, భవాన్ సేనాపతి ర్మహ్యం వాసుదేవేన సమ్మితః. ౩౩. కార్తికేయో యథా నిత్యం దేవానామభవత్పురా, తథా త్వమపి పాండూనాం సేనానీ ర్భరతర్షభ. ౩౪. సత్వం పురుషశార్దూల విక్రమ్య జహి కౌరవాన్,అహం చ త్వానుయాస్యామి భీమః కృష్ణశ్చ మారిష. ౩౫. మాద్రీపుత్రౌ చ సహితౌ ద్రౌపదేయాశ్చ దంశితాః, యే చాన్యే పృథివీపాలాః ప్రధానాః పురుషర్షభ. ౩౬. తతస్తూద్ధర్షయన్ సర్వాన్ ధృష్టద్యుమ్నోఽభ్యభాషత, అహం ద్రోణాంతకః పార్థ విహితశ్శంభునా పురా. ౩౭. రణే భీష్మం తథా ద్రోణం కృపం శల్యం జయద్రథమ్, సర్వానద్య రణే దృప్తాన్ ప్రతియోత్స్యామి పార్థివాన్. ౩౮. అథోత్కృష్టం మహావీర్యైః పాండవైర్యుద్ధదుర్మదైః, సముద్యతే పార్థివేంద్రే పార్షతే శత్రుసూదనే. ౩౯. అబ్రవీచ్చ తతః పార్థః పార్షతం పృతనాపతిమ్, వ్యూహః క్రౌంచారుణో నామ సర్వశత్రునిబర్హణః. ౪౦. యం బృహస్పతి రింద్రాయ తదా దైవాసురేఽబ్రవీత్, తం యథావత్ప్రతివ్యూహం పరానీకవినాశనమ్. ౪౧. అదృష్టపూర్వం రాజానః పశ్యంతు కురుభిస్సహ, తథోక్తస్స నృదేవేన జిష్ణుర్వజ్రభృతేవ హ. ౪౨. ప్రభాతే సర్వసైన్యానామగ్రే చక్రే ధనంజయమ్, ఆదిత్యపథగః కేతుస్తస్యాద్భుతమనోరమః. ౪౩. శాసనాత్పురుహూతస్య నిర్మితో విశ్వకర్మణా, ఇంద్రాయుధసవర్ణాభిః పతాకాభిరలంకృతః. ౪౪. ఆకాశగ ఇవాకాశే గంధర్వనగరోపమః, నృత్యమాన ఇవాభాతి రథచర్యాసు మారిష. ౪౫. తేన రత్నవతా పార్థః స చ గాండీవధన్వనా, బభూవ పరమోపేతః స్వయంభూరివ భానునా. ౪౬. శిరోఽభూద్ద్రుపదో రాజా మహత్యా సేనయా వృతః, కుంతిభోజశ్చ శైబ్యశ్చ చక్షుష్యాస్తాం జనేశ్వరౌ. ౪౭. దాశార్ణకాః ప్రయాగాశ్చ దాశేరకగణైస్సహ, అనూపకాః కిరాతాశ్చ గ్రీవాయాం భరతర్షభ. ౪౮. పటచ్చరైశ్చ హుండైశ్చ రాజన్ పౌరవకైస్సహ, నిషాదైస్సహితశ్చైవ పృష్ఠమాసీద్యుధిష్ఠిరః. ౪౯. పక్షౌ తు భీమసేనశ్చ ధృష్టద్యుమ్నశ్చ పార్షతః, ద్రౌపదేయాభిమన్యుశ్చ సాత్యకిశ్చ మహారథః ౫౦. పిశాచా దారదాశ్చైవ పౌండ్రాః కుండీవిషైస్సహ, మడకాలడకాశ్చైవ తంగణాః పరతంగణాః. ౫౧. వాహ్లీకాస్తిత్తిరాశ్చైవ పాండ్యాశ్చ [illegible]శ్చ భారత, శరవాస్తుంబుమాశ్చైవ వత్సాశ్చ సహ నాకులైః. ౫౨. నకులస్సహదేవశ్చ వామం పార్శ్వముపాశ్రితౌ, రథానామయుతం పక్షౌ శిరస్తు నియుతం తథా. ౫౩. పృష్ఠమర్బుదమేవాసీత్సహస్రాణి చ వింశతిః, గ్రీవాయాం నియుతం చాపి సహస్రాణి చ సప్తతిః. ౫౪. పక్షకోటిషు పక్షేషు పక్షాంతేషు చ వారణాః, జగ్ముః పరివృతా రాజన్ జ్వలంత ఇవ పర్వతాః. ౫౫. జఘనం పాలయామాస

విరాటస్సహ కేకయైః, కాశిరాజశ్చ శైబ్యశ్చ రథానామయుతైస్త్రిభిః. ౫౬. ఏవమేతం మహావ్యూహం వ్యూహ్య భారతపాండవాః, సూర్యోదయనమిచ్ఛంతః స్థితా యుద్ధాయ దంశితాః. ౫౭. తేషామాదిత్యవర్ణాని విమలాని మహాంతి చ, శ్వేతచ్ఛత్రాణ్యశోభంత వారణేషు ధ్వజేషు చ. ౫౮.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - పంచాశో౽ధ్యాయః.

కౌరవసైన్యవ్యూహః. ౫౧.

సంజయ ఉవాచ—క్రౌంచం దృష్ట్వా మహావ్యూహమభేద్యం తనయస్తవ, వ్యూఢం దృష్ట్వా మహాఘోరం పాండవేనామితౌజసా. ౧. ఆచార్యముపసంగమ్య కృపం శల్యం చ మారిష, సౌమదత్తిం వికర్ణం చ సో౽శ్వత్థామానమేవచ. ౨. దుశ్శాసనాదీన్ భ్రాతౄంశ్చ సర్వానేవ చ భారత, అన్యాంశ్చ సుబహూన్ శూరాన్ యుద్ధాయ సముపాగతాన్. ౩. ప్రాహేదం వచనం కాలే హర్షయంస్తనయస్తవ, నానాశస్త్రప్రహరణాః సర్వే శాస్త్రార్థకోవిదాః. ౪. ఏకైకశస్సమర్థా హి యూయం సర్వే మహారథాః, పాండుపుత్రాన్ రణే హంతుం ససైన్యాః కిము సంహతాః. ౫. అపర్యాప్తం తదస్మాకం బలం భీష్మాభిరక్షితమ్, పర్యాప్తం త్విదమేతేషాం బలం భీమాభిరక్షితమ్. ౬. సంస్థానాశ్శూరసేనాశ్చ వేణికాః కుకురా స్తథా, రేచకాశ్చ త్రిగర్తాశ్చ మద్రకా యవనా స్తథా. ౭. శత్రుంజయేన సహితా స్తథా దుశ్శాసనేన హి, వికర్ణేన సువీరేణ తథా నందోపనందకైః. ౮. చిత్రసేనేన సహితాః సహితా మణిభద్రకైః, భీష్మమేవాభిరక్షంతు సహసైన్యపురస్కృతాః. ౯. తతో భీష్మశ్చ ద్రోణశ్చ తవ పుత్రాశ్చ మారిష, అవ్యూహంత మహావ్యూహం పార్థానాం ప్రతిబాధనే. ౧౦. భీష్మస్సైన్యేన మహతా సమంతాత్పరివారితః, యయౌ ప్రకర్షన్మహతీం వాహినీం సురరాడివ. ౧౧. తమన్వయాన్మహేష్వాసో భారద్వాజః ప్రతాపవాన్, కుంతలైశ్చ దశార్ణైశ్చ మాగధైశ్చ విశాంపతే. ౧౨. విదర్భైర్మేకలైశ్చైవ కర్ణప్రావరణైరపి, సహితాస్సర్వసైన్యేన భీష్మమాహవశోభినం. ౧౩. గాంధారాస్సింధుసౌవీరాః శిబయో౽థ వసాతయః, శకునిశ్చ ససైన్యేన భారద్వాజమపాలయత్. ౧౪. తతో దుర్యోధనో రాజా సహితస్సర్వసోదరైః, అశ్వాతకైర్వికర్ణైశ్చ తథా వామనకోసలైః. ౧౫. దరదైశ్చ వృకైశ్చైవ తథా క్షుద్రకమాలవైః, అభ్యద్రవత సంహృష్టః పాండవేయస్య వాహినీమ్. ౧౬. భూరిశ్రవాశ్శలశ్శల్యో భగదత్తశ్చ మారిష, విందానువిందావావంత్యౌ వామం పార్శ్వముపాలయన్. ౧౭. సోమదత్తస్సుశర్మా చ కాంభోజశ్చ సుదక్షిణః, శతాయుశ్చ శ్రుతాయుశ్చ దక్షిణం పక్షమాశ్రితాః. ౧౮. అశ్వత్థామా కృపశ్చాపికృత

వర్మా చ సాత్వతః, మహత్యా సేనయా సార్ధంసేనాపృష్ఠే వ్యవస్థితౌ. ౧౯. పృష్ఠగోపాశ్చ తస్యాసన్నానాజనపదేశ్వరాః, కేతుమాన్ వసుదానశ్చ పుత్రః కాశ్యస్య వా విభుః. ౨౦. తతస్తే తావకాస్సర్వే హృష్టా యుద్ధాయ భారత, దధ్ముశ్శంఖాన్ముదా యుక్తాస్సింహనాదాంస్తథా నదన్. ౨౧. తేషాం శ్రుత్వా తు హృష్టానాం కురువృద్ధః పితామహః, సింహనాదం వినద్యోచ్చైశ్శంఖం దధ్మౌ ప్రతాపవాన్. ౨౨. తతశ్శంఖాశ్చ భేర్యశ్చ పేశ్యశ్చ వివిధాః పరైః, ఆనకాశ్చాభ్యహన్యంత సశబ్దస్తుములోఽభవత్. ౨౩. తతశ్శ్వేతైర్హయైర్యుక్తే మహతి స్యందనే స్థితౌ, ప్రదధ్మతుశ్శంఖవరౌ హేమరత్నవిభూషితౌ. ౨౪. పాంచజన్యంహృషీకేశో దేవదత్తం ధనంజయః, పౌండ్రం దధ్మౌ మహాశంఖం భీమకర్మా వృకోదరః. ౨౫. అనంతవిజయం రాజా కుంతీపుత్రో యుధిష్ఠిరః, నకులస్సహదేవశ్చ సుఘోషమణిపుష్పకౌ. ౨౬. కాశిరాజశ్చ శైబ్యశ్చ శిఖండీ చ మహారథః, ధృష్టద్యుమ్నో విరాటశ్చ సాత్యకిశ్చ మహారథః. ౨౭. పాంచాల్యశ్చ మహేష్వాసో ద్రౌపదేయాశ్చ పంచ, సర్వే దధ్ముర్మహాశంఖాన్ సింహనాదాంశ్చ నేదిరే. ౨౮. స ఘోషస్సుమహాంస్తత్ర వీరైస్తైస్సముదీరితః, నభశ్చపృథివీంచైవ తుములో వ్యనునాదయన్. ౨౯. ఏవమేతే మహారాజ ప్రహృష్టాః కురుపాండవాః, పునర్యుద్ధాయ సంజగ్ముస్తాపయానాః పరస్పరమ్. ౩౦.

ఇతి శ్రీమహాభారతే భీష్మవధపర్వణి ఏకపంచాశోఽధ్యాయః.

భీష్మార్జునయుద్ధమ్.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ.— ఏవంవ్యూఢేష్వనీకేషు మామకేష్వితరేషు చ, కథం ప్రహరతాం శ్రేష్ఠాః సంప్రహారం ప్రచక్రిరే. ౧. సంజయ ఉవాచ— ఏవం వ్యూఢేష్వనీకేషు సన్నద్ధా రుచిరధ్వజాః, అపారమివ సందృశ్యం సాగరప్రతిమం బలమ్. ౨. తేషాం మధ్యే స్థితో రాజన్ పుత్రో దుర్యోధనస్తవ, అబ్రవీత్తావకాన్ సర్వాన్ యుధ్యధ్వమితి దంశితాః. ౩. తే మనః క్రూరమాస్థాయ సమభిత్యక్తజీవితాః, పాండవానభ్యవర్తంత సర్వ ఏవోచ్ఛ్రితధ్వజాః. ౪. తతో యుద్ధం సమభవత్తుములం రోమహర్షణమ్, తావకానాం పరేషాం చ వ్యతిషక్తరథద్విపమ్. ౫. ముక్తాస్తు రథిభిర్బాణాశ్చారుపుంఖాస్సుతేజితాః, సన్నిపేతురకుంఠాగ్రా నాగేషు చ హయేషు చ. ౬. తథా ప్రవృత్తే సంగ్రామే ధనురుద్యమ్య దంశితః, అభిపద్య మహాబాహుర్భీష్మో భీమపరాక్రమః. ౭. సౌభద్రే భీమసేనే చ అర్జునే చ మహారథే, కేకయే చ విరాటే చ ధృష్టద్యుమ్నే చ పార్షతే. ౮. ఏతేషు నరవీరేషు చేదిమత్స్యేషు వాపునః, వవర్ష శరవర్షాణి వృద్ధః కురుపితామహః. ౯. ప్రాకంపత మహా

వ్యూహా స్తస్మిన్ వీరసమాగమే, సర్వేషామేవ సైన్యానా మాసీద్వ్యతికరో మహాన్. ౧౦. సాదినోధ్వజిన శ్చైవ హతాః ప్రవరవాజినః, విప్రయాతరథానీకాః సమపద్యంత పాండవాః. ౧౧. అర్జునస్తు నరవ్యాఘ్రో దృష్ట్వా భీష్మం మహారథమ్ వార్ష్ణేయమబ్రవీత్క్రుద్ధో యాహి యత్ర పితామహః. ౧౨. ఏష భీష్మస్సుసం క్రుద్ధో వార్ష్ణేయ మమ వాహినీమ్, నాశయిష్యతి సువ్యక్తం దుర్యోధనహితే రతః. ౧౩. ఏష ద్రోణః కృపశ్శల్యో వికర్ణశ్చ జనార్దన, ధార్తరాష్ట్రాశ్చ సహితాః దుర్యోధనపురోగమాః. ౧౪. పాంచాలాన్నిహనిష్యంతి రక్షితా దృఢధన్వినా, సోఽహం భీష్మం హనిష్యామి సైన్యహేతోర్జనార్దన. ౧౫. తమబ్రవీద్వాసుదేవోయత్తో భవ ధనంజయ, ఏష త్వాం ప్రాపయే వీర పితామహరథం ప్రతి. ౧౬. ఏవముక్త్వా తతశ్శౌరీ రథం తం లోకవిశ్రుతమ్, ప్రాపయామాస భీష్మస్య రథం ప్రతి జనేశ్వర. ౧౭. చలద్బహుపతాకేన వలాకా వల్గువాజినా, సముచ్ఛ్రితమహాభీమనదద్వానరకేతునా. ౧౮. మహతా మేఘనాదేన రథే నాదిత్యవర్చసా, వినిఘ్నన్ కౌరవానీకం శూరసేనాంశ్చ పాండవః. ౧౯. ఆగచ్ఛత రణే శీఘ్రం సుహృదాం హర్షవర్ధనః తమాపతంతం వేగేన ప్రభిన్నమివ కుంజరమ్. ౨౦. త్రాసయానం రణే శూరాన్ పాతయంతంచ సాయకైః, సైంధవప్రముఖైర్గుప్తః ప్రాచ్యసౌవీరకేకయైః. ౨౧. సహసా ప్రత్యుదీయాయ భీష్మశ్శాంతనవోఽర్జునమ్, కోహి గాండీవధన్వానమన్యః కురుపితామహాత్. ౨౨. ద్రోణవైకర్తనాభ్యాం వా రథీ సంయాతుమర్హతి, తతో భీష్మో మహారాజ కౌరవాణాం పితామహః. ౨౩. అర్జునం సప్తసప్తత్యా నారాచానాం సమర్పయత్, ద్రోణశ్చ పంచవింశత్యా కృపః పంచ శతైశ్శరైః. ౨౪. దుర్యోధనశ్చతుష్షష్ట్యా శల్యశ్చ నవభిశ్శరైః, ద్రౌణిష్షష్ట్యా నరవ్యాఘ్రో వికర్ణశ్చ త్రిభిశ్శరైః. ౨౫. ఆర్తాని స్త్రిభిర్భల్లై రాజన్ వివ్యాధ పాండవమ్, సతైర్విద్ధో మహేష్వాసః సమంతాన్నిశితైశ్శరైః. ౨౬. న వివ్యథే మహాబాహుర్భిద్యమాన ఇవాచలః, స భీష్మం పంచవింశత్యా కృపం చ నవభిశ్శరైః. ౨౭. ద్రోణం షష్ట్యా నరవ్యాఘ్రం వికర్ణంచ త్రిభిశ్శరైః, ఆర్తాయనింత్రిభిర్బాణై రాజానం చాపి పంచభిః. ౨౮. ప్రత్యవిధ్యదమేయాత్మాకిరీటీభరతర్షభ, తం సాత్యకిర్విరాటశ్చ ధృష్టద్యుమ్నశ్చ పార్షతః. ౨౯. ద్రౌపదేయాభిమన్యుశ్చ పరివవ్రుర్ధనంజయమ్, తతో ద్రోణం మహేష్వాసంగాంగేయస్య హితే రతమ్. ౩౦. అభ్యవర్తతపాంచాల్యః సంయుక్తస్సహసోమకైః, భీష్మస్తు రథినాం శ్రేష్ఠస్తూర్ణం వివ్యాధ పాండవమ్. ౩౧. అశీత్యా నిశితైర్బాణై స్తతోఽకుష్యంత తావకాః, తేషాం తునినదం శ్రుత్వా ప్రహృష్టానాం ప్రహృష్టవత్. ౩౨. ప్రవివేశ తతో మధ్యం రథ

సింహాః ప్రతాపవాన్, తేషాం తు రథ సింహానాం మధ్యం ప్రాప్య ధనంజయః. ౩౩. చిక్రీడ ధనుషా రాజన్ లక్ష్యం కృత్వా మహారథాన్, తతో దుర్యోధనో రాజా భీష్మమాహ నరేశ్వరః. ౩౪. పీడ్యమానం స్వకం సైన్యం దృష్ట్వా పార్థేన సంయుగే, ఏష పాండుసుతస్తాత కృష్ణేన సహితో బలీ. ౩౫. పాతయన్ సర్వసైన్యాని మూలం నః పరికృంతతి, త్వయి జీవతి గాంగేయ ద్రోణే చ రథినాం వరే. ౩౬. త్వత్కృతే హ్యేష కర్ణోఽపి న్యస్తశస్త్రో విశాంపతే, న యుధ్యతి రణే పార్థాన్ హితకామః సదా మమ. ౩౭ స తథా కురు గాంగేయ యథాహన్యేత ఫాల్గునః, ఏవముక్తస్తతో రాజన్ పితా దేవవ్రతస్తవ. ౩౮. ధిక్ క్షత్రధర్మ మిత్యుక్త్వా ప్రాయాత్ పార్థరథం ప్రతి, ఉభౌ శ్వేతహయౌ రాజన్ సంస్థితౌ ప్రేక్ష్య పార్థివాః. ౩౯. సింహనాదం భృశం చక్రుః శంఖాన్ దధ్ముశ్చ మారిష, ద్రౌణిర్దుర్యోధనశ్చైవ వికర్ణశ్చ తవాత్మజః. ౪౦. పరివార్య రణే భీష్మం స్థితా యుద్ధాయ మారిష, తథైవ పాండవాస్సర్వే పరివార్య ధనంజయమ్. ౪౧. స్థితా యుద్ధాయ మహతే తతో యుద్ధమవర్తత, గాంగేయస్తు రణే పార్థమానర్ఛన్నవభిశ్శరైః. ౪౨. తమర్జునః ప్రత్యువిధ్యద్దశభిర్మర్మభేదిభిః, తతశ్శరసహస్రేణ సుప్రయుక్తేన పాండవః. ౪౩. అర్జునస్సమరశ్లాఘీ భీష్మస్యావారయద్దిశః, శరజాలం తతస్తం తు శరజాలేన పార్థివ. ౪౪. వారయామాస పార్థస్య భీష్మశ్శాంతనవస్తదా, ఉభౌ పరమసంతుష్టా వుభౌ యుద్ధాభినందినౌ. ౪౫. నిర్విశేషమయుధ్యేతాం కృతప్రతికృతైషిణౌ, భీష్మచాపప్రయుక్తాని శరజాలాని సంఘశః ౪౬. శీర్యమాణాన్యదృశ్యంత భిన్నాన్యర్జునసాయకైః, తథైవార్జునముక్తాని శరజాలాని సర్వశః. ౪౭. గాంగేయశరనున్నాని న్యపతంత మహీతలే, అర్జునః పంచవింశత్యా భీష్మమార్ఛచ్ఛితైశ్శరైః. ౪౮. భీష్మోఽపి సమరే పార్థం వివ్యాధ నవభిశ్శరైః, అన్యోన్యస్య తౌ హయాన్విధ్వా ధ్వజౌ చ సుమహాబలౌ. ౪౯. రథేషాం రథచక్రం చ చిక్రీడతు రరిందమౌ, తతః క్రుద్ధో మహానాప భీష్మః ప్రహరతాంవరః. ౫౦. వాసుదేవం త్రిభిర్బాణై రాజఘానస్తనాంతరే భీష్మచాపచ్యుతైస్తైస్తు నివిద్ధో మధుసూదనః. ౫౧. విరరాజ రణే రాజన్ సపుష్ప ఇవ కింశుకః, తతోఽర్జునోఽభిసంక్రుద్ధో నివిద్ధం ప్రేక్ష్య మాధవమ్. ౫౨. గాంగేయసారథిం సంఖ్యే నిర్బిభేద త్రిభిశ్శరైః, యతమానౌ తతో వీరా వన్యోన్యస్య స్వరథం ప్రతి. ౫౩. నాశక్నుతాం తదాన్యోన్యమభిసంధాతుమాహవే, మండలాని విచిత్రాణి గతప్రత్యాగతాని చ. ౫౪. దర్శయామాసతూ రాజన్ సూతసామర్థ్యలాఘవాత్,అంతరం చ ప్రహారేషు తర్కయంతౌ విశాంపతే.౫౫.రాజన్నంతరమార్గస్థౌ స్థితావాస్తాం ముహుర్ముహుః, ఉభౌ సింహరవోన్మిశ్రం శంఖశబ్దం చ చక్రతుః. ౫౬.

తథైవచాపనిర్ఘోషం చక్రతుస్తౌ మహారథౌ, తయోశ్శంఖప్రణాదేన రథనేమిస్వనేనచ. ౫౭. దారితా సహసా భూమిశ్చకంపే చ ననాదచ, న తయోరంతరం కశ్చిద్దదృశే భరతర్షభ. ౫౮. బలినా సమరే శూరావన్యోన్యసదృశావుభౌ, చిహ్నమాత్రేణ భీష్మస్య ప్రయయుస్తత్ర కౌరవాః. ౫౯. తథా పాండుసుతాః పార్థం చిహ్నమాత్రేణజగ్మిరే, తయోర్నృవరయో రాజన్ దృష్ట్వా తాదృక్పరాక్రమమ్. ౬౦. విస్మయం సర్వభూతాని జగ్ముర్భారతసంయుగే, న తయోరంతరం కశ్చిద్రణే పశ్యతి భారత. ౬౧. ధర్మస్థితస్య హి యథా న కశ్చిద్వృజినం క్వచిత్, ఉభౌ హి శరజాలేన తావదృశ్యౌ బభూవతుః. ౬౨. ప్రకాశౌ తు తతస్తూర్ణం బభూవతు రుభౌ రణే, తత్ర దేవాస్సగంధర్వాశ్చారణాశ్చ మహర్షయః. ౬౩. అన్యోన్యం ప్రత్యభాషంత తయోర్దృష్ట్వా పరాక్రమమ్, న శక్యౌ యుధి సంరబ్ధౌ జేతుమేతౌ మహారథౌ. ౬౪. సదేవాసురగంధర్వైర్లోకైరపి కథంచన, ఆశ్చర్యభూతం లోకేషు యుద్ధమేతన్మహాద్భుతం. ౬౫. నైవ చైతాదృశం యుద్ధం భవిష్యతి కదాచన, నైవ శక్యో రణే జేతుం భీష్మః పార్థేన ధీమతా. ౬౬. సధనుస్సరథస్సాశ్వః ప్రవపన్సాయకాన్ రణే, తథైవ పాండవం యుద్ధే దేవైరపి దురాసదం. ౬౭. నవిజేతుం రణే భీష్మఉత్సహేత ధనుర్ధరమ్, ఆలోకాదపి యుద్ధం హి సమమేతద్భవిష్యతి. ౬౮. ఇతి స్మ వాచశ్శ్రూయంతే ప్రచరంత్యస్తతస్తతః, గాంగేయార్జునయోస్సంఖ్యే స్తవయుక్తా విశాంపతే. ౬౯. త్వదీయాస్తు తతో యోధాః పాండవేయాశ్చ భారత, అన్యోన్యం సమరే జఘ్నుస్తయోస్తత్ర పరాక్రమే. ౭౦. శితధారైస్తథా ఖడ్గైర్విమలైశ్చ పరశ్వథైః, శరైరన్యైశ్చ బహుభిశ్శస్త్రైర్నానావిధైర్యుధి. ౭౧. ఉభయోస్సేనయోశ్శూరా న్యకృంతంత పరస్పరమ్, వర్తమానే తథా యుద్ధే ఘోరే తస్మిన్ సుదారుణే. ౭౨. ద్రోణపాంచాలయో రాజన్ మహానాసీత్సమాగమః. ౭౩.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ద్విపంచాశోఽధ్యాయః.

ధృష్టద్యుమ్నద్రోణయుద్ధమ్.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—కథం ద్రోణో మహేష్వాసః పాంచాల్యశ్చైవ పార్షతః, రణే సమీయతుర్యత్తౌ తన్మమాచక్ష్వ సంజయ. ౧. దిష్టమేవ పరం మన్యే పౌరుషాదపి సంజయ, యత్ర శాంతనవో భీష్మో నాతరద్యుధి పాండవమ్. ౨. భీష్మో హి సమరే క్రుద్ధో హన్యాల్లోకాంశ్చరాచరాన్, స కథం పాండవం యుద్ధే నాతరత్సంజయౌజసా. ౩. సంజయ ఉవాచ—శృణు రాజన్ స్థిరో భూత్వా యుద్ధమేతత్సుదారుణం, న శక్యః పాండవో జేతుం దేవైరపి సవాసవైః. ౪. ద్రోణస్తు

వివిధై ర్బాణైర్ధృష్టద్యుమ్నమమర్షణమ్, సారథిం చాస్య భల్లేన రథనీడాదపాతయత్. ౫. తస్యాథ చతురో వాహాంశ్చతుర్భిస్సాయకోత్తమైః, పీడయామాస సంక్రుద్ధో ధృష్టద్యుమ్నస్య మారిష. ౬. ధృష్టద్యుమ్నస్తతో ద్రోణం నవత్యా నిశితైశ్శరైః, వివ్యాథ సమరే వీర స్తిష్ఠతిష్ఠేతి చాబ్రవీత్. ౭. తతః పునరమేయాత్మా భారద్వాజః ప్రతాపవాన్, శరైః ప్రచ్ఛాదయామాస ధృష్టద్యుమ్నమమర్షణమ్. ౮. ఆదదే చ శరం ఘోరం పార్షతస్య వధం ప్రతి, శక్రాశనిసమస్పర్శం మృత్యుదండ మివాపరమ్ ౯. హాహాకారో మహానాసీత్సర్వసైన్యస్య భారత, తమిషుం సంధితం దృష్ట్వా భారద్వాజేన సంయుగే. ౧౦. తత్రాద్భుతమపశ్యామ ధృష్టద్యుమ్నస్య పౌరుషమ్, యదేకస్సమరే వీర స్తస్థౌ గిరిరివాచలః. ౧౧. తం చ దీప్తం మహాఘోరమాయాంతం మృత్యుమాత్మనః, చిచ్ఛేద శరవృష్టిం చ భారద్వాజే ముమోచ హ. ౧౨. తత ఉచ్చుక్రుశుర్హృష్టాః పాంచాలాః పాండవైస్సహ, ధృష్టద్యుమ్నేన తత్కర్మ కృతం దృష్ట్వా సుదుష్కరమ్. ౧౩. తతశ్శక్తిం మహావేగాం స్వర్ణవైడూర్యభూషితామ్, ద్రోణస్య నిధనాకాంక్షీ చిక్షేప స పరాక్రమీ. ౧౪. తామాపతంతీం సహసా శక్తిం కనకభూషణామ్, త్రిధా చిచ్ఛేద సమరే భారద్వాజో హసన్నివ. ౧౫. శక్తిం వినిహతాం దృష్ట్వా ధృష్టద్యుమ్నః ప్రతాపవాన్, వవర్ష శరవర్షాణి ద్రోణం ప్రతి జనేశ్వర. ౧౬. శరవర్షం తతస్తత్ర సన్నివార్య మహారథః, ద్రోణో ద్రుపదపుత్రస్య మధ్యే చిచ్ఛేద కార్ముకమ్. ౧౭. స ఛిన్నధన్వా సమరే గదాం గుర్వీం మహాయశాః, ద్రోణాయ ప్రేషయామాస గిరిసారమయీం బలీ. ౧౮. సా గదా తత్కరాన్ముక్తా ప్రాగాద్ద్రోణజిఘాంసయా, తత్రాద్భుతమపశ్యామ భారద్వాజస్య విక్రమమ్. ౧౯. లాఘవాద్వ్యంసయామాస గదాం హేమవిభూషితామ్, వ్యంసయిత్వా గదాం చైవ ప్రేషయామాస పార్షతే. ౨౦. భల్లాన్ సునిశితాన్పీతాన్ స్వర్ణపుంఖాన్ శిలాశితాన్, తే తస్య కవచం భిత్వా సపుశ్శోణితమాహవే. ౨౧. అథాన్యద్ధనురాదాయ ధృష్టద్యుమ్నో మహామనాః, ద్రోణం యుధి పరాక్రమ్య శరైర్వివ్యాథ పంచభిః. ౨౨. రుధిరాక్తౌ తతస్తౌ తు శుశుభాతే నరర్షభౌ, వసంతే పుష్పశబలౌ పుష్పితావివ కింశుకౌ. ౨౩. అమర్షితస్తతో రాజన్ పరాక్రమ్య చమూముఖే, ద్రోణో ద్రుపదపుత్రస్య పునశ్చిచ్ఛేద కార్ముకమ్. ౨౪. అథైనం ఛిన్నధన్వానం శరైస్సన్నతపర్వభిః, అవాకిరదమేయాత్మా వృష్ట్యా మేఘ ఇవాచలమ్. ౨౫. సారథిం చాస్య భల్లేన రథనీడాదపాతయత్, అథాస్య చతురో వాహాంశ్చతుర్భిర్నిశితైశ్శరైః. ౨౬. పాతయామాస సమరే సింహనాదం ననాద చ, తతోఽపరేణ భల్లేన హస్తాచ్చాపమథాచ్ఛినత్.

౨౭. స ఛిన్నధన్వా విరథో హతాశ్వో హతసారథిః, గదాపాణిరవారోహత్ ఖ్యాపయన్ పౌరుషం మహత్. ౨౮. తామస్య విశిఖైస్తూర్ణం పాతయామాస భారత, రథాదనవరూఢస్య తదద్భుతమివాభవత్. ౨౯. తతస్స విపులం చర్మ శత చంద్రం తతో రణే, ఖడ్గం చ విపులం దివ్యం ప్రగృహ్య సుభుజో బలీ. ౩౦. అభిదుద్రావ వేగేన ద్రోణస్య వధకాంక్షయా, ఆమిషార్థీ యథా సింహో వనే మత్తమివ ద్విపమ్. ౩౧. తత్రాశ్చర్యమపశ్యామ భారద్వాజస్య పౌరుషమ్, లాఘవం చాస్త్రయోగేన బలం బాహ్వోశ్చ భారత. ౩౨. యదేకః శరవర్షేణ వారయామాస పార్షతమ్, న శశాక తతో గంతుం బలవానపి సంయుగే. ౩౩. తత్ర స్థిత మపశ్యామ ధృష్టద్యుమ్నం మహారథమ్, వారయాణం శరౌఘాంశ్చ చర్మణా కృత హస్తవత్. ౩౪. తతో భీమో మహాబాహుః సహసా భ్యపతద్బలీ, సాహాయ్యకారీ సమరే పార్షతస్య మహాత్మనః. ౩౫. స ద్రోణం నిశితై ర్బాణై రాజన్ వివ్యాధ సప్తభిః, పార్షతం చ తదా తూర్ణమన్యమారోపయద్రథమ్. ౩౬. తతో దుర్యోధనో రాజా కాలింగం సమచోదయత్, సైన్యేన మహతా యుక్తం భారద్వాజస్య గోపనే. ౩౭. తతస్సా మహతీ సేనా కలింగానాం నరేశ్వర, భీమమభ్యాయయా భీమా తవపుత్రస్య శాసనాత్. ౩౮. పాంచాల్యమభిసంత్యజ్య ద్రోణోఽపి రథినాం వరః, విరాటద్రుపదౌ వృద్ధౌ యోధయామాస సంగతౌ. ౩౯. ధృష్టద్యుమ్నోఽపి సమరే ధర్మరాజం సమభ్యయాత్, తతః ప్రవవృతే యుద్ధం తుములం రోమహర్షణమ్. ౪౦. కలింగానాం చ సమరే భీమస్య చ మహాత్మనః, జగతః ప్రక్షయకరం ఘోరరూపం భయానకమ్. ౪౧.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - త్రిపంచాశోఽధ్యాయః.

కలింగరాజవధః.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—పుత్త్రేణ మమ సంప్రోక్తః కలింగో వాహినీపతిః, కథ మద్భుతకర్మాణం భీమసేనం మహాబలమ్. ౧. చరంతం గదయా వీరం దండపాణిమి వాంతకమ్, యోధయామాస సమరే కాలింగస్సహసేనయా. ౨. సంజయ ఉవాచ— పుత్త్రేణ తవ రాజేంద్ర స తథోక్తో మహాబలః, మహత్యా సేనయా యుక్తః ప్రాయాద్భీమరథం ప్రతి. ౩. తామాపతంతీం మహతీం కలింగానాం మహాచమూమ్, రథాశ్వనాగకలిలాం ప్రగృహీతమహాయుధామ్. ౪. భీమసేనః కలింగానామార్చ్ఛద్భారతవాహినీమ్, కేతుమంతం చ నైషాదిమాయాంతం సహచేదిభిః. ౫. తత శ్శ్రుతాయుస్సంక్రుద్ధో రాజ్ఞా కేతుమతా సహ, ఆససాద రణే భీమం వ్యూఢానీకేన దంశితః. ౬. రథైరనేకసాహస్రైః కలింగానాం జనాధిప, అయుతేన గజానాం చ

నిషాదైస్సహ కేతుమాన్. ౭. భీమసేనం మహారాజ సమంతాత్పర్యవారయత్, చేదిమ
త్స్యకరూశాస్తు భీమసేనపురోగమాః. ౮. అభ్యవర్తంత సహసా నిషాదాన్ సహ
రాజభిః, తతః ప్రవవృతే యుద్ధం ఘోరరూపం భయానకమ్. ౯. ప్రధావతాం చ
యోధానాం పరస్పరజిఘాంసయా, ఘోరమాసీత్తతో యుద్ధం భీమస్య సహసా
పరైః. ౧౦. యథేంద్రస్య మహారాజ మహత్యా దైత్యసేనయా, తస్య సైన్యస్య
సంగ్రామే యుధ్యమానస్య భారత. ౧౧. బభూవుస్సుమహాశబ్దాస్సాగరస్యేవ గర్జతః
అన్యోన్యస్య తతో యోధా వికృంతంతో విశాంపతే. ౧౨. మహీం చక్రుశ్చితాం
సర్వాం మాంసశోణితసన్నిభామ్, యోధాన్ స్వాన్ స్వాన్ పరాంశ్చాపి న
వ్యజానన్ జిఘాంసయా. ౧౩. స్వానప్యాదదతే తే తు శూరాస్సమరదుర్జయాః,
విమర్దస్సుమహానాసీదల్పానాం బహుభిస్సహ. ౧౪. కలింగైస్సహ చేదీనాం నిషా
దైశ్చ విశాంపతే, కృత్వా పురుషకారం తు యథాశక్తిమహాబలాః. ౧౫. భీమసేనం
పరిత్యజ్య సన్న్యవర్తంత చేదయః, సర్వైః కలింగైరాసన్నః సన్నివృత్తేషు చేదిషు,
౧౬. స్వబాహుబలమాస్థాయ సన్న్యవర్తత పాండవః, నచచాల రథోపస్థాద్భీమ
సేనో మహాబలః. ౧౭. శితైరవాకిరన్బాణైః కలింగానాం వరూథినీమ్, కలింగస్తు
మహేష్వాసః పుత్రశ్చాస్య మహారథః. ౧౮. శక్రదేవ ఇతి ఖ్యాతో జఘ్నతుః
పాండవం శరైః, తతో భీమో మహాబాహుర్విధున్వన్ రుచిరం ధనుః. ౧౯. యోధ
యామాస కాలింగం స్వబాహుబలమాశ్రితః, శక్రదేవస్తు సమరే విసృజన్ సాయ
కాన్ బహూన్. ౨౦. అశ్వాన్ జఘాన సమరే భీమసేనస్య సాయకైః తం
దృష్ట్వా విరథం తత్ర భీమసేనమరిందమమ్. ౨౧. శక్రదేవోఽభిదుద్రావ కిరంతం
నిశితైశ్శరైః, భీమస్యోపరి రాజేంద్ర శక్రదేవో మహాబలః. ౨౨. వవర్ష శర
వర్షాణి తపాంతే జలదో యథా, హతాశ్వే తు రథే తిష్ఠన్ భీమసేనో మహా
బలః. ౨౩. శక్రదేవాయ చిక్షేప సర్వశైక్యాయసీంగదామ్, స తయా
నిహతో రాజన్ కాలింగస్య సుతో రథాత్. ౨౪. సధ్వజస్సహసూతేన
జగామ ధరణీతలమ్, హతమాత్మసుతం దృష్ట్వా కలింగానాం మహారథః. ౨౫.
రథైరనేకసాహస్రైర్భీమస్యావారయద్దిశః, తతో భీమో మహాబాహుర్గదాం
త్యక్త్వా మహాబలః. ౨౬. ఉద్బబర్హ సనిస్త్రింశం చికీర్షుః కర్మ దారుణమ్, చర్మ
చాప్రతిమం రాజన్నార్షభం పురుషర్షభ. ౨౭. నక్షత్రైరర్ధచంద్రైశ్చ శాతకుంభమ
యైశ్చితమ్, కాలింగస్తు తతః క్రుద్ధో ధనుర్జ్యామవసృజ్య చ. ౨౮. ప్రగృహ్య
సశరం ఘోరమేకం సర్పవిషోపమమ్, ప్రాహిణోద్భీమసేనాయ వధాకాంక్షీ నరే
శ్వర. ౨౯. తమాపతంతం వేగేన ప్రేరితం నిశితం శరమ్, భీమసేనో ద్విధా రాజన్

చిచ్ఛేద విపులాసినా. ౩౦. ఉదక్రోశచ్చ సంహృష్టస్త్రాసయానో బలం తవ, కాలిం గోఽథ తతః క్రుద్ధో భీమసేనస్య సంయుగే. ౩౧. తోమరాన్ప్రాహిణోచ్ఛీఘ్రం చతుర్దశశిలాశితాన్, తానప్రాప్తాన్మహాబాహుః ఖగతానేవ పాండవః. ౩౨. చిచ్ఛేద సహసా రాజన్నసంభ్రాంతో వరాసినా, నికృత్య తు రణే భీమస్తోమరాన్వై చతుర్దశ, ౩౩. భానుమంతమభిప్రేక్ష్య ప్రాద్రవత్పురుషర్షభ, భానుమాంస్తు తతో భీమం శరవర్షేణ ఛాదయన్. ౩౪. ననాద బలవన్నాదం నాదయానో నభస్తలమ్, న తం స మమృషే భీమః సింహనాదం మహారణే. ౩౫. తతస్స్వరేణ మహతా వినానాద మహాస్వనః, తేన శబ్దేన విత్రస్తా కలింగానాం వరూథినీ. ౩౬. న భీమం సమరే మేనే మానుషం పురుషర్షభ, తతో భీమో మహారాజ నదిత్వా విపులం స్వనమ్. ౩౭ సాసిర్వేగవదాప్లుత్య దంతాభ్యాం వారణోత్తమమ్, ఆరురోహ తతో మధ్యం నాగరాజస్య మారిష. ౩౮. ఖడ్గేన పృతనామధ్యే భానుమంతమథాచ్ఛినత్, సోఽంతరా యుధి తం హత్వా రాజపుత్రమరిందమః ౩౯. గురుభారసహం స్కంధే నాగస్యాసిమపాతయత్, ఛిన్నస్కంధస్స వినదన్ పపాత గజయూథపః. ౪౦. ఆరూఢస్సింహవేగేన సానుమానివ పర్వతః, పతతశ్చాస్యవప్లుత్య గజాద్భారత భారతః. ౪౧. ఖడ్గపాణిరదీనాత్మా తస్థౌ భువి సదంశితః, స చచార బహూన్మార్గానభీతః పాతయన్ గజాన్. ౪౨. అగ్నిచక్రమివావిద్ధం సర్వతః ప్రత్యదృశ్యత, అశ్వబృందేషు నాగేషు రథానీకేషు వా విభుః. ౪౩. పదాతీనాం చ సంఘేషు వినిఘ్నన్ప్రత్యదృశ్యత, శ్యేనవద్వ్యచరత్సంఖ్యే యుధి భీమో మహాబలః. ౪౪. ఛిందంస్తేషాం శరీరాణి శిరాంసి చ మహాజవః, ఖడ్గేన శితధారేణ సంయుగే గజయోధినామ్. ౪౫. పదాతిరేకస్సంక్రుద్ధః శత్రూణాం భయవర్ధనః, మోహయామాస శూరాంస్తాన్ కాలాంతకయమోపమః. ౪౬. మూఢాస్త ఏవ చ రణే వినదంతస్సమాద్రవన్, సాసిముత్తమవేగేన విచరంతం మహారణే. ౪౭. నికృత్య రథినామాజౌ రథేషాశ్చ యుగాని చ, జఘాన రథినశ్చాపి బలవానరిమర్దనః. ౪౮. భీమసేనశ్చరన్మార్గాన్ సుబహూన్ప్రత్యదృశ్యత, భ్రాంతముద్భ్రాంతమావిద్ధమాప్లుతం ప్రసృతం ప్లుతమ్. ౪౯. సంపాతం సముదీర్ణం చ దర్శయామాస భారత, కేచిదగ్రాసినా ఛిన్నాః పాండవేన మహాత్మనా. ౫౦. వినేదుర్భిన్నమర్మాణో నిపేతుశ్చ గతాసవః, ఛిన్నదంతాగ్రహస్తాశ్చ ఛిన్నకుంభాస్తథా పరే. ౫౧. వియోధాః స్వాన్యనీకాని జఘ్నుర్భారతవారణాః, నిపేతురుర్వ్యాం చ తదా వినదంతో మహారవాన్. ౫౨. ఛిన్నాశ్చ తోమరా రాజన్ మహామాత్రశిరాంసి చ, పరిస్తోమాని చిత్రాణి కక్ష్యాశ్చ కనకోజ్జ్వలాః. ౫౩. గ్రైవే

యానథ శక్తీశ్చ పతాకాః కరిణాం తథా, తూణీరాణ్యథ యంత్రాణి విచిత్రాణి
ధనూంషి చ. ౫౪. అగ్నిదండాని శుభ్రాణి తోత్రాంశ్చైవాంకుశైస్సహ, ఘంటా
శ్చ వివిధాకారా హేమగర్భా నసీనపి. ౫౫. పతతః పతితాంశ్చైవ పశ్యామస్సహ
సాదిభిః, ఛిన్నగాత్రావరకరైర్నిహతైశ్చాపి వారణైః. ౫౬. ఆసీత్తస్మిన్ రణే భూ
మిః పర్వతైః పతితైరివ, విమృద్యైవం మహానాగాన్ మమర్దాశ్వాన్నరర్షభః. ౫౭.
అశ్వారోహవరాంశ్చైవ పాతయామాస భారత, తద్యుద్ధమభవద్ఘోరం తస్య తే
షాం చ మారిష ౫౮. ఖలీనాన్యథ యోక్త్రాణి కశాశ్చ కనకోజ్జ్వలాః, పరిస్తో
మాశ్చ ప్రాసాశ్చ ఋష్టయశ్చ మహాధనాః. ౫౯. కవచాన్యథ చర్మాణి చిత్రాణ్యా
భరణాని చ, తత్ర తత్రాపవిద్ధాని వ్యదృశ్యంత మహాహవే ౬౦. స చక్రే వసు
ధాం కీర్ణాం శబలాం కుముదైరివ, ఆప్లుత్య రథినః కాంశ్చిత్ పరామృశ్య మహా
బలః. ౬౧. పాతయామాస ఖడ్గేన సధ్వజానపి పాండవః, ముహుర్రుత్పతతో దిశు
ధావతశ్చ తరస్వినః. ౬౨. మార్గాంశ్చ చరతశ్చిత్రాన్ వ్యస్మయంత రణే జనాః,
నిజఘాన పదా కాంశ్చిదాక్షిప్యాన్యానపోథయత్. ౬౩. ఖడ్గేనాన్యాంశ్చ చిచ్ఛేద
నాదైరన్యానభీషయత్, ఊరువేగేన చాప్యన్యాన్ పాతయామాస భూతలే. ౬౪.
అపరే చైనమాలోక్య భయాద్విద్రావిణోఽభవన్, ఏవం సా బహులా సేనా కలింగా
నాం తరస్వినామ్. ౬౫. పరివార్య రణే భీష్మం భీమసేనముపాద్రవత్, తతః కలింగ
సైన్యానాం ప్రముఖే భరతర్షభ. ౬౬. శ్రుతాయుషమభిప్రేక్ష్య భీమసేనస్సమ
భ్యయాత్, తమాయాంతమభిప్రేక్ష్య కలింగో నవభిశ్శరైః. ౬౭. భీమసేనమమే
యాత్మా ప్రత్యవిధ్యత్ స్తనాంతరే, కలింగబాణాభిహతస్తోత్రార్దిత ఇవ ద్విపః.
౬౮. భీమసేనః ప్రజజ్వాల క్రోధేనాగ్నిరివేంధనైః, అథాశోకస్సమాదాయ రథం
హేమపరిష్కృతమ్ ౬౯. భీమం సంపాదయామాస రథేన రథినాం వరః, తమా
రుహత్ రథం తూర్ణం కౌంతేయశ్శత్రుసూదనః. ౭౦. కాలింగమభిదుద్రావ తిష్ఠ తి
ష్ఠేతి చాబ్రవీత్, తతశ్శ్రుతాయుర్బలవాన్ భీమాయ నిశితాన్ శరాన్. ౭౧.
ప్రేషయామాస సంక్రుద్ధో దర్శయన్ పాణిలాఘవమ్, స కార్ముకవరోత్సృష్టైర్నవ
భిర్నిశితైశ్శరైః. ౭౨. సమాహతో భృశం రాజన్ కలింగేన మహాబలః, సంచు
క్రోధ భృశం భీమో దండాహత ఇవోరగః. ౭౩. క్రుద్ధస్స చాపమాయమ్య బల
వద్బలినాంవరః, కలింగమవధీత్పార్థో భీమస్సప్తభిరాయసైః. ౭౪. శరాభ్యాం చ
క్రరక్షౌ చ కాలింగస్య మహాబలౌ, సత్యదేవం చ సత్యం చ ప్రాహిణోద్యమసా
దనం. ౭౫. తతః పునరమేయాత్మా నారాచైర్నిశితైశ్శరైః, కేతుమంతం రణే
భీమో గమయద్యమసాదనమ్. ౭౬. తతః కలింగాస్సంక్రుద్ధా భీమసేనమమర్షణమ్

అనేకైర్బహుసాహస్రైః క్షత్రియాస్సమయోధయన్. ౭౭. తతశ్శక్తిగదాఖడ్గతోమరర్ష్టిపరశ్వధైః, కలింగాశ్శతశో రాజన్ భీమసేనమవారయన్. ౭౮. సన్నివార్య తు తాం రాజన్ శరవృష్టిం సముచ్ఛ్రితామ్, గదామాదాయ తరసా పరిప్లుత్య మహాబలః. ౭౯. భీమస్సప్తశతాన్వీరానసయద్యమసాదనమ్, పునశ్చైవ ద్విసాహస్రాన్ కాలింగానరిమర్దనః. ౮౦. ప్రాహిణోన్మృత్యులోకాయ తదద్భుతమివాభవత్, ఏవం స తాన్యనీకాని కలింగానాం పునఃపునః. ౮౧. బిభేద సమరే వీరో భీమో భీమపరాక్రమః, హృతారోహాశ్చ మాతంగాః పాండవేన కృతా రణే, ౮౨. విప్రజగ్మురనీకేషు ఘనా వాతహతా ఇవ, మృద్నంతస్స్వాన్యనీకాని వినదంతశ్శరాతురాః. ౮౩. తతో భీమో మహాబాహుః ఖడ్గసక్తమహాభుజః,సంప్రహృష్టో మహాఘోరం శంఖం ప్రధ్మాపయన్ బలీ. ౮౪. సర్వకాలింగసైన్యానాం మనాంసి సమకంపయత్, మోహశ్చాపి కలింగానామావివేశ పరంతప ౮౫. ప్రాకంపంతచ సైన్యానివాహనానిచసర్వశః, భీమసేనేనసమరేగజేంద్రేణేవసర్వతః. ౮౬. మార్గాన్బహూన్విచరతాధావతాచతతస్తతః, ముహురుత్పతతా చైవ సంమోహస్సమజాయత. ౮౭. భీమసేనభయత్రస్తం సైన్యం తత్సమకంపత, క్షోభ్యమాణమసంబాధం గ్రాహేణేవ మహాసరః. ౮౮. త్రాసితేషు చ వీరేషు భీమేనాద్భుతకర్మణా, పునరావర్తమానేషు విద్రవత్సు సమంతతః. ౮౯. సర్వకాలింగయోధేషు పాండూనాం ధ్వజినీపతిః, అవాదీత్స్వాన్యనీకాని యుధ్యధ్వమితి భారత. ౯౦. సేనాపతివచశ్శ్రుత్వా శిఖండిప్రముఖా గణాః, భీష్మమేవాభ్యవర్తంత రథానీకైః ప్రహారిభిః. ౯౧. ధర్మరాజశ్చ తాన్ సర్వానుపజగ్రాహ పాండవ, మహతా మేఘవర్ణేన నాగానీకేన పృష్ఠతః. ౯౨. ఏవం సంచోద్య సర్వాణి స్వాన్యనీకాని పార్షతః, భీమసేనస్య జగ్రాహ పార్ష్ణిం సత్పురుషోచితామ్. ౯౩. నహి పాంచాలరాజస్య లోకే కశ్చన విద్యతే, భీమసాత్యకయోరన్యః ప్రాణేభ్యః ప్రియకృత్తమః. ౯౪. సోఽపశ్యత కలింగేషు చరంతమరిసూదనమ్, భీమసెనం మహాబాహుం పార్షతః పరవీరహా. ౯౫. ననాద బహుధా రాజన్ హృష్టశ్చాసీత్పరంతప, శంఖం దధ్మౌ చ సమరే సింహనాదం ననాద చ. ౯౬. స చ పారావతాశ్వస్య రథే హేమపరిష్కృతే, కోవిదారధ్వజం దృష్ట్వా భీమసేనస్సమాశ్వసత్. ౯౭. ధృష్టద్యుమ్నశ్చ తం దృష్ట్వా కాలింగైస్సమభిద్రుతమ్, భీమసేనమమేయాత్మా త్రాణాయాజౌ సమభ్యయాత్. ౯౮. తౌ దూరాత్సాత్యకిం దృష్ట్వా ధృష్టద్యుమ్నవృకోదరౌ, కాలింగాన్ సమరే వీరౌ యోధయంతౌ మనస్వినౌ. ౯౯. స తత్ర గత్వా శైనేయో

జవేన జయతాంవరః, పార్థపార్షతయోః పార్ష్ణిం జగ్రాహ పురుషర్షభ. ౧౦౦. స కృత్వా కదనం తత్ర ప్రగృహీతశరాసనః, ఆస్థితో రౌద్రమాత్మానం జఘాన సమరే పరాన్. ౧౦౧. కలింగప్రభవాం చైవ మాంసశోణితకర్దమామ్, రుధిరస్యందినీం తత్ర భీమః ప్రావర్తయన్నదీమ్. ౧౦౨. అథాంతరే కలింగానాం పాండవానాం చ వాహినీమ్, సంతతార సుదుస్తారాం భీమసేనో మహాబలః ౧౦౩. భీమసేనం తదా దృష్ట్వా ప్రాక్రోశంస్తావకా నృప, కాలో౽యం భీమరూపేణ కాలింగైస్సహ యుధ్యతే. ౧౦౪. తతశ్శాంతనవో భీష్మః శ్రుత్వా తం నినదం రణే, అభ్యయాత్త్వరితో భీమం వ్యూఢానీకస్సమంతతః. ౧౦౫. తం సాత్యకిర్భీమసేనో ధృష్టద్యుమ్నశ్చ పార్షతః, అభ్యద్రవంత భీష్మస్య రథం హేమపరిష్కృతమ్. ౧౦౬. పరివార్య తు తే సర్వే గాంగేయం తరసా రణే, త్రిభిస్త్రిభిశ్శరైర్ఘోరైర్భీష్మమానర్ఛురంజసా. ౧౦౭. ప్రత్యవిధ్యచ్చ తాన్ సర్వాన్ పితా దేవవ్రతస్తవ, యతమానాన్మహేష్వాసాంస్త్రిభిస్త్రిభిరజిహ్మగైః. ౧౦౮. తతశ్శరసహస్రేణ సన్నివార్య మహారథాన్, హయాన్ కాంచనసన్నాహాన్ భీమస్యాభ్యహనచ్ఛరైః. ౧౦౯. హతాశ్వే తు రథే తిష్ఠన్ భీమసేనః ప్రతాపవాన్, శక్తిం చిక్షేప తరసా గాంగేయస్య రథం ప్రతి. ౧౧౦. సంప్రాప్తామథ తాం శక్తిం పితా దేవవ్రతస్తవ, ద్విధా చిచ్ఛేద సమరే పృథివ్యాం సా వ్యశీర్యత. ౧౧౧. తతశ్శైక్యాయసీం గుర్వీం ప్రగృహ్య మహతీం గదామ్, భీమసేనో రథాత్తూర్ణం పుప్లువే మనుజర్షభః. ౧౧౨. ధృష్టద్యుమ్నస్తమారోప్య స్వరథే రథినాంవరః, పశ్యతాం సర్వసైన్యానామపోవాహ యశస్వినమ్. ౧౧౩. సాత్యకో౽పి తతస్తూర్ణం భీమస్య ప్రియకామ్యయా, సారథిం కురువృద్ధస్య పాతయామాస సాయకైః. ౧౧౪. భీష్మస్య నిహతే తస్మిన్ సారథౌ రథినాంవరః, వాతాయమానైరశ్వైస్తైరపనీతో రణాజిరాత్. ౧౧౫. భీమసేనస్తతో రాజన్నపనీతే మహారథే, ప్రజజ్వాల యథా వహ్నిర్దహన్కక్షమివోల్బణమ్ ౧౧౬. స హత్వా సర్వకాలింగాన్ సేనామధ్యే వ్యవస్థితః, నైనమభ్యుత్సహన్కేచిత్ తావకా భరతర్షభ. ౧౧౭. స పూజ్యమానః పాంచాలైర్మత్స్యైశ్చ భరతర్షభ, ధృష్టద్యుమ్నం పరిష్వజ్య సమీయాదథ సాత్యకిమ్. ౧౧౮. అథాబ్రవీద్భీమసేనం సాత్యకిస్సత్యవిక్రమః, ప్రహర్షయన్ యదువ్యాఘ్రో ధృష్టద్యుమ్నస్య పశ్యతః. ౧౧౯. దిష్ట్యా కలింగరాజశ్చ రాజపుత్రశ్చ కేతుమాన్, శక్రదేవశ్చ కాలింగో కాలింగాశ్చ మృధే హతాః. ౧౨౦. స్వబాహుబలవీర్యేణ నాగాశ్వరథసంకులః, మహాపురుషభూయిష్ఠో వీరయోధనిషేవితః. ౧౨౧. మహావ్యూహః కలింగానామేకేన మృదితస్త్వయా, ఏవముక్త్వా శినేర్నప్తా దీర్ఘబాహురరిందమః. ౧౨౨. రథస్థం

తమభిద్రుత్య పర్యష్వజత పాండవమ్, తతస్స్వరథమాగమ్య పునరేవ మహారథః. ౧౨౩. తావకానవధీత్క్రుద్ధో భీమస్య బలమాదధత్. ౧౨౪.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గతభీష్మవధపర్వణి - చతుఃపంచాశోఽధ్యాయః.

ద్వితీయదివసావహారః.

సంజయఉవాచ— గతే పూర్వాహ్ణసమయే తస్మిన్నహని భారత, రథానాగాశ్వపత్తీనాం సాదినాం చ మహాక్షయే. ౧. ద్రోణపుత్రేణ శల్యేన కృపేణ చ మహాత్మనా, సమసజ్జత పాంచాల్యస్త్రిభిరేతైర్మహారథైః. ౨. సలోకవిదితానశ్వాన్నిజఘాన మహాబలః, ద్రౌణేః పాంచాలదాయాదః శితైర్బహుభిరాశుగైః. ౩. తతశ్శల్యరథం తూర్ణమాస్థాయ హతవాహనః, ద్రౌణిః పాంచాలదాయాదమభ్యవర్తత్తథేషుభిః. ౪. ధృష్టద్యుమ్నం తు సంసక్తం ద్రౌణినా దృశ్య భారత, సౌభద్రోఽభ్యపతత్తూర్ణం వికిరన్నిశితాన్ శరాన్. ౫. స శల్యం పంచవింశత్యా కృపం చ నవభిశ్శరైః, అశ్వత్థామానమష్టాభిర్వివ్యాధ భరతర్షభ. ౬. అర్జునిం తు తతస్తూర్ణం ద్రౌణిర్వివ్యాధ పత్రిణా, శల్యో ద్వాదశభిశ్చైవ కృపశ్చ నిశితైస్త్రిభిః. ౭. లక్ష్మణస్తవ పౌత్రస్తు సౌభద్రం పర్యవస్థితమ్, అభ్యవర్తత సంక్రుద్ధస్తద్యుద్ధమభవత్తతః. ౮. దౌర్యోధనిస్తు సంక్రుద్ధః సౌభద్రం నిశితైశ్శరైః, వివ్యాధ సమరే రాజన్ తదద్భుతమివాభవత్. ౯. అభిమన్యుశ్చ సంక్రుద్ధో భ్రాతరం భరతర్షభ, శరైః పంచశతైః క్షిప్రం క్షిప్రహస్తోఽభ్యవిధ్యత. ౧౦. లక్ష్మణోఽపి తతస్తస్య ధనుశ్చిచ్ఛేద పత్రిణా, ముష్టిదేశే మహారాజ తత ఉచ్చుక్రుశుర్జనాః. ౧౧. తద్విహాయ ధనుశ్ఛిన్నం సౌభద్రః పరవీరహా, అన్యదాదత్తవాన్ చిత్రం కార్ముకం వదతాంవర. ౧౨. తౌ తత్ర సమరే యుక్తౌ కృతప్రతికృతైషిణౌ, అన్యోన్యం నిశితైస్తీక్ష్ణైర్జఘ్నతుః పురుషర్షభౌ. ౧౩. తతో దుర్యోధనో రాజా దృష్ట్వా పుత్రం మహాబలమ్, పీడితం తవ పౌత్రేణ ప్రాయాత్తత్ర జనేశ్వరః. ౧౪. సన్నివృత్తే తవ సుతే సర్వ ఏవ జనాధిప, అర్జునిం రథవంశేన సమంతాత్పర్యవారయన్. ౧౫. స తైః పరివృతశ్శూరైః శూరో యుధి సుదుర్జయః, న స్మ ప్రవ్యథితో రాజన్ కృష్ణతుల్యపరాక్రమః. ౧౬. సౌభద్రమథ సంసక్తం దృష్ట్వా తత్ర ధనంజయః, అభిదుద్రావ సంక్రుద్ధస్త్రాతుకామస్స్వమాత్మజమ్. ౧౭. తతస్సరథనాగాశ్వా భీష్మద్రోణపురోగమాః, అభ్యవర్తంత రాజానః సహితాస్సవ్యసాచినమ్. ౧౮. ఉద్ధూతం సహసా భౌమం నరాశ్వరథసాదిభిః, దివాకరపథం ప్రాప్య రజస్తీవ్రమదృశ్యత. ౧౯. తాని నాగసహస్రాణి భూమిపాలశతాని చ, తస్య బాణపథం ప్రాప్య నాభ్యవర్తంత సర్వశః. ౨౦. ప్రణేదుస్సర్వభూతాని బభూవుస్తిమిరా దిశః, కురూణామనయస్తీవ్రః ప్రత్యపద్యత దారుణః ౨౧.

నాప్యంతరిక్షం న దిశో న భూమిర్న చ భాస్కరః, ప్రాజ్ఞాయత నరశ్రేష్ఠ శరసంఘైః కిరీటినః. ౨౨. సాదినో ధ్వజనాగాస్తు హతాశ్వా రథినో భృశమ్, విప్రద్రుతరథాః కేచిద్దృశ్యంతే రథయూథపాః. ౨౩. విరథా రథినశ్చాన్యే ధావమానాస్తతస్తతః, తత్ర తత్రైవ దృశ్యంతే సాయుధైః సాంగదైర్భుజైః. ౨౪. హయారోహా హయాంస్త్యక్త్వా గజారోహాశ్చ దంతినః, అర్జునస్య భయాద్రాజన్ సమంతాద్విప్రదుద్రువుః. ౨౫. రథేభ్యశ్చ గజేభ్యశ్చ హయేభ్యశ్చ నరాధిపాః, పాతితాః పాత్యమానాశ్చ దృశ్యంతేఽర్జునసాయకైః. ౨౬. స గదానుద్యతాన్ బాహూన్ సఖడ్గాంశ్చ విశాంపతే, సప్రాసాంశ్చ సతూణీరాన్ సశరాన్ సశరాసనాన్. ౨౭. సాంకుశాన్ సపతాకాంశ్చ తత్ర తత్రార్జునో నృణామ్, నిచకర్త శరైరుగ్రై రౌద్రం బిభ్రద్వపుస్తదా. ౨౮. పరిఘాణాం విదీర్ణానాం ముద్గరాణాం చ మారిష, ప్రాసానాం భిందిపాలానాం నిస్త్రింశానాం చ సంయుగే. ౨౯. పరశ్వథానాం తీక్ష్ణానాం తోమరాణాం చ భారత, వర్మణాం చాపవిద్ధానాం కాంచనానాం చ భూతలే. ౩౦. ధ్వజానాం చర్మణాం చైవ వ్యజనానాం చ సర్వశః, ఛత్రాణాం హేమదండానాం తోమరాణాం చ భారత. ౩౧. ప్రతోదానాం కశానాం చ యోక్త్రాణాం చైవ మారిష, రాశయస్స్మ ప్రదృశ్యంతే వినికీర్ణా రణక్షితౌ. ౩౨. నాసీత్తత్ర పుమాన్కశ్చిత్ తవ సైన్యస్య మారిష, యోఽర్జునం సమరే శూరం ప్రత్యుద్యాయాత్కథంచన. ౩౩. యో యో హి సమరే పార్థం ప్రత్యుద్యాతి విశాంపతే, స శరైర్విశిఖైస్తీక్ష్ణైః పరలోకాయ నీయతే. ౩౪. తేషు విద్రవమాణేషు తవ యోధేషు సర్వశః, అర్జునో వాసుదేవశ్చ శంఖౌ దధ్మతురుత్తమౌ. ౩౫. తత్ప్రభగ్నం బలం దృష్ట్వా పితా దేవవ్రతస్తవ, అబ్రవీత్సమరే శూరం భారద్వాజం స్మయన్నివ. ౩౬. ఏష పాండుసుతో వీరః కృష్ణేన సహితో బలీ, తథా కరోతి సైన్యాని యథా కుర్యాద్ధనంజయః. ౩౭. న హ్యేష సమరే శక్యో జేతుమద్య కథంచన, యథాస్య దృశ్యతే రూపం కాలాంతకయమోపమమ్. ౩౮. న నివర్తయితుం చాపి శక్యేయం మహతీ చమూః, అన్యోన్యప్రేక్షయా పశ్య దుర్బలేయం వరూథినీ. ౩౯. ఏష చాస్తం గిరిశ్రేష్ఠం భానుమాన్ ప్రతిపద్యతే, చక్షూంషి సర్వలోకస్య సంహరన్నివ సర్వథా. ౪౦. తత్రావహారం సంప్రాప్తం మన్యేఽహం పురుషర్షభ, శ్రాంతా భీతాశ్చ యే యోధా న యోత్స్యంతి కదాచన. ౪౧. ఏవముక్త్వా తతో భీష్మో ద్రోణమాచార్యసత్తమమ్, అవహారమథో చక్రే తావకానాం మహారథః. ౪౨. తతోఽవహారస్సైన్యానాం తవ తేషాం చ మారిష, అస్తం గచ్ఛతి సూర్యేఽభూత్సంధ్యా చ సమవర్తత. ౪౩.

ఇతి భీష్మవధపర్వణి - పంచపంచాశోఽధ్యాయః.

గారుడార్ధచంద్ర వ్యూహనిర్మాణమ్.

సంజయ ఉవాచ—ప్రభాతాయాం తు శర్వర్యాం భీష్మశ్శాంతనవస్తతః, అనీ
కాన్యథ సంయానే వ్యాదిదేశ పరంతపః. ౧. గారుడం చ మహావ్యూహం చక్రే
శాంతనవస్తదా, పుత్రాణాం తే జయాకాంక్షీ వృద్ధః కురుపితామహః ౨.గరుడస్య
స్వయం తుండే పితా దేవవ్రతస్తవ, చక్షుషీ చ భరద్వాజః కృతవర్మా చ సాత్వతః.
౩. అశ్వత్థామా కృపశ్చైవ శిరస్యాస్తాం యశస్వినౌ, త్రిగర్తైర్మత్స్యకైకేయై ర్వా
టధానైశ్చ సంయుతౌ. ౪. భూరిశ్రవాశ్శలశ్శల్యో భగదత్తశ్చ మారిష, మద్రకా
స్సింధుసౌవీరా స్తథా పంచనదాశ్చ యే. ౫. జయద్రథేన సహితా గ్రీవాయాం
సన్నివేశితాః, పృష్ఠే దుర్యోధనో రాజా సోదర్యైస్సానుగైర్వృతః. ౬. విందాను
విందావావంత్యౌ కాంభోజాశ్చ శకైస్సహ, పుచ్ఛమాసన్మహారాజ శూరసేనాశ్చ
మారిష ౭. మాగధాశ్చ కలింగాశ్చ దాసేరకగణైస్సహ, దక్షిణం పక్షమాసాద్య
స్థితా వ్యూహస్య దంశితాః. ౮. కారూశాశ్చ వికుంజాశ్చ ముండాః కౌండీవృషా
స్తథా, బృహద్బలేన సహితా వామపార్శ్వే సమాస్థితాః. ౯. వ్యూఢం దృష్ట్వా
తు తత్సైన్యం సవ్యసాచీ పరంతపః, ధృష్టద్యుమ్నేన సహితః ప్రత్యవ్యూహత సం
యుగే. ౧౦. తావకానాం చ తం వ్యూహం ప్రత్యవ్యూహత పాండవః, అర్ధచం
ద్రేణ వ్యూహేన వ్యూహాంతమతిదారుణమ్ ౧౧. దక్షిణం శృంగమాస్థాయ భీమ
సేనో వ్యరోచత, నానాశస్త్రౌఘసంపన్నైర్నానాదేశ్యైర్నృపైర్వృతః. ౧౨. తద
న్వేవ విరాటశ్చ ద్రుపదశ్చ మహారథః, తదనంతరమేవాథ నీలో నీలాయుధైస్సహ.
౧౩. నీలాదనంతరం చైవ ధృష్టకేతుర్మహారథః, చేదికాశికరూశైశ్చ పౌరవైశ్చాభి
సంవృతః.౧౪.ధృష్టద్యుమ్నశ్శిఖండీ చ పాంచాలాశ్చ ప్రభద్రకాః, మధ్యే సైన్యేన
సహితాః స్థితా యుద్ధాయ భారత. ౧౫. తత్రైవ ధర్మరాజోఽపి గజానీకేన సం
వృతః, తతస్తు సాత్యకీ రాజన్ ద్రౌపద్యాః పంచ చాత్మజాః. ౧౬ అభిమన్యుస్తత
స్త్వారణమిరావాంశ్చ తతః పరమ్, భైమసేని స్తతో రాజన్ కైకేయాశ్చ మహారథాః.
౧౭. తతోఽభూద్ద్విపదాం శ్రేష్ఠో వామపార్శ్వముపాశ్రితః, సర్వస్య జగతో
గోప్తా యస్య గోప్తా జనార్దనః. ౧౮. ఏవమేతం మహావ్యూహం ప్రత్యవ్యూహంత
పాండవాః, నాశార్థం తవ పుత్రాణాం తత్పక్షం యే చ సంశ్రితాః. ౧౯. తతః
ప్రవవృతే యుద్ధం వ్యతిషక్తరథద్విపమ్, తావకానాం పరేషాం చ నిఘ్నతామి తరే
తరమ్.౨౦.హస్త్యోఘాశ్చ రథౌఘాశ్చ తత్రతత్ర విశాంపతే,సంపతంతో వ్యదృశ్యంత
నిఘ్నంతస్తే పరస్పరమ్. ౨౧. ధావతాం చ రథౌఘానాం యుధ్యతాం చ పృథ
క్పృథక్, బభూవ తుములశ్శబ్దో విమిశ్రో దుందుభిస్వనైః. ౨౨. దివస్పృక్

నరవీరాణాం నిఘ్నతామితరేతరమ్, సంప్రహారేతు తుములే తవ తేషాం చ భారత. ౨౩.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - షట్పంచాశోఽధ్యాయః.

తృతీయదివసయుద్ధారంభః.

సంజయ ఉవాచ—తతో వ్యూఢేష్వనీకేషు తావకేష్వితరేషు చ, ధనంజయో రథానీకమవధీత్తత్ర భారత. ౧. శరైరతిరథో యుద్ధే పాతయన్ రథయూథపాన్, తే వధ్యమానాః పార్థేన కాలేనేవ యుగక్షయే. ౨. ధార్తరాష్ట్రా రణే యత్తాః పాండవాన్ ప్రత్యయోధయన్, ప్రార్థయానా యశో దీప్తం మృత్యుం కృత్వా నివర్తనమ్ ౩. ఏకాగ్రమనసో భూత్వా పాండవానాం వరూథినీమ్, బభంజుర్బహుశో రాజంస్తేచాభజ్యంత సంయుగే. ౪. ద్రవద్భిరథ భగ్నైశ్చ పరివర్తద్భిరేవచ, పాండవైః కౌరవేయైశ్చ న ప్రాజ్ఞాయత కించన. ౫. ఉదతిష్ఠద్రజో భౌమం ఛాదయానం దివాకరమ్, న దిశః ప్రదిశశ్చాపి తత్ర జజ్ఞుః కథంచన. ౬. అనుమానేన సంజ్ఞాభిర్నామగోత్రైశ్చ సంయుగే, వర్తతే స్మ తదా యుద్ధం తత్రతత్ర విశాంపతే. ౭. న వ్యూహో భిద్యతే తత్ర కౌరవాణాం విశాంపతే, రక్షితస్స యథా తేన భారద్వాజేన మారిష. ౮. తథైవ పాండవేయానాం రక్షితస్సవ్యసాచినా, నాభిద్యత మహావ్యూహో భీమేన చ సురక్షితః. ౯. సేనాగ్రాదభినిష్పత్య ప్రాయుధ్యంస్తత్ర మానవాః, ఉభయోస్సేనయో రాజన్ వ్యతిషక్తరథద్విపాః. ౧౦. హయారోహైర్హయారోహాః పాత్యంతే స్మ మహాహవే, ఋష్టిభిర్విమలాగ్రాభిః ప్రాసైరపి చ సంయుగే. ౧౧. రథీ రథినమాసాద్య బాణైః కనకభూషణైః, పాతయామాస సమరే తస్మిన్నతి భయంకరే. ౧౨. గజారోహా గజారోహాన్ నారాచశరతోమరైః, సంయుక్తాన్పాతయామాసుస్తవ తేషాం చ సంఘశః. ౧౩. పత్తిసంఘా రణే పత్తీన్ భిందిపాలపరశ్వథైః, న్యపాతయంత సంహృష్టాః పరస్పరకృతాగసః. ౧౪. రథీ చ సమరే రాజన్నాసాద్య గజయోధినమ్, సగజం పాతయామాస గజీ చ రథినం తథా. ౧౫. రథినం చ హయారోహాః ప్రాసేన భరతర్షభ, పాతయామాస సమరే రథీ చ రథసాదినమ్. ౧౬. పదాతీ రథినం సంఖ్యే రథీ చాపి పదాతినమ్, న్యపాతయచ్ఛితైశ్శస్త్రైస్సేనయోరుభయోరపి. ౧౭. గజారోహా హయారోహాన్ పాతయామాసురాహవే, హయారోహా గజస్థాంశ్చ తదద్భుతమివాభవత్. ౧౮. గజారోహవరైశ్చాపి తత్రతత్ర పదాతయః, పాతితాస్సమదృశ్యంత తైశ్చాపి గజయోధినః. ౧౯. పత్తిసంఘా హయారోహైస్సాదిసంఘాస్తు పత్తిభిః, పాత్యమానా వ్యదృశ్యంత శతశోఽథ సహస్రశః. ౨౦. ధ్వజైస్తత్రాపవి

ద్ధైశ్చ కార్ముకైస్తోమరైస్తథా, పరిస్తోమైః కుథాభిశ్చ కంబళైశ్చ మహాధనైః. ౨౧. ప్రాసైస్తథా గదాభిశ్చ పరిఘైః కంపనైస్తథా, శక్తిభిః కవచైశ్చిత్రైః కుణపైరంకుశైరపి. ౨౨. నిస్త్రింశైర్విమలైశ్చైవ స్వర్ణపుంఖైశ్శరైస్తథా, భూర్భాతి భరతశ్రేష్ఠ స్రగ్దామైరివ చిత్రితా. ౨౩. నరాశ్వకాయైః పతితైర్దంతిభిశ్చ మహాహవే, అగమ్యరూపా పృథివీ మాంసశోణితకర్దమా. ౨౪. ప్రశశామ రజో భౌమం వ్యుక్షితం నరశోణితైః, దిశశ్చ విమలాస్సర్వాః సముపద్యంత భారత. ౨౫. ఉత్థితాన్యగణేయాని కబంధాని సమంతతః, చిహ్నభూతాని జగతో వినాశార్థాయ భారత ౨౬. తస్మిన్ యుద్ధే మహారౌద్రే వర్తమానే సుదారుణే, ప్రత్యదృశ్యంత రథినో ధావమానాస్సమంతతః ౨౭. తతో భీష్మశ్చ ద్రోణశ్చ సైంధవశ్చ జయద్రథః, పురుమిత్రో వికర్ణశ్చ శకునిశ్చాపి సౌబలః ౨౮. ఏతే సమరదుర్ధర్షాస్సింహతుల్యపరాక్రమాః, పాండవానామనీకాని బభంజుస్సమరే స్థితాః. ౨౯. తథైవ భీమసేనోఽపి రాక్షసశ్చ ఘటోత్కచః, సాత్యకిశ్చేకితానశ్చ ద్రౌపదేయాశ్చ భారత. ౩౦. తావకాంస్తవ పుత్రాంశ్చ సహితాన్ సర్వరాజభిః, ద్రావయామాసు రాజిస్థాం స్త్రిదశా దానవానివ. ౩౧. తథా తే సమరేఽన్యోన్యం నిఘ్నంతః క్షత్రియర్షభాః, రక్తోక్షితా ఘోరరూపా విరేజుః కింశుకా ఇవ. ౩౨. విజిత్య చ రిపూన్ రాజన్ సేనయోరుభయోరపి, వ్యదృశ్యంత మహామాత్రా గ్రహా ఇవ నభస్తలే. ౩౩. తతో రథసహస్రేణ పుత్రో దుర్యోధనస్తవ, అభ్యయాత్పాండవాన్ యుద్ధే రాక్షసం చ ఘటోత్కచమ్. ౩౪. తథైవ పాండవాస్సర్వే మహత్యా సేనయా సహ, భీష్మద్రోణౌ రణే శూరౌ ప్రత్యుద్యయురరిందమౌ. ౩౫. కిరీటీ తు యయౌ క్రుద్ధః సమంతాత్పార్థివోత్తమాన్, అర్జునిస్సాత్యకిశ్చైవ యయతుస్సౌబలం బలమ్. ౩౬. తతః ప్రవవృతే భూయః సంగ్రామో రోమహర్షణః, తావకానాం పరేషాం చ జిగీషూణాం పరస్పరమ్. ౩౭.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గతభీష్మవధపర్వణి - సప్తపంచాశోఽధ్యాయః.

భీష్మదుర్యోధనసంవాదః.

సంజయ ఉవాచ—తతస్తే పార్థివాః క్రుద్ధాః ఫాల్గునం వీక్ష్య సంయుగే, రథైరనేకసాహస్రైస్సమంతాత్పర్యవారయన్. ౧. అథైనం రథవంశేన కోష్ఠకీకృత్య భారత, శరైస్సుబహుసాహస్రైస్సమంతాత్పర్యవారయన్. ౨. శక్తీశ్చ విమలాస్తీక్ష్ణా గదాశ్చ పరిఘైస్సహ, ప్రాసాన్ పరశ్వథాంశ్చైవ ముద్గరాన్ ముసలానపి. ౩. చిక్షిపుస్సమరే క్రుద్ధాః ఫాల్గునస్య రథం ప్రతి, అస్త్రాణామథ తాం వృష్టిం శలభానామివాయతిమ్. ౪. రురోధ సర్వతః పార్థః శరైః కనకభూషణైః,

తత్ర తల్లాఘవం దృష్ట్వా బీభత్సోరతిమానుషమ్. ౫. దేవదానవగంధర్వాః పిశాచోరగరాక్షసాః, సాధుసాధ్వితి రాజేంద్ర ఫాల్గునం ప్రత్యపూజయన్. ౬. సాత్యకిం చాభిమన్యుం చ మహత్యా సేనయా సహ, గాంధారాస్సమరే శూరా రురుధుస్సహ సౌబలాః. ౭. తతస్సౌబలకాః క్రూరా వార్ష్ణేయస్య రథోత్తమమ్, తిలశశ్చిచ్ఛిదుః క్రోధాత్ శస్త్రైర్నానావిధైరపి. ౮. సాత్యకిస్తు రథం త్యక్త్వా వర్తమానే మహాభయే, అభిమన్యోరథం తూర్ణమారురోహ పరంతప ౯. తావేకరథసంసక్తౌ సౌబలేయస్య వాహినీమ్, జఘ్నతుర్నిశితైస్తూర్ణం శరైస్సన్నతపర్వభిః. ౧౦. ద్రోణభీష్మౌ రణే యత్తౌ ధర్మరాజస్య వాహినీమ్, నాశయేతాం శరైస్తీక్ష్ణైః కంకపత్రపరిచ్ఛదైః. ౧౧. తతో ధర్మసుతో రాజా మాద్రీపుత్రౌ చ పాండవౌ, మిషతాం సర్వసైన్యానాం ద్రోణానీకముపాద్రవన్. ౧౨. తత్రాభూత్సుమహద్యుద్ధం తుములం రోమహర్షణమ్, యథా దేవాసురం యుద్ధం పూర్వమాసీత్సుదారుణమ్. ౧౩. కుర్వాణౌ తు మహత్కర్మ భీమసేనఘటోత్కచౌ, దుర్యోధనస్తతోఽభ్యేత్య తావుభావప్యవారయత్. ౧౪. తత్రాద్భుతమపశ్యామ హైడింబస్య పరాక్రమమ్, అతీత్య పితరం యుద్ధే యదయుధ్యత భారత. ౧౫. భీమసేనస్తు సంక్రుద్ధో దుర్యోధనమమర్షణమ్, హృద్యవిధ్యత్పృషత్కేన ప్రహసన్నివ పాండవః. ౧౬. తతో దుర్యోధనో రాజా ప్రహారవరపీడితః, నిషసాద రథోపస్థే కశ్మలం చ జగామహ. ౧౭. తం విసంజ్ఞమథో దృష్ట్వా త్వరమాణోఽస్య సారథిః, అపోవాహ రణాద్రాజంస్తతస్సైన్యమభజ్యత. ౧౮. తతస్తాం కౌరవీం సేనాం ద్రవమాణాం తతస్తతః, నిఘ్నన్ భీమశ్శరైస్తీక్ష్ణైరనువవ్రాజ పృష్ఠతః. ౧౯. పార్షతశ్చ రణశ్రేష్ఠో ధర్మపుత్రశ్చ పాండవః, ద్రోణస్య పశ్యతస్సైన్యం గాంగేయస్య చ భారత. ౨౦. జఘ్నతుర్విశిఖైస్తీక్ష్ణైః పరానీకవినాశనైః, ద్రవమాణం తు తత్సైన్యం తవ పుత్రస్య సంయుగే. ౨౧. మా శక్నుతాం వారయితుం భీష్మద్రోణౌ మహారథౌ, వార్యమాణం చ భీష్మేణ ద్రోణేన చ మహాత్మనా. ౨౨. విద్రవత్యేవ తత్సైన్యం పశ్యతోర్ద్రోణభీష్మయోః, తతో రథసహస్రేషు విద్రవత్సు తతస్తతః. ౨౩. తావాస్థితావేకరథం సౌభద్రశినిపుంగవౌ, సౌబలీం సమరే సేనాం నాశయేతాం పరంతప. ౨౪. శుశుభాతే తతస్తౌ తు శైనేయకురుపుంగవౌ, అమావాస్యాం గతౌ యద్వత్ సోమసూర్యౌ నభస్తలే. ౨౫. అర్జునస్తు తతః క్రుద్ధస్తవ సైన్యం విశాంపతే, వవర్ష శరవర్షేణ ధారాభిరివ తోయదః. ౨౬. వధ్యమానం తతస్తత్తు శరైః పార్థస్య సంయుగే, దుద్రావ కౌరవంసైన్యం విషాదభయకంపితమ్. ౨౭. ద్రవమాణం తదా

లోక్య భీష్మద్రోణౌ మహాబలౌ, న్యవారయేతాం సంక్రుద్ధౌ దుర్యోధనహితైషిణౌ. ౨౭. తతో దుర్యోధనో రాజా సమాశ్వాస్య విశాంపతే, న్యవర్తయత తత్సైన్యం ద్రవమాణం సమంతతః. ౨౮. యత్ర యత్ర సుతం తుభ్యం యో యః పశ్యతి భారత, తత్ర తత్ర న్యవర్తంత క్షత్రియాణాం మహారథాః. ౩౦. తాన్నివృత్తాన్ సమీక్ష్యైవ తతోఽన్యేఽపీతరేజనాః, అన్యోన్యస్పర్ధయా రాజన్ లజ్జయా చావతస్థిరే. ౩౧. పునరావర్తతాం తేషాం వేగ ఆసీద్విశాంపతే, పూర్యతస్సాగరస్యేవ చంద్రస్యోదయనం ప్రతి. ౩౨. సన్నివృత్తాం స్తతస్తాంస్తు దృష్ట్వా రాజా సుయోధనః, అబ్రవీత్త్వరితో గత్వా భీష్మం శాంతనవం వచః. ౩౩. పితామహ నిబోధేదం యత్త్వాం వక్ష్యామి భారత, నానురూపమహం మన్యే త్వయి జీవతి కౌరవ. ౩౪. ద్రోణే చాస్త్రవిదాం శ్రేష్ఠే సపుత్రే ససుహృజ్జనే, కృపే చైవ మహేష్వాసే ద్రవతే యద్వరూథినీ. ౩౫. న పాండవాన్ ప్రతిబలాం స్తవ మన్యే కథంచన, తథా ద్రోణస్య సంగ్రామే ద్రౌణేశ్చాపి కృపస్య చ. ౩౬. అనుగ్రాహ్యాః పాండుసుతా నూనం తవ పితామహ, యథేమాం క్షమసే వీరవధ్యమానాం వరూథినీమ్. ౩౭. సోఽస్మి వాచ్యస్త్వయా రాజన్ పూర్వమేవ సమాగమే, న యోత్స్యే పాండవాన్ సంఖ్యే నాపి సాత్యకిపార్షతౌ. ౩౮. శ్రుత్వాహం వచనం తుభ్యమాచార్యస్య చ భారత, కర్ణేన సహితః కృత్యం చింతయాన స్తదేవ హి. ౩౯. యది నాహం పరిత్యాజ్యో యువాభ్యామిహ సంయుగే, విక్రమేణానురూపేణ యుధ్యతాం పురుషర్షభౌ. ౪౦. ఏతచ్ఛ్రుత్వా వచో భీష్మః ప్రహసన్ వై ముహుర్ముహుః, అబ్రవీత్తనయం తుభ్యం క్రోధాదుద్వృత్య చక్షుషీ. ౪౧. బహుశోఽపి మయా రాజన్ తథ్యముక్తో హితం వచః, అజేయాః పాండవా యుద్ధే దేవైరపి సవాసవైః. ౪౨. యత్తు శక్యం మయా కర్తుం వృద్ధేనాత్ర నృపోత్తమ, కరిష్యామి యథాశక్తి ప్రేక్షేదానీం సబాంధవః. ౪౩. అద్య పాండుసుతాన్ సర్వాన్ ససైన్యాన్ సహ బంధుభిః, మిషతో వారయిష్యామి సర్వలోకస్య పశ్యతః. ౪౪. ఏవముక్తస్తు భీష్మేణ పుత్రస్తవ నరేశ్వరః, దధ్మౌ శంఖం ముదా యుక్తో భేరీశ్చ సమతాడయత్. ౪౫. పాండవాశ్చ తతో రాజన్ శ్రుత్వా తు నినదం మహత్, దధ్ముశ్శంఖాంశ్చ భేరీశ్చ మురజాంశ్చాప్యవాదయన్. ౪౬.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - అష్టపంచాశోఽధ్యాయః.

తృతీయదివసాహారః.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ— ప్రతిజ్ఞాతే తతస్తస్మిన్ యుద్ధే భీష్మేణ భారత, మమ పుత్రస్య వాక్యైస్తు క్రోధితేన విశాంపతే. ౧. భీష్మః కిమకరోత్తత్ర పాండవేయేషు సంజయ, పితామహే వా పాంచాలాస్తన్మమాచక్ష్వ సంజయ. ౨. సంజ

యఉవాచ—గతపూర్వాహ్ణభూయిష్ఠే తస్మిన్నహని భారత, పశ్చిమాం దిశమాస్థా
య కించిద్యాతే దివాకరే. ౩ జయం ప్రాప్తేషు సర్వేషు పాండవేషు మహాత్మసు,
సర్వధర్మవిశేషజ్ఞః పితా దేవవ్రతస్తవ. ౪. అభ్యయాత్ జవనైరశ్వైః పాండవానా
మనీకినీమ్, మహత్యా సేనయా గుప్తస్తవ పుత్త్రైశ్చ సర్వశః ౫. ప్రావర్తత తతో
యుద్ధం తుములం రోమహర్షణమ్, అస్మాకం పాండవైస్సార్ధమనయాత్తవ భారత.
౬. ధనుషాం కూజతాం తత్ర తలానాం చాభిహన్యతామ్, బభూవ సుమహాన్
శబ్దో గిరీణా మివ దీర్యతామ్. ౭. తిష్ఠ స్థితోఽస్మి విద్ధ్యేనం నివర్తస్వ స్థిరో భవ,
స్థితోఽస్మి ప్రహరస్వేతి శబ్దాః శ్రూయంతి సర్వశః ౮. కాంచనేషు తనుత్రేషు కిరీ
టేషు ధ్వజేషు చ, శిలానామివ శైలేషు పతితానామభూత్స్వనః. ౯. పతితాన్యు
త్తమాంగాని బాహవశ్చ విభూషితాః, వ్యచేష్టంత మహీం ప్రాప్య శతశోఽథ
సహస్రశః. ౧౦. కృత్తోత్తమాంగాః కేచిత్తు తథైవోద్యతకార్ముకాః, ప్రగృహీతా
యుధాశ్చైవ తస్థుః పురుషసత్తమాః.౧౧. ప్రావర్తతమహావేగా నదీ రుధిరవాహినీ,
మాతంగాంగశిలా ఘోరా మాంసశోణితకర్దమా. ౧౨. వరాశ్వనరనాగానాం శరీర
ప్రభవా తదా, పరలోకార్ణవనదీ గృధ్రగోమాయుమోదినీ. ౧౩. న దృష్టం న శ్రు
తం వాపి యుద్ధమేతాదృశం నృప, యథా తవ సుతానాం చ పాండవానాంచ భార
త.౧౪. నాసీద్రథపథస్తత్ర యోధైర్యుధి నిపాతితైః, గజైశ్చ పతితైర్నీలైర్గిరిశృంగై
రివావృతః. ౧౫. వికీర్ణైః కవచైశ్చిత్రైః శిరస్త్రాణైశ్చ మారిష, శుశుభే తద్రణస్థానం
శరదీవ నభస్తలమ్. ౧౬. వినిర్భిన్నాః నరాః కేచిదంత్రాపీడప్రకర్షిణః, అదీనాస్సమ
రే శత్రూనభ్యధావంత దర్పితాః. ౧౭. తాత భ్రాతస్సఖే బంధో వయస్య మమ
మాతుల, మామాం పరిత్యజేత్యేతత్ చుక్రుశుః పతితా రణే. ౧౮. అథాభ్యేహి
త్వమాగచ్ఛ కిం భీతోఽసి క్వ యాస్యసి, స్థితోఽహం సమరే మాభైరితి చాన్యే
విచుక్రుశుః. ౧౯. తత్ర భీష్మశ్శాంతనవో నిత్యమండలకార్ముకః,ముమోచ బాణాన్
దీప్తాగ్రానహీనాశీవిషానివ. ౨౦. శరైరేకాయనీకుర్వన్ దిశస్సర్వాయతవ్రతః,
జఘాన పాండవరథానాదిశ్యాదిశ్య భారత. ౨౧. నృత్యన్నివ రథమార్గేషు దర్శ
యన్ పాణిలాఘవమ్, అలాతచక్రవద్రాజన్ తత్రతత్ర స్మ దృశ్యతే. ౨౨. తమే
కం సమరే శూరం పాండవాస్సృంజయాస్తథా, అనేకశతసాహస్రం సమపశ్యంత
లాఘవాత్. ౨౩. మాయాకృతాత్మా నమివ భీష్మం తత్ర స్మ మేనిరే, పూర్వస్యాం
దిశి తం దృష్ట్వా ప్రతీచ్యాం దదృశుర్జనాః. ౨౪. ఉదీచ్యాం చైవ మాలోక్య దక్షి
ణస్యాం తథైవ చ, ప్రతియుధ్యన్ స సమరే గాంగేయః ప్రత్యదృశ్యత. ౨౫. న
చైనం పాండవేయానాం కశ్చిత్ శక్నోతి వీక్షితుమ్, విశిఖానేవ పశ్యంతి భీష్మచా

పచ్యుతాన్ బహూన్. ౨౬. కుర్వాణం సమరే కర్మ సూదయానం చ వాహినీమ్, వ్యాక్రోశంత రణే తత్ర వీరా బహువిధం బహు. ౨౭. అమానుషేణ రూపేణ చరంతం పితరం తవ, శలభా ఇవ రాజానః పతంతి స్మ ప్రమోహితాః ౨౮. భీష్మాగ్ని మివ సంక్రుద్ధం వినాశాయ సహస్రశః, న హి మోఘశ్శరః కశ్చిదాసీద్భీష్మస్య సంయుగే. ౨౯. నరనాగాశ్వకాయేషు బహుత్వాల్లఘుయోధినః, భిన త్త్యేకేన చరణే ముక్తేన నతపర్వణా. ౩౦. గజకంటకసంబద్ధం వజ్రేణేవ శిలోచ్చయమ్, ద్వౌ త్రీనపి గజారోహాన్ పిండితాన్ పర్వతానివ. ౩౧. నారాచేన సుతీక్ష్ణేన నిజఘాన పితా తవ, యోయో భీష్మం నరవ్యాఘ్ర మభ్యేతి యుధి కశ్చన. ౩౨. ముహూర్తదృష్టస్స భయాత్ పతితో భువి దృశ్యతే, ఏవం సా ధర్మరాజస్య వధ్యమానా మహాచమూః. ౩౩. భీష్మేణాతులవీర్యేణ వ్యశీర్యత సహస్రధా, ప్రాకంపత మహాసేనా శరవర్షాభిపీడితా. ౩౪. పశ్యతో వాసుదేవస్య పార్థస్య చ మహాత్మనః, యతమానాశ్చ తే వీరా ద్రావ్యమాణాన్ మహారథాన్. ౩౫. నాశక్నువన్ వారయితుం భీష్మబాణప్రపీడితాన్, మహేంద్రసమవీర్యేణ భజ్యమానా మహాచమూః. ౩౬. అభజ్యత మహారాజ న చ ద్వౌ సహధావతః, ఆవిద్ధరథనాగాశ్వం పతితం ధ్వజకూబరమ్. ౩౭. అనీకం పాండుపుత్రాణాం హాహాభూతమచేతసమ్, జఘానాత్ర పితా పుత్రం పుత్రశ్చ పితరం తథా. ౩౮. ప్రియస్సఖాయం చాక్రందే సఖాదైవ బలాత్కృతః, విముచ్య కవచాంశ్చాన్యే పాండుపుత్రస్య సైనికాః. ౩౯. ప్రకీర్యకేశాన్ ధావంతః ప్రత్యదృశ్యంత భారత, తద్గోకులమివోద్భ్రాంతం రథయూథపయూథపమ్. ౪౦. దదృశే పాండుపుత్రాణాం సైన్యమార్తస్వరం తదా, ప్రభజ్యమానం సైన్యం చ దృష్ట్వా యాదవనందనః. ౪౧. ఉవాచ పార్థం కృష్ణస్తు నిగృహ్య రథసత్తమమ్, అయం సకాలస్సంప్రాప్తః పార్థ యః కాంక్షిత స్తవ. ౪౨. ప్రహారాస్మై నరవ్యాఘ్ర న చేన్మోహాత్ విముహ్యసే, య త్త్వయా కథితం వీర పురా రాజ్ఞాం సమాగమే. ౪౩. భీష్మద్రోణముఖాన్ సర్వాన్ ధార్తరాష్ట్రస్య సైనికాన్, సానుబంధాన్ హనిష్యామి యోమాం యోత్స్యతి సంయుగే. ౪౪. ఇతి తత్కురు కౌంతేయ సత్యం వాక్యమరిందమ. బీభత్సో పశ్య సైన్యం స్వం భజ్యమానమిత స్తతః. ౪౫. ద్రవతశ్చ మహీపాలాన్ పశ్య యౌధిష్ఠిరే బలే, దృష్ట్వా హి సమరే భీష్మం వ్యాత్తాననమివాంతకమ్. ౪౬. భయార్తాస్సంప్రణశ్యంతి సింహం క్షుద్రమృగా ఇవ, ఏవముక్తః ప్రత్యువాచ వాసుదేవం ధనంజయః. ౪౭. చోదయాశ్వాన్ యతో భీష్మో విగాహ్యైతద్బలార్ణవమ్, పాతయిష్యామి దుర్ధర్షం వృద్ధం కురుపితామహమ్. ౪౮. తతోఽశ్వాన్ రజతప్రఖ్యాంశ్చోదయామాస మాధవః, యతో భీష్మరథో రాజన్ దుష్ప్రేక్ష్యో రశ్మివానివ. ౪౯. తత స్తత్పునరావృత్తం యుధిష్ఠిరబలం

మహత్,దృష్ట్వా పార్థం మహాబాహుం భీష్మాయోద్యతమాహవే. ౫౦.తతో భీష్మః
కురుశ్రేష్ఠ సింహవద్వినదన్ ముహుః, ధనంజయరథంతూర్ణం శరవర్షైరవాకిరత్.౫౧.
క్షణేన సరథ స్తస్య సధ్వజస్ససారథిః, శరవర్షేణ మహతా సంఛన్నో న ప్రదృ
శ్యతే. ౫౨. వాసుదేవ స్త్వసంభ్రాంతో ధైర్యమాస్థాయ సత్త్వవాన్, చోదయా
మాస తానశ్వాన్ విభగ్నాన్ భీష్మసాయకైః ౫౩.తతఃపార్థో ధనుర్గృహ్య దివ్యం
జలదనిస్స్వనమ్, పాతయామాస భీష్మస్య ధనుశ్ఛిత్వా శితైశ్శరైః. ౫౪. స ఛిన్న
ధన్వా కౌరవ్యః పునరన్యన్మహద్ధనుః, నిమేషాంతరమాత్రేణ సజ్జం కృత్వా పితా
తవ. ౫౫. విచకర్ష తతో దోర్భ్యాం ధనుర్జలదనిస్స్వనమ్, అథాస్యతదపి క్రుద్ధశ్ఛిచ్ఛేద
ధనురర్జునః. ౫౬. తస్య తత్పూజయామాసలాఘవం శంతనోస్సుతః,సాధుపార్థమహా
బాహో సాధు భో పాండునందన. ౫౭. త్వయ్యేవైతదుక్తరూపం మహత్కర్మ
ధనంజయ, ప్రీతోఽస్మి సుదృఢం పుత్ర కురు యుద్ధం మయాసహ. ౫౮. ఇతి పార్థం
ప్రశస్యాథ ప్రగృహ్యాన్యన్మహద్ధనుః, ముమోచ సమరే వీరః శరాన్ పార్థరథం
ప్రతి. ౫౯. అదర్శయద్వాసుదేవో హయయానే పరంబలమ్, మోఘాన్ కుర్వన్
శరాం స్తస్య మండలాన్యాచరన్ లఘు. ౬౦. తతస్తు భీష్మస్సుదృఢం వాసుదేవధనం
జయౌ, వివ్యాథ నిశితైర్బాణైస్సర్వగాత్రేషు మారిష. ౬౧. శుశుభాతే నర
వ్యాఘ్రౌతౌ భీష్మశరవిక్షతౌ, గోవృషావివ నర్దంతౌ విషాణోల్లిఖితాంకితౌ. ౬౨.
పునశ్చాపి సుసంక్రుద్ధః శరైశ్శతసహస్రశః, కృష్ణయోర్యుధి సంరబ్ధో భీష్మఆవా
రయద్దిశః.౬౩.వార్ష్ణేయం చ శరైస్తీక్ష్ణైః కంపయామాస రోషితః,ముహు రభ్యుత్
స్మయన్ భీష్మః ప్రహస్య స్వనవ త్తదా.౬౪. తతః కృష్ణస్తు సమరే దృష్ట్వా భీష్మపరా
క్రమమ్, సంప్రేక్ష్య చ మహాబాహుః పార్థస్య మృదుయుద్ధతామ్. ౬౫.తం భీష్మం
శరవర్షాణి సృజంతమనిశం యుధి, ప్రతపంత మివాదిత్యం మధ్య మాసాద్య
సేనయోః. ౬౬. వరాన్ వరాన్ వినిఘ్నంత పాండుపుత్రస్య సైనికాన్, యుగాంత
మివ కుర్వాణం భీష్మం యౌధిష్ఠిరేబలే. ౬౭. అమృష్యమాణో భగవాన్ కేశవః
పరవీరహా, అచింతయదమేయాత్మా నాస్తి యౌధిష్ఠిరం బలమ్. ౬౮. ఏకాహ్నా హి
రణే భీష్మో నాశయేద్దైత్య దానవాన్, కిము పాండుసుతాన్ యుద్ధే సబలాన్ సప
దానుగాన్. ౬౯. ద్రవతే చ మహాసైన్యం పాండవస్య మహాత్మనః, ఏతే చ కౌర
వాస్తూర్ణం ప్రభగ్నాన్వీక్ష్య సోమకాన్. ౭౦. ఆద్రవంతి రణే హృష్టాహర్షయంతః
పితామహమ్, సోఽహంభీష్మం నిహన్మ్యద్య పాండవార్థాయ దంశితః. ౭౧. భార
మేనం వినేష్యామి పాండవానాం మహాత్మనామ్, అర్జునో హి శరైస్తీక్ష్ణై ర్వధ్య
మానోఽపి సంయుగే. ౭౨. కర్తవ్యం నాభిజానాతి రణే భీష్మస్య గౌరవాత్

తథా చింతయతస్తస్య భూయ ఏవ పితామహః. ౨౩. ప్రేషయామాస సంక్రుద్ధః శరాన్ పార్థరథం ప్రతి. ౨౪. తేషాం బహుత్వాత్తు భృశం శరాణాం దిశోఽథ సర్వాః పిహితా బభూవుః, న చాంతరిక్షం న దిశో న భూమిర్న భాస్కరో దృశ్యత రశ్మిమాలీ. ౨౫. వవుశ్చ వాతాస్తుములాస్సధూమా దిశశ్చ సర్వాః క్షుభితా బభూవుః, ద్రోణో వికర్ణశ్చ జయద్రథశ్చ భూరిశ్రవాః కృతవర్మా కృపశ్చ. ౨౬. శ్రుతాయురంబష్ఠపతిశ్చ రాజా విందానువిందౌ చ సుదక్షిణశ్చ, ప్రాచ్యాశ్చ సౌవీరగణాశ్చ సర్వే వసాతయః క్షుద్రకమాలవాశ్చ. ౨౭. కిరీటినం త్వరమాణా విసస్రుర్నిదేశగాః శాంతనవస్య రాజ్ఞః, తం వాజిపాదాతిరథౌఘజాలైరనేక సాహస్రైశ్శతైర్దదర్శ. ౨౮. కిరీటినం సంపరివార్యమాణం శినేర్నప్తా వారణయూథపైశ్చ, తతశ్చ దృష్ట్వార్జునవాసుదేవౌ పదాతినాగాశ్వరథైస్సమంతాత్. ౨౯. అభిద్రుతౌ శస్త్రభృతాం వరిష్ఠౌ శినిప్రవీరోఽభిససార తూర్ణమ్, స తాన్యనీకాని ధనుష్మతాం వరః శినిప్రవీరః సహసాభిపత్య. ౩౦. చకార సాహాయ్యమథార్జునస్య విష్ణుర్యథా వృత్రనిషూదనస్య, విశీర్ణనాగాశ్వరథధ్వజౌఘం భీష్మేణ విత్రాసితసర్వయోధమ్. ౩౧. యుధిష్ఠిరానీకమభిద్రవంతం ప్రోవాచ సంహృష్య శినిప్రవీరః| క్షత్రియా యాస్యథ నైష ధర్మః సతాం పురస్తాత్కథితః పురాణైః. ౩౨. మా స్వాం ప్రతిజ్ఞాం త్యజత ప్రవీరాః స్వవీరధర్మాన్ ప్రతిపాలయధ్వమ్, తాన్ వాసవానంతరజో నిశామ్య నరేంద్రముఖ్యాన్ ద్రవతః సమేతాన్. ౩౩. పార్థస్య దృష్ట్వా మృదుయుధ్యతాం చ భీష్మం చ సంఖ్యే సముదీర్యమాణమ్, అమృష్యమాణస్స తతో మహాత్మా యశస్వినం సర్వదాశార్హభర్తా. ౩౪. ఉవాచ శైనేయమభిప్రశంసన్ దృష్ట్వా కురూనాపతతః సమంతాత్, యే యాంతి యాంత్వేవ శినిప్రవీర యేఽవస్థితాస్సాత్వత తేఽపి యాంతు. ౩౫. భీష్మం రథాత్ పశ్య నిపాత్యమానం ద్రోణం చ సంఖ్యే సగణం మయాద్య, న మే బలే సాత్వత కౌరవాణాం క్రుద్ధస్య ముచ్యేత రణేఽద్య కశ్చిత్. ౩౬. తస్మాదహం గృహ్య రథాంగముగ్రం ప్రాణం హనిష్యామి మహావ్రతస్య, నిహత్య భీష్మం సగణం తథాజౌ ద్రోణం చ శైనేయ రథప్రవీరౌ. ౩౭. ప్రీతిం కరిష్యామి ధనంజయస్య రాజ్ఞశ్చ భీమస్య తథాశ్వినోశ్చ, నిహత్య సర్వాన్ ధృతరాష్ట్రపుత్రాంస్తత్పక్షిణో యే చ నరేంద్రముఖ్యాః. ౩౮. రాజ్యేన రాజానమజాతశత్రుం సంపాదయిష్యామ్యహమద్య హృష్టః, తతస్సునాభం వసుదేవపుత్రః సూర్యప్రభం వజ్రసహస్రతుల్యమ్ ౩౯. క్షురాంతముద్యమ్య భుజేన చక్రం రథాదవప్లుత్య విసృజ్య వాహాన్, సంకంపయన్ గాం చరణైర్మహాత్మా వేగేన కృష్ణః ప్రససార భీష్మమ్. ౪౦. మదాంధమాజౌ సముదీర్ణదర్పం సింహో జిఘాంసన్నివ వారణేంద్రమ్, సోఽభ్య

ద్రవద్భీష్మమనీకమధ్యే క్రుద్ధో మహేంద్రావరజః ప్రమాథీ. ౯౧. వ్యాలంబిపీ
తాంతపటశ్చకాశే ఘనో యథా ఖే చిరభాపినద్ధః, సుదర్శనం చాస్య రరాజ శౌరే
స్తచ్చక్రపద్మం సుభుజోరునాళమ్ ౯౨. యథాదిపద్మం తరుణార్కవర్ణం రరాజ
నారాయణనాభిజాతమ్, తత్కృష్ణకోపోదయసూర్యబుద్ధం క్షురాంత తీక్ష్ణాగ్రసు
జాతపత్రమ్. ౯౩. తస్యైవ దేహోరుసరః ప్రరూఢం రరాజ నారాయణబాహునా
ళమ్, తమాత్తచక్రం ప్రణదంత ముచ్చైః క్రుద్ధం మహేంద్రావరజం సమీక్ష్య.
౯౪. సర్వాణి భూతాని భృశం వినేదుః క్షయం కురూణామితి చింతయిత్వా, స
వాసుదేవః ప్రగృహీతచక్రః సంవర్తయిష్యన్నివ జీవలోకమ్. ౯౫. అభ్యుత్పతన్
లోకగురుర్బభాసే భూతాని ధక్ష్యన్నివ ధూమకేతుః, తమాపతంతం ప్రగృహీత
చక్రం సమీక్ష్య దేవం ద్విపదాం వరిష్ఠమ్. ౯౬. అసంభ్రమాత్కార్ముకబాణపాణీ
రథేస్థితశ్శాంతనవోఽభ్యువాచ, ఏహ్యేహి దేవేశ జగన్నివాస నమోఽస్తు తే
శార్ఙ్గగదాసిపాణే. ౯౭. ప్రసహ్య మాం పాతయ లోకనాథ రథోత్తమాద్భూత
శరణ్య సంఖ్యే, త్వయా హతస్యేహ మమాద్య కృష్ణ శ్రేయః పరస్మిన్నిహ చైవ
లోకే. ౯౮. సంభావితోఽస్మ్యంధకవృష్ణినాథ లోకైస్త్రిభిశ్చ ప్రథితప్రభావః,
శ్రుత్వా వచశ్శాంతనవస్య కృష్ణో వేగేన ధావంస్త మథాభ్యువాచ. ౯౯. త్వం
మూలమస్యేహ భువి క్షయస్య దుర్యోధనం చాద్య సముద్ధరిష్యసి, దుర్ద్యూతదేవీ
నృపతిర్నివార్యః సుమంత్రిణా ధర్మపథి స్థితేన. ౧౦౦. త్యాజ్యోఽథవా కాలపరీత
బుద్ధిర్ధర్మాతిగో యః కులపాంసనస్స్యాత్, భీష్మస్తదాకర్ణ్య యదుప్రవీరం రాజ
పరం దైవతమిత్యువాచ. ౧౦౧. త్యక్తస్తు కంసోయదుభిర్హితార్థే సంబోధ్యమానో
న బుబోధ రాజా, క్లేశాయ దైవాద్విపరీతబుద్ధిః శ్రోతా హితం యస్య న కశ్చిదస్తి
౧౦౨. రథాదవప్లుత్య తతస్త్వరావాన్ పార్థః పదాద్రుత్య యదుప్రవీరమ్,
జగ్రాహ పీనోన్నతలంబబాహుం బాహ్వోర్హరిం వ్యాయతపీనబాహుః. ౧౦౩.
నిగృహ్యమాణస్తు తమాదిదేవో భృశం సరోషః కిల చాత్మయోగీ, ఆదాయ వేగేన
జగామ జిష్ణుం విష్ణుర్మహావాత ఇవైకవృక్షమ్ ౧౦౪. పార్థస్తు విష్టభ్య బలేన పాదౌ
భీష్మాంతికం తూర్ణమభిద్రవంతమ్, బలాన్నిజగ్రాహ శనైర్మహాత్మా ప్రాదేఽథ రాజన్
దశమే కథంచిత్. ౧౦౫ అవస్థితం చ ప్రణిపత్య కృష్ణం ప్రీతోఽర్జునః కాంచన
చిత్రమాలీ, ఉవాచ కోపం ప్రతి సంహరేతి గతిర్భవాన్ కేశవ పాండవానామ్.
౧౦౬. న హాస్యతే కర్మ యథాప్రతిజ్ఞం పుత్రైశ్శపే కేశవసోదరైశ్చ, అంతం
గమిష్యామి యథా కురూణాం త్వయాహమింద్రానుజసంప్రయుక్తః. ౧౦౭. తతః
ప్రతిజ్ఞాం సమయం చ తస్య జనార్దనః ప్రీతమనా నిశమ్య, స్థితః ప్రియే కౌరవసత్త

మస్య రథం సచక్రః పునరారోఢుమా. ౧౦౮ స తానభీశూన్ పునరాదదానః ప్రగృహ్య శంఖం ద్విషతాం నిహంతా, నినాదయామాస దిశో నభశ్చ సపాంచజన్యస్య రవేణ శౌరిః. ౧౦౯. ఆవిద్ధనిష్కాంగదకుండలం తం రజోవికీర్ణాంచితపక్ష్మనేత్రమ్, విశుద్ధదంష్ట్రం ప్రగృహీతశంఖం విచుక్రుశుః ప్రేక్ష్య కురుప్రవీరాః. ౧౧౦. మృదంగభేరీపటహప్రణాదా నేమిస్వనా దుందుభినిస్వనాశ్చ, ససింహనాదాశ్చ బభూవురుగ్రాః సర్వేష్వనీకేషు తతః కురూణామ్. ౧౧౧. గాండీవఘోషః స్తనయిత్నుకల్పో జగామ పార్థస్య నభో దిశశ్చ, జగ్ముశ్చ బాణా విమలాః ప్రసన్నాః సర్వా దిశః పాండవచాపముక్తాః. ౧౧౨. తం కౌరవాణామధిపో బలేన భీష్మేణ భూరిశ్రవసా చ సార్ధమ్, ప్రత్యుద్యయావుద్యతబాణపాణిః కక్షం దిధక్షన్నివ ధూమకేతుః. ౧౧౩. అథార్జునాయ ప్రజహార భల్లాన్ భూరిశ్రవాస్సప్త సువర్ణపుంఖాన్, దుర్యోధనస్తోమరముగ్రవేగం శల్యో గదాం శాంతనవశ్చ శక్తిమ్. ౧౧౪. స సప్తభిస్సప్త శరప్రవేగాన్ సంవార్య భూరిశ్రవసా ప్రముక్తాన్, శితేన దుర్యోధనబాహుముక్తం క్షురేణ తత్తోమరమున్మమాథ. ౧౧౫. తతశ్శుభామాపతతీం చ శక్తిం విద్యుత్ప్రభాం శాంతనవేన ముక్తామ్, గదాం చ మద్రాధిపబాహుముక్తాం ద్వాభ్యాం శరాభ్యాం నిచకర్త వీరః. ౧౧౬. తతో భుజాభ్యాం బలవద్వికృష్య చిత్రం ధనుర్గాండివమప్రమేయమ్, మాహేంద్రమస్త్రం విధివత్సుఘోరం ప్రాదుశ్చకారాద్భుతమంతరిక్షే. ౧౧౭. తేనోత్తమాస్త్రేణ తతో మహాత్మా సర్వాణ్యనీకాని మహాధనుష్మాన్, శరౌఘజాలైర్విమలాగ్నివర్ణైర్నివారయామాస కిరీటమాలీ. ౧౧౮. శిలీముఖాః పార్థధనుర్విసృష్టా రథాన్ ధ్వజాగ్రాణి ధనూంషి బాహూన్, నికృత్య దేహాన్ వివిశుః పరేషాం నరేంద్రనాగేంద్రతురంగమాణామ్. ౧౧౯. తతో దిశశ్చానుదిశశ్చ పార్థః శరైస్సుధారైర్నిశితైర్వితత్య, గాండీవశబ్దేన మనాంసి తేషాం కిరీటమాలీ వ్యథయాంచకార. ౧౨౦. తస్మింస్తథా ఘోరతమాస్త్రయుద్ధే శంఖస్వనా దుందుభినిస్వనాశ్చ, అంతర్హితా గాండివనిస్వనేన బభూవురుగ్రాశ్చ రథప్రణాదాః. ౧౨౧. గాండీవశబ్దం తమథో విదిత్వా విరాటరాజప్రముఖా నృవీరాః, పాంచాలరాజో ద్రుపదశ్చ వీరస్తం దేశమాజగ్మురదీనసత్త్వాః. ౧౨౨. సర్వాణి సైన్యాని తు తావకాని జగ్ముర్యతో గాండివజః ప్రణాదః, తతస్తతస్సన్నతిమేవ జగ్ముర్న తం ప్రభీతోఽభిససార కశ్చిత్. ౧౨౩. తస్మిన్ సుఘోరే నృపసంప్రహారే హతాః ప్రవీరాస్సరథాశ్చ సూతాః, గజాశ్చ నారాచనిపాతతప్తా మహాపతాకాశ్శుభరుక్మకక్షాః. ౧౨౪. పరేతసత్త్వాస్సహసా నిపేతుః కిరీటినా తత్ర విభిన్నకాయాః, దృఢాహతాః పత్రిభిరుగ్రవేగైః పార్థేన భల్లైర్నిశితైశ్శి

తాగ్రైః. ౧౨౫. నికృత్తయంత్రా నిహతేంద్రజాలా ధ్వజా నృపాణాం ధ్వజినీము
ఖేషు, పదాతిసంఘాశ్చ రథాశ్చ సంఖ్యే హయాశ్చ నాగాశ్చ ధనంజయేన. ౧౨౬.
బాణాహతాస్తూర్ణమపేతసత్త్వా విష్టభ్య గాత్రాణి నిపేతురుర్వ్యామ్, ఐంద్రేణ
తేనాస్త్రవరేణ రాజన్ మహాహవే భిన్నతనుత్రకాయాః. ౧౨౭. తతశ్శరౌఘైర్ని
శితైః కిరీటినా నృదేహశస్త్రక్షతలోహితోదా, నదీ సుఘోరా నరమేదఫేనా ప్రవ
ర్తితా తత్ర రణాజిరే వై. ౧౨౮. వేగేన సాతీవ పృథుప్రవాహా పరేతనాగాశ్వ
శరీరతీరా, నరాంత్రమజ్జోద్ధతమాంసపంకా ప్రభూతరక్షోగణవృక్షభూతా. ౧౨౯.
శిరః కపాలాకులకేశశాద్వలా శరీరసంఘాతసహస్రవాహినీ, విశీర్ణనానాకవచోర్మి
సంకులా నరాశ్వనాగాస్థినికృంతశర్కరా. ౧౩౦. గోమాయుశాలావృకకంకగృధ్రైః
క్రవ్యాదసంఘైశ్చ తరక్షుభిశ్చ, ఉపేతకూలాం దదృశుర్మనుష్యాః క్రూరాం మహా
వైతరణీప్రకాశామ్. ౧౩౧. ప్రవర్తితామర్జునబాణసంఘైః మేదోవసాసృక్ప్రవహాం
సుభీమామ్, హతప్రవీరాం చ తథైవ దృష్ట్వా సేనాం కురూణామథ ఫాల్గునేన.
౧౩౨. తే చేదిపాంచాలకరూశమత్స్యాః పార్థాశ్చ సర్వే సహితాః ప్రణేదుః,
జయప్రగల్భాః పురుషప్రవీరాః సంత్రాసయంతః కురువీరయోధాన్. ౧౩౩. హత
ప్రవీరాణి బలాని దృష్ట్వా కిరీటినా శత్రుభయావహేన, విత్రాస్య సేనాం ధ్వజినీ
పతీనాం సింహో మృగాణామివ యూథసంఘాన్. ౧౩౪. వినేదతుస్తావతిహర్షయు
క్తౌ గాండీవధన్వా చ జనార్దనశ్చ, తతో రవిం సంవృతరశ్మిజాలం దృష్ట్వా భృశం శస్త్ర
పరిక్షతాంగాః. ౧౩౫. తదైంద్రమస్త్రం వితతం చ ఘోరమసహ్యముద్వీక్ష్య
యుగాంతకల్పమ్, అథాపయానం కురవస్సభీష్మాస్సద్రోణదుర్యోధనబాహ్లికాశ్చ
౧౩౬. చక్రుర్నిశాం సంధిగతాం సమీక్ష్య విభావసోర్లోహితరాగయుక్తామ్.
అవాప్య కీర్తిం చ యశశ్చ లోకే విమృద్య శత్రూంశ్చ ధనంజయోఽపి. ౧౩౭.
యయౌ నరేంద్రైస్సహసోదరైశ్చ సమాప్తకర్మా శిబిరం నిశాయామ్, తతః
ప్రజజ్ఞే తుములః కురూణాం నిశాముఖే ఘోరతమః ప్రణాదః. ౧౩౮. రణే రథా
నామయుతం నిహత్య తథా గజాస్సప్తశతాఽర్జునేన, ప్రాచ్యాశ్చ సౌవీరగణాశ్చ
సర్వే నిపాతితాః క్షుద్రకమాళవాశ్చ. ౧౩౯. మహత్కృతం కర్మ ధనంజయేన కర్తుం
యథా నార్హతి కశ్చిదన్యః, శ్రుతాయురంబష్ఠపతిశ్చ రాజన్ తథైవ దుర్మర్షణచిత్ర
సేనౌ. ౧౪౦. ద్రోణిః కృపస్సైంధవబాహ్లికౌ చ భూరిశ్రవాశ్శల్యశలౌ చ రాజన్,
అన్యే చ యోధాశ్శతశస్సమేతాః క్రుద్ధేన పార్థేన రణస్య మధ్యే. ౧౪౧. స్వబాహు
వీర్యేణ జితాస్సభీష్మాః కిరీటినా లోకమహారథేన, ఇతి బ్రువంత శ్శిబిరాణి జగ్ముస్స
ర్వే రణాద్భారత యే త్వదీయాః. ౧౪౨. ఉల్కాసహస్రైశ్చ సుసంప్రదీప్తైః

విభ్రాజమానైశ్చ తథా ప్రదీప్తైః, కిరీటినా త్రాసితసర్వయోధా చక్రే నివేశం ధ్వజినీ కురూణామ్. ౧౪౩.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ఏకోనషష్టితమోఽధ్యాయః.

౬౦.

భీష్మార్జునద్వైరథమ్.

సంజయ ఉవాచ—వ్యుష్టాం నిశాం భారత భారతానామనీకినీనాం ప్రముఖే మహాత్మా, యయౌ సపత్నాన్ ప్రతి జాతకోపః వృతస్సమగ్రేణ బలేన భీష్మః. ౧. తం ద్రోణదుర్యోధనబాహ్లికాశ్చ తథైవ దుర్మర్షణచిత్రసేనౌ, జయద్రథశ్చాతిబలో బలౌఘైర్నృపాస్తథాన్యే ప్రయయుస్సమంతాత్. ౨. స తైర్మహద్భిశ్చ మహారథైశ్చ తేజస్విభిర్వీర్యవద్భిశ్చ రాజన్, రరాజ రాజోత్తమ రాజముఖ్యైర్వృతో దేవైః సురాణామివ దేవరాజః. ౩. తస్మిన్ననీకప్రముఖే విషక్తా దోధూయమానాశ్చ మహాపతాకాః, సురక్తపీతాసితపాండురాభా మహాగజస్కంధగతా విరేజుః. ౪. సా వాహినీ శాంతనవేన రాజ్ఞా మహారథైర్వారణవాజిభిశ్చ, బభౌ సవిద్యుత్ స్తనయిత్నుకల్పా జలాగమే ద్యౌరివ జాతమేఘా. ౫. తతో రణాయాభిముఖీ ప్రయాతా ప్రత్యర్జునం శాంతనవాభిగుప్తా, ససార సేనా సహసా కురూణాం వేగో యథా భీమ ఇవాపగాయాః. ౬. తం వ్యాస్తనానావిధగూఢసారం గజాశ్వపాదాతరథౌఘపక్షమ్, వ్యూహం మహామేఘసమం మహాత్మా దదర్శ దూరాత్కపిరాజకేతుః. ౭. స నిర్యయౌ కేతుమతా రథేన నరర్షభశ్శ్వేతహయేన వీరః, వరూథినీనాం ప్రముఖే మహాత్మా బలైర్వృతస్సర్వసపత్నసేనామ్. ౮. సోపస్కరం సోత్తరబంధురేయం యంత్రా యదూనామృషభేణ సంఖ్యే, కపిధ్వజం ప్రేక్ష్య విషేదు రాజన్ సహైవ పుత్రైస్తవ కౌరవేయాః. ౯. ప్రకర్షతా గుప్తముదాయుధేన కిరీటినా లోకమహారథేన, తం వ్యూహరాజం దదృశుస్త్వదీయాశ్చతుశ్చతుర్వ్యాలసహస్రకీర్ణమ్. ౧౦. యథాహి పూర్వేఽహని ధర్మరాజ్ఞా వ్యూహః కృతః కౌరవసత్తమేన, తథాభూతో మానుషైశ్చేహ లోకే న దృష్టపూర్వో న చ విశ్రుతశ్చ. ౧౧. తతో మహావేగసమాహతాని భేరీసహస్రాణి వినేదురాజౌ, శంఖస్వనాస్తూర్యరవాశ్చ జగ్ముః సర్వేష్వనీకేషు చ సింహనాదాః ౧౨. తతస్సబాణాని మహాస్వనాని విస్ఫార్యమాణాని ధనూంషి వీరైః, క్షణేన భేరీపణవప్రణాదానంతర్దధుశ్శంఖమహాస్వనాశ్చ. ౧౩. తచ్ఛంఖశబ్దావృతమంతరిక్షముద్ధూతభౌమద్రుతరేణుజాలమ్, మహావితానావతతప్రకాశమాలోక్య వీరాస్సహసా నిపేతుః ౧౪. రథీ రథేనాభిహతస్ససూతః పపాత సాశ్వస్సరథస్సకేతుః, గజో గజేనాభిహతః పపాత పదాతినా చాభిహతః పదాతిః. ౧౫. ఆవర్తమానాన్యభివర్తమానైర్ఘోరాకృతీన్యద్భుతదర్శనాని, ప్రాసైశ్చ

ఖడ్గైశ్చ సమాహతాని సదశ్వబృందాని సదశ్వబృందైః. ౧౬. సువర్ణతారాగణభూషితాని సూర్యప్రభాభాని శరావరాణి, విదార్యమాణాని పరశ్వధైశ్చ ప్రాసైశ్చ ఖడ్గైశ్చ నిపేతురుర్వ్యామ్. ౧౭. గజైర్విషాణైర్వరహస్తరుగ్ణాః కేచిత్ససూతా రథినః ప్రపేతుః, రథర్షభాశ్చాపి రథర్షభేణ నిపేతిరే బాణహతాః పృథివ్యామ్. ౧౮. గజౌఘవేగోద్ధతసాయకానాం శ్రుత్వా నిషేదుర్వసుధాం మనుష్యాః, ఆర్తస్వరం సాదిపదాతియూనాం విషాణగాత్రావరతాడితానామ్. ౧౯. సంభ్రాంతనాగాశ్వరథే ముహూర్తే మహాభయే సాదిపదాతియూనామ్, మహారథైస్సంపరివార్యమాణో దదర్శ భీష్మః కపిరాజకేతుమ్. ౨౦. తం పంచతాలోచ్ఛ్రితపంచకేతుః సదశ్వవేగాదనివార్యమాణమ్, మహాస్త్రవేగాశనిదీప్తిమంతం కిరీటినం శాంతనవోఽభ్యధావత్. ౨౧. తథైవ శక్రప్రతిమానకల్పమింద్రాత్మజం ద్రోణముఖాభిసస్రుః, కృపశ్చ శల్యశ్చ వివింశతిశ్చ దుర్యోధనస్సౌమదత్తిశ్చ రాజన్. ౨౨. తతో రథానీకముఖాదుపేత్య సర్వాస్త్రవిత్కాంచనచిత్రవర్మా, జవేన శూరోఽభిససార సర్వాం స్తానర్జునస్యాత్మసుతోఽభిమన్యుః. ౨౩. తేషాం మహాస్త్రాణి మహాబలానామసహ్యకర్మా వినిహత్య కార్ష్ణిః, బభౌ మహామంత్రహుతార్చిమాలీ సదోగతస్సన్ భగవానివాగ్నిః. ౨౪. తతస్స తూర్ణం రుధిరోదకేన కృత్వా నదీం తాం సమరే రిపూణామ్, జగామ సౌభద్రమతీత్య భీష్మో మహారథం పార్థమదీనసత్త్వః. ౨౫. తతః ప్రహస్యాద్భుతదర్శనేన గాండీవనిర్హ్రాదమహాస్వనేన, విపాఠజాలేన మహాస్త్రజాలం వినాశయామాస కిరీటమాలీ. ౨౬. తముత్తమం సర్వధనుర్ధరాణామసక్తకర్మా కపిరాజకేతుః, భీష్మం మహాత్మా స వవర్ష భూయః శరైస్సుతీక్ష్ణైర్విమలైశ్చ భల్లైః. ౨౭. తథైవ భీష్మాహతమంతరిక్షే మహాస్త్రజాలం కపిరాజకేతోః, విశీర్యమాణం దదృశుస్త్వదీయా దివాకరేణేవ తమోభిభూతమ్. ౨౮. ఏవం విధం కార్ముకభీమనాదమదీనవత్సత్పురుషోత్తమాభ్యామ్, దదర్శ లోకః కురుసృంజయాశ్చ తద్ద్వైరథం భీష్మధనంజయాభ్యామ్. ౨౯.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - షష్టితమోఽధ్యాయః.

సాంయమనిపుత్రవధః.

సంజయ ఉవాచ—ద్రౌణిర్భూరిశ్రవాశ్శల్యశ్చిత్రసేనశ్చ మారిష, పుత్రస్సాంయమనేశ్చైవ సౌభద్రం సమయోధయన్. ౧. సంసక్తమతితేజోభిస్తమేకం దదృశుర్జనాః, పంచభిర్మనుజవ్యాఘ్రైర్గజైస్సింహశిశుం యథా. ౨. నాతిలక్ష్యతయా కశ్చిన్న శౌర్యేణ పరాక్రమే, బభూవ సదృశః కార్ష్ణేర్నాస్త్రేణాపి చ లాఘవే. 3,

తథా తమాత్మజం యుద్ధే విక్రమంతమరిందమమ్, దృష్ట్వా పార్థో రణే యత్తం
సింహనాదమథానదత్. ౪. పీడయానం చ తత్సైన్యం పౌత్రం తవ విశాంపతే,
దృష్ట్వా త్వదీయా రాజేంద్ర సమంతాత్పర్యవారయన్. ౫. ధ్వజినీం ధార్తరా
ష్ట్రాణాం దీనశత్రురదీనవత్, ప్రత్యుద్యయౌ స సౌభద్రస్తేజసా చ బలేన చ. ౬.
తస్య లాఘవమార్గస్థమాదిత్యసదృశప్రభమ్,వ్యదృశ్యత మహచ్చాపం సమరేయుధ్య
తః పరైః. ౭. స ద్రౌణిమిషుణైకేన విద్ధ్వా శల్యం చ పంచభిః, ధ్వజం సాంయమనే
శ్చాపి సోఽష్టాభిః పర్యపాతయత్. ౮. రుక్మదండాం మహాశక్తిం ప్రేషితాం సౌమద
త్తినా, శితేనోరగసంకాశాం పత్రిణా విజహార తామ్.౯.శల్యస్య చ మహాఘోరాన్
పశ్యతశ్శతశశ్శరాన్,నివార్యార్జునదాయాదో జఘానచతురో హయాన్. ౧౦. భూరి
శ్రవాశ్చ శల్యశ్చ ద్రౌణిస్సాంయమనిశ్శలః, నాభ్యవర్తంత సంరబ్ధాః కార్ష్ణిబాహు
బలోదయమ్ ౧౧. తతస్త్రిగర్తా రాజేంద్ర మద్రాశ్చ సహకైకయైః, పంచవింశతి
సాహస్రాస్తవ పుత్రేణ చోదితాః. ౧౨. ధనుర్వేదవిదో ముఖ్యా అజేయాశ్శత్రు
భిర్యుధి, సహ పుత్రం జిఘాంసంతం పరివవ్రుః కిరీటినమ్. ౧౩. తౌ తత్ర చ పితా
పుత్రౌ పరిక్షిప్తరథావుభౌ, దదర్శ రాజన్ పాంచాల్యస్సేనాపతిరమిత్రజిత్. ౧౪.
సవారణరథౌఘేన సహస్రైర్బహుభిర్వృతః, వాజిభిః పత్తిభిశ్చైవ వృతశ్శతసహ
స్రశః. ౧౫. ధనుర్విస్ఫార్య సంక్రుద్ధశ్చోదయిత్వా చ వాహినీమ్, యయౌ తన్మ
ద్రకానీకం కైకేయాంశ్చ పరంతప. ౧౬. తేన కీర్తిమతా గుప్తమనీకం దృఢధన్వనా,
ప్రయుక్తరథనాగాశ్వం యోత్స్యమానమశోభత. ౧౭. సోఽర్జునం ప్రతి సంయాతః
పాంచాలకులవర్ధనః, త్రిభిశ్శారద్వతం బాణైర్జత్రుదేశే సమర్పయత్. ౧౮. తతస్స
మద్రకాన్ భిత్త్వా దశభిర్నిశితైశ్శరైః, పృష్ఠరక్షం జఘానాశు భల్లేన కృతవర్మణః.
౧౯. దమనం చాపి దాయాదం పౌరవస్య మహాత్మనః, జఘాన విపులాగ్రేణ నారా
చేన పరంతపః. ౨౦. తతస్సాంయమనేః పుత్రః పాంచాల్యం యుద్ధదుర్మదమ్,
అవిధ్యత్త్రింశతా బాణైర్దశభిశ్చాస్య సారథిమ్. ౨౧. సోఽతివిద్ధో మహేష్వాసః
సృక్విణీపరిలేలిహన్, భల్లేన భృశతీక్ష్ణేన నిచకర్తాస్య కార్ముకమ్. ౨౨. తథైనం పంచ
వింశత్యా క్షిప్రమేవ సమర్పయత్, అశ్వాంశ్చాస్యావధీద్రాజన్ ఉభౌ తౌ పార్ష్ణి
సారథీ. ౨౩. హతాశ్వే స రథే తిష్ఠన్ దదర్శ భరతర్షభ, పుత్రస్సాంయమనేః
పుత్రం పాంచాల్యస్య యశస్వినః. ౨౪. సంప్రగృహ్య మహాఘోరం నిస్త్రింశవర
మాయసమ్, పదాతిస్తూర్ణమానర్ఛత్ రథస్థం ద్రుపదాత్మజమ్. ౨౫. తం మహౌఘ
మివాయాంతం ఖాత్పతంతమివోరగమ్, భ్రాంతావరణనిస్త్రింశం. కాలోత్సృష్ట
మివాంతకమ్. ౨౬. దీప్యమానమివాదిత్యం మత్తవారణవిక్రమమ్, అపశ్యన్ పాండ

వా స్తత్ర ధృష్టద్యుమ్నశ్చ పార్షతః. ౨౭. తస్య పాంచాల్యపుత్రస్తు ప్రతీపమభి
ధావతః, శితనిస్త్రింశహ స్తస్య శరావరణధారిణః. ౨౮. బాణవేగవ్యతీతస్య రథా
భ్యాశముపేయుషః, త్వరన్ సాంయమనేః క్రుద్ధో బిభేద గదయా శిరః. ౨౯.
తస్య రాజన్ సనిస్త్రింశం సుప్రభం శరవారణమ్, హతస్య పతతో హస్తాత్
సోత్సేధ మపతద్భువి. ౩౦. తం నిహత్య గదాగ్రేణ లేభే స పరమం యశః, పుత్రః
పాంచాలరాజస్య మహాత్మా భీమపరాక్రమః. ౩౧. తస్మిన్ హతే మహేష్వాసే
రాజపుత్రే మహారథే, హాహాకారో మహానాసీత్ తవ సైన్యస్య మారిష ౩౨.
తతస్సాంయమనిః క్రుద్ధో దృష్ట్వా నిహతమాత్మజమ్, అభిదుద్రావ వేగేన పాంచా
ల్యం యుద్ధదుర్మదమ్. ౩౩. తౌ తత్ర సమరే వీరౌ సమేతౌ రథినాం వరౌ, దదృ
శుస్సర్వరాజానః కురవః పాండవా స్తథా. ౩౪. తతస్సాంయమనిః క్రుద్ధః పార్షతం
పరవీరహా, ఆజఘాన త్రిభిర్బాణైస్తోత్త్రైరివ మహాద్విపమ్ ౩౫. తథైవ పార్షతం
శూరం శల్యస్సమితిశోభనః, ఆజఘానోరసి క్రుద్ధస్తతో యుద్ధమవర్తత. ౩౬

ఇతి శ్రీమహాభారతే భీష్మవధపర్వణి ఏకషష్టితమోఽధ్యాయః.

భీమసేనపరాక్రమః.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—దైవమేవ పరం మన్యే పౌరుషాదపి సంజయ,
యత్సైన్యం మమ పుత్రస్య పాండుసైన్యేన వధ్యతే. ౧. నిత్యం హి మామకాన్
సూత హతానేవ హి శంససి, అహతాంశ్చ ప్రహృష్టాంశ్చ నిత్యం శంససి పాండ
వాన్. ౨. హతాన్ పురుషకారేణ మామకానద్య సంజయ, పతితాం పాత్యమా
నాంశ్చ హతానేవ చ శంససి. ౩. యుధ్యమానాన్ యథాశక్తి ఘటమానాన్
జయం ప్రతి, పాండవా విజయంత్యేవ హీయంతే చైవ మామకాః. ౪. సోఽహం
తీవ్రాణి దుఃఖాని దుర్యోధనకృతాని చ, అశ్రౌషం సతతం తాత దుస్సహాని
బహూని చ. ౫. తముపాయం న పశ్యామి హీయేరన్ యేన పాండవాః, మామకా
వా జయం యుద్ధే ప్రాప్నుయుర్యేన సంజయ. ౬. సంజయ ఉవాచ—క్షయం
మనుష్యదేహానాం గజవాజిరథక్షయమ్, శృణు రాజన్ స్థిరో భూత్వా తవైవాప
నయో మహాన్. ౭. ధృష్టద్యుమ్నశ్చ శల్యేన పీడితో నవభిశ్శరైః, పీడయామాస
సంక్రుద్ధో మద్రాధిపతిమాయసైః. ౮. తత్రాద్భుతమపశ్యామ పార్షతస్య పరాక్ర
మమ్, న్యవారయత యత్తూర్ణం శల్యం సమితిశోభనమ్. ౯. నాంతరం దదృశే
కశ్చిత్ తయోస్సంరబ్ధయో రణే, ముహూర్తమివ తద్యుద్ధం తయోస్సమభవత్తదా.
౧౦. తతశ్శల్యో మహారాజ ధృష్టద్యుమ్నస్య సంయుగే, ధనుశ్చిచ్ఛేద భల్లేన
పీతేన నిశితేన చ. ౧౧. తథైనం శరవర్షేణ ఛాదయామాస భారత, గిరిం జలాగ

మేమద్వత్ జలదా జలధారిణః. ౧౨ అభిమన్యుస్తు సంక్రుద్ధో ధృష్టద్యుమ్నే చ పీడితే, అభిదుద్రావ వేగేన మద్రరాజరథం ప్రతి. ౧౩. తతో మద్రాధిపరథం కార్ష్ణిస్సంప్రాప్య కోపనః, ఆర్తాయనిమమేయాత్మా వివ్యాధ నిశితైస్త్రిభిః. ౧౪. తతస్తు తావకా రాజన్ పరీప్సంతోఽర్జునిం రణే, మద్రాధిపరథం తూర్ణం పరివార్యావతస్థిరే ౧౫. దుర్యోధనో వికర్ణశ్చ దుశ్శాసనవివింశతీ, దుర్ధర్షణో దుస్సహశ్చ చిత్రసేనశ్చ దుర్ముఖః. ౧౬. సత్యవ్రతః పురుమిత్రో వికర్ణశ్చ మహారథః, ఏతే మద్రాధిపరథం పాలయంతః స్థితా రణే. ౧౭. తాన్ భీమసేనస్సంక్రుద్ధో ధృష్టద్యుమ్నశ్చ పార్షతః, ద్రౌపదేయాభిమన్యుశ్చ మాద్రీపుత్రౌ చ పాండవౌ. ౧౮. ధార్తరాష్ట్రాన్ దశరథాన్ దశైవ ప్రత్యవారయన్, నానారూపాణి శస్త్రాణి విసృజంతో విశాంపతే ౧౯. అభ్యవర్తంత సంక్రుద్ధాః పరస్పరవధైషిణః, తే వై సమీయుస్సంగ్రామే రాజన్ దుర్మంత్రితే తవ. ౨౦. తస్మిన్ దశరథే క్రుద్ధే వర్తమానే మహాభయే, తావకానాం పరేషాం చ ప్రేక్షకా రథినోఽభవన్. ౨౧. శస్త్రాణ్యనేకరూపాణి విసృజంతో మహారథాః, అన్యోన్యమభినర్దంత స్సంప్రహారం ప్రచక్రిరే. ౨౨. తే తదా జాతసంరంభా స్సర్వేఽన్యోన్యం జిఘాంసవః, అన్యోన్యమభిమర్దంత స్స్పర్ధమానాః పరస్పరమ్. ౨౩. అన్యోన్యస్పర్ధయా రాజన్ జ్ఞాతయస్సంగతా మిథః, మహాస్త్రాణి విముంచంత స్సమాపేతురమర్షణాః. ౨౪. దుర్యోధనస్తు సంక్రుద్ధో ధృష్టద్యుమ్నం మహారణే, వివ్యాధ నిశితైర్బాణైశ్చతుర్భిస్సుమరేఽద్భుతమ్. ౨౫. దుర్మర్షణశ్చ వింశత్యా చిత్రసేనశ్చ పంచభిః, దుర్ముఖో నవభిర్బాణైర్దుస్సహశ్చాపి సప్తభిః. ౨౬. వివింశతిః పంచభిస్తు త్రిభిర్దుశ్శాసనస్తథా, తాన్ ప్రత్యవిధ్యద్రాజేంద్ర పార్షతశ్శత్రుతాపనః. ౨౭. ఏకైకం పంచవింశత్యా దర్శయన్ హస్తలాఘవమ్, సత్యవ్రతం చ సమరే పురుమిత్రం చ భారత. ౨౮ అభిమన్యురవిధ్యత్తు దశభిర్దశభిశ్శరైః, మాద్రీపుత్రౌచ సమరేమాతులంమాతృనందనౌ. ౨౯. ఛాదయేతాం శరౌఘైస్తీక్ష్ణైస్తదద్భుతమివాభవత్, తతశ్శల్యో మహారాజ స్వస్రీయౌ రథినాం వరౌ. ౩౦ శరైర్బహుభిరానర్ఛత్కృతప్రతికృతైషిణౌ, ఛాద్యమానౌ తతస్తౌ తు మాద్రీపుత్రౌ న చేలతుః. ౩౧. అథ దుర్యోధనం దృష్ట్వా భీమసేనో మహాబలః, విధిత్సుః కలహస్యాంతం గదాం జగ్రాహ పాండవః. ౩౨. తముద్యతగదం దృష్ట్వా కైలాసమివ శృంగిణమ్, భీమసేనం మహాబాహుం పుత్రాస్తే ప్రాద్రవన్ భయాత్. ౩౩. దుర్యోధనస్తు సంక్రుద్ధో మాగధం సమచోదయత్, అనీకం దశసాహస్రం కుంజరాణాం తరస్వినామ్. ౩౪. గజానీకేన సహితస్తేన రాజా సుయోధనః, మాగధం పురతః కృత్వా భీమసేనమథాభ్యయాత్ ౩౫. ఆపతంతం

చ తం దృష్ట్వా గజానీకం వృకోదరః, గదాపాణిరవారోహద్రథాత్సింహ ఇవో
న్నదన్. ౩౬. అద్రిసారమయీం గుర్వీం ప్రగృహ్య మహతీం గదామ్, అభ్యధా
వద్గజానీకం వ్యాదితాస్య ఇవాంతకః ౩౭. స గజాన్ గదయా నిఘ్నన్ సమరే
వ్యచరద్బలీ, భీమసేనో మహాబాహుర్వృత్రహా దానవేష్వివ. ౩౮. తస్య నాదేన
మహతా మనో హృదయకంపినా, వ్యత్యచేష్టంత సంహత్య తదా భీమస్య సర్వతః.
౩౯. తతస్తు ద్రౌపదీపుత్రాస్సౌభద్రశ్చ మహారథః, నకులస్సహదేవశ్చ ధృష్టద్యు
మ్నశ్చ పార్షతః. ౪౦ పృష్ఠం భీమస్య రక్షంతశ్శరవర్షేణ వారయన్, అభ్యధా
వంత వర్షంతో మేఘా ఇవ గిరీన్యథా. ౪౧. క్షురైః క్షురప్రైర్భల్లైశ్చ పీతైరంజ
లికైశ్శితైః, వ్యాహరన్నుత్తమాంగాని పాండవా గజయోధినామ్. ౪౨. శిరోభిః
ప్రపతద్భిశ్చ బాహుభిశ్చ విభూషితైః, అశ్మవృష్టిరివాభాతి పాణిభిశ్చ సహాంకు
శైః. ౪౩. హృతోత్తమాంగాః స్కంధేషు గజానాం గజయోధినః, అదృశ్యంతా
చలాగ్రేషు ద్రుమా భగ్నశిఖా ఇవ ౪౪. ధృష్టద్యుమ్నహతానన్యానపశ్యామ
మహాగజాన్, పతితాన్ పాత్యమానాంశ్చ పార్షతేన మహాత్మనా. ౪౫. మాగధోఽథ
మహీపాలో గజమైరావతోపమమ్, ప్రేషయామాస సమరే సౌభద్రస్య రథం
ప్రతి. ౪౬. తమాపతంతం సంప్రేక్ష్య మాగధస్య మహాగజమ్, నిజఘానేషుణా
వీరస్సౌభద్రః పరవీరహా. ౪౭. తస్యావర్జితనాగస్య కార్ష్ణిః పరపురంజయః, రాజ్ఞో
రజతపుంఖేన భల్లేనాపాహరచ్ఛిరః ౪౮. విగాహ్య తద్గజానీకం భీమసేనోఽపి పాం
డవః, వ్యచరత్సమరే మృద్నన్ గజానింద్రో గిరీనివ. ౪౯. ఏకప్రహారే నిహతాన్
భీమసేనేన దంతినః, అపశ్యామ రణే తస్మిన్ గిరీన్ వజ్రహతానివ. ౫౦. భగ్నదం
తాన్ భగ్నకటాన్ భగ్నసక్థీంశ్చ వారణాన్, భగ్నపృష్ఠాన్ భగ్నకుంభాన్ నిహ
తాన్ పర్వతోపమాన్. ౫౧. అపశ్యం నిహతాన్నాగాన్ రాజన్ నిష్ఠీవతో
పరాన్, వమంతో రుధిరం చాన్యే భిన్నకుంభా మహాగజాః ౫౨. విహ్వలంతో
గతా భూమిం శైలా ఇవ ధరాతలే, మేదోరుధిరదిగ్ధాంగో వసామజ్జాసముక్షితః.
౫౩ వ్యచరత్సమరే భీమో దండపాణిరివాంతకః, గజానాం రుధిరాక్తాంగీం
గదాం బిభ్రద్వృకోదరః. ౫౪. ఘోరః ప్రతిభయశ్చాసీత్పినాకీవ పినాకధృత్,
నిర్మథ్యమానాః క్రుద్ధేన భీమసేనేన దంతినః. ౫౫. సహసా ప్రాద్రవన్ క్లిష్టా మృ
ద్నంతస్తవ వాహినీమ్, తం హి వీరం మహేష్వాసాః సౌభద్రప్రముఖా రథాః,
౫౬. పర్యరక్షంత యుధ్యంతం వజ్రాయుధమివామరాః, శోణితాక్తాంగదాం బిభ్ర
దుక్షితాం గజశోణితైః ౫౭. కృతాంత ఇవ రౌద్రాత్మా భీమసేనో వ్యదృశ్యత,
వ్యాయచ్ఛమానం గదయా దిక్షు సర్వాసు భారత. ౫౮. భీమసేనమపశ్యామ నృ

త్యంత మివ శంకరమ్, యమదండోపమాం గుర్వీ మింద్రాశనిసమస్వనామ్. ౫౯. అపశ్యామ మహారాజ రౌద్రాం విశసనీం గదామ్, వ్యన్మిశ్రాం కేశమజ్జాభిః ప్రదిగ్ధాం రుధిరేణ చ. ౬౦. పినాకమివ రుద్రస్య క్రుద్ధస్యాభిఘ్నతః పశూన్, యథా పశూనాం సంఘాతం యష్ట్యా పాలః ప్రకాలయేత్. ౬౧. తథా భీమో గజానీకం గదయా పర్యకాలయత్, గదయా వధ్యమానాశ్చ మార్గణైస్తే సమంతతః. ౬౨. స్వాన్ స్యందనాన్ విమృద్నంతః ప్రాద్రవన్ కుంజరాస్తతః, మహావాత ఇవాభ్రాణి విభ్రమిత్వా రణాద్గజాన్. ౬౩. అతిష్ఠత్సమరే భీమః శ్మశాన ఇవ శూలభృత్. ౬౪.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ద్విషష్టితమోఽధ్యాయః.

సాత్యకిభూరిశ్రవసోస్సమాగమః.

సంజయఉవాచ—హతే తస్మిన్ గజానీకే పుత్రో దుర్యోధనస్తవ, భీమసేనం ఘ్నతేత్యేవం సర్వసైన్యాన్యచోదయత్. ౧. తతస్సర్వాణి సైన్యాని పుత్రస్య తవశాసనాత్, అభ్యద్రవన్ భీమసేనం నదంతం భైరవాన్ రవాన్. ౨. తం బలౌఘమపర్యంతం దేవైరపి సుదుస్సహమ్, ఆపతంతం సుదుష్పారం సముద్రమివ పర్వణి. ౩. రథనాగాశ్వకలిలం శంఖదుందుభినాదితమ్, అనంతరథపాదాతం రజసా సర్వతో వృతమ్. ౪. భీమసేనస్తు సమరే మహోదధిమివాపరమ్, సేనాసాగరమక్షోభ్యం వేలేవ సమవారయత్. ౫. తదాశ్చర్యమపశ్యామ పాండవస్య మహాత్మనః, భీమసేనస్య సమరే రాజన్ కర్మాతిమానుషమ్. ౬. ఉదీర్ణాన్ పార్థివాన్ సర్వాన్ సాశ్వాన్ సరథకుంజరాన్, అసంభ్రమం భీమసేనో గదయా సమవారయత్. ౭. స సంవార్య బలౌఘాంస్తాన్ గదయా బలినాంవరః, అతిష్ఠత్తుములే భీమో గిరిర్మేరురివాచలః. ౮. తస్మిన్ సుతుములే ఘోరే రణే పరమదారుణే, భ్రాతరశ్చైవ పుత్రాశ్చ ధృష్టద్యుమ్నశ్చ పార్షతః. ౯. ద్రౌపదేయాభిమన్యుశ్చ శిఖండీ చాపరాజితః, న ప్రాజహన్ భీమసేనం భయే జాతే మహాబలాః. ౧౦. తతశ్శైక్యాయసీం గుర్వీం ప్రగృహ్య మహతీం గదామ్, అధావత్తావకాన్ యోధాన్ దండపాణిరివాంతకః. ౧౧. పోథయన్ రథబృందాని వాజిబృందాని వా విభుః, వ్యచరత్సమరే భీమో యుగాంతే పావకో యథా. ౧౨. వినిఘ్నన్ సమరే యోధాన్ యుగాంతే కాలవద్విభుః, ఊరువేగేన సంకర్షన్ రథజాలాని పాండవః. ౧౩. బలానిచమమర్దాశునడ్వలానీవకుంజరః, మృద్నన్ రథేభ్యో రథినో గజేభ్యో గజయోధినః. ౧౪. సాదినశ్చాశ్వపృష్ఠేభ్యో భూమౌ చాపి పదాతినః, గదయా వ్యహనత్సర్వాన్ వాతో వృక్షానివౌజసా. ౧౫. భీమసేనో మహాబాహుస్తవ పుత్రస్య సై

బలే, మేదోమజ్జావసామాంసైః ప్రదిగ్ధా రుధిరేణ చ. ౧౬. అదృశ్యత మహారౌద్రీ గదా నాగాశ్వఘాతినీ, తత్ర తత్ర హతైశ్చాపి మనుష్యగజసాదిభిః. ౧౭. రణాంగణం తదభవత్ మృత్యోరాఘాతసన్నిభమ్, పినాకమివ రుద్రస్య క్రుద్ధస్యాభిఘ్నతః పశూన్. ౧౮. యమదండోపమాం ముగ్రామింద్రాశనిసమప్రభామ్, దదృశుర్భీమసేనస్య రౌద్రాం విశసనీం గదామ్. ౧౯. ఆవిధ్యతో గదాం తస్య కౌంతేయస్య మహాత్మనః, బభౌ రూపం మహాఘోరం కాలస్యేవ జగత్క్షయే. ౨౦. తాం తథా మహతీం సేనాం ద్రావయంతం పునఃపునః, దృష్ట్వా మృత్యుమివాయాంతం సర్వే విమనసోఽభవన్. ౨౧. యతో యతః ప్రేక్షతే స్మ గదాముద్యమ్య పాండవః, తేన తేన స్మ దీర్యంతే సర్వసైన్యాని భారత. ౨౨. ప్రదారయంతం సైన్యాని బలౌఘేనాపరాజితమ్, గ్రసమానమనీకాని వ్యాదితాస్యమివాంతకమ్. ౨౩. తం తథా భీమకర్మాణం ప్రగృహీతమహాగదమ్, దృష్ట్వా వృకోదరం భీష్మః సహసైవ సమభ్యయాత్. ౨౪. మహతా మేఘఘోషేణ రథేనాదిత్యవర్చసా, ఛాదయన్ శరవర్షేణ పర్జన్య ఇవ వృష్టిమాన్. ౨౫. తమాయాంతం తథా దృష్ట్వా వ్యాత్తానమివాంతకమ్, భీమసేనో మహాబాహుః ప్రత్యుదీయాదమర్షితః. ౨౬. తస్మిన్ క్షణే సాత్యకిస్సత్యసంధః శినిప్రవీరోఽభ్యపతత్పితామహమ్, నిఘ్నన్నమిత్రాన్ ధనుషా దృఢేన సంకంపయం స్తవ పుత్రస్య సేనామ్. ౨౭. తం యాంతమశ్వైర్రజతప్రకాశైశ్శరాన్ వపంతం నిశితాన్ సుపుంఖాన్, నాశక్నువన్ వారయితుం తదానీం సర్వే జనా భారత యే త్వదీయాః. ౨౮. అవిధ్యదేనం దశభిః పృషత్కైరలంబుసో రాక్షసోఽసౌ తదానీమ్, శరైశ్చతుర్భిః ప్రతివిధ్య తం చ నప్తా శినేరభ్యపతద్రథేన. ౨౯. అన్వాగతం వృష్ణివీరం నిశామ్య మధ్యే రిపూణాం పరివర్తమానమ్, ప్రవారయంతం కురుపుంగవాంశ్చ పునఃపునశ్చ ప్రణదంతమాజౌ. ౩౦. యోధా స్త్వదీయాశ్శరవర్షైరవర్షన్ మేఘా యథా భూధరమంబువేగైః, నాశక్నువన్ వారయితుం పరిష్ఠం మధ్యందినే సూర్యమివాతపంతమ్. ౩౧. న తత్ర కశ్చిన్న విషణ్ణ ఆసీదృతే రాజన్ సోమదత్తస్య పుత్రమ్, సత్వాదదానో ధనురుగ్రవేగం భూరిశ్రవా భారతసౌమదత్తిః. ౩౨. దృష్ట్వా రథాన్ స్వాన్ వ్యపనీయమానాన్ ప్రత్యుద్యయౌ సాత్యకిం యోద్ధుమిచ్ఛన్. ౩౩.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - త్రిషష్టితమోఽధ్యాయః

చతుర్థయుద్ధదివసావహారః.

సంజయ ఉవాచ—తతో భూరిశ్రవా రాజన్ సాత్యకిం నవభిశ్శరైః, అవిధ్యత్ భృశసంక్రుద్ధస్తోత్త్రైరివ మహాద్విపమ్. ౧. కౌరవం సాత్యకిశ్చాపి శరైస్సన్న

తపర్వభిః, అవారయదమేయాత్మా సర్వలోకస్య పశ్యతః ౨. తతో దుర్యోధనో రాజా సోదర్యైః పరివారితః, సోమదత్తిం రణే యత్తం సమంతాత్పర్యవారయత్. 3. తథైవ పాండవాస్సర్వే సాత్యకిం తరసా రణే, పరివార్య స్థితాస్సంఖ్యే సమంతాత్సుమహౌజసః. ర. భీమసేనస్తు సంక్రుద్ధో గదాముద్యమ్య భారత, దుర్యోధనముఖాన్ సర్వాన్ పుత్రాంస్తే పర్యవారయత్. ౫. రథైరనేకసాహస్రైః క్రోధామర్షసమన్వితః, నందకస్తవ పుత్రస్తు భీమసేనం మహాబలమ్. ౬. వివ్యాథ నిశితైస్తీక్ష్ణైః కంకపత్రైశ్శిలాశితైః, దుర్యోధనస్తదా రాజన్ భీమసేనం మహాహవే. ౭. ఆజఘానోరసి క్రుద్ధో మార్గణైర్నవభిశ్శితైః, తతో భీమో మహాబాహుస్స్వరథం సుమహాబలః. ౮. ఆరురోహ రథశ్రేష్ఠం విశోకం చేదమబ్రవీత్, ఏతే మహారథాశ్శూరా ధార్తరాష్ట్రా మహాబలాః. ౯. మామేవ భృశసంక్రుద్ధా హంతుమభ్యుద్యతా యుధి, ఏతానద్య హనిష్యామి పశ్యతస్తే న సంశయః. ౧౦. తస్మాన్మమాశ్వాన్ సంగ్రామే యత్తస్సంయచ్ఛ సారథే, ఏవముక్త్వా తతః పార్థః పుత్రం తే విశాంపతే. ౧౧. వివ్యాథ దశభిస్తీక్ష్ణైశ్శరైః కనకభూషణైః, నందకం చ త్రిభిర్బాణైః ప్రత్యవిధ్యత్ స్తనాంతరే. ౧౨. తతో దుర్యోధనష్షష్ట్యా విద్ధ్వా భీమం మహాబలమ్, త్రిభిరన్యైస్సునిశితైర్విశోకం ప్రత్యవిధ్యత. ౧3. భీమస్య చ రణే రాజన్ ధనుశ్చిచ్ఛేద భాస్వరమ్, ముష్టిదేశే శరైస్తీక్ష్ణై స్త్రిభిరాజౌ హసన్నివ. ౧ర. భీమస్తు ప్రేక్ష్య యంతారం విశోకం సంయుగే తదా, పీడితం విశిఖైస్తీక్ష్ణైస్తవ పుత్రేణ ధన్వినా. ౧౫. అమృష్యమాణస్సంక్రుద్ధో ధనుర్దివ్యం పరామృశత్, పుత్రస్య తే మహారాజ వధార్థం పురుషర్షభ. ౧౬. సమాదత్త ససంరంభః క్షురప్రం లోమవాహనమ్, తేన చిచ్ఛేద నృపతే ర్భీమః కార్ముకముత్తమమ్. ౧౭. అపాస్యతు ధనుశ్ఛిన్నం పుత్రస్తే క్రోధమూర్ఛితః, అన్యత్కార్ముకమాదత్త సత్వరం వేగవత్తరమ్. ౧౮. సంధాయ విశిఖం ఘోరం కాలమృత్యుసమప్రభమ్, తేనాజఘాన సంక్రుద్ధో భీమసేనం స్తనాంతరే. ౧౯. స గాఢవిద్ధో వ్యథితః స్యందనోపస్థ ఆవిశత్, నిషసాద రథోపస్థే మూర్ఛాం చాభిజగామ హ. ౨౦. తం దృష్ట్వా వ్యథితం భీమమభిమన్యుపురోగమాః, నామృష్యంత మహాభాగాః పాండవానాం మహారథాః. ౨౧. తతస్సుతుములాం వృష్టిం శరాణాముగ్రతేజసామ్, పాతయామాసురవ్యగ్రాః పుత్రస్య తవ మూర్ధని. ౨౨. ప్రతిలభ్య తతస్సంజ్ఞాం భీమసేనో మహాబలః, దుర్యోధనం త్రిభిర్విద్ధ్వా పునర్వివ్యాధ పంచభిః. ౨3. శల్యం చ పంచవింశత్యా శరైర్వివ్యాధ పాండవః, రుక్మపుంఖైర్మహేష్వాసః స వివిద్ధో వ్యపయాద్రణాత్. ౨ర.

ప్రత్యుద్యయుస్తతో భీమం తవ పుత్రాశ్చతుర్దశ, సేనాపతిస్సుషేణశ్చ జలసంధస్సు
లోచనః. ౨౫. ఉగ్రో భీమరథో భీమో వీరబాహురలోలుపః, దుర్ముఖో దుష్ప్ర
ధర్షశ్చ వివిత్సుర్వికటస్సమః. ౨౬. విసృజంతో బహూన్ బాణాన్ క్రోధసంరక్త
లోచనాః, భీమసేనమభిద్రుత్య వివ్యధుస్సహితా భృశమ్. ౨౭. పుత్రాంస్తుతవ సం
ప్రేక్ష్య భీమసేనో మహాబలః, సృక్కిణీ విలిహన్ వీరః పశుమధ్యే వృకో యథా.
౨౮. అభిపత్య మహాబాహుర్గరుత్మానివ వేగితః, సేనాపతేః క్షురప్రేణ శిరశ్చిచ్ఛేద
పాండవః. ౨౯. సంప్రహృష్య చ హృష్టాత్మా త్రిభిర్బాణైర్మహాభుజః, జలసంధం
వినిర్భిద్య సోఽనయద్యమసాదనమ్. ౩౦. సుషేణం చ తతో హత్వా ప్రేషయా
మాస మృత్యవే, ఉగ్రస్య సశిరస్త్రాణం శిరశ్చంద్రోపమం భువి. ౩౧. పాతయా
మాస భల్లేన కుండలాభ్యాం విభూషితమ్, వీరబాహుం చ సప్తత్యా సాశ్వకేతుం
ససారథిమ్. ౩౨. నినాయ సమరే భీమః పరలోకాయ పాండవః, భీమభీమరథౌ
చోభౌ భీమసేనో హసన్నివ. ౩౩. భ్రాతరౌ రథసా రాజన్ననయద్యమసాదనమ్
తతస్సులోచనం భీమః క్షురప్రేణ మహామృధే ౩౪. మిషతాం సర్వసైన్యానామన
యద్యమసాదనమ్, పుత్రాస్తు తత్ర తే దృష్ట్వా భీమసేనపరాక్రమమ్. ౩౫. శేషా
యేఽన్యేఽభవంస్తత్ర తే భీమస్య భయాత్తదా, విప్రద్రుతా రణాద్రాజన్ వధ్య
మానా మహాత్మనా. ౩౬. తతోఽబ్రవీచ్ఛాంతనవః సర్వానేవ మహారథాన్, ఏష
భీమో రణే క్రుద్ధో ధార్తరాష్ట్రాన్ మహాబలాన్. ౩౭. యథా ప్రజ్ఞాన్ యథా
వీరాన్ యథాశూరాంశ్చ సంగతాన్, నిపాతయత్యుగ్రధన్వా తం ప్రగృహ్ణీత
పాండవమ్. ౩౮. ఏవముక్తాస్తతస్సర్వే ధార్తరాష్ట్రస్య సైనికాః, అభ్యద్రవంత
సంక్రుద్ధా భీమసేనం మహాబలమ్. ౩౯. భగదత్తః ప్రభిన్నేన కుంజరేణ విశాంపతే,
అపతత్సహసా తత్ర యత్ర భీమో వ్యవస్థితః. ౪౦. ఆపతన్నేవ చ రణే భీమసేనం
శిలాశితైః, అదృశ్యం సమరే చక్రే జీమూత ఇవ భాస్కరమ్. ౪౧. అభిమన్యు
ముఖాస్తత్ర నామృష్యంత మహారథాః, భీమస్యాచ్ఛాదనం సంఖ్యే స్వబాహు
బలమాశ్రితాః. ౪౨. త ఏనం శరవర్షేణ సమంతాత్పర్యవారయన్, గజం చ శర
వృష్ట్యా తు బిభిదుస్తే సమంతతః. ౪౩. స శస్త్రవృష్ట్యా భిహతః సమస్తైస్తైర్మహా
రథైః, ప్రాగ్జ్యోతిషగజో రాజన్ నానాలింగైస్సుతేజసైః. ౪౪. సంజాతరుధిరోత్పీడైః
ప్రేక్షణీయోఽభవద్రణే, గభస్తిభిరివార్కస్య సంస్యూతో జలదో మహాన్. ౪౫.
సంచోదితో మదస్రావీ భగదత్తేన వారణః, అభ్యధావత తాన్ సర్వాన్ కాలో
త్సృష్ట ఇవాంతకః. ౪౬. ద్విగుణం జవమాస్థాయ కంపయంశ్చరణైర్మహీమ్, తస్య
తత్సుమహద్రూపం దృష్ట్వా సర్వే మహారథాః. ౪౭. అసహ్యం మన్యమానాశ్చ

తే విప్రమనసోఽభవన్, తతస్తు నృపతిః క్రుద్ధో భీమసేనం స్తనాన్తరే. ౪౮. ఆజఘాన
నరవ్యాఘ్రశ్శరేణానతపర్వణా, సోఽతివిద్ధో మహేష్వాసస్తేన రాజ్ఞా మహారథః.
౪౯. మూర్ఛయాభిపరీతాఙ్గో ధ్వజయష్టిముపాశ్రితః, తాంస్తు భీతాన్ సమాలక్ష్య
భీమసేనం చ మూర్ఛితమ్. ౫౦. ననాద బలవన్నాదం భగదత్తః ప్రతాపవాన్, తతో
ఘటోత్కచో రాజన్ దృష్ట్వా భీమం తథాగతమ్. ౫౧. సంక్రుద్ధో రాక్షసో ఘోరస్తత్రై
వాన్తరధీయత, స కృత్వా దారుణీం మాయాం భీరూణాం భయవర్ధినీమ్ ౫౨. అదృ
శ్యత నిమేషార్ధాద్ఘోరరూపం సమాశ్రితః, ఐరావతం సమారుహ్య స్వయం మాయా
మయం కృతమ్. ౫౩. తస్య చాన్యేఽపి దిఙ్నాగా బభూవురనుయాయినః, అఞ్జనో
వామనశ్చైవ మహాపద్మశ్చ సుప్రభాః. ౫౪. త్రయ ఏతే మహానాగా రాక్షసైస్సమ
ధిష్ఠితాః, మహాకాయాస్త్రిధా రాజన్ ప్రస్రవన్తో మదం బహు. ౫౫. తేజో
వీర్యబలోపేతా మహాజవపరాక్రమాః, ఘటోత్కచస్తు స్వం నాగం ప్రేషయా
మాస సంయుగే. ౫౬. స గజం భగదత్తం తు హన్తుకామః పరన్తప, తే చాన్యే
చోదితా నాగా రాక్షసైస్సుమహాబలైః. ౫౭. పరిపేతుస్సుసంక్రుద్ధాశ్చతుర్దంతాశ్చ
తుర్దిశమ్, భగదత్తస్య తం నాగం విషాణైరవపీడయన్. ౫౮. సంపీడ్యమానస్తైర్నాగై
ర్వేదనార్తశ్శరాహతః, అనదత్సుమహానాదమిన్ద్రాశనిసమస్వనః. ౫౯. తస్య తం
నదతో నాదం సుఘోరం భీమనిస్వనమ్, శ్రుత్వా భీష్మోఽబ్రవీద్ద్రోణం రాజానం చ
సుయోధనమ్. ౬౦. ఏష యుధ్యతి సంగ్రామే హైడింబేన దురాత్మనా, భగదత్తో
మహేష్వాసః కృచ్ఛ్రేచ పరివర్తతే. ౬౧. రాక్షసశ్చ మహాకాయస్స చ రాజాతి
కోపనః, ధ్రువం సమేతౌ సమరే కాలమృత్యుసమావుభౌ. ౬౨. శ్రూయతే హ్యేష
హృష్టానాం పాణ్డవానాం మహాస్వనః, హస్తినశ్చైవ సుమహాన్ భీతస్య రుదిత
ధ్వనిః. ౬౩. తత్ర గచ్ఛామ భద్రం వో రాజానం పరిరక్షితుమ్, అరక్ష్యమాణ
స్సమరే క్షిప్రం ప్రాణాన్ విమోక్ష్యతి ౬౪. తత్త్వరధ్వం మహావీర్యా మా చిరం
కురుతానఘాః, మహాన్ వివర్ధతే రౌద్రస్సంగ్రామో రోమహర్షణః. ౬౫. భక్త
శ్చ కులపుత్రశ్చ శూరశ్చ పృతనాపతిః, యుక్తం తస్య పరిత్రాణం కర్తుమస్మాభి
రచ్యుతాః. ౬౬. భీష్మస్య తద్వచశ్శ్రుత్వా భారద్వాజపురోగమాః, సహితాస్సర్వ
రాజానో భగదత్తపరీప్సయా. ౬౭. ఉత్తమం జవమాస్థాయ ప్రయయుర్యత్ర
సోఽభవత్, తాన్ ప్రయాతాన్ సమాలోక్య యుధిష్ఠిరపురోగమాః. ౬౮.
పాఞ్చాలాః పాణ్డవైస్సార్ధం పృష్ఠతోఽనుయయుః పరాన్, తాన్యనీకాన్యథాలోక్య
రాక్షసేన్ద్రః ప్రతాపవాన్. ౬౯. ననాద సుమహానాదం విస్ఫోటమశనేరివ, తస్యాపి
నినదం శ్రుత్వా దృష్ట్వా నాగాంశ్చ యుధ్యతః. ౭౦. భీష్మశ్శాన్తనవో భూయో

ఖారద్వాజముఖాపత్, న రోచతే మే సంగ్రామో హైడింబేన దురాత్మనా. ౨౧. బలవీర్యసమావిష్టస్సహాయశ్చ సాంప్రతమ్, నైవ శక్యో యుధా జేతుమపి వజ్రభృతా స్వయమ్. ౨౨. లబ్ధలక్షః ప్రహారీ చ వయంచ శ్రాంతవాహనాః, పాంచాలైః పాండవైశ్చైవ వయంచక్షతవిక్షతాః. ౨౩. తస్మైనరోచతే యుద్ధం పాండవైర్జితకాశిభిః, ఘుష్యతామవహారోఽద్యశ్వో యోత్స్యామః పరైస్సహ. ౨౪. పితామహవచశ్శ్రుత్వా తథా చక్రుః ప్రహర్షితాః, ఉపాయేనాపయాతా స్తే ఘటోత్కచ భయార్దితాః. ౨౫. కౌరవేషు నివృత్తేషు పాండవా జితకాశినః, సింహనాదమకుర్వంత శంఖవేణుస్వనైస్సహ. ౨౬. ఏవం తదభవద్యుద్ధం దివసం భరతర్షభ, పాండవానాం కురూణాం చ పురస్కృత్య ఘటోత్కచమ్. ౨౭. కౌరవాస్తు తతస్తూర్ణం ప్రయయుశ్శిబిరం స్వకమ్, వ్రీడానీతా నిశాకాలే పాండవేయైః పరాజితాః. ౨౮. శరవిక్షతగాత్రాస్తు పాండుపుత్రా మహారథాః, యుద్ధే సుమనసో రాజన్ జగ్ముస్స్వ శిబిరం ప్రతి. ౨౯. పురస్కృత్య మహారాజ భీమసేనఘటోత్కచౌ, పూజయంతో మహారాజ ముదా పరమయాయుతాః. ౩౦. నదంతో వివిధాన్నాదాన్ తూర్యస్వనవిభూషితాన్, సింహనాదాంశ్చ కుర్వాణావిమిశ్రాన్ శంఖనిస్వనైః ౩౧. వినదంతో మహాత్మానః కంపయంతశ్చ మేదినీమ్, ఘట్టయంతశ్చ మర్మాణి తవ పుత్రస్య మారిష. ౩౨. ప్రయాతా శిబిరాయైవ నిశాకాలే పరంతపాః, దుర్యోధనస్తు నృపతిర్దీనో భ్రాతృవధేన చ. ౩౩. ముహూర్తం చింతయామాస బాష్పశోకసమాకులః, తతః కృత్వావిధిం సర్వం శిబిరస్యయథావిధి. ౩౪. ప్రదధ్యౌ శోకసంతప్తో భ్రాతృవ్యసనకర్శితః. ౩౫.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - చతుష్షష్టితమోఽధ్యాయః.

—విశ్వోపాఖ్యానమ్.—

ధృతరాష్ట్రఉవాచ—భయం మే సుమహజ్జాతం విస్మయశ్చైవ సంజయ, శ్రుత్వా పాండుకుమారాణాం కర్మ దేవైస్సుదుష్కరమ్. ౧. పుత్రాణాం చ పరాభావం శ్రుత్వా సంజయ సర్వశః, చింతా మే మహతీ భూతా భవిష్యతి కథం త్వితి. ౨. ధ్రువం విదురవాక్యాని ధక్ష్యంతి హృదయం మమ, తథా హి దృశ్యతే సర్వం దైవయోగేన సంజయ. ౩. తత్ర భీష్మముఖాన్ శూరానస్త్రజ్ఞాన్ యోధసత్తమాన్, పాండవానామనీకేషు యోధయంతి ప్రహారిణః. ౪. కిం తేఽతపన్ మహాత్మానః పాండుపుత్రా మహాబలాః, కిం తే దత్తవరాస్తాత కింవా జ్ఞానం విదంతి తే. ౫ యేన క్షయం న గచ్ఛంతి దివి తారాగణా ఇవ, పునః పునర్న మృష్యామి హతం సైన్యంచ పాండవైః. ౬. మయ్యేవ దండః పతతి దైవాత్పరమ

దారుణః, యథా వధ్యాః పాండుసుతాస్తథా వధ్యాశ్చ మే సుతాః. ౭. ఏతన్మే సర్వమాచక్ష్వ యథాతత్త్వేన సంజయ, న హి పారం ప్రపశ్యామి దుఃఖస్యాస్య పరంతప. ౮. సముద్రస్యేవ మహతో భుజాభ్యాం ప్రతరన్నరః, పుత్రాణాం వ్యసనం మన్యే ధ్రువం ప్రాప్తం సుదారుణమ్. ౯. ఘాతయిష్యతి మే పుత్రాన్సర్వాన్భీమో న సంశయః, న హి పశ్యామి తం వీరం యో మే రక్షేత్సుతాన్రణే. ౧౦. ధ్రువం వినాశస్సమరే పుత్రాణాం మమ సంజయ, తస్మాన్మే కారణం సూత యుక్తం చైవ విశేషతః ౧౧. పృచ్ఛతో వై యథా తత్త్వం సర్వమాఖ్యాతుమర్హసి, దుర్యోధనస్తు యచ్చక్రే దృష్ట్వా స్వాన్విముఖాన్రణే ౧౨. భీష్మద్రోణౌ కృపశ్చైవ సౌబలేయో జయద్రథః, ద్రౌణిర్వాపి మహేష్వాసో వికర్ణో వా మహాబలః. ౧౩. నిశ్చయో వాపి కస్తేషాం తదాహ్యాసీన్మహాత్మనామ్, విముఖేషు మహాప్రాజ్ఞ మమ పుత్రేషు సంజయ. ౧౪. సంజయ ఉవాచ—శృణు రాజన్నవహితః శ్రుత్వా చైవావధారయ, నైవ మంత్రకృతం కించిన్నైవ మాయాం తథావిధామ్ ౧౫. న వై బిభీషికాం కాంచిద్రాజన్కుర్వంతి పాండవాః, యుధ్యంతి తే యథాన్యాయం శక్తిమంతశ్చ సంయుగే. ౧౬. ధర్మేణ సర్వకార్యాణి జీవితాదీని భారత, ఆరభంతే సదా పార్థాః ప్రార్థయానా మహద్యశః. ౧౭. తేన యుద్ధాన్నివర్తంతే ధర్మోపేతా మహాబలాః, శ్రియా పరమయా యుక్తా యతో ధర్మస్తతో జయః. ౧౮. తే నావధ్యా రణే పార్థా జయయుక్తాశ్చ పార్థివ, తవ పుత్రా దురాత్మానః పాపేష్వభిరతాస్సదా. ౧౯. నిష్ఠురా హీనకర్మాణస్తేన హీయంతి సంయుగే, సుబహూని నృశంసాని పుత్రైస్తవ జనేశ్వర. ౨౦. నికృతానీహ పాండూనాం నీచైరివ యథా నరైః, సర్వం చ తదనాదృత్య పుత్రాణాం తవ కిల్బిషమ్. ౨౧. సాపహ్నవాస్తథైవాసన్పాండవాః పాండుపూర్వజ, న చైతాన్బహుమన్యంతే పుత్రాస్తవ విశాంపతే. ౨౨. తస్య పాపస్య సతతం క్రియమాణస్య కర్మణః, సంప్రాప్తం తు మహద్ఘోరం ఫలం కింపాకసన్నిభమ్. ౨౩. తత్త్వద్భుంక్ష్వ మహారాజ సపుత్రస్ససుహృజ్జనః, నావబుధ్యసి యద్రాజన్వార్యమాణస్సుహృజ్జనైః. ౨౪. విదురేణాథ భీష్మేణ ద్రోణేన చ మహాత్మనా, తథా మయా చాప్యసకృత్ వార్యమాణో న బుధ్యసే. ౨౫. వాక్యం హితం చ పథ్యం చ మందః పథ్యమివౌషధమ్, పుత్రాణాం మతమాస్థాయ జితాన్పశ్యసి పాండవాన్. ౨౬. శృణు భూయో యథాతత్త్వం యన్మాం త్వమనుపృచ్ఛసి, కారణం భరతశ్రేష్ఠ పాండవానాం జయం ప్రతి ౨౭. తత్తేఽహం కథయిష్యామి యథాశ్రుతమరిందమ, దుర్యోధనేన సంపృష్ట ఏతమర్థం పితామహః ౨౮. దృష్ట్వా భ్రాతౄన్రణే సర్వాన్విజితాన్సుమహారథాన్, శోకసంమూఢహృదయో నిశా

కాలేస్మ కౌరవ. ౨౯. పితామహం మహాప్రాజ్ఞం వినయేనోపగమ్య హ, యదబ్ర
వీత్సుత స్తే చ తన్మే శృణు జనేశ్వర. ౩౦. దుర్యోధనఉవాచ — ద్రోణశ్చ త్వం చ
శల్యశ్చ కృపో ద్రౌణి స్తథైవ చ, కృతవర్మా చ హార్దిక్యః కాంభోజశ్చ సుదక్షిణః.
౩౧. భూరిశ్రవా వికర్ణశ్చ భగదత్తశ్చ వీర్యవాన్, మహారథాస్సమాఖ్యాతాః
కులపుత్రా స్తనుత్యజః. ౩౨. త్రయాణామపి లోకానాం పర్యాప్తా ఇతి మే మతిః,
పాండవానాం సమస్తాశ్చ న తిష్ఠంతి పరాక్రమే. ౩౩. తత్ర మే సంశయో జాత
స్తన్మమాచక్ష్వ పృచ్ఛతః, యం సమాశ్రిత్య కౌంతేయా జయంత్యస్మాన్ పదేపదే.
౩౪. భీష్మఉవాచ — శృణు రాజన్ వచో మహ్యం యత్త్వాం వక్ష్యామి కౌరవ,
బహుశశ్చ మయోక్తోఽసి న చ మే తత్త్వయాకృతమ్. ౩౫. క్రియతాం పాండ
వైస్సార్థం శమో భరతసత్తమ, ఏతత్క్షమమహం మన్యే పృథివ్యా స్తవ వా విభో.
౩౬ భుఙ్క్ష్వేమాం పృథివీం రాజన్ భ్రాతృభిస్సహితస్సుఖీ, సుహృదస్తర్పయన్
సర్వాన్ నందయంశ్చాపి బాంధవాన్. ౩౭. న చ మే క్రోశతస్తాత శ్రుతవానసి
వై పురా, తదిదం సమనుప్రాప్తం యత్పాండూనవమన్యసే. ౩౮. యశ్చ హేతురవ
ధ్యత్వే తేషామక్లిష్టకర్మణామ్, తం శృణుష్వ మహారాజ మత్తః కథయతః ప్రభో.
౩౯. నాస్తి లోకేషు తద్భూతం భవితా నో భవిష్యతి, యో జయేత్పాండవాన్
సర్వాన్ పాలితాన్ శార్ఙ్గధన్వనా. ౪౦. యత్తు మే కథితం తాత మునిభిర్భావితా
త్మభిః, పురాణగీతం ధర్మజ్ఞ తచ్ఛృణుష్వ యథాతథమ్. ౪౧. పురా కిల సురా
స్సర్వే ఋషయశ్చ సమాగతాః, పితామహముపాసేదుః పర్వతే గంధమాదనే.
౪౨. తేషాం మధ్యే సుఖాసీనః ప్రజాపతిరపశ్యత, విమానం ప్రజ్వలద్భాసాస్థితం
ప్రవరమంబరే. ౪౩. ధ్యానేనావేద్య తద్బ్రహ్మా కృత్వా చ నియతోఽంజలిమ్,
నమశ్చకార హృష్టాత్మా పురుషం పరమేశ్వరమ్. ౪౪. ఋషయ స్త్వథ దేవాశ్చ
దృష్ట్వాకాశే సముత్థితమ్, స్థితాః ప్రాంజలయస్సర్వే పశ్యంతో మహదద్భుతమ్.
౪౫. యథావచ్చ తమభ్యర్చ్య బ్రహ్మాబ్రహ్మవిదాం వరః, జగాద జగతః స్రష్టా పరం
పరమధర్మవిత్. ౪౬. విశ్వావసుర్విశ్వమూర్తిర్విశ్వేశో విష్వక్సేనో విశ్వకర్మా వశీచ,
విశ్వేశ్వరో వాసుదేవోఽసి తస్మాద్యోగాత్మానం దైవతం త్వాముపైమి. ౪౭.
జయ విశ్వమహాదేవ జయ లోకహితేరత, జయ యోగీశ్వర విభో జయ యోగప
రావర. ౪౮. పద్మనాభ విశాలాక్ష జయ లోకేశ్వరేశ్వర, భూతభవ్యభవన్నాథ
జయ సౌమ్యాత్మజాత్మజ. ౪౯. అసంఖ్యేయగుణాధార జయ సర్వపరాయణ,
నారాయణ సుదుష్పార జయ శార్ఙ్గధనుర్ధర. ౫౦. జయ సర్వగుణోపేత విశ్వ
మూర్తే నిరామయ, విశ్వేశ్వర మహాబాహో జయలోకార్థతత్పర. ౫౧. మహో

రగవరాహాద్య హరికేశ విభో జయ, హరివాసదిశామీశవిశ్వావాసామితా
వ్యయ. ౪౨ వ్యక్తావ్యక్తామితస్థాననియతేంద్రియసత్క్రియ, అసంఖ్యేయాత్మ
భావజ్ఞ జయ గంభీరకామద. ౪౩. అనంత విదితబ్రహ్మ నిత్యం భూతవిభావన,
కృతకార్య కృతప్రజ్ఞ ధర్మజ్ఞ విజయావహ. ౪౪. గుహ్యాత్మన్ సర్వయోగాత్మన్
స్ఫుటసంభూతసంభవ, భూతాత్మ తత్త్వలోకేశ జయ భూతవిభావన. ౪౫. ఆత్మ
యోనే మహాభాగ కల్పసంక్షేపతత్పర, ఉద్భావన మనోభావ జయ బ్రహ్మ
జనప్రియ. ౪౬. నిసర్గసర్గనిరత కామేశ పరమేశ్వర, అమృతోద్భవసద్భావ
యుగాగ్నే విజయప్రద. ౪౭. ప్రజాపతిపతే దేవ పద్మనాభ మహాబల, ఆత్మభూత
మహాభూత కర్మాత్మన్ జయ సర్వద ౪౮ (పాదౌ తవ ధరాదేవీ దిశో బాహుర్దివ
శ్శిరః, మూర్తిస్తేఽహం సురాః కాయశ్చంద్రాదిత్యౌ చ చక్షుషీ. ౪౯. బలం
తపశ్చ సత్యం చ ధర్మకర్మాత్మజం తవ, తేజోఽగ్నిః పవనశ్శ్వాస ఆపస్తే స్వేదసంభ
వాః. ౫౦. అశ్వినౌ శ్రవణౌ నిత్యౌ దేవీ జిహ్వా సరస్వతీ, వేదాస్సంస్కారనిష్ఠా
హి త్వయేదం జగదాశ్రితమ్.) ౫౧. సంఖ్యానపరిమాణం తే న తేజో న పరాక్ర
మమ్, న బలం యోగయోగీశ జానీమస్తే న సంభవమ్. ౫౨. త్వద్భక్తినిరతా దేవ
నియమైస్త్వాం సమాశ్రితాః, అర్చయామస్సదా విష్ణో పరమేశం మహేశ్వరమ్.
౫౩. ఋషయో దేవగంధర్వా యక్షరాక్షసపన్నగాః, పిశాచా మానుషాశ్చైవ
మృగపక్షిసరీసృపాః. ౫౪. ఏవమాది మయా సృష్టం పృథివ్యాం త్వత్ప్రసాదజమ్,
పద్మనాభ విశాలాక్ష కృష్ణ దుఃఖప్రణాశన. ౫౫ త్వం గతిస్సర్వభూతానాం త్వం
నేతా త్వం జగన్ముఖమ్, త్వత్ప్రసాదేన దేవేశ సుఖినో విబుధాస్సదా. ౫౬.
పృథివీ నిర్భయా దేవ త్వత్ప్రసాదా త్సదాభవత్, తస్మాద్భవ విశాలాక్ష యదువంశ
వివర్ధనః. ౫౭. ధర్మసంస్థాపనార్థాయ దైతేయానాం వధాయ చ, జగతో ధారణా
ర్థాయ విజ్ఞాప్యం కురు మే విభో. ౫౮. యత్తత్పరమకం గుహ్యం త్వత్ప్రసాదా
దిదం ప్రభో, వాసుదేవ తదేతత్తే మయోద్గీతం యథా తథమ్. ౫౯. దృష్ట్వా
సంకర్షణం దేవం స్వయమాత్మానమాత్మనా, కృష్ణ త్వమాత్మనస్స్రాక్షీః ప్రద్యుమ్నం
హ్యాత్మసంభవమ్. ౬౦. ప్రద్యుమ్నం చానిరుద్ధం తు యం విదుర్విష్ణుమవ్యయమ్,
అనిరుద్ధోఽసృజన్మాం వై బ్రహ్మాణం లోకధారిణమ్. ౬౧. వాసుదేవమయస్సోఽహం
త్వయైవాస్మి వినిర్మితః, విసృజ్య భాగశోఽత్మానం వ్రజ మానుషతాం విభో. ౬౨.
తత్రాసురవధం కృత్వా సర్వలోకసుఖాయ వై, ధర్మం స్థాప్య యశః ప్రాప్య
యోగం ప్రాప్స్యసి తత్త్వతః. ౬౩. త్వాం హి బ్రహ్మర్షయో లోకే దేవాశ్చామి
తవిక్రమ, తైస్తైస్సైర్నామభిర్భక్తా గాయంతి పరమాద్భుతమ్. ౬౪. స్థితాశ్చ

సర్వే త్వయి భూతసంఘాః కృత్వాశ్రయం త్వాం వరదం సుబాహో, అనాదిమధ్యాంతమపారయోగం లోకస్య సేతుం ప్రవదంతి విప్రాః. ౭౫.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - పంచషష్టితమోఽధ్యాయః.

విశ్వోపాఖ్యానమ్.

భీష్మ ఉవాచ—తతస్స భగవాన్ దేవో లోకానామీశ్వరేశ్వరః, బ్రహ్మాణం ప్రత్యువాచేదం స్నిగ్ధగంభీరయా గిరా. ౧. విదితం తాత యోగాన్మే సర్వమేవ తవేప్సితమ్, తథా తద్భవితేత్యుక్త్వా తత్రైవాంతరధీయత. ౨. తతో దేవర్షిగంధర్వా విస్మయం పరమం గతాః, కౌతూహలపరాస్సర్వే పితామహమథాబ్రువన్. ౩. కోన్వయం యో భగవతా ప్రణమ్య వినయాద్విభో, వాగ్భిస్స్తుతో వరిష్ఠాభిః శ్రోతుమిచ్ఛామహే వయమ్. ౪. ఏవముక్తస్తు భగవాన్ ప్రత్యువాచ పితామహః, దేవబ్రహ్మర్షిగంధర్వాన్ సర్వాన్ మధురయా గిరా. ౫. యత్తత్పరం భవిష్యం చ భవితా యచ్చ యత్పరమ్, భూతాత్మా యః ప్రభుశ్చైవ బ్రహ్మ యచ్చ పరంపదమ్. ౬. తేనాస్మి కృతసంవాదః ప్రసన్నేనసురర్షభాః, జగతోఽనుగ్రహార్థాయ యాచితో మే జగత్పతిః. ౭. మానుషం లోకమాతిష్ఠ వాసుదేవ ఇతి శ్రుతః, అసురాణాం వధార్థాయ సంభవస్వ మహీతలే. ౮. సంగ్రామే నిహతా యేతే దైత్యదానవరాక్షసాః, య ఇమే నృషు సంభూతా ఘోరరూపా మహాబలాః. ౯. తేషాం వధార్థం భగవాన్ నరేణ సహితో బలీ, మానుషీం యోనిమాస్థాయ చరిష్యతి మహీతలే. ౧౦. నరనారాయణౌ తౌ తు పురాణౌ వృషిసత్తమౌ, అజేయౌ హి రణే యౌ తౌ సమేతైరమరైరపి. ౧౧. సహితౌ మానుషే లోకే సంభూతావమితద్యుతీ, మూఢాస్తే తౌ న జానంతి నరనారాయణావృషీ. ౧౨. యస్యాహమాత్మజో బ్రహ్మా సర్వస్య జగతః పతిః, వాసుదేవోఽర్చనీయో వః సర్వలోకమహేశ్వరః. ౧౩. తథా మనుష్యోఽయమితి కదాచిత్సురసత్తమాః, నావజ్ఞేయో మహావీర్యః శంఖచక్రగదాధరః. ౧౪. ఏతత్పరమకం గుహ్యమేతత్పరమకం పదమ్, ఏతత్పరమకం బ్రహ్మ ఏతత్పరమకం యశః. ౧౫. ఏతదక్షరమవ్యక్తమేతచ్ఛాశ్వతమేవ చ, ఏతత్పురుషసంజ్ఞో వై గీయతే జ్ఞాయతే న చ. ౧౬. ఏతత్పరమకం తేజ ఏతత్పరమకం సుఖమ్, ఏతత్పరమకం సత్యం కీర్తితం విశ్వకర్మణా. ౧౭. తస్మాత్సురాసురైస్సర్వైః సేంద్రైశ్చామితవిక్రమః, నావజ్ఞేయో వాసుదేవో మానుషోఽయమితి ప్రభుః. ౧౮. యశ్చమానుషమాత్రోఽయమితిబ్రూయాత్సమం దధీః, హృషీకేశమవజ్ఞానాత్తమాహుః పురుషాధమమ్. ౧౯. తం యోగినం మహాత్మానం ప్రవిష్టం మానుషీం తనుమ్, యోఽవమన్యేద్వాసుదేవం తమాహుస్తామసం జనాః. ౨౦. దేవం చరాచరాత్మానం శ్రీవత్సాంకం సువర్చసమ్, పద్మనాభం న

జానాతి తమాహుస్తామసం జనాః. ౨౧. కిరీటకౌస్తుభధరం మిత్రాణామభయంకరమ్, అవజానన్ మహాత్మానం ఘోరే తమసి మజ్జతి. ౨౨. ఏవం విదిత్వా తత్త్వార్థం లోకానామీశ్వరేశ్వరః, వాసుదేవో నమస్కార్యస్సర్వలోకైస్సురోత్తమాః. ౨౩. భీష్మ ఉవాచ—ఏవముక్త్వా స భగవాన్ దేవర్షిగణాన్ పురా, విసృజ్య సర్వభూతాని జగామ భవనం స్వకమ్. ౨౪. తతో దేవాస్సగంధర్వా మునయోఽప్సరసోఽపి చ, కథాం తాం బ్రహ్మణా గీతాం శ్రుత్వా ప్రీతా దివం యయుః. ౨౫. ఏవం శ్రుతం మయా తాత ఋషీణాం భావితాత్మనామ్, వాసుదేవం కథయతాం సమవాయే పురాతనమ్. ౨౬. జామదగ్న్యస్య రామస్య మార్కండేయస్య ధీమతః, వ్యాసనారదయోశ్చాపి శ్రుతం శ్రుతవిశారద. ౨౭. ఏతదర్థం చ విజ్ఞాయ శ్రుత్వా చ ప్రభుమవ్యయమ్, వాసుదేవం మహాత్మానం లోకానామీశ్వరం ప్రభుమ్. ౨౮. యస్య స్యాదాత్మజో బ్రహ్మా సర్వస్య జగతః పితా, కథం న వాసుదేవోఽయమర్చ్యశ్చేజ్యశ్చ మానవైః. ౨౯. వారితోఽసి పురా తాత మునిభిర్భావితాత్మభిః, మా గచ్ఛ సంయుగం తేన వాసుదేవేన ధన్వినా. ౩౦ పాండవైస్సార్ధమితి యత్తత్త్వం మోహాన్న బుధ్యసే మన్యే త్వాం రాక్షసం క్రూరం తథా చాసి తమోవృతః. ౩౧. తస్మాద్ద్విషసి గోవిందం పాండవం చ ధనంజయమ్, నరనారాయణౌ దేవౌ కోఽన్యోద్విష్యాద్ధి మానవః. ౩౨. తస్మాద్బ్రవీమి తే రాజన్నేషోఽసౌ శాశ్వతోఽవ్యయః, సర్వలోకమయో నిత్యశ్శాస్తా ధాతా ధరో ధ్రువః. ౩౩. లోకాన్ ధారయతే యస్త్రీంశ్చరాచరగురుః ప్రభుః, యోద్ధా జయశ్చ జేతా చ సర్వప్రకృతిరీశ్వరః. ౩౪. రాజన్ సత్త్వమయో హ్యేష తమోరజవివర్జితః, యతః కృష్ణస్తతో ధర్మో యతో ధర్మస్తతో జయః ౩౫ తస్య మాహాత్మ్యయోగేన యోగేనాత్మమయేన చ, ధృతా పాండుసుతా రాజన్ జయశ్చైషాం భవిష్యతి ౩౬ శ్రేయోయుక్తాం సదా బుద్ధిం పాండవానాం దదాతి యః, బలం చాపి రణే నిత్యం భయేభ్యశ్చైవ రక్షతి. ౩౭. స ఏష శాశ్వతో దేవస్సర్వభూతమయశ్శివః, వాసుదేవ ఇతి ఖ్యాతో యన్మాం త్వం పరిపృచ్ఛసి. ౩౮. బ్రాహ్మణైః క్షత్రియైర్వైశ్యైశ్శూద్రైశ్చ కృతలక్షణైః, సేవ్యతేఽభ్యర్చ్యతే చైవ నిత్యయుక్తైస్స్వకర్మభిః. ౩౯. ద్వాపరస్య యుగస్యాంతే ఆదౌ కలియుగస్య చ, సాత్త్వతం విధిమాస్థాయ గీతస్సంకర్షణేన యః. ౪౦. స ఏష సర్వం సురమర్త్యలోకం సముద్రకక్ష్యాంతరితాః పురీశ్చ, యుగే యుగే మానుషం చైవ వాసం పునః పునస్సృజతే విశ్వకర్తా. ౪౧.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - షట్షష్టితమోఽధ్యాయః.

దుర్యోధన ఉవాచ—వాసుదేవో మహద్భూతం సర్వలోకేషు కథ్యతే, తస్యాగమం ప్రతిష్ఠాం చ జ్ఞాతుమిచ్ఛే పితామహ. ౧. భీష్మ ఉవాచ—వాసుదేవో

మహద్భూతం సర్వదైవతదైవతమ్, న పరం పుండరీకాక్షాద్దృశ్యతే భరతర్షభ. ౨. మార్కండేయశ్చ గోవిందం కథయత్యద్భుతం మహత్, సర్వభూతాని భూతాత్మా మహాత్మా పురుషోత్తమః. ౩. ఆపో వాయుశ్చ తేజశ్చ త్రయమేతదకల్పయత్, స సృష్ట్వా పృథివీం దేవ స్సర్వలోకేశ్వరః ప్రభుః. ౪. అప్సు వై శయనం చక్రే మహాత్మా పురుషోత్తమః, సర్వతేజోమయో దేవో యోగాత్సుష్వాప తత్ర హ. ౫. ముఖతస్సోఽగ్నిమసృజత్ ప్రాణాద్వాయుమథాపి చ, సరస్వతీం చ వేదాంశ్చ మనసస్సృజేఽచ్యుతః. ౬. ఏష లోకాన్ ససర్జాదౌ దేవాన్ఋషిగణైస్సహ, నిధనం చైవ మృత్యుం చ ప్రజానాం ప్రభవాప్యయౌ. ౭. ఏష ధర్మశ్చ ధర్మజ్ఞో వరదస్సర్వకామదః, ఏష కర్తా చ కార్యం చ స వై దేవస్స్వయం ప్రభుః. ౮. భూతం భవ్యం భవిష్యం చ పూర్వమేతదకల్పయత్, స్రష్టారం జగతశ్చాపి మహాత్మా ప్రభురవ్యయః. ౯. అగ్రజం సర్వభూతానాం సంకర్షణమకల్పయత్, శేషం చాకల్పయద్దేవమనంతమితి యం విదుః. ౧౦. యో ధారయతి భూతాని ధరాం చైవ సపర్వతామ్, ధ్యానయోగేన విప్రాస్య తం వదంతి మహౌజసమ్. ౧౧. కర్ణస్రోతోద్భవం చాపి మధుం నామ మహాసురమ్, తముగ్రముగ్రకర్మాణముగ్రాం బుద్ధిం సమాస్థితమ్. ౧౨. బ్రహ్మణోపచితిం కుర్వన్ జఘాన పురుషోత్తమః, తస్య తాత వధాద్దేవదేవదానవమానుషాః. ౧౩. మధుసూదనమిత్యాహుః ఋషయశ్చ జనార్దనమ్, వరాహశ్చైవ సింహశ్చ త్రివిక్రమగతిః ప్రభుః. ౧౪. ఏష మాతా పితా చైవ సర్వేషాం ప్రాణినాం హరిః, హరిర్హి పుండరీకాక్షాన్న భూతం న భవిష్యతి. ౧౫. ముఖతో హ్యసృజద్విప్రాన్ బాహుభ్యాం క్షత్రియాంస్తథా, వైశ్యాంశ్చాప్యూరుతో రాజన్ శూద్రాన్ పద్భ్యాం తథైవ చ. ౧౬. తపసా నియతో దేవం విధానం సర్వదేహినామ్, బ్రహ్మభూతమమావాస్యాం పౌర్ణమాస్యాం తథైవ చ. ౧౭. యోగభూతం పరిచరన్ కేశవం మహదాప్నుయాత్, కేశవం పరమం తేజః సర్వలోకపితామహమ్. ౧౮. ఏతమాహుర్హృషీకేశం మునయో వై నరాధిప, ఏతమేవ విజానీయా దాచార్యం పితరం గురుమ్. ౧౯. కృష్ణో యస్య ప్రసీదేత లోకాస్తేనాక్షయా జితాః, యశ్చైవైనం భయస్థానే కేశవం శరణం వ్రజేత్. ౨౦. సదా నరః పఠేచ్చేదం స్వస్తిమాన్ స సుఖీ భవేత్, యే చ కృష్ణం ప్రపద్యంతే తేన ముహ్యంతి మానవాః ౨౧. భయే మహతి యో మగ్నాన్ పాతి నిత్యం జనార్దనః, ఏతద్యుధిష్ఠిరో జ్ఞాత్వా యాథాతథ్యేన భారత. ౨౨. సర్వాత్మనా మహాదేవం కేశవం జగదీశ్వరమ్, ప్రపన్నశ్శరణం రాజన్ యోగీశం పృథివీశ్వర. ౨౩.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - సప్తషష్టితమోఽధ్యాయః.

భీష్మ ఉవాచ—శృణు చేదం మహారాజ బ్రహ్మప్రోక్తం స్తవం మమ, బ్రహ్మర్షిభిశ్చ దేవైశ్చ యః పురా కథితో భువి. ౧. సాధ్యానామపి దేవానాం దేవదేవేశ్వరః ప్రభుః, లోకభావనభావజ్ఞ ఇతి త్వాం నారదోఽబ్రవీత్. ౨. భూతం భవ్యం భవిష్యం చ మార్కండేయోఽభ్యువాచ హ, యజ్ఞానాం చైవ యజ్ఞం త్వాం చక్రం స్థాపయత స్తథా. ౩. దేవదేవోఽసి భూతానామితి ద్వైపాయనోఽబ్రవీత్, పూర్వే ప్రజానిసర్గేషు దక్షమాహుః ప్రజాపతిమ్. ౪. స్రష్టారం సర్వభూతానామంగిరాస్త్వాం తతోఽబ్రవీత్, అవ్యక్తం తే శరీరోత్థం వ్యక్తం తే మనసి స్థితమ్. ౫. దేవావాక్సంభవాశ్చేతి దేవలస్త్వాం తథాబ్రవీత్, శిరసా తే దివం వ్యాప్తం బాహుభ్యాం పృథివీ ధృతా. ౬. జఠరే చ త్రయో లోకాః పురుషోఽసి సనాతనః, దైవం త్వామభిజానంతి తపసా భావితా నరాః. ౭. ఆత్మదర్శనతృప్తానామృషీణాం చాసి సత్తమః, రాజర్షీణాముదారాణా మాహవేష్వనివర్తినామ్, ౮. స్వధర్మప్రధానానాం త్వంగతిర్మధుసూదన, ఇతి నిత్యం యోగవిద్భిర్భగవాన్ పురుషోత్తమః ౯ సనత్కుమారప్రముఖైః స్తూయతేఽభ్యర్చ్యతే హరిః, ఏష తే విస్తరస్తాత సంక్షేపశ్చ ప్రకీర్తితః ౧౦. కేశవస్య యథాతత్త్వం సుప్రీతో భవ కేశవే. ౧౧. సంజయ ఉవాచ—పుణ్యం శ్రుత్వైతదాఖ్యానం మహారాజ సుత స్తవ, కేశవం బహుమేనే స పాండవాంశ్చ మహారథాన్. ౧౨. తమబ్రవీన్మహారాజ భీష్మశ్శాంతనవః పునః, మాహాత్మ్యం తే శ్రుతం రాజన్ కేశవస్య మహాత్మనః. ౧౩. నరస్య చ యథాతత్త్వం యన్మాం త్వం పరిపృచ్ఛసి, యదర్థం నృషు సంభూతౌ నరనారాయణావుభౌ. ౧౪. అజేయౌ చ యథావీరౌ సంయుగేష్వపరాజితౌ, యథా చ పాండవా రాజన్నవధ్యా యుధి కస్యచిత్. ౧౫. ప్రీతిమాన్ హి దృఢం కృష్ణః పాండవేషు యశస్విషు, తస్మాద్బ్రవీమి రాజేంద్ర శమో భవతు పాండవైః. ౧౬. పృథివీం భుంక్ష్వ సహితో భ్రాతృభిర్బలిభిర్వశీ, నరనారాయణౌ దేవావవజ్ఞాయ వినంక్ష్యసి. ౧౭. ఏవముక్త్వా తవ పితా తూష్ణీమాసీద్విశాంపతే, వ్యసర్జయచ్చ రాజానం శిబిరం చ వివేశ హ. ౧౮. రాజా చ శిబిరం ప్రాయాత్ ప్రణిపత్య మహాత్మనే, శిశ్యే చ శయనే శుభ్రే తాం రాత్రిం భరతర్షభ. ౧౯.

భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - అష్టషష్టితమోఽధ్యాయః.

—— పంచమదివసయుద్ధారంభః. ——

సంజయ ఉవాచ—వ్యుషితాయాం చ శర్వర్యాముదితే చ దివాకరే, ఉభే సేనే మహారాజ యుద్ధాయైవ సమీయతుః. ౧. అభ్యధావంత సంక్రుద్ధాః పరస్పరజిగీషవః, తే సర్వే సహితా యుద్ధే సమాలోక్య పరస్పరమ్. ౨. పాండవా ధార్తరాష్ట్రాశ్చ రాజన్ దుర్మంత్రితే తవ, వ్యూహౌ చ వ్యూహ్య సన్నద్ధాస్సంప్ర

హృష్టాః ప్రహారిణః. ౩. అరక్షన్ మకరం వ్యూహం భీష్మో రాజన్ సమంతతః, తథైవ పాండవా రాజన్నరక్షన్ వ్యూహమాత్మనః. ౪. స నిర్యయౌ మహారాజ పితా దేవవ్రతస్తవ, మహతా రథవంశేన సంవృతో రథినాంవరః. ౫. ఇతరేచాన్వయుస్సర్వే యథాస్థానమవస్థితాః, రథినః పత్తయశ్చైవ దంతినస్సాదినస్తథా. ౬. తాన్ దృష్ట్వా ప్రోద్యతాన్ సంఖ్యే పాండవాశ్చ యశస్వినః, శ్యేనేన వ్యూహరాజేన తేనాజేయేన సంయుగే. ౭. అశోభత ముఖే తస్య భీమసేనో మహాబలః, నేత్రే శిఖండీ దుర్ధర్షో ధృష్టద్యుమ్నశ్చ పార్షతః. ౮. శీర్షే చాస్యాభవద్వీరః సాత్యకిస్సత్యవిక్రమః, విధున్వన్ గాండివం పార్థో గ్రీవాయామభవత్తదా. ౯. అక్షౌహిణ్యా సబలయా వామపక్షోఽభవత్తదా, మహాత్మా ద్రుపదశ్శ్రీమాన్ సహ పుత్రేణ సంయుగే. ౧౦. దక్షిణశ్చాభవత్పక్షః కైకేయోఽక్షౌహిణీపతిః, పృష్ఠతో ద్రౌపదేయాశ్చ సౌభద్రశ్చాపి వీర్యవాన్. ౧౧. పృష్ఠే సమభవచ్ఛ్రీమాన్ స్వయం రాజా యుధిష్ఠిరః, భ్రాతృభ్యాం సహితో వీరో యమాభ్యాం చారువిక్రమః. ౧౨. ప్రవిశ్య తు రణే భీమో మకరం ముఖతస్తథా, భీష్మమాసాద్య సంగ్రామే ఛాదయామాస సాయకైః. ౧౩. తతో భీష్మో మహాస్త్రాణి పాతయామాస వీర్యవాన్, మోహయన్ పాండుపుత్రాణాం వ్యూహం సైన్యం మహాహవే. ౧౪. సంముహ్యతి తదా సైన్యే త్వరమాణో ధనంజయః, భీష్మం శరసహస్రేణ వివ్యాధ రణమూర్ధని. ౧౫. యుధి సంధాయ చాస్త్రాణి భీష్మముక్తాని సంయుగే, స్వేనానీకేన హృష్టేన యుద్ధాయ సమవస్థితః ౧౬. తతో దుర్యోధనో రాజా భారద్వాజమభాషత, పూర్వం దృష్ట్వా వధం ఘోరం బలస్య బలినాంవరః. ౧౭. భ్రాతౄణాం చ వధం సంఖ్యే త్వరమాణో మహారథః ఆచార్య సతతం త్వం హి హితకామో మమానఘ ౧౮. వయం హి త్వాం సమాశ్రిత్య భీష్మం చైవ పితామహమ్, దేవానపి రణే జేతుం ప్రార్థయామో న సంశయః. ౧౯. కిము పాండుసుతాన్ యుద్ధే హీనవీర్యపరాక్రమాన్, స తథా కురు భద్రం తే యథా వధ్యంతి పాండవాః. ౨౦. ఏవముక్తస్తతో ద్రోణస్తవ పుత్రేణ సంయుగే, అభినత్పాండవానీకం ప్రేక్ష్యమాణస్య సాత్యకేః. ౨౧ సాత్యకిశ్చ తతో ద్రోణం వారయామాస భారత, తతః ప్రవవృతే యుద్ధం ఘోరరూపం భయానకమ్ ౨౨. శైనేయం తు రణే క్రుద్ధో భారద్వాజః ప్రతాపవాన్, అవిధ్యద్దశభిర్బాణైర్జత్రుదేశే స్మయన్నివ. ౨౩. భీమసేనస్తతః క్రుద్ధో భారద్వాజమవిధ్యత, సరక్షన్ సాత్యకిం రాజన్ ద్రోణాచ్ఛస్త్రభృతాంవరాత్. ౨౪. తతో ద్రోణశ్చ భీష్మశ్చ తథా శల్యశ్చమారిష, భీమసేనం రణే క్రుద్ధాశ్ఛాదయాంచక్రిరే శరైః. ౨౫. త

థాభిమన్యుస్సంక్రుద్ధో ద్రౌపదేయాశ్చ మారిష. వివిధుర్నిశితైర్బాణైస్సర్వాంస్తాను ద్యతాయుధాన్. ౨౬. భీష్మద్రోణౌ తు సంక్రుద్ధావాపతంతౌ మహాబలౌ, ప్రత్యుద్యయౌ శిఖండీ చ మహేష్వాసో మహాహవే. ౨౭. ప్రగృహ్య బలవద్వీరో ధనుర్జలదనిస్వనమ్, అభ్యవర్షచ్ఛరైస్తూర్ణం ఛాదయానో దివాకరమ్. ౨౮. శిఖండినం తథాసాద్య భారతానాం పితామహః, అవర్జయత సంగ్రామే స్త్రీత్వం తస్యాను సంస్మరన్. ౨౯. తతో ద్రోణో మహారాజ అభ్యద్రవత సంయుగే, రక్ష్యమాణస్తదా భీష్మం తవ పుత్రేణ చోదితః. ౩౦. శిఖండీ తు సమాసాద్య ద్రోణం శస్త్రభృతాంవరమ్, అవర్జయత సంత్రస్తో యుగాంతాగ్నిమివోజ్జ్వలమ్. ౩౧. తతో బలేన మహతా పుత్రస్తవ విశాంపతే, జుగోప భీష్మమాసాద్య ప్రార్థయానో మహద్యశః. ౩౨. తథైవ పాండవా రాజన్ పురస్కృత్య ధనంజయమ్, భీష్మమేవాభ్యవర్తంత జయే కృత్వా దృఢాం మతిమ్. ౩౩. తద్యుద్ధమభవద్ఘోరం దేవానాం దానవైరివ, జయమాకాంక్షతాం సంఖ్యే యశశ్చ మహదద్భుతమ్. ౩౪.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ఏకోనసప్తతితమోఽధ్యాయః.

॥ సంకులయుద్ధమ్. ॥

సంజయ ఉవాచ__అకరోత్తుములం యుద్ధం భీష్మశ్శాంతనవస్తదా, భీమసేన భయాదిచ్ఛన్ పుత్రాంస్తారయితుం తవ. ౧. పూర్వాహ్ణే తు మహారౌద్రం రాజ్ఞాం యుద్ధమవర్తత, కురూణాం పాండవానాం చ ముఖ్యశూరవినాశనమ్. ౨. తస్మిన్నాకులసంగ్రామే వర్తమానే మహాభయే, అభవత్తుములశ్శబ్దస్సంస్పృశన్ గగనం మహత్. ౩. నదద్భిశ్చ మహానాగైర్హేషమాణైశ్చ వాజిభిః, భేరీశంఖనినాదైశ్చ తుములం సమపద్యత. ౪. యుయుత్సవస్తే విక్రాంతా విజయాయ మహాబలాః, అన్యోన్యమభిగర్జంతో గోష్ఠేషు వృషభా ఇవ. ౫. శిరసాం పాత్యమానానాం సమరే నిశితైశ్శరైః, అశ్మవృష్టిరివాకాశే బభూవ భరతర్షభ. ౬. కుండలోష్ణీషధారీణి జాతరూపోజ్జ్వలాని చ, పతితాని స్మ దృశ్యంతే శిరాంసి భరతర్షభ. ౭. విశిఖోన్మథితైర్గాత్రైశ్శిరోభిశ్చ సకుండలైః, సహాస్తాభరణైశ్చాన్యై రభవచ్ఛాదితా మహీ. ౮. కవచోపహితైర్గాత్రైర్బాహుభిశ్చ సమలంకృతైః, ముఖైశ్చ చంద్రసంకాశై రక్తాంతనయనైస్తథా. ౯. గజవాజిమనుష్యాణాం సర్వగాత్రైశ్చ భూపతే, ఆసీత్సర్వా సమాకీర్ణా ముహూర్తేన వసుంధరా. ౧౦. రజోమేఘైశ్చ తుములైః శస్త్రవిద్యుత్ప్రకాశిభిః, ఆయుధానాం చ నిర్ఘోషః స్తనయిత్నుసమోఽభవత్. ౧౧. ససంప్రహారస్తుములః కటుకశ్శోణితోదకః, ప్రావర్తత కురూణాం చ పాండవానాం చ భారత. ౧౨. తస్మిన్ మహాభయే ఘోరే తుములే రోమహర్షణే, వవర్షుశ్శరజాలాని క్షత్రియా యుద్ధదుర్మదాః. ౧౩. క్రోశంతి కుంజరాస్తత్ర శరవర్షప్రతాపితాః,

తావకానాం పరేషాం చ పర్యధావన్ సముద్యతాః. ౧౪. సంరబ్ధానాం చ వీరాణాం ధీరాణామతితేజసామ్, ధనుషాం తలఘోషేణ న ప్రాజ్ఞాయత కించన. ౧౫. ఉత్థితేషు కబంధేషు సర్వతశ్శోణితోదకే, అపరే పర్యధావంత నృపా రిపువధోద్యతాః. ౧౬. శరశక్తిగదాభిశ్చ శంఖైశ్చామితతేజసః, నిజఘ్నుస్సమరేఽన్యోన్యం శూరాః పరిఘబాహవః. ౧౭. బభ్రముః కుంజరాశ్చాత్ర శరైర్విద్ధానిరంకుశాః, అశ్వాశ్చ పర్యధావంత హతారోహా దిశో దశ. ౧౮. ఉత్పత్య నిపతంత్యన్యే శరఘాతప్రపీడితాః, తావకానాంపరేషాం చ పర్యధావన్ సమంతతః. ౧౯. బాహూనాముత్తమాంగానాం కార్ముకానాం తథైవచ, గదానాం పరిఘాణాం చ హస్తానాం చోరుభిస్సహ. ౨౦. పాదానాం భూషణానాం చ కేయూరాణాం చ సర్వశః, రాశయశ్చాత్ర దృశ్యంతే భీమభీష్మసమాగమే. ౨౧. అశ్వానాం ధావమానానాం కుంజరాణాం నివర్తతామ్, సంఘాతాః స్మ ప్రదృశ్యంతే తత్రతత్ర విశాంపతే. ౨౨. గదాభిరసిభిః ప్రాసైర్బాణైశ్చానతపర్వభిః, జఘ్నుః పరస్పరం తత్ర క్షత్రియాః కాలచోదితాః. ౨౩. అపరే బాహుభిర్వీరా నియుద్ధకుశలా యుధి, బహుధా సమసజ్జంత ఆయసైః పరిఘైరివ. ౨౪. ముష్టిభిర్జానుభిశ్చైవ తలైః కీలైర్విశాంపతే, అన్యోన్యం జఘ్నిరే వీరాస్తావకాః పాండవైస్సహ. ౨౫. పతితైః పాత్యమానైశ్చ విచేష్టద్భిశ్చ భూతలే, ఘోరమాయోధనం జజ్ఞే తత్ర తత్ర నరేశ్వర. ౨౬. విరథా రథినశ్చాత్ర నిస్త్రింశవరధారిణః, అన్యోన్యమభ్యధావంత పరస్పరవధైషిణః. ౨౭. తతో దుర్యోధనో రాజా కాలింగైర్బహుభిర్వృతః, పురస్కృత్య రణే భీష్మం పాండవానభ్యవర్తత. ౨౮. తథైవ పాండవాస్సర్వే పరివార్య వృకోదరమ్, భీష్మమభ్యద్రవన్ క్రుద్ధా రణే రభసవాహనాః. ౨౯.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - సప్తతితమోఽధ్యాయః.

సంజయఉవాచ—దృష్ట్వా భీష్మేణ సంయుక్తాన్ భ్రాతౄనన్యాంశ్చ పార్థివాన్, సమభ్యధావద్గాంగేయ ముద్యతాస్త్రో ధనంజయః. ౧. పాంచజన్యస్య నిర్ఘోషం ధనుషో గాండివస్య చ, ధ్వజం చ దృష్ట్వా పార్థస్య సర్వాన్నో భయమావిశత్. ౨. సింహలాంగూలమాకాశే జ్వలంతమివ పర్వతమ్, అసజ్జమానం వృక్షేషు ధూమకేతుమివోత్థితమ్. ౩. బహువర్ణం చ చిత్రం చ దివ్యం వానరలక్షణమ్, అపశ్యామ మహారాజ ధ్వజం గాండీవధన్వనః. ౪. విద్యుతం మేఘమధ్యస్థాం భ్రాజమానామివాంబరే, దదృశుర్గాండీవం యోధా రుక్మపృష్ఠం మహామృధే. ౫. అశుశ్రుమ భృశం చాస్య శక్రస్యేవాతిగర్జితమ్, సుఘోరం తలయోశ్శబ్దం నిఘ్నతస్తవ వాహినీమ్. ౬ చండవాతో యథా మేఘః సవిద్యుత్స్తనయిత్నుమాన్,

దిశస్సంప్లావయామాస శరవర్షైస్సమంతతః. ౭. అభ్యధావత గాంగేయం శ్వైర
వాస్త్రో ధనంజయః, దిశం ప్రాచీం ప్రతీచీం చ న జానీమోఽస్త్రమోహితాః.
౮. కాందిగ్భూతాః శ్రాంతపత్రా హతాశ్వా హతచేతసః, అన్యోన్యమభిసంశ్లిష్య
యోధాస్తే భరతర్షభ. ౯. భీష్మమేవాభిలీయంతే సహ సర్వైస్తవాత్మజైః, తేషా
మార్తాయనమభూద్భీష్మశ్శాంతనవో రణే. ౧౦. సముత్పతంతి విత్రస్తా రథేభ్యో
రథినస్తథా, సాదినశ్చాశ్వపృష్ఠేభ్యో భూమౌ చాపి పదాతయః. ౧౧. శ్రుత్వా
గాండీవనిర్ఘోషం విస్ఫూర్జితమివాశనేః, సర్వసైన్యాని భీతాని వ్యవలీయంత భార
త. ౧౨ అథ కాంభోజజై రశ్వైర్మహద్భిశ్శీఘ్రగామిభిః, గోపానాం బహుసాహ
స్రైర్బలైర్గోపాయనైర్వృతః. ౧౩. మద్రసౌవీరగాంధారైస్త్రైగర్తైశ్చ విశాంప
తే, సర్వకాలింగముఖ్యైశ్చ కలింగాధిపతిర్వృతః. ౧౪. నానానరగణౌఘేన దుశ్శాస
నపురస్సరః, జయద్రథశ్చ నృపతిః సహితస్సర్వరాజభిః. ౧౫. హయారోహా వరా
శ్చైవ తవపుత్రేణ చోదితాః, చతుర్దశసహస్రాణి సౌబలం పర్యవారయన్. ౧౬.
తతస్తే సహితాస్సర్వే విభక్తరథవాహనాః, పాండవాన్సమరే జఘ్నుస్తావకా
భరతర్షభాః. ౧౭. రథిభిర్వారణైరశ్వైః పాదాతైశ్చ సమీరితమ్, ఘోరమాయో
ధనం చక్రే మహాభ్రసదృశం రజః. ౧౮. తోమరప్రాసనారాచగజాశ్వరథయోధి
నామ్, బలేన మహతా భీష్మః సమసజ్జత్కిరీటినా. ౧౯. ఆవంత్యః కాశిరాజేన భీమ
సేనేన సైంధవః, అజాతశత్రుర్మద్రాణామృషభేణ యశస్వినా. ౨౦. సహపుత్రస్స
హామాత్యశ్శల్యేన సమసజ్జత, వికర్ణస్సహదేవేన చిత్రసేనశ్శిఖండినా. ౨౧. మా
త్స్యా దుర్యోధనం జగ్ముశ్శకునిం చ విశాంపతే, ద్రుపదశ్చేకితానశ్చ సాత్యకిశ్చ
మహారథః. ౨౨. ద్రోణేన సమసజ్జంత సపుత్రేణ మహాత్మనా, కృపశ్చ కృతవర్మా చ
ధృష్టద్యుమ్నమభిద్రుతౌ. ౨౩. ఏవం ప్రవ్రాజితాశ్వాని భ్రాంతనాగరథాని చ,
సమసజ్జంత యుద్ధాని తత్ర తత్ర సమంతతః. ౨౪. నిరభ్రే విద్యుతస్తీవ్రా దిశశ్చ
రజసా వృతాః, ప్రాదురాసన్మహోల్కాశ్చ సనిర్ఘాతా విశాంపతే ౨౫. ప్రాదుర్బ
భౌ మహావాతః పాంసువర్షః పపాత చ, నభస్యంతర్దధే సూర్యః సైన్యేన రజసా
వృతః. ౨౬. ప్రమోహస్సర్వభూతానామతీవ సమపద్యత, రజసా చాభిభూతానా
మస్త్రజాలైశ్చ యుధ్యతామ్. ౨౭. వీరబాహువిసృష్టానాం సర్వావరణభేదినామ్,
సంహ్రాదశ్శరజాలానాం తుములస్సమపద్యత. ౨౮. ప్రకాశం చక్రురాకాశముద్య
తాని భుజోత్తమైః, నక్షత్రవిమలాభాని శస్త్రాణి భరతర్షభ. ౨౯. ఆర్షభాణి విచి
త్రాణి రుక్మజాలకృతాని చ, సంపేతుర్దిక్షు సర్వాసు చర్మాణి భరతర్షభ. ౩౦. సూ
ర్యవర్ణైశ్చ నిస్త్రింశైః పాత్యమానాని సర్వశః, దిక్షు సర్వాస్వదృశ్యంత శరీరాణి

శిరాంసి చ. ౩౧. భగ్నచక్రాక్షనీడాశ్చ నిపాతితమహాధ్వజాః, హతాశ్వాః పృథివీం జగ్ముస్తత్ర తత్ర మహారథాః. ౩౨. పరిపేతుర్హయాశ్చాత్ర కేచిచ్ఛస్త్రకృతవ్రణాః, రథాంశ్చ పరివర్తంతే హతేషు రథయోధిషు. ౩౩. శరాహతా భిన్నదేహా బద్ధయోక్త్రా హయోత్తమాః, యుగాని పర్యకర్షంత తత్ర తత్ర హి భారత. ౩౪. అదృశ్యంత ససూతాశ్చ సాశ్వాస్సరథయోధినః, ఏకేన బలినా రాజన్ బాణేన నిహతా రణే. ౩౫. గంధహస్తిమదస్రావమాఘ్రాయ బహవో రణే, సన్నిపాతే బలౌఘానాం వాతమాదదిరే గజాః. ౩౬. సతోరణమహామాత్రైః పతద్భిశ్చ గతాసుభిః, బభూవాయోధనం ఛన్నం నారాచాభిహతైర్గజైః. ౩౭. సన్నిపాతే బలౌఘానాం చోదితైర్వరవారణైః, నిపేతుర్యుధి సంభగ్నాస్సయోధాస్సర్వతో గజాః. ౩౮. నాగరాజోపమైర్హస్తైర్నాగైరాక్షిప్య సంయుగే, వ్యదృశ్యంత మహారాజ సంభగ్నరథకూబరాః. ౩౯. విశీర్ణరథజాలాశ్చ కేశేష్వాక్షిప్య దంతిభిః, ద్రుమశాఖా ఇవాక్షిప్య నిష్పిష్టా రథినో రణే. ౪౦. రథేషు చ రథాన్ యుద్ధే సంసక్తాన్ వరవారణాః, వికర్షంతో దిశస్సర్వాస్సంపేతుస్సర్వశబ్దగాః. ౪౧. తేషాం తథా కర్షతాం చ గజానాం రూపమాబభౌ, సరస్సు నలినీజాలం విషక్తమివ కర్షతామ్. ౪౨. ఏవం సంఛాదితం తత్ర బభూవాయోధనం మహత్, సాదిభిశ్చ పదాతైశ్చ సధ్వజైశ్చ మహారథైః. ౪౩.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ఏకసప్తతితమోఽధ్యాయః.

భీష్మపరాక్రమః.

సంజయ ఉవాచ—శిఖండీ సహ మత్స్యేన విరాటేన విశాంపతే, భీష్మమాశు మహేష్వాసమాససాద సుదుర్జయమ్. ౧. ద్రోణం కృపం వికర్ణం చ మహేష్వాసాన్ మహాబలాన్, రాజ్ఞశ్చాన్యాన్ రణే శూరాన్ బహూనార్ఛద్ధనంజయః. ౨. సైంధవం చ మహేష్వాసం సామాత్యం సహబంధుభిః, ప్రాచ్యాంశ్చ దాక్షిణాత్యాంశ్చ భూమిపాన్ భరతర్షభ. ౩. పుత్రం చ తే మహేష్వాసం దుర్యోధనమమర్షణమ్, దుస్సహం చైవ సమరే భీమసేనోఽభ్యవర్తత. ౪. సహదేవశ్చ శకునిములూకం చ మహారథమ్, పితాపుత్రౌ మహేష్వాసావభ్యవర్తత దుర్జయౌ. ౫. యుధిష్ఠిరో మహారాజ గజానీకం మహారథః, సమవర్తత సంగ్రామే పుత్రేణ నికృతస్తవ. ౬. మాద్రీపుత్రస్తు నకులశ్శూరసంక్రందనో యుధి, త్రిగర్తానాం రథోదారైస్సమసజ్జత పాండవః. ౭. అభ్యవర్తంత దుర్ధర్షాః సమరే సాల్వకైకయాన్, సాత్యకిశ్చేకితానశ్చ సౌభద్రశ్చ మహాబలః. ౮. ధృష్టకేతుశ్చ సమరే రాక్షసశ్చ ఘటోత్కచః, పుత్రాణాం తే రథానీకం ప్రత్యుద్యాతాస్సుదుర్జయాః. ౯. సేనాపతి

రమేయాత్మా ధృష్టద్యుమ్నో మహారథః, ద్రోణేన సమరే రాజన్ సమీయాయో
గ్రకర్మణా. ౧౦. ఏవమేతే మహేష్వాసా స్తావకాః పాండవైస్సహ, సమేత్య
సమరే శూరాస్సంప్రహారం చ చక్రిరే. ౧౧. మధ్యందినగతే సూర్యే నభస్యాకుల
తాం గతే, కురవః పాండవేయాశ్చ నిజఘ్నురితరేతరమ్. ౧౨. ధ్వజినో హేమ
చిత్రాంగా విచరంతో రణాజిరే, సపతాకా రథా రేజు ర్వైయాఘ్రపరివారణాః.
౧౩. సమేతానాం చ సమరే జిగీషూణాం పరస్పరమ్, బభూవ తుములశ్శబ్దస్సింహా
నామివ గర్జతామ్. ౧౪. తత్రాద్భుతమపశ్యామ సంప్రహారం సుదారుణమ్, య
మకుర్వన్ రణే వీరాస్సృంజయాః కురుభిస్సహ. ౧౫. నైవ ఖం న దిశో రాజన్న
సూర్యం శత్రుతాపన, విదిశో వాప్యపశ్యామ శరైర్ముక్తైస్సమంతతః. ౧౬. శక్తీనాం
విమలాగ్రాణాం తోమరాణాం తథాస్యతామ్, నిస్త్రింశానాం చ పీతానాం నీలో
త్పలనిభాః ప్రభాః. ౧౭. కవచానాం విచిత్రాణాం భూషణానాం ప్రభా స్తథా,
ఖం దిశః ప్రదిశశ్చైవ భాసయామాసు రోజసా. ౧౮. వపుర్భిశ్చ నరేంద్రాణాం
చంద్రసూర్యసమప్రభైః, విరరాజ తదా రాజం స్తత్ర తత్ర రణాంగణమ్. ౧౯. రథ
సింహా నరవ్యాఘ్రాస్సమాయాతాశ్చ సంయుగే, విరేజుస్సమరే రాజన్ గ్రహా
ఇవ నభ స్తలే. ౨౦. భీష్మస్తు రథినాం శ్రేష్ఠో భీమసేనం మహాబలమ్, అవారయత
సంక్రుద్ధస్సర్వసైన్యస్య పశ్యత. ౨౧. తతో భీష్మవినిర్ముక్తా రుక్మపుంఖాశ్శిలాశితాః,
అభ్యఘ్నన్ సమరే భీమం తైలధౌతాస్సుతేజితాః. ౨౨. తస్య శక్తిం మహావేగాం
భీమసేనో మహాబలః, క్రుద్ధాశీవిషసంకాశాం ప్రేషయామాస భారత. ౨౩. తామా
పతంతీం సహసా రుక్మదండాం దురాసదామ్, చిచ్ఛేద సమరే భీష్మశ్శరైస్సన్నత
పర్వభిః ౨౪. తతోఽపరేణ భల్లేన పీతేన నిశితేన చ, కార్ముకం భీమసేనస్య ద్విధా
చిచ్ఛేద భారత. ౨౫. సాత్యకిస్తు తతస్తూర్ణం భీష్మమాసాద్య సంయుగే, ఆకర్ణప్ర
హితై స్తీక్ష్ణైర్నిశితై స్తిగ్మతేజనైః. ౨౬. శరైర్బహుభిరానర్ఛత్ పితరం తే జనాధిప,
తతస్సంధాయ వై తీక్ష్ణం శరం పరమదారుణమ్. ౨౭. వార్ష్ణేయస్య రథాద్భీష్మః
పాతయామాస సారథిమ్, తస్యాశ్వాః ప్రద్రుతా రాజన్ నిహతే రథసారథౌ.
౨౮. తేన తేనైవ ధావంతి మనోమారుతరంహసః, తతస్సైన్యస్య సర్వస్య నిస్వనస్తు
ములోఽభవత్. ౨౯. హాహాకారశ్చ సంజజ్ఞే పాండవానాం మహాత్మనామ్, అభి
ద్రవత గృహ్ణీత హయాన్ యచ్ఛత ధావత. ౩౦. ఇత్యాసీత్తుములశ్శబ్దో యుయు
ధానరథం ప్రతి, ఏతస్మిన్నేవ కాలే తు భీష్మశ్శాంతనవ స్తదా. ౩౧. అవధీత్పాండవీం
సేనామాసురీమివ వృత్రహా, తే వధ్యమానా భీష్మేణ పాంచాలాస్సోమకైస్సహ
౩౨. ఆర్యాం యుద్ధే మతిం కృత్వా భీష్మమేవాభిదుద్రువుః, ధృష్టద్యుమ్నముఖా
శ్చాపి పార్థాశ్శాంతనవం రణే. ౩౩. అభ్యధావన్ జిఘాంసంత స్తవ పుత్రస్య వా

హినీమ్, తథైవ తావకా రాజన్ భీష్మద్రోణముఖాః పరాన్. 3౮. అభ్యధావంత వేగేన తతో యుద్ధమవర్తత. 3౫.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ద్విసప్తతితమోఽధ్యాయః.

ద్వంద్వయుద్ధమ్.

సంజయఉవాచ—విరాటోఽథ త్రిభిర్బాణైః భీష్మమార్ఛన్మహారథమ్, వివ్యాధ తురగాంశ్చాస్య త్రిభిర్బాణైర్మహారథః. ౧. తం ప్రత్యవిధ్యద్దశభిర్భీష్మశ్శాంతనవశ్శరైః, రుక్మపుంఖైర్మహేష్వాసః కృతహస్తో మహాబలః. ౨. ద్రౌణిర్గాండీవధన్వానం భీమధన్వా మహారథః, అవిధ్యదిషుభిష్షడ్భిర్దృఢహస్తస్స్తనాంతరే. 3. కార్ముకం తస్య చిచ్ఛేద ఫాల్గునః పరవీరహా, అవిధ్యచ్చ భృశం తీక్ష్ణైః పంచభిశ్శత్రుకర్శనః ౪. సోఽన్యత్కార్ముకమాదాయ వేగవాన్ క్రోధమూర్ఛితః, అమృష్యమాణః పార్థేన కార్ముకచ్ఛేదమాహవే ౫. అవిధ్యత్ఫాల్గునం రాజన్ నవత్యా నిశితైశ్శరైః, వాసుదేవం చ సప్తత్యా వివ్యాధ పరమేషుభిః. ౬. తతః క్రోధాభితామ్రాక్షస్సహ కృష్ణేన ఫాల్గునః, దీర్ఘముష్ణం చ నిశ్వస్య చింతయిత్వా ముహూర్తమ్ ౭. ధనుస్సంపీడ్య వామేన కరేణామిత్రకర్శనః, గాండీవధన్వా సంక్రుద్ధశ్శితాన్ సన్నతపర్వణః. ౮. జీవితాంతకరాన్ ఘోరాన్ సమాధత్త శిలీముఖాన్, తైస్తూర్ణం సమరే విధ్యద్ద్రౌణిం బలవతాం వరః ౯. తస్య తే కవచం భిత్త్వా పపుశ్శోణితమాహవే, న వివ్యథే వినిర్భిన్నో ద్రౌణిర్గాండీవధన్వనా. ౧౦. తథైవ చ శరాన్ పార్థే ప్రతిముంచన్నవిహ్వలః, తస్థౌ స సమరే రాజం స్త్రాతుమిచ్ఛన్మహావ్రతమ్. ౧౧. తస్య తత్సుమహత్కర్మ శశంసుః కురుసత్తమాః, యత్కృష్ణాభ్యాం సమేతాభ్యామభ్యాపతత సంయుగే. ౧౨. స హి నిత్యమనీకేషు యుధ్యతే భయమాస్థితః, అస్త్రగ్రామం ససంహారం ద్రోణాత్ప్రాప్య సుదుర్లభమ్. ౧3. మమాచార్యసుతో హ్యేష ద్రోణస్యాతిప్రియస్సుతః, బ్రాహ్మణశ్చ విశేషేణ మాననీయో మమేతి చ. ౧౪. సమాస్థాయ మతిం వీరో బీభత్సుశ్శత్రుతాపనః, కృపాం చక్రే రథశ్రేష్ఠో భారద్వాజసుతం ప్రతి. ౧౫. ద్రౌణిం త్యక్త్వా తతో యుద్ధే కౌంతేయః శ్వేతవాహనః, యుయుధే తావకాన్నిఘ్నం స్త్వరమాణః పరాక్రమీ. ౧౬. దుర్యోధనస్తు దశభిర్గార్ధపత్రైశ్శిలాశితైః, భీమసేనం మహేష్వాసం రుక్మపుంఖైస్సమర్దయత్. ౧౭. భీమసేనస్తు సంక్రుద్ధః పరాసుకరణం దృఢమ్, చిత్రం కార్ముకమాదత్త శరాంశ్చనిశితాన్ దశ. ౧౮. ఆకర్ణప్రహితైస్తీక్ష్ణైర్వేగితైస్తిగ్మతేజితైః, అవ్యగ్రస్తీక్ష్ణమావిధ్యత్కురురాజంమహోరసి. ౧౯. తస్య కాంచనసూత్రస్తు శరైః పరివృతో మణిః, రరాజోరసి ఖే సూర్యో గ్రహైరివ సమావృతః. ౨౦. పుత్రస్తు తవ తేజస్వీ భీమసేనేన తాడితః, నామృష్యత యథానాగస్తలశబ్దం సమీరితమ్,

౨౧. తతశ్శరైర్మహారాజ రుక్మపుంఖైశ్శిలాశితైః, భీమం వివ్యాథ సంక్రుద్ధస్త్రాయమాణో వరూథినీమ్. ౨౨. తౌ యుధ్యమానౌ సమరే భృశమన్యోన్యవిక్షతౌ, పుత్రౌ తే దేవసంకాశౌ వ్యరోచేతాం మహాబలౌ. ౨౩. చిత్రసేనం నరవ్యాఘ్రస్సౌభద్రః పరవీరహా, అవిధ్యన్నిశితైర్బాణైః పురుమిత్రం చ సప్తభిః. ౨౪. సత్యవ్రతం చ సప్తత్యా విద్ధ్వా శక్రసమో యుధి, నృత్యన్నివ రణే వీర ఆర్తిన్నస్సమజీజనత్. ౨౫. తం ప్రత్యవిధ్యద్దశభిశ్చిత్రసేనశ్శిలీముఖైః, సత్యవ్రతశ్చ నవభిః పురుమిత్రశ్చ సప్తభిః ౨౬. స విద్ధో విక్షరన్ రక్తం శత్రుసంవారణం మహత్, చిచ్ఛేద చిత్రసేనస్య చిత్రం కార్ముకమార్జునిః. ౨౭. భిత్త్వా చాస్య తనుత్రాణం శరేణోరస్యతాడయత్, తతస్తే తావకా వీరా రాజపుత్రా మహారథాః. ౨౮. సమేత్య యుధి సంరబ్ధా వివ్యధుర్నిశితైస్తదా, తాంశ్చ సర్వాన్ శరైస్తీక్ష్ణైర్జఘాన పరమాస్త్రవిత్. ౨౯. తస్య దృష్ట్వా తు తత్కర్మ పరివవ్రుస్సుతాస్తవ, దహంతం సమరే యోధాంస్తవ కక్షం యథోల్బణమ్. ౩౦. అపేతశిశిరే కాలే సమిద్ధమివ పావకమ్, అభ్యరోచత సౌభద్రస్తవ సైన్యాని శాతయన్. ౩౧. తత్తస్య చరితం దృష్ట్వా పౌత్రస్తవ విశాంపతే, లక్ష్మణోఽభ్యపతత్తూర్ణం సాత్వతీపుత్రమాహవే. ౩౨. అభిమన్యుస్తు సంక్రుద్ధో లక్ష్మణం శుభలక్షణమ్, వివ్యాథ విశిఖైష్షడ్భిస్సారథిం చ మహారథః. ౩౩. తథైవ లక్ష్మణో రాజన్ సౌభద్రం నిశితైశ్శరైః, అవిధ్యత మహారాజ తదద్భుతమివాభవత్. ౩౪. తస్యాశ్వాంశ్చతురో హత్వా సారథిం చ మహారథః, అభ్యద్రవత సౌభద్రో లక్ష్మణం నిశితైశ్శరైః. ౩౫. హతాశ్వే తు రథే తిష్ఠన్ లక్ష్మణః పరవీరహా, శక్తిం చిక్షేప సంక్రుద్ధః సౌభద్రస్య రథం ప్రతి. ౩౬. తామాపతంతీం సహసా ఘోరరూపాం దురాసదామ్, అభిమన్యుశ్శరైస్తీక్ష్ణైశ్చిచ్ఛేద భుజగోపమామ్. ౩౭. తతస్స్వరథమారోప్య లక్ష్మణం గౌతమస్తదా, అపోవాహ రథేనాజౌ సర్వసైన్యస్య పశ్యతః. ౩౮. తతస్సమాకులే తస్మిన్ వర్తమానే మహాభయే, అభ్యద్రవన్ జిఘాంసంతః పరస్పరవధైషిణః. ౩౯. తావకాశ్చ మహేష్వాసాః పాండవాశ్చ మహారథాః, జుహువుస్సమరే ప్రాణాన్ నిజఘ్నురితరేతరమ్. ౪౦. ముక్తకేశా వికవచా విరథాశ్ఛిన్నకార్ముకాః, బాహుభిస్సమయుధ్యంత సృంజయాః కురుభిస్సహ. ౪౧. తతో భీష్మో మహాబాహుః పాండవానాం మహాత్మనామ్, సేనాం జఘాన సంక్రుద్ధో దివ్యైరస్త్రైర్మహాబలః. ౪౨. హతేశ్వరైర్గజైస్తత్ర నరైరశ్వైశ్చ పాతితైః, రథిభిస్సాదిభిశ్చైవ సమాస్తీర్యత మేదినీ. ౪౩.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - త్రిసప్తతితమోఽధ్యాయః.

—○ పంచమయుద్ధదివసావహారః. ○—

సంజయ ఉవాచ — అథ రాజన్ మహాబాహుస్సాత్యకిర్యుద్ధదుర్మదః, వికృ
ష్య సమరే చాపం భారసాధనముత్తమమ్. ౧. ప్రాముంచత్పుంఖసంయుక్తాన్ శరా
నాశీవిషోపమాన్, ప్రగాఢం లఘుచిత్రం చ దర్శయన్ హస్తలాఘవమ్. ౨. తస్య
విక్షిపతశ్చాపం శరానన్యాంశ్చ ముంచతః, ఆదదానస్య భూయశ్చ సందధానస్య
చాపరాన్. ౩. క్షిపతశ్చ శరాంస్తస్య రణే శత్రూన్ వినిఘ్నతః, దదృశే రూపమ
త్యర్థం మేఘస్యేవ ప్రవర్షతః. ౪. సముదీర్యంతమాలోక్య రాజా దుర్యోధనస్తతః,
రథానామయుతం తస్య ప్రేషయామాస భారత. ౫. తాంస్తు సర్వాన్మహేష్వా
సాన్ సాత్యకిస్సత్యవిక్రమః, జఘాన పరమేష్వాసో దివ్యేనాస్త్రేణ వీర్యవాన్. ౬.
స కృత్వా దారుణం కర్మ ప్రగృహీతశరాసనః, ఆససాద తతో వీరో భూరిశ్రవస
మాహవే. ౭. స హి సందృశ్య సేనాం తే యుయుధానేన పాతితామ్, అభ్యధా
వత సంక్రుద్ధః కురూణాం కీర్తివర్ధనః. ౮. ఇంద్రాయుధసవర్ణం తత్స విస్ఫార్య మహ
ద్ధనుః, వ్యసృజద్వజ్రసంకాశాన్ శరానాశీవిషోపమాన్. ౯. సహస్రశో మహారాజ
దర్శయన్ పాణిలాఘవమ్, శరాంస్తాన్ మృత్యుసంస్పర్శాన్ సాత్యకేస్తు పదా
నుగాః. ౧౦. నవిషేహుస్తదా రాజన్ దుద్రువుస్తే సమంతతః, విహాయ సమరే
రాజన్ సాత్యకిం యుద్ధదుర్మదమ్. ౧౧. తం దృష్ట్వా యుయుధానస్య సుతా దశ
మహాబలాః, మహారథాస్సమాఖ్యాతాశ్చిత్రవర్మాయుధధ్వజాః. ౧౨. సమాసాద్య
మహేష్వాసం భూరిశ్రవసమాహవే, ఊచుస్సర్వే సుసంరబ్ధా యూపకేతుం మహా
రణే. ౧౩. భోభోః కౌరవదాయాద సహాస్మాభిర్మహాబల, ఏహి యుధ్యస్వ
సంగ్రామే సమస్తైః పృథగేవ వా. ౧౪. అస్మాన్వా త్వం పరిత్యజ్య యశః ప్రాప్స్యసి
సంయుగే, వయం వా త్వాం పరిత్యజ్య ప్రీతిం యాస్యామ వై పరామ్. ౧౫.
ఏవముక్తస్తదా శూరస్తానువాచ మహాబలః, వీర్యశ్లాఘీ నరశ్రేష్ఠస్తాన్ దృష్ట్వా
సముపస్థితాన్. ౧౬. సాధ్విదం కథ్యతే వీరా యదిదం పరిణద్య వై, యుధ్యధ్వం
సహితా యత్తా నిహనిష్యామి వో రణే. ౧౭. ఏవముక్తా మహేష్వాసాస్తే
వీరాః క్షిప్రకారిణః, మహతా శరవర్షేణ హ్యభ్యవర్షన్నరిందమమ్. ౧౮. అపరాహ్ణే
మహారాజ సంగ్రామస్తుములో౽భవత్, ఏకస్య చ బహూనాం చ సమేతానాం
రణాజిరే. ౧౯. తమేకం రథినాం శ్రేష్ఠం శరవర్షైరవాకిరన్, ప్రావృషీవ మహాశైలం
సిషిచుర్జలదా నృప. ౨౦. తైస్తు ముక్తాన్ శరౌఘాంస్తాన్ యమదండాశనిస్వనాన్,
అసంప్రాప్తానసంప్రాప్తాంశ్చిచ్ఛేద స మహారథః. ౨౧. పరివార్య మహాబాహుం
నిహంతుముపచక్రముః, సౌమదత్తిస్తు సంక్రుద్ధస్తేషాం చాపాని భారత ౨౨.
ఆచ్ఛిద్య సమరే రాజంశ్చిచ్ఛేద వివిధైశ్శరైః, తే హతాన్యపతన్ భూమౌ వజ్ర

భగ్నా ఇవ ద్రుమాః. ౨౩. తాన్ దృష్ట్వా నిహతాన్ వీరో రణే పుత్రాన్మహాబలాన్, వార్ష్ణేయో వినదన్ రాజన్ భూరిశ్రవసమభ్యయాత్. ౨౪. రథం రథేన సమరే పీడయిత్వా మహాబలౌ, తావన్యోన్యస్య సమరే నిహత్య రథవాజినః. ౨౫. విరథావభివల్గంతౌ సమీయాతాం మహారథౌ, ప్రగృహీతమహాఖడ్గౌ తౌ చంద్ర వసుధారిణౌ. ౨౬. శుశుభాతే నరవ్యాఘ్రౌ యుద్ధాయ సమవస్థితౌ, తతస్సాత్యకి మభ్యేత్య నిస్త్రింశవరధారిణమ్. ౨౭. భీమసేన స్త్వరన్ రాజన్ రథమారోపయత్స్వకమ్, తవాపి తనయో రాజన్ భూరిశ్రవసమాహవే. ౨౮. ఆరోపయద్రథం తూర్ణం పశ్యతాం సర్వధన్వినామ్, తస్మిం స్తదా వర్తమానే రణే భీష్మం మహారథమ్. ౨౯. అయోధయంత సంరబ్ధాః పాండవా భరతర్షభ, లోహితాయతి చాదిత్యే త్వరమాణో ధనంజయః. ౩౦. పంచవింశతి సాహస్రాన్నిజఘాన మహారథాన్, తే హి దుర్యోధనాదిష్టా స్తదా పార్థనిబర్హణే. ౩౧. సంప్రాప్యైవ గతానాశం శలభా ఇవ పావకమ్, తతో మత్స్యాః కేకయాశ్చ ధనుర్వేదవిశారదాః ౩౨. పరివవ్రు స్తదా పార్థం సహపుత్రం మహారథమ్, ఏతస్మిన్నేవ కాలేతు సూర్యేఽస్తముపగచ్ఛతి. ౩౩. సర్వేషాం చైవ సైన్యానాం ప్రమోహస్సమజాయత, అవహారం తతశ్చక్రే పితా దేవవ్రత స్తవ. ౩౪. సంధ్యాకాలే మహారాజ సైన్యాస్సంశ్రాంతవాహనాః, పాండవానాం కురూణాం చ పరస్పరసమాగమే. ౩౫. తే సేనే భయసంవిగ్నే యయతుస్స్వం నివేశనమ్, తతస్స్వశిబిరం గత్వాన్యవిశం స్తత్ర భారత. ౩౬. పాండవా స్సృంజయైస్సార్ధం కురవశ్చ యథావిధి. ౩౭.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గతభీష్మవధపర్వణి - చతుస్సప్తతితమోఽధ్యాయః.

షష్ఠదివసయుద్ధారంభః.

సంజయ ఉవాచ—విహృత్య చ తతో రాజన్ సహితాః కురుపాండవాః, వ్యతీతాయాం తు శర్వర్యాం పునర్యుద్ధాయ నిర్యయుః. ౧. తత్ర శబ్దో మహానాసీత్తవ తేషాం చ భారత, యుజ్యతాం రథముఖ్యానాం కల్ప్యతాం చైవ దంతినామ్. ౨. సన్నహ్యతాం పదాతీనాం హయానాం చైవ భారత, శంఖదుందుభినిర్ఘోషాస్తుములా స్సర్వతోఽభవన్. ౩. తతో యుధిష్ఠిరో రాజా ధృష్టద్యుమ్నమభాషత, వ్యూహం వ్యూహమహాబాహో మకరం శత్రుతాపనమ్. ౪. ఏవము క్తస్తు పార్థేన ధృష్టద్యుమ్నో మహారథః, వ్యాదిదేశ మహారాజ రథినో రథినాం వరః. ౫. శిరోఽభూ ద్ద్రుపద స్తస్య పాండవశ్చ ధనంజయః, చక్షుషీ సహదేవశ్చ నకులశ్చ మహారథః. ౬. తుండమాసీ న్మహారాజ భీమసేనో మహాబలః, సౌభద్రో ద్రౌపదేయాశ్చ రాక్షసశ్చ ఘటోత్కచః. ౭. సాత్యకిర్ధర్మరాజశ్చ వ్యూహగ్రీవాం సమాస్థితౌ, పృష్ఠమాసీ న్మహారాజ విరాటో వాహినీపతిః. ౮. ధృష్టద్యుమ్నేన

సహితో మహాత్మా సేనయా వృతః, కైకేయా భ్రాతరః పంచ వామం పక్షం
సమాశ్రితాః. ౯. ధృష్టకేతు ర్నరవ్యాఘ్రశ్చేకితానశ్చ వీర్యవాన్, దక్షిణం పక్ష
మాశ్రిత్య స్థితా వ్యూహస్య రక్షణే. ౧౦. పాదయోస్తు మహారాజస్థిత శ్శ్రీమా
న్మహారథః, కుంతిభోజశ్శతానీకో మహాత్మా సేనయా వృతః. ౧౧. శిఖండీ తు
మహేష్వాస స్సోమకై స్సంవృతో బలీ, ఇరావాంశ్చ తతః పుచ్ఛే మకరస్య వ్యవస్థితౌ.
౧౨. ఏవమేతం మహావ్యూహం వ్యూహ్య భారత పాండవాః, సూర్యోదయే
మహారాజ పున ర్యుద్ధాయ దంశితాః. ౧౩. కౌరవానభ్యయుస్తూర్ణం హస్త్యశ్వరథ
పత్తిభిః, సముచ్ఛ్రితై ర్ధ్వజై శ్చిత్రైః శస్త్రైశ్చ విమలై శ్శితైః. ౧౪. వ్యూఢం
దృష్ట్వా తు తత్సైన్యం పితా దేవవ్రత స్తవ, క్రౌంచేన మహతా రాజన్ ప్రత్య
వ్యూహత వాహినీమ్. ౧౫. తస్య తుండే మహేష్వాసో భారద్వాజోఽభ్యవర్తత,
అశ్వత్థామా కృపశ్చైవ చక్షు రాస్తాం నరేశ్వర ౧౬. కృతవర్మా తు సహితః కాంభో
జవరబాహ్లికైః, శిరస్యాసీ న్నరశ్రేష్ఠ శ్రేష్ఠ స్సర్వధనుష్మతామ్. ౧౭. గ్రీవాయాం
శూరసేన స్తు తవ పుత్రశ్చ భారత, దుర్యోధనో మహారాజ రాజభి ర్బహుభిర్వృతః.
౧౮ ప్రాగ్జ్యోతిషస్తు సహితో మద్రసౌవీరకేకయైః, ఉరస్యభూ న్నరశ్రేష్ఠ మహాత్మా
సేనయా వృతః. ౧౯. స్వసేనయా చ సహిత స్సుశర్మా ప్రస్థలాధిపః, వామం పక్షం
సమాశ్రిత్య దంశిత స్సమవస్థితః. ౨౦. తుషారా యవనాశ్చైవ శకాశ్చ సహచూలికైః,
దక్షిణం పక్ష మాశ్రిత్య స్థితా వ్యూహస్య భారత. ౨౧. శ్రుతాయుశ్చ శతా
యుశ్చ సౌమదత్తిశ్చ మారిష, వ్యూహస్య జఘనే తస్థూ రక్షమాణాః పరస్పరమ్.
౨౨. తతో యుద్ధాయ సంజగ్ముః పాండవాః కౌరవై స్సహ, సూర్యోదయే
మహారాజ తతో యుద్ధమవర్తత. ౨౩. ప్రతీయూ రథినో నాగా నాగాంశ్చ
రథినో యయుః, హయారోహా హయాంశ్చైవ రథినశ్చాపి సాదినః. ౨౪.
సాదినశ్చ హయాన్ రాజన్ కుంజరాంశ్చ మహారణే, హస్త్యారోహా రథా
రాజన్ గజినశ్చాపి సాదినః. ౨౫. రథినః పత్తిభి స్సార్ధం సాదినశ్చాపి
పత్తిభిః, అన్యోన్యం సమరే రాజన్ ప్రత్యధావన్నమర్షితాః. ౨౬. భీమ
సేనార్జునయమై ర్గుప్తా చాన్యై ర్మహారథైః, శోభతే పాండవీ సేనా నక్షత్రై రివ
శర్వరీ. ౨౭. తథా భీష్మకృపద్రోణశల్యదుర్యోధనాదిభిః, తవాపి విబభౌ సేనా గ్ర
హైర్ద్యౌరివ సంవృతా. ౨౮. భీమసేనస్తు కౌంతేయో ద్రోణం దృష్ట్వా పరాక్రమీ,
అభ్యయా జ్జవనైరశ్వై ర్భారద్వాజస్య వాహినీమ్. ౨౯. ద్రోణస్తు సమరే క్రుద్ధో
భీమం నవభి రాయసైః, వివ్యాధ సమరే రాజన్ మర్మాణ్యుద్దిశ్య వీర్యవాన్. ౩౦.
దృఢాహత స్తతో భీమో భారద్వాజేన సంయుగే, సారథిం ప్రేషయామాస

యమస్య సదనం ప్రతి. ३०. సంగృహ్య స్వయం వాహాన్ భారద్వాజః ప్రతాపవాన్, వ్యథమత్ పాండవీం సేనాం తూలరాశి మివానలః. ३१. తే వధ్యమానా ద్రోణేన భీష్మేణ చ నరోత్తమ, సృంజయాః కైకయైస్సార్థం పలాయనపరాభవన్. ३३. తథైవ తావకం సైన్యం భీమార్జునపరిక్షతమ్, ముహ్యతే తత్ర తత్రైవ సమదేవవరాంగనా. ३४. అభిద్యేతాం తతస్సేనే తస్మిన్ వీరవరక్షయే, ఆసీద్వ్యతికరో ఘోర స్తవ తేషాం చ భారత. ३५. తదద్భుత మపశ్యామ తావకానాం పరైస్సహ, ఏకాయనగతాస్సర్వే యదయుధ్యంత భారత. ३६ ప్రతిసంధాయ చాస్త్రాణి తేఽన్యోన్యస్య విశాంపతే, యుయుధుః పాండవాశ్చైవ కౌరవాశ్చ మహామృథే. ३७.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - పంచసప్తతితమోఽధ్యాయః.

—॥ ధృతరాష్ట్రచింతా. ॥—

ధృతరాష్ట్రఉవాచ—ఏవం బహుగుణం సైన్య మేవం బహువిధం పరమ్, వ్యూహ మేత ద్యథా శాస్త్ర మమోఘం చైవ సంజయ. १. పుష్ట మస్మాక మత్యంత మభికామం చ న స్సదా, ప్రహ్వమవ్యసనోపేతం పురస్తాద్దృఢవిక్రమమ్. २. నాతివృద్ధమబాలం చ న కృశం న చ పీవరమ్, లఘువృత్తాయతప్రాయం సారగాత్ర మనామయమ్. ३. ఆత్తసన్నాహశస్త్రం చ బహుశస్త్రపరిగ్రహమ్, అసియుద్ధే నియుద్ధే చ గదాయుద్ధే చ కోవిదమ్. ४. ప్రాసర్ష్టితోమరేష్వాజౌ పరిఘేష్వాయసేషు చ, భిందిపాలేషు శక్తిషు ముసలేషు కృతశ్రమమ్. ५. శస్త్రగ్రహణవిద్యాసు సర్వాసు పరినిష్ఠితమ్, ఆరోహే పర్యవస్కందే సరణేసాంతరప్లుతే. ६. సమ్యక్ప్రహరణే యానే వ్యపయానే చ కోవిదమ్, నాగాశ్వరథయానేషు బహుశ స్సుపరీక్షితమ్. ७. పరీక్ష్య చ యథాన్యాయం వేతనేనోపపాదితమ్, నగోష్ఠ్యా నోపకారేణ న సంబంధనిమిత్తతః. ८. న సౌహృదబలేనాపి న కులీనపరిగ్రహైః, సమృద్ధజన మార్యం చ తుష్టసత్కృతబాంధవమ్. ९. కృతోపకారభూయిష్ఠం యశస్వి చ మనస్వి చ, సజయైశ్చ నరై ర్ముఖ్యై ర్బహుశో ముఖ్యకర్మభిః. १०. లోకపాలోపమై స్తాత పాలితం లోకవిశ్రుతైః, బహుభిః క్షత్రియై ర్గుప్తం పృథివ్యాం లోకసమ్మతైః. ११. అస్మానభిగతైః, కామాత్సబలై స్సపదానుగైః, మహోదధిమివాపూర్ణ మాపగాభిః సమంతతః. १२. అపక్షైః పక్షసంకాశై రథై ర్నాగైశ్చ సంవృతమ్, నానాసుయోధనం భీమం వాహనోర్మితరంగిణమ్. १३. క్షేపణీభిర్గదాశక్తిశరప్రాసై స్సమాకులమ్, ధ్వజభూషణసంబాధం రత్నవద్వసుసంచితమ్. १४. వాహనైః పరిధావద్భి ర్వాయువేగవికంపితమ్, అపారమివ గర్జంతం సాగరప్రతిమం మహత్.

౧౫. ద్రోణభీష్మాభిగుప్తం చ గుప్తం చ కృతవర్మణా, కృపదుశ్శాసనాభ్యాం చ జయద్రథముఖైస్తథా. ౧౬. భగదత్తవికర్ణాభ్యాం ద్రౌణిసౌబలబాహ్లికైః, గుప్తం ప్రవీరైర్లోకస్య సారవద్భిర్మహాత్మభిః. ౧౭. యదహన్యత సంగ్రామే దిష్టమత్ర పురాతనమ్, నైతాదృశం సముద్యోగం దృష్టవంతోఽథ మానుషాః. ౧౮. ఋషయో వా మహాభాగా పురాణా భువి సంజయ, ఈదృశోఽపి బలౌఘస్తు యుక్తశ్శస్త్రార్థసంపదా. ౧౯. వధ్యతే యత్ర సంగ్రామే కిమన్యద్భాగధేయతః, విపరీతమిదం సర్వం ప్రతిభాతి స్మ సంజయ. ౨౦. ఉక్తో హి విదురేణైష హితం పథ్యం చ నిత్యశః, న చ గృహ్ణాతి తన్మందః పుత్రో దుర్యోధనో మమ. ౨౧. తస్య మన్యే మతిః పూర్వం సర్వజ్ఞస్య మహాత్మనః, ఆసీద్యథాగతం తాత యేన దృష్టమిదం పురా. ౨౨. అథవా భావ్యమేవం హి సంజయైతేన సర్వథా, పురా ధాత్రా యథా సృష్టం తత్తథా న తదన్యథా. ౨౩.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి షట్సప్తతితమోఽధ్యాయః.

ద్రోణపరాక్రమః.

సంజయ ఉవాచ — ఆత్మదోషాత్త్వయా రాజన్ ప్రాప్తం వ్యసనమీదృశమ్, న హి దుర్యోధనస్తాని పశ్యతే భరతర్షభ. ౧. యాని త్వం దృష్టవాన్ రాజన్ ధర్మసంకరకాణి వై, తవ దోషాత్ పురా వృత్తం ద్యూతమేతద్విశాం పతే. ౨. తవ దోషేణ యుద్ధం చ ప్రవృత్తం సహ పాండవైః, త్వమేవాద్య ఫలం భుంక్ష్వ కృత్వా కిల్బిషమాత్మనః. ౩. ఆత్మనైవ కృతం కర్మ హ్యాత్మనైవోపభుజ్యతే, ఇహ వా ప్రేత్య వా రాజం స్త్వయా ప్రాప్తం యథా తథా. ౪. తస్మాద్రాజన్ స్థిరో భూత్వా ప్రాప్యేదం వ్యసనం మహత్, శృణు యుద్ధం యథావృత్తం శంసతో మమ మారిష. ౫. భీమసేనస్సునిశితైర్బాణైర్భిత్త్వా మహాచమూమ్, ఆససాద తతో వీరః సర్వాన్ దుర్యోధనానుజాన్. ౬. దుశ్శాసనం దుర్విషహం దుస్సహం దుర్మదం జయమ్, జయసేనం వికర్ణం చ చిత్రసేనం సుదర్శనమ్. ౭. చారుచిత్రం సువర్మాణం దుష్కర్ణం కర్ణమేవ చ, ఏతానన్యాంశ్చ సుబహూన్ సమీపస్థాన్ మహారథాన్. ౮. ధార్తరాష్ట్రాన్ సుసంక్రుద్ధాన్ దృష్ట్వా భీమో మహాబలః, భీష్మేణ సమరే గుప్తాం ప్రవివేశ మహాచమూమ్. ౯. అథాలోక్య ప్రవిష్టం తమూచుస్తే సర్వ ఏవ హి, జీవగ్రాహం నిగృహ్ణీమో వయమేనం నరాధిపాః. ౧౦. స తైః పరివృతః పార్థో భ్రాతృభిః కృతనిశ్చయైః, ప్రజాసంహరణే సూర్యః క్రూరైరివ మహాగ్రహైః. ౧౧. సంప్రాప్య మధ్యం వ్యూహస్య నభీః పాండవమావిశత్, యథా దైవాసురే యుద్ధే మహేంద్రః ప్రాప్య దానవాన్. ౧౨. తతశ్శతసహస్రాణి రథినాం సర్వశస్త్రిణామ్, ఉద్యతాని శరైర్ఘోరైస్తమేకమనువవ్రిరే ౧౩. సతే

షాం ప్రవరాన్ యోధాన్ హస్త్యశ్వరథసాదినః, జఘాన సమరే శూరో ధార్తరాష్ట్రానచింతయన్. ౧౪. తేషాం వ్యవసితం జ్ఞాత్వా భీమసేనో జిఘృక్షతామ్, సమస్తానాం వధే రాజన్ మతిం చక్రే మహాబలః. ౧౫. తతో రథం సముత్సృజ్య గదామాదాయ పాండవః, జఘాన ధార్తరాష్ట్రాణాం తం బలౌఘమహార్ణవమ్. ౧౬. భీమసేనే ప్రవిష్టే తు ధృష్టద్యుమ్నోఽపి పార్షతః, ద్రోణముత్సృజ్య తరసా ప్రయయౌ యత్ర సౌబలః. ౧౭. నివార్య మహతీం సేనాం తావకానాం నరర్షభః, ఆససాద రథం శూన్యం భీమసేనస్య సంయుగే. ౧౮. దృష్ట్వా విశోకం సమరే భీమసేనస్య సారథిమ్, ధృష్టద్యుమ్నో మహారాజ దుర్మనా గతచేతనః. ౧౯. అపృచ్ఛద్బాష్పసంరుద్ధో నిఃశ్వసన్ వాచ మీరయన్, మమ ప్రాణైః ప్రియతమః క్వ భీమ ఇతి దుఃఖితః ౨౦. విశోకస్తమువాచేదం ధృష్టద్యుమ్నం కృతాంజలిః, సంస్థాప్య మామిహ బలీ పాండవ స్సుమహాబలః. ౨౧. ప్రవిష్టో ధార్తరాష్ట్రాణా మేతో బలమహార్ణవమ్, మాముక్త్వా పురుషవ్యాఘ్రః ప్రీతియుక్తమిదం వచః ౨౨. ప్రతిపాలయ మాం సూత నియమ్యాశ్వాన్ ముహూర్తకమ్, యావదేతా న్నిహన్మ్యద్య య ఇమే మద్వధోద్యతాః. ౨౩. తతో దృష్ట్వా గదాహస్తం ప్రధావంతం మహాబలమ్, సర్వేషామేవ సైన్యానాం సంఘర్ష స్సమజాయత. ౨౪. తస్మిన్ సుతుములే యుద్ధే వర్తమానే మహాభయే, భిత్వా రాజన్ మహావ్యూహం ప్రవివేశ సఖా తవ. ౨౫. విశోకస్య వచ శ్శ్రుత్వా ధృష్టద్యుమ్నోఽపి పార్షతః, ప్రత్యువాచ తత స్సూతం రణమధ్యే మహాబలః. ౨౬. నహి మే జీవితేనాపి విద్యతేఽద్య ప్రయోజనమ్, భీమసేనం రణే హిత్వా స్నేహ ముత్సృజ్య పాండవైః ౨౭. యది యామి వినా భీమం కిం మాం క్షత్రం వదిష్యతి, ఏకాయనగతే భీమే మయి చావస్థితే యుధి. ౨౮. అస్వస్తితస్య కుర్వంతి దేవాశ్శక్రపురోగమాః, య స్సహాయాన్ పరిత్యజ్య స్వస్తిమా నావ్రజేద్గృహాన్. ౨౯. స మే భీమ స్సఖా చైవ సంబంధీ చ మహాబలః, భక్తో మే భక్తిమాంశ్చాహం తస్మిన్నరినిషూదనే. ౩౦. సోఽహం తత్ర గమిష్యామి యత్ర యాతో వృకోదరః, నిఘ్నంతం మాం రిపూన్ పశ్య దానవానివ వాసవమ్. ౩౧. ఏవముక్త్వా తతో వీరో యయౌ మధ్యేన భారత, భీమసేనస్య మార్గేషు గదా ప్రమథితై ర్గజైః. ౩౨. సదదర్శ తదా భీమం దహంతం రిపువాహినీమ్, తతో వృక్షానివ బహూన్ ప్రభంజంతం రణే నృపాన్. ౩౩. తే హన్యమానాస్సమరే రథిన స్సాదిన స్తథా, పదాతా దంతినశ్చైవ చక్రు రార్తస్వరం మహత్. ౩౪. హాహాకారశ్చ సంజజ్ఞే తవ సైన్యస్య మారిష, వధ్యతో భీమసేనేన కృతినా చిత్రయోధినా. ౩౫. తతః కృతాస్త్రాస్తే సర్వే పరివార్య

వృకోదరమ్, అభీతా స్సమకుర్వంత శస్త్రవృష్టిం సమంతతః. ౩౬. అభిద్రుతం శస్త్రభృతాం వరిష్ఠం సమంతతః పాండవం లోకవీరమ్, సైన్యేన ఘోరేణ సుసంహతేన దృష్ట్వా బలీ పార్షతో భీమసేనమ్. ౩౭. అథోపగచ్ఛ చ్ఛరవిక్షతాంగం పదాతినం క్రోధవిషం వమంతమ్, ఆశ్వాసయ న్పార్షతో భీమసేనం గదాహస్తం కాలమివాంతకాలే. ౩౮. నిశ్శల్య మేనం చ చకార తూర్ణ మారోపయచ్చాత్మరథే మహాత్మా, భృశం పరిష్వజ్య చ భీమసేనం ఆశ్వాసయామాస చ శత్రుమధ్యే. ౩౯. భ్రాతౄనథోపేత్య తవాపి పుత్ర స్తస్మిన్విమర్దే సహసా భ్యువాచ, అయం దురాత్మా ద్రుపదస్య పుత్రః సమాగతో భీమసేనేన సార్ధమ్ ౪౦. తం యామ సర్వే సహితా నిహంతుం మా నో రిపుః ప్రార్థయతా మనీకమ్, శ్రుత్వా థ వాక్యం తమమృష్యమాణా జ్యేష్ఠాజ్ఞయా చోదితా ధార్తరాష్ట్రాః. ౪౧. వధాయ నిష్పేతు రుదాయుధాస్తే యుగక్షయే కేతవో యద్వదుగ్రాః, ప్రగృహ్య చిత్రాణి ధనూంషి వీరా జ్యానేమిఘోషైః ప్రవికంపయంతః. ౪౨. శరై రవర్షన్ ద్రుపదస్య పుత్రం యథాంబుదా భూధరం వారిజాలైః, నిహన్యమానోఽపి శరై స్సుతీక్ష్ణై ర్నవివ్యథే సమరే చిత్రయోధీ. ౪౩. సమభ్యుదీర్ణాంశ్చ తవాత్మజాం స్తథా నిశామ్య వీరానభితః స్థితాన్ రణే, జిఘాంసు రుగ్రం ద్రుపదాత్మజో యువా ప్రమోహనాస్త్రం యుయుజే మహారథః. ౪౪. క్రుద్ధో భృశం తవ పుత్రేషు రాజన్ దైత్యేషు యద్వత్సమరే మహేంద్రః, తతో వ్యముహ్యంత రణే నృవీరాః ప్రమోహనాస్త్రాహతబుద్ధిసత్త్వాః. ౪౫. ప్రదుద్రువుః కురవశ్చైవ సర్వే సవాజినాగా స్సరథా స్సమంతాత్, పరీతకాలానివ నష్టసంజ్ఞాన్ మోహాయత్తాం స్తవ పుత్రా న్నిశమ్య. ౪౬. ఏతస్మిన్నేవ కాలే తు ద్రోణ శ్శస్త్రభృతాం వరః, ద్రుపదం త్రిభిరాసాద్య శరై ర్వివ్యాధ దారుణైః. ౪౭. సోఽతివిద్ధ స్తదా రాజన్ రణాద్ద్రోణేన పార్థివః, అపాయా ద్ద్రుపదో రాజన్ పూర్వవైర మనుస్మరన్. ౪౮. జిత్వా ద్రోణస్తు ద్రుపదం శంఖం దధ్మౌ ప్రతాపవాన్, తస్య శంఖస్వనం శ్రుత్వా విత్రేసు స్సర్వసోమకాః. ౪౯. అథ శుశ్రావ తేజస్వీ ద్రోణశ్శస్త్రభృతాం వరః, ప్రమోహనాస్త్రేణ రణే మోహితానాత్మజాం స్తవ. ౫౦. తతో ద్రోణో రాజగృద్ధీ త్వరితోఽభ్యాయయా రణాత్, తత్రాపశ్య న్మహేష్వాసో భారద్వాజః ప్రతాపవాన్. ౫౧. ధృష్టద్యుమ్నం చ భీమం చ విచరంతౌ మహారణే, మోహావిష్టాంశ్చ తే పుత్రా నపశ్యత్స మహారథః. ౫౨. తతః ప్రజ్ఞాస్త్ర మాదాయ మోహనాస్త్ర మశాతయత్, అథ ప్రత్యాగతప్రాణా స్తవ పుత్రా మహారథాః. ౫౩. పున ర్యుద్ధాయ సమరే ప్రయయు ర్భీమపార్షతౌ, తతో యుధిష్ఠిరః ప్రాహ సమాహూయ స్వసైనికాన్. ౫౪

గచ్ఛంతు పదవీం శక్తౌ భీమపార్షతయో ర్యుధి, సౌభద్రప్రముఖా వీరా రథా ద్వాదశ దంశితాః. ౫౫. ప్రవృత్తిమధిగచ్ఛంతు న హి శుధ్యతి మే మనః, ఏవం తే సమనుజ్ఞాతాశ్శూరాః విక్రాంతయోధినః. ౫౬. బాఢమిత్యేవ ముక్త్వా తు సర్వే పురుషమానినః, మధ్యందినగతే సూర్యే ప్రయయు స్సర్వ ఏవ హి. ౫౭. కైకేయా ద్రౌపదేయాశ్చ ధృష్టకేతుశ్చ వీర్యవాన్, అభిమన్యుం పురస్కృత్య మహత్యా సేనయా వృతాః. ౫౮. తే కృత్వా సమరే వ్యూహం సూచీముఖ మరిందమాః, బిభిదు ర్ధార్తరాష్ట్రాణాం తద్రథానీక మాహవే. ౫౯. తాన్ ప్రయాతాన్ మహేష్వాసా నభిమన్యుపురోగమాన్, భీమసేనభయావిష్టా ధృష్టద్యుమ్నవిమోహితా. ౬౦. న సంధారయితుం శక్తా తవ సేనా నరాధిప, తదా మూర్ఛాన్వితాత్మా హి ప్రమదేవాధ్వని స్థితా. ౬౧. తేఽభియాయ మహేష్వాసాస్సువర్ణవికృతధ్వజాః, పరీప్సంతోఽభ్యధావంత ధృష్టద్యుమ్నవృకోదరౌ. ౬౨. తౌ చ దృష్ట్వా మహేష్వాసా నభిమన్యుపురోగమాన్, బభూవతు ర్ముదాయుక్తౌ నిఘ్నంతౌ తవ వాహినీమ్. ౬౩. దృష్ట్వా చ సహసా యాంతం పాంచాల్యో గురుమాత్మనః, నాశంసత వధం వీరః పుత్రాణాం తవ పార్షతః. ౬౪. తతో రథం సమారోప్య కైకేయస్య వృకోదరమ్, అభ్యధావత్సుసంక్రుద్ధో ద్రోణ మిష్వస్త్రపారగమ్. ౬౫. తస్యాపి పతతస్తూర్ణం భారద్వాజః ప్రతాపవాన్, క్రుద్ధశ్చిచ్ఛేద భల్లేన ధను శ్శత్రునిషూదనః. ౬౬. అన్యాంశ్చ శతశో బాణాన్ ప్రేషయామాస పార్షతే, దుర్యోధనహితార్థాయ భర్తుః పిండ మనుస్మరన్. ౬౭. అథాన్యద్ధను రాదాయ పార్షతః పరవీరహా, ద్రోణం వివ్యాధ సప్తత్యా రుక్మపుంఖై శ్శిలాశితైః. ౬౮. తస్య ద్రోణః పునశ్చాపంచిచ్ఛేదామిత్రకర్శనః, హయాంశ్చ చతుర స్తూర్ణం చతుర్భి స్సాయకోత్తమైః. ౬౯. వైవస్వతక్షయం ఘోరం ప్రేషయామాస భారత, సారథిం చాస్య భల్లేన ప్రేషయామాస మృత్యవే. ౭౦. హతాశ్వా త్సరథా త్తూర్ణ మవప్లుత్య మహారథః, ఆరురోహ మహాబాహు రభిమన్యో ర్మహారథమ్. ౭౧. తత స్సరథనాగాశ్వా సమకంపత వాహినీ, పశ్యతో భీమసేనస్య పార్షతస్య చ ధీమతః. ౭౨. తత్ప్రభగ్నం బలం దృష్ట్వా ద్రోణేనామితతేజసా, నాశక్నువన్ వారయితుం సమస్తాస్తే మహారథాః. ౭౩. వధ్యమానం తు తత్సైన్యం ద్రోణేన నిశితై శ్శరైః, వ్యభ్రమ త్తత్ర తత్రైవ క్షోభ్యమాణ ఇవార్ణవః. ౭౪. తథా దృష్ట్వా చ తత్సైన్యం జహృషే చ బలం తవ, దృష్ట్వాచార్యం చ సంక్రుద్ధం దహంతం రిపువాహినీమ్. ౭౫. చుక్రుశు స్సర్వతో యోధాస్సాధుసాధ్వితి భారత. ౭౬.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - సప్తసప్తతితమోఽధ్యాయః.

భీమపరాక్రమః.

సంజయఉవాచ—తతో దుర్యోధనో రాజా మోహా త్ప్రత్యాగత స్తదా, శరవర్షైః పున ర్భీమం ప్రత్యవారయ దచ్యుతమ్ ౧. ఏకీభూతాః పునశ్చైవ తవ పుత్రా మహారథాః, సమేత్య సమరే భీమం యోధయామాసు రుద్యతాః. ౨. భీమసేనోఽపి సమరే సంప్రాప్య స్వరథం ప్రతి, సమారుహ్య మహాబాహు ర్యయౌ యత్ర తవాత్మజః. ౩. ప్రగృహ్య చ మహావేగః పరాసుకరణం దృఢమ్, చిత్రం శరాసనం సంఖ్యే శరై ర్వివ్యాధ తే సుతమ్. ౪. తతో దుర్యోధనో రాజా భీమసేనం మహాబలమ్, నారాచేన సుతీక్ష్ణేన భృశం మర్మణ్య తాడయత్. ౫ సోఽతివిద్ధో మహేష్వాస స్తవ పుత్రేణ ధన్వినా, సంరక్తనయనః క్రోధా ద్వేగాదా కృష్య కార్ముకమ్ ౬. దుర్యోధనం త్రిభి ర్బాణై ర్బాహ్వో రురసి చార్పయత్, స తథాభిహతో రాజ న్నాచల ద్గిరిరాడివ. ౭. తౌ దృష్ట్వా సమరే క్రుద్ధౌ వినిఘ్నంతౌ పరస్పరమ్, దుర్యోధనానుజా స్సర్వే శూరా స్సంత్యక్తజీవితాః ౮. సంస్మృత్య మంత్రితం పూర్వం నిగ్రహం భీమకర్మణః, నిశ్చయం పరమం కృత్వా నిగృహీతుం ప్రచక్రముః. ౯. తానాపతతఏవాజౌ భీమసేనో మహాబలః, అభ్యుద్యయౌ మహారాజ గజః ప్రతిగజానివ. ౧౦. భృశం చ క్రుద్ధ స్తేజస్వీ నారాచేన సమర్దయత్, చిత్రసేనం మహారాజ తవ పుత్రం మహాయశాః. ౧౧. తథేతరాం స్తవ సుతాం స్తాడయామాస భారత, శరై ర్బహువిధై స్సంఖ్యే రుక్మపుంఖై స్సువేగితైః. ౧౨. తత స్సంస్థాప్య సమరే స్వాన్యనీకాని సర్వశః, అభిమన్యుప్రభృతయ స్తే ద్వాదశ మహారథాః. ౧౩. ప్రేషితా ధర్మరాజేన భీమసేనపదానుగాః, ప్రత్యుద్యయు ర్మహారాజ రాజపుత్రాన్ మహారథాన్. ౧౪. దృష్ట్వా రథస్థాంస్తాన్ శూరాన్ సూర్యాగ్నిసమతేజసః, సర్వానేవ మహేష్వాసాన్ భ్రాజమానాన్ శ్రియా వృతాన్. ౧౫. మహాహవే దీప్యమానాన్ సువర్ణకవచోజ్జ్వలాన్, తత్యజు స్సమరే భీమం తవ పుత్రా మహాబలాః. ౧౬. తాన్నామృష్యత కౌంతేయో జీవమానా గతా ఇతి. ౧౭.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - అష్టసప్తతితమోఽధ్యాయః.

సంకులయుద్ధమ్.

సంజయఉవాచ—అస్వీయ చ పున స్సర్వాం స్తవ పుత్రా నపీడయత్, అభిమన్యుశ్చ సమరే భీమసేనేన సంయుతః. ౧. పార్షతేన చ సంప్రేక్ష్య తవ సైన్యం మహారథాః, దుర్యోధనప్రభృతయః ప్రగృహీతశరాసనాః. ౨. భృశ మశ్వైః ప్రజవితైః ప్రయయు ర్యత్ర తే రథాః, అపరాహ్ణే తతో రాజన్ ప్రావర్తత మహా

రణః. ౩. తావకానాం చ బలినాం పరేషాం చైవ భారత, అభిమన్యు ర్వికర్ణస్య హయాన్ హత్వా మహాహవే. ౪. అథైనం పంచవింశత్యా క్షుద్రకాణాం సమాచినోత్, హతాశ్వం రథ ముత్సృజ్య వికర్ణస్తు మహారథః. ౫. ఆరురోహ రథం రాజంశ్చిత్రసేనస్య భాస్వరమ్, స్థితా వేకరథే తౌ తు భ్రాతరౌ కురువర్ధనౌ. ౬. ఆర్జుని శ్శరవర్షేణ ఛాదయామాస భారత, దుర్జయోఽథ వికర్ణశ్చ కార్ష్ణిం పంచభి రాయసైః ౭. వివ్యాథ తేన నాకంప త్కార్ష్ణి ర్మేరురివ స్థితః, దుశ్శాసనస్తు సమరే కైకేయాన్ పంచమారిష. ౮. యోధయామాస రాజేంద్ర తదద్భుతమివాభవత్, ద్రౌపదేయా రణే క్రుద్ధా దుర్యోధన మవారయన్. ౯. ఏకైకస్త్రిభి రానర్ఛత్పుత్రం తవ విశాం పతే, పుత్రోఽపి తవ దుర్ధర్షో ద్రౌపద్యా స్తనయాన్ రణే. ౧౦. సాయకై ర్నిశితై రాజన్నాజఘాన పృథక్పృథక్, తైశ్చాపి విద్ధ శ్శుశుభే రుధిరేణ సముక్షితః. ౧౧. గిరిః ప్రస్రవణై ర్యద్వ ద్గిరిధాతువిమిశ్రితైః, భీష్మోఽపి సమరే రాజన్ పాండవానాం వరూథినీమ్. ౧౨. కాలయామాస బలవాన్ పాలః పశుగణానివ, తతో గాండీవనిర్ఘోషః ప్రాదురాసీ ద్విశాం పతే. ౧౩. దక్షిణేన వరూథిన్యాః పార్థస్యారీన్ వినిఘ్నతః, ఉత్తస్థు స్సమరే తత్ర కబంధాని సహస్రశః. ౧౪. కురూణాం చాపి సైన్యేషు పాండవానాం చ భారత, శోణితోదం శరావర్తం గజద్వీపం హయోర్మిణమ్. ౧౫. రథనౌభి ర్నరవ్యాఘ్రాః ప్రతేరు సైన్యసాగరమ్, ఛిన్నహస్తావికవచా విదేహాశ్చ నరోత్తమాః. ౧౬. పతితా స్తత్ర దృశ్యంతే శతశోఽథ సహస్రశః, నిహతై ర్మత్తమాతంగై శ్శోణితౌఘపరిప్లుతైః ౧౭. భూర్భాతి భరతశ్రేష్ఠ పర్వతై రన్వితా యథా, తత్రాద్భుత మపశ్యామ తవ తేషాం చ భారత. ౧౮. న తత్రాసీ త్పుమాన్ కశ్చిద్యోద్ధుం నాభికాంక్షతి, ఏవం యుయుధిరే వీరాః ప్రార్థయానా మహ ద్యశః. ౧౯. తావకాః పాండవై స్సార్ధం కాంక్షమాణా జయం యుధి. ౨౦.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ఏకోనాశీతితమోఽధ్యాయః.

షష్ఠదివసావహారః.

సంజయఉవాచ—తతో దుర్యోధనో రాజా లోహితాయతి భాస్కరే, సంగ్రామరభసో భీమం హంతుకామోఽభ్యధావత. ౧. తమాయాంత మభిప్రేక్ష్య నృవీరం దృఢవైరిణమ్, భీమసేన స్సుసంక్రుద్ధ ఇదం వచన మబ్రవీత్. ౨. అయం స కాలస్సంప్రాప్తో వర్షపూగాభికాంక్షితః, అద్య త్వాం నిహనిష్యామి యది నోత్సృజసే రణమ్. ౩. అద్య కుంత్యాః పరిక్లేశం వనవాసం చ కృత్స్నశః, ద్రౌప

ద్యాశ్చ పరిక్లేశం ప్రణేష్యామి హతే త్వయి. ౪. యత్పురా మత్సరీభూత్వా పాం
డవా నవమన్యసే, తస్య పాపస్య గాంధారే పశ్య వ్యసన మాగతమ్. ౫. కర్ణస్య
మత మాస్థాయ సౌబలస్య చ యత్పురా, అచింత్య పాండవాన్ కామాద్యథేష్టం
కృతవానసి. ౬. యాచమానం చ యన్మోహా ద్దాశార్హ మవమన్యసే, ఉలూకస్య
సమాదేశం యద్దదాసి చ హృష్టవత్. ౭. తేన త్వాం నిహనిష్యామి సహితం
సర్వబాంధవైః, శమం కరిష్యే తత్పాపం యత్పురా కృతవానసి. ౮. ఏవముక్త్వా స్వ
సమాకృష్య ధనురాయమ్య చాసకృత్, సమాదాయ శరాన్ ఘోరాన్ మహాశని
సమప్రభాన్. ౯. షట్త్రింశ త్తరసా క్రుద్ధో ముమోచాశు సుయోధనే, జ్వలితాగ్నిశి
ఖాకారాన్వజ్రకల్పా నజిహ్మగాన్. ౧౦. తతోఽస్య కార్ముకం ద్వాభ్యాం సూతం
ద్వాభ్యాంచ వివ్యథే, చతుర్భి ర్జవనానశ్వానవయ ద్యమసాదనమ్. ౧౧. ద్వాభ్యాం
చ సువికృష్టాభ్యాం శరాభ్యా మరిమర్దనః, చిచ్ఛేద సమరే ఛత్రం రాజ్ఞ స్తస్య
రథోత్తమాత్. ౧౨. త్రిభిశ్చైవాస్య చిచ్ఛేద జ్వలంతం ధ్వజముత్తమమ్, ఛిత్వా
తం చ ననాదోచ్చై స్తవ పుత్రస్య పశ్యతః. ౧౩. రథాచ్చ సధ్వజ శ్శ్రీమాన్ నానా
రత్నవిభూషితః, పపాత సహసా భూమౌ విద్యుజ్జలధరాదివ. ౧౪. జ్వలంతం సూర్య
సంకాశం నాగం మణిమయం శుభమ్, ధ్వజం కురుపతే శ్ఛిన్నం దదృశు స్సర్వపార్థివాః.
౧౫. అథైనం దశభి ర్బాణై స్తోత్త్రైరివ మహాగజమ్, ఆజఘాన రణే భీమస్స్మయ
న్నివ మహారథః. ౧౬. తతస్తు రాజా సింధూనాం రథిశ్రేష్ఠో మహాబలః, దుర్యో
ధనస్య జగ్రాహ పార్ష్ణిం సత్పురుషైర్వృతః. ౧౭. కృపశ్చ రథినాం శ్రేష్ఠః కౌరవ్య
మమితౌజసమ్, ఆరోపయ ద్రథం రాజన్ దుర్యోధనమమర్షణమ్. ౧౮. సగాఢ
విద్ధో వ్యథితో భీమసేనేన సంయుగే, నిషసాద రథోపస్థే రాజా దుర్యోధన స్తదా.
౧౯. పరివార్య తతో భీమం హంతుకామో జయద్రథః, రథైరనేకసాహస్రై
ర్భీమస్యావారయద్దిశః. ౨౦. ధృష్టకేతు స్తతో రాజ న్నభిమన్యుశ్చ వీర్యవాన్,
కేకయా ద్రౌపదేయాశ్చ తవ పుత్రానయోధయన్. ౨౧. ఆజఘాన తతస్తూర్ణ
మభిమన్యు ర్మహామనాః, ఏకైకం పంచభి ర్విద్ధ్వా శరై స్సన్నతపర్వభిః. ౨౨. వజ్ర
మృత్యుప్రతీకాశై శ్చిత్రాయుధవినిస్సృతైః, అమృష్యమాణా స్తే సర్వే సౌభద్రం
రథముత్తమమ్. ౨౩. వవర్షు ర్మార్గణై స్తీక్ష్ణై ర్గిరిం మేరుమివాంబుదాః, సవీక్ష్యమాన
స్సమరే కృతాస్త్రో యుద్ధదుర్మదః. ౨౪. అభిమన్యు ర్మహారాజ తావకాన్ సమ
కంపయత్, యథా దైవాసురే యుద్ధే వజ్రపాణి ర్మహాసురాన్. ౨౫. వికర్ణస్య
తతో భల్లాన్ ప్రేషయామాస భారత, చతుర్దశ రథశ్రేష్ఠో ఘోరా నాశీవిషోప
మాన్. ౨౬. సతై ర్వికర్ణస్య రథాత్ పాతయామాస వీర్యవాన్, ధ్వజం సూతం

హయాంశ్చాస్య నృత్యమాన ఇవాహవే. ౨౭. పునశ్చాన్యాన్ శరాన్ పీతాన కుంతాగ్రా నజిహ్మగాన్, ప్రేషయామాస సౌభద్రో వికర్ణాయ మహారథః. ౨౮. తే వికర్ణం సమాసాద్య కంకబర్హిణవాససః, భిత్త్వా దేహం గతా భూమిం జ్వలంత ఇవ పన్నగాః. ౨౯. తే శరా హేమపుంఖాగ్రా వ్యదృశ్యంత మహీతలే, వికర్ణరుధిరక్లిన్నా వమంత ఇవ శోణితమ్. ౩౦. వికర్ణం వీక్ష్య నిర్భిన్నం తస్యైవాన్యే సహోదరాః, అభ్యద్రవంత సమరే సౌభద్రప్రముఖాన్ రథాన్. ౩౧. అభియాయ తథైవాశు రథస్థాన్ సూర్యవర్చసః, అవిధ్యన్ సమరేఽన్యోన్యం రథస్థా యుద్ధదుర్మదాః. ౩౨. దుర్ముఖః శ్రుతకర్మాణం విద్ధ్వా పంచభి రాశుగైః, ధ్వజమేకేన చిచ్ఛేద సారథిం చాస్య సప్తభిః. ౩౩. అశ్వాన్ జాంబూనదైర్జాలైః ప్రచ్ఛన్నాన్వాతరంహసః, జఘాన షడ్భిరాసాద్య సారథిం చ న్యపాతయత్. ౩౪. స హతాశ్వే రథే తిష్ఠన్ శ్రుతకర్మా మహారథః, శక్తిం చిక్షేప సంక్రుద్ధో మహోల్కాం జ్వలితా మివ. ౩౫. సా దుర్ముఖస్య విపులం వర్మ భిత్త్వా యశస్వినః, విదార్య ప్రావిశ ద్భూమిం దీప్యమానా సుతేజసా. ౩౬. తం దృష్ట్వా విరథం తత్ర సుతసోమో మహాబలః, పశ్యతాం సర్వసైన్యానాం రథ మారోపయ త్తతః. ౩౭. శ్రుతకీర్తి స్తథా వీరో జయత్సేనం సుతం తవ, అభ్యయా త్సమరే రాజన్ హంతుకామో యశస్వినమ్. ౩౮. తస్య విక్షిపతశ్చాపం శ్రుతకీర్తేః మహాత్మనః, చిచ్ఛేద సమరే రాజన్ జయత్సేనస్సుత స్తవ. ౩౯. క్షురప్రేణ సుతీక్ష్ణేన ప్రహసన్నివ భారత, తం దృష్ట్వా ఛిన్నధన్వానం శతానీక స్సహోదరమ్. ౪౦. అభ్యపద్యత తేజస్వీ సింహవన్నినదన్ ముహుః, శతానీకస్తు సమరే దృఢం విస్ఫార్య కార్ముకమ్. ౪౧. వివ్యాధ దశభి స్తూర్ణం జయత్సేనం శిలీముఖైః, ననాద సుమహానాదం ప్రభిన్న ఇవ వారణః. ౪౨. అథాన్యేన సుతీక్ష్ణేన సర్వావరణభేదినా, శతానీకోఽజయత్సేనం వివ్యాధ హృదయే భృశమ్. ౪౩. తస్మిం స్తథా వర్తమానే దుష్కర్ణో భ్రాతు రంతికే, చిచ్ఛేద సశరం చాపం నాకులేః క్రోధమోహితః. ౪౪. అథాన్య ద్ధను రాదాయ భారసాధన ముత్తమమ్, సమాదత్త శితాన్ బాణాన్ శతానీకో మహాబలః. ౪౫. తిష్ఠ తిష్ఠేతి చామంత్ర్య దుష్కర్ణం భ్రాతు రగ్రతః, ముమోచ నిశితాన్ బాణాన్ జ్వలితాన్ పన్నగానివ. ౪౬. తతోఽస్య ధనురేకేన ద్వాభ్యాం సూతం చ మారిష, చిచ్ఛేద సమరే తూర్ణం తం చ వివ్యాధ పత్త్రిభిః. ౪౭. అశ్వాన్ మనోజవాం స్తస్య కల్మాషా న్వీతకల్మషః, జఘాన నిశితై స్తూర్ణం సర్వాన్ ద్వాదశభి శ్శరైః. ౪౮. అథాపరేణ భల్లేన సంయుక్తేన నిపాతినా, దుష్కర్ణంసమరే క్రుద్ధో వివ్యాధ హృదయే భృశమ్. ౪౯. స పపాత తతో భూమౌ వజ్రరుగ్ణఇవ ద్రు

మః, దుష్కర్ణం నిహతం దృష్ట్వా పంచ రాజన్ మహారథాః. ౫౦. జిఘాంసంత శ్శ్రుతానీకం సమంతాత్పర్యవారయన్, ఘాతయంత శ్శరవ్రాతై శ్శ్రుతానీకం యశస్వినమ్. ౫౧. అభ్యవర్తంత సంక్రుద్ధాః కేకయాః పంచ సోదరాః, తానభ్యాపతతః ప్రేక్ష్య తవ పుత్రా మహారథాః. ౫౨. అభ్యుద్యయు ర్మహారాజ గజా ఇవ మహాగజాన్, దుర్ముఖో దుర్జయశ్చైవ తథా దుర్మర్షణో యువా. ౫౩. శత్రుంజయశ్శత్రుసహా స్సర్వే క్రుద్ధా యశస్వినః, ప్రత్యుద్గతా మహారాజ కేకయాన్ భ్రాతరస్సమమ్. ౫౪. రథై ర్నగరసంకాశై ర్హయై ర్యుక్తై రలంకృతైః, నానావర్ణవిచిత్రాభిః పతాకాభి రలంకృతైః. ౫౫. వరచాపధరా వీరా విచిత్రకవచధ్వజాః, వివిశు స్తే పరం సైన్యం సింహా ఇవ వనా ద్వనమ్. ౫౬. తేషాం తు తుములం యుద్ధం వ్యతిషక్తరథద్విపమ్, అవర్తత మహారౌద్రం నిఘ్నతా మితరేతరమ్. ౫౭. అన్యోన్యాగస్కృతం రాజన్ యమరాష్ట్రవివర్ధనమ్, ముహూర్తా స్తమితే సూర్యే చక్రు ర్యుద్ధం సుదారుణమ్. ౫౮. రథిన స్సాదినశ్చైవ వ్యకీర్యంత సహస్రశః, తత శ్శాంతనవః క్రుద్ధశ్శరై స్సన్నతపర్వభిః. ౫౯. నాశయామాస సేనాం తాం భీష్మ స్తేషాం మహాత్మనామ్, పాంచాలానాం చ సైన్యాని శరై ర్నిన్యే యమక్షయమ్. ౬౦. ఏవం భిత్త్వా త్వనీకాని పాండవానాం పితామహః, కృత్వాఽవహారం సైన్యానాం యయౌ స్వశిబిరం నృపః. ౬౧. ధర్మరాజోఽపి సంప్రేక్ష్య ధృష్టద్యుమ్నవృకోదరౌ, మూర్ధ్ని చైతావుపాఘ్రాయ సంహృష్టశ్శిబిరం యయౌ. ౬౨

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - అశీతితమోఽధ్యాయః.

భీష్మదుర్యోధన సంవాదః.

సంజయఉవాచ—అథ శూరా మహారాజ పరస్పరకృతాగసః, జగ్మ స్స్వశిబిరాణ్యేవ రుధిరేణ సముక్షితాః. ౧. విశ్రామ్య చ యథాన్యాయం పూజయిత్వా పరస్పరమ్, సన్నద్ధా స్సమదృశ్యంత భూయో యుద్ధచికీర్షవః. ౨. తత స్తవ సుతో రాజంశ్చింతయాభిపరిప్లుతః, విస్రంభా చ్ఛోణితాక్తాంగః ప్రప్రచ్ఛేదం పితామహమ్. ౩. సైన్యాని రౌద్రాణి భయానకాని వ్యూఢాని సమ్యగ్విపులధ్వజాని, విదార్య హత్వా వినిపీడ్య శూరా స్తే పాండవానాం త్వరితా రథౌఘాః. ౪. సమ్మోహ్య సర్వాన్ యుధి కీర్తిమంతో వ్యూహం చ తం మకరం వజ్రకల్పమ్, ప్రవిశ్య భీమేన నిబర్హితోఽస్మి ఘోరై శ్శరై ర్మృత్యుదండప్రకాశైః. ౫. క్రుద్ధంతముద్వీక్ష్య భయేన రాజన్ సమ్మూర్ఛితో నాలభం శాంతి మద్య, ఇచ్ఛే ప్రసాదా త్తవ సత్యసంధ ప్రాప్తుం జయం పాండవేయాంశ్చ హంతుమ్. ౬. తేనైవ ముక్తః ప్రహసన్ మహాత్మా దుర్యోధనం జాతమన్యుం విదిత్వా, తం ప్రత్యువాచ విమనా మనస్వీ

గంగాసుత శ్శస్త్రభృతాం వరిష్ఠః. ౭. పరేణ యత్నేన విగాహ్య సేనాం సర్వాత్మనాహం తవ రాజపుత్ర, ఇచ్ఛామి దాతుం విజయం సుఖం చ న చాత్మానం ఛాదయేఽహం త్వదర్థే. ౮. ఏతే తు రౌద్రా బహవో మహారథా యశస్వినః శూరతమాః కృతాస్త్రాః, యే పాండవానాం సమరే సహాయా జితశ్రమాః క్రోధవిషం వమంతి. ౯. తే నేహ శక్యా స్సహసా విజేతుం వీర్యోన్నద్ధాః కృతవైరా స్త్వయా చ, అహం త్వేనాన్ ప్రతియోత్స్యామి రాజన్ సర్వాత్మనా జీవితం త్యజ్యవీ రాన్. ౧౦. రణే త్వదర్థాయ మహానుభావ న జీవితం రక్షితవ్యం మయాద్య, సర్వాం స్తవార్థాయ సదేవ దైత్యాన్ లోకాన్ దహేయం కిము శత్రూం స్తవేహ. ౧౧. తాన్ పాండవాన్ యోధయిష్యామి రాజన్ ప్రియం చ తే సర్వమహం కరిష్యే, శ్రుత్వైవ చైతత్పరమప్రతీతో దుర్యోధనః ప్రీతమనా బభూవ. ౧౨. సర్వాణి సైన్యాని తతః ప్రహృష్టో నిర్గచ్ఛతేత్యాహ నృపాంశ్చ సర్వాన్, తదాజ్ఞయా నిర్యయు శ్చైవ బలాని రథాశ్వపాదాతగజాయుతాని. ౧౩. ప్రహర్షయుక్తాని తు తాని రాజన్ మహాంతి నానాయుధశస్త్రవంతి, స్థితాని నాగాశ్వపదాతిమంతి విరేజు రాజౌ తవ రాజన్ బలాని. ౧౪. బృందైస్థ్సితాశ్చాపి సుసంప్రయుక్తాశ్చకాశిరే దంతిగణా స్సమంతాత్, శస్త్రాస్త్రవిద్భి ర్నరదేవ యోధై రనుష్ఠితా సైన్యగణా స్త్వదీయాః. ౧౫. రథైశ్చ పాదాతగజాశ్వసంఘైః ప్రయాద్భి రాజౌ విధివ త్ప్రణున్నైః, సముద్ధతం తై స్తరుణార్కవర్ణం రజో బభౌ ఛాదయ త్సూర్యరశ్మీన్. ౧౬. రేజుః పదాతా రథదంతిసంస్థా వాతేరితా భ్రామ్యమాణా స్సమంతాత్, నానాఖడ్గా స్సమరే తత్ర రేజు ర్మేఘైర్యుక్తా విద్యుతః ఖే యథైవ. ౧౭. ధనూంషి విస్ఫారయతాం నృపాణాం బభూవ శబ్దస్తుములోఽతిఘోరః, నిర్మథ్యతో దేవమహాసురౌఘై ర్యథార్ణవస్యాదియుగే తదానీమ్. ౧౮. తదుగ్రనాదం బహువర్ణరూపం తవాత్మజానాం సముదీర్ణవర్ణమ్, బభూవ సైన్యం రిపుసైన్యహంతృ యుగాంతమేఘౌఘనిభం తదానీమ్. ౧౯.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ఏకాశీతితమోఽధ్యాయః.

సప్తమదివస యుద్ధారంభః.

సంజయ ఉవాచ— అథాత్మజం తవ పునః గాంగేయో ధ్యానమాస్థితమ్, అబ్రవీద్భరతశ్రేష్ఠ సంప్రహర్షకరం వచః. ౧. అహం ద్రోణశ్చ శల్యశ్చ కృతవర్మా చ సాత్వతః, అశ్వత్థామా వికర్ణశ్చ సోమదత్తోఽథ సైంధవః. ౨. విందానువిందా వావంత్యౌ బాహ్లీకస్సహ బాహ్లికైః, త్రిగర్తరాజోఽథ బలీ మాగధశ్చ సుదుర్జయః. ౩. బృహద్బలశ్చ కౌసల్య శ్చిత్రసేనో వివింశతిః, రథాశ్చ బహుసాహస్రాః

శోభమానా మహాధ్వజాః. ౪. దేశజాశ్చ హయా రాజన్నారూఢా హయసా
దిభిః, గజేంద్రాశ్చ మదోన్నద్ధాః ప్రభిన్నకరటాముఖాః. ౫. పాదాతాశ్చ రథా
శ్శూరా నానాప్రహరణాయుధాః, నానాదేశసముత్పన్నాస్త్వదర్థం యోద్ధుము
ద్యతాః. ౬. ఏతే చాన్యే చ బహవస్త్వదర్థే త్యక్తజీవితాః, దేవానపి రణే జేతుం
సమర్థా ఇతి మే మతిః. ౭. అవశ్యం తు మయా రాజంస్తవ వాచ్యం హితం సదా,
అశక్యాః పాండవా జేతుం దేవైరపి సవాసవైః. ౮. వాసుదేవసహాయాశ్చ మ
హేంద్రసమవిక్రమాః, సర్వథాహం తు రాజేంద్ర కరిష్యే వచనం తవ. ౯. పాండ
వాన్వా రణే జేష్యే మాం వా జేష్యంతి పాండవాః, ఏవముక్త్వా దదౌ చాస్మై
విశల్యకరణీం శుభామ్. ౧౦. ఓషధిం వీర్యసంపన్నాం విశల్యశ్చాభవత్తదా, తతః
ప్రభాతే విమలే స్వేన సైన్యేన వీర్యవాన్. ౧౧. అవ్యూహత స్వయం వ్యూహం
భీష్మో వ్యూహవిశారదః, మండలం మనుజశ్రేష్ఠో నానాశస్త్రసమాకులమ్. ౧౨.
సంపూర్ణం యోధముఖ్యైశ్చ తథా దంతిపదాతిభిః, రథైరనేకసాహస్రైస్సమంతా
త్పరివారితమ్. ౧౩. అశ్వబృందైర్మహద్భిశ్చ ఋష్టితోమరధారిభిః, నాగేనాగే ర
థాస్సప్తసప్తచాశ్వా రథే రథే. ౧౪. అన్వశ్వం దశ ధానుష్కా ధానుష్కే సప్త
చారిణః, ఏవం వ్యూహం మహారాజ తవ సైన్యం మహారథైః. ౧౫. స్థితం రణా
య మహతే భీష్మేణ యుధి పాలితమ్, దశాశ్వానాం సహస్రాణి దంతినాం చ
తథైవ చ. ౧౬. రథానామయుతం చాపి పుత్రాశ్చ తవ దంశితాః, చిత్రసేనాద
యశ్శూరా అభ్యరక్షన్పితామహమ్. ౧౭. రక్ష్యమాణశ్చ తైశ్శూరైర్గోప్యమా
నాశ్చ తేన తే, సన్నద్ధాస్సమదృశ్యంత రాజానశ్చ మహాబలాః. ౧౮. దుర్యోధన
స్తు సమరే దంశితో రథమాస్థితః, వ్యభ్రాజత శ్రియా జుష్టో యథా శక్రస్త్రివిష్ట
పే. ౧౯. తతశ్శబ్దో మహానాసీత్పుత్రాణాం తవ భారత, రథఘోషశ్చ విపులో
వాదిత్రాణాం చ నిస్వనః. ౨౦. భీష్మేణ ధార్తరాష్ట్రాణాం వ్యూఢః ప్రత్యఙ్ముఖో
యయౌ, మండలస్సుమహావ్యూహో దుర్భిద్యోఽమిత్రఘాతినామ్. ౨౧. సర్వతశ్శు
శుభే రాజన్ రణేఽరీణాం దురాసదః, మండలం తు సమాలోక్య వ్యూహం పరమ
దారుణమ్. ౨౨. స్వయం యుధిష్ఠిరో రాజా వ్యూహం వజ్రమథాకరోత్, తథా
వ్యూఢేష్వనీకేషు యథాస్థానమవస్థితాః. ౨౩. రథినస్సాదినశ్చైవ సింహనాదమ
థానదన్, బిభిత్సవస్తతో వ్యూహం నిర్యయుర్యుద్ధకాంక్షిణః. ౨౪. ఇతరేతరయో
శ్శూరాస్సహసైన్యాః ప్రహారిణః, భారద్వాజో యయౌ మత్స్యం ద్రౌణిశ్చాపి
శిఖండినమ్. ౨౫. స్వయం దుర్యోధనో రాజా పార్షతం సముపాద్రవత్, నకులస్స
హదేవశ్చ మద్రరాజానమీయతుః. ౨౬. విందానువిందావావంత్యౌ విరాటంత

మభిద్రుతా, సర్వే నృపాస్తు సమరే ధనంజయమయోధయన్. ౨౭. భీమసేనో రణే యత్తో హార్దిక్యం సమవారయత్, చిత్రసేనం వికర్ణం చ తథాదుర్మర్షణం విభుః. ౨౮. ఆర్జునిస్సమరే రాజం స్తవపుత్రానయోధయత్, ప్రాగ్జ్యోతిషం మహేష్వాసం హైడింబో రాక్షసేశ్వరః. ౨౯. అభిదుద్రావ వేగేన మత్తో మత్తమివ ద్విపమ్, అలంబుస స్తతో రాజన్ సాత్యకిం యుద్ధదుర్మదమ్. ౩౦. ససైన్యం సమరే క్రుద్ధో రాక్షసస్సమభిద్రవత్, భూరిశ్రవా రణే యత్తో ధృష్టకేతుమయోధయత్. ౩౧. శ్రుతాయుషం తు రాజానం ధర్మపుత్రో యుధిష్ఠిరః, చేకితానస్తు సమరే కృపమేవాన్వయోధయత్. ౩౨. శేషాః ప్రతియయుర్యత్తా భీమమేవ మహారథమ్, తతో రాజసహస్రాణి పరివవ్రుర్ధనంజయమ్. ౩౩. శక్తితోమరనారాచగదాపరిఘపాణయః, అర్జునో౽థ భృశం క్రుద్ధో వార్ష్ణేయమిదమబ్రవీత్. ౩౪. పశ్య మాధవ సైన్యాని ధార్తరాష్ట్రస్య సంయుగే, వ్యూఢాని వ్యూహవిదుషాం గాంగేయేన మహాత్మనా. ౩౫. యుద్ధాభికామాన్ శూరాంశ్చ పశ్య మాధవ చామితాన్, త్రిగర్తరాజం సహితం భ్రాతృభిః పశ్య కేశవ. ౩౬. అద్యైతాన్ ఘాతయిష్యామి పశ్యతస్తే జనార్దన, య ఇమే మాం యదుశ్రేష్ఠ యోద్ధుకామా రణాజిరే. ౩౭. ఏవముక్త్వా తు కౌంతేయో ధనుర్జ్యామవమృజ్య హ, వవర్ష శరవర్షాణి నరాధిపగణాన్ ప్రతి. ౩౮. తే౽పి తం పరమేష్వాసా శ్శరవర్షైరపూరయన్, తటాకం వారిధారాభిర్యథా ప్రావృషి తోయదాః. ౩౯. హాహాకారో మహానాసీత్తవ సైన్యే విశాంపతే, ఛాద్యమానౌ భృశం కృష్ణౌ శరైర్దృష్ట్వా మహారణే. ౪౦. దేవా దేవర్షయశ్చైవ గంధర్వాశ్చ సహోరగైః, విస్మయం పరమం జగ్ముర్దృష్ట్వా కృష్ణౌ తథా గతౌ. ౪౧. తతః క్రుద్ధో౽ర్జునో రాజన్నైంద్రమస్త్రముదైరయత్, తత్రాద్భుతమపశ్యామ విజయస్య పరాక్రమమ్. ౪౨. అస్త్రవృష్టిం పరైర్ముక్తాం శస్త్రౌఘైర్వ్యదవారయత్, న చ తత్రాప్యనిర్భిణ్ణః కశ్చిదాసీద్విశాంపతే. ౪౩. తేషాం రాజసహస్రాణాం హయానాం దంతినాం తథా, ద్వాభ్యాం త్రిభిశ్శరైశ్చాన్యాన్ పార్థో వివ్యాథ మారిష. ౪౪. తే హన్యమానాః పార్థేన భీష్మం శాంతనవం యయుః, అగాధే మజ్జమానానాం భీష్మస్త్రాతా౽భవత్తదా. ౪౫. ఆపతద్భిస్తు తైస్తత్ర ప్రభగ్నం తావకం బలమ్, సంచుక్షుభే మహారాజ వాతైరివ మహార్ణవః. ౪౬.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ద్వ్యశీతితమో౽ధ్యాయః.

—— ద్వైరథమ్. ——

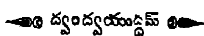
సంజయ ఉవాచ— తథా ప్రవృత్తే సంగ్రామే నివృత్తే చ సుశర్మణి, ప్రభగ్నేషు చ వీరేషు పాండవేన మహాత్మనా. ౧. క్షుభ్యమానే బలే తూర్ణం సాగర

ప్రతిమే తవ, ప్రత్యుద్యాతే చ గాంగేయే త్వరితం విజయం ప్రతి. ౨. దృష్ట్వా దుర్యోధనో రాజా రణే పార్థస్య విక్రమమ్, త్వరమాణస్సమభ్యేత్య సర్వాంస్తాన బ్రవీన్నృపాన్. 3. తేషాం చ ప్రముఖే శూరం సుశర్మాణం మహాబలమ్, మధ్యే సర్వస్య సైన్యస్య ప్రాహ సంహర్షయన్వచః. ౪. ఏష భీష్మశ్శాంతనవో యోద్ధుకామో ధనంజయమ్, సర్వాత్మనా కురుశ్రేష్ఠ స్త్యక్త్వా జీవితమాత్మనః. ౫. తం ప్రయాంతం పరానీకం సహ సైన్యేన భారతమ్, సంయత్తాస్సమరే సర్వే పాలయధ్వం పితామహమ్. ౬. బాఢమిత్యేవముక్త్వా తు తాన్యనీకాని సర్వశః, నరేంద్రాణాం మహారాజ సమాజగ్ముః పితామహమ్. ౭. తతః ప్రయాతస్సహసా భీష్మశ్శాంతనవోఽర్జునమ్, రణే భారతమాయాంతమాససాద మహాబలమ్. ౮. మహాశ్వేతాశ్వయుక్తేన భీమవానరకేతునా, మహతా మేఘనాదేన రథేనాతివిరాజినా. ౯. సమరే సర్వసైన్యానాముపయాంతం ధనంజయమ్, అభవత్తుములో నాదో భయాద్దృష్ట్వా కిరీటినమ్. ౧౦. అభీశుహస్తం కృష్ణం చ దృష్ట్వాదిత్యమివాపరమ్, మధ్యందినగతం సూర్యం నాశేకుః ప్రతివీక్షితుమ్. ౧౧. తథా శాంతనవం భీష్మం శ్వేతాశ్వం శ్వేతకార్ముకమ్, న శేకుః పాండవా ద్రష్టుం శ్వేతగ్రహమివోదితమ్. ౧౨. స సర్వతః పరివృతస్త్రిగర్తైస్సుమహాత్మభిః, భ్రాతృభిస్సహ పుత్రైశ్చ తథాన్యైశ్చ మహారథైః. ౧3. భారద్వాజశ్చ సమరే మత్స్యం వివ్యాధ పత్త్రిణా, ధ్వజం చాస్య శరేణాజౌ ధనుశ్చైకేన చిచ్ఛిదే. ౧౪. తదపాస్య ధనుశ్ఛిన్నం విరాటో వాహినీపతిః, అన్యదాదత్త వేగేన ధనుర్భారసహం దృఢమ్. ౧౫. శరాంశ్చాశీవిషాకారాన్ జ్వలితాన్ పన్నగానివ, ద్రోణం త్రిభిః ప్రవివ్యాధ చతుర్భిశ్చాస్య వాజినః. ౧౬. ధ్వజమేకేన వివ్యాధ సారథిం చాస్య పంచభిః, ధనురేకేషుణాఽవిధ్యత్తత్రాక్రుధ్యద్ద్విజర్షభః. ౧౭. తతో ద్రోణోఽవధీదశ్వాన్ శరైస్సన్నతపర్వభిః, అష్టభిర్భరతశ్రేష్ఠ సూతమేకేన పత్త్రిణా. ౧౮. సహతాశ్వాదవప్లుత్య స్యందనాద్ధతసారథేః, ఆరురోహ రథం తూర్ణం శంఖస్య రథినాంవరః. ౧౯. తతస్తౌ తు పితాపుత్రౌ భారద్వాజం రథేస్థితౌ, మహతా శరవర్షేణ వారయామాసతుర్బలాత్. ౨౦. భారద్వాజస్తతః క్రుద్ధశ్శరమాశీవిషోపమమ్, చిక్షేప సమరే తూర్ణం శంఖం ప్రతి మహాబలః. ౨౧. స తస్య హృదయం భిత్త్వా పీత్వా శోణితమాహవే, జగామ ధరణీం బాణో లోహితార్ద్రీకృతచ్ఛవిః. ౨౨. స పపాత రథాత్తూర్ణం భారద్వాజశరాహతః, హిత్వా ధనుశ్శరాంశ్చైవ పితురేవ సమీపతః. ౨3. హతం స్వమాత్మజం దృష్ట్వా విరాటః ప్రాద్రవద్భయాత్, ఉత్సృజ్య సమరే ద్రోణం వ్యాత్తాననమివాంతకమ్. ౨౪. భారద్వాజస్తతస్తూర్ణం పాండవానాం మహాచ

మూామ్, వారయామాస సమరే శతశోఽథ సహస్రశః. ౨౫. శిఖండ్యపి మహారాజ ద్రోణిమాసాద్య సంయుగే, ఆజఘాన భ్రువో ర్మధ్యే నారాచైస్త్రిభిరాశుగైః. ౨౬. స బభౌ నరశార్దూలో లలాటే సంస్థితైస్త్రిభిః, శిఖరైః కాంచనమయైః శైరుస్త్రిభిరివోచ్ఛ్రితైః. ౨౭. అశ్వత్థామా తతః క్రుద్ధో నిమేషార్ధాచ్ఛిఖండినః, సూతం ధ్వజమథో రాజంస్తురగానాయుధం తథా. ౨౮. శరైర్బహుభిరుద్దిశ్య పాతయామాస సంయుగే, స హతాశ్వా దవప్లుత్య రథాద్వై రథినాంవరః. ౨౯. ఖడ్గమాదాయ సుశితం విమలం శరవారణమ్, శ్యేనవద్వ్యచరత్క్రుద్ధశ్శిఖండీ శత్రుతాపనః. ౩౦. సఖడ్గస్య మహారాజ చరతస్తస్య సంయుగే, నాంతరం దదృశే ద్రోణి స్తదద్భుతమివాభవత్. ౩౧. తతశ్శరసహస్రాణి బహూని భరతర్షభ, ప్రేషయామాస సమరే ద్రోణిః పరమకోపనః. ౩౨. తామాపతంతీం సమరే శరవృష్టిం సుదారుణామ్, అసినా తీక్ష్ణధారేణ చిచ్ఛేద బలినాంవరః. ౩౩. తతోఽతివిమలం ద్రౌణిః శతచంద్రం మనోరమమ్, చర్మాచ్ఛినదసించాస్య ఖండయామాస సంయుగే. ౩౪. శరైస్సుబహుశో రాజన్ తం చ వివ్యాథ పత్రిభిః, శిఖండీ చ తతః ఖడ్గం ఖండితం తేన సాయకైః. ౩౫. ఆవిధ్య వ్యసృజత్తూర్ణం జ్వలంతమివ పన్నగమ్, తమాపతంతం సహసా కాలానలసమప్రభమ్. ౩౬. చిచ్ఛేద సమరే ద్రౌణిర్దర్శయన్ పాణిలాఘవమ్, శిఖండినం చ వివ్యాథ శరైర్బహుభిరాయసైః. ౩౭. శిఖండీ తు భృశం రాజంస్తాడ్యమానశ్శితైశ్శరైః, ఆరురోహ రథం తూర్ణం మాధవస్య మహాత్మనః. ౩౮. సాత్యకిస్తు తతః క్రుద్ధో రాక్షసం క్రూరమాహవే, అలంబుసం శరైర్ఘోరైః ప్రత్యాకిరత సర్వతః. ౩౯. రాక్షసేంద్రస్తతస్తస్య ధనుశ్చిచ్ఛేద భారత, అర్ధచంద్రేణ సమరే తం చ వివ్యాథ సాయకైః. ౪౦. మాయాం చ రాక్షసీం కృత్వా శరవర్షైరవాకిరత్, తత్రాద్భుతమపశ్యామ శైనేయస్య పరాక్రమమ్. ౪౧ నాసంభ్రమద్యత్సమరే వధ్యమానశ్శితైశ్శరైః, ఐంద్రమస్త్రం చ వార్ష్ణేయో యోజయామాస భారత ౪౨. విజయాద్యదనుప్రాప్తం మాధవేన యశస్వినా, తదస్త్రం భస్మసాత్కృత్వా మాయాం తాం రాక్షసీం తదా. ౪౩. అలంబుసం శరైర్ఘోరైరభ్యాకిరత సర్వశః, పర్వతం వారిధారాభిః ప్రావృషీవ బలాహకః. ౪౪. తత్తథా పీడితస్తేన మాధవేన మహాత్మనా, ప్రదుద్రావ భయాద్రక్షో హిత్వా సాత్యకిమాహవే. ౪౫ తమజేయం రాక్షసేంద్రం స్వయం మఘవతాపి చ, శైనేయః ప్రాణదజ్జిత్వా యోధానాం తవ పశ్యతామ్. ౪౬. న్యహనత్తావకాంశ్చాపి సాత్యకిస్సత్యవిక్రమః, నిశితైర్బహుభిర్బాణైస్తేఽద్రవంత భయార్దితాః. ౪౭. ఏతస్మిన్నేవ కాలే తు ద్రుపదస్యాత్మజో బలీ, ధృష్టద్యుమ్నో మహారాజ తవ పుత్రం జనేశ్వరమ్. ౪౮. ఛా

దయామాస సమరే శరైస్సన్నతపర్వభిః, సంఛాద్యమానో విశిఖైర్ధృష్టద్యుమ్నేన భారత. ౪౯. వివ్యాథే న చ సంత్రస్తో తవ పుత్రో జనేశ్వరః, ధృష్టద్యుమ్నం చ సమరే తూర్ణం వివ్యాధ సాయకైః ౫౦. షష్ట్యా చ త్రింశతా చైవ తదద్భుతమివాభవత్, తస్య సేనాపతిః క్రుద్ధో ధనుశ్చిచ్ఛేద భారత. ౫౧. హయాంశ్చ చతురస్సంఖ్యే నిజఘాన మహారథః, శరైశ్చైనం సునిశితైః శీఘ్రం వివ్యాధ సప్తభిః ౫౨. స హతాశ్వాన్మహాబాహురవప్లుత్య మహాబలీ, పదాతిరసిముద్యమ్య ప్రాధావత్పార్షతం ప్రతి. ౫౩ శకునిస్సు సముత్పత్య రాజగృద్ధీమహాబలః, రాజానం సర్వలోకస్య రథమారోపయత్స్వకమ్. ౫౪. తతో నృపం పరాజిత్య పార్షతః పరవీరహా, న్యహనత్తావకం సైన్యం వజ్రపాణిరివాసురమ్. ౫౫. కృతవర్మా రణే భీమం శరైరార్ఛన్మహారథమ్, ప్రచ్ఛాదయామాస చ తం మహామేఘో రవిం యథా ౫౬. తతః ప్రహస్య సమరే భీమసేనః పరంతపః, ప్రేషయామాస సంక్రుద్ధస్సాయకాన్ కృతవర్మణే. ౫౭. సైహన్యమానోఽతిరథస్సాత్వతస్సాత్వతోఽధికః, నాకంపత మహారాజ భీమం చార్ఛచ్ఛితైశ్శరైః. ౫౮. తస్యాశ్వాంశ్చతురో హత్వా భీమసేనో మహాబలః, సారథిం పాతయామాస ధ్వజం చ సుపరిష్కృతమ్. ౫౯. శరైర్బహువిధైశ్చైనమాచినోత్పరవీరహా, శకలీకృతసర్వాంగశ్ఛావిద్ధస్సమదృశ్యత. ౬౦. హతాశ్వాత్తు రథాత్తూర్ణం వృషకస్య రథం యయౌ, స్యాలస్య తే మహారాజ తవ పుత్రస్య పశ్యతః. ౬౧. భీమసేనోఽపి సంక్రుద్ధస్తవసైన్యముపాద్రవత్, నిజఘాన సుసంక్రుద్ధో దండపాణిరివాంతకః. ౬౨.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - త్ర్యశీతితమోఽధ్యాయః.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ — బహూని హి విచిత్రాణి ద్వైరథాని స్మ సంజయ, పాండూనాం మామకైస్సార్ధమశ్రౌషం తవ జల్పతః ౧. న చైవ మామకం కంచిద్ధృష్టం శంససి సంజయ, నిత్యం పాండుసుతాన్ హృష్టా నభగ్నాంశ్చైవ శంససి. ౨. జీయమానాన్విమనసో మామకాన్విగతౌజసః, వద మే సంయుగే సూత దిష్టమేవ న సంశయః. ౩. సంజయ ఉవాచ — యథా శక్తి యథోత్సాహం యుద్ధే చేష్టంతి తావకాః, దర్శయానాః పరంశక్త్యా పౌరుషం భరతర్షభ. ౪. గంగాయాస్సురనద్యా వై స్వాదుభూతం యథోదకమ్, మహోదధిగుణాభ్యాసాల్లవణత్వం నిగచ్ఛతి. ౫. తథా తత్పౌరుషం రాజంస్తావకానాం మహాత్మనామ్, ప్రాప్య పాండుసుతాన్వీరాన్ వ్యర్థం భవతి సంయుగే. ౬ ఘటమానాన్ యథాశక్తి కుర్వాణాన్ కర్మ దుష్కరమ్, న దోషేణ కురుశ్రేష్ఠ స్వర్గాన్ యోధాన్ గంతుమర్హసి ౭. తవాపరాధాత్సుమ

హాః సపుత్రస్య విశాంపతే, పృథివ్యాః ప్రక్షయో ఘోరో యమరాష్ట్రవివర్ధనః
౮. ఆత్మదోషాత్సముత్పన్నం శోచితుం నార్హసే నృప, న హి రక్షంతి రాజానః
సర్వథాత్రాపి జీవితమ్. ౯. యుద్ధే సుకృతినాం లోకానిచ్ఛంతి వసుధాధిపాః,
చమూం విగాహ్య యుధ్యంతే నిత్యం స్వర్గపరాయణాః ౧౦. పూర్వాహ్ణేతు
మహారాజ ప్రావర్తత జనక్షయః, తన్మమైకమనా భూత్వా శృణు దైవాసురోప
మమ్.౧౧.ఆవంత్యౌ తు మహేష్వాసౌ మహాసేనౌ మహాబలౌ, ఇరావంతమభిప్రేక్ష్య
సమేయాతాం రణోత్కటౌ. ౧౨. తేషాం ప్రవవృతే యుద్ధం తుములం రోమహర్ష
ణమ్, ఇరావాంస్తు తతః క్రుద్ధో భ్రాతరౌ దేవరూపిణౌ. ౧౩ వివ్యాధ నిశితై
స్తూర్ణం శరైస్సన్నతపర్వభిః, తావేవ ప్రత్యవిధ్యేతాం సమరే చిత్రయోధినౌ. ౧౪.
యుధ్యతాం హి తతో రాజన్ విశేషో న స్మ దృశ్యతే, యతతోశ్శత్రునాశాయ
కృతప్రతికృతైషిణోః. ౧౫ ఇరావాంస్తు రణే రాజన్నువిందస్య సాయకైః, చతు
ర్భిశ్చతురో వాహానినయద్యమసాదనమ్. ౧౬. భల్లాభ్యాం చ సుతీక్ష్ణాభ్యాం ధనుః
కేతుం చ మారిష, చిచ్ఛేద సమరే రాజం స్తదద్భుతమివాభవత్. ౧౭. త్యక్త్వాను
విందోఽథ రథం విందస్య రథమాస్థితః, ధనుర్గృహీత్వా సుదృఢం భారసాధనము
త్తమమ్.౧౮. తావేకస్థౌ రణే వీరావావంత్యౌ రథినాం వరౌ, శరాన్ ముముచతు
స్తూర్ణమిరావతిమహాత్మని. ౧౯. తాభ్యాం ముక్తా మహావేగాశ్శరాః కాంచనభూ
షితాః, దివాకరపథం ప్రాప్య ఛాదయామాసురంబరమ్ ౨౦. ఇరావాంస్తు తతః
క్రుద్ధో భ్రాతరౌ తౌ మహారథౌ, వవర్ష శరవర్షేణ సారథిం చాప్యపాతయత్.
౨౧ తస్మిన్నిపతితే భూమౌ గతసత్త్వేఽథ సారథౌ, రథః ప్రదుద్రావ దిశః సము
ద్భ్రాంతహయస్తదా. ౨౨. తౌ స జిత్వా మహారాజ నాగరాజసుతా సుతః,
పౌరుషం ఖ్యాపయంస్తూర్ణం వ్యథమత్తవ వాహినీమ్. ౨౩. సా వధ్యమానా సమరే
ధార్తరాష్ట్రీ మహాచమూః, వేగాన్ బహువిధాంశ్చక్రే విషం పీత్వేవ మానవః.
౨౪. హైడింబో రాక్షసేంద్రశ్చ భగదత్తం సమాద్రవత్, రథేనాదిత్యవర్ణేన సధ్వ
జేన మహాబలః ౨౫. తతః ప్రాగ్జ్యోతిషో రాజా నాగరాజం సమాస్థితః, యథా
వజ్రధరః పూర్వం సంగ్రామే తారకామయే. ౨౬. తత్ర దేవాస్సగంధర్వా ఋష
యశ్చ సమాగతాః, విశేషం నైవ వివిదుర్హైడింబభగదత్తయోః. ౨౭. యథా సుర
పతిః క్రుద్ధస్త్రాసయామాస దానవాన్, తథైవ సమరే రాజన్ ద్రావయామాస
పాండవాన్. ౨౮. తేన విద్రావ్యమాణాస్తే పాండవాస్సర్వతో దిశమ్, త్రాతారం
నాధ్యగచ్ఛంత స్వేష్వనీకేషు భారత. ౨౯. భైమసేనిం రథస్థం తు తత్రాపశ్యామ
భారత, శేషా విమనసో భూత్వా ప్రాద్రవంత మహారథాః. ౩౦. నివృత్తేషు చ

పాండూనాం పునస్సైన్యేషు భారత, ఆసీన్నిష్ఠానకో ఘోరస్తవ సైన్యస్య సంయుగే ౩౧ ఘటోత్కచస్తతో రాజన్ భగదత్తం మహాహవే, శరైః ప్రచ్ఛాదయామాస మేరుం గిరిమివాంబుదః ౩౨. నిహత్య తాన్ శరాన్ రాజా రాక్షసస్య ధనుశ్చ్యుతాన్, భీమసేనిం రణే తూర్ణం సర్వమర్మస్వతాడయత్. ౩౩ స తాడ్యమానో బహుభిశ్శరైస్సన్నతపర్వభిః, న వివ్యథే రాక్షసేంద్రో భిద్యమాన ఇవాచలః. ౩౪, తతః ప్రాగ్జ్యోతిషః క్రుద్ధస్తోమరాన్ స చతుర్దశ, ప్రేషయామాస సమరే తాంశ్చ చిచ్ఛేద రాక్షసః ౩౫ తాంశ్ఛిత్త్వా స మహాబాహుస్తోమరాన్నిశితైశ్శరైః, భగదత్తం చ వివ్యాథ సప్తత్యా వజ్రసన్నిభైః. ౩౬. తతః ప్రాగ్జ్యోతిషో రాజా ప్రహసన్నివ భారత, తస్యాశ్వాంశ్చతురస్సంఖ్యే ప్రేషయామాస మృత్యవే. ౩౭. స హతాశ్వే రథే తిష్ఠన్ రాక్షసేంద్రః ప్రతాపవాన్, శక్తిం చిక్షేప వేగేన ప్రాగ్జ్యోతిషగజం ప్రతి. ౩౮. తామాపతంతీం సహసా హేమదండాం సువేగితామ్, త్రిధా చిచ్ఛేద నృపతిః సా వ్యకీర్యత భూతలే. ౩౯. శక్తిం వినిహతాం దృష్ట్వా హైడింబః ప్రాద్రవద్భయాత్, యథేంద్రస్య రణాత్పూర్వం నముచిర్దైత్యసత్తమః. ౪౦. తం విజిత్య రణే శూరం విక్రాంతం ఖ్యాతపౌరుషమ్, అజేయం సమరే రాజన్ యమేన వరుణేన చ. ౪౧ పాండవీం సమరే సేనాం సంమమర్ద స కుంజరః, యథా వనగజో రాజన్ మృద్నంశ్చరతి పద్మినీమ్. ౪౨. మద్రేశ్వరస్తు సమరే యమాభ్యాం సహ సంగతః, స్వస్రీయౌ ఛాదయాంచక్రే శరౌఘైః పాండునందనౌ. ౪౩. సహదేవస్తు సమరే మాతులం వీక్ష్య సంగతమ్, అవారయచ్ఛరౌఘేణ మేఘో యద్వద్దివాకరమ్. ౪౪. ఛాద్యమానశ్శరౌఘేణ హృష్టరూపతరోఽభవత్, తయోశ్చాప్యభవత్ప్రీతిరతులా మాతృకారణాత్. ౪౫. తతః ప్రసహ్య సమరే నకులస్య మహారథః, అశ్వాన్వై చతురో రాజం శ్చతుర్భిస్సాయకోత్తమైః. ౪౬ ప్రేషయామాస సమరే యమస్య సదనం ప్రతి, హతాశ్వాత్తు రథాత్తూర్ణ మవప్లుత్య మహారథః. ౪౭. ఆరురోహ తతో యానం భ్రాతురేవ యశస్వినః, ఏకస్థౌ తు రణే శూరౌ దృఢే విక్షిప్య కార్ముకే. ౪౮. మద్రరాజరథం క్రుద్ధౌ ఛాదయేతాం రణోత్కటౌ, సంఛాద్యమానో బహుభిశ్శరైస్సన్నతపర్వభిః. ౪౯. స్వస్రీయాభ్యాం నరవ్యాఘ్రో నాకంపత యథాచలః, ప్రహసన్నివ తాం చాపి శరవృష్టిం జఘాన హ. ౫౦ సహదేవస్తతః క్రుద్ధశ్శరముద్యమ్య వీర్యవాన్, మద్రరాజమభిద్రుత్య ప్రేషయామాస భారత. ౫౧. స శరః ప్రేషితస్తేన గరుత్మానివ వేగవాన్, మద్రరాజం వినిర్భిద్య నిపపాత మహీతలే. ౫౨. స గాఢవిద్ధో వ్యథితో రథోపస్థే మహారథః, నిషసాద మహారాజ కశ్మలం చ జగా

మహా.౫౩.తం విసంజ్ఞం నిపతితం సూతస్సంప్రేక్ష్యసంయుగే, అపోవాహరథేనాజౌ యమాభ్యా మభిపీడితమ్. ౫౪ దృష్ట్వాఖద్వేశ్వరరథం ధార్తరాష్ట్రాః పరాఙ్ముఖమ్, సర్వే విమనసో భూత్వా నేదమ స్తీత్యచింతయన్. ౫౫. నిర్జిత్య మాతులం సంఖ్యే మాద్రీపుత్రౌ మహారథౌ, దధ్మతుర్ముదితౌ శంఖౌ సింహనాదంచ నేదతుః. ౫౬. అభిదుద్రువతుర్హృష్టౌ తవసైన్యం విశాంపతే, యథాదైత్యచమూం రాజన్నింద్రో పేంద్రావివామరౌ. ౫౭.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - చతురశీతితమోఽధ్యాయః.

సుశర్మార్జున సమాగమః.

సంజయ ఉవాచ—తతో యుధిష్ఠిరో రాజా మధ్యం ప్రాప్తే దివాకరే, శ్రుతాయుష మభిప్రేక్ష్య చోదయామాస వాజినః. ౧. అభ్యధావత్తతో రాజా శ్రుతాయుష మరిందమమ్, వినిఘ్నన్ సాయకై స్తీక్ష్ణై ర్నవభి ర్నతపర్వభిః ౨. ససంవార్య రణేరాజా ప్రేషితాన్ పాండుసూనునా, శరాన్ సప్త మహేష్వాసః కౌంతేయాయ సమర్పయత్. ౩. తే తస్య కవచం భిత్వా పపుశ్శోణిత మాహవే, అసూనివ విచిన్వంతో దేహే తస్య మహాత్మనః. ౪. పాండవస్తు భృశం విద్ధ స్తేన రాజ్ఞా మహాత్మనా, రణే వరాహకర్ణేన రాజానం హృది వివ్యధే. ౫. అథాపరేణ భల్లేన కేతుం తస్య మహాత్మనః, రథశ్రేష్ఠో రథాత్తూర్ణం భూమౌ పార్థో న్యపాతయత్. ౬. కేతుం నిపతితం దృష్ట్వా శ్రుతాయు స్తతు పార్థివః, పాండవం విశిఖై స్తీక్ష్ణై రాజన్వివ్యాధ సప్తభిః. ౭. తతః క్రోధాత్ప్రజజ్వాల ధర్మపుత్రో యుధిష్ఠిరః, యథాయుగాంతే భూతాని ధక్ష్యన్నివహుతాశనః ౮ క్రుద్ధంతు పాండవం దృష్ట్వా దేవగంధర్వరాక్షసాః, ప్రవివ్యథు ర్మహారాజ వ్యాకులం చాప్యభూజ్జగత్. ౯. సర్వేషాం చైవ భూతానా మిదమాసీ న్మనోగతమ్, త్రీన్ లోకానద్యసంక్రుద్ధో నృపోఽయంధక్ష్యతీతివై.౧౦.ఋషయశ్చైవదేవాశ్చచక్రుస్స్వస్త్యయనంమహత్, లోకానాం నృపశాంత్యర్థం క్రోధితే పాండవే తదా. ౧౧. సచక్రోధసమావిష్టో లేలిహన్ సృక్విణీ ముహుః, దధారాత్మవపుర్ఘోరం యుగాంతాఽదిత్యసన్నిభమ్. ౧౨. తత స్సర్వాణి సైన్యాని తావకానివిశాంపతే, నిరాశాన్యభవం స్తత్ర జీవితం ప్రతి భారత. ౧౩. సతు ధైర్యేణ తం కోపం సన్నివార్య మహాయశాః, శ్రుతాయుషః ప్రచిచ్ఛేద ముష్టిదేశే మహద్ధనుః ౧౪. అథైనంఛిన్నధన్వానం నారాచేన స్తనాంతరే, నిర్బిభేదరణే రాజా సర్వ సైన్యస్య పశ్యతః. ౧౫. సత్వరంచరణేరాజం స్తస్య వాహాన్మహాత్మనః, నిజఘాన శరైః క్షిప్రం సూతంచ సుమహాబలః. ౧౬. హతాశ్వం తు రథం త్యక్త్వా దృష్ట్వా రాజ్ఞ స్తు పౌరుషమ్, విప్రదుద్రావ వేగేన

శ్రుతాయు స్సమరే తథా. ౧౭ తస్మిన్ జితే మహేష్వాసే ధర్మపుత్రేణ సంయుగే, దుర్యోధనబలం రాజన్ సర్వమాసీ త్పరాఙ్ముఖమ్. ౧౮ ఏతత్కృత్వా మహారాజ ధర్మపుత్రో యుధిష్ఠిరః, వ్యాత్తాననో యథా కాల స్తవ సైన్యాంజఘానహ. ౧౯ చేకితానశ్చ వార్ష్ణేయో గౌతమం రథినాం వరమ్, ప్రేక్షతాం సర్వసైన్యానాం ఛాదయామాస సాయకైః. ౨౦ సన్నివార్య శరాం స్తాంస్తు కృపశ్శారద్వతో యుధి, చేకితానం రణే యత్తం రాజన్ వివ్యాధపత్రిభిః ౨౧. అథా పరేణ భల్లేన ధనుశ్చిచ్ఛేద భారత, సారథిం చాస్య భల్లేన క్షిప్రహస్తో న్యపాతయత్ ౨౨. హయాంశ్చాస్యావధీ ద్రాజ న్నుభౌ తౌ పార్ష్ణిసారథీ, సోఽవప్లుత్యరథాత్తూర్ణం గదాం జగ్రాహ సాత్వతః. ౨౩ సతయా వీరఘాతిన్యా గదయా గదినాంవరః, గౌతమస్య హయాన్ హత్వా సారథించ న్యపాతయత్. ౨౪. భూమిష్ఠో గౌతమ స్తస్య శరాంశ్చిక్షేప షోడశ, తే శరాస్సాత్త్వతం భిత్త్వా ప్రావిశన్ ధరణీతలమ్. ౨౫. చేకితాన స్తతః క్రుద్ధో గదాం చిక్షేప తాం పునః, గౌతమస్య వధాకాంక్షీ వృత్రస్యేవ పురందరః ౨౬. తామాపతంతీంవిపులా మశ్మగర్భాం మహాగదామ్, శరై రనేకసాహస్రై ర్వారయామాస గౌతమః. ౨౭ చేకితాన స్తతః ఖడ్గం కోశాదుద్ధృత్య భారత, లాఘవం భృశమాస్థాయ గౌతమం సముపాద్రవత్. ౨౮. గౌతమోఽపి ధను స్త్యక్త్వా ప్రగృహ్యాసిం సుసంస్కృతమ్, వేగేన మహతా రాజం శ్చేకితాన ముపాద్రవత్. ౨౯. తావుభౌ బలసంపన్నౌ నిస్త్రింశవరధారిణౌ, నిస్త్రింశాభ్యాం సుతీక్ష్ణాభ్యా మన్యోన్యం సంతతక్షతుః. ౩౦ నిస్త్రింశవేగాభిహతౌ తతస్తౌ పురుషర్షభౌ, ధరణీమనుసంప్రాప్తౌ సర్వభూతనిషేవితామ్. ౩౧. మూర్ఛయాభిపరీతాంగౌ వ్యాయామేన చ మోహితౌ, తతోఽభ్యధావద్వేగేన కరకర్ష స్సుహృత్తదా. ౩౨. చేకితానం తథా భూతం దృష్ట్వాసమరదుర్మదః, రథమారోపయచ్చైనం సర్వసైన్యస్యపశ్యతః. ౩౩. తథైవ శకునిశ్శూర స్స్యాల స్తవ విశాంపతే, ఆరోపయ ద్రథం తూర్ణం గౌతమం రథినాం వరమ్. ౩౪. సౌమదత్తిం తథా క్రుద్ధో ధృష్టకేతు ర్మహాబలః, నవత్యా సాయకైః క్షిప్రం రాజన్ వివ్యాథ వక్షసి. ౩౫. సౌమదత్తి రురస్థైస్తై ర్భృశం బాణైరశోభత, మధ్యందినే మహారాజ రశ్మిభి స్తపనో యథా ౩౬. భూరిశ్రవాస్తు సమరే ధృష్టకేతుం మహారథమ్, హతసూతహయం చక్రే విరథం సాయకోత్తమైః. ౩౭ విరథంచైనమాలోక్య హతాశ్వం హతసారథిమ్, మహతా శరవర్షేణ ఛాదయామాససంయుగే. ౩౮. సచతంరథముత్సృజ్య ధృష్టకేతు ర్మహామనాః, ఆరురోహ తతో యానం శతానీకస్య మారిష. ౩౯. చిత్రసేనో వికర్ణశ్చ రాజన్ దుర్మర్షణ స్తథా, రథినో

హేమసన్నాహాః సౌభద్ర మభిదుద్రువుః. ౪౦. అభిమన్యో స్తతస్తైస్తు ఘోరం యుద్ధమవర్తత, శరీరస్య యథా రాజన్ వాత పిత్తకఫైస్త్రిభిః. ౪౧. విరథాం స్తవ పుత్త్రాంస్తు కృత్వా రాజన్ మహాహవే, నజఘాన నరవ్యాఘ్రః స్మరన్ భీమవచ స్తదా. ౪౨. తతో రాజ్ఞాం బహుశతై ర్గజాశ్వరథయాయిభిః, ప్రవృత్తే సమరే భీష్మం దేవైరపి దురాసదమ్ ౪౩. ప్రయాంతం శీఘ్ర ముద్వీక్ష్య పరిత్రాతుం సుతాం స్తవ అభిమన్యుం సముద్దిశ్య బాలమేకం మహారథమ్. ౪౪. వాసుదేవ మువాచేదం కౌంతేయ శ్శ్వేత వాహనః, చోదయా శ్వాన్ హృషీకేశ యత్రైతే బహులా రథాః. ౪౫. ఏతేహి బహవశ్శూరాః కృతాస్త్రా యుద్ధదుర్మదాః, యథానహన్యుస్సేనాంన స్తథా మాధవ చోదయ. ౪౬. ఏవముక్త స్సవార్ష్ణేయః కౌంతేయేనామితౌజసా, రథం శ్వేతహయైర్యుక్తం ప్రేషయామాస సంయుగే. ౪౭. నిష్టానకో మహానాసీ త్తవసైన్యస్య మారిష, యదర్జునో రణే క్రుద్ధః సంయాతస్తావకాన్ ప్రతి ౪౮. సమాసాద్య తు కౌంతేయో రాజ్ఞస్తాన్ భీష్మరక్షిణః, సుశర్మాణ మథో రాజన్నిదం వచన మబ్రవీత్. ౪౯. జానామి త్వాం యుధిశ్రేష్ఠం సత్యం తం పూర్వవైరిణమ్, పర్యాయస్యాద్య సంప్రాప్తం ఫలం పశ్య సుదారుణమ్ ౫౦. అద్య తే దర్శయిష్యామి పూర్వప్రేతాన్ పితామహాన్, ఏవం సంజల్పత స్తస్య బీభత్సో శ్శత్రుఘాతినః. ౫౧. శ్రుత్వాఽపి పరుషం వాక్యం సుశర్మా రథయూథపః, నచైన మబ్రవీత్కించి చ్ఛుభం వా యదివా శుభమ్. ౫౨. అభిగమ్యార్జునం వీరం రాజభిర్బహుభిర్వృతః, పురస్తా త్పృష్ఠతశ్చైవ పార్శ్వత శ్చైవ సర్వతః. ౫౩. పరివార్యార్జునం సంఖ్యే తవ పుత్త్రై స్సహానఘ, శరైస్సంఛాదయామాస మేఘైరివ దివాకరమ్. ౫౪. తతః ప్రవృత్తస్సుమహాన్ సంగ్రామశ్శోణితోదకః, తావకానాంచ సమరే పాండవానాం చ భారత. ౫౫.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గతభీష్మవధపర్వణి - పంచాశీతితమో ఽధ్యాయః.

చిత్రసేనరథభంగః

సంజయ ఉవాచ—సతుద్యమానస్తు శరై ర్ధనంజయః పదా హతో నాగ ఇవ శ్వసన్ బలీ, బాణేన బాణేన మహారథానాం చిచ్ఛేద చాపాని రణే ప్రసహ్య. ౧. సంఛిద్య చాపాని చ తాని రాజం స్తేషాం రణే వీర్యవతాం క్షణేన, వివ్యాధ బాణై ర్యుగప న్మహాత్మా నిశ్శేషతాం తేష్వథ మన్యమానః. ౨. నిపేతు రాజౌ రుధిరప్రదిగ్ధా స్తే తాడితా శ్శక్రసుతేన రాజన్, విభిన్నగాత్రాః పతితోత్తమాంగా గతాసవశ్ఛిన్నతనుత్రకాయాః. ౩. మహీం గతాః పార్థశరాభిభూతా విచిత్రరూపా యుగపద్వినేశుః, దృష్ట్వా హతాం స్తాన్ యుధి రాజపుత్త్రాం స్త్రిగర్తరాజః ప్రయ

యాఽరథేన. ౪. తేషాం రథానా మథ పృష్ఠగోపా ద్వాత్రింశత్తోఽన్యేఽభ్యపతంత పార్థమ్, తథైవ తే తం పరివార్య పార్థం ప్రకృష్య చాపాని మహారవాణి. ౫ అవీవృషన్ బాణమహౌఘవృష్ట్యా యథా గిరిం తోయధరా జలౌఘైః, సంపీడ్యమానస్తు శరౌఘవృష్ట్యా ధనంజయస్తాన్ యుధి జాతరోషః. ౬. షష్ట్యా శరైస్సంయతి తైలధౌతై ర్జఘాన తానప్యథ పృష్ఠగోపాన్, షష్టిం రథాం స్తానవజిత్య సంఖ్యే ధనంజయః ప్రీతమనా యశస్వీ. ౭ అథాత్వరద్భీష్మవధాయ జిష్ణు ర్బలాని రాజ్ఞాం సమరే నిహత్య, త్రిగర్తరాజో నిహతాన్ సమీక్ష్య మహారథాంస్తానథ బంధువర్గాన్. ౮. రణే పురస్కృత్య నరాధిపాంస్తాన్ జగామ పార్థం త్వరితో వధాయ, అభిద్రుతం చాస్త్రవిదాం వరిష్ఠం ధనంజయం వీక్ష్య శిఖండిముఖ్యాః. ౯. అభ్యుద్యయుస్తే శితశస్త్రహస్తా రిరక్షిషంతో రథ మర్జునస్య, పార్థోఽపి తానాపతత స్సమీక్ష్య త్రిగర్తరాజ్ఞా సహితాన్ నృవీరాన్. ౧౦ విధ్వంసయిత్వా సమరే ధనుష్మాన్ గాండీవముక్తై ర్నిశితైః పృషత్కైః, భీష్మం యియాసు ర్యుధి సందదర్శ దుర్యోధనం సైంధవాదీంశ్చ రాజ్ఞః. ౧౧. ఆవారయిష్యన్నభిసంప్రయాయ ముహూర్త మాయోధ్య బలేన వీరః, ఉత్సృజ్య రాజాన మనంతవీర్యో జయద్రథాదీంశ్చ నృపా న్మహౌజాః. ౧౨ యయౌ తతో భీమబలో మనస్వీ గాంగేయమాజౌ శరచాపపాణిః, యుధిష్ఠిర శ్చోగ్రబలో మహాత్మా సమాయయౌ త్వరితో జాతకోపః ౧౩. మద్రాధిపం సమభిత్యజ్య సంఖ్యే స్వభాగమాప్తం తమనంతకీర్తిః, సార్ధం స మాద్రీసుతభీమసేనైః భీష్మం యయౌ శాంతనవం రణాయ ౧౪. తైస్సంప్రయుక్తై స్సమహారథోగ్రై ర్గంగాసుత స్సమరే చిత్రయోధీ, న వివ్యథే శాంతనవో మహాత్మా సమాగతః పాండుసుతైస్సమస్తైః. ౧౫ ఉపేత్య రాజా యుధి సత్యసంధో జయద్రథోఽప్యుగ్రబలో మనస్వీ, చిచ్ఛేద చాపాని మహారథానాం ప్రసహ్య తేషాం ధనుషా వరేణ. ౧౬. యుధిష్ఠిరం భీమసేనం యమౌ చ పార్థం తథా యుధి సంజాతకోపః, దుర్యోధనః క్రోధవిషో మహాత్మా జఘాన బాణైరనలప్రకాశైః. ౧౭. కృపేణ శల్యేన శలేన చైవ తథా విభో చిత్రసేనేన చాపి, విద్ధా శ్శరై స్తేఽతివివృద్ధకోపా దేవా యథా దైత్యగణై స్సమేతైః. ౧౮. ఛిన్నాయుధం శాంతనవేన రాజ్ఞా శిఖండినం ప్రేక్ష్య చ జాతకోపః, అజాతశత్రు స్సమరే మహాత్మా శిఖండినం క్రుద్ధ ఉవాచ వాక్యమ్. ౧౯. ఉక్త్వా తథా త్వం పితురగ్రతో మా మహం హనిష్యామి మహావ్రతం తమ్, భీష్మం శరౌఘై ర్విమలార్కవర్ణైస్సత్యం వదామీతి కృతా ప్రతిజ్ఞా ౨౦. త్వయా నచైనాం సఫలాం కరోషి దేవవ్రతం యన్న నిహంసి యుద్ధే, మిథ్యాప్రతిజ్ఞో భవ మా నృవీరరక్షస్వ ధర్మం చ

కులం యశశ్చ. ౨౧. ప్రేక్షస్వ భీష్మం యుధి భీమవేగం సర్వాం స్తపంతం మమ సైన్య సంఘాన్, శరౌఘజాలై రతితిగ్మతేజసైః కాలో యథా కాలకృతం క్షణేన. ౨౨. నికృత్తచాప స్సమరాన పేతః పరాజితశ్శాంతనవేన రాజ్ఞా, విహాయ బంధూనథ సోదరాంశ్చ క్వయాస్య సేనానురూపం తవేదమ్. ౨౩. దృష్ట్వాపి భీష్మం తమనంతవీర్యం భగ్నం చ సైన్యం ద్రవమాణ మేవమ్, భీతోఽసి నూనం ద్రుపదస్య పుత్ర తథా హి తే ముఖవర్ణోఽప్రహృష్టః ౨౪. అజ్ఞాయమానేన ధనంజయేన మహాహవే సంప్రసక్తో న్నృవీర, కథం హి భీష్మా త్ప్రథితః పృథివ్యాం భయం త్వ మద్య ప్రకరోషి వీర. ౨౫. స ధర్మరాజస్య వచో నిశమ్య రూక్షాక్షరం విప్రలాపవిద్ధమ్, ప్రత్యాదేశం మన్యమానో మహాత్మా ప్రతత్వరే భీష్మవధాయ రాజన్. ౨౬. తమాపతంతం మహతా జవేన శిఖండినం భీష్మ మభిద్రవంతమ్, ఆవారయామాస హి శల్య ఏన మస్త్రేణ ఘోరేణ హి దుర్జయేన ౨౭. సచాపి దృష్ట్వా సముదీర్యమాణ మస్త్రం యుగాంతాగ్నిసమప్రభావమ్, నాసౌ వ్యముహ్యద్ద్రుపదస్య పుత్రో రాజన్ మహేంద్రప్రతిమ ప్రభావః. ౨౮. తస్థౌ చ తత్రైవ మహాధనుష్మాన్ శరై స్తదస్త్రం ప్రతిబాధమానః, అథాదదే వారుణ మన్యదస్త్రం శిఖండ్యథోగ్రం ప్రతిఘాత మస్య. ౨౯. తదస్త్ర మస్త్రేణ నివార్యమాణం స్వస్థా స్సురా దదృశుః పార్థివాశ్చ, భీష్మస్తు రాజన్ సమరే మహాత్మా ధనుస్సుచిత్రధ్వజమేవ చాపి. ౩౦. ఛిత్వా నదత్పాండుసుతస్య వీరో యుధిష్ఠిరస్యాజమీఢస్య రాజ్ఞః, తత స్సముత్సృజ్య ధనుస్సబాణం యుధిష్ఠిరం వీక్ష్య భయాభిభూతమ్ ౩౧. గదాం గృహీత్వాభిపపాత సంఖ్యే జయద్రథం భీమసేనః పదాతిః, తమాపతంతం సహసా జవేన జయద్రథ స్సగదం భీమసేనమ్. ౩౨. వివ్యాథ ఘోరై ర్యమదండకల్పైః శితై శ్శరైః పంచశతై స్సమంతాత్, అచింతయిత్వా సశరాం స్తరస్వీ వృకోదరః క్రోధపరీతచేతాః ౩౩. జఘాన వాహాన్ సమరే సమస్తానారట్టజాన్ సింధురాజస్య సంఖ్యే, తతోఽభివీక్ష్యాప్రతిమప్రభావ స్తవాత్మజ స్త్వరమాణో రథేన. ౩౪ అభ్యాయయౌ భీమసేనం నియంతుం సముద్యతాస్త్ర స్సురరాజకల్పః, భీమోఽప్యథైనం సహసా వినద్య ప్రత్యుద్యయౌ గదయా తర్జమానః. ౩౫. సముద్యతాం తాం యమదండకల్పాం దృష్ట్వా గదాం తే కురవ స్సమంతాత్, విహాయ సర్వే తవ పుత్రముగ్రం పాతం గదాయాః పరిహర్తుకామాః. ౩౬. అపక్రాంతా స్తుములే సంవిమర్దే సుదారుణే భారతమోహనీయే, అమూఢచేతా స్త్వథ చిత్రసేనో మహాగదా మాపతంతీం నిరీక్ష్య. ౩౭ రథం సముత్సృజ్య పదాతిరాజౌ ప్రగృహ్య ఖడ్గం విమలంచ చర్మ, అవప్లుతస్సింహ ఇవాచలాగ్రా జ్జగామ తం భూమిసమప్రదేశమ్. ౩౮.గదాపి

సా ప్రాప్య రథం విచిత్రం సాళ్వం ససూతం వినిహత్య సంఖ్యే, జగామ భూమిం జ్వలితా మహోల్కా భ్రష్టాంబరా ద్గామివ సంపతంతీ. ౩౯. ఆశ్చర్యరూపం సుమహా త్త్వదీయా దృష్ట్వైవ తద్భారతరః సంప్రహృష్టాః, సర్వే వినేదుస్సహితా స్సమంతా త్సుపూజిరే తవ పుత్రం ససైన్యాః. ౪౦.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - షడశీతితమోఽధ్యాయః.

సప్తమదివసయుద్ధావహారః.

సంజయఉవాచ—విరథం తం సమాసాద్య చిత్రసేనం మనస్వినమ్, రథ మారోపయామాస వికర్ణ స్తనయ స్తవ. ౧. తస్మిం స్తథా వర్తమానే తుములే సం కులే భృశమ్, భీష్మ శ్శాంతనవ స్తూర్ణం యుధిష్ఠిర ముపాద్రవత్ ౨. తత స్సరథనా గాశ్వా స్సమకంపంత స్సృంజయాః, మృత్యో రాస్య మనుప్రాప్తం మేనిరే చ యుధిష్ఠిరమ్. ౩. యుధిష్ఠిరోఽపి కౌరవ్యో యమాభ్యాం సహితః ప్రభుః, మహే ష్వాసం నరవ్యాఘ్రం భీష్మం శాంతనవం యయౌ. ౪. తత శ్శరసహస్రాణి ప్రముం చ న్పాండవో యుధి, భీష్మం సంఛాదయామాస యథా మేఘా దివాకరమ్ ౫. తేన సమ్యక్ప్రణీతాని శరజాలాని భాగశః, ప్రతిజగ్రాహ గాంగేయః శతశోఽథ సహస్రశః. ౬. తథైవ శరజాలాని భీష్మేణాస్తాని మారిష, ఆకాశే సమదృశ్యంత ఖగమానాం ప్రజా ఇవ. ౭. నిమేషార్ధాత్తుకౌంతేయంభీష్మశ్శాంతనవోయుధి, అదృశ్యం సమరే చక్రే శరజాలేన భాగశః. ౮. తతో యుధిష్ఠిరో రాజా కౌరవస్యమహాత్మనః, నారాచం ప్రేషయామాస క్రుద్ధఆశీవిషోపమమ్. ౯. అసంప్రాప్తం తు తం తత్ర క్షురప్రేణ మహారథః, చిచ్ఛేదసమరే రాజ న్భీష్మ స్తస్య ధను శ్చ్యుతమ్. ౧౦. తం తు ఛిత్త్వా రణే భీష్మో నారాచం కాలసమ్మితమ్, నిజఘ్నే కౌరవేంద్రస్య హయా న్కాంచనభూషణాన్. ౧౧. హతాశ్వం తు రథం త్యక్త్వా ధర్మపుత్రో యుధిష్ఠిరః, ఆరురోహ రథం తూర్ణం నకులస్య మహాత్మనః. ౧౨. యమావపి సుసంక్రుద్ధా సమాసాద్య రణే తదా, శరైస్సంఛాదయామాస భీష్మః పరపురంజయః. ౧౩. తౌ తుదృష్ట్వా మహారాజ భీష్మబాణప్రపీడితౌ, జగామాథ పరాం చింతాం భీష్మస్య వధ కాంక్షయా. ౧౪. తతో యుధిష్ఠిరో రాజ న్రాజ్ఞస్తా న్సమచోదయత్, భీష్మం శాంతనవం సర్వే నిహతేతి సుహృద్గణాన్. ౧౫. తత స్తే పార్థివా స్సర్వేశ్రుత్వా పార్థస్య భాషితమ్, మహతా రథవంశేన పరివవ్రుః పితామహమ్. ౧౬. ససమంతా త్పరివృతః పితా దేవవ్రత స్తవ, చిక్రీడ ధనుషా రాజ న్పాతయానో మహారథాన్. ౧౭. తంచరంతం రణే పార్థా దదృశుః కౌరవం యుధి, మృగమధ్యే ప్రవిశ్యేవ యథాసింహశిశుం వనే. ౧౮. తర్జయానం రణే శూరాంస్త్రాసయానం చ సాయకైః, దృష్ట్వా త్రేసుర్మహారాజ సింహం మృగగణా ఇవ ౧౯, రణే భరతసింహస్య

దదృశుః క్షత్రియా గతిమ్, అగ్నే ర్వాయుసహాయస్య యథా కక్షం దిధక్షతః. ౨౦. శిరాంసి రథినాం భీష్మః పాతయామాస సంయుగే, తాలేభ్య ఇవ పక్వాని ఫలాని కుశలో నరః. ౨౧. పతద్భిశ్చ మహారాజ శిరోభి ర్ధరణీతలే, బభూవ తుముల శ్శబ్దః పతతా మశ్మనామివ. ౨౨. తస్మింస్తు తుములే యుద్ధే వర్తమానే సుదారుణే, సర్వేషామేవ సైన్యానా మాసీద్వ్యతికరో మహాన్. ౨౩. భిన్నేషు తేన వ్యూహేషు క్షత్రియా ఇతరేతరమ్, ఏకమేకం సమాహూయ యుద్ధాయైవోపతస్థిరే. ౨౪. శిఖండీ తు సమాసాద్య భారతానాం పితామహమ్, అభిదుద్రావ వేగేన తిష్ఠ తిష్ఠేతి చాబ్రవీత్. ౨౫. అనాదృత్య తతో భీష్మ స్తం శిఖండిన మాహవే, ప్రయయౌ సృంజయాన్ భీష్మః స్త్రీత్వం చింత్య శిఖండినః. ౨౬. సృంజయాశ్చ తతో హృష్టా దృష్ట్వా భీష్మం మహాహవే, సింహనాదాన్ బహువిధాంశ్చక్రు శ్శంఖవిమిశ్రితాన్. ౨౭. తతః ప్రవవృతే యుద్ధం వ్యతిషక్తరథద్విపమ్, అపరాం దిశ మాస్థాయ స్థితే సవితరి ప్రభో. ౨౮. ధృష్టద్యుమ్నోఽథ పాంచాల్యః సాత్యకిశ్చ మహారథః, పీడయంతౌ భృశం సైన్యం శక్తితోమరవృష్టిభిః. ౨౯. శరైశ్చ బహుభీ రాజన్ జఘ్నతు స్తావకాన్ రణే, తే హన్యమానా స్సమరే తావకాః పురుషర్షభ. ౩౦. ఆర్యాం యుద్ధే మతిం కృత్వా న త్యజంతి చ సంయుగమ్, యథోత్సాహం చ సమరే జఘ్ను ర్లోకమహారథాః. ౩౧. తత్రాక్రందో మహానాసీ త్తావకానాం మహాత్మనామ్, వధ్యతాం సమరే రాజన్ పార్షతేన మహాత్మనా. ౩౨. తం శ్రుత్వా నినదం ఘోరం తావకానాం మహారథౌ, విందానువిందావావంత్యౌ పార్షతం ప్రత్యుపస్థితౌ. ౩౩. తౌ తస్య తురగాన్ హత్వా త్వరమాణౌ మహారథౌ, ఛాదయామాసతు రుభౌ శరవర్షేణ పార్షతమ్. ౩౪. అవప్లుత్యాథ పాంచాల్యో రథా త్తూర్ణం మహారథః, ఆరురోహ రథం తూర్ణం సాత్యకే స్సుమహాత్మనః. ౩౫. తతో యుధిష్ఠిరో రాజా మహత్యా సేనయా వృతః, ఆవంత్యౌ సమరే క్రుద్ధావభ్యయా త్సపరం తపః. ౩౬. తథైవ తవ పుత్రోఽపి సర్వోద్యోగేన మారిష, విందానువిందౌ సమరే పరివార్యో పతస్థివాన్. ౩౭. అర్జునశ్చాపి సంక్రుద్ధః సమరే క్షత్రియర్షభాన్, అయోధయత సంగ్రామే వజ్రపాణిరివాసురాన్. ౩౮. ద్రోణశ్చ సమరే క్రుద్ధః పుత్రస్య ప్రియకృత్తవ, వ్యధమ త్సర్వపాంచాలాంస్తూలరాశిమివానలః. ౩౯. దుర్యోధన పురోగాస్తు పుత్రాస్తవ విశాంపతే, పరివార్య రణే భీష్మం యుయుధుః పాండవైస్సహ. ౪౦. తతో వై భరతశ్రేష్ఠ లోహితాయతి భాస్కరే, ప్రావర్తత నదీ ఘోరా శోణితౌఘతరంగిణీ. ౪౧. గోమాయుగణసంకీర్ణా క్షణేన రజనీముఖే, శివాభి రశివాభిశ్చ రువద్భి ర్భైరవం రవమ్. ౪౨. ఘోరమాయోధనం జజ్ఞే భూతసంఘ

సమాకులమ్, రాక్షసాశ్చ పిశాచాశ్చ తథాన్యే పిశితాశినః. ౪౩. సమంతతో వ్యదృశ్యంత శతశోఽథ సహస్రశః, అర్జునోఽథ సుశర్మాదీన్ రాజ్ఞస్తాన్ సపదానుగాన్. ౪౪. విజిత్య పృతనామధ్యే యయౌ స్వశిబిరం ప్రతి, యుధిష్ఠిరోఽపి కౌరవ్యో భ్రాతృభి స్సహితః ప్రభుః. ౪౫. ప్రయయౌ శిబిరం రాజన్నిశాయాం సేనయా వృతః, భీమసేనోఽపి రాజేంద్ర దుర్యోధనముఖాన్ రథాన్. ౪౬. అవజిత్య నృపాన్ సంఖ్యే ప్రయయౌ శిబిరం ప్రతి, దుర్యోధనోఽపి నృపతిః పరివార్య మహారణే. ౪౭. భీష్మం శాంతనవం తూర్ణం ప్రయయౌ శిబిరం ప్రతి, ద్రోణో ద్రౌణిః కృపశ్శల్యః కృతవర్మా చ సాత్వతః. ౪౮. పరివార్య చమూం సర్వాం ప్రయయు శ్శిబిరం ప్రతి, తథైవ సాత్యకీ రాజన్ ధృష్టద్యుమ్నశ్చ పార్షతః. ౪౯. పరివార్య రణే యోధాన్ యయతు శ్శిబిరం ప్రతి, ఏవమేతే మహారాజ తావకాః పాండవైస్సహ. ౫౦. పర్యవర్తంత సహితా నిశాకాలే పరంతపాః, తత స్స్వశిబిరం గత్వా పాండవాః కురవ స్తథా ౫౧. న్యవిశంత మహారాజ పూజయంతః పరస్పరమ్, రక్షాం కృత్వాత్మన శ్శూరా న్యస్య గుల్మాన్యథావిధి. ౫౨. అపనీయ చ శల్యాం స్తే స్నాత్వా చ వివిధై ర్జలైః, కృతస్వస్త్యయనా స్సర్వే స్తూయమానాశ్చ వందిభిః. ౫౩. గీతవాదిత్రశబ్దైశ్చ వ్యక్రీడంత యశస్వినః, ముహూర్తమివ తత్సర్వమ భవ త్స్వర్గసంమితమ్ ౫౪. నహి యుద్ధకథాం కాంచి త్తత్ర చక్రు ర్నరర్షభాః, తే ప్రసుప్తే బలే తత్ర పరిశ్రాంతజనే నృప. ౫౫ హ స్త్యశ్వబహులే రాజన్ ప్రేక్షణీయే బభూవతుః. ౫౬

ఇతి శ్రీమహాభారతే భీష్మపర్వాంతర్గతభీష్మవధపర్వణి సప్తాశీతితమోఽధ్యాయః.

అష్టమదివసయుద్ధారంభః.

సంజయ ఉవాచ— పరిణామ్య నిశాం తాం తు సుఖసుప్తా జనేశ్వరాః, కురవః పాండవాశ్చైవ పునర్యుద్ధాయ నిర్యయుః. ౧. తత శ్శబ్దో మహానాసీ త్సైన్యయో రుభయోరపి, నిర్గచ్ఛమానయో స్సంఖ్యే సాగరప్రతిమో మహాన్. ౨. తతో దుర్యోధనో రాజా చిత్రసేనో వివింశతిః, భీష్మశ్చ రథినాం శ్రేష్ఠో భారద్వాజశ్చ వీర్యవాన్. ౩. ఏకీభూతా స్సుసంయత్తాః కౌరవాణాం మహారథాః, వ్యూహాన్వై విదధూ రాజన్ పాండవాన్ ప్రతిదంశితాః. ౪. భీష్మః కృత్వా మహావ్యూహం పితా తవ విశాం పతే, సాగరప్రతిమం ఘోరం వాహనోర్మితరంగితమ్. ౫. అగ్రతస్సర్వసైన్యానాం భీష్మశ్శాంతనవో యయౌ, మాలవై ర్దాక్షిణాత్యైశ్చ ఆవంత్యైశ్చసమన్వితః ౬. తతోఽనంతరమేవాసీద్భారద్వాజః ప్రతాపవాన్, పులిందైః పారదైశ్చైవ తథా క్షుద్రకమాళవైః. ౭. ద్రోణాదనంతరం యత్తో భగదత్తః ప్రతాపవాన్, మాగధైశ్చ కలింగైశ్చ పిశాచైశ్చ విశాంపతే. భగదత్తాదనునృపః

కౌసల్యోఽథ బృహద్బలః, మేలకై స్త్రైపురైశ్చైవ చిచ్ఛిలైశ్చసమన్వితః. ౯.
బృహద్బల స్తత శ్శూర స్త్రైగర్తః ప్రస్థలాధిపః, కాంభోజై ర్బహుభి స్సార్థం యవ
నైశ్చ సహస్రశః.౧౦.ద్రోణశ్చ రథసశ్శూరస్త్రిగర్తా దనుభారత, ప్రయయౌ సింహ
నాదేన నాదయానో ధరాతలమ్. ౧౧. తథా సర్వేణ సైన్యేన రాజా దుర్యోధన
స్తదా, ద్రోణే రనంతరం ప్రాయా త్సోదరైః పరివారితః. ౧౨. దుర్యోధనాదను
తతః కృపశ్శారద్వతో యయౌ, ఏవమేష మహావ్యూహః ప్రయయౌ సాగరో
పమః. ౧౩. రేజు స్తత్ర పతాకాశ్చ శ్వేతచ్ఛత్రాణి వా విభో, అంగదాన్యథ
చిత్రాణి మహార్హాణి ధనూంషిచ. ౧౪. తంచ దృష్ట్వా మహావ్యూహం తావ
కానాం మహారథః, యుధిష్ఠిరోఽబ్రవీత్తూర్ణం పార్షతం పృతనాపతిమ్. ౧౫. పశ్య
వ్యూహం మహేష్వాస నిర్మితం సాగరోపమమ్, ప్రతివ్యూహం త్వమపి వై కురు
పార్షత మాచిరమ్. ౧౬ తత స్సపార్షతశ్శూరో వ్యూహం చక్రే సుదారుణమ్,
శృంగాటకం మహారాజ పరవ్యూహవినాశనమ్. ౧౭. శృంగాభ్యాం భీమసేనశ్చ
సాత్యకిశ్చ మహారథః, రథైరనేకసాహస్రై స్తథా హయపదాతిభిః. ౧౮. నాభ్యా
మభూ న్నరశ్రేష్ఠః శ్వేతాశ్వో వానరధ్వజః, మధ్యే యుధిష్ఠిరో రాజా మాద్రీపు
త్రౌ చపాండవౌ. ౧౯.అథేతరే మహేష్వాసా స్సహసైన్యా నరాధిపాః,వ్యూహం
తం పూరయామాసు ర్వ్యూహశాస్త్రవిశారదాః.౨౦. అభిమన్యు స్తతఃపశ్చాద్విరా
టశ్చ మహారథః, ద్రౌపదేయాశ్చ సంహృష్టా రాక్షసశ్చ ఘటోత్కచః. ౨౧.
ఏవమేతన్మహావ్యూహం వ్యూహ్య భారతపాండవాః, అతిష్ఠ సమరే శూరాః
యోద్ధుకామా జయైషిణః. ౨౨. భేరీశబ్దాశ్చ తుములా విమిశ్రాశ్శంఖనిస్వనైః,
క్ష్వేళితాస్ఫోటితోత్కృష్టై స్సుభీమా స్సర్వతో దిశః. ౨౩ తత శ్శూరా స్సమా
సాద్య సమరే తే పరస్పరమ్, నేత్రై రనిమిషై రాజన్నవైక్షంత పరస్పరమ్. ౨౪.
మనోభి స్తే మనుష్యేంద్రపూర్వం యోధాః పరస్పరమ్, యుద్ధాయ సమవర్తంత
సమాహూయేతరేతరమ్. ౨౫. తతః ప్రవవృతే యుద్ధం ఘోరరూపం భయావ
హమ్, తావకానాం పరేషాం చ నిఘ్నతా మితరేతరమ్. ౨౬. నారాచా నిశితా
స్సంఖ్యే సంపతంతి స్మ భారత, వ్యాత్తాననా భయకరా ఉరగా ఇవ సర్వశః. ౨౭.
నిష్పేతు ర్విమలా శ్శక్త్య స్తైలధౌతా స్సుతేజనాః, అంబుదేభ్యో యథా రాజన్
భ్రాజమానా శ్శతహ్రదాః. ౨౮. గదాశ్చ విమలైః పట్టైః పినద్ధా స్స్వర్ణభూషితాః,
పతంత్య స్తత్ర దృశ్యంతే గిరిశృంగోపమా శ్శుభాః. ౨౯. నిస్త్రింశాశ్చ వ్యరాజంత
విమలాంబరసన్నిభాః, ఆర్షభాణి చ చర్మాణి శతచంద్రాణి భారత. ౩౦. అశోభంత
రణే రాజన్ పతమానాని సర్వశః, అన్యోన్యం సమరేసేనే యుధ్యమానే నరాధిప

౩౧. ఆలోకేతాం యథా దైత్యదేవసైన్యే సముద్యతే, అభ్యవర్తంత సమరే తేఽన్యోన్యం వై సమంతతః. ౩౨. రథాస్తు రథిభిస్తూర్ణం ప్రేషితాః పరమాహవే, యుగైర్యుగాని సంశ్లిష్య యుయుధుః పార్థివర్షభాః. ౩౩. దంతినాం యుధ్యమానానాం సంఘర్షాత్పావకోఽభవత్, దంతేషు భరతశ్రేష్ఠ సధూమస్సర్వతోదిశమ్. ౩౪. ప్రాసై రభిహతాః కేచిద్గజయోధాస్సమంతతః, పతమానాస్మదృశ్యంతే గిరిశృంగాన్నగా ఇవ. ౩౫ పదాతాశ్చాప్యదృశ్యంత నిఘ్నంతో హి పరస్పరమ్, చిత్రరూపధరాశ్శూరా నఖరప్రాసయోధినః. ౩౬. అన్యోన్యం తే సమాసాద్య కురుపాండవసైనికాః, శస్త్రైర్నానావిధాకారై రణే నిన్యుర్యమక్షయమ్ ౩౭. తతశ్శాంతనవో భీష్మో రథఘోషేణ నాదయన్, అభ్యాగమద్రణే పాండూన్ ధనుశ్శబ్దేన మోహయన్. ౩౮. పాండవానాం రథాశ్చాపి నదంతో భైరవం రవమ్, అభ్యద్రవంత సంయత్తా ధృష్టద్యుమ్న పురోగమాః. ౩౯. తతః ప్రవవృతే యుద్ధం తవ తేషాం చ భారత, నరాశ్వరథనాగానాం వ్యతిషక్తం పరస్పరం ౪౦.

ఇతి భీష్మవధపర్వణి అష్టాశీతితమోఽధ్యాయః.

ఆదిత్యకేతుప్రభృతివధః.

సంజయ ఉవాచ—భీష్మంతుసమరే క్రుద్ధం ప్రపతంతం సమంతతః, న శేకుః పాండవా ద్రష్టుం తపంతమివ భాస్కరమ్. ౧. తత స్సర్వాణి సైన్యాని ధర్మపుత్రస్య శాసనాత్, అభ్యద్రవంత గాంగేయం మర్దయంత శితైశ్శరైః. ౨ సతు భీష్మోరణశ్లాఘీ సోమకాన్ సహ సృంజయాన్, పాంచాలాంశ్చ మహేష్వాసాన్ పాతయామాస సాయకైః. ౩. తేవధ్యమానా భీష్మేణపాంచాలాస్సోమకైస్సహ, భీష్మమేవాభ్యయుస్తూర్ణం త్యక్త్వామృత్యుకృతం భయమ్. ౪. స తేషాంరథినాంవీరోభీష్మశ్శాంతనవో యుధి, చిచ్ఛేద సమరే రాజన్ బాహూనథశిరాంసిచ. ౫ విరథాన్ రథినశ్చక్రే పితా దేవవ్రతస్తవ, పతితాన్యుత్తమాంగాని హయేభ్యో హయసాదినామ్. ౬. నిర్మనుష్యాంశ్చ మాతంగాన్ శయానాన్ పర్వతోపమాన్, అపశ్యామ మహారాజ భీష్మాస్త్రేణప్రమోహితాన్. ౭. న తత్రాసీత్పుమాన్ కశ్చిత్ పాండవానాం విశాంపతే, అన్యత్ర రథినాం శ్రేష్ఠాద్భీమసేనా న్మహాబలాత్. ౮. సహి భీష్మంసమాసాద్య తాడయామాస సంయుగే, తతో నిష్టానకో ఘోరో భీష్మభీమసమాగమే. ౯. బభూవ సర్వసైన్యానాం ఘోరరూపో భయానకః, తథైవ పాండవాహృష్టాస్సింహనాద మథానదన్. ౧౦. తతో దుర్యోధనో రాజా సోదరైః పరివారితః, భీష్మం జుగోప సమరేవర్తమానే జనక్షయే. ౧౧ భీమస్తు సారథిం హత్వా భీష్మస్య రథినాం వరః, విద్రుతాశ్వే రథే తస్మిన్ ద్రవమాణే సమంతతః. ౧౨. సునాభస్య శరేణాశు శిరశ్చిచ్ఛేద చారిహా, క్షురప్రేణ సుతీక్ష్ణేన సహతోన్యపతద్భువి.

౧౩. తస్మిన్ హతే మహేష్వాసే తవపుత్రే మహారథే, నామృష్యంత రణే శూరా స్సోదర్యాస్సప్త మారిష. ౧౪. ఆదిత్యకేతుర్బహ్వాశీ కుండధారో మహోదరః,* అపరాజితః పండితకో విశాలాక్ష స్సుదుర్జయః. ౧౫. పాండవం చిత్రసన్నాహా విచిత్రకవచాయుధాః, అభ్యవర్తంత సంగ్రామే యోద్ధుకామా అరిమర్దనాః. ౧౬. మహోదరస్తు సమరే భీమం వివ్యాధ పత్రిభిః, నవభి ర్వజ్రసంకాశై ర్నముచిం వృత్రహా యథా. ౧౭. ఆదిత్యకేతుః సప్తత్యా బహ్వాశీ చాపి పంచభిః, నవత్యా కుండధారస్తు విశాలాక్షశ్చ సప్తభిః. ౧౮. *అపరాజితో మహారాజ పరాజిష్ణు ర్మహారథః, శరై ర్బహుభి రానర్ఛ ద్భీమసేనం మహాబలమ్. ౧౯. రణే పండితకశ్చైనం త్రిభి ర్బాణై స్సమర్పయత్, స తన్న మమృషే భీమః శత్రుభి ర్వధమాహవే. ౨౦. ధనుః ప్రపీడ్య వామేన కరేణామిత్రకర్శనః, శిరశ్చిచ్ఛేద సమరే శరేణానతపర్వణా. ౨౧. అపరాజితస్య సునసం తవ పుత్రస్య సంయుగే, పరాజితస్య భీమేన నిపపాత శిరో మహీమ్. ౨౨. అథాపరేణ భల్లేన కుండధారం మహారథమ్, ప్రాహిణో న్మృత్యులోకాయ సర్వలోకస్య పశ్యతః ౨౩. తతః పునరమేయాత్మా ప్రసంధాయ శిలీముఖమ్, ప్రేషయామాస సమరే పండితం ప్రతి భారత. ౨౪. స శరః పండితం హత్వా వివేశ ధరణీతలమ్, యథా నరం నిహత్యాశు భుజగః కాలచోదితః. ౨౫. విశాలాక్షశిర శ్ఛిత్వా పాతయామాస భూపతే, త్రిభి శ్శరై రదీనాత్మా స్మరన్ క్లేశం పురాతనమ్ ౨౬. మహోదరం మహేష్వాసం నారాచేన స్తనాంతరే, వివ్యాధ సమరే రాజన్ స హతో న్యపత ద్భువి. ౨౭. ఆదిత్యకేతో శ్ఛత్రం చ ఛిత్వా బాణేన సంయుగే, భల్లేన భృశతీక్ష్ణేన శిర శ్చిచ్ఛేద భారత. ౨౮. బహ్వాశినం తతో భీమః శరేణానతపర్వణా, ప్రేషయామాస సంక్రుద్ధో యమస్య సదనం ప్రతి. ౨౯. ప్రదుద్రువు స్తత స్త్వన్యే తవ పుత్రా విశాంపతే, మన్యమానా హి తత్సత్యం సభాయాం తస్య భాషితమ్. ౩౦. తతో దుర్యోధనో రాజా భ్రాతృవ్యసనకర్శితః, అబ్రవీ త్తావకాన్ సర్వాన్ భీమోఽయం వధ్యతామితి. ౩౧ ఏవమేతే మహేష్వాసాః పుత్రా స్తవ విశాంపతే, భ్రాతౄన్ సందృశ్య నిహతా న్ప్రాస్మరంత హి తద్వచః. ౩౨. యదుక్తవాన్ మహాప్రాజ్ఞః క్షత్తా హిత మనామయమ్, తదిదం సమనుప్రాప్తం వచనం సత్యవాదినః ౩౩. లోభమోహసమావిష్టః పుత్రప్రీత్యా జనాధిప, న బుధ్యసే పురా యత్తు తథ్యముక్తం హితం వచః. ౩౪. తథైవ చ వధార్థాయ పుత్రాణాం పాండవో బలీ, నూనం జాతో మహాబాహు ర్యథా హంతి హ కౌరవాన్. ౩౫. తతో దుర్యోధనో రాజా భీష్మమాసాద్య మారిష, దుఃఖేన మహతావిష్టో విలలాపాతిదుఃఖితః. ౩౬. నిహతా భ్రాతర శ్శూరా భీమసేనేన మే యుధి, యతమానా స్తథాఽన్యేఽపి హన్యంతే సర్వ

సైనికాః. ౩౭. భవాన్ మధ్యస్థితతయా నిత్యమస్మానుపేక్షతే, సోఽహం కాపథమా
రూఢః పశ్య దైవమిదం మమ. ౩౮. సంజయ ఉవాచ—ఏతచ్ఛ్రుత్వా తతః క్రుద్ధః పిత
దేవవ్రతస్తవ, సుయోధనమిదం వాక్యమబ్రవీత్సాశ్రులోచనమ్. ౩౯. ఉక్తమేతన్
మయా పూర్వం ద్రోణేన విదురేణ చ, గాంధార్యా చ యశస్విన్యా తత్త్వం తాత న బు
ద్ధవాన్. ౪౦. సమయశ్చ మయా పూర్వం కృతో వః శత్రుకర్శన, నాహం యుధి
నిహన్తవ్యో నాప్యాచార్యః కథంచన. ౪౧. యం యం హి ధార్తరాష్ట్రాణాం భీమో ద్ర
క్ష్యతి సంయుగే, హనిష్యతి రణే తం తం సత్యమేతద్బ్రవీమి తే. ౪౨. స త్వం రాజన్
స్థిరో భూత్వా దృఢాం కృత్వా రణే మతిమ్, యోధయస్వ రణే పార్థాన్
స్వయం కృత్వా పరాయణమ్. ౪౩. న శక్యాః పాండవా జేతుం దేవైరపి సవా
సవైః, తస్మాద్యుద్ధే మతిం కృత్వా స్థిరాం యుధ్యస్వ భారత. ౪౪.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ఏకోననవతితమోఽధ్యాయః.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—దృష్ట్వా మమ హతాన్ పుత్రాన్ బహూనేకేన సంజయ
భీష్మో ద్రోణః కృపశ్చైవ కిమకుర్వత సంజయ? ౧. అహన్యహని మే పుత్రాః క్షయం గచ్ఛం
తి, సంజయ, మన్యేఽహం సర్వథా సూత దైవేనోపహతా భృశమ్. ౨. యత్ర మే
తనయాః సర్వే జీయంతే న జయంత్యుత, యత్ర ద్రోణస్య భీష్మస్య కృపస్య చ మహా
త్మనః. ౩. సౌమదత్తేశ్చ వీరస్య భగదత్తస్య చోభయోః, అశ్వత్థామ్న స్తథా తాత
శూరాణాం సుమహాత్మనామ్. ౪. అన్యేషాం చైవ శూరాణాం మధ్యగా స్తనయా
మమ, యదహన్యంత సంగ్రామే కిమన్యద్భాగధేయతః. ౫. న హి దుర్యోధనో
మందః పురా ప్రోక్తమబుధ్యత, వార్యమాణో మయా తాత భీష్మేణ విదురేణ చ. ౬.
గాంధార్యా చైవ దుర్మేధాః సతతం ప్రియకామ్యయా, నావబుధ్యత్పురా మోహా
త్తస్య ప్రాప్తమిదం ఫలమ్. ౭. యద్భీమసేనః సమరే పుత్రాన్మమ విశేషతః, అహన్య
హని సంక్రుద్ధో నయతే యమసాదనమ్. ౮. సంజయ ఉవాచ—ఇదం తత్సమనుప్రాప్తం
క్షత్తుర్వచనముత్తమమ్, న బుద్ధవానసి విభో ప్రోచ్యమానం హితం తథా. ౯.
నివారయ సుతాన్ ద్యూతాత్పాండవాన్ మా ద్రుహేతి చ, సుహృదాం హితకా
మానాం బ్రువతాం తత్తదేవ చ. ౧౦. న శుశ్రూషసి తద్వాక్యం మర్త్యః పథ్యమి
వౌషధమ్, తదేవ త్వామనుప్రాప్తం వచనం సాధు భాషితమ్. ౧౧. విదురద్రోణభీ
ష్మాణాం తథాన్యేషాం హితైషిణామ్, అకృత్వా వచనం పథ్యం క్షయం గచ్ఛంతి
కౌరవాః. ౧౨. తదేతత్సమనుప్రాప్తం పూర్వమేవ విశాం పతే, తస్మాన్మే శృణు త
త్త్వేన యథా యుద్ధమవర్తత. ౧౩. మధ్యాహ్నే సుమహారౌద్రః సంగ్రామః సమప
ద్యత, లోకక్షయకరో రాజం స్తన్మే నిగదతః శృణు ౧౪. తతః సర్వాణి సైన్యాని ధర్మ

పుత్రస్య శాసనాత్, సంరబ్ధా న్యభ్యధావంత భీష్మమేవ జిఘాంసయా. ధృష్టద్యుమ్నశ్శి
ఖండీచ సాత్యకిశ్చ మహారథః, యుక్తానీకా మహారాజ భీష్మమేవ సమభ్యయుః. ౧౬.
విరాటో ద్రుపదశ్చైవ సహితస్సర్వసోమకైః, అభ్యద్రవంత సంగ్రామే భీష్మమేవ
మహారథాః. ౧౭. కైకేయా ధృష్టకేతుశ్చ కుంతిభోజశ్చ దంశితాః, యుక్తానీకా
మహారాజ భీష్మమేవ సమభ్యయుః ౧౮. అర్జునో ద్రౌపదేయాశ్చ చేకితానశ్చ
వీర్యవాన్, దుర్యోధనసమాదిష్టాన్ రాజ్ఞస్సర్వాన్ సమభ్యయుః ౧౯. అభిమన్యు
స్తథా వీరో హైడింబశ్చ మహారథః, భీమసేనశ్చ సంక్రుద్ధ స్త్వభ్యధావత
కౌరవాన్. ౨౦. త్రిధాభూతై రవధ్యంత పాండవైః కౌరవా యుధి, తథైవ కౌర
వై రాజన్నవధ్యంత పరే రణే. ౨౧. ద్రోణస్తు రథినాం శ్రేష్ఠ స్సోమకాన్ సృంజయై
స్సహ, అభ్యద్రవత సంక్రుద్ధః ప్రేషయిష్యన్ యమక్షయమ్. ౨౨. తత్రాక్రందో
మహానాసీ త్సృంజయానాం మహాత్మనామ్, వధ్యతాం సమరే రాజన్ భారద్వా
జేన ధన్వినా. ౨౩. ద్రోణేన నిహతా స్తత్ర క్షత్రియా బహవో రణే, విచేష్టంతో
వ్యదృశ్యంత వ్యాధిక్లిష్టా నరా ఇవ. ౨౪. కూజతాం క్రందతాం చైవ స్తనతాం
చైవ సంయుగే, అనిశం శ్రూయతే శబ్దః క్షుత్క్లేశానాం నృణామివ. ౨౫. తథైవ
కౌరవేయాణాం భీమసేనో మహాబలః, చకార కదనం ఘోరం క్రుద్ధః కాల ఇవా
పరః. ౨౬. వధ్యతాం తవ సైన్యానా మన్యోన్యేన మహారణే, ప్రావర్తత నదీ ఘో
రా రుధిరౌఘప్రవాహినీ ౨౭. స సంగ్రామో మహారాజ ఘోరరూపోఽభవన్మహాన్,
కురూణాం పాండవానాంచ యమరాష్ట్రవివర్ధనః. ౨౮. తతో భీమో రణే క్రుద్ధో
రభసశ్చ విశేషతః, గజానీకం సమాసాద్య ప్రేషయామాస మృత్యవే. ౨౯. తత్ర
భారత భీమేన నారాచాభిహతా గజాః, పేతుస్సేదుశ్చ నేదుశ్చ దిశశ్చ పరిబభ్రముః.
౩౦. ఛిన్నహస్తా మహానాగా శ్ఛిన్నగాత్రాశ్చ మారిష, క్రౌంచవద్వ్యనదంతశ్చ పృథివీమ
ధిశిశ్యిరే. ౩౧. నకులస్సహదేవశ్చ హయానీక మభిద్రుతౌ, తే హయాః కాంచనా
పీడా రుక్మభాండపరిచ్ఛదాః. ౩౨. వధ్యమానా వ్యదృశ్యంత శతశోఽథ సహస్రశః,
పతద్భిశ్చ హయై రాజన్ సమాస్తీర్యత మేదినీ. ౩౩. నిర్జిహ్వైశ్చ శ్వసద్భిశ్చ కూజద్భిశ్చ
గతాసుభిః, హయై ర్బభౌ నరశ్రేష్ఠ నానారూపధరై ర్ధరా. ౩౪. అర్జునేన హతైస్సంఖ్యే
తథా భారత రాజభిః, ప్రబభౌ వసుధా ఘోరా తత్ర తత్ర విశాంపతే ౩౫. రథై
ర్భగ్నై ర్ధ్వజై శ్ఛిన్నై శ్ఛత్రైశ్చ సుమహాప్రభైః, చామరవ్యజనై శ్ఛిన్నై శ్శ
స్త్రైశ్చ మహాయుధైః. ౩౬. హారై ర్నిష్కైస్సకేయూరై శ్శిరోభిశ్చ సకుండలైః,
ఉష్ణీషై రపవిద్ధైశ్చ పతాకాభిశ్చ సర్వశః. ౩౭ అనుకర్షైశ్శుభై రాజన్ యోక్త్రైశ్చ
సహరశ్మిభిః, సంఛన్నా వసుధా భాతి వసంతే కుసుమైరివ. ౩౮. ఏవ మేష క్షయో

వృత్తిః పాణ్డూనామపి భారత, క్రుద్ధే శాంతనవే భీష్మే ద్రోణే చ రథినాం వరే. ౩౯. అశ్వత్థామ్ని కృపే చైవ తథైవ కృతవర్మణి, తథేతరేషు క్రుద్ధేషు తావకానామపి క్షయః. ౪౦.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - నవతితమోఽధ్యాయః.

ఇరావద్వధః.

సంజయ ఉవాచ__ వర్తమానే తథా రౌద్రే రాజన్ వీరవరక్షయే, శకునిస్సౌబలశ్శ్రీమాన్ పాండవాన్ సముపాద్రవత్. ౧. తథైవ సాత్వతో రాజన్ హార్దిక్యః పరవీరహా, అభ్యద్రవత సంగ్రామే పాండవానామనీకినీమ్. ౨. తథా కాంభోజముఖ్యానాం నదీజానాం చ వాజినామ్, ఆరట్టానాం మహీజానాం సింధుజానాం చ సర్వశః. ౩. వానాయుజానాం శుభ్రాణాం తథా పర్వతవాసినామ్, వాజినాం బహుభిస్సంఖ్యే సమంతాత్పర్యవారయత్. ౪. యే చాపరే తిత్తిరజా జవనా వాతరంహసః, సువర్ణాలంకృతైస్తత్ర వర్మవద్భిస్సుకల్పితైః. ౫. హయైర్వాతజవైర్ముఖ్యైః పాండవస్య సుతో బలీ, అభ్యవర్తత తత్సైన్యం హృష్టరూపః పరంతపః. ౬. అర్జునస్యాత్మజశ్శ్రీమాన్ ఇరావాన్నామ వీర్యవాన్, సుతాయాం నాగరాజస్య జాతః పార్థేన ధీమతా. ౭. ఐరావతేన సా దత్తా హ్యనపత్యా మహాత్మనా, పత్యౌ హతే సుపర్ణేన కృపణా దీనచేతనా. ౮. భార్యార్థం తాం చ జగ్రాహ పార్థః కామవశానుగామ్, ఏవమేష సముత్పన్నః పరక్షేత్రేఽర్జునాత్మజః. ౯. స నాగలోకే సంవృద్ధో మాత్రా చ పరిరక్షితః, పితృవ్యేణ పరిత్యక్తః పార్థద్వేషాద్దురాత్మనా. ౧౦. రూపవాన్ బలసంపన్నో గుణవాన్ సత్యవిక్రమః, ఇంద్రలోకం జగామాశు శ్రుత్వా తత్రార్జునం గతమ్. ౧౧. సోఽభిగమ్య మహాబాహుః పితరం సత్యవిక్రమః, అభ్యవాదయత వ్యగ్రో నియమేన కృతాంజలిః. ౧౨. న్యవేదయత చాత్మానమర్జునస్య మహాత్మనః, ఇరావానస్మి భద్రం తే పుత్రశ్చాహం తవ ప్రభో. ౧౩. మాతుస్సమాగమో యస్తు తత్సర్వం ప్రత్యవేదయత్, తచ్చ సర్వం యథా వృత్తం అనుసస్మార పాండవః. ౧౪. పరిష్వజ్య సుతంచాపి సోఽఽత్మనస్సదృశం గుణైః, ప్రీతిమానభవత్పార్థో దేవరాజనివేశనే. ౧౫. సోఽర్జునేన సమాదిష్టో దేవలోకే తదా నృప, ప్రీతిపూర్వం మహాబాహుః స్వకార్యం ప్రతి భారత. ౧౬. యుద్ధకాలే త్వయా సాకం సాహ్యం దేయమితి ప్రభో, బాఢమిత్యేవముక్త్వా చ యుద్ధకాల ఉపాగతః. ౧౭. కామవర్ణజవైరశ్వైస్సంవృతో బహుభిర్నృప, తే హయాః కాంచనాపీడా నానావర్ణా మహాజవాః. ౧౮. ఉత్పేతుస్సహసా రాజన్ హంసా ఇవ మహోదధౌ, తే త్వదీయాన్ సమాసాద్య హయసంఘాన్ మహాజవాన్. ౧౯. క్రోడైః క్రోడానభిఘ్నంతో ఘోణాభిశ్చ పరస్పరమ్, నిపేతు

స్సహసా రాజన్ స్వవేగాభిహతా భువి. ౨౦. నిపతద్భి స్తథా తైశ్చ హయసంఘైః పరస్పరమ్, శుశ్రువే దారుణశ్శబ్ద స్సువర్ణపతనే యథా. ౨౧. తథైవచ మహారాజ సమేత్యాన్యోన్య మాహవే, పరస్పరవధం ఘోరం చక్రు స్తే హయసాదినః. ౨౨. తస్మిం స్తదా వర్తమానే సంకులే తుములే భృశమ్, ఉభయోరపి సంభగ్నా హయసంఘా స్సమంతతః. ౨౩. ప్రక్షీణసాయకా శ్శూరా నిహతాశ్వా శ్శ్రమాతురాః, విలయం సమనుప్రాప్తా స్తక్ష్యమాణాః పరస్పరమ్. ౨౪. తతః క్షీణే హయానీకే కించిచ్ఛిష్టే చ భారత, సౌబలస్యానుజా శ్శూరా నిర్గతా రణమూర్ధని. ౨౫. వాయువేగసమస్పర్శాన్ వాయువేగసమాన్ జవే, ఆయుష్యశీలసంపన్నాన్ వయస్థాన్ తురగోత్తమాన్. ౨౬. గజో గవాక్షో వృషభ శ్చర్మవా నార్జవ శ్శుకః, షడేతే బలసంపన్నా నిర్యయు ర్మహతో బలాత్. ౨౭. వార్యమాణా శ్శకునినా స్వైశ్చ యోధైర్మహాబలైః, సన్నద్ధా యుద్ధకుశలా రౌద్రరూపా మహాబలాః. ౨౮. తదనీకం మహాబాహో భిత్త్వా పరమదుర్జయమ్, బలేన మహతా యుక్తాః స్వర్గాయ విజయైషిణః ౨౯. వివిశు స్తే తదా హృష్టా గాంధారా యుద్ధదుర్మదాః, తాన్ ప్రహృష్టాన్ తదా దృష్ట్వా ఇరావానథ వీర్యవాన్. ౩౦. అబ్రవీత్సమరే యోధా న్విచిత్రాభరణాయుధాన్, యథైతే ధార్తరాష్ట్రస్య యోధా స్సాయుధవాహనాః. ౩౧. హన్యంతే సమరే సర్వే తథా నీతి ర్విధీయతామ్, బాఢమిత్యేవ ముక్త్వా తే సర్వే యోధా ఇరావతః. ౩౨. జఘ్ను స్తేషాం బలానీకం దుర్జయం సమరే పరైః, తదనీక మనీకేన సమరే వీక్ష్య పాతితమ్. ౩౩. అమృష్యమాణా స్తే సర్వే సుబలస్యాత్మజా రణే, ఇరావంత మభిద్రుత్య సర్వతః పర్యవారయన్. ౩౪. తాడయంత శ్శితైః ప్రాసై శ్చోదయంతః పరస్పరమ్, తే శూరాః పర్యధావంత కుర్వంతో మహదాకులమ్. ౩౫. ఇరావానపి నిర్భిన్నః ప్రాసై స్తీక్ష్ణై ర్మహాత్మభిః, స్రవతా రుధిరేణాక్త స్తోత్త్రై ర్విద్ధ ఇవ ద్విపః. ౩౬. ఉరస్యపిచ పృష్ఠేచ పార్శ్వయోశ్చ భృశాహతః, ఏకో బహుభిరత్యర్థం ధైర్యా ద్రాజ న్నవివ్యథే. ౩౭. ఇరావానథ సంక్రుద్ధ స్సర్వాంస్తాన్నిశితై శ్శరైః, మోహయామాస సమరే విద్ధ్వా పరపురంజయః. ౩౮. ప్రాసానుత్కృష్య సర్వాంశ్చ స్వశరీరా దరిందమః, తైరేవ తాడయామాస సుబలస్యాత్మజాన్ రణే ౩౯. నిష్కృష్య చ శితం ఖడ్గం గృహీత్వా చ శరావరమ్, పదాతి స్తూర్ణమాగచ్ఛ జ్జిఘాంసు స్సౌబలాన్ యుధి. ౪౦. తతః ప్రత్యాగతప్రాణా స్సర్వే తే సుబలాత్మజాః, భూయః క్రోధసమావిష్టా ఇరావంత మభిద్రుతాః. ౪౧. ఇరావానపి ఖడ్గేన దర్శయన్ పాణిలాఘవమ్, అభ్యవర్తత తాన్ సర్వాన్ సౌబలాన్ బలదర్పితః. ౪౨. లాఘవేనాథ

చరతః సర్వే తే సుబలాత్మజాః, అంతరం నాభ్యగచ్ఛంత చరంత శ్శీఘ్రగైర్హయైః
౪౩. భూయిష్ఠ మథ తం సంఖ్యే సంప్రదృశ్య తతః పునః, పరివార్య భృశం సర్వే
గృహీతు ముపచక్రముః. ౪౪. అథాభ్యాశగతానాం సఖడ్గేనామిత్రకర్శనః, అసి
హస్తాశ్చాపహస్తా స్తేషాం గాత్రాణ్యకృంతత ౪౫. ఆయుధాని చ సర్వేషాం
బాహూనపి చ భూషితాన్, అపతంత నికృత్తాంగా మృతా భూమౌ గతాసవః.
౪౬. వృషభస్తు మహారాజ బహుధా పరిరక్షితః, అముచ్యత మహారౌద్రా
త్తస్మా ద్వీరావకర్తనాత్. ౪౭. తాన్ సర్వాన్ పతితాన్ దృష్ట్వా సుతో దుర్యో
ధన స్తవ, అభ్యభాషత సంక్రుద్ధో రాక్షసం ఘోరదర్శనమ్. ౪౮. ఆర్ష్యశృంగం
మహేష్వాసం మాయావిన మరిందమమ్, వైరిణం భీమసేనస్య ఖ్యాతం బకవధేన
వై. ౪౯. పశ్య వీర యథా హ్యేష ఫాల్గునస్య సుతో బలీ, మాయావీ విప్రి
యం ఘోరం మామకార్షీ న్మే బలక్షయమ్. ౫౦. త్వం చ కామగమ స్తాత మాయా
స్త్రే చ విశారదః, కృతవైరశ్చ పార్థేన తస్మాదేనం రణే జహి. ౫౧. బాఢమిత్యేవ
ముక్త్వా తు రాక్షసో ఘోరదర్శనః, ప్రయయౌ సింహనాదేన యత్రార్జునసుతో
యువా. ౫౨. ఆరూఢై ర్యుద్ధకుశలై ర్విమలప్రాసయోధిభిః, వీరైః ప్రహారిభిర్యు
క్తై స్స్వైరనీకై స్సమావృతః ౫౩. తత శ్శేషై ర్మహారాజ ద్విసాహస్రై ర్హయో
త్తమైః, నిహంతుకామ స్సమరే ఇరావంతం మహాబలమ్. ౫౪. ఇరావానపి సం
క్రుద్ధ స్త్వరమాణః పరాక్రమీ, హంతుకామ మమిత్రఘ్నో రాక్షసం ప్రత్య
వారయత్. ౫౫. తమాపతంతం సంప్రేక్ష్య రాక్షస స్సుమహాబలః, త్వరమాణ
స్తతో మాయాం ప్రయోక్తు ముపచక్రమే. ౫౬. తేన మాయామయా స్సృష్టా
హయా స్తావంత ఏవ హి, ఆరూఢా రాక్షసై ర్ఘోరైః శూలపట్టసపాణిభిః. ౫౭. తే
సంరబ్ధా స్సమాగమ్య ద్విసాహస్రాః ప్రహారిణః, అచిరా ద్గమయామాసుః ప్రేత
లోకం పరస్పరమ్. ౫౮. తస్మింస్తునిహతే సైన్యే తావుభౌ యుద్ధదుర్మదౌ, సంగ్రామే
వ్యవతిష్ఠేతాం యథా వై వృత్రవాసవౌ. ౫౯. ప్రాద్రవంత మభిప్రేక్ష్య రాక్షసం
యుద్ధదుర్మదమ్, ఇరావాన్ క్రోధసంరబ్ధో వారయన్ సుమహాబలః. ౬౦. సమభ్యా
శగతస్యాజౌ తస్య ఖడ్గేన దుర్మతేః, చిచ్ఛేద కార్ముకం క్షిప్రం శరాన్ వై పంచపం
చధా. ౬౧. సనికృత్తం ధనుర్దృష్ట్వా ఖం జవేన సమావిశత్, ఇరావంత మభి
క్రుద్ధం మోహయన్నివ మాయయా. ౬౨. తతోఽంతరిక్ష ముత్పత్య ఇరావానపి
రాక్షసమ్, విమోహయిత్వా మాయాభి స్తస్య గాత్రాణి సంయుగే. ౬౩. చిచ్ఛే
దసర్వధర్మజ్ఞః కామరూపో దురాసదః, తథాస రాక్షసశ్రేష్ఠః కృత్తః కృత్తః పునఃపునః.
౬౪. సంబభూవ మహారాజ సమవాప్య చ యౌవనమ్, మాయా హి సహజా

తేషాం వయోరూపం చ కామజమ్. ౬౫. ఏవం తద్రాక్షసస్యాంగం ఛిన్నంఛిన్నం వ్యరోచత, ఇరావానథ సంక్రుద్ధో రాక్షసం తం మహాబలమ్. ౬౬. పరశ్వథేన తీక్ష్ణేన చిచ్ఛేద చ పునః పునః, స తేన బలినా వీర శ్ఛిద్యమాన ఇవ ద్రుమః. ౬౭. రాక్షసో వ్యనదద్ఘోరం సశబ్దస్తుములోఽభవత్, పరశ్వధక్షతం రక్షః సుస్రావ రుధిరం బహు. ౬౮. తతశ్చుక్రోధ బలవాంశ్చక్రే వేగం చ సంయుగే, ఆర్శ్యశృంగి స్తథా దృష్ట్వా సమరే శత్రుమూర్జితమ్. ౬౯. కృత్వా ఘోరం మహద్రూపం గ్రహీతు ముపచక్రమే, అర్జునస్య సుతం వీర మిరావంతం యశస్వినమ్. ౭౦. సంగ్రామశిరసో మధ్యే సర్వేషాం తత్ర పశ్యతామ్, తాం దృష్ట్వా తాదృశీం మాయాం రాక్షసస్య మహాత్మనః. ౭౧. ఇరావానపి సంక్రుద్ధో మాయాం స్రష్టుం ప్రచక్రమే, తస్య క్రోధాభిభూతస్య సంయుగే ష్వనివర్తినః. ౭౨. యోఽన్వయో మాతృక స్తస్య సఏన మభిపేదివాన్, సనాగై ర్బహుశో రాజన్ సర్వత స్సంవృతో రణే. ౭౩. దధార సుమహద్రూప మనంత ఇవ వేగవాన్, తతో బహువిధై ర్నాగై శ్ఛాదయామాస రాక్షసం. ౭౪. ఛాద్యమానస్తు నాగై స్సధ్యాత్వా రాక్షసపుంగవః, సౌపర్ణం రూప మాస్థాయ భక్షయామాస పన్నగాన్. ౭౫. మాయయా భక్షితే తస్మిన్నన్వయే తస్య మాతృకే, విమోహిత మిరావంత మసినా రాక్షసోఽవధీత్. ౭౬. సకుండలం సముకుటంపద్మేందుసదృశప్రభమ్, ఇరావత శ్శిరో రక్షః పాతయామాస భూతలే. ౭౭. తస్మింస్తు నిహతే వీరే రాక్షసేనార్జునాత్మజే విశోకా స్సమపద్యంత ధార్తరాష్ట్రా స్సరాజకాః. ౭౮. తస్మిన్ మహతి సంగ్రామే తాదృశే భైరవే పునః, మహాన్ వ్యతికరో ఘోరః సేనయో స్సమపద్యత. ౭౯. హయా గజాః పదాతాశ్చ విమిశ్రా దంతిభిర్హతాః, రథాశ్వా దంతినశ్చైవ పత్తిభి స్తత్ర సూదితాః. ౮౦. తథా పత్తిరథౌఘాశ్చ హయాశ్చ బహవో రణే, రథిభిర్నిహతా రాజం స్తవ చైషాం చ సంకులే. ౮౧. అజానన్నర్జునశ్చాపి నిహతం పుత్రమౌరసమ్, జఘాన సమరే శూరాన్ రాజ్ఞస్తాన్ భీష్మరక్షిణః. ౮౨. తథైవ తావకా రాజన్ సృంజయాశ్చ సహస్రశః, జుహ్వతస్సమరే ప్రాణాన్నిజఘ్ను రితరేతరమ్. ౮౩. ముక్తకేశాశ్చ రథినశ్ఛిన్నబాహ్వసికార్ముకాః, బాహుభి స్సమయుధ్యంత సమవేతాః పరస్పరమ్. ౮౪. తథా మర్మాతిగై ర్భీష్మో నిజఘాన మహారథాన్, కంపయన్ సమరే సేనాం పాండవానాం మహాబలః. ౮౫. తేనయౌధిష్ఠిరే సైన్యే బహవో మానవా హతాః, దంతిన స్సాదినశ్చైవ రథినోఽథ హయా స్తథా. ౮౬. తత్ర భారత భీష్మస్య రణే దృష్ట్వా పరాక్రమమ్, తథైవ భీమసేనస్య పార్షతస్య చ భారత. ౮౭. రౌద్రమాసీ త్తథా యుద్ధం సాత్వతస్య చ ధన్వినః

దృష్ట్వా ద్రోణస్య విక్రాంతం పాండవాన్ భయ మావిశత్. ౮౮. ఏకఏవ రణే శక్తః హంతు మస్మాన్ ససైనికాన్, కింపునః పృథివీశూరై ర్యోధవ్రాతై స్సమావృతః. ౮౯. ఇత్యబ్రువన్ మహారాజ పార్థా ద్రోణేన పీడితాః, వర్తమానే తథా రౌద్రే సంగ్రామే భరతర్షభ. ౯౦. ఉభయోస్సేనయో శ్శూరా నామృష్యంత పరస్పరం, ఆవిష్టా ఇవ యుధ్యంతే రక్షోభూతై ర్మహాబలాః. ౯౧. తావకాః పాండవేయాశ్చ సంరబ్ధా స్తత ధన్వినః, నస్మ పశ్యామహే కంచిద్యః ప్రాణాన్ పరిరక్షతి. ౯౨. సంగ్రామే దైత్యసంకాశే తస్మిన్ వీరవరక్షయే. ౯౩.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ఏకనవతితమోఽధ్యాయః.

హైడింబయుద్ధమ్.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—ఇరావంతం తు నిహతం శ్రుత్వా పార్థా మహాబలాః, సంగ్రామే యద కుర్వంత తన్మమాచక్ష్వ సంజయ. ౧. సంజయఉవాచ—ఇరావంతం తు నిహతం సంగ్రామే వీక్ష్య రాక్షసః, వ్యనదత్సు మహానాదం భైమసేని ర్ఘటోత్కచః. ౨. నదత స్తస్య శబ్దేన పృథివీ సాగరాంబరా, సపర్వతవనా రాజం శ్చచాల సుభృశం తదా. ౩. అంతరిక్షం దిశశ్చైవ సర్వాశ్చ ప్రదిశ స్తథా, తం శ్రుత్వా సుమహానాదం తవ సైన్యస్య భారత. ౪. ఊరు స్తంభస్సమభవ ద్వేపథుస్స్వేద ఏవ చ, సర్వఏవ చ రాజేంద్ర తావకా దీనచేతసః. ౫. సర్వత స్సమవేష్టంత సింహోద్విగ్నా గజా ఇవ, నినదన్ సుమహానాదం నిర్ఘాతమివ రాక్షసః, ౬. జ్వలితం శూల ముద్యమ్య రూపం కృత్వా విభీషణమ్, నానాప్రహరణై ర్ఘోరై ర్వృతో రాక్షసపుంగవైః. ౭. ఆజగామ సుసంక్రుద్ధః కాలాంతకయమోపమః, తమాపతంతం సంప్రేక్ష్య సంక్రుద్ధం భీమదర్శనమ్. ౮. స్వం బలం చ భయా త్తస్య ప్రాయశోవిముఖీకృతమ్, తతో దుర్యోధనో రాజా ఘటోత్కచముపాద్రవత్. ౯. సంగృహ్య సశరం చాపం సింహవ ద్వ్యనద న్ముహుః, పృష్ఠతోఽనుయయౌ చైనం స్రవద్భిః పర్వతోపమైః. ౧౦. కుంజరై ర్దశసాహస్రై ర్వంగానా మధిప స్స్వయమ్, తమాపతంతం సంప్రేక్ష్య గజానీకేనసంవృతమ్. ౧౧. పుత్రం తవ మహారాజ చుకోప స నిశాచరః, తతః ప్రవవృతే యుద్ధం తుములం రోమహర్షణమ్. ౧౨. రాక్షసానాం చ రాజేంద్ర దుర్యోధనబలస్యతు, గజానీకం చ సంప్రేక్ష్య మేఘబృంద మివోద్యతమ్. ౧౩. అభ్యధావన్ సుసంక్రుద్ధా రాక్షసా శ్శస్త్రపాణయః, నదంతో వివిధా న్నాదాన్మేఘా ఇవ సవిద్యుతః ౧౪. శరశక్త్యృష్టినారాచై ర్నిఘ్నంతో గజయోధినః, భిందిపాలై స్తథా శూలై ర్ముద్గరై స్సపరశ్వథైః. ౧౫. పర్వతాగ్రైశ్చ వృక్షైశ్చ నిజఘ్ను స్తే మహాగజాన్, భిన్నకుంభాన్ విరు

ధిరాన్ భిన్నగాత్రాంశ్చ వారణాన్. ౧౬. అపశ్యామ మహారాజ వధ్యమానా న్నిశాచరైః, తేషు ప్రతీయమానేషు భగ్నేషు గజయోధిషు. ౧౭. దుర్యోధనో మహారాజ రాక్షసాన్ సముపాద్రవత్, అమర్షవశమాపన్న స్త్యక్త్వా జీవిత మాత్మనః. ౧౮. ముమోచ నిశితాన్ బాణాన్ రాక్షసేషు మహాబలః, జఘాన సమ హేష్వాసః ప్రధానాం స్తత్ర రాక్షసాన్. ౧౯. సంక్రుద్ధో భారతశ్రేష్ఠ పుత్రో దుర్యోధన స్తవ, వేగవంతం మహారౌద్రం విద్యుజ్జిహ్వం ప్రమాథినమ్. ౨౦. శరై శ్చతుర్భి శ్చతురో నిజఘాన మహారథః, తతః పున రమేయాత్మా శరవర్షం దురాసదమ్. ౨౧. ముమోచ భరతశ్రేష్ఠ నిశాచరబలం ప్రతి, తత్తు దృష్ట్వా మహా త్కర్మ తవ పుత్రస్య మారిష. ౨౨. క్రోధేనాభిప్రజజ్వాల భైమసేని ర్మహాబలః, విస్ఫార్య సుమహచ్చాప మింద్రాశనిసమప్రభమ్. ౨౩. అభిదుద్రావ వేగేన దుర్యో ధన మరిందమమ్, తమాపతంత ముద్వీక్ష్య కాలసృష్టమివాంతకమ్. ౨౪. న వివ్యథే మహారాజపుత్రో దుర్యోధన స్తవ, అథైన మబ్రవీత్క్రుద్ధః క్రోధసంరక్తలోచనః. ౨౫. అద్యానృణ్యం గమిష్యామి పితౄణాం మాతురేవ చ, యే త్వయా సునృ శంసేన దీర్ఘకాలం ప్రవాసితాః. ౨౬. యచ్చ తే పాండవా రాజన్ పణద్యూతే పరాజితాః, యచ్చైవ ద్రౌపదీ కృష్ణా ఏకవస్త్రా రజస్వలా. ౨౭. సభా మానీయ దుర్బుద్ధే బహుధా క్లేశితా త్వయా, తవ చ ప్రియకామేన హ్యాశ్రమస్థా దురా త్మనా. ౨౮. సైంధవేన పరిక్లిష్టా పరిభూయ పితౄన్ మమ, ఏతేషా మవమా నానా మన్యేషాం చ కులాధమ. ౨౯. అంత మద్య గమిష్యామి యది నోత్సృజ్య సే రణమ్, ఏవముక్త్వా తు హైడింబో మహద్విస్ఫార్య కార్ముకమ్. ౩౦. సందశ్య దశనై రోష్ఠం సృక్కిణీ పరిలేలిహన్, మహతా శరవర్షేణ దుర్యోధన మవాకిరత్. ౩౧. పర్వతం వారిధారాభిః ప్రావృషీవ బలాహకః. ౩౨.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ద్వినవతితమోఽధ్యాయః.

సంజయ ఉవాచ—తత స్తద్బాణవర్షం తు దుస్సహం దానవైరపి, దధార యుధి రాజేంద్రో యథా వర్షం మహాద్విపః. ౧. తతః క్రోధసమావిష్టో నిశ్వ సన్నివ పన్నగః, సంశయం పరమం ప్రాప్తః పుత్ర స్తే భరతర్షభ. ౨. ముమోచ నిశితాం స్తీక్ష్ణా న్నారాచాన్ పంచవింశతిమ్, తేఽపతన్ సహసా రాజం స్తస్మిన్ రాక్షసపుంగవే. ౩. ఆశీవిషా ఇవ క్రుద్ధాః పర్వతే గంధమాదనే, స తై ర్విద్ధః స్రవన్ రక్తం ప్రభిన్న ఇవ కుంజరః. ౪. దధ్రే మతిం వినాశాయ రాజ్ఞ స్స పిశితాశనః, జగ్రాహ చ మహాశక్తిం గిరీణామపి దారిణీమ్. ౫. సంప్రదీప్తాం మహోల్కాభా మశనిం జ్వలితామివ, సముద్యచ్ఛన్ మహాబాహు ర్జిఘాంసు స్తనయం తవ. ౬.

తాముద్యతా మభిప్రేక్ష్య వంగానా మధిప స్త్వరన్, కుంజరం గిరిసంకాశం రాక్షసం ప్రత్యచోదయత్. ౭. సనాగప్రవరేణాజౌ బలినా శీఘ్రగామినా, యతో దుర్యోధనరథ స్తం మార్గం ప్రత్యపద్యత. ౮. రథం చ వారయామాస కుంజరేణ సుతస్య తే, మార్గమావారితం దృష్ట్వా రాజ్ఞా వంగేన ధీమతా. ౯. ఘటోత్కచో మహారాజ క్రోధసంరక్తలోచనః, ఉద్యతాం తాం మహాశక్తిం తస్మిం శ్చిక్షేప వారణే. ౧౦. సతయాభిహతో రాజం స్తేన బాహువిముక్తయా, సంజాతరుధిరోత్పీడః ప్రపాత చమమార చ. ౧౧. ఉత్పత్య చ గజాచ్చాపి వంగానా మీశ్వరో బలీ, జవేన సమభిద్రుత్య జగామ ధరణీతలమ్. ౧౨. దుర్యోధనోఽపి సంప్రేక్ష్య పాతితం వరవారణమ్, ప్రభగ్నం చ బలం దృష్ట్వా జగామ పరమాం వ్యథామ్. ౧౩. క్షత్రధర్మం పురస్కృత్య ఆత్మనశ్చాభిమానితామ్, ప్రాప్తేపక్రమణే రాజా తస్థౌ గిరిరివాచలః. ౧౪. సంధాయ చ శితం బాణం కాలాగ్నిసమతేజసమ్, ముమోచ పరమక్రుద్ధ స్తస్మిన్ ఘోరే నిశాచరే. ౧౫. తమాపతంతం సంప్రేక్ష్య బాణమింద్రాశనిప్రభమ్, లాఘవా న్మోచయామాస మహాత్మా వై ఘటోత్కచః. ౧౬. భూయశ్చ విననాదోగ్రం క్రోధసంరక్తలోచనః, త్రాసయన్ సర్వసైన్యాని యుగాంతే జలదో యథా. ౧౭. తం శ్రుత్వా నినదం ఘోరం తస్య భీమస్య రక్షసః, ఆచార్య ముపసంగమ్య భీష్మ శ్శాంతనవోఽబ్రవీత్. ౧౮. యథైష నినదో ఘోరః శ్రూయతే రాక్షసేరితః, హైడింబో యుధ్యతే నూనం రాజ్ఞా దుర్యోధనేన హ. ౧౯. నైష శక్యో హి సంగ్రామే జేతుం భూతేన కేనచిత్, తత్ర గచ్ఛత భద్రం వో రాజానం పరిరక్షత. ౨౦. అభిద్రుతో మహాభాగో రాక్షసేన మహాత్మనా, ఏతద్ధి పరమం కృత్యం సర్వేషాన్నః పరంతపాః. ౨౧. పితామహవచశ్శ్రుత్వా త్వరమాణా మహారథాః, ఉత్తమం జవ మాస్థాయ ప్రయయు ర్యత్ర కౌరవః. ౨౨. ద్రోణశ్చ సోమదత్తశ్చ బాహ్లికోఽథ జయద్రథః, కృపో భూరిశ్రవాశ్శల్య ఆవంత్యౌ స్సబృహద్బలః. ౨౩. అశ్వత్థామా వికర్ణశ్చ చిత్రసేనో వివింశతిః, రథాశ్చానేకసాహస్రా యే తేషా మనుయాయినః. ౨౪. అభిద్రుతం పరిప్సంతః పుత్రం దుర్యోధనం తవ, తదనీక మనాధృష్యం పాలితం తు మహారథైః. ౨౫. ఆతతాయిన మాయాంతం ప్రేక్ష్య రాక్షససత్తమః, నాకంపత మహాబాహు ర్మైనాకఇవ పర్వతః. ౨౬. ప్రగృహ్య విపులం చాపం జ్ఞాతిభిః పరివారితః, శూలముద్గరహస్తైశ్చ నానాప్రహరణైరపి. ౨౭. తత స్సమభవ ద్యుద్ధం తుములం రోమహర్షణమ్, రాక్షసానాం చ ముఖ్యస్య దుర్యోధనబలస్య చ. ౨౮. ధనుషాం కూజతాం శబ్ద స్సర్వత స్తుములో రణే, అశ్రూయత మహారాజ వంశానాం దహ్యతామివ,

౨౯. శస్త్రాణాం పాత్యమానానాం కవచేషు శరీరిణామ్, శబ్ద స్సుమభవద్రాజ న్నద్రీణామివ భిందతామ్. ౩౦. వీరబాహువిసృష్టానాం తోమరాణాం విశాంపతే, రూపమాసీ ద్వియత్స్థానాం సర్పాణామివ సర్పతామ్. ౩౧. తతః పరమసంక్రుద్ధో విస్ఫార్య సుమహద్ధనుః, రాక్షసేంద్రో మహాబాహు ర్వినద౯ భైరవం స్వనమ్. ౩౨. ఆచార్యస్యార్ధచంద్రేణ క్రుద్ధశ్చిచ్ఛేద కార్ముకమ్, సోమదత్తస్య భల్లేన ధ్వజం చోన్మథ్య చానదత్. ౩౩. బాహ్లీకం చ త్రిభిర్బాణైః ప్రత్యవిధ్యత్ స్తనాంతరే, కృపమేకేన వివ్యాధ చిత్రసేనం త్రిభిశ్శరైః. ౩౪. పూర్ణాయతవిసృష్టేన సమ్యక్ ప్రణిహితేన చ, జత్రుదేశే సమాసాద్య వికర్ణం సమతాడయత్. ౩౫. న్యషీదత్స రథోపస్థే శోణితేన పరిప్లుతః, తతః పున రమేయాత్మా నారాచా౯ దశపంచ చ. ౩౬. భూరిశ్రవసి సంక్రుద్ధః ప్రాహిణో ద్భరతర్షభ, తే వర్మ భిత్త్వా తస్యాశు ప్రావిశ౯ ధరణీతలమ్. ౩౭. వివింశతే శ్చ ద్రౌణేశ్చ యంతారౌ సమతాడయత్, తౌ పేతతూ రథోపస్థే రశ్మీనుత్సృజ్య వాజినామ్. ౩౮. సింధురాజ్ఞోఽర్ధచంద్రేణవరాహంస్వర్ణభూషితమ్, ఉన్మమాథమహారాజద్వితీయేనాచ్ఛిన ద్ధనుః. ౩౯. చతుర్భిరథనారాచై ర్వావంత్యస్య మహాత్మనః, జఘాన చతురో వాహా౯ క్రోధసంరక్తలోచనః. ౪౦. పూర్ణాయతవిసృష్టేన పీతేన నిశితేన చ, నిర్బిభేద మహారాజ రాజపుత్రం బృహద్బలమ్. ౪౧. సగాఢవిద్ధో వ్యథితో రథోపస్థ ఉపావిశత్, భృశం క్రోధేన చావిష్టో రథస్థో రాక్షసాధిపః. ౪౨. చిక్షేప నిశితాం స్తీక్ష్ణా౯ శరా నాశీవిషోపమా౯, బిభిదు స్తే మహారాజ శల్యం యుద్ధవిశారదమ్. ౪౩.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - త్రినవతితమోఽధ్యాయః.

సంజయఉవాచః—విముఖీకృత్య తా౯ సర్వాం స్తావకా౯ యుధి రాక్షసః, జిఘాంసు ర్భరతశ్రేష్ఠ దుర్యోధన ముపాద్రవత్. ౧. తమాపతంతం సంప్రేక్ష్య రాజానం ప్రతివేగితమ్, అభ్యధావ౯ జిఘాంసంత స్తావకా యుద్ధదుర్మదాః. ౨. తాలమాత్రాణి చాపాని వికర్షంతో మహారథాః, తమేక మభ్యధావంత నదంత స్సింహసంఘవత్. ౩. అథైనం శరవర్షేణ సమంతాత్పర్యవారయ౯, పర్వతం వారిధారాభిః శరదీవ బలాహకాః. ౪. సగాఢవిద్ధో వ్యథిత స్తోత్రార్దిత ఇవ ద్విపః, ఉత్పపాత తదాకాశం సమంతా ద్వైనతేయవత్. ౫. వ్యనదత్సుమహానాదం జీమూత ఇవ శారదః, దిశః ఖం విదిశశ్చైవ నాదయ౯ భైరవస్వనః. ౬. రాక్షసస్య తత శ్శబ్దం శ్రుత్వా రాజా యుధిష్ఠిరః, ఉవాచ భరతశ్రేష్ఠ భీమసేన మరిందమమ్. ౭. యుధ్యతే రాక్షసో నూనం ధార్తరాష్ట్రై ర్మహారథైః, యథాస్య శ్రూయతే శబ్దో నదతో భైరవస్వనమ్. ౮. అతిభారం చ పశ్యామి తస్మి౯ రాక్షసపుంగవే, పితామ

హాశ్చ సంక్రుద్ధః పాంచాలాః హంతుముద్యతః. ౯. తేషాం చ రథఘోషార్థాయ యుధ్యతే ఫాల్గునః పరైః, ఏతచ్ఛ్రుత్వా మహాబాహో కార్యద్వయ ముపస్థితమ్. ౧౦. గచ్ఛ రక్షస్వ హైడింబం సంశయం పరమం గతమ్, భ్రాతుర్వచన మాజ్ఞాయ త్వరమాణో వృకోదరః. ౧౧. ప్రయయౌ సింహనాదేన త్రాసయాన్ సర్వపార్థి వాన్, వేగేన మహతా రాజన్ పర్వకాలే యథోదధిః ౧౨. తమన్వయా త్సత్య ధృతిః సౌచిత్తి ర్యుద్ధదుర్మదః, శ్రేణిమా న్వసుదానశ్చ పుత్రః కాశ్యస్య వా విభుః. ౧౩. అభిమన్యుముఖాశ్చైవ ద్రౌపదేయా మహారథాః, క్షత్రదేవశ్చ విక్రాంతః క్షత్రధర్మా తథైవ చ. ౧౪. అనూపాధిపతిశ్చైవ నీలస్స్వబలమాస్థితః, మహతారథ వంశేన హైడింబం పర్యవారయన్. ౧౫. కుంజరైశ్చ మహామత్తైః షట్సహస్రైః ప్రహారిభిః, అభ్యరక్షంత సహితా రాక్షసేంద్రం ఘటోత్కచమ్. ౧౬. సింహనాదేన మహతా నేమిఘోషేణ చైవహ, ఖురశబ్దనిపాతైశ్చ కంపయంతో వసుంధ రామ్. ౧౭. తేషామాపతతాం శ్రుత్వా శబ్దం తం తావకం బలమ్, భీమసేనభ యోద్విగ్నం వివర్ణవదనం తథా. ౧౮. పరివృత్తం మహారాజ పరిత్యజ్య ఘటోత్క చమ్, తతః ప్రవవృతే యుద్ధం తత్ర తేషాం మహాత్మనామ్. ౧౯. తావకానాం పరే షాం చ సంగ్రామే ష్వనివర్తినామ్, నానారూపాణి శస్త్రాణి విసృజంతో మహా రథాః. ౨౦. అన్యోన్య మభిధావంతః సంప్రహారం ప్రచక్రిరే, వ్యతిషక్తం మహా రౌద్రం యుద్ధం భీరుభయావహమ్. ౨౧. హయై ర్గజా స్సమాజగ్ముః పదాతా రథిభి స్సహ, అన్యోన్యం సమరే రాజన్ ప్రార్థయమానా స్సుమహద్యశః. ౨౨. సహసా చాభవత్తీవ్రం సన్నిపాతా న్మహద్రజః, రథాశ్వగజపత్తీనాం పాదనేమిస ముద్ధతమ్ ౨౩. ధూమారుణరజస్తీవ్రం రణభూమిం సమావృణోత్, నైవ స్వేన పరే రాజన్ సమజానన్ పరస్పరమ్. ౨౪. పితా పుత్రం న జానీతే పుత్రో వా పితరం తథా, నిర్మర్యాదే తథాభూతే వైశసే రోమహర్షణే ౨౫. శస్త్రాణాం భరతశ్రేష్ఠ మనుష్యాణాం చ గర్జతామ్, సుమహానభవచ్ఛబ్దః ప్రేతానామివ భారత. ౨౬. గజవాజిమనుష్యాణాం శోణితానాం తరంగిణీ, ప్రావర్తత నదీ తత్ర కేశశైవలశాద్వలా. ౨౭. నరాణాం చైవ కాయేభ్యః శిరసాం పతతాం రణే, శుశ్రువే సుమహాన్ శబ్దః పతతా మశ్మనామివ. ౨౮. విశిరస్కై ర్మనుష్యైశ్చ ఛిన్న గాత్రైశ్చ వారణైః, అశ్వైస్సంభిన్నదేహైశ్చ సంకీర్ణా భూద్వసుంధరా. ౨౯. నానావిధాని శస్త్రాణి విసృజంతో మహారథాః, అన్యోన్యమభిధావంతః సంప్రహా రార్థ ముద్యతాః. ౩౦. హయాహయాన్ సమాసాద్య ప్రేషితా హయసాదిభిః, సమాహత్య రణేఽన్యోన్యం నిపేతు ర్గతజీవితాః ౩౧. నరానరాన్ సమాసాద్య

క్రోధరక్తేక్షణా భృశమ్, ఉరాంస్యురోభి రన్యోన్యం సమాశ్లిష్య నిజఘ్నిరే. ౩౨. ప్రేషితాశ్చ మహామాత్రై ర్వారణాః పరవారణైః, అభిఘ్నంతి విషాణాగ్రై ర్వారణానేవ సంయుగే. ౩౩. తే జాతరుధిరాపీడాః పతాకాభి రలంకృతాః, సంసక్తాః ప్రత్యదృశ్యంత మేఘా ఇవ సవిద్యుతః. ౩౪. కేచి ద్భిన్నా విషాణాగ్రై ర్భిన్నకుంభాశ్చ తోమరైః, వినదంతోఽభ్యధావంత గర్జమానాఘనా ఇవ. ౩౫. కేచిద్ధస్తై ర్ద్విధాచ్ఛిన్నై శ్ఛిన్నగాత్రా స్తథా పరే, నిపేతు స్తుములే తస్మిం శ్ఛిన్నపక్షా ఇవాద్రయః. ౩౬. పార్శ్వై స్తు దారితా స్త్వన్యై ర్వారణై ర్వరవారణాః, ముముచు శ్శోణితం భూరి ధాతూనివ ధరాధరాః. ౩౭. నారాచనిహతా స్త్వన్యే తథావిద్ధాశ్చ తోమరైః, హయారోహావ్యదృశ్యంత విశృంగా ఇవ పర్వతాః. ౩౮. కేచిత్క్రోధసమావిష్టా మదాంధా నిరవగ్రహాః, రథాన్ హయాన్ పదాతీంశ్చ మమృదు శ్శతశో రణే. ౩౯. తథా హయాహయారోహైః స్తాడితాః ప్రాసతోమరైః, తేన తేనాభ్యవర్తంత కుర్వంతో వ్యాకులా దిశః ౪౦. రథినో రథిభి స్సార్థం కులపుత్రా స్తనుత్యజః, పరాం శక్తిం సమాస్థాయ చక్రుః కర్మాణ్యభీతవత్. ౪౧. స్వయంవర ఇవామర్దే ప్రజహ్రు రితరేతరమ్, ప్రార్థయానా యశో రాజన్ స్వర్గం వా యుద్ధశాలినః. ౪౨. తస్మిం స్తథా వర్తమానే సంగ్రామే రోమహర్షణే, ధార్తరాష్ట్రం మహత్సైన్యం ప్రాయశో విముఖీకృతమ్ ౪౩.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - చతుర్ణవతితమోఽధ్యాయః.

సంజయ ఉవాచ — స్వసైన్యం నిహతం దృష్ట్వా రాజా దుర్యోధన స్తదా, అభ్యధావత సంక్రుద్ధో భీమసేన మరిందమమ్. ౧. ప్రగృహ్య సుమహచ్చాపమింద్రాశనిసమప్రభమ్, మహతా శరవర్షేణ పాండవం సమవాకిరత్. ౨. అర్ధచంద్రం చ సంధాయ సుతీక్ష్ణం లోమవాహినమ్, భీమసేనస్య చిచ్ఛేద చాపం క్రోధసమన్వితః. ౩. తదంతరే చ సంప్రేక్ష్య త్వరమాణో మహారథః, సందధే నిశితం బాణం గిరీణా మవదారణమ్ ౪. తేనోరసి మహాబాహు ర్భీమసేన మతాడయత్, సగాఢవిద్ధో వ్యథితః సృక్వణీ పరిలేలిహన్. ౫. సమాలలంబే తేజస్వీ ధ్వజం హేమపరిష్కృతమ్, తథా విమనసం దృష్ట్వా భీమసేనం ఘటోత్కచః. ౬. క్రోధేనాభిప్రజజ్వాల దిధక్షన్నివ పావకః, అభిమన్యుముఖాశ్చైవ పాండవానాం మహారథాః. ౭. సమభ్యధావ న్క్రోశంతో రాజానం జాతసంభ్రమాః, సంప్రేక్ష్య తానాపతతః సంక్రుద్ధాన్ జాతసంభ్రమాన్. ౮. భారద్వాజోఽబ్రవీద్వాక్యం తావకానాం మహారథాన్, క్షిప్రం గచ్ఛత భద్రం వో రాజానం పరిరక్షత, ౯. సంశయం పరమం

ప్రాప్తం మజ్జంతం వ్యసనార్ణవే, ఏతే క్రుద్ధా మహేష్వాసాః పాండవానాం మహా రథాః. ౧౦. భీమసేనం పురస్కృత్య దుర్యోధన ముపాద్రవన్, నానావిధాని శస్త్రాణి విసృజంతో జయే ధృతాః. ౧౧. నదంతో భైరవా న్నాదాం స్త్రాసయంతశ్చమూమిమామ్, తదాచార్యవచ శ్శ్రుత్వా సోమదత్తపురోగమాః. ౧౨. తావకా స్సమధావంత పాండవానా మనీకినీమ్, కృపో భూరిశ్రవాశ్శల్యో ద్రోణపుత్రో వివింశతిః. ౧౩. చిత్రసేనో వికర్ణశ్చ సైంధవోఽథ బృహద్బలః, అవంత్యౌ చ మహేష్వాసౌ కౌరవం పర్యవారయన్. ౧౪. తే వింశతిపదం గత్వా సంప్రహారం ప్రచక్రిరే, పాండవా ధార్తరాష్ట్రాశ్చ పరస్పరజిఘాంసవః. ౧౫. ఏవముక్త్వా మహాబాహు ర్మహద్విస్ఫార్య కార్ముకమ్, భారద్వాజ స్తతో భీమం షడ్వింశత్యా సమార్దయత్. ౧౬. భూయశ్చైనం మహాబాహుం శ్శరై శ్శీఘ్ర మవాకిరత్, పర్వతం వారిధారాభిః ప్రావృషీవ బలాహకః. ౧౭. తం ప్రత్యవిధ్య ద్దశభి ర్భీమసేన శ్శిలీముఖైః, త్వరమాణో మహేష్వాసః సవ్యే పార్శ్వే మహాబలః. ౧౮. సగాఢవిద్ధో వ్యథితో వయోవృద్ధశ్చ భారత, ప్రణష్టసంజ్ఞ స్సహసా రథోపస్థ ఉపావిశత్. ౧౯. గురుం ప్రవ్యథితం దృష్ట్వా రాజా దుర్యోధన స్స్వయమ్, ద్రౌణాయనిశ్చ సంక్రుద్ధౌ భీమసేన మభిద్రుతౌ. ౨౦. తావాపతంతౌ సంప్రేక్ష్య కాలాంతకయమోపమౌ, భీమసేనో మహాబాహు ర్గదా మాదాయ సత్వరః. ౨౧. అవప్లుత్య రథా త్తూర్ణం తస్థౌ గిరిరివాచలః, సముద్యమ్య గదాం గుర్వీం కాలదండోపమాం రణే. ౨౨. తముద్యతగదం దృష్ట్వా కైలాసమివ శృంగిణమ్, కౌరవో ద్రౌణపుత్రశ్చ సహితావభ్యధావతామ్. ౨౩. తావాపతంతౌ సహితౌ త్వరితౌ బలినాం వరౌ, అభ్యధావత వేగేన భీమసేనో మహాబలః. ౨౪. తమాపతంతం సంప్రేక్ష్య సంక్రుద్ధం భీమదర్శనమ్, సమభ్యధావం స్త్వరితాః కౌరవాణాం మహారథాః. ౨౫. భారద్వాజముఖా స్సర్వే భీమసేనజిఘాంసయా, నానావిధాని శస్త్రాణి భీమస్యోరస్యపాతయన్. ౨౬. సహితాః పాండవం సర్వే పీడయంత స్సమంతతః, తం దృష్ట్వా సంశయం ప్రాప్తం పీడ్యమానం మహారథమ్. ౨౭. అభిమన్యుప్రభృతయః పాండవానాం మహారథాః, అభ్యధావన్ పరీప్సంతః ప్రాణాం స్త్యక్త్వా సుదుస్త్యజాన్. ౨౮. అనూపాధిపతి శ్శూరో భీమస్య దయిత స్సఖా, నీలో నీలాంబుదప్రఖ్యః సంక్రుద్ధో ద్రౌణిమభ్యయాత్. ౨౯. స్పర్ధతే హి మహేష్వాసో నిత్యం ద్రోణసుతేన సః, సవిస్ఫార్య మహచ్చాపం ద్రౌణిం వివ్యాధ పత్రిణా. ౩౦. యథా శక్రో మహారాజ పురా వివ్యాధ దానవమ్, విప్రచిత్తిం దురాధర్షం దేవతానాం భయంకరమ్. ౩౧. యేన లోకత్రయం క్రోధా త్త్రాసితం స్వేన తేజసా, తథా నీలేన నిర్భిన్నః

సుముక్తేన పతత్రిణా. ౩౨. సంజాతరుధిరోత్పీడో ద్రోణిః క్రోధసమన్వితః, సవి ష్ఫార్య ధనుశ్చిత్ర మింద్రాశనిసమస్వనమ్. ౩౩. చక్రే నీలవినాశాయ మతిం మతి మతాం వరః, తత స్సంధాయ విమలాన్ భల్లాన్ కర్మారచిత్రితాన్. ౩౪. జఘాన చతురో వాహాన్ పాతయామాస చ ధ్వజమ్, సప్తమేన చ భల్లేన నీలం వివ్యాధ వక్షసి. ౩౫. సగాఢవిద్ధో వ్యథితో రథోపస్థ ఉపావిశత్, మోహితం వీక్ష్య రాజా నం నీలమభ్రచయోపమమ్. ౩౬. ఘటోత్కచోఽపి సంక్రుద్ధో జ్ఞాతిభిః పరివారితః, అభిదుద్రావ వేగేన ద్రౌణి మాహవశోభినమ్. ౩౭. తథేతరే చాభ్యధావన్ రాక్షసా యుద్ధదుర్మదాః, తమాపతంతం సంప్రేక్ష్య రాక్షసం ఘోరదర్శనమ్. ౩౮. అభ్యధావత తేజస్వీ భారద్వాజాత్మజ స్త్వరన్, నిజఘానతు సంక్రుద్ధో రాక్షసాన్ భీమదర్శనాన్. ౩౯. యేఽభవన్నగ్రతః క్రుద్ధా రాక్షసస్య పురస్సరాః, విముఖాం శ్చైవ తాన్ దృష్ట్వా ద్రోణిచాపచ్యుతై శ్శరైః. ౪౦. అక్రుధ్యత మహాకాయో భైమసేని ర్ఘటోత్కచః, ప్రాదుశ్చక్రే మహామాయాం ఘోరరూపాం సుదారు ణామ్. ౪౧. మోహయన్ సమరే ద్రౌణిం మాయావీ రాక్షసాధిపః, తత స్తే తా వకా స్సర్వే మాయయా విముఖీకృతాః. ౪౨. అన్యోన్యం సమపశ్యంత నికృత్తా న్మేదినీతలే, విచేష్టమానాః కృపణాః శోణితేన పరిప్లుతాః. ౪౩. ద్రోణో దుర్యో ధన శ్శల్య అశ్వత్థామా తథైవచ, ప్రయయుశ్చ మహేష్వాసా యే ప్రధానా స్తుకౌరవాః. ౪౪. విధ్వస్తా రథిన స్సర్వే రాజానశ్చ నిపాతితాః, హయాశ్చైవ హయారోహా వినికృత్తా స్సహస్రశః. ౪౫. తద్దృష్ట్వా తావకం సైన్యం విద్రుతం శిబిరం ప్రతి, మమ ప్రాక్రోశతో రాజం స్తథా దేవవ్రతస్య చ. ౪౬. యుధ్యధ్వం మా పలాయధ్వం మాయైషా రాక్షసీ రణే, ఘటోత్కచప్రయుక్తేతి నాతిష్ఠంత విమోహితాః. ౪౭. నైవ తే శ్రద్దధుర్భీతా వదతో రావయోర్వచః, తాంశ్చ ప్రద్రవతో దృష్ట్వా జయం ప్రాప్తాశ్చ పాండవాః. ౪౮. ఘటోత్కచేన సహితా స్సింహనాదాన్ ప్రచక్రిరే, శంఖదుందుభినిర్ఘోషై స్సమంతాత్ నేదిరే భృశమ్ ౪౯. ఏవం తవ బలం సర్వం హైడింబేన దురాత్మనా, సూర్యాస్తమనవేలాయాం ప్రభగ్నం విద్రుతం దిశః. ౫౦.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - పంచనవతితమోఽధ్యాయః.

భగదత్తపరాక్రమః.

సంజయ ఉవాచ—తస్మిన్ మహతి సంక్రందే రాజా దుర్యోధన స్తదా, గాంగేయ ముపసంగమ్య వినయేనాభివాద్య చ. ౧. తస్య సర్వం యథావృత్త మాఖ్యాతుముపచక్రమే, ఘటోత్కచస్య విజయ మాత్మనశ్చ పరాజయమ్. ౨. కథ

యామాస దుర్ధర్షో వినిశ్వస్య పునఃపునః, అబ్రవీచ్చ తదా రాజన్ భీష్మం కురుపి తామహమ్. ౩. భవంతం సముపాశ్రిత్య వాసుదేవం యథా పరైః, పాండవై ర్విగ్రహో ఘోరః సమారబ్ధో మయా ప్రభో. ౪. ఏకాదశసమాఖ్యాతా అక్షౌహిణ్యశ్చ యా మమ, నిదేశే తవ తిష్ఠంతి మయా సార్ధం పరంతప. ౫. సోఽహం భరతశార్దూల భీమసేన పురోగమైః, ఘటోత్కచం సమాశ్రిత్య పాండవై ర్యుధి నిర్జితః ౬. తన్మే దహతి గాత్రాణి శుష్కవృక్షమివానలః, తదిచ్ఛామి మహాభాగ త్వత్ప్రసాదా త్పరంతప. ౭. రాక్షసాపశదం హంతుం స్వయమేవ పితామహ, త్వాం సమాశ్రిత్య దుర్ధర్ష తన్మే కర్తుం త్వమర్హసి ౮. ఏతచ్ఛ్రుత్వా తు వచనం రాజ్ఞో భరతసత్తమ, దుర్యోధనమిదం వాక్యం భీష్మ శ్శాంతనవోఽబ్రవీత్. ౯. శృణు రాజన్ మమ వచో యత్త్వాం వక్ష్యామి కౌరవ, యథా త్వయా మహారాజ వర్తితవ్యం పరంతప. ౧౦. ఆత్మారక్ష్యో రణే తాత సర్వావస్థాస్వరిందమ, ధర్మరాజేన సంగ్రామ స్త్వయా కార్య స్సదానఘ. ౧౧. అర్జునేన యమాభ్యాం వా భీమసేనేన వా పునః, రాజధర్మం పురస్కృత్య రాజా రాజాన మృచ్ఛతి. ౧౨. అహం ద్రోణః కృపో ద్రౌణిః కృతవర్మా చ సాత్వతః, శల్యశ్చ సౌమదత్తిశ్చ వికర్ణశ్చ మహారథః. ౧౩. తవ చ భ్రాతర శ్శూరా దుశ్శాసనపురోగమాః, త్వదర్థే ప్రతియోత్స్యామో రాక్షసం తం మహాబలమ్. ౧౪. తస్మిన్ రౌద్రే రాక్షసేంద్రే యది తే హృచ్ఛయో మహాన్, అయం వా గచ్ఛతు రణే తస్య యుద్ధాయ దుర్మతేః. ౧౫. భగదత్తో మహీపాలః పురందరసమో యుధి, ఏతావదుక్త్వా రాజానం భగదత్తమథాబ్రవీత్. ౧౬. సమక్షం పార్థివేంద్రస్య వాక్యం వాక్యవిశారదః, శీఘ్రం గచ్ఛ మహారాజ హైడింబం యుద్ధదుర్మదమ్. ౧౭. వారయస్వ రణే యత్తో మిషతాం సర్వధన్వినామ్, రాక్షసం క్రూరకర్మాణం యథేంద్ర స్తారకం పురా. ౧౮. తవ శస్త్రాణి దివ్యాని విక్రమశ్చ పరంతప, సమాగమశ్చ బహుభిః పురాఽభూదసురైస్సహ. ౧౯. త్వం తస్య రాజశార్దూల ప్రతియోద్ధా మహాహవే, స్వబలేనోచ్ఛ్రితో రాజన్ జహి రాక్షసపుంగవమ్. ౨౦. ఏతచ్ఛ్రుత్వా తు వచనం భీష్మస్య పృతనాపతేః, ప్రయయౌ సింహనాదేన పరానభిముఖో ద్రుతమ్. ౨౧. తమాద్రవంతం సంప్రేక్ష్య గర్జంతమివ తోయదమ్, అభ్యవర్తంత సంక్రుద్ధాః పాండవానాం మహారథాః. ౨౨. భీమసేనోఽభిమన్యుశ్చ రాక్షసశ్చ ఘటోత్కచః, ద్రౌపదేయా స్సత్యధృతిః క్షత్రదేవశ్చ మారిష. ౨౩. చేదిజో వసుదానశ్చ దశార్ణాధిపతి స్తథా, సుప్రతీకేన తాంశ్చాపి భగదత్తోఽభ్యుపాద్రవత్. ౨౪. తత స్సమభవద్యుద్ధం ఘోరరూపం భయానకమ్, పాండూనాం భగదత్తేన యమరాష్ట్రవివర్ధనమ్. ౨౫. ప్రయు

క్తా రథిభి ర్బాణా భీమవేగా స్సుతేజనాః, తే నిపేతు ర్మహారాజ నాగేషు చ రథేషు చ. ౨౬. ప్రభిన్నాశ్చ మహానాగా వినీతా హస్తిసాదిభిః, పరస్పరం సమాసాద్య సన్నిపేతు రభీతవత్. ౨౭. మదాంధా రోషసంరబ్ధా విషాణాగ్రై ర్మహాహవే, బిభిదు ర్దంతముసలై స్సమాసాద్య పరస్పరమ్. ౨౮. హయాశ్చ చామరాపీడాః ప్రాసపాణిభి రాస్థితాః, చోదితాః సాదిభిః క్షిప్రం సన్నిపేతు రభీతవత్. ౨౯. పదాతాశ్చ పదాత్యోఘై స్తాడితా శ్శక్తితోమరైః, న్యపతంత తదాభూమౌ శతశోఽథ సహస్రశః. ౩౦. రథినశ్చ రథై రాజన్ కర్ణినాలీకసాయకైః, నిహత్య సమరే వీరాన్ సింహనాదా న్వినేదిరే. ౩౧. తస్మిం స్తథా వర్తమానే సంగ్రామే రోమహర్షణే, భగదత్తో మహేష్వాసో భీమసేనమథాద్రవత్. ౩౨. కుంజరేణ ప్రభిన్నేన సప్తధా స్రవతా మదమ్, పర్వతేన యథా తోయం స్రవమాణేన సర్వశః. ౩౩. కిరన్ శరసహస్రాణి సుప్రతీకశిరోగతః, ఐరావతస్థో భగవాన్ పురందర ఇవానఘ. ౩౪. స భీమం శరధారాభి స్తాడయామాస పార్థివః, పర్వతం వారిధారాభి స్తపాంతే జలదో యథా. ౩౫. భీమసేనస్తు సంక్రుద్ధః పాదరక్షాన్ పరశ్శతాన్, నిజఘాన మహేష్వాసః సంక్రుద్ధః శ్శరవృష్టిభిః. ౩౬. తాన్ దృష్ట్వా నిహతాన్ క్రుద్ధో భగదత్తః ప్రతాపవాన్, చోదయామాస నాగేంద్రం భీమసేనరథం ప్రతి. ౩౭. స నాగః ప్రేషిత స్తేన బాణో జ్యాచోదితో యథా, అభ్యధావత వేగేన భీమసేన మరిందమమ్. ౩౮. తమాపతంతం సంప్రేక్ష్య పాండవానాం మహారథాః, అభ్యవర్తంత వేగేన భీమసేనపురోగమాః ౩౯. కేకయాశ్చాభిమన్యుశ్చ ద్రౌపదేయాశ్చ సర్వశః, దశార్ణాధిపతి శ్శూరః క్షత్రదేవశ్చ మారిష. ౪౦. చేదిపశ్చిత్రకేతుశ్చ సంక్రుద్ధా స్సర్వ ఏవ తే, ఉత్తమాస్త్రాణి దివ్యాని దర్శయంతో మహాబలాః. ౪౧. తమేకం కుంజరం క్రుద్ధా స్సమంతా త్పర్యవారయన్, స విద్ధో బహుభి ర్బాణై ర్వ్యరోచత మహాద్విపః. ౪౨. సంజాతరుధిరోత్పీడో ధాతుచిత్ర ఇవాద్రిరాట్, దశార్ణాధిపతిశ్చాపి గజం భూమిధరోపమమ్. ౪౩. సమాస్థితోఽభిదుద్రావ భగదత్తస్య వారణమ్, తమాపతంతం సమరే గజం గజపతి స్స చ. ౪౪. దధార సుప్రతీకోఽపి వేలేవ మకరాలయమ్, వారితం ప్రేక్ష్య నాగేంద్రం దాశార్ణస్య మహాత్మనః. ౪౫. సాధుసాధ్వితి సైన్యాని పాండవాన్యభ్యపూజయన్, తతః ప్రాగ్జ్యోతిషః క్రుద్ధ స్తోమరాన్ వై చతుర్దశ. ౪౬. ప్రాహిణో త్తస్య నాగస్య ప్రముఖే నృపసత్తమ, వర్మ ముఖ్యం తనుత్రాణం శాతకుంభపరిష్కృతమ్. ౪౭. విదార్య ప్రావిశన్ క్షిప్రం వల్మీకమివ పన్నగాః, స గాఢవిద్ధో వ్యథితో నాగో భరతసత్తమ. ౪౮. ఉపావృత్తమదః క్షిప్ర మభ్యవర్తత వేగితః, స ప్రదుద్రావ

వేగేన ప్రణదన్ భైరవం రవమ్. ౪౯. సమర్దయామాస స్వబలం వాయు ర్వృక్షాని
వౌజసా, తస్మిన్ పరాజితే నాగే పాండవానాం మహారథాః. ౫౦. సింహనాదం
వినద్యోచ్చై ర్యుద్ధాయైవోపతస్థిరే, తతో భీమం పురస్కృత్య భగదత్త ముపా
ద్రవన్.౫౧. కిరంతో వివిధాన్ బాణాన్ శస్త్రాణి వివిధాని చ, తేషా మాపతతాం
రాజన్ సంక్రుద్ధానా మమర్షిణామ్. ౫౨. శ్రుత్వా స నినదం ఘోర మమర్షా
ద్గతసాధ్వసః, భగదత్తో మహేష్వాసః స్వం నాగం ప్రత్యచోదయత్. ౫౩. స నా
గప్రవర స్సమ్యగంకుశాంగుష్ఠచోదితః, తస్మిన్ క్షణే సమభవ త్సంవర్తక ఇవా
నలః. ౫౪. రథసంఘాం స్తథా నాగాన్ హయాంశ్చ సహసాదిభిః, అమృద్నా
త్సమరే రాజన్ సంప్రధావం స్తత స్తతః. ౫౫ పాదాతాంశ్చ సుసంక్రుద్ధ
శ్శతశోఽథ సహస్రశః, తేన సంలోడ్యమానం తు పాండూనాం తద్బలం మహత్.
౫౬. సంచుకోచ మహారాజ చర్మేవాగ్నౌ సమాహితమ్, భగ్నం తు స్వబలం
దృష్ట్వా భగదత్తేన ధీమతా.౫౭. ఘటోత్కచోఽథ సంక్రుద్ధో భగదత్త ముపాద్ర
వత్, వికటః పురుషో రాజన్ దీప్తాస్యో దీప్తలోచనః.౫౮. రూపం విభీషణం కృత్వా
రోషేణ ప్రజ్వలన్నివ, జగ్రాహ విమలం శూలం గిరీణామపి దారణమ్. ౫౯ నాగం
జిఘాంసు స్సహసా చిక్షేప చ మహాబలః, సవిస్ఫులింగమాలాభిః సమంతా త్పరి
వేష్టితమ్. ౬౦. తమాపతంతం సహసా దృష్ట్వా ప్రాగ్జ్యోతిషో నృపః, చిక్షేప రుచిరం
తీక్ష్ణం అర్ధచంద్రం సుదారుణమ్. ౬౧. చిచ్ఛేద సుమహా చ్ఛూలం తేన బాణేన
వేగవాన్, ఉత్పపాత ద్విధా చ్ఛిన్నం శూలం హేమపరిష్కృతమ్ ౬౨. మహాశ
నిర్యథా భ్రష్టా శక్రముక్తానభోగతా, శూలం నిపతితం దృష్ట్వా ద్విధా కృత్తం
సపార్థివః. ౬౩. రుక్మదండాం మహాశక్తిం జగ్రాహాగ్నిశిఖోపమామ్, చిక్షేప తాం
రాక్షసస్య తిష్ఠతిష్ఠేతి చాబ్రవీత్. ౬౪. తామాపతంతీం సంప్రేక్ష్య వియత్స్థా
మశనీమివ, ఉత్పత్య రాక్షసస్తూర్ణం జగ్రాహ చ ననాదచ. ౬౫. బభంజ చైనాం
త్వరితో జానున్యారోప్య భారత, పశ్యతః పార్థివేంద్రస్య తదద్భుత మివాభవత్.
౬౬. తదవేక్ష్య కృతం కర్మ రాక్షసేన బలీయసా, దివి దేవా స్సగంధర్వా మునయ
శ్చాపి విస్మితాః. ౬౭. పాండవాశ్చ మహారాజ భీమసేనపురోగమాః, సాధుసా
ధ్వితి నాదేన పృథివీ మన్వనాదయన్. ౬౮. తంతు శ్రుత్వా మహానాదం ప్రహృ
ష్టానాం మహాత్మనామ్, నామృష్యత మహేష్వాసో భగదత్తః ప్రతాపవాన్. ౬౯.
సవిస్ఫార్య మహచ్చాప మింద్రాశనిసమప్రభమ్, తర్జయామాస వేగేన పాండ
వానాం మహారథాన్. ౭౦. విసృజన్ విమలాం స్తీక్ష్ణా న్నారాచాన్ జ్వలన
ప్రభాన్, భీమ మేకేన వివ్యాధ రాక్షసం నవభిశ్శరైః. ౭౧. అభిమన్యుం త్రిభి

శ్చైవ కేకయాన్ పంచభి స్తథా, పూర్ణాయతవిసృష్టేన శరేణానతపర్వణా. ౨౨. బిభేద దక్షిణం బాహుం క్షత్రదేవస్య చాహవే, పపాత సహసా తస్య సశరం ధను రుత్తమమ్. ౨౩. ద్రౌపదేయాం స్తతః పంచ పంచభి స్సమతాడయత్, భీమసేనస్య చ క్రోధా న్నిజఘాన తురంగమాన్. ౨౪. ధ్వజం కేసరిణం చాస్య చిచ్ఛేద విశిఖై స్త్రిభిః, నిర్బిభేద త్రిభి శ్చాన్యై స్సారథిం చాస్య పత్త్రిభిః. ౨౫. సగాఢవిద్ధో వ్యథితో రథోపస్థ ఉపావిశత్, విశోకో భరతశ్రేష్ఠ భగదత్తేన సంయుగే. ౨౬. తతో భీమో మహారాజ విరథో రథినాం వరః, గదాం ప్రగృహ్య వేగేన ప్రచస్కంద మహారథాత్. ౨౭. తముద్యతగదం దృష్ట్వా సశృంగమివ పర్వతమ్, తావకానాం భయం ఘోరం సమపద్యత భారత ౨౮. ఏతస్మిన్నేవ కాలే తు పాండవః కృష్ణసారథిః, ఆజగామ మహారాజ నిఘ్నన్ శత్రూన్ సమంతతః. ౨౯. యత్ర తౌ పురుషవ్యాఘ్రౌ పితాపుత్రౌ మహారథౌ, ప్రాగ్జ్యోతిషేణ సహితౌ భీమసేనఘటోత్కచౌ. ౩౦. దృష్ట్వా చ పాండవో భ్రాతౄన్ యుధ్యమానా న్మహారథాన్, త్వరితో భరతశ్రేష్ఠ తత్రాయుధ్య త్కిరన్ శరాన్. ౩౧. తతో దుర్యోధనో రాజా త్వరమాణో మహారథః, సేనా మచోదయ త్క్షిప్రం రథనాగసమాకులామ్. ౩౨. తా మాపతంతీం సహసా కౌరవాణాం మహాచమూమ్, అభిదుద్రావ వేగేన పాండవ శ్శ్వేతవాహనః ౩౩. భగదత్తోఽపి సమరే తేన నాగేన భారత, విమృద్నన్ పాండవబలం యుధిష్ఠిర ముపాద్రవత్. ౩౪. తదాసీత్తుములం యుద్ధం భగదత్తస్య మారిష, పాంచాలై స్సృంజయైశ్చైవ కేకయైశ్చోద్యతాయుధైః. ౩౫. భీమసేనోఽపి సమరే తావుభౌ కేశవార్జునౌ, అశ్రావయద్యథావృత్త మిరావద్వధము త్తమమ్. ౩౬.

ఇతి శ్రీమహాభారతే భీష్మపర్వాంతర్గతభీష్మవధపర్వణి షణ్ణవతితమోఽధ్యాయః.

అష్టమదివసయుద్ధావహారః.

సంజయ ఉవాచ—పుత్రం తు నిహతం శ్రుత్వా త్విరావంతం ధనంజయః, దుఃఖేన మహతావిష్టో నిశ్వసన్ పన్నగో యథా. ౧. అబ్రవీ త్సమరే రాజన్ వాసుదేవమిదం వచః, ఇదం నూనం మహాప్రాజ్ఞో విదురో దృష్టవాన్ పురా. ౨. కురూణాం పాండవానాం చ భయం ఘోరం మహామతిః, తతో న్యవారయత వై ధృతరాష్ట్రం జనేశ్వరమ్. ౩. అన్యే చ బహవో వీరా స్సంగ్రామే మధుసూదన, నిహతాః కౌరవై స్సంఖ్యే తథాస్మాభిశ్చ కౌరవాః. ౪. అర్థహేతో ర్నరశ్రేష్ఠ క్రియతే కర్మ కుత్సితమ్, ధిగర్థాన్ యత్కృతే హ్యేవం క్రియతే జ్ఞాతిసంక్షయః. ౫. అధనస్య మృతం శ్రేయో న చ జ్ఞాతివధాద్ధనమ్, కిన్ను ప్రాప్స్యామహే కృష్ణ హత్వా జ్ఞాతీన్ సమాగతాన్. ౬. దుర్యోధనాపరాధేన శకునే స్సౌబలస్య చ,

క్షత్రియా నిధనం యాంతి కర్ణదుర్మంత్రితేన చ. ౭. ఇదానీం చ విజానామి
సుకృతం మధుసూదన, కృతం రాజ్ఞా మహాబాహో యాచయామాస యోధనమ్.
౮. రాజ్యార్థం పంచ గ్రామాన్ వా నాకార్షీత్స చ దుర్మతిః, దృష్ట్వా చ క్షత్రియాన్
శూరాన్ శయానాన్ ధరణీతలే. ౯. నిందామి భృశమాత్మానం ధిగస్తు క్షత్రజీవి
కామ్, అశక్తమితి మా మేతే జ్ఞాస్యంతి క్షత్రియా రణే. ౧౦ యుద్ధం తు మే న
రుచితం జ్ఞాతిభి ర్మధుసూదన, సంచోదయ హయాన్ శీఘ్రం ధార్తరాష్ట్రచమూం
ప్రతి. ౧౧. ప్రతరిష్యే మహాపారం భుజాభ్యాం సమరోదధిమ్, నాయం క్లీబయి
తుం కాలో విద్యతే మాధవ కశ్చిత్. ౧౨. ఏవముక్తస్తు పార్థేన కేశవః
పరవీరహా, చోదయామాస తానశ్వాన్ పాండురాన్ వాతరంహసః. ౧౩. అథ
శబ్దో మహానాసీ త్తవ సైన్యస్య భారత, మారుతోద్ధూతవేగస్య సాగరస్యేవ
పర్వణి ౧౪ అపరాహ్ణే మహారాజ సంగ్రామ స్సముపద్యత, పర్జన్యసమనిర్ఘోషో
భీష్మస్య సహ పాండవైః. ౧౫. తతో రాజం స్తవ సుతా భీమసేన ముపాద్ర
వన్, పరివార్య రణే ద్రోణం వసవో వాసవం యథా. ౧౬. తత శ్శాంతనవో
భీష్మః కృపశ్చ రథినాం వరః, భగదత్త స్సుశర్మా చ ధనంజయ ముపాద్రవన్.
౧౭. హార్దిక్యో బాహ్లికశ్చైవ సాత్యకిం సమభిద్రుతౌ, అంబష్ఠకస్తు నృపతి రభిమ
న్యు ముపస్థితః. ౧౮. శేషా స్త్వన్యే మహారాజ శేషానేవ మహారథాన్, తతః ప్రవ
వృతే యుద్ధం ఘోరరూపం భయావహమ్. ౧౯. భీమసేనస్తు సంప్రేక్ష్య పుత్రాం స్త
వ జనేశ్వర, ప్రజజ్వాల రణే క్రుద్ధో హవిషా హవ్యవాడివ. ౨౦. పుత్రాస్తు
తవ కౌంతేయం ఛాదయాంచక్రిరే శరైః, ప్రావృషీవ మహారాజ జలదాః పర్వతం
యథా. ౨౧. సంఛాద్యమానో బహుధా పుత్రై స్తవ విశాం పతే, సృక్వణీ లేలి
హాన్ వీరః శార్దూల ఇవ వేగవాన్. ౨౨. వ్యూఢోరస్కం తతో భీమః పాతయా
మాస భారత, క్షురప్రేణ సుతీక్ష్ణేన సోఽభవద్గతజీవితః. ౨౩. అపరేణ తు భల్లేన
పీతేన నిశితేన చ, అపాతయత్కుండలినం సింహః క్షుద్రమృగం యథా. ౨౪.
తతస్సునిశితాన్ పీతాన్ సమాదత్త శిలీముఖాన్, ససర్జ త్వరయా యుక్తః
పుత్రాం స్తే ప్రాప్య మారిష. ౨౫. ప్రేషితా భీమసేనేన శరా స్తే దృఢధన్వనా,
అపాతయంత పుత్రాం స్తే రథేభ్యః సుమహారథాన్. ౨౬. అనాధృష్టిం కుండభేదం
వైరాటం దీర్ఘలోచనమ్, దీర్ఘబాహుం సుబాహుం చ తథైవ కనకధ్వజమ్. ౨౭.
ప్రపతంతిస్మ తే వీరా విరేజు ర్భరతర్షభ, వసంతే పుష్పశబలా శ్చ్యూతాః ప్రపతితా
ఇవ. ౨౮. తతః ప్రదుద్రువు శ్శేషాః పుత్రా స్తవ విశాం పతే, తం కాలమివ
మన్వంతో భీమసేనం మహాబలమ్. ౨౯ ద్రోణస్తు సమరే వీరం నిర్దహంతం సుతాం

స్తవ, యథాద్రిం వారిధారాభిః సమంతా ద్వ్యకిర చ్ఛరైః. ౩౦. తత్రాద్భుతమప శ్యామ కుంతీపుత్రస్య పౌరుషమ్, ద్రోణేన వార్యమాణోఽపి నిజఘ్నే యత్సుతాం స్తవ. ౩౧. యథాహి గోవృషో వర్షం సంధారయతి ఖాత్పతత్, భీమ స్తథా ద్రోణముక్తం శరవర్ష మదీనవత్. ౩౨. అద్భుతం చ మహారాజ తత్ర చక్రే వృకోదరః, యత్సుతాం స్తేఽవధీత్సంఖ్యే ద్రోణం చైవ న్యవారయత్. ౩౩. పుత్రేషు తవ వీరేషు చిక్రీడార్జునపూర్వజః, మృగేష్వివ మహారాజ చరన్ వ్యాఘ్రో మహాబలః. ౩౪. యథాహి పశుమధ్యస్థో ద్రావయేత పశూన్ వృకః, వృకోదర స్తవ సుతాం స్తథా వ్యద్రావయ ద్రణే. ౩౫. గాంగేయో భగదత్తశ్చ గౌతమశ్చ మహారథః, పాండవం రభసం యుద్ధే వారయామాసు రర్జునమ్. ౩౬. అస్త్రై రస్త్రాణి సంవార్య తేషాం సోఽతిరథో రణే, ప్రవీరాం స్తవ సైన్యేషు ప్రేషయామాస మృత్యవే. ౩౭. అభిమన్యుశ్చ రాజాన మంబష్ఠం లోకవిశ్రుతమ్, విరథం రథినాం శ్రేష్ఠం కారయామాస సాయకైః. ౩౮. విరథో వధ్యమాన స్స సౌభద్రేణ యశస్వినా, అవప్లుత్య రథాత్తూర్ణం సవ్రీడో మనుజాధిప. ౩౯. అసిం చిక్షేప సమరే సౌభద్రస్య మహాత్మనః, ఆరురోహ రథం చైవ హార్దిక్యస్య మహాబలః. ౪౦. ఆపతంతం చ నిస్త్రింశం యుద్ధమార్గవిశారదః, లాఘవాత్ వ్యంసయామాస సౌభద్రః పరవీరహా. ౪౧. వ్యంసితం వీక్ష్య నిస్త్రింశం సౌభద్రేణ రణే తదా, సాధుసాధ్వితి సైన్యానాం ప్రణాదోఽభూ ద్విశాంపతే. ౪౨. ధృష్టద్యుమ్నముఖా స్త్వన్యే తవ సైన్యమయోధయన్, తథైవ తావకా స్సర్వే పాండుసైన్య మయోధయన్. ౪౩. తత్రాక్రందో మహానాసీ త్తవ తేషాం చ భారత, నిఘ్నతాం దృఢమన్యోన్యం కుర్వతాం కర్మ దుష్కరమ్ ౪౪. అన్యోన్యం హి రణే శూరాః కేశేష్వాకృష్య మారిష, నఖై ర్దంతై రయుధ్యంత ముష్టిభి ర్జానుభి స్తథా. ౪౫. తలైశ్చైవాథ నిస్త్రింశై ర్బాహుభిశ్చ సుసంస్థితైః, వివరం ప్రాప్య చాన్యోన్య మనయన్ యమసాదనమ్ ౪౬. న్యహనచ్చ పితా పుత్రం పుత్రశ్చ పితరం తథా, వ్యాకులీకృత సర్వాంగా యుయుధు స్తత్ర మానవాః. ౪౭. రణే చారూణి చాపాని హేమపృష్ఠాని భారత, హతానా మపవిద్ధానాం కలాపాశ్చ మహాధనాః. ౪౮. జాతరూపమయైః పుంఖై రాజతై ర్నిశితాశ్శరాః, తైలధౌతా వ్యరాజంత నిర్ముక్తభుజగోపమాః. ౪౯. హస్తిదంతత్సరూన్ ఖడ్గాన్ జాతరూపపరిష్కృతాన్, చర్మాణి చాపవిద్ధాని రుక్మచిత్రాణి ధన్వినామ్. ౫౦. సువర్ణవికృతాన్ ప్రాసాన్ పట్టిసాన్ హేమభూషితాన్, జాతరూపమయా యష్టీః శక్తీశ్చ కనకోజ్జ్వలాః. ౫౧. సుసన్నాహాంశ్చ పతితాన్ ముసలాని గురూణి చ, పరిఘాన్ పట్టిసాంశ్చైవ భిందిపా

లాంశ్చ మారిష. ౫౨. పతితాన్ వివిధాన్ చాపాన్ చిత్రాన్ హేమపరిష్కృతాన్,
కుథాశ్చ బహుధాకారాః చామరవ్యజనాని చ. ౫౩. నానావిధాని శస్త్రాణి
విసృజ్య పతితానరాః, జీవంత ఇవ దృశ్యంతే గతసత్త్వా మహారథాః. ౫౪. గదా
విమథితైర్గాత్రై ర్ముసలై ర్భిన్నమస్తకాః, గజవాజిరథక్షుణ్ణాశ్శేరతేస్మ నరాః క్షితౌ.
౫౫. తథైవాశ్వనృనాగానాం శరీరై రాబభౌ తదా, సంఛన్నా వసుధా రాజన్
పర్వతైరివ సర్వశః. ౫౬. సమరే పతితైశ్చైవ శక్త్యృష్టిశరతోమరైః, నిస్త్రింశైః
పట్టసైః ప్రాసై రయఃకుంతైః పరశ్వథైః. ౫౭. పరిఘైర్భిందిపాలైశ్చ శతఘ్నీభి
స్తథైవచ, శరీరై శ్శస్త్రభిన్నైశ్చ సమాస్తీర్యత మేదినీ. ౫౮. విశబ్దై రల్పశబ్దైశ్చ
శోణితౌఘపరిప్లుతైః, గతాసుభిరమిత్రఘ్న విబభౌ సంవృతా మహీ. ౫౯. సతనుత్రై
స్సకేయూరై ర్బాహుభిశ్చందనోక్షితైః, హస్తిహస్తోపమైశ్ఛిన్నై రూరుభిశ్చ
తరస్వినామ్. ౬౦. బద్ధచూడామణిధరై శ్శిరోభిశ్చ సకుండలైః, పాతితై ర్వృషభా
క్షాణాం బభౌ భారత మేదినీ. ౬౧. కవచై శ్శోణితాదిగ్ధై ర్విప్రకీర్ణైశ్చ కాంచనైః,
రరాజ సుభృశం భూమిః శాంతార్చిరి రివానలైః. ౬౨. విప్రవిద్ధైః కలాపైశ్చ పతి
తైశ్చ శరాసనైః, విప్రకీర్ణైశ్శరైశ్చాపి రుక్మపుంఖై స్సమంతతః. ౬౩. రథైశ్చ
బహుభిర్భగ్నైః కింకిణీజాలభూషితైః వాజిభిశ్చహతైఃకీర్ణైః స్రస్తజిహ్వైస్సశోణితైః.
౬౪. అనుకర్షైఃపతాకాభి రుపాసంగై ర్ధ్వజైరపి, ప్రవీరాణాం మహాసంఖ్యై విప్రకీర్ణై
స్సుపాండురైః. ౬౫. ప్రస్తహస్తైశ్చ మాతంగైశ్శయానై ర్విబభౌ మహీ, నానా
రూపైరలంకారైః ప్రమదేవాభ్యలంకృతా. ౬౬. దంతిభిశ్చాపరై స్తత్ర సప్రాసై
ర్గాఢవేదనైః, కరైశ్శబ్దం విముంచద్భిః సీత్కారం చముహుర్ముహుః. ౬౭. విబభౌ తద్ర
ణస్థానం స్యందమానై రివాచలైః, నానావర్ణైఃకంబలైశ్చ పరిస్తోమైశ్చ దంతినామ్. ౬౮.
వైడూర్యమణిదండైశ్చ పతితై రంకుశై శ్శుభైః, ఘంటాభిశ్చ గజేంద్రాణాం పతి
తాభి స్సమంతతః. ౬౯. విపాటితవిచిత్రాభిః కుథాభీ రాంకవై స్తథా, గ్రైవేయై
శ్చిత్రరూపైశ్చ రుక్మకక్ష్యాభిరేవచ. ౭౦. యంత్రైశ్చ బహుధాభిన్నై స్తోమరైశ్చా
పికాంచనైః, అశ్వానాం రేణుకపిలై రురుచ్ఛత్రైరురచ్ఛదైః. ౭౧. సాదినాం చ భుజైశ్ఛి
న్నైఃపతితై స్సాంగదై స్తథా, ప్రాసైశ్చ విమలై స్తీక్ష్ణై ర్విమలాభి స్తు యష్టిభిః. ౭౨.
ఉష్ణీషైశ్చ తథా చిత్రై ర్విప్రవిద్ధై స్తత స్తతః, విచిత్రై రర్ధచంద్రైశ్చ జాతరూప
పరిష్కృతైః. ౭౩. అశ్వాస్తరపరిస్తోమై రాంకవై ర్మృదితై స్తథా, నరేంద్రచూ
డామణిభి ర్విచిత్రైశ్చ మహాధనైః. ౭౪. ఛత్రై స్తథా పవిద్ధైశ్చ చామరవ్యజనై

రపి, పద్మేందుద్యుతిభిశ్చైవ వదనైశ్చారుకుండలైః. ౨౫. క్లృప్తశ్మశ్రుభి రత్యర్థం వీరాణాం సమలంకృతైః, అపవిద్ధైర్మహారాజసువర్ణోజ్జ్వలకుండలైః. ౨౬. గ్రహానక్షత్రశబలా ద్యౌరివాసీ ద్వసుంధరా, ఏవ మేతే మహాసేనే మృదితే తత్ర భారత. ౨౭. పరస్పరం సమాసాద్య తవ తేషాం చ సంయుగే, తేషు శ్రాంతేషు భగ్నేషు మృదితేషు చ భారత. ౨౮. రాత్రిః సమభవద్ఘోరా నాపశ్యత తతో రణమ్, తతోఽవహారం సైన్యానాం ప్రచక్రుః కురుపాండవాః. ౨౯. ఘోరే నిశాముఖే రౌద్రే వర్తమానే సుదారుణే, అవహారం తతః కృత్వా సహితాః కురుపాండవాః. ౩౦. న్యవిశంత యథాకాలే గత్వా స్వం శిబిరం తదా. ౩౧.

ఇతి శ్రీ భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - సప్తనవతితమోఽధ్యాయః.

—ః భీష్మదుర్యోధనసంవాదః. ః—

సంజయ ఉవాచ—తతో దుర్యోధనో రాజా శకునిశ్చాపి సౌబలః, దుశ్శాసనశ్చ పుత్రస్తే సూతపుత్రశ్చ దుర్జయః. ౧. సమాగమ్య మహారాజ మంత్రం చక్రు ర్వివక్షితమ్, కథం పాండుసుతాస్సంఖ్యే జేతవ్యాస్సగణా ఇతి. ౨. తతో దుర్యోధనో రాజా సర్వాంస్తానాహ మంత్రిణః, సూతపుత్రం సమాభాష్య సౌబలం చ మహాబలమ్. ౩. ద్రోణో భీష్మః కృపశ్శల్యస్సౌమదత్తిశ్చ సంయుగే, న పార్థాన్ ప్రతిబాధంతే న జానే తచ్చ కారణమ్. ౪. అవధ్యమానాస్తే చాపి క్షపయంతి బలం మమ, సోఽస్మి క్షీణబలః కర్ణ క్షీణశస్త్రశ్చ సంయుగే. ౫. నికృతః పాండవైశ్శూరై రవధ్యైర్దైవతైరపి, సోఽహం సంశయమాపన్నః ప్రహరిష్యే కథం రణే. ౬. తమబ్రవీన్మహారాజ సూతపుత్రో నరాధిపమ్. ౭. కర్ణ ఉవాచ—మా శుచో భరతశ్రేష్ఠ కరిష్యేఽహం ప్రియం తవ, భీష్మశ్శాంతనవస్తూర్ణ మపయాతు మహారణాత్. ౮. నివృత్తే యుధి గాంగేయే న్యస్తశస్త్రే చ భారత, అహం పార్థాన్ హనిష్యామి సహితాన్ సర్వసోమకైః. ౯. పశ్యతో యుధి భీష్మస్య శపే సత్యేన తే నృప, పాండవేషు దయాం నిత్యం స హి భీష్మః కరోతి వై. ౧౦. అశక్తశ్చ రణే భీష్మో జేతుమేతాన్ మహారథాన్, అభిమానీ రణే భీష్మో నిత్యం చాపి రణప్రియః. ౧౧. స కథం పాండవాన్ యుద్ధే జేష్యతే తాత సంగతాన్, స త్వం శీఘ్ర మితో గత్వా భీష్మస్య శిబిరం ప్రతి. ౧౨. అనుమాన్య గురుం వృద్ధం శస్త్రం న్యాసాయ భారత, న్యస్తశస్త్రే తతో భీష్మే నిహతాన్ పశ్య పాండవాన్. ౧౩. మయైకేన రణే రాజన్ ససుహృద్గణబాంధవాన్, ఏవముక్తస్తు కర్ణేన పుత్రో దుర్యోధన స్తవ. ౧౪. అబ్రవీ ద్భ్రాతరం తత్ర దుశ్శాసన మిదం వచః, అనుయాత్రం యథా సర్వం సజ్జీభవతి సర్వశః. ౧౫. దుశ్శాసన తథా క్షిప్రం సర్వమేవోపపాదయ, ఏవముక్త్వా తతో రాజన్ కర్ణ మాహ జనే

శ్వరః. ౧౬. అనుమాన్య రణే భీష్మ మేషోఽహం ద్విపదాం వరమ్, ఆగమిష్యే
తతః క్షిప్రం త్వత్సకాశ మరిందమ. ౧౭. అపయాతే తతో భీష్మే ప్రహరిష్యసి
సంయుగే, నిష్పపాత తత స్తూర్ణం పుత్ర స్తవ విశాం పతే. ౧౮. సహితో భ్రాతృ
భిస్తైస్తు దేవైరివ శతక్రతుః, తత స్తం నృపశార్దూలం శార్దూలసమవిక్రమమ్ ౧౯.
ఆరోహయ ద్ధయం తూర్ణం భ్రాతా దుశ్శాసన స్తదా, అంగదీబద్ధమకుటో హస్తా
భరణవా న్నృపః. ౨౦. ధార్తరాష్ట్రో మహారాజ విబభౌ స పథి వ్రజన్, భండీపు
ష్పనికాశేన తపనీయనిభేన చ ౨౧. అనులిప్తః పరార్ధ్యేన చందనేన సుగంధినా,
అరజోఽంబరసంవీతః సింహఖేలగతి ర్నృపః ౨౨ శుశుభే విమలార్చిష్మా న్నభసీవ
దివాకరః, తం ప్రయాంతం నరవ్యాఘ్రం భీష్మస్య శిబిరం ప్రతి. ౨౩. అనుజగ్ము
ర్మహేష్వాసాః సర్వలోకస్య ధన్వినః, భ్రాతరశ్చ మహేష్వాసా స్త్రిదశా ఇవ
వాసవమ్. ౨౪. హయానన్యే సమారుహ్య గజానన్యే చ భారత, రథానన్యే నర
శ్రేష్ఠాః పరివవ్రు స్సమంతతః. ౨౫. ఆత్తశస్త్రాశ్చ సుహృదో రక్షణార్థం మహీపతేః,
ప్రాదుర్బభూవు స్సహితా శ్శక్రస్యేవామరా దివి. ౨౬ సంపూజ్యమానః కురుభిః
కౌరవాణాం మహాబలః, ప్రయయౌ సదనం రాజా గాంగేయస్య యశస్వినః.
౨౭. అన్వీయమాన స్సతతం సోదరైః పరివారితః, దక్షిణం దక్షిణః కాలే సంభృత్య
స్వభుజం తదా. ౨౮. హస్తిహస్తోపమం పీనం సర్వశత్రునిబర్హణమ్, ప్రగృహ్ణ
న్నంజలీన్నౄణా ముద్యతాన్ సర్వతో దిశః. ౨౯. శుశ్రావ మధురా వాచో
నానాదేశనివాసినామ్, సంస్తూయమానస్సూతైశ్చ మాగధైశ్చ మహాయశాః.
౩౦. పూజయానశ్చ తాన్ సర్వాన్ సర్వలోకేశ్వరేశ్వరః, ప్రదీపైః కాంచనై స్తత్ర
గంధతైలావసేచితైః. ౩౧. పరివవ్రు ర్మహాత్మానః ప్రజ్వలద్భి స్సమంతతః, స తైః పరి
వృతో రాజా ప్రదీపైః కాంచనై ర్జ్వలన్. ౩౨. శుశుభే చంద్రమాయుక్తో దీప్తై
రివ మహాగ్రహైః, కాంచనోష్ణీషిణ స్తత్ర వేత్రఝర్ఝరపాణయః ౩౩. ప్రోత్సా
రయంత శ్శనకై స్తం జనం సర్వతో దిశమ్, సంప్రాప్య తు తతో రాజా భీష్మస్య
సదనం శుభమ్. ౩౪. అవతీర్య హయాచ్చాపి భీష్మం ప్రాప్య జనేశ్వరః, అభివాద్య
తతో భీష్మం నిషణ్ణః పరమాసనే. ౩౫. కాంచనే సర్వతో భద్రే స్పర్ధ్యాస్తరణసంవృ
తే, ఉవాచ ప్రాంజలిర్భీష్మం బాష్పకంఠోఽశ్రులోచనః. ౩౬. త్వాం వయం హి సమా
శ్రిత్య సంయుగే శత్రుసూదన, ఉత్సహేమ రణే జేతుం సేంద్రానపి సురాసురాన్.
౩౭. కిము పాండుసుతాన్ వీరాన్ ససుహృద్గణబాంధవాన్, తస్మా దర్హసి గాంగేయ
కృపాం కర్తుం మయి ప్రభో. ౩౮. జహి పాండుసుతాన్ వీరాన్ మహేంద్ర ఇవ
దానవాన్, అహం సర్వాన్ మహారాజ నిహనిష్యామి సోమకాన్. ౩౯. పాంచా

లాన్ కైకయాన్ స్సార్థం కరూశాంశ్చైతి భారత, త్వద్వచస్సత్యమేవాస్తు జహి పార్థాన్ సమాగతాన్. ౪౦. సోమకాంశ్చ మహేష్వాసాన్ సత్యవాగ్భవ భారత, దయయా యది వా రాజన్ ద్వేష్యభావాన్నమ ప్రభో. ౪౧. మందభాగ్యతయా వాపి యది రక్షసి పాండవాన్, అనుజానీహి సమరే కర్ణమాహవశోభినమ్. ౪౨. సజేష్యతి రణే పార్థాన్ ససుహృద్గణబాంధవాన్, సఏవ ముక్త్వా నృపతిః పుత్రో దుర్యోధనస్తవ. ౪౩. నోవాచ వచనం కించిద్భీష్మం భీమపరాక్రమమ్. ౪౪.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - అష్టనవతితమోఽధ్యాయః.

దుర్యోధనదుశ్శాసనసంవాదః

సంజయ ఉవాచ — వాక్శల్యైస్తవ పుత్రేణ సోఽతివిద్ధో మహామనాః, శ్వసమానో యథా నాగః ప్రణున్నో వాక్శలాకయా. ౧. దుఃఖేన మహతావిష్టో రోవాచాప్రియమణ్వపి, స ధ్యాత్వా సుచిరం కాలం దుఃఖరోషసమన్వితః. ౨. ఉద్వృత్య చక్షుషీ కోపా న్నిర్దహన్నివ భారత, సదేవాసురగంధర్వం లోకం లోకవిదాం వరః. ౩. అబ్రవీత్తవ పుత్రం తు సామపూర్వమిదం వచః, కింత్వం దుర్యోధనైవం మాం వాక్శల్యైరవకృంతసి. ౪. ఘటమానం యథాశక్తి కుర్వాణం చ తవ ప్రియమ్, జుహూషన్ సమరే ప్రాణాం స్తవైవ ప్రియకామ్యయా. ౫. యదా తు పాండవశ్శూరః ఖాండవేఽగ్నిమతర్పయత్, పరాజిత్య రణే శత్రూన్ పర్యాప్తం తన్నిదర్శనమ్. ౬. యదా చ త్వాం మహాబాహో గంధర్వైర్హృతమోజసా, అమోచయత్పాండుసుతః పర్యాప్తం తన్నిదర్శనమ్. ౭. ద్రవమాణేషు శూరేషు సోదరేషు తవ ప్రభో, సూతపుత్రే చ రాధేయే పర్యాప్తం తన్నిదర్శనమ్. ౮. యచ్చ నస్సహితాన్ సర్వాన్ విరాటనగరే తథా, ఏకఏవ సముద్యాతః పర్యాప్తం తన్నిదర్శనమ్. ౯. ద్రోణం చ యుధి సంరబ్ధం మాం చ నిర్జిత్య సంయుగే, వాసాంసి చ సమాదత్త పర్యాప్తం తన్నిదర్శనమ్. ౧౦. యథా ద్రౌణిం మహేష్వాసం శారద్వతమథాపిచ, గోగ్రహే జితవాన్ పూర్వం పర్యాప్తం తన్నిదర్శనమ్. ౧౧. విజిత్య చ తథా కర్ణం సదా పురుషమానినమ్, ఉత్తరాయై దదౌ వస్త్రం పర్యాప్తం తన్నిదర్శనమ్. ౧౨. నివాతకవచాన్ యుద్ధే వాసవేనాపి దుర్జయాన్, జితవాన్ సమరే పార్థః పర్యాప్తం తన్నిదర్శనమ్. ౧౩. కో హి శక్తో రణే జేతుం పాండవం రభసం తథా, యస్య గోప్తా జగద్గోప్తా శంఖచక్రగదాధరః. ౧౪. వాసుదేవోఽనంతశక్తిః సృష్టిసంహారకారకః, సర్వేశ్వరో దేవదేవః పరమాత్మా సనాతనః. ౧౫. ఉక్తో హి బహుశో రాజన్ నారదాద్యైర్మహర్షిభిః, త్వం తు మోహాన్న జానీషే వాచ్యావాచ్యం సుయోధన. ౧౬. ముమూర్షుర్హి నరస్సర్వాన్ వృక్షాన్

పశ్యతి కాంచనాన్, తథా త్వమపి గాంధారే విపరీతాని పశ్యసి. ౧౭ స్వయం వైరం మహత్కృత్వా పాండవైః స్సహ సృంజయైః, యుధ్యస్వ తానద్య రణే పశ్యామః పురుషో భవ. ౧౮. అహం తు సోమకాన్ సర్వాన్ పాంచాలాంశ్చ సమాగతాన్, నిహనిష్యే నరవ్యాఘ్ర వర్జయిత్వా శిఖండినమ్. ౧౯. తైరహం నిహతస్సంఖ్యే గమిష్యే యమసాదనమ్, తాన్ వా నిహత్య సమరే ప్రీతిం దాస్యామ్యహం తవ. ౨౦. పూర్వం హి స్త్రీ సముత్పన్నా శిఖండీ రాజవేశ్మని, వరదానాత్పుమాన్ జాతః నైషా వై స్త్రీ శిఖండినీ. ౨౧. తమహం న హనిష్యామి ప్రాణత్యాగేఽపి భారత, యాఽసౌ ప్రాఙ్నిర్మితా ధాత్రా నైషా వై స్త్రీ శిఖండినీ. ౨౨. సుఖం స్వపిహి గాంధారే శ్వోఽస్మి కర్తా మహారణమ్, యం జనాః కథయిష్యంతి యావత్ స్థాస్యతి మేదినీ. ౨౩. ఏవముక్తస్తవ సుతో నిర్జగామ నరేశ్వర, అభివాద్య గురుం మూర్ధ్నా ప్రయయౌ స్వం నివేశనమ్. ౨౪. ఆగత్య తు తతో రాజా విసృజ్య చ మహాజనమ్, ప్రవివేశ తతస్తూర్ణం క్షయం శత్రుక్షయంకరః. ౨౫. ప్రవిష్టస్స నిశాం తాం చ గమయామాస పార్థివః, ప్రభాతాయాం చ శర్వర్యాం ప్రాతరుత్థాయ తాన్ నృపః. ౨౬. రాజ్ఞ స్సమాజ్ఞాపయత సేనా యోజయతేతి హి అద్య భీష్మో రణే క్రుద్ధో నిహనిష్యతి సోమకాన్. ౨౭ దుర్యోధనస్య తచ్ఛ్రుత్వా రాత్రౌ విలపితం బహు, మన్యమాన స్తతం రాజన్ ప్రత్యాదేశమివాత్మనః. ౨౮. నిర్వేదం పరమం గత్వా వినింద్య పరవాచ్యతామ్, దీర్ఘం దధ్యౌ శాంతనవో యోద్ధుకామోఽర్జునం రణే. ౨౯. ఇంగితేన తు తత్ జ్ఞాత్వా గాంగేయేన విచింతితమ్, దుర్యోధనో మహారాజ దుశ్శాసనమచోదయత్. ౩౦. దుశ్శాసన రథాస్తూర్ణం యుజ్యంతాం భీష్మరక్షిణః, ద్వావింశతిరనీకాని సర్వాణ్యేవాతిచోదయ. ౩౧. ఇదం హి సమనుప్రాప్తం వర్షపూగాభిచింతితమ్, పాండవానాం ససైన్యానాం వధో రాజ్యస్య చాగమః. ౩౨. తత్ర కార్యతమం మన్యే భీష్మస్యైవాభిరక్షణమ్, స నో గుప్తస్సహాయః స్యాత్ హన్యాత్పార్థాంశ్చ సంయుగే. ౩౩. అబ్రవీద్ధి విశుద్ధాత్మా నాహం హన్యాం శిఖండినమ్, స్త్రీపూర్వకో హ్యసౌ రాజన్ తస్మాద్వర్జ్యో మయా రణే. ౩౪. లోకస్తద్వేద యదహం పితుః ప్రియచికీర్షయా, రాజ్యం స్ఫీతం మహాబాహో స్త్రియశ్చ త్యక్తవాన్ పురా. ౩౫. నైవ చాహం స్త్రియం జాతు న స్త్రీపూర్వం కథంచన, హన్యాం యుధి నరశ్రేష్ఠ సత్యమేతద్బ్రవీమి తే. ౩౬. అయం స్త్రీపూర్వకో రాజన్ శిఖండీ యది తే శ్రుతః, ఉద్యోగే కథితం యత్తత్తథా జాతా శిఖండినీ. ౩౭. కన్యా భూత్వా పుమాన్ జాతః స చ మాం యోధయిష్యతి, తస్యాహం ప్రముఖే బాణాన్ న ముంచేయం కథంచన. ౩౮.

యుద్ధేహి క్షత్రియాం స్తాత పాండవానాం జయైషిణః, సర్వానహ్యాన్ హనిష్యామి సంప్రాప్తాన్ రణమూర్ధని ౩౯. ఏవం మాం భరతశ్రేష్ఠో గాంగేయః ప్రాహ శాస్త్రవిత్, తత్ర సర్వాత్మనా మన్యే గాంగేయస్యైవ పాలనమ్. ౪౦. అరక్ష్యమాణం హి వృకో హన్యాత్సింహం మహావనే, మావృకేణేవ గాంగేయం ఘాతయేమ శిఖండినా. ౪౧. మాతులశ్శకునిశ్శల్యః కృపో ద్రోణో వివింశతిః, యత్తా రక్షంతు గాంగేయం తస్మిన్ గుప్తే ధ్రువో జయః. ౪౨. ఏతచ్ఛ్రుత్వా తు తే సర్వే దుర్యోధనవచ స్తదా, సర్వతో రథవంశేన గాంగేయం పర్యవారయన్. ౪౩. పుత్రాశ్చ తవ గాంగేయం పరివార్య యయు స్తదా, కంపయంతో భువం ద్యాం చ క్షోభయంతశ్చ పాండవాన్. ౪౪. తై రథైస్సుప్రసంయుక్తై ర్దంతిభిశ్చ మహారథాః, పరివార్య రణే భీష్మం దంశితా స్సముపస్థితాః. ౪౫. యథా దైవాసురే యుద్ధే త్రిదశా వజ్రధారిణమ్, సర్వే తేస్మ వ్యతిష్ఠంత రక్షంత స్తం మహారథమ్. ౪౬. తతో దుర్యోధనో రాజా పున ర్భ్రాతరమబ్రవీత్, సవ్యం చక్రం యుధామన్యు రుత్తమౌజాశ్చ దక్షిణమ్. ౪౭. గోప్తారావర్జునస్యైతా వర్జునోఽపి శిఖండినః, రక్ష్యమాణ స్సపార్థేన తథాస్మాభి ర్వివర్జితమ్. ౪౮. యథా భీష్మం సనో హన్యా ద్దుశ్శాసన తథా కురు, భ్రాతు స్తద్వచనం శ్రుత్వా పుత్రో దుశ్శాసన స్తవ. ౪౯. భీష్మం ప్రముఖతః కృత్వా ప్రయయౌ సహ సేనయా, భీష్మం తు రథవంశేన దృష్ట్వా సమభిసంవృతమ్. ౫౦ అర్జునో రథినాం శ్రేష్ఠో ధృష్టద్యుమ్నమువాచహ, శిఖండినం నరవ్యాఘ్రం భీష్మస్య ప్రముఖే నృప. ౫౧ స్థాపయస్వాద్య పాంచాల్య తస్య గోప్తాహ మిత్యుత. ౫౨.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - నవనవతితమోఽధ్యాయః

సంజయ ఉవాచ — తత శ్శాంతనవో భీష్మో నిర్యయౌ సహ సేనయా, వ్యూహం చావ్యూహత మహత్సర్వతో భద్ర మాత్మనా. ౧. కృపశ్చ కృతవర్మా చ శైబ్యశ్చైవ మహారథః, శకుని స్సైంధవశ్చైవ కాంభోజశ్చ సుదక్షిణః ౨. భీష్మేణ సహితా స్సర్వే పుత్రైశ్చ తవ భారత, అగ్రత స్సర్వసైన్యానాం వ్యూహస్య ప్రముఖేస్థితాః. ౩. ద్రోణో భూరిశ్రవాశ్శల్యో భగదత్తశ్చ మారిష, దక్షిణం పక్షమాశ్రిత్య స్థితావ్యూహస్య దంశితాః. ౪. అశ్వత్థామా సోమదత్తశ్చావంత్యౌ చమహారథౌ, మహత్యా సేనయా యుక్తావామం పక్ష మపాలయన్. ౫. దుర్యోధనో మహారాజ త్రిగర్తైస్సర్వతో వృతః, వ్యూహమధ్యే స్థితో రాజన్ పాండవాన్ ప్రతి భారత. ౬. అలంబుసో రథిశ్రేష్ఠః శ్రుతాయుశ్చ మహారథః పృష్ఠత స్సర్వసైన్యానాం స్థితౌ వ్యూహస్య దంశితౌ. ౭. ఏవం చ తం తథావ్యూహం

కృత్వా భారత తావకాః, సన్నద్ధా స్సమదృశ్యంత ప్రతపంత ఇవాగ్నయః. ౮. తతో యుధిష్ఠిరో రాజా భీమసేనశ్చ పాండవః, నకుల స్సహదేవశ్చ మాద్రీపుత్రా వుభావపి. ౯. అగ్రత స్సర్వసైన్యానాం స్థితా వ్యూహస్య దంశితాః, ధృష్టద్యుమ్నో విరాటశ్చ సాత్యకిశ్చ మహారథః. ౧౦. స్థితా సైన్యేన మహతా పరానీకవినాశనాః, శిఖండీ విజయశ్చైవ రాక్షసశ్చ ఘటోత్కచః. ౧౧. చేకితానో మహాబాహుః కుంతిభోజశ్చ వీర్యవాన్, స్థితా రణే మహారాజ మహత్యా సేనయావృతాః. ౧౨. అభిమన్యుర్మహేష్వాసో ద్రుపదశ్చ మహాబలః, కైకేయా భ్రాతరశ్చైవ స్థితా యుద్ధాయ దంశితాః. ౧౩. ఏవం తేఽపి మహావ్యూహం ప్రతివ్యూహ్య సుదుర్జయమ్ పాండవా స్సమరే శూరాః స్థితా యుద్ధాయ దంశితాః. ౧౪. తావకాస్తు రణే యత్తా స్సహసేనా నరాధిపాః, అభ్యుద్యయూ రణే పార్థాన్ భీష్మం కృత్వాగ్రతో నృప. ౧౫. తథైవ పాండవా రాజన్ భీమసేనపురోగమాః, భీష్మం యోద్ధుమభీప్సంతః సంగ్రామే విజయైషిణః. ౧౬. క్ష్వేడాకిలకిలాశబ్దాః క్రకచా గోవిషాణికాః, భేరీమృదంగపణవాన్ నాదయంతశ్చ కుంజరాన్. ౧౭. పాండవా అభ్యవర్తంత నదంతో భైరవాన్ రవాన్, భేరీమృదంగపణవాన్ నాదయంతశ్చ కుంజరాన్. ౧౮. చుక్రుశు స్సింహనాదైశ్చ బలినశ్చ పృథగ్విధైః, వయం ప్రతినదంతస్తాన్ గచ్ఛామశ్చ త్వరాన్వితాః. ౧౯. సహసైవాభిసంక్రుద్ధా స్తదాసీత్తుములం మహత్, తతోఽన్యోన్యం ప్రధావంతః సంప్రహారం ప్రచక్రిరే. ౨౦. తతశ్శబ్దేన మహతా ప్రచకంపే వసుంధరా, పక్షిణశ్చ మహాఘోరం వ్యాహరంతోఽభిబభ్రముః. ౨౧. సప్రభశ్చోదిత స్సూర్యో నిష్ప్రభ స్సమపద్యత, వవుశ్చ వాతా స్తుములాః శంసంత స్సుమహద్భయమ్. ౨౨. ఘోరాశ్చ ఘోరనిర్హ్రాదా శ్శివా స్తత్ర వవాశిరే, వేదయంత్యో మహారాజ మహద్వైశస మాగతమ్. ౨౩. దిశః ప్రజ్వలితా రాజన్ పాంసువర్షం పపాతచ, రుధిరేణ సమున్మిశ్రమస్థివర్షం తథైవచ. ౨౪. రుదతాం వాహనానాం చ నేత్రేభ్యః ప్రాపతజ్జలమ్, సుస్రువుశ్చాసకృన్మూత్రం ప్రధ్యాయంతో విశాం పతే. ౨౫. అంతర్హితా మహానాదాః శ్రూయంతే భరతర్షభ, రక్షసాం పురుషాదానాం నదతాం భైరవాన్ రవాన్. ౨౬. సంపతంతశ్చ దృశ్యంతే గోమాయుబలవాయసాః, శ్వానశ్చ వివిధై ర్నాదై ర్వాశ్యంత స్తత్ర మారిష. ౨౭. జ్వలితాశ్చ మహోల్కా వై సమాహత్య దివాకరమ్, నిపేతు స్సహసా భూమౌ వేదయంత్యో మహద్భయమ్. ౨౮. మహాంత్యనీకాని మహాసముచ్ఛ్రయే తత స్తయోః పాండవధార్తరాష్ట్రయోః, చకంపిరే శంఖమృదంగనిస్వనైః ప్రకంపితానీవ వనాని వాయునా. ౨౯. నరేంద్రనాగాశ్వసమాకులానా మభ్యాగతానా

మశివే సుమహార్తే, బభూవ ఘోషస్తుములశ్చమూనాం వాతోద్ధతానామివ సాగరాణామ్. ౩౦.

ఇతి భీష్మవధపర్వణి - శతతమోఽధ్యాయః.

— అలంబుసాభిమన్యుసమాగమః. —

సంజయ ఉవాచ — అభిమన్యూ రథోదారః పిశంగై స్తురగోత్తమైః, అభిదుద్రావ తేజస్వీ దుర్యోధనబలం మహత్. ౧. వికిరన్ శరవర్షాణి వారి ధారా ఇవాంబుదః, న శేకు స్సమరే క్రుద్ధం సౌభద్ర మరిసూదనమ్. ౨. శస్త్రౌఘిణం గాహమానం సేనాసాగర మక్షయమ్, నివారయితు మప్యాజౌ త్వదీయాః కురునందన. ౩. తేన ముక్తా రణే రాజన్ శరా శ్శత్రునిబర్హణాః, క్షత్రియాననయన్ శూరాన్ ప్రేతరాజనివేశనమ్. ౪. యమదండోపమాన్ ఘోరాన్ జ్వలితాశీవిషోపమాన్, సౌభద్ర స్సమరే క్రుద్ధః ప్రేషయామాస సాయకాన్. ౫. సరథాన్ రథిన స్తూర్ణం హయాం శ్చైవ ససాదినః, గజారోహాంశ్చ సగజాన్ దారయామాస ఫాల్గునిః. ౬. తస్య తత్కుర్వతః కర్మ మహత్సంఖ్యే మహీభృతః, పూజయాం చక్రిరే హృష్టాః ప్రశశంసుశ్చ ఫాల్గునిమ్. ౭. తాన్యనీకాని సౌభద్రో ద్రావయామాస భారత, తూలరాశిని వాకాశే మారుత స్సర్వతో దిశమ్. ౮. తేన విద్రావ్యమాణాని తవ సైన్యాని భారత, త్రాతారం నాధ్యగచ్ఛన్ పంకే మగ్నా ఇవ ద్విపాః. ౯. విద్రావ్య సర్వసైన్యాని తావకాని నరోత్తమ, అభిమన్యుః స్థితో రాజన్ విధూమోఽగ్నిరివ జ్వలన్. ౧౦. న చైనం తావకా రాజన్ విషేహు రరిఘాతినమ్, ప్రదీప్తం పావకం యద్వత్ పతంగాః కాలచోదితాః. ౧౧. ప్రహరన్ సర్వశత్రుభ్యః పాండవానాం మహారథః, అదృశ్యత మహేష్వాసః సవజ్ర ఇవ వాసవః. ౧౨. హేమపృష్ఠం ధనుశ్చాస్య దదృశే విచరద్దిశః, తోయదేషు యథా రాజన్ రాజమానా శతహ్రదాః. ౧౩. శరాశ్చ నిశితాః పీతా నిశ్చరంతి స్మ సంయుగే, వనా త్ఫుల్లద్రుమా ద్రాజన్ భ్రమరాణా మివ వ్రజాః. ౧౪. తథైవ చరత స్తస్య సౌభద్రస్య మహాత్మనః, రథేన కాంచనాంగేన దదృశు ర్నాంతరం జనాః. ౧౫. మోహయిత్వా కృపం ద్రోణం ద్రౌణిం చ సుమహాద్బలమ్, సైంధవం చ మహేష్వాసో విచరన్ లఘు సుష్ఠు చ. ౧౬. మండలీకృతమేవాస్య ధనుః పశ్యామి భారత, సూర్యమండలసంకాశం దహత స్తవ వాహినీమ్. ౧౭. తం దృష్ట్వా క్షత్రియాశ్శూరాః ప్రతపంతం తరస్వినమ్, ద్విఫాల్గున మిమం లోకం మేనిరే తస్య కర్మభిః. ౧౮. తేనార్దితా మహారాజ భారతీ సా మహాచమూః, వ్యభ్రమ త్తత్ర తత్రైవ యోషి న్మదవశాదివ. ౧౯. ద్రావయిత్వా మహాసైన్యం కంపయిత్వా మహారథాన్, నందయామాస సుహృదో మయం జిత్వేవ వాసవః. ౨౦. తేన విద్రావ్య

మాణాని తవ సైన్యాని సంయుగే, చక్రు రార్తస్వరం ఘోరం పర్జన్యనినదోపమమ్. ౨౧. తం శ్రుత్వా నినదం ఘోరం తవ సైన్యస్య భారత, మారుతోద్ధూతవేగస్య సాగరస్యేవ పర్వణి. ౨౨. దుర్యోధన స్తదా రాజ న్నార్శ్యశృంగి మభాషత, ఏకః కార్ష్ణి ర్మహాబాహో ద్వితీయ ఇవ ఫాల్గునః. ౨౩. చమూం ద్రావయతే క్రోధా ద్వృత్రో దేవచమూమివ, తస్య చాన్యం న పశ్యామి సంయుగే భేషజం మహత్. ౨౪. ఋతే త్వాం రాక్షస శ్రేష్ఠ సర్వవిద్యాసు పారగమ్, తద్గత్వా త్వరితం వీరం జహి సౌభద్ర మాహవే. ౨౫. వయం పార్థం హనిష్యామో భీష్మ ద్రోణపురోగమాః, స ఏవ ముక్తో బలవా న్రాక్షసేంద్రః ప్రతాపవాన్. ౨౬. ప్రయయౌ సమరే తూర్ణం తవ పుత్రస్య శాసనాత్, నర్దమానో మహానాదం ప్రావృషీవ బలాహకః. ౨౭. తస్య శబ్దేన మహతా పాండవానాం బలం మహత్, ప్రాచల త్సర్వతో రాజ న్వాతోద్ధూత ఇవార్ణవః. ౨౮. బహవశ్చ మహారాజ తస్య నాదేన భీషితాః, ప్రియా న్ప్రాణా న్పరిత్యజ్య నిపేతుర్ధరణీతలే. ౨౯. కార్ష్ణిశ్చాపి ముదాయుక్తః ప్రగృహ్య సశరం ధనుః, నృత్యన్నివ రథోపస్థే త ద్రక్ష స్సముపాద్రవత్. ౩౦. తత స్స రాక్షసః క్రుద్ధ స్సంప్రాప్యైవార్జునిం రణే, నాతిదూరే స్థితాం తస్య ద్రావయామాస వై చమూమ్. ౩౧. తాం వధ్యమానాం చ తథా పాండవానాం మహాచమూమ్, ప్రత్యుద్యయౌ రణే రక్షో దేవసేనాం యథా బలః. ౩౨. విమర్దస్సుమహానాసీ త్తస్య సైన్యస్య మారిష, రక్షసా ఘోరరూపేణ వధ్యమానస్య సంయుగే. ౩౩. తత శ్శరసహస్రైస్తాం పాండవానాం మహాచమూమ్, వ్యద్రావయ ద్రణే రక్షో దర్శయ న్స్వపరాక్రమమ్. ౩౪. సావధ్యమానా చ తథా పాండవానా మనీకినీ, రక్షసా ఘోరరూపేణ ప్రదుద్రావ మహాభయాత్. ౩౫. ప్రమృద్య చ రణే సేనాం పద్మినీం వారణో యథా, తతోఽభిదుద్రావ రణే ద్రౌపదేయా న్మహాబలః. ౩౬. తేన క్రుద్ధా మహేష్వాసా ద్రౌపదేయాః ప్రహారిణః, రాక్షసం దుద్రువు స్సంఖ్యే గ్రహాః పంచ రవిం యథా. ౩౭. వీర్యవద్భి స్తత స్తైస్తు పీడితో రాక్షసో తమః (యథా యుగక్షయే ఘోరే చంద్రమాః పంచభి ర్గ్రహైః). ౩౮. ప్రతివింధ్య స్తతో రక్షో బిభేద నిశితైశ్శరైః, సర్వపారశవై స్తూర్ణ మకుంఠాగ్రై ర్మహాబలః. ౩౯. స తైర్భిన్నతనుత్రాణః శుశుభే రాక్షసో తమః, మరీచిభిరివార్కస్య సంస్యూతో జలదో మహాన్. ౪౦. విషక్తై స్సశరైశ్చాపి తపనీయపరిచ్ఛదైః, ఆర్శ్యశృంగిర్బభౌ రాజ న్దీప్తశృంగ ఇవాచలః. ౪౧ తత స్తే భ్రాతరః పంచ రాక్షసేంద్రం మహాహవే, వివ్యథు ర్నిశితై ర్బాణై స్తపనీయవిభూషితైః. ౪౨. స నిర్భిన్నశరైర్ఘోరై ర్భుజగైః కోపితైరివ, అలంబుసో భృశం రాజ న్నాగేంద్ర ఇవ చుక్రుధే

౪౩. సోఽతివిద్ధో మహారాజ ముహూర్తమివ మారిష, ప్రవివేశ తమో దీర్ఘం పీడిత స్సరసాయకైః. ౪౪. ప్రతిలభ్య తత స్సంజ్ఞాం క్రోధేన ద్విగుణీకృతః, చిచ్ఛేద సాయకాం స్తేషాం ధ్వజాంశ్చైవ ధనూంషి చ. ౪౫. ఏకైకం పంచభిర్బాణై రాజ ఘాన స్మయన్నివ, అలంబుసో రథోపస్థే నృత్యన్నివ మహారథః. ౪౬. త్వరమాణ స్సుసంరబ్ధో హయాం స్తేషాం మహాత్మనామ్, జఘాన రాక్షసః క్రుద్ధ స్సారథీశ్చ మహాబలః ౪౭. బిభేదచ సుసంరబ్ధః పునశ్చైతాన్ సుసంశితైః శరైర్బహువిధాకారై శ్శతశోఽథ సహస్రశః. ౪౮. విరథాంశ్చ మహేష్వాసాన్ కృత్వాతత్ర నరాక్షసః, అభిదుద్రావ వేగేన హంతుకామో నిశాచరః. ౪౯. తానర్దితాన్ రణే తేన రాక్షసేన దురాత్మనా, దృష్ట్వార్జునసుత స్సంఖ్యే రాక్షసం సముపాద్రవత్. ౫౦. తయోస్సమభవద్యుద్ధం వృత్రవాసవయోరివ, దదృశు స్తావకా స్సర్వే పాండవాశ్చ మహారథాః. ౫౧. తౌ సమేతౌ మహాయుద్ధే క్రోధదీప్తౌ పరస్పరమ్, మహాబలౌ మహారాజ క్రోధసంరక్తలోచనౌ. ౫౨. పరస్పరమవేక్షేతాం కాలానలసమౌ యుధి, తయోస్సమాగమో ఘోరో బభూవ కటుకోదయః. ౫౩. యథా దైవాసురే యుద్ధే శక్రశంబరయోః పురా. ౫౪.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ఏకాధికశతతమోఽధ్యాయః.

॥ ద్రోణార్జునసమాగమః ॥

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ — అర్జునిం సమరే శూరం వినిఘ్నంతం మహారథాన్, అలంబుసః కథం యుద్ధే ప్రత్యయుధ్యత భారత. ౧. ఆర్శ్యశృంగిం కథం చైవ సౌభద్రః పరవీరహా, తన్మమాచక్ష్వ తత్త్వేన యథావృత్తం స్మ సంయుగే. ౨. భీమో వా రథినాం శ్రేష్ఠో రాక్షసో వా ఘటోత్కచః, నకుల స్సహదేవో వా సాత్యకిర్వా మహారథః. ౩. ఏతదాచక్ష్వ మే సత్యం కుశలో హ్యసి సంజయ, ధనంజయశ్చ కిం చక్రే మమ సైన్యస్య సంయుగే. ౪. సంజయ ఉవాచ — హంత తేఽహం ప్రవక్ష్యామి సంగ్రామం రోమహర్షణమ్, యథాఽభూద్రాక్షసేంద్రస్య సౌభద్రస్య చ మారిష. ౫. అర్జునశ్చ యథా సంఖ్యే భీమసేనశ్చ పాండవః, నకుల స్సహదేవశ్చ రణే చక్రుః పరాక్రమమ్. ౬. తథైవ తావకా స్సర్వే భీష్మద్రోణపురస్సరాః, అద్భుతాని విచిత్రాణి చక్రుః కర్మాణ్యభీతవత్. ౭. అలంబుసస్తు సమరే అభిమన్యుం మహారథమ్, వినద్య సుమహానాదం తర్జయిత్వా ముహుర్ముహుః. ౮. అభిదుద్రావ వేగేన తిష్ఠ తిష్ఠేతి చాబ్రవీత్, అభిమన్యుశ్చ వేగేన సింహవద్వినదన్ముహుః. ౯. ఆర్శ్యశృంగిం మహేష్వాసం పితురత్యంతవైరిణమ్, తత స్సమీయతు స్సంఖ్యే త్వరితౌ నరరాక్షసౌ. ౧౦. రథాభ్యాం రథినా శ్రేష్ఠౌ యథా వై

దేవదానవౌ, మాయావీ రాక్షసశ్రేష్ఠో దివ్యాస్త్రజ్ఞశ్చ ఫాల్గునిః. ౧౧. తతః కార్ష్ణి
ర్మహారాజ నిశితైస్సాయకై స్త్రిభిః, ఆర్ష్యశృంగిం రణే విద్ధ్వా పునర్వివ్యాధ
పంచభిః. ౧౨. అలంబుసోఽపి సంక్రుద్ధః కార్ష్ణిం నవభి రాశుగైః, హృది వివ్యాధ
వేగేన తోత్త్రైరివ మహాద్విపమ్. ౧౩. తత శ్శరసహస్రేణ క్షిప్రకారీ నిశాచరః,
అర్జునస్య సుతం సంఖ్యే పీడయామాస భారత. ౧౪. అభిమన్యు స్తతః క్రుద్ధో న
వభి ర్నతపర్వభిః, బిభేద నిశితై ర్బాణై రాక్షసేంద్రం మహోరసి. ౧౫. తే తస్య
వివిశుస్తూర్ణం కాయం నిర్భిద్య మర్మసు, స తై ర్విభిన్నసర్వాంగ శ్శుశుభే రాక్షసో
త్తమః. ౧౬. పుష్పితైః కింశుకై రాజన్ సంస్తీర్ణ ఇవ పర్వతః, సంధారయాణశ్చ
శరాన్ హేమపుంఖాన్ మహాబలః. ౧౭. విబభౌ రాక్షసశ్రేష్ఠ స్సజ్వాల ఇవ
పర్వతః, తతః క్రుద్ధో మహారాజ ఆర్ష్యశృంగి రమర్షణః. ౧౮. మహేంద్రప్రతి
మం కార్ష్ణిం ఛాదయామాస పత్త్రిభిః, తేన తే విశిఖా ముక్తా యమదండోపమా
శ్శితాః. ౧౯. అభిమన్యుం వినిర్భిద్య ప్రావిశంత ధరాతలమ్, తథైవార్జునినా
ముక్తా శ్శరాః కనకభూషణాః. ౨౦. అలంబుసం వినిర్భిద్య ప్రావిశంత ధరాతలమ్,
సౌభద్రస్తు రణే రక్షశ్శరై స్సన్నతపర్వభిః. ౨౧. చక్రే విముఖ మాసాద్య మయం
శక్ర ఇవాహవే, విముఖం చ తతో రక్షో వధ్యమానం రణేఽరిణా. ౨౨. ప్రాదు
శ్చక్రే మహామాయాం తామసీం పరతాపనః, తత స్తే తమసా సర్వే వృతా హ్యాసన్
మహీపతే. ౨౩. నాభిమన్యుమపశ్యంత నైవ స్వాన్ న పరాన్ రణే, అభిమన్యుశ్చ
తం దృష్ట్వా ఘోరరూపం మహాత్తమమ్ ౨౪. ప్రాదుశ్చక్రే సౌరమస్త్రం భాస్వ
రం కురునందనః, తతః ప్రకాశ మభవ జ్జగత్సర్వం మహీపతే. ౨౫. తాంచాభిజ
ఘ్నివాన్ మాయాం రాక్షసస్యదురాత్మనః, సంక్రుద్ధశ్చ మహావీర్యో రాక్షసేంద్రం
నరోత్తమః. ౨౬. ఛాదయామాస సమరే శరై స్సన్నతపర్వభిః, బహ్వీ స్తథాన్యా
మాయాశ్చ ప్రయుక్తా స్తేన రక్షసా. ౨౭. సర్వాస్త్రవిదమేయాత్మా వారయామాస
ఫాల్గునిః. హతమాయం తతో రక్షో వధ్యమానం చ సాయకైః. ౨౮. రథం తత్రైవ
సంత్యజ్య ప్రాద్రవ న్మహతో భయాత్, తస్మిన్ వినిర్జితే తూర్ణం కూటయోధిని
రాక్షసే. ౨౯. ఆర్జుని స్సమరే సైన్యం తావకం సమమర్దహ, మదాంధో వన్యనా
గేంద్ర స్సపద్మాం పద్మినీమివ. ౩౦. తత శ్శాంతనవో భీష్మస్సైన్యం దృష్ట్వాభివి
ద్రుతమ్. మహతా శరవర్షేణ సౌభద్రం పర్యవారయత్. ౩౧. కోష్ఠీకృత్య చ తం,
వీరం ధార్తరాష్ట్రా మహారథాః, ఏకం సుబహవో యుద్ధే తతక్షు స్సాయకై
ర్దృఢమ్. ౩౨. స తేషాం రథినాం వీరః పితు స్తుల్యపరాక్రమః, సదృశో వాసు
దేవస్య విక్రమేణ బలేనచ. ౩౩. ఉభయో స్సదృశం కర్మ సపితు ర్మాతులస్య చ

రణే బహువిధం చక్రే సర్వశస్త్రభృతాం వరః. ౩౪. తతో ధనంజయో వీరో వినిఘ్నం స్తవ సైనికాన్, ఆససాద రణే పుత్రం పుత్రప్రేప్సు రమర్షణః. ౩౫. తథైవ సమరే రాజన్ పితా దేవవ్రత స్తవ, ఆససాద రణే పార్థం స్వర్భానురివ భాస్కరమ్. ౩౬. తత స్సరథనాగాశ్వాః పుత్రా స్తవ జనేశ్వర, పరివవ్రు రణే భీష్మం జుగుపుశ్చ సమంతతః. ౩౭. తథైవ పాండవా రాజన్ పరివార్య ధనంజయమ్, రణాయ మహతే యుక్తా దంశితా భరతర్షభ. ౩౮. శారద్వత స్తతో రాజన్ భీష్మస్య ప్రముఖే స్థితమ్, అర్జునం పంచవింశత్యా సాయకానాం సమాచినోత్. ౩౯. ప్రత్యుద్గమ్యాథ వివ్యాథ సాత్యకి స్తం శితైశ్శరైః, పాండవ ప్రియ కామార్థం శార్దూల ఇవ కుంజరమ్. ౪౦. గౌతమోఽపి త్వరాయుక్తో మాధవం నవభిశ్శరైః, హృది వివ్యాథ సంక్రుద్ధః కంకపత్రపరిచ్ఛదైః. ౪౧. శైనేయోఽపి తతః క్రుద్ధ శ్చాపమానమ్య వై జవాత్, గౌతమాంతకరం తూర్ణం సమాద త్తశిలీముఖమ్. ౪౨. తమాపతంతం వేగేన శక్రాశనిసమద్యుతిమ్, ద్విధా చిచ్ఛేద సంక్రుద్ధో ద్రౌణిః పరమకోపనః. ౪౩. సముత్సృజ్యాథ శైనేయో గౌతమం రథినాం వరః, అభ్యద్రవద్రణే ద్రౌణిం రాహుః ఖే శశినం యథా. ౪౪. తస్య ద్రోణసుతశ్చాపం ద్విధా చిచ్ఛేద భారత, అథైనం ఛిన్నధన్వానం తాడయామాస సాయకైః. ౪౫. సోఽన్యత్కార్ముక మాదాయ శత్రుఘ్నం భారసాధనమ్, ద్రౌణిం షష్ట్యా మహారాజ బాహ్వో రురసి చార్పయత్. ౪౬. సవిద్ధో వ్యథిత శ్చైవ ముహూర్తం కశ్మలాన్వితః, నిషసాద రథోపస్థే ధ్వజయష్టిం సమాశ్రితః. ౪౭. ప్రతిలభ్య తతస్సంజ్ఞాం ద్రోణపుత్రః ప్రతాపవాన్, వార్ష్ణేయం సమరే క్రుద్ధో నారాచేన సమర్దయత్. ౪౮. శైనేయం సతు నిర్భిద్య ప్రావిశ ద్ధరణీతలే, వసంతకాలే బలవాన్ బిలం సర్పశిశు ర్యథా. ౪౯. అథాపరేణ భల్లేన మాధవస్య ధ్వజో త్తమమ్, చిచ్ఛేద సమరే ద్రౌణి స్సింహనాదం ముమోచ హ. ౫౦. పునశ్చైనం శరై ర్ఘోరై శ్ఛాదయామాస భారత, నిదాఘాంతే మహారాజ యథా మేఘో దివాకరమ్. ౫౧. సాత్యకోఽపి మహారాజ శరజాలం నిహత్యతత్, ద్రౌణిమభ్యాకిర త్తూర్ణం శరజాలై రనేకధా. ౫౨. తాపయామాస చ ద్రౌణిం శైనేయః పరవీరహా, విముక్తో మేఘజాలేన యథైవ తపన స్తథా. ౫౩. శరాణాం చ సహస్రేణ పునరేవ సముద్యతః, సాత్యకి శ్ఛాదయామాస ననాద చ మహాబలః. ౫౪. దృష్ట్వా పుత్రం తథా గ్రస్తం రాహుణేవ నిశాకరమ్, అభ్యద్రవత శైనేయం భారద్వాజః ప్రతాపవాన్. ౫౫. వివ్యాథ చ సుతీక్ష్ణేన పృషత్కేన మహామృధే, పరీప్సన్ స్వసుతం రాజన్ వార్ష్ణేయేనాభిపీడితమ్. ౫౬. సాత్యకిస్తు రణే హిత్వా గురుపుత్రం

మహారథమ్, ద్రోణం వివ్యాధ వింశత్యా సర్వపారసవైః శరైః. ౫౭. తదంతరే హ్యమేయాత్మా కౌంతేయ శ్శత్రుతాపనః, అభ్యద్రవద్రణే క్రుద్ధో ద్రోణం ప్రతి మహారథః. ౫౮. తతో ద్రోణశ్చ పార్థశ్చ సమేయాతాం మహామృధే, యథా బుధశ్చ శుక్రశ్చ మహారాజ నభస్తలే. ౫౯.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి ద్వ్యధికశతతమోఽధ్యాయః.

— భీమపరాక్రమః. —

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ — కథం ద్రోణో మహేష్వాసః పాండవశ్చ ధనంజయః, సమీయతూ రణే యత్తౌ తావుభౌ పురుషర్షభౌ. ౧. ప్రియో హి పాండవో నిత్యం భారద్వాజస్య ధీమతః, ఆచార్యశ్చ రణే నిత్యం ప్రియః పార్థస్య సంజయ. ౨. తావుభౌ రథినౌ సంఖ్యే హృష్టౌ సింహావివోత్కటౌ, కథం సమీయతు ర్యత్తౌ భారద్వాజ ధనంజయౌ. ౩. సంజయ ఉవాచ — న ద్రోణ స్సమరే పార్థం జానీతే ప్రియమాత్మనః, క్షత్రధర్మం పురస్కృత్య పార్థో వా గురు మాహవే. ౪. న క్షత్రియా రణే రాజన్ వర్జయంతి పరస్పరమ్, నిర్మర్యాదం హి యుధ్యంతే పితృభి ర్భ్రాతృభిస్సహ. ౫. రణే భారత పార్థేన ద్రోణో విద్ధస్త్రిభిశ్శరైః, నాచింతయచ్చ తాన్ బాణాన్ పార్థచాపచ్యుతాన్ యుధి. ౬. శరవృష్ట్యా పునః పార్థం ఛాదయామాస తం రణే, స ప్రజజ్వాల రోషేణ గహనేఽగ్ని రివోర్జితః. ౭. తతోఽర్జునం రణే ద్రోణః శరై స్సన్నతపర్వభిః, ఛాదయామాస రాజేంద్ర న చిరాదేవ భారత. ౮. తతో దుర్యోధనో రాజా సుశర్మాణ మచోదయత్, ద్రోణస్య సమరే రాజన్ పార్ష్ణిగ్రహణకారణాత్. ౯. త్రిగర్తరాడపి క్రుద్ధో భృశ మాయమ్య కార్ముకమ్, ఛాదయామాస రాజేంద్ర పార్థం బాణై రయోముఖైః. ౧౦. తాభ్యాం ముక్తా శ్శరా రాజన్నంతరిక్షే విరేజిరే, హంసా ఇవ మహారాజ శరత్కాలే నభస్తలే. ౧౧. తే శరాః ప్రాప్య కౌంతేయం సమంతా ద్వివిశుః ప్రభో, ఫలభారనతం యద్వత్ స్వాదువృక్షం విహంగమాః. ౧౨. అర్జునస్తు రణే నాదం వినద్య రథినాం వరః, త్రిగర్తరాజం సమరే సపుత్రం వివ్యథే శరైః. ౧౩. తే విధ్యమానాః పార్థేన కాలేనేవ యుగక్షయే, పార్థమేవాభ్యవర్తంత మరణే కృతనిశ్చయాః. ౧౪. ముముచు శ్శరవృష్టిం చ పాండవస్య రథం ప్రతి, శరవృష్టిం తతస్తాం తు శరవర్షై స్సమంతతః. ౧౫. ప్రతిజగ్రాహ రాజేంద్ర తోయవృష్టిమివాచలః, తత్రాద్భుతమపశ్యామ బీభత్సోర్హస్తలాఘవమ్. ౧౬. విముక్తాం బహుభిర్యోధైః శస్త్రవృష్టిం దురాసదామ్, యదేకో వారయామాస మారుతోఽభ్రగణానివ. ౧౭. కర్మణా తేన పార్థస్య తుతుషు ర్దేవదానవాః, అథ క్రుద్ధో రణే పార్థ స్త్రిగర్తాన్

ప్రతి భారత. ౧౮. ముమోచాస్త్రం మహారాజ వాయవ్యం పృతనాముఖే, ప్రాదురాసీ తతో వాయుః క్షోభయానో నభస్తలమ్. ౧౯. పాతయన్ వై తరుగణాన్ వినిఘ్నంశ్చైవ సైనికాన్, తతో ద్రోణోఽభివీక్ష్యైవ వాయవ్యాస్త్రం సుదారుణమ్. ౨౦. శైలమన్యన్మహారాజ ఘోరమస్త్రం ముమోచహ, ద్రోణేన యుధి నిర్ముక్తే తస్మిన్నస్త్రే నరాధిప. ౨౧. ప్రశశామ తతో వాయుః ప్రసన్నాశ్చ దిశో దశ, తతః పాండుసుతో వీరస్త్రిగర్తస్య రథవ్రజాన్. ౨౨. నిరుత్సాహాం స్తతశ్చక్రే విముఖాన్ విపరాక్రమాన్, తతో దుర్యోధనశ్చైవ కృపశ్చ రథినాంవరః. ౨౩. అశ్వత్థామా తథా శల్యః కాంభోజశ్చ సుదక్షిణః, విందానువిందావావంత్యౌ బాహ్లీకస్సహ బాహ్లికైః. ౨౪. మహతా రథవంశేన పార్థస్యావారయన్ దిశః, తథైవ భగదత్తశ్చ శ్రుతాయుశ్చ మహాబలః ౨౫. గజానీకేన భీమస్య తావవారయతాం దిశః, భూరిశ్రవాశ్శలశ్చైవ సౌబలశ్చ విశాం పతే. ౨౬. శరౌఘైర్విమలైస్తీక్ష్ణై ర్మాద్రీపుత్రావవారయత, భీష్మస్తు సహిత స్సంఖ్యే ధార్తరాష్ట్రైస్ససైనికైః. ౨౭. యుధిష్ఠిరం సమాసాద్య సర్వతః పర్యవారయత్, ఆపతంతం గజానీకం దృష్ట్వా పార్థో వృకోదరః. ౨౮. లేలిహన్ సృక్విణీ వీరో మృగరాడివ కాననే, భీమస్తు రథినాం శ్రేష్ఠో గదాం గృహ్యా మహాహవే ౨౯. అవప్లుత్య రథా త్తూర్ణం తవ సైన్యమభీషయత్, తముద్వీక్ష్య గదాహస్తం తత స్తే గజసాదినః. ౩౦. పరివవ్రూ రణే యత్తా ద్భీమసేనం సమంతతః, గజమధ్యమనుప్రాప్తః పాండవ స్సవ్యరాజత. ౩౧. మేఘజాలస్య మహతో యథా మధ్యగతో రవిః, వ్యధమ త్సగజానీకం గదయా పాండవర్షభః. ౩౨. మహాభ్రజాలమతులం మాతరిశ్వేవ సంతతమ్, తే వధ్యమానా బలినా భీమసేనేన దంతినః. ౩౩. ఆర్తనాదం రణే చక్రు ర్గర్జంతో జలదా ఇవ, బహుధా దారితశ్చైవ విషాణైస్తత్ర దంతిభిః. ౩౪. ఫుల్లాశోకనిభః పార్థః శుశుభే రణమూర్ధని, విషాణే దంతినం గృహ్య నిర్విషాణ మథాకరోత్. ౩౫. విషాణేన చ తేనైవ కుంభేఽభ్యాహత్య దంతినమ్, పాతయామాస సమరే దండహస్త ఇవాంతకః. ౩౬. శోణితాక్తాం గదాం బిభ్రత్ మేదో మజ్జాకృతచ్ఛవిః, కృతాభ్యంగశ్శోణితేన రుద్రవత్ప్రత్యదృశ్యత. ౩౭. ఏవం తే వధ్యమానాశ్చ హతశేషా మహాగజాః, ప్రాద్రవంత దిశో రాజన్ విమృద్నంత స్స్వకం బలమ్. ౩౮. ద్రవద్భిస్తై ర్మహానాగై స్సమంతా ద్భరతర్షభ, దుర్యోధనబలం సర్వం పునరాసీ త్పరాఙ్ముఖమ్. ౩౯.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి త్ర్యధికశతతమోఽధ్యాయః.

సంకులయుద్ధమ్.

సంజయ ఉవాచ—మధ్యందినే మహారాజ సంగ్రామ స్సమపద్యత, లోకక్షయకరో రౌద్రో భీష్మస్య సహసోమకైః. ౧ గాంగేయో రథినాం శ్రేష్ఠః పాండవానా మనీకినీమ్, వ్యధమ న్నిశితై ర్బాణై శ్శతశోఽథ సహస్రశః. ౨. సంమమర్ద చ తత్సైన్యం పితా దేవవ్రత స్తవ, ధాన్యానామివ లూనానాం ప్రకరం గోగణా ఇవ. ౩. ధృష్టద్యుమ్న శ్శిఖండీ చ విరాటో ద్రుపద స్తథా, భీష్మ మాసాద్య సమరే శరై ర్జఘ్ను ర్మహారథమ్. ౪. ధృష్టద్యుమ్నం తతో విద్ధ్వా విరాటం చ శరై స్త్రిభిః, ద్రుపదస్య చ నారాచం ప్రేషయామాస భారత. ౫. తేన విద్ధా మహేష్వాసా భీష్మేణామిత్రకర్శినా, చుక్రుధు స్సమరే రాజన్ పాదస్పృష్టా ఇవోరగాః. ౬. శిఖండీ తంచ వివ్యాధ భారతానాం పితామహమ్, స్త్రీమయం మనసా ధ్యాత్వా నాస్మై ప్రాహర దచ్యుతః. ౭. ధృష్టద్యుమ్నస్తు సమరే క్రోధేనాగ్నిరివ జ్వలన్, పితామహం త్రిభి ర్బాణై ర్బాహ్వోరురసి చార్పయత్. ౮. ద్రుపదః పంచవింశత్యా విరాటో దశభి శ్శరైః, శిఖండీ పంచవింశత్యా భీష్మం వివ్యాధ సాయకైః. ౯. సోఽతివిద్ధో మహారాజ శోణితౌఘపరిప్లుతః, వసంతే పుష్పశబలో రక్తాశోక ఇవాబభౌ. ౧౦. తాన్ ప్రత్యవిధ్యద్గాంగేయ స్త్రిభిస్త్రిభి రజిహ్మగైః, ద్రుపదస్య చ భల్లేన ధనుశ్చిచ్ఛేద మారిష. ౧౧. సోఽన్యత్కార్ముక మాదాయ భీష్మం వివ్యాధ పంచభిః, సారథిం చ త్రిభి ర్బాణై ర్నిశితై రణమూర్ధని. ౧౨. తథా భీమో మహారాజ ద్రౌపద్యాః పంచ చాత్మజాః, కేకయా భ్రాతరః పంచ సాత్యకిశ్చైవ సాత్వతః ౧౩. అభ్యద్రవంత గాంగేయం యుధిష్ఠిరపురోగమాః, రిరక్షిషంతః పాంచాలాన్ ధృష్టద్యుమ్నపురోగమాన్. ౧౪. తథైవ తావకా స్సర్వే భీష్మరక్షార్థముద్యతాః, ప్రత్యుద్యయుః పాండుసేనాం సహసైన్యా నరాధిప. ౧౫. తత్రాసీ త్సుమహద్యుద్ధం తవ తేషాం చ సంకులమ్, నరాశ్వరథనాగానాం యమరాష్ట్రవివర్ధనమ్. ౧౬. రథీ రథినమాసాద్య ప్రాహిణో ద్యమసాదనమ్, తథేతరాన్ సమాసాద్య నరనాగాశ్వసాదినః. ౧౭. అనయన్ పరలోకాయ శరై స్సన్నత పర్వభిః, శరైశ్చ వివిధై ర్ఘోరై స్తత్ర తత్ర విశాం పతే. ౧౮. రథాస్తు రథిభి ర్హీనా హతసారథయ స్తదా, విప్రద్రుతాశ్చ సమరే దిశో జగ్ము స్సమంతతః. ౧౯. మృద్నమానా నరాన్ రాజన్ హయాశ్చ సుబహూన్ రణే, వాతాయమానా దృశ్యంతే గంధర్వనగరోపమాః. ౨౦. రథినశ్చ రథై ర్హీనా వర్మిణ స్తేజసా యుతాః, కుండలోష్ణీషిణస్సర్వే నిష్కాంగదవిభూషణాః. ౨౧. దేవపుత్రసమా స్సర్వే శౌర్యే శక్రసమా యుధి, ఋద్ధ్యా వైశ్రవణం చాతినయేన చ బృహస్పతిమ్. ౨౨. సర్వలోకేశ్వరా శ్శూరా స్తత్ర

తత్ర విశాంపతే, విప్రద్రుతా వ్యదృశ్యంత ప్రాకృతా ఇవ మానవాః. ౨౩. దంతినశ్చ నరశ్రేష్ఠ హీనాః పరమసాదిభిః, మృద్నంతః స్వాన్యనీకాని నిపేతు స్సర్వశబ్దగాః. ౨౪. చర్మభిశ్చామరైశ్చిత్రైః పతాకాభిశ్చ మారిష, ఛత్రైస్సితైర్హేమదండైశ్చామరైశ్చ సమంతతః. ౨౫. విశీర్ణైర్విప్రధావంతో దృశ్యంతేస్మ దిశో దశ, నవమేఘ ప్రతీకాశా జలదోపమనిస్వనాః. ౨౬. తథైవ దంతిభిర్హీనా గజారోహా విశాం పతే, ప్రధావంతో వ్యదృశ్యంత తవ తేషాం చ సంకులే. ౨౭. నానాదేశ సముత్థాంశ్చ తురంగాన్ హేమభూషితాన్, వాతాయమానాన్ద్రాక్షం శతశోఽథ సహస్రశః. ౨౮. అశ్వారోహాన్ హతైరశ్వై ర్గృహీతాసీన్ సమంతతః, ద్రవమాణానపశ్యామ ద్రావ్యమాణాంశ్చ సంయుగే. ౨౯. గజో గజం సమాసాద్య ద్రవమాణం మహాహవే, యయౌ ప్రమృద్య తరసా పదాతీన్ వాజినస్తథా. ౩౦. తథైవచ రథాన్ రాజన్ ప్రమమర్ద రణే గజః, రథాశ్చైవ సమాసాద్య పతితాంస్తురగాన్ భువి. ౩౧. వ్యమృద్నన్ సమరే రాజంస్తురగాశ్చ నరాన్ రణే, ఏవం తే బహుధా రాజన్ ప్రత్యమృద్నన్ పరస్పరమ్. ౩౨. తస్మిన్ రౌద్రే తథా యుద్ధే వర్తమానే మహాభయే, ప్రావర్తత నదీ ఘోరా శోణితాంత్రతరంగిణీ ౩౩. అస్థిసంఘాతసంబాధా కేశశైవలశాద్వలా, రథహ్రదాశరావర్తా హయమీనా దురాసదా. ౩౪. శీర్షోపలసమాకీర్ణా హస్తిగ్రాహసమాకులా, కవచోష్ణీషఫేనాఢ్యా ధనుర్వేగా సికచ్ఛపా. ౩౫. పతాకాధ్వజవృక్షాఢ్యా మర్త్యకూలాపహారిణీ, క్రవ్యాదహంససంకీర్ణా యమరాష్ట్రవివర్ధినీ. ౩౬. తాం నదీం క్షత్రియాః శూరా రథనాగహయప్లవైః, ప్రతేరు ర్బహవో రాజన్ భయం త్యక్త్వా మహారథాః. ౩౭. యథా వైతరణీం ప్రేతాః ప్రేతరాజపురం ప్రతి, అపరాహ్ణే రణే రాజన్ కశ్మలేనాభిసంవృతాః. ౩౮. ప్రాక్రోశన్ క్షత్రియాస్తత్ర దృష్ట్వా తద్వైశసం మహత్, దుర్యోధనాపరాధేన గచ్ఛంతి క్షత్రియాః క్షయమ్. ౩౯. గుణవత్సు కథం ద్వేషం ధృతరాష్ట్రో జనేశ్వరః, కృతవాన్ పాండుపుత్రేషు పాపాత్మా లోభమోహితః. ౪౦. ఏవం బహువిధా వాచః శ్రూయంతే స్మ పరస్పరమ్, పాండవ స్తవసంయుక్తాః పుత్రాణాం తే సుదారుణాః. ౪౧. తా నిశమ్య తతో వాచ స్సర్వయోధై రుదాహృతాః, ఆగస్కృత్సర్వలోకస్య పుత్రో దుర్యోధన స్తవ. ౪౨. భీష్మం ద్రోణం కృపం చైవ శల్యం చోవాచ భారత, యుధ్యధ్వ మనహంకారాః కిం చిరం కురుథేతి చ. ౪౩. తతః ప్రవవృతే యుద్ధం కురూణాం పాండవైస్సహ, అక్షద్యూతకృతం రాజన్ సుఘోరం వైశసం మహత్. ౪౪. యత్పురా న నిగృహ్ణాసి వార్యమాణో మహాత్మభిః, వైచిత్రవీర్య తస్యేదం ఫలం పశ్యసి దారుణమ్. ౪౫. న హి పాండుసుతా

రాజన్ ససైన్యాస్స్వపదానుగాః, రక్షంతి సమరే ప్రాణాన్ కౌరవా వాపి సం యుగే ౪౬. ఏతస్మాత్కారణాద్ఘోరో వర్తతే స్వజనక్షయః. దేవా దాః? పురుష వ్యాఘ్ర తవ చాపనయాన్నృప. ౪౭.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - చతురధికశతతమోఽధ్యాయః.

—— భీష్మవార్ష్ణేయయుద్ధమ్. ——

సంజయ ఉవాచ—అర్జునస్తాన్ నరవ్యాఘ్రో నిఘ్నన్నుచరాన్నృపాన్, అనయత్ప్రేతరాజస్య సదనం సాయకైశ్శితైః. ౧. సుశర్మాపి తతో బాణైః పార్థం వివ్యాధ సంయుగే, వాసుదేవం చ సప్తత్యా పార్థం చ నవభిః పునః. ౨. తాన్నివార్య శరౌఘేణ శక్రసూను ర్మహారథః, సుశర్మణో రణే యోధాన్ ప్రాహిణో ద్యమసాదనమ్. ౩. తే వధ్యమానాః పార్థేన కాలేనేవ యుగక్షయే, వ్యద్రవంత రణే రాజన్ భయే జాతే మహారథాః. ౪. ఉత్సృజ్య తురగాన్ కేచిత్ రథాన్ కేచిచ్చ మారిష, గజానన్యే సముత్సృజ్య ప్రాద్రవంత దిశో దశ. ౫. అపరే తు తదాదాయ వాజినాగరథాన్ రణే, త్వరయా పరయా యుక్తాః ప్రాద్రవంత విశాంపతే. ౬. పదాతాశ్చాపి శస్త్రాణి సముత్సృజ్య మహారణే, నిరపేక్షా వ్యధావంత తేన తేనస్మ భారత. ౭. వార్యమాణాస్సుబహుశస్త్రైగర్తేన సుశర్మణా, తథాన్యైః పార్థివశ్రేష్ఠైర్న వ్యతిష్ఠంత సంయుగే. ౮. తద్బలం ప్రద్రుతం దృష్ట్వా పుత్రో దుర్యోధనస్తవ, పురస్కృత్య రణే భీష్మం సర్వసైన్యపురస్కృతః. ౯. సర్వోద్యోగేన మహతా ధనంజయముపాద్రవత్, త్రిగర్తాధిపతేరర్థే జీవితస్య విశాంపతే. ౧౦. స ఏక స్సమరే తస్థౌ కిరన్ బహువిధాన్ శరాన్, భ్రాతృభి స్సహిత స్సర్వైః శేషాః ప్రద్రుతా నరాః. ౧౧. తథైవ పాండవా రాజన్ సర్వోద్యోగేన దంశితాః, ప్రయయుః ఫాల్గునార్థాయ యత్ర భీష్మో వ్యతిష్ఠత. ౧౨. జ్ఞాయమానా రణే వీర్యం ఘోరం గాండీవధన్వనః, హాహాకారకృతోత్సాహా భీష్మం జగ్ము స్సమంతతః. ౧౩. తతస్తాలధ్వజశ్శూరః పాండవానాం వరూథినీమ్, ఛాదయామాస సమరే శరై స్సన్నతపర్వభిః. ౧౪. ఏకీభూతా స్తత స్సర్వే కురవ స్సహపాండవైః, అయుధ్యంత మహారాజ మధ్యం ప్రాప్తే దివాకరే. ౧౫. సాత్యకిః కృతవర్మాణం విద్ధ్వా పంచభి రాశుగైః, అతిష్ఠ దాహవే శూరః కిరన్ బాణాన్ సహస్రశః. ౧౬. తథైవ ద్రుపదో రాజా ద్రోణం విద్ధ్వా శితైశ్శరైః, పునర్వివ్యాధ సప్తత్యా సారథిం చాస్య పంచభిః. ౧౭. భీమసేనస్తు రాజానం బాహ్లీకం ప్రపితామహమ్, విద్ధ్వా నదన్మహానాదం శార్దూలఇవ కాననే. ౧౮. అర్జుని శ్చిత్రసేనేన విద్ధో బహుభి రాశుగైః. చిత్రసేనం త్రిభి ర్బాణై ర్వివ్యాధ

హృదయే భృశమ్. ౧౯. సమాగతౌ తౌ తు రణే మహామాత్రౌ వ్యరోచతామ్, యథాకాశే మహారాజ స్థితౌ బుధశనైశ్చరౌ. ౨౦. తస్యాశ్వాంశ్చతురో హత్వా సూతం చ నవభిశ్శరైః, ననాద బలవాన్నాదం సౌభద్రః పరవీరహా. ౨౧. హతాశ్వాత్తు రథాత్తూర్ణం సోఽవప్లుత్య మహారథః, ఆరురోహ రథం తూర్ణం దుర్ముఖస్య విశాంపతే. ౨౨. ద్రోణశ్చ ద్రుపదం భిత్త్వా శరైస్సన్నతపర్వభిః, సారథిం చాస్య వివ్యాథ త్వరమాణః పరాక్రమీ. ౨౩. పీడ్యమానస్తతో రాజన్ ద్రుపదో వాహినీముఖే, అపాయాజ్జవనైరశ్వైః పూర్వవైర మనుస్మరన్. ౨౪. భీమసేనస్తు రాజానం ముహూర్తాదివ బాహ్లీకమ్, వ్యశ్వసూతరథం చక్రే సర్వసైన్యస్య పశ్యతః. ౨౫. ససంభ్రమో మహారాజ సంశయంపరమంగతః, అవప్లుత్య తతో వాహా ద్బాహ్లీకః పురుషోత్తమః. ౨౬. ఆరురోహ రథం తూర్ణం లక్ష్మణస్య మహాహవే, సాత్యకిః కృతవర్మాణం వారయిత్వా మహారణే. ౨౭. శరైర్బహువిధై రాజన్నాససాద పితామహమ్, స విద్ధ్వా బాణషష్ట్యా తు నిశితైర్లోమవాహిభిః. ౨౮. నృత్యన్నివ రథోపస్థే విధున్వానో మహద్ధనుః, తస్యాయసీం మహాశక్తిం చిక్షేపాథ పితామహః. ౨౯. హేమచిత్రాం మహావేగాం నాగకన్యోపమాం శుభామ్, తామాపతంతీం సహసా మృత్యుకల్పాం సుదుర్జయామ్. ౩౦. వ్యంసయామాస వార్ష్ణేయో లాఘవేన మహాయశాః, అనాసాద్య తు వార్ష్ణేయం శక్తిః పరమదారుణా. ౩౧ న్యపత ద్ధరణీపృష్ఠే మహోల్కేవ మహాప్రభా, వార్ష్ణేయస్తు తతో రాజన్ స్వాం శక్తిం కనకప్రభామ్. ౩౨. వేగవద్గృహ్య చిక్షేప పితామహరథం ప్రతి, వార్ష్ణేయభుజవేగేన ప్రణున్నా సా మహాహవే. ౩౩. అభిదుద్రావ వేగేన కాలరాత్రిర్యథా నరమ్, తామాపతంతీం సహసా ద్విధా చిచ్ఛేద భారత. ౩౪. క్షురప్రాభ్యాం సుతీక్ష్ణాభ్యాం సా వ్యశీర్యత మేదినీమ్, ఛిత్త్వా శక్తిం తు గాంగేయః సాత్యకిం నవభిశ్శరైః. ౩౫. ఆజఘానోరసి క్రుద్ధః ప్రహసన్ శత్రుకర్శనః, తతస్సరథనాగాశ్వాః పాండవాః పాండుపూర్వజమ్. ౩౬. పరివవ్రూ రణే భీష్మం మాధవత్రాణకారణాత్, తతః ప్రవవృతే యుద్ధం తుములం రోమహర్షణమ్. ౩౭. పాండవానాం కురూణాం చ సమరే విజయైషిణామ్. ౩౮.

ఇతి శ్రీమహాభారతే భీష్మపర్వాంతర్గతభీష్మవధపర్వణి పంచాధికశతతమోఽధ్యాయః.

శల్యధర్మరాజసమాగమః.

సంజయఉవాచ—దృష్ట్వా భీష్మం రణే క్రుద్ధం పాండవై రభిసంవృతమ్, యథా మేఘైర్మహారాజ తపాంతే దివి భాస్కరమ్. ౧ దుర్యోధనో మహారాజ

దుశ్శాసన మభాషత, ఏష శూరో మహేష్వాసో భీష్మ శ్శూరనిషూదనః ౨. ఛా
దితః పాండవై శ్శూరై స్సుమంతా ద్భరతర్షభ, తస్య కార్యం త్వయా వీర రక్షణం
సుమహాత్మనః. 3. రక్ష్యమాణోఽపి సమరే భీష్మోఽస్మాకం పితామహః, నిహన్యా
త్సమరే సర్వాన్ పాంచాలాన్ పాండవై స్సహ. ౪. తత్ర కార్యతమం మన్యే భీష్మ
స్యైవాభిరక్షణమ్, గోప్తా హ్యేష మహేష్వాసో భీష్మోఽస్మాకం మహావ్రతః. ౫.
సభవాన్ సర్వసైన్యేన పరివార్య పితామహమ్, సమరే కర్మ కుర్వాణం దుష్క
రం పరిరక్షతు. ౬. సఏవముక్త స్సమరే పుత్రో దుశ్శాసన స్తవ, పరివార్య స్థితో
భీష్మం సైన్యేన మహతా వృతః ౭. తత శ్శతసహస్రాణాం హయానాం సుబలా
త్మకః, విమలప్రాసహస్తానా మృష్టితోమరధారిణామ్. ౮. దర్పితానాం సువేశానాం
బలస్థానాం పతాకినామ్, శిక్షితై ర్యుద్ధకుశలై రుపేతానాం నరోత్తమైః. ౯. నకు
లం సహదేవం చ ధర్మరాజం చ పాండవమ్, న్యవారయ న్నరశ్రేష్ఠాన్ పరివార్య
సమంతతః. ౧౦. తతో దుర్యోధనో రాజా శూరాణాం హయసాదినామ్, అయు
తం ప్రేషయామాస పాండవానాం నివారణే. ౧౧. తైః ప్రవిష్టై ర్మహావేగై ర్గరు
త్మద్భిరివాహవే, ఖురాహతా ధరా రాజం శ్చకంపే చ ననాద చ. ౧౨. ఖురశబ్ద
శ్చసుమహాన్ వాజినాం శుశ్రువే తదా, మహావంశవనస్యేవ దహ్యమానస్య
పర్వతే. ౧3. ఉత్పతద్భిశ్చ తై స్తత్ర సముద్ధూతం మహద్రజః, దివాకరపథం
ప్రాప్య ఛాదయామాస భాస్కరమ్. ౧౪. వేగవద్భి ర్హయై స్తైస్తు క్షోభితా పాం
డవీ చమూః, నిపతద్భి ర్మహావేగై ర్హంసైరివ మహత్సరః. ౧౫. హ్రేష
తాం చైవ శబ్దేన న ప్రాజ్ఞాయత కించన, తతో యుధిష్ఠిరో రాజా మాద్రీపుత్రౌ
చ పాండవౌ. ౧౬. ప్రత్యఘ్నం స్తరసా వేగం సమరే హయసాదినామ్, ఉద్ధతస్య
మహారాజ ప్రావృట్కాలేతి పూర్యతః. ౧౭. పౌర్ణమాస్యామంబువేగం యథా
వేలా మహోదధేః, తత స్తే రథినో రాజన్ శరై స్సన్నతపర్వభిః. ౧౮. న్యకృంత
న్నుత్తమాంగాని శరేణ హయసాదినామ్, తేనిపేతుర్మహారాజ నిహతా దృఢధ
న్వభిః ౧౯. నాగైరివ మహానాగా యథావ ద్గిరిగహ్వరే, తేఽపి ప్రాసై స్సునిశితై
శ్శరై స్సన్నతపర్వభిః. ౨౦. న్యకృంతన్నుత్తమాంగాని విచలంతో దిశో దశ,
అభ్యాహతా హయారోహా ఋష్టిభి ర్భరతర్షభ. ౨౧. అత్యజన్నుత్తమాంగాని ఫలా
నీవ మహాద్రుమాః, ససాదినో హయా రాజం స్తత్ర తత్ర నిషూదితాః. ౨౨. పతి
తాః పాత్యమానాశ్చ ప్రత్యదృశ్యంత సర్వతః, వధ్యమానా హయాశ్చైవ ప్రాద్ర
వంత భయార్దితాః. ౨3. యథా సింహం సమాసాద్య మృగాః ప్రాణపరాయణాః,
పాండవాశ్చ మహారాజ జిత్వా శత్రూన్మహామృధే. ౨౪. దధ్ము శ్శంఖాంశ్చ భేరీశ్చ

తాడయామాస రాహవే, తతో దుర్యోధనో దీనో దృష్ట్వా సైన్యం పరాజితమ్ ౨౫. అబ్రవీద్భరతశ్రేష్ఠ మద్రరాజమిదం వచః, ఏష పాండుసుతో జ్యేష్ఠో యమాభ్యాం సహితో రణే. ౨౬. పశ్యతాం నో మహాబాహో సేనాం ద్రావయతి ప్రభో, తం వారయ మహాబాహో వేలేవ మకరాలయమ్. ౨౭. త్వం హి సంశ్రూయసేఽత్యర్థ మసహ్యబలవిక్రమః, పుత్రస్య తవ తద్వాక్యం శ్రుత్వా శల్యః ప్రతాపవాన్. ౨౮. ప్రయయౌ రథవంశేన యత్ర రాజా యుధిష్ఠిరః, తదాపతద్వై సహసా శల్యస్య సుమహద్బలమ్. ౨౯. మహౌఘవేగం సమరే వారయామాస పాండవః, మద్రరాజం చ సమరే ధర్మరాజో మహారథః. ౩౦. దశభి స్సాయకై స్తూర్ణ మాజఘాన స్తనాంతరే, నకుల స్సహదేవశ్చ తం సప్తభి రజిహ్మగైః. ౩౧. మద్రరాజోఽపి తాన్ సర్వా నాజఘాన త్రిభిస్త్రిభిః, యుధిష్ఠిరం పునష్షష్ట్యా వివ్యాధ నిశితైశ్శరైః. ౩౨. మాద్రీపుత్రౌ చ సంభ్రాంతౌ ద్వాభ్యాంద్వాభ్యా మతాడయత్, తతో భీమో మహాబాహు ర్దృష్ట్వా రాజాన మాహవే. ౩౩. మద్రరాజ రథం ప్రాప్తం మృత్యో రాస్యగతం యథా, అభ్యపద్యత సంగ్రామే యుధిష్ఠిర మమిత్రజిత్. ౩౪. తతో యుద్ధం మహాఘోరం ప్రావర్తత సుదారుణమ్, అపరాం దిశ మాస్థాయ పతమానే దివాకరే. ౩౫.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - షడధికశతతమోఽధ్యాయః.

నవమదివసయుద్ధసమాప్తిః.

సంజయ ఉవాచ — తతః పితా తవ క్రుద్ధో నిశితైః సాయకోత్తమైః, ఆజఘాన రణే పార్థాన్ సహసేనాన్ సమంతతః. ౧. భీమం ద్వాదశభి ర్విద్ధ్వా సాత్యకిం నవభిశ్శరైః, నకులం తు త్రిభి ర్విద్ధ్వా సహదేవం చ సప్తభిః. ౨. యుధిష్ఠిరం ద్వాదశభి ర్బాహ్వో రురసి చార్పయత్, ధృష్టద్యుమ్నం తతో విద్ధ్వా ననాద సుమహాబలః. ౩. తం ద్వాదశాభ్యై ర్నకులో మాధవశ్చ త్రిభి శ్శరైః, ధృష్టద్యుమ్నశ్చ సప్తత్యా భీమసేనశ్చ సప్తభిః. ౪. యుధిష్ఠిరో ద్వాదశభిః ప్రత్యవిధ్య త్పితామహమ్, ద్రోణస్తు సాత్యకిం విద్ధ్వా భీమసేన మవిధ్యత. ౫. ఏకైకం పంచభి ర్బాణై ర్యమదండోపమైశ్శితైః, తౌ చ తం ప్రత్యవిధ్యేతాం త్రిభి స్త్రిభి రజిహ్మగైః. ౬. తోత్త్రైరివ మహానాగం ద్రోణం బ్రాహ్మణపుంగవమ్, సౌవీరాః కితవాః ప్రాచ్యాః ప్రతీచ్యోదీచ్యమాలవాః. ౭. అభీషాహాః శూరసేనాః శిబయోఽథ వసాతయః, సంగ్రామే నాజహు ర్భీష్మం వధ్యమానం శితైశ్శరైః. ౮. తథైవాన్యే మహీపాలా నానాదేశసమాగతాః, పాండవానభ్యవర్తంత వివిధాయుధపాణయః. ౯. తథైవ పాండవా రాజన్ పరివవ్రుః పితామహమ్, ససమంతా త్పరివృతో

రథోపస్థై రపరాజితః. ౧౦. గహనేఽగ్నిరివోత్సృష్టః ప్రజజ్వాల దహన్ పరాన్, రథా
గ్న్యగారశ్చాపార్చిరసిశక్తిగదేంధనః. ౧౧ శరస్ఫులింగో భీష్మాగ్నిర్దదాహ క్షత్రియ
ర్షభాన్, సువర్ణపుంఖై రిషుభి ర్గార్ధపత్రైః స్సుతేజనైః. ౧౨. కర్ణినాలీకనారాచై
శ్ఛాదయామాస తద్బలమ్, అపాతయ ద్ధ్వజాంశ్చైవ రథినశ్చ శితై శ్శరైః. ౧౩.
ముండతాలవనానీవ చకార సరథవ్రజాన్, నిర్మనుష్యాన్ రథాన్ రాజన్ గజాన
శ్వాంస్తు సంయుగే. ౧౪. అకరోత్సమహాబాహుః సర్వశస్త్రభృతాం వరః, తస్య
జ్యాతలనిర్ఘోషం విష్ఫూర్జితమివాశనేః. ౧౫. నిశమ్య సర్వభూతాని సమకంపంత
భారత, అమోఘాహ్యభవన్ బాణాః పితుస్తే భరతర్షభ. ౧౬. నాసజ్జంత తనుత్రే
షు భీష్మచాపచ్యుతా శ్శరాః, హతవీరాన్ రథాన్ రాజన్ సంయుక్తాన్ జవనై ర్హ
యైః. ౧౭. అపశ్యామ మహారాజ హ్రియమాణాన్ రణాజిరే, చేదికాశికరూశా
నాం సహస్రాణి చతుర్దశ. ౧౮. మహారథా స్సమాఖ్యాతాః కులపుత్రా స్తనుత్య
జః, అపరావర్తిన స్సర్వే స్సువర్ణవికృతధ్వజాః. ౧౯. సంగ్రామే భీష్మ మాసాద్య
వ్యాదితాస్యమివాంతకమ్, నిమగ్నాః పరలోకాయ సవాజిరథకుంజరాః. ౨౦.
భగ్నాక్షోపస్కరాన్ కాంశ్చిద్భగ్నచక్రాంశ్చ భారత, అపశ్యామ మహారాజ శత
శోఽథ సహస్రశః. ౨౧. సవరూథై రథై ర్భగ్నై రథిభిశ్చ నిపాతితైః, శరైస్సుకవచై
శ్ఛిన్నైః పట్టసైశ్చ విశాంపతే. ౨౨. గదాభిర్భిందిపాలైశ్చ నిశితైశ్చశిలీముఖైః,
అనుకర్షైరుపాసంగైశ్చక్రైర్భగ్నైశ్చ మారిష. ౨౩. బాహుభిః కార్ముకైః ఖడ్గైః శిరో
భిశ్చ సకుండలైః, తలత్రై రంగులిత్రైశ్చ ధ్వజైశ్చ వినిపాతితైః. ౨౪. చాపైశ్చ
బహుధా చ్ఛిన్నైః సమాస్తీర్యత మేదినీ, హతారోహా గజా రాజన్ హతాశ్చ
హయసాదినః. ౨౫ న్యపతంత గత ప్రాణాః శతశోఽథ సహస్రశః, యతమానా
శ్చ తే వీరా ద్రవమాణా న్మహారథాన్. ౨౬. నాశక్నువన్ వారయితుం భీష్మబాణ
ప్రపీడితాన్, మహేంద్రసమవీర్యేణ వధ్యమానా మహాచమూః ౨౭. అభజ్యత
మహారాజ న చ ద్వౌ సహ ధావతః, ఆవిద్ధరథనాగాశ్వం పత్తిధ్వజసమాకులమ్.
౨౮. అనీకం పాండుపుత్రాణాం హాహాభూతమచేతనమ్, జఘానాత్ర పితా పుత్రం
పుత్రశ్చ పితరం తథా. ౨౯. ప్రియం సఖాయం చాక్రందే సఖా దైవబలాత్కృ
తః, విముచ్యకవచానన్యే పాండుపుత్రస్య సైనికాః. ౩౦. ప్రకీర్యకేశాన్ ధావంతః
ప్రత్యదృశ్యంతసర్వశః, తద్గోకులమివోద్భ్రాంతముద్భ్రాంతరథకూబరమ్. ౩౧.
దదృశే పాండుపుత్రస్య సైన్యమార్తస్వరం తదా, ప్రభజ్యమానం సైన్యం తు
దృష్ట్వా యాదవనందనః. ౩౨. ఉవాచ పార్థం బీభత్సుం నిగృహ్య రథముత్తమమ్,
అయం స కాల స్సంప్రాప్తః పార్థ యః కాంక్షిత స్త్వయా. ౩౩. ప్రహరాస్మిన్నర

వ్యాఘ్ర నచే న్నోహ ద్విముహ్యామి, యత్పురా కథితం వీర రాజ్ఞాం తేషాం సమాగమే. 38. విరాటనగరే పార్థ సంజయస్య సమీపతః, భీష్మద్రోణముఖాన్ సర్వాన్ ధార్తరాష్ట్రస్య సైనికాన్. 39. సానుబంధాన్ హనిష్యామి యే మాం యోత్స్యంతి సంయుగే, ఇతి తత్కురు కౌంతేయ సత్యం వాక్య మరిందమ. 36. క్షత్రధర్మ మనుస్మృత్య యుధ్యస్వ విగతజ్వరః, ఇత్యుక్తో వాసుదేవేన తిర్యగ్దృష్టి రధోముఖః. 37. అకామ ఇవ బీభత్సురిదం వచనమబ్రవీత్, (అవధ్యానాం వధం కృత్వా రాజ్యం వా నరకోత్తరమ్.) 38. దుఃఖాని వనవాసే వా కిం ను మేస్యాత్కృతం భవేత్,) చోదయాశ్వాన్ యత్ర భీష్మః కరిష్యే వచనం తవ. 39. పాతయిష్యామి దుర్ధర్షం భీష్మం కురుపితామహమ్, సచాశ్వాన్ రజతప్రఖ్యాన్ చోదయామాస మాధవః. 40. యతో భీష్మ స్తతో రాజన్ దుష్ప్రేక్ష్యో రశ్మివానివ, తత స్తత్పునరావృత్తం యుధిష్ఠిరబలం మహత్. 41. దృష్ట్వా పార్థం మహాబాహుం భీష్మాయోద్యత మాహవే, తతో భీష్మః కురుశ్రేష్ఠ సింహవద్వినద న్ముహుః. 42. ధనంజయరథం శీఘ్రం శరవర్షై రవాకిరత్, క్షణేన సరథ స్తస్య సహయ స్సహసారథిః 43. శరవర్షేణ మహతా న ప్రాజ్ఞాయత కించన, వాసుదేవ స్త్వసంభ్రాంతో ధైర్య మాస్థాయ సత్వరః. 44. చోదయామాస తానశ్వాన్ వినున్నాన్ భీష్మసాయకైః, తతః పార్థో ధనుర్గృహ్య దివ్యం జలదనిస్వనమ్. 45. పాతయామాస భీష్మస్య ధనుశ్ఛిత్వా శితై శ్శరైః, స ఛిన్నధన్వా కౌరవ్యః పున రన్య న్మహద్ధనుః. 46. నిమేషాంతరమాత్రేణ సజ్జం చక్రే పితా తవ, అథాస్య తదపి క్రుద్ధ శ్ఛిచ్ఛేద ధనురర్జునః 47. తస్య తత్పూజయామాస లాఘవం శాంతనో స్సుతః, సాధుసాధు మహాబాహో సాధు కుంతీసుతేతి చ. 48. సమాభాష్యైన మపరం ప్రగృహ్య రుచిరం ధనుః, ముమోచ సమరే భీష్మ శ్శరాన్ పార్థరథం ప్రతి. 49. అదర్శయ ద్వాసుదేవో హయయానే పరం బలమ్, మోఘాన్ కుర్వన్ శరాం స్తస్య మండలాని నిదర్శయన్. 50. శుశుభాతే నరవ్యాఘ్రౌ తౌ భీష్మశరవిక్షతౌ, గోవృషావివ సంక్రుద్ధౌ విషాణోల్లిఖితాంకితౌ. 51. వాసుదేవస్తు సంప్రేక్ష్య పార్థస్య మృదుయుద్ధతామ్, భీష్మం చ శరవర్షాణి సృజంతమనిశం యుధి 52. ప్రతపంతమివాదిత్యం మధ్యమాసాద్య సేనయోః, వరాన్ వరాన్ వినిఘ్నంతం పాండుపుత్రస్య సైనికాన్. 53. యుగాంతమివ కుర్వాణం భీష్మం యౌధిష్ఠిరే బలే, నామృష్యత మహాబాహు ర్మాధవః పరవీరహా. 54. ఉత్సృజ్య రజతప్రఖ్యాన్ హయాన్ పార్థస్య మారిష, క్రుద్ధో నామ మహాయోగీ ప్రచస్కంద మహారథాత్. 55. అభిదుద్రావ భీష్మం సభుజప్రహరణో బలీ, ప్రతోదపాణి స్తేజస్వీ

సింహావదిన్దదనువహాః. ౫౬. దారయన్నివ పద్భ్యాం సజగతీం జగతీశ్వరః, క్రోధ తామ్రేక్షణః కృష్ణో జిఘాంసు రమితద్యుతిః. ౫౭. త్రసంతి ఇవ చేతాంసి తావక నాం మహాహవే, దృష్ట్వా మాధవమాక్రందే భీష్మాయోద్యత మంతికే.౫౮. హతో భీష్మో హతో భీష్మ ఇతి తత్ర వచో మహత్, అశ్రూయత మహారాజ వాసుదేవ భయా త్తదా.౫౯. పీతకౌశేయసంవీతో మణిశ్యామో జనార్దనః, శుశుభే విద్రవ న్భీష్మం విద్యున్మాలీవ తోయదః. ౬౦. ససింహ ఇవ మాతంగం యూథర్షభ ఇవ ర్షభమ్, అభిదుద్రావ వేగేన వినద న్మాధవర్షభః. ౬౧. తమాపతంతం సంప్రేక్ష్య పుండరీ కాక్షమాహవే, ససంభ్రమం రణే భీష్మో విచకర్ష మహాధనుః. ౬౨. ఉవాచచైన గోవింద మసంభ్రాంతేన చేతసా, ఏహ్యేహి పుండరీకాక్ష దేవదేవ నమోఽస్తు తే. ౬౩. మామద్య సాత్వతశ్రేష్ఠ పాతయస్వ మహాహవే, త్వయా హి దేవసంగ్రామే హతస్యాపి మమానఘ. ౬౪. శ్రేయ ఏవపరం కృష్ణ లోకే భవతి సర్వతః, సంభావి తోఽస్మి గోవింద త్రైలోక్యేనాద్య సంయుగే. ౬౫. ప్రహరస్వ యథేచ్ఛం వై దా సోఽస్మి తవ చానఘ, అన్వగేవ తతః పార్థ స్సమభిద్రుత్య కేశవమ్.౬౬. నిజగ్రాహ మహాబాహు ర్బాహుభ్యాం పరిగృహ్య వై, నిగృహ్యమాణః పార్థేన కృష్ణో రాజ వలోచనః. ౬౭. జగామ చైన మాదాయ వేగేన పురుషోత్తమః, పార్థస్తు విష్టభ్య బలీ చరణౌ పరవీరహా. ౬౮. నిజగ్రాహ హృషీకేశం కథంచి ద్దశమే పదే, తత ఏన మువాచార్తః క్రోధపర్యాకులేక్షణమ్. ౬౯. నిశ్వసంతం యథా నాగమర్జునః ప్రణ యాత్సఖా, నివర్తస్వ మహాబాహో నానృతం కర్తు మర్హసి. ౭౦. య త్త్వయా కథితం పూర్వం న యోత్స్యేమీతి కేశవ, మిథ్యావాదీతి లోకాస్త్వాం కథయి ష్యంతి మాధవ. ౭౧. మమైష భారస్సర్వోహి హనిష్యామి పితామహమ్, శపే కేశవశస్త్రేణ సత్యేన సుకృతేన చ. ౭౨. అంతం యథా గమిష్యామి శత్రూణాం శత్రుసూదన, అద్యైవ పశ్య దుర్ధర్షం పాత్యమానం మహారథమ్. ౭౩. తారాపతి మివాపూర్ణ మంతకాలే యదృచ్ఛయా, మాధవస్తు వచశ్శ్రుత్వా ఫాల్గునస్య మహాత్మనః. ౭౪. నకించిదుక్త్వా సక్రోధ ఆరురోహ రథం పునః, తౌ రథస్థౌ నరవ్యాఘ్రౌ భీష్మ శ్శాంతనవః పునః. ౭౫. వవర్ష శరవర్షేణ మేఘో వృష్ట్యా ఇవాచలమ్, ప్రాణానాదత్త యోధానాం పితా దేవవ్రత స్తవ. ౭౬. గభస్తిభిరివాదిత్య స్తే జాంసి శిశిరాత్యయే, యథా కురూణాం సైన్యాని బభంజ యుధి పాండవాః. ౭౭. తథా పాండవసైన్యాని బభంజ యుధి తే పితా, ఇతి విద్రుతసైన్యాస్తు నిరుత్సాహా విచేతసః. ౭౮. తే వధ్యమానా భీష్మేణ శతశోఽథ సహస్రశః, మధ్యం గతమివాది త్యం ప్రతపంతం స్వతేజసా. ౭౯. నిరీక్షితుం న శేకు స్తే భీష్మ మప్రతిమం రణే,

కుర్వాణం సమరే కర్మాణ్యతిమానుషవిక్రమమ్. ౮౦. వీక్ష్యాంచక్రుర్మహారాజ పాండవా భయపీడితాః, తథా పాండవసైన్యాని ద్రావ్యమాణాని భారత. ౮౧. త్రాతారం నాధ్యగచ్ఛంత గావః పంకగతా ఇవ, పిపీలికా ఇవ క్షుణ్ణా దుర్బలాబలినాం రణే. ౮౨. మహారథం భారత దుష్ప్రకంపం శరోర్మిణం ప్రతపంతం నరేంద్రాన్, భీష్మం న శేకుః ప్రతివీక్షితుం తే శరార్చిషం సూర్యమివాతపంతమ్. ౮౩. విమృద్నత స్తస్య తు పాండుసేనా మస్తం జగామాథ సహస్రరశ్మిః, తతో బలానాం శ్రమకర్శితానాం మనోవహారం ప్రతిసంబభూవ. ౮౪.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - సప్తాధికశతతమోఽధ్యాయః.

నవమదివసావహారోత్తరమంత్రః.

సంజయ ఉవాచ — యుధ్యతామేవ తేషాం తు భాస్కరేఽస్తముపాగతే, సంధ్యా సమభవద్ఘోరా నాపశ్యామ తతో రణమ్ ౧. తతో యుధిష్ఠిరో రాజా సంధ్యాం సందృశ్య భారత, వధ్యమానం చ భీష్మేణ త్యక్తాస్త్రం భయవిహ్వలమ్. ౨. స్వసైన్యం చ పరావృత్తం పలాయనపరాయణమ్, భీష్మం చ యుధి సంరబ్ధం పీడయంతం మహారథమ్. ౩. సోమకాంశ్చ జితాం దృష్ట్వా నిరుత్సాహాన్ మహారథాన్, చింతయిత్వా తతో రాజా త్వవహారమచోదయత్. ౪. తతోఽవహారం సైన్యానాం చక్రే రాజా యుధిష్ఠిరః, తథైవ తవ సైన్యానా మవహారో హ్యభూత్తదా. ౫. తతోఽవహారం సైన్యానాం కృత్వా తత్ర మహారథాః, న్యవిశంత కురుశ్రేష్ఠ సంగ్రామే క్షతవిక్షతాః. ౬. భీష్మస్య సమరే కర్మ చింతయిత్వా తు పాండవాః నాలభంత తదా శాంతిం భీష్మబాణప్రపీడితాః. ౭. భీష్మోఽపి సమరే జిత్వా పాండవాన్ సహ సృంజయాన్, పూజ్యమాన స్తవ సుతై ర్వంద్యమానశ్చ భారత. ౮. న్యవిశ త్కురుభి స్సార్ధం హృష్టరూపై స్సమంతతః, తతో రాత్రి స్సమభవత్సర్వభూత ప్రమోహినీ. ౯. తస్మిన్ రాత్రిముఖే ఘోరే పాండవావృష్ణిభి స్సహ, సృంజయాశ్చ దురాధర్షా మంత్రాయ సముపావిశన్. ౧౦. ఆత్మనిశ్శ్రేయసం సర్వే ప్రాప్తకాలం మహాబలాః, మంత్రయామాసు రవ్యగ్రా మంత్రనిశ్చయకోవిదాః. ౧౧. తతో యుధిష్ఠిరో రాజా మంత్రయిత్వా చిరం నృప, వాసుదేవం సముద్వీక్ష్య వచనం చేదమాదదే ౧౨. కృష్ణ పశ్య మహాత్మానం భీష్మముగ్రపరాక్రమమ్, గజం నలవనానీవ విమృద్నంతం బలం మమ. ౧౩. నచైవైనం మహాత్మాన ముత్సహామో నిరీక్షితుమ్, లేలిహ్యమానం సైన్యేషు ప్రవృద్ధమివ పావకమ్. ౧౪. యథా ఘోరో మహానాగ స్తక్షకో వై విషోల్బణః, తథా భీష్మో రణే క్రుద్ధ స్తీక్ష్ణశస్త్రః ప్రతాపవాన్. ౧౫. గృహీతచాపస్సమరే ప్రముంచన్నిశితాన్ శరాన్, శక్యో

జేతుం యమః క్రుద్ధో వజ్రపాణిశ్చ దేవరాట్. ౧౬. వరుణః పాశభృద్వాపి సగదో వా ధనేశ్వరః, నతు భీష్మస్సుసంక్రుద్ధో జేతుం శక్యో మహాహవే. ౧౭ సోఽహమేవం గతే కృష్ణ నిమగ్నః శోకసాగరే, ఆత్మనో బుద్ధిదౌర్బల్యాద్భీష్మమాసాద్య సంయుగే. ౧౮. వనం యాస్యామి దుర్ధర్ష శ్రేయో మే తత్ర వై గతమ్, న యుద్ధం రోచయే కృష్ణ హంతి భీష్మో హి నస్సదా. ౧౯. యథా ప్రజ్వలితం వహ్నిం పతంగస్సమభిద్రవన్, ఏకతో మృత్యుమభ్యేతి తథాఽహం భీష్మమీయివాన్. ౨౦. క్షయం నీతోఽస్మి వార్ష్ణేయ రాజ్యహేతోః పరాక్రమీ, భ్రాతరశ్చైవ మే శూరాః సాయకైర్భృశపీడితాః. ౨౧. మత్కృతే భ్రాతృసౌహార్దాద్రాజ్యభ్రష్టా వనం గతాః, పరిక్లిష్టా తథా కృష్ణా మత్కృతే మధుసూదన. ౨౨. జీవితం బహుమన్యేఽహం జీవితం హ్యద్య దుర్లభమ్, జీవితస్యాద్య శేషే చ చరిష్యే ధర్మముత్తమమ్. ౨౩. యది తేఽహమనుగ్రాహ్యో భ్రాతృభిస్సహ కేశవ, స్వధర్మస్యావిరోధేన హితం వ్యాహర కేశవ. ౨౪. ఏతచ్ఛ్రుత్వా వచస్తస్య కారుణ్యాద్బహువిస్తరమ్, ప్రత్యువాచ తతః కృష్ణస్సాంత్వయానో యుధిష్ఠిరమ్. ౨౫. ధర్మపుత్ర విషాదం త్వం మా కృథాస్సత్యసంగర, యస్య తే భ్రాతరశ్శూరా దుర్జయాశ్శత్రుసూదనాః. ౨౬. అర్జునో భీమసేనశ్చ వాయ్వగ్నిసమతేజసౌ, మాద్రీపుత్రౌ చ విక్రాంతౌ త్రిదశానామివేశ్వరౌ. ౨౭ మాం చాపి యుంక్ష్వ సౌహార్దాద్యోత్స్యే భీష్మేణ పాండవ, త్వత్ప్రయుక్తో మహారాజ కిం న కుర్యాం మహాహవే. ౨౮. హనిష్యామి రణే భీష్మమాహూయ పురుషర్షభమ్, పశ్యతాం ధార్తరాష్ట్రాణాం యది నేచ్ఛతి ఫాల్గునః. ౨౯. యది భీష్మే హతే వీరే జయం పశ్యసి పాండవ, హంతాఽస్మ్యేకరథేనాద్య కురువృద్ధం పితామహమ్. ౩౦. పశ్య మే విక్రమం రాజన్ మహేంద్రస్యేవ సంయుగే, విముంచతం మహాస్త్రాణి పాతయిష్యామి తం రథాత్. ౩౧. యశ్శత్రుః పాండుపుత్రాణాం మచ్ఛత్రుస్స న సంశయః, మదర్థా భవదీయా యే యే మదీయాస్తవైవ తే. ౩౨ తవ భ్రాతా మమ సఖా సంబంధీ శిష్య ఏవ చ, మాంసాన్యుత్కృత్య దాస్యామి ఫాల్గునార్థం మహీపతే. ౩౩ ఏష చాపి నరవ్యాఘ్రో మత్కృతే జీవితం త్యజేత్, ఏష నస్సమయస్తాత తారయేమ పరస్పరమ్. ౩౪. స మాం నియుంక్ష్వ రాజేంద్ర యథా యోద్ధా భవామ్యహమ్, ప్రతిజ్ఞాతముపప్లావ్యే యత్తత్పార్థేన పూర్వతః. ౩౫. ఘాతయిష్యామి గాంగేయమితి లోకస్య సన్నిధౌ, పరిరక్ష్యమిదం తావత్ వచః పార్థస్య ధీమతః. ౩౬. అనుజ్ఞాతం తు పార్థేన మయా కార్యమసంశయః, అథవా ఫాల్గునస్యైష భారః పరిమితో రణే. ౩౭. స హనిష్యతి

సంగ్రామే భీష్మం పరపురంజయమ్, అశక్యమపి కుర్యాద్ధి రణే పార్థ స్సముద్యతః. ౩౮. త్రిదశాన్ వాసముద్యుక్తాన్ సహితాన్ దైత్యదానవైః, నిహన్యా దర్జున స్సంఖ్యే కిము భీష్మం నరాధిప. ౩౯. విపరీతో మహావీర్యో గత సత్త్వోఽల్ప చేతనః, భీష్మశ్శాంతనవో నూనం కర్తవ్యం నావబుధ్యతే. ౪౦. యుధిష్ఠిర ఉవాచ—ఏవ మేత న్మహాబాహో యథా వదసి మాధవ, సర్వే హ్యేతే న పర్యాప్తా స్తవ వేగవిధారణే. ౪౧. నియతం సమవాప్స్యామి సర్వ మేతద్యథేప్సితమ్, యస్య మే పురుషవ్యాఘ్ర భవాన్ పక్షే వ్యవస్థితః. ౪౨. సేంద్రానపి రణే దేవాన్ జయేయం జయతాం వరః, త్వయా నాథేన గోవింద కిము భీష్మం మహారథమ్. ౪౩. న తు త్వామనృతం కర్తు ముత్సహే స్వార్థగౌరవాత్, అయోధ్యమాన స్సాహాయ్యం యథోక్తం కురుమాధవ. ౪౪. సమయస్తు కృతః కశ్చిన్మమ భీష్మేణ సంయుగే, మంత్రయిష్యే తవార్థాయ నతు యోత్స్యే కథంచన. ౪౫. దుర్యోధనార్థే యోత్స్యామి సత్యమేతదితి ప్రభో, స హి రాజ్యస్య మే దాతా మంత్రస్యైవ చ మాధవ. ౪౬. తస్మాద్దేవవ్రతం భూయో వధోపాయార్థ మాత్మనః, భవంత స్సహితా స్సర్వే ప్రయామ మధుసూదన. ౪౭. తే వయం సహితా గత్వా భీష్మ మాశు నరోత్తమమ్, పితామహం తు వార్ష్ణేయ మంత్రం పృచ్ఛామ కౌరవమ్. ౪౮. స వక్ష్యతి హితం వాక్యం సత్యమస్మాన్ జనార్దన, యథా చ వక్ష్యతే కృష్ణ తథా కర్తాస్మి సంయుగే. ౪౯. స నో జయస్య దాతా స్యా న్మంత్రస్య చ ధృతవ్రతః, బాలాః పిత్రా విహీనాశ్చ తేన సంవర్ధితా వయమ్. ౫౦. తం చేత్పితామహం వృద్ధం హంతు మిచ్ఛామి మాధవ, పితుః పితర మిష్టం చ ధిగస్తు క్షత్రజీవికామ్. ౫౧. సంజయ ఉవాచ—తతోఽబ్రవీ న్మహారాజ వార్ష్ణేయః కురునందనమ్, రోచతే మే మహాప్రాజ్ఞ రాజేంద్ర తవ భాషితమ్. ౫౨. దేవవ్రతః కృతీ భీష్మః ప్రేక్షితేనాపి నిర్దహేత్, గమ్యతాం స్వవధోపాయం ప్రష్టుం కురుపితామహః. ౫౩. గత్వా శాంతనవం వృద్ధం మంత్రం పృచ్ఛామ భారత, స నో దాస్యతి మంత్రం యం తేన యోత్స్యామహే పరాన్. ౫౪. ఏవమామంత్ర్య తే వీరా పాండవాః పాండుపూర్వజమ్, జగ్ము స్తే సహితా స్సర్వే వాసుదేవశ్చ వీర్యవాన్. ౫౫. విముక్తశస్త్రకవచా భీష్మస్య సదనం ప్రతి, ప్రవిశ్య చ తదా భీష్మం శిరోభిః ప్రతిపేదిరే. ౫౬. పూజయంతో మహారాజ పాండవా భరతర్షభమ్, ప్రణమ్య శిరసా చైనం భీష్మం శరణమభ్యయుః. ౫౭. తానువాచ మహాబాహు ర్భీష్మః కురుపితామహః, స్వాగతం తవ వార్ష్ణేయ స్వాగతం తే ధనంజయ. ౫౮. స్వాగతం

ధర్మరాజాయ భీమాయ యమయోస్తథా, కింవా కార్యం కరోమ్యద్య యుష్మాకం ప్రీతివర్ధనమ్. ౧౯. సర్వాత్మనాపి కర్తాస్మి యద్యపి స్యాత్సుదుష్కరమ్, తథా బ్రువాణం గాంగేయం ప్రీతియుక్తం పునః పునః. ౨౦. ఉవాచ రాజా దీనాత్మా ప్రీతియుక్తమిదం వచః, కథం జయేమ సర్వజ్ఞ కథం రాజ్యం లభేమహి. ౨౧. ప్రజానాం సంక్షయో న స్యాత్కథం తన్మే వద ప్రభో, భవాన్ హి నో వధోపాయం బ్రవీతు స్వయమాత్మనః. ౨౨. భవంతం సమరే వీర విషహేమ కథం వయమ్, న హి తే సూక్ష్మమప్యస్తి రంధ్రం కురుపితామహ. ౨౩. మండలేనైవ ధనుషా దృశ్యసే సంయుగే సదా, ఆదదానం సందధానం వికర్షంతం ధనుశ్చ న. ౨౪. పశ్యామస్త్వాం మహాబాహో రథే సూర్యమివాపరమ్, రథాశ్వనరనాగానాం హంతారం పరవీరహన్. ౨౫. కోఽద్య చోత్సహతే జేతుం త్వాం పుమాన్ భరతర్షభ, వర్షతా శరవర్షాణి సంయుగే వైశసం కృతమ్. ౨౬. క్షయం నీతా హి పృతనా సంయుగే మహతీ మమ, యథా యుధి జయేమ త్వాం యథా రాజ్యం భృశం మమ. ౨౭. మమ సైన్యస్య చ క్షేమం తన్మే బ్రూహి పితామహ, తతోఽబ్రవీచ్ఛాంతనవః పాండవాన్ పాండుపూర్వజః. ౨౮. న కథంచన కౌంతేయ మయి జీవతి సంయుగే, జయో భవతి సర్వజ్ఞ సత్యమేతద్బ్రవీమి తే. ౨౯. నిర్జితే మయి యుద్ధేన రణే జేష్యథ పాండవాః, క్షిప్రం మయి ప్రహరధ్వం యదీచ్ఛథ రణే జయమ్. ౩౦. అనుజానామి వః పార్థాః ప్రహరధ్వం యథాసుఖమ్, ఏవం హి సుకృతం మన్యే భవతాం విదితోఽస్మ్యహమ్. ౩౧. హతే మయి హతం సర్వం తస్మాదేవం విధీయతామ్. యుధిష్ఠిరఉవాచ—బ్రూహి తస్మాదుపాయం నో యథా యుద్ధే జయేమహి, భవంతం సమరే క్రుద్ధం దండహస్తమివాంతకమ్. ౩౨. శక్యో వజ్రధరో జేతుం వరుణోఽథ యమస్తథా, న భవాన్ సమరే శక్యః సేంద్రైరపి సురాసురైః. ౩౩. భీష్మఉవాచ—సత్యమేతన్మహాబాహో యథా వదసి పాండవ, నాహం జేతుం రణే శక్యః సేంద్రైరపి సురాసురైః. ౩౪. ఆత్తశస్త్రో రణే యత్తో గృహీతవరకార్ముకః, తతో మాం న్యస్తశస్త్రం తు ఏతే హన్యుర్మహారథాః. ౩౫. నిక్షిప్తశస్త్రే పతితే విస్రస్తకవచధ్వజే, ద్రవమాణే చ భీతే చ తవాస్మీతి చ వాదిని. ౩౬. స్త్రియాం స్త్రీనామధేయే చ వికలే చైకపుత్రిణి, అప్రశస్తే నరే చైవ న యుద్ధం రోచతే మమ. ౩౭. ఇదం మే శృణు రాజేంద్ర సంకల్పం పూర్వచింతితమ్, అమంగల్యధ్వజం దృష్ట్వా న యుధ్యేయం కదాచన. ౩౮. య ఏష ద్రుపదో రాజంస్తవ సైన్యే మహారథః, శిఖండీ సమరామర్షీ శూరశ్చ సమితింజయః ౩౯. యథాభవచ్చ స్త్రీపూర్వం పశ్చాత్పుంస్త్వం సమాగతః, జానంతి చ భవంతోఽపి

సర్వమేతద్యథాతథమ్. ౮౦. అర్జున స్సమరే శూరః పురస్కృత్య శిఖండినమ్, మా
మేవ విశిఖై స్తీక్ష్ణైరభిద్రవతు దంశితః. ౮౧. అమంగల్యధ్వజే తస్మిన్ స్త్రీపూర్వే చ
విశేషతః, న ప్రహర్తుమభీప్సామి గృహీతేషుః కథంచన ౮౨. తదంతరం సమా
సాద్య పాండవో మాం ధనంజయః, శరైర్ఘాతయతు క్షిప్రం సమంతాద్భరతర్షభ.
౮౩. న తం పశ్యామి లోకేషు మాం హన్యాద్యస్సముద్యతమ్, ఋతే కృష్ణాన్మ
హాభాగాత్ పాండవాద్వా ధనంజయాత్. ౮౪. ఏష తస్మాత్పురోధాయ కంచి
దన్యం మమాగ్రతః, ఆత్తశస్త్రో రణే యత్తో గృహీతవరకార్ముకః. ౮౫. మాం పా
తయతు బీభత్సురేవం తవ జయో ధ్రువః, ఏతత్కురుష్వ రాజేంద్ర యథోక్తం
మమ సువ్రత. ౮౬. సంగ్రామే ధార్తరాష్ట్రాంశ్చ హన్యాస్సర్వాన్ సమాగతాన్.
౮౭. సంజయ ఉవాచ — తే తు జ్ఞాత్వా తతః పార్థా జగ్ముస్స్వశిబిరం ప్రతి, అభి
వాద్య మహాత్మానం భీష్మం కురుపితామహమ్. ౮౮. తథోక్తవతి గాంగేయే పర
లోకాయ దీక్షితే, అర్జునో దుఃఖసంతప్తస్సవ్రీడమిదమబ్రవీత్. ౮౯. గురుణా కురు
వృద్ధేన కృతప్రజ్ఞేన ధీమతా, పితామహేన సంగ్రామే కథం యోద్ధాస్మి మాధవ.
౯౦. క్రీడతా హి మయా బాల్యే వాసుదేవ మహామనాః, పాంసురూషితగా
త్రేణ మహాత్మా కలుషీకృతః. ౯౧. యస్యాహమధిరుహ్యాంకం బాలః కిల
గదాగ్రజ, తాతేత్యవోచం పితరం పితుః పాండోర్మహాత్మనః. ౯౨. నాహం
తాతస్తవ పితుస్తాతోఽసి తవ భారత, ఇతి మామబ్రవీద్బాల్యే యస్సవధ్యః
కథం మయా. ౯౩. కామం వధ్యతు సైన్యం మే నాహం యోత్స్యే మహా
త్మనా, జయో వధో వా మే భూయాత్కథం వా కృష్ణ మన్యసే. ౯౪. వాసుదేవ
ఉవాచ — ప్రతిజ్ఞాయ వధం జిష్ణో పురా భీష్మస్య సంయుగే, క్షత్రధర్మస్థితః పార్థ
కథం నైనం హనిష్యసి. ౯౫. పాతయైనం రథాత్పార్థ క్షత్రియం యుద్ధదుర్మదమ్,
నాహత్వా యుధి గాంగేయం విజయస్తే భవిష్యతి. ౯౬. దృష్టమేతత్పురా దేవై
ర్గమిష్యతి యమక్షయమ్, యద్దృష్టం హి పురా పార్థ తత్తథా నతదన్యథా. ౯౭. న
హి భీష్మం దురాధర్షం వ్యాత్తాననమివాంతకమ్, త్వదన్యశ్శక్నుయాత్ యోద్ధుమపి
వజ్రధరస్స్వయమ్. ౯౮. జహి భీష్మం స్థిరో భూత్వా శృణు చేదం వచో మమ,
యథోవాచ పురా శక్రం మహాబుద్ధిర్బృహస్పతిః. ౯౯. జ్యాయాంసమపి చేత్
వృద్ధం గుణైరపి సమన్వితమ్, ఆతతాయినమాయాంతం హన్యాద్ఘాతకమాత్మనః.
శాశ్వతోఽయం స్థితో ధర్మః క్షత్రియాణాం ధనంజయ, యోద్ధవ్యం రక్షితవ్యం
చ ప్రష్టవ్యం చానసూయిభిః. ౧౦౧. అర్జున ఉవాచ — శిఖండీ నిధనం కృష్ణ భీష్మస్య
భవితా ధ్రువమ్, దృష్ట్వైవ హి సదా భీష్మః పాంచాల్యం వినివర్తతే. ౧౦౨.

తే వయం ప్రముఖే తస్య పురస్కృత్య శిఖండినమ్, గాంగేయం పాతయిష్యామ ఉపాయేనేతి మే మతిః. ౧౦౩. అహమన్యాన్మహేష్వాసాన్ వారయిష్యామి సాయకైః, శిఖండ్యపి యుధాం శ్రేష్ఠం భీష్మమేవాభియోధయేత్. ౧౦౪. శ్రుతం హి కురుముఖ్యస్య నాహం హన్యాం శిఖండినమ్, కన్యా హ్యేషా పురా భూత్వా పురుషస్సమపద్యత. ౧౦౫. ఇత్యేవం నిశ్చయం కృత్వా పాండవాస్సహ మాధవాః, అనుమాన్య మహాత్మానం ప్రయయుర్హృష్టమానసాః. ౧౦౬.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - అష్టాధికశతతమోఽధ్యాయః.

—— భీష్మశిఖండిప్రలాపః ——

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—కథం శిఖండీ గాంగేయమభ్యవర్తత సంయుగే, పాండవాంశ్చ కథం భీష్మస్తన్మమాచక్ష్వ సంజయ. ౧. సంజయ ఉవాచ—తతస్తే పాండవాస్సర్వే సూర్యస్యోదయనం ప్రతి, తాడ్యమానాసు భేరీషు మృదంగేష్వానకేషు చ. ౨. ధ్మాయత్సు దధివర్ణేషు జలజేషు సమంతతః, శిఖండినం పురస్కృత్య నిర్యాతాః పాండవా యుధి ౩. కృత్వా వ్యూహం మహారాజ సర్వశత్రునిబర్హణమ్, శిఖండీ సర్వసైన్యానామగ్ర ఆసీద్విశాంపతే. ౪. చక్రరక్షౌ తతస్తస్య భీమసేనధనంజయౌ, పృష్ఠతో ద్రౌపదేయాశ్చ సౌభద్రశ్చైవ వీర్యవాన్. ౫. సాత్యకిశ్చేకితానశ్చ తేషాం గోప్తా మహారథః, ధృష్టద్యుమ్నస్తతః పశ్చాత్పాంచాలైరభిరక్షితః. ౬. తతో యుధిష్ఠిరో రాజా యమాభ్యాం సహితః ప్రభుః, ప్రయయౌ సింహనాదేన నాదయన్ భరతర్షభ. ౭. విరాటస్తు తతః పశ్చాత్ స్వేన సైన్యేన సంవృతః, ద్రుపదశ్చ మహాబాహో తతః పశ్చాదుపాద్రవత్. ౮. కైకేయా భ్రాతరః పంచ ధృష్టకేతుశ్చ వీర్యవాన్, జఘనం పాలయామాసుః పాండుసైన్యస్య భారత. ౯. ఏవం వ్యూహ్య మహాసైన్యం పాండవాస్తవ వాహినీమ్, అభ్యద్రవంత సంగ్రామే త్యక్త్వా జీవితమాత్మనః. ౧౦. తథైవ కురవో రాజన్ భీష్మం కృత్వా మహారథమ్, అగ్రతస్సర్వసైన్యానాం ప్రయయుః పాండవాన్ ప్రతి. ౧౧. పుత్రైస్తవ దురాధర్షో రక్షితస్సుమహాబలైః, తతో ద్రోణో మహేష్వాసః పుత్రశ్చాస్య మహాబలః. ౧౨. భగదత్తస్తతః పశ్చాద్గజానీకేన సంవృతః, కృపశ్చ కృతవర్మా చ భగదత్తమనువ్రతౌ. ౧౩. కాంభోజరాజో బలవాన్ తతః పశ్చాత్సుదక్షిణః, మాగధశ్చ జయత్సేనః సౌబలశ్చ బృహద్బలః. ౧౪. తథైవాన్యే మహేష్వాసాస్సుశర్మప్రముఖా నృపాః, జఘనం పాలయామాసుస్తవ సైన్యస్య భారత. ౧౫. దివసే దివసే ప్రాప్తే భీష్మశ్శాంతనవో యుధి, ఆసురానకరోద్వ్యూహాన్ పైశాచానథ రాక్షసాన్. ౧౬. తతః ప్రవవృతే యుద్ధం తవ తేషాం చ భారత,

అన్యోన్యం నిఘ్నతాం రాజన్ యమరాష్ట్రవివర్ధనమ్. ౧౭. అర్జునప్రముఖాః పార్థాః పురస్కృత్య శిఖండినమ్, భీష్మం యుద్ధేఽభ్యవర్తంత కిరంతో వివిధాన్ శరాన్. ౧౮. తత్ర భారతభీమేన తాడితాస్తావకాశ్శరైః, రుధిరౌఘపరిక్లిన్నాః పరలోకం యయుస్తదా. ౧౯. నకులస్సహదేవశ్చ సాత్యకిశ్చ మహారథః, తవ సైన్యం సమాసాద్య పీడయామాసురోజసా. ౨౦. తే వధ్యమానాస్సమరే తావకా భరతర్షభ, నాశక్నువన్ వారయితుం పాండవానాం మహద్బలమ్ ౨౧. తతస్తావకం సైన్యం వధ్యమానం సమంతతః, సుసంప్రాప్తం దశదిశః కాల్యమానం మహారథైః. ౨౨. త్రాతారం నాధ్యగచ్ఛంత తావకా భరతర్షభ, వధ్యమానాశ్శితైర్బాణైః పాండవైస్సహ సృంజయైః. ౨౩. ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—పీడ్యమానం బలం దృష్ట్వా పార్థైర్భీష్మః పరాక్రమీ, యదకార్షీద్రణే క్రుద్ధస్తన్మమాచక్ష్వ సంజయ. ౨౪. కథం వా పాండవాన్ యుద్ధే ప్రత్యుద్యాతః పరంతపః, వినిఘ్నన్ సోమకాన్ వీరస్తదాచక్ష్వ మమానఘ. ౨౫. సంజయ ఉవాచ—ఆచక్షే తే మహారాజ యదకార్షీత్పితా తవ, పీడితే తవ పుత్రస్య సైన్యే పాండవసృంజయైః ౨౬. ప్రహృష్టమనసశ్శూరాః పాండవాః పాండుపూర్వజమ్, అభ్యవర్తంత నిఘ్నంతస్తవ పుత్రస్య వాహినీమ్. ౨౭. తం వినాశం మనుష్యేంద్ర నరవారణవాజినామ్, నామృష్యత తదా భీష్మః సైన్యఘాతం రణే పరైః ౨౮. సపాండవాన్ మహేష్వాసః పాంచాలాంశ్చైవ సృంజయాన్, నారాచైర్వత్సదంతైశ్చ శితైరంజలికైస్తథా ౨౯. అభ్యవర్షత దుర్ధర్షస్త్యక్త్వా జీవితమాత్మనః, సపాండవానాం ప్రవరాన్ పంచ రాజన్ మహారథాన్. ౩౦. ఆత్తశస్త్రో రణే యత్తాన్ వారయామాస సాయకైః, నానాశస్త్రాస్త్రవర్షైస్తాన్ వీర్యామర్షప్రవేగితైః. ౩౧. నిజఘ్నే సమరే క్రుద్ధో హస్త్యశ్వం చామితం బహు, రథినో పాతయన్ రాజన్ రథేభ్యః పురుషర్షభ. ౩౨. సాదినశ్చాశ్వపృష్ఠేభ్యః పదాతీంశ్చ సమాగతాన్, గజారోహాన్ గజేభ్యశ్చ పరేషాం విదధద్భయమ్. ౩౩. తమేకం సమరే భీష్మం త్వరమాణం మహారథమ్, పాండవాస్సమవర్తంత వజ్రహస్తమివాసురాః. ౩౪. శక్రాశనిసమస్పర్శాన్ విముంచన్నిశితాన్ శరాన్, దిక్ష్వదృశ్యత సర్వాసు ఘోరం సంధారయన్ వపుః. ౩౫. మండలీభూతమేవాస్య నిత్యం ధనురదృశ్యత, సంగ్రామే యుధ్యమానస్య శక్రచాపోపమం మహత్. ౩౬. తద్దృష్ట్వా సమరే కర్మ పుత్రాస్తవ విశాంపతే, విస్మయం పరమం గత్వా పితామహమపూజయన్. ౩౭. పార్థా విమనసో భూత్వా ప్రైక్షంత పితరం తవ, యుధ్యమానం మహాశూరం విప్రచిత్తిమివామరాః. ౩౮. న చైనం వారయామాసుర్వ్యాత్తాననమివాంతకమ్, దశమేఽహని సంగ్రామే రథానీకం

శిఖండినః. ౩౯. అదహన్నిశితై ర్బాణైః కృష్ణవర్త్మేవ కాననమ్, తం శిఖండీ త్రిభి ర్బాణైరభ్యవిధ్యత్ స్తనాంతరే ౪౦. ఆశీవిషమివ క్రుద్ధం కాలసృష్టమివాంతకమ్, స తేనాతిభృశం విద్ధః ప్రేక్ష్య భీష్మశ్శిఖండినమ్. ౪౧. అనిచ్ఛన్నివ సంక్రుద్ధః ప్రహసన్నిదమబ్రవీత్, కామమభ్యసవా మా వా న త్వాం యోత్స్యే కథంచన. ౪౨. యైవ హి త్వం కృతా ధాత్రా సైవ హి త్వం శిఖండినీ, తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా శిఖండీ క్రోధమూర్ఛితః. ౪౩. ఉవాచ భీష్మం సమరే సృక్వణీపరిసంలిహన్, జానామి త్వాం మహాబాహో క్షత్రియాణాం క్షయంకర. ౪౪. మయా శ్రుతంచ తే యుద్ధం జామదగ్న్యేన చైవ హి, దివ్యశ్చ తే ప్రభావోఽయం మయా చ బహుశః శ్రుతః. ౪౫. జానన్నపి ప్రభావం తే యోత్స్యేఽద్యాహం త్వయా సహ, పాండవానాం ప్రియం కుర్వన్నాత్మనశ్చ పరంతప. ౪౬. అద్య త్వాం యోధయిష్యామి రణే పురుషసత్తమ, ధ్రువంచ త్వాం హనిష్యామి శపే సత్యేన తేఽగ్రతః. ౪౭. ఏతచ్ఛ్రుత్వా చ మద్వాక్యం యత్కృత్యం తత్సమాచర, కామమభ్యసవా మా వా న మే జీవన్ విమోక్ష్యసే. ౪౮. సుదృష్టః క్రియతాం భీష్మ లోకోఽయం సమితింజయ, సంజయ ఉవాచ — ఏవ ముక్త్వా తతో భీష్మం పంచభి ర్నతపర్వభిః, అవిధ్యత రణే భీష్మం సుతున్నం వాక్య సాయకైః. ౪౯. తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా సవ్యసాచీ మహారథః, కాలోఽయ మితిసంచింత్య శిఖండినమచోదయత్. ౫౦. అహం త్వా మనుయోత్స్యామి పరాన్ విద్రావయన్ శరైః, అభిద్రవసుసంరబ్ధో భీష్మం భీమ పరాక్రమమ్. ౫౧. నహి తే సంయుగే పీడాం శక్యం కర్తుం మహాబల, తస్మాదద్య మహాబాహో యత్తో భీష్మమభిద్రవ ౫౨. అహత్వా సమరే భీష్మం యదియాస్యసి మారిష, అపహాస్యోఽస్య లోకస్య భవిష్యసి మయా సహ. ౫౩. నాపహాస్యా వయం వీర భవేమ పరమాహవే, తథాకురు రణే యత్నం సాధయస్వ పితామహమ్. ౫౪. అహం తే రక్షణం యుద్ధే కరిష్యామి మహాబల, వారయన్ రథినస్సర్వాన్ సాధయస్వ పితామహమ్. ౫౫. ద్రోణంచ ద్రోణపుత్రంచ కృపంచాథ సుయోధనమ్, చిత్రసేనం వికర్ణం చ సైంధవం చ జయద్రథమ్. ౫౬. విందానువిందా వావంత్యౌ కాంభోజం చ సుదక్షిణమ్, భగదత్తం తథాశూరం మాగధం చ మహాబలమ్. ౫౭. సౌమదత్తిం తథాశూర మార్శ్యశృంగిం చ రాక్షసమ్, త్రిగర్తరాజం చ రణే సహసర్వై ర్మహారథైః. ౫౮. అహమావారయిష్యామి వేలేవ మకరాలయమ్, కురూంశ్చ సహితాన్ సర్వాన్ యుధ్యమానాన్ మహాబలాన్. ౫౯. అహం నివారయిష్యామి సాధయస్వ పితామహమ్. ౬౦.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - నవాధికశతతమోఽధ్యాయః

దుర్యోధనభీష్మసంవాదః.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ — కథం శిఖండీ గాంగేయ మభ్యధావ త్పితామహమ్, పాంచాల్య స్సమరే క్రుద్ధో ధర్మాత్మానం యతవ్రతమ్. ౧. కేఽరక్ష న్పాండవానీకే శిఖండిన ముదాయుధాః, త్వరమాణా స్త్వరాకాలే జిగీషంతో మహారథాః. ౨. కథం శాంతనవో భీష్మ స్స తస్మి న్దశమేఽహని, అయుధ్యత మహావీర్యః పాండవై స్సహ సృంజయైః. ౩. నమృష్యామి రణే భీష్మం ప్రత్యుద్యాతం శిఖండినమ్, కచ్చిన్న రథభంగోఽస్య ధనుర్వాశీర్యదస్యతః. ౪. సంజయ ఉవాచ — నాశీర్యత ధనుశ్చాస్య రథభంగో న చాప్యభూత్, యుధ్యమానస్య సంగ్రామే భీష్మస్య భరతర్షభ. ౫. నిఘ్నత స్సమరే శత్రూ న్శరై స్సన్నతపర్వభిః, అనేక శతసాహస్రా స్తావకానాం మహారథాః. ౬. తథా దంతిగణా రాజ న్హయాశ్చైవ సుసజ్జితాః, అభ్యవర్తంత యుద్ధాయ పురస్కృత్య పితామహమ్. ౭. యథాప్రతిజ్ఞం కౌరవ్య స చాపి సమితింజయః, పార్థానా మకరో ద్భీష్మః సతతం సమితి క్షయమ్. ౮. యుధ్యమానం మహేష్వాసం వినిఘ్నంతం పరా న్శరైః, పాంచాలాః పాండవై స్సార్ధం సర్వే తే నాభ్యధారయన్. ౯. దశమేఽహని సంప్రాప్తే తతస్తాం రిపువాహినీమ్, వికిరంతం శితై ర్బాణై శ్శతశోఽథ సహస్రశః. ౧౦. న హి భీష్మం మహేష్వాసం పాండవాః పాండుపూర్వజమ్, అశక్నువ న్రణే జేతుం పాశహస్త మివాంతకమ్. ౧౧. అథోపాయా న్మహారాజ సవ్యసాచీ ధనంజయః, త్రాసయ న్రథిన స్సర్వా న్బీభత్సు రపరాజితః. ౧౨. సింహవద్వినద న్నుచ్చై ర్ధనుర్జ్యాం విక్షిప న్ముహుః, శరౌఘా న్విసృజ న్పార్థో వ్యచర త్కాలవ ద్రణే. ౧౩. తస్య శబ్దేన విత్రస్తా స్తావకా భరతర్షభ, సింహస్యేవ మృగా రాజ న్వ్యద్రవంత మహాభయాత్. ౧౪. జయంతం పాండవం దృష్ట్వా తత్సైన్యం చాభిపీడితమ్, దుర్యోధన స్తతో భీష్మ మబ్రవీద్భయపీడితః ౧౫. ఏష పాండుసుత స్తాత శ్వేతాశ్వః కృష్ణసారథిః, దహతే మామకా న్సర్వా న్కృష్ణవర్త్మేవ కాననమ్. ౧౬. పశ్య సైన్యాని గాంగేయ ద్రవమాణాని సర్వశః, పాండవేన యుధాం శ్రేష్ఠ కాల్యమానాని సంయుగే. ౧౭ యథా పశుగణా న్పాలః సంకాలయతి కాననే, తథేదం మామకం సైన్యం కాల్యతే శత్రుతాపన. ౧౮. ధనంజయ శరై ర్భగ్నం ద్రవమాణం చ సర్వతః, భీమోఽప్యేవం దురాధర్షో విద్రావయతి మే బలమ్. ౧౯. సాత్యకి శ్చేకితానశ్చ మాద్రీపుత్రౌ చ పాండవౌ, అభిమన్యు స్సువిక్రాంతో వాహినీం ద్రవతే మమ. ౨౦. ధృష్టద్యుమ్న స్తథా శూరో రాక్షసశ్చ ఘటోత్కచః, వ్యద్రావయేతాం సహసా సైన్యం మమ మహారణే. ౨౧. వధ్యమానస్య సైన్యస్య సర్వై రేతై ర్మహారథైః, నాన్యాం గతిం ప్రపశ్యామి స్థానే

యుద్ధే చ భారత. ౨౨. ఋతే త్వాం పురుషవ్యాఘ్ర దేవతుల్యపరాక్రమమ్, పర్యాప్నోతు భవాన్ శీఘ్రం పీడితానాం గతిర్భవ. ౨౩. ఏవముక్తో మహారాజ పితా దేవవ్రత స్తవ, చింతయిత్వా ముహూర్తం తు కృత్వా నిశ్చయమాత్మనః. ౨౪. తవ సంధారయన్ పుత్ర మబ్రవీచ్ఛాంతనో స్సుతః, దుర్యోధన విజానీహి స్థిరో భూత్వా విశాంపతే. ౨౫. పూర్వకాలం తవ మయా ప్రతిజ్ఞాతం మహాబల, హత్వా దశసహస్రాణి క్షత్రియాణాం మహాత్మనామ్. ౨౬. సంగ్రామా ద్వ్యపయాతవ్య మేతత్కర్మ మమాహ్నికమ్, ఇతి తత్కృతవాంశ్చాహం యథోక్తం భరతర్షభ. ౨౭. అద్య చాపి మహత్కర్మ ప్రకరిష్యే మహాబల, అహం వా నిహతశ్శేష్యే హనిష్యే వాద్య పాండవాన్. ౨౮. అద్య తే పురుషవ్యాఘ్ర ప్రతిమోక్ష్యే ఋణం తవ, భర్తృపిండకృతే రాజన్ నిహతః పృతనాముఖే. ౨౯. ఇత్యుక్త్వా భరతశ్రేష్ఠ క్షత్రియాన్ ప్రవపన్ శరైః, ఆససాద దురాధర్షః పాండవానా మనీకినీమ్. ౩౦. అనీకమధ్యే తిష్ఠంతం గాంగేయం భరతర్షభ, ఆశీవిషమివ క్రుద్ధం పాండవాః ప్రత్యవారయన్. ౩౧. దశమేఽహని భీష్మస్తు దర్శయన్ శక్తిమాత్మనః, రాజన్ శతసహస్రాణి సోఽవధీత్కురునందన. ౩౨. పాంచాలానాం చయే శ్రేష్ఠా రాజపుత్రా మహారథాః, తేషా మాదత్త తేజాంసి జలం సూర్యఇవాంశుభిః. ౩౩. హత్వా దశసహస్రాణి కుంజరాణాం తరస్వినామ్, సారోహాణాం మహారాజ హయానాం చాయుతం తథా. ౩౪. పూర్ణే శతసహస్రే ద్వే పదాతానాం నరోత్తమః, ప్రజ్వాల రణే భీష్మో విధూమ ఇవ పావకః. ౩౫. నచైనం పాండవేయానాం కేచిచ్ఛేకు ర్నిరీక్షితుమ్, ఉత్తరం మార్గ మాస్థాయ తపంతమివ భాస్కరమ్. ౩౬. తే పాండవేయా స్సమరే మహేష్వాసేన పీడితాః, వధాయాభ్యద్రవన్ భీష్మం సృంజయాశ్చ మహారథాః. ౩౭. సంయుధ్యమానో బహుభి ర్భీష్మశ్శాంతనవ స్తదా, అవకీర్ణో మహామేరుః శైలో మేఘైరివావృతః. ౩౮. పుత్రస్తు తవ గాంగేయం సమంతా త్పర్యవారయత్, మహత్యా సేనయా సార్ధం తతో యుద్ధమవర్తత. ౩౯.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి- దశాధికశతతమోఽధ్యాయః.

—— అర్జునదుశ్శాసనసమాగమః. ——

సంజయ ఉవాచ — అర్జునస్తు రణే రాజన్ దృష్ట్వా భీష్మస్య విక్రమమ్, శిఖండిన మథోవాచ సమభ్యేహి పితామహమ్. ౧. నచాపిభీ స్త్వయా కార్యా భీష్మాదద్య కథంచన, అహమేనం శరై స్తీక్ష్ణైః పాతయిష్యే రథోత్తమాత్. ౨. ఏవముక్తస్తు పార్థేన శిఖండీ భరతర్షభ, అభ్యద్రవత గాంగేయం శ్రుత్వా పార్థస్య భాషితమ్. ౩. ధృష్టద్యుమ్న స్తథా రాజన్ సౌభద్రశ్చ మహారథః, హృష్టా వాద్రవ

త్వో భీష్మం శ్రుత్వా పార్థస్య భాషితమ్. ౪. విరాటద్రుపదౌ వృద్ధౌ కుంతిభోజశ్చ దంశితః, అభ్యద్రవత గాంగేయం పుత్రస్య తవ పశ్యతః ౫. నకుల స్సహదేవశ్చ ధర్మరాజశ్చ వీర్యవాన్, తథేతరాణి సైన్యాని సర్వాణ్యేవ విశాం పతే. ౬. ప్రత్యుద్యయు స్తావకాశ్చ సమేతా స్తాన్ మహారథాన్, యథాశక్తి యథోత్సాహం తన్మే నిగదత శ్శృణు. ౭. చిత్రసేనో మహారాజ చేకితానం సమభ్యయాత్, భీష్మప్రేప్సుం రణే యాంతం వృషం వ్యాఘ్రశిశు ర్యథా. ౮. ధృష్టద్యుమ్నం మహారాజ భీష్మాంతిక ముపాగతమ్, త్వరమాణం రణే యత్తం కృతవర్మా న్యవారయత్. ౯. భీమసేనం సుసంక్రుద్ధం గాంగేయస్య వధైషిణమ్, త్వరమాణో మహారాజ సౌమదత్తి ర్న్యవారయత్. ౧౦. తథైవ నకులం శూరం కిరంతం సాయకాన్ బహూన్, వికర్ణో వారయామాస ఇచ్ఛన్ భీష్మస్య జీవితమ్. ౧౧. సహదేవం తథా రాజన్ యాంతం భీష్మరథం ప్రతి, వారయామాస సంక్రుద్ధః కృప శ్శారద్వతో యుధి. ౧౨. రాక్షసం క్రూరకర్మాణం భైమసేనిం మహాబలమ్, భీష్మస్య నిధనం ప్రేప్సుం దుర్ముఖోఽభ్యద్రవ ద్బలీ. ౧౩. సాత్యకిం సమరే యాంతం తవ పుత్రో న్యవారయత్, అభిమన్యుం మహారాజ యాంతం భీష్మరథం ప్రతి. ౧౪. సుదక్షిణో మహారాజ కాంభోజః ప్రత్యవారయత్, విరాటద్రుపదౌ వృద్ధౌ సమేతౌ పరిమర్దనౌ. ౧౫. అశ్వత్థామా తతః క్రుద్ధో వారయామాస భారత, తథా పాండుసుతం జ్యేష్ఠం భీష్మస్య వధకాంక్షిణమ్. ౧౬. భారద్వాజో రణే యత్తో ధర్మపుత్ర మవారయత్, అర్జునం రభసం యుద్ధే పురస్కృత్య శిఖండినమ్. ౧౭. భీష్మప్రేప్సుం మహారాజ భాసయంతం దిశో దశ, దుశ్శాసనో మహేష్వాసో వారయామాస సంయుగే. ౧౮. అన్యే చ తావకా యోధాః పాండవానాం మహారథాన్, భీష్మస్యాభిముఖే యాతాన్ వారయామాసు రాహవే. ౧౯. ధృష్టద్యుమ్నస్తు సైన్యాని ప్రాక్రోశంస్తు పునః పునః, అభ్యద్రవతసంరబ్ధా భీష్మమేకం మహారథాః. ౨౦. ఏషోఽర్జునో రణే భీష్మం ప్రయాతి కురునందనః, అభ్యద్రవత మా భైష్ట భీష్మో హి ప్రాప్స్యతే నవః. ౨౧. అర్జునం సమరే యోద్ధుం నోత్సహేతాపి వాసవః, కిము భీష్మో రణే వీరో గతసత్త్వోఽల్పజీవితః. ౨౨. ఇతి సేనాపతేః శ్రుత్వా పాండవానాం మహారథాః, అభ్యద్రవంత సంహృష్టా గాంగేయస్య రథం ప్రతి. ౨౩. ఆగచ్ఛమానాన్ సమరే వీర్యౌఘాన్ ప్రబలానివ, అవారయంత సంహృష్టా స్తావకాః పురుషర్షభాః ౨౪. దుశ్శాసనో మహారాజ భయం త్యక్త్వా మహారథః, భీష్మస్య జీవితాకాంక్షీ ధనంజయ ముపాద్రవత్. ౨౫. తథైవ పాండవా శ్శూరా గాంగేయస్య రథం ప్రతి, అభ్యద్రవంత సంగ్రామే తవ పుత్రాన్ మహారథాన్. ౨౬. తత్రాద్భుతమప

శ్యామ చిత్రరూపం విశాం పతే, దుశ్శాసనరథం ప్రాప్యయత్సార్థో నాభ్యవ రత ౨౭. యథా వారయతే వేలా క్షుబ్ధతోయం మహార్ణవమ్, తథైవ పాండవం క్రుద్ధ తవ పుత్రో న్యవారయత్. ౨౮. ఉభౌ తౌ రథినాం శ్రేష్ఠౌ వుభౌ భారతదుర్జయౌ ఉభౌ చంద్రార్కసదృశౌ కాంత్యా దీప్త్యా చ భారత. ౨౯. తథా తౌ జాతసం రంభావన్యోన్యవధకాంక్షిణౌ, సమీయతు ర్మహాసంఖ్యే మయశక్రౌ యథా పురా. ౩౦. దుశ్శాసనో మహారాజ పాండవం విశిఖై స్త్రిభిః, వాసుదేవం చ వింశ త్యా తాడయామాస సంయుగే. ౩౧. తతోఽర్జునో జాతమన్యు ర్వార్ష్ణేయం వీక్ష్య పీడితమ్, దుశ్శాసనం శతేనాజౌ నారాచానాం సమర్పయత్. ౩౨. తే తస్య కవచం భిత్వా పపు శ్శోణితమాహవే, దుశ్శాసనస్తతః క్రుద్ధః పార్థం వివ్యాధ పంచభిః. ౩౩. లలాటే భరతశ్రేష్ఠ శరై స్సునిశితై స్త్రిభిః, లలాటస్థై స్తు తై ర్బాణై శ్శుశుభే పాండవో రణే. ౩౪. యథా మేరు ర్మహారాజ శృంగై రత్యర్థ ముచ్ఛ్రితైః, సోఽతి విద్ధో మహేష్వాసః పుత్రేణ తవ ధన్వినా. ౩౫. వ్యరాజత రణే పార్థః కింశుకః పుష్పవానివ, దుశ్శాసనం తతః క్రుద్ధః పీడయామాస పాండవః. ౩౬. పర్వణీవ సుసంక్రుద్ధో రాహుః పూర్ణం నిశాకరమ్, పీడ్యమానో బలవతా పుత్ర స్తవ విశాం పతే. ౩౭. వివ్యాధ సమరే పార్థం కంకప త్రైశ్శిలాశితైః, తస్య పార్థో ధనుశ్ఛిత్వా రథం చాస్య త్రిభి శ్శరైః. ౩౮. ఆజఘ్నే శితధారైశ్చ ఘోరా న్యమ దండోపమాన్ బహూన్, అప్రాప్తానేవ తాన్ బాణాన్ చిచ్ఛేద తనయ స్తవ. ౩౯. యతమానస్య పార్థస్య తదద్భుతమివాభవత్, పార్థం సునిశితై ర్బాణై రవి ధ్య త్తనయ స్తవ. ౪౦. తతః క్రుద్ధో రణే పార్థః శరాన్ సంధాయ కార్ముకే, ప్రేష యామాస సమరే స్వర్ణపుంఖాన్ శిలాశితాన్. ౪౧. న్యమజ్జం స్తే మహారాజ తస్య కాయే మహాత్మనః యథా హంసా మహారాజ తటాకం ప్రాప్య భారత. ౪౨. పీడితశ్చ పుత్ర స్తే పాండవేన మహాత్మనా, హిత్వా పార్థం రణే తూర్ణం భీష్మస్య రథమావ్ర జత్. ౪౩. అగాధే మజ్జత స్తస్య ద్వీపో భీష్మోఽభవ త్తదా, ప్రతిలభ్య తత స్సంజ్ఞాం పుత్ర స్తవ విశాం పతే. ౪౪. అవారయ త్తత శ్శూరో భూయ ఏవ పరాక్రమీ, శరై స్సునిశితైః పార్థం యథా వృత్రం పురందరః. ౪౫. నిర్బిభేద మహాకాయో వివ్యథే నైవ చార్జున స్తదా ౪౬.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ఏకాదశాధికశతతమోఽధ్యాయః.

ద్వాదశాధికశతతమోఽధ్యాయః

సంజయ ఉవాచ— సాత్యకిం దంశితం యుద్ధే భీష్మాయాభ్యుద్యతం రణే, ఆర్ష్య శృంగి ర్మహేష్వాసో వారయామాస సంయుగే. ౧. మాధవస్తు సుసంక్రుద్ధో రాక్షసం

నవభి శ్శరైః, అజఘానరణే రాజన్ ప్రహసన్నివ భారత. ౨. తథైవ రాక్షసో రాజన్ మాధవం నవభి శ్శరైః, అర్దయామాస రాజేంద్ర సంక్రుద్ధ శ్శినిపుంగవమ్. ౩. శైనేయ శ్శరసంఘం తు ప్రేషయామాస సంయుగే, రాక్షసాయ సుసంక్రుద్ధో మాధవః పరవీరహా. ౪. తతో రక్షో మహాబాహుః సాత్యకిం సత్యవిక్రమమ్, వివ్యాధ విశిఖై స్తీక్ష్ణైః సింహనాదం ననాద చ. ౫. మాధవస్తు రణే విద్ధో రాక్షసేన భృశం తదా, ధైర్యమాలమ్బ్య తేజస్వీ జహాస చ ననాద చ. ౬. భగదత్త స్తతః క్రుద్ధో మాధవం నిశితై శ్శరైః, తాడయామాస సమరే తోత్త్రైరివ మహాగజమ్. ౭. విహాయ రాక్షసం యుద్ధే శైనేయో రథినాం వరః, ప్రాగ్జ్యోతిషాయ చిక్షేప శరాన్ సన్నతపర్వణః. ౮. తతః ప్రాగ్జ్యోతిషో రాజా మాధవస్య మహద్ధనుః, చిచ్ఛేద శితధారేణ భల్లేన కృతహస్తవత్. ౯. అథాన్యద్ధను రాదాయ వేగవత్పర వీరహా, భగదత్తం రణే క్రుద్ధం వివ్యాధ నిశితై శ్శరైః. ౧౦ సోఽతివిద్ధో మహేష్వాసః సృక్కణీ పరిసంలిహన్, శక్తిం కనకవైడూర్యా మాయసీం భూషితాం దృఢామ్ ౧౧. యమదండోపమాం ఘోరాం చిక్షేప పరమాహవే, తామాపతంతీం సహసా తస్య బాహుబలేరితామ్. ౧౨ సాత్యకి స్సమరే రాజన్ ద్విధా చిచ్ఛేద సాయకైః, తతః పపాత సహసా మహోల్కేవ హతప్రభా. ౧౩. శక్తిం వినిహతాం దృష్ట్వా పుత్త్ర స్తవ విశాంపతే, మహతా రథవంశేన వారయామాస మాధవమ్. ౧౪. తథా పరివృతం దృష్ట్వా వార్ష్ణేయానాం మహారథమ్, దుర్యోధనో భృశం క్రుద్ధో భ్రాతౄన్ సర్వానువాచహ. ౧౫. తథా కురుత కౌరవ్యా యథా వస్సాత్యకో యుధి, న జీవన్ ప్రతినిర్యాతి మహతోఽస్మాత్ రథవ్రజాత్. ౧౬. తస్మిన్ హతే హతంమన్యే పాండవానాం మహద్బలమ్, తథేతి చ వచ స్తస్య పరిగృహ్య మహారథాః. ౧౭. శైనేయం యోధయామాసు ర్భీష్మస్య ప్రముఖే తదా, అభిమన్యుం తథాయాంతం భీష్మస్యాభ్యుద్యతం రణే. ౧౮. కాంభోజరాజో బలవాన్ వారయామాస సంయుగే, ఆర్జుని ర్నృపతిం విద్ధ్వా శ్శరై స్సన్నతపర్వభిః. ౧౯. పునరేవ చతుష్షష్ట్యా రాజన్ వివ్యాధ తం నృపమ్, సుదక్షిణ స్తు సమరే పునర్వివ్యాధ పంచభిః ౨౦. సారథిం చాస్యనవభి రిచ్ఛన్ భీష్మస్య జీవితమ్, తద్యుద్ధమాసీత్సుమహ త్తయో స్తత్ర సమాగమే. ౨౧. యదభ్యధావ ద్గాంగేయం శిఖండీ శత్రుకర్శన, విరాటద్రుపదౌ వృద్ధౌ వారయంతౌ మహాచమూమ్. ౨౨. భీష్మస్య యుధి సంరబ్ధా వాద్రవంతౌ మహారథౌ, అశ్వత్థామా రణే క్రుద్ధః సమియాయ ద్రథసత్తమః. ౨౩. తతః ప్రవవృతే యుద్ధం తయో స్తస్య చ భారత, విరాటో దశభిర్భల్లై రాజఘాన పరం తప. ౨౪. పతమానం మహేష్వాసం సంగ్రామే మాహవశోభినమ్, ద్రుపదశ్చ

త్రిభిర్బాణై ర్వివ్యాధ నిశితై స్తదా. ౨౫. గురుపుత్ర స్సమాసాద్య ప్రహరంతౌ మహాబలౌ, అశ్వత్థామా తతస్తౌ తు వివ్యాధ బహుభి శ్శరైః. ౨౬. విరాటద్రుపదౌ వీరౌ భీష్మం ప్రతి సముద్యతౌ, తత్రాద్భుత మపశ్యామ వృద్ధయోశ్చరితం మహత్. ౨౭. యద్ద్రౌణిసాయకాన్ ఘోరాన్ ప్రత్యవారయతాం యుధి, సహదేవం తథా యాంతం కృప శ్శారద్వతోఽభ్యయాత్. ౨౮. యథా నాగో వనే నాగం మత్తో మత్తముపాద్రవత్, కృపశ్చ సమరే శూరో మాద్రీపుత్రం మహారథమ్. ౨౯. ఆజఘాన శరై స్తూర్ణం సప్తత్యా రుక్మభూషణైః, తస్య మాద్రీసుత శ్చాపం ద్విధా చిచ్ఛేదసాయకైః ౩౦.అథైనం ఛిన్నధన్వానం వివ్యాధనవభిశ్శరైః, సోఽన్యత్కార్ముక మాదాయ సమరే భారసాధనమ్ ౩౧.మాద్రీపుత్రం సుసంహృష్టో దశభిర్నిశితై శ్శరైః, ఆజఘానోరసి క్రుద్ధ ఇచ్ఛన్ భీష్మస్య జీవితమ్. ౩౨. తథైవ పాండవో రాజన్ శారద్వత మమర్షణమ్, ఆజఘానోరసి క్రుద్ధో భీష్మస్య వధకాంక్షయా. ౩౩. తతో యుద్ధం సమభవ ద్ఘోరరూపం భయావహమ్, నకులంతు రణే క్రుద్ధో వికర్ణ శ్శత్రుతాపనః. ౩౪. వివ్యాధసాయకై షష్ట్యా రక్షన్ భీష్మం పితామహమ్. నకులోఽపి భృశం విద్ధ స్తవ పుత్రేణ ధీమతా. ౩౫. వికర్ణం సప్త సప్తత్యా నిర్బిభేద శిలీముఖైః, తత్ర తౌ నరశార్దూలౌ భీష్మహేతోః పరంతపౌ. ౩౬.అన్యోన్యం జఘ్నతు ర్వీరౌ గోష్ఠే గోవృషభావివ, ఘటోత్కచం రణే యాంతం నిఘ్నంతం తవవాహినీమ్. ౩౭.దుర్ముఖ స్సమరే ప్రాయాత్ భీష్మహేతోః పరాక్రమీ, హైడింబస్తు రణే రాజన్ దుర్ముఖంశత్రుతాపనమ్. ౩౮.ఆజఘానోరసి క్రుద్ధః శరేణానతపర్వణా, భీమసేనసుతం చాపిదుర్ముఖ స్సుముఖై శ్శరైః. ౩౯.షష్ట్యా వీరో నదన్ హృష్టో వివ్యాధరణమూర్ధని ధృష్టద్యుమ్నం తథా యాంతం భీష్మస్య వధకాంక్షిణమ్. ౪౦ హార్దిక్యో వారయామాస రథశ్రేష్ఠం మహారథః, హార్దిక్యం పార్షతశ్చాపి విద్ధ్వా పంచభి రాయసైః.౪౧.పునః పంచాశతాతూర్ణ మాజఘాన స్తనాంతరే, తథైవపార్షతో రాజన్ హార్దిక్యం నవభి శ్శరైః ౪౨.వివ్యాధ నిశితై ర్దీప్తైః కంకపత్ర పరిచ్ఛదైః, తయో స్సమభవద్యుద్ధం భీష్మహేతో ర్మహారణే ౪౩.అన్యోన్యాతిశయై ర్వ్యక్తం.యథావృత్రమహేంద్రయోః, భీమసేన మథా యాంతం భీష్మం ప్రతిమహాబలమ్.౪౪. భూరిశ్రవా స్త్వియా త్తూర్ణం తిష్ఠ తిష్ఠేతిచాబ్రవీత్, సౌమద త్తిరథ భీమ మాజఘాన స్తనాంతరే. నారాచేనసుతీక్ష్ణేనరుక్మపుంఖేనసంయుగే, ఉరస్థేనబభౌ తేనభీమసేనః ప్రతాపవాన్. ౪౫ స్కందశక్త్యా యథా క్రౌంచః పురా నృపతిసత్తమ,తౌ శరాన్ సూర్యసంకాశాన్ కర్మారపరిమార్జితాన్. అన్యోన్యస్య రణే క్రుద్ధౌ చిక్షిపాతేనరర్షభౌ, భీమో భీష్మవధాకాంక్షీసౌమద త్తిం మహారథమ్. ౪౬. తథా భీష్మజయే

గృధ్నుః సౌమదత్తిస్తు పాండవమ్. కృతప్రతికృతే యత్తౌ యోధయామాసతూ రణే. ౪౯. యుధిష్ఠిరం తు కౌంతేయం మహత్యా సేనయా వృతమ్, భీష్మాభిముఖమాయాంతం భారద్వాజో న్యవారయత్. ద్రోణస్య రథనిర్ఘోషం పర్జన్యనినదోపమమ్, శ్రుత్వా ప్రభద్రకా రాజన్ సమకంపత మారిష. ౫౧. సా సేనా మహతీ రాజన్ పాండుపుత్రస్య సంయుగే, ద్రోణేన ద్రావితా యత్తా న చచాల పదాత్పదమ్. ౫౨. చేకితానం రణే యత్తం భీష్మం ప్రతి జనేశ్వర, చిత్రసేనస్తవ సుతః క్రుద్ధరూప మవారయత్. ౫౩. భీష్మహేతోః పరాక్రాంతశ్చిత్రసేనో మహారథః, చేకితానం పరం శక్త్యా యోధయామాస భారత. ౫౪ తథైవ చేకితానోఽపి చిత్రసేనమయోధయత్, తద్యుద్ధమాసీత్సుమహ త్తయో స్తత్ర సమాగమే. ౫౫. అర్జునో వార్యమాణస్తు బహుశ స్తత్ర భారత, విముఖీకృత్య పుత్రం తే సేనాం తవ మమర్దహ. ౫౬. దుఃశాసనోఽపి పరయా శక్త్యా పార్థ మవారయత్, కథం భీష్మం పరో హన్యాదితి నిశ్చిత్య భారత. ౫౭. సా వధ్యమానా సమరే పుత్రస్య తవ వాహినీ, లోడ్యతే రథిభిః శ్రేష్ఠై స్తత్ర తత్రైవ భారత. ౫౮.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి ద్వ్యధికశతతమోఽధ్యాయః.

ద్రోణాశ్వత్థామసంవాదః.

సంజయ ఉవాచ — అథ వీరో మహేష్వాసో మత్తవారణవిక్రమః, సమాదాయ మహచ్చాపం మత్తవారణవారణమ్. ౧. విధున్వానో నరశ్రేష్ఠో ద్రావయాణో వరూథినీమ్, పృతనాం పాండవేయానాం గాహమానో మహాబలః. ౨. నిమిత్తాని నిమిత్తజ్ఞః సర్వతో వీక్ష్య వీర్యవాన్, ప్రతపంత మనీకాని ద్రోణః పుత్ర మభాషత. ౩. అయం సదివస స్తాత యత్ర పార్థో మహాబలః, జిఘాంసు స్సమ భీష్మం పరం యత్నం కరిష్యతి. ౪. ఉత్పతంతి హి మే బాణా ధనుః ప్రస్ఫురతీవ చ యోగమస్త్రాణి ఛిందంతి క్రూరం మేవర్తతే మతిః ౫. దిక్ష్వశాంతాని ఘోరాణి వ్యాహరంతి మృగద్విజాః, నీచై ర్గృధ్రా నిలీయంతే భారతానాం చమూం ప్రతి ౬. నష్టప్రభ ఇవాదిత్యః సర్వతో లోహితా దిశః, రసతే వ్యథతే భూమిః కంపతీవ చ సర్వశః ౭. కంకగృధ్రా బలాకాశ్చ వ్యాహరంతి ముహుర్ముహుః, శివాశ్చాశివా ఘోరా వేదయంత్యో మహద్భయమ్. ౮. పపాత మహతీ చోల్కా మధ్యే నాదిత్యమండలాత్, సకబంధశ్చ పరిఘో భాను మావృత్య తిష్ఠతి. ౯. పరివేష స్తథా ఘోరః చంద్రభాస్కరయో రభూత్, వేదయానో భయం ఘోర రాజ్ఞాం దేహావకర్తనమ్. ౧౦. దేవతాయతనస్థాశ్చ కౌరవేంద్రస్య దేవతాః, కంపతే చ హసంతే చ నృత్యంతి చ రుదంతి చ. ౧౧. అపసవ్యం గ్రహాశ్చక్రు రలక్ష్మాణ

దివాకరమ్, అవాక్శిరాశ్చ భగవానుపాతిష్ఠత చంద్రమాః. ౧౨. వపూంషి చ నరేంద్రాణాం విగతాభాని లక్షయే, ధార్తరాష్ట్రస్య సైన్యేన న చ భ్రాజంతి దంశితాః. ౧౩. సేనయో రుభయోశ్చైవ సమంతా చ్ఛ్రూయతే మహాన్, పాంచజన్యస్య నిర్ఘోషో గాండీవస్య చ నిస్వనః. ౧౪. ధ్రువ మాస్థాయ బీభత్సురుత్తమాస్త్రాణి సంయుగే, అపాస్యాన్యాన్ రణే యోధా నభ్యస్యతి పితామహమ్. ౧౫. హృష్యంతి రోమకూపాని సీదంతీవ చ మే మనః, చింతయిత్వా మహాబాహో భీష్మార్జున సమాగమమ్. ౧౬. తం చేహ నికృతిప్రజ్ఞం పాంచాల్యం పాపచేతసమ్, పురస్కృత్య రణే పార్థో భీష్మస్యాయోధనం గతః. ౧౭. అబ్రవీచ్చ పురా భీష్మో నాహం హన్యాం శిఖండినమ్, స్త్రీ హ్యేషా విహితా ధాత్రా దైవాచ్చ సపునః పుమాన్. ౧౮. అమంగల్యధ్వజశ్చైవ యాజ్ఞసేని ర్మహాబలః, నచామాంగలికే తస్మిన్ ప్రహరే దాపగాసుతః. ౧౯. ఏత ద్విచింతయానస్య మనస్సీదతి మే భృశమ్, అభ్యుద్యాతో రణే క్రుద్ధః కురువృద్ధ ముపాద్రవత్. ౨౦. యుధిష్ఠిరస్య చ క్రోధో భీష్మశ్చార్జునసంగతః, మమ చాస్త్ర సమారంభః ప్రజానామశివం ధ్రువమ్. ౨౧. మనస్వీ బలవాన్ శూరః కృతాస్త్రో లఘువిక్రమః, దూరపాతీ దృఢేషుశ్చ నిమిత్తజ్ఞశ్చ పాండవః. ౨౨. అజేయ స్సమరేచాపి దేవైరపి సవాసవైః, బలవాన్ బుద్ధిమాంశ్చైవ జితక్లేశో యుధాం వరః. ౨౩. విజయీ చ రణే నిత్యం భైరవాస్త్రశ్చ పాండవః, తస్య మార్గం పరిహరన్ ద్రుతం గచ్ఛ యతవ్రత. ౨౪. పశ్యాద్యైత న్మహాఘోరే సంయుగే వైశసం మహత్, హేమచిత్రాణి శూరాణాం మహాంతి చ శుభాని చ. ౨౫. కవచాని విదీర్యంతే శరై స్సన్నతపర్వభిః, ఛిద్యంతే చ ధ్వజాగ్రాణి తోమరాశ్చ ధనూంషి చ. ౨౬. ప్రాసాశ్చ విమలా స్తీక్ష్ణా శ్శక్త్యశ్చ కనకోజ్జ్వలాః, వైజయంత్యశ్చ నాగానాం సంక్రుద్ధేన కిరీటినా. ౨౭. నాయం సంరక్షితుం కాలః ప్రాణాన్ పుత్రోపజీవిభిః, యాహి స్వర్గం పురస్కృత్య యశసే విజయాయ చ. ౨౮. రథనాగ హయావర్తాం మహాఘోరాం సుదుర్గమామ్, రథేన సంగ్రామనదీం తరత్యేష కపిధ్వజః. ౨౯. బ్రహ్మణ్యతా దమో దానం తపశ్చ చరిత్రం మహత్, ఇహైవ దృశ్యతే రాజ్ఞి భ్రాతా యస్య ధనంజయః. ౩౦. భీమసేనశ్చ బలవాన్ మాద్రీపుత్రౌ చ పాండవౌ, వాసుదేవశ్చ వార్ష్ణేయో యస్య నాథో వ్యవస్థితః. ౩౧. తస్యైష మన్యుప్రభవో ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్మతేః, తపోగంధశరీరస్య కోపో దహతి భారతీమ్. ౩౨. ఏష సందృశ్యతే పార్థో వాసుదేవవ్యపాశ్రయః, దారయన్ సర్వసైన్యాని ధార్తరాష్ట్రాణి సర్వశః. ౩౩. ఏతదాలోక్యతే సైన్యం క్షోభ్యమాణం కిరీటినా, మహోర్మినద్ధం సుమహత్తిమినక్రసమాకులమ్. ౩౪.

హాహాకిలకిలాశబ్దాః శ్రూయంతే చ చమూముఖే, యాహి పాంచాలదాయాద మహాం యాస్యే యుధిష్ఠిరమ్. ౩౫. దుర్గమం హ్యంతరం రాజ్ఞో వ్యూహస్యామితతేజసః, సముద్రకుక్షిప్రతిమం సర్వతో ఽతిరథైః స్థితైః. ౩౬. సాత్యకిశ్చాభిమన్యుశ్చ ధృష్టద్యుమ్నవృకోదరౌ, పర్యరక్షంత రాజానం యమౌ చ మనుజేశ్వరమ్. ౩౭. ఉపేంద్రసదృశ శ్శ్యామో మహాశాల ఇవోద్గతః, ఏష గచ్ఛత్యనీకాగ్రే ద్వితీయ ఇవ ఫాల్గునః. ౩౮. ఉత్తమాస్త్రాణి చాధత్స్వ గృహీత్వా చ మహద్ధనుః, పార్షతం యాహి రాజానం యుధ్యస్వ చ వృకోదరమ్. ౩౯. కో హి నేచ్ఛేత్ప్రియం పుత్రం జీవంతం శాశ్వతీ స్సమాః, క్షత్రధర్మం తు సంపశ్యం స్తతస్త్వాం నియునజ్మ్యహమ్. ౪౦. ఏష చాతిరణే భీష్మో దహతే వై మహాచమూమ్. యుద్ధేషు సదృశ స్తాత యమస్య వరుణస్య చ. ౪౧.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - త్రయోదశాధికశతతమోఽధ్యాయః.

భీమసేనపరాక్రమః.

సంజయ ఉవాచ— ఏతచ్ఛ్రుత్వా వచ స్తస్య ద్రోణస్య చ మహాత్మనః, భగదత్తః కృపశ్శల్యః కృతవర్మా తథైవ చ. ౧. విందానువిందావావంత్యౌ సైంధవశ్చ జయద్రథః, చిత్రసేనో వికర్ణశ్చ తథా దుర్మర్షణాదయః. ౨. దశైతే తావకా యోధా భీమసేన మయోధయన్, మహత్యా సేనయా యుక్తా నానాదేశసముత్థయా. ౩. భీష్మస్య సమరే రాజన్ ప్రార్థయానా మహద్యశః, శల్యస్తు నవభి ర్బాణై ర్భీమసేన మతాడయత్. ౪. కృతవర్మా త్రిభి ర్బాణైః కృపశ్చ నవభి శ్శరైః, చిత్రసేనో వికర్ణశ్చ భగదత్తశ్చ మారిష. ౫. దశభి ర్దశభి ర్బాణై ర్భీమసేన మతాడయత్, సైంధవశ్చ త్రిభి ర్బాణై ర్భీమసేన మతాడయత్. ౬. విందానువిందావావంత్యౌ పంచభిః పంచభి శ్శరైః, దుర్మర్షణశ్చ వింశత్యా పాండవం నిశితై శ్శరైః. ౭. స తాన్ సర్వాన్ మహారాజ రాజమానాన్ పృథక్పృథక్, ప్రవరాన్ సర్వలోకస్య ధార్తరాష్ట్రాన్ మహారథాన్. ౮. జఘాన సమరే వీరః పాండవః పరవీరహా, సప్తభి శ్శల్యమావిధ్యత్ కృతవర్మాణ మష్టభిః. ౯. కృపస్య సశరం చాపం మధ్యే చిచ్ఛేద భారత, అథైనం ఛిన్నధన్వానం పున ర్వివ్యాధ సప్తభిః. ౧౦. విందానువిందౌ చ తథా త్రిభి స్త్రిభి రతాడయత్, దుర్మర్షణం చ వింశత్యా చిత్రసేనం చ పంచభిః. ౧౧. వికర్ణం దశభి ర్బాణైః పంచభిశ్చ జయద్రథమ్, విద్ధ్వా భీమో నదద్ధృష్టః సైంధవం చ పునస్త్రిభిః. ౧౨. అథాన్య ద్ధనురాదాయ గౌతమో రథినాం వరః, భీమం వివ్యాధ సంరబ్ధో దశభి ర్నిశితై శ్శరైః. ౧౩. స విద్ధో దశభి ర్బాణై స్తోత్త్రైరివ మహాద్విపః, తతః క్రుద్ధో మహారాజ భీమసే

నః ప్రతాపవా న్. ౧౪. గౌతమం తాడయామాస శరై ర్బహుభి రాహవే, సైంధ
వస్య తథాశ్వాంశ్చ సారథిం చ త్రిభిశ్శరైః. ౧౫. ప్రాహిణో న్మృత్యులోకాయ
కాలాంతకసమద్యుతిః, హతాశ్వాత్తు రథా త్తూర్ణ మవప్లుత్య మహారథః. ౧౬.
శరాం శ్చిక్షేప నిశితా న్భీమసేనస్య సంయుగే, తస్య భీష్మో ధనుర్మధ్యే ద్వా
భ్యాం చిచ్ఛేద మారిష. ౧౭. భల్లాభ్యాం భరతశ్రేష్ఠ సైంధవస్య మహాత్మనః, సచ్ఛి
న్నధన్వా విరథో హతాశ్వో హతసారథిః. ౧౮. చిత్రసేనరథం రాజ న్నారురోహ
త్వరాన్వితః, అత్యద్భుతం రణే కర్మ కృతవాం స్తత్ర పాండవః. ౧౯. మహారథా న్
శరై ర్విద్ధ్వా వారయిత్వా చ మారిష, విరథం సైంధవం చక్రే సర్వలోకస్య పశ్య
తః. ౨౦. తదా న మమృషే శల్యో భీమసేనస్య విక్రమమ్, ససంధాయ శరాం
స్తీక్ష్ణా న్కర్మారపరిమార్జితా న్. ౨౧. భీమం వివ్యాధ సమరే తిష్ఠతిష్ఠేతి చాబ్రవీ
త్, కృపశ్చ కృతవర్మా చ భగదత్తశ్చ వీర్యవా న్. ౨౨. విందానువిందావావంత్యౌ
చిత్రసేనశ్చ సంయుగే, దుర్మర్షణో వికర్ణశ్చ సింధురాజశ్చ వీర్యవా న్. ౨౩. భీమం
తే వివ్యధుస్తూర్ణం శల్యహేతో రరిందమాః, సచ తా న్ప్రతివివ్యాధ పంచభిః
పంచభిశ్శరైః ౨౪. శల్యం వివ్యాధ సప్తత్యా పునశ్చ దశభి శ్శరైః, తంశల్యోనవభి
ర్భిత్త్వా పున ర్వివ్యాధ పంచభిః. ౨౫. సారథిం చాస్య భల్లేన గాఢం వివ్యాధ మ
ర్మణి, విశోకం ప్రేక్ష్య నిర్భిన్నం భీమసేనః ప్రతాపవా న్. ౨౬. మద్రరాజం త్రిభి
ర్బాణై ర్బాహ్వోరురసి చార్పయత్, తథేతరా న్మహేష్వాసాం స్త్రిభి స్త్రిభి రజి
హ్మగైః. ౨౭. తాడయామాస సమరే సింహవ ద్వినినాద చ, తే హి యత్తా మహే
ష్వాసాః పాండవం యుద్ధకోవిదమ్. ౨౮. త్రిభి స్త్రిభి రకుంఠాగ్రై ర్భృశం మర్మ
స్వతాడయ న్, సోఽతివిద్ధో మహేష్వాసో భీమసేనో న వివ్యథే. ౨౯. పర్వతో వారి
ధారాభిర్వర్షమాణై రివాంబుదైః, సతు క్రోధ సమావిష్టః పాండవానాం మహారథః.
౩౦. మద్రేశ్వరం త్రిభి ర్బాణై ర్భృశం విద్ధ్వా మహాయశాః, ప్రాగ్జ్యోతిషం శతై
రాజౌ రాజ న్వివ్యాధ సాయకైః. ౩౧. కృపం చ బహుభి ర్బాణై ర్భృశం విద్ధ్వా
మహాయశాః, తతస్తు సశరం చాపం సాత్వతస్య మహాత్మనః. ౩౨. క్షురప్రేణ సుతీ
క్ష్ణేన చిచ్ఛేద కృతహస్తవత్, తదాన్య ద్ధను రాదాయ కృతవర్మా వృకోదరమ్. ౩౩.
ఆజఘాన భ్రువో ర్మధ్యే నారాచేన పరంతపః, భీమస్తు సమరే విద్ధ్వా శల్యం నవభి
రాయసైః ౩౪. భగదత్తం త్రిభిశ్చైవ కృతవర్మాణ మష్టభిః, ద్వాభ్యాం ద్వా
భ్యాం తు వివ్యాధ గౌతమప్రభృతీ న్రథా న్. ౩౫. తేఽపితం సమరే రాజ న్వివ్య
ధు ర్నిశితై శ్శరైః, సతథా పీడ్యమానోఽపి సర్వశస్త్రై ర్మహారథైః. ౩౬. మత్వా
తృణేన తా న్తుల్యా న్విచచార గతవ్యథః, తేచాపి రథనాం శ్రేష్ఠా భీమాయ

నిశితాన్ శరాన్. ౩౭. ప్రేషయామాసు రథవ్యాఘ్రా శ్శతశోఽథ సహస్రశః, తస్య శక్తిం మహావేగాం భగదత్తో మహాబలః. ౩౮. చిక్షేప సమరే వీరః స్వర్ణదండాం మహాత్మనే, తోమరం సైంధవో రాజా పట్టిసం చ మహాభుజః. ౩౯. శతఘ్నీం చ కృపో రాజన్ శరం శల్యశ్చ సంయుగే, అథేతరే మహేష్వాసాః పంచ పంచశిలీముఖాన్. ౪౦. భీమసేనం సముద్దిశ్య ప్రేషయామాసు రోజసా, తోమరం చ ద్విధా చక్రే క్షురప్రేణానిలాత్మజః. ౪౧. పట్టిసం చ త్రిభి ర్బాణై శ్చిచ్ఛేద తిలకాండవత్, సబిభేద శతఘ్నీం చ నవభిః కంకపత్రిభిః. ౪౨. భీమసేనో రణశ్లాఘీ త్రిధైకైకం సమాచ్ఛినత్, తాంశ్చ సర్వాన్ మహేష్వాసాన్ త్రిభి స్త్రిభి రతాడయత్. ౪౩. తతో ధనంజయ స్తత్ర వర్తమానే మహారణే, ఆజగామ రథేనాజౌ భీమం దృష్ట్వా మహారథమ్. ౪౪. నిఘ్నంతం సమరే శత్రూన్ యోధయమానం చ సాయకైః, తౌ తు తత్ర మహాత్మానౌ సమేతౌ వీక్ష్య పాండవౌ. ౪౫. నాశశంసు ర్జయం తత్ర తావకాః పురుషర్షభాః, అథార్జునో రణే భీమం యోధయంతం మహారథాన్. ౪౬. భీష్మస్య నిధనాకాంక్షీ పురస్కృత్య శిఖండినమ్, ఆససాద రణే వీరాం స్తావకాన్ దశ భారత. ౪౭. యేస్మ భీమం రణే రాజన్ యోధయంతో వ్యవస్థితాః, బీభత్సు స్తాన్ తథా విధ్యద్భీమస్య ప్రియకామ్యయా. ౪౮. తతో దుర్యోధనో రాజా సుశర్మాణ మచోదయత్, అర్జునస్య వధార్థాయ భీమసేనస్య చోభయోః ౪౯. సుశర్మన్ గచ్ఛ శీఘ్రం త్వం బలౌఘైః పరివారితః, జహి పాండుసుతావేతౌ ధనంజయవృకోదరౌ, ౫౦. తచ్ఛ్రుత్వా వచనం తస్య త్రైగర్తః ప్రస్థలాధిపః, అభిద్రుత్య రణే భీమ మర్జునం చైవ ధన్వినౌ. ౫౧. రథైరనేకసాహస్రై స్సమంతా త్పర్యవారయత్, తతః ప్రవవృతే యుద్ధ మర్జునస్య పరైః సహ. ౫౨.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - చతుర్దశాధికశతతమోఽధ్యాయః.

— భీమార్జునపరాక్రమః. —

సంజయ ఉవాచ—అర్జునస్తు రణే శల్యం యతమానం మహారథమ్, ఛాదయామాస సమరే శరై స్సన్నతపర్వభిః. ౧. సుశర్మాణం కృపం చైవ త్రిభి స్త్రిభి రవిధ్యత, ప్రాగ్జ్యోతిషం చ సమరే సైంధవం చ జయద్రథమ్. ౨. చిత్రసేనం వికర్ణం చ కృతవర్మాణ మేవ చ, దుర్మర్షణం చ రాజేంద్ర ఆవంత్యౌ చ మహారథౌ. ౩. ఏకైకం త్రిభి రానర్ఛ త్కంకబర్హిణవాజిభిః, శరై రతిరథో యుద్ధే పీడయన్ వాహినీం తవ. ౪. జయద్రథో రణే పార్థం విద్ధ్వా భారతసాయకైః, భీమం వివ్యాధ తరసా చిత్రసేనరథే స్థితః. ౫. శల్యశ్చ సమరే జిష్ణుం కృపశ్చ రథినాం వరః, వివ్యధాతే మహారాజ బహుధా మర్మభేదిభిః. ౬. చిత్రసేనాదయశ్చైవ పుత్రా స్తవ

విశాం పతే, పంచభిః పంచభి స్తూర్ణం సంయుగే నిశితై శ్శరైః. ౭. ఆజఘ్ను రర్జునం సంఖ్యే భీమసేనం చ మారిష, తౌ తత్ర రథినాం శ్రేష్ఠౌ కౌంతేయౌ భరతర్షభౌ. ౮. అపీడయేతాం సమరే త్రిగర్తానాం మహాబలమ్, సుశర్మాపి రణే పార్థం శరై ర్నవభి రాశుగైః. ౯. ననాద బలవన్నాదం త్రాసయానో మహద్బలమ్, అన్యే చ రథిన శ్శూరా భీమసేన ధనంజయౌ. ౧౦. వివ్యధు ర్నిశితై ర్బాణై రుక్మపుంఖై రజిహ్మగైః, తేషాం చ రథినాం మధ్యే కౌంతేయౌ భరతర్షభౌ. ౧౧. క్రీడమానౌ రథోదారౌ చిత్రరూపౌ వ్యదృశ్యతామ్, ఆమిషేప్సూ గవాం మధ్యే సింహావివ మదోత్కటౌ. ౧౨. ఛిత్త్వా ధనూంషి శూరాణాం శరాంశ్చ బహుధా రణే, పాతయామాసతు ర్ఘోరౌ శిరాంసి శతశో నృణామ్. ౧౩. హతాశ్చ బహవో భగ్నా హయాశ్చ శతశో హతాః, గజాశ్చ సగజారోహాః పేతు రుర్వ్యాం మహాహవే. ౧౪. రథిన స్సాదినశ్చైవ తత్ర తత్ర నిషూదితాః, దృశ్యంతే బహవో రాజన్ వేపమానా స్సమంతతః. ౧౫. హతై ర్గజైః పదాత్యోఘై ర్వాజిభిశ్చ నిషూదితైః, రథైశ్చ బహుధా భగ్నై స్సమా స్తీర్యత మేదినీ. ౧౬. తత్రాద్భుత మపశ్యామ రణే పార్థస్య విక్రమమ్, శరై స్సంవార్య తాన్ వీరాన్ సజఘాన మహాబలః. ౧౭. పుత్త్రస్తు తవ తం దృష్ట్వా భీమార్జునపరాక్రమమ్, గాంగేయస్య రథాభ్యాశ ముపజగ్మే మహాబలః. ౧౮. కృపశ్చ కృతవర్మా చ సైంధవశ్చ జయద్రథః, విందానువిందావావంత్యౌ నాజహు స్సంయుగం తదా. ౧౯. తతో భీమో మహేష్వాసః ఫాల్గునశ్చ మహారథః, కౌరవాణాం చమూం ఘోరాం భృశం దుద్రువతూ రణే. ౨౦. తతో బర్హిణవాజానా మయుతా న్యర్బుదానిచ, ధనంజయరథే తూర్ణం పాతయంతి స్మ భూమిపాః. ౨౧. తతస్తాన్ శరజాలేన సన్నివార్య మహారథాన్, పార్థ స్సమంతా త్సమరే ప్రేషయామాస మృత్యవే. ౨౨. శల్యస్తు సమరే జిష్ణుం క్రీడన్నివ మహారథః, ఆజఘానోరసి క్రుద్ధో భల్లై స్సన్నతపర్వభిః. ౨౩. తస్య పార్థో ధనుశ్ఛిత్త్వా హస్తావాపంచ పంచభిః, అథైనం సాయకై స్తీక్ష్ణై ర్భృశం వివ్యాధ మర్మణి. ౨౪. అథాన్య ద్ధను రాదాయ సమరే భారసాధనమ్, మద్రేశ్వరో రణే జిష్ణుం తాడయామాస రోషితః. ౨౫. త్రిభి శ్శరై ర్మహారాజ వాసుదేవం చ పంచభిః, భీమసేనం చ నవభి ర్బాహ్వో రురసి చార్పయత్. ౨౬. తతో ద్రోణో మహారాజ మాగధశ్చ మహారథః, దుర్యోధనసమాదిష్టౌ తం దేశ ముపజగ్మతుః. ౨౭. యత్ర పార్థో మహారాజ భీమసేనశ్చ పాండవః, కౌరవస్య మహాసేనాం జఘ్నతు స్సుమహారథౌ. ౨౮. జయత్సేనస్తు సమరే భీమం భీమాయుధం యుధి, వివ్యాధ నిశితై ర్బాణై రష్టభి ర్భరతర్షభ. ౨౯. తం భీమో దశభి ర్విద్ధ్వా పున ర్వివ్యాధ పంచభిః

సారథిం చాస్య భల్లేన రథనీడాదపాతయత్. ౩౦. ఉద్భ్రాన్తై స్తురగై స్సోఽథ ద్రవమాణై స్సమంతతః, మాగధోపసృతో రాజా సర్వసైన్యస్య పశ్యతః. ౩౧. ద్రోణశ్చ వివరం దృష్ట్వా భీమసేనం శిలీముఖైః, వివ్యాధ బాణై ర్నిశితై రష్టభి ర్భరతర్షభ. ౩౨. తం భీమస్సమరశ్లాఘీ గురుం పితృసమం రణే, వివ్యాధ పంచభి ర్భల్లై స్తథా షష్ట్యా చ భారత. ౩౩. అర్జునస్తు సుశర్మాణం విద్ధ్వా బహుభిరాయసైః, వ్యధమ త్తస్య తత్సైన్యం మహాభ్రాణి యథానిలః ౩౪. తతో భీష్మశ్చ రాజా చ కౌసల్యశ్చ బృహద్బలః, సమవర్తంత సంక్రుద్ధా భీమసేనధనంజయౌ. ౩౫. తథైవ పాండవాశ్శూరా ధృష్టద్యుమ్నశ్చ పార్షతః, అభ్యద్రవన్ రణే భీష్మం వ్యాదితాస్య మివాంతకమ్. ౩౬. శిఖండీ తు సమాసాద్య భారతానాం పితామహమ్, అభ్యద్రవత సంహృష్టో భయం త్యక్త్వా మహారథాత్. ౩౭. యుధిష్ఠిరముఖాః పార్థాః పురస్కృత్య శిఖండినమ్, అయోధయన్ రణే భీష్మం సహితాస్సర్వసృంజయైః. ౩౮. తథైవ తావకాస్సర్వే పురస్కృత్య యతవ్రతమ్, శిఖండిప్రముఖాన్ పార్థాన్ యోధయంతి స్మ సంయుగే. ౩౯. తతః ప్రవవృతే యుద్ధం కౌరవాణాం భయావహమ్, తత్ర పాండుసుతై స్సార్థం భీష్మస్య విజయం ప్రతి. ౪౦. తావకానాం జయే భీష్మో గ్లహ ఆసీద్విశాంపతే, తత్ర హి ద్యూతమాసక్తం విజయాయేతరాయ చ. ౪౧. ధృష్టద్యుమ్నస్తు రాజేంద్ర సర్వసైన్యాన్యచోదయత్, అభిద్రవత గాంగేయం మా భైష్ట రథసత్తమాః. ౪౨. సేనాపతివచశ్శ్రుత్వా పాండవానాం వరూథినీ, భీష్మం సమభ్యయాత్తూర్ణం ప్రాణాంస్త్యక్త్వా మహాహవే. ౪౩. భీష్మోఽపి రథినాం శ్రేష్ఠః ప్రతిజగ్రాహ తాం చమూమ్, ఆపతంతీం మహారాజ వేలామివ మహోదధిః. ౪౪.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - పంచదశాధికశతతమోఽధ్యాయః.

భీష్మోపదేశః.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—కథం శాంతనవో భీష్మో దశమేఽహని సంజయ, అయుధ్యత మహావీర్యః పాండవైస్సహ సృంజయైః. ౧ కురవశ్చ కథం యుద్ధే పాండవాన్ ప్రత్యవారయన్, ఆచక్ష్వ మే మహాయుద్ధం భీష్మస్యాహవశోభినః. ౨. సంజయ ఉవాచ—కురవః పాండవైస్సార్థం యదయుధ్యంత భారత, యథా చ తదభూద్యుద్ధం తత్తే వక్ష్యామి సాంప్రతమ్. ౩. గమితాః పరలోకాయ పరమాస్త్రైః కిరీటినః, అహన్యహని సంక్రుద్ధాస్తావకానాం మహారథాః. ౪. యథాప్రతిజ్ఞం కౌరవ్యః స చాపి సమితింజయః, పార్థానామకరోద్భీష్మః సతతం సమితిక్షయమ్. ౫ కురుభిస్సహితం భీష్మం యుధ్యమానం పరంతప, అర్జునం చ సపాంచాల్యం సంశయో

విజయోఽభవత్. ౬. దశమేఽహని తస్మింస్తు భీష్మార్జునసమాగమే, ప్రావర్తత మహా
రౌద్రః సతతం సమితిక్షయః. ౭. తస్మిన్నయుతశో రాజన్ భూయశశ్చ పరంతప,
భీష్మశ్శాంతనవో యోధాన్ జఘాన పరమాస్త్రవిత్. ౮. యేషామజ్ఞాతకల్పాని
నామగోత్రాణి భారత, తే హతాస్తత్ర భీష్మేణ శూరాస్సర్వే నివర్తినః. ౯. దశా
హాని తతస్తప్త్వా భీష్మః పాండవవాహినీమ్, నిరవిద్యత ధర్మాత్మా జీవితేన పరంతప.
౧౦. స క్షిప్రం వధమన్విచ్ఛన్నాత్మనోఽభిముఖాన్ రణే, న హన్యాం మానవశ్రే
ష్ఠాన్ సంగ్రామే సుబహూనపి. ౧౧. చింతయిత్వా మహాబాహుః పితా దేవవ్రత
స్తవ, అభ్యాశస్థం మహారాజ పాండవం వాక్యమబ్రవీత్. ౧౨. యుధిష్ఠిర మహా
ప్రాజ్ఞ సర్వశాస్త్రవిశారద, శృణుష్వ వచనం తాత ధర్మ్యం స్వర్గ్యం చ జల్పతః.
౧౩. నిర్విణ్ణోఽస్మి భృశం తాత దేహేనానేన భారత, ఘ్నతశ్చ మే గతః కాలస్సు
బహూన్ ప్రాణినో రణే. ౧౪. తస్మాత్పార్థం పురోధాయ పాంచాలాన్ సృంజ
యాంస్తథా, మద్వధే క్రియతాం యత్నో మమ చేదిచ్ఛసి ప్రియమ్. ౧౫. తస్య
తన్మతమాజ్ఞాయ పాండవస్సత్యదర్శనః, భీష్మం ప్రతి యయౌ రాజా సంగ్రామే సహ
సృంజయైః. ౧౬. ధృష్టద్యుమ్నస్తతో రాజన్ పాండవశ్చ యుధిష్ఠిరః, శ్రుత్వా
భీష్మస్య తాం వాచం చోదయామాసతుర్బలమ్. ౧౭. అభిద్రవధ్వం యుధ్యధ్వం
భీష్మం జయత సంయుగే, రక్షితాస్సత్యసంధేన జిష్ణునా రిపుజిష్ణునా. ౧౮. అయం
చాపి మహేష్వాసః పార్షతో వాహినీపతిః, భీమసేనశ్చ సమరే పాలయిష్యతి వో
ధ్రువమ్. ౧౯. మా వో భీష్మాద్భయం కించిదస్త్వద్య యుధి సృంజయాః, ధ్రువం
భీష్మం విజేష్యామః పురస్కృత్య శిఖండినమ్. ౨౦. తే తథా సమయం కృత్వా దశ
మేఽహని పాండవాః, బ్రహ్మలోకపరా భూత్వా సంజగ్ముః క్రోధమూర్ఛితాః. ౨౧.
శిఖండినం పురస్కృత్య పాండవం చ ధనంజయమ్, భీష్మస్య పాతనే యత్నం పరమం
తే సమాస్థితాః. ౨౨. తతస్తవ సుతా దిష్టా నానాజనపదేశ్వరాః, ద్రోణేన సహపు
త్రేణ సహసేనా మహాబలాః. ౨౩. దుశ్శాసనశ్చ బలవాన్ సహసర్వైస్సహోదరైః,
భీష్మం సమరమధ్యస్థం పాలయాంచక్రిరే తదా. ౨౪. తతస్తు తావకాశ్శూరాః పుర
స్కృత్య మహావ్రతమ్, శిఖండిప్రముఖాన్ పార్థాన్ యోధయంతి స్మ సంయుగే.
౨౫. చేదిభిస్తు స పాంచాలైస్సహితో వానరధ్వజః, యయౌ శాంతనవం భీష్మం
పురస్కృత్య శిఖండినమ్. ౨౬. ద్రోణపుత్రం శినేర్నప్తా ధృష్టకేతుస్తు పౌరవమ్,
యుధామన్యుస్సహామాత్యం దుర్యోధనమయోధయత్. ౨౭. విరాటస్తు సహానీ
కస్సహసేనం జయద్రథమ్, వృద్ధక్షత్రస్య దాయాదమాససాద పరంతప. ౨౮. మద్ర
రాజం మహేష్వాసం సహసైన్యం యుధిష్ఠిరః, భీమసేనోఽభిగుప్తస్తు నాగానీక

ముపాద్రవత్. ౨౯. అప్రధృష్యమసంబాధం సర్వశస్త్రభృతాం వరమ్, ద్రోణం ప్రతి యయౌ మత్తః పాంచాల్యస్సహ సోదరైః. 3౦. కర్ణికారధ్వజం చైవ సింహకేతుమరిందమ, ప్రత్యుజ్జగామ సౌభద్రం రాజపుత్రో బృహద్బలః. 3౧. శిఖండినం చ పుత్రాస్తే పాండవం చ ధనంజయమ్, రాజభిస్సమరే పార్థమభిపేతుర్జిఘాంసవః. 3౨. తస్మిన్నతిమహాభీమే సేనయోర్వై పరాక్రమే, సంప్రధావత్స్వనీకేషు మేదినీ సమకంపత. 33. తాన్యనీకాన్యనీకేషు సమసజ్జంత భారత, తావకానాం పరేషాం చ దృష్ట్వా శాంతనవం రణే. 3౪. తతస్తేషాం ప్రయత్తానామన్యోన్య మభిధావతామ్, ప్రాదురాసీన్మహాశబ్దో దిక్షు సర్వాసు భారత. 3౫. శంఖదుందుభిఘోషైశ్చ వారణానాం చ బృంహితైః. సింహనాదైశ్చ సైన్యానాం దారుణస్సమపద్యత. 3౬. సా చ సర్వనరేంద్రాణాం చంద్రార్కసదృశీ ప్రభా, వీరాంగదకిరీటేషు నిష్ప్రభా సమపద్యత. 3౭. రజోమేఘాశ్చ సంజగ్ముః శస్త్రవిద్యుద్భిరావృతాః, ధనుషాం చాపి నిర్ఘోషో దారుణస్సమపద్యత. 3౮. బాణశంఖ ప్రణాదాశ్చ భేరీణాం చ మహాస్వనాః, రథఘోషశ్చ సంజజ్ఞే సేనయోరుభయోరపి. 3౯. పాశశక్త్యృష్టిసంఘైశ్చ బాణౌఘైశ్చ సమాకులమ్, నిష్ప్రకాశమివాకాశం సేనయోస్సమపద్యత. ౪౦. అన్యోన్యం రథినః పేతుర్వాజినశ్చ మహాహవే, కుంజరాః కుంజరా జఘ్నుః పదాతాంశ్చ పదాతయః. ౪౧. తత్రాసీత్సుమహద్యుద్ధం కురూణాం పాండవైస్సహ, భీష్మహేతోర్నరవ్యాఘ్ర శ్యేనయోరామిషే యథా. ౪౨. తేషాం సమాగమో ఘోరో బభూవ యుధి సంగతః, అన్యోన్యస్య వధార్థాయ జిగీషూణాం మహాహవే. ౪3.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - షోడశాధికశతతమోఽధ్యాయః.

— సంకుల యుద్ధమ్. —

సంజయ ఉవాచ — అభిమన్యుర్మహారాజ తవ పుత్రమయోధయత్, మహాత్మా సేనయా యుక్తం భీష్మహేతోః పరాక్రమీ. ౧. తతో దుర్యోధనః కార్ష్ణిం నవభిర్నతపర్వభిః, ఆజఘానోరసి క్రుద్ధః పునశ్చైవం త్రిభిశ్శరైః. ౨. తస్య శక్తిం రణే కార్ష్ణిర్మృత్యోర్ఘోరామివ స్వసామ్, ప్రేషయామాస సంక్రుద్ధో దుర్యోధన రథం ప్రతి. 3. తామాపతంతీం సహసా ఘోరరూపాం విశాంపతే, ద్విధా చిచ్ఛేద తే పుత్రః క్షురప్రేణ మహారథః. ౪. తద్యుద్ధమభవద్ఘోరం చిత్రరూపం చ భారత, ఇంద్రియప్రీతిజననం సర్వపార్థివ పూజితమ్. ౫. భీష్మస్య నిధనార్థాయ పార్థస్య విజయాయ చ, యుయుధాతే రణే వీరౌ సౌభద్రకురుపుంగవౌ. ౬. సాత్యకిం రథ

సంయుద్ధే ద్రోణిర్బ్రాహ్మణపుంగవః, ఆజఘానోరసి క్రుద్ధో నారాచేన పరంతపః
౭. శైనేయోఽపి గురోః పుత్రం సర్వమర్మసు భారత, అతాడయదమేయాత్మా
నవభిః కంకవాజితైః. ౮. అశ్వత్థామా తు సమరే సాత్యకిం నవభిశ్శరైః, త్రింశ
తా చ పునస్తూర్ణం బాహ్వోరురసి చార్పయత్. ౯. సోఽతివిద్ధో మహేష్వాసో
ద్రోణపుత్రేణ సాత్త్వతః, ద్రోణపుత్రం త్రిభిర్బాణైరాజఘాన మహాయశాః. ౧౦.
పౌరవో ధృష్టకేతుం చ శరైరాచ్ఛాద్య సంయుగే, బహుధా దారయాంచక్రే
మహేష్వాసం మహారథః. ౧౧. తథైవ పౌరవం యుద్ధే ధృష్టకేతుర్మహారథః,
త్రింశతా నిశితైర్బాణైర్వివ్యాధాశు మహాబలః. ౧౨. పౌరవస్తు ధనుశ్ఛిత్త్వా
ధృష్టకేతోర్మహారథః, ననాద బలవాన్నాదం వివ్యాధ చ శితైశ్శరైః ౧౩ సోఽన్య
త్కార్ముకమాదాయ పౌరవం నిశితైశ్శరైః, ఆజఘాన మహారాజ త్రిసప్తత్యా
శిలీముఖైః. ౧౪. తౌ తు తత్ర మహేష్వాసౌ మహామాత్రౌ మహారథౌ, మహ
తా శరవర్షేణ పరస్పరమవిధ్యతామ్. ౧౫. అన్యోన్యస్య ధనుశ్ఛిత్త్వా హయాన్
హత్వా చ భారత, విరథావసియుద్ధాయ సమీయతురమర్షణౌ. ౧౬. ఆర్షభే చర్మ
ణీ చిత్రే శతచంద్రపురస్కృతే, తారకాశతచిత్రే చ నిస్త్రింశౌ సుమహాప్రభౌ. ౧౭.
ప్రగృహ్య విమలౌ రాజంస్తావన్యోన్యమభిద్రుతౌ, వాశితాసంగమే యత్తౌ సింహా
వివ మహావనే. ౧౮. మండలాని విచిత్రాణి గతప్రత్యాగతాని చ, చేరతుర్దర్శయంతౌ
చ ప్రార్థయంతౌ పరస్పరమ్. ౧౯. పౌరవో ధృష్టకేతుం తు శంఖదేశే మహాసినా,
తాడయామాస సంక్రుద్ధస్తిష్ఠ తిష్ఠేతి చాబ్రవీత్. ౨౦. చేదిరాజోఽపి సమరే పౌర
వం పురుషర్షభమ్, ఆజఘాన శితాగ్రేణ జత్రుదేశే మహాసినా. ౨౧. తావన్యోన్యం
మహారాజ సమాసాద్య మహాహవే, అన్యోన్యవేగాభిహతౌ నిపేతతురరిందమౌ.
౨౨. తతస్స్వరథమారోప్య పౌరవం తనయస్తవ, జయత్సేనో రథేనాజావపోవాహ
రణాజిరాత్. ౨౩. ధృష్టకేతుం తు సమరే మాద్రీపుత్రః ప్రతాపవాన్, అపో
వాహ రణే శూరః సహదేవః పరాక్రమీ. ౨౪. చిత్రసేనస్సుశర్మాణం విద్ధ్వా
బహుభిరాయసైః, పునర్వివ్యాధ తం షష్ట్యా పునశ్చ నవభిశ్శరైః. ౨౫. సుశర్మా
తు రణే క్రుద్ధస్తవపుత్రం విశాంపతే, దశభిర్దశభిశ్చైవ వివ్యాధ నిశితైశ్శరైః.
౨౬. చిత్రసేనం చ తం రాజంస్త్రింశతా నతపర్వభిః, ఆజఘాన రణే క్రుద్ధః స చ
తం ప్రత్యవిధ్యత. ౨౭. భీష్మస్య సమరే రాజన్ యశో మానం చ వర్ధయన్, సౌ
భద్రో రాజపుత్రం తు బృహద్బలమయోధయత్. ౨౮. పార్థహేతోః పరాక్రాం
తో భీష్మస్యాయోధనం ప్రతి, ఆర్జునిం కోసలేంద్రస్తు విద్ధ్వా పంచభిరాయసైః.
౨౯. పునర్వివ్యాధ వింశత్యా శరైస్సన్నతపర్వభిః, సౌభద్రః కోసలేంద్రం తు

వివ్యాధాష్టభిరాయసైః. ౩౦. నాకంపయత సంగ్రామే వివ్యాధ చ పునశ్శరైః, కౌసల్యస్య ధనుశ్చాపి పునశ్చిచ్ఛేద ఫాల్గునిః ౩౧. ఆజఘాన శరైశ్చాపి త్రింశతా కంకపత్రిభిః, సోఽన్యత్కార్ముకమాదాయ రాజపుత్రో బృహద్బలః. ౩౨. ఫాల్గునిం సమరే క్రుద్ధో వివ్యాధ బహుభిశ్శరైః, తయోర్యుద్ధం సమభవద్భీష్మహేతోః పరంతప. ౩౩. సంరబ్ధయోర్మహారాజ సమరే చిత్రయోధినోః, యథా దేవాసురే యుద్ధే బలివాసవయోరభూత్. ౩౪. భీమసేనో రథానీకం యోధయన్ బహ్వశోభత, యథా శక్రో వజ్రపాణిర్దారయన్ పర్వతోత్తమాన్. ౩౫ తే వధ్యమానాస్సమరే మాతంగా గిరిసన్నిభాః, నిపేతురుర్వ్యాం సహితా నాదయంతో వసుంధరామ్. ౩౬. గిరిమాత్రా హి తే నాగా భిన్నాంజనచయోపమాః, విరేజుర్వసుధాం ప్రాప్తా వికీర్ణా ఇవ పర్వతాః. ౩౭. యుధిష్ఠిరో మహేష్వాసో మద్రరాజానమాహవే, మహత్యా సేనయా గుప్తః పీడయామాస సంగతమ్. ౩౮. మద్రేశ్వరశ్చ సమరే ధర్మపుత్రం మహారథమ్, పీడయామాస సమరే భీష్మహేతోః పరాక్రమీ. ౩౯. విరాటం సైంధవో రాజా విద్ధ్వా సన్నతపర్వభిః, నవభిస్సాయకైస్తీక్ష్ణైస్త్రింశతా పునరర్పయత్. ౪౦. విరాటశ్చ మహారాజ సైంధవం వాహినీపతిః, త్రింశద్భిర్నిశితైర్బాణైరాజఘాన స్తనాంతరే. ౪౧. చిత్రకార్ముకనిస్త్రింశౌ చిత్రవర్మాయుధధ్వజౌ, రేజతుశ్చిత్రరూపౌ తౌ సంగ్రామే మత్స్యసైంధవౌ. ౪౨. ద్రోణః పాంచాలపుత్రేణ సమాగమ్య మహారణే, మహాసముదయం చక్రే శరైస్సన్నతపర్వభిః. ౪౩. తతో ద్రోణో మహారాజ పార్షతస్య మహద్ధనుః, ఛిత్త్వా పంచాశతేషూణాం పార్షతం సమవిధ్యత. ౪౪. సోఽన్యత్కార్ముకమాదాయ పార్షతః పరవీరహా, ద్రోణాయ చిక్షేప గదాం యమదండోపమాం రణే. ౪౫. తామాపతంతీం సహసా హేమపట్టవిభూషితామ్, శరైః పంచాశతా ద్రోణో వారయామాస సంయుగే ౪౬. సా ఛిన్నా బహుధా రాజన్ ద్రోణచాపచ్యుతైశ్శరైః, చూర్ణీకృతా విశీర్యంతీ పపాత వసుధాతలే. ౪౭. గదాం వినిహతాం దృష్ట్వా పార్షతశ్శత్రుతాపనః, ద్రోణాయ శక్తిం చిక్షేప సర్వపారశవీం శుభామ్. ౪౮. తాం ద్రోణో నవభిర్బాణైశ్చిచ్ఛేద యుధి భారత, పార్షతం చ మహేష్వాసం పీడయామాస సంయుగే. ౪౯. ఏవమేతన్మహద్యుద్ధం ద్రోణపార్షతయోరభూత్, భీష్మం ప్రతి మహారాజ ఘోరరూపం భయానకమ్ ౫౦. అర్జునః ప్రాప్య గాంగేయం పీడయన్నిశితైశ్శరైః, అభ్యద్రవత సమ్మత్తో వనే మత్తమివ ద్విపమ్. ౫౧. ప్రత్యుద్యయౌ చ తం రాజా భగదత్తః ప్రతాపవాన్, అర్జునం శరవర్షేణ వారయామాస సంయుగే. ౫౨. అర్జునస్తు తతో నాగమాయాంతం రజతోపమైః, విమ

లై రాయసై స్తీక్ష్ణై రవిధ్యత మహారణే. ౫౩. శిఖండినం చ కౌంతేయో యాహి యాహీత్యచోదయత్, భీష్మం ప్రతి మహారాజ. జహ్యేనమితి చాబ్రవీత్. ౫౪. ప్రాగ్జ్యోతిష స్తతో హిత్వా పాండవం పాండుపూర్వజ, ప్రయయౌ త్వరితో రాజన్ ద్రుపదస్య రథం ప్రతి. ౫౫. తతోఽర్జునో మహారాజ భీష్మమభ్యద్రవద్ద్రుతమ్, శిఖండినం పురస్కృత్య తతో యుద్ధమవర్తత. ౫౬. తత స్తే తావకాశ్శూరాః పాండవం రభసం యుధి, సమభ్యధావన్ క్రోశంత స్తదద్భుతమివాభవత్. ౫౭. నానావిధాన్యనీకాని పుత్రాణాం తే జనాధిప, అర్జునో వ్యధమత్కాలే దివీవాభ్రాణి మారుతః. ౫౮. శిఖండీ తు సమాసాద్య భారతానాం పితామహమ్, ఇషుభిస్తూర్ణమవ్యగ్రో బహుభిస్సమవాకిరత్. ౫౯. రథాగ్న్యగారశ్చాపార్చిరసిశక్తిగదేంధనః, శరసంఘమహాజ్వాలః క్షత్రియాన్ సమరే దహత్. ౬౦. యథాగ్నిస్సుమహానిద్ధః కక్షే చరతి సానిలః, తథా జజ్వాల భీష్మోఽపి దివ్యాన్యస్త్రాణ్యుదీరయన్. ౬౧. సోమకాంశ్చ రణే భీష్మో జఘ్నే పార్థపదానుగాన్, న్యవారయత తత్సైన్యం పాండవస్య మహారథః. ౬౨. సువర్ణపుంఖైరిషుభిశ్శితైస్సన్నతపర్వభిః, నాదయన్ సదిశో భీష్మః ప్రదిశశ్చ మహాహవే. ౬౩. పాతయన్ రథినో రాజన్ హయాంశ్చ హయసాదిభిః, ముండతాలవనానీవ స చకార రథవ్రజాన్. ౬౪. నిర్మనుష్యాన్ రథాన్ రాజన్ గజానశ్వాంశ్చ సంయుగే, చకార సమరే భీష్మః సర్వశస్త్రభృతాం వరః. ౬౫. తస్య జ్యాతలనిర్ఘోషం విస్ఫూర్జితమివాశనేః, నిశమ్య సర్వతో రాజన్ సమకంపంత సైనికాః. ౬౬. అమోఘాన్యపతన్ బాణాః పితుస్తే మనుజేశ్వర, నాసజ్జంత శరీరేషు భీష్మచాపచ్యుతాశ్శరాః. ౬౭. నిర్మనుష్యాన్ రథాన్ రాజన్ సంయుక్తాన్ జవనైర్హయైః, వాతాయమానానద్రాక్షం హ్రియమాణాన్ విశాంపతే. ౬౮. చేదికాశికరూశానాం సహస్రాణి చతుర్దశ, మహారథాస్సమాఖ్యాతాః కులపుత్రాస్తనుత్యజః. ౬౯. అపరావర్తినశ్శూరాస్సువర్ణవికృతధ్వజాః, సంగ్రామే భీష్మమాసాద్య సవాజిరథకుంజరాః. ౭౦. జగ్ముస్తే పరలోకాయ వ్యాదితాస్యమివాంతకమ్, న తత్రాసీద్రణే రాజన్ సోమకానాం మహారథః. ౭౧. యస్సంప్రాప్య రణే భీష్మం జీవమానస్సమావ్రజేత్, తాంశ్చ సర్వాన్ రణే యోధాన్ ప్రేతరాజపురం ప్రతి. ౭౨. నీతానమన్యంత జనా దృష్ట్వా భీష్మపరాక్రమమ్, న కశ్చిదేనం సమరే ప్రత్యుద్యాతి మహారథః ౭౩. ఋతే పాండుసుతం వీరం శ్వేతాశ్వం కృష్ణసారథిమ్, శిఖండినం చ సమరే పాంచాల్యమమితౌజసమ్. ౭౪.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - సప్తదశాధికశతతమోఽధ్యాయః.

సంజయఉవాచ — శిఖండీ తు రణే భీష్మమాసాద్య పురుషర్షభ, దశభిర్నిశితైర్భల్లైరాజఘాన స్తనాంతరే. ౧. శిఖండినం తు గాంగేయః క్రోధదీప్తేన చక్షుషా, సంప్రైక్షత కటాక్షేణ నిర్దహన్నివ భారత ౨. స్త్రీత్వం తస్య స్మరన్ రాజన్ సర్వలోకస్య పశ్యతః, నాజఘాన రణే భీష్మస్స చ తన్నావబుద్ధవాన్. 3. అర్జునస్తు మహారాజ శిఖండినమభాషత, అభిద్రవస్వ త్వరితం జహి చైనం పితామహమ్. ౪. కిం తే వివక్షయా వీర జహి భీష్మం మహారథమ్, న హ్యన్యమనుపశ్యామి కంచిద్యౌధిష్ఠిరే బలే. ౫. యశ్శక్తస్సమరే భీష్మం ప్రతి యోద్ధుమిహాహవే, ఋతే త్వాం పురుషవ్యాఘ్ర సత్యమేతద్బ్రవీమి తే. ౬. ఏవముక్తస్తు పార్థేన శిఖండీ భరతర్షభ, శరైర్నానావిధైస్తూర్ణం పితామహమవాకిరత్. ౭. అచింతయిత్వా తాన్ బాణాన్ పితా దేవవ్రతస్తవ, అర్జునం సమరే క్రుద్ధం వారయామాస సాయకైః. ౮. తథైవ చ చమూం సర్వాం పాండవానాం మహారథః, అప్రైషీత్సశరైస్తీక్ష్ణైః పరలోకాయ మారిష. ౯. తథైవ పాండవా రాజన్ సైన్యేన మహతా వృతాః, భీష్మం సంఛాదయామాసుర్మేఘా ఇవ దివాకరమ్. ౧౦. స సమంతాత్పరివృతో భారతో భరతర్షభ, నిర్దదాహ రణే శూరాన్ వనే వహ్నిరివ జ్వలన్. ౧౧. తత్రాద్భుతమపశ్యామ తవ పుత్రస్య పౌరుషమ్, అయోధయచ్చ యత్పార్థం జుగోప చ పితామహమ్. ౧౨. కర్మణా తేన సమరే తవ పుత్రస్య ధన్వినః, దుశ్శాసనస్య తుతుషుః సర్వే లోకా మహాత్మనః. ౧౩. యదేకస్సమరే పార్థాన్ సానుగాన్ సమయోధయత్, న చైనం పాండవా యుద్ధే వారయామాసురుల్బణమ్. ౧౪. దుశ్శాసనేన సమరే రథినో విరథీకృతాః, సాదినశ్చ మహేష్వాసా హస్తినశ్చ మహాబలాః. ౧౫. వినిర్భిన్నాశ్శరైస్తీక్ష్ణైర్నిపేతుర్వసుధాతలే, శరాతురాస్తథైవాన్యే దంతినో విద్రుతా దిశః. ౧౬. యథాగ్నిరింధనం ప్రాప్య జ్వాలోద్దీప్తార్చిరుల్బణమ్, తథా జజ్వాల పుత్రస్తే పాండుసేనాం వినిర్దహన్. ౧౭. తం భారత మహామాత్రం పాండవానాం మహారథః, జేతుం నోత్సహతే కశ్చిన్నాప్యుద్యాతుం కథంచన. ౧౮. ఋతే మహేంద్రతనయాచ్ఛ్వేతాశ్వాత్కృష్ణసారథేః, సహితం సమరే రాజన్ నిర్జిత్య విజయోఽర్జునః. ౧౯. భీష్మమేవాభిదుద్రావ సర్వలోకస్య పశ్యతః, విజితస్తవపుత్రస్తు భీష్మబాహ్వో వ్యపాశ్రయః. ౨౦. పునః పునస్సమాశ్వస్య ప్రాయుధ్యత మదోత్కటః, అర్జునస్తు రణే రాజన్ యోధయన్ సంవ్యరాజత. ౨౧. శిఖండీతు రణే రాజన్ వివ్యాధైవ పితామహమ్, శరైరశనిసంస్పర్శైస్తథా సర్పవిషోపమైః. ౨౨. న చ స్మ తే రుజం చక్రుః పితుస్తవ జనే

శ్వర, స్తూయమానస్తు గాంగేయస్తాన్ బాణాన్ జగృహేతదా. ౨౩. ఉష్ణార్తోహి నరో యద్వత్ జలధారాః ప్రతీచ్ఛతి, తథా జగ్రాహగాంగేయః శరధారాశ్శిఖండినః. ౨౪. తం క్షత్రియా మహారాజ దదృశుర్ఘోరమాహవే, భీష్మం దహంతం సైన్యాని పాండవానాం మహాత్మనామ్. ౨౫. తతోఽబ్రవీత్తవ సుతః సర్వసైన్యాని మారిష, అభిద్రవత సంగ్రామే ఫాల్గునం సర్వతో రణే. ౨౬. భీష్మోవస్సమరే సర్వాన్ పాలయిష్యతి ధర్మవిత్, తే భయం సుమహత్త్యక్త్వా పాండవాన్ ప్రత్యయుధ్యత. ౨౭. హేమతాలేన మహతా భీష్మస్తిష్ఠతి పాలయన్, సర్వేషాం ధార్తరాష్ట్రాణాం సమరే శర్మవర్మ చ. ౨౮. దేవా అపి సముద్యుక్తా నాలంభీష్మం సమాసితుమ్, కిము పార్థా మహాత్మానం మర్త్యభూతా మహాబలమ్. ౨౯. తస్మాద్ద్రవత మా యోధాః ఫాల్గునం ప్రాప్య సంయుగే, అహమద్య రణే యత్తో యోధయిష్యామి పాండవమ్. ౩౦. సహితస్సర్వతో యత్తైర్భవద్భిర్వసుధాధిపైః, తచ్ఛ్రుత్వా తు వచో రాజన్ తవ పుత్రస్య ధన్వినః. ౩౧. సర్వే యోధాస్సుసంరబ్ధా బలవంతో మహాబలాః, తే విదేహాః కలింగాశ్చ దాశేరకగణాశ్చ హ. ౩౨. అభిపేతుర్నిషాదాశ్చ సౌవీరాశ్చ మహారణే, బాహ్లికా దరదాశ్చైవ ప్రతీచ్యోదీచ్యమాలవాః. ౩౩. అభీషాహాశ్శూరసేనాః శిబయోఽథ వసాతయః, సాళ్వాశ్శకాస్త్రిగర్తాశ్చ అంబష్ఠాః కేకయైస్సహ. ౩౪. అభిపేతూ రణేపార్థం పతంగా ఇవపావకమ్, స తాన్ సర్వాన్ శతానీకాన్ మహారాజమహారథాన్. ౩౫. దివ్యాన్యస్త్రాణి సంచింత్య ప్రసంధాయ ధనంజయః, సతైరస్త్రైర్మహావేగైర్దదాహాశు మహాబలః. ౩౬. శరప్రతాపైర్బీభత్సుః పతంగానివ పావకః, తస్య బాణసహస్రాణి సృజతో దృఢధన్వినః. ౩౭. దీప్యమానమివాకాశే గాండీవం సమదృశ్యత, తే శరార్తా మహారాజ విప్రకీర్ణమహాధ్వజాః. ౩౮. నాభ్యవర్తంత రాజానః సహితా వానరధ్వజమ్, సధ్వజా రథినః పేతుర్హయారోహా హయైస్సహ. ౩౯. స గజాశ్చ గజారోహాః కిరీటిశరతాడితాః, తతోఽర్జునభుజోత్సృష్టైరావృతాసీద్వసుంధరా. ౪౦. విద్రవద్భిశ్చ బహుధా బలై రాజ్ఞాం సమంతతః, అథ పార్థో మహారాజ ద్రావయిత్వా వరూథినీమ్. ౪౧. దుశ్శాసనాయ సుబహూన్ ప్రేషయామాస సాయకాన్, తే తు భిత్త్వా తవసుతం దుశ్శాసనమయోముఖాః. ౪౨. ధరణీం వివిశుస్సర్వే వల్మీకమివపన్నగాః, హయాంశ్చాస్య తతో జఘ్నే సారథిం చ న్యపాతయత్. ౪౩. వివింశతిం చ వింశత్యా విరథంకృతవాన్ ప్రభుః, ఆజఘాన భృశంచైవ పంచభిర్నతపర్వభిః. ౪౪. కృపంవికర్ణం శల్యం చ విద్ధ్వా బహుభిరాయసైః, చకారవిరథాంశ్చైవ కౌంతేయశ్శ్వేతవాహనః. ౪౫. ఏవం తే విరథాస్సర్వే కృపశ్శల్యశ్చ మారిష, దుశ్శాసనో వికర్ణశ్చ తథైవచ వివిం

శతిః. ౪౬. సంప్రాద్రవంత సమరే నిర్జితా సవ్యసాచినా, ధార్తరాష్ట్రా భరతశ్రేష్ఠ పరాజిత్య మహారథాన్. ౪౭. ప్రజజ్వాల రణే పార్థో విధూమ ఇవ పావకః, తథైవ శరవర్షేణ భాస్కరో రశ్మిమానివ. ౪౮. అన్యానపి మహారాజ పాతయామాస పార్థివాన్. పరాఙ్ముఖీకృత్య తథా శరవర్షైర్మహారథాన్. ౪౯. ప్రావర్తయత సంగ్రామే శోణితోదాం మహానదీమ్, మధ్యేన కురుసైన్యానాం పాండవానాం చ భారత. ౫౦. గజాశ్వరథసంఘాశ్చ బహుధా రథిభిర్హతాః, రథాశ్చ నిహతా నాగైర్హయాశ్చైవ పదాతిభిః. ౫౧. అంతరాచ్ఛిద్యమానాని శరీరాణి శిరాంసి చ, నిపేతుర్దిక్షు సర్వాసు గజాశ్వరథయోధినామ్. ౫౨. ఛన్నమాయోధనం రాజన్ కుండలాంగదధారిభిః, పతితైః పాత్యమానైశ్చ రాజపుత్రైర్మహారథైః. ౫౩. రథనేమినికృత్తైశ్చ గజైశ్చైవావపోథితైః, పదాతాశ్చాప్యధావంత సాశ్వాస్సహయయోధినః ౫౪. గజాశ్చ రథయోధాశ్చ పరిపేతుస్సమంతతః, వికీర్ణాశ్చ రథా భూమౌ భగ్నచక్రయుగధ్వజాః. ౫౫. తద్గజాశ్వరథౌఘానాం రుధిరేణ సముక్షితమ్, ఛన్నమాయోధనం రేజే రక్తాభ్రమివ శారదమ్. ౫౬. శ్వానః కాకాశ్చ గృధ్రాశ్చ వృకా గోమాయుభిస్సహ, ప్రణేదుర్భక్ష్యమాసాద్య వికృతాశ్చ మృగద్విజాః. ౫౭. వవుర్బహువిధాశ్చైవ దిక్షు సర్వాసు మారుతాః, దృశ్యమానేషు రక్షస్సు భూతేషు చ నదత్సు చ. ౫౮. కాంచనాని చ దామాని పతాకాశ్చ మహాధనాః, ధూయమానా వ్యదృశ్యంత సహసా మారుతేరితాః. ౫౯. శ్వేతచ్ఛత్రసహస్రాణి సధ్వజాశ్చ మహారథాః, వికీర్ణాస్సమదృశ్యంత పతితా ధరణీతలే. ౬౦. తతో భీష్మో మహారాజ దివ్యమస్త్రముదీరయన్, అభ్యధావత కౌంతేయం మిషతాం సర్వధన్వినామ్. ౬౧. తం శిఖండీ రణే యాంతమభ్యద్రవత దంశితః, తతస్సమాహరద్భీష్మస్తదస్త్రం పావకోపమమ్. ౬౨. ఏతస్మిన్నేవ కాలే తు కౌంతేయః శ్వేతవాహనః, నిజఘ్నే తావకం సైన్యం మోహయిత్వా పితామహమ్. ౬౩.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - అష్టాదశాధికశతతమోఽధ్యాయః.

భీష్మపరాక్రమః.

సంజయ ఉవాచ—ఏవం వ్యూఢేష్వనీకేషు భూయిష్ఠేష్వనివర్తిషు, బ్రహ్మలోకపరాస్సర్వే సమపద్యంత భారత. ౧. తర్హ్యనీకమనీకేన సమసజ్జత సంకులే, రథినో రథిభిస్సార్ధం పదాతాశ్చ పదాతిభిః ౨. అశ్వాశ్చాశ్వైరయుధ్యంత గజాశ్చ గజయోధిభిః, ఉన్మత్తవన్మహారాజ యుధ్యంతే తత్ర భారత. ౩. మహాన్ వ్యతికరో రౌద్రః సేనయోస్సమపద్యత, నరనాగగణేష్వేవం వ్యవకీర్ణేషు సర్వశః. ౪. క్షయే

తస్మిన్మహారౌద్రే నిర్విశేషమజాయత, తతశ్శల్యః కృపశ్చైవ చిత్రసేనశ్చ భారత ౫. దుశ్శాసనో వికర్ణశ్చ రథానాస్థాయ భాస్వరాన్, పాండవానాం రణే శూరా ధ్వజినీం సమకంపయన్. ౬. సావధ్యమానా సమరే పాండుసేనా మహాత్మభిః, భ్రామ్యతే బహుధా రాజన్ మారుతేనేవ నౌర్జలే. ౭. యథా హి శైశిరః కాలో గవాం మర్మాణి కృంతతి, తథా పాండుసుతానాం వై భీష్మో మర్మాణి కృంతతి. ౮. అతీవ తవసైన్యస్య పార్థేన చ మహాత్మనా, నవమేఘప్రతీకాశాః పాతితా బహుధా గజాః. ౯. మృద్యమానాశ్చ దృశ్యంతే పార్థేన నరయూథపాః, ఇషుభిస్తాడ్యమానాశ్చ నారాచైశ్చ సహస్రశః. ౧౦. పేతురార్తస్వరం ఘోరం కృత్వా తత్ర మహాగజాః, ఆబద్ధాభరణైః కాయైర్నిహతానాం మహాత్మనామ్. ౧౧. ఛన్నమాయోధనం రేజే శిరోభిశ్చ సకుండలైః, తస్మిన్నేవం మహారాజ మహావీరవరక్షయే ౧౨. భీష్మే చ యుధి విక్రాంతే పాండవే చ ధనంజయే, తే పరాక్రాంతమాలోక్య రాజన్యుధి పితామహమ్. ౧౩ అభ్యవర్తంత తే పుత్రాః సర్వసైన్యపురస్కృతాః, ఇచ్ఛంతో నిధనం యుద్ధే స్వర్గం కృత్వా పరాయణమ్. ౧౪ పాండవానభ్యవర్తంత తస్మిన్ వీరవరక్షయే, పాండవాశ్చ మహారాజ స్మరంతో వివిధాన్ బహూన్. ౧౫. క్లేశాన్ కృతాన్ స పుత్రేణ త్వయా పూర్వం నరాధిప, భయం త్యక్త్వా రణే శూరా బ్రహ్మలోకాయ తత్పరాః. ౧౬. తావకాంస్తవ పుత్రాంశ్చ యోధయంతి ప్రహృష్టవత్, సేనాపతిస్తు సమరే ప్రాహ సేనాం మహారథః. ౧౭. అభిద్రవత గాంగేయం సోమకాస్సృంజయైస్సహ, సేనాపతివచశ్శ్రుత్వా సోమకాస్సృంజయాశ్చ తే ౧౮. అభ్యద్రవత గాంగేయం శరవృష్ట్యా సమాహతాః, వధ్యమానస్తతో రాజన్ పితా శాంతనవస్తవ. ౧౯. అమర్షవశమాపన్నో యోధయామాస సృంజయాన్, తస్య కీర్తిమతస్తాత పురా రామేణ ధీమతా. ౨౦. సంప్రదత్తాస్త్రశిక్షా వై పరానీకవినాశినీ, స తాం శిక్షామధిష్ఠాయ కుర్వన్ పరబలక్షయమ్ ౨౧. అహన్యహని పార్థానాం వృద్ధః కురుపితామహః, భీష్మో దశసహస్రాణి జఘాన పరవీరహా. ౨౨. తస్మింస్తు దివసే ప్రాప్తే దశమే భరతర్షభ, భీష్మేణైకేన మత్స్యేషు పాంచాలేషు చ సంయుగే. ౨౩. గజానామయుతం హత్వా హతాస్సప్తమహారథాః, హత్వా పంచసహస్రాణి రథానాం ప్రపితామహః. ౨౪. నరాణాం చ మహాయుద్ధే సహస్రాణి చతుర్దశ, దంతినాం చ సహస్రాణి హయానామయుతం పునః. ౨౫. శిక్షాబలేన నిహతం పిత్రా తవ విశాంపతే, తతస్సర్వమహీపానాం క్షోభయిత్వా వరూథినీమ్. ౨౬. విరాటస్య ప్రియో భ్రాతా శతానీకో నిపాతితః, శతానీకం చ సమరే హత్వా

భీష్మః ప్రతాపవాన్. ౨౭ సహస్రాణి మహారాజ రాజ్ఞాం భల్లైరపాతయత్, యేచ
కేచన పార్థానామభియాతా ధనంజయమ్. ౨౮. రాజానో భీష్మమాసాద్య గతాస్తేయ
మసాదనం, కిరన్ దశదిశో భీష్మః శరజాలైస్సమంతతః. ౨౯. ఆవృత్య సేనాం పార్థానా
మవతస్థే సమంతతః, స కృత్వా సుమహత్కర్మ తస్మిన్ వై దశమేఽహని. ౩౦. సేన
యోరంతరే తిష్ఠన్ ప్రగృహీత శరాసనః, న చైనం పార్థివాః కేచిచ్ఛక్తా రాజన్
నిరీక్షితుమ్. ౩౧. మధ్యం ప్రాప్తం యథా గ్రీష్మే తపంతం భాస్కరం దివి, యథా
దైత్యచమూం శక్రస్తాపయామాస సంయుగే. ౩౨. తథా భీష్మః పాండవేయాంస్తా
పయామాస భారత, తథా చైనం పరాక్రాంతమాలోక్య మధుసూదనః. ౩౩.
ఉవాచ దేవకీపుత్రః ప్రీయమాణో ధనంజయమ్, ఏష శాంతనవో భీష్మః సేన
యోరంతరే స్థితః ౩౪. సన్నిహత్య బలాదేనం విజయస్తే భవిష్యతి, బలాత్సంస్తం
భయస్వైనం యత్రైషా భిద్యతే చమూః. ౩౫. న హి భీష్మశరానన్యస్సోఢుముత్స
హతే విభో, తతస్తస్మిన్ క్షణే రాజంశ్చోదితో వానరధ్వజః. ౩౬. సధ్వజం సరథం
సాశ్వం భీష్మమంతర్దధే శరైః, స చాపి కురుముఖ్యానామృషభః పాండవేరితాన్.
౩౭ శరవ్రాతైశ్శరవ్రాతాన్ బహుధా విదదార తాన్, తతః పాంచాలరాజశ్చ
ధృష్టకేతుశ్చ వీర్యవాన్. ౩౮. పాండవో భీమసేనశ్చ ధృష్టద్యుమ్నశ్చ పార్షతః,
యమౌ చ చేకితానశ్చ కైకేయాః పంచ చైవ హి. ౩౯. సాత్యకిశ్చ మహాబాహుః
సౌభద్రోఽథ ఘటోత్కచః, ద్రౌపదేయాశ్శిఖండీ చ కుంతిభోజశ్చ వీర్యవాన్.
౪౦. సుశర్మా చ విరాటశ్చ పాండవేయా మహాబలాః, ఏతే చాన్యే చ బహవః
పీడితా భీష్మసాయకైః. ౪౧. సముద్ధృతాః ఫాల్గునేన నిమగ్నాశ్శోకసాగరే, తత
శ్శిఖండీ వేగేన ప్రగృహ్య పరమాయుధమ్ ౪౨. భీష్మమేవాభిదుద్రావ రక్ష్యమాణః
కిరీటినా, తతోఽస్యానుచరాన్ హత్వా సర్వాన్ రణవిభాగవిత్. ౪౩. భీష్మమేవాభి
దుద్రావ బీభత్సురపరాజితః, సాత్యకిశ్చేకితానశ్చ ధృష్టద్యుమ్నశ్చ పార్షతః. ౪౪.
విరాటో ద్రుపదశ్చైవ మాద్రీపుత్రౌ చ పాండవౌ, దుద్రువుర్భీష్మమేవాజౌ
రక్షితా దృఢధన్వనా. ౪౫ అభిమన్యుశ్చ సమరే ద్రౌపద్యాః పంచ చాత్మజాః,
దుద్రువుస్సమరే భీష్మం సముద్యతమహాయుధాః. ౪౬. తే సర్వే దృఢధన్వానః సం
యుగేష్వపలాయినః, బహుధా భీష్మమానర్ఛుర్మార్గణైః క్షతమార్గణైః. ౪౭.
విధూయ తాన్ బాణగణాన్ యే ముక్తాః పార్థివోత్తమైః, పాండవానామదీనాత్మా
వ్యగాహత వరూథినీమ్. ౪౮. చక్రే శరవిఘాతం చ క్రీడన్నివ పితామహః, నాభి
సంధత్తే పాంచాల్యే స్మయమానో ముహుర్ముహుః. ౪౯. స్త్రీత్వం తస్య తు సం
స్మృత్య భీష్మో బాణాన్ శిఖండినః, జఘాన ద్రుపదానీకే రథాన్ సప్త మహారథః.

౫౦. తతః కిలకిలాశబ్దః క్షణేన సమభూత్తదా, మత్స్యపాంచాలచేదీనాం తమేక మభిధావతామ్. ౫౧. తే నరాశ్వరథవ్రాతైర్మార్గణైశ్చ పరంతప, తమేకం ఛాద యామాసు ర్మేఘా ఇవ దివాకరమ్. ౫౨. భీష్మం భాగీరథీపుత్రం ప్రతపంతం రణే రిపూన్, తత స్తస్య చ తేషాం చ యుద్ధే దేవాసురోపమే. ౫౩. కిరీటీ భీష్మమానర్ఛత్పురస్కృత్య శిఖండినమ్. ౫౪.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ఏకోనవింశాధికశతతమోఽధ్యాయః.

భీష్మనిపాతనమ్.

సంజయ ఉవాచ—ఏవం తే పాండవాస్సర్వే పురస్కృత్య శిఖండినమ్, వివ్య ధుస్సమరే భీష్మం పరివార్య సమంతతః. ౧. శతఘ్నీభిస్సుఘోరాభిః పరిఘైశ్చ పర శ్వథైః, ముద్గరైర్ముసలైః ప్రాసైః క్షేపణీభిశ్చ సర్వశః ౨. శరైః కనకపుంఖైశ్చ శక్తితోమరకంపనైః, నారాచైర్వత్సదంతైశ్చ భుసుండీభిశ్చ సర్వశః. 3. అతాడ యన్ రణే భీష్మం సహితాస్సర్వసృంజయాః, సవిశీర్ణతనుత్రాణః పీడితో బహుభి స్తదా. ౪. న వివ్యథే తదా భీష్మో భిద్యమానేషు మర్మసు, సందీప్తశరచాపాగ్నిర స్త్రప్రసృతమారుతః. ౫. నేమినిర్హ్రాదసంతాపో మహాస్త్రోదయపావకః, చిత్రచాప మహాజ్వాలో వీరక్షయమహేంధనః. ౬. యుగాంతాగ్నిసమప్రఖ్యః పరేషాం సమ పద్యత, నివృత్య రథసంఘానామంతరేణ వినిస్సృతః. ౭. దృశ్యతే స్మ నరేంద్రా ణాం పునర్మధ్యగతశ్చరన్, తతః పాంచాలరాజం చ ధృష్టకేతుమచింత్య చ. ౮. పాండవానీకినీమధ్యమాససాద విశాంపతే, తతస్సాత్యకిభీమౌ చ పాండవం చ ధనంజయమ్. ౯. ద్రుపదం చ విరాటం చ ధృష్టద్యుమ్నం చ పార్షతమ్, భీమఘో షైర్మహావేగైర్మర్మావరణభేదిభిః. ౧౦. షడేతాన్నిశితైర్భీష్మః స వివ్యాధోత్తమైశ్శ రైః, తస్య తే నిశితాన్ బాణాన్ సన్నివార్య మహారథాః. ౧౧. దశభిర్దశభిర్భీష్మ మర్దయామాసురోజసా, శిఖండీ తు మహాబాణాన్ యాన్ముమోచ మహారథః. ౧౨ తే భీష్మం వివిశుస్తూర్ణం స్వర్ణపుంఖాశ్శిలాశితాః, తతః కిరీటీ సంరబ్ధో భీష్మమేవా భ్యధావత. ౧౩. శిఖండినం పురస్కృత్య ధనుశ్చాస్య సమాచ్ఛినత్, తే భీష్మధనుష శ్ఛేదం నామృష్యంత మహారథాః ౧౪. ద్రోణశ్చ కృతవర్మా చ సైంధవశ్చ జయ ద్రథః, భూరిశ్రవాశ్శలశ్శల్యో భగదత్త స్తథైవ చ. ౧౫. సప్తైతే పరమక్రుద్ధాః కిరీటినమభిద్రుతాః, తత్ర శస్త్రాణి దివ్యాని దర్శయంతో మహారథాః. ౧౬ అభి పేతుర్భృశం క్రుద్ధాశ్ఛాదయంతశ్చ పాండవమ్, తేషామాపతతాం శబ్దః ఫాల్గు నస్య రథం ప్రతి. ౧౭. తం శబ్దం తుములం శ్రుత్వా పాండవానాం మహారథాః, అభ్యధావన్ పరీప్సంతః ఫాల్గునం భరతర్షభమ్. ౧౮. సాత్యకిర్భీమసేనశ్చ ధృష్ట ద్యుమ్నశ్చ పార్షతః, విరాటద్రుపదౌ చోభౌ రాక్షసశ్చ ఘటోత్కచః ౧౯. అభి

మనుష్యాశ్చ సంక్రుద్ధస్సప్తైతే క్రోధమూర్ఛితాః, సమభ్యధావంస్త్వరితాశ్చిత్రకార్ముకధారిణః. ౨౦. తేషాం సమభవద్యుద్ధం తుములం రోమహర్షణమ్, సంగ్రామే భరతశ్రేష్ఠ దేవానాం దానవైరివ. ౨౧. శిఖండీ తు రణే శ్రేష్ఠో రక్ష్యమాణః కిరీటినా, అవిధ్యద్దశభిర్భీష్మం భిన్నధన్వానమాహవే. ౨౨. సారథిం దశభిశ్చాస్య ధ్వజం చైకేన చిచ్ఛిదే, సోఽన్యత్కార్ముకమాదాయ గాంగేయో వేగవత్తరమ్. ౨౩. తదప్యస్య శితైర్బాణైస్త్రిభిశ్చిచ్ఛేద ఫాల్గునః, ఏవం స పాండవః క్రుద్ధ ఆత్తమాత్తం పునః పునః. ౨౪. ధనుశ్చిచ్ఛేద భీష్మస్య సవ్యసాచీ పరంతపః, స చ్ఛిన్నధన్వా సంక్రుద్ధః సృక్కిణీపరిసంలిహన్. ౨౫. శక్తిం జగ్రాహ తరసా గిరీణామపి దారణీమ్, తాం చ చిక్షేప సంక్రుద్ధః ఫాల్గునస్య రథం ప్రతి. ౨౬. తామాపతంతీం సంప్రేక్ష్య జ్వలంతీమశనీమివ, సమాదత్త శితాన్ భల్లాన్ పంచ పాండవనందనః. ౨౭. తస్య చిచ్ఛేద తాం శక్తిం పంచధా పంచభిశ్శరైః, సంక్రుద్ధో భరతశ్రేష్ఠ భీష్మబాహుసమీరితామ్. ౨౮. సా పపాత తథాచ్ఛిన్నా సంక్రుద్ధేన కిరీటినా, మేఘబృంద పరిభ్రష్టా విచ్ఛిన్నేవ శతహ్రదా. ౨౯. ఛిన్నాం తాం శక్తిమాలోక్య భీష్మః క్రోధసమన్వితః, అచింతయద్రణే వీరో బుద్ధ్యా పరపురంజయః. ౩౦. శక్తోఽహం ధనుషైకేన నిహంతుం సర్వపాండవాన్, యద్యేషాం న భవేద్గోప్తా విష్వక్సేనో మహాబలః. ౩౧. కారణద్వయమాస్థాయ నాహం యోత్స్యామి పాండవాన్, అవధ్యత్వాచ్చ పాండూనాం స్త్రీభావాచ్చ శిఖండినః. ౩౨. పిత్రా తుష్టేన మే పూర్వం యదా కాలివివాహతః, స్వచ్ఛందమరణం దత్తమవధ్యత్వం రణే తథా. ౩౩. తస్మాన్మృత్యుమహం మన్యే ప్రాప్తకాలమివాత్మనః, ఏవం జ్ఞాత్వా వ్యవసితం భీష్మస్యామితతేజసః. ౩౪. ఋషయో వసవశ్చైవ వియత్స్థా భీష్మమబ్రువన్, యత్తే వ్యవసితం తాత తదస్మాకమపి ప్రియమ్. ౩౫. తత్కురుష్వ మహారాజ యుద్ధే బుద్ధిం నివర్తయ, అస్య వాక్యస్య నిధనే ప్రాదురాసీచ్ఛివోఽనిలః. ౩౬. అనులోమస్సుగంధీ చ పృషతైశ్చ సమంతతః, దేవదుందుభయశ్చైవ సంప్రణేదుర్మహాస్వనాః. ౩౭. పపాత పుష్పవృష్టిశ్చ భీష్మస్యోపరి మారిష, న చ తచ్ఛుశ్రువే కశ్చిత్తేషాం సంవదతాం నృప. ౩౮. ఋతే భీష్మం మహాబాహుం మాం చాపి మునితేజసా, సంభ్రమశ్చ మహానాసీత్త్రిదశానాం విశాంపతే. ౩౯. పతిష్యతి రథాద్భీష్మే సర్వలోకప్రియే తదా, ఇతి దేవగణానాం చ వాక్యం శ్రుత్వా మహాతపాః. ౪౦. తతశ్శాంతనవో భీష్మో బీభత్సుం నాభ్యవర్తత, భిద్యమానశ్శితైర్బాణైస్సర్వావరణభేదిభిః. ౪౧. శిఖండీ తు మహారాజ భారతానాం పితామహమ్, ఆజఘానోరసి క్రుద్ధో నవభిర్నిశితైశ్శరైః. ౪౨. స తేనాభిహతస్సంఖ్యే భీష్మః కురుపితామహః, నాకంపత మహారాజ క్షితికంపే యథాచలః.

౪౩. తతః ప్రహస్య బీభత్సుర్వ్యాక్షిపన్ గాండివం ధనుః, గాంగేయం పంచవిం
శత్యా క్షుద్రకాణాం సమర్పయత్. ౪౪. పునశ్శరశతైరేనం త్వరమాణో ధనం
జయః, సర్వగాత్రేషు సంక్రుద్ధః సర్వమర్మస్వతాడయత్. ౪౫. ఏవమన్యైరపి భృశం
భిద్యమానస్సహస్రశః, తానప్యాశు శరైర్భీష్మః ప్రవివ్యాధ మహారథః. ౪౬. తైశ్చ
ముక్తాన్ శరాన్ భీష్మో యుధి సత్యపరాక్రమః, నివారయామాస శరైస్సమం
సన్నతపర్వభిః. ౪౭. శిఖండీ తు రణే బాణాన్ యాన్ ముమోచ మహారథః, న
చక్రుస్తే రుజం తస్య రుక్మపుంఖాశ్శిలాశితాః. ౪౮. తతః కిరీటీ సంక్రుద్ధో భీష్మమేవా
భ్యవర్తత, శిఖండినం పురస్కృత్య ధనుశ్చాస్య సమాచ్ఛినత్. ౪౯. తథైనం దశభి
ర్ఛిత్వా ధ్వజమేకేన చిచ్ఛిదే, సారథిం విశిఖైశ్చాస్య దశభిస్సమకంపయత్. ౫౦.
సోఽన్యత్కార్ముకమాదాయ గాంగేయో బలవత్తరమ్, తదప్యస్య శితైర్భల్లైస్త్రి
ధా త్రిభిరుపానుదత్. ౫౧. నిమేషాంతరమాత్రేణ హ్యాత్తమాత్రం మహారణే
ఏవమస్య ధనూంష్యాజౌ చిచ్ఛేద సకలాన్యపి. ౫౨. తతశ్శాంతనవో భీష్మోబీభత్సుం
నాభ్యవర్తత, అథైనం పంచవింశత్యా క్షుద్రకాణాం సమర్పయత్. ౫౩. సోఽతి
విద్ధో మహేష్వాసో దుశ్శాసనమభాషత, ఏష పార్థో రణే క్రుద్ధః పాండవానాం
మహారథః. ౫౪. శరైరనేకసాహస్రైర్మామేవాభ్యసతే రణే, న చైష సమరే శక్యో
జేతుం వజ్రభృతా హ్యపి. ౫౫. న చాపి సహితా వీరా దేవదానవరాక్షసాః
మాం చాపి శక్తా నిర్జేతుం కిము మర్త్యా మహారథాః. ౫౬. ఏవం తయోస్సంవద
తోః ఫాల్గునో నిశితైశ్శరైః, శిఖండినం పురస్కృత్య భీష్మం వివ్యాధ సంయుగే. ౫౭.
తతో దుశ్శాసనం భూయః స్మయమాన ఇవాబ్రవీత్, అతివిద్ధశ్శితైర్బాణైర్భృశం
గాండీవధన్వనా. ౫౮. వజ్రాశనిసమస్పర్శా అర్జునేన శరా యుధి, ముక్తాస్సర్వే
వ్యవచ్ఛిన్నా నేమే బాణాశ్శిఖండినః. ౫౯. నికృంతమానా మర్మాణి దృఢావరణభే
దినః, ముసలా ఇవ మే ఘ్నంతి నేమే బాణాశ్శిఖండినః. ౬౦. బ్రహ్మదండసమస్పర్శా
వజ్రవేగదురాసదాః, మమ ప్రాణానారుజంతి నేమే బాణాశ్శిఖండినః. ౬౧. నాశ
యంతీవ మే ప్రాణాన్ యమదూతా ఇవాహితాః, గదాపరిఘసంస్పర్శా నేమే
బాణాశ్శిఖండినః. ౬౨. భుజగా ఇవ సంక్రుద్ధా లేలిహానా విషోల్బణాః, సమావి
శంతి మర్మాణి నేమే బాణాశ్శిఖండినః. ౬౩. అర్జునస్య ఇమే బాణా నేమే బాణా
శ్శిఖండినః, కృంతంతి మమగాత్రాణి మాఘమాసే గవా ఇవ. ౬౪. సర్వే హ్యపి న మే
దుఃఖం కుర్యురన్యే నరాధిపాః, వీరం గాండీవధన్వానమృతే జిష్ణుం కపిధ్వజమ్. ౬౫.
ఇతి బ్రువన్ శాంతనవో దిధక్షురివ పాండవాన్, శక్తిం చిక్షేప పార్థాయ తతో
భీష్మః ప్రతాపవాన్. ౬౬. తామస్య విశిఖైశ్ఛిత్వా త్రిధా త్రిభిరపాతయత్, పశ్య

తాం కురువీరాణాం సర్వేషాం తవ భారత. ౬౭. చర్మ చాదత్త గాంగేయో జాత
రూపపరిష్కృతమ్, ఖడ్గం చాన్యతరం ప్రేప్సుర్మృత్యోరగ్రే జయాయ వా. ౬౮.
తస్య తచ్ఛతధా చర్మ వ్యధమ త్సాయకై స్తదా, రథా దనవరూఢస్య తదద్భుత
మివాభవత్. ౬౯. తతో యుధిష్ఠిరో రాజా స్వాన్యనీకాన్యచోదయత్, అభిద్ర
వత గాంగేయం మా వోఽస్తు భయమణ్వపి. ౭౦. అథ తే తోమరైః ప్రాసై ర్బాణౌ
ఘైశ్చైవ సమంతతః, పట్టసైశ్చ సునిస్త్రింశై ర్నారాచైశ్చ తథా శితైః. ౭౧. వత్సదం
తైశ్చ భల్లైశ్చ తమేకమభిదుద్రువుః, సింహనాద స్తతో ఘోరః పాండవానా మభూ
త్తదా. ౭౨. తథైవ తవ పుత్రాశ్చ రాజన్ భీష్మజయైషిణః, తమేక మభ్యవర్తంత
సింహనాదాంశ్చ నేదిరే. ౭౩. తత్రాసీ త్తుములం యుద్ధం తావకానాం పరైస్సహ,
దశమేఽహని రాజేంద్ర భీష్మార్జునసమాగమే ౭౪. ఆసీ ద్గాంగఇవావర్తో ముహూర్త
ముదధేరివ, సైన్యానాం యుధ్యమానానాం నిఘ్నతా మితరేతరమ్. ౭౫. అసౌ
మ్యరూపా పృథివీ శోణితాక్తా భవ త్తదా, సమంచ విషమం చైవ న ప్రాజ్ఞాయత
కించన ౭౬. యోధానా మయుతం హత్వా తస్మిన్ సదశమేఽహని, అతిష్ఠదా
హవే భీష్మో భిద్యమానేషు మర్మసు. ౭౭. తత స్సేనాముఖే తస్మిన్ స్థితః పార్థో ధ
నుర్ధరః, మధ్యేన కురుసైన్యానాం ద్రావయామాస వాహినీమ్. ౭౮. వయం శ్వేత
హయా ద్భీతాః కుంతీపుత్రా ద్ధనంజయాత్, పీడ్యమానా శ్శితై శ్శస్త్రైః ప్రాద్ర
వామ రణే తదా. ౭౯. సౌవీరాః కితవాః ప్రాచ్యాః ప్రతీచ్యోదీచ్యమాలవాః.
అభీషాహాశ్శూరసేనాశ్శిబయోఽథ వసాతయః ౮౦ సాల్వాశ్శయాస్త్రిగర్తాశ్చ అంబ
ష్ఠాః కైకయైస్సహ, సర్వ ఏతే మహాత్మానః శరార్తా వ్రణపీడితాః. ౮౧. సంగ్రామే నా
జహు ర్భీష్మం యుధ్యమానం కిరీటినా, తత స్తమేకం బహవః పరివార్య సమంతతః. ౮౨.
పరిభూయ కురూన్ సర్వాన్ శరవర్షై రవాకిరన్, నిపాతయత గృహ్ణీత యుధ్యధ్వం
వినికృంతత. ౮౩. ఇత్యాసీ త్తుముల శ్శబ్దో రాజన్ భీష్మరథం ప్రతి, నిహత్యసమరే
రాజన్ శతశోఽథ సహస్రశః. ౮౪. న తస్యాసీదనిర్భిన్నం గాత్రే ద్వ్యంగులమంత
రమ్, ఏవంభూత స్తవ పితా శరై ర్విశికలీకృతః. ౮౫. శితాగ్రైః ఫాల్గునేనాజౌ
ప్రాక్శిరాః ప్రాపత ద్రథాత్, కించిచ్ఛేషే దినకరే పుత్రాణాం తవ పశ్యతామ్.
౮౬. హాహేతి దివి దేవానాం పార్థివానాం చ భారత, పతమానే రథా ద్భీష్మే
బభూవ సుమహాస్వనః. ౮౭. సంపతంత మభిప్రేక్ష్య మహాత్మానం పితామహమ్,
సహ భీష్మేణ సర్వేషాం ప్రాపతన్ హృదయాని నః. ౮౮. సపపాత మహాబాహు
ర్వసుధాం సమకంపయన్, ఇంద్రధ్వజఇవోత్సృష్టః కేతు స్సర్వధనుష్మతామ్. ౮౯.
ధరణీం న స పస్పర్శ శరసంఘై స్సమావృతః, శరతల్పే మహేష్వాసం శయాన

పురుషర్షభమ్ ౯౦. రథాత్ప్రపతితం చైనం దివ్యో భావ స్సమావిశత్, అభ్యవ ర్షచ్చ పర్జన్యః ప్రాకంపత చ మేదినీ. ౯౧. పతన్ స దదృశే చాపి దక్షిణేన దివా కరమ్, సంజ్ఞాం చోపాలభద్వీరః కాలం సంచింత్య భారత ౯౨. అంతరిక్షే చ శుశ్రావ దివ్యా వాచ స్సమంతతః, కథం మహాత్మా గాంగేయ స్సర్వశస్త్రభృతాం వరః. ౯౩. కాలం కర్తా నరవ్యాఘ్ర స్సంప్రాప్తే దక్షిణాయనే, స్థితోఽస్మీతి చ గాంగేయ స్తచ్ఛ్రుత్వా వాక్యమబ్రవీత్. ౯౪. ధారయామాస చ ప్రాణాన్ పతితోఽపి మహీతలే, ఉత్తరాయణ మన్విచ్ఛన్ భీష్మః కురుపితామహః. ౯౫. తస్య తన్మత మాజ్ఞాయ గంగా హిమవతః సుతా, మహర్షీన్ హంసరూపేణ ప్రేషయా మాస తత్ర వై. ౯౬. తత స్సంపాతినో హంసా స్త్వరితా మానసౌకసః, ఆజగ్ము స్సహితా ద్రష్టుం భీష్మం కురుపితామహమ్. ౯౭. యత్ర శేతే నరశ్రేష్ఠ శ్శరతల్పే పితామహః, తేతు భీష్మం సమాసాద్య మునయో హంసరూపిణః. ౯౮. అపశ్యన్ శరతల్పస్థం భీష్మం కురుకులోద్వహమ్, తే తం దృష్ట్వా మహాత్మానం కృత్వా చాపి ప్రదక్షిణమ్. ౯౯. గాంగేయం భరతశ్రేష్ఠం దక్షిణే చైవ భాస్కరే, ఇతరేతరమా మంత్ర్య ప్రాహు స్తత్ర మనీషిణః. ౧౦౦. భీష్మః కథం మహాత్మా సన్ సంస్థితో దక్షిణాయనే, ఇత్యుక్త్వా ప్రస్థితా హంసా దక్షిణా మభితో దిశమ్ ౧౦౧. సంప్రేక్ష్య వై మహాబుద్ధి శ్చింతయిత్వా చ భారత, తానబ్రవీచ్ఛాంతనవో నాహం గంతా కదాచన. ౧౦౨. దక్షిణావర్త ఆదిత్యే ఏతన్మే మనసి స్థితమ్, గమిష్యామి స్వకం స్థాన మాసీద్యన్మే పురాతనమ్. ౧౦౩. ఉదగాయన ఆదిత్యే హంసా స్సత్యం బ్రవీమివః, ధారయిష్యామ్యహం ప్రాణాన్ ఉత్తరాయణకాంక్షయా. ౧౦౪. ఐశ్వ ర్యభూతః ప్రాణానా ముత్సర్గో హి యతో మమ, తస్మాత్ప్రాణాన్ ధారయిష్యే ముమూర్షు రుదగాయనే. ౧౦౫. యశ్చ దత్తో వరో మహ్యం పిత్రా తేన మహా త్మనా, ఛందతో మృత్యురిత్యేవ తస్య చాస్తువర స్తథా. ౧౦౬. ధారయిష్యే తతః ప్రాణానుత్సర్గే నియతే సతి, ఇత్యుక్త్వా తాం స్తదా హంసాన్ స శేతే శరత ల్పగః. ౧౦౭. ఏవం కురూణాం పతితే శృంగే భీష్మే మహౌజసి, పాండవా స్సృంజ యాశ్చైవ సింహనాదం ప్రచక్రిరే. ౧౦౮. తస్మిన్ హతే మహాసత్త్వే భారతా నాం పితామహే, న కించిత్ప్రత్యపద్యంత పుత్రా స్తే భరతర్షభ. ౧౦౯. సంమో హశ్చైవ తుములః కురూణా మభవ త్తదా, కృపదుర్యోధనముఖా నిశ్వస్య రురు దు స్తతః. ౧౧౦. విషాదాచ్చ చిరం కాలమతిష్ఠన్ విగతేంద్రియాః, దధ్యుశ్చైవ మహారాజ న యుద్ధే దధిరే మనః. ౧౧౧. ఊరుగ్రాహగృహీతాశ్చ నాభ్యధా వంత పాండవాన్, అవధ్యే శ్శాంతనోః పుత్రే హతే భీష్మే మహారాజని. ౧౧౨. అభావ

స్సహసా రాజన్ కురూనాగాదతంద్రితః, హతప్రవీరాస్తు వయం నికృత్తాశ్చ శితై
శ్శరైః. ౧౧౩. కర్తవ్యం నాభిజానీమో నిర్జితాః సవ్యసాచినా, పాండవాశ్చ
జయం లబ్ధ్వా పరత్ర చ పరాం గతిమ్. ౧౧౪. సర్వే దధ్ముర్మహాశంఖాన్ శూరాః
పరిఘబాహవః, సోమకాశ్చ సపాంచాలాః ప్రాహృష్యంత జనేశ్వర. ౧౧౫. తత
స్తూర్యసహస్రేషు నదత్సు సుమహాబలః, ఆస్ఫోటయామాస భృశం భీమసేనో ననాద
చ ౧౧౬. సేనయో రుభయోశ్చాపి గాంగేయే నిహతే విభో, సన్న్యస్య వీరాశ్శ
స్త్రాణి ప్రాధ్యాయంత సమంతతః. ౧౧౭. ప్రాక్రోశన్ ప్రాద్రవన్ శ్చాన్యే జగ్ము
ర్మోహం తథా పరే, క్షత్రం చాన్యేఽభ్యనిందంత భీష్మం చాన్యేఽభ్యపూజయన్.
౧౧౮. ఋషయః పితరశ్చైవ ప్రశశంసు ర్మహావ్రతమ్, భరతానాం చ యే పూర్వే
తే చైవం ప్రశశంసిరే. ౧౧౯. మహోపనిషదం చైవ యోగమాస్థాయ వీర్యవాన్,
జపన్ శాంతనవో ధీమాన్ కాలాకాంక్షీ స్థితోఽభవత్. ౧౨౦.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - వింశత్యధికశతతమోఽధ్యాయః.

దశమదివసావహారః.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—కథమాసం స్తదా యోధా హీనా భీష్మేణ సంజయ
బలినా దేవకల్పేన గుర్వర్థే బ్రహ్మచారిణా. ౧. తదైవ నిహతాన్ మన్యే కురు
నన్యాంశ్చ పాండవైః, న ప్రాహార ద్యదా భీష్మో ఘృణిత్వా ద్ద్రుపదాత్మజమ్. ౨.
తతో దుఃఖతరం మన్యే కిమన్య త్ప్రభవిష్యతి, యదద్య పితరం శ్రుత్వా నిహత
మమ దుర్మతేః. ౩. అశ్మసారమయం నూనం హృదయం మమ సంజయ, శ్రుత్వా
వినిహతం భీష్మం శతధా యన్న దీర్యతే. ౪. యదత్ర నిహతే నాజౌ భీష్మేణ జయ
మిచ్ఛతా, చేష్టితం కురుసింహేన తన్మే కథయ సువ్రత. ౫. పునః పునర్న మృష్యామి
హతం దేవవ్రతం రణే, న హతో జామదగ్న్యేన దివ్యై రస్త్రైరయం పురా. ౬.
స హతో ద్రౌపదేయేన పాంచాల్యేన శిఖండినా, సంజయ ఉవాచ—సాయా
హ్నే నిహతో భూమౌ ధార్తరాష్ట్రాన్ విషాదయన్, పాంచాలానాం దదౌ
హర్షం భీష్మః కురుపితామహః ౭. స శేతే శరతల్పస్థో మేదినీ మస్పృశం స్తదా,
భీష్మే రథా త్ప్రపతితే ప్రచ్యుతే ధరణీతలే. ౮. హాహేతి తుములశ్శబ్దో భూతా
నాం సమపద్యత, సీమావృక్షే నిపతితే కురూణాం సమితింజయే. ౯. సేనయో
రుభయో రాజన్ క్షత్రియాన్ భయమావిశత్, భీష్మం శాంతనవం దృష్ట్వా విశీర్ణ
కవచధ్వజమ్. ౧౦. కురవః పర్యవర్తంత పాండవాశ్చ విశాం పతే, ఖం తమస్సం
వృత మభూ దాసీ ద్భానుర్గతప్రభః. ౧౧. రరాస పృథివీ చైవ భీష్మే శాంతనవే
హతే, అయం బ్రహ్మవిదాం శ్రేష్ఠో హ్యయం బ్రహ్మవిదాం వరః. ౧౨. ఇత్యభాషంత

భూతాని శయానం పురుషర్షభమ్. (అయం పితర మాజ్ఞాయ కామార్తం శాంతనుం పురా. ౧౩. ఊర్ధ్వరేతస మాత్మానం చకార పురుషర్షభః) ఇతి స్మ శరతల్పస్థం భారతానాం మహత్తమమ్. ౧౪. ఋషయ స్త్వభ్యభాషంత సహితాః సిద్ధచారణైః, హతే శాంతనవే భీష్మే భారతానాం పితామహే. ౧౫. న కించిత్ప్రత్యపద్యంత పుత్రా స్తవ హి మారిష, విషణ్ణవదనాశ్చాసన్ హతశ్రీకాశ్చ భారత ౧౬. అతిష్ఠన్ వ్రీడితాశ్చైవ హ్రియా యుక్తా స్త్వధోముఖాః, పాండవాశ్చ జయం లబ్ధ్వా సంగ్రామశిరసి స్థితాః. ౧౭. సర్వే దధ్ము ర్మహాశంఖాన్ హేమజాలపరిష్కృతాన్, హర్షా త్తూర్యసహస్రేషు వాద్యమానేషు చానఘ. ౧౮. అపశ్యామ మహారాజ భీమసేనం మహాబలమ్, చిక్రీడమానం కౌంతేయం హర్షేణ మహతా యుతమ్. ౧౯. నిహత్య తరసా శత్రుం మహాబలసమన్వితమ్, సమ్మోహశ్చాపి తుములః కురూణా మభవ త్తతః. ౨౦. కర్ణదుర్యోధనౌ చాపి నిశ్వసేతాం ముహుర్ముహుః, తథా నిపతితే భీష్మే కౌరవాణాం పితామహే. ౨౧. హాహాభూతమభూత్సర్వం నిర్మర్యాద మవర్తత, దృష్ట్వా చ పతితం భీష్మం పుత్రో దుశ్శాసన స్తవ. ౨౨. ఉత్తమం జవ మాస్థాయ ద్రోణానీక ముపాద్రవత్, భ్రాత్రా ప్రస్థాపితో వీరః స్వేనానీకేన దంశితః. ౨౩. ప్రయయౌ పురుషవ్యాఘ్రః స్వసైన్యం చ విషాదయన్, తమాయాంత మభిప్రేక్ష్య కురవః పర్యవారయన్. ౨౪. దుశ్శాసనం మహారాజ కిమయం వక్ష్యతీతి చ, తతో ద్రోణాయ నిహతం భీష్మ మాచష్ట కౌరవః. ౨౫. ద్రోణ స్తదాప్రియం శ్రుత్వా సహసా న్యపత ద్రథాత్, ససంజ్ఞా ముపలభ్యాశు భారద్వాజః ప్రతాపవాన్. ౨౬. నివారయామాస తదా స్వాన్యనీకాని మారిష, వినివృత్తాన్ కురూన్ దృష్ట్వా పాండవాశ్చ స్వసైనికాన్. ౨౭. దూతైః శీఘ్రాశ్వసంయుక్తైః సమంతా త్పర్యవారయన్, నివృత్తేషు చ సైన్యేషు పారంపర్యేషు సర్వశః. ౨౮. నిర్ముక్తకవచాః సర్వే భీష్మమీయు ర్నరాధిపాః, వ్యుపరమ్య తతో యుద్ధా ద్యోధాః శతసహస్రశః. ౨౯. ఉపతస్థు ర్మహాత్మానం ప్రజాపతిమివామరాః, తే తు భీష్మం సమాసాద్య శయానం భరతర్షభమ్. ౩౦. అభివాద్యావతిష్ఠంత పాండవాః కురుభిస్సహ, అథ పాండూన్ కురూంశ్చైవ ప్రణిపత్యాగ్రతః స్థితాన్. ౩౧. అభ్యభాషత ధర్మాత్మా భీష్మశ్శాంతనవ స్తదా, స్వాగతం వో మహాభాగాః స్వాగతం వో మహారథాః. ౩౨. తుష్యామి దర్శనాచ్చాహం యుష్మాక మమరోపమాః, అభిమంత్ర్యాథ తానేవం శిరసాలంబతాబ్రవీత్. ౩౩. శిరో మే లంబతేఽత్యర్థ ముపధానం ప్రదీయతామ్, తతో నృపాః సమాజహ్రు స్తనూని చ చ మృదూని చ. ౩౪. ఉపధానాని ముఖ్యాని నైచ్ఛత్తాని పితామహః, అథాబ్రవీ

న్నరవ్యాఘ్రః ప్రహసన్నివ తాన్నృపాన్. ౩౫. నైతాని వీరశయ్యాసు యుక్త రూపాణి పార్థివాః, తతో వీక్ష్య నరశ్రేష్ఠ మభ్యభాషత పాండవమ్. ౩౬. ధనంజయం దీర్ఘబాహుం సర్వలోకమహారథమ్, ధనంజయ మహాబాహో శిరో మే తాత లంబతే. ౩౭. దీయతా ముపధానం వై యద్యుక్త మిహ మన్యసే. ౩౮.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి ఏకవింశత్యధికశతతమోఽధ్యాయః.

సంజయ ఉవాచ — సమారోప్య మహచ్చాప మభివాద్య పితామహమ్, నేత్రాభ్యా మశ్రుపూర్ణాభ్యా మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧. ఆజ్ఞాపయ కురుశ్రేష్ఠ సర్వశస్త్రభృతాం వర, ప్రేష్యోఽహం తవ దుర్ధర్ష క్రియతాం కిం పితామహ. ౨. తమబ్రవీచ్ఛాంతనవః శిరో మే తాత లంబతే, ఉపధానం కురుశ్రేష్ఠ ఫాల్గునోపనయస్వ మే. ౩. శయనస్యానురూపం వై శీఘ్రం వీర ప్రయచ్ఛ మే, త్వం హి పార్థ సమర్థో వై శ్రేష్ఠ స్సర్వధనుష్మతామ్. ౪. క్షత్రధర్మస్య వేత్తా చ బుద్ధిసత్త్వగుణాన్వితః, ఫాల్గునోఽపి తథేత్యుక్త్వా వ్యవసాయ మరోచయత్. ౫. ప్రగృహ్యామంత్ర్య గాండీవం శరాన్ సన్నతపర్వణః, అనుమాన్య మహాత్మానం భారతానాం మహారథమ్. ౬. త్రిభి స్తీక్ష్ణై ర్మహావేగై రన్వగృహ్ణా చ్ఛిరశ్శరైః, అభిప్రాయే తు విదితే ధర్మాత్మా సవ్యసాచినా. ౭. అతుష్యద్భరతశ్రేష్ఠో భీష్మో దృష్ట్వాథ తత్త్వవిత్, ఉపధానేన దత్తేన ప్రత్యనంద ద్ధనంజయమ్. ౮. ప్రాహ సర్వాన్ సముదీక్ష్య భరతాన్ భారతం ప్రతి, కుంతీపుత్రం యుధాం శ్రేష్ఠం సుహృదాం ప్రీతివర్ధనమ్. ౯. శయనస్యానురూపం మే పాండవోపహృతం త్వయా, యద్యన్యథా ప్రపద్యేథాః శపేయం త్వా మహం రుషా. ౧౦. ఏవమేవ మహాబాహో ధర్మేషు పరితిష్ఠతా, స్వప్తవ్యం క్షత్రియేణాజౌ శరతల్పగతేన వై. ౧౧. ఏవముక్త్వా తు బీభత్సుం సర్వాం స్తానబ్రవీ ద్వచః, రాజ్ఞశ్చ రాజపుత్రాంశ్చ సర్వాం స్తానభిసంస్థితాన్. ౧౨. పశ్యధ్వ ముపధానం మే పాండవేనాభిసంధితమ్, శేష్యేఽహమస్యాం శయ్యాయాం యావదావర్తనం రవేః ౧౩. యే తదా మాం గమిష్యంతి తే చ ద్రక్ష్యంతి మాం నృపాః, దిశం వై శ్రవణాక్రాంతాం యదా గంతా దివాకరః. ౧౪. నూనం సప్తాశ్వయుక్తేన రథేనోత్తమతేజసా, విమోక్ష్యేఽహం తదా ప్రాణాన్ సుహృదస్సుప్రియానపి ౧౫. పరిఖా ఖన్యతా మత్ర మమావసథే నృపాః, ఉపాసిష్యే వివస్వంత మేవం శరశతాచితః. ౧౬. ఉపారమధ్వం సంగ్రామాద్వైర ముత్సృజ్య పార్థివాః. ౧౭. సంజయ ఉవాచ — ఉపాతిష్ఠన్నథో వైద్యా శ్శల్యోద్ధరణకోవిదాః, సర్వోపకరణై ర్యుక్తాః కుశలై స్సాధుశిక్షితాః. ౧౮. తాన్ దృష్ట్వా జాహ్నవీపుత్రః ప్రోవాచ తనయం తవ, ధనం దత్వా

విసృజ్యంతాం పూజయిత్వా చికిత్సకాః. ౧౯. ఏవం గతే మయేదానీం వైద్యైః కార్యమిహాఽస్తికిమ్, క్షత్రధర్మే ప్రశస్తాం హి ప్రాప్తోఽస్మి పరమాం గతిమ్. ౨౦. నైష ధర్మో మహీపాలాః శరతల్పగతస్య మే, ఏభిరేవ శరైశ్చాహం దగ్ధవ్యోఽస్మి నరాధిపాః. ౨౧. తచ్ఛ్రుత్వా వచనం తస్య పుత్రో దుర్యోధన స్తదా, వైద్యాన్ విసర్జయామాస పూజయిత్వా యథార్హతః. ౨౨. తత స్తే విస్మయం జగ్ముర్నానాజనపదేశ్వరాః, స్థితిం ధర్మపరాం దృష్ట్వా భీష్మస్యామితతేజసః ౨౩. ఉపధానం తతో దత్వా పితు స్తే మనుజేశ్వరాః, సహితాః పాండవాస్సర్వే కురవశ్చ మహారథాః. ౨౪. ఉపగమ్య మహాత్మానం శయానంశయనేశుభే, తేఽభివాద్య మహాత్మానం కృత్వా చత్రిః ప్రదక్షిణమ్. ౨౫. విధాయ రక్షాం భీష్మస్య సర్వఏవ సమంతతః, వీరాస్స్వశిబిరాణ్యేవ ధ్యాయంతః పరమాతురాః. ౨౬. నివేశాయాభ్యుపాగచ్ఛన్ సాయాహ్నే రుధిరోక్షితాః, నివిష్టాన్ పాండవాంశ్చైవ ప్రీయమాణాన్ మహారథాన్. ౨౭. భీష్మస్య పతనే హృష్టానుపగమ్య మహాబలః, ఉవాచ మాధవః కాలే ధర్మపుత్రం యుధిష్ఠిరమ్. ౨౮. దిష్ట్యా జయసి కౌరవ్య దిష్ట్యా భీష్మో నిపాతితః, అవధ్యో మానుషైరేవ సత్యసంధో మహారథః. ౨౯. అథ వా దైవతైస్సార్థం సర్వశస్త్రస్య పారగః, త్వాం తు చక్షుర్హణం ప్రాప్య దగ్ధో ఘోరేణ చక్షుషా. ౩౦. ఏవముక్తో ధర్మరాజః ప్రత్యువాచ జనార్దనమ్, తవ ప్రసాదా ద్విజయః క్రోధా త్తవ పరాజయః. ౩౧. త్వం హి నశ్శరణం కృష్ణ భక్తానామభయం కరః, అనాశ్చర్యో జయ స్తేషాం యేషాం త్వమసి కేశవ ౩౨. రక్షితా సమరే నిత్యం నిత్యం చాపి హితే రతః, సర్వథా త్వాం సమాసాద్య నాశ్చర్యమితి మే మతిః. ౩౩. ఏవముక్తః ప్రత్యువాచ స్మయమానో జనార్దనః, త్వయ్యేవైతద్యుక్తరూపం వచనం పార్థివోత్తమ. ౩౪.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి.- ద్వావింశత్యధికశతతమోఽధ్యాయః.

భీష్మశిక్షాకథనమ్.

సంజయ ఉవాచ—వ్యుష్టాయాం తు మహారాజ శర్వర్యాం సర్వపార్థివాః, పాండవా ధార్తరాష్ట్రాశ్చ ఉపాతిష్ఠన్ పితామహమ్. ౧. తం వీరశయనే వీరం శయానం కురుసత్తమమ్, అభివాద్యోపతస్థు ర్వై క్షత్రియాః క్షత్రియర్షభమ్. ౨. కన్యాశ్చందనచూర్ణైశ్చ లాజై ర్మాల్యైశ్చ సర్వశః, అవాకిరన్ శాంతనవం తత్ర గత్వా సహస్రశః. ౩. స్త్రియో వృద్ధా స్తథా బాలాః ప్రేక్షకాశ్చ పృథగ్జనాః, సమభ్యయుః శాంతనవం భూతానీవ తమోనుదమ్. ౪. తూర్యాణి గణికా వారా స్తథైవ నటనర్తకాః, శిల్పినశ్చ తథా జగ్ముః కురువృద్ధం పితామహమ్. ౫. ఉపారమ్య చ యుద్ధేభ్యః సన్నాహాన్ విప్రముచ్య తే, ఆయుధాని చ నిక్షిప్య సహితాః,

కురుపాండవాః. ౬. అన్వాసత దురాధర్షం దేవవ్రతమరిందమమ్, అన్యోన్యం ప్రీతిమంత స్తే యథాపూర్వం యథా వయః. ౭. సా పార్థివశతాకీర్ణా సమితి ర్భీష్మశోభితా, శుశుభే భారతీ దీప్తా దివీవాదిత్యమండలమ్. ౮. విబభౌ చ నృపాణాం సా గంగాసుతముపాసతామ్, దేవానామివ దేవేశం పితామహ ముపాసతామ్. ౯. భీష్మస్తు వేదనాం ధైర్యా న్నిగృహ్య భరతర్షభ, అభిత ప్తశ్శరైశ్చైవ నిశ్శ్వసన్ను రగో యథా. ౧౦. శరాభిత ప్తకాయోఽపి శస్త్రసంతాప మూర్ఛితః, పానీయమితి సంప్రేక్ష్య రాజ్ఞస్తాన్ ప్రత్యభాషత. ౧౧. పయః పాస్యామి గోపాలాః గోమయం నతు గోమయమ్, గోమయేనాగ్నివర్ణేన గోమయం నతు గోమయమ్. తత స్తే క్షత్రియా రాజన్ సమాజహ్రు స్సమంతతః, భక్ష్యానుచ్చావచాన్ రాజన్ వారికుంభాంశ్చ శీతలాన్. ౧౨. ఉపానీతం తు పానీయం దృష్ట్వా శాంతనవోఽబ్రవీత్, నాద్య తాత మయా శక్యా భోగాః కేచన మానుషాః. ౧౩. అపక్రాంతో మనుష్యేభ్యః శరశయ్యాగతోఽస్మ్యహమ్, ప్రతీక్షమాణ స్తిష్ఠామి నివృత్తిం శశిసూర్యయోః. ౧౪. ఏవముక్త్వా శాంతనవో నిందన్ వాక్యేన పార్థివాన్, అర్జునం ద్రష్టుమిచ్ఛామీత్యభ్యభాషత భారత. ౧౫. అథోపేత్య మహాబాహు రభివాద్య పితామహమ్, అతిష్ఠత్ ప్రాంజలిః ప్రహ్వః కింకరోమీతి చాబ్రవీత్. ౧౬. తం దృష్ట్వా పాండవం రాజన్నభివాద్యాగ్రతః స్థితమ్, అభ్యభాషత ధర్మాత్మా భీష్మః ప్రీతో ధనంజయమ్. ౧౭. దహ్యతీవ శరీరం మే సంవృతస్య తవేషుభిః, మర్మాణి పరిదూయంతే ముఖం చ పరిశుష్యతి. ౧౮. వేదనార్తశరీరస్య ప్రయచ్ఛాపో మమార్జున, త్వం హి శక్తో మహేష్వాస దాతుమాపో యథావిధి. ౧౯. అర్జునస్తు తథేత్యుక్త్వా రథమారుహ్య వీర్యవాన్, అధిజ్యం బలవాన్ కృత్వా గాండీవం వ్యాక్షిపద్ధనుః. ౨౦. తస్య జ్యాతలనిర్ఘోషం విస్ఫూర్జితమివాశనేః, విత్రేసు స్సర్వసైన్యాని సర్వే శ్రుత్వా చ పార్థివాః. ౨౧. తతః ప్రదక్షిణీకృత్య రథేన రథినాం వరః, శయానం భరతశ్రేష్ఠం సర్వశస్త్రభృతాం వరమ్. ౨౨. సంధాయ చ శరం దీప్త మభిమంత్ర్య స పాండవః, పార్జన్యాస్త్రేణ సంయోజ్య సర్వలోకస్య పశ్యతః. ౨౩. అవిధ్యత్ పృథివీం పార్థః పార్శ్వే భీష్మస్య దక్షిణే, ఉత్పపాత తతో ధారా వారిణో విమలా శుభా. ౨౪. శీతస్యామృతకల్పస్య దివ్యగంధరసస్య చ, అతర్పయత్తతః పార్థః శీతయా జలధారయా. ౨౫. భీష్మం కురూణా మృషభం దివ్యకర్మపరాక్రమమ్, కర్మణా తేన పార్థస్య శక్రస్యేవ వికుర్వతః ౨౬. విస్మయం పరమం జగ్ము స్తత స్తే వసుధాధిపాః, తత్కర్మ ప్రేక్ష్య బీభత్సోరతిమానుషవిక్రమమ్. ౨౭. సంప్రావేపంత కురవో గావ శ్శీతార్దితా ఇవ, విస్మయాచ్చోత్తరీయాణి వ్యావిధ్యన్ సర్వతో నృపాః. ౨౮. శంఖ

దుందుభినిర్ఘోషః సర్వతస్తుములోఽభవత్, తృప్తశ్శాంతనవశ్చాపి రాజన్ బీభత్సు
మబ్రవీత్. ౨౯. సర్వపార్థివవీరాణాం సన్నిధౌ పూజయన్నివ, నైతచ్చిత్రం మహా
బాహో త్వయి కౌరవనందన. ౩౦. కథితో నారదేనాసి పూర్వర్షిరమితద్యుతే,
వాసుదేవసహాయస్త్వం మహత్కర్మ కరిష్యసి. ౩౧. యం నోత్సహతి దేవేంద్ర
స్సహ దేవైరపి ధ్రువమ్, విదుస్త్వాం ధన్వినం పార్థ సర్వక్షత్రస్య తద్విదః. ౩౨. ధను
ర్ధరాణామేకస్త్వం పృథివ్యాం ప్రవరో నృషు, మనుష్యా జగతి శ్రేష్ఠాః పక్షిణాం
పతగేశ్వరః. ౩౩. సరితాం సాగరః శ్రేష్ఠో గౌర్వరిష్ఠా చతుష్పదామ్, ఆదిత్యస్తేజ
సాం శ్రేష్ఠో గిరీణాం హిమవాన్ వరః. ౩౪. జాతీనాం బ్రాహ్మణః శ్రేష్ఠః శ్రేష్ఠస్త్వ
మసి ధన్వినామ్. ౩౫. నైవ శ్రుతం ధార్తరాష్ట్రేణ వాక్యం మయోచ్యమానం
విదురేణ చైవ, ద్రోణేన రామేణ జనార్దనేన ముహుర్ముహుస్సంజయేనాపి చోక్త
మ్. ౩౬. పరీతబుద్ధిర్హి విసంజ్ఞకల్పో దుర్యోధనో న చ తచ్ఛ్రద్దధాతి, స శేష్యతే
వై నిహతశ్చిరాయ శాస్త్రాతిగో భీమబలాభిభూతః. ౩౭. ఏతచ్ఛ్రుత్వా తద్వచః
కౌరవేంద్రో దుర్యోధనో దీనమనా బభూవ, తమబ్రవీచ్ఛాంతనవోఽభివీక్ష్య నిబోధ
రాజన్ భవ వీతమన్యుః. ౩౮. దృష్టం దుర్యోధనేదం తే యథా పార్థేన ధీమతా
జలస్య ధారా జనితా శీతస్యామృతగంధినః. ౩౯. ఏతస్య కర్తా లోకేఽస్మిన్ నాన్యః
కశ్చన విద్యతే, ఆగ్నేయం వారుణం సౌమ్యం వాయవ్యమథ వైష్ణవమ్. ౪౦. ఐంద్రం
పాశుపతం చైవ పారమేష్ఠ్యం ప్రజాపతేః, ధాతుస్త్వష్టుశ్చ సవితుర్వైవస్వ
తమథాపి వా. ౪౧. సర్వస్మిన్ మానుషే లోకే వేత్త్యేకో హి ధనంజయః, కృష్ణో వా దేవ
కీపుత్రో నాన్యో వై వేద కశ్చన. ౪౨. అశక్యాః పాండవాస్తాత యుద్ధే జేతుం సురా
సురైః, అమానుషాణి కర్మాణి యస్యైతాని మహాత్మనః. ౪౩. తేన సత్యవతా సంఖ్యే
శూరేణాహవశోభినా, కృతినా సమరే రాజన్ సంధిర్భవతు మాచిరమ్. ౪౪.
యావత్కృష్ణో మహాబాహుః స్వాధీనః కురుసత్తమ, తావత్పార్థేన శూరేణ సంధి
స్తే తాత యుజ్యతామ్. ౪౫. యావత్తిష్ఠంతి సమరే హతశేషాః సహోదరాః,
నృపాశ్చ బహవో రాజంస్తావత్సంధిః ప్రయుజ్యతామ్. ౪౬. న నిర్దహతి తే యావత్
క్రోధదీప్తేక్షణశ్చమూమ్, యుధిష్ఠిరో రణే తావత్సంధిస్తే తాత యుజ్యతామ్.
౪౭. నకులస్సహదేవశ్చ భీమసేనశ్చ పాండవః, యావచ్చమూం మహారాజ నాశ
యంతి న సర్వశః. ౪౮. తావత్తే పాండవైర్వీరైః సౌహార్దం మమ రోచతే, యుద్ధం
మదంతమేవాస్తు తాత సంశామ్య పాండవైః. ౪౯. ఏతత్తే రోచతాం వాక్యం
యదుక్తోఽసి మయానఘ, ఏతత్క్షేమమహం మన్యే తవ చైవ కులస్య చ. ౫౦. త్యక్త్వా
మన్యుముపశామ్యస్వ పార్థైః పర్యాప్తమేతద్యత్కృతం ఫాల్గునేన, భీష్మస్యాంతా

దస్తువః సౌహృదం చ జీవంతు శేషా స్సాధు రాజన్ ప్రసీద. ౫౧. రాజ్యస్యార్ధం దీయతాం పాండవానా మింద్రప్రస్థం ధర్మరాజోఽభియాతు, మామిత్రధ్రుక్పార్థి వానాం జఘన్యః పాపాం కీర్తిం ప్రాప్స్యసే కౌరవేంద్ర. ౫౨. మమావసానాచ్ఛాంతి రస్తు ప్రజానాం సంగచ్ఛంతాం పార్థివాః ప్రీతిమంతః, పితా పుత్రం మాతులం భాగి నేయో భ్రాతా చైవ భ్రాతరం ప్రైతు రాజన్. ౫౩. నచేదేవం ప్రాప్తకాలం వచో మే మోహావిష్టః ప్రతిపత్స్యస్య బుద్ధ్యా, తప్స్యస్యంతే ఏతదంతాః స్థసర్వే సత్యా మేతాం భారతీ మీరయామి. ౫౪. ఏతద్వాక్యం సౌహృదా దాపగేయో మధ్యే రాజ్ఞాం భారతం శ్రావయిత్వా, తూష్ణీ మాసీచ్ఛల్యసంతప్తమర్మా యోజ్యాత్మానం వేదనాం సన్నియమ్య. ౫౫. సంజయ ఉవాచ—ధర్మార్థసహితం వాక్యం శ్రుత్వా హితమనామయమ్, నారోచయత పుత్రస్తే ముమూర్షురివ భేషజమ్. ౫౬.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - త్రయోవింశత్యధికశతతమోఽధ్యాయః.

భీష్మకర్ణసమాగమః.

సంజయ ఉవాచ—తతస్తే పార్థివా స్సర్వే జగ్ముస్స్వానాలయాన్ పునః, తూష్ణీం భూతే మహారాజ భీష్మే శంతనునందనే. ౧. శ్రుత్వా తు నిహతం భీష్మం రాధేయః పురుషర్షభః, ఈషదాగతసంత్రాస స్త్వరయోపజగామహ. ౨. సదదర్శ మహాత్మానం శరతల్పగతం తదా, జన్మశయ్యాగతం వీరం కార్తికేయమివ ప్రభుమ్. ౩. నిమీలితాక్షం తం వీరం సాశ్రుకంఠ స్తదావృషః, అభ్యేత్య పాదయో స్తస్య నిపపాత మహాద్యుతిః. ౪. రాధేయోఽహం కురుశ్రేష్ఠ నిత్యమక్షిగత స్తవ, ద్వే ష్యోఽహం తవ సర్వత్ర ఇతి చైన మువాచహ. ౫. తచ్ఛ్రుత్వా కురువృద్ధోఽపిబలా త్సంవృతలోచనః, శనై రుద్వీక్ష్య సస్నేహ మిదంవచన మబ్రవీత్. ౬. రహితం ధిష్ణ్య మాలోక్య సముత్సార్య చ రక్షిణః, పితేవ పుత్రం గాంగేయః పరిరభ్యైకపాణినా. ౭. ఏహ్యేహి మే ప్రతిపక్షం స్పర్ధసే త్వం మయాసహ, యదిమాం నాధిగచ్ఛేథాః నతే శ్రేయో ధ్రువం భవేత్. ౮. కౌంతేయ స్త్వం న రాధేయో న తవాధిరథిః పితా, శ్రుత స్త్వం హి మహాబాహో వదతో నారదాన్మయా. ౯. కృష్ణద్వైపాయ నాచ్చాపి తచ్చ సత్యం న సంశయః, నచ ద్వేషోఽ స్తిమే తాత త్వయి సత్యం బ్రవీమి తే. ౧౦. తేజోవధనిమిత్తం తు పరుషం త్వాం సమబ్రువమ్, అకస్మాత్పాండవాన్ సర్వానవక్షిపసి సువ్రత. ౧౧. జాతోఽసి ధర్మలోపేనతత స్తేబుద్ధిరీదృశీ, నీచాశ్రయా న్మత్సరేణ ద్వేషిణీ గుణినామపి. ౧౨. తేనాసి బహుశో రూక్షం శ్రావితః కురుసంసది, జానామి సమరే వీర్యం శత్రుభి ర్దుస్సహం భువి. ౧౩. బ్రహ్మణ్యతాం చ శౌర్యం చ దానే చ పరమాం స్థితిమ్, న త్వయా సదృశః కశ్చి త్పురుషేష్వపు

శోప[illegible]౧౪. కులభేదభయాచ్చాహం సదా పరుషముక్తవాన్, ఇష్వస్త్రే చాస్త్రసంధానే లాఘవేఽస్త్రబలే తథా. ౧౫. సదృశః ఫాల్గునేనాసి కృష్ణేన చ మహాత్మనా [illegible]శిపురం గత్వా త్వయైకేన ధనుష్మతా. ౧౬. కన్యార్థే కురురాజస్య రాజానో మృదితా యుధి, తథాచ బలవాన్ రాజా జరాసంధో దురాసదః. ౧౭. సమరే సమరశ్లాఘీ న త్వయా సదృశోఽభవత్, బ్రహ్మణ్యస్సత్యయోధీ చ తేజసా చ బలేన చ. ౧౮. దేవగర్భసమస్సంఖ్యే మనుష్యైరధికో యుధి, వ్యపనీతోఽద్య మన్యుర్మే యస్త్వాం ప్రతి పురా కృతః. ౧౯. దైవం పురుషకారేణ న శక్య మతివర్తితుమ్, [illegible] పాండవా వీరా భ్రాతరస్తేఽరిసూదన. ౨౦. సంగచ్ఛ తై ర్మహాబాహో యది చేదిచ్ఛసి ప్రియమ్, మయా భవతు నిర్వృత్తం వైర మాదిత్యనందన. ౨౧. పృథివ్యాం సర్వరాజానో భవంత్వద్య నిరామయాః. ౨౨. కర ఉవాచ—జానామ్యేవం మహాబాహో సర్వమేత న్నసంశయః, యథా వదసి మ భీష్మ కౌంతేయో[illegible] సూతజః. ౨౩. అవకీర్ణస్త్వహం కుంత్యా సూతేన చ వివర్ధితః, భుక్త్వా [illegible]ధనైశ్వర్యం న మిథ్యా కర్తుముత్సహే. ౨౪. వసుదేవసుతో యద్వత్ పాండవార్థం దృఢవ్రతః, వసుచైవ శరీరం చ పుత్రదారా స్తథా యశః. ౨౫. [illegible] దుర్యోధనస్యార్థే త్యక్తం మే భూరిదక్షిణ, మాచైతద్వ్యాధిమరణం [illegible] స్యాదితి కౌరవ. ౨౬. కోపితాః పాండవా నిత్యం సమాశ్రిత్య సుయోధ[illegible], అవశ్యభావీ హ్యర్థోఽయం యో న శక్యో నివారితుమ్. ౨౭. దైవం పురుష[illegible] కో నివర్తితు ముత్సహేత్, పృథివీక్షయశంసీని నిమిత్తాని పితామహ [illegible] భవద్భిరుపలబ్ధాని కథితాని చ సంసది, పాండవా వాసుదేవశ్చ విదితా [illegible] సర్వశః. ౨౮. అజేయాః పురుషైరన్యై రితి తాంశ్చోత్సహామహే, విజయిష్యే [illegible]పాండూనితి మే నిశ్చితం మనః. ౩౦. న చ శక్య మవస్రష్టుం వైరమేతత్సుదా[illegible]ం, ధనంజయేన యోత్స్యేఽహం స్వధర్మప్రీతమానసః. ౩౧. అనుజానీష్వమాం [illegible]తె యుద్ధాయ కృతనిశ్చయమ్, అనుజ్ఞాతస్త్వయా వీర యుధ్యేయ మితిమేమతిః. [illegible]. దురు[illegible] విప్రతీపం వా రభసా చ్చాపలా త్తథా, యన్మయేహ కృతం కించి[illegible] [illegible]క్షంతు మర్హసి. ౩౩. భీష్మ ఉవాచ—న చేచ్ఛక్య మవస్రష్టుం వైర మేత[illegible] సుదారుణం, అనుజానామి కర్ణ త్వాం యుధ్యస్వ స్వర్గకామ్యయా. ౩౪. నిర్మన్యుర్గత[illegible]సంరంభః కురుకర్మ నృపస్య హి, యథాశక్తి యథోత్సాహం సతాం వృత్తేషు వృత్త[illegible]వాన్. ౩౫. అహం త్వా మనుజానామి యదిచ్ఛసి తదాప్నుహి, క్షత్రధర్మజితాన్ లోకానవాప్స్యసి ధనంజయాత్. ౩౬. యుధ్యస్వ నిరహంకారో బలవీర్యవ్యపా[illegible]యః, ధర్మాద్ధి యుద్ధాచ్ఛ్రేయోఽన్యత్ క్షత్రియస్య న విద్యతే. ౩౭. ప్రశమే హి

కృతో యత్న స్సుమహాన్ సుచిరం మయా, నచైవ శకితః కర్తుం [illegible]
బ్రవీమి తే. ३०. సంజయ ఉవాచ—ఇత్యుక్తవతి గాంగేయే అభివాద్య
చ, రాధేయో రథ మారుహ్య ప్రాయా త్తవ సుతం ప్రతి. ३८.

ఇతి శ్రీమహాభారతే - శతసాహస్ర్యాం - సంహితాయాం - వైయాసిక్యాం
భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి
చతుర్వింశత్యధికశతతమోఽధ్యాయః.
భీష్మపర్వసమాప్తమ్.

కాయేన వాచా మనసేంద్రియై ర్వా బుద్ధ్యాత్మనా వా ప్రకృతే స్స్వ
కరోమి యద్యత్సకలం పరస్మై నారాయణాయేతి సమర్పయామి.
యదక్షరపదభ్రష్టం మాత్రాహీనం చ యద్భవేత్,
తత్సర్వం క్షమ్యతాం దేవ నారాయణ నమోఽస్తు తే.

హరిః-ఓం-ఓం-తత్సత్-శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు.